

ლიტურგიკულ ტერმინთა მცირე ლექსიკონი¹

ავაჯი გალობის ჰანგი, მელოდია.

ათორმეტი სახარება ოთხთავიდან გამოკრებილი 12 საკითხავი, რომელიც იკითხება ვნების შვიდეულში, დიდი პარასკევის ცისკარზე.

აიაზმა (ბერძ. „სიწმიდე“) ნაკურთხი წყალი. იხ. დიდი აიაზმა; მცირე აიაზმა.

აკათისტო (ბერძ.) დაუჯდომელი; საგალობელი, რომელსაც, სხვა საგალობელთაგან განსხვავებით, ფეხზე მდგარი ისმენს მრევ-ლი. სხვაგვარად „გიხაროდენი“ ეწოდება.

აკოლუთია (ბერძ. „თანამიმდევრობა“) ამა თუ იმ ღმრთისმსახურების (მწუხრის, ცისკრის და სხვ.) წესი, რიგი, კანონი; განგება.

ალელუა , ალელუ ა , ალილუია (ებრ. „აქედით ღმერთსა“) ფსალმუნისა და სხვა ზოგიერთი საგალობლის მუხლებში ჩასართავი სიტყვა.

ამაღლება უფლისა საუფლო დღესასწაული, აღდგომიდან მე-40 დღეს. ამ დღეს მოიხსენიება იესუ ქრისტეს ზეცად ამაღლება.

ამბიონი სამქადაგებლო; ქადაგების წარმოსათქმელად მოწყობილი შემადღებული ადგილი საკურთხეველის წინ.

ამინ (ებრ. „ჭეშმარიტად“) ღოცვებისა და ასამაღლებლების დამაბოლოებელი სიტყვა, „დაბეჭდვა“.

ანალოგია მაღალი მომცრო მაგიდა დახრილი ზედაპირით, რომელიც გამოიყენება საეკლესიო საკითხავი წიგნების დასასვენებლად; საწიგნე.

ანაფორა 1. საღმრთო მსხვერპლის შეწირვა. 2. სამღვდელ პირთა განიერი და გრძელი ზედა შესამოსელი.

ანდერძი 1. საეკლესიო წესი, რომელიც სრულდება მიცვალებულის დაკრძალვისას. 2. იოანეს სახარების ის მონაკვეთი, რომელიც იკითხება დიდ ხუთშაბათს. მასში მოცემულია იესუ ქრისტეს საუბარი საიდუმლო სერობაზე.

ანტიფონი ერთ-ერთი საცისკრო საგალობელი; მისი სხვა სახელწოდებაა „აღსავალი“.

არგანი ხელჯოხი მღვდელთმთავრისა.

არქიდიაკონი მთავარდიაკონი.

¹ leqskonis SedgenisaTvis gamoyenebuli: K. Кекелидзе, Иерусалимский канонарь VII века, Тифлис, 1912. 321-342. ak. SaniZe, qarTvelTa monasteri bulgareTSi da misi tipikoni, Tb., 1971, 147-239. Zvel-qarTuli samoxeleo da saeklesia-ierarquli terminebis leqskoni, saqarTvelos eklesiis kalandari 1976 wlisaTvis, gv. 387-395. e. koWlamazaSvili, liturgikuli leqskoni, saqarTvelos eklesiis kalandari 2003 (Tbilis saxelmwifo universitetis wmda mefe dawiT aRmaSeneblis taZari), gv. 280-340.

არქიელი (ბერძნ. მღვდელთმთავარი). მღვდელთმთავართა (ეპისკოპოსის, მთავარეპისკოპოსის, მიტროპოლიტის) ზოგადი წოდება.

არქიეპისკოპოსი მთავარეპისკოპოსი.

არქიმანდრიტი არვეთ მთავარი; დიდი მონასტრის წინამძღვარი, მამასახლისი.

ასამაღლებელი მღვდელმსახურების დროს (წირვა, მწუხრისა და ცისკრის ღოცვები და სხვ.) უპირატესი მღვდელმსახურის მიერ მაღალი ხმით წარმოსათქმელი ფრაზა, რასაც უმეტეს შემთხვევაში მოსდევს მგალობელთა მიერ ნათქვამი „ამინ“.

ატმენაქობა ქრისტეს შობის დამე.

აფსიდი, აბსიდი ნახევარწრიული გეგმის მქონე, მეოთხედსფერული კამარით (კონქით) გადახურული სივრცე ეკლესიის ინტერიერში. ზოგიერთ ეკლესიაში ერთი აფსიდია, ზოგში \ რამდენიმე. აღმოსავლეთის მხრის აფსიდში მოთავსებულია საკუროთხეველი.

აღაპი (ბერძნ. „სიყვარული“) ღოცვა და ქელები მიცვალებულის მოსახსენებლად.

აღდგომა ქრისტესი უდიდესი და უმთავრესი საეკლესიო დღესასწაული.

აღება მარხვის დაწყების წინ სახსნილო საჭმლის მიღება.

აღებანი ხსნილი; საეკლესიო კალენდრის ის პერიოდი, როდესაც ნებადართულია ყოველგვარი საჭმლის მიღება.

აღვსება აღდგომის დღესასწაული.

აღკვეცა მონაზვნის კუროთხევის რიტუალი, როდესაც სრულდება თმის გადაპარსვა.

აღსავალი 1 ამბიონის შუა ნაწილში ასასვლელი კიბე. 2 ანტიფონი; საცისკრო საგალობელი.

აღსავლის კარი კანკელის შუა კარი, აღსავლის პირდაპირ. იხ. სამეუფო კარი.

აღსარება მოძღვართან საკუთარი ცოდვების განდობა.

ახალკვირიაკე ახალკვირა; აღდგომის შემდგომ პირველი კვირა; აღდგომის სწორი; თომას კვირა; კვირაცხოვლობა.

ბაზილიკა (ბერძნ. „სამეფო“) ქრისტიანულ საეკლესიო ნაგებობათა უგუმბათო სახეობა; წაგრძელებული სწორკუთხედის ფორმის ნაგებობა, სვეტების რიგებით გაყოფილი სამ ან ხუთ გრძივ ნაწილად (ნავად), რომელთაგან შუა, ჩვეულებრივ, გვერდით ნაგებზე მაღალი და განიერია.

ბაპტისტერიუმი (ბერძნ.) სანათლაგი აუზი ან ნაგებობა.

ბარტყულა მონაზვნის (აგრეთვე მღვდელმონაზვნის, არქიმანდრიტის, ეპისკოპოსის, პატრიარქის) თავსაბურავი; კუნკული.

ბარძიმი ძვირფასი ლითონისაგან დამზადებული ღრმა სასმისი. იხმარება ფეშხუემთან ერთად, უსისხლო მსხვერპლის შესაწირავად.

ბერი სულიერი მოძღვარი; აღსარების შემწყნარებელი და სულიერი წინამძღვარი. იხ. მოძღვარი.

ბზობა დიდი საეკლესიო დღესასწაული; იერუსალიმად შესვლა იესუ ქრისტესი.

ბისონი სამღვდელთმთავრო შესამოსელი.

გამოლოცვა ღმრთისმსახურების ბოლოს წარმოსათქმელი ლოცვა. იხ. განტევენა.

განგება აკოლუთია; მღვდელმსახურების წესი, რიგი, კანონი. დღე-ღამის განმავლობაში სრულდება რამდენიმე განგება: მწუხრის განგება, ცისკრის განგება და სხვ.

განკანონება კანონის (საეკლესიო სასჯელის) დადება შემცოდე ადამიანზე მოძღვრის მიერ.

განმანათლებელი „ექსპოსტილარიონი“; „გამოავლინე“; ცისკრის საგალობელი, რომელიც „გალობანის“ (ჰიმნოგრაფიული კანონის) შემდეგ სრულდება.

განტევენა (ძვ. ქართ. \ „გაშვენა“) ღმრთისმსახურების ბოლოს წარმოსათქმელი ლოცვა, რომლითაც მღვდელი მეოხებისათვის მოუწოდებს სხვადასხვა დასის წმინდანებს; ამ ლოცვით დასრულდება ღმრთისმსახურება და მღვდელი განუტევენს (შინ გაუშვენს) მრევლს. „განტევენის“ სინონიმია გამოლოცვა (ამჟამად „ჩამოლოცვას“ ამბობენ).

გერი საცისკრო საგალობელი, რომელიც ითქმის კანონის („გალობანის“) შემდეგ.

გინგილა საღიაკვნო სამღვდელმსახურო სამკაული; ორარი.

გიხაროდენი იხ. აკათისტო; დაუჯდომელი; ვრცელი, მრავალნაწილიანი საგალობელი, რომელშიც მრავალგზის მეორდება „გიხაროდენ“-ის შემცველი ფრაზები.

გულანი საღმრთისმსახურო წიგნთა ანთოლოგია; ვრცელი კრებული, რომელშიც შეტანილი იყო თვენი, მარხვანი, ზატიკი, ფსალმუნი, ჟამნი, კურთხევანი, სადღესასწაულო ჰომილიები (მეტაფრასი) და სხვ.

დავითნი დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნთა კრებული.

დაისი მწუხრის ღოცვა ზედ-მორთული ცისკრის ღოცვით.

დასადებელი (დასდებელი) ამა თუ იმ ფსალმუნში ან სხვა მრავალმუხლიან საგალობელში ჩასართავ თითომუხლიან საგალობელთა ერთობლიობა.

დასი კრებული, გუნდი, წესი, მწყობრი (მღვდელმსახურთა კრებული; ანგელოზთა წესი, განწყობა).

დასხმა ხელთა ხელთდასხმა, ქიროტონია.

დაუჯდომელი (ბერძნ. „აკათისტო“) საგალობელი, რომელსაც ფეხზე მდგარი ისმენს მრევლი. სხვაგვარად „გიხაროდენი“ ეწოდება.

დაფარნა ქსოვილის გადასაფარებელი ბარძიმ-ფეშხუემზე. ორი მცირე დაფარნა ცალ-ცალკე ეფარება ბარძიმსა და ფეშხუემს; მესამე, დიდი დაფარნა \ ორივეს ერთად.

დაყუდებული მარტო მცხოვრები, განმხოლოებული მოღვაწე (ასკეტი). იხ. შეყენებული.

დეკანოზი მღვდელმსახურთა საპატიო ტიტული. XIX ს-მდე დეკანოზობა \ სამონასტრო თანამდებობა (და არა წოდება) იყო. დეკანოზი \ მონასტრის უმაღლეს ხელისუფალთა სამეულში შედიოდა (წინამძღვართან და იკონომოსთან ერთად). მას ევალებოდა საღმრთო მსახურების ხელმძღვანელობა (ტიპიკონის შესრულებაზე ზედამხედველობა; მღვდელთა, მგალობელთა და მედავითნეთა განწყობა ამა თუ იმ ღმრთისმსახურების ან საკითხავ-საგალობლის შესასრულებლად). დეკანოზად შეიძლებოდა დანიშნულიყო არა მარტო მღვდელი, არამედ დიაკონიც, უბრალო მონაზონიც და თვით დედაკაციც კი (დედათა მონასტრებში). ბერძნულად „დეკანოზის“ შესატყვისია ეკლესიარქი.

„დიდება“ „დიდების“ გალობა, მომლოცველობა; საკალმასოდ (ეკლესია-მონასტრების სასარგებლოდ სურსათ-სანოვაგისა და სხვა შესაწირავის შეგროვებისათვის) მლოცველ-მქადაგებელთა და მგალობელთა ჩამოვლა კარდაკარ.

დიდი აიაზმა 1 წელის კურთხევის წესი, რომელიც წყალთკურთხევის დღეს (ნათლისღების წინადღით) სრულდება. 2 ამ წესით ნაკურთხი წყალი.

დიდი კვირიაკე აღდგომის დღე.

დიდი სქემა 1 სამონაზვნო შესამოსელი. 2 სამონაზვნო ცხოვრების უმაღლესი ხარისხი, რომელიც ასკეტური

მოღვაწეობის წესების განსაკუთრებით მკაცრ დაცვას მოითხოვს. იხ. სქემა; მცირე სქემა.

დიდი შვიდეული ვნების შვიდეული; წმიდა შვიდეული (მის თითოეულ დღეს ეწოდება დიდი ორშაბათი, დიდი სამშაბათი და ა. შ. დიდ შაბათამდე).

დიკასტერია ეკლესიის უმაღლესი მმართველობა; საკათალიკოსო საბჭო.

დიკირი ორსანთლიანი შანდალი, რომელიც ტრიკირთან ერთად იხმარება სამღვდელთმთავრო ღმრთისმსახურების დროს. მღვდელთმთავრები დიკირ-ტრიკირით აკურთხევენ (ჯვარს გადასახევენ) მორწმუნე მრევლს.

დიპტ ქონი, დიპტიხონი ერთად შეერთებული ორი ტაბულა, რომელთაგან ერთზე \ ცოცხალთა მოსახსენებელია, მეორეზე \ მიცვალებულთა მოსახსენებელი.

ეგუტერი (ეკვდერი) საუამნო, სამლოცველო; ეკლესიის მახლობლად აგებული ან ეკლესიაზე მიშენებული მცირე ნაგებობა სალოცავად. 2 მცირე სამწირველო (მიცვალებულთა მოსახსენებლად და სხვ.). 3 ეკლესიაზე მიდგმული საგვარეულო აკლდამა.

ეკლოგია (ბერძნ. „კურთხევა“) საჭმელ-სასმელი, წიგნები, ხატები და სხვა ნივთები, რომლებიც უსასყიდლოდ გაიცემა ეკლესია-მონასტრების მიერ.

ეკვდერი იხ. ეგუტერი.

ეკლესია მორწმუნე ერის კრებული. 2 ღმრთის სადიდებელი სახლი, ტაძარი; მორწმუნეთა შესაკრებელი.

ეკლესიარქი იხ. დეკანოზი.

ემბაზი სანათლავე ჭურჭელი (ქვის, ხის ან ლითონისა).

ენკენია (ბერძნ. „განახლება“) 1 ეკლესიის განახლება (კურთხევა). 2 საეკლესიო დღესასწაული, რომელზედაც მოიხსენიება იერუსალიმის აღდგომის ეკლესიის ენკენია (განახლება, კურთხევა).

ენკომია ქება, შესხმა, ხოტბა, წარმოთქმული წმიდათა განსადიდებლად საეკლესიო დღესასწაულებზე.

ენკრატიისი ქალწულ მონაზონთა წინამძღვარი (იღუმენია); დედათ დიაკონი.

ენქერი რომბის ფორმის ძვირფასად მოქარგული საღმრთისმსახურო სამკაული, რომელსაც მაღალი სამღვდლო პირები მარჯვენა მხარეს იკიდებენ. დაბალ სამღვდლო პირთათვის ჯილდოს წარმოადგენს.

ეპარქია საეკლესიო-ადმინისტრაციული ერთეული, ოლქი, რომელსაც განაგებს ეპისკოპოსი; საეპისკოპოსო.

ერგასი (ძვ. ქართ. „ორმოცდაათი“) ორმოცდაათდღიანი პერიოდი ქრისტეს აღდგომიდან სულიწმიდის მოფენამდე.

ვნების შვიდეული დიდი შვიდეული; წმიდა შვიდეული (მის თითოეულ დღეს ეწოდება ვნების ორშაბათი, ვნების სამშაბათი და ა. შ. ვნების შაბათამდე).

ზატიკი 1 აღდგომა; აღვსება; პასექის დღესასწაული. 2 აღვსების (აღდგომის) და მისი მომდევნო პერიოდის (ერგასის) საღმრთისმსახურო საგალობელთა კრებული.

ზეგარდამო მრჩობლი კვერექსის ძველი სახელწოდება.

ზედამწირველი უპირატესი მწირველი მღვდელმსახურთა ერთობლივი მსახურებისას.

ზედაშე ზიარებისათვის განკუთვნილი წმინდა ღვინო, ქვევრის ზედა ნაწილიდან მოხდილი.

ზეთის კურთხევა ეკლესიის შვიდსაიდუმლოთაგანი.

ზეწარი ზედა სამღვდლო შესამოსელი, ფილონი.

ზიარება ეკლესიის შვიდსაიდუმლოთაგანი; საღმრთო საიდუმლოს \ ქრისტეს სისხლისა და ხორცის მიღება.

თანაარსი სამსანთლიანი სააღდგომო შანდალი.

თვითავაჯი საკუთარი ჰანგის მქონე (საგალობელი).

თთუენი საღმრთისმსახურო ჰიმნოგრაფიული კრებული, რომელიც შეიცავს საგალობელთა განგებას (ე. ი. საგალობელთა სრულ რეპერტუარს) წლის თითოეული თვისა და რიცხვისათვის. ცალკეული საგალობელთა განგება \ ამა თუ იმ დღესასწაულის ან წმიდის მოსახსენებლად და სადიდებლად სრულდება.

თხოვნითი კვერექსი კვერექსის ერთი სახე, რომლის დასაწყისს მუხლებზე მგალობლები მიუგებენ: „უფალო, შეგ წყაღენ“, მომდევნო მუხლებზე \ „მოგვმადლენ, უფალო“.

იადგარი (სპარს. „სამახსოვრო“) საწელიწადო საგალობელთა წიგნი, რომელიც ქართულ ლიტურგიკულ პრაქტიკაში X საუკუნემდე იხმარებოდა.

იამბიკო 12-მარცვლიანი საგალობელი.

იბაკო (ბერძნ. „ყურადღება“) საცისკრო საგალობელი, რომელიც ჩაერთვის მესამე და მეექვსე გალობის შემდეგ.

იერარქი მღვდელთმთავარი. იხ. არქიერი, არქიელი.

იკონომოსი მონასტრის მნე (მეურნეობის განმგებელი).

იკოსი საცისკრო საგალობელი. სრულდება იბაკოსთან ერთად მეექვსე გალობის შემდეგ.

ინდიქტიონი დიდი მოქცევა; 532 წლიანი საეკლესიო-კალენდარული ციკლი იულიუსის კალენდარში.

ინტრონიზაცია აღსაყდრება; ახლად არჩეული პარტიარქის ან პაპის ტახტზე აყვანის ცერემონია.

ირმოსი (ბერძნ.) ძლისპირი; კანონის გალობათა საწყისი მუხლი \ თითოეული გალობის სტროფთა (ტროპართა) მუსიკალური (რიტმულ-მელოდიური) მოდელი.

იღუმენი მონასტრის წინამძღვარი.

კათაკმეველი (ბერძნ. „მოწაფე“) ქრისტიანული მოძღვრების შემსწავლელი მოწაფე. იხ. კატეხიზაცია.

კათედრა (ბერძ. κ θέ ρ сиденье, стул *или* скамья „სკამი“, „სავარძელი“) ეპისკოპოსის დასაჯდომელი ეკლესიაში.

კათოლიკე ეკლესია ამა თუ იმ ეპარქიის ან საპატრიარქოს მთავარი ეკლესია (საქართველოში ასეთია სვეტიცხოველი).

კათოლიკონი მონასტრის მთავარი ეკლესია, სადაც კვირაობით მთელი მონასტრის კრებული იკრიბება.

კანანახი (ბერძნ. „კანონარქი“ \ კანონის ანუ საცისკრო გალობის დამწყები) მგალობელთა ხელმძღვანელი.

კანდელაკი მნათე (კანდელთა ამნთებელი).

კანდელი ზეთის სანათური, რომელსაც ეკლესიებში ხატების წინ ათავსებენ.

კანკელი ხატებით შემკული ზღუდე, რომელიც საკურთხეველს გამოჰყოფს ეკლესიის დანარჩენი ნაწილისაგან.

კანონი ცხრა ნაწილისაგან შემდგარი მრავალმუხლიანი საცისკრო საგალობელი, რომელიც ამა თუ იმ დღესასწაულის ან წმინდანის ხოტბა-განდიდებას ეძღვნება. სხვაგვარად ეწოდება „გალობანი“.

კარედი სამნაწილიანი ხატი, რომლის ნაწილები მოძრავადააშეერთებული ერთმანეთთან. გვერდითი ნაწილები კარებს წარმოადგენს. მის შიგნითა მხარეზეცაა ხატები განლაგებული, და როდესაც იშლება, მხოლოდ მაშინ ჩანს.

კატავასია (ბერძნ. „ჩამოსვლა“) კანონის გალობათა დამაბოლოებელი ძლისპირი.

კატეხიზაცია სწავლება; ქრისტიანული ნათლისღების მიღების მსურველთა საღმრთისმეტყველო მომზადება. იხ. კათაკმეველი.

კელენი მცირე სენაკი.

კერასი წვრილი და გრძელი სანთელი.

კერეონი, კერიონი, კეროვანი დიდი სანთელი, კელაპტარი.

კერძოდიაკონი დიაკონობის (ღმრთისმსახურებისას მღვდლის მომსახურების) უდაბლესი საფეხური; არასრული დიაკონი; დიაკონის ქვემდგომი (ბერძნ. ჰიპოდიაკონი).

კვეთა წირვის დაწყების წინ სამსხვერპლო პურის (სეფის) დაჭრა საგანგებო წესით; საღმრთო შესაწირავის შემზადება. იხ. სამკვეთლო.

კვირაცხოველი თომას კვირა, ახალი კვირა; აღდგომის მომდევნო კვირა დღე.

კვირიაკე (ბერძნ. „საუფლო“) კვირა დღე, უფლის აღდგომის დღე.

კლიროსი მხარი; მგალობელ-მედავითნეთათვის განკუთვნილი შემადღებული ადგილი ეკლესიაში. იხ. კლირიკოსი; მემსრე.

კმევა (კუმევა) კეთილსურნელი ნივთიერების (საკმევლის) აკვამლება.

კონდაკი 1. ერთმუხლიანი საგალობელი ამა თუ იმ წმიდის ან დღესასწაულის განსაზღვრებლად.

2. ჰიერატონის (ლიტურგიის ტექსტებისა და ღმრთისმსახურების წესების კრებულის; მღვდელმსახურთა სახმარი წიგნის) ქართული სახელწოდება.

კონქი ეკლესიის ნახევარწრიული ნაწილის (აფსიდის) მეოთხედსფეროს მოყვანილობის გადახურვა; კამარა.

კუართი, კვართი ქვედა სამღვდლო შესამოსელი, სტიქარი.

კუერექსი კვერექსი; ერთი წყება მოკლე-მოკლე ღოცვებისა, რომელთაც დიაკონი ამბობს და რომელთაც მოსდევს მგალობლების მიგება: ხან „უფალო, შეგ წყაღენ“, ხან \ „მოგმადღენ, უფალო“ და „შენ, უფალო“.

კუერთხი კვერთხი; რიტუალური საეპისკოპოსო ან საწინამძღვრო ხელჯოხი; სიმბოლო ძალაუფლებისა.

კუნკული სამონაზვნო თავსაბურავი.

კურთხევანი საღმრთისმსახურო წიგნი, რომელშიც თავმოყრილია ნათლობის, ჯვრისწერის, მიცვალებულის ანდერძის, პანაშვიდის და სხვა საეკლესიო წესები; აგრეთვე ეკლესიის, საეკლესიო ნივთების, მორწმუნეთა სახლების, ყოველგვარი საყოფაცხოვრებო და სამეურნეო ნივთების კურთხევის წესები.

ლაგრა დიდი მონასტერი.

ლავსაიკონი ასკეტიკურ საკითხავთა კრებული პალადი ჰელენოპოლელისა.

ლამპრობა მიგებების დღესასწაული.

ლიტანია საყოველთაო სავედრებელი ღოცვა და რიტუალური მსვლელობა დიდი დღესასწაულების ან საერთო განსაცდელის დროს.

ლიტურგია ჟამისწირვა; უსისხლო მსხვერპლის (პურისა და ღვინის) შეწირვა.

ლიტურგია მეცნიერება საღმრთო მსახურების თეორიული (საღმრთისმეტყველო) საფუძვლების, ჩასახვისა და განვითარების ისტორიის, საღმრთისმსახურო პრაქტიკისა და შესაბამისი ლიტურგურული ძეგლების შესახებ.

მამასახლისი მონასტრის წინამძღვარი, არქიმანდრიტი.

მანტია სამღვდელთმთავრო მოსახსნამი.

მარტვილია აღდგომიდან 50-ე დღე; სულიწმიდის მოსვლის დღესასწაული.

მედავითნე მეფსალმუნე, მგალობელი.

მეტანია (ბერძნ. სინანული) მუხლთმოდრეკა და ქედის მოხრა სინანულის ან ღმრთისადმი თაყვანისცემის ნიშნად.

მეტოქი მონასტრის კუთვნილი სამლოცველო, ეკლესია ანსახლი, მონასტრიდან შორს მდებარე.

მეფსალმუნე მედავითნე, მგალობელი; ფსალტი.

მიმქმელი ნათლია, ნათლის მამა.

მიქუმა (მიქმა) მაცხოვრის ტაძრად მიყვანების (მიგებების) დღესასწაული.

მიტრა მაღალ სამღვდელო მსახურთა (ეპისკოპოსთა, პროტოპრესვიტერთა, არქიმანდრიტთა) თავსაბურავი მღვდელმსახურების დროს; ძვირფასი თვლებითა და ხატებით შემკული გვირგვინი.

მიტროპოლიტი (ბერძნ.) დედაქალაქის ეპისკოპოსი.

მოძღვარი სულიერი ხელმძღვანელი; აღსარების მიმღები და სულიერი სამწყსოს განმკითხველი. მოძღვარს სხვაგვარად „ბერი“ ეწოდებოდა (ამჟამად „ბერს“ უწოდებენ ნებისმიერ მამაკაც მონაზონს, რაც ძველი ქართული იერარქიული ტერმინოლოგიის დავიწყების შედეგია).

მრავალთავი ჰომილეტიკურ საკითხავთა კრებული.

მსგეფსი შვიდეული, შვიდი დღე, ერთი კვირა.

მშვიდობიანი „დიდი მშვიდობიანი“; დიდი კვერექსი, რომელიც იწყება სიტყვებით: „მშვიდობით უფლისა მიმართ ვილოცოთ“. მცირე კვერექსს „მცირე მშვიდობიანი“ ეწოდება.

მცირე აიაზმა წელის კურთხევის წესი, რომელიც ეკლესიის დღესასწაულზე და სხვა დიდ დღესასწაულებზე სრულდება ლიტურგიის დაწყების წინ.

მცირე მშვიდობიანი მცირე კვერექსი. იხ. მშვიდობიანი.

მცირე სქემა 1 სამონაზვნო წესის პირველი საფეხური. 2 სამონაზვნო შესამოსელი. იხ. სქემა; დიდი სქემა.

მწუხრის განგება სადღეღამისო ციკლის პირველი ღმრთისმსახურება.

ნავი ბაზილიკის ერთ-ერთი გრძივ ნაწილთაგანი, რომელიც სხვა ნაწილებისაგან გამოყოფილია სვეტების რიგით.

ნათლისმამა ნათლია, მიმქმელი, ს ნა.

ნათლისღება 1 ერთ-ერთი საუფლო დღესასწაული, დაწესებული მდინარე იორდანეში იესუ ქრისტეს ნათლისღების მოსახსენებლად. 2 ეკლესიის შვიდ საიდუმლოთაგანი; ქრისტეს ნათლის მიღება, გაქრისტიანება.

ოდიკი ტრაპეზზე გასაშლელი გარდამოხსნა, რომელზედაც სრულდება საღმრთო ლიტურგია.

ოთხთავე წმ. სახარების ძველი ქართული სახელწოდება, რომლითაც ოთხი მახარებლის წიგნები (მათესი, მარკოზისა, ლუკასი და იოვანესი) ერთ წიგნად, ერთ „სახარებად“ გაიაზრება; თითოეული მახარებლის „სახარება“ კი \ მის თავებად.

ოღარი სამღვდელო სამკაული; ყელზე ჩამისაცმელი გრძალი და ვიწრო, ოქრომკედით ნაქარგი ქსოვილი.

ომფორი სამღვდელთმთავრო სამკაული; მხრებზე შემოსახვევი.

ორმოცის წირვა მიცვალებულთა მოხსენიება 40 დღის განმავლობაში.

ოქტოიხოსი (ბერძნ.) რვა ხმათა წიგნი, პარაკლიტონი.

ოხითა ტროპარის ძველქართული სახელწოდება.

პადექტი (ბერძნ. \ „ყოვლისმომცველი“) საღმრთისმსახურო წიგნთა ანთოლოგია; ერთ ტომად გაერთიანებული თვენი, მარხვან-ზატიკი, ფსალმუნი, ჟამნი და სხვ. წიგნები. ქართულად „გულანიც“ ეწოდება.

პანაგია, პანაღია (ბერძნ. „ყოვლადწმიდა“) სამღვდელთმთავრო საწიაღე ხატი, ენკოლპიონი.

პანაშვიდი (ბერძნ. „მოელი ღამისა“) მიცვალებულთა მოსახსენებელი წეს-განგება.

პარაკლისი (ბერძნ. სავედრებელი) სავედრებელი გალობა ღმრთისადმი მოელი ერის ან ცალკეულ ადამიანთა კეთილდღეობის, ჯანმრთელობის, წარმატებისა და

გამარჯვებისათვის. პარაკლისი შეიძლება შესრულდეს როგორც წმიდა სამებისა და ქრისტე მაცხოვრისადმი, ასევე \ ღმრთისმშობლის, ზეცის უსხეულო ძალთა და წმინდანთა მიმართ. სპეციალური პარაკლისის შესრულება შეიძლება სხვადასხვა მნიშვნელოვან მოვლენებთან დაკავშირებით; ასეთია, მაგალითად, პარაკლისი ახალ წელს, სწავლის დაწყებისას, გვალვის ან წვიმიანობის დროს, სნეულთაგანკურნებისათვის სავედრებლად და სხვ. პარაკლისი შეიძლება შესრულდეს ჰიმნოგრაფიული კანონისა და დაუჯდომლის დართვით, ლიტანიობით და ა. შ.

პარაკლიტონი (ბერძნ. „ნუგეშინისმცემელი“) რვა ხმათა საგალობელთა წიგნი.

პერექელი სიწმიდის გადასაფარებელი ქსოვილი.

პირის გახსნა („პირ ი სნა“) სახსნილო საჭმელის მიღება მარხვის დამთავრების შემდეგ.

პირმარხვა მარხვის პირი; მარხვის დასაწყისი.

ჟამისწირვა წირვა, ლიტურგია, უსისხლო მსხვერპლის შეწირვა.

ჟამგულანი გულანის ტიპის კრებული, რომლის ცენტრალური ნაწილია „ჟამნი“. დიდ გულანებთან შედარებით ჟამგულანი უფრო მომცრო კრებულია.

ჟამნი სადღელამისო საღმრთისმსახურო ციკლის წეს-განგებათა ტექსტების შემცველი კრებული.

ჟამობა გალობა; „ჟამნის“ ფსალმუნთა წართქმა.

საბუხარი, საბუხრე, საბუხრები სამღვდელო სამკაული; მა-ჯებზე გასაკეთებელი.

საგვერდული სამღვდელო სამკაული.

სადიაკონე, სადიაკვნე საკურთხეველის სამხრეთ მხარეს მო-წყობილი სათავსი.

სავარდი 150 მარცვლიანი კრიალოსანი (დავითის 150 ფსალმუნის მიხედვით).

საკურთხეველი ოდნავ ამაღლებული, კანკელით გამოყოფილი ნაწილი ქრიტიანული ტაძრის აღმოსავლეთ ნაწილში, სადაც სრულდება მღვდელმოქმედება (უსისხლო მსხვერპლის შეწირვა).

სამარტვილე 1. წამებულ ქრისტიანთა სასაფლაო. 2 მარტვილთა (მოწამეთა) სახელობის სამლოცველო.

სამეუფო კარი აღსავლის კარი; კანკელის შუა კარი.

სამსხვერპლო სამკვეთლო; საკურთხეველის ჩრდილოეთ მხა-რეს დადგმული მაგიდა, რომელზედაც სრულდება კვეთა, პროს-კომიდია.

სამწერობელი რიპიდი; გრძელტარიანი მარაო მწერების გასადვენად; ძველად იგი დიაკვნებს ეჭირათ მღვდელმსახურების დროს და ტრაპეზთან სიწმიდეს უნიავენდნენ. ამჟამად რიპიდი საეკლესიო ბაირაღს წარმოადგენს, სარაფიმის გამისახულებით, და მხოლოდ რიტუალური დანიშნულება აქვს.

სანაწილე წმიდა ნაწილთა (ზიარების, წმიდათა ძვლების და სხვ.) შესანახავი კოლოფი.

სარტყელი სამღვდელო სამკაული.

საყდარი საეპისკოპოსო ან საპატრიარქო ტაძარი. 2 მაღალი დასაჯდომელი მღვდელთმთავრისათვის (საკურთხეველში).

სეფე, სეფისკვერი სამეუფო პური („სეფე“ ძველქართულად „სამეფოს“ ნიშნავს), რომელიც იხმარება ლიტურგიაში საიდუმლოს შესასრულებლად.

სვინა მომნათველი, ნათლია, მიმქმელი.

სვინაქსარი მთელი წლის დღესასწაულთა კალენდრისა და თითოეული მათგანის შესახებ ტიპიკონური ცნობების შემცველი კრებული, რომელსაც ზოგჯერ ერთვის წმიდათა ცხოვრება-წამების მოკლე საკითხავები.

სვინგელოზი (ბერძნ. „თანამოსენაკე“) პატრიარქთან დაახლოებული პირი; ეპისკოპოსობის ან მომავალი პატრიარქობის კანდიდატი (პროტოსვინგელოზი).

სკუფია სამღვდელო პირთა თავსაბურავი.

სოხასტერი სადაყუდებულო; მცირე სახლი დაყუდებულ (განმხოლოდებულ, სენაკში ჩაკეტილ) ასკეტთა მოღვაწეობისათვის.

სტიქარი, სტიხარი კვართი; სამღვდელო და სადიაკვნო კაბა, გრძელი და ფართო-სახელოებიანი.

სტიქარონი მწუხრის საგალობელი.

სტოვა, სტოა, შტო ეკლესიაზე მიშენებული კარიბჭე.

სქემა (ბერძნ. „სახე“) სამონაზვნო სამოსელი.

ტაკუკი მომცრო, ტარიანი თასი ოქროსი ან ვერცხლისა.

ტეტრაკონქი ოთხაფსიდიანი ეკლესია (საქართველოში ასეთებია: მცხეთის ჯვარი, ატენი, მარტვილი და სხვ.).

ტიბიკონი, ტ პიკონი (ბერძნ.) განწესება, წესდება (ღმრთისმსახურებისა, სამონასტრო ცხოვრებისა).

ტრაპეზი საკურთხეველის შუაში აღმართული ქვის (ან სხვა მასალის) მაგიდა, რომელზედაც სრულდება საღმრთო მსხვერპლის შეწირვა ანუ ლიტურგია. ტრაპეზზე, ჩვეულებრივ, დასვენებულია სანაწილე, ოდიკი, სახარება და ჯვარი.

ტრიკირი სამსანთლიანი შანდალი, რომლითაც მღვდელ-მსახურების დროს მღვდელთმთავრები ჯვრის გადასახვით აკურთხევენ მორწმუნე ერს.

ტრიკონქი სამაფსიდიანი ეკლესია (საქართველოში ასეთებია: სამწევრისი, ალავერდი და სხვ.)

ტროპარი ოხითა; ერთმუხლიანი საგალობელი, რომელიც თითოჯერ სრულდება სადღეღამისო საღმრთისმსახურო ციკლის თითოეულ განგებაზე (მწუხრის, სერობის, შუადამიანის, პირველ-ცისკრის, მზისა და დღის ჟამთა განგებებზე და ლიტურგიაზე.)

უსუპი სასხურებელი, საპკურებელი (ნაკურთხი წყლისა).

ფეშხუმი ძვირფასი ლითონისაგან დამზადებული ძირიანი თეფში, რომელზედაც საღმრთო ლიტურგიის დროს ასვენებენ „ტარიგს“ \ მაცხოვრის მოსახსენებლად ნაკვეთ სეფეს.

ფილონი ზეწარი; ზედა სამღვდლო შესამოსელი (სამკაული).

ფიჩვი (ფიჩ) ძაძით შემოსილი (მონაზონი).

ფსალმუნება სტიქოლოგია; ფსალმუნთა გალობა.

ფსალტი მეფსალმუნე, მედავითნე.

ქიროტონია (ბერძნ.) ხელთდასხმა; სამღვდლო პირთა კურთხევა მღვდელთმთავრის მიერ თავზე ხელების დაწყოებით.

ქორეპისკოპოსი სასახლის ეპისკოპოსი (მეფის, კათალიკოსის).

ქრონიკონი 532 წლიანი ციკლის წელთა სათვალავი იულიუსის კალენდარში.

ქტიტორი (ბერძნ.) ამშენებელი ეკლესიისა ან მონასტრისა.

ღმრთისგანცხადება ქრისტეს ნათლისღების დღესასწაული.

შავი სამღვდელოება შავოსანთა (მონაზონთა, უქორწინებელთა) სამღვდელოება.

შეყენებული იხ. დაყუდებული.

ჩოხა სამონაზვნო ზედა შესამოსელი (ანაფორა?).

ცისკრის ღოცვა ღმრთისმსახურება, რომელიც გათენებამდე (ცისკრის ვარსკვლავის ამოსვლამდე) სრულდება მონასტრებში, სამრევლო ეკლესიებში კი გათენებისთანავე (ზოგჯერ ეს განგება წინა საღამოს გადააქვთ და მწუხრის განგების შემდეგ ასრულებენ).

ძელი ცხორებისა, ძელი ცხოველი ცხოველმყოფელი ჯვარი, რომელზედაც ეწამა ქრისტე.

ძლისპირი კანონის გალობათა საწყისი მუხლი \ თითოეული გალობის სტროფთა (ტროპართა) რიტმულ-მელოდიური მოდელი. მისი ბერძნული შესატყვისია ირმოსი.

წარდგომა ფსალმუნიდან გამოკრებილი მუხლები, რომლებიც წარმოითქმის მღვდელმსახურებაზე სახარების, სამოციქულოსა და საწინასწარმეტყველოს კითხვის წინ.

წიგნისმკითხველი საღმრთისმსახურო საკითხავი წიგნების (ასკეტიკონი, მეტაფრასი, ჰომილარია, მრავალთავი და სხვ.) მკითხველი.

წირვა ჟამისწირვა, ლიტურგია.

წმიდა შვიდეული ენების შვიდეული; დიდი შვიდეული (მის თითოეულ დღეს ეწოდება წმიდა ორშაბათი, წმიდა სამშაბათი და ა. შ. წმიდა შაბათამდე).

ჭონა საადღგომო სიმღერა ძველ საქართველოში. ადღგომის წინასაღამოს მომღერალ-მგალობელთა ჯგუფი ჩამოუვლიდა სოფელს და ყველას ულოცავდა ადღგომას. მიღებული იყო მომღერალთა დასაჩუქრება სანოვაგით, განსაკუთრებით კვერცხით. ჭონა იწყებოდა და თავდებოდა „ქრისტე აღდგა“-ს გალობით.

ხელთდასხმა სამღვდელო პირთა კურთხევა მღვდელთმთავრის მიერ, თავზე ხელების დაწყობით; ქიროტონია.

ხუცესი (ბერძნ. პრესვიტერი) მღვდელი.

ხუცესმონაზონი მღვდელმონაზონი.

ლიტურგიკული ლექსიკონი (მასალები)

აბბა Ἀββᾶ ებრ. - მამა) მამა, მამასახლისი, წინამძღვარი, გამგე მონასტრისა: აბბა მეღვთი დაყო ხუთი წელი მამასახლისობასა ღაერასა აბბა საბა სსა ს.პ. 211.

აბანოთა კურთხევა კურთხევა აბანოს წყლისა: ღოცვა აბანოთა შინა კ-შ 221რ-ვ.

აგიარო დავითის მეორე კანონი, ფს. 9-16: კანონი „აგიარო“ და წარდგომა აღდგომისა შ.ტ. 15ვ.

ადამის ექსორიობა ადამის განდევნა სამოთხიდან (დაბ. 3,23), რომელსაც ეკლესია მოიხსენიებს ყველიერის კვირიაკეს: ყუელიერისა კ რიაკესა, ადამის ექსორიობი-სა 1526,62რ.

„ადიდებს სული ჩემი უფალსა“ ღმრთისმშობლის გალობა (ლუკა 1,46-55): წარდგომა , მა გ, გალობა ღმრთისმშობელისა - „ადიდებს სული ჩემი უფალსა“ ს ნ. 2,II.

ავაზაკთა მოწყლულისა კვირიაკე, რომლის ლიტურგიაზე იკითხებოდა იგავი ავაზაკთა მოწყლულის შესახებ (ლკ. 10,25-37): მეოთხე კ რიაკე ავაზაკთა მოწყლულისა 1526,62ვ. მეხუთე კვირიაკე დიდმარხვისა 84,148ვ.

ავგაროზი ყელსაკიდი, მცირე სანაწილე ან გრაგნილი, რომელშიც მოთავსებულია სხვადასხვა სიწმიდენი (ღოცვები, ხატები და სხვ.) სულიერ მტერთაგან დასაცავად. სახელწოდება მომდინარეობს ედესის მთავარ ავგაროზის შესახებ არსებული აპოკრიფიდან, სადაც მოთხრობილია, რომ მაცხოვრის ხელთუქმნელმა ხატმა სასწაულებრივად განკურნა ავგაროზ მთავარი. ავგაროზის აპოკრიფი, გრძელ გრაგნილ ფურცელზე დაბეჭდილი, რამდენჯერმე გამოიცა XIX ს-ში. მას მორწმუნენი საწიადე ჯვართან ერთად იკიდებდნენ მკერდზე. ავგაროზის ბერძნ. შესატყვისებია: (იხ. Г.Д. 15-16; Большой

Требник, М. 1897, 142).

ავაჯი დავიწყებთ წმიდა არსთა დიდითა მითა და ავაჯითა შ.ტ. 18რ. საყუარელნო, დღესასწაულთა ფსალმუნნი ბერძენთა ავაჯითა იციან და გრძლად იტყ ან ს ნ. 6,1.

ავისა დარისათ ს: შედეგი სავედრებელისა გალობისა, რომელი იგალობების ჟამსა ავის დარისასა ს.გ. 97.

ათენაგენა ათენაგენისანი წინა თ, მოციქულთა კპოო შინ. 34,124.

საბაიტელ ხარტოფილაქსს და სხვ. (Γ.Δ. 9): იბაკონი წმიდისა ღმრთისმშობლისანი, რომელ არს დაუჯდომელი, ხოლო ბერძულად აკათისტოს ეწოდების 84,74რ. დაუჯდომელი... ბერძულად აკათისტოს უ მობენ 43,36.

აკაკია (Ακ κί , ლათ. ცაცია), მცირე ზომის ამოღრუებული ძელი, მიწით ან სილით ავსებული. ბიზანტიის იმპერატორთ იგი ხელთ ეპყრათ ცერემონიების დროს მარცხენა ხელში, როგორც მინიშნება სიკვდილზე და ამქვეყნიური ძალაუფლების არარაობაზე (Γρ.Δ. 9).

აკოლუთი (აჯკოვლოუქო - გამყოლი) სამღვდელოების უდაბლესი ფენის წარმომადგენელი; ეპისკოპოსის მომსახურე. იგი მიჰყვებოდა ეპისკოპოსს მოგზაურობის დროს, ხოლო დევნის ჟამს საიდუმლოდ გადაჰქონდათ ევქარისტია. დასავლეთის ეკლესიაში (იქ ეწოდებოდათ აკოლითები - აცოლუტჰუს). მათი მოვალეობა იყო სანთლის დაჭერა მღვდელმსახურის მიერ სახარების კითხვისას (Γ.Δ.).

აკოლუთია (ἀκολουθί) აკოლოთია ელლინურია, ქართულ - საგალობელი წმიდისა წ.გ. VI. ის. განგება.

აკრება აკრძალვა: შ დეულსა მას ყველიერისასა ორცის ჭამა აკრების, რამეთუ განმზადება არს მარხვათა შემოსღვისა და რეცა წინამსრბოლი მც.ს.კ. 32. ესევეითარი

საქმე... ნუდარამცა ქმნილ არს, არამედ აკრებულმცა არს სრულიად (იქვე, 42). უკუეთუ არა აკრბეს... (იქვე). [შემდგომად ზიარებისა მღდელმან] წმიდად აკრიბოს ბარძიმ-ფეშხუემი და ყოველივე სამსახურებელი წმიდისა ჟამისწირვისა (იქვე, 76).

აკრება ტაბლის, სუფრის აღაგება: იბ მუ ღთა მოდრეკა არს პურის ჭამისა ფასად, რომელ ჭამოს კაცმან, და აკრებადცა შინ. 34,96. აზიაროს რა [მღდელმან] ერი იგი, უკუეთუ დარჩეს სიწმიდე, მეტად ნუმცა იკადრებს მარტოდ აკრებად, არამედ სხუათაცა მოუწოდოს და აზიაროს მც.ს.კ. 76.

აკროსტიქონი (ბერძ. აჯკროვსტუცონ აკრო - კიდე, კიდურა და სტუვცო - სტრიქონი. სლავ. Краестрочие, Краегранесие) კიდურწერილობა; რაიმე ფრაზა ან საგალობელი, რომლის თითოეული სიტყვის თითოეულ ასოს შეესაბამება (ამ ასოთი იწყება) რაიმე ვრცელი ფორმის საგალობლის (მაგალითად, ჰიმნოგრაფიული კანონის) ცალკეული მუხლები. აკროსტიქონი, ჩვეულებრივ, მითითებულია მის მიხედვით გამართული საგალობლის დასაწყისში. შინაარსობრივად იგი

უკავშირდება იმ მოვლენას ან წმიდას, რომლისადმიცაა მიძღვნილი საგალობელი.

აკუეცა ღოცვა პირველ აკუეცასა ერმისასა შინ. 73,28გ. იხ. აღკუეცა .

აკურთხევისი

I ჟამისწირვის პირველი აღსავალი, ფს. 102, რომელიც იწყება სიტყვებით: „აკურთხევს სული ჩემი უფალსა“: კ-შ 42რ.

II მწუხრის პირველი ფსალმუნი (ე. წ. „პირველდაწყებითი ფსალმუნი“) - ფს. 103, რომელიც იწყება სიტყვებით: „აკურთხევს სული ჩემი უფალსა“: კ-შ 94გ. ვითარცა აკურთხევისი აღასრულონ, კუერექს ყონ ს ნ. 5,1. შემდგომად აკურთხევისისა ვიტყ თ „უფალო დადატყავსა“ შ.ტ. 8,IX. შემდგომად აკურთხევისისა - აღ სა სამსა (17გ).

აკურთხევს სული ჩემი უფალსა (ფს. 102) „ფსალმუნი სამსრისა“ (84,15რ), რომლის ყველა მუხლზე ჩაერთვის: „აკურთხეულ ხარ შენ, უფალო“ (იქვე, 15რ-ვ).

აღელუა (ვარ. აღილუა , აღილუია, აღილუ ა, აღელუ ა ; **! ღლჰლოუეი>ა** ყ39Vღლ:ჰ4): ესე აღელუა ... ითქუმის ყოველთა ღმრთისმშობელისა დღესასწაულთა ს ნ. 9რ [იგულისხმება მუხლები, რომლებიც აღელუა -ს ჩართვით იგალობება]. უკუეთუ აღელუა იყოს ანუ დიდმარხვანი, „წმიდაო ღმერთო თა“ დავიწყებთ 84,33რ. აღელუა გალობა არს დავითისი გერმ. 17. აღელუა ებრეულითა ენითა არს გამოითარგმანების: აქებდით არსსა მას, რომელ არს ღმერთი (იქვე). აღელუასა მობს დავით (იქვე, 38). ანგელოზთა წესნი ჩუენ თანა უხილავად მობენ ქებასა: აღელუ ა (იქვე, 42). აღელუასა ვიტყ თ პატივისათ ს წმიდათა მარხვათა სა შ.ტ. 14,XI. ვიტყ თ აუვარებდითსა... აღილუა თა მისითა (იქვე, 19გ). წმიდათა მარხვათა ქრისტეს შობისა და ყოვლადქებულთა მოციქულთასა, ოდეს დაემთხ ოს აღელუა , ვჰყოფთ ჩუეულებისაებრსა მუ ღთმოდრეკასა წესისაებრ წმიდათა და დიდთა მარხვათა სა (იქვე, 20გ). ამას დღესა აღელუა უნდა (იქვე, 27,IX). უკუეთუ აღელუა იყოს, „წმიდაო ღმერთო თა“ დავიწყებთ (იქვე, 17რ). განგება შაბათსა... რაჟამს გალობდეს აღ ბ.ტ. 19რ-20რ. განგება , უკუეთუ დაემთხ ოს შაბათსა გალობა აღელუია სი (იქვე, 20რ).

აღელუა-დასდებელი აღელუა - „აღიარებენ ცანი“; დასდებელი - „ღმერთი დიდებულ არს...“ შ.ტ. 26,IX.

აღელუა-ფსალმუნი „აღელუა “ და მისი მუხლები: [მონაზონი იგი] იტყ ს აღელუა-ფსალმუნსა (აღ -ფსალმუნსა) შ.ტ. 19რ.

აღლილუია ს.გ. 15. იხ. აღელუა .

ამაღლება ასამაღლებლის („ამაღლება “-ს) წარმოთქმა: მღუ-დელი აღამაღლებს: რამეთუ წმიდა ხარ შენ, ღმერთო ჩუენო... ს.გ. 77.

ამაღლება , ასამაღლებელი (! კვწენჴსი) ასამაღ-ლებელი შინ. 73,26ვ, 34რ, 35რ, 36ვ, 62რ, 71რ, 72ვ, 73ვ ეტც. იტყ ს [მღდელი] ამაღლებასა: „რამეთუ შენი არს სუფევა ...“ შ.ტ. 18რ.

ამაღლება ელია სი ამაღლება ელია წინა სწარ-მეტყუელისა ეტლითა ცეცხლისა თა ს ნ. 20,VII.

ამაღლება (უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტ სი) (აჯნავლჴყი ჴყ) ზატიკთა ვ ხუთშაბათსა - ამაღლება ჴეცად უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი შინ. 34,104. პირველით დღითგან [აღდგომისა] კ რიაკით აღრაცხეთ დღ ორმოცი და აღასრულეთ დღესასწაუ-ლი ამაღლებისა უფლისა მც.სჯ.კ. 36. დღესასწაულსა ამაღლები-სასა უქმობა არს (იქვე, 38).

ამაღლება (პატიოსნისა ჴუარისა) წარუსწროს მღდელმან, რომელსა ეგულებოდის ამაღლება ს ნ. 14,IX. მღდელმან ვითარ-ცა დასწეროს ჴუარითა სამგზის, აღმოსავალით დადგეს, აღა-მაღლოს იგი და ეპყრას ორითავე ელითა (იქვე). იწყებს მღდელი მეორესა ამაღლებასა [ჴუარისასა] შ.ტ. 14,IX. იხ. აღპყრობა პა-ტიოსნისა ჴუარისა .

ამაღლება პურისა (სრულდება ჟამისწირვის ბოლოს, როდე-საც ითქმის „წმიდა წმიდათა“ და „ერთ არს წმიდა “): ლოცვა , რომელი დაემთხ ოს, რაჟამს აღამაღლოს მღდელმან წმიდა იგი პური კ-შ 223რ-ვ.

ამაღლება ყოვლადწმიდისა (პანაგიისა) მერმე აღიღებს აღ-მოკუეთილსა ყოვლადწმიდასა ორისავე ელი-თა მწუერვალთა და აღამაღლებს 84,32რ-ვ. ჴუარსა დასახავს აპყრობილითა მით პურითა პანაგიარსა ჴედა (იქვე, 32ვ).

ამაღლება ყოვლადწმიდისა ნაწილისა ჴყოფს მეტანიასა, რომელსა ენებოს ამაღლება ყოვლადწმი-დისა ნაწილისა ბ.ტ. 10ვ.

ამაღლება ჴუარისა (სლავ. Воздвижение креста) საუფლო დღესასწაული საუფლო ჴვრის პატივსაცემად (14 სექტემბერს). ამ დღეს მოიხსენიება უფლის ჴეშმარიტი ჴვრის პოვნა და ამაღლე-ბულ ადგილზე აღმართვა დედოფალ ელენეს მიერ (313 წ.), რათა ყველას შესძლებოდა მისი ხილვა და თაყვანისცემა. გრ. დიაჩენ-

კოს სიტყვით, დღესასწაულს მსოფლიო ამაღლება იმიტომ ეწოდა, რომ ამიერიდან მთელ მსოფლიოში თვალსაჩინო ადგილებზე დაიწყეს ჯვრების აღმართვა (მთებზე, ბორცვებზე, ეკლესიებზე) (Γ.Δ. 86).

ამბორება მოციქული ჭური გ ბრძანებს ამბორებითა წმიდითა მოკითხვად ურთიერთას **წ.გ. 133**. მღუდელთა და მონოზონ-ხუცესთა უამბორებო მოღებად კურთხევისა, ელსა მარჯუენესა კემთხუევით მსხუერპლთა შემწირველთა (იქვე, 134-135).

ამბორის-ყოფა ამბორს-უყოფს მუ ლსა [მღუდელთ-მთავრისასა] **კ- 422რ**. ამბორს-უყოფდენ მას (ახალ აღკვეცილს) **კ-შ 67ვ**. ამბორს-უყონ (დაყუდებულსა) მას ყოველთა (იქვე, 219ვ). ამბორს-უყონ ყოველთა [ჯუარსა] **ს 6. 14, IX**.

ამბორის-ყოფა საღმრთო ამბორისყოფა **გერმ. 52**. იქმნას ამბორის-ყოფა და განუტეონ ერი **ს 6. 25, III**. შემდგომად წმიდისა სახარებისა ამბორის-ყოფისა, დიაკონმან: „აცხოვნე, ღმერთო, ერი შენი...“ **შ.ტ. 15ვ**.

აღვსებასა, შემდგომად ამბორის-ყოფისა, ესე საკითხავი ერსა ზედა იკითხვების **5,27**. აღვსებასა, შემდგომად ამბორის-ყოფისა, ესე საკითხავი ერსა ზედა იკითხვების **5,27**.

ამენი, ამინი აჯმჰენ, მენ, **АМИНЬ** (ებრ.]მეაფ - „ჭეშ-მარიტად“, „ნამდვილად“). ეს გამოთქმა პირველმა ქრის-ტიანებმა შეითვისეს ებრაელთაგან. ითქმის სხვადასხვა კურთხევისა და ღოცვის წარმოთქმის შემდეგ, ნათქვამის დადასტურებისა და დამტკიცებისათვის. გარდა საეკლესიო ღმრთისმსახურებისა, „ამენი“ ჩვეულებრივ სალაპარაკო ენაშიც დამკვიდრდა. ძველ ქართულ ზღაპრებში იგი პერსონიფიცირებულადაა წარმოდგენილი („ამენმა ჩამოიარა“): ერმან თქუას ამენი **ს 6. 5, I**. [წმიდამან ფოკა] ილოცა და თქუა ამენი (იქვე, 22, VII). შემდგომად ამენისა... მიაქციოს იგი მღუდელმან **კ-შ 17რ**. შემდგომად ამენისა (იქვე, 115ვ, 119რ, 249რ). შემდგომად ამინისა (იქვე, 249რ). შემდგომად ამინისა ვიწყებთ: „მოვედით, თაყუანის-ვსცეთ...“ **შ.ტ. 13ვ**. შემდგომად ამინისა ვიწყებთ სტიქარონსა აღდგომისასა (იქვე, 15რ). **იხ. ამინი**.

ამვონი (ა[მბ]წნ, წნო) ამვონი, რომელ არს საფსალმუნე.

ამინი სადა ასამაღლებელი არა იყოს, ამინისაცა მღუდელსა უნებს თქუმა **კ- 7რ**. ამინისათ ს: ამინ მოასწა-ვებს: იქმენინ; ვითარ ზედა-დამბეჭდველი რა მე დალოცვა **გერმ. 51**. **იხ. ამენი**.

ამქუმელი, მიმქუმელი (აჯნავდოცო) ნათლია, ნათლის მამა: მიუგებდეს კათაკუმეველი... გინა ამქუმელი მისი, უკუეთუ იყოს

ყრმა გინა ბარბაროზი კ-შ 17ვ. მიუგებდეს კათაკუმეველი გინა მიმქუმელი მისი (იქვე). ხოლო თუ არა იცოდის ენა, ამქუმელმან მისმან მისცეს პასუხი და თარგმნითა ათქუმოს [მწვალებლობიდან მოქცეულსა] მას (იქვე, 154ვ). აღმოიყვანოს [მღვდელმან] ემბაზისაგან, მეცხეულად შთაუსვას საბანთა ამქუმელთა კ- 11რ. იხ. აღმომქუმელი, მიმქუმელი.

ანაგნოსტი (ბერძ. აჯნაგნწვსტჰ, ლათ. ლეცტორ, სლავ. Чтец, Причетник) კლირიკოსი (კლჰრიკოვ, ცლერიცუს), რომლის ხელთდასხმა ხდება საგანგებო ღოცვით (Г.Д. 16). იხ. წიგნისმკითხველი.

ანათემა (აჯნავქემა) ადამიანის მოკვეთა ქრისტიანთა თემისაგან (იხ. I კორ. 16,22).

ანალოგია (ბერძ. აჯნალოგეიჟონ, სლავ. Налой, Ана-логий) ვიწრო და მაღალი მაგიდა დახრილი ზედაპირით, რომელზედაც იკითხება სახარება და სხვა საღმრთისმსახურო წიგნები. ზოგჯერ მასზე დაასვენებენ ხოლმე წმიდა ხატებს (Г.Д. 16). იხ. საწიგნე.

ანატოლიკა (ბერძ. ტა; აჯნატოლიკავ) დასდებელნი რვა ხმათა წიგნში, კვირიაკის მწუხრზე შესასრულებელნი, უფალო ღაღადყავსა ზედა. შინაარსით ქრისტეს აღდგომას ასახავს. სახელწოდება მიიღეს შემდგენელის - ანატოლი კონსტანტინეპოლელი პატრიარქის (V ს.) სახელის მიხედვით. ზოგჯერ მოხსენებულია „აღმოსავლურად“ (სლავ. Восточны), რადგან სახელი ანატოლი (! ნატოვლიო) ახლოა სიტყვა აჯნატოლჰესთან („აღმოსავლეთი“) (Г.Д. 16). იხ. აღმოსავლურნი.

ანაფორა (აჯნაფორავ) შესაწირავი, აღსავლენი (მსხვერპლი). ასე მოიხსენიება ზოგჯერ სეფისკვერი: შეწირულ იქმნას... სამი სეფისკვერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორა ეწოდების ქსდ. III,83. სამი სეფისკვერი უდიდროვნესი, რომელსა ანაფორა ეწოდების ა.შ. 148.

ანაქორეტი (აჯნაცწრჰტჰვ, Анахорет) განდევილი, დაყუდებული, შეყენებული, მემხოლოე. ასე ეწოდებოდა უდაბნოში განმარტოებულ მლოცველთ (Г.Д. 16).

ანბანისა იხ. სტიქარონი ანბანისა .

ანგელოზი (აგგელო - „მაცნე“), უსხეულო არსება, რომელსაც ღმრთისაგან მიმადლებული აქვს გონება, ნება და ძლიერება, ადამიანზე აღმატებული (იხ. II შჯ. 32,8,9). მრჩობლ

კვერქსზე მოიხსენიება ანგელოზი მშ დობისა, „მცველი სულთა და ორცთა ჩუენთა“ (Γ.დ. 4).

ანგელოზებრივი სახე (აჯგგელიკოვნ სცჰჰმა, Ангель-ский образ) ანგელოზებრივი სქემა (ბერძ. სცჰჰმა - სახე), ანგელოზებრივი ცხოვრება; მესამე, უმაღლესი საფეხური მონაზვნობისა; სრულქმნილი სიწმიდე, უანგარობა, მორჩილება (იქვე, Γ.დ. 17): ანგელოზებრივი სახე ეწოდების წესსა მას მონაზონებისასა გერმ. 26.

ანგელოზებრივი სქემა : რა თა... ღირს იქმნას მოღებად სრულისა მის და ანგელოზებრივისა სქემისა კ-შ 40ვ. წესი და განგება წმიდისა და ანგელოზებრივისა სქემისა (იქვე, 42რ). იხ. სრული სქემა .

ანგელოზთა გალობა

I გალობა, რომელსაც დაუდუმებელი ბაგით, შიშითა და ძრწოლით უგალობენ ანგელოზები საყდარსა ზედა მჯდომარე უფალს: „წმიდა არს, წმიდა არს, წმიდა არს უფალი საბაოთ“ (ეს. 6,1-4).

II გალობა, რომელიც იგალობეს ანგელოზებმა მაცხოვრის შობის ღამეს და მოისმინეს ბეთლემელმა მწყემსებმა: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა და ქუეყანასა ზედა მშ დობა და კაცთა შორის სათნოება“ (ლუკა 2,14)

ანთოლოგიონი (აჯნქოლოვგიონ - „ყვავილთ-სიტყვაობა“) სადღესასწაულო მსახურებათა (აკოლუთიების) კრებული. არსებობს აზრი, რომ აჯნქოლოვგიონ კომპოზიციის მეორე ნაწილი არის არა ლოგო („სიტყვა“), არამედ ლევგწ - „გვრებ“, „ვაგროვებ“ (Γ.დ. 20). იხ. პანდეკტი.

ანტიდორონი (აჯნტიედწრონ - „ნაცვალი ძღვენისა“) სეფისკვერი, რომლისაგანაც პროსკომიდიის დროს გამოი-კვეთება წმიდა ტარიგი, და რომლის ნაწილებსაც მღვდელ-მსახურნი ლიტურგიის ბოლოს, 33-ე ფსალმუნის გალობისას ურიგებენ მორწმუნეთ, რომლებიც არ ეზიარნენ წმიდა საიდუმლოს ქრისტეს ორცისა და სისხლისას, თითქოს მათ შემცველად. ანტიდორონის უკმარობის შემთხვევაში (მლოცველთა სიმრავლისას) ზოგჯერ არიგებენ ყოვლადწმიდა ღმრთისმშობლის სეფისკვერის ნაწილებსაც. ანტიდორონის დარიგების ჩვეულება ძველი დროიდან მომდინარეობს (Γ.დ. 18). იხ. განატეხი.

ანტიპასხა ანტიპასქა (აჯნტიეპასცა - „პასექის ნაცვა-ლი“), პასექის მომღვენო კვირიაკე. ასე ეწოდა იმიტომ, რომ თითქოს იგი

ცვლის ქრისტეს ბრწყინვალე დღესასწაულს და წარმოადგენს მის განახლებას, სწორს (Г.Д. 19). კ რიაკე ანტიპასხისა, რომელ არს თომა[]სი ბ.ტ. 23რ. კ რა ანტიპასხისა, რომელ არს დიდებულისა მოციქულისა თომა[]სი გვერდის განხილვა[] (იქვე, 278ვ). ამას წმიდასა ბ კ რასა ანტიპასხისასა არარა ითქმის აღდგომისა[] (იქვე). ორშაბათსა ბ ანტიპასხისა შ დეულისასა (იქვე, 280რ). შაბათსა ბ ანტიპასხისასა (იქვე, 282რ).

ანტიფონი (აჯნტიფუნონ) მონაცვლეობითი გალობა ორი, ერთმანეთის პირისპირ მდგომი გუნდისა. ღმრთისმსახურებაში ასე იწოდებიან ის საგალობლები, რომლებიც კლიროსზე (მ არზე) იგალობება მონაცვლეობით, მარჯვენა და მარცხენა მ რის მგალობელთა მიერ (Г.Д. 19): ანტიფონი ა, გ მისა ს.გ. 103. ანტიფონი ელდინურ, ხოლო ქართულ აღსავლები, ესე იგი ურჩეულებსნი ფსალმუნნი წ.გ. 68.

ანტიფონები კათიზმისა (Антифоны кафизм) ფსალმუნების ანუ კათიზმის ნაწილების სახელწოდება სლავურად (ქართულად „დიდება“ ან „ფსალმუნი“). ასე ეწოდა იმიტომ, რომ, ტიპიკონის მიხედვით, მისი მუხლები უნდა იგალობებოდეს მონაცვლეობით ორი გუნდის მიერ (Г.Д. 19).

ანტიფონები ლიტურგიისა ჟამისწირვის საგალობლები, რომლებიც იგალობება მცირე შესვლის წინ. ყოველდღიური ანტიფონები შედგენილია 9, 92 და 98 ფსალმუნების მუხლებისაგან, ჩასართავებით (Г.Д. 19). იხ. აღსავალნი.

ანტიფონები სადილის ჟამისა (Антифоны изобра-зительны) იგალობება ლიტურგიაზე მცირე შესვლის წინ. პირველი ანტიფონია „აკურთხევის“ (ფს. 102), მეორე - „აქებსი“ (ფს. 145), მესამე - „ნეტარ იყვნენ“ (მათე 5,3-12) (Г.Д. 19).

ანტიფონები სადღესასწაულო აღსავლები ლიტურ-გიისა, რომლებიც იგალობება საუფლო დღესასწაულებზე. შედგება იმ ფსალმუნთაგან გამოკრებილი მუხლებისაგან, რომლებიც შეესატყვისება სადღესასწაულო მოვლენას. ფსალმუნის მუხლებში ჩაერთვის საგანგებო ჩასართავები (Г.Д. 19).

ანტიფონის ღოცვები ლიტურგიის პირველი, მეორე და მესამე ანტიფონების გალობის დროს წარმოსათქმელი ღოცვები (მღდელის ან მღდელთმთავრის მიერ) (Г.Д. 19).

ანტიფონნი აღსავალთანი (Антифоны степенны) იგალობება ცისკრად, სახარების წაკითხვამდე; შედგება სამი მუხლისაგან.

აღსავალთა ეწოდება იმიტომ, რომ შედგენილი არიან იმ ფსალმუნთაგან, რომელთაც ეწოდება „აღსავალთანი“ (ფს. 119-133) (Г.Д. 19).

აპალარი ლანგარი: მივსცენ ვეცხლისა აპალარნი სამნი, რა თა შექმნენ ზემოთქუმულთა წმიდათა შთასასუენებელნი ბუდენი, სამწერობელნი და სხუა, რა ცა მდეს ა.შ. 148.

აპოკრისიარი (აჟპოკრისიაფრიო) შუამდგომელი, ადგო-კატი საეკლესიო საქმეების განხილვისას (Г.Д. 20): ...მოუ-წოდა აპოკრისართა წმიდისა ანასტასია სთა ს.პ. 211.

აპრაკოსი (ა[პრაკო ან ა[პრაკტო პრავესსწ - ვიქმ; პრავხი - საქმე) კრებული სახარებისა და სამოციქულოს საკითხავებისა, რომელიც არ შეიცავს „საქმე მოციქულთა“-ს.

აპყრობა ელთა (ფს. 140,2) ე[პარსი ტწჷნ ცვირწჷნ, Воздеяние რუკ. სრულდება განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი ღოცვების წარმოთქმისას (მაგალითად, ქერუბინთა გალობისას ლიტურგიის დროს).

არა დააკლდი სამწუხრო ძლისპირი: კ-შ 138რ.

არამოდრეკა მუ ღთა იხ. მუ ღთა არამოდრეკა .

არაჯვორი, არაჯორი (სომხ. „წინამავალი“) ასე ეწოდებოდა სომხური ეკლესიის მიერ შემოდებულ მარხვას დიდი მარხვის და-წყების წინ (მეზვერისა და ფარისევლის შვიდეულში). Арцывуриев пост (Г.Д.): არცა მის შ დეულისა ჯერ-არს მარხვა, რომელსა არაჯვორ ეწოდების მც.ს.კ. 32. არცა არაჯვორთა მარხვა წეს არს (იქვე). მართლმადიდებელი, რომელი არაჯვორთა იმარხვიდეს, ჩუენგან კრულ არს; ნუ აზიარებ მცნ. 136რ. აღაჯურთა კ რიაკე განგ. 54. არაჯვორთა არა ჯერ-არს მარხვა ქსდ. III,7.

არგანი ხელჯოხი.

არტოკოპი (აჯრტოკოვპო): [მონასტერსა შინა] პირველად აღაშენეს არტოკოპი, რომელ არს პურისა საქმარი ს.პ. 162.

არტოსი (ა[რტო - „პური“) პური, რომელიც იკურთხევა საგანგებო ღოცვით წმიდა პასექის დღეს. მთელი ბრწყინვალე შვიდეულის განმავლობაში იგი ინახება ტაძარში, ანალოგიაზე კანკელის წინ, ხოლო შაბათს განიტეხება (იხ. განტეხა არტოსისა) და დაურიგდება მორწმუნეთ, როგორც სიწმიდე (ეკლოგია) (Гр.Д. 23).

არქიდიაკონი იხ. არქიდიაკონი.

არქიმანდრიტი .

არხიდიაკონი იხ. არქიდიაკონი.

არხიერი არხიერნი, პრესვიტერნი და დიაკონნი წირ.გან. 79. არხიერი მაგიერ ქრისტესა დადგენილ არს დამწყსად ერისა (იქვე, 111). არხიერი ეგოს მართლგამო-მეტყუელებითა წმიდისა სახარებისა (იქვე). არხიერი ელლინურ რთული ლექსია - მთავარ-მღუდელი, ხოლო ქართულ „მღუდელობა“ წინ ითქმის, ესე იგი მღუდელ-მთავარი, რომელ არს მღუდელთმთავარი (იქვე, 192). არხიერობისა და მღუდელობისა მიღებისათ ს ფუცვენ წმიდა სახარებით (იქვე, 153). ყოველსა ჟამსა ილოცვენ... არხიერნი და მღუდელნი, დიაკონნი და ერისკაცთაგანნი (იქვე, 168). იხ. არქიელი.

ასამაღლებელი (Возглас, Возглашение) შინ. 73,95რ.

ასაპყრობელი სანაწილე და ასაპყრობელი ქსდ. III,24.

ასკეტი (აჯსკტჰე აჯსკტეო - ვარჯიში) განდები-ლი, მმარხველი და მლოცველი, მოღვაწე.

აუვარებდითი ვიტყ თ აუვარებდითსა... აღილუა თა მისითა შ.ტ. 19ვ.

აქებდითი თქუან... აქებდითი კ-შ 100რ. აქებდითი და დიდება მაღალთა ს ნ. 14,IX. დასასრულსა აქებდითისასა - რნ ფსალმუნსა შ.ტ. 19ვ.

აქებსი ჟამისწირვის მეორე აღსავალი, ფს. 145, რომელიც იწყება სიტყვებით: „აქებს სული ჩემი უფალსა“: აქებსი კ-შ 42ვ.

აქებს სული ჩემი უფალსა (იხ. აქებსი) ფს. 145; ესაა „ფსალმუნი სამხრისა“ (84,15ვ), რომლის თითოეულ მუხლზე ჩაერთვის „დიდება“ (იქვე, 15ვ-16რ). იხ. ფსალმუნი სამხრისა .

აქსიოს (ა[ხიო - „ღირსი“) ეს სიტყვა წარმოითქმის მღდელთმთავრის მიერ ეპისკოპოსის, დიაკვნის ან მღდელის ხელთდასხმის დროს, შემდეგ კი გაიმეორებენ თანამწირველი მღდელმსახურნი და მგალობელნი.

აქუმა მიქუმა, ახალნათელდებულის აყვანა ნათლიის მიერ: ...რომელი აექუას ნათლისღებისაგან, სულიერი ასული[არს] მც.სჯ.კ. 96.

„აღავსე პირი ჩუენი ქებითა შენითა, უფალო...“ ნაცვლად ამისსა - „აღავსე პირი ჩუენი“ - ესე ითქუას: დიდება შენდა, მეუფეო საუკუნეთაო კ-შ 181რ.

აღაპი აჟი აგავპაი (აჯგაპჰ - „სიყვარული“) მიცვალებულის სულის მოსახსენებლად დაგებული ტრაპეზი; ძველ ქრისტიანთა საძმო პურობა. მოხსენებულია ღაოდიკიის კრების მე-11 და ტრულის 74-ე კანონებში. იხ. აგრეთვე: გაუქმებულ იქნა (Г.Д). დავიდევ აღაპი თუესა იანვარსა კდ, დღესასწაულსა ყოველთა წმი-

დათასა ქსდ. III,24. აღაპისა სენება ა.შ. 149. რა თა ჩემთ ს აღაპ-
სა ჰყოფდენ (იქვე).

აღბეჭდვა აღბეჭდვითა წმიდისა მის მიჰრონისა თა... ჭეშმა-
რიტი სარწმუნოება შენი გულისა ამისსა დაამტკიცე კ-შ 155ვ.

აღბეჭდული მ ელარი (სფრაგისქევენტო სტრატიწვტჳ) გა-
მოვედ და განეშორე აღბეჭდულისა ამისგან ახლისა მ ედრისა კ-
შ 13რ.

აღება აღიგნეს ღამპარნი მათნი (მათე 25,7) ჯერ-არს აღე-
ბა სამთა კანდელთა ზეთითა და ღ ნითა კ-შ 217რ.

აღდგომა აღდგომასა მას უფლისასა შეწირეთ მსხუერპლი
იგი უსისხლო მც.ს.კ. 36. აღასრულეთ დღ იგი აღდგომისა , რო-
მელ არს აღვსება (იქვე). იხ. აღვსება .

აღდგომა ქრისტესი ვიხილეთ... ერთ-ერთი სააღდგომო საგა-
ლობელი: აღდგომა ქრისტესი ვიხილეთ... ს ნ. 14,IX.

აღდგომისა (ტო; აჯნასტავსიმონ) უკუეთუ დახუდეს კ რიაკე-
სა, პირველად აღდგომისანი ითქუმიან, ხოლო უკუეთუ სხუასა
დღესა დახუდეს, არარა ითქუმის პარაკლიტონისა შ.ტ. 1,IX.

აღდგომისა სახარება ჰპოვო აღდგომისა მეათერთმეტედ სახ-
არებად ს ნ. 16,I.

აღებაკრება ორთა მათ შ დეულთა - აღებაკრებისა და ყვე-
ლიერისასა - ვიმუ ლებით ცისკრად კანონსა ბ შ.ტ. 17რ.

აღებანი ხსნილი: უკუეთუ იყვნენ აღებანი, - ოხითა, ხოლო
უკუეთუ მარხვანი იყვნენ, - ესე წარდგომა ... 84,5რ. უკუეთუ
აღებანი იყვნენ, - იბაკო , რომელიცა ხუდებოდეს, ხოლო უკუეთუ
მარხვანი იყვნენ, - „მეუფეო ზეცათაო“ სრულიად (იქვე). დიდთა
მარხვათა ვფსალმუნებთ ჭირის კანონსა, აღებათა შინა - დავითი
რიგისა (იქვე, 34ვ).

აღვივსენითი აღვივსენითად ვიტყ თ გერთა წმიდისათა
შ.ტ. 6,X. აღვივსენითად - დღესასწაულისანი სამნი (იქვე, 19ვ).

აღვსება , ახუსება დადგინება აღვსებისა შინ. 34,127. თქუ-
მული გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა აღვსე-ბისათ ს 1,25. აღა-
სრულეთ დღ იგი აღდგომისა , რომელ არს აღვსება მც.ს.კ. 36.
ლოცვა ღამისთევასა აღვსებისასა კ-შ 219ვ. ლოცვა დღესას-
წაულსა აღვსებისასა (იქვე, 220რ.). აღვსებითგან ვიდრე
მარტ ღიამდე მუ ღთა არავინ მოიდრეკს ქსდ. III,6. აღვსებითგან
ახალკ რიაკემდე არა ჯერ-არს მარხვა , არამედ სამხრად პირისა
სნა (იქვე). იქმნა წამება მათი დღითა ერთითა წინა წმიდისა
აღვსებისა ს ნ. 16,IV. იუამობონ წესი წმიდისა აღვსებისა
(იქვე, 25,III). დიდებულსა მას ქრისტეს აღდგომისა დღესა, დიდსა

კ რიაკესა, რომელ არს აღვსება ა.შ. 149. წმიდასა და დიდებულსა ბრწყინვალესა დღესა ქრისტეს აღდგომისასა - აღვსებასა (იქვე). იხ. ახუსება .

აღვსებისა კ რიაკე თევდორობისა და აღვსებისა კ რიაკესა ელთსაქმარი არა ჯერ-არს ქსდ. III,10.

აღიაზმა მღდელი ასხურებს [ერთა] აღიაზმის წყალითა ს.გ. 145. აღიაზმისა წყალსა მიიღებს (მღდელი) (იქვე, 155). ასხურებს ყოველთა აღიაზმის წყლითა (იქვე, ს.გ. 174). იხ. აიაზმა .

აღივსენინ პირი ჩუენი ქებითა საგალობელი ჟამისწირვის ბოლო ნაწილში, რომელიც იწყება სიტყვებით: „აღივსენინ პირი ჩუენი ქებითა შენითა, უფალო...“: ქუდსა მოვი დით... „აღივსენინ პირი ჩუენი ქებითა“-სა ზედა შ.ტ. 19რ.

აღკუეცა უმცირესიმცა ათისა წლისა ნუ აღიკუეცების [მონაზონად] მც.სჯ.კ. 51. ძმა ესე ჩუენი აღიკუეცს თმათა თავისა თ სისათა კ-შ 41ვ. აღკუეცოს იგი ჯუარედად (იქვე, 58რ). მოჰკუეცოს იგი ჯუარედად (იქვე, 39რ). მოვიდეს, რომელი-იგი აღიკუეცებოდის და მოიდრიკნეს მუ ღნი (იქვე, 39რ).

აღკუეცა , აკუეცა მონაზვნად კურთხევის წესი: ლოცვა აღკუეცასა ერისკაცისასა, მო-რა -ვიდოდის მონაზონებად შინ. 73,38გ. შემდგომად აღკუეცისა... (იქვე, 248გ). აღკუეცა თმისა [არს] მსგავსებისაებრ წმიდისა იაკობ ღმრთისა ძმისა და პავლე მოციქულისა, და ნეშტთა სხუათა, რამეთუ იგინიცა აღკუეცილ იქმნნეს გერმ. 34. უკუეთუ აღკუეცა ინებონ ა.შ. 149. იხ. აკუეცა ; მოკუეცა .

აღმოკუეთა , ამოკუეთა (სეფისა) რომელმანმე [ხუცესმან] აღმოჰკუეთოს კ-შ 180გ. ლახურითა აღმოკუეთა სეფისა მოასწავებს წინა სწარმეტყუელებასა მას: „ვითარცა ცხოვარი, კლვად მიიგუარა, და ვითარცა ტარიგი, წინაშე მრისველისა, უ მობელად დგა“ (ეს. 53,7) გერმ. 13-14. აღმოკუეთა , ქმნილი საჭურჭლესა შინა, გამოაჩინებს თხემისა ადგილსა, რომელსა შინა ჯუარს-ეცუა ქრისტე (იქვე, 41). ყოველთა შინა ეკლესიათა ერთი სეფისკუერი აღმოკუეთილ იქმნას სა სრად სულთა ჩუენთათ ს ა.შ. 106.

აღმომქუმელი მეყსეულად შთაუსუას საბანთა აღმომ-ქუმელსა კ-შ 25გ. იხ. ამქუმელი.

აღმოსავალით დგომა აღმოსავალით დგომა ლოცვასა შინა და აღმოსავალით თაყუანისცემა განაწესეს წმიდათა მოციქულთა, რამეთუ მზ იგი სიმართლისა - ქრისტე ღმერთი ჩუენი - გამოჩნდა ქუეყანასა ზედა კერძო თა აღმოსავალისა თა, და რამეთუ პირველსავე მამულსა ჩუენსა ვეძიებთ სამოთხესა, ვითარცა წე-

რილ არს, ვითარმედ: დაასხა ღმერთმან სამოთხ ედემსა აღმოსავალისასა და დაადგინა მუნ კაცი იგი, რომელ დაჰბადა [დაბ. 2,8] გერმ. 10.

აღმოსავალით ლოცვა აღმოსავალით ლოცვა მოცემულ არს, ვითარ და სხუანიცა, წმიდათა მოციქულთაგან გერმ. 31.

აღმოსავლური ვიტყ თ აღმოსავლურთა ოთხთა [სტიქარონთა] შ.ტ. 13ვ. ითქმის დასდებელი აღდგომისა და აღმოსავლური ბ.ტ. 6ვ.

აღმოყვანება (ჯაჭუნი პეტრესნი) უკუანა სკნელ მორწმუნეთა მეფეთა მიერ კოსტანტინეპოლის აღმო-იყვანნეს და დაისხნეს ტაძარსა წმიდისა პეტრესსა ს ნ. 16, I.

აღმოყვანება ნაწილთა აღმოყვანება პატიო-სანთა ნაწილთა წმიდისა ლაზარესთა ს ნ. 4, V. შემდგომად აღმოყვანებისა პატიოსანთა ნაწილთა ოქროპირისათა... (იქვე, 13, XI). აღმოყვანება ნაწილთა წმიდისა მამისა ჩუენისა იოვანე ოქროპირისთა შ.ტ. 27, I.

აღმსაარებელი, აღმსარებელი წმიდისა გრიგოლ ახლისა აღმსარებელისა ს ნ. 19, VII. წმიდისა მამისა ჩუენისა ბასილი აღმსარებელისა (იქვე, 27, II). წმიდისა მამისა ჩუენისა და აღმსაარებელისა ხარიტონისი შ.ტ. 28, IX. წმიდისა პავლე აღმსაარებელისა (იქვე, 6, XI). წმიდისა მამისა ჩუენისა და აღმსაარებელისა თეოდორე სტუდიელისა (იქვე, 11, XI). წმიდისა მამისა ჩუენისა მაქსიმე აღმსაარებელისა (იქვე, 21, I).

აღმსაარებელი (აღმსარებელი) ცოდვათა წესი, რომელი აღესრულების აღმსარებელსა ზედა თ სთა ცოდვათასა კ-შ 163ვ.

აღმქუმელი არა იცოდის თუ ენა [მონათლემან], აღმქუმელმან მისმან მისცეს პასუხი და მას თარგმანითა ათქუმიონ მც.ს.კ. 72.

აღპარსვა მოპარსვა, აღკვეცა: [დასადებელნი], რაჟამს აღჰპარსვიდენ შინ. 34, 113. მერმე განიყვანონ და სრულიად აღპარსონ კ- 95რ. მღდელმან აღპარსოს ჟუარედად კ-შ 41ვ. წარიყვანონ სადიაკონოდ... და თავი მოჰპარსონ (იქვე). მოპარსონ (იქვე, 58რ). მოიყვანონ ძმა იგი აღპარსული (იქვე, 60ვ).

აღპარსვა (თმათა) რა თა აღპარსვასა თანა თმათასა აღიძარცუნეს საქმენიცა და გულისზრახვანი ბოროტნი კ-შ 40რ. დავარდეს წინაშე წმიდისა საკურთხეველისა, რომელსა-იგი აღპარსვა ეგულებოდის კ- 93რ.

აღპყრობა (პატიოსნისა ჟუარისა) გამოვიდეს მღდელი, რომელსა ეგულებოდის აღპყრობა პატიოსნისა ჟუარისა ს ნ. 14, IX. აღიპყრას [მღდელმან პატიოსანი ჟუარი] პირველად აღმოსავალით კერძო, და მერმე მიიქცეს ჩრდილო თ და დასავალით და სამხრით

და კუალად აღმოსავალით (იქვე). სრულ-იქმნას რა აღპყრობა ჯუარისა , იწყოს ერმან გალობად დასდებელსა (იქვე). [პატრიაქ-მან] აღიღოს ძელი ცხორებისა და აღიპყრას ზე (იქვე).

აღსაარება , აღსარება ამისა შემდგომად აქმნიოს აღსაარება კ-შ 164ვ. ჯერ-არს აღსაარებად ა.შ. 150. ძმათა თანა-აც არა წარსლვად და აღსაარებად სხუაგან სადა და ესრეთ სივერაგით ზაკულებად აღსაარებისა მიმართ (იქვე). ჯერ-არს, რა თა ყოველ-თა დღეთა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა გულისსი-ტყუათა და საქმეთა და ყოველსა ბრალსა (იქვე).

აღსაარებითი ღოცვა ღოცვა აღსარებითი თქუმული წმიდისა ბასილისი 84,371ვ-376ვ. ღოცვა ბ სარეცელსა ზედა აღსარე-ბითი (იქვე, 378ვ).

აღსადგომელი მაცხოვრის აღდგომის ტაძარი იერუ-სალიმში: ენკენია ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა აღსადგო-მელისა შ.ტ. 13,IX.

აღსავალი

I [ითქუმის] „ნეტარ არს კაცი“, პირველი აღსავალი, ხოლო მეორე და მესამე აღსავალი ითქმის მასა ზედა დღისასა ბ.ტ. 6რ.

II ცისკრის ანტიფონები: ვიტყ თ აღსავალთა მისათა შ.ტ. 15ვ. ანტიფონი ელლინურ, ხოლო ქართულ აღსავლები წ.გ. 68. იხ. ან-ტიფონი.

აღსავალი საკურთხეველისა მოვიდეს ძმა იგი აღსავალსა საკურთხეველისასა კ-შ 46ვ, 63ვ. შემოვიდენ და დადგენ აღსავალ-სა საკურთხეველისასა (იქვე, 123ვ).

აღსარება იხ. აღსაარება .

აღსრულება აღსრულებად შესაწირავისა კ-შ 152რ. ...აღსრულებული საღმრთო საიდუმლო (იქვე, 153რ).

აღსრულებული გარდაცვლილი, მიცვალებული: ღოცვა მდღელსა ზედა აღსრულებულსა კ-შ 75ვ. ღოცვა ეპისკოპოსსა ზედა აღსრულებულსა (იქვე, 77რ). ღოცვა მონაზონსა ზედა აღ-სრულებულსა (იქვე). ღოცვა ჩხ ღთა ზედა აღსრულებულთა (იქვე, 78რ).

აღქუმა, აქუმა აღება: აღიქუას დიაკონმან წმიდა სახარება კ-შ 67ვ.

აღლება დაწყება (კითხვის, გალობის და სხვ.): აღიღონ დასდე-ბელი კ-შ 45რ, 46რ-ვ. სახარებასა რა აღიღებდენ...

(იქვე, 60ვ). აღიღონ დასდებელი (იქვე, 61რ, 65ვ). იხ. ახუმა .

აღ და კუნკულისა კუნკულისა აღ და კ-შ 27რ. აღჰ აღოს კუნკული (იქვე, 28რ). ღოცვა აღ დასა კუნკულისასა (იქვე, 68ვ).

აღ და შესამოსელისა აღი დის მდღელი შესამოსელსა ბ.ტ. 9რ.

აცხოვნე, უფალო... ღიბანიისა - აცხოვნე, უფალო...
ს ნ. 14, IX. იბაკო - აცხოვნე, უფალო, ერი შენი... (იქვე). ფსალმუ-
ნი 3, და ყოველსა მუ ლსა ზედა იტყოდინ: აცხოვნე, უფალო,
ერი შენი (იქვე).

აცხოვნე, ღმერთო, ერი შენი... მა-ყოს დიაკონმან სასმენელად
ყოველთა: „აცხოვნე, ღმერთო, ერი შენი...“ შ.ტ. 14რ.

აწ განუტევე... ღოცვა ს მეონ ღმრთისმიმქუმელისა (ლუ-
კა 2, 29-32); იგალობება მწუხრის ღოცვაზე: კ-შ 142ვ.

ახალი წელიწადი სავედრებელი გალობა[] ახლისა წელიწ-
დისა[] ს.გ. 1.

ახალკ რიაკ ყოველთა დღესასწაულთა უდიდებულესი...
ახალკ რიაკ შინ. 34, 104. ახალკ რიაკესა დასადებელნი (იქვე).
თქუმული გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა ახალკ რიაკისათ ს
1, 76. იკითხვების ახალკ რიაკედ (იქვე). შაბათამდე ახალკ რია-
კისა შ.ტ. 17რ. აღვსებითგან ახალკ რიაკემდე არა ჯერ-არს მარხ-
ვა, არამედ სამხრად პირისა სნა ქსდ. III, 6. აღვსებითგან
ახალკ რიაკემდე დაწესებულნი არა ითქუმიან (იქვე, 9).
ახალკ რიაკე რავდენსა რიცხუსა თ სასა იყოს, მასვე რიცხუსა
თ სასა ვარდობა იყოს შ 269, 300ვ. შ დეულსა ახალკ რიაკისასა
უქმობა არს მც.ს.ჯ.კ. 38.

ახალმონათლე[] ახალმონათლემან რვა დღემდე სრულ-ყოს
მოცალებით მისლვა ეკლესიად კ-შ 235ვ. სცხოს [მდღელმან მოქ-
ცეულსა] მას მიჰრონი, ვითარცა ახალმონათლეთა მც.ს.კ. 73. იხ.
ახლად მონათლე.

ახუმა გ რგ ნთა ღოცვა ახუმისა გ რგ ნთა -სა ახალქორ-
წინებულთაგან კ- 32ვ.

ახალნათელღებული (ნეოფწვტისტო) ღოცვა განბანასა
ახალნათელღებულთასა კ-შ 26რ, 27რ.

ახვსება, ახუსება ღაპ.წ. I, 267. იხ. აღვსება.

ახლად დაწინდებულნი (ნეონუმფოი) კ-შ 30ვ.

ახლად მონათლე სცხოს მათ (მწვალებლობიდან მოქცეულთ)
მიჰრონი, ვითარცა ახლად მონათლეთა კ-შ 155რ. ვითარცა ახლად
მონათლე, ესრეთ იყოს მას შ დეულსა (იქვე, 156რ). იცხოს წმიდა
მიჰრონი ახლად მონათლეთაებრ (იქვე, 236რ). იხ. ახალმონათლე.

ახლად ქორწინებული ღოცვა ახუმასა გ რგ ნთასა ახლად
ქორწინებულთაგან კ-შ 37რ.

ახუმა („აღების“ მრ. რ. ფორმა): „ღმერთი უფალისა“ შემდგო-
მად მეყსეულად გალობანი აიხუნენ ს ნ. 8ვ.

ახუმა ცისკრისასა, უწინარეს გალობათა ახუმისა კ-შ 181რ. შდრ. აღღება.

ახუმა გ რგ ნთა ღოცვა ახუმასა გ რგ ნთასა ახლად ქორწინებულთაგან კ-შ 37რ. აღიხუენ გ რგ ნნი ამათნი სასუფეველსა შენსა (იქვე).

ახუსება , აღესება თქუმული გრიგოლი ღმრთისმე-ტყუელისა ახუსებისათ ს 1,31. ახუსებისა კ რიაკესა (= შ დეულსა), რომელსაცა დღესა მიხუდეს ხარება , ამას წესსა ზედა აღესრულოს ს ნ. 25,III. იხ. აღესება .

ბაგინი არაქრისტიანთა, წარმართთა სამლოცველო; ებრაელთა სამლოცველო (ივ. ჯავახიშვილის აზრით, ქართული მწერლობის უძველეს ძეგლებში ბაგინი ეკლესიას, სამლოცველოსაც ნიშნავდა): ხ იგი კილამო ... დგა კარსა ზედა ბაგინისასა მას. I,72. გამოვიდეს ბაგინისა მისგან კერპთა სა ეიმ. 133-134, 135.

ბადის კურთხევა ღოცვა ბადესა ზედა სათევზესა კ-შ 218რ.

ბავრაყი წესი სამხედრო დროშის კურთხევისა, რომელ არს ბავრაყი ს.გ. 164. დაიდგმიან ბავრაყნი ამბიონსა ზედა გაშლილნი (იქვე). ბავრაყი საღმრთო არს ტილო, მანდილზე დახატულნი ხატნი, წინა-წარძღვანად კურთხევად წყლისა გინა მ ედრობისა, მტერთა ოტებად ანუ დიდებად სლვად ეკკლესიითგან ეკკლესიად, ანუ ჟამსა წყლულებისა და ჭირისა და სრვისასა წ.გ. 161.

ბაზილიკა ბასილიკჰე, ჰჟ

ბაიაობა (ბაიЦა - პალმა; Неделя Ваий; цветоносная, цветная; Вербное воскресение) საუფლო დღესასწაული, რომელიც დაწესებულია იერუსალიმში მაცხოვრის შესვლის მოსახსენებლად (მათე 21,8; მარკ. 11,8; 13,51; იოანე 12, 13).

ბა ა სა კურთხევა განგება ბა ა სა კურთხევისა შინ. 73,117ვ. წართქუას ღოცვა ესე ბაიასა ზედა (იქვე).

ბარძიმი, ბარზიმი (ბერძნ. პოტჰჰრიონ) უჟანგავი ღითონის მაღალფეხიანი სასმისი, რომლითაც ჟამისწირვის დროს უსისხლო მსხვერპლი შეიწირება: ბარძიმი ნაწილითა შეერთებული კ-შ 32რ; კ- 22ვ. გსუროდა შენ შესუმად ბარზიმი (ვარ. ბარძიმი) იგი ცხორებისა შინ. 14,239ვ. დაგება პურისა მის და ბარძიმისა - მიმსგავსება არს სერობისა მის დიდებულისა გერმ. 14. ბარძიმი კუალად არს სასუმელისა სახე (იქვე, 43). ბარძიმი არს ნაცვალად ჭურჭლისა, რომლისაგან მიითუალა სოფელმან და წარმართთა ეკლესიამან გარდამოცემული სისხლი და წყალი უხრწნელისა გუერდისაგან და ელთა და ფერ თაგან ქრისტესთა (იქვე).

[მღდელმან] დადვის წმიდა იგი ბარძიმი საკურთხეველსა ზედა (იქვე, 14). ორნი ბარძიმი დიდნი ვეცხლისანი ი.ე. 38. ბარძიმი ერთი იასპი ა.შ. 151. ბროლისა ბარძიმი... სიწმიდისა განახლებისა სამსახურად მოი მარებოდის ქსდ. II,15. მწირველი... ბარძიმსა იპყრობს მარჯუენითა ელითა წირ.გან. 83.

ბარძიმ-ფეშხუემი ბარძიმ-ფეშხუემისა საბურველი სუდარისა მის წილ არს, რომელი იყო თავსა ზედა უფლისასა გერმ. 19. ბარძიმ-ბეშხუემი ოქროსა ქსდ. III,20,24. ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისა ა.შ. 151. ბარძიმ-ფეშხუემი ვეცხლისა ოქროცურვებული ხატებითა ი.ე. 23.

ბედნიერის ლოცვა აპოკრიფული შელოცვა ავადმყოფობისა, რომელსაც ეწოდებოდა „ბედნიერი“: 203.

ბემა (ტო; ჰჷმა) საკურთხეველის ერთ-ერთი სახელწოდება.

ბერი წმიდისა მოწამისა მარინოს ბერისა ს ნ. 8,VIII. თანადგომითა... მწიგნობართუხუცესისა და ჩემთა ბერთა თა, აკურთხონ (ეკლესია) ქსდ. II,14. ბერსა განმანათლებელსა ჩემსა არსენის გაუწესებია (იქვე, 16). ბერმან არსენი მიბრძანა ამის ანდერძისა დაწერა (იქვე, 12). მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი და თ თ სულიერმან ბერმან, მოძღუარმან ჩემმან იოანე (იქვე, 13). მეოხ მეყავ... ცოდვილსა ბერსა, არხიმანდრიტს ეპიფანეს 20,14. აღვწერე წიგნი ესე... უღირსმა ბერმა მღუდელ-მონაზონმა სტეპანემ 28,23.

ბეჭედი (შფრაგი) ბეჭედი ოქროსა კ-შ 29გ. მისცნეს ბეჭედნი (იქვე, 30გ). ბეჭედი მონიჭებული სულისა წმი-დი-სა (იქვე, 27რ).

ბზობა ბაიაობა; იერუსალიმად შესვლა უფლისა ჩვენისა იესუ ქრისტესი; ერთ-ერთი ათორმეტთაგანი დღესასწაული. ასე ეწოდა ამ დღესასწაულს საქართველოში, რადგან აქ ბაია არ ხარობს და მის ნაცვლად სადღესასწაულო რიტუალში გამოყენებულია სხვა მარადმწვანე მცენარე - ბზა (ბაიის ნაცვლად რუსეთში ხმარობენ ძეწნას - Вербა; ბაიაობას კი უწოდებენ „ძეწნის კვირიაკეს“ - Вербное воскресение).

ბისონი (ბუესსო)

I ძვირფასი, თხელი და რბილი ქსოვილი, რომლისაგანაც იკერება სამღვდელთმთავრო შესამოსელი (ლუკა 16,19) Γρ.Д. 78.

II სამღვდელთმთავრო შესამოსელი, რომლითაც იგი იმოსება ლიტურგიის დროს.

ბოლო საგალობლის ბოლო ნაწილი: კუალად მოურთოს (მგალობელმან) ბოლო კ-შ 238რ.

ბომონი მერმე ბომონად მიიყვანა, რომელ არს ტაბლა საკერ-
პო სა ს ნ. 16.XI.

ბოროტთა გულისსიტყუათა მიმართ ღოცვა წმიდისა ეფრემი-
სი ბოროტთა გულისსიტყუათა მიმართ 84,72რ.

ბორც ს ჯუარი მცხეთის ჯვრის მეორენაირი სახელწოდება:
ჯუარო ბორც საო, მეოხ მექმენ ლ.წ. I, 180,182,183,184. მანგლისის
ევს ადგილი ბორცუის-ჯუარი ქსდ. II,5. კლდეკართა ქუეშე ბორ-
ცუის-ჯუარი (იქვე, 10).

ბოსლობა ღოცვა ძროხებისა და სხვა შინაური ცხოველები-
სათვის, რომელსაც ასრულებდნენ გურიაში ხორციელის შაბათს.
რიტუალი აღწერილი აქვს კ. გვარამაძეს - 2632, ფ. 12.

ბოსტნის ღოცვა [ღოცვა], ოდეს ვენა სა ანუ ბოსტანსა ჭია
ავნებდეს კ-შ 234რ. იხ. ნაყოფთათ ს.

ბრძოლასა მტერისასა ღოცვა ბრძოლასა მტერისასა კ-
შ 201ვ-202რ.

ბრძოლასა სიძვისასა ღოცვა წმიდისა დანიელისი ბრძოლასა
სიძვისასა სავედრებელად ღმრთისა 84,72ვ.

ბრძოლისათ ს: შედეგი სავედრებელი[სა] გალობისა, რომელი
იგალობების ჟამსა ბრძოლისასა ს.გ. 21. საგალობელი ბრძოლისა
ჟამსა (იქვე, 31).

ბრწკალი ჯვარელი დასადგმელი ფეშხუემზე, რათა დასაფარე-
ბელი (დაფარნა) უშუალოდ ფეშხუემს არ შეეხოს; ვარსკვლავი
(ბერძნ. აჯსტჰრ, აჯსტჰრიესკო): ფეშხუემი კოვზითურთ და
ბრწკლით ი.ე. 22.

ბუდე ძელი ცხორებისა შთაუსუენოს ბუდესა კ-შ 116რ.
მღდელსა ეტ რთოს თავსა ზედა ძელი ცხორებისა ბუდითა
ს ნ. 14,IX. მღდელმან ბუდესა შთაუსუენოს ჯუარი (იქვე). აღიდოს
(მღდელმან) იგი (ჯუარი) ბუდითურთ... და დაუსუენოს წინაშე
ერისა თაყუანისსაცემელად (იქვე). [ფეშხუემსა ზედა] მდებარე
იყოს ბუდითა ჯუარი შ.ტ. 14,IX. ესენი დაისხნეს ვეცხლისა ბუდე-
სა ოქროვანთა შინა ა.შ. 151. რა თა შექმნენ ზემოთქუმულთა წმი-
დათა შთასასუენებელნი ბუდენი (იქვე).

ბუკობა სკისა და ფუტკრის დაღოცვის რიტუალი გურიაში.
სრულდებოდა დიდმარხვის 24-ე დღეს. აღწერილი აქვს კ. გვარა-
მაძეს - 2632, ფ. 14.

ბჭენი მეყსეულად წარდგეს ერთი და თაყუანის-სცეს წინაშე
ბჭეთა კ-შ 81ვ.

გაგზავნა დღესასწაულისა ამასვე დღესა გაგზავნონ დღესასწაული ს ნ. 8,II. იხ. წარგზავნა .

გალობათა ფსალმუნთა საცისკრო კანონის გალობათაგან ერთ-ერთი: გალობათა ფსალმუნთა დასასრულსა განცხადებისა გალობათა ძლისპირთა მოუერთვიდენ ს ნ. 1,I

გალობანი ვიტყ თ გალობათა ერთთა პარაკლი-ტონისათა შ.ტ. 3,IX.

გალობა ს ნაქსარი, რომელსა შინა წერილ არს... ფსალმუნებისათ ს და გალობისა და წიგნისკითხვისა ს ნ. 2ვ.

გალობა ღმრთისმშობელისა „ადიდებს სული ჩემი უფალსა“ (ლუკა 1,46-55) ს ნ. 15,VIII.

გალობა შევწიროთნი ვიტყ თ გალობათა... გალობა შევწიროთთა შ.ტ. 7,XI. გალობა დ გუერდი, გალობა შევწიროთნი შ.ტ. 42ვ.

გალოცვა საკალანდო მისალოცი („საფერხო“) რიტუალი, რომელსაც ყველა ოჯახი ასრულებდა გურიაში, ახალი წლის დღეს, დილაუთენია. ოჯახის უფროსი ძვირფასი საჭმელ-სასმელთა გაწყობილი გასალოცი ტაბლით („საფერხავით“) უკვლევდა თავის სახლს, და წარმოთქვამდა საგანგებო დალოცვის ფორმულას. გალოცვის რიტუალი აღწერილი აქვს კ. გვარამაძეს - 2632, ფ. 2-5.

გამოავლინე (ტო; ! ხაპოსტეილაგრიონ) თქუან გამოავ-ლინე კ-შ 100რ. გამოავლინენი სახარებათანი კ- 178ვ. გამოავლინენი ათერთმეტთა აღდგომის სახარებათანი 84,328ვ. გამოავლინე შ.ტ. 15ვ,16რ. აღდგომისა გამოავლინე[] და საცისკრო გერი ბ.ტ. 306ვ.

გამოკრებული სახარება გამოკრებული (კაქჰმერინოვნ - „ყოველდღიური“) ა.შ. 151. გამოკრე-ბული იადგარი (იქვე). გამოკრებული პავლენი (იქვე).

გამოლოცვა სერობისა გამოილოცვებოდის, ვიდრე ნათელ იყოს შ.ტ. 22ვ. ყოვლისა შ დეულისა ცისკრისანი გამოილოცვოდინ, ვიდრე ბნელდა იყოს (იქვე, 16ვ).

გამოლოცვა მზისა აღმოსლვასა თანა იქმნას გამოლოცვა შ.ტ. 16რ. შემდგომად გამოლოცვისა არღარა უ მს ძმათა ურთიერთას უბნობა , არამედ წარსლვა სენაკთა თ სთა (იქვე, 22ვ). შემდგომად გამოლოცვისა განვალო ღიტანიად გარეშე მონასტრისა (იქვე, 2,II). შემდგომად მწუხრისა გამოლოცვისა ვჰრეკო მცირესა [ზარსა] კ- 49რ.

გამორჩეულნი ცხრაოდიანი კანონი, რომელშიც მონაცვლეობს აღდგომის, ჯვრის, მოწამეთა, მღვდელთმოდვართა, შესვენებულთა და ღმრთისმშობლის დასადებელნი: დასადებელნი გამორჩეულნი შინ. 34,95.

გამოსლვა (მღვდელი) ჰყოფს გამოსლვასა ბ.ტ. 6ვ.

გამოსლვისა ღოცვა გამოსლვისა (პანაშვიდზე - კ-შ 92ვ; ცისკრის ღოცვის ბოლოში - იქვე, 100ვ; პირველ ჟამზე - იქვე, 143ვ; სამჯამზე - იქვე, 145ვ; შუვადღის ჟამზე - იქვე 146ვ; ცხრაჟამზე - იქვე, 148ვ).

გამოსუენება მწირველი ბარძიშსა და ფეშხუმსა გამოასვენებს წმიდასა ეკლესიასა შინა და შეასუენებს წმიდა-წმიდათა შინა წ.გ. 83-84.

გამოცხადება [იკითხვების] შ დნი კათოლიკენი და ათოთხმეტნი ეპისტოლენი პავლესნი და გამოცხადება მახარებელისა შ.ტ. 15რ.

გამუ ლება დღითი-დღე გავიმუ ლებით ცისკრად კანონსა სამსა შ.ტ. 16ვ. ორთა მათ შ დეულთა - აღებაკრებისა და ყველიერისასა - ვიმუ ლებით ცისკრად კანონსა ბ (იქვე, 17რ). გავიმუ ლებით „ნეტარ არს კაცსა“, თ სითა კილო თა (იქვე, 13ვ). სა მარ არს შესწავება, თუ ვითარ გავიმუ ლებთ ფსალმუნთა გალობათასა 84,52რ.

განათლება შემკობისათ ს და განათლებისა წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა სანთელთა მიერ და კანდელთა ა.შ. 152.

განაპონი ძლისპირი: პირველად ითქუნენ ყოველი დასდებელი ოთხ-ოთხჯერ განაპოთა ს ნ. 6,1. მეყსეულად გალობანი „განაპონი“, და ერთნი ნათლისმცემელისანი (იქვე, 7,1). ორნივე გალობანი - „განაპონი“ და „ზღ სა ღელვანი“ (იქვე, 13,1).

განატეხი მიეცეს განატეხი ერსა ს ნ. 5,1. შემდგომად ჟამისწირვისა განატეხისა ხოლო და სარღუნელისა ჯერ-არს მიღება ეკლესიას და უმეტეს არარას (იქვე). ძმათა მიიღონ განატეხი და ირღუნან ეკლესიასვე (იქვე, 24,XII). მიიღონ განატეხი და სარღუნელი (შემდგომად ჟამისწირვისა) კ-შ 117ვ. მიეცემის განატეხი ძმათა (შემდგომად ფერ თბანისა) (იქვე, 123რ). [დიდსა შაბათსა მწუხრი] მივიღებთ მცირესა განატეხსა განგ. 54. განიყოს ჩუეულებისაებრ განატეხი შ.ტ. 2,II. იხ. სეფისა განატეხი.

განახლება კათოლიკეთა მარხვათა შაბათ-კ რიაკეთა აღესრულების ჟამისწირვა და დიდსა ხუთშაბათსა და ხარებად; და სხუათა დღეთა განახლება ჯერ-არს, ხოლო ჟამისწირვა არა აღესრულების ქსდ. III,14. სიწმიდის განახლება, ლიტურგია

პირველშეწირულისა: განახლებასა თ სი წესი აქუს და განგება
შ.ტ. 22რ. უსისხლო სა მის მსხუერპლისა განახლება ა.შ. 152.

განბანა ლოცვა განბანასა (განტევებასა?)
ახალნათელდებულთასა (ეჯუცაი ტჰ; აჯპოლუესეწ) კ-შ 27რ.

განგება

I. მართვა-გამგეობა (ლავრისა, ეკლესიისა, მონასტრისა):
დიდისა ლავრისა განგება ი.ე. 30. რა თა მიითუალოს განგება
მისი (საკათალიკოსო საყდრისა) (იქვე, 33). საურავი და დახედვა
და განგება (დიდისა ლავრისა) (იქვე, 41). განაგებდა საქმეთა
მონასტრისათა (იქვე 24). განმგებელად და ეპიტროპად
თ თმპურობელნი მეფენი განაწესნა (იქვე, 26). შემდგომად
რაოდენისამე ჟამისა [წმიდასა ევგენიას] განგება
წინამძღურობისა ერწმუნა ს ნ. 13, I.

II. საღმრთო მსახურების წესი, წესდება: განგება და წესი
ი.ე. 25. საღმრთონი წესნი და განგებანი დაესხნეს მონასტერსა
(იქვე, 33). პირველად წესნი ეკლესიისანი და განგებანი ყოვლისა
წელიწდისანი (იქვე, 33). წესი და განგება სამონაზვნო და
საკრებულო ა.შ. 152. მეცნიერ ყოველსა განგებასა ეკლესიისასა
წესისაებრ ს ნაქსარისა (იქვე, 153).

III ამა თუ იმ დღეს შესასრულებელ საგალობელთა კრებული,
თანმიმდევრობა (ჰუ ! კოლოუქივა): განგება კ რა სძალთა და
საუფლოთა დღესასწაულთა კ-შ 94ვ. სამხრად ყოველი განგება
მოწამეთა ს ნ. 7რ-ვ. სამხრად განგება მოწამისა შ.ტ. 7, IX.
წარვჰგზავნით დღესასწაულსა, და ყოველსა განგებასა
დღესასწაულისასა ვიტყ თ (იქვე, 12, IX). იქმნების ყოველი
განგება დღესასწაულისა (იქვე, 21, IX). სამხრად - განგება
მღდელთმოდუართა (იქვე, 12, XI). განგება წმიდათა
(= მოწამეთა) (იქვე, 11, XI). განგება მამათა (იქვე). განგება
მღდელთ-მთავართა (იქვე, 20, XI). განგება მოწამეთა
(იქვე, 13, XII).

განგება აღელუა განგება აღელუა შ.ტ. 4, X.

განგება დღესასწაულისა განგება დღესასწაუ-ლისა
წმიდათა 84, 102რ.

განზავება [მღდელმან] მიიღის წმიდა ბარძიმი, შთაასხის
დიაკონმან ზედაშე ღ ნო და განზავის წყლითა გერმ. 14.

განზავება განზავება იგი ღ ნისა და წყლისა - სისხლი იგი
არს და წყალი, რომელი გარდამო და გუერდისაგან მისისა,
რაჟამს უგუმირეს ღახურიითა ჯუარსა ზედა. გერმ. 14.

განთიად შეგესემინ... (II განთიად შეისმინე...) პირველი ჟამნის ტროპარი: განთიად შეგესემინ... კ-შ 237გ.

განთ სული სახარება კორიდული განთ სული სახარება (= კორიდეთის ბერძნული ოთხთავი რ.28, ყოფილი 993) М.Дж. III,250.

განილ ძე ცისკრის წარდგომა: „განილ ძედ“ ესე წარდგომა, ფსალმუნი, მა დ: თაბორი და ერმონი... ს ნ. 6,VIII. „განილ ძედ“ - „მოვი სენო სახელი შენი“ (იქვე, 15,VIII). ცისკრად - საკითხავი, „განილ ძე“ და სახარება დღესასწაულისა (იქვე, 25,III).

განიცადე ფსალმუნური მუხლი, რომელიც იგალობება სამხრად, განგების ბოლო ნაწილში: განიცადე დ გ ი: განიცადეთ და იხი[ლეთ]... კ-შ 241გ. განიცა-დე - „იხარებდით მართალნი...“ შ.ტ. 2,IX. განი-ცადე - „სა სენებელად...“ (იქვე, 3,IX).

განკანონება სასჯელის დადება სამონასტრო წესდების კანონით: განაკანონოს, ვითარცა წერილ არს შჯულის-კანონსა კ-შ 164გ.

განკანონება ამას განკანონებით და დაშჯილებით გამცნებ დამარხვად ყოველსა ძმობასა ა.შ. 153. შეცოდებულთა მათ განკანონებად სინანულითა (იქვე).

განმანათლებელი (ტო; ფწტაგწგიკოვნ).

განმგებელი (იჯკონოვმო) იკონომოსი, მნე, განმგებელი მონასტრისა: განმგებელი ღავრისა ს.პ. 175.

განმგე თ ნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა, რომელ არიან განმგენი და აბრამადნი ა.შ. 153. არაოდეს მნებაეს ყოფად მონასტრისა თ ნიერ წინამძღურისა და განმგეთა სა (იქვე).

განპყრობითი ვედრება განპყრობითი ესე ვედრება 72,423რ. ჰყოფს ღოცვასა განპყრობითისასა (იქვე).

განრღუეულისა მეოთხე კ რიაკე ზატიკისა: 84,156გ.

განსაგებელი კრძალულად დამარხვისათ ს წიგნისა ამის განსაგებელისა, რომელ არს გუჯარი ტიბიკონისა ა.შ. 154. განსაგებელსა ამას შინა ჩუენსა განგ წესებიეს (იქვე).

განსატევებელი (Отпустительный) მკითხველმან - განსატევებელი ტროპარი ბ.ტ. 13რ. განსატევებელნი ტროპარნი (იქვე, 297რ).

განსატევებელი წიგნი გამცნებთ ყოველთა, რა თა არავის ელ-ეწიფებოდის ხუცესსა ანუ დიაკონსა ანუ კერძოდიაკონსა, თ ნიერ წიგნისა განსატევებელისა თ სისა ებისკოპოსისა, სხუასა

სამრემლოსა მისლვად და სხუასა ეკლესიასა დაწესებად
მც.სჯ.კ. 39.

განტევება განუტეონ ერი კ-შ 116ვ, 118ვ, 171რ. ჯუარი
დასწეროს თავსა და განუტევენს (იქვე, 234რ).

განტევება (! პოვლუსი) აღესრულების განტევება და
მრავალჟამიერ ყოს ბ.ტ. 9ვ. მღუდელი ჰყოფს ჩვეულებრივსა
სამსგეფსო[სა] განტევებასა ს.გ. 29. მღუდელი ჰყოფს დღისა
განტევებასა (იქვე, 65). შემდგომად განტევებისა მარჯუენითა
აკურთხევს ერთა (იქვე). განტევება ჯუართა (იქვე, 137).
(მღუდელი) ჰყოფს განტევებასა ამას: ქრისტემან ჭეშმარიტმან...
(იქვე, 162).

განტევება ტაძრობისა ლოცვა განტევებასა ტაძრო-ბისასა
კ-შ 37რ.

განშორებული წმიდისა მამისა ჩუენისა კ რიაკოზ
განშორებულისა შ.ტ. 29,IX.

განცოფებულის კენილის ლოცვა ლოცვა განცოფე-ბულისა
კენილსა ზედა კ-შ 186რ.

განცხადება ეოფავნეია, Богоявление; საუფლო
დღესასწაული, იესუ ქრესტეს ნათლისღების მოსახსენებლად,
როდესაც იგი განცხადდა, როგორც ღმერთი, წმიდა სამების
მეორე პირი: „უფალო დადაყავსა“ - დასდებელნი
განცხადებისანი ს ნ. 7,I. გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა ,
ნათლისღებისათ ს უფლისა, დღესა განცხადებასა 1,374. იხ.
ღმრთის განცხადება .

განცხადებისა ათორმეტნი ოდეს განცხადებისა ათორმეტნი
გარდაი დებოდენ, მარხვა არს განგ. 54.

განცხადებისა წყალი: კ-შ 183რ. იხ. წყალი განცხადებისა .

განძლიერდა განძლიერდა სა და დადატყავისა დასდებელნი
თქუნენ მომი სენესა ზედა შ.ტ. 8,IX.

განძლიერდასა განძლიერდასა ზედა - წარდგომა ს ნ. 8ვ, 12ვ.

განწესება წესის დადება, განსაზღვრა, დადგენა:
განწესებისაებრ წმიდათა პირველთა მამათა სა ა.შ. 156.

განწესებული ჩუენ მიერ განწესებულისა ამის წესისა სხუად
წესად ცვალებადი ა.შ. 156. ჯერისაებრ განწესებულისა ამის
წესისა (იქვე).

გან სნა მარხვის გაუქმება, გახსნილება: თევზი და ზეთი და
ღ ნო , ვითარცა ვის ძალ-ედვას, მარხვადცა ელ-ეწიფების
[ჭამად] და გან სნად არა დაყენებულ არს მც.სჯ.კ. 34.

გარდამოთქუმა საცისკრო საგალობელი (აქებდითის წინ):
გარდამოთქუმა შინ. 34,117.

გასალოცი გობი (ტაბლა); საფერხავი; ტაბლა, რომელზედაც
აწყობენ გურულები საკალანდო გასალოც ნივთებს: 2632,2-3. იხ.
კალანდა; გალოცვა.

გასალოცი ხაჭაპური რიტუალური ხაჭაპური, რომელიც სა-
განგებოდ საკალანდო გალოცვისათვის ცხვება: 2632, 2-4.

გერი (ტო; წქინოვნ - „საცისკრო“): დიდებასა ზედა [ვი-
ტყ თ] გერსა წმიდათასა შ.ტ. 9,IX. ვიტყ თ სამთა გერთა პირვე-
ლისა [მისათა] (იქვე, 26,IX). დიდებასა ზედა - გერი ბ გუერდი
(იქვე). დიდებასა ზედა - გერი წმიდისა (იქვე, 28,IX). აღვივსენი-
თად ვიტყ თ გერთა წმიდისათა (იქვე, 6,X). დიდებასა ზედა - გერი
დღესასწაულისა (იქვე, 19ვ). გერი აღდგომისა - „აღდგა რა
იესუ განთიად...“ ბ.ტ. 9რ. ვყოფთ განსლვასა სტოვასა შინა და
ითქმის გერი თ თი (იქვე, 9ვ). (შემდგომად ჩამოლოცვისა)
განსლვა სტოვასა შინა, და ითქმის გერი წმიდისა (იქვე, 11რ). იხ.
საცისკრო გერი.

გერი სახარებისა აღდგომის თერთმეტი საცისკრო სახარების
შესაბამისი დასდებელი, რომელიც იგალობება ცისკრად, აქებდი-
თის „დიდებაზე“ ბ.ტ. 12რ. საცისკრო[] გერი, რომელ არს გერი
სახარებისა[] ბ.ტ. 306ვ.

გესლიანისა ნაკბენის ლოცვა ფუცება ზეთსა ზედა გესლია-
ნისა ნაკბენსა კ-შ 185ვ.

გზასა წარსლვა ლოცვა გზასა წარსლვისა კ-შ 212რ. იხ.
მგზავრობა .

გინგილა [დიაკონსა] ეპყრას გინგილა თ სი ბ.ტ. 6ვ.

გიხაროდენნი ა გ ი ძლისპირი: დასადებელნი გიხაროდენთა
ზედა შინ. 34,115. ვიტყ თ სამთა დასდებელთა ჯუარისათა გიხ-
აროდენთა ზედა შ.ტ. 15,IX. სტიქარონნი ა გუერდისანი გიხარო-
დენთა ზედა (იქვე, 13,XI). სტიქარონად ა გუერდი გიხაროდენნი
(იქვე, 21,XI).

გოდოლი კოშკი: საყოფელი (ეფთ მესი) სიმაღლესა იყო, გო-
დოლსა ზედა მაღალსა ი.ე. 35. აღვიდა (ეფთ მე) გოდლად (იქვე,
54).

გ ანი მუ ლთმოდრეკა ათორმეტი მუ ლი მოიდრიკონ, სამნი
გ ანად და ათორმეტი მოსწრაფედ-რე ს ნ. 15,XI.

გ რგ ნი

I (საქორწინო): გ რგ ნნი ფეხუშემსა შინა დასხნეს კ-შ 32რ.
აღიღოს გ რგ ნი ფეშხუემისაგან და დაადგას ორთავე თავსა

(იქვე, 35რ). შემდგომად გ რგ ნთა დადგმისა (იქვე, 35ვ). ლოცვა ახუმისა გ რგ ნთა სა ახალქორწინებულთაგან კ- 32ვ.

II მიტრა (მივტრა): ვითარცა სიძესა დამადგა მე გ რგ ნი (ეს. 61,10) კ-შ 65ვ.

III თავსა ზედა მღდელისასა მდებარე გ რგ ნი თმათა აღნიშნვისა მიერ გამოსახავს პეტრე მოციქულისა თავისა პატივისცემასა, რომელიცა უფლისა და მოძღურისათ ს ქადაგებად წარვლინებულსა მოეკუეცა ურწმუნოთა მიერ და საკიცხელ იყო მათ მიერ გერმ. 32.

გ რგ ნთა კურთხევა აღტაცებულთა გ რგ ნთა ნუ უკურთხევ, რამეთუ მეძავობით შეყოფილ არიან მცნ. 135ვ. გ რგ ნთა კურთხევისა ნუ იქმ ყველიერითგან ვიდრე მარტ ლიამდე, თ ნიერ აღვსებისა და ახალკ რიაკისა. სხუათა დღეთა არა იკურთხევიან გ რგ ნნი (იქვე, 136რ).

გ რგ ნთა კურთხევა (აჯკოლოუქი;ა ტოუჲ სტეფანწ-მატო) უკუეთუ გ რგ ნთა იკურთხევდენ კ-შ 31რ. განგება გ რგ ნთა კურთხევისა (იქვე, 31ვ). სახლსა შინა არცა ნათლვა ეგების და არცა გ რგ ნთა კურთხევა განგ. 54. მთავარდიაკონისაგან არცა ნათლვა ეგების და არცა გ რგ ნთა კურთხევა (იქვე).

გ რგ ნი წელიწადისა (ვარ. წელიწადისა) თუესა სეკდენბერსა ა - გ რგ ნი წელიწადისა , დაწყება ინდიკტიონისა ს ნ. 2ვ. აკურთხე, მეუფეო, გ რგ ნი ამის წელიწადისა კ-შ 234რ.

გუაცხოვნენ ჩუენ, ძეო ღმრთისაო... ფსალმუნთა წილის ჩასართავი: გუაცხოვნენ ჩუენ, ძეო ღმრთისაო, რომელი ორციოთა ჯუარს-ეცუ, გიგალობთ შენ, ალელუა, ალელუა ს ნ. 14,IX.

გუნდი არა მივიდეს ვინმე ალაგსა თ სსა, რაჟამს გალობდეს გუნდი, არამედ ოდეს იწყებს მეორე გუნდი გალობად, მაშინ მოვალს თ სსა ალაგსა ზედა და ჰყოფს მეტანიასა ძმათა (მიმართ) ბ.ტ. 27ვ. მღდელი ჰყოფს მეტანიასა ორთავე გუნდთა მიმართ (იქვე, 5ვ). (დიაკონი უკმევს) მარჯვნივ გუნდსა მგალობელთა[სა] (იქვე, 10რ). გუნდმან - „ამინ“ ს.გ. 1. გუნდი გალობს მრავალჟამიერსა (იქვე, 14).

გუნდრუკი გუნდრუკი დაასხეს ნაკუერცხალთა ზედა ს ნ. 16.XI.

გუჯარი (სპარს. „ახსნა“, „განმარტება“) ხელნაწერი, დოკუმენტი: გუჯარი ტიბიკონისა ა.შ. 158.

დაამტკიცენი მეფეთა მეფეთა მოსახსენებელი გალობა ღმრთისმსახურების დასასრულს. ტექსტი სრულად მოყვანილია

ჟამგულანში: დაამტკიცენ ღმერთმან მეფენი ჩუენნი სიმრავლესა შინა ჟამთასა. ჰე უფალო, დაიცევ მეფობა მათი. მეფე და მღდელთმთავარი ჩუენი, უფალო, დაიცვენ. და დაამტკიცენ ღმერთმან სარწმუნოება ყოველთა ქრისტიანეთა მართლმადიდებელთა, უფალო, დაგ ცვენ 84,2ვ. დაამტკიცენი მეფეთა შ.ტ. 16რ. არა გ სწავიეს... სხუათა ღოცვათა შინა თქუმა დაამტკიცენისა მეფეთა სა თ ნიერ ღამისთევათა შინა (იქვე, 19ვ).

დაბეჭდვა ღოცვის დასრულება განტეევებით და ჯვრის გადასახვით, „ამენის“ თქმა: დაგჰბეჭდავთ [ღოცვასა მწუხრისასა] შ.ტ. 17ვ. იტყ ს მღდელი - „სიბრძნით“ - და დაჰბეჭდავს ღოცვასა (იქვე, 14,IX).

დაბეჭდვა განტეევების ღოცვა: დაბეჭდვა მღდელთ-მთავრისა მიერ ერისა მოასწავებს გულგებადსა მოსლვასა, გინათუ ორთა ბუნებათა (ღმრთეებისა და კაცებისასა) ცხად ჰყოფს რიცხ თითთა **გერმ. 40.** შემდგომად დაბეჭდვისა ვიწყებთ სტიქარონთა ბ გუერდისათა შ.ტ. 13,XI. იხ. სრულიადი დაბეჭდვა .

დაგება [მღდელმან] მიხედნის დაგებულსა მას პურსა და განზავებულსა მას ბარძიმსა **გერმ. 14.** სატმელ-სასმელის მოტანა სუფრაზე: ტაბლა (ტრაპეზი) დაეგოს უხუებით ა.შ. 158.

დაგება დაგება პურისა მის და ბარძიმისა - მიმსგავსება არს სერობისა მის დიდებულისა, ოდეს ქრისტემან მიიღო პური იგი და სასუმელი და თქუა: „მიიღეთ და ჭამეთ და სუთ, ესე არს ორცი ჩემი და სისხლი ჩემი“ **გერმ. 14.**

დაგებისა [მღდელმან] წართქ ს ღოცვა იგი დაგებისა და იწყის ჟამისწირვად. **გერმ. 15.**

დაგების ღოცვა (დაგება - შერიგება): ღოცვა ურთიერთას დაგებისა კ-შ 222ვ-223რ.

დადგინება [წმიდა მარკოზ] ეკლესიათა შეამკობდა ელთდასხმითა ხუცესთა თა და კურთხევითა დიაკონთა თა და დადგინებითა ეპისკოპოსთა თა ს ნ. 25,IV.

დადგმა საკითხავისა დადგმულ იქმნას საკითხავი ბ.ტ. 27ვ.

დადგომა ჟამისწირვად ჟამისწირვად რა დადგენ, წართქუნენ ფსალმუნნი - აკურთხევსი, აქებსი კ- 170რ.

დადგეი (დამდგეი?) ენკენისთვის პირველის (1 სექტემბრის) სახელწოდება გურიაში; გულისხმობს ახალი წლის დაწყებას, დამდგეს. ამ დღეს ასრულებდნენ თაფლის სანთლის ჯვრებით დაბეჭდვის წესს (ბოროტი სულების განსადევნად). ეს რიტუალი აღწერილი აქვს კ. გვარამაძეს - 2632,21-22.

დავითი ფსალმუნთა წიგნი, რომლის ავტორია დავით ებრაელთა მეფე და წინასწარმეტყველი: მიეცეს... მგალობელსა დავითი კ-შ 249რ. აღიწერა დავითი ესე ქრონიკონსა ტნით (1681 წ.) 43,36. სრულ იქმნეს შ დეულსა შინა დავითი შ.ტ. 17რ. დიდსა ხუთშაბათსა დავითი არა ითქუმის, არამედ დაწესებულნი და გალობანი ქსდ. III,10.

დავითნი, დავითი დავით წინასწარმეტყველის ფსალმუნთა წიგნი: ვთარგმანენ ესე დავითნი... მრავალთა ბერძულთა დედათა დავითის თარგმანთაგან ფრიადითა გამოწულილვითა 16,11. რომელნი მიემთხ ნეთ წმიდათა ამათ დავითთა... ღოცვა ყავთ (იქვე). [დიდსა ეფთ მის] ქართულნი დავითნი თანა ესხნიან და სადა სიტყუა ე მარებოდის, მუნით იწამის (იქვე). ელ-ვეავ წმიდა ესე დავითი აღწერად (იქვე).

დაისი მოძღვრება, თქმული წმიდა-ნინობას დაისად კაღ. 1990,145.

დამარხვა დაფლვა, მიწას მიბარება (მიცვალებულისა): უკუეთუ წინამძღუარი მონასტრისა აღესრულოს, თუ მღვდელთაგანი იყოს, სამღვდლო თა წესითა დაჰმარხონ ა.შ. 159. ოდეს ძმათაგანი ვინმე აღესრულოს, ღოცვითა და გალობითა წესისაებრ დაჰმარხონ იგი (იქვე).

დამტკიცება წინამძღურისათ ს, ვითარ ჯერ-არს გამორჩევა და დამტკიცება ა.შ. 160.

დამყარებული საკურთხეველი საკურთხეველსა ზედა დამყარებულსა და ოდიკსა ზედა, სხ სა წირულსა, მეორედ არა სწირო მცნ. 137რ.

დამწყებელი მკითხველი დამწყებელი იწყებს თქუმად: დიდება შენდა, ღმერთო ჩუენო, დიდება შენდა ბ.ტ. 5რ. იტყ ს უპირატესი ანუ დამწყებელი მკითხველი - „და ღირს მევენ“ (იქვე, 7რ). დამწყებელი მკითხველი იტყ ს: დიდება შენდა, ღმერთო ჩუენო (იქვე, 14ვ).

დანთება (შდრ. ა[ღ]ნთება): დაუნთენ ორნი სანთელნი კ-შ 69ვ.

დასასრულისა წმიდაო ღმერთო [შემდგომად მუ ლთმოდრეკისა] - დასასრულისა წმიდაო ღმერთო, და შემდგომად მამაო ჩუენო სა - კ სნი იბ და კურთხევა (= განტეეება) შ.ტ. 18ვ.

დასი წესი, გუნდი, ჯგუფი (ტავხი): განვაწესეთ ყოფად ესრეთ, რა თა იყვნენ ძმანი სამ დასად განყოფილ ა.შ. 160. დაიწესოს დასსა მას თანა ძმათასა, რომელთა-იგი არა აქუნდეს მღვდლობა (იქვე). დასი იწყებს: „მეუფეო ზეცათაო“ და მკითხველი - სამწმიდაო... ს.გ. 120.

დასაბამი სახარებისა სახარება ქრისტეს შობის შემდგომი კვირიაკისა (მარკ. 1,1): „დასაბამი სახარებისა“ წარიკითხონ ს ნ. 26,XII.

დასადებელი (დასდებელი)

I ერთსტროფიანი საგალობელი, რომელიც ჩაერთვის (დაედება) ფსალმუნის ან სხვა რომელიმე ვრცელი საგალობლის მუხლებს: მომი სენესა ზედა დას(ა)დებელნი კ-შ 42ვ. გალობდენ დასდებელთა სულისათა (იქვე, 83ვ). იწყონ გალობად ამათ დასდებელთა (იქვე, 84რ).

II ერთსტროფიან საგალობელთა ზოგადი სახელწოდება. დასდებლად მოიხსენიება ლიტანიისა, ოხითა, ძლისპირი, ღმრთისმშობლისა და სხვ. (ასევე ზოგადი აზრით დასდებლის ნაცვლად ზოგჯერ იხმარება ტროპარი): ლიტანიისად და ღმერთი-უფალსა ზედა და სამხრად ოხითად თქუან ესე დასდებელი, მა ა: შობამან შენმან... ს ნ. 8,IX. გალობათა დასდებელი ყოველი ოთხ-ოთხჯერ თქუას, თ ნიერ ძლისპირისა და ღმრთისმშობლისა (იგულისხმება საცისკრო კანონის ტროპარები) (იქვე, 14,IX). იწყოს გალობად დასდებელსა ამას: რომელი ამაღლდი ნებსით ჯუარსა ზედა... (იქვე). დასდებელნი წმიდისა ჟამისწირვისანი არიან წინა სწარმეტყუელთა მიერ წინა სწარ თქუმულნი გერმ. 35. დასდებელი მოასწავებს კუალად წინა სწამეტყუელთა ქადაგებასა და წინამოსწავებასა ქრისტეს ღმრთისა მოსლვისასა (იქვე, 37). ცისკრად აღელუა და ზედა დასდებელი: „დღეს ცხორებისა ჩუენისა თავი არს...“ ვიტყ თ დასდებელსა - „ღმრთისმშობელო ქალწულო...“ შ.ტ. 17ვ. [ვგალობთ] დასდებელსა აღდგომისასა ორთაგანსა ერთსა (იქვე, 16რ).

III ჰიმნოგრაფიული კანონის („გალობათა“) სტროფები: ორ-ორჯერ ძლისპირნიცა და დასდებელნიცა შ.ტ. 8,IX.

დასაფარები მერვე გალობისა დასაფარები ბ.ტ. 9რ.

დასუენება დაბრძანება, დადება (შდრ. შთასუენება): ძელი ცხორებისა ... დაუსუენონ ზედა საკურთხეველსა კ-შ 116რ. მი-რა - ვიდენ, დაუსუენონ ძმა იგი მისთ ს განმზადებულსა საფლავსა (იქვე, 84რ).

დაუძინებელთა მონასტერი (წმიდა იოვანე) დაუძინებელთა მონასტერსა მიიწია და მას შინა სახე მონაზონებისა შეიმოსა ს ნ. 15, I.

დაუჯდომელი ქალაქი ესე... წლითი-წლადსა გალობს სამადლობელსა დაუჯდომელ სახელმდებელი დღისა ამის 5,25.

დაუჯდომელნი იბაკონი წმიდისა ღმრთისმშობლისანი, რომელ არს დაუჯდომელნი, ხოლო ბერძულად აკათისტოს ეწოდების 84,74რ.

დაუჯდომლის შაბათი დიდი მარხვის მეხუთე შვიდეულის შაბათი, რომლის ცისკარზეც იგალობება დაუჯდომელი ანუ აკათისტო.

დაფარულიანი დიაკონი წაიკითხავს დაფარულიანს, რომელიც არს დიდი შაბათის საგალობელი 183,31.

დაფლვა შესუენებულისა წესი და განგება, რომელი აღესრულების დაფლვასა შესუენებულისა ძმისასა კ-შ 69რ. ლოცვა დაფლვისა კ- 75რ.

დაყუდება (ჰესუცავზწ) განმარტოება, მღუმარება: [წმიდა მაქსიმე] მონაზონ იქმნა მონასტერსა ხრ სოპოლისასა და დაეყუდა ს ნ. 13,VIII. იაკობ ჯდა ოდესმე სენაკსა თ სსა დაყუდებით ს.პ. 172.

დაყუდება „დაყუდება ძველ ქართულად გაჩუმებას ნიშნავს... სადაყუდებულო ისეთ ნაგებობას აღნიშნავს, სადაც ბერი შედიოდა და იშვიათად უნდა გამოსულიყო იქიდან“ (მას. I,80). რომელნი მონაზონებისა წესსა მოვიდენ და სწადოდის მარტოდმყოფება ანუ უკაროთა შინა დაყუდება, უ მს მათ პირველად შესლვა მონასტერსა და სწავლა წესსა მონაზონებისასა მც.ს.კ. 51. [უკუეთუ] სიყუარულისათ ს ქრისტესისა წადიერ არს დაყუდებად [მონაზონი იგი], მაშინ უწესოს [წინამძღუარ-მან] შეეყენებად და არღარა გამოსლვად თ ნიერ დიდისა რა მე საქმისა (იქვე, 52). ლოცვა მის ზედა, რაჟამს დაეყუდებოდის ვინმე კ-შ 219რ-ვ. მისცა (იოვანეს) მამამან ჩუენმან საბა სენაკი, რომელსა შინა დაეყუდოს. და ვითარ შეიპყრა იოვანე სენაკი და მოიღო ბრძანება დაყუდებისა, დაყო სამი წელი სენაკსა შინა ესრე სახედ: ხუთთა მათ დღეთა კ რიაკესა შინა არა გამოვიდის, არცა ვინ იხილის და არცა ჭამის რა, ხოლო შაბათსა და კ რიაკესა იგი შევიდის უწინარეს ყოველთასა ეკლესიად და ყოველთა უკუანა თ გამოვიდის ეიმ. I,18.

დაყუდებული (ჰესუცავსტჰ) შეეყენებული: დაყუდებულმან შინ მყოფმან [ესრეთ ილოცოს] შინ. 34,96. დაყუდებული ეპისკოპოსი იოჰანე ს.პ. 154. საბერძნეთისა დაყუდებულნი ქრისტეს შობასა და განცხადებასა მსგეფსამდე მუ ლთა არა იდრეკენ, და ეგრეთვე აღვსებითგან ვიდრე მარტ ლიადმდე ქსდ. III,6,14. ნილო დაყუდებული ს ნ. 12.XI. წმიდისა მამისა ჩუენისა იაკობ დაყუდებულისა ... ხოლო დაყო საფლავსა შინა შეეყენებულმან რვა წე-

ლი (იქვე, 28,I). ქრისტე, ადიდე სულითა გიორგი დაყუდებული 2211,325გ.

დაცადება საქმისა უქმობა: ხოლო საქმესა დავა-ცადებთ ვიდრე სამსრადმდე ს ნ. 8გ.

დაყურჭუმება აღიქუას მდღელმან ძელი ცხორებისა და დაუყურჭუმოს სამგზის წყალსა შინა ჯუარის სახედ ს ნ. 5,I.

დაცემა რაჟამს ძილსა შინა დაცემა შეგემთხოს, მას დღესა ჟამსა ნუ სწირავ, ნუცა საკურთხეველად აღხუალ მცნ. 140გ. ძილსა შინა დაცემული საკურთხეველად ნუ აღხვალ, ხატთა ნუ ემთხუევი განგ. 53. უკუეთუ ვისმე დაცემა შეემთხოს ძილსა შინა 84,52რ. ლოცვა დაცემისა 15,10. იხ. ძილსა შინა დაცემა .

დაძინება დაძინება წმიდათა შ დთა ერმათა ეფესოს ს ნ. 2,VIII. აღესრულების სა სენებელი პატიოსნისა დაძინებისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშობელისა (იქვე, 15,VIII). დაძინება წმიდათაგანისა მამისა ჩუენისა იოვანე ოქროპირისა შ.ტ. 14,IX.

დაძინებული მიცვალებული: რამეთუ შენ ხარ განსუენება დაძინებულთა მონათა შენთა კ-შ 89გ,90რ. პირველ დაძინებულთა... მამათა და ძმათა ჩუენთა (იქვე, 93გ).

დაწერა ხატთა ხატნი ფიცრისანი, ოქროპეტალო თა ად წამლითა დაწერილნი ა.შ. 162.

დაწესება განწესება, დადგინება: რავდენობისათ ს მონაზონთა სა და რიცხ სათ ს, რომელნი დავაწესენით ა.შ. 162. რომელიცა მე დავაწესო წინამძღურად (იქვე). დაიწესოს წინამძღურად (იქვე). დაიწესოს დასსა მას თანა ძმათასა (იქვე). ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად (იქვე).

დაწესებულნი

I ძველ ძეგლებში ასე ეწოდებოდა ექსფსალმუნებას. მას ასეთი სახელი დაერქვა იმიტომ, რომ იგი წარითქმის ცისკრის დაწყებისას. ცისკარს კი ძველად კანონი ეწოდებოდა [ყოველგვარ სადღელამისო მსახურებას (ქართულად) სახელი ეწოდა დღის იმ დრო ს მიხედვით, როდესაც ის უნდა სრულდებოდა. გამონაკლისია ცისკარი, რომელსაც ძველ ძეგლებში ჰქვია კანონი, რომელიც შემდეგში ექსფსალმუნებას შეჰრჩა. ეს გარემოება გვეუბნება, რომ ქართული ლიტურგიკული მწერლობა ადრეა წარმოშობილი, რადგანაც ცისკარს კანონი ჰქვია] (ა.შ. 162, HK 4). უკუეთუ გენებოს გალობათა თქუმა , პირველად ითქუნენ დაწესებულნი კ-შ 174რ. ცისკრად დაწესებულთა და ღმერთი-უფალისა შემდგომად მეყსეულად გალობანი აიხუნენ ს ნ. 8გ. აღვსებითგან ახალკ რიაკემდე დაწესებულნი არა ითქუმიან ქსძ. III,9. ცისკრად, შემდგომად

მად დაწესებულთა, ითქუას „ღმერთი უფალი“ ს ნ. 25,III. [აკუმევეს მღდელი] ცისკრად დაწესებულთა და მეცხრესა გალობასა ზედა შ.ტ. 19რ.

II მოსართავნი (კატავასიები): ფარაფთონნი, დაწესებულნი და მოსართავნი ყოველთა მათა ზედა შინ. 34,130.

დაწინდება აკურთხე დაწინდება კ-შ 30ვ. იხ. წინდობა .

დაწინდებული მისცეს მღდელმან ბეჭედი დაწინდე-ბულთა მათ კ- 36რ. დაწინდებულნი კ-შ 29ვ.

დაწყება მიიღებს მღდელი ეპიტრახილსა და ჰყოფს დაწყებასა ს.გ. 179. ჰყოფს მღდელი დაწყებასა: კურთ-ხეულ არს ღმერთი ჩუენი... ბ.ტ. 5რ. ჰყოფს დაწყებასა რიგის მღდელი (იქვე, 13რ; 14ვ).

დედათდიაკონი დედათდიაკონი ორმოცისა წლისა უწინარეს ნუმცა შევალს მოწესეობასა მას მც.ს.კ. 31. კანონნი წმიდათა მამათანი დედათდიაკონისა კურთხევად ბრძანებენ ორმოცისა წლისასა (იქვე, 51). [წმიდამან კ პრიანე] წმიდა ესე ქალწული დედათ დიაკონად აკურთხა და იუსტინა სახელ-სდვა ს ნ. 2,X. დედათდიაკონად აკურთხა იგი (იქვე, 15,XII).

დედისდება ღმრთისა მიდგომილება წმიდისა დედისდედისა ღმრთისა ანნა სი შ.ტ. 9,XII.

დედოფალი მექორწინე დედაკაცი: სიძე მარჯუენით და დედო-ფალი მარცხენით კ- 21რ.

დედო ხატაპური საკალანდო რიტუალური ხატაპური გურიაში (იხ. კალანდა), „გასალოც ტაბლაზე დასადები ხატაპური, რომელ-საც სტუმართ მიართმევენ“ (2632,2). იხ. გასალოცი გობი (ტაბ-ლა); საფერხავი.

დეკანოზი, დეკანოსი

I ეკლესიარქი (ეჟკკლჰსიავრცჰ); მონასტრის მოწესე (მოხ-ელე), რომელსაც წინამძღვრის შემდეგ მეორე ადგილი ეჭირა მონასტერში. მისი მოვალეობა იყო ღმრთისმსახურთა (მღდელთა, მგალობელთა) მეთაურობა და ღმრთისმსახურების ტიბიკონის შე-სრულებისათ ს ზრუნვა: ბრძანებისაებრ დეკანოზისა ა.შ. 163. დე-კანოზმან განუყოს სანთელი კ-შ 69ვ. იწყოს მღდელმან ჯუარის წერად აღმოსავალით და მეცხეულად დეკანოზმან მემ რითურთ მა-ყოს სამ-გზის კ რიელე სონი ს ნ. 14,IX. დეკანოზმან ყოვლით ერითურთ თქუას გარეშე სამისა მის კ რიელე სონისა რ კ რიე-ლე სონი (იქვე). შემდგომად მამასახლისისა დეკანოზისა თანა-აც ძმათა მორჩილება ქსძ. III,11. [უკუეთუ] დეკანოზი მოაკლდეს, შეკრბენ ძმანი წინაშე მამისა და წინამძღურისა და მოძღურისა

და გამოირჩიონ (იქვე, III,128). წინამძღურისა, მოძღურისა და დეკანოზისა ელთა არს ეკლესიისა საქმე (იქვე). სვეტიცხოვლის დეკანოზის იოანეს დიაკონმან დავწერე ესე 1,14. უფალო, წარმიმართე საქმე ესე ელთა ჩემთა უღირსსა მღდელს, დეკანოზს, მწერალს ნიკოლოზს, [წელსა] ჩდ ბ.ტ. 1რ. იხ. ეკლესიარქი.

II კანონარქი (კანონავრცჳ): ჰრქუა დეკანოსსა: დაჰრეკე! ს.პ. 174.

დიაკონი (ოუ იავკონო): რომელთამე ეკლესიათა შინა დიაკონთა მიიღიან პატივი რა მე საეკლესიო, და მიზეზითა მით მის პატივისა თა დასხდებიან ზემო თ ხუცესთასა მც.ს.კ. 28. დიაკონი ოცდახუთისა წლისა [იკურთხეოდის] (იქვე, 31). დიაკონნი სახედ არიან ანგელოზთა; წულილადითა მით ფრთითა, რომელი მართა ზედა მათთა არს, ვითარცა სულნი გონიერნი, მსახურებენ და უმწერობენ გერმ. 13. დიაკონნი მსგავსად ანგელოზებრივთა ძალთა სა... მიდმომსრბოლობენ (იქვე, 33). დიაკონმან იწყოს თქუმად კუერექსსა კ-შ 70რ. დადგენ დიაკონნი მარჯუენით და მარცხენით (ჯუარისა) ს ნ. 14, IX. ვინა ცა (მღდელი) მიიქცეოდის, დიაკონნი უკუანავე მიიქცეოდინ (იქვე). დიაკონნი სანთლებითა წინა-უძღოდინ ძელსა ცხორებისასა (იქვე). მოყმეთათ ს დიაკონთა ა.შ. 163. დიაკონი ოცდახუთისა წლისა ელთდასხმულ იქმნებოდინ რუკ. 96. თ ნიერ დიაკონთა სიმრავლისა ვერა მიიღებს შუენიერებასა საეკლესიოთა წესთაგანი (იქვე, 100-101).

დიაკონ-მონაზონი (სენება) აბიბოს დიაკონისა და მონოზონისა ს ნ. 6ვ.

დიალოღონი დევლოღონი ქსდ. III,20.

დიდებად სლვა (Крестный ход) დიდებად სლვა ეკკლესიითგან ეკკლესიად წ.გ. 161.

დიდება მაღალიანი იხ. დიდება მაღალთა .

დიდებანი სახარებათანი საცისკრონი გერნი (ეწწჩინა; დოხასტიკავ - საცისკრონი „დიდებანი“) კ რიაკისანი: დიდებანი სახარებათანი კ- 181რ.

დიდება დავითის ფსალმუნთა წიგნის თითოეული კანონის ერთი სამ ნაწილთაგანი, რომლის შემდეგაც ითქმის: „დიდება მასა და ძესა და წმიდასა სულსა...“ და სამგზისი „აღელუა“: [იგალობების] კანონი რიგისა, და შემდგომად თითოეულისა დიდებისა - აღ გ გზისბ.ტ. 14ვ. თ თოეულსა „დიდებასა“ ზედა იტყ ს დიაკონი: მერმე და მერმე... შ.ტ. 13ვ.

დიდება მაღალთა (დიდება მაღალიანი) ოხოლო-გი;ა
მეგავლჳ, Великое славословие: გალობა, რომელიც იგალობეს ანგელოზებმა ქრისტეს შობისას (ლუკა 2,14). ცისკრის ღოცვაზე სრულდება ორჯერ. პირველი (მცირე „დიდება მაღალიანი“) წინ უძღვის ექვსფსალმუნებას. მეორე (ე. წ. „დიდება მაღალიანი გრძლად“) იგალობება აქებდითის შემდეგ და საკუთრივ „დიდება მაღალთა“-ს გარდა შეიცავს ფსალმუნიდან გამოკრებულ მუხლებს და ბოლოვდება „წმიდაო ღმერთო“-თი: შემდგომად დიდება მაღალთა სა იწყონ დასდებელთა კ-შ 118ვ. გალობდეს რა ერი დიდება მაღალთასა, შეიმოსოს მღვდელი სრულიად თეთრითა კ- 178რ. აქებდითი და დიდება მაღალთა ს ნ. 14, IX. [ცისკრად] დიდება მაღალთა , წმიდაო ღმერთო , ლიტანიისა , და განვიდენ ლიტანიად (იქვე, 25, III). შემდგომად დიდება მაღალთა სა თქუან წმიდაო ღმერთო (იქვე). [მღვდელი] იტყ ს და-წყებასა დიდება მაღალთა სასა, რაჟამს მითა ვიტყოდით მას შ.ტ. 19რ. დიდება მაღალთა გრძელად ბ.ტ. 9ვ; შ.ტ. 23, IX.

დიდება დიდებასა ზედა შემოვიდენ კ-შ 123ვ.

დიდება შენდა განტევების წინ მღვდლის მიერ სათქმელი ფრაზა: მღვდელმან - დიდება შენდა, ქრისტე ღმერთო ჩუენო, დიდება შენდა. ერმან: სასოო ჩუენო უფალო, დიდება შენდა. დიდება მამასა და ძესა და წმიდასა სულსა. უფალო, შეგ წყაღენ და მეუფეო გუაკურთხენ 84,2ვ.

დიდებისმეტყუელება სადიდებელი გალობა: [ღმერთო], დაუძინებელსა დიდებისმეტყუელებასა ზეცისა უ ორცოთა ძალთაგან შეიწყნარებ კ-შ 91ვ. შესწირვენ შენდა სამგზის წმიდასა დიდებისმეტყუელებასა და მადლობასა (იქვე, 137რ). ...რა თა შესხმათა მიერ და დიდებისმეტყუელებათა გიგალობდეთ შენ, ჭეშმარიტსა ღმერთსა ჩუენსა (იქვე, 204რ). მეყსეულად გალობენ დიდებისმეტყუელებასა გრძლად, რომელ არს „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა“ ს.გ. 13. იტყ ან დიდების-მეტყუელებასა დიდსა, რომელ არს „დიდება მაღალთა შინა“ (იქვე, 64).

დიდების მიცემა ასამაღლებლის წარმოთქმა: შეიმოსოს ხუცესი და მისცეს დიდება , და თქუან „წმიდაო ღმერთო...“ ს ნ. 24, XII. შევიდენ ეკლესიად და მისცენ დიდება და იწყონ ღოცვად (იქვე, 5, I).

დიდი აიაზმა (Аггасма великая) წყალი, რომელიც რჩება ემბაზში ყრმის ნათლისღების შემდეგ (Г.Д.).

დიდი აკურთხევისი ასე მოიხსენებს მწუხრის ღოცვას იონა ხელაშვილი (წ.გ. 173).

დიდი გამოსლვა (Великий выход) გადასვენება წმიდა ძღვენი-სა სამსხვერპლოდან ტრაპეზზე ლიტურგიის დროს (Г.Д. 69). დიდი გამოსვლა წ.გ. 83.

დიდი ეკლესია ეპარქიის ან მონასტრის უმთავრესი ეკლესია, კათოლიკონი: კანდილაფტი დიდსა ეკლესიასა შინა ჰკაზმავს კან-დელთა შ.ტ. 14ვ. შევალთ დიდად ეკლესიად (იქვე, 15რ).

დიდი ზარი [კანდილაფტი] განვიდეს და ჰრეკოს დიდსა შ.ტ. 15ვ. ჰრეკს დიდსა და შევკრბებით ეკლესიად (იქვე, 17რ).

დიდი იადგარი ლაზარ ესნი წინა ჰპოვნე, დიდსა იადგარსა შინა შინ. 34,103.

დიდი იკონომოსი ეპიტროპოსი: ჯერ-არს და სამართალ, რა თა წელიწადსა შინა ორგზის დიდი იკონომოსი გაიკითხვიდეს სხუა-თა იკონომოსთა ა.შ. 173.

დიდი კ რიაკ დიდსა კ რიაკესა, რომელ არს აღვსება ა.შ. 87.

დიდი კუერექსი (ჰე მეგავლჰ სუნაპტჰე) ითქუას დიდი კუერექ-სი დიაკონისა მიერ შ.ტ. 13ვ. ითქუას დიდი კუერექსი... და ასა-მადლებელი - „რამეთუ შუენის შენდა...“ (იქვე). დიაკონმან - დიდი კუერექსი ს.გ. 99.

დიდი მეტანია (ეტავნოია) იხ. მეტანია.

დიდი მოწამე (Великомученик) წმიდისა და დიდისა მოწამისა ეკატირინა სი და წმიდისა დიდისა მოწამისა მერკ რესი შ.ტ. 24,XI. წმიდისა დიდისა მოწამისა ნიკიტა სი (იქვე, 15,IX).

დიდი მუ ლთმოდრეკა (დიდი მეტანია) (Великий поклон; Земной поклон) მუხლთმოდრეკა და თავის მიწამდე დახრა მოკრ-ძალების ნიშნად.

დიდი მწუხრი წესი დიდისა მწუხრისა, რომელ არს ღამისთე-ვა ბ.ტ. 5ვ.

დიდი ორმოცი (აჟგივა კაი; მეგავლჰ თესსარაკოსტჰე).

დიდი პარასკევი დიდსა პარასკევსა მწუხრი შინ. 73,241ვ. დიდ-სა პარასკევსა ჟამთა ილოცვიდენ (იქვე, 240ვ). დიდსა პარასკევსა არავის ელ-ეწიფების არცა პურისა ჭამად და არცა წყლისა სუ-მად განგ. 54. ვითარცა იქმნა სამ ჟამ დიდი პარასკევი, წმიდა სული თ სი ელთა ღმრთისათა შეჰვედრა (წმიდამან კალიოპი) ს 6. 7,IV.

დიდი საკურთხეველი დიდსა საკურთხეველსა ზედა ჟამი დღით ა გზის იწიროს, მეორედ არღარა იწირვის მცნ. 137რ. იხ. მცირე საკურთხეველი.

დიდი სერობა ითქმის დიდი სერობის ჟამნი ბ.ტ. 105ვ.

დიდი სქემა დიდისა ამის და ანგელოზებრივისა სქემისასა შინ. 73,64რ.

დიდი შაბათი ვნების შაბათი: არა წეს არს შაბათსა ანუ კ რიაკესა მარხვა , თ ნიერ ხოლო დიდისა შაბათისა მც.ს.კ. 33. შაბათი იგი [ვნებისა]; არა თუ სხ სა შაბათისა ჯერ-არს მარხვა , არამედ მის ოდენ შაბათისა , რამეთუ დამბადებელი ყოველთა საფლავსა შინა იყო (იქვე, 36). დიდსა შაბათსა მე-იბ ჟამსა დღისასა იწყონ ჟამისწირვად ქსდ. III,10.

დიდი შ დეული (წმიდა შ დეული; ვნების შ დეული) შვიდეული ბზობის კვირიაკესა და ქრისტეს აღდგომას შორის (Великая седмица), რომლის თითოეულ დღეს ეწოდება: დიდი ორშაბათი, დიდი სამშაბათი და ა. შ. დიდ შაბათამდე (ასევე: წმიდა ორშაბათი, წმიდა სამშაბათი... ვნების ორშაბათი, ვნების სამშაბათი და ა. შ.).

დიდი წარდგომა ფსალმუნის საგანგებო მუხლი, რომელიც იგალობება მწუხრის ღოცვაზე შესვლის შემდეგ ქრისტეს აღდგომის, მეერგასის მწუხრზე და სხვ. (Г.Д. 69).

დიდი წმიდა გალობათა დიდთა წმიდათასა „ვიდრემდის გან დესითგან“ დავიწყებთ შ.ტ. 26,IX.

დიდი ხუთშაბათი მასვე [დიდსა] ხუთშაბათსა აღასრულეთ სენება სერობისა მის, რომელ აღასრულა უფალმან მოწაფეთა თ სთა თანა მც.ს.კ. 35. დიდსა ხუთშაბათსა მიმწუხრი წირვითა მზე დაჰვიდოდის მცნ. 136ვ. დიდსა ხუთშაბათსა დავითი არა ითქუმის, არამედ დაწესებულნი და გალობანი ქსდ. III,10. დიდსა ხუთშაბათსა ჯუარს-აცუეს (წმიდა კალიოპი) ს ნ. 7,IV.

დიდმარხვანი უკუეთუ აღელუა იყოს ანუ დიდმარხვანი, „წმიდაო ღმერთო თა“ დავიწყებთ 84,33რ.

დიდმარხვისა მეტაფრასი აღვასრულე წიგნი ესე დიდმარხვისა მეტაფრასი, სრული და უნაკლულო 5,27. იხ. მეტაფრასი.

დიდნი გალობანი ვიწყებთ დიდთა გალობათა ანდრეა სთა, რომელთა განვჰყოფთ ოთხად, და ვიტყ თ ყოველთა ფსალმუნთაგან მეოთხედ ნაწილსა ოთხთა შინა დღეთა ბ, გ, დ და ე შაბათსა

84,37რ-ვ. ხუთშაბათსა მარხვათა მეხუთისა შ დეულისასა... დიდთა გალობათა იტყოდიან ს ნ. 1,IV.

დიდნი მარხვანი დიდთა მარხვათა ზედა - მომი სენენი 84,12გ. უკუეთუ დიდნი მარხვანი იყვნენ, იბაკოსა არა ვიტყ თ (იქვე 28გ). დიდთა მარხვათა ჯერ-არს, ვითცა ვის ძალ-ედვას, მარხვა და ლოცვა წამებითა სულიერისა წინამძღურისა თა ქსდ. III,10.

დიდროანი მუ ლთმოდრეკა ვჰყოფთ მუ ლთმო-დრეკასა გ დიდროანსა შ.ტ. 17გ.

დიდი მშ დობიანი დიაკონი წართქუამს დიდსა მშვიდობიანსა ს.გ. 68.

დიდ-ხარი ნათლობისასა შინა მოიძიე ესე დიდ-ხარი კ- 68რ.

დიპტ ხანი დიპტ ხანი ცოცხალთანი კ- 425რ.

დოშიარი (დოცეიაგრიო , დოცეიაგრჰ დოცეიჲონ - დოქი, სურსათის საწყობი მონასტერში) მეგანძური: მეგანძური, რომელ არს დოშიარი ა.შ. 164. მამასახლისი ნაშთომსა მისცემდეს მეჭურჭლესა და დოშიარსა (იქვე). ერთი, რომელიცა იყოს მისანდობელი და მოშიში ღმრთისა , დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად (იქვე).

დროშის კურთხევა სავედრებელი გალობა დროშის კურთხევისა[] ს.გ. 168-169. წესი სამხედრო დროშის კურთხევისა, რომელ არს ბავრაყი (იქვე, 164).

დუქარდი მაკრატელი: აღიღოს დუქარდი სახარები-საგან და მისცეს მოძღუარსა თ სსა კ-შ 41რ. აღიღე დუქარდი წმიდისა სახარებისაგან (იქვე, 57გ). აღიღე დუქარდი წმიდისა სახარებისაგან და მომეც მე კ- 191რ. მოიდრიკნეს მუ ღნი, რომელი-იგი აღიკუეცდეს, და აღიღოს დუქარდი სახარებისაგან კ- 109რ. ის. საპარსველი.

დღესასწაული ესე დღესასწაულნი - ქრისტეშობა და განცხადება და ბზობა , ჯუარცუმა და აღდგომა , ამაღლება და მარტ ღია - არიან წმიდათა მოციქულთა მიერ განწესებულ, ხოლო სხუანი იგი დღესასწაულნი (მიგებება , ფერისცვალება , ამაღლება ჯუარისა , რომელ არს ჯუართა აპყრობა , ხარება ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა და მიცვალება მისი და ღმრთისმშობლის შობა და ტაძრად მიყვანება და ენკენია) - ესე ყოველნი წმიდათა კრებათაგან განწესებულ არიან მც.სჯ.კ. 38. დღეს ბრწყინვალე და დიდ არს მართლმადიდებელთა სულიერი ესე დღესასწაული კ-შ 112რ. ყოველივე დღესასწაულისა ითქუას (იქვე, 117რ). ესე წარდგომა ... ითქუმის ყოველთა ღმრთისმშობლის დღესასწაულთა, თ ნიერ ხარებისა ს ნ. 9რ. ვდღესასწაულობთ დღესასწაულსა ღმრთისმშობელისასა რვა

დღე (იქვე, 16,VIII). ამათ საუფლოთა დღესასწაულთა უბრწყინვალესად დღესასწაულობდენ ა.შ. 165. ესრეთ ვდღესასწაულობთ ყოველთა დღესასწაულთა წმიდათასა შ.ტ. 13,XI.

დღესასწაულთა ფსალმუნნი საყუარელნო, დღესასწაულთა ფსალმუნნი ბერძენთა ავაჯითა იციან და გრძლად იტყ ან ს ნ. 6,I. იხ. კანონი დღესასწაულისა .

დღესასწაულობა დაიმარხენით მცნებანი უფლისანი და დღესასწაულობდით დღესასწაულთა ცხორებისა ჩუენისათა მც.ს.კ. 34. ვდღესასწაულობთ დღესასწაულსა ამას ხუთ დღე შ.ტ. 8,IX.

დღესასწაულობა ბრწყინვალედ დღესასწაულობა ა.შ. 165.

დღეს ქრისტე ძლისპირი: აქებდითსა - დასდებელნი მეორესავე (მასა), ხოლო „დიდებასა“ ზედა და „აწ და მარადისსა“ - „დღეს ქრისტესავე“ ზედა, ვითარცა ქრისტეშობასა ს ნ. 6,I.

დღისანი (ლოცვანი დღისანი, ჟამნი დღისანი) დღის ჟამნი: ლოცვანი დღისანი ჟამთა ზედა კ-შ 143რ. იხ. ჟამნი დღისანი.

დღისა ჟამნი დღისა ჟამნი ილოცნენ უკანონოდ ქსდ. III,10.

დღის წმიდა თქუნენ დღისა წმიდისაცა გალობანი სათუგო - საგან ს ნ. 24,II.კონდაკი დღის წმიდისა ბ.ტ. 12ვ. იხ. რიგის წმიდა .

დღიური განტევება დღის განტევება: მღდელი ჰყოფს ჩვეულებრივსა დღიურსა განტევებასა ს.გ. 112,146,154.

დღიური წმიდა დღის წმიდა: იხილე ჟამნი, დღიურთა წმიდათა სახელნი წ.გ. 177. იხ. დღის წმიდა .

ეპისკოპოსი სანატრელი სტეფანე ეპისკოპოსი ლ.წ. I,172. იხ. ეპისკოპოსი.

ეპისკოპოსი დედაქალაქისა მიტროპოლიტი ს.პ. 220.

ეპისკოპოსობა რომელმან უღელი ეპისკოპოსობი-სა მიიღოს, ჯერ-არს მისდა, რა თა იყოს კაცი საღმრთო და უბრალე, სრული ყოვლითავე სათნოებითა და ყოვლითავე მეცნიერებითა სულიერთა საქმეთა თა სავსე მც.ს.კ. 75.

ეპისტოლენი პავლესნი [იკითხვების] შ დნი კათოლიკენი და ათოთხმეტნი ეპისტოლენი პავლესნი და გამოცხადება მახარებელისა შ.ტ. 15რ.

ეგუტერი (ეუჯკტპერიონ) ეკლესიაზე მიშენებული ან ცალკე აშენებული მცირე სამლოცველო (ა.შ. 165): გამოიყვანნა სომეხნი მცირით ეგუტერით ს.პ. 162. სახლსა შინა აღშენებულთა ეგუტერთა... ხუცესნი [ჟამსა სწირვიდენ] ნებითა და განგებითა ეპისკოპოსისა მის ადგილისა თა მც.ს.კ. 46. ეგუტერთა (ვარ. ეკუტერთა), რომელნი არიან სახლთა შინა, არა ჯერ-არს ნათლის-ცემა

ახალმონათლისა (იქვე, 57). უკუეთუ მგზავრი იპოოს ეგუტერსა სადა გზისასა და სხუა სადგური არა აქუნდეს, მუნ სავანე-ყოს უღონობისათ ს (იქვე, 61). ამან [მარკიანე] აღაშენა პატიოსანი ტაძარი წმიდისა ირინესი, და მის თანა შეაყო ეგუტერი წმიდისა ისიდორესი ს ნ. 10, I. [წმიდამან ევსებია] მცირე ეგუტერი აღაშენა სახელსა ზედა პირველმოწამისა სტეფან სსა (იქვე, 24, I). ეგუტერსა შინა წმიდისა სერგი მოწამისასა (იქვე, 12, VII). საბურავი საკურთხეველისა ორთა ეგუტერთა სრულებით ა.შ. 165. იხ. ევქტირი, ეკვდერი.

ედემნი ძლისპირი მერვე (დ გ ი) მისა: ვგალობთ დასდებელთა დ გუერდისათა, ედემთა ზედა შ.ტ. 41გ.

ევანგელ (ეუჯაგგევლიონ) სახარება: ოთხნი ევანგელენი ს.პ. 187.

ევლოგია კურთხევა, წმიდა ძღვენი; მაგალითად, კანდელის ზეთი, რომელსაც წინამძღვარი განუყოფს ე. ი. გაუნაწილებს ძმებს „პატრუკითა ჭილისა თა“ (1349, 37გ), ნაკურთხი წყალი (განუყონ ევლოგია კ-შ 116გ), ზეთი და ღ ნო (აპკუროს მის ზედა ევლოგიისა მისგან; იქვე, 217გ) და სხვ.: განგება, რაჟამს გინდეს ევლოგიისა შექმნა წმიდათა ნაწილთაგან (იქვე, 183რ-184გ). [შემდგომად ზიარებისა] მიიღოს მღდელმან სარღუნელი და ევლოგია სეფისკუერისა მც.ს.კ. 76. ეკლესიასა შინა ევლოგია იგი სეფისკუერისა მიიღონ (იქვე, 61). შემდგომად ჟამისწირვისა აღმოცენების ევლოგია საფლავით [იაკინთე მოწამისა თ], რომელსაცა აღიღებს ეპისკოპოსი და განუყოფს ერსა საკურნებელად სულთა და ორცთა ს ნ. 18, VII. საფლავსა (იოვანემახარებელისასა) აღმოცენების ევლოგია იგი, რომელსა სახელ-სდებენ მანანად, რომელი-იგი საკურნებელი არს ყოვლისა სენისა (იქვე, 8, V). ერთი იგი [სეფისკუერი] ევლო-გიად განეყოს გლახაკთა და უძლურთა ა.შ. 165. მივაღს კელარი და მისცემს თითო განატეხსა პურსა ძმათა, ვითარცა ევლოგიასა ბ.ტ. 269გ.

ევფუდი დ პეა (მსაჯ. 17, 5): მიერთგან დაეყენა ხილვათა და გამოცხადებათა ნიშები ტაძარსა შინა, და ვერღარა უძლეს მღდელთა ხილვად ჩუენება, არცა ევფუდისაგან კითხვად ტკ. 30, 6რ.

ევქტირი (ეუჯკტჰვრიონ) ჩუენ არღარა ვჰყოფთ განგებასა ევქტირთასა შ.ტ. 16რ. იხ. ეგუტერი. შევალთ ევქტირსა [წმიდისა ს მონისსა] (იქვე, 14რ).

ეკვდერი ეკვდართა შინა წირვისათ ს ბ.ტ. 14რ. იხ. ეგუტერი.

ეკკლესიარხი იხ. ეკლესიარხი.

ეკლესია მორწმუნეთა შესაკრებელი სახლი, სადაც სრულდება საზოგადო ღმრთისმსახურება: ეკლესია არს ტაძარი ღმრთისა , სახლი ღოცვისა , შესაკრებელი ერისა , გუამი ქრისტესი და სძალი მისი **გერმ. 7.** ეკლესია არს ცა ქუეყანასა ზედა (იქვე). წმიდა ეკლესია მამათმთავართა მიერ წინა თვე გამოსახულ არს, წინაწარმეტყუელთაგანი ქადაგებულ არს, მოციქულთაგან დაფუძნებულ არს და მღდელთმოდუართაგან შემკობილ არს (იქვე). ღმრთისა ეკლესია სახე არს გონიერისა სოფლისა და გრძნობადისა და კაცისა (იქვე, 52). ვიწვე შენებად ამის ეკლესიისა (494 წ.) **ლ.წ. I, 66.** [წმიდამან მარკელე] ეკლესიანი მრავალნი აღაშენა და ტაძარნი საკერპონი დაამ უნა **ს ნ. 14,VIII.** ხილული ეკლესია განიყოფების შინაგანად და გარეგანად; შინაგანნი არიან სულითა და გულითა წმიდანი, ხოლო გარეგანნი - კაცთაგან საგონებელ ცხონებად, შინაგან აღვსილნი არაწმიდებითა და ვნებებითა **წ.გ. 186.**

ეკლესიარქი, ეკლესიარხი (ოუ ეჯაკლჰსიაერცჰ) მარჯუენესა ხოროსა აწუევს და ჰმართებს ეკლესიარქი, ხოლო მარცხენესა - სხუა ვინმე **ა.შ. 163.** ეკლესიასა შინა მარჯუენესა ვიდრემე ხოროსა აწუევს და ჰმართებს ეკლესიარხი **შ.ტ. 21ვ.** უ მს ეკლესიარხსა გამოცდილებისა ქონება საგალობელთა ცა და საკითხავთა , რა თა მზისა აღმოსლვასა თანა იქმნას გამოლოცვა (იქვე, 16რ). ეკლესიარქსა უ მს თ საგან წართქუმა მის უამისა კანონისა (იქვე, 15,IX). იწყებს მამასახლისი ანუ ეკლესიარხი: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა...“ (იქვე, 18რ). იტყ ს ეკლესიარქი ექუსფსალმუნთა წყნარითა მითა ნელიად (იქვე). ეკლესიარხი წარიტყ ს მწუხრისა ხუედრსა კანონსა (იქვე, 17რ). ეკლესიარქისა მიერ ეწ ოს თქუმა ფსალმუნისა [მოწესეთაგანსა] (იქვე, 18ვ). უკუეთუ [მონაზონმან მან] არა იცოდის [გალობა იგი], სხუასა აწუევს ეკლესიარხი (იქვე, 19რ). ეკლესიარხსა უ მს ამის ყოვლისათ ს ზრუნვა (იქვე, 20რ). წინამძღუარი და ეკლესიარხი იწყებენ: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა...“ (იქვე, 13რ). წინამძღუარი და ეკლესიარხი იტყ ან ცისკრისა დაწესებულთა (იქვე). იწყებს წინამძღუარი ანუ ეკლესიარხი (იქვე, 13ვ). თაყუანის-სცეს ეკლესიარხმან წინამძღუარსა (იქვე). ღირსისა თეოდოსისა განგება , რაჟამს დაემთხ ოს კ რასა მეზვერისა და ფარისეველისასა, გარდაი დების სხუასა დღესა შინა, რაჟამს ეკლესიარხმან გულის მა-ყოს **ბ.ტ. 122ვ. იხ. დეკანოზი.**

ეკლესიისა საფუძველისა დადება ღოცვა ეკლესიისა საფუძველისა დადებასა კ-შ 204რ.

ეკლესიის დღესასწაული დღესასწაულისათ ს ეკლესიისა ჩუენისა და სხუათათ ს საუფლოთა დღესასწაულთა და საჩინოთა წმიდათა, რომელ ბრწყინვალედ აღესრულებოდინ **ა.შ. 63.**

ეკლესიის წმიდა (დასდებელნი) ეკლესიის წმიდისა, მერმე რიგის წმიდისა[ნი] **ბ.ტ. 12რ.**

ეკტენია ერსა აქუს მოსმენად ეკტენიანი, ასამაღლებლები და გალობანი **წ.გ. 67.** მეორე დიდი ეკტენია, რომელ არს შეგ წყალენი (იქვე, 70).

ემბაზი უკუეთუ ერმა ნათლვასა შინა მოკუდეს და ემბაზსა არა ჩაგედვას, უნათლავი არს, დააგდე; და თუ ჩაგედვას, მონათლე ქრისტეანე არს **განგ. 51-52.** ემბაზსა მას საიდუმლოსა მეორედ შობისასა შვილება ღმრთისა და გამო სნა მომეცა მე **კ-შ 4ვ.** კუერექსი ემბაზსა ზედა (იქვე, 170ვ). მახლობელად ემბაზისა (იქვე, 23ვ). აღმოიყუანოს [მღდელმან] ემბაზისაგან, მეყსეულად შთაუსვას საბანთა ამქუმელთა **კ- 11რ.**

ემბაზი სანათლო სა მოვიდეს [მღდელი] ემბაზსა ზედა სანათლო სასა **კ-შ 18ვ; კ- 27ვ.**

ენკენია (ეჯგაკაივნია) განახლება, კურთხევა ეკლესიისა: მოიწია დღესასწაული ენკენიისა **ს.პ. 165.** სეკდენბერსა იგ - ენკენია შინ. 34,106. ენკენია ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა აღსადგომელისა **შ.ტ. 13,IX.** იხ. სატფურება .

ენკრატისი (ეჯგკრატჰვ) მონაზონი ქალი: რომელმან მონაზონებისა გინა ენკრატისობისა აღთქუმა უარ-ყოს, ჟამი იგი მრუშებისა ცოდვისა აღასრულოს **მც.ს.კ. 80.** სქემოსანი მონაზონი გინა ენკრატისი სადაცა დაეცნენ, მრუშება არს და მრუშებისა კანონი მიეცემის (იქვე, 94). დედაკაცსა მოწესესა ენკრატისსა, უკუეთუ შეერთოს მღდელობისა პატივსა შინა მეოფი, მეყსეულად აღი ოცენ (იქვე, 27). ენკრატისი ვინმე შევიდა მონასტერსა მას **ს ნ. 15,XII.**

ენკრატისობა დედანი, რომელთა ენკრატისობისა წესი მიიღონ და მონასტერსა შინა დაეწესნენ, ყოვლადვე ნუმცა გამოვლენ მონასტრისაგან თ ნიერ საჭირო სა რა სმე მიზეზისა **მც.ს.კ. 53.**

ეპიტრახილი მღდელი შთაიცუამს ეპიტრახილსა და ფილონსა **ს.გ. 147.** მიიღებს მღდელი ეპიტრახილსა და ჰყოფს დაწყებასა (იქვე, 179). იხ. პეტრახილი.

ეპისკოპოსი, ეპისკოპოზი ეპისკოპოზი სახე არს ქრისტესი და საქმესა მისსა აღასრულებს და სახითა მით უჩუენებს ყოველთა,

ვითარმედ მობაძავი არს დიდისა მის მწყემსისა და დადგინებულ არს ტრთვად უძღურებასა ყოველთასა გერმ. 13. ეპისკოპოსი, სახედ ქრისტესა მყოფი, საქმესა მისსა აღასრულებს და უჩუენებს ყოველთა სახისა მიერ, ვითარმედ მიმსგავსებული არს დიდისა მწყემსისა და უძღურებასა ყოველთასა ტრთვად დადგინებული (იქვე, 54). ოცისა რა წლისა ჟამთა მიიწია, იკურთხა იგი ეპისკოპოსად ს ნ. 15, XII. ღოცვა ეპისკოპოსსა ზედა აღსრულებულსა შინ. 73, 77რ. ელთდასხმადი მოიყვანონ წინაშე ეპისკოპოზისა (იქვე, 248ვ). ეპისკოპოსი ოცდაათხუთმეტისა წლისა ელთდასხმულ იქმნებოდინ რუკ. 96. იხ. ეპისკოპოსი.

ეპიტრაქილეონი ეპიტრაქილეონი იგი - ოლარი მდღელისა - ფაკიოლისა მის სახე არს, რომელი მოსდვა მდღელთმოდუარმან მან უფალსა და მიიზიდვიდეს წარდგინებად პილატესსა (გერმ. 13).

ეპიტროპოსი (ეჟპივტროპო) მონასტრის ხელისუფალთაგანი (იკონომოსი, განმგე): რა თა არა ოდეს დაუტეონ პატიოსანი სამოწესეო ჩუენი თ ნიერ ეპიტროპოსთა და იკონომოსთა, რომელ არიან განმგენი და აბრამადნი ა.შ. 97.

ერგასი ყოველნივე იგი დღენი მარტ ღიისანი ერგასისნი საუკუნო სა მის ცხორებისა სახე არიან და ამისთ ს ერგასისთა მათ დღეთა შინა მუ ლთა დრეკა არა განწესებულ არს, რამეთუ სახე მერმისა მის ცხორებისა არიან დღენი იგი, აღდგომითა ქრისტესითა და მოსლვითა სულისა წმიდისა თა პატივცემულნი (გერმ. 11). არა მუ ლთდრეკისათ ს ყოველსა ერგასისასა (იქვე, 31).

ერთ არს წმიდა საგალობელი, რომელიც ითქმის ჟამისწირვის ბოლოს, წმიდა პურის ამაღლებისას: ერთ არს წმიდა, ერთ არს უფალი იესუ ქრისტე სადიდებელად ღმრთისა მამისა, ამენ კ-შ 223ვ. „ერთ არს წმიდისა“ დაღადება გერმ. 19.

ერთშაბათი კვირა დღე: მწუხრი შაბათსა, რომელი განთენდებოდა ერთშაბათად ს.პ. 207. მწუხრი [დიდისა] შაბათისა, განთიად ერთშაბათისა მის, რომელ არს კ რიაკე, მწუხრითგან შუაღამემდის იღ ძებდით და ილოცევდით მც.ს.კ. 36.

ერი ხალხი, მრევლი: ერმან: ამენ კ-შ 69რ. ერმან: შენ უფალო (იქვე, 70ვ). [მგალობელმან] ესე ოხითა ერსა უკანანახოს (იქვე, 81ვ).

ერისაგანი არავის უტევებდენ ეკლესიას შესლვად, მონაზონსა ანუ ერისაგანსა, ვიდრემდის გალობდეს ეკლესია შ.ტ. 20რ. სნეულისა ზიარება ერისაგანისაგან არა ეგების, არამედ მდღელთა და მონაზონთაგან ჯერ-არს ზიარება განგ. 51.

ერისკაცი თევზის ჭამა ერისკაცთათ ს კათოლიკეთა [მარხ-
ვათა] არცა სჯულისა გარდასლვა რა არს და არცა ბრალი
ქსდ. III,9,17. უკუეთუ ერისკაცი ვინმე მონაზონებად მოვიდეს, ვი-
დრე წელიწადამდე გინა ვ თუემდე არა ჯერ-არს კურთხევა ,
არამედ პირველად ორი ოდენ მსგეფსი გარეგან ეკლესიისა დაყოს
და მერმე იუბნოს იგი წინამძღუარმან (იქვე, 11). [მღდელი] ნულა-
რამცა შეიმოსს სამოსელსა საერისკაცოდ დაწესებულსა
მც.ს.კ. 45. უკუეთუ მოწესენი იყვნენ, აღი ოცნენ პატივისა მისგან;
უკუეთუ ერისკაცი იყვნენ, განიდევნენ ეკლესიისაგან (იქვე, 71).
[ესევეთარნი იგი] ერისკაცთა თანა შეირაცხნენ და ყოვლადვე მო-
წესეობისაგან განეყენნენ (იქვე, 41). [სენება წმიდისა] კ რიაკოს
ერისკაცისა ტკ. 30,6ვ.

ეტლთა მფლობელნი გალობანი ეტლთა მფლო-ბელნი
შ.ტ. 13,XI.

ეფრემი ცისკრისათა ზედა [ვიკითხავთ] ორსა კითხვასა ეფრე-
მისგან და ორსა ლამფსაიკონისგან შ.ტ. 22რ.

ექსორიობა ადამისი კ რასა ყველიერისასა - ექსორიობა
ადამისი ბ.ტ. 237რ,251რ.

ექუსთა დღეთა შაბათ-კ რიაკეთა [ვიკითხავთ] ექუსთა დღე-
თასა ოქროპირისასა შ.ტ. 22რ.

ექუსი ფსალმუნი ექუსი ფსალმუნი ბ.ტ. 13ვ. ცისკ-რად
ექუსფსალმუნი (იქვე, 14რ). იხ. დაწესებულნი.

ექუსფსალმუნნი ექუსფსალმუნ ცისკრისა დაწესე-ბულთა
უწოდენ ბერძენნი, ვითარ არიანცა ჭეშმარიტებით ა.შ. 162. შემდ-
გომად წიგნის კითხვისა დავიწყებთ ექუსფსალმუნთა ცისკრისათა
შ.ტ. 15ვ. იტყ ს ეკლესიარქი ექუსფსალმუნთა წყნარითა მითა
ნელიად (იქვე, 18რ). იხ. დაწესებულნი.

ეჰა დიდებულნი ვიტყ თ სამთა ეჰა დიდებულთა შ.ტ. 21,XI.
აქებდითსა ზედა - „ეჰა დიდებულნი“ ს ნ. 15,VIII.

ვანი სავანე ლავ.წ. I, 275.

ვაჟინარი (ბაგენავრი ბაგეენი - „ქვევრი“, „კოკა“, ღვინის
„ჭურჭელი“) მემარნე, ღვინის მწდე; ერთი იყოს მემარნედ - ვაჟი-
ნრად ა.შ. 166. იხ. მევაჟინე; სავაჟინრო

ვარდობა ახალკ რიაკე რავდენსა რიცხუსა თ სასა იყოს,
მასვე რიცხუსა თ სასა ვარდობა იყოს შ 269,300ვ.

ვარდობისა თთუ ვარდობისა თთუე მაისი არს და მაისსა
კე-სა ყოფილ არს წამება წმიდისა გიორგისი შინ. 34,127.

ვართაპეტი მთარგმნელი გეორქ ვართაპეტი 42,36.

ვედრებანი კვერექსის მუხლები: დიაკონი იტყ ს დიდსა კუ-
ერექსსა... და შეუდგენს ჩუეულებისაებრთა მათ ვედრებათა
შ.ტ. 16რ.

ვენა ი ლოცვა დანერგვასა ვენა ისასა კ-შ 213ვ-214რ. [ლოც-
ვა], უკუეთუ ვენა სა ანუ ბოსტანსა ჭია ავნებდეს (იქვე, 234რ-ვ).
იხ. ნაყოფთათ ს.

ვიდრემდის გან დესი გალობათა დიდთა წმიდათასა „ვიდრემ-
დის გან დესითგან“ დავიწყებთ შ.ტ. 26,IX.

„ვითარ საყუარელიანი“ მეცხრე ჟამნი, რომელიც იწყება
ფსალმუნით: „ვითარ საყვარელ არიან“ წ.გ. 173.

ვიკარიუსი (ლათ. Vicარიუს; Викарий) მოადგილე, ნაცვალი;
ეპისკოპოსი, რომელიც დანიშნულია პატრიარქის, მიტროპოლიტის
ან არქიეპისკოპოსის თანაშემწედ ეპარქიის მართვა-გამგეობის
საქმეში Гр.Д. 76.

ვნებისა სხუა იგი შ დეული, რომელ არს ვნებისა , არა
მარხვათათ ს განწესებულ არს, არცა მათ თანა აღირაცხვის,
არამედ ვნებისათ ს უფლისა და წმიდისა ადვსებისათ ს ვიმარ-
ხავთ მც.ს.კ. 32.

ვნების შ დეული იწყეთ მარხვად შ დეულსა მას ქრისტეს
ვნებისასა და იმარხენით დღენი იგი წარწყმედულთა მათთ ს ჰუ-
რიათა... და ვიგლოვდეთ წარწყმედისათ ს მათისა... ნუუკუე მოიქ-
ცენ და შეინანონ მც.ს.კ. 35. შ დეულსა მას ვნებისასა უქმობა
არს (იქვე, 38). იხ. დიდი შ დეული.

ვნებულის ლოცვა ლოცვა ვნებულსა ზედა მტერისაგან კ-
შ 187რ.

ვრომალი (როუმავლია - ზამთრის მზებუდობა) კალანდობანი,
და რომელ ვრომალ ეწოდების... მოისპენ ქალაქისა ამისგან
მც.ს.კ. 58.

ზადიკი ზადიკი... ქრისტეს აღდგომისა საგალობელნი არიან
წ.გ. 164. დასავლეთის ეკკლესიასა არა აქუს პარაკლიტონი, ზადი-
კი და მარხვანი (იქვე, 171). იხ. ზატიკი.

ზატიკი შემდგომი დღესასწაული: ადვსებისა პირველი ზატიკი
სრულიად და ახალკ რიაკ შინ. 34,124. ამასვე დღესა... ზატიკი
ტაძრად მიყვანებისა ს ნ. 22,XI. ზატიკთა და საუფლოთა დღე-
სასწაულთა აღილუია სა ადგილსა „ღმერთი უფალი“ ითქუმის
ქსდ. III,9. შემდგომად განცხადებისა ზატიკი არს მსგეფსამდე
(იქვე, 10). ზატიკთა შინა ადვსებისათა (= აღდგომის დღესასწაუ-

ლებზე) ა.შ. 168. ახალკ რიაკითგან ვიდრე მეერგასემდე... წინა-
დლ ან საზატიკონი სტიქარონნი შ.ტ. 19რ.

ზატიკობა რა თა მისა მისცა ზატიკობისა ცათა შინა... ღირს
ვიქმნეთ კ-შ 91ვ. [წმიდამან იაკობ] აღსასრული ცხორებისა მიი-
თუალა დღეთა ზატიკობისათა ს ნ. 30,IV. პირველით დღითგან
ვიდრე მეერგასედ დღედმდეზატიკობისად ეწოდების (იქვე).

ზაქარიას დადუმება სეკდენბერსა კზ - ზაქარიას დადუმება
შინ. 34,123.

ზეგარდამო მრჩობლი კუერექსი: ითქუას ზეგარდამო კ-
შ 117რ-ვ. კუერექსი ზეგარდამო (იქვე, 123რ). ლოცვა ზეგარდა-
მო (= მრჩობლი კუერექსის დროს წარმოსათქმელი ლოცვა)
(იქვე, 124რ). ყონ ზეგარდამო ლოცვა მისთ ს (იქვე, 219ვ). თქუან
ზეგარდამო და მოგუმადლენთა ს ნ. 24,XII. ითქუას ზეგარდამო
და აღესრულოს ჟამი (იქვე, 5,I). შემდგომად საკითხავთა სა - კუ-
ერექსი ზეგარდამო : ვთქუათ ყოველთა... შ.ტ. 1,IX. კუერექსი ზე-
გარდამო დასასრულისა (იქვე, 16რ).

ზეგარდამო კუერექსი მეესეულად ითქუას ზეგარ-დამო კუ-
ერექსი და მოგუმადლენთა ს ნ. 14,IX. ითქუას კუერექსი ზეგარ-
დამო და განუტონ ერი (იქვე, 25,III).

ზედა შემდგომ: და ესე კუერექსი ზედა შინ. 73,174რ.
ღაღადყავსა ზედა ღიაკონმან - მერმეცა და მარადის (იქვე, 175რ).
აღელუია ... და ზედა ესე დასდებელნი (იქვე, 174ვ). „ნათელი
მხიარულსა“ ზედა შევიდენ საკურთხეველად ტკ. 30,7ვ.

ზედამწირველი პირველი მწირველი; უპირატესი
მღდელმსახური: ზედამწირველმან საიდუმლო აღასრულოს ა.შ.
150,168.

ზედამხედველი ერთი რჩეული იყავნ იპიტირიტად - ძმათა
ზედამხედველად ა.შ. 168. იხ. იპიტირიტი.

ზედაშე ზიარების მოსამზადებლად საჭირო წმიდა ღვინო,
მოხდილი ქვევრის ზედა ნაწილიდან (ზედა-შე; შდრ. „წინაშე“,
„თანაშე“ ფორმები) (ა.შ. 82, 116): ზედაშესა წყალი ურთე
მცნ. 134ვ, განგ. 51. [წმიდამან ბასილი] განაწესა წყლითა
განზავებად ზედაშისა მის ღ ნისა და ესრეთ შეწირვად მც.ს.კ. 47.
[შემდგომად ზიარებისა] წმიდა იგი ბარძიმი მორღუნას
[მღდელმან] ორგზის ზედაშითა და ერთგზის წყლითა, და
ნარღუენი იგი შესუას (იქვე, 76). [მღდელმან] მიიღის წმიდა
ბარძიმი, შთაასხის ღიაკონმან ზედაშე ღ ნო და განზავის
წყლითა გერმ. 14.

ზედგომითი (ლოცვა) უკუეთუ ზედგომითი ესე ღამისთევა (რესპ. დაუჯდომელი) მარხვისა დღესა იქმნას, აღესრულოს სიწმიდისა განახლება ს ნ. 22,III. ყოველნი ზემდგომარე იყვნენ, ვიდრე ითქუნენ ათორმეტნი იბაკონი (დაუჯდომელისა) (იქვე).

ზედგომითი ღამისთევა გალობა დაუჯდომლისა: უკუეთუ ზედგომითი ესე ღამისთევა მარხვისა დღესა იქმნას, აღესრულოს სიწმიდისა განახლება ს ნ. 22,III.

ზედმობმით რიგის სამოციქულო და სახარება წარიკითხვის ზედმობმით ბ.ტ. 14რ.

ზედნადები ცნობა ზედნადებისა შინ. 34,127. ზედნადებნი წლისანი კ- 196ვ.

ზეთი მოიღოს მღდელმან ჭურჭლითა ზეთი და შემუროს კ- შ 87რ. ლოცვა დაფლვასა კათოლიკე, რაჟამს ზეთი დაესხას (იქვე, 87ვ). ფუცება ზეთსა ზედა გესლიანისა ნაკებნსა (იქვე, 185ვ). იწყებს წინამძღუარი განყოფად ზეთსა კანდლისაგან წმიდისა პატრუკითა ჭილისა თა შ.ტ. 13,XI.

ზეთი სნეულისა წესი და განგება , რომელი აღესრულების ზეთსა ზედა სნეულისასა კ-შ 177ვ. ლოცვა ზეთსა ზედა სნეულისასა (იქვე, 179რ).

ზეშთა მბრძოლი ვიტყ თ დასდებელთა დ გუერდი, ზეშთა მბრძოლსა ზედა შ.ტ. 13,XI.

ზეცად ამაღლება ღმრთისმშობელისა მიძინება ღმრთისმშობლისა: დედასა ღმრთისასა ეგულების ქუეყანით ზეცად ამაღლება ს ნ. 14,VIII.

ზეცისა განწესებულთა ვიტყ თ სტიქარონთა... პირველის მის ზეცისა განწესებულთა ზედა შ.ტ. 1,IX. ვიტყ თ სამთა [მუ ლთა] ზეცისა განწესებულთა ზედა (იქვე, 7,IX). ვიტყ თ დასდებელთა პირველისა მისათა ზეცისა განწესებულთა ზედა (იქვე, 26,IX). დასდებელნი ა, ზეცისა განწესებულთა ზედა (იქვე, 21,XI).

ზეწარი ზედა სამღდელო შესამოსელი, ფილონი: ჯერ-არს... შემოსად სამოსელი მღდელობისა : კუართი, სარტყელი, ზეწარი მცნ. 141რ. შესამოსელი იგი მღდელობისა - კუართი და ოლარი და სარტყელი და ზეწარი მც.ს.კ. 76. [მღდელმან] ელნი აღიპყრნეს ზეწრითურთ (მიცვალებულის დაკრძალვისას) კ-შ 88ვ. [მღდელმან] ელნი აღიპყრნეს ზეწრითა კ- 87რ.

ზიარება [მღდელი] ოდეს აზიარებდეს [სნეულსა], ფილონი შეიმოსოს, სანთელი ადანთოს, საკუმეველი აკუმოს, ილოცოს ფრიად... და ეგრეთ აზიაროს შიშით და კრძალვით განგ. 51. სქემის კურთხევისა შემდგომად, უკუეთუ ბრალი არარა

შემთხვევით, მარადის ეზიარებოდის ქსდ. III,16. რომელი უღირსად ეზიაროს, არა განწმდების, არამედ საუკუნოდ დაისჯების და ჟამიერადცა წირ.გან. 138.

ზიარება ღოცვა ა ზიარებისათ ს, თქმული წმიდისა ბასილი კესარიელისა შინ. 34,95. ნუმცა ვის ელ-ეწიფების ებისკოპოსსა, ანუ ხუცესსა, ანუ დიაკონსა, რა თამცა აზიარა ვის უხრწნელი ორცი და სისხლი ქრისტესი, და ზიარებისა მისთ ს მოიდო-მცა მისგან ვეცხლი მც.სჯ.კ. 44. უკუეთუ იპოოს ვინ მოწესეთაგანი, რომელ წმიდისა ზიარებისათ ს ფასსა რასმე მიიღებდეს, აღი ოცენ (იქვე). ჯერ-არს ზიარება ანუ ებისკოპოსისა ელითა, ანუ ხუცისა ანუ დიაკონისა თა, და არა თავით თ სით (იქვე, 56). რომელმან... უწესო სამკაული შეიმოსოს, შ დეულსა ერთსა განეყენოს ზიარებისაგან (იქვე, 45). ჟამსა ამიერ სოფლით განსლვისასა ყოველთა მორწმუნეთა ჯერ-არს ზიარება უხრწნელთა მათ საიდუმლოთა - პატიოსანსა ორცსა და სისხლსა ქრისტესსა (იქვე, 68). დაღაცათუ კანონი ვის აქუნდეს უზიარებლობისა ბრალისა რა სათ სმე და მიიწიოს სენსა სასიკუდინესა, ნუ დაეყენების ზიარებისაგან, არამედ მიეცინ მას საგზალი იგი ცხორებისა (იქვე). ღოცვა ზიარებისათ ს 43,36. ზიარება წმიდისა ორცისა და პატიოსნისა სისხლისა ქრისტეს შენისა კ-შ 26რ. ამისა შემდგომად აზიარონ [მწვალებლობიდან მოქცეული] (იქვე, 155ვ). ღოცვა ზიარებისა (იქვე, 223ვ-226რ). ღოცვა შემდგომად ზიარებისა (იქვე, 226რ). ზიარება (ქორწინების დროს) (იქვე, 36რ-ვ).

ზიარებისაგან განყენება ღოცვა ღხინებისა მათ ზედა, რომელნი ზიარებისაგან განყენებულნი ანუ დაყოვნებულნი ახლად ეზიარებოდინ კ-შ 233რ-234რ.

ზიარი სასუმელი საქორწინო სასმისი: ყოს ღოცვა ზიარსა სასუმელსა ზედა კ-შ 31რ. სასუმელი ესე ზიარი მოეც შეერთებულთა ამათ ქორწილისა ზიარებითა (იქვე, 31ვ). სასუმელი ზიარი ჭიქითა კ- 37ვ. იხ. ბარძიმი საყოველთაო; სასუმელი ზიარი.

ზოგადმცხორებელნი მონასტრის კრებული, ერთად მცხოვრებნი (მონასტერში): რა თა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგად მცხორებელ ა.შ. 169. რა თა იყვნენ ყოველნი იგი ზოგადმცხორებელ ერთობით, წინამძღუარიცა და ძმანიცა (იქვე, 75). იხ. ზოგად ცხორებულნი.

ზოგად საცხორებელი წესი მონასტრის მოწესეთა ერთად (კრებულად) ცხორება: განთ სებით საკუთრად წესისა ძიებითა

ზოგად საცხორებელსა მას წესსა უწესოებად შესცვალებენ ა.შ. 76. იხ. ზოგად მცხორებელნი; ხოგად ცხორებულნი.

ზოგად ცხორებულნი მონასტრის კრებული: მნებაეს, რა თა იყოს რიცხ ზოგად ცხორებულთა მათ ძმათა ორმეოცდაათამდინ ა.შ. 81. იხ. ზოგად საცხორებელი წესი.

ზოგებით ცხორება ერთად ცხოვრება (მონასტერში): ერთობისათ ს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა ა.შ. 166.

ზუარაკის კურთხევა აპოკრიფული წეს-განგება, რომლის შესრულებაც სჯულისკანონის თანახმად აკრძალულია (ტექსტი იხ.: შინ. 66,102რ-ვ; კ- 108გ-112რ; კ- 83ვ-85რ).

ზღ სა ღელვანი ძლისპირი: პირველად ითქუნენ ყოველი დასდებელი ოთხ-ოთხჯერ „განაპოთა“, ხოლო „ზღ სა ღელვათა“ - ორ-ორჯერ ს ნ. 6, I. ორნივე გალობანი - „განაპონი“ და „ზღ სა ღელვანი“ (იქვე, 13, I).

ზღუა უვალნი ორნი გალობანი: „პირად-პირადნი“ და „ზღუა უვალნი“ ს ნ. 15, VIII.

თავადი დღესასწაული თავადი დღესასწაული წმიდისა გიორგისი აპრილსა კგ არს ს ნ. 10, XI.

თავადი მარხვა დიდი მარხვა: [ქუაბსა შინა] დაყვნა თავადნი მარხვანი, ვიდრე ბზობადმდე ს.პ. 169.

თავადი ხატი [მღდელმან] აკუმეოს თავადსა ხატსა წმიდისასა შ.ტ. 13რ.

თავი მარტ ღთა მთავარმოწამე: მთვარმოწამესა და თავსა მარტ ღთასა ახოვნად მოღუაწესა წმიდასა გიორგის ა.შ. 170.

თავისა მოპარსვა ღოცვა თავისა მოპარსვასა კ-შ 212ვ-213რ.

თავმოდრეკისა ღოცვა თავმოდრეკისა კ-შ 144რ.

თავყანის-ცემა ქრისტე... შენდა მიმართ თა ყანის-მცემელნი შეიწყალენ (494 წ.) ლ.წ. I, 68. რომელმან თა ყანის-ხცეთ, ღოცვასა მომი სენეთ (იქვე, 90). მე, თემესტია, აღვაშენე საყოფელი ესე თავყანისაცემელად დედათა (იქვე, 166; VI-VII სს.).

თაყუანის-ცემა თაყუანის-ეც მას კ-შ 18რ. თაყუანის-სცეს წინაშე ბჭეთა (იქვე, 81ვ). [კანდელაკმან] თაყუანის-სცეს მღდელსა, რომელსა ეგულების დაწყება ღოცვისა შ.ტ. 13ვ. მღდელი აღდგეს, წარვიდეს და თაყუანის-სცეს წინამძღუარსა (იქვე). [მღდელმან] თაყუანის-სცეს სამგზის წინაშე წმიდათა კართა (იქვე). თაყუანის-სცენ ძმათა ყოველთა ჯუარსა (იქვე, 14, IX).

თაყუანის-ცემა იწყოს ჯუარისა თაყუანის-ცემად ერმან ს ნ. 14, IX. იქმნას თაყუანის-ცემა ჯუარისა ვიდრე ჟამისწირ-

ვამდე ს 6. 14,IX. (პირველსა კ რიაკესა) თაყუანის-ცემა წმიდათა ხატთა 84,147რ. ყოს ჩუეულებითი თაყუანისცემა მღდელმან წინამძღურისა მიმართ შ.ტ. 18რ. იხ. თაყუანის-ცემა.

თევდორობა თევდორობისა და აღვსებისა კ რიაკესა ელთ-საქმარი არა ჯერ-არს ქსდ. III,10.

თეთრი ორშაბათი ყველიერის პირველი დღის ხალხური სახ-ელწოდება დასავლეთ საქართველოში ქსდკ. 65. შდრ. შავი ორშა-ბათი.

თეთროსანი წმიდა გიორგის სახელობის ეკლესია: თეთროსნის წინამძღვარი გერმანოზ (XVI ს.) 75,61.

თესლისა კურთხევა თესლისა კურთხევა წართქუას მღდელ-მან და განუყოს შემოკრებულთა მათ სეფისა განატეხი და თესლი და სარღუნელი მც.ს.კ. 75. ყურძენი ახალი და თესლი ეკლესიას მიიღონ და აკურთხონ იგი მღდელთა გარეგან საკურთხეველისა (იქვე, 45). ღოცვა თესლსა ზედა და რომელსაცა ნაყოფსა შეს-წირვიდე სენებასა წმიდათასა კ-შ 210რ-ვ.

თესლი შესუენებულთა სა სენებელად წანდილი: ეკლესიასა შინა ევლოგია იგი სეფისკუერისა მიიღონ და სარღუნელი, გინა თესლი შესუენებულთა სა სენებელად, ხოლო ტაბლისა დაგება და საჭმელთა განმზადება სახლთა შინა იქმნებოდენ და არა ეკლესიათა მც.ს.კ. 61. ღოცვა თესლსა ზედა შესუენებულისასა (იქვე, კ-შ 210ვ-211რ).

თვალცემულის ღოცვა აპოკრიფული შელოცვა (ტექსტი იხ.: კ-97რ-ვ).

თითოეულისა დღისა განგება სადაგი დღისა: განგება თი-თოეულისა დღისა აღესრულოს შ.ტ. 10,XI.

თმათა აღნიშნვა თავსა ზედა მღდელისასა მდებარე გ რგ ნი თმათა აღნიშნვისა მიერ გამოსახავს პეტრე მოციქულისა თავისა პატივისცემასა, რომელიცა უფლისა და მოძღურისათ ს ქადაგებად წარვლინებულსა მოეკუეცა ურწმუნოთა მიერ და საკიცხელ იყო მათ მიერ გერმ. 32.

თ თავაჯი, თ თი ვიწყებთ სტიქარონსა თ თავაჯსა შ.ტ. 14რ. ვგალობთ თ თავაჯთა სტიქარონთა (იქვე, 16რ). სტიქარონნი, გინა თუ თ თავაჯნი იყვნენ, გინა თუ ძლისპირედნი (იქვე, 19რ). გინა თუ თ თნი, გინა ძლისპირედნი (იქვე, 19ვ). დასდებელნი - ძლისპი-რიანნიცა და თ თნი (იქვე, 27,1).

თ თი იხ. თ თავაჯი.

თ თნი აქებდითად ვიტყ თ თ თთა სტიქარონთა, პირველისა და მეორისათა შ.ტ. 1,XI.

თ თ მოვანი იჯდოვმელონ, Самоподобен (Г.Д. 17).

თ საგან (ლოცვა) მდღელმან თ საგან ესე ლოცვა წართქუას კ-შ 109ვ. მდღელმან თ საგან ლოცვა ესე წართქუას ს ნ. 5, I.

თ ს-თავი რომელ-იგი თ ს-თავსა მარტისასა იზმნიან და სხუ-ათაცა თ ს-თავთა, ესევეთარი ყოველი მოისპენ ქალაქისა ამისგან მც.ს.კ. 58.

თქუმა გალობა, გალობის თქმა: იწყონ ამათ დასდებელთა თქუმად კ-შ 43ვ. ამას მუ ლსა რა იტყოდინ (იქვე, 46ვ). კუალად იწყონ თქუმად: შენი ვარ, მაცხოვრე მე (იქვე, 71რ-ვ). ითქუას იგივე ზემოწერილი კუერექსი დიაკონისაგან (იქვე, 72რ.). იწყონ ამის ფსალმუნისა თქუმად (იქვე, 78ვ). თქუას მგალობელმან მუ ლი (იქვე, 81ვ). იწყონ მგალობელთა თქუმად დასდებელსა (იქვე, 105რ.). კუერექსსა იტყოდის (იქვე, 109ვ).

იადგარი (სპარს. „ხსოვნა“, „სახსოვარი“) გამოკრებული იადგარი ა.შ. 173. საწელიწდო იადგარი ქსდ. III, 20. რომელნი იმსახურებთ ამათ იადგართა, მოგ სენენით ჩუენ ცოდვილნი შინ. 34, 125.

იბაკო (ჰუ პაკოჰვ).

იაკობის ჟამისწირვა წმიდისა იაკობის ჟამის-წირვა უეჭუ-ელად ჭეშმარიტი არს ქსდ. III, 15.

იბაკო მცირე ფორმის საგალობელი, კონდაკი: აწ და მარადისსა ზედა იბაკო კ-შ 138რ. შემდგომად კანონისა (რესპ. დავით-ნისა) - იბაკო ტკ. 30, 7ვ. დაღაღყავსა ზედა - იბაკო (იქვე, 8ვ). იბაკონი წმიდისა ღმრთისმშობლისანი, რომელ არს დაუჯდომელ-ნი 84, 74რ. წართქუნენ (მგალობელთა) ესე იბაკონი, და ყოველსა იბაკოსა ზედა იტყოდინ მუ ლსა დავითისასა ს ნ. 14, IX. პირველი იბაკო - მა ა: აცხოვრე უფალო ერი შენი... სხუა , დ: რომელი აჰმადლდი ნეფსით... (იქვე). მგალობელთა იწყონ იბაკოსა ამას (იქვე). ყოველსა იბაკოსა ორ-ორჯელ იტყოდინ (იქვე, 24, XII). მგალობელმან თქუას იბაკო (იქვე, 25, XII). დაღაღყავსა ზედა იბაკო (იქვე, 8, XI). ყოველნი ზემდგომარე იყვნენ, ვიდრე ითქუნენ ათორმეტნი იბაკონი [დაუჯდომელისანი], და ესრეთდა დასხდენ (იქვე, 22, III). იბაკონი წმიდისა ღმრთისმშობელისა, რომელ არს დაუჯდომელი 15, 10; 43, 36. იბაკონი სულისანი კ- 79ვ.

იეროდიაკონი იეროდიაკონი - მონოზონ-დიაკონი წირ.გან. 89.

იერომონახი სრულ იქმნა... იერომონახის ბერის დიონოსესაგან ჩეკე-სა წელსა 2, 18. სიტყუა ესე ქადაგებისა ითქუა... იერომონახის იონასაგან 7, 30. იერომონახი, ქართულ - მემხოლოე მწირ-

ველი, ესე იგი მონოზონ-ხუცესი წ.გ. 89. იერომონახი ნიკიფორე ბერი 77,62.

ითიკა (ტა; ჯ ქიკავ) შესხმა წმიდისა ბასილის „ითიკი-საგან“ ს ნ. 15,VII. წმიდისა ბასილის ითიკა ა.შ. 173. წარვიკითხავთ საკითხავსა დიდისა ბასილის „ითიკათაგან“ შ.ტ. 14,XI.

იკონომოსი მონასტრის სამეურნეო საქმეების გამგე: მარკიანე ხუცისა და იკონომოსისა დიდისა ეკლესიისა სოფიაწმიდისა ს ნ. 10,I. მოურნეთათ ს და მოღუაწეთა მონასტრისათა, რომელ არიან იკონომოსნი და ეპიტროპოსნი ა.შ. 173. ელისუფალთათ ს მონასტრისათა, რომელ არიან კონომოსნი და აბრამადნი (იქვე). იხ. დიდი იკონომოსი.

ინდიკტიონი (იჯნდიკტიონო)

I წელიწადი (იწყებოდა 1 სექტემბერს): დადგა იგი... ინდიკტიონსა ათსა ს.პ. 186. მეშ დესა ინდიკტიონსა ა.შ. 174. თუესა სეკდენბერსა ა - გ რგ ნი წელიწადისა , დაწყება ინდიკტიონისა ტპ. 30,2ვ. დაწყება ინდიკტიონისა , ესე იგი არს ახლისა წელიწადისა შ.ტ. 22ვ.

II თხუთმეტწლიანი ციკლი (მცირე ინდიკტიონი): ინდიკტიონი ბ.ტ. 335რ.

III 532-წლიანი ციკლი (დიდი ინდიკტიონი): მოქცევა[] ინდიკტიონისა[] ხუთას ოცდაათორმეტა წელთა[] ბ.ტ. 335რ.

იპიტირიტი (ეჟპიტჰრჰვტჰ) ერთი რჩეული და ღმრთის მოშიშთაგანი იყავნ იპიტირიტად - ძმათა ზედამხედველად ა.შ. 82.

იპომნიმა (უჟპომნჰმა) მოსახსენებელი (წიგნი) ა.შ. 174.

კათაკმეველი იხ. კათაკუმეველი.

კათაკუმეველი (ატჰცოუმენო) კათაკუმეველნი გამოვლენ [ეკლესიით], ვითარცა უმეცარნი საღმრთო სა ნათლისღებისანი და ქრისტეს საიდუმლოთანი გერმ. 40. კათაკუმეველნი გამოვლენ ვითარცა უმეცარნი საღმრთო სა ნათლისღებისანი და ქრისტეს საიდუმლოთანი (იქვე, 40). საყდრით შთამოსლვა მღდელთმთავრისა და კათაკუმეველთა გან და მოასწავებს მეორედ მოსლვასა ქრისტესსა ზეცით (იქვე, 52). [მწვალებლობიდან მოქცეულთ] პირველსა დღესა ვიქმთ ქრისტეანედ, და მესამესა დღესა ღოცვათა მათ კათაკუმეველთასა და შეფიცებისათა წარვიტყ თ მათ ზედა მც.ს.კ. 73-74. კათაკუმეველნი არიან მოსანათლავად (ნათლისღებად) განმზადებულნი, რომელნი სწავლობენ კატეხიზისს წ.გ. 78-79.

კათაკუმეველთა განსლვა კათაკუმეველთა განსლვა მოასწავებს დღესა მეორედ მოსლვისა ქრისტ სსა გერმ. 18.

კათაკუმეველთა დადგინება კათაკუმეველთა დაადგი-ნებდეს კ-შ 10ვ-11რ.

კათიზმისა ეკლესია (კაქივსმატო) საფსალმუნე, საჟამნო (Часовня): კათიზმისა ეკლესიისაგან გამო-სრულ იყო ს.პ. 160.

კათაკუმეველი (კატკცოუემენო) ღოცვა ოდეს კათაკუმეველთა დაადგინებდეს კ-შ 10ვ-11რ. ღოცვათა კათაკუმეველთასა წარვიტყ თ (იქვე, 156ვ).

კათალიკოსი, კათალიკოზი [წმიდა პართენი] ეპის-კოპოსად იკურთხა კ ზიკო სა კათალიკოზისა მიერ ს ნ. 7, II. მეუფესა იოანეს ქართლისა კათალიკოზსა ქსდ. II, 14. გაბრიელ ქრისტეს მიერ კათალიკოზი (იქვე, 12). მელქიზედეკ ქართლისა კათალიკოზი (იქვე, III, 25). წმიდაო მეუფეო ქართლისა კათალიკოსო (იქვე, 9, 11). მიჰრონსა მოანიჭებდეს ქართლისა კათალიკოზი (იქვე, 14). არავის ელ-ეწიფების კათალიკოზთაგანსა, აღესრულოს რა ეპისკოპოსი სამრემლო სა მისისა, მიტაცებად ნაქონებისა მისისა ანუ საეპისკოპოსო სა მისისა მც.ს.კ. 49. კათალიკოზმან და სხუათა მღდელთმოდუართა და მღდელთა გამოირჩიონ ღირსი [ეპისკოპოსი] და იგი აკურთხოთ (იქვე).

კათალიკოზ-პატრიაქი ქართლისა კათალიკოზ-პატრიაქმან მელქიზედეკ ქსდ. III, 19.

კათედრა წმიდისა სახარებისა გამომსუენებელი ათაყუანებს... არხიერსა, კათედრასა ზედა მდგომარესა წ.გ. 69.

კათოლიკე ღოცვა დაფლვასა კათოლიკე, რაჟამს ზეთი დაესხას კ-შ 87ვ. ღოცვა კათოლიკე კაცისათ ს, რომელი ჭირსა შინა იყოს (იქვე, 173ვ).

კათოლიკე ეკლესია (კათოლიკონი) (კათოლიკე - კაქოლიკჰ - საერთო, საყოველთაო) მთავარი ეკლესია ეპარქიისა ან მონასტრისა; ტაძარი, სადაც ღმრთისმსახურებას ასრულებს ეკლესიის მეთაური (საქართველოში კათოლიკე ეკლესიად იწოდებოდა სვეტიცხოველი): ღირს ვიქმენ საჭეთპყრობად წმიდისა ამის ტაძრისა კათოლიკე სამოციქულო სა ეკლესიისა (მელქიზედეკ კათალიკოსის სიგელი, 1020 წ.) ქრ. II, 31. სოფელნი, რომელნი წმიდისა ამის კათოლიკე ეკლესიისანი არიან ქსდ. III, 23. კათოლიკე ეკლესია სუეტი ცხოველი (იქვე, 25). ეგუტერთა, რომელნი არიან სახლთა შინა, არა ჯერ-არს ნათლის-ცემა ახალმონათლისა, არამედ, რომელსა ენებოს წმიდისა მის ნათლის-ღებისა ღირს-ყოფად, კათოლიკე ეკლესიათა მივიდენ და მუნ მიიღონ ნიჭი იგი დიდებული მც.ს.ჯ.კ. 57.

კათოლიკე ლოცვა ლოცვა, რომელიც წარმოითქმის დღის ჟამებზე („რომელი ყოველსა ჟამსა და ყოველსა მწუხრსა...“) შინ. 34,94.

კათოლიკენი [იკითხვების] შ დნი კათოლიკენი და ათოთხმეტნი ებისტოლენი პავლესნი და გამოცხადება მახარებელისა შ.ტ. 15რ. წარდგომა დღისა და საკითხავნი იოვანეს კათოლიკენი შ.ტ. 26,IX.

კათოლიკენი მარხვანი თევზის ჭამა ერისკაცთათ ს კათოლიკეთა [მარხვათა] არცა სჯულისა გარდასლვა რა არს და არცა ბრალი ქსდ. III,9,17. კათოლიკეთა მარხვათა შაბათ-კ რიაკეთა აღესრულების ჟამისწირვა და დიდსა ხუთშაბათსა და ხარებად; და სხუათა დღეთა განახლება ჯერ-არს, ხოლო ჟამისწირვა არა აღესრულების (იქვე, 14). კათოლიკეთა მარხვათა რომელნიმე ბრალად იტყ ან ჭამასა თევზისასა (იქვე, III,17). თევზისა მარხვა კათოლიკეთა წესიერად ჯერ-არს მონაზონთა და მოწესეთათ ს (იქვე).

კათოლიკე პეტრესი საკითხავი კათოლიკე პეტრესი ს ნ. 6,VIII.

კალანდა ასე უწოდებენ ახალ წელს (წლის თავს) გურიაში. საკალანდო რიტუალი აღწერილი აქვს კ. გვარამაძეს (2632, ფ. 1-5). იხ. ცხემლი-ჭრა; გალოცვა; გასალოცი ტაბლა; საფერხავი.

კალანდობა კალანდობანი... მოისპენ ქალაქისა ამისგან მც.სჯ.კ. 58.

კამარა აფსიდი (აჯყივ): კამარა წმიდისა იოჰან სი ს.პ. 194.

კანანარხი (ანონავრცჳ) კანონის (გალობის) დამწეები, რომელიც მიუთითებს მგალობლებს საგალობლის ხმას: კერძოდია-კონნი ორნი წიგნისმკითხველად და კანანარხად ა.შ. 174. დამწეებელი კანანარხი, რომელსა უთქუამს წარდგომა მწუხრსა ზედა, იტყ ს „ღმერთი უფალსა“ მისის მუ ლებითურთ, მასა ზედა რიგისასა ბ.ტ. 8რ. კანანარხი იტყ ს: წარდგომა , ფსალმუნი დავითისი (იქვე, 8ვ). ჰყოფს კანანარხი მეტანიასა და იტყ ს მასა პარაკლიტონისასა ანუ თუენისასა (იქვე, 6ვ). კანანარხი იტყ ს წარდგომასა (დღისასა) და მუ ლებსა, ხოლო მგალობელნი გალობენ (იქვე, 7რ). იხ. კანანახი.

კანანახი ძმა , რომელი ყოფილ იყოს კანანახად ცისკრად, იგივე იკითხავს სატრაპეზოს წიგნსა შ.ტ. 22ვ. თაყუანის-სცემს კანანახი და ორკერძონივე მემ რენი ურთიერთას (იქვე, 19რ). იხ. კანანარხი.

კანანახება (მგალობელმან) ესე ოხითა ერსა უკანანახოს შინ. 73,81ვ.

კანდელი (კანდჰლა; ცანდელა; Лампада; светильник) ზეთის სანათური: უკანდლოდ ჟამსა ნუ სწირავ მცნ. 134ვ. შეჰმზადონ კანდელი და ზეთითა აღავსონ და ეგრეთვე შდი უღელი პატრუკითა კ-შ 178რ. დაადგრეს კანდელი იგი მთებარედ ღამე ყოველ (იქვე, 180რ). ჯერ-არს ადგება სამთა კანდელთა ზეთითა და ღნითა (იქვე, 217რ). კანდელთა მიერ და სანთელთა განბრწყინვებისათ ს წმიდისა ეკლესიისა ჩუენისა ა.შ. 89. სამნი კანდელნი დაუვსებლად ენთებოდინ (იქვე). ბროლისა, ბაზიჯისა და მინისა კანდლები ქსდ. II,14. [კანდელაკმან] აღანთეს კანდელნი და მოაკუმოს ეკლესია შ.ტ. 13რ. კანდილაფტი დიდსა ეკლესიასა შინა ჰკაზმავს კანდელთა (იქვე, 14ვ). [კანდილაფტი] აღანთებს კანდელთა და მოჰმზადებს საცეცხურთა (იქვე, 17ვ). მნათე აღანთებს კანდელთა და განჰმზადებს საცეცხლურსა ბ.ტ. 5ვ. მოჰკაზმონ კანდელი კ- 84ვ.

კანდელაკი (კანდელაფტი) ერთი იყოს მნათედ - კანდელაკად ა.შ. 174. წარვიდეს კანდელაკი და თაყუანის-სცეს წინამძღუარსა შ.ტ. 13რ. აღდეს [კანდელაკი] და იწყოს რეკად მძიმესა ნელიად (იქვე). [კანდელაკი] იტყოდის ნეტარ-არიანთა (იქვე). [კანდელაკმან] აღანთეს კანდელნი და მოაკუმოს ეკლესია (იქვე). კანდილაკმან აღიღოს სანთელი მცირითა სასანთლითა (იქვე). იხ. კანდელაფტი.

კანდელაფტი (კანდჰლაფტჰ) [მღდელმან] თაყუანის-სცეს წინაშე წმიდათა კართა კანდილაფტისა თანა შ.ტ. 13ვ. კანდილაფტი დიდსა ეკლესიასა შინა ჰკაზმავს კანდელთა (იქვე, 14ვ).

კანდელთა აღმნთებელი კანდელთა აღმნთებელი მიიღებს კურთხევასა უპირატესისაგან, დაიწყებს დარეკასა და შემოკრებებიან ძმანი სტოვასა შინა ეკლესიისასა ბ.ტ. 14ვ. კანდელთა აღმნთებელი მიიღებს სასანთლესა საშუალ ეკლესიისა და იტყ ს მითა მაღლითა: აღდგით! (იქვე, 5ვ).

კანკელი (ეიჯკონოსტავსიონ) საკურთხეველის ტიხარი: კანკელი არს მაუწყებელი ადგილსა ღოცვისასა, რომელი მოასწავებს გარეშესა ერისა დგომასა და შინაგან წმიდასა წმიდათასა, რომელი მღდელთა მიერ ხოლო შესავალ არს გერმ. 10. წმიდასა მას საფლავსა ქრისტესსა კანკელი არს რვალისა, რა თა არავინ ურიდად შევიდოდეს (იქვე). კანკელსა ზედა იგი სამკაული მოასწავებს სამკაულსა კარვისა მის საწამებელისასა (იქვე). კანკელნი არიან ცხად მყოფელნი ადგილსა სალოცველსა, რომლისა მიერ მოასწავებს გარეგნით ვიდრემე შესლვასა

ერისასა, ხოლო შინაგან ყოფასა წმიდასა წმიდათასა და მღვდელთა მხოლოდ შესღვად მას შინა (იქვე, 30). კანკელსა წინა დაუსუენონ ხატი ქრისტეშობისა ს ნ. 24,XII. მოვჭედენ კანკელნი და კარნი საკურთხეველისანი ოქრო თა და ვეცხლითა ქსდ. III,19. კანკელი დიდისა კონქისა ა.შ. 175.

კანონი

I ფსალმუნი, სტიხოლოგია; დავითის ფსალმუნთა წიგნის ერთი ნაწილი: შაბათსა მწუხრად ვფსალმუნებთ სრულიად კანონსა „ნეტარ არს კაცსა“ ბ.ტ. 12ვ. ვფსალმუნებთ კანონსა დავითისასა (იქვე, 8რ). ფსალმუნება , რომელ არს კანონი, კ რიაკესა მწუხრად არაოდეს არ იქნება, ესრეთვე და საუფლოთა დღესასწაულთა და დიდის წმიდისა გინა ეკლესიის წმიდისა დღესასწაულსა (იქვე, 12ვ). და იწყონ კანონსა კ-შ 95რ. ცისკრად ითქუას კანონი ერთი ს ნ. 13,XI. ცისკრად კანონისა წილ ესე ფსალმუნნი თქუნენ (იქვე, 8,IX). შემდგომად კანონისა იბაკო (იქვე). ათხუთმეტითგან იანვარისა თ იწყონ თქუმად ორსა კანონსა, რამეთუ ქრისტეშობითგან ვიდრე აქამომდე თ თო ითქუმოდა (იქვე, 14,I). ცისკრად არა ვიტყ ით კანონსა, არამედ „ღმერთი უფალსა“ შემდგომად მეცხეულად გალობათა ავიხუამთ (იქვე, 26,XII). თქუან კანონი „ნეტარა ს კაცისა “ (ვარ. ნეტარ არს კაცისა) (იქვე, 24,XII). სხუანი ჟამნი - თ სსა ჟამსა, კანონითა და თ თო სუენებითა (იქვე, 24,II). პირველსა ჟამსა, მზისასა, ვილოცავთ ცისკრისასა თანა უკანონოდ, ხოლო სხუანი ჟამნი ილოცნენ კანონითა თ სსა ჟამსა და წესსა ზედა (იქვე, 24,III). ცისკრისათა ზედა [დავჭრთავთ] თითო კანონსა შ.ტ. 17რ. ყოველთა კ რიაკეთა მწუხრი კანონისა თქუმა არა არს, არცა საუფლოთა დღესასწაულთა და სა სენებელსა წმიდათასა, რომელსა შინა აღვასრულებთ ღამისთევათა (იქვე). ეკლესიარხი წარიტყ ს მწუხრისა ხუედრსა კანონსა (იქვე). ვიმუ ლებით ცისკრად კანონსა ბ (იქვე). ყოველსა წელიწადსა ორსა კანონსა ვგალობთ ცისკრად და ერთსა - მწუხრსა (იქვე, 16ვ). ვიწყებთ კანონსა თ ნიერ სძლისპირთა ს.გ. 31. კანონი სავედრებელი ღმრთისა უწ მრობისათ ს (იქვე, 70). კანონი სინანულისა (იქვე, 122). კანონი წმიდისა და ერთარსისა სამებისა მიმართ (იქვე, 123). შემდგომად დასრულებისა კანონისა - ღირს არსი (იქვე, 132). იხ. კათიზმა, სტიხოლოგია, ფსალმუნება.

II გალობანი; ცისკრის ცხრა გალობა (ოჟ კანწვნ).

III საეკლესიო სასჯელი: ცთომილი იგი გარეგან მონასტრისა დაიწესოს მიცემულისაებრ მისდა მამასახლისისა მიერ კანონისა ა.შ. 175.

კანონი დღესასწაულისა სადღესასწაულო ფსალმუნება (კათიზმა): კანონი დღესასწაულისა - ფსალმუნი ა: „აქებდით სახელსა უფლისასა...“ ფსალმუნი ბ: „გამოსლვასა ისრაელისასა...“ და ვითარცა ესე ფსალმუნი დასრულდეს, შეხოლო-უდგინონ მეორეცა ფსალმუნი: „აუვარებდით უფალსა, რამეთუ კეთილ...“ ფსალმუნი გ: „აქებდით უფალსა ცათაგან...“ ს ნ. 6, I. ცისკრად თქუან კანონი დღესასწაულისა ესრეთ: ფსალმუნი ა: „აქებდით სახელსა უფლისასა, აქებდით...“ ფსალმუნი ბ: „უგალობდით უფალსა გალობითა ახლითა...“ და შეუდგინონ ესეცა ფსალმუნი: „ღაღადებდით ღმრთისა ყოველი ქუეყანა ...“ ფსალმუნი გ: „აქებდით უფალსა ცათაგან...“ (იქვე, 2, II). იხ. დღესასწაულთა ფსალმუნნი.

კანონი დღისა ცისკრად კანონი დღისა შ.ტ. 1, IX.

კანონი რიგისა [იგალობების] კანონი რიგისა, და შემდგომად თითოეულისა დიდებისა - ალ გ გზის ბ.ტ. 14ვ.

კარავი საწამებელისა [ეკლესია] უდიდებულეს არს უფრო ს კარავსა მას საწამებელსა, რომელი შეჰმზადა მოსე წმიდასა მას წმიდათასა (გერმ. 7).

კარასეული თითო კარასეული [ღ ნო] მიეცეს [ძმა-თა] ქსდ. II, 15. მიიღონ გ კარასეული ღ ნო (იქვე, III, 10).

კარვობა ებრაელთა დღესასწაული, მეშვიდე თვის 15 რიცხვში: [მოსე განაწესა] ათხუთმეტსა მეშ დისა თ სასა აღსრულებად დღესასწაულსა კარვობისასა მც.ს.კ. 37-38.

„**კარნი, კარნი...**“ დიაკვნის ასამაღლებელი ჟამისწირვაზე, კრეტსაბმელის გახსნისა და „მრწამსის“ გალობის წინ: „კარნი, კარნი“ საიდუმლოდ მნიშვნელობს მოწყალებისა კარისა გან უმასა, რა თა კრეტსაბმელისა განდებითა ვიხილოთ ხილულითა შესაწირავითა უხილავი ღმერთი წ.გ. 88.

კარნი საკურთხეველისანი მოვიდნენ ეკლესიად სიძე-სძალნი და წარდგენ წინაშე კართა საკურთხევე-ლისათა კ- 22ვ.

კატავასია (ჰუ კატაბასივა) კატავასია ტიბიკონისაებრ ბ.ტ. 12რ. კატავასია - „ჯუარი დასახა მოსე...“ ბ.ტ. 24ვ. კატავასია - „განაპო სიღრმე ...“ (იქვე, 113რ). კატავასია - შემდგომ თ თოეულისა საგალობელისა ს.გ. 71, 98.

კა სტრისი (ოჟ კაუტჰვრ, ჰჰრო - ამნთებელი): კა სტრი-სი მოსძარცუავს ომფორსა მღდელთმთავრისასა კ- 422რ.

კარნი საკურთხეველისანი სიძე-სძალნი... წარდგენ წინაშე კართა საკურთხეველისათა კ-შ 31ვ. მოვიდეს... კართა წინაშე საკურთხეველისათა (იქვე, 63ვ). გამოვიდეს მღდელი... კართაგან საკურთხეველი-სათა ს ნ. 14, IX.

კატეხიზისი [დასავლეთისა ეკლესიანი] ახალშობილთა ვიდრე ათხუთმეტ წლამდის ასწავებენ კატეხიზისსა წ.გ. 171.

კეთილადმსახური (благочестивый)

I ქრისტიან მეფეთა ეპითეტი; მეფის მოხსენების ფორმა დიდ კვერქსში და სხვ.: კ-შ 94ვ. მერმეცა გევედრებით კეთილადმსახურისათ ს და ღმრთივდაცვულისა მეფისა ჩუენისა შ.ტ. 14რ. იხ. კეთილმორწმუნე.

II მონასტრის კრებულის წევრი: ნახევარი ყოვლისა მის ნამეტნავისა ჟამსა სენებისა ჩემისასა განეყოს კეთილადმსახურთა მიმართ ძმათა ქრისტესთა ა.შ. 106.

კეთილ-არსნი სამხრად ვიტყ თ დასდებელთა კეთილ-არსთა შ.ტ. 1, IX.

კეთილმორწმუნე მერმეცა გევედრებით კეთილ-მორწმუნისა ცხებულისა მეფისა ჩუენისა... ბ.ტ. 5რ.

კეთილმოწესე მღდელთმთავრის მიერ ეპარქიის ეკლესიათა კეთილმოწყობისათვის დანიშნული სამღდლო პირი, ბლადოჩინი (Благочинный) (Г.Д. 46). იხ. ბლადოჩინი.

კელაპტარი დადგნენ ხატსა წინაშე ორნი კელაპტარნი ს ნ. 24, XII. სასანთლენი კელაპტარნი მრავალნი ა.შ. 175.

კელარი (კელლავრიო , კელლარიეტჰ ლათ. ცელლარიუს) მეკუჭნავე: კელარსა გაეზრახის იკონომოსი ი.ე. 44. კელარმან დასხნეს სამნი პური საწიგნეთა ზედა შ.ტ. 15რ. კელარმან დაღეწოს ერთი პური კურთხეულთა მათგანი (იქვე). აღიღებს კელარი პურთაგან ნაკურთხთა და დამუსრავს ლანგარსა ზედა და განუყოფს ძმათა ბ.ტ. 7ვ. მივალს კელარი და მისცემს თითო განატეხსა პურსა ძმათა, ვითარცა ევლოგიასა (იქვე, 269ვ). ერთი იყოს კელრად, რომელ არს ოსტიგანი ა.შ. 175. რა ცა გუარი ნუგეშინისსაცემელი - საჭამადი ანუ სასუამადი - შემოვიდეს მონასტრად, ჯერ-არს, რა თა ყოველი-იგი კელარსა მიეცეს და მან ჯერისაებრ განწესებულისა წესისა წარავოს სა მრად ძმათა (იქვე).

კელინი [წმიდამან მარტინიანე] დედაკაცი იგი შინაგან სენაკსა შეიყვანა და თავადი უშინაგანესსა კელინსა შევიდა ს ნ. 13, II. ოდეს იყოს ღმერთი უფალი, არა ვჰყოფთ მუ ღთმოდრეკასა ეკლესიას, თ ნიერ ხოლო კელინთა შინა შ.ტ. 21რ. პირველისა და მეცხრისა ჟამისა შედგენი კელინთა შინა [ილოცვებიან] (იქვე 21ვ). შემდგომად ცისკრისა გამოლოცვისა წარვალთ კელინთა ჩუენთა (იქვე). რომელსა ენებოს ცხოვნების, კელინთა თ სთაგან არა გა-

მოვლენ ვიდრე ჟამადმდე სარეკლისა და ეკლესიას შეკრებისა (იქვე).

კელიონი, კელინი (კელლივონ ლათ. ცელლა - „ოთახი“): რავდენსამე კერძსა მონასტრისასა, სიგრძითა ჟამთა თა დაძუელე-ბული კელინები, დაცემად მიახლებულნი, მათითავე სა მრითა (გრიგოლ და იოვანესითა) აღეშენა ა.ხ. 256. კელინნი დაგუეწუნეს და მონაზონნი აღმოსავლეთს გავგზავნენით (იქვე, 258-259). კელინნი მონასტრისა ჩუენისანი გარდამწუარ იქმნეს (იქვე, 261).

კერეონი, კერიონი (კჰრივწნ) სანთელი: მივიდა ნეტარი იგი სენაკად ბერისა მის საკუმეველითა და კერიონითა ს.პ. 174. რაჟამს იწყონ გალობად, აღანთენ კერეონნი ვიდრე ჟამისა გასრულე-ბადმდე ს ნ. 24,XII. ერთსა მდდელსა ეტ რთოს ძელი ცხორებისა , და მეორესა - სასაკუმეველენი, და სხუათა ყოველთა - კერეონები, არა ხოლო ხუცესთა, არამედ ძმათაცა (იქვე, 5,I). კერეონებითა და საკუმეველითა შეიწყნარნეს [წმიდანი ნაწილნი ევსტათი ანტი-ოქელისა] (იქვე, 23,VIII). განვიდენ ღიტანიითა და წმიდითა სახარებითა და კერეონებითა (იქვე, 25,III). მოიღოს მდდელმან ორი კერეონი და აღანთოს იმიერ და ამიერ კ-შ 169გ. მოიღოს მდდელმან ორი კერეონი კ- 185რ.

კერიონი იხ. კერეონი.

კერძოდიაკონი (უჟპოდიაკონო): რომელნი მდდელობისა უდელსა შევიდოდინ, უკუეთუ ქორწინება ენების, პირველ კერძოდიაკონობისა კურთხევისა იქორწინონ წესიერითა ქორწინებითა მც.ს.კ. 25. კერძოდიაკონი ოცისა წლისა [იკურთხეოდის] (იქვე, 31). ლოცვა ელთდასხმასა კერძოდიაკონისასა კ-შ 249რ. თქუას ელთდასხმულ-მან კერძოდიაკონმან (იქვე, 249გ). [მიიღოს] მდდელმან დიაკონისაგან ანუ კერძოდიაკონისაგან სეფე იგი შესაწირავი გერმ. 14. კერძოდიაკონნი ორნი წიგნისმკითხველად და კანანარხად ა.შ. 176. პირველად წიგნისმკითხველად და კერძოდიაკონად ოდენ ჯერ-არს ელთდასხმა და ორისავე ამის ერთსა დღესა შესაძლებელ არს ქმნა რუკ. 100.

კერძოდიაკონობა უკუეთუ ქორწინების ენებოს, პირველ კერძოდიაკონობისა კურთხევისა იქორწინონ წესიერითა ქორწინებითა მც.ს.კ. 25. შემდგომად ქორწინებისა მიიღონ კურთხევა კერძოდიაკონობისა და მერმე დიაკონობისა და ხუცობისა (იქვე, 26).

კვართი იხ. კუართი; სტიხარი.

კიდეს-კიდე წარკითხვა წარიკითხნენ სახარება
დღესასწაულისა ცა და დღისა ცა თ საგან კიდეს-კიდე და არა
შეერთებულად ს ნ. 25,III.

კივურიო (ტო; კიბწვრიონ) კივურიო არს, სადა არს
ჯუარცუმა, ნაცვალად ადგილისა, სადა ჯუარს-ეცუა ქრისტე,
რამეთუ მახლობელ იყო ადგილი და საფუძველიან, სადა დაეფლა
გერმ. 29. კივურიო კიდობანი არს (იქვე). იხ. კუბო .

კითხვა წარიკითხე (სახარება) გინა ორ კითხვად, ანუ ერთ
კითხვად კ-შ 240ვ.

კითხვა ცისკრად ორ კითხვად ესე იკითხონ: „ათანასეს რა
ვაქებდე...“ ს ნ. 18,I. ცისკრად იკითხონ ორ კითხვად საკითხავი,
და მესამედ საკითხავად - ცხორება მისი (წმიდისა გრიგოლისი)
(იქვე, 25,I). ცისკრისათა ზედა [ვიკითხავთ] ორსა კითხვასა
ეფრემისგან და ორსა ლამფსაიკონისგან შ.ტ. 22რ. იქმნას კითხვა
საქმისაგან წმიდათა მოციქულთა სა კიმენისა (იქვე, 15რ).

კილო ვიტყ თ [გალობასა] მაღლითა მითა და კილო თა
შ.ტ. 13ვ. თ ფსალმუნსა ყოვლადვე ბ გუერდსა ვიტყ თ, ეგრეთვე
დასასრულსა აქებდითისაცა, რნ ფსალმუნსა, და უკუეთუ
დაემთხოს ღმერთი უფალი, რმთ ფსალმუნსა ზედა უცვლით
კილოსა (იქვე, 19ვ). უკუეთუ ღმერთი უფალი იყოს, ვიტყ თ
კილო თა; უკუეთუ აღელუა იყოს, ლიტონად (იქვე).

კიმენი იქმნას კითხვა საქმისაგან წმიდათა მოციქულთა სა
კიმენისა შ.ტ. 15რ.

კლემაქსი სხუანი ორნი წიგნნი კლემაქსნი (კლივმეკე))
ა.შ. 176. ჟამთა ზედა [ვიკითხავთ] კლემაქსსა შ.ტ. 22რ.

კლემენტოსი ცისკრად იწყონ კითხვად კლემენტოსსა
ს ნ. 23,XI.

კლირიკოსი კლირიკოსი იწყებს: „მეუფეო ზეცათაო...“ ს.გ. 139.

კლიტე საზღვართა (Ключь границ) ბ.ტ. 335რ.

კოვზი ზიარებისა კოვზი იგი ზიარებისა სახე არს
მარწუხისა მის, რომელი იხილა ესაია, რამეთუ მიიღო სერაბინმან
ნაკუერცხალი ცეცხლისა და შეახო ბაგეთა მისთა გერმ. 22.
კოვზი ოქრო სა ქსდ. III,20. კოვზი ვეცხლისა ა.შ. 176.

კოზმიტი კოზმიტი არს მსგავსად სჯულიერისა და წმიდისა
სოფლისა, რომელი გამოაჩინებს ჯუარცუმულისა ქრისტეს
ღმრთისა ჯუარისა მიერ შემკობილსა გერმ. 31.

კოლიო (ტა; კოვლუბა) წესი და კურთხევა კოლიო სი, ესე არს წანდილი ანუ მოხარშული ხვარბალი თაფლითა ზავებული ბ.ტ. 11რ. იხ. წანდილი.

კონდაკი მეექუსესა გალობასა ზედა - კონდაკი შ.ტ. 15ვ. მეექუსესა გალობასა ზედა კონდაკი წმიდისა (იქვე, 26,IX). გ გალობასა ზედა კონდაკი წმიდათა, ხოლო მეექუსესა ზედა - კონდაკი წმიდისა გიორგისი (იქვე, 3,XI). ვ გალობასა ზედა - კონდაკსა წმიდისასა (იქვე, 1,IX).

კონომოსი იხ. იკონომოსი.

კონქი (კოვცკ) აღმოსავალით იყო კონქი ს.პ. 151. კონქი სახე არს ქუაბისა მის ბეთლემისა... და კუალად, მიემსგავსების ქუაბსა მას, სადა დაეფლა გუამი უფლისა **გერმ.** 8. კონქი არს მსგავსი ბეთლემისა ქუაბისა (იქვე, 28). კანკელი დიდისა კონქისა ა.შ. 176.

კრავის კურთხევა შინ. 66,102ვ-103რ; 294,87რ.

კრასაული, კრასოვოლი (კრასობოვლიონ) ღვინის სასმისი ა.შ. 176.

კრასოვოლი (კრასაული, კრასავული) სუან სამ-სამი კრასოვოლი ს ნ. 24,II.

კრება ესე კრებანი დ დედითა დამიწერიან: თავად კანონისა თა და საბერძნეთისა თა და იერუსალემისა თა და საბაწმიდისა თა შინ. 34,97. კრებანი, რომელნი მარხვათა შეც ოდიან, ვიდრე მარხვათა შემოსლვამდე აღასრულენ (იქვე). კრება დიდებულისა მიქაელ მთავარანგელოზისა ს ნ. 8,XI. კრება წმიდისა ღმრთისმშობელისა (იქვე, 26,XII). კრება წმიდისა იოვანე ნათლისმცემელისა (იქვე, 7,I). კრება წმიდისა და დიდებულისა გაბრიელ მთავარანგელოზისა (იქვე, 13,VII). კრება ძალთა მთავრისა მიქაელისი და სხუათა შ.ტ. 7,XI.

კრებული მონასტრის პირადი შემადგენლობა: მოსრულ ხარ... შევრდომად წმიდასა ამას კრებულსა შინ. 73,47ვ. ერთობისათ ს და ზოგებით ცხორებისა ძმათა კრებულისათა ა.შ. 176.

კრებულისა მონასტრის კრებულის წევრი (ა.შ. 176).

კრეტსაბმელი ბრწყინვალედ შემკობილნი ყრმანი... მეორესა კრეტსაბმელსა თ სითა სისხლითა იქმნეს შემავალ შინ. 1,195რ (შდრ. შინ. 14,261რ: კრეტსაბმელსა). განადებს [მღდელი] შიგნით კრეტსაბმელსა ბ.ტ. 12ვ.

კრიპიდი (ჰუ კრუვპტჰ): აღვლენ ორნივე კრიპიტსა ზედა და ამბორს-უყოფენ წმიდასა ტრაპეზსა კ- 426ვ. ორნივე შთამოვლენ კრიპიდისაგან (იქვე, 427რ). აღვაღს მღდელთმთავარი კრიპიდსა

ზედა და აზიარებს საკუთხეველისათა (იქვე). შთამოსრული კრიპტიდით... კ- 428რ.

კრულება უკუეთუ კრულება წინამძღურისაგან დაედვას ანუ მდელთმოდურისაგან, ვერავინ აჰ დის მას, თ ნიერ მისსა, რომელმან დასდვა კრულება იგი ქსდ. III,8,16.

კ მატი უიღბლო დღე. ასეთად მიჩნეულ დღეებს ზოგჯერ მიუთითებდნენ ტიბიკონში, თვენში (აშიებზე) და სხვ. მაგ., 84,92რ.

კ რა უკუეთუ დაემთხოს შობა ქრისტესი კ რასა ბ.ტ. 107ვ. კ რასა შემდგომად ქრისტეს შობისასა (იქვე, 108რ). კ რა მეზვერისა და ფარისევლისა (იქვე, 122ვ).

კ რა სძალი პური ეკლესიას მიეცემოდის თითო კ რა ს ძალთა და თითო კარასეული ღ ნო ქსდ. II,16. განგება კ რა სძალთა კ-შ 94ვ.

კ რიაკე , კ რიაკე (ჰუ ურიაკჰე) არა მუ ლთდრეკისათ ს დღესა კ რიაკესა გერმ. 31. კ რიაკე დღე თ თ საუფლო არს ა.შ. 177. კ რიაკე წმიდა იქმნა აღდგომისათ ს უფლისა, და [არს დღე ესე] სნილი მც.ს.კ. 33. თითოეულსა კ რიაკესა ვჰყოფთ ღამისთევასა შ.ტ. 16ვ.

კ რიაკე ბზობისა ღმობიერითა ღოცვითა აღასრულეთ კ რიაკე ბზობისა მც.ს.კ. 35.

კ რიაკე უწინარეს ქრისტეს შობისა კ რიაკესა უწინარეს ქრისტეს შობისა - სენება წმიდათა მამათა შ.ტ. 42ვ.

კ რიაკე უწინარეს ჯუარისა ამაღლებისა შ.ტ. 8,IX.

კ რიაკე ქრისტეს შობისა შემდგომად რომელი კ რიაკე ქრისტეს შობისა შემდგომად იყოს, სენება არს წმიდათა და მართალთა დავით წინაწარმეტყუელისა და იოსებ მართლისა და იაკობ ძმისა უფლისა ს ნ. 26,XII.

კ რიაკე შემდგომად ჯუარობისა ამით კ რიაკითგან, რომელი იყოს შემდგომად ჯუარობისა, ვიწყებთ ფსალმუნებად შ.ტ. 15,IX. ის. ჯუარობა .

კ რიაკე წინა ქრისტესშობისა კ რიაკესა წინა ქრისტესშობისასა - წმიდათა მამათა (ვარ. მამათმთავართა) ს ნ. 16,XII.

კ რიელ სონი, კ რიელე სონი კ სნი ზ კ-შ 178ვ. კ სნი მ (იქვე, 218რ). ითქუოდედ ვედრებით კ რიე-ლეისონი ასი (იქვე, 236რ). იტყოდინ კ რიელესონსა ორასსა (იქვე, 236ვ). იწყოს ერმან კ რიელესონსა ს ნ. 14,IX. იბ კ რიელე სონი ს ნ. 24,XII. ვიწყებთ

კ რიელე სონსა პირველისა ასეულისასა შ.ტ. 14, IX. კ სნსა ათორმეტსა შეუდგენთ (იქვე, 17ვ).

კუართი სტიქარი; სამღვდლო და სადიაკვნო შესამოსელი: თუალები პატიოსნები, რომელი იყო კუართსა მას ზედა აპრონისსა შინ. 34, 127. ჯერ-არს... შემოსად სამოსელი მღვდლობისა : კუართი, სარტყელი, ზეწარი მცნ. 141რ. შესამოსელი იგი მღვდლობისა - კუართი და ოლარი და სარტყელი და ზეწარი მც.ს.კ. 76. კუართი იგი, რომლითა დიაკონნი წმიდასა ჟამისწირვასა ჰმსახურებენ, სიმდაბლესა ქრისტესსა გ ჩუენებს, რაჟამს დაჰბანნა ფერ ნი მოწაფეთანი და წარჰ ოცნა არდაგითა მით, რომელი მოერტყა [იოვანე 13,5] (გერმ. 12). ძმა ჩუენი შთაიცუამს კუართსა სიხარულისასა კ-შ 64რ. კვართითა და სამოსლებითა შემოსილმან პური და ღ ნო აკურთხა წ.გ. 2. კვართისა შემოსვა არხიერთა, პრესვიტერთა და დიაკონთა (იქვე, 3). კვართ-სტიხრისა შემოსა[] გარეგანი - ნიშნავს შინაგან სიმართლისა შემოსასა ქრისტეს მიერ (იქვე).

კუბო (კიბწვრიონ, ბVქ) კუბო იგი, რომელ არს ზედა წმიდისა მის ტრაპეზისა, სახე არს თხემისა ადგილისა, სადა-იგი ქრისტე ჯუარს-ეცუა... ამას გამოსახვიდა კიდობანიცა იგი რჩულისა უფლისა , რომელი იყო წმიდასა წმიდათასა გერმ. 8-9. იხ. კივურიო .

კუბოსკვნილი „სწავლანი სამარადისოდ იესოს ღოცვისათვის (რომელ არს კუბოსკვნილზე ღოცვა), თქმული წმიდათა და ღმერთშემოსილთა მამათაგან, ქუთაისი, 1914 წ.“ (წიგნი ინახება ი. გრიშაშვილის ბიბლიოთეკაში). იხ. სკვნილი.

კუეთა კუეთა არს პირველი წევრი წირვისა წ.გ. VIII. მღუდელთმთავარნი თითოეულნი მღუდელთა თ სთაგან მოი სენებიან კუეთასა შინა (იქვე, 111).

კუერექსი (ჰუ შუნაპტჰე) მოკლე ღოცვების წყება, რომელთაც დიაკონი წარმოთქვამს და თითოეული მათგანის შემდეგ მაგლობელნი გალობენ: „უფალო, შეგ წყალებნ“ (შუნაპტჰე-ს ქართული შესატყვისი - კუერექსი მომდი-ნარეობს კჰერუხი -დან - „ქადაგება“): დიაკონმან იწყოს თქუმად კუერექსსა კ-შ 70რ. ვიდრე დიაკონი ამას კუერექსსა იტყოდის (იქვე, 70ვ). კუერექსი ემბაზსა ზედა (იქვე, 170ვ). ყოს თითოეულმან ხუცესმან კუერექსი (იქვე, 180ვ). კუერექსი სახარებათა წმიდისა ხუთშაბათისა ღამისა და შუვაღამისათა (იქვე, 240ვ). არცაღა თუ კუერექსსა შინა ი სენებოდის სახელი მისი ა.შ. 177. კუერექსი, რაჟამს მკუდარი სახლით გამოჰქონდეს კ- 74რ. იხ. კუერექს-ყოფა.

კუერექსი ზეგარდამო იხ. ზეგარდამო .

კუერექსი მოგუმადლენტა კუერექსი მოგუმადლენტა შინ. 73,140გ. იხ. მოგუმადლენტა .

კუერექსი სავედრებელი კვერექსი, რომელიც იწეება „შეგ წყალენ“-ით: კ-შ 102რ; 178გ (ამ უკანასკნელში ჩაერთვის მუხლები სნეულთათვის).

კუერექსი უწ მროებისა ლოცვა და კუერექსი უწ მროებისა კ-შ 205რ-207რ.

კუერექსი ქორწილისა კუერექსი ქორწილისა კ-შ 32რ. დიაკონმან - კუერექსი ქორწილისა კ- 23რ.

კუერექსი წინდობისა კ-შ 29გ.

კუერექსი წმიდაო ღმერთო სა დიაკონმან თქუას კუერექსი წმიდაო ღმერთო სა კ-შ 58რ. თქუან კუერექსი „წმიდაო ღმერთო სა“, „წმიდაო ღმერთო“, და დასხდენ მღდელნი ს ნ. 5, I. კუერექსი წმიდაო ღმერთო სა (იქვე, 25, III).

კუერექსი წყლის კურთხევისა დიაკონი კუერექსსა წყლის კურთხევისასა იტყოდის კ-შ 109გ. დიაკონმან - კუერექსი წყლის კურთხევისა ს ნ. 5, I.

კუერექს ყოფა შემდგომად „აკურთხევისა“ კუერექს ყონ ს ნ. 24, XII. ვითარცა სახარება წარიკითხონ, მეცხეულად კუერექს ყონ (იქვე). აღდგენ და დიაკონმან კუერექს ყონ (იქვე, 6, I).

კუმევა მღდელმან აკუმეოს საკურთხეველსა ზედა ს ნ. 25, III. მღდელმან უკუმეოს ჯუარის სახედ წმიდასა ტრაპეზსა და ყოველსა საკურთხეველსა შ.გ. 13რ. [მღდელი] ჰყოფს კმევასა ჯუარის სახედ წინაშე წმიდისა კარისა ბ.გ. 5გ. იხ. კმევა.

კუმევა მღდელმან საკუმეველი უკუმეოს კ-შ 69გ, 88გ. (მღდელმან) აკუმეოს ჭურჭელსა ზედა საკუმეველი (იქვე, 168რ). მიიხუნეს (მღდელმან) სასაკუმეველენი და აკუმეოს ს ნ. 14, IX.

კუნკული (კუკული)

I ახალნათელდებულთა თავსაბურავი: დაადგან კუნკულები სანათლო კ-შ 26გ. კუნკული ოდენ კმა-ყოს (იქვე, 27რ). კუნკულისა აღ და (იქვე, 27რ). მღდელმან დაადგას კუნკულები სანათლო სა კ- 33რ. იხ. ფაკიალი.

II სამონაზვნო თავსაბურავი: კუნკული სახე არს უმანკოებისა და მოასწავებს საფარველსა ღმრთისასა, რომელი ჰფარავს მოშიშთა მისთა. და გამოსახავს ჩაფხუტსა მას, რომლისათ ს იტყ ს მოციქული, ვითარმედ: „ჩაფხუტი იგი ცხორებისა დაიდგო“ (ეფეს. 6, 17) გერმ. 24. კუნკულნი არიან მოციქულისაებრ მეტყუელისა, ვითარმედ: „სოფელი ჩემთ ს ჯუარცუმულ არს და მე სოფლი-

სათ ს“ (გალატ. 6,14) (იქვე, 34). ძმა ჩუენი შეიმოსს კუნკულსა უმანკოებისასა კ-შ 64ვ. კუკულითა სიმდაბლე ჩაფხუტად დაიდგას (იქვე, 66რ). ღოცვა აღ დასა კუნკულისასა (იქვე, 68ვ). რომელმან მოეც... კუნკული ჩაფხუტად სასოებისა (იქვე). დადვან სამოსელი ძმისა მის, რომელი იკურთხოვდის, ქუეშე წმიდასა საკურთხეველსა - ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი და სანდალნი კ- 169ვ.

კუნკული სანათლო სა იხ. კუნკული (I); სანათლო .

კუნობი (კოინოვბიონ - საერთო საცხოვრებელი): ოდეს თმოსანი (= ერისკაცი) ვინმე მოუ დიან მონაზონებად, არცა კასტელს და არცა ლავრასა სენაკსა შინა უტევის ყოფა მათ, არამედ თ საგან მცირეკსა კუნობსა ს.პ. 159.

კურთხევა

I ევლოგია, დალოცვა (ეფეს. 1,3); კეთილისმყოფელობა (II კორ. 9,5); სიუხვე, მომადლებული ღმრთის კურთხევით (II კორ. 9,6); ნებართვა (ან დავალება), მიღებული იერარქიულად ზემდგომი პირისაგან (Γ.Δ. 44): მღდელი... იკურთხოს [წინამძღური-საგან] შ.ტ. 13ვ. შემდგომად განტევეებისა [მღდელი] მარჯუენითა აკურთხევს ერთა ს.გ. 65.

II საეკლესიო წეს-განგება, რიტუალი; სამღდლო პირთა ხელთდასხმის, მონაზონთა აღკვეცის, საერო და საეკლესიო მოხელეთა დადგინების რიტუალები; სხვადასხვა საეკლესიო და საყოფაცხოვრებო ნივთის კურთხევისას წარმოსათქმელი ღოცვები: რომელი-იგი იკურთხოვდის, მოვიდეს და დგეს შორის ეკლესიისა კ-შ 46რ. უკუეთუ მრავალნი იყვნენ, რომელნი იკურთხოვდნ (იქვე, 47რ-ვ).

III განტევება, ჩამოლოცვა: ერმან: სახელითა უფლისა თა. ღოცვა მღუმრიად და კურთხევა კ-შ 94ვ. დიაკონმან: სიბრძნით. მღდელმან - კურთხევა (იქვე, 103რ). მუ ლთმოდრეკა გ და კურთხევა (იქვე, 238რ).

კურთხევათა სხუა წიგნი ერთი, კურთხევათა ა.შ. 177.

კურთხევანი კურთხევანი, რომელსა შინა სწერია ეკლესიისა კურთხევა , ხუცეს-დიაკონთა კურთხევა ქსდ. III,20. კურთხევანი სხუანი საწელიწადონი, სრულნი ყოვლითა ფერთა (იქვე, 21).

კურთხევა

I დალოცვა: [ძმანი უპირატესისაგან] მიიღებენ კურთხევასა და შენდობასა ბ.ტ. 13რ. აღიდებს დიაკონი სტიხარსა თ სსა და ოლარსა, მიიღებს მღდელისაგან კურთხევასა, და ემთხუევის მარჯუენესა მისსა (იქვე, 6ვ).

II წმიდა ზიარება: კურთხევისა მიცემა [ესე არს], რაჟამს [მღდელი] ორცსა და სისხლსა ქრისტესსა განუყოფდეს მორწმუნეთა ზიარებითა მით საიდუმლო სა თა მც.სჯ.კ. 27.

III სამღდლო პირთა ხელთდასხმა: [წმიდა მარკოზ] ეკლესიათა შეამკობდა ელთდასხმითა ხუცესთა თა და კურთხევითა დიაკონთა თა და დადგინებითა ეპისკოპოსთა თა ს ნ. 25,IV. იხ. კურთხევა მოწესეობისა .

IV მონაზონთა აღკვეცა: უკუეთუ ერისკაცი ვინმე მონაზონებად მოვიდეს, ვიდრე წელიწადამდე გინა ვ თუემდე არა ჯერ-არს კურთხევა ქსდ. III,11.

V განტევება: კურთხევა , და აღასრულონ ღოცვა ცისკრისა ს ნ. 25,XII. თქუან კურთხევა და წარვიდენ კაცად-კაცი თ სად სენაკად (იქვე, 5,I). კუერექსი ზეგარდამო და მოგუმადლენთა და კურთხევა , და აღესრულოს ცისკრისა (იქვე, 6,I). შემდგომად მამო ჩუენო სა - კ სნი იბ და კურთხევა (= განტევება) შ.ტ. 18გ.

კურთხევა მოწესეობისა ერისკაცსა, რომელსა კურთხევა მოწესეობისა ანუ მონაზონებისა არა აქუნდეს, არა ელეწიფების წმიდასა საკურთხეველსა შესლვად კადნიერებით მც.ს.კ. 60. იხ. კურთხევა (III).

კურთხევა უგ რგ ნოდ წინდობის წეს-განგება: უკუეთუ კურთხევის ოდენ ენებოს უგ რგ ნოდ კ-შ 31რ.

„კურთხევა უფლისა “ ვითარცა თქუას მღდელმან „კურთხევა უფლისა იყავნ“, მაშინდა განიყაროს ერი (= მონაზვნები) ტრაპეზად ს ნ. 5,I.

კურთხეულ არსი (ბაია) განუყოს ერსა კურთხეულ არსსა ზედა კ-შ 118გ.

კურთხეული პური კურთხეულსა მას პურსა ჰქონან მადლნი თითოსახენი შ.ტ. 15გ.

კურთხეული წყალი წყალი კურთხეული სახედ ნათლისღებისა აპკურა ერმასა მას (წმიდამან ბასილი) ს ნ. 6,III. მოიღოს [მღდელმან] წყალი კურთხეული განცხადებისა კ- 185გ.

ღაერა (ღაუერა) მრავალრიცხოვან მონაზონთა სამყოფელი დიდი მონასტერი (მას. I,79): [ნეტარმან საბა] აღაშენა ღაერათა შორის დიდი ესე ღაერა ს.პ. 191. მოსრულ ვიყავ მე ნეა-ღაერით დიდსა ღაერასა (იქვე, 210). სტრატიკი მონაზონი, რომელი მკ დრ იყო ღაერასა მამისა ჩუენისა საბა სსა მას. I,79. [წმიდამან თევდოსი] აღაშენა ღაერა უდაბნოთა იერუსალემისათა ს ნ. 11,I. მამულნი წმიდისა უდაბნო სა ღაერისა მღუიმისანი (1057 წ.) ქსდ. II,5. მხიარულებით აღვივსე სამოთხის მსგავსისა მის ღაერი-

სათ ს (იქვე, 13). ტ პიკონი საბა ს ღავრისა შ.ტ. 13რ. განგება
წმიდისა იერუსალიმისა ღავრისა ბ.ტ. 5რ.

ღავსაიკონი ცისკრისათა ზედა [ვიკითხავთ] ორსა კითხვასა
ეფრემისგან და ორსა ღამფსაიკონისგან შ.ტ. 22რ.

ღაზარეს მოსწავება წმიდათა მარხვათა მე-ზ ბზობისა პა-
რასკევესა - ღაზარეს მოსწავება შინ. 34,116.

ღაზარეწმიდა წმიდა ღაზარეს სახელობის ეკლესიას მონასტერი: მონასტერსა [შინა], რომელ არს ღაზარეწმიდა
ს ნ. 22,VII.

ღაზარობა მართალი ღაზარეს ხსენების დღე: ღაზარობა
და ბზობა შინ. 34,124. უკუეთუ ღაზარობად დახუდეს [ხარება]..
ს ნ. 25,III. იხ. შაბათი ღაზარობისა .

ღარნაკი (ღავრნახ, ღარნავკო) წმიდა ნაწილთა შესანახავი
ჭურჭელი, კუბო: ვყავთ ჩუენ ბრძანებისაებრ მისისა და მოვიყვანე
ღარნაკი მისი აქა მონასტერსა და ეკლესიასა სამარხოსა ჩემსა
და მუნ დავდევით საფლავსა შინა გუამი მისი ა.შ. 177.
...რომელმან ღარნაკი ესე წმიდა ჰყავ შინ. 73,230რ.

ღახუარი მღვდელმან აღიღოს ღახუარი აღმოკუეთად გერმ. 14.
ღახურითა აღმოკუეთა სეფისა (იქვე, 13-14).

ღიტანია ღიტანიადღა გავიდენ, ესე დასადებელი არს შინ.
34,103. [ცისკრად] დიდება მაღალთა , წმიდაო ღმერთო , ღიტა-
ნიისა , და განვიდენ ღიტანიად ს ნ. 25,III. ვითარცა აღასრულონ
ლოცვა ცისკრისა , განვიდენ ღიტანიად (იქვე). განვიდენ ღიტა-
ნიითა და წმიდითა სახარებითა და კერეონებითა (იქვე). განვალთ
ღიტანიად, მახლობელად დიდისა ეკლესიისა შ.ტ. 14რ. ღიტანიასა
ზედა დასდებელი (პურის კურთხევის წინ) ბ.ტ. 12რ. ჩვეულები-
საებრ ღოცვა ღიტანიისა (იქვე).

ღიტანიისა

I ტროპარი მწუხრისა: კ-შ 142ვ. ღიტანიისად და ღმერთი
უფალსა ზედა და სამხრად ოხითად ესე ითქუას ს ნ. 30,6ვ,7ვ.
ღიტანიისად და ღმერთი უფალსა ზედა - „შობამან შენმან...“
(იქვე, 8ვ). ვიტყ თ ღიტანიი-სასა - „ღმრთისმშობელო ქალწულო,
გიხაროდენ...“ შ.ტ. 15რ. უკუეთუ ღმერთი უფალი იყოს, იტყ ს მის
დღისა ღიტანიისასა (იქვე, 18რ).

II ტროპარი ცისკრის ღოცვის ბოლოში: კ-შ 100რ. ღიტანიი-
სა - „აცხოვნე, უფალო...“ ს ნ. 14,IX.

ღიტანიობა ვღიტანიობთ წესისაებრ შტოს შ.ტ. 18ვ.

ღიტანიობა ღიტანიობად - დასდებელნი თ თნი შ.ტ. 14,IX.

ლიტონად სადაგად, უბრალოდ: ვიტყ თ „მომი სენეთა“ ლიტონად 84,15რ. უკუეთუ ღმერთი უფალი იყოს, ვიტყ თ კილო თა; უკუეთუ აღელუა იყოს, ლიტონად შ.ტ. 19ვ.

ლიტონი (ლიტოვ) სადა, უბრალო: სახარება ლიტონად შემოსილი ა.შ. 177. თუ ლიტონი მონაზონი იყოს, დაჰმარხონ მონაზონთა წესითა (იქვე, 108).

ლოცვანი ლოცვანი ფსალმუნთანი 84,69ვ. ლოცვანი სამუამისანი (იქვე, 70რ-ვ). ლოცვანი შუადღისანი (იქვე, 70ვ). ლოცვანი ცხრაჟამისანი (იქვე, 71ვ).

ლოცვანი მოვამზადებთ საიდუმლოსა მიღებად ლოცუანად წოდებულისა წიგნითა წ.გ. 166.

ლოცვა

I ვედრება ღმრთის მიმართ (ჰუ ეუჯცჰვ).

II დალოცვა, კურთხევა: მოუდრიკენ წინამძღუარსა მუ ღნი და მიიღონ ლოცვა 84,50ვ. მივიღე ლოცვა ყოველთა მამათა ქსდ. II,12.

ლოცვა გამოსღვისა 84,71რ.

ლოცვა კურთხევისა მერმე ილოცონ მცირედ მდუმრიად ლოცვა კურთხევისა და ადასრულონ ჟამი ს ნ. 15.XI.

ლოცვა მოდრეკილთა მღვდელმან - ლოცვა მოდრეკილთა მადლადვე ს ნ. 5,I.

ლოცვა მწუხრისა [მღვდელი] წარიკითხავს საიდუმლოდ ლოცვასა მწუხრისასა; დადგების ქუდმოხდით ბ.ტ. 13რ.

ლოცვა საიდუმლოდ საიდუმლოთა შემწირველნი საიდუმლოდ კითხულობენ ლოცვათა წ.გ. 67.

ლოცვა საკუმეველისა [მღვდელმან] დაასხას საკუმეველი, თ საგან მეტყუელმან ლოცვასა საკუმე-ველისასა შ.ტ. 13რ.

ლოცვა საცეცხურისა [მღვდელი] იტყ ს ლოცვასა საცეცხურისასა საიდუმლოდ და შემოუკმევს წმიდასა ტრაპეზსა ბ.ტ. 5ვ.

ლოცვა ცისკრისა ვითარცა ადასრულონ ლოცვა ცისკრისა , განვიდენ ლიტანიად ს ნ. 25,III.

ლოცვა წიგნისმკითხველობისა წიგნისმკითხველად კურთხევა: არავის ელ-ეწიფების, უკუეთუ ლოცვა წიგნისმკითხველობისა არა მოედოს და არა ადკუეცილ იყოს მწყემსისაგან თ სისა, საფსალმუნედ აღსლვად და საკითხავისა წარკითხვად მც.ს.კ. 49.

ლოცვისა წესი „დიდება მადალთა “ მითა, და სრულ-ყოფა ლოცვისა წესისა შ.ტ. 2,IX.

ლუსკუმა დადგა ლუსკუმა და დასხნა მას შინა წმიდანი იგი ნაწილნი ს 6. 11,VII.

ლხინება განწმედა: ლოცვა ლხინებისა მათ ზედა, რომელნი უვარის-ყოფისაგან მოქცეულ იყვნენ ქრისტიანობად კ-შ 156ვ. ლოცვა ლხინებისა მათ ზედა, რომელნი ზიარებისაგან განყენებულნი ანუ დაყოვნებულნი ახლად ეზიარებოდნენ (იქვე, 233რ).

მაგიროსი (მავეგირო) მზარეული: მაგიროსმან ლავრისამან შეაგბო ოდესმე აყირო ხუროთათ ს ს.პ. 177.

მაზარა მაზარა მწუანე ქსდ. III,21. მაზარა ოქროქსოილი (იქვე).

მაისრობა ხალხური დღესასწაული გურიაში ახალწლის შემდეგ მესამე შაბათს. მაისარი თვალის სინათლის მცველად ითვლებოდა. მაისრის ლოცვას ასრულებდნენ სახლებში. რიტუალი აღწერილი აქვს კ. გვარამაძეს - 2632, ფ. 10.

მამადმთავარი ქრისტე, ადიდე ზაქარია მამადმთავარი, ბანაელი ს ნგელოზი 1,12,13.

მამათა მონასტერი სამამაკაცო სამოსელი შეიმოსა და მონასტერსა მამათასა მივიდა ს 6. 15,XII.

მამათმთავარი [იოვანე ოქროპირი] მეღვტის მიერ ანტიოქელ მამათმთავრისა დიაკონად იკურთხა ს 6. 13.XI. [დედამან] მიიყვანა წმიდა ესე ანიკიტოს მამათმთავრისა ს 6. 15.XII.

მამათმთავართა კ რიაკ კ რიაკესა წინა ქრისტეს-შობისასა - წმიდათა მამათმთავართა ს 6. 16,XII.

მამათმთავრობა ამან [ათანასე] დაიპყრა საყდარი მამათმთავრობისა ს 6. 18,I.

მამა წინამძღვარი მონასტრისა: წინაშე მამისა აღვალ და მიუამე ი.ე. 54. (ვილოცოთ) მამისა ჩუენისა და ყოველთა ქრისტეს მიერ ძმობისა ჩუენისათ ს 84,51რ.

მამათმთავარი იყო ვინმე ოდესმე ერთი მამათმთავარი, რომელ არს პატრიაქი, ზედა წმიდასა ქალაქსა იერუსალემსა გერმ. 25. დაიდვა სანატრელი მამათმთავარი ევტ ქი ტაძარსა შინა წმიდათა მოციქულთასა, საკურთხეველსა შინა ს 6. 6,IV. [წმიდა მეღვტი] დაიდგინა მამათმთავრად ანტიოქიისა (იქვე, 23,VIII). ერგასეულნი ანტონი მამათმთავრისა 67,53. სეკდენბერსა დ - წმიდისა ბაბილა სი, ანტიოქელ მამათმთავრისა ტკ. 30,5ვ.

მამა

I წმიდა მამა: შევარდეს წყევასა ქუეშე მამათასა ა.შ. 178.

II მონასტრის წინამძღვარი, მამასახლისი: ხილვა მამისა გინა ძმათა მოვიდეს ა.შ. 178. მამა მემდ მე ქსდ. II,15.

III სულიერი მოძღვარი: უპყრას ელი [მღვდელმან] და მიათუ-
ალოს, რომელი-იგი მამად მისა (მონაზვნად აღკვეცილისა) ჩინე-
ბულ იყოს კ- 100რ.

მამათა წმიდა მამათა თხზულებების კრებული; პატერიკი:
ტრაპეზსა ზედა სრულსა წელიწადსა შინა [ვიკითხავთ] დიდსა
მამათასა შ.ტ. 22რ.

მამა ღმრთისა ღმრთისმშობლის მშობელთა წოდება: წმიდა-
თა და მართალთა მამათა ღმრთისათა იოვაკიმ და ანნა სი
შ.ტ. 9,IX.

მამაო ჩუენო საუფლო ღოცვა (მათე 6,5): შემდგომად მამაო
ჩუენო სა, მღვდელმან - ასამაღლებელი შ.ტ. 15რ. ქუდსა მოვი -
ლით... მამაო ჩუენოსა ზედა (იქვე, 19რ). მამაო ჩუენოსა ზედა
გჰყოფთ სუენებასა შ დსა (იქვე). შემდგომად მამაო ჩუენო სა
[თქუას მღვდელმან]: „რამეთუ შენი არს სუფევა ...“ (იქვე, 17ვ).
შემდგომად მამაო ჩუენო სა - ტროპარი აღდგომისა ბ.ტ. 5რ.

მამასახლისი მონასტრის წინამძღვარი, მამა: აჰა გაქუს თქუენ
მამა თქუენი და ლავრისა თქუენისა მამასახლისი ს.პ. 153. ესე
ჯუარი... მე, ვეჟან ატენელ მამასახლისმან აღვმართე (VIII ს.)
ლ.წ. I,107. წმიდაო გიორგი, აღიდენ მარადელნი მამასახლისნი (X-
XI სს., იქვე, 113). გიორგი არმაზელი მამასახლისი (864 წ.,
იქვე, 168). [წმიდა მაქსიმე] იქმნა მუნ (მონასტერსა ხრ სოპოლი-
სასა) მამასახლისი ს ნ. 13,VIII. იწყებს მამასახლისი ანუ ეკლე-
სიარხი: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა...“ შ.ტ. 18რ. შემდგომად
მამასახლისისა დეკანოზისა თანა-აც ძმათა მორჩილება
ქსდ. III,11. არა ჯერ-არს, რა თა ერთი მეორისა უმჯობესთა საზრ-
დელთა და სასუმელთა ი უმევედეს, არცაღა თ თ მამასახლისი
ა.შ. 179. მამასახლისი ეპიტროპოსთა მეცნიერებითა წარაგებდეს
შემოსავალსა სა ნრად ეკლესიისა (იქვე).

მამისაგან შობილნი დასდებელნი წმიდისა ბარბარა სნი მამი-
საგან შობილთა ზედა შ.ტ. 4,XII. დასდებელნი ბ მისანი, „მამისა-
გან შობილნი“ (იქვე, 6,XII).

მამობა წინამძღვრობა, მამასახლისობა: მისდა ჯერ-არს ქონე-
ბად ელმწიფებასა ელთდებულისა მის მამობისასა ა.შ. 179.

მანდილი დღესასწაული წმიდისა მანდილისა ს ნ. 16,VIII.
დასდებელნი წმიდისა მანდილისანი (იქვე).

მანდ ა მანდ ა და განმარტება მისი მოასწავებს ფრთოსნე-
ბრივსა მსგავსებასა ანგელოზთასა, ვინა თგან და ანგელოზებრი-
ვადცა სახედ სახელ-იდების გერმ. 34.

მაოტებელად (ლოცვა): (ლოცვა წმიდისა ბასილისი) მაოტებელად სულისაგან ყოვლისავე ბოროტისა და არაწმიდისა სულისა კ-შ 188რ.

მარგალიტი მარგალიტი ქსდ. III,20.

მართლიად დგომა ფეხზე დგომა. დღესა კ რიაკესა მართლიად მდგომარენი აღვასრულებთ ლოცვათა და არა მუ ლთმოდრეკით, რამეთუ მას დღესა იქმნა დაცემისაგან აღმართება ჩუენი აღდგომითა ქრისტესითა გერმ. 11.

მართლმკუთებლობა მართლმკუთებლობა, ესე იგი ჭეშმარიტებისა ქადაგება წ.გ. 112.

მარიამობა აგ სტოსა იე - მარიამობა შინ. 34,122.

მარტოდმყოფი განდგეილი: [წმიდამან ქსენეფორე] აღიღო მარტოდმყოფთა ცხორება ს ნ. 26,1.

მარტოდმყოფება რომელნი მონაზონებისა წესსა მოვიდენ და სწადოდის მარტოდმყოფება ანუ უკაროთა შინა დაყუდება, უ მს მათ პირველად შესლვა მონასტერსა და სწავლა წესსა მონაზონებისასა მც.ს.კ. 51.

მარტ ღია აღვსებითგან ვიდრე მარტ ღიამდე მუ ლთა არავინ მოიდრეკს ქსდ. III,6. ვინა თგან მარტ -ღიისა მსგეფსი გარდა დეს, (რომელ არს სულისა წმიდისა მოფენა), მაშინდა ოთხ-შაბათსა დადგებიან მარხვანი მიციქულთანი (იქვე, 10). შემდგომად დღისა მის, რომელ არს მარტ ღია, დღესასწაულობდით შ დეულსა მას და მერმე კუალად იმარხეთ მც.ს.კ. 37. გრიგოლ ღმრთისმეტყუელისა ... დღისა მისთ ს მეერგასისა, რომელ არს მარტ ღია, ოდეს-იგი მოვიდა სული წმიდა მოწაფეთა ზედა და მოციქულთა ქრისტესთა 1,96. განგება მუ ლთდრეკისა წმიდასა მარტ ღიასა კ-შ 123ვ. დღე კ რიაკე წმიდისა მარტ ღიისა (იქვე).

მარტ ღიობა ზატიკთა რომელიცა დღესასწაული იყოს, და მარტ ღიობასაცა, უწინა წმიდისა აღგომისა დასადებელნი სთქუნე... და მერმე სულისა წმიდისანი შინ. 34,105.

მარცხენით კერძო ბჭე გამოვალთ მარცხენით კერძო თ ბჭით შ.ტ. 14ვ.

მარწუხი ნაკუერცხალსა მას დიდებულსა - ორცსა და სისხლსა ქრისტესსა, [მღდელნი] ვითარცა მარწუხითა, ძრწოლით ელ-ჰყოფენ და აზიარებენ ერსა მას მორწმუნესა გერმ. 12-13.

მარხვა რომელნიმე დღეთა მათ მარხვათასა შაბათ-კ რიაკეთა მწუხრამდის იმარხვენ და ესეცა უწესოვე არს მც.ს.კ. 33. შემდგომად დღისა მის, რომელ არს მარტ ღია, დღესასწაულობდით

შ დეულსა მას და მერმე კუალად იმარხეთ (იქვე, 37). ბრალსა ქუეშე არს, რომელმან კ რიაკე იმარხოს, ანუ მარტ ღია , ანუ სხუანი იგი საუფლონი დღესასწაულნი (იქვე).

მარხვა

I არა წეს არს შაბათსა ანუ კ რიაკესა მარხვა , თ ნიერ ხოლო დიდისა შაბათისა მც.ს.კ. 33. განგ წესებიეს მარხვა ორმეოც დღე, რომელი-იგი მიიღებს დაწყებასა დღესა ორშაბათსა და აღესრულების დღესა პარასკევსა (იქვე, 35). ოთხშაბათსა უფლისათ ს ბოროტი იგი განზრახვა იქმნა ჰურიათა და პარასკევსა ჯუარსეცუა უფალი; ამისთ ს განწესებულ არს ორთა მათ დღეთა მარხვა (იქვე, 37). მარხვა სამოთხესავე შინა განიწესა (იქვე, 39). უღ ნოდ და უზეთოდ ჯერ-არს მარხვა ა.შ. 179. მომთრვალეთა მარხვითა განმ ნობა (იქვე, 180). დიდთა მარხვათა სამარხო სანოვაგე დაეგებოდის, თ ნიერ თევზისა (იქვე, 88).

II სადაგი დღე ხანგრძლივი მარხვისას: ერთგზის ვისერებთ, ოდეს მარხვა იყოს, ამათ მარხვათა ს ნ. 15.XI. ხვალისაგან, უკუეთუ მარხვა არა იყოს, გარდაი ადონ შემდეგი დღესასწაული ნათლისმცემელისა (იქვე, 24,II). უკუეთუ მარხვა იყოს მარხვათა შინა... (იქვე).

მარხვათა შემოსლვა შ დეულსა მას ყველიერისასა ორცის ჭამა აკრებობს, რამეთუ განმზადება არს მარხვათა შემოსლვისა და რეცა წინამსრბოლი მც.ს.კ. 32. კრებანი, რომელნი მარხვათა შეც ოდიან, ვიდრე მარხვათა შემოსლვამდე აღასრულენ შინ. 34,97.

მარხვანი დაწყება მარხვათა შ.ტ. 14,XI.

მარხვანი კათოლიკენი მარხვათა კათოლიკეთა მეუღლისა მიახლებასა ეკრძაღე მცნ. 140რ.

მარხვანი მოციქულთანი მოციქულთა (პეტრე-პავლობის) მარხვა: ვინა თგან მარტ ღიისა მსგეფსი გარდა დეს, (რომელ არს სულისა წმიდისა მოფენა), მაშინდა ოთხშაბათსა დადგებიან მარხვანი მოციქულთანი ქსძ. III,10.

მარხვანი ქრისტეშობისანი მარხვათა ქრისტე-შობისათა აქუს აღელუა ათხუთმეტი შ.ტ. 21რ. რაჟამს აღელუა დახუდეს მარხვათა ქრისტეშობისათა, ერთგზის ხოლო ვისერებთ შემდგომად მეცხრისა გამოლოცვისა შ.ტ. 14,XI.

მარხვისა დღე უკუეთუ დახუდეს წინადღე განცხადებისა მარხვისა დღესა, ყოველივე ესრეთ აღესრულოს, ვითა ზემო წერილ არს, ხოლო უკუეთუ შაბათსა ანუ კ რიაკესა დახუდეს, წმი-

და ჟამისწირვა აღესრულოს ს ნ. 5, I. უკუეთუ წინადღე[] ქრისტესშობისა მარხვისა დღესა იყოს... (იქვე, 24, XII).

მატიანე მატიანენი საშინაონი და სააღაპენი ქსდ. III, 20.

მაღლად, მაღლიად მღდელმან ესე ღოცვა საიდუმლოდ წართქუას. უკუეთუ დიაკონი არა იყოს, მაღლად თქუას ესეცა ღოცვა კ-შ 141რ. მღდელმან ღოცვა ესე მაღლად [თქუას] (იქვე, 230ვ). მღდელმან - ღოცვა მოდრეკილთა მაღლადვე ს ნ. 5, I.

მად ძებელი წმიდათა დიდთა მარხვათა აჩენს წინამძღუარი ეკლესიასა შინა მად ძებელსა... ესევეთარი ესე მად ძებელი ყოველსა წელიწადსა მოღუაწე არს ძმათა ეკლესიად შემოკრებისათ ს შ.ტ. 21ვ. ვითარი უწყება აქუნდეს მად ძებელსა: დიდსა ორმეოცსა უბრძანებს უპირატესი ერთსა ძმათაგანსა განდ ძებად ძმათა ეკლესიასა შინა ბ.ტ. 27ვ.

მახარებელი

I წმიდა სახარების ავტორი: დასადებელნი მახარე-ბელთანი, ვისთ სცა გინდენ შინ. 34, 111.

II სახარების წამკითხველი დიაკონი: [მღდელთმთავარი] იტყ ს მახარებელისა მიმართ: „მშ დობა შენდა“ კ- 422ვ. მახარებელი დიაკონი მოვალს მარჯუენით კერძო (იქვე, 422ვ).

მგალობელი თქუას მგალობელმან მუ ლი კ-შ 81ვ. მგალობელნი სრულებით იტყოდინ (წარდგომასა) (იქვე, 238რ). ღოცვა ელთა დასხმისა მკითხველისა და მგალობელისა (იქვე, 248ვ). მიეცეს... მგალობელსა „დავითი“ (იქვე, 249რ). იტყოდიან მგალობელნი ამათ დასდებელთაგან, იმიერ და ამიერ ს ნ. 14, IX. აღვიდენ მგალობელნი საფსალმუნეთა ზედა (იქვე). მგალობელ-მან თქუას იბაკო (იქვე, 25, XII).

მგზავრობა წესი კურთხევისა მგზავრობისა მნებებელთა ს.გ. 139. იხ. გზასა წარსლვა .

მგზეფსი იხ. მსგეფსი.

მღუმრიად ღოცვა მღდელმან მღუმრიად... ესე ღოცვა წართქუას კ-შ 70ვ. მცირედ მღუმრიად ილოცონ (იქვე, 88ვ). ღოცვა მღუმრიად, და კურთხევა (= განტეკება) (იქვე, 94ვ). ილოცონ მცირედ მღუმრიად ღოცვა კურთხევისა და აღასრულონ ჟამი ს ნ. 15, XI. მცირედ-ჟამ მღუმრიად დადგენ ღოცვად (იქვე, 24, XII). მღუმრიად ილოცონ და სამი მუ ლი მოიყარონ (იქვე).

მღუღარება მღუღარება ნიშნავს... თბისა ჩუენისა მიღებასა, ესე იგი ორცთა და სისხლთა (ტფილთა); ეგრეთვე მღუღარება

სახავს ჩუენსა მდუღარესა სარწმუნოებასა (შდრ. ჰრომ. 12,11) წირ.გან. 138.

მეგანძური მონასტრის მოწესე, რომელსაც ევალება საგანძურის დაცვა: მეგანძური, რომელ არს დოშიარი, გაიკითხოვდის წელიწადსა შინა ორგზის მამასახლისისაგან ა.შ. 151.

მეეკლესიე- მიიღებს კურთხევასა მეეკლესიე უპირატესისაგან, უკუეთუ იყოს, ხოლო უკუეთუ არა, რიგის მღვდლისაგან ბ.ტ. 13რ.

მეერგასე გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა, დღისა მისთ ს მეერგასისა, რომელ არს მარტ ღია 1,96; 1,8.

მეერგასისე შემდგომად ათისა დღისა [ამაღლებითგან], რომელ არს დღითგან აღდგომისა თ დღ მეერგასისე, იყავნ თქუენდა დღესასწაული დიდი მც.ს.კ. 37.

მევაჟინე- მონასტრის მოწესე, რომელსაც ევალებოდა მარნის მომსახურეობა და ღვინის წდევა: კელარნი სამხრად ყოვლადვე სატრაპეზოს მივიდიან და ეგრეთვე მევაჟინენი ა.შ. 167. დაეუბნის მევაჟინესა: უკუეთუ სუბუქი ღ ნო იყოს, ყოლა ნუ ურთავ წყალსა, და უკუეთუ საშუალი იყოს, ჯერისაებრ ურთე (იქვე). იხ. სავაჟინრო ; ვაჟინარი.

მეზედაშე- (პროსფორიო) მესეფისკვერე: არქუ დეკა-ნოზსა და ჭურჭერი ეკლესიისა მისცეს მეზედაშესა ს.პ. 191.

მეზუერისა და ფარისეველისა კ რიაკე იწყების (კ რიაკე) მეზუერისა და ფარისეველისა იანვარს ია რიცხ თგან და მიიწვევის ფებერვალს იე რიცხუამდე ბ.ტ. 122ვ.

მეკარე- ერთი [იყოს] მეკარედ ა.შ. 181.

მელამპრე- პრიმიკრიოს, რომელ არს მელამპრე 85,66.

მემარნე- მონასტრის მოწესეთაგანი, მარნის გამგე: ერთი იყოს მემარნედ - ვაჟინრად ა.შ. 181.

მემსგეფსე- მემსგეფსე[] ყოველთა კ რიაკეთა ჩემთ ს წირვიდეს ქსდ. II,15.

მემდ მე , **მემდუიმე**- ელია მემდუიმე ქსდ. III,131. მე, მთავარ-მამა მემდუიმესა იოვანესცა დამიმტკიცებია (იქვე). მოვიყვანე მთავარი მემდუიმე თევდორე (IX ს.) ქსდ. II,3. მიქაელ მემდუიმე (IX-X სს.) (იქვე, 4). მამა მემდ მე[]... სერსა უყოფდეს (იქვე, 15). ერთგულება აჩუენეს ჩუენდა მომართ მამათა მემდ მეთა (იქვე, 13). ვიხილე წმიდა მთავარ-მამა, მემდ მე მიქაელ (იქვე).

მემწირე- მონასტრის მოწესეთაგანი, რომელსაც ევალება გლახაკთა და მოგზაურთა გამასპინძლება: კაცი ერთი სარწმუნო [იყოს] მემწირედ, მონაზონთაგანი, რომლისა ელითა განეყოფო-

დის დაწესებული ესე საზრდელი გლახაკთა და მოგზაურთა
ა.შ. 181.

მემხოლოე ყოველსა ჟამსა ილოცვენ მემხოლოენი დიდ ფრიად
მოღუაწენი წ.გ. 168.

მემ რე- დეკანოზმან მემ რითურთ მა-ყოს სამგზის კ სნი
ს ნ. 14,IX. თაყუანის-სცემს კანანახი და ორკერძონივე მემ რენი
ურთიერთას შ.ტ. 19რ. სხუანი იყვნენ მგალობელად და მემ რედ
და მეფსალმუნედ ა.შ. 151. იხ. მ არი.

მეორედი ხუცესთა გარდამოიყვანოს (პატრიაქმან ძელი ცხო-
რებისა) და მისცეს მეორედსა ხუცესთასა ს ნ. 14,IX.

მეორედ მოსლვისა სენება დღესა კ რიაკესა, მეორედ მოსლ-
ვისა სენებისასა, და ეგრეთცა ორცთა აღკრებასა 7,37.

მეორედ შობა ღირს-ყავ... წყლისა მიერ და სულისა წმიდისა
ნათლისღებითა მეორედ შობად კ-შ 9ვ-10რ. სათნო-იყავ მეორედ
შობა (აჯნაგენნჰსაი) მონათა შენთა (იქვე, 26რ).

მეპურე მონასტრის მოწესეთაგანი, პურის მცხობელი: ერთი
იყოს მეპურედ ა.შ. 181.

მესადგურე (იონა ხელაშვილის ტერმინი): ეკლესიათა მესად-
გურენი, რომელ არიან არხიერნი, პრეს ტერნი და არხიმანდრიტნი
და იერომონახნი და სხუანი 7,33.

მესტიქერონება სტიქარონთა გალობა: განგებასა ღიტანი-
ობითისა ევქტირთა შინა მესტიქერონებისასა თანა-წარვჰ დებით
შ.ტ. 14რ.

მესტუმრე მონასტრის მოწესეთაგანი, რომელსაც ევალება სა-
პატიო სტუმრების მიღება-გამასპინძლება: ერთი იყოს მესტუმრედ
ა.შ. 182. შდრ. მემწირე.

მესუეტე წმიდისა მამისა ჩუენისა დანიელ მესუეტისა
შ.ტ. 11,XII.

მეტანია (ეტავნოია) მუ ლთმოდრეკა: მეტანია 84,5რ,7რ
(იქვე, 5ვ - მუ ლთმოდრეკა). პარეკლესიარხი უპირატესისა მი-
მართ ჰყოფს მეტანიასა ბ.ტ. 5რ. ჰყოფს [მღდელი] მეტანიასა წი-
ნაშე სამეუფო სა კარისა (იქვე, 5ვ). ძმანი მივლენ ოროლნი წესი-
საებრ, ჰყოფენ მეტანიასა წინაშე უპირატესისა (იქვე, 13რ). ჰყოფს
[მღდელი] მეტანიასა გ (იქვე, 12ვ).

მეტანია მიწამდე უპირატესი ჰყოფს მეტანიასა... არა ვიდრე
მიწამდე, არამედ მცირედ მოიხრის თავით, ვიდრემდის ელი
დასწვდეს მიწად ბ.ტ. 8ვ.

მეტანია მუ ლითა კ რიაკეთა და საუფლოთა დდესასწაულთა შინა და სრულიად ერგასისთა შინა არა იქმნება მეტანია მუ ლ[ი]თა ბ.ტ. 8ვ.

მეტაფრასი ცისკრისასა ზედა ვიკითხავთ მეტაფრასთა და ოქროპირისა წიგნთაგან, რომელიცა გუენებოს შ.ტ. 22რ. აღვა-სრულე წიგნი ესე დიდმარხვისა მეტაფრასი, სრული და უნაკ-ლულო 5,27.

მეტრაპეზე (ტრაპეზავრიო) სატრაპეზოს (სასადილოს) გამგე მონასტერში: ერთი იყოს მეტრაპეზედ ა.შ. 82.

მეტროპოლიტი იხ. სამეტროპოლიტო ; მიტროპოლიტი.

მეუდაბნოე უდაბნოს მოღვაწე, განდევილი, დაყუდებული, მწირი: ვიეთნიმე მონაზონნი სახელ-სდებენ თავთა თ სთა მეუდაბ-ნოედ მც.ს.კ. 52.

მეუფ მეუფესა იოანეს ქართლისა კათალიკოზსა ქსდ. II,14. წმიდაო მეუფეო ქართლისა კათალიკოსო (იქვე, 9,11).

მეუძღურე უძღურთა და სნეულთა მომვლელი მონას-ტერში: ორნი [იყვნენ] მეუძღურედ - მოხუცებულთა და სნეულთა ზედამ-ხედველად და მფუფუნებელად ა.შ. 82.

მეფსალმუნ მეფსალმუნემან თქუას წარდგომა ს ნ. 24,XII. მეფსალმუნეთა იწყონ თქუმად ამათ ფსალმუნთა (იქვე). სხუანი იყვნენ მგალობელად და მემ რედ და მეფსალმუნედ ა.შ. 83.

მეჭურჭლე (ეკლესიისა) მონასტრის მოწესეთაგანი, საეკლესიო საჭურჭლის (მატერიალური ქონების, შემოსავალ-გასავლის, საფი-ნანსო საქმის, განძის, სიწმიდის სამსახურ-რებლებისა და სხვა ნივთების) განმგებელი; მისი შენახვისა და დაცვისათვის მზრუნ-ველი: მღდელსა, რომელი მეჭურჭლე იყოს ეკლესიისა , მას ეტ რთოს ძელი ცხორებისა და წინა პატრიაქისა ვიდოდის ს ნ. 14,IX. [ნეტარი კალინიკე] მღდელი იყო და მეჭურჭლე ტაძრი-სა წმიდისა ღმრთისმშობელისასა (იქვე, 23,VIII). ერთი დაეწესენ მეჭურჭლედ და დოშიარად ა.შ. 182.

მეხური იადგარი იადგარი მეხური, რომელსა შიგან განგება საწელიწდო სწერია ქსდ. III,21.

მზიარებელი ორცი და სისხლი ქრისტესი... წმიდა ჰყოფს მზიარებელთა წ.გ. 94.

მზისა ჟამი, მზისა ჟამი მზისა კ-შ 237ვ. აღასრულონ პირ-ველი ჟამი მზისა (იქვე, 241ვ). პირველი ჟამი, რომელ არს მზისა , ცისკრისასა თანა შეაერთონ ს ნ. 15,XI. ილოცონ ორი ჟამი - მზი-სა და სამჟმისა (ვარ. სამჟამისა) (იქვე, 24,XII). მზისა ჟამი ცი-სკრისასა შეუდგინონ (იქვე, 25,III). პირველსა ჟამსა, მზისასა, ვი-

ლო-ცავთ ცისკრისასა თანა უკანონოდ (იქვე, 24,III). წესისაებრ, ვითა მზისასა წერილ არს 84,14რ.

მზის ქცევა ცნობა ჟამთა მზის ქცევათა შინ. 34,127.

მთავარგანმგებელი (ეჯხარცო) წინამძღვარი: თეოდორე ნეა-ლაურას მთავარგანმგებელად იყო ს.პ. 211.

მთავარდიაკონი მთავარდიაკონისაგან არცა ნათლ-ვა ეგების და არცა გ რგ ნთა კურთხევა , ხოლო მკუდარსა დაჰმარხავს, თუ მღდელი არა იყოს განგ. 54. [წმიდა ევტ ქი] მთავარდიაკონად და მღდელად ელთდასხმულ იქმნა ს ნ. 6,IV. მოვიდეს მთავარდიაკონი და მოსძარცოს პატრიაქსა ომფორი (იქვე, 14,IX). მთავარდიაკონი ორნი, რომელნი საკურთხეველსა ჰმსახურებდენ ა.შ. 183. ლოც-ვა ელთდასხმასა მთავარდიაკონისასა კ-შ 250რ.

მთავარეპისკოპოსი, მთავარეპისკოპოსი ბასილი კესარიელ მთავარეპისკოპოსმან... აღწერა წმიდა ჟამისწირვა მც.ს.კ. 47. შე-ვიდეს მთავარეპისკოპოსი სადიაკონოდ შინ. 73,249რ.

მთავარი მემღუიმე იხ. მემღ მე .

მთავარმამა ვიხილე წმიდა მთავარმამა, მემღ მე მიქაელ ქსდ. II,13. მე, მთავარმამა მემღუიმესა იოვანესცა დამიმტკიცებია ქსდ. III,131.

მთავარმამასახლისი (აჯრციმანდრიტო) არქიმანდრი-ტი: ორ-ნივე იგი მთავარმამასახლისად და მონაზონთა განმგებელად გა-ნაჩინნა ნეტარმან სალოსტი ს.პ. 160.

მთავარმოწამე წმიდისა და დიდებულისა მთავარ-მოწამისა გიორგისი ს ნ. 23,IV. წმიდისა პანტელეიმონ მთავარმოწამისა (იქვე, 27,VII).

მთავარმღდელი მღდელთმთავარი: [იბაკონი] მთავარ-მღდელთათ ს შინ. 34,124.

მთოვარისა მსრბოლობა : ყოველსა მთოვარესა აქუს დღე[] ოცდაცხრა და ნახევარი დღისა და ჟამისა ნახევარი და მეხუთე წილი საათისა ბ.ტ. 358ვ.

მთხუევა ამბორის-ყოფა: შემდგომად მთხვევნისა წმიდისა სახ-არებისა აღიღებს მღდელი სახარებასა ბ.ტ. 9რ. ყრმანი ემთხვევიან ჯუარსა ს.გ. 20. მღდელი ჯუარსა მიუპყრობს [ერთა] სამთხვევე-ლად (იქვე, 145).

მთხუევა ერმან იწყოს მთხუევად [წმიდათა ნაწილთა] კ-შ 229ვ.

მიგებება იკითხონ სიტყუათაგან მიგებებისათა საკითხავი ს ნ. 8,II.

მიდგომილება მიდგომილება წმიდისა დედისდედისა ღმრთისა ანნა სი შ.ტ. 9,XII.

მიმოქცევა მათა ვიტყ თ აუვარებდითსა... მიმოქცევისაებრ მათა მისთა სა, ხოლო უკუეთუ აღელუა დახუდეს, ლიტონად ვიტყ თ მას შ.ტ. 19ვ.

მიმქუმელი (ოუ აჯნავდოცო): აიქუას [ყრმა] იგი მიმქუმელმან კ- 22რ. მიუგებდეს კათაკუმეველი, გინა მიმქუმელი მისი (იქვე, 26ვ). აღიქუას ყრმა იგი დედამან მიმქუმელისაგან და მისცეს იგი მღდელსა კ- 2ვ. იხ. ამქუმელი.

მიმწუხრისა მიმწუხრისასა ზედა ითქუას ყოველი დღესასწაულისა ს ნ. 5,I. მიმწუხრი (ვარ. მიმწუხრ) წარვიდენ ტრაპეზად და ისერონ (იქვე).

მირონი წმიდა მირონი მოასწავებს სურნელებასასულისა წმიდისასა და მადლსა მას მის მიერსა გერმ. 23. ელითა მღდელთმოდურისა თა კურთხეული იგი მირონი სცხონ რა მღდელთა ახალნათელდებულსა, მოვალს მის ზედა სული წმიდა (იქვე). იხ. მიჰრონი.

მიტრა ეპისკოპოსი დაიდგამს მიტრასა და დაჯდების ადგილსა ზედა თ სსა ს.გ. 173. მღუდელთმთავარი შეიმოსს პეტრახილსა, ომფორსა და მიტრასა (იქვე, 175).

მიტროპოლიტი ეკლესია ჩემი... მიტროპოლიტი-საგან ფილიპოპოელთა სა არს აზნაურ და შეუვალ ა.შ. 74.

მიცემა მშ დობისა მღდელთმთავრის ან მღდლის მიერ მრევლის დალოცვა სიტყვებით - „მშ დობა ყოველთა“: „ნათელი მხიარულსა“ ზედა შევიდეს მღდელი საკურთხეველად და მისცეს მშ დობა ს ნ. 8,XI.

მიცვალება მცვალება წმიდისა და ყოვლადქებულისა მოციქულისა და მახარებელისა იოვანესი შ.ტ. 26,IX.

მიცვალება ღმრთისმშობელისა წინადღე ღმრთის-მშობელისა მიცვალებისა ს ნ. 14,VIII. მიცვალება წმიდისა და უხრწნელისა ღმრთისმშობელისა (იქვე, 15,VIII).

მიწყალე, **მიწყალე** ფსალმუნი 50, რომელიც იწყება სიტყვებით: „მიწყალე მე, ღმერთო...“ (კ-შ 96რ. ს ნ. 14,IX): მიწყალე და გალობანი ორნი შ.ტ. 21,XI. კანდელაფტი მისცემს ძმათა წყალსა მიწყალესა ზედა (იქვე, 22ვ). დასდებენი „მიწყალისანი“ (= მიცვალებულის მოსახსენებელი საგალობელი, რომლის მუხლებს შორის ჩაერთვის „მიწყალის“ თითო მუხლი) კ- 76რ.

მიწყალენ ჩუენ, უფალო, შემიწყალენ ჩუენ... კ-შ 174ვ, 177რ, 178რ.

მიპრონი სცხოს მღდელთმოძღუარმან წმიდა მიპრონი შუბლ-
სა და თუალთა და საყნოსელსა და პირსა, ყურთა და ნებთა და
გულსა, და იტყოდის: „საბეჭდავი ნიჭისა მის სულისა წმიდისა“
მც.ს.კ. 72. მიპრონი რა ებისკოპო-სისაგან წარმოიღო, შენ ნუღა-
რას ურთავ; რა დაგელიოს, კულა ითხოვე მცნ. 134ვ. მიპრონსა
და სიწმიდესა ერისკაცსა ნუ მისცემ (იქვე, 137ვ). მას სახლსა მი-
პრონსა და სიწმიდესა ნუ დასდგამ, სადა წიდოვანი დედაკაცი
იყოს (იქვე). უკუეთუ ყრმა ნათლვასა შინა მოკუდეს, წინა თვე
მიპრონსა ნუ სცხებ განგ. 54. სცხონ წმიდა მიპრონი კ-შ 27რ,28ვ.
სცხოს მიპრონი (იქვე, 153ვ). სცხოს მათ (მწვალებლობიდან, უვა-
რისყოფისა ბრალსა შთავრდომისაგან მოქცეულთ) მიპრონი, ვი-
თარცა ახლად მონათლეთა (იქვე, 155რ, 235ვ). იქმნეს... ცხება მი-
პრონისა (იქვე, 237რ). მიპრონსა მოანიჭებდეს ქართლისა კათალი-
კოზი ქსდ. II,14.

მკითხველი (ოჲ ! ნაგნწესტჳ) ღოცვა ელთა დასხმისა
მკითხველისა და მგალობელისა კ-შ 248ვ. მკითხველმან თქუას:
დიდება შენდა, ღმერთო ჩუენო, დიდება შენდა ბ.ტ. 13რ. მკითხ-
ველი იტყ ს ცხრა-ჟამნსა ჩუეულებისაებრ (იქვე, 5რ). იხ. წიგნისმ-
კითხველი.

მმარხველი ოდეს ეგულებოდის წმიდათა საიდუმლოთა ელ-
ყოფა და მსახურება , მმარხველ და უბიწო იყვნენ ყოვლით კერ-
ძო მც.სჯ.კ. 31.

მნათე მივალს მნათე წინაშე უპირატესისა... მერმე შევალს,
აღანთებს კანდელთა და განჰმზადებს საცეცხლურსა ბ.ტ. 5ვ. გან-
ვალს მნათე და რეკს დიდსა ზარსა და ყოველთა ზართა ერთბა-
მად (იქვე, 8რ). ცისკრად ჰრეკს მნათე საერთოდ, და ფიცართა
ზედა ხისათა (იქვე, 13რ). მე, ნიკოლოზ მნათე... ქსდ. III,131. ერთი
იყოს მნათედ - კანდელაკად ა.შ. 185.

მნე ეკლესიისა მნეთა თანა ეკლესიისათა შეერთო
ს ნ. 15.XII. [წმიდა ეფთ მე] მნეთა ეკლესიისათა თანა დაეწესა
(იქვე, 20,I). ახლა ამ ეკლესიის მნემ იცის (1787 წ.) 4,22.

მოგიცემიესნი ძლისპირი: აქებდითსა, „მოგიცემიეს“ - ამას ზე-
და შინ. 34,107. აქებდითსა [ზედა] - მოგიცემიესნი შ.ტ. 2,II. ვიტყ თ
დასდებელთა მოგიცემიესთა (იქვე, 13,XI). დასდებელნი ძლისპი-
რიანნი მოგიცემიესთა ზედა (იქვე, 17,XII; 13,IX).

მოგუმადლენთა (კუერექსი) კუერექსი მოგუმად-ლენთა კ-
შ 140ვ. მეყსეულად ითქუას ზეგარდამო კუერექსი და მოგუმად-
ლენთა ს ნ. 14,IX. [დიაკონმან] შეუდგინოს კუერექსი მოგუმად-
ლენთა (იქვე, 24,XII). დიაკონმან კუერექსი - „ადვასრულოთ ვე-

დრება “, და მოგუმადლენთა შეუდგინოს (იქვე). თქუან კუერექსი მოგუმადლენთა და ღოცვა (იქვე, 5,I). დიაკონმან - „აღუსრულოთ სამწუხრო ვედრება“, და სრულებით მოგუმადლენთა შ.ტ. 14რ. „ღირს-მყვენ, უფალო“ და კუერექსი მოგუმადლენთა (იქვე, 1,IX).

მოგუმადლენნი დიაკონმან კუერექსი „აღვასრულოთ ვედრება“ და მოგუმადლენნი ს ნ. 24,XII.

მოდრეკა მოვდრკებით დამხედ 84,37რ.

მოდრეკა მოდრეკით აღსრულება მღდელისაგან საღმრთო სა საიდუმლო სა მოასწავებს თანა-ზრახვასა უხი-ღავად უხილავისა თანა გერმ. 46.

მოდრეკილთა ღოცვა, რომელიც წარმოითქმის თავმოდრეკით. ჩვეულებრივ, წინ უძღვის დიაკონის სიტყვები: „თავნი ჩუენნი უფალსა მოუდრიკნეთ“: ღოცვა მოდრეკილთა კ-შ 94რ.

მოვედით, თაყუანის-ვსცეთ მღდელმან იწყოს „მოვედით, თაყუანის-ვსცეთ“ და იწყონ ცხრაჟამისასა ღოცვად ს ნ. 5,I.

მოვედითნი მწუხრის ძლისპირი: სხუანი დ გუერდი, მოვედითნი შინ. 34,105.

მოზიარე ზიარების მიმღები: [კურთხევა ზეთისა] აღესრულების სნეულსა ანუ მოზიარესა ზედა 10,45.

მოკითხვა მისაღმება: მოიკითხნეს ძმანი შევრდომით კ-შ 42რ.

მოკუეცა მოჰკუეცოს (კოურეუვეი) ჯუარის სახედ კ-შ 29რ.

მოკუმევა [კანდელაკმან] აღანთნეს კანდელნი და მოაკუმიოს ეკლესია შ.ტ. 13რ.

მომი სენე „ცხრა ნეტარების“ ტექსტი სახარებიდან (მათე 5,3-12), რომელიც იგალობება ჟამისწირვაზე. იწყება სიტყვებით: „მომი სენენ ჩუენ, უფალო, ოდეს მოხვიდე სუფევითა შენითა“ (კ-შ 42ვ). მიცვალებულის დაკრძალვისას „მომი სენე“-ს ჩასართავი ასეთია: „მოი სენე მონა შენი, უფალო, ოდეს მოხ დე სუფევითა შენითა“ (იქვე, 73,80რ-ვ): მეყსეულად იწყონ მომი სენესა შინ. 73,80რ. განძლიერდა სა და დაღატყავისა დასდებელნი თქუნენ მომი სენესა ზედა შ.ტ. 2,IX.

მომი სენენი ვიტყ თ მომი სენეთა ღიტონად 84,14ვ-15რ. წირვასა ზედა - მომი სენენი პარაკლი-ტონისა ბ.ტ. 9ვ. წირვასა ზედა - მომი სენენი მისა (იქვე, 11რ,12რ). კ რიაკესა მომი სენენი კ- 183ვ.

მონაზონება მონაზვნობა: ღოცვა აღკუეცასა ერისკაცისასა, მო-რა -ვიდოდის მონაზონებად კ-შ 38ვ. სამადლობელად ღმრთისა მონაზონებისა ცხორება აღიღო ს ნ. 12,XI. თავადმან [სუსანა]

მონაზონებისა ცხორებასა მიჰმართა (იქვე, 15,XII). სახე მონაზონებისა შეიმოსა (იქვე, 16,XII). მონაზონებისა ცხორება აღიღო (იქვე, 18,XII). [წმიდამან მაკრინა] აღასრულა ცხორება თ სი მოქალაქობასა შინა მონაზონებისასა (იქვე, 19,VII).

მონაზონი (ოუ ონაცოვ): წესი და სახე მონაზონთა[] მსგავს არს და მობაძავ უდაბნო სა მის მოქალაქისა იოვანე ნათლისმცემელისა გერმ. 24. რომელმან მონაზონებისა გინა ენკრატისობისა აღთქუმა უარ-ყოს, უამი იგი მრუშებისა ცოდვისა აღასრულოს მც.სჯ.კ. 80. კურთხევა მონა-ზონისა კ-შ 39რ. სამონაზვნო სამოსელი: ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი, სანდალნი (იქვე, 42რ). ღოცვა მონაზონსა ზედა აღსრულებულსა (იქვე, 77რ). მონოზონი ტკ. 30,6ვ. მოლაზონი ქსდ. III,128. იხ. სქემოსანი მონაზონი.

მონაზონება გამორჩევასა მონაზონებისასა მაშინ შევიწყნარებდეთ, ოდეს ცნობიერსა ჰასაკსა იყოს მონაზონებად მომავალი იგი მც.ს.კ. 51. ნება-ვსცემთ მონაზონებად წადიერთა, რა თა სიყრმიტგანვე მიიღოს ვითარცა საბაჭდავი სახე იგი მოწესეობისა (იქვე). თუ [ვინმე მოწესეთაგანი] უდაბნოს განვიდოდის მონოზონებად და სრულიად იჯმნიდეს სოფლისაგან, მაშინ ებისკოპოსმანცა ღოცვით და კურთხევით წარგზავნოს (იქვე, 39).

მონაზონებრივი სახე მონაზონებრივი სახე არს მსგავსებისაებრ უდაბნო სა მოქალაქისა და ნათლისმცემელისა იოვანესსა, რამეთუ იყო შესამოსელი მისი თმათაგან აქლემისათა, და სარტყელი ტყავისა წელთა მისთა გერმ. 34.

მონაზონი და მოწამე წმიდისა ზოსიმე მონაზონისა და მოწამისა ს ნ. 4,1.

მონაზონ-მოწამე წმიდისა მონაზონ-მოწამისა ანასტასი სპარსისა შ.ტ. 22,1.

მონაზონ-ხუცესი მონაზონ-ხუცესი იონა გლახაკი 7,37.

მონათლე , ახლად მონათლე (ოუ ბაპტიზოვმენო) მოიყვანოს მონათლე კ-შ 24ვ. გამოსახოს სახე ჯუარისა შუბლსა... მონათლისასა (იქვე, 25რ). მოიყვანონ მონათლე[] იგი მდდელისა კ-10ვ (კ- 32რ). [მდდელ-მან] მოიღოს ზეთისა მისგან თითითა თ სითა და გამოსახოს სახე ჯუარისა შუბლსა და მკერდსა და ბეჭთსაშუალთა მონათლისათა (იქვე). იხ. ახალ-მონათლე .

მონათლვა ღოცვა შემდგომად კათაკუმეველთა დადგენისა, ოდეს ეგულებოდის მონათლვა კ-შ 15ვ.

მონანული პირი, რომელიც სასჯელს (საკანონოს) იხდის შეცოდებისათვის: შუა მარხვითგან მონანულად დადგეს და აღესებად ჟამსა ეზიაროს მცნ. 137ვ. იხ. სინანული.

მონანულთანი ღოცვანი მონანულთანი კ-შ 160ვ. ღოცვა გ, მონანულთა ვე (იქვე, 161ვ). ღოცვა დ მონანულთავე ზედა (იქვე, 162რ).

მონასტერი ქართველთა მონასტერი ა.შ. 185.

მონასტერი სადედო იხ. სადედო მონასტერი.

მონასტრად შესლვა ღოცვა , რაჟამს შევიდოდის ძმა მონასტრად კ-შ 220ვ-221რ.

მონოზონ-ხუცესი ესე წიგნი დავწერე მონოზონ-ხუცესმან იონამ წ.გ. VII.

მოპარსვა ძმა იგი წარიყვანონ სხუათა ძმათა სადია-კონოდ და თავი მოჰპარსონ კ- 169რ.

მოპარსვა თავისა მოპარსვა თავისა მოასწავებს განდევნასა გონებისაგან უჯეროთა გულისსიტყუათა და უწესოთა საქმეთა გერმ. 24.

მოჟამნე მოჟამნე [იტყ ს]: წმიდაო ღმერთო... მამაო ჩუენო ს.გ. 77.

მორთვა კუალად მოურთოს [მგალობელმან] ბოლო [საგალობლისა] კ-შ 238რ. ოდეს ფსალმუნი დასრულდეს, ორთავე გალობათა ძლისპირნი უკუანა ს მოურთნენ უმაღლეს-რე ს ნ. 25,XII. აქებდითსა ბოლოსა „დიდებასა“ ზედა ესე მოურთონ (იქვე). გალობათა ფსალმუნთა დასასრულსა განცხადებისა გალობათა ძლისპირთა მოურთვიდენ (იქვე, 1,1). ფსალმუნთა დასასრულსა (= ყოველი გალობის ბოლოს) ძლისპირსა მოურთვიდენ იმიერ-ამიერ (იქვე, 6,1). გალობათა ვიტყ თ სამთა და მოურთავთ ძლისპირთა „ჯუარი ქადაგთასა“ შ.ტ. 1,IX. ორ-ორჯერ ძლისპირნიცა და დასდებელნიცა, და მოურთნენ ძლისპირნი „ჯუარი ქადაგთანი“ (იქვე, 8,IX). [გალობათა] უქცევთ ათორმეტთა მუ ღთა ზედა, და ზედა მოურთავთ ძლისპირთა ქრისტეშობისათა (იქვე, 21,XI). იხ. მოსართავი.

მორთული „დიდება “ და „აწდა“ და ერთი მორთული ს ნ. 6,1.

მორღუნა [შემდგომად ზიარებისა] წმიდა იგი ბარძიმი მორღუნას [მღვდელმან] ორგზის ზედაშითა და ერთგზის წყლითა, და ნარღუენი იგი შესუას, რა თა არასადა წარწყმდეს ნაბერწყალთაგან სიწმიდისათა მც.ს.კ. 76.

მორწმუნენი [მონანული იგი] დადგეს მორწმუნეთა თანა ვიდრე აღსრულებამდე ჟამისწირვისა, გარნა არა ეზიარებოდის მც.ს.კ. 78.

მოსამსახურე [საცეცხლური] წინათვე განმზადებულ არს ეკლესიის მოსამსახურისაგან ბ.ტ. 13ვ.

მოსართავი ფარაფთონნი, დაწესებულნი და მოსარ-თავნი ყოველთა მათა ზედა შინ. 34,130. „დიდება“ და „აწ და მარადის“ და თქუან მგალობელთა ესევე დასდებელი თავითგან სრულებით მოსართავად ს ნ. 24,XII. „დიდება“ და „აწდა“ და ერთი მორთული (ვარ. მოსართავად) (იქვე). „დიდება“ და „აწდა“, და თქუან მგალობელთა ესევე დასდებელი თავითგან სრულებით მოსართავად (იქვე, 5,I). იხ. მორთვა, მორთული.

მოსა სენებელი სვინაქსარული საკითხავი: ცისკრად იკითხვების მოსა სენებელი ამის საკ რველებისა შ.ტ. 6,IX. მესამესა გალობასა ზედა წავიკითხავთ მოსა სენებელსა მოციქულისასა (იქვე, 18,X; 22,I). ვიკითხავთ მოსა სენებელსა (იქვე, 30,XI). [თეოფილეს] მოსა სენებელთა შინა [არავინ] ა სენებს ქსდ. III,8,17.

მოსენაკეობა განკერძოებით ცხოვრება ცალკე სენაკში: დაყენებისათ ს მათისა მოსენაკეობისაგან ა.შ. 186. იხ. მოსენაე.

მოურავი სულისა , მოურნე სულისა გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა და სულისა მოურავთა თა დაიწესოს ძმათაგანი წინამძღურად ა.შ. 186. ვამცნებთ ყოველთა შემდგომად ჩუენსა მომავალთა წინამძღუართა და სულისა ჩუენისა მოურავთა (იქვე).

მოქალაქე [სენება წმიდისა] მაკარი მოქალაქისა ტკ. 30,6ვ.

მოქრისტნვა ერმასა ნუ მოჰქრისტ ნავ ოდენ, ერცახე მონათლე მცნ. 135რ. ერმასა ნუ მოჰქრისტნავ, სრულიად მონათლე განგ. 51.

მოქცევა ინდიკტიონისა მოქცევა[] ინდიკტიონისა[] ხუთას ოცდაათორმეტთა წელთა[] ბ.ტ. 335რ.

მოქცევი მზისა ბ.ტ. 335რ.

მოქცევი მთოვარისა ბ.ტ. 335რ.

მოღუაწე მონაზონი, ასკეტი: [განვაწესეთ სოხასტერსა შინა] მღდელი ერთი წმიდა და მოღუაწე მოხუცებულთაგანი ა.შ. 116. გამორჩევითა და გამოძიებითა უმჯობესთა და მოღუაწეთა და მეცნიერთა ძმათა (იქვე). სამხრად განგება მოღუაწეთა დედათა აღასრულე შ.ტ. 25,IX. სამხრად განგება მოღუაწეთა აღასრულე (იქვე, 2,XI).

მოღუაწება თ თრხულობით მოღუაწებასა... შეუდგეს მარადის საცთური და აღმოცენება სიცრუვისა ა.შ. 96. სახესა მოღუაწე-ბისასა აჩუენებენ (იქვე, 95).

მოღუაწებით ცხორება ესენი (მამანი სინელნი) მოღუაწებით ცხორებისა მოსურნე იქმნეს ს ნ. 14, I.

მოციქული სამოციქულო; საღმრთისმსახურო საკითხავი წიგნი: იკითხებოდეს მოციქული 72,421ვ.

მოციქულთა მარხვა მარხვათა წმიდათა მოციქულთასა 84,28ვ.

მოციქულთასწორი წმიდისა პირველმოწამისა და მოციქულთასწორისა თეკლა სი შ.ტ. 24, IX. მოციქულთასწორისა აბერკი იერაპოლელ ეპისკოპოსისა (იქვე, 22, X).

მოძრავი დღესასწაული (ჰუ კინჰტჰ; ეჟორტჰ).

მოძღუარი მოძღვარი, სულიერი წინამძღვარი: ყოველნი მოძღუარნი განჰკანონებენ შეცოდებულთა მც.ს.კ. 86. გ სწავიეს... თუ ვითარ ჯერ-არს გამოძიება და გამოწულილება მოძღუარსა, რომელი შეიწყნარებდეს აღსაარებათა (იქვე, 92). გ სწავიეს... თუ ვითარ ჯერ-არს კანონსა მოძღურისაგან მიცემულსა მითუაღვად (იქვე). რომელსა ზიარება აქუნდეს, მოძღურისაგან ეზიარენ ჟამსა სამსრისასა და პირი ი სნას ქსდ. III, 14. წინამძღურისა, მოძღურისა და დეკანოზისა ელთა არს ეკლესიისა საქმე (იქვე, 128). მოძღუართა, რომელთა მოწაფენი აკურთხნენ, გინა აღსარება იტ რთონ... (იქვე, 15). მოწაფესა თანა-აც მორჩილება [მოძღურისა] (იქვე). არარა არს მიზეზი... მოძღურისაგან განშორებისა (იქვე, 16). წარსლვა მოძღურისაგან თ ნიერ წამებისა მისისა არა ელ-ეწიფების [მოწაფესა] (იქვე). რა ცა [მოძღუარმან] ამცნოს მოწაფესა, თანა-აც მორჩილება (იქვე, 7). წავიდეს და გაენდოს მოძღვარსა ქსდ. I, 249. დასდვას მოძღვარმან მისმან საკანონო მართებული გაშინჯვით (იქვე, 339). მიცვალებულისა საწირავი მოძღვარს მისცენ (იქვე, 354). რა ცა რა შეგემთხ ოს მძინარესა ანუ მდ ძარესა, ყოველსა დაუფარავად აღუარებდი მოძღუარსა განგ. 54. [მარხვა ჯერ-არს], ვითარცა ვის ძალ-ედვას და ვითარცა მოძღუარმან განუწესოს (იქვე). აღიღოს დუქარდი სახარებისაგან და მისცეს მოძღუარსა თ სსა და მოძღუარმან მდღელსა კ-შ 41რ. დაიმარხავა მორჩილებასა მოძღურისასა? (იქვე, 48რ). [წმიდისა] ბაბ ლა სი, რომელი იყო მოძღუარი ნიკომიდიელთა შ.ტ. 2, IX. მარკოზან მოძღუარი (X ს.) ლაპ.წ. I, 155. თქმული წმიდისა მამისა ჩუენისა არსენისი მოძღვრისა, მცხეთელთა კათოლიკოსისა 24, 17.

მოწამეთა წიგნი მოწამეთა წიგნნი დიდნი, ზამთარი და ზაფხული ქსდ. III, 20.

მოწამე სენება ... წმიდათა მ (ორმოცთა) დედათა მოწესეთა და მოწამეთა ტკ. 30,2ვ. იხ. მოწესე-მოწამე .

მოწესე არავის ელ-ეწიფების მღდელობისა ანუ მონაზონებისა წესსა შინა მყოფსა... მგოსანთა და მსახიობელთა სიმღერისა სმენად, არამედ ქორწილსაცა თუ მოწესეთაგანი ვინმე იწოდოს, ვინა თგან მგოსანნი და მსახიობელნი შემოიყვანნენ, უ მს მოწესესა მას აღდგომა და სახედ თ სად წარსლვა მც.ს.კ. 44. ეპისკოპოსი, ანუ ხუცესი, ანუ დიაკონი, ანუ [სხუა] მოწესეთაგანი (იქვე, 41). მღდელთათ ს და მოწესეთა და მონაზონთა სრულიად განჩინებით დაყენებულ არს... [სახიობათა] სმენა ანუ ხედვა (იქვე, 55). უკუეთუ მოწესენი იყვნენ, აღი ოცნენ პატივისა მისგან; უკუეთუ ერისკაცნი იყვნენ, განიდევნენ ეკლესიისაგან (იქვე, 71). **სენება** წმიდათა დედათა მოწესეთა ს ნ. 15,IV. მრავალნი ეპისკოპოსნი და მღდელნი და ერისკაცნი და ქალწულნი და დედანი მოწესენი თითოსახედ განიცადნეს (იქვე, 20,XI). [წმიდა ეფთ მე] იიძულა მონასტერთა და მოწესეთა ზრუნვისა მითუალვად (იქვე, 20,I). **სენება** ... მ დედათა მოწესეთა და მოწამეთა , რომელნი იყვნეს ერთსა მონასტერსა შინა და იწამნეს ტკ. 30,2ვ.

მოწესე-მოწამე იხ. მოწესე ; მოწამე .

მოწესეობა დედათდიაკონი ორმოცისა წლისა უწინარეს ნუმცა შევალს მოწესეობასა მას მც.ს.კ. 31. რომელნიცა მღდელობისა მოწესეობისა ზიარ არიან... (იქვე, 30). [ესევეითარნი იგი] ერისკაცთა თანა შეირაცხნენ და ყოვლადვე მოწესეობისაგან განეყენნენ (იქვე, 41). მიერთგან [წმიდამან დომნიკა] მოწესეობისა ცხორება აღიღო ს ნ. 10,I.

მოწყალებისა წყარო... ღმრთისმშობლის საგალობელი, რომელიც ითქმის სხვადასხვა ღმრთისმსახურების დროს (ტექსტი იხ. კ-შ 178რ). კ-შ 174ვ,177რ.

მოხუცებული მოხუცებულნი ოცდაოთხნი და დიაკონნი შ დნი გერმ. 33. მარადის ჰკითხევდი თ სსა ეპისკოპოსსა და ქორეპისკოვსსა, წესიერად მოხუცებულ-სა, ყოველსა წესსა მარხვისა და ღოცვისასა მცნ. 136რ. [წმიდამან პანტელეიმონ] სარწმუნოება ისწავა ერმოლაოს მოხუცებულისაგან ს ნ. 27,VII. [განვაწესეთ სოხა-სტერსა შინა] მღდელი ერთი წმიდა და მოღუაწე მოხუცებულთაგანი ა.შ. 116.

მო სენება ვინ აღმოიკითხონ, ღოცვასა მომი სენეთ ლ.წ. I, 93.

მო სენება მცირე სერობის ბოლოს მოსახსენებელი მუხლები (84,50რ).

მრავალთავი ცისკრად... შემდგომად კანონისა - იბაკო , და მერმე წარდგომა , და იკითხონ მრავალთავისაგან ს ნ. 30,7გ. შემდგომად კანონისა - საკითხავი მრავალ-თავისაგან (იქვე, 29,VIII). იკითხონ საკითხავი დღესას-წაულისა მრავალთავისაგან (იქვე, 25,III). სათანაო მრავალთავი ქსდ. III,20. სხუა წიგნი ერთი დიდი, მრავალთავი ა.შ. 119.

მრავალჟამიერი გალობენ მრავალჟამიერსა ს.გ. 200. დიაკონი მა-ჰყოფს... მრავალჟამიერობასა (იქვე, 199). გალობასა თანა მრავალჟამიერისასა დაიწყების რეკა (იქვე, 119). გუნდი გალობს მრავალჟამიერსა (იქვე, 14).

მრემლი მრემლთა შენთა მარხვასა და ღოცვასა და სიწმიდესა ზედა სზედა ასწავებდი განგ. 53.

მრჩობლი კუერექსი მრჩობლი კუერექსი - „შეგ წყაღენ ჩუენ ღმერთო...“ ს.გ. 124.

მრწამსი, **გურწამსი** გურწამს ერთი ღმერთი... მც.ს.კ. 18-19. ყოველი, რომელი განემზადებოდის ნათლის-ღებად, მრწამსი დაისწავლოს და მღდელთა წარმოუთხრას და ეგრეთ ნათელ-იღოს (იქვე, 62). კართა და შვა და მრწამსისა წარმოთქუმა მოასწავებენ აღსასრულსა ხილულთასა და გამოჩინებასა უხილავთასა გერმ. 18.

მსახურება [გევედრებით]... მსახურებასა შინა მეოფთა ძმათა ჩუენთა და ყოველთა აწ მსახურთა და მსახურეულთა წმიდისა ამის მონასტრისათა შ.ტ. 14გ.

მსახური მსახურად განჩინებულნი [შექცეულ არიან] მსახურებათა თ სთა შ.ტ. 21გ. მერმეცა გევედრებით ყოველთა მსახურთა და მსახურეულთა წმიდისა ამის მონასტრისათა (იქვე, 14,IX). მსახურთა დუმილით და სიმშ დით მსახურებისა[თ ს] ა.შ. 84.

მსახური მონასტრისა ღ ნო ... მოართუან მსახურთა მონასტრისათა, ყოველთა ერთი საწყავი ქსდ. II,14. მატყლი - მსახურთა მონასტრისათა, და წუელა ძმათა მიეცემოდის (იქვე, 15).

მსგეფსი (მსგებსი, მგზეფსი)

I შვიდეული, შვიდი დღე: შეკრებულად მსგებსისა დღესასწაულნი შინ. 34,123. დღითგან დიდებულისა მის აღდგომისა ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა, ვიდრე ახალკ რიაკედმდე, ყოველსა მას შ დეულსა, წმიდათა ეკლესიათა უცონელად მისლვა ჯერ-არს, რამეთუ ყოველნი იგი დღენი მის მსგეფსისანი, ვითარცა თავადი იგი დღე წმიდისა ახუსეებისა , ჯერ-არს გარდა დად

ფსალმუნებითა და ღოცვითა და გალობითა სულიერითა მც.ს.კ. 59. მსგეფსსა მას ყველიერისასა მარხვათა თანა შეჰრაცხვენ [არიანოზნი] (იქვე, 32). ორი მსგეფსი გარეგან ეკლესიისა დაყოს [ერისკაცმან მან] ქსდ. 11. სხუათა მათ მსგეფსისა დღეთა სამსა დღესა სასეფოდ წირვიდენ ა.შ. 189. სამთა მათ დღეთა მსგეფსსა შინა განვაყენებთ ზეთისაგან (იქვე).

II სწორი, შვიდი დღის შემდგომი დღე; დღესასწაულის წარგზავნა: თუესა იანვარსა ა - მსგეფსი ქრისტეს შობისა შინ. 34,96. დეკენბერსა იბ - მსგეფსი არს საბაწმიდისა შინ. 34,108. აგ სტოსა ლა, იოსებ და ნიკოდემოზისი, ახალკ რიაკისა მსგეფსსა ჰპოო შინ. 65,53გ. საბერძნეთისა დაყუდებულნი ქრისტეს შობასა და განცხადებასა მსგეფსამდე მუ ლთა არა [მო]იდრეკენ ქსდ. III,6,14. ვინა თგან მარტ ლიისა მსგეფსი გარდა დეს, მაშინდა ოთხშაბათსა დადგებიან მარხვანი მიციქულთანი (იქვე, 10). შემდგომად განცხადებისა ზატიკი არს მსგეფსამდე (იქვე). ამასვე დღესა მსგეფსი მარიამობისა ს ნ. 22,VIII. ამასვე დღესა - მსგეფსი ფერისცვალებისა (იქვე, 13,VIII). ხოლო ითქუას განგება დღესასწაულისა მსგეფსამდე (იქვე, 3,II). სამხრად განგება ჰპოო მარტ ლიისა მსგეფსსა (იქვე, 24,I).

III შვიდეულის სადაგი დღეები: სტიქარონად [თქუნენ] მსგეფსისა ტკ. 30,7რ. ითქუნენ გალობანი მსგეფსისანი ს ნ. 13,XI. სტიქარონად - მსგეფსისანი (იქვე, 27,VII). გალობანი მამათანი და მსგეფსისანი (იქვე, 14,I). სერობისად თქუნენ გალობანი ნათლისმცემე-ლისანი მსგეფსისაგან (იქვე, 24,II). [ვიტყ თ] სტიქარონთა მსგეფსისათა შ.ტ. 2,IX. გალობანი მსგეფსისანი (იქვე, 6,IX; 15,I; 16,I).

IV შვიდეულის თითოეული დღის განგებათა შემცველი კრებული: [გალობანი ესე] მსგეფსსა ჰპოვნე (იგულისხმება დასადებელნი „სამარადისოთა დღეთანი“) შინ. 34,110. ბ-ნი გალობანი ზემო თ, მსგეფსისა ოთხშაბათსა და პარასკევსა ჰპოვნე (იქვე). შეკრებულად მსგეფსისა დღესასწაულნი (იქვე, 123).

მსმენელი სინანული მისი ესრეთ იყოს: ერთ წელ შესტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ ქუედავრდომასა შინა ადასრულოს მც.ს.კ. 69. [სინანულად მოსრული კაცისმკლველი] შემდგომად ოთხისა წლისა მსმენელთა თანა დაეწესოს, რომელნი-იგი დგანან ეზოსა შინა ეკლესიისასა გარეშე სამეუფოთა ბჭეთა, და ისმენენ წმიდასა წერილთა საკითხავსა (იქვე, 78). [უნებელად კაცისმკლველი] ორ წელ

შესტიროდის, სამ წელ მსმენელთა თანა დაეწესოს, ოთხი წელი ქუედავრდომით აღასრულოს (იქვე).

მსმენელობა (послушание) ესე ყოველნი იყვნედ... მორჩილებასა და მსმენელობასა წინამძღურისა მათისასა ა.შ. 83.

მსოფლიო ამაღლება ყოვლად მსოფლიო ამაღლება ცხოველსმყოფელისა და პატიოსნისა ჯუარისა შ.ტ. 14, IX.

მსწრაფლ მეწიენ ჩუენ წყალობა შენი... მეექვსე ჟამის „ღმრთისმშობლისა“: შინ. 73, 239ვ.

მსწრაფლშემსმენელი: გიხაროდენ, ყოვლად სახიერო მსწრაფლშემსმენელო (დაუჯდომელი ყოვლადწმიდა ღვთისმშობლის ხატისა „მსწრაფლშემსმენელისა“, გამოსაცემად მოამზადა მონოზონმა ელენე ნაფეტვარიძემ, თბ., 1998, 14).

მსხუერპლი პირუტყუთა ღოცვა მსხუერპლსა ზედა პირუტყუთასა კ-შ 209რ-ვ.

მსხუერპლის შეწირვა უკუეთუ უღირსად შესწირვიდე მსხუერპლსა, ღმრთისმკლველთა მათ ჰურიათა თანა დაისაჯო მცნ. 134რ.

მუცლადღება მუცლადღება წმიდისა იოვანე ნათლისმცემელისა შ.ტ. 23, IX.

მუ ღთა მოყრა სამგზის მუ ღნი მოიყარნენ ს ნ. 24, XII.

მუ ღთდრეკა განგება მუ ღთდრეკისა (! კოლოუ-ქია ტჰ გონუკლისია) წმიდასა მარტ ღიასა კ-შ 123ვ. დავაცადებთ ჟამთა ღოცვასა და მუ ღთდრეკასა ს ნ. 2ვ. ყოს სამგზის მუ ღთდრეკა (იქვე, 14, IX). იხ. მუ ღთ-მოდრეკა .

მუ ღთმოდრეკა მოიდრიკნეს მუ ღნი კ-შ 39რ, 41რ, 46ვ. მუ ღთმოდრეკით (კლივნონტე ტავ გოვნატა) უფლისა მიმართ ვილოცოთ (იქვე, 125რ, 129რ, 133ვ ეტც.). დავარდეს ყოველი ერი მუ ღთმოდრეკით ქუეყანასა ზედა (იქვე, 125რ). შეიწირე მუ ღთმოდრეკით ვედრება ჩუენი (იქვე, 132რ). მუ ღთმოდრეკა (ეფრემ ასურის ღოცვაზე) 84, 2ვ, 8ვ. დაუტეობთ მუ ღთსადრეკლად დაფენილთა მათ ნეჭათა (იქვე, 14ვ). მოუდრიკნენ წინამძღუარსა მუ ღნი (იქვე, 50ვ). მუ ღთმოდრეკა გ შინ. 73, 239რ. პატრიაქმან მუ ღნი მოიდრიკნეს ს ნ. 14, IX. იხ. მუ ღთდრეკა .

მუ ღთმოდრეკა დიდი მუ ღთმოდრეკა დიდი ერთი (ეფრემ ასურის ღოცვის ბოლოს) 84, 3რ. ვჰყოფთ მუ ღთმოდრეკათა სამთა დიდთა (იქვე, 28ვ).

მუ ღთმოდრეკა დიდროანი მუ ღთმოდრეკა გ დიდროანი (ეფრემ ასურის ღოცვაზე) 84, 5ვ.

მუ ღი ფრაზა, ტაეპი საგალობლისა; ფსალმუნის მუ ღი, გამოყენებული ჩასართავად დასდებლებს შორის: ამას მუ ღსა (რესპ. ფსალმუნსა) რა იტყოდიან კ-შ 46გ. სამგზის ითქუას... ესე მუ ღი (ფსალმუნი) (იქვე, 70რ). თქუას მგალობელმან მუ ღი (ფსალმუნის დასდებელი; წარდგომის მეორე მუ ღი) (იქვე, 81ვ). ფსალმუნი ობ, და ყოველსა მუ ღსა ზედა - „გუაცხოვნენ ჩუენ...“ ს ნ. 14,IX. შესღვასა მღდელისასა (ჟამისწირვაზე) ესე მუ ღი თქუან: ადამადლებდით უფალსა ღმერთსა ჩუენსა, თაყუანისცემდით... (ფს. 98,5) (იქვე). ყოველსა იბაკოსა ზედა იტყოდინ (მგალობელნი) მუ ღსა დავითისასა, რომელი შეჰგვანდეს (იქვე). ამათ [ფსალმუნისა] მუ ღთა ზედა იტყოდინ დასდებელთა (იქვე, 8,XI). ფსალმუნი გ: მოვედით, უგალობ-დეთ უფალსა... და ყოველსა მუ ღსა ზედა - ზემოწერილი იგი ოხითა ტკ. 30,9რ.

მუ ღი მუ ღთმოდრეკა : თორმეტი მუ ღი სამთა მუ ღთაგან კიდე, რომელ პირველ მოიდრიკებიან ნებიერად ს ნ. 24,II.

მუ ღება მუ ღპყრობით გალობა ; გამუ ღება : ღამისთევითგან ახალკ რიაკისა თ ვიწყებთ მუ ღებად [ფსალმუნთა] შ.ტ. 17რ.

მუ ღთა არამოდრეკა დღესა წმიდისა კ რიაკისასა მუ ღთა არამოდრეკა განწესებულ არს წმიდათა მამათაგან მც.სჯ.კ. 70.

მუ ღთა დადგინება მუ ღნი დაიდგნა ქუეყანასა ზედა ს ნ. 8,IV. ხოლო მან მუ ღნი დაიდგნა და ილოცვიდა მათთ ს (იქვე, 30,IV).

მუ ღთა მოდრეკა საუფლოთა დღესასწაულთა არცა მუ ღთა მოდრეკა ჯერ-არს და არცა მარხვა ქსდ. III,6,14.

მუ ღთმოდრეკა მერმე და მერმე მუ ღმოდრეკით უფლისა მიმართ ვილოცოთ ს.გ. 11. მუ ღთმოდრეკა სამი დიდი და იბ სხუა შ.ტ. 18გ. წმიდათა მარხვათა ქრისტეს შობისა და ყოვლად-ქებულთა მოციქულთასა, ოდეს დაემთხ ოს ალელუა , ვპყოფთ ჩუეულებისაებრსა მუ ღთმოდრეკასა წესისაებრ წმიდათა და დიდთა მარხვათა სა (იქვე, 20რ).

მუ ღპყრობით გალობა ცისკრითგან დიდისა ხუთშაბათისა თ ვიდრე შაბათამდე ახალკ რიაკისა და თ თ შაბათსაცა ვმოცა-ლეობთ ფსალმუნთა მუ ღპყრობით გალობისაგან, ხოლო ღამის-თევითგან ახალკ რიაკისა თ კუალად ვიწყებთ მუ ღებად შ.ტ. 17რ.

მღდელი (ოუ იერეუვ) ესე წმიდა მღდელი მივიდლოდა ადგი-ლით რუბა თ საღერწმესა იორდანისა კიდისასა ს.პ. 178. ბრძენო და ღმრთისმოყუარეო მღდელო, რომელსა-ეგე რწმუნებულ არს სულიერი საღმრთო მსახურება ... შინ. 34,97. შესამოსელი მღდე-

ლისა სახედ აჰრონის შესამოსლისა არს, რომელი ღმერთმან განუწესა: ქუეშეთ შთასაცუმელი იგი ვიდრე ფერ თამდე, და ზედა შესამკობელი იგი სამ არი გერმ. 11. რამეთუ მეწამული ქლამინდი შეჰმოსეს უფალსა, ამისთ ს მეწამულის ფერად ღებულსა შესამოსელსა შეიმოსნ მრავალგზის მღდელნი (იქვე, 12). მღდელნი სახედ არიან ზეცისა ძალთა - სერაბინთა; ვითარცა იგინი ორითა ფრთითა იფარვენ პირთა მათთა, ეგრეთვე ესენი შესამოსლითა მით საიდუმლო თა იფარვიან (იქვე). მღდელნი ვიდრემე მსგავსებისაებრ ქერობინთა და სეროფიმებრთა ძალთა სა არიან (იქვე, 33). შესლვად ქულბაგსა [ღ ნის საფარდულსა] არა ელ-ეწიფების მღდელთა მც.ს.კ. 29. [კანდელაკმან] თაყუანის-სცეს მღდელსა, რომელსა ეგულების დაწყება ღოცვისა შ.ტ. 13ვ. მღდელი აღდგეს, წარვიდეს და თაყუანის-სცეს წინამძღუარსა (იქვე). მღდელნი ჟამისმწირველნი ა.შ. 189. თუ მღდელთაგანი იყოს, სამღდლო თა წესითა დაჰმარხონ (იქვე). მღდელი ოცდაათისა წლისა ელთ-დასხმულ იქმნებოდინ რუკ. 96. [ღმერთი] მღუდელთმთავართა, მღუდელთა და დიაკონთა დაადგენს მსხუერპლთა შემწირველად წ.გ. 148. იხ. ხუცესი.

მღდელთმთავარი აღსლვა საყდარსა ზედა მღდელთმთავრისა და დაბეჭდვა ერისა მოასწავებს, ვითარმედ არს ძე ღმრთისა, შორის მდგომარე, და სრულ მყოფელი ორციელისა განგებულებისა გერმ. 37. საყდრით შთამოსლვა მღდელთმთავრისა და კათაკუმეველთა გან და მოასწავებს მეორედ მოსლვასა ქრისტესსა ზეცით (იქვე, 52). მღუდელთმთავარნი თითოეულნი მღუდელთა თ სთაგან მოი სენებიან კუეთასა შინა წ.გ. 111. მღუდელთმთავარი ათორმეტთა მოციქულთა ნაცვალი [არს] (იქვე, 192).

მღდელთმოძღუარი [წმიდა ეკლესია] მღდელთმოძღუართაგან შემკობილ არს გერმ. 8. [ქრისტე], ვითარცა ტარიგი, დაიკლა, და ვითარცა მღდელთმოძღუარმან, ძემან კაცისამან, შეწირა და შეიწირა (იქვე, 9). მღდელთმოძღურად ელთდასხმულ იქმნა ს ნ. 13.XI. მეხუთესა კრებასა... ყოვლით კერძოვე მღდელთმოძღუარნი შეკრებოდეს (იქვე, 6,IV). დიდო მღდელთ-მოძღუარო და მართალო ქრისტე ღმერთო ჩუენო კ-შ 77რ. წართქუას ღოცვა მღდელთმოძღუარმან (იქვე, 153ვ).

მღდელთმოძღუართა მთავარი კათალიკოსი, პატრი-არქი: წმიდანი მღდელთმოძღუართა მთავარნო, რომელნი შემდგომად ჩემსა ღირს იქმნეთ წინამძღურად წმიდასა ამას დედაქალაქსა... ქსდ. III,23-24.

მღდელთმოძღუართა წიგნი მრავალთავი: მღდელთ-მოძღუართა წიგნი დიდი საწელიწდო ქსდ. III,20.

მღდელთმოძღურება ნეტარმან მარტ რი მერვ წელი მღდელთმოძღურებასა (ჰუ პატრიარცია) შინა დაა-სრულა და ღმრთისა მივიდა ს.პ. 152. ესევეთარი იგი მღდელთმოძღუარი გინათუ კათალიკოზი, გინათუ ების-კოპოსი აღი ოცენ მღდელთმოძღუარებისაგან მც.ს.კ. 41. [წმიდა კ პრიანე] მღდელთმოძღურებისა საყდარსა დაჯდა და მწყემსად ერისა დაიდგინა ს ნ. 2,X. დაყვნა მღდელთმოძღურებასა შინა წელნი მრავალნი (იქვე, 12,XI).

მღდელთმოძღურებისა წესი [ეპისკოპოსნი იგი] ყოველსავე წესსა მღდელთმოძღურებისასა ადასრულებდენ დაუყენებელად მც.ს.ჯ.კ. 50.

მღდელ-მონაზონი მღუდელ-მონოზონი იონა ხელა-შვილი 7,38.

მღდელმოწამე ესე საკითხავი წმიდისა კ პრიანე მღდელმოწამისა დავით ტბელის ძისა თარგმნილ არს 1,13. წმიდისა მღდელმოწამისა სტეფანე ჰრომთა პაპისა ს ნ. 2,VIII. წმიდისა მღდელმოწამისა იპოლიტე ჰრომთა პაპისა შ.ტ. 29,I. წმიდისა ანთიმე მღდელ-მოწამისა (იქვე, 3,IX).

მღდელობა უკუეთუ იქორწინოს დიაკონმან, გინა ხუცესმან, მღდელობისაგან აღი ოცენ. ეგრეთვე, რომელსა ორგზის ექორწინოს, მღდელობისა პატივსა ვერ ელ-ეწიფების მოსლვად მც.ს.კ. 25. გონიერისა ვიდრემე სოფლისა სახე არს მღდელობა, ხოლო გრძნობადისა - ტაძარი გერმ. 52. ზეცისა იგი მღდელობანი და ქუეყა-ნისანი ძემან ღმრთისამან, შემოქმედმან ყოველთამან, განაწესნა გერმ. 9.

მღდელობისა წესი არავის ელ-ეწიფების მღდელობისა წესსა შინა მყოფსა სამოსლისა ეგვეთარისა შემოსად, რომელი არა წეს იყოს მღდელთადა მც.ს.კ. 44.

მღ მე, მღუიმე ძაგანი, მღუიმეს შელტოლვილი, მომცა ღმერთმან ქსდ. II,13. მიბრძანა სასომან ჩემმან ბერმან არსენი... რა თამცა წესსა ზედა ს მეონწმიდისასა დავსხენ მონასტრისა მღ მისა წესნი (იქვე).

მღ ძარება ღამისთევა (ღამისთევის ლოცვა): მღ ძა-რებისა და ღამისთევისა საგალობელსა ზედა, რაჟამს აქუნდეს სადიდებელი... ბ.ტ. 9ვ. მღვიძარება და ღამის-თევა, რომელი იქმნების სრულიად თითოეულსა წელიწადსა შინა (იქვე, 12ვ).

მღუდელ-მონოზონი იხ. მღდელმონაზონი.

მღუიმე იხ. მღ მე .

მშ დობის მიცემა მისცენ მას (წიგნისმკითხველსა) მშ დობა შინ. 73,249რ. შთავიდეს პატრიაქი საკურთხეველად და მისცეს მშ დობა ს ნ. 14,IX. აღვიდენ მღდელნი საკურთხეველად და მისცენ მშ დობა და დასხდენ (იქვე, 5,I). მშ დობა მისცენ და დასხდენ, და მეფსალმუნემან თქუას წარდგომა (იქვე, 24,XII).

მშ დობა მშ დობა ყოველთა კ-შ 142რ, 144რ. მშ დობასა მღდელი სიმაღლით საყდრისა თ შესაკრებელისა მიმართ მობს გერმ. 53.

მცირე დღესასწაული მცირესა დღესასწაულსა... დაიდგას ტრაპეზი ბ.ტ. 14რ.

მცირე კუერექსი (ჰუ მიკრჰ; სუნაპტჰ): დიაკონმან - მცირე კუერექსი ს.გ. 103.

მცირე მწუხრი წესი მცირეს მწუხრისა ტიბიკონისაებრ ბ.ტ. 5რ.

მცირ საკურთხეველი მცირეთა საკურთხეველ-თა ზედა ჟამი მრავალგზის იწირვის, ოდიკთა ცვალებითა მცნ. 137რ. იხ. დიდი საკურთხეველი.

მცხეთის ჯუარი ესე ჯუარი ქრისტ სი... აღჰუმართე სახელსა მცხეთისა ჯურისასა (VII ს.) ლაპ.წ. I,98. იხ. ბორც ს ჯუარი.

მძიმე აღ დეს [კანდელაკი] და იწყოს რეკად მძიმესა ნელიად შ.ტ. 13რ.

მძიმე ძელი ცისკრად ჰრეკს კანდილაფტი პირველად მძიმესა ძელსა მსუამრიად და ჟამის გამო დით შ.ტ. 17ვ.

მწირი უცხოობაში მცხოვრები, ყარიბი; განდევილი: მეცა, მწირი ნიკოლოზ, მოწამე ვარ ქსდ. III,131. იხ. მემწირე.

მწუხრი (Вечерня) სადღელამისო ციკლის პირველი ღმრთისმ-სახურება. არსებობს სამი სახისა: მცირე, დიდი, ყოველდღიური. მცირე მწუხრი სრულდება მხოლოდ ღამისთევის ღოცვის წინ. დიდი მწუხრი უმეტესწილად წარმოადგენს ღამისთევის ღოცვის პირველ ნაწილს (კ რიაკისა და დღესასწაულთა წინა საღამოს), აგრეთვე პირველშეწირულის ლიტურგიის პირველ ნაწილს, ზოგ-ჯერ სრულდება ბასილი დიდის ლიტურგიის დაწყებამდე (დიდ ხუთშაბათს, დიდ შაბათს და სხვ.) I.Д. 74. წინადლით მწუხრსა თქუან ნეტარა ს კაცი ტჰ. 30,7ვ. დასასრულსა მეექუსისა ჟამისა-სა ჰრეკონ მწუხრისა ს ნ. 5,1.

მწუხრი მწუხრად, მწუხრის ღოცვის დროს: დიდსა პარასკევსა მწუხრი კ-შ 241ვ. პარასკევსა მწუხრი წარიკითხნენ საკითხავნი ს ნ. 25,III. კ რიაკესა სამწუხროდ არაოდეს ვიტყ თ აღელუასა

ნაცვლად ფსალმუნისა (= წარდგომისა), არამედ ფსალმუნსა დღისასა შ.ტ. 18ვ.

მწუხრისა მწუხრის ღოცვა: მწუხრისათა [ვგალობთ] ჭირის კანონსა შ.ტ. 17რ.

მწუხრის ფსალმუნი მწუხრის ფსალმუნი - „აკურთხევს სული ჩემი უფალსა“ (ფს. 103) ბ.ტ. 5რ.

მცირე მწუხრი малая вечерня სრულდება ღამისთევის ღოცვის წინ Г.Д. 74.

მწყემსი [წმიდა კ პრიანე] მღვდელთმოდურებისა საყდარსა დაჯდა და მწყემსად ერისა დაიდგინა ს ნ. 2,X.

მწყემსთმთავარი Архипастырь მღვდელთმთავარი, ეპისკოპოსი; მთავარი (უფროსი) მღვდელებისა, რომლებიც არიან მწყემსნი სიტყვიერთა ცხოვართა (კაცთა) Г.Д. 23.

მწყობრი ეკლესიასა შინა დგომასა... სამ მწყობრ-გუნდეულებად: მღუდელთა, მგალობელთა დაერისა, გარნა მონა-წულნი არა ითქმიან გუნდ-წევრად წ.გ. VII.

მწყობრნი გალობანი დღესასწაულისანი „მწყობრნი“ ს ნ. 6,VIII.

მ ნეონი [დასადებელნი] „მ ნეო შორის მოწამეთა“ - ამას ზედა შინ. 34,106. ვიტყ თ სამთა დასდებელთა მ ნეოთა ზედა შ.ტ. 6,IX; 21,XI. დასდებელნი ძლისპირიანნი, მ ნეოთა ზედა (იქვე, 17,XII).

„მჯდომარენი“ თქუან... უფალო ღალატყავსა ზედა დასდებელნი მიგებებისანი - „მჯდომარენი“ ს ნ. 2,II.

ნავის კურთხევა ღოცვა ნავსა ზედა, რაჟამს ზღუასა შთაგდება ეგულებოდის კ-შ 218რ-ვ.

ნათელი ბრწყინავს... მწუხრის საგალობელი („ნათელი მხიარული“): დიდსა პარასკევსა მწუხრი არცა „წმიდაო ღმერთო“ ითქუმის, არცა „ნათელი ბრწყინავს“ კ-შ 241ვ.

ნათელი მხიარული... მწუხრის საგალობელი: ნათელი მხიარულსა ზედა შევიდენ საკურთხეველად ს ნ. 30,7ვ. ნათელი მხიარულსა ზედა იქმნას შესღვა მღვდელისა ს ნ. 29,VIII. ნათელი მხიარულსა ზედა შევიდენ მღვდელნი საკურთხეველად (იქვე, 25,III).

ნათელღებული შეიმოსოს ახლითა სამოსლითა წესისაებრ ახლად ნათელღებულთა სა კ-შ 235ვ.

ნათლვა სახლსა შინა არცა ნათლვა ეგების და არცა გ რგ ნთა კურთხევა **განგ.** 54. მთავარდიაკონისაგან არცა ნათლვა ეგების და არცა გ რგ ნთა კურთხევა (იქვე).

ნათლის მიმღებელი პირი, რომელიც ინათლება, **ოჟ ბაპტიზოვმენო** : ჰკითხოს მღდელმან ნათლის მიმღე-ბელსა კ-შ 17ვ.

ნათლისმღებელი ჰკითხოს [მღდელმან] ნათლისმღე-ბელსა მას: შეუდგებია ქრისტესა? კ- 27რ.

ნათლის-ღება ნათელს-ვიდებთ ქრისტეს სიკუდილისაებრ და აღდგომისა მისისა წყალსა შინა შთატევეებითა და აღმოტევეებითა და სამგზის ზედწოდებითა სამ დღე დაფლვასა და აღდგომასა ქრისტესსა გამოვსახავთ და აღვიარებთ **გერმ.** 49.

ნათლისღება

I საუფლო დღესასწაული, განცხადება უფლსა ჩვენისა იესუ ქრისტესი: გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა , ნათლისღებისათ ს უფლისა ჩვენისა იესუ ქრისტ სსა დღესა განცხადებასა 1,374. ნათლისღება უფლისა ჩვენისა იესუ ქრისტესი ს ნ. 6,1. საკითხავი, თქმული წმიდისა კ რილე ებისკოპოსისა ნათლისღებისათ ს 19,68.

II წმიდა ნათლისღება არს მოსატევებელად ცოდვათა უფლისა მიერ განწესებულ **გერმ.** 22. ბრძანებისაებრ უფლისა, თანა-აც ყოველსა კაცსა ნათლისღება (იქვე, 23). ყოველი, რომელი განმზადებოდის ნათლისღებად, მრწამსი დაისწავლოს და მღდელ-თა წარმოუთხრას და ეგრეთ ნათელ-იღოს **მც.ს.კ.** 62. აღბეჭდვა ბეჭდითა წმიდისა ნათლისღებისა თა (ს ნ. 22,VIII).

ნათლისღება უფლისა დღესასწაულობით დღესა მას ნათლისღებისა უფლისასა, თუესა იანვარსა ვ **მც.ს.კ.** 35.

ნათლის-ცემა ნათელ-სცეს მღდელთმოძღუარმან შინ. 73,25რ..

ნათლის-ცემა ეგუტერთა, რომელნი არიან სახლთა შინა, არა ჯერ-არს ნათლის-ცემა ახალმონათლისა , არამედ, რომელსა ენებოს წმიდისა მის ნათლის-ღებისა ღირს-ყოფად, კათოლიკე ეკლესიათა მივიდენ და მუნ მიიღონ ნიჭი იგი დიდებული **მც.ს.კ.** 57.

ნატეხარა ჭურის ნატეხი, კეცი, რომელსაც გურიაში საკმევლის დასასხმელად ხმარობენ საკალანდო და სხვა რიტუალების დროს (იხ. 2632, ფ. 3).

ნაყოფთათ ს ლოცვა წმიდისა მოწამისა ტრ ფონისი ყოვლისათ ს ნაყოფისა ვენა ისა და ბოსტნისა და ყანისა კ-შ 226რ-229ვ.

ნაწილი წმიდა ნაწილი, ზიარება: ნაწილისა დაწვა არა იკადრების, არამედ ღრმად დამარხვა ჯერ-არს **განგ.** 51. ნაწილსა

ორისა ანუ სამისა თ საგან უფრო ნუ შეინახავ, რა თა არა დაობდეს და გემო გამოუვიდეს; კუალად გამოსცვალებდი და ახალსა შეინახვიდი, და ძუელსა მას წმიდასა ადგილსა ეკლესიისა კუთხესა ჩასდებდი (იქვე, 54).

ნაწილთა აღმოყვანება მორწმუნებან მეფებან ლეონ აღმოიყვანნა წმიდანი იგი ნაწილნი [წმიდისა მარიამისნი] და მის მიერ აღშენებულსა მონასტერსა დასხნა ს ნ. 22,VII.

ნაწილთა აღმოყვანება იხ. აღმოყვანება ნაწილთა .

ნაწილთა აღყვანება პატიოსანნი ნაწილნი მისნი (წმიდისა ტიმოთესნი) კოსტანტინეპოლის აღიყვანნეს ს ნ. 22,I.

ნაწილთა პოვნა ანგელოზისა მიერ პოვნა ნაწილ-თა წმიდათა მოწამეთა ს ნ. 2,VIII. იხ. პოვნა ნაწილთა .

ნაწილთა მოყვანება კზ [იანვრისასა] ნაწილთა მოყვანება წმიდისა იოვანე ოქროპირისათა შ.ტ. 16ვ. ნაწილთა მოყვანება წმიდისა ეგნატი ღმერთშემოსილისათა (იქვე, 29,I).

ნაწილთა უკუმოყვანება წმიდისა მამისა ჩუენისა იოვანე ოქროპირისა ნაწილთა უკუმოყვანება კომა-ნა თ სომხითისა თ ს ნ. 27,I. წმიდისა ეგნატი ღმერთ-შემოსილისა ნაწილთა უკუმოყვანება (იქვე, 29,I).

ნაწილნი წმიდათანი წმიდათა ნეშტი, უხრწნელად დაცული და სასწაულთა მოქმედი: განგება , რაჟამს გინდეს ევლოგიისა შექმნა წმიდათა ნაწილთაგან კ-შ 183რ. ნაწილნი განბანილნი დაუსუენნეს (იქვე). ...რომელი ნაწილთა მიერ წმიდათა შენთა სა... ყოველსა სენსა განჰკურნებ (იქვე, 230რ). ნაწილნი წმიდათანი... ჩემსა ეკლესიასა შინა იყოს ქსძ. II,15. ნაწილნი წმიდისა ბართლომე მოციქულისანი (იქვე, 8). დადგა ლუსკუმა და დასხნა მას შინა წმიდანი იგი ნაწილნი ს ნ. 11,VII. პატიოსანნი ნაწილნი [წმიდისა ევსტათისნი] მასვე ქალაქსა შინა დაისხნეს (იქვე, 28,VII). პატიოსანნი ნაწილნი [წმიდისა აკაკისნი] ლეონტი მღვდელმან შემურნა (იქვე). წმიდისა ეგნატი ღმერთშემოსილისა ნაწილთა უკუმოყვანება (იქვე, 29,I). ანგელოზისა მიერ პოვნა ნაწილთა წმიდათა მოწამეთა (იქვე, 2,VIII).

ნახპეტი ესე ჯუარი ვარდან ნახპეტისა (494 წ.) ლაპ.წ. I, 75. ესე ჯუარი წმიდა ბოლნისის ნახპეტისა (იქვე, 76).

ნეტარა ს კაცი ნეტარ არს კაცი... (ფს. 1,1) წინა დღით მწუხრსა თქუან ნეტარა ს კაცი ტკ. 30,7ვ. თქუან კანონი „ნეტარა ს კაცისა “ (ვარ. ნეტარ არს კაცისა) ს ნ. 24,XII. უკუეთუ კ რიაკე იყოს, მწუხრისასა „ნეტარა ს კაცი“ (ნეტარ არს კაცი) არა ითქუმის, არამედ „უფალო დაღაღყავი“ (იქვე).

ნეტარ არს კაცი შაბათსა მწუხრად ვფსალმუნებთ სრულიად კანონსა „ნეტარ არს კაცსა“ ბ.ტ. 12ვ. გავიმუ ლებით „ნეტარ არს კაცსა“, თ სითა კილო თა შ.ტ. 13ვ. დამისთევასა „ნეტარ არს კაცი“ ითქუას (იქვე, 8,IX). ფსალმუნება ნეტარ არს კაცისა (იქვე, 21,XI). ვიტყ თ პირველსა ფსალმუნსა ნეტარ არს კაცისასა (იქვე, 17,I; 2,II).

ნეტარ-არიანი

I ფს. 31: ნეტარ არიან, რომელთა მიეტევნენ უშჯულოებანი და რომელთა დაეფარნენ ცოდვანი (იქვე,). კ-შ 25რ-ვ. [კანდელაკი] იტყოდის ნეტარ-არიანთა შ.ტ. 13რ. [აკუმევს მღდელი], ვგალობდეთ რა ნეტარ-არიანთა (იქვე, 19რ). ამისსა შემდგომად ნეტარ-არიანი, [და] დასდებელნი შემდგომად ნეტარ-არიანთა სა კ- 134რ. თქუან ნეტარ-არიანი უალილოდ კ- 69ვ. აღმოიკითხვების ნეტარ-არიანი ხუთგზის წ.გ. 172.

II ფს. 117, რომელიც იწყება სიტყვებით: „ნეტარ არიან უბიწონი გზასა...“ [ბერძნულად ეწოდება № მწმო - „უბიწო“]: იწყონ ნეტარ-არიანთა. [კუერექსი შესუენებულთა] ითქუმის შაბათსაცა საშუვალ ნეტარ-არიანთა კ-შ 89ვ.

ნეტარი ამ ეპითეტით მოიხსენიებიან წმიდა მღდელთ-მთავრები, ღირსი მამები და ქრისტესთვის სალოსნი: სენება ნეტარისა იოვანე ოქროპირისა ს ნ. 31,VII. შდრ. სანატრელი.

ნეტარ-იყვნენ Блаженны დასდებლები, რომლებიც იგალობება ლიტურგიაზე მესამე კვერექსის შემდეგ, მცირე შესვლის წინ კვირა დღეს და იმ დღესასწაულებზე, რომლებზედაც ანტიფონები არაა. „ნეტარ-იყვნენ“ ეწოდება იმიტომ, რომ ისინი იგალობებიან სახარების „ნეტარებათა“ (მათე 5,3-12) მუხლების ჩართვით. თითოეული კ რიაკის დასდებელნი მითითებულია პარაკლიტონში. სადღესასწაულო დღეებში კი ამ დასდებლების ნაცვლად იგალობება დასდებლები მე-3 და მე-6 გალობისა სადღესასწაულო კანონიდან Г.Д. 46.

ნეჭა დაუტეობთ მუ ღთსაყრელად (ვარ. მუ ღთსადრე-კელად) დაფენილთა მათ ნეჭათა და წარვალთ სადგომად განჩინებულთა მათ ადგილთა ჩუენთა 84,14ვ.

ნიკოლასწმიდა წმიდა ნიკოლოზის ეკლესია: ნიკოლასწმიდას შევქმენ სახლი ქსდ. III,28.

ნინეველთა მარხვა თუესა ივლისსა იდ, იე - ნინეველთა მარხვა , სამ დღე და სამ ღამე შინ. 34,113.

ნინეველთა პარაკლიტიონნი სინანულის გალობანი: ესე ნინეველთა პარაკლიტიონნი ანუ ორციელისა პარასკევსა ანუ პირმარხვად, და ოდესცა ღიტანია იყოს, ითქუნენ შინ. 34,113.

ნინეველთა თთუესა ივლისსა იდ, იე - სენება წმიდისა იონა წინაწარმეტყუელისა და სინანული ნინეველთა, მარხვა სამ დღ და სამ დამ შინ. 34,127.

ნიქოზელი ნიქოზის ეპისკოპოსი: ნიქოზელი სანატრელი სტეფანე ეპისკოპოსი ღ.წ. I,172.

ნიში ჯუარისა ნიშითა ჯუარისა თა მძლე ექმნა წინააღმდგომთა თ სთა (წმიდა კოსტანტინე დიდი) ს ნ. 5,VIII.

ნუგეშინის-ცემა იქმნების ნუგეშინის-ცემა ძმათა შ.ტ. 8,IX.

ნუ მიმცემ ჩუენ სრულიად... მეცხრე ჟამის საგალობელი: კ-შ 240რ.

ოდიკი (АНТИМИНС - „მაგიდის ნაცვალი“) აბრეშუმის ქსოვილის მართკუთხა ნაჭერი, რომელშიც ჩაკერებულია წმ. ნაწილები და დასვენებულია საკურთხეველზე. ოდიკი წარმოიშვა ქრისტიანობის პირველ საუკუნეებში, როდესაც ქრისტიანებს ხშირი და უეცარი დევნის გამო (ჯერ წარმართთაგან, შემდეგ ერეტიკოსთაგან) არ შეეძლოთ არა მარტო მუდმივი მყარი ტრაპეზის მოწყობა (ხისა, ქვის ან მეტალისა), არამედ ეკლესიებიც ყოველთვის არ ჰქონდათ. ამ შემთხვევაში ოდიკი ტრაპეზის როლს ასრულებდა. წმიდა ნაწილები, მასში იმიტომაც ჩაკერებული, რომ, უძველესი ჩვეულების თანახმად, საღმრთო ღიტურგიას მოწამეთა საფლავებზე ასრულებდნენ. ოდიკი დღევანდლამდე შემორჩა იმის გამო, რომ წმიდა მამათა კანონებით, თითოეული ეკლესია უნდა კურთხეულიყო უსათუოდ ეპისკოპოსის მიერ, ხოლო ზოგიერთი ეპარქიის დიდი სივრცისა და ეკლესიათა სიმრავლის გამო ეპისკოპოსს არ შეეძლო ყველგან მისვლა, ამიტომ მას უფლება მიეცა, ახალმოწყობილ ეკლესიებში წინასწარ ნაკურთხი ოდიკები გაეგზავნა (Гр.Д. 18): საკურთხეველსა ზედა დამყარებულსა და ოდიკსა ზედა, სს სა წირულსა, მეორედ არა სწირო მცნ. 137რ. მცირეთა საკურთხეველთა ზედა ჟამი მრავალგზის იწირვის, ოდიკთა ცვალებითა (იქვე). ოდიკსა უკუეთუ ფერ ი გამოსწყდეს, გაი ურიტოს ანუ თაგუმან უკბინოს ანუ წირულსა ზედა მეორედ იწიროს ანუ წირვამან მ დღე დაყოს მას ზედა, ნუღარა სწირავ; ეპისკოპოსსა მიჰგუარე და სხუა მოგცეს (იქვე; შდრ. განგ. 54).

ოთხთავი იკითხვიდენ ოთხთავსა ყოველთა ჟამთა ზედა ქსდ. III,10. სახარებანი ოთხთავნი გ ქსდ. III,20.

ოთხნი სახარებანი ოთხნი სახარებანი არიან, ვინა თგან ოთხნი არიან სულნი საყოველთაონი, ოთხსახეთა ცხოველთაებრ, რომელთა შორის მჯდომარე არს ყოველთა ღმერთი გერმ. 39.

ოთხშაბათი შუაზატიკისა ოთხშაბათსა შუაზადიკისასა ბ.ტ. 286რ.

ოთხფსალმუნი დიდსა პარასკევსა - ხუედრნი ოთხფსალმუნნი ანდრია სნი კ-შ 241ვ.

ოთხშაბათ-პარასკევი ყოველთა ოთხშაბათ-პარასკევთა, ვითარცა დიდთა მარხვათა, ჯერ-არს მარხვა, რამეთუ დღენი არიან უფლისა ჩუენისა ვნებისანი განგ. 54.

ოთხხატედნი ცხოველნი ოთხხატედნი ცხოველნი გიგალობენ შენ მითა დაუდუმებელითა კ-შ 188რ-ვ.

ოლარი შესამოსელი იგი მღდელობისა - კუართი და ოლარი და სარტყელი და ზეწარი მც.სჯ.კ. 76. იხ. უღელი. ოლარისათ ს: ეპიტრაქილი არს სახე ფაკელისა, რომლითა შეიკრა ქედი ქრისტესი და წარყვანებულ იქმნა მღდელთმთავრისა მიმართ შეკრული გერმ. 33. აღიდებს [მღდელი] ოლარსა, ემთხუევის ჯუარსა მას, რომელ არს მას ზედა, და დაიდებს ქედსა ზედა ბ.ტ. 5ვ. ოლარი დღითი-დღე ცხად-გ ყოფს მეუფისა დაბმასა სახლსა შინა კაიაფა არხიერისასა წ.გ. 4. ოლარი საიდუმლოდ მნიშვნელობს უღელსა ქრისტესსა ტკბილსა (იქვე, 5). ოლარისა ქედითგან გადმოკიდება საიდუმლოდ მადლისა მოღება არს ზეგარდამო ქრისტეს ღმრთისა მიერ სულითა წმიდითა (იქვე, 6). იხ. ეპიტრაქილი.

ომფორი ომფორი არს სახედ აჰრონის შესამოსელისა გერმ. 33. (ვარ. ომფორო, ომოფორი) ომფორი იგი ეპისკოპოსისა ცხოვარსა მას წყმედულსა მოასწავებს, რომელი მოიძია უფალმან, მწყემსმან მან კეთილმან და იტ რთა მ ართა ზედა თ სთა (იქვე, 13). ეპისკოპოსისა ომფორი, მატყლისაგან მყოფი, და არა სელისა, ცხოვარისა ტყავსამოასწავებს, რომელიცა შეცთომილი მოიძია უფალმან და მ ართა ზედა აღიღო (იქვე, 54). უკუეთუ მღდელთმოძღუარი იყოს, დადვას ომფორი მისი მთავარდიაკონმან საკურთხეველსა ზედა ს ნ. 5, I. [წმიდამან კაპიტონ] სამღდელთმოძღურო სამოსელი შეიმოსა და ომფორი მოიდვა (იქვე, 6, III). მოვიდეს მთავარდიაკონი და მოსძარცოს პატრიაქსა ომფორი (იქვე, 14, IX).

ორარი ორარნი დიაკონთანი [არიან] სახენი ანგელოზთა ფრთეთანი, მსახურებად წარვლინებულთანი გერმ. 33. აღიდებს დიაკონი სტიხარსა თ სსა და ოლარსა ბ.ტ. 6ვ.

ორკეცნი გალობანი ერთ ძლისპირზე გაწყობილ ძირითად გალობათა და „სხუანის“ ტექსტი: [ესე გალობანი] ორკეცად ზემო თ ჰპოვნე შინ. 34,130.

ორმეოცი

I წმიდა ორმეოცი; ორმოცდღიანი მარხვა, დიდი მარხვა: ორმეოც დღე იყოს წესი მარხვათა და აღესრულების რიცხ იგი ორმეოცთა დღეთა პარასკევსა ბზობისასა მც.ს.კ. 32. განგ წესებიეს მარხვა ორმეოც დღე, რომელი-იგი მიიღებს დაწყებასა დღესა ორშაბათსა და აღესრულების დღესა პარასკევსა (იქვე, 35). წმიდა და დიდი ორმეოცი შ.ტ. 17რ.

II ორმოცდღიანი პერიოდი: იმარხნენ ორნი ორმეოცნი შინ. 73,236რ.

ორმოცამდისი კითხვა ორმოცამდისი კითხვა კ- 61რ.

ორმ რივ გალობა გალობენ ორმხრივ ფსალმუნსა ამას გამოკრებულსა ს.გ. 165.

ორშაბათი აღვსებისა უკუეთუ ორშაბათსა აღვსებისასა... ს ნ. 25,III. ორშაბათი აღვსებისა 4,21. ორშაბათსა აღვსებისასა 4,21.

ოქსინო შესამოსელი სამდღელთმოდურო ოქსინო ქსდ. III,21.

ოცნებით დაბრკოლება ძილსა შინა თუ ვისმე ოცნებით დაბრკოლება შეემთხ ოს, მას დღესა ჟამსა არა ეზიაროს, არცა საკურთხეველად შევიდეს, არცა სახარებასა შეემთხ ოს, არცა ხატთა ქსდ. III,7.

ოხითა სამხრის და ზოგიერთი სხვა წეს-განგების დასდებელი. სამხრის ოხითა ტექსტობრივად ემთხვევა მწუხრის „ლიტანიას“ და ცისკრის „ღმერთი-უფალსა“ ზედა დასდებელს. ეს სახელწოდება (ოხითა) მან მიიღო ფსალმუნთა წილის პირველი ჩასართავის („ოხითა წმიდისა ღმრთისმშობელისა თა, მაცხოვარ, გუაცხოვნენ ჩუენ“) მიხედვით: ლიტანიისად და ღმერთი-უფალსა ზედა და სამხრად ოხითად ესე ითქუას ს ნ. 6ვ,7ვ. ფსალმუნი გ; და ყოველსა მუ ღსა ზედა - ზემოწერილი იგი ოხითა (იქვე, 9რ). სამხრად - ოხითა (იქვე, 8ვ). ლიტანიისა და „ღმერთი უფალსა“ ზედა და სამხრად ოხითად (იქვე, 8.XI). ყოველთა მუ ღთა ზედა სამხრისა ოხითასა იტყოდიან (იქვე, 6,1). მოიქცეს და ესე ოხითა ერსა უკანანახოს კ-შ 81ვ.

ოხითა წმიდისა ღმრთისმშობელისა თა, მაცხოვარ, აცხოვნენ სულნი ჩუენნი (ჩასართავი ფსალმუნთა წილისა): ყოველსა მუ ღსა ზედა ესრეთ იტყოდიან: ოხითა წმიდისა

ღმრთისმშობელისა თა, მაცხოვარ, აცხოვნენ სულნი ჩუენნი
ს ნ. 14, IX.

პავლე

I პავლეს ეპისტოლეთა წიგნი, სამოციქულო: იკითხონ პავლე
ებრაელთა ს ნ. 24, XII. პავლე გალატელთა (იქვე).

II საღმრთისმსახურო საკითხავი პავლეს ეპისტოლეთა
წიგნიდან: ესე პავლე... ითქუმის ყოველთა ღმრთისმშობლის
დღესასწაულთა ს ნ. 9რ.

პავლე ებრაელთა პავლე მოციქულის ეპისტოლე ებრაელთა
მიმართ ს ნ. 7რ.

პავლე ფილიპელთა პავლე მოციქულის ეპისტოლე ფილი-
პელთა მიმართ ს ნ. 9რ.

„პავლისა“ ს ნაქსარი პავლეს საკითხავთა კრებული, შედგე-
ნილი დღესასწაულების მიხედვით: ჰპოვო ამასვე დღესა „პავლი-
სა“ ს ნაქსარსა ს ნ. 8, XI. იხ. ს ნაქსარი სახარებისა .

პანაგია , პანაღია

I ყოვლადწმიდა (ღმრთისმშობელი): გარდავთარგმნეთ მონა-
სტრისა პანაგიისა განგებისაგან ა.შ. 157.

II ღმრთისმშობლის სახელზე ნაკურთხი პური: ჯუარსა და-
სახავს აპყრობილითა მით პურითა პანაგიარსა ზედა 84,32რ. წე-
სი პანაღი[ი]სა , რომელი იქმნების მონასტერსა შინა ყოველსა
დღესა ბ.ტ. 10რ. იხ. ამაღლება ყოვლადწმიდისა (პანაგიისა).

პანაღია იხ. პანაგია .

პანაშ დი კ-შ 89ვ, 90ვ.

პაპა (პაპკა) პაპი: ლეონტი პაპა ევსები აცთუნა და არა უთ-
ხრა მართალი ს.პ. 213. ყოველთავე საეკლესიოთა წესთა შინა პა-
ტრიარქი კოსტანტინეპოლისა მეორე იყოს პაპისა მის ჰრომაელი-
სა მც.ს.კ. 50.

პაპი ჰრომისა [წმიდა ქს სტე] მივიდა ჰრომს და იკურთხა
პაპად ჰრომისა ს ნ. 10, VIII. იხ. ჰრომთა პაპი.

პარაკლისი ...თუ ვითარ გარდაი დების პარაკლისი პასექს
ბ.ტ. 272ვ. სამადლობელი პარაკლისი ს.გ. 54.

პარაკლიტიკონნი დასადებელნი პარაკლიტიკონნი, რომელნი
მოვლენა[ნ] ტაძარსა წმიდისა დედოფლისა ჩუენისა ღმრთისმშო-
ბელისასა და ითხოვენ შეწვენასა სნეულთათ ს და ყოველთა
ჭირვეულთათ ს შინ. 34, 109. დასადებელნი წმიდათა მამათანი პა-
რაკლიტიკონნი (იქვე, 112).

პარაკლიტონი უკუეთუ დახუდეს კ რიაკესა, პირველად აღდ-
გომისანი ითქუმიან, ხოლო უკუეთუ სხუასა დღესა დახუდეს,

არარა ითქუმის პარაკლიტონისა შ.ტ. 1,IX. გალობანი ორნი, პარაკლიტონისანი და სათუეო სანი (იქვე, 2,IX). კანანახი იტყ ს მასა პარაკლიტონისასა ბ.ტ. 6ვ. ვიტყ თ „უფალო დაღადყავსა“, რომელიც მა პარაკლიტონისა დახუდეს (იქვე). ითქმის დასდებელი პარაკლიტონისა, აღდგომის დ და აღმოსავლური დ (იქვე, 9რ). საგალობელნი ყოველთა შ დეულთანი, თუ ვითარ გალობს პარაკლიტონი თვენისა თანა (იქვე, 18ვ-19რ). ვიყიდე წიგნი პარაკლიტონი ქსდ. III,33.

პარეკლესიარხი მივაღს პარეკლესიარხი, რომელ არს სანთლისა აღმნთებელი ბ.ტ. 5რ.

პასექნი სახილველნი (Зрячая пасхалия) პასექნი სახილველნი კლიტურებრ ასოთა[]სა ბ.ტ. 345რ.

პასტორი ასწავებენ პატრნი და პასტორნი, თითოეულნი თ სთა სამწყსოთა წ.გ. 173.

პატივი თანამდებობა, სახელო: რომელთამე ეკლესიათა შინა დიაკონთა მიიღიან პატივი რა მე საეკლესიო , და მიზეზითა მით მის პატივისა თა დასხდებიან ზემო თ ხუცესთასა მც.ს.კ. 28. ნეტარი ესე მაშინ ხუცობისა პატივსა იყო 1,10. ესე [ვიკენტი] იყო... პატივითა დიაკონი ეკლესიისა ს ნ. 22,1.

პატიოსანი ძელი დაასუენებს მღვდელი პატიოსანსა ძელსა ფეშხუემსა ზედა შ.ტ. 14,IX.

პატიოსანი ჯუარი გამოიყვანოს [მღვდელმან] პატიოსანი ჯუარი თ ნიერ ბუდისა, მორჩთა თანა შროშნისათა შ.ტ. 14,IX.

პატრი ასწავებენ პატრნი და პასტორნი, თითოეულნი თ სთა სამწყსოთა წ.გ. 173.

პატრიარხი კალისტე პატრიარხი ს.გ. 81. იხ. პატრიარქი.

პატრიარქი იყო ვინმე ოდესმე ერთი მამათმთავარი, რომელ არს პატრიარქი, ზედა წმიდასა ქალაქსა იერუსალემსა გერმ. 25. ირწმუნე ჩემი, პატრიარქ (იქვე). ყოველთავე საეკლესიოთა წესთა შინა პატრიარქი კოსტანტინეპოლისა მეორე იყოს პაპისა მის პრომაელისა, ეგრეთვე სხუანი იგი პატრიარქნი თ სსა წესსა ზედა - იერუსალემელი და ალექსანდრიელი და ანტიოქელი მც.ს.კ. 50.

სენება ნეტარისა იოვანე ოქროპირისა , რაჟამს დასუეს პატრიარქად ს ნ. 31,VII. ეგნატი... დაიდგინა პატრიარქად (იქვე, 20,XII). შეიმოსოს პატრიარქი და ეპისკოპოსნი და მღვდელნი სადიაკონოს (იქვე, 14,IX). მზე რა აღმობრწყინდეს (ცისკრის ღოცვის ბოლოს), აღვიდეს პატრიარქი საფსალმუნეთა ზედა (იქვე). [მთავარდიაკონმან] მოსძარცოს პატრიარქსა ომფორი (იქვე). პატრიარქმან მუ ღნი მოი-

დრიკნეს და აღდგეს და აღიღოს ძელი ცხორებისა და აღიპყრას ზე (იქვე). მერმეცა გვედრებით პატრიარქისა ჩუენისა... ბ.ტ. 5რ.

პატრიაქობა თქუმული გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა , რაჟამს იჯმნიდა იგი პატრიაქობისაგან 1,9; 16,51.

პატრუკი იწყებს წინამძღუარი განყოფად ზეთსა კანდლისაგან წმიდისა პატრუკითა ჭილისა თა შ.ტ. 13,XI.

პერექელი პერექელი, რომელ არს ცა , ლოდისა მის წილ არს, რომელი იყო კარსა ზედა საფლავისასა გერმ. 19.

პეტრახილი შეიმოსს მღუდელი პეტრახილსა და ფილონსა ს.გ. 54. აღი დის [მღდელი] პეტრახილსა (იქვე, 163). მღუდელთმთავარი შეიმოსს პეტრახილსა, ომფორსა და მიტრასა (იქვე, ს.გ. 175). იხ. ეპიტრახილი.

პეტრეს ჯაჭუთა თაყუანისცემა წმიდისა მოციქულისა პეტრეს ჯაჭუთა თაყუანისცემა ს ნ. 16,I.

პირად-პირადნი ორნი გალობანი: „პირად-პირადნი“ და „ზღუა უვალნი“ ს ნ. 15,VIII.

პირველდასაწყები ფსალმუნი პირველდასაწყები ფსალმუნი ჩასართავითა ბ.ტ. 10გ. იხ. პირველდაწყებითი ფსალმუნი.

პირველ-ეპისკოპოსი წმიდაო სამებაო, ზაქარია პირველ-ეპისკოპოსი შეიწყალე (V ს.) ლ.წ. I,71.

პირველთა მამათა ვიტყ თ [ლიტანიისასა] პირველთა მამათასა შ.ტ. 42რ.

პირველთა ნაყოფთა შემწირველთა ზედა: ლოცვა პირველთა ნაყოფთა შემწირველთა ზედა 294,133გ-134რ; შინ. 73,208გ-9რ.

პირველითგან იყო სიტყუა (იოვანე 1,1): სახარება პირველითგან იყო სიტყუა კ- 207გ.

პირველი ჟამი ლოცვა პირველისა ჟამისა კ-შ 143რ.

პირველმოწამე აჩუენე შენ გ რ გ ნი სტეფანესი, პირველისა მოწამისა , და იყავ შენცა პირველმოწამე, ღირსო წმიდაო პროკოპი შინ. 14,240რ. წმიდისა პირველმოწამისა და მოციქულთასწორისა თეკლა სი შ.ტ. 24,IX.

პირველშეწირული წმიდა - წმიდათა ასამაღლებელი, სათქმელი ზიარების წინ სიწმიდის განახლების ლიტურგიაზე; აგრეთვე წინდობის შემდეგ, „უკუეთუ კურთხევის ოდენ ენებოს უგ რგ ნოდ“ (კ-შ 31რ), და ქორწინებისას, გ რ გ ნთა კურთხევის დროს (კ-შ 36რ).

პირის სნა უკუეთუ ვინმე ეზიარებოდის, ეზიაროს და სამხრად პირი ი სნას და ჰმადლობდეს უვალსა ქსძ. III,6. აღვსებითგან ახალკ რიაკემდე არა ჯერ-არს მარხვა , არამედ სამხრად პი-

რისა სნა (იქვე). ოდესცა აღასრულონ წესი ჟამისწირვისა , მაშინ პირი ი სნან (იქვე, 10).

პირი ჩემი აღვადე... პირველი ჟამის („მზისა“) ღმრთისმშობლისა (კ-შ 238ვ).

პირმარხვა ესე ნინეველთა პარაკლიტიონნი... პირმარხვად ითქუნენ შინ. 34,113.

პირმარხვისა ორშაბათი ქრისტეშობითგან პირმარხვისა ორშაბათადმდე [ვგალობთ] ორსა კანონსა ცისკრად, ერთსა - მწუხრი შ.ტ. 16ვ.

პკურება წყალი კურთხეული სახედ ნათლისღებისა აპკურა ერმასა მას [წმიდამან ბასილი] ს ნ. 6,III.

პრესვიტერი არხიერნი, პრესვიტერნი და დიაკონნი წ.გ. 79.

პრიმიკრიოსი პრიმიკრიოს, რომელ არს მელამპრე 85,66.

პრიხეტნიკი წმიდის გიორგის ეკლესიის პრიხეტნიკი პავლე 33,28.

პური დაგება პურისა მის და ბარძიმისა - მიმსგავსება არს სერობისა მის დიდებულისა გერმ. 14. პური იგი წინადაგებული შესაწირავისა - აჩუენებს აურაცხელსა მას სიმრავლესა მადლისა ღმრთისა სა (იქვე, 13).

პურის კურთხევა სრულდება დღესასწაულების წინა საღამოს, მწუხრის ღოცვის ბოლოში. პურთან ერთად იკურთხევა ხორბალი, ღვინო და ზეთი. ძველად, როცა ღამისთევის ღოცვა გრძელდებოდა მთელ ღამეს, პურის კურთხევა სრულდებოდა მლოცველთა დასანაყრებლად; კურთხევის შემდეგ ეს პური (მას ეწოდებოდა ევლოგია, ე. ი. კურთხევა) ეკლესიაში დაურიგდებოდა მლოცველთ; მისი ხმევის შემდეგ გაგრძელდებოდა ღამისთევის ღოცვა. ნაკურთხი პურის დარიგება ამჟამადც ხდება, მაგრამ არა დანაყრების მიზნით, არამედ საღმრთო კურთხევის მისაღებად. საკურთხებლად დაიდება ხუთი პური იმ სასწაულის მოსახსენებლად, რომ უფალმა აკურთხა ხუთი პური და ხუთი ათასი განაძღო (მათე 14,13-21; მარკ. 6,30-44; ლუკა 9,10-17; იოვანე 6,1-14) Γ.Δ. 44.

პური შესაწირავისა საკურთხეველსა წმიდასა მას ტრაპეზსა არარა სხუა დაეგების, გარნა პური იგი შესაწირავისა და ღნო წყლითა განზავებული მც.ს.კ. 45.

პური წინადაგებისა პური წინადაგებისა გამოაჩინებს განწმედასა სოფლისასა და გარდამატებულებასა ღმრთისა სახიერებისა სიმდიდრისასა გერმ. 34.

პურობა , პური სადილი: ღოცვა და კურთხევა , რაჟამს პურად დასხდებოდენ 84,31ვ.

ჟამი

I „დიდება მაღალთა“ და დასრულება ჟამისა შ.ტ. 1,IX.

II ნიშნის მიცემა; მღვდელთმთავრის მიერ მღვდელ-მსახურთა დალოცვა რაიმე საღმრთო მოქმედების შესა-სრულებლად (კვერქის წარმოთქმა, კმევა და სხვ.): მიიღებს ჟამსა მთავარდიაკონი კ- 422ვ,423რ.

ჟამად-ჟამადისანი მოწესეთა... ათორმეტნი ჟამნი დღისა და ღამისანი ეპყრნენ, ფსალმუნნი და ღოცვანი ჟამად-ჟამადისანი შინ. 34,95.

ჟამება წინამძღვართან შესვლისათვის ნებართვისგამოთხოვა რაიმე ღოცვის წარმოთქმით: წინაშე მამისა (ე. ი. წინამძღვრისა) აღვალ და მიჟამე ი.ე. 54.

ჟამთა ღოცვა ჟამნი ილოცნენ, ვითარცა პირველ დაიწერა, უკანონოდ, სამჟამისა და შუადღისა ერთად ს ნ. 25,III. ჟამთა არა ილოცვიდენ (იქვე, 15,XI). თითოეულმან თ სსა სენაკსა ჟამნიცა ილოცნეს (იქვე).

ჟამთა ღოცვა ჯერ-არს მარხვა და ჟამთა ღოცვა ქსდ. III,10. ხოლო საქმესა დაგაცადებთ ვიდრე სამხრადმდე, და ჟამთა ღოცვასა ს ნ. 8ვ. რომელთა წმიდათა სენებასა დაგაცადებთ ჟამთა ღოცვასა და მუ ღთ დრეკასა (იქვე, 2ვ). მღვდელმან ჟამთა ღოცვანი რიცხ თა პოვნეს და თითოეულისა ჟამისასა თითო ღოცვასა წარიტყოდის შინ. 73,241რ.

ჟამი

I საათი: ღოცვანი დღისანი ჟამთა ზედა შინ. 73,143რ. დღეთა აქუს ჟამი იბ და ღამეთა - ჟამი იბ ს ნ. 2ვ.

II დღე-ღამის გარკვეულ ჟამს წარმოსათქმელი ღოცვა: ჟამი ცხრა ჟამისა 84,11რ. ჟამი მზისა შინ. 73,237ვ. სამჟამი (იქვე, 238რ). ჟამი შუადღისა (იქვე, 239რ). ჟამი მეცხრე (იქვე, 239ვ). სხუანი ჟამნი ამითვე წესითა ილოცნენ (იქვე, 241ვ). შთავიდეს პატრიარქი საკურთხეველად და მისცეს მშ დობა და ჟამი აღასრულონ (იგულისხმება I, III, VI ჟამები) ს ნ. 14,IX. იხ. პირველი ჟამი; სამჟამი; შუადღე; ცხრაჟამი.

ჟამი სამხრისა ეზიარენ ჟამსა სამხრისასა ქსდ. III,14.

ჟამი სარეკლისა რომელსა ენებოს ცხოვნების, კელინთა თ სთაგან არა გამოვლენ ვიდრე ჟამადმდე სარეკლისა და ეკლესიას შეკრებისა შ.ტ. 21ვ.

ჟამის ზიარება ძილსა შინა თუ ვისმე ოცნებით დაბრკოლება შეემთხოს, მას დღესა ჟამსა არა ეზიაროს ქსდ. III,7. ცოლოსანმან კაცმან გინა უცოლომან [თუ] განჩინებით როსკიპი დაისუას, ჩუ-

ენგან კრულ არს, ჟამსა ნუ აზიარებ მცნ. 136რ. აღესებად ჟამსა ეზიროს (იქვე, 137ვ).

ჟამისმწირველი დავდგი საკურთხეველი და ამა საკურთხეველსა ზედა დავაყენე ჟამისმწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისათ ს იოვანე [ხუცესი] ქსდ. III,23. ჟამისმწირველნი ხუცესნი მც.ს.კ. 46. რომელნიცა წმიდად და სათნოდ და ღირსად იპოვნენ, იგინი დააყენენ ჟამის მწირველად ა.შ. 83.

ჟამის რეკა ერთი სულიერთაგანი შემდგომად ჟამის რეკისა აწუევდეს ძმათა ეკლესიას ღოცვად ქსდ. III,11.

ჟამის უქმე ხალხური წეს-ჩვეულება ყველიერის აღების დღეს მთიულეთში ქხდკ. 67. ჟამის უქმეს იცავდნენ ხევშიც, ჟამიანობის (შავი ჭირის ეპიდემიის) საწინააღმდეგოდ (იქვე, 78).

ჟამისწირვა

I ბასილი კესარიელ მთავარებისკოპოსმან... აღწერა წმიდა ჟამისწირვა მც.ს.კ. 47. ცოცხალთათ ს ჟამისწირვა ფრიად კეთილ არს (იქვე, 9,18). კათოლიკეთა მარხვათა შაბათ-კ რიაკეთა აღესრულების ჟამისწირვა და დიდსა ხუთშაბათსა და ხარებად; და სხუათა დღეთა განახლება ჯერ-არს, ხოლო ჟამისწირვა არა აღესრულების ქსდ. III,14. წმიდამან ბასილი და ნეტარმან იოვანე ოქროპირმან ჟამისწირვანი გამოთქუნეს (იქვე, 15). რომელსა დღესა ჟამისწირვა გეგულებოდის, ერთსა ღამესა პირველ ჟამისწირვისა და ერთსა შემდგომად წირვისა - ესე ორნი ღამენი მეუღლისაგან შეკრძალულებით დაიმარხენ მცნ. 140რ. მას დღესა ჟამისწირვა ჩემთ ს აესრულებოდის ქსდ. II,15. იხ. წირვა .

II ჟამისწირვის წიგნი: ყოვლადმცა უჟამისწირვოდ ჟამი ნუოდეს გიწირავს მცნ. 134ვ.

ჟამი ცისკრისა აღესრულოს ჟამი ცისკრისა ს ნ. 8ვ. დაესრულოს ჟამი ცისკრისა (იქვე, 14,IX). აღესრულოს ჟამი ცისკრისა (იქვე).

ჟამნი ესე ჟამნი მათთ ს განეწესნეს, რომელნი სენაკთა არიან შინ. 34,96.

ჟამნი დიდისა სერობისა იხ. დიდი სერობა .

ჟამნი დღისანი წმიდასა და დიდსა ხუთშაბათსა ესრეთ ილოცენ ჟამნი დღისანი კ-შ 237ვ.

ჟამნობა ჟამნობათა ზედა ტროპარი აღდგომისა ბ.ტ. 11რ. უკუეთუ დაემთხოს ღმრთისგანცხადება კ რიაკესა გინა ორშაბათსა, ჟამნობასა ვგალობთ პირველადვე პარასკევსა 6,5.

ჟამობა (ყალმწდივა) ღმრთისმსახურება ფსალმუნების წართქმით (მიცვალებულის მოსახსენებლად): [ნეტარსა საბას] ეს-

მოდა ჟამობა დიდი ერისა მრავლისა და ეგრე ეგონა, ვითარმედ ძმათაგანი ვინმე აღესრულა და მისთ ს შეკრებულ არიან ძმანი ყოველნი და გალობენ ს.პ. 174. ღმრთისმსახურება, საღმრთო გალობა: ვამცნებთ, რა თა არა უწესო თა მითა აღასრულებდენ ჟამობასა მც.ს.კ. 62. იჟამობონ წესი წმიდისა აღვსებისა ს ნ. 25,III.

რაოდენთა ქრისტეს მიერ... ფრაზა პავლე მოციქულის ეპისტოლიდან, რომელიც იგალობება „წმიდაო ღმერთოს“ ნაცვლად რამდენიმე დღესასწაულზე (ქრისტეს შობა, ნათლისღება, ღაზარეს შაბათი, დიდი შაბათი, აღდგომა, ბრწყინვალე შვიდეული, სულიწმიდის მოფენა): რომელთა ქრისტეს მიერ ნათელ-გიღებოეს კ-შ 27რ.

რაჟამს დაემშჳალენი ა მის ძლისპირი: [დასადებელნი] რაჟამს დაემშჳალეთა ზედა შინ. 34,114.

რაჟამს მოწყალენი დასდებელნი რაჟამს მოწყალეთა ზედა შ.ტ. 9,XII.

რეკა დაჰრეკონ ჟამსა და შეკრბენ კ-შ 123ვ. დაჰრეკონ ძელსა და ილოცონ ჟამი შუადღისა ს ნ. 24,XII. დაწყებასა მეშ დისა ჟამისასა ჰრეკონ მწუხრისა (იქვე). დაწყებასა მათერთმეტისა ჟამისასა ჰრეკონ სერობისა (იქვე, 15,XI). ჟამსა მესამესა დაჰრეკონ სარეკელსა (იქვე, 25,III). შემდგომად სრულიადისა შეღამებისა ვჰრეკთ ღამისთევისასა შ.ტ. 13რ. აღ დეს [კანდელაკი] და იწყოს რეკად მძიმესა ნელიად (იქვე). გამოვიდეს [კანდელაკი] და ჰრეკოს რკინისა სარეკელსა და მერმელა დიდსა (იქვე). ცისკრად ჰრეკს მნათე საერთოდ, და ფიცართა ზედა ხისათა ბ.ტ. 13რ. დარეკს მცირედ საზოგადოდ, გინა სარეკელსა ხისასა (იქვე).

რეკა (კროუსმა, კრუსი) უწინარეს რეკისა აღდგა ნეტარი საბა ს.პ. 174. უფალო კონომოს, დავაყენოთა რეკა ? (იქვე, 192). თუ ვითარ სა მარ არს რეკა თითოეულსა დღესა შ.ტ. 17რ.

რიგის მღდელი მღდელმსახური, რომელიც მონასტერში საღმრთო მსახურებას აღასრულებს რიგის მიხედვით: [ყოს მეტანია] წინამძღუარმან ანუ რიგის მღდელმან ბ.ტ. 10ვ. შევალს ეკლესიად უპირატესი და რიგის მღდელი (იქვე, 12ვ). რიგის მღდელი აღდგების და ჰყოფს დაწყებასა (იქვე, 14ვ). ჰყოფს მეტანიასა მღდელი, რომლისა არს რიგი (იქვე, 5ვ).

რიგის სამოციქულო რიგის სამოციქულო და სახარება წინა დღეს წარიკითხვის ბ.ტ. 14რ.

რიგის წმიდა [დასდებელნი] ეკლესიის წმიდისა, მერმე რიგის წმიდისა[ნი] ბ.ტ. 12რ.

რკინა უწინარეს მწუხრისა ჰკრავს კანდილაფტი რკინასა შ.ტ. 17რ. გაგაღს [კანდილაფტი] და ჰრეკს რკინასა და შემოკრებთან ძმანი ყოველნი ეკლესიად (იქვე, 17ვ).

რკინისა სარეკელი გამოვიდეს [კანდელაკი] და ჰრეკოს რკინისა სარეკელსა და მერმელა დიდსა სარეკელსა შ.ტ. 13რ.

რომელი იწოდანი დასდებელნი რომელი იწოდათა ზედა შ.ტ. 23,IX; 17,I; 25,I.

რომელი მეექუსესა ჟამსა... მეექვსე ჟამის ტროპარი: შინ. 73,239რ.

რღუნა სასმელის (ღვინის) შესმა ზიარების შემდეგ და ქორწინებისას: მისცეს მღდელმან პირველად სიძესა და ირღუნას მისგან და მერმე სძალსა და ირღუნას მისგან კ-შ 36ვ,31ვ. ძმათა მიიღონ განატეხი და ირღუნან ეკლესიასვე ს ნ. 24,XII. იხ. სარღუნელი.

რღუნა სავედრებელი გალობა ჟამსა რღუნისასა ს.გ. 113.

საბანი აღმოიყუანოს [მღდელმან] ემბაზისაგან, მეყსეულად შთაუსვას საბანთა ამქუმელთა კ- 11ვ. [მღდელმან] საბანი მოახ ნეს საბეჭურის სახედ და იყოს რვა დღე განუ სნელად (იქვე).

საბანელი

I წყალსატევი (აუზი) ნათლისღების წყლის კერთხევისათვის: განვალთ ყოველნი საბანელად (წინა დღით... ღმრთისა გამოცხადებისასა) კ-შ 105რ. კუერექსი ემბაზსა ზედა და საბანელსა (იქვე, 170ვ). იხ. ფიალა.

II (ოუ ნიბტჰერ, ჰირო) ჭურჭელი ფერხობანისათვის: შთაასხას წყალი საბანელსა კ-შ 121ვ.

საბანი შესამშრალელებელი ტილო (ნათლისღების შემდეგ): შთაუსვას საბანთა აღმომქუმელსა კ-შ 25ვ. საბანნი მოხ ვნეს საბეჭურის სახედ (იქვე, 26ვ). საბანნი შეჰ სნნეს (იქვე, 28ვ).

„საბეჭდავი ნიჭისა მიერ სულისა წმიდისა“ მირონცხების სიმბოლო ქართულ კურთხევათა ძველ რედაქციებში: საბეჭდავი ნიჭისა მიერ სულისა წმიდისა კ-შ 153ვ. ეცხების საბეჭდავი სულისა წმიდისა (იქვე, 155ვ). შდრ.: „ბეჭედი მონიჭებულ არს სულისა მიერ წმიდისა“.

საბეჭური სამონაზვნო შესამოსელი (სამკაული): საბეჭორის სახედ კ-შ 26ვ. შეჰმოსონ მას... საბეჭური (იქვე, 39რ; 42რ). დგეს... შემოსილი და მორტყმული და საბეჭუროსანი (იქვე, 43ვ). მოსძარცონ საბეჭური (იქვე, 61რ). ადი ადოს საბეჭური (იქვე, 121ვ). დადვან სამოსელი ძმისა მის, რომელი იკურთხეოდის, ქუეშე წმიდასა

საკურთხეველსა - ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი და სანდალნი კ- 169გ. მოიყვანონ აღპარსული და მოსძარცონ საბეჭური (იქვე, 145ვ). რომელი-იგი იკურთხეოდის, დგეს... შემოსილი და მორტყმული და საბეჭუროსანი კ- 110რ. [მღვდელმან] საბანი მოახ ნეს საბეჭურის სახედ და იყოს რვა დღე განუ სნელად კ- 11ვ.

საბლარდნელი სპეტაკნი იგი სამოსელნი და ჯუარის-სახე საბლარდნელი მოასწავებს ჯუარცუმასა და საგრაგნელთა ქრისტესთა, ტილოთა მათ და სუდარსა გერმ. 23. საბლარდნელითა სამოსელი უხრწნელებისა შთაიცუას კ-შ 66ვ.

საბრძოლველი ნავის კურთხევა წესი კურთხევისა ზღვის საბრძოლველისა ნავისა ს.გ. 155.

საბურავი საბურავი, ესე იგი არს ცა ნაცვალი არს ლოდისა, რომლითა დაბურეს საფლავი იოსებ და ნიკოდიმოს, რომელიცა დაბეჭდა მ ედრობამან პილატესმან გერმ. 43.

საბურავი ფეშხუმისა საბურავი ფეშხუმისა არს ნაცვალად სუდარისა, რომელი იყო თავსა მისსა ზედა, პირსა მისსა დამფარველი საფლავსა შინა გერმ. 43.

საბურველი ბარძიმ-ფეშხუმისა საბურველი სუდარისა მის წილ არს, რომელი იყო თავსა ზედა უფლისასა გერმ. 19.

საგალობელნი იადგარნი ესე საგალობელნი იადგარნი, რომელსა შინა არიან დღესასწაულნი ყოველნი, ახალნი და ძუელნი შინ. 34,124.

სადაგი უბრალო, სადა: სადაგად ვიტყ თ სამგზის: კ სნ, კ სნ, კ სნ კ-შ 79ვ.

სადაყუდებულო სოხასტერი: ...ნაგებობა, სადაც ბერი შედიოდა და იშვიათად უნდა გამოსულიყო იქიდან. დაყუდება ძველ ქართულად გაჩუმებას ნიშნავს (ივ. ჯავახიშვილი) მას. I,80. სადაყუდებულო მც.ს.კ. 52.

სადედო მონასტერი დავაყენებ აღშენებისაგან სადედო სა მონასტრისა ა.შ. 108. ნუცამცა სამამოსა მონასტერსა დედაკაცი, ნუცა სადედოსა მონასტერსა მამაკაცი დადგების ღამით მც.ს.კ. 54. დედაკაცი იგი... მონასტერსა სადედოსა წარავლინა [წმიდამან მარტინიანე] ს ნ. 13,II. იხ. მონასტერი სადედო .

სადიაკონო , სადიაკონე (დიაკონიკოვნ) [სახლსა მას] აქუნდა სახ სადიაკონისა ს.პ. 151. ძმა იგი წარი-ყვანონ სხუათა ძმათა თანა სადიაკონოდ და თავი მოჰპარსონ კ-შ 41ვ; კ- 169რ. შევიდენ სადიაკონედ და შეიმოსოს ეპისკოპოსი (იქვე, 123ვ). სადიაკონოსა შინა... თავნი მოიდრიკნენ (იქვე, 233ვ). ვითარცა სიწმიდე სადიაკო-

ნოდ შეჰყვანდეს... (იქვე, 181რ). შევიდეს მთავარეპისკოპოსი სადიაკონოდ (იქვე, 249რ). შეიმოსოს პატრიაქი... სადიაკონოს ს 6. 14,IX. შეიმოსნენ მღვდელნი და დააგონ სადიაკონოს (ვარ. სადიაკონეს) სიწმიდე (იქვე, 24,XII). „დიდებასა“ ზედა შემოვიდენ სადიაკონო თ ეკლესიად (იქვე, 5,I). სამხრით სადიაკონო[]სა, წმიდათა მოწამეთა სამარტ ღოსა შიგან შეეკმენ საფლავი ჩემი ქსდ. III,23. [მღვდელი და დიაკონი] შევლენ სადიაკონეს და შეიმოსებიან შ.ტ. 13ვ.

სადიდებელი (Величание) ცისკრის საგალობელი (იგალობება დიდ დღესასწაულებზე, საცისკრო სახარების წაკითხვის წინ): ითქმის სადიდებელი გამორჩეულის მუ ლებითა, ფსალმუნისაგან დავითისა ბ.ტ. 10რ. წმიდასა, რომელსა აქუნდეს სადიდებელი... (იქვე, 11ვ).

საეპისკოპოსო იხ. საეპისკოპოსო .

საეკლესიოდ ღოცვა ქრისტეს შობასა სერობა საეკლესიოდ არა ილოცვების, არამედ თ თოეულმან თ საგან ილოცოს მოკლედ ქსდ. III,10.

საეპისკოპოზო საყდარი [ლეონ მეფემან] აღაშენა ეკლესია მოქვისა და შექმნა საყდრად საეფისკოპოსოდ ი.ჯ.მას. I,75. [გიორგი მეფემან] აღაშენა საყდარი ჭყონდიდისა, შექმნა საეფისკოპოსოდ (იქვე, 76). [ბაგრატმან] აღაშენა საყდარი ბედიისა, შექმნა საეფისკოპოსოდ... ეკლესიად (იქვე).

საეროდ (ღოცვა) ესე [ღოცვა] დიდსა ხუთშაბათსა საეროდ ყოველთა ძმათა ზედა წარიკითხოს მღვდელმან კ- 33ვ.

საერო სამონასტრო კრებულისათვის განკუთვნილი(და არა სამხოლო): ჟამი ია მწუხრისა საერო შინ. 34,94.

საერო ეკლესია სამრევლო (არა სამონასტრო) ეკლესია: საეროთა ეკლესიათა... აღესრულების დიდი მწუხრი და ეგრეთვე ცისკრისა[] თ სსა ჟამსა ბ.ტ. 12ვ.

სავედრებელი კუერექსი მრჩობლი კვერექსი (კ-შ 102რ).

სავედრებელი გალობა (Молебное пение) დაიბეჭდა წიგნი ესე „სავედრებელნი გალობანი“ ს.გ. IV. სავედრებელი გალობა გარდ-მოდებულ იქმნა რუსულისაგან ქართულად ჩუ ბ წელსა ს.გ. 335 (იქვე). სავედრებელი გალობა ახლისა წელიწდისა ს.გ. 1.

სავედრებელი ღოცვა სავედრებელი ესე ღოცვა (იგულისხ-მება ღოცვა მრჩობლი კვერექსის დროს) შეიწირე მონათა შენტა-გან კ-შ 124ვ.

საზორველი ნაგებობა ან ნაგებობის ნაწილი, სადაც მსხვერპლს სწირავდნენ წარმართულ ღვთაებას მას. I,73; შესაწი-რაჲ (III მეფ. 7,48); საზორავი დასაწველია (I ეზრა 3,3) საბა.

სათანაო სათანაო მრავალთავი ქსდ. III,20. სათანაონი სა-
ცეცხურნი და სასაკუმეველენი (იქვე). ჯუარი ვეცხლისა სათანაო
(იქვე). სათანაო ოთხთავი სახარება (იქვე).

სათვეო სიტყუა (Месяцеслов) სათვეო სიტყუა იბ თვისა
ბ.ტ. 36რ.

სათუეო თქუნენ დღისა წმიდისაცა გალობანი სათუეო საგან
ს ნ. 24,II. მწუხრისა უფალო დადატყავსა ზედა სამარადისოდ სა-
თუეო სა მასა ზედა აღვიდებთ შ.ტ. 19რ. კ რიაკეთა ვგალობთ
გალობათა აღდგომისათა, ღმრთისმშობლისათა და სათუეო სათა
(იქვე, 20რ). ვიტყ თ სათუეო საგან დასდებელთა ძლისპირიანთა
(იქვე, 2,IX).

საიდუმლოდ მუსტიკა მდღელმან ესე ღოცვა თავისა
თ სისათ ს წართქუას კ-შ 19რ. შემდგომად საიდუმლოდ ღოცვისა
(იქვე, 101ვ). მდღელმან ესე ღოცვა საიდუმლოდ წართქუას; უკუ-
ეთუ დიაკონი არა იყოს, მაღლად თქუას ესეცა ღოცვა
(იქვე, 141რ).

საიდუმლო

I წმიდა ზიარება: [შემდგომად გალობისა - „ღირს არს და
მართალ“] იწყებს მდღელი საიდუმლოთა გერმ. 20. წმიდათა საი-
დუმლოთა ზიარება საკუთრებასა ღმრთისასა მოასწავებს
(იქვე, 19). მდღელთა, რომელნი საიდუმლოთა მათ ელ-ჰყოფდენ,
წმიდითა სლვითა და კეთილთა მსახურებითა და უბიწო თა მო-
ქალაქობითა [უღირს], რა თა იპოვნენ ვითარცა მნენი სარწმუნონი
და დაუშჯელად აღასრულებდენ დიდებულსა მას მსახურებასა
საიდუმლოთასა (იქვე, 21). იხილე, ნუუკუე თაგ ანუ სხუა რა მე
არაწმიდა მიეახლოს წმიდათა საიდუმლოთა კ-შ 152რ.

II საკითხავი წმიდისა ბასილისი „საიდუმლო“ ს ნ. 15,VIII.

საიდუმლონი შეყვანება წმიდათა საიდუმლოთა გერმ. 18.

საკათალიკოზო საკათალიკოსო (ავტოკეფალური) ეკლესია:
ყოველთავე საკათალიკოზოთა წლითი-წლად კრება იქმნებოდის
ეპისკოპოსთა მც.ს.კ. 29.

საკალანდო ღვინო - „თავი ღვინო, რომელსაც ახალწლისთვის
ინახავენ და იმით ილოცებიან გურიაში“ 2632,3. იხ. კალანდა.

საკაცე [შესუენებული] მოიყვანონ საკაციტა ეზოსა ეკლესიი-
სასა კ- 35რ; კ- 55ვ. მოიყვანონ [მიცვალებული] იგი საკაციტა კ-
69ვ.

საკელაპტრე საკელაპტრენი დიდნი სპილენძისანი ქსდ. III,21.

საკერპო წარმართული სალოცავი: წარვიდა ყრმა იგი და
მიიწია საკერპოსა მას აპოლონისსა ეიმ. I,154.

საკითხავი ეფთ მე მთაწმიდელი... რომელმან ესე საკითხავი სულთა განმანათლებელი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა თარგმნა 1,13. წარკითხვა იგი საკითხავთა მოასწავებს მცნებათა და შაბათთა ღმრთისათა, რომელთა თანამდებ ვართ დამარხვად და აღსრულებად **გერმ.** 17. იკითხონ შესხმა წმიდისა ბასილისი, გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა თქუმული, ოთხგზის (= ოთხ საკითხავად) **ს ნ.** 1,1. იკითხნენ სამნი საკითხავნი ესაია ს-ნი (იქვე, 5,1). დასხდენ ყოველნი და იწყონ საკითხავთა კითხვად (იქვე). წარიკითხნენ სამნი საკითხავნი, ვითა საწინა ს-წარმეტყუელოსა სწერიან (იქვე, 16,VII). იკითხონ საკითხავი თავის პოვნისა (იქვე, 24,II). ცისკრად წარიკითხონ საკითხავი დღესასწაულისა და წამება წმიდისა (იქვე, 7რ). განძლიერდასა ზედა წარდგომა და საკითხავი ჯუარისა (იქვე, 12ვ). [საკითხავი] ესაია სი ჰპოო დიდსა შაბათსა მეათედ საკითხავად **შ.ტ.** 1,IX. შემდგომად საკითხავთა სა - კუერექსი ზეგარდამო (იქვე). ვიკითხავთ საკითხავთა ამის დღესასწაულისათა (იქვე, 8,IX). ამით დღითგან ვიწყებთ კითხვად ხუთთა საკითხავთა მდიდრისა მის და ლაზარესთა (იქვე, 31,X). დასხდებიან ყოველნი, და მოვიდებთ საკითხავსა წმიდათა მოციქულთასა (იქვე, 7ვ). არა გამოვიდეს ვინმე [ეკლესიით] ანუ შევიდეს, ვიდრემდის დადგმულ იქმნას საკითხავი **ბ.ტ.** 27ვ.

საკლველი ქუეყანასა სომხეთისასა საკლველთა საჰკლვენ, და ოდეს-იგი დაჰკლვიდენ, ღოცვათა წარიტყ ს მღდელი ზუარაკსა მას ზედა ანუ ცხოვარსა და ორცსა მას შეიღებენ ეკლესიად და მისცემენ მღდელთა ნაწილსა წესისა მისებრ ძუელისა რჩულისა **მც.ს.კ.** 74. საკლველსა თუ დაჰკლვიდეს, ღოცვათა წართქუმა საკლველსა ზედა არა განწესებულ არს, არამედ თ თ იგი, რომელი დაჰკლვიდეს, მადლობა თქუას, და დაკლას იგი გარეშე საზღვარსა ეკლესიისასა და ორცი იგი... განუყოს გლახაკთა, ანუ ტაბლასა დააგოს და წოდებულნი ისტუმრნეს გარეშე ეკლესიისა (იქვე, 75).

საკრებულო - საერთო შესაკრებელი შენობა მონასტერში (ივ. ჯავახიშვილი) (**მას.** I, 80). ვპოვეთ საკრებულოსა მცირესა ორას და ორი სული და საკრებულოსა დიდსა - სამას და ათშ დმეტი სული, და ეკლესიასა შინა წმიდისა სერაპიონისასა - სამას ოც-დაათერთმეტი სული (იქვე, 80).

საკ რაო ვიტყ თ ღმრთისმშობლისასა საკ რაოსა **შ.ტ.** 13ვ.

საკუმეველი დაასხას [მღდელმან] საკუმეველი და დადგეს წინაშე საღვინებელისა შ.ტ. 18რ. მღდელი დაასხამს საკუმეველსა საცეცხლურსა ბ.ტ. 14ვ.

სამამო მამისათვის ანუ წინამძღვრისათვის განკუთვნილი (დარბაზი, ნაგებობა): „მამა ეწოდებოდა მონასტრის მამასახლისს, და სამამოც განკუთვნილი იყო ერთი მხრივ საპატიო სტუმრების მისაღებად, მეორე მხრივ - საერთო საკითხებზე მოსაღაპარაკებლად“ მას. I,81. [მონაზონსა] სამამოსა მიიყვანნის და უბრძანის განრთხ-მა (იქვე). უკუეთუ საკრებულო რა მე არნ, ძმათა უ მის, რომელთა აქუნ მის საქმისა მეცნიერება ... და მათ თანა დაიურვის სამამოს (იქვე).

საკუმეველი, საკუმელი ქუმივამა, ატო : აკუმოის საკუმეველი კ-შ 18ვ. მღდელმან საკუმეველი უკუმოის ეკლესიასა და მიცვალებულსა და ძმათა ყოველთა (იქვე, 69ვ). განვალთ ყოველნი საბანელად სანთლითა და საკუმლითა (იქვე, 105რ). აკუმოის საკუმელი (იქვე, 218რ). მღდელმან მოიხუნეს საცეცხური და საკუმეველი (იქვე, 167ვ). შდრ. საკუმელი.

საკუმელი იხ. საკუმეველი.

საკურთხეველი

I ეკლესიის წმიდათა-წმიდა ადგილი, სადაც აღმართულია მსხვერპლის შესაწირავი - წმიდა ტრაპეზი: უხილავისა მის სოფლისა სახე არს საკურთხეველი გერმ. 8. საკურთხეველი არს სახედ საფლავისავე უფლისა, სადა-იგი შეწირა ქრისტემან თავი თ სი მამისა, შესაწირავითა მით ორცთა მისთა თა (იქვე, 9). ესე საკურთხეველი სახე არს ზეცისა მის უხილავისა საკურთხეველისა, რამეთუ მსგავსად მუნ მდგომარეთა ზეცისა ძალთა, მდგომარე არიან აქა მღდელნი წინაშე უფლისა (იქვე). საკურთხეველისა იგი საჯდომი - ადგილი არს და საყდარი, სადა-იგი ქრისტე მეუფ ზის მოციქულთა თანა (იქვე). ერისკაცსა, რომელსა კურთხევა მოწესეობისა ანუ მონაზონებისა არა აქუნდეს, არა ელეწიფების წმიდასა საკურთხეველსა შესლვად კადნიერებით მც.ს.კ. 60. „ნათელი მხიარულსა“ ზედა შევიდენ საკურთხეველად ს ნ. 7ვ. შევიდეს მღდელი საკურთხეველსა (იქვე, 14,IX). შთავიდეს პატრიაქი საკურთხეველად (იქვე). [მღდელი] შევიდეს წმიდად საკურთხეველად შ.ტ. 13რ. შევიდეს [მღდელი] საკურთხეველად და აღიხუნეს საცეცხური (იქვე, 18რ). შევჭედე წმიდა საკურთხეველი ოქრო თა და ვეცხლითა ქსდ. III,19. დავდგი საკურთხეველი და ამა საკურთხეველსა ზედა დავაყენე ჟამის-მწირველად ცოდვილისა სულისა ჩემისათ ს [ხუცესი] იოვანე (იქვე, 23). მღდელი

შევალს წმიდასა შინა საკურთხეველსა ბ.ტ. 6ვ. მწირველი... ფეშ-ხუმსა და ბარძიმსა შეასუენებს წმიდა-წმიდათა შინა, საფლავსა ზე, რომელ არს საკურთხეველი წ.გ. 83-84. მოვიდეს ძმა იგი აღ-სავალსა საკურთხევე-ლისასა კ-შ 46ვ. შეიყვანოს საკურთხეველად (იქვე, 57რ). დაადგინოს იგი (მონანული) წინაშე წმიდისა საკურთ-ხეველისა (იქვე, 163ვ).

II წმიდა ტრაპეზი: მოსრულ ხარ... შევრდომად წმიდასა ამას საკურთხეველსა კ-შ 47ვ. შე-რა -ვიდენ საკურთხეველად, დაუსუ-ენონ ძელი ცხორებისა საკურთხეველსა ზედა ს ნ. 14, IX.

საკურთხეველისანი წმიდა საკურთხეველის მსახურნი, სამღვდელოება: აღვალს მღვდელთმთავარი კრიპიდსა ზედა და აზიარებს საკურთხეველისათა კ- 427რ.

სალხინებელი [მღვდელი] დადგეს წინაშე სალხინებელისა შ.ტ. 13რ. დაასხას [მღვდელმან] საკუმეველი და დადგეს წინაშე სალხინებელისა (იქვე, 18რ).

სალხინებელნი ღოცვანი ...რაჟამს მოიქცეოდის, ჯერ-არს პირ-ველად, რა თა სალხინებელნი ღოცვანი წარითქუმოდინ მის ზედა კ-შ 235ვ. იწყონ წართქუმად ღოცვათა სალხინებელთა (იქვე, 236რ). იხ. ლხინება .

სამადლობელი გალობა შედეგი სამადლობელისა გალობისა ს.გ. 201. სამადლობელი [გალობა] თხოვა[თა] მიმთხვევისათ ს ს.გ. 53. საღმრთოსა ღიჭურდიასა ზედა იქმნებოდეს სამადლობე-ლი ესე პარაკლისი (იქვე, 54). მეყსეულად შესძინებს კუერექსსა სამადლობელისასა (იქვე, 56).

სამამო მონასტერი ნუცამცა სამამოსა მონა-სტერსა დედაკა-ცი, ნუცა სადედოსა მონასტერსა მამაკაცი დადგების ღამით მც.ს.კ. 54.

სამარადისო სადაგი დღის საგალობელი: ორშაბათს, გა-მოავლინე სამარადისო : გამოავლინე ნათელი შენი...

84,282ვ. სტიქარონად მსგეფსისანი, ღიტანიისად - სამარადისო ს ნ. 21, XI. მწუხრისა უფალო დადატყავსა ზედა სამარადისოდ სათუეო სა მასა ზედა აღვიდებთ და უქცევთ ექუსთა მუ ღთა ზედა ბოლო სათა შ.ტ. 19რ. სტიქარონნი სამარადისონი (იქვე, 17ვ). იტყ ს [მონაზონი იგი] სამარადისოსა გამოავლინესა, თ თოეულსა მუ ღსა ზედა მომდრეკელი მუ ღთა (იქვე, 18ვ).

სამარადისონი დღენი შვიდეულის სადაგი დღეები: დასდებელ-ნი სამარადისოთა დღეთანი ახალნი კ პრულნი შინ. 34,97. სამა-რადისოთა მსგეფსისა დღეთა გალობები... მიწყებით სათქუმელნი

ზემო თ კპოვნე (იქვე, 118). სამარადისონი გალობათა ხუედრნი (იქვე).

სამარტ ლე , სამარტ ლო „ეკლესიასა და სამარტვი-ლეს შორის არსებითი განსხვავებაა. ეკლესია საერთო სამლოცველოა, სამარტვილე კი - მარტვილთათვის ანუ წამებულთათვის განკუთვნილს პატარა ნაგებობას წარმოადგენდა“ (ივ. ჯავახიშვილი) მას. I,74. მამამან შენმან აღჰმართნა სამარტ ლენი და ეკლესიანი აღაშენნა (შუშან.). აღექსანდრე აღაშენა სამარტ ლ და ფრიად ევედრა ეპისკოპოსსა იოვანეს, რა თა დასხნეს ნაწილნი პირველ-მოწამისა სტეფან სნი 19,63. შეეკმენ წმიდა ესე სამარტ ლო ოქრო თა და ვეცხლითა, და ამას შიგან დაუსუენენ ყოველთა წმიდათა ნაწილნი აურაცხელნი და ძელი ცხორებისა ქსდ. III,19. სამარტ ლოსავე შიგან დაუსუენე ხატი წმიდისა ღმრთისმშობლისა (იქვე). სამხრით სადიაკონო[]სა, წმიდათა მოწამეთა სამარტ ლოსა შიგან შეეკმენ საფლავი ჩემი (იქვე, 23). ამა სამარტ ლოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა (იქვე, 24).

სამარხვოდ ლოცვა უკუეთუ იყოს აღელუა , ვილოცავთ სამარხვოდ, ხოლო უკუეთუ ღმერთი უფალი იყოს, იქმნების სადღესასწაულოდ შ.ტ. 21რ.

სამარხვო განგება ილოცნენ ჟამნი და განგება სამარხვო აღასრულონ ს ნ. 18.XI.

სამარხო საფლავი: მივიდა მთავარი იგი სამარხოსა მას წმიდათასა ს ნ. 14.XII.

სამარხო საჭმელი, რომელიც ნებადართულია მარხვაში: დიდთა მარხვათა სამარხო სანოვაგე დაეგებოდის, თ ნიერ თევზისა ა.შ. 88.

სამგზეფსო სამგზეფსო პავლე-სახარება 84,18რ-23რ. იხ. სამსგეფსო .

სამება სამება ბიეთისა ლ.წ. I,192.

სამებისანი ესე სამებისანი საცისკროთა აღელუათა შემდგომად ითქუმიან ყოველთა მათა ზედა თითოფერად შინ. 34,126.

სამეუფო ბჭე ეკლესიის მთავარი კარი: [მსმენელნი] დგანან ეზოსა შინა ეკლესიისასა გარეშე სამეუფოთა ბჭეთა, და ისმენენ წმიდასა წერილთა საკითხავსა მც.ს.კ. 78. [მღდელი] შევიდეს შინაგან სამეუფოთა ბჭეთა შ.ტ. 13რ. შევლენ საკურთხეველსა შინა, განაღებენ სამეუფოსა ბჭესა ბ.ტ. 10რ. მოვალს [მღდელი] წინაშე სამეუფო სა ბჭისა (იქვე, 12ვ). მღდელი ჰყოფს წინაშე სამეუფო სა ბჭისა თაყუანისცემასა (იქვე, 14ვ).

სამთა ყრმათა გალობა გალობა სამთა ყრმათა : „კურთხეულ ხარ შენ, უფალო, ღმერთო მამათა ჩუენთაო“ ს ნ. 16,XII.

სამთუარეო ასტროლოგიური ტრაქტატი, „თარგმა-ნებანი“ მოვარის დღეებისა: სამთუარეო მართალი დაჭეშმარიტი კ- 204რ.

სამიტროპოლიტო უკუეთუ იყოს სამიტროპოლიტო, დიაკონი იტყვის: მიტროპოლიტისა ჩვენისათვის... ს.გ. 111.

სამკალსა ზედა ღოცვა სამკალსა ზედა კ-შ 203რ-ვ.

სამკაული კანკელსა ზედა იგი სამკაული მოასწავებს სამკაულსა კარვისა მის საწამებელისასა გერმ. 10. იხ. კოზმიტი.

სამკეცი აღელუა ყოველსა მუ ლსა ზედა [იტყოდენ] სამკეცსა აღილუ ასა ს ნ. 24,XII; 5,I.

სამკეუთლო იხ. სამკუეთლო .

სამკლავე იხ. სამკლავენი.

სამკლავენი თა; ეჯჰიმავენიკა ან ეჯჰიმანივეკია (ეჯჰი + ლათ. მანიკა = ხელები) სამღდელო და სამღდელთმთავრო შესამოსლის ნაწილი. სიმბოლურად გამოსახავს ღმრთის ძლიერებას. დამოწმებულია XI ს-დან (II,405): სამკლავენი ქსდ. III,21.

სამკუეთლო [მღდელი] უკმევს წმიდასა ტრაპეზსა ჯუარის სახედ და სამკეუთლოსა ბ.ტ. 13ვ. მწირველი გოლგოთასამკუეთლო[]თგან, მსგავსად იოსებ არიმათიელისა და ნიკოდიმოსისა, გარდამოჰ სნის (ესე იგი აღიქუამს) ფეშხუმსა თავსა ზედა წ.გ. 83.

სამოსელი ძმა ჩუენი შთაიცუამს სამოსელსა სიმართ-ლისასა კ-შ 64რ. შეიმოსა სქემა , რა თა სამოსლისა ამის შთაცუმიტა სიწმიდე შეიმოსოს (იქვე, 66რ).

სამოსელი მღდელობისა იხ. სამღდელო სამოსელი.

სამოსელი ნათლისა [ანგელოზთა] მოჰბლარდნეს [წმიდასა ანთუსის] სამოსელი ნათლისა ს ნ. 22,VIII.

სამოღუაწეო სენაკები განვაწესე წმიდა ეკლესია ჩემი და სამოღუაწეო სენაკები ა.შ. 74.

სამოციქულო

I ახალი აღთქმის წიგნთა კრებული, რომელიც შეიცავს „საქმე მოციქულთა“-ს, 7 კათოლიკე ეპისტოლესა და პავლე მოციქულის 14 ეპისტოლეს: მიეცეს მკითხველსა სამოციქულო წიგნი კ-შ 249რ. [მონაზონი იგი] წარიკითხავს სამოციქულოსა შ.ტ. 19რ.

II ეპისტოლე: სამოციქულო ტიმოთეს მიმართ შ.ტ. 1,IX.

სამოციქულო საყდარი ესე დაწერილი მოვა სენე და შევსწირე წმიდასა და კათოლიკე და სამოციქულოსა საყდარსა მცხეთისასა ქსდ. III,18.

სამუამი მესამე ჟამი: ლოცვა სამუამისა შინ. 73,144გ. ლოცვა-ნი სამუამისანი 84,70რ-გ. ილოცონ ორი ჟამი - მზისა და სამუამისა (ვარ. სამუამისა) ს ნ. 24,XII.

სამუამისა განზოგებასა მესამისა ჟამისასა ჰრეკონ სამუამისა ს ნ. 15.XI.

სამრეკლო პარეკლესიარხი შევალს სამრეკლოსა და რეკს მცირედ ბ.ტ. 5რ.

სამრემლო სამწყსო: ესრეთ განაგებდენ ეპისკოპოსნი თ სისა სამრემლო სა მდღელთა მცნ. 134რ. [ეპისკოპოსნი], რომელნიცა სამრემლოსა თითოეულისა კათალიკოზისასა იყვნენ... მც.ს.კ. 29. სამრემლო კათალიკოზისა (იქვე, 49). რომელმან თავ ედობითა შეურაცხ-ყოს ეპისკოპოსი თ სი და სხუად სამრემლოდ ვიდოდის, ესევითარი იგი აღი ოცენ მდღელობისაგან (იქვე, 39).

სამსახურებელი [შემდგომად ზიარებისა მდღელმან] წმიდად აკრიბოს ბარძიმ-ფეშხუეში და ყოველივე სამსახურებელი წმიდისა ჟამისწირვისა მც.ს.კ. 76.

სამსგეფსო დაუტეობთ ორთა დასდებელთა სამსგეფ-სო სა გალობათაგან შ.ტ. 6,X.

სამსხურპლო სამსხურპლო არს მსგავსება ქრისტეს საფლავისა გერმ. 29. სამსხურპლო სახელ-იდების მსგავსად ზეციერისა და გონიერისა სამსხურპლო სა (იქვე, 30). წმიდისა საფლავისა სახე არს სამსხურპლო დაგებისა , რომელსა შინა დაიდვა წმიდა და ყოვლად უხრწნელი სხეული (იქვე, 42).

სამდღელო სამოსელი სამოსელი სამდღელო -მცა გმოსია, არ წინ-უკუანა გაპებული, ვითარცა ავაზაკსა მცნ. 138გ. ჯერ-არს... შემოსად სამოსელი მდღელობი-სა : კუართი, სარტყელი, ზეწარი; საკუმეველი, სანთელი და კანდელი. თ ნიერ ამისსა არა ჯერ-არს წირვა (იქვე, 141რ).

სამდღელო შესამოსელი სამდღელო სა შესამოსელისათ ს გერმ. 32. სამდღელო შესამოსელთა განმარტებისათ ს წ.გ. 1.

სამწერობელი სამწერობელნი და დიაკონნი სახენი არიან ექუს-ექუს-ფრთეთა სერაბინთა და მრავალთუალთა ქერაბინთა გერმ. 22. სამწერობელნი და დიაკონნი მოასწავებენ ექუს-ფრთეთა სერაფიმთა და სიმრგულესა მრავალ-თუალთა ქეროვიმთასა (იქვე, 45-46). მდღელი დგას შორის ორთა მათ ქერობინთა, რამეთუ სამწერობელნი იგი მათ გამოსახვენ (იქვე, 21). სამწერობელნი ოქრო სანი ქსდ. III,12.

სამწირველო კ რიკე მეფისაგან ნაბოძვარი სამწირველო ქსდ. III,130.

სამწირო უცხო მგზავრთათვის განკუთვნილი სასტუმრო: აღიშენოს უკუე სამწირო სა მის თანა ბორცუსა ზედა კოშკი ერთი ა.შ. 114.

სამწმიდაარსობისა გალობა სამწმიდაარსობისა მითა ქერობინთაგან იქები კ-შ 54რ.

სამწმიდა გალობა სამწმიდა გალობა დაუცხრომელსა წმიდა-მყოფელობითსა ანგელოზთა დიდებისმეტყუელებასა მოასწავებს გერმ. 53.

სამწმიდა ქება სამწმიდა ქება გერმ. 36.

სამწმიდაო (ტო; თრისავგიონ).

სამწმიდაობის გალობა შემდგომად სამწმიდაობის გალობისა დიაკონი წართქუამს: მოხედეთ ს.გ. 77.

სამწუხრო დიდებისმეტყუელება სრულ-ვჰყოფთ სამწუხროსა დიდებისმეტყუელებასა შ.ტ. 13რ.

სამწუხრო ღოცვა ა მის ძლისპირი: სტიქერონი მა ა, „სამწუხროსა ღოცვასა“ ზედა შინ. 34,114.

სამწყსო ცხერის ფარა: ღოცვა სამწყსოსა ზედა კ-შ 214ვ-215რ.

სამხრად წმიდა ჟამისწირვა განწესებულსა ჟამსა აღესრულოს, ესე იგი არს სამხრად კ-შ 117რ. სამხრად (= ჟამისწირვაზე) ს ნ. 6რ. წმიდა ჟამისწირვა აღესრულოს თ სსა ჟამსა - სამხრად (იქვე, 5,1).

სამხრეთის ბჟე იხ. ჩრდილოეთის ბჟე .

სამხრისა ყოველი ჟამი სამხრისა აღასრულო წესისაებრ შინ. 34,95. მეორესა ჟამსა მოიქცენ [ლიტანიით] და იწყონ სამხრისასა ს ნ. 25,III.

სამხრისა განგება სამხრისა განგება ჰპოო იანვარსა კდ შ.ტ. 11,IX.

სამხრობა სადილობა: ღოცვა , ეგულებოდის რა სამ რობა (ამას მოსდევს „ღოცვა შემდგომად ტაბლით აღდგომისა“) კ-შ 103ვ.

სამხრის ფსალმუნი ვიტყ თ სამხრის ფსალმუნსა ლიტონად 84,14ვ. ვიწყებთ... ფსალმუნთა სამხრისათა: აკურთხევს სული ჩემი უფალსა... (ფს. 102) აქებს სული ჩემი უფალსა... (ფს. 145) (იქვე, 15რ-ვ).

სამ არი, სამ არე ღმერთმან [აჰრონს] განუწესა ქუეშეთ შთასაცუმელი იგი ვიდრე ფერ თამდე და ზედა შესამკობელი იგი სამ არი გერმ. 11. სამ არნი სახე არიან ზეწრისა მის, რომლითა მობლარდნილ იყვნეს წმიდანი მოციქულნი, და განფენილითა მით

სახითა საბეჭურისა თა მოესწავებიან ფრთოვანნი იგი სახენი ანგელოზთანი (იქვე, 26). აკურთხონ მონაზონად და შეჰმოსონ სამარე ქსდ. III,11. მერმე შეასხნეს [მღდელმან] სამ არნი კ-შ 41ვ. ძმა ჩუენი შეისხამს სამ ართა წინდად დიდისა და ანგელოზებრივისა სქემისა კ-შ 41ვ; კ- 169რ. ძმა ჩუენი მიიღებს სამ ართა საბლარდნელად უხრწნელებისა და საჭურველად სიმართლისა კ-შ 64ვ; კ- 200ვ.

სამ არე იხ. სამ არი.

სამ ედრო დროშა წესი სამხედრო დროშის კურთხევისა, რომელ არს ბავრაყი, და მხედართ კურთხევა საბრძოლველად ს.გ. 164.

სამ ედრო საჭურველი წესი კურთხევისა სამხედრო საჭურველისა ს.გ. 173.

სამ რო იტყ ს [მონაზონი იგი] ღმერთი უფალსა, და შემდგომად სრულყოფისა მისისა თაყუანის-სცემს წადმართ და თითო სჯერ სამ როთა შ.ტ. 18ვ. არცაღა შე-ვინ-ვიდოდის დადგომად ადგილსა თ სსა მემ რეთაგანი, ვიდრემდის მისისა კერძისა სამ რო გალობდეს, არამედ, მეორემან რა მ არმან იწყოს გალობად, მაშინ შევიდეს და დადგეს ადგილსა თ სსა (იქვე, 19ვ). თაყუანის-სცეს [მღდელმან] სამ როთა (იქვე, 18რ). იტყ ს ერთი სამ რო ... და მიუგებს მეორე სამ რო 84,45რ-ვ. იხ. მ არი, მემ რე .

სანათლო მოვიდეს [მღდელი] ემბაზსა ზედა სანათლო სასა კ-შ 18ვ; კ- 27ვ.

სანათლო კუნკული დაადგან კუნკულები სანათ-ლო შინ. 73,26ვ.

სანატრელი ნეტარი (წმიდათა ეპიტოეტი): სანატრელი სტეფანე ეპისკოპოსი (914 წ.) ლ.წ. I,172. ლოცვა ყავთ სანატრელისა მამისა ჩუენისა ევთ მე მთაწმიდელისათ ს, რომელმან ესე საკითხავი სულთა განმანათლებელი ბერძულისაგან ქართულსა ენასა თარგმნა 1,13.

სანაწილე Артофор, Дароносица ჭურჭელი, რომელშიც ინახება წმიდა ტარიგი პირველშეწირულის ღიტურგიისათვის (Г.Д. 23): სანაწილე და ასაპყრობელი ქსდ. III,24. სანაწილე ოქსინო გ და ზე-ასაპყრობელი ა (იქვე, 21). ეზიარების... და მოი ოცს ბაგეთა კიდითა სანაწილისა თა კ- 427რ.

სანდალი სამონაზვნო ფეხსაცმელი: შესხმა იგი სანდალთა მოასწავებს დაუყენებელად სლვასა გზასა მას ჭეშმარიტებისასა გერმ. 26. სანდალი კ-შ 42რ. წარჰ ადნენ სანდალნი (იქვე, 61რ). ძმა ჩუენი შეისხამს სანდალთა - განმზადებულებასა სახარებასა

მას მშ დობისასა (იქვე, 64ვ). სანდალთა მიერ ვიდოდის გზასა მშ დობისასა (იქვე, 66ვ). დადგან სამოსელი ძმისა მის, რომელი იკურთხეოდის, ქუეშე წმიდასა საკურთხეველსა - ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი და სანდალნი კ- 169ვ.

სანთელი სანთლის მიცემა ელსა ნათელღებულისასა აჩუენებს, ვითარმედ, რომელნი-ესე ვიყვენით ბნელსა მას შინა ცოდვისასა, ვიხილეთ ნათელი იგი დიდი - ქრისტე ღმერთი ჩუენი, რომელი განანათლებს ყოველსა კაცსა, რომელი მოვაღს სოფლად გერმ. 23-24. განვალთ ყოველნი საბანელად სანთლითა და საკუმლითა კ-შ 105რ. აღანთენ სანთელნი (იქვე, 171ვ-172რ). აღანთენ ოთხნი სანთელნი (იქვე, 218რ). დიაკონნი სანთლებითა წინაუძღოდნიან ძელსა ცხორებისასა ს ნ. 14, IX. სანთელნი აღანთენ და იწყონ თქუმად გალობათა (იქვე, 25, III). მეცხრესა ზედა განეყოფვის ძმათა წესისაებრ სანთელი შ.ტ. 2, II. მეცხრესა გალობასა ზედა მიეცემის სანთელი ძმათა (იქვე, 13, XI). წარვალს მღდელი წინაძღომითა მისდა სანთელთა თა (იქვე). [მღდელი და დიაკონი] გამოვლენ წინაძღომითა სანთლისა თა (იქვე, 13ვ). აღანთენ ოთხნი სანთელნი ჯუარედად კ- 204ვ.

საოცართა სიზმართა მხილველსა ზედა (ლოცვა) ლოცვა საოცართა სიზმართა მხილველსა ზედა კ-შ 186რ.

საპარსველი აღიღოს საპარსველი და მოჰკუეცოს კ-შ 29რ. მოიღოს მღდელმან საპარსველი კ- 20ვ. აღიხუენ საპარსველნი აღსავალისაგან საკურთხეველისა და მომცენ მე (იქვე, 137რ). აღიღოს მღდელმან საპარსველი და მოჰკუეცოს ჯუარის-სახედ კ- 34ვ (კ- 13რ). აღიხუენ საპარსველნი (იქვე, 94ვ). იხ. დუქარდი.

საპატრიაქო წმიდა ეკლესია ყოველთა საპატრია-ქოთა ერთ მა იქმნა [ხატთა თაყუანისცემასა] ს ნ. 25, II.

სარეკელი სარეკელი გამოსახავს ნესტუებსა ანგელოზთასა, რომელნიცა არიან უფლისანი, რომელთა დანესტუვა ეგულების ანგელოზთა უკუანა სკნელსა დღესა შინა და განდ ძება ყოველთა ნათესავთა , საშინელისა სამშჯავრო სათ ს გერმ. 51. მიაძოთ ონ სარეკელსა სამგზის კ-შ 69ვ. დარეკონ სარეკელსა კ- 35ვ. შეაძოთ ონ სარეკელსა კ- 69ვ. ჟამსა მესამესა დაჰრეკონ სარეკელსა და აღასრულონ წესი ათორმეტთა ლოცვისა ს ნ. 25, III. გამოვიდეს [კანდელაკი] და ჰრეკოს რკინისა სარეკელსა და მერმელა დიდსა სარეკელსა შ.ტ. 13რ. დარეკს მცირედ საზოგადოდ, გინა სარეკელსა ხისასა ბ.ტ. 13რ.

სარეცელსა ზედა (ლოცვა) ლოცვა სარეცელსა ზედა კ-შ 149ვ.

სარტყელი სამონაზვნო სამოსელი: სარტყელი მოასწავებს მოკუდინებასა ორციელთა ვნებათასა, ვითარცა სარტყელი იგი არს ტყავისა მკუდრისა. და კუაღად, აჩუენებს სიწმიდისა შეტკობებასა, და რა თა შევირტყნეთ წელნი ჩუენნი ძალითა ჭეშმარიტებისა თა **გერმ. 26.** სარტყელისათ ს: ღუედი წმიდა, შემაიწრებელი სხეულისა ვნებათა მიმართ - მოასწავებს მკუდარ ქმნასა სხეულისასა მარხვისა მიერ და ღოცვისა (იქვე, 34). შესამოსელი იგი მღდელობისა - კუართი და ოღარი და სარტყელი და ზეწარი **მც.ს.კ. 76.** სარტყელი კ-შ 42რ. შეჰ სნან სარტყელი (იქვე, 61რ). სარტყლითა მოკუდინება ორცთა და სიწმიდე მოირტყას (იქვე, 66რ). იხ. ღუედი.

სარღუნელი ეკლესიასა შინა ევლოგია იგი სეფისკუერისა მიიღონ და სარღუნელი **მც.ს.კ. 61.** განუეოს [მღდელმან] შემოკრებულთა მათ სეფისა განატეხი და თესლი და სარღუნელი (იქვე, 75). [შემდგომად ზიარებისა] მიიღოს მღდელმან სარღუნელი და ევლოგია სეფისკუერისა (იქვე, 76). შემდგომად ჟამისწირვისა განატეხისა ხოლო და სარღუნელისა ჯერ-არს მიღება ეკლესიას და უმეტეს არარას **ს ნ. 5, I.** იხ. მორღუნა.

სასაკუმეველე სასაკუმეველე გამოაჩინებს კაცებასა ქრისტესსა და ცეცხლი - ღმრთეებასა, და სულნელი კუამლი მოასწავებს სულნელებასა წინამავალსა წმიდისა სულისასა **გერმ. 38.** ცეცხლი [სასაკუმეველისა] აჩუენებს ღმრთეებასა, ხოლო ორთქლი და სულნელი კუამლი - მოსღვასა მისსა მოწვენულსა და სულნელ-მყოფელსა ჩუენსა (იქვე, 42). სასაკუმეველე მოასწავებს კაცებასა ქრისტესსა, ხოლო ცეცხლი - ღმრთეებისა მადლსა; სურნელება საკუმეველისა - სურნელებასა მას სულისა წმიდისასა (იქვე, 17). სასაკუმეველე სახე არს წმიდისა მის საშო სა ქალწულისასა, რომელმან იტ რთა ნაკუერცხალი იგი ღმრთეებისა, რომელმან ჯერიჩინა მისგან ორცთშესხმა (იქვე). ერთსა მღდელსა ეტ რთოს ძელი ცხორებისა, და მეორესა სასაკუმეველენი **ს ნ. 5, I.** მიიხუნეს [მღდელმან] სასაკუმეველენი და აკუმოს (იქვე, 14, IX).

სასანთლე- დაუნთნენ სანთელნი... სასანთლებითა კ-შ 69ვ. სასანთლე[ე]ბი... წმიდისა არსენის ელთა არს **ქსდ. II, 14.** ორნი ბროლისა სასანთლენი (იქვე, 15). კანდელთა აღმნთებელი მიიღებს სასანთლესა საშუალ ეკლესიისა **ბ.ტ. 5ვ.** წინა უვიდოდეს [მღდელსა] ორი სასანთლე სანთლებითა (იქვე, 6ვ). სასანთლე[ე]ბსა დავდგამთ ამიერ და იმიერ (იქვე, 7ვ).

სასმენელად ღოცვა ილოცავს მღდელი სასმენელად **შ.ტ. 14ვ.**

სასუნებელი დასაყუდებელი ადგილი: შევიდეს [რომელი-იგი დაეყუდებოდის] სასუნებელსა მისსა კ-შ 219ვ.

სასუმელი [მივიღებთ] თ თო სასუმელსა ღ ნოსა განგ. 54. [კელარმან მისცეს ძმათა] თითო სასუმელი ღ ნო შ.ტ. 15რ.

სასუმელი ზიარი მოიღოს სასუმელი ზიარი ჭიქითა კ-შ 36ვ. სასუმელი ესე ზიარი მოეც... ამათ (იქვე). იხ. ზიარი სასუმელი.

სასწაული ნიში, ნიშანი: გამოსახა სასწაული ჯუარისა ს ნ. 11.XI.

სასწაულითანი ქრისტეს შობის საცისკრო წართული გალობა: „ქრისტეს შობასა ვადიდებდეთ“ - პირველად ესე თქუნენ... და მერმე - „სასწაულითანი“ ს ნ. 25,XII.

სასწაული სარწმუნოებისა სიმბოლო სარწმუნოებისა, მრწამსი: სასწაულსა სარწმუნოებისასა მობა გერმ. 52.

სასწაული ჯუარისა ნიში ჯვარისა (Крестное знамение) [წმიდამან კაპიტონ] სასწაული ჯუარისა გამოსახა ყოველსა ზედა გუამსა თ სსა ს ნ. 6,III.

სატრაპეზო შევიდენ სატრაპეზოდ და სერობისა მუნვე სატრაპეზო სა კარსა... ილოცონ კ-შ 117ვ. წარვიდენ სატრაპეზოდ (იქვე, 171ვ). ესევითარსა დღესა სატრაპეზოს არა შევლენ ს ნ. 24,XII. შემდგომად ტაბლით აღდგომისა ილოცონ, გინა თუ სატრაპეზოსა, გინა თუ ეკლესიისა კარსა (იქვე, 5,I). მოგ ღებიეს წესად ყოველსა წელიწადსა შემდგომად სატრაპეზოს სამხრობისა არა სუმა წყლისა ვიდრე მწუხრისა გამოლოცვამდე შ.ტ. 22ვ.

სატფურება ენკენია: დასადებელნი სატფურებისანი შინ. 34,106. დეკენბერსა იბ - სატფურება სამთავე ეკლესიათა [საბაწმიდას] (იქვე, 108). თქუმული წმიდისა... გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა ... ახალკ რიაკისათ ს და სატფურებისა. იკითხვების ახალკ რიაკედ და სატფურებასა ეკლესიისასა 1,76. წესი, რომელი აღესრულების სატფურებასა პირველ კურთხეულისა ტაძრისასა კ- 182რ-183რ. სატფურება წმიდისა ღმრთისმშობელისა ხალკუპრატიას ს ნ. 18,XII. სატფურება დიდისა ეკლესიისა სოფია-წმიდისა (იქვე, 23,XII). განგება სატფურებისა აღასრულე (იქვე, 31,VII). დასდებელნი თ თნი სატფურებისანი შ.ტ. 13,IX. იხ. ენკენია .

საუფლონი ბჭენი [მღდელი დადგეს] საუფლოთა თანა ბჭეთა ტაძრისათა შ.ტ. 14,IX.

საუფლონი კ რიაკენი ახალკ რიაკითგან ვიდრე მეერგასემდე წინა-ძღ ან უფალო დადატყავსა ზედა საუფლოთა კ რიაკეთა საზატიკონი სტიქარონნი შ.ტ. 19რ.

საუფლო დღესასწაული (ესპოტიკჰ; ეჟორტჰე) განგე-ბა კ რა სძალთა და საუფლოთა დღესასწაულთა , და ოდესცა მდღელი შეიმოსებოდის კ-შ 94ვ. ესე ლოცვანი მაშინ ითქუმიან, ოდეს საუფლოთა დღესასწაულთა ჟამნი ილოცვებოდინ (იქვე, 143რ). საუფლოთა დღესასწაულთა შინა [ვჰყოფთ] ღამისთევათა შ.ტ. 16ვ. საუფლოთა დღესასწაულთა არცა მუ ღთა მოდრეკა ჯერ-არს და არცა მარხვა ქსდ. III,6,14.

საუფლო ლოცვა საუფლო ლოცვა - მამაო ჩუენო წ.გ. 126.

საფერხავი საკალანდო ტაბლა (გასალოცი ტაბლა), რომლითაც გურიაში უკვლევენ თავიანთ ოჯახებს. „დასდგამენ ბუხრის წინ საფერხავსა“ (2632,2-4). იხ. კალანდა; გალოცვა; გასალოცი გობი.

საფლავის კურთხევა კ- 274რ. კ- 128ვ. შდრ. კ- 123ვ („საფლავსა ზედა“).

საფლავის კვეთის ლოცვა 198,144რ-ვ. 294,277ვ.

საფლავის კუეთა ლოცვა საფლავის კუეთისა კ- 34ვ.

საფსალმუნე

I საფსალმუნე სახე არს ლოდისა მის საფლავისა, რომელი გარდააგორვა ანგელოზმან კარისა მისგან საფლავისა გერმ. 10. ვიეთნიმე ერისკაცნი აღ დებიან საფსალმუნედ და იტყ ან წარდგომასა და წარიკითხვენ საკითხავთა, გარნა... არავის ელ-ეწიფების, უკუეთუ ლოცვა წიგნისმკითხველობისა არა მოედოს, საფსალმუნედ აღსლვად და საკითხავისა წარკითხვად მც.სჯ.კ. 49. მოვიდეს და დგეს შორის ეკლესიისა საფსალმუნეთა თანა კ-შ 46რ. მოვიდეს ვიდრე საფსალმუნეთამდე (იქვე, 61ვ). აღ დეს [მდღელი] შემზადებულსა სიმაღლესა ანუ თუ საფსალმუნეთა ს ნ. 14,IX. ვითარცა „წმიდაო ღმერთო “ დაასრულონ, აღვიდენ მგალობელნი საფსალმუნეთა ზედა და წართქუენ ესე იბაკონი (იქვე). აღვიდეს პატრიაქი საფსალმუნეთა ზედა (იქვე) საფსალმუნედ რა აღვიდენ... მოსძარცოს [მთავარდიაკონმან] პატრიაქსა ომფორი (იქვე).

II ფსალმუნთა წიგნი: ორგზის დავასრულებთ საფსალმუნესა შ დეულსა შინა შ.ტ. 17რ.

საფუძველისა დადება იხ. ეკლესიისა საფუძველისა დადება .

საქმე წმიდათა მოციქულთა იქმნას კითხვა საქმისაგან წმიდათა მოციქულთა სა კიმენისა შ.ტ. 15რ. ამას ადგილსა საქმე მოციქულთა იკითხვების (იქვე).

საქორწინე სახლი საქორწინესა სახლსა შეხვიდე რა , ტაბლა უკუროთხე, პური ჭამე მცნ. 139რ (შდრ.: ქორწილისა პურსა ჯუარი დაუწერე, ჭამე და წადი განგ. 53).

საქცევი მეოთხის გუერდისა გალობათა დასდებელთა ორ-ორჯერ იტყოდიან, კუალად იქცეოდიან საქცევად „ვიდრემდის გან დეს ერი შენი, უფალო“ ს ნ. 20,1.

სადმრთისმშობლო დღესასწაული (ეომპტორიკჳ; ეჟორტჳ).

სადმრთო სა ტაბლისა კურთხევა 203 (იგ).

სადმრთო სა საკლველისა კურთხევა კ- 62რ-ვ (შდრ. 112რ-ვ); კ- 54გ-55რ; 48,327გ-328რ; 378,64რ; შინ. 66,103რ.

საყდარი სავარძელი, ტახტი, კათედრა: „საყდარი ეწოდებოდა ისეთ ეკლესიას, რომელიც ეპისკოპოსის ან ქორეპისკოპოსის საჯდომად ითვლებოდა... ძველ ქართულში საყდარი თავდაპირველად საჯდომს ანუ ტახტს ეწოდებოდა (ტახტი სპარსული სიტყვაა. შემოდის IX ს-ში. IX ს-მდე მის მაგიერ ყველგან საყდარი იხმარებოდა). ასეთ ეკლესიას საეპისკოპოზო საყდარი ერქვა... ეს მნიშვნელობა ამ ტერმინს დაახლ. XIV ს-მდე ჰქონდა. ამიერიდან საყდარი ეკლესიის სინონიმადაა ქცეული“ (მას. I,76). იქმნა საბა ეპისკოპოს იშხანსა ზედა... კათოლიკე ეკლესიასა და საყდარსა მისსა (იქვე). საყდარი ტბეთისა შავშეთს (იქვე). [დავით კურაპალატმან] აღაშენა მონასტერი და საყდარი ღმრთისა, წმიდა ეკლესია ხახულისა (იქვე, 76) საყდარი კუმურდო სა (881-896 წწ.) ლ.წ. I, 111. საკურთხეველისა იგი საჯდომი - ადგილი არს და საყდარი, სადა-იგი ქრისტე მეუფ ზის მოციქულთა თანა... და სახე არს ესე მეორედ მოსლვისა, ოდეს-იგი დაჯდეს უფალი საყდართა დიდებისათა განკითხვად სოფლისა გერმ. 9-10. აღსლვა იგი მღდელთმოდურისა საყდრად და ჯუარის დაწერა ერისა აღგ სენებს, ოდეს-იგი ძემან ღმრთისამან... აღიპყრნა ელნი და აკურთხნა წმიდანი იგი მოწაფენი თ სნი და პრქუა: „მშ ღობასა დაგიტეობ თქუენ“ (იქვე, 16). მღდელთმოდურისა იგი საყდრით გარდამოსლვა და კათაკუმეველთა განსლვა მოასწავებს დღესა მეორედ მოსლვასა ქრისტ სსა (იქვე, 17-18). საყდარი არს, რომელსა შინა ყოველთა მეუფ ქრისტე მჯდომარე არს მოციქულთა მისთა თანა (იქვე, 30). აღსლვა საყდარსა ზედა მღდელთმთავრისა და დაბეჭდვა ერისა მოასწავებს, ვითარმედ არს ძე ღმრთისა , შორის მდგომარე, და სრულ მეოფელი ორციელისა განგებულებისა (იქვე, 37). საყდარსა კოსტანტინეპოლისასა სწორი პატივი აქუნდეს საყდარსა თანა ჰრომისასა მც.ს.კ. 50. [წმიდა კ პრიანე] მღდელთმოდურებისა საყდარსა დაჯდა ს ნ. 2,X. განიდევნა საყდრისაგან

დიდი ევტ ქი (იქვე, 6,IV). კუალად თ სადვე საყდრად აღმოიყვანა და პატივითა დიდითა შეწყნარებულ იქმნა ყოვლისა მიერ ერისა (იქვე). [წმიდა კელესტინე] საყდარსა მღდელთმოძღურებისასა ღირს იქმნა (იქვე, 8,IV). შემდგომად ნეტარისა ალექსანდრეს აღსრულებისა ამან [ათანასე] დაიპყრა საყდარი მამათმოავრობისა (იქვე, 18,I). [წმიდა კლიმი] მეოცესა წელსა ჰასაკისა თ სისასა აღყვანებულ იქმნა საყდარსა ზედა მღდელთმოძღურებისასა (იქვე, 23,I). წმიდისა სახარებისა გამომსუენებელი ათაყუანებს მეფესა, საყდარსა ზედა მდგომარესა წ.გ. 69. იხ. საეპისკოპოზო საყდარი.

საყოფელი სავანე, მონასტერი: მე, თემესტია, აღვაშენე საყოფელი ესე (VI-VII სს.) ლ.წ. I, 166.

საშაბათონი დასადებელნი საშაბათონი შინ. 34,112. დასადებელნი -ვე [მათანი] საშაბათონი წმიდათანი (იქვე, 127-129).

საშუალი დღესასწაული საშუალსა დღესასწაულ-სა... დაიდგას ტრაპეზი ბ.ტ. 14რ.

საჩინო წმიდა გარდავი დით, ვითარცა სხუათა საჩინოთა წმიდათასა შ.ტ. 13,XI. [უკუეთუ] დაემთხოს საჩინო სა წმიდისა დღესასწაული, მაშინ ვჰყოფთ სიყუარულსა (იქვე, 14,XI).

საცეცხური ტო პურეილი სასაკმევლე (ლევიტ. 10,1): უმიატოვ [მღდელმან] მიიღის საცეცხური, და დაასხის საკუმეველი გერმ. 15. ცეცხლი [საცეცხურისა] ვიდრემე აჩუენებს ღმრთეებასა, ხოლო ორთქლი და სულნელი კუამლი - მოსლვასა მისსა მოწევნულსა და სულნელ მეოფელსა ჩუენსა (იქვე, 42). დასწეროს დიაკონმან საცეცხურითა ჯუარი კ-შ 124რ. მღდელმან მოიხუნეს საცეცხურნი და საკუმეველი (იქვე, 167ვ). [დიაკონთა] ეტ რთნენ საცეცხურნიცა ს ნ. 14,IX. დაჰკიდნენ საცეცხურნი ზედა საკურთხეველსა (იქვე, 25,III). ვითარცა დაასრულნენ დასდებელნი, დიაკონმან საცეცხურითა ჯუარი დასწეროს და თქუას: „სიბრძნით; აემართენით“ (იქვე, 5,I). [მღდელმან] მიიხუნეს საცეცხურნი და დადგეს წინაშე წმიდისა ტრაპეზისა და დაასხას საკუმეველი შ.ტ. 13რ. შევიდეს [მღდელი] საკურთხეველად და აღიხუნეს საცეცხურნი (იქვე, 18რ). დაჰსახავს მღდელი ჯუარსა საცეცხურითა წინაშე წმიდათა კართა სა (იქვე). საცეცხურნი და სასაკუმეველნი ოქრო სანი ქსდ. III,20. განჰმზადებს [მნათე] საცეცხლურსა ბ.ტ. 5ვ. მიიღებს [მღდელი] საცეცხლურსა და დადგების წინაშე წმიდისა ტრაპეზისა (იქვე). მოიქცევის მღდელი და მისცემს საცეცხლურსა (იქვე, 9რ). [მღდელი] გამოსახავს ჯუარსა საცეცხლურითა (იქვე, 13ვ). მღდელი დაასხამს

საკმეველსა საცეცხლურსა, და იტყ ს ღოცვასა საცეცხლურისასა (იქვე, 14).

საცეცხლური იხ. საცეცხური.

საცისკრო [] გერი საცისკრო გერი, რომელ არს გერი სახარებისა [] ბ.ტ. 306ვ.

საცისკრო **სავედრებელი** ღოცვა საცისკრო სავედრებელი 84,379ვ.

საცისკრონი **სახარებანი** სახარება იოვანესი თ, საცისკროთა სახარებათაგან შ.ტ. 6,X.

საცხებელი მოგუმაღლე სანატრელი განწმედა ... ცხოველს-მყოფელთა საცხებელთა კ-შ 26რ.

საძლეველი ქება საძლეველსა ქებასა მგალობელნი, მღალა-დებელნი, მ მობელნი და მეტყუელნი გერმ. 45. იხ. ძლევისა გა-ლობა .

საძღუნელი „საძღუნელი“ შეცდომით წერია „სარღუ-ნელის“ ნაცვლად ზოგიერთ ხელნაწერში. იხ. სარღუნელი.

საწელიწდო განგება ს ნაქსარი... რომელსა შინა წერილ არს ეკლესიისა საწელიწდო განგება ს ნ. 2ვ.

საწერელი [ღოცვა ,] საწერელი ვის შეექმნას კ-შ 234ვ.

საწიგნე კელარმან დასხნეს სამნი პურნი საწიგნეთა ზედა შ.ტ. 15რ. იტყ ს [მონაზონი იგი] წარდგომასა დღისასა საწიგნეთა ზედა და იკითხავს, თუ ძალ-ედვას ანუ სამისო იყოს საკითხავი (იქვე, 18ვ). საწიგნენი, ოქრო თა და ვეცხლითა ცურვებულნი ქსდ. III,21. დავდგამთ საწიგნესა საშუალ ეკლესიისა და მას ზედა დავასუენებთ ხატსა დღესასწაულისასა ბ.ტ. 9ვ. [დიაკონი] აკმევს პირველად საწიგნესა ზედა ხატსა ჯუარის სახედ (იქვე, 10რ). **სა-წინა სწარმეტყუელი** საღმრთისმსახურო საკითხავი ძველი აღთქმის რომელიმე წიგნიდან: წარდგომა ... დასდებე-ლი... და იკითხნენ სამნი საწინა სწარმეტყუელონი (ა - დაბადებისა , ბ - წინა სწარმეტყუელება ეზეკიელისი, გ - იგავთა) ს ნ. 8,IX. [სა-კითხავნი] ჰპოვნე საწინა სწარ-მეტყუელოთა წიგნსა, ამასვე თუესა იდ (იქვე, 14,IX). წარიკითხნენ სამნი საკითხავნი, ვითა საწინა ს-წარ-მეტყუელოსა სწერია (იქვე, 16,VII).

საჭეთპერობა უღირსი ესე ღირს ვიქმენ საჭეთ-პერობად წმი-დისა ამის ტაძრისა კათოლიკე სამოციქუ-ლო სა ეკლესიისა ქსდ. III,19.

საჭურჭლე აღმოკუეთა , ქმნილი საჭურჭლესა შინა, გამოაჩი-ნებს თხემისა ადგილსა, რომელსა შინა ჯუარს-ეცუა ქრისტე გერმ. 41. გამოვიდეს მღდელი საჭურჭლით შ.ტ. 14,IX.

სახარება

I წმიდა ოთხთავი: წმიდა სახარება სახე არს აღსასრულისა ჟამთა ამათ საწუთო სათა, და სრულიადისა მის ყოველთა საცთურთა უჩინო ყოფისა **გერმ. 22.**

II საღმრთისმსახურო საკითხავი წმიდა სახარებიდან: ესე... სახარება ითქუმის ყოველთა ღმრთისმშობლისა დღესასწაულთა **ს ნ. 8, IX.** სახარებანი ყოველთა დღეთანი (= რიგის სახარება) **86, 66.**

სახე მონაზონებისა წმიდა სქემა: [წმიდამან...] სახე მონაზონებისა შეიმოსა **ს ნ. 6, IV; 16, XII; 23, I.** [წმიდა იოვანე] დაუძინებელთა მონასტერსა მიიწია და მას შინა სახე მონაზონებისა შეიმოსა (იქვე, 15, I).

სახე მონაზონთა [წმიდამან თევდოსი] შეიმოსა სახე და მოქალაქობა მონაზონთა **ს ნ. 11, I.**

სახესა ზედა შეგინებულსა წეს-განგება შეგინებული (ეშმაკეულობით შებილწული) სახლის განწმედისათვის: ღოცვა ყოველსავე სახესა (= სახლსა) და სა მარსა ზედა შეგინებულსა **კ-შ 166რ. იხ. სა მარსა ზედა შეგინებულსა.**

სახე ჯუარისა კანკელსა ზედა... არს სახე ჯუარისა, რა თა ჩნდეს ბეჭედი ქრისტეს ღმრთისა ჩუენისა **გერმ. 10.** გამოსახოს სახე ჯუარისა **კ-შ 25რ, 36ვ.** დასწეროს სახე ჯუარისა (იქვე, 31რ). გამოსახონ სახე ჯუარისა (იქვე, 180ვ).

სახლი ღოცვა აღშენებასა სახლისასა **კ-შ 211რ-ვ.** ღოცვა კურთხევასა ახლისა სახლისასა (იქვე, 211ვ-212რ). ღოცვა შესლვასა ახლისა სახლისასა (იქვე, 212რ-ვ).

სახლად შესლვა ღოცვა, ოდეს სახლად შეხ დოდი („ღმერთო დიდებისაო, რომელი მაღალთა შინა დამკ დრებულ ხარ...“) **შინ. 34, 95.**

სახუეველი სახუეველი მოასწავებს სინდონსა, რომელსა შინა შეხუეულ იქმნა ქრისტე ორციტა, ჯუარით შთამოსრული და საფლავსა დადებული **გერმ. 40.**

სახმარსა ზედა შეგინებულსა იხ. შეგინებულსა სახმარსა ზედა.

სახსენებელი წმიდათა უკუეთუ ვინ სახსენებელსა გარდაიდიდეს წმიდათასა ანუ შესუენებულთასა, მიიღოს ეკლესიას ზეთი და საკუმეველი და სანთელი და სეფე-ზედაშე და თესლი **მც.ს.კ. 75.** წმიდათა მოციქულთა სა სენებელსა განწესებულ არს დღესასწაულობა (იქვე, 39). მწუხრი კანონისა თქუმა არა არს...

სა სენებელსა წმიდათასა, რომელსა შინა აღვასრულებთ ღამის-
თევათა შ.ტ. 17რ.

სენაკი (ედგდფუ) „ბერების საცხოვრებლად განკუთვნილი ცალკეული შენობა ან ოთახი“ (ივ. ჯავახიშვილი) მას. I,80. „სენაკი ძველ ქართულში ოთახს ნიშნავდა (მის ნაცვლად სპარსულიდან შემოსული ოთახი მკვიდრდება XVII ს-დან). დაახლ. XI-XII სს-დან სენაკი ბერების საცხოვრებელი ოთახის სახელად იქცა“ (იქვე, 19). სენაკი ამისთ ს განეწესა მონაზონისათ ს, რა თა ღოცვად მოიცალოს ყოვლითურთ და დღესა შინა ერთი პური ჭამოს, და ესე ჟამნი დაწყნარებულად და წესიერად ილოცნეს შინ. 34,96. მისცა [იოვანეს] მამამან ჩუენმან საბა სენაკი, რომელსა შინა დაეყუდოს ეიმ. I,18. თითოეულმან თ სსა სენაკსა ჟამნიცა ილოცნეს ს ნ. 15.XI. თქუან კურთხევა და წარვიდენ კაცად-კაცადი თ სად სენაკად (იქვე, 5,I). [წმიდამან მარტინიანე] დედაკაცი იგი შინაგან სენაკსა შეიყვანა და თავადი უშინაგანესსა კელინსა შევიდა (იქვე, 13,II). წარვიდეს კაცად-კაცადი თ სად სენაკად კ-შ 89რ. წარვიდენ სენაკთა თ სთა 84,50ვ. იქმნების სრულიადი გამოლოცვა და წარვალთ სენაკთა თ სთა შ.ტ. 20რ. ძმანი ილოცვენ სენაკთა შინა (იქვე, 17რ). სენაკსა შინა მჯდომი... იმარხვიდეს ქსდ. III,6,14.

სერობა ქრისტეს შობასა სერობა საეკლესიოდ არა ილოცვების, არამედ თ თოეულმან თ საგან ილოცოს მოკლედ ქსდ. III,10.

სერობისა შევიდენ სატრაპეზოდ და სერობისა მუნვე სატრაპეზო სა კარსა... ილოცონ მცირეკა კ-შ 117ვ. ღოცვა შემდგომად სერობისა (იქვე, 149რ). დაწყებასა მათერთმეტისა ჟამისასა ჰრეკონ სერობისა ს ნ. 15.XI. სერობისად თქუნენ გალობანი ნათლისმცემლისანი მსგეფსისაგან (იქვე, 24,II). ვილოცავთ მცირესა სერობისასა შტოსა შინა შ.ტ. 17რ.

სეფე სეფესა დედაკაცსა ნუ გამოაცხოვინებ მცნ. 134ვ. ლახურითა აღმოკუეთა სეფისა გერმ. 13-14. [მიიღოს] მღდელმან დიაკონისაგან ანუ კერძოდიაკონისაგან სეფე იგი შესაწირავი (იქვე, 14).

სეფისა განატეხი განუყოს [მღდელმან] შემოკრებულთა მათ სეფისა განატეხი და თესლი და სარღუნელი მც.ს.კ. 75.

სეფისკუერი რა -მე სახელ-გდვათ შენ, დიდებულო ბერძენთა სეფისკუერო... ღმერთშემოსილო ლეონტი შინ. 14,271ვ. ეკლესიასა შინა ევლოგია იგი სეფისკუერისა მიიღონ და სარღუნელი მც.ს.კ. 61. სეფისკუერსა საფუარი ურთე და მარილი, და მცირედ აღფუენეს; უფუარსა ნუ გამოაცხოვ მცნ. 134ვ. სეფისკუერი თბი-

ლითა წყლითა მოზილე განგ. 50. დედაკაცისაგან სეფისკუერისა გამოცხოება არა ჯერ-არს (იქვე, 51). მწვალებელსა ჯუარსა ნუ დასწერ, ნუცა სეფისკუერსა მისცემ (იქვე, 52). ეკლესიას ტფილსა სეფისკუერსა განუყოფდენ მოსა სენებელად ჩემდა ქსდ. II,15. თითო კარასეული [ღ ნო] მიეცეს [ძმათა], სეფისკუერსა და თესლსა თანა (იქვე). განიყოფის სეფისკვერი ბ.ტ. 11ვ.

სთულება ღოცვა სთულებასა ყურძნისასა კ-შ 214რ-ვ.

სიბრძნით აემართენით ამისა შემდგომად დიაკონმან თქუას: „სიბრძნით აემართენით და ისმინეთ წმიდისა სახარებისა“ ს ნ. 24,XII. დიაკონმან დასწეროს საცეცხურიტა ჯუარი და თქუას: „სიბრძნით აემართენით“, და აღვიდენ საკურთხეველად (იქვე).

სიზმართა მხილველის ღოცვა იხ. საოცართა სიზმართა მხილველის ღოცვა.

სიმაღლე საგანგებოდ მომზადებული ამაღლებული ადგილი ეკლესიაში ჯვრის ამაღლების რიტუალის შესასრულებლად: აღ დეს [მღდელი] შემზადებულსა სიმაღლესა ანუ თუ საფსალმუნეთა ს ნ. 14,IX.

სიმბოლო სარწმუნოების აღსარება, მრწამსი: მწირველი... დაიწყებს სიმვოლო მრწამსსა, აღსაარებად ყოვლადწმიდისა სამებისა წ.გ. 92. იხილე სიმვოლო წმიდისა ათანასესი, ანასტასისა, კ რილესი და მაქსიმესი (იქვე, 147).

სინანული საკანონო სასჯელი შეცოდებულთათვის: [კაცისმკლველსა] შენ სინანულსა ვერ მისცემ; რომელი ებისკოპოსისაგან ბრძანება მოიღო, მას ზედა აშრომენ მცნ. 138რ. სინანული რა ხუდების [შეცოდებულსა მას], მასწავე (იქვე). სინანული მისი ესრეთ იყოს: ერთ წელ შესტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ ქუედავრდომასა შინა აღასრულოს მც.ს.კ. 69. იხ. მონანული.

სინანული ნინეველთა თუესა ივლისსა იდ და იე - სენება წმიდისა იონა წინაწარმეტყუელისა და სინანული ნინეველთა, მარხვა გ დღ და გ ღამ შინ. 34,113. იხ. ნინეველთა მარხვა .

სინდონი წმიდა სინდონი, განმარტებული ქუეშე კერძო მსახურებასა ძღუენთასა, არიმათიელისა იოსების მსახურებასა დასახავს გერმ. 53.

სინოდი მერმეცა გევედრებით უწმიდესისა და უმმართველესისა სინოდისათ ს ს.გ. 108.

სიონი

I საკათედრო ეკლესიების ზოგადი სახელწოდება: უფალო... შეიწყალენ ამის სიონისა (ურბნისის) მაშენებელნი (V ს.) ლაპ.წ.

I, 63,197,198,199. მეფემან ვახტანგ აღაშენა ეკლესია მოციქულთა, სუეტი ცხოველი... რომელ არს სიონი დიდი ქ.ც. I.

II ბაზილიკის ტიპის ეკლესია. სიონად იწოდება ბოლნისისა და ჩხიკვთის ეკლესიები მას. I,78. აღაშენა... სიონად (იქვე, 77)

სიყუარული აღაპი, სადღესასწაულო პურობა: [უკუეთუ] დაემთხოს საჩინო სა წმიდისა დღესასწაული, მაშინ ვჰყოფთ სიყუარულსა შ.გ. 14,XI. იქმნების სიყუარული ძმათა (იქვე, 14,IX).

სიძე-სძალნი მოვიდნენ სიძე-სძალნი ეკლესიად კ- 20ვ. მოვიდნენ ეკლესიად სიძე-სძალნი და წარდგენ წინაშე კართა საკურთხეველისათა (იქვე, 22ვ).

სიწმიდე აზიაროს რა [მღვდელმან] ერი იგი, უკუეთუ დარჩეს სიწმიდე, მეტად ნუმცა იკადრებს მარტოდ აკრებად, არამედ სხუათაცა მოუწოდოს და აზიაროს მც.ს.კ. 76.

სიწმიდის განახლება ბროლისა ბარძიმი და ბაზიჯისა ფეშხუემი სიწმიდისა განახლებისა სამსახურად მოი მარებოდის ქსდ. II,15.

სიწმიდის სამსახური სიწმიდის სამსახური... წმიდისა არსენის ელთა არს ქსდ. II,14.

სკარამანგი სკარამანგნი დიდნი, გარე შეოღვილნი ქსდ. III,22. ამა სამარტ ღოსა შიგან საკურთხეველი ჩემი შევმოსე სკარამანგითა (იქვე, 24). შესამოსელი სკარამანგი (იქვე).

სკენილი Четки, Вервица იხ. კუბოსკენილი.

სკიტე [წმიდამან პორფირი] სკიტეს შინა სახე მონაზონებისა შეიმოსა ს ნ. 2,III. [წმიდამან მარკოზ] იჯმნა სოფლისაგან და წარვიდა სკიტეს და დაყო მოღუაწებასა შინა სამეოცი წელი (იქვე, 5,III). თქუმული წმიდათა მამათა სკიტელთა 24,18.

სნეებისათ ს პირუტყუთა სა ლოცვა წიდისა და დიდებულისა მოწამისა მამა სი ყოვლისავე სნეებისათ ს პირუტყუთა სა კ-შ 215რ-217რ.

სნეულსა ზედა განგება, თუ ვითარ აღესრულების წესი ლოცვისა სნეულსა ზედა კ-შ 174რ.

სოხასტერი (ჰესუცასტჰერიონ) სოხასტერი ქსდ. II,16.

სპეტაკი თეთრი

I თეთრი სამოსელი ნათლობისა: შემოსონ სპეტაკითა [შემდგომად ნათლისღებისა] კ-შ 25ვ,26ვ. აღმოიყვანოს [მღვდელმან ყრმა იგი] ემბაზისაგან, შთაუსუას საბანსა მიმქუმელსა და შემოსოს სპეტაკითა კ- 32ვ.

I საადღგომო, თეთრი ფერის სამღდელო შესამოსელი: შევალს [მღდელო] სპეტაკითა მოსილი გერმ. 20. სპეტაკნი იგი სამოსელნი და ჯუარის-სახე საბლარდნელი მოასწავებს ჯუარცუმასა და საგრანგელთა ქრისტესთა, ტილოთა მათ და სუდარსა (იქვე, 23). მღდელმან იცვალოს შესამოსელი სპეტაკი ს ნ. 25,III.

სრვა სავედრებელი გალობა ჟამსა საშინელისა სრვისა და სიკუდიდ შემოსილისა სენისასა ს.გ. 120.

სრულებით ნათლის-ცემა ღოცვათა მათ კათაკუ-მეველთასა წარვიტყ თ... და მერმე ნათელ-ვსცემთ (ვარ. ნათელს-ვსცემთ) სრულებით მც.სჯ.კ. 73-74.

სრულიადი გამოლოცვა იქმნების სრულიადი გამოლოცვა და წარვალთ სენაკთა თ სთა შ.ტ. 20რ.

სრულიადი დაბეჭდვა ამა თუ იმ წეს-განგების დამაბოლოებელი ღოცვა ან ჯვრის გადასახვა: შემდგომად განყოფისა ეგევითარისა მის ევლოგიისა იქმნების სრულიადი დაბეჭდვა შ.ტ. 13,XI.

სრული ჟამისწირვა სრულისა ჟამისწირვისა აღსრულება წმიდათა დღეთა მარხვისათა აჰან [წმიდამან გრიგოლი] განუწესა პრომთა ს ნ. 12,III.

სრული სქემა რა თა... ღირს იქმნას მოღებად სრულისა მის და ანგელოზებრივისა სქემისა შინ. 73,40ვ. იხ. ანგელოზებრივი სქემა .

სტიქარონი იხ. სტიქერონი.

სტიქარონი ანბანისა ვგალობთ სტიქარონთა ანბანისათა იოვანეს თქუმულთა შ.ტ. 15რ.

სტიქარონნი მუ ლთანი კუერექსი მოგუმადლენთა , და ეგრეთღა სტიქარონნი მუ ლთანი თ თნი, და ინდიკტიონისანი შ.ტ. 1,IX.

სტიქერონი, სტიქარონი დასადებელი: სტიქერონი უფალო დაღატყავსა [ზედა] შინ. 34,125. სტიქერონი მა ა, „სამწუხროსა ღოცვასა“ ზედა (იქვე, 114). სტიქერონნი ყოველნივე წინა ჰპოვნე (იქვე, 115). სტიქერონი შინ. 64,191რ. მეყსეულად თქუნენ სტიქარონნი (! პოესტიცა) შინ. 73,142ვ. სტიქარონნი მთავარანგელოზისანი ს ნ. 6,IX. სტიქარონად თქუნენ მსგეფისა (იქვე). სტიქარონად თქუნენ [დასდებელნი] ბ გუერდისანი: დღეს მჯდომარემან საყ... მუ ღი: ისმინე ასულო და იხილე... დასდებელი: ესე არს დღე უფლისა ... მუ ღი: პირსა შენსა ჰმსახუ... დასდებელი: დაღაცათუ ღმერთი... დიდება და აწდა, ღმრთისმშობლისა (იქვე). შემდგომად კუერექსისა - სტიქარონნი ს ნ. 8,XI. სტიქარონი თ თავაჯი შ.ტ. 19რ. სამწუხროდ უფალო დაღატყავსა სტიქარონნი

დღესასწაულისანი სამნი (იქვე, 19ვ). აქედითსა - სტიქარონნი თ თნი ინდიკტიონისანი (იქვე, 1,IX). ვიტყ თ სამთა აღდგომისა სტიქარონთა [უფალო დადატყავსა ზედა] (იქვე, 13ვ). ათერთმეტნი აღდგომის სახარებათა სტიქარონნი 84,329რ.

სტიხი მუხლი (საგალობლისა), დასდებელი: ფსალმუნი იგალობების სტიხებად ს.გ. 116.

სტიხარი სტიხარი თეთრი (იცვამს სიძე ჯვრისწერისას, თუ იგი წიგნისმკითხველია) კ-შ 32რ. სტიხარი („სამოსელი საღმრთო სა სიხარულისა“) კ- 139ვ. მღვდელი შეიმოსს ფილონსა და დიაკონი სტიხარსა ბ.ტ. 6რ. სტიხარი - ელლინურ, ხოლო ქართულ - კვართი წ.გ. 1. იხ. ღუედნი სტიხარისანი. იხ. სტიქარი.

სტოდიერი კითხვა სტოდიელისა ბ.ტ. 9ვ, 11რ.

სტოვა შემოკრებებიან ძმანი სტოვასა შინა ეკლესიისასა ბ.ტ. 514ვ. ცხრა-ჟამნი ითქმოდეს სტოვასა შინა (იქვე). ვყოფთ განსლვასა სტოვასა შინა (იქვე, 9ვ).

სუინაქსარი სუინაქსარი, რომელ არიან კრებანი ს ნ. 2ვ. სტუდიელთა სუინაქსარსა წერილ არს (იქვე, 1,IV). ს ნაქსარი ათორმეტთა თუეთა წელიწდისათა შ.ტ. 22ვ. შემდგომად ვ გალობისა კონდაკი და იკოსი, და კითხვა სუინაქსარისა ბ.ტ. 9რ,12რ,108ვ.

სუინაქსარი სახარებისა სახარების საკითხავთა კრებული, შედგებილი დღესასწაულების მიხედვით: ჰპოო ოკდონბერსა ი სუინაქსარსა სახარებისასა ს ნ. 8.XI. იხ. „პავლისა“ ს ნაქსარი.

სუინგელოზი ქრისტე მეუფეო, ადიდე ზაქარია ბანაელი ს ნეგელოზი 1,10,12. ზაქარია ს ნეგელოზი ბანაელი მამადმთავარი (იქვე, 13). იხ. ს ნეელი.

სუინდიკნოზი ნათლულის დედა: რომელთამე სოფელთა მიიქუმენ ვინმე ყრმათა წმიდისა ნათლისღებისაგან და შემდგომად ამისა იქმნეს დედათა მათ ყრმათა სა დაქურივება და იქორწინებენ ამქუმელნი იგი თ სთა მათ სუინდიკნოზთა მც.ს.კ. 55. აქუმულისა მის დედა - სუინდიკნოზი [არს] (იქვე, 96). ნათესავთა ე მამადმდე და ს ნდ კნ ზსა ზ მამადმდე ნუ ას ნდიკნოზებ, ნუცა ამზახებ მცნ. 135ვ(განგ. 52). ეკრძაღე, სომეხსა და ქართველსა ნუ ას ნდიკნოზებ (იქვე). [მღვდელმან] ათქუმევინოს სუი[ნ]დიკნოზსა: მიმჯნია ეშმაკისაგან კ- 10რ.

სუინკელი წმიდისა მამისა ჩუენისა მიქაელ სუინკელისა და აღმსარებელისა ს ნ. 20,XII. დადგენ პატრიაქსა თანა ს ნკელნი (იქვე, 14,IX).

სუბუქად ღოცვა ილოცონ სერობისა სუბუქად: „რომელი დამკ დრებულ არს“, „ჩუენ თანა არს ღმერთი“, „მიწყალე“ და უმეტესი არარა ს ნ. 24,XII.

სუენება სხუანი ჟამნი თ სსა ჟამსა, კანონითა და თ თო სუენებითა, მუ ლთდრეკითა ს ნ. 24,II. „მამაო ჩუენოსა“ ზედა ვჰყოფთ სუენებასა შ დსა შ.ტ. 19რ.

სუეტი ცხოველი ღმრთივ აღმართებული სუეტი ცხოველი ქსდ. III,18.

სულთა ბრძოლა ღოცვა სულთა ბრძოლისა 450,127გ.
ღოცვა განკითხვასა სულთა ბრძოლისასა კ-შ 185რ. 294,134გ.
1505,107გ.

სულთათ ს არაწმიდათა [ღოცვა წმიდისა იოვანე ოქროპირისა] სულთათ ს არაწმიდათა კ-შ 198გ.

სულიერი ასული ...რომელი აექუას ნათლისღებისაგან, სულიერი ასული [არს ამქუმელისა] მც.ს.კ. 96.

სულიერი დედა [ენკრატისთა დედათა] წამებითა და კურთხევითა წინამძღურისა და სულიერისა მის დედისა თა ქმნან განსლვა იგი მც.ს.კ. 53.

სულიერი მოძღუარი [მონაზონსა] უ მს მორჩილებად წინამძღუარსა მას და მოძღუარსა სულიერსა მც.ს.კ. 51. სულიერთა მათ მოძღუართა... აღსაარება იგი შეცოდებულისა შეიწყნარონ (იქვე, 53).

სულისანი მიცვალებულის მოსახსენებელი საგალობლები: იბაკონი სულისანი კ- 79გ. დასადებელნი სულისანი შინ. 34,100.

სულისა შენისა თანა (სულისაცა შენისა თანა) ერის (ან მგალობელთა) მიგება მღდელის ან მღდელთმთავრის ასამაღლებელზე - „მშ დობა ყოველთა“: სულისა შენისა თანა კ-შ 30გ. მკითხველმან - „სულისაცა შენისა თანა“ ს.გ. 7. და სულისაცა შენისა თანა (იქვე, 17).

სულის მო სენება სულის მო სენება არ იქმნების ათორმეტთა საუფლოთა დღეთა შინა, შაბათსა პირველსა დიდმარხვისასა, ვნების კ რიაკისა დღეთა, აღდგომას, აღდგომიდან თომას კ რიაკემდის, ყოველთა წმიდათა კ რიაკესა; სხვა დღეებში - როცა სურს 183,16გ.

სულის საკლველი კურთხევა სულის საკლველისა კ- 62გ. კ- 55რ-გ,87რ-გ. 48,326რ-გ. 293,87რ-გ. 378,64გ. შდრ. საღმრთო საკლველი.

სქემა

I სამონაზვნო წესი; სახე სამონაზვნო ცხოვრებისა: წართქუნენ გალობანი სქემის კურთხევისანი კ-შ 42რ.

II სამონაზვნო შესამოსელი: სქემა სახე არს ჯუარისა, ვითარცა ბრძანა უფალმან, ვითარმედ: „რომელსა უნდეს შემდგომად ჩემსა მოსლვა , უვარ-ყავნ თავი თ სი და აღიდენ ჯუარი თ სი და შემომიდეგინ მე“ (მათე 16,24; მარკ. 8,34; ლუკა 9,23) გერმ. 24. პირველად წმიდა სქემა წმიდამან იოვანე ნათლისმცემელმან შეიმოსა, და მადლი წმიდისა სქემისა მის მიერ მიენიჭების, რომელნიცა ღირსებით შეიმოსენ და დაიცვენ (იქვე, 25). სქემა გამოაჩინებს შეკრვასა სხეულისასა და მოკუდინებასა ორცთასა (იქვე, 34). სქემა ესე წმიდა შეიმოსეთ და შეიჭურენით სულითა გუელისა მიმართ კ-შ 43რ-ვ. გსურისა მიღებად წმიდისა სქემისა? (იქვე, 47ვ). მიიღე წმიდა სქემა , წინდი საუკუნო სა ცხოვრებისა (იქვე, 61ვ). ძმამან ჩუენმან მიიღო წმიდა და ანგელოზებრივი სქემა (იქვე, 65რ). სქემითა ჯუარი საჭურველად მიიღოს (იქვე, 66რ-ვ). დადვან სამოსელი ძმისა მის, რომელი იკურთხოვდის, ქუეშე წმიდასა საკურთხეველსა - ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი და სანდალნი კ- 169ვ.

სქემის კურთხევა ჟამსა მას სქემის კურთხევისასა რა ცა ვინ სარწმუნოებითა შეუორგულებელთა ითხოვს ღმრთისაგან, მიეცემის მც.ს.კ. 91. სქემის კურთხევა მარხვათა შაბათ-კ რიაკეთა კეთილად იქმნების ქსდ. III,8,16.

სქემის მიცემისანი სქემის კურთხევის ლოცვა: [დასადებელნი] სქემის მიცემისანი (= დასადებელნი, რაჟამს ძმანი მიიღებდინიჭსა სქემისასა) შინ. 34,113. სხუანი დასადებელნი სქემის მიცემისანივე (იქვე). სხუანი დასდებელნი - სქემის მიცემისანივეში (იქვე, 114).

სქემოსანი მონაზონი სქემოსანი მონაზონი გინა ენკრატისი სადაცა დაეცნენ, მრუშება არს და მრუშებისა კანონი მიეცემის მც.ს.კ. 94.

სწავლის დაწყებისათ ს სავედრებელი გალობა[] ჟამსა სწავლის დაწყებისა ყრმათა[]სა ს.გ. 15.

ტაბლა სასადილო მაგიდა, სუფრა: ლოცვა ტაბლასა ზედა მწუხრისა ჟამსა („გმადლობთ შენ, უფალო იესუ ქრისტე ღმერთო ჩუენო, გამომზრდელო სულთა და ორცთა ჩუენთაო...“) შინ. 34,95. ზედგომით ჯერ-არს ტაბლისა კურთხევა (იქვე, 96). ეკლესიასა შინა ევლოგია იგი სეფისკუერისა მიიღონ და სარღუნელი, გინა თესლი შესუენებულთა სა სენებელად, ხოლო ტაბლისა დაგება და საჭმელთა განმზადება სახლთა შინა იქმნებოდენ და არა

ეკლესიათა მც.ს.კ. 61. შემდგომად ტაბლით აღდგომისა ილოცონ, გინა თუ სატრაპეზოსა, გინა თუ ეკლესიისა კარსა ს ნ. 5, I. ტაბლასა ზედა წიგნისკითხვასა ისმენდენ ქსდ. III, 11. სასადილო მაგიდა: ლოცვა შემდგომად ტაბლით აღდგომისა (წინ უძღვის „ლოცვა , ეგულებოდის რა სამ რობა“) კ-შ 103ვ. ლოცვა ტაბლით აღდგომისა (წინ უძღვის „ლოცვა და კურთხევა , რაჟამს პურად დასხდებოდენ“) 84, 31ვ.

ტაბლის აკრება რაჟამს აჰკრებდეს ტაბლასა, ლოცვა - „აღვივსენით ჩუენ კეთილითა შენითა, უფალო...“ შინ. 34, 95.

ტარიგი (აჯგნოვ , აგნუს, ფუეცწ)

I კრავი; ძველი აღთქმის შჯულის მიხედვით - საღმრთო მსხვერპლი (გამოსლ. 12, 5; ლევიტ. 22, 27). ახალი აღთქმის თანახმად იგი მოასწავებდა ქრისტეს - ღმრთის ტარიგს (იოვანე 1, 29; გამოცხ. 4, 4, 10; 5, 14). ტარიგად მოიხსენიებიან აგრეთვე ყოვლადწმიდა ღმრთისმშობელი და წმიდა მოწამენი, ქრისტესთვის წამებულნი (& & 5): ლოცვა ტარიგსა ზედა, რაჟამს შესწირვიდენ ეკლესიად კ-შ 209ვ-210რ.

II სეფისკვერი („სეფე“) იესუ ქრისტეს მოსახსენებლად (საღმრთო ღიტურგიის დროს). მასზე ჩვეულებრივ გამოისახება ჯვარი წარწერით: „იესუ ქრისტე, ძლევა“. ამ სეფისკვერის კვეთა ხდება პროსკომიდიის დროს, ძღვნის კურთხევისას კი იგი საიდუმლოდ გარდაიქმნება იესუ ქრისტეს ჭეშმარიტ ხორცად (& & 5).

ტაძარი თავდაპირველად აღნიშნავდა სასახლეს (მეფის, ერისთავის და სხვ.), შემდეგში - დიდ და მდიდრულ საეკლესიო ნაგებობას: ტაძარი ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა (გელათის ეკლესია) მას. I, 75. უხილავისა მის სოფლისა სახე არს საკურთხეველი და ხილულისა ამის - სახე არს ტაძარი გერმ. 8. გონიერისა ვიდრემე სოფლისა სახე არს მღვდლობა , ხოლო გრძნობადისა - ტაძარი (იქვე, 52). ამან [მარკიანე] აღაშენა პატიოსანი ტაძარი წმიდისა ირინესი ს ნ. 10, I.

ტაძრად მიყვანება მიგებება უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი: წინაღ ტაძრად მიყვანებისა ს ნ. 1, II. ტაძრად მიყვანება ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობელისა შ.ტ. 21, XI.

ტაძრობა ლოცვა განტეევებასა ტაძრობისასა კ-შ 37რ. ლოცვა განტეევებისა ტაძრისასა კ- 33რ.

ტიბიკონი ტიბიკონი, რომელ არს ქცევა და წესი ეკლესიათა ბ.ტ. 5რ. შემოგწირე სრული საწელიწდო ტიბიკონი (იქვე, 366რ). იხ. ტ პიკონი.

ტილო ტილო იგი წმიდა , რომელი განეფინების წმიდისა მის შესაწირავისა მსახურებასა, იოსებ არიმათიელისა მსახურებასა გამოსახავს გერმ. 18.

ტიპიკონი იხ. ტ პიკონი.

ტრაპეზი

I ეკლესიის საკურთხეველში აღმართული სამსხვერპლო მაგიდა, რომელზედაც შეიწირება უსისხლო მსხვერპლი: ტრაპეზი საკურთხეველისა - სახე არს საფლავისა უფლისა გერმ. 8. წმიდა ტრაპეზი საფლავი არს ქრისტესი (იქვე, 42). ტრაპეზი არს საყდარი ღმრთისა (იქვე). ამის წმიდისა ტრაპეზისა მომასწავებელი იყო მოსეს მიერ ქმნილი იგი ტაბლა , სადა-იგი იყო მანანა , რამეთუ ქრისტე არს ჭეშმარიტი მანანა , ზეცით გარდამოსრული ცხორებად ჩუენდა (იქვე). წმიდა ტრაპეზი საფლავი არს ქრისტესი (იქვე, 42). მოიდრიკნეს მუ ღნი წინაშე წმიდასა ტრაპეზსა კ-შ 57რ. მთავარეპისკოპოსი... დადგეს წინაშე წმიდისა ტრაპეზისა (იქვე, 249რ). ღოცვა ტრაპეზსა ზედა დაცემულსა გინა დარღუეულსა (იქვე, 204გ-205რ). [მღდელი] დადგეს წინაშე წმიდისა ტრაპეზისა შ.ტ. 13რ. მღდელმან უკუმოს ჯუარის სახედ წმიდასა ტრაპეზსა და ყოველსა საკურთხეველსა (იქვე). მიიღებს [მღდელი] საცეცხლურსა და დადგების წინაშე წმიდისა ტრაპეზისა ბ.ტ. 5ვ.

II საკურთხეველი: შევალს [მღდელი] წმიდასა შინა ტრაპეზსა ბ.ტ. 5ვ.

III სატრაპეზო, სასადილო; სუფრა: რაჟამს აღდგენ ტრაპეზით, მოვიდენ ღოცვით წინაშე ბჭეთა ეკლესიისათა ს ნ. 24,XII. წარვიდენ ძმანი ტრაპეზად და ნუგეშინის-იცენ ზეთითა ზავებულითა საჭმლითა (იქვე, 24,II). შევიდენ ძმანი ტრაპეზად და ისერონ თევზითა და ღ ნითა (იქვე, 24,III). შევალთ ტრაპეზად კ-შ 123რ. ვილოცავთ მცირესა სერობისასა და შევალთ ტრაპეზად შ.ტ. 17რ. აკურთხევს მღდელი ტრაპეზსა და ვი უმევთ წინადაგებულთა ჩუენთა ბ.ტ. 5ვ. ტრაპეზისა შუენის განმზადება თ სსა ჟამსა (იქვე, 14რ). კურთხევა ტრაპეზისა („აპყრობა პანაგია სა“) 84,32რ.

ტროპარი „ღმერთი უფალი“ და ტროპარი ესე ს.გ. 6.

ტროპარი აღდგომისა ტროპარი აღდგომისა ერთი ორთაგანი ბ.ტ. 9ვ. ჟამნობათა ზედა ტროპარი აღდგომისა ბ.ტ. 11რ.

ტ ბიკონი იხ. ტ პიკონი.

ტ პიკონი ტ ფიკონი საეკლესიო სა წესისა ... წმიდისა საბა ს ლავრისა შ.ტ. 13რ. იხ. ტიბიკონი; ტიპიკონი; ტ ბიკონი; ტ ფიკონი.

ტ ფიკონი იხ. ტ პიკონი.

ტფილელი ტფილისის მღვდელთმთავარი: ამასვე ჟამსა იჯდა ტფილელად ამილახვრის ძე ათანასი 5,27.

პაკო , იბაკო შ.ტ. 15ვ.

უგალობდითი გალობა გამოსლვათა წიგნიდან: თქუან უგალობდითი კ-შ 97რ.

უგრძესი დღ უგრძესი დღე თთუესა ივნისსა კ - სენება წმიდისა ისუ, ძისა ნავესი, რომელმან დაჰ სნა მზ ცათა შინა, ვიდრემდის მოსრნა მტერნი მისნი. ესე დღ უგრძეს არს ყოველთა დღეთა სა შინ. 34,127.

უდაბნო სავანე, მონასტერი: დამიხსრეკიან საუდაბნოდ მეცნიერისა კაცისათ ს შინ. 34,117. მამულნი წმიდისა უდაბნო სა ღავრისა მღუიმისანი (1057 წ.) **ქსძ. II,5.** წმიდასა ამას უდაბნოსა [მღუიმისასა] (იქვე, 14). წმიდასა ამას უდაბნოსა შინა კ-შ 93ვ. მასვე დღესა დაწუეს ქუთათისი და არტანუჯი და უდაბნონი კლარჯეთისანი **ქ.ც. I.**

უვეცხლო წმიდათა უვეცხლოთა კოზმან და დამი-ანესი **შ.ტ. 1,XI.**

უზიარებლობა დაღაცათუ კანონი ვის აქუნდეს უზიარებლობისა ბრალისა რა სათ სმე და მიიწიოს სენსა სასიკუდინესა, ნუ დაეყენების ზიარებისაგან, არამედ მიეცინ მას საგზალი იგი ცხორებისა **მც.ს.კ. 68.** უკუეთუ შე-რა მე-ემთხ ოს ცოდვა , კანონი უზიარებლობისა დაიმარხოს **ქსძ. III,16.**

უკუმოყვანება (ნაწილთა) ნაწილთა უკუმოყვანე-ბა წმიდისა სტეფანე პირველმოწამისათა (იქვე: საკითხავი ნაწილთა აღმოყვანებისა) ს ნ. 2,VIII. იკითხონ საკით-ხავი ნაწილთა უკუმოყვანებისა (იქვე, 27,I). იხ. ნაწილთა უკუმოყვანება .

უნათლავი უკუეთუ უნათლავი მოკუდეს, მკუდართა თანა დამარხე და ჟამსა ნუ უწირავ **განგ. 51.** უკუეთუ ყრმა ნათლვასა შინა მოკუდეს და ემბაზსა არა ჩაგედვას, უნათლავი არს (იქვე, 51-52).

უპატიოსნესი ოდეს იგალობების „უპატიოსნესი“ **ბ.ტ. 25რ-ვ.**

უპირატესი, ზედამწირველი (ოუ როესტწვ) პარეკლე-სიარხი უპირატესისა მიმართ ჰყოფს მეტანიასა **ბ.ტ. 5რ.** მნათე მივაღს წინაშე უპირატესისა (იქვე, 5რ). იტყ ს უპირატესი ანუ დამწყებელი მკითხველი - „და ღირს მევენ“ (იქვე, 7რ). იტყ ს უპირატესი - „აწ განმიტევე“ (იქვე, 7ვ). აღდგეს უპირატესი და ყოველნი ძმანი, და იწყებენ: „დიდება მაღალთა შინა ღმერთსა“ (იქვე, 8რ). შეიმოსების უპირატესი და ყოველნი მღვდელნი ფილონითა ჩუეუღლებისაებრ (იქვე, 9ვ). განუყოფს უპირატესი სანთელსა (იქვე, 10რ). მიიღებს

მღდელი კურთხევისა უპირატესისაგან (იქვე, 12ვ). უკუეთუ ენებოს უპირატესსა, ჰყოფს ღამისთევასა ბ.ტ. 128რ,129ვ.

ურმის თუალსა შესლვა წმიდა გიორგის წამება ურმისთვალზე (10 ნომბერი): წმიდისა მოწამისა გიორგის ურმის თუალსა შესლვა ს ნ. 10.XI. ამასვე დღესა წმიდისა გიორგისი ურმის თუალსა შესლვა 1526,95ვ.

უსისხლო მსხუერპლი უბრძანებს მღდელთა უსისხ-ლო სა მის მსხუერპლისა შეწირვასა კ-შ 152რ.

უსუპი [მღდელი მოიდებს] წმიდასა წყალსა და უსუპსა ს.გ. 183.

უფალი ღმერთი კურთხეულ... სამუამის ერთ-ერთი საგალობელი (ღმრთისმშობლისა): კ-შ 238ვ.

უფალო, რომელმან ყოვლადწმიდა სული შენი... სამუამის ტროპარი: კ-შ 238ვ.

უფალო დადატყავი ვიწყებთ უფალო დადატყავსა, თ სსა მასა, და უქცევთ ათთა მუ ღთა ზედა შ.ტ. 13ვ. [აკუმევს მღდელი] უფალო დადატყავსა ზედა (იქვე, 19რ). შემდგომად აკურთხევისა ვიტყ თ უფალო დადატყავსა (იქვე, 8,IX).

უფალო დადატყავსა უფალო დადატყავსა ზედა თქუნენ დასდებელნი ს ნ. 7რ.

უფალო ღმერთო (დავითის I კანონის მესამე აღსავალი): „ხადილსა“ და „უფალო ღმერთოსა“ ვიტყ თ მასა ზედა დღისასა შ.ტ. 13ვ. პირველსა ოდენ ფსალმუნსა ვიტყ თ, და „ხადილსა“ და „უფალო ღმერთოსა“ დაუტეობთ (იქვე, 21,XI).

უფალო შეგ წყალენი გუნდნი იტყ ან „უფალო შეგ წყალენსა“ გ გზის ბ.ტ. 8რ.

უფალო შეისმინე უფალო შეისმინესა ამას მუ ღსა რა მოვიდეს - „რამეთუ მე მონა შენი ვარ“, წარდგეს მღდელი და თქუას: „შეისმინე...“ კ- 49რ.

უფუარი ხმიადი, უცომო: უფუარსა ნუ გამოაცხოვ; არა შეიწირვის მცნ. 134ვ.

უქმი და უჭამი ასე უწოდებენ გურიაში ნათლისღების წინა დღეს (5 იანვარს), რადგან იგი უქმეცაა (წყალთ-კურთხევის გამო) და სამარხვო დღეც („უჭამი“) 2632,8.

უქმობა დღესასწაულსა ამადღებისასა უქმობა არს მც.სჯ.კ. 38. მარტ ღიად უქმობა არს (იქვე). ქრისტესშობად უქმობა არს (იქვე). განცხადებად უქმობა არს (იქვე).

უქორწინებელი პრომისა ეკლესია მღდელთა სრულიად უქორწინებელთა განაგებს მც.ს.კ. 25.

უღელი

I კანდელის ჭურჭელზე გადადებული მხარი, რომელშიც კეთდება პატრუქი: შეჰმზადონ... შ დი უღელი პატრუკითა კ-შ 178რ. გამოსახოს [ჯუარი] უღლითა ზეთსა ზედა და ადანთოს თ სი უღელი (იქვე, 180რ).

II სამღდელო ოლარი: ებისკოპოსმან პირველადვე იხილოს მისი [შესამოსელი] - სტიქარი, უღელი და ზეწარი, და ეგრეთ ელნი დაასხნეს მც.ს.კ. 77. იხ. ოლარი. შესამოსელი სამღდელომოდურთ ოქსინო , უღლითა, ანაფორითა ქსდ. III,21.

უცომოება მოსე... განუწესა ერსა მას ისრაელისასა [დღესასწაული] იგი უცომოებისა , ათოთხმეტითგან პირველისა თ სა ვიდრე შ დ დღემდე მც.ს.კ. 37.

უძღურთათ ს სავედრებელი გალობა[] მრავალთა უძღურთათ ს გინა ერთისათ ს ს.გ. 46.

უძრავი დღესასწაული თთუენისა წიგნი იპყრობს უძრავთა დღესასწაულთა წ.გ. 177.

უწ მროება , უწ მრობა ლოცვა და კუერექსი უწ მროებისა კ-შ 206რ-208გ. კანონი სავედრებელი ღმრთისა უწ მრობისათ ს ს.გ. 70. შედეგი სავედრებელისა გალობისა[], რომელი იგალობების ჟამსა უწ მრობისასა ს.გ. 67. ლოცვა[] უწ მრობისა[], კალისტე პატრიარხისა მიერ თქმული (იქვე, 81).

უწყალო სა მდიდრისა კ რიაკე მეექუსე, უწყალო -სა მდიდრისა 1526,62გ. უწყალო სა მდიდრისა და ღაზარე გლაზაკისა 84,148გ.

ფაკელი (ფაკიალი) ფაკელო ტილო, რომლითაც თავს უბურავდნენ ახალმონათლულს, კუნკული: მოჰ ადნეს, თუ ფაკიალითა დაებურნენ კ-შ 28გ. მოჰგუარონ მღდელსა [მონათლე იგი] და დაბუროს თავსა ფაკელი ჯუარის-სახედ და უკანა ზურგით შეუკრას კ- 11გ. მოჰ ადნეს [მღდელმან] ფაკელნი და საბანნი შეჰ სნნეს (იქვე, 12გ). მოჰ ადნეს, თუ ფაკიალითა დაებურნეს [მონათლე იგი] კ- 34რ.

ფაკიალი იხ. ფაკელი.

ფარაფთონი ფარაფთონნი, დაწესებულნი და მოსართავნი ყოველთა მათა ზედა შინ. 34,130.

ფელონი ადღებების [მღდელომთავარი], ქუე შთამტევებელი ფელონისა 72,422რ-გ. იხ. ფილონი.

ფერხვა საახალწლო (საკალანდო) კვლევა გურიაში, კეთილი „ფერხით“ მისვლა; მკვლეველს კი „მფერხავს“ უწოდებენ 2632,7. იხ. ქათმის ფერხვა; საფერხავი.

ფერ თა ბანა ღოცვანი ფერ თა ბანისანი კ-შ 119რ. სხუა ღოცვა ფერ თა დაბანისა (იქვე, 122ვ). ძმანი იცხებენ ფერ თა ნაბანსა (იქვე, 123რ).

ფეშხუემი უჟანგავი ლითონის დაბალფეხიანი თეფში, როლი-თაც ჟამისწირვის დროს უსისხლო მსხვერპლი შეიწირება (ბერძნ. **დივსკო**): ფეშხუემი ელთა წილ არს იოსებ და ნიკოდემოსისთა, რომელთა დაკრძალეს გუამი ქრისტესი **გერმ.** 19. ფეშხუემი არს ნაცვალად ელთა იოსებისთა და ნიკოდიმო სთა, რომელთა დაჰმარხეს ქრისტე (იქვე, 42). აღიღოს გ რგ ნი ფეშხუემისაგან კ-შ 35რ. დადგას ფეშხუემსა შინა (იქვე, 36ვ). ფეხუშემი (იქვე, 29ვ). ფეხუშემსა ზედა (იქვე, 32რ). [მღდელსა] ეტ რთოს პატიოსანი ჯუარი ფეშხუენითა **შ.ტ.** 14, IX. ბაზიჯისა ფეშხუემი სიწმიდისა განახლებისა სამსახურად მოი მარებოდის **ქსძ.** II, 15. მწირველი... აღიქუამს ფეშხუემსა თავსა ზედა **წ.გ.** 83.

ფიალი, ფიალა (ჰე ფიაველჰ)

I დიდი ჭურჭელი წყლის კურთხევისათვის: განვიდენ ფიალსა კ-შ 117რ. განვიდენ ყოველნი ფიალად **ს ნ.** 5, I.

II ღვინის სასმისი: [კელარი] ასუმევს თითოეულსა თითოსა ფიალასა დ ნოსა **ბ.ტ.** 7ვ.

ფილონი

I სამღდლო შესამოსელი: მღდელი შეიმოსს ფილონსა და დიაკონი სტიხარსა **ბ.ტ.** 6რ. იხ. ფელონი.

II დაბალ საეკლესიო მსახურთა შესამოსელი (მაგ. ფილო-ნით იმოსება წიგნისმკითხველი, როდესაც ქორწინდება. იხ. კ-შ 32რ).

ფიჩოსანი აწ ვინ... ფიჩოსანთა[გან] [ღამისთევა ესე] შეცვალოს... (X ს.) **ღ.წ.** I, 250.

ფიცება შეფუცება (კათაკმევებად დადგინებისას): ფიცება გ კ- 5რ.

ფრთე მგალობელნი გალობენ ფრთეთა ზედა: ჩუენ თანა არს ღმერთი **ს.გ.** 21.

ფსალმუნი

I ფსალმუნთა წიგნის („დავითნის“) თითოეული კანონის ერთი მესამედი ნაწილი („დიდებიდან“ „დიდებამდე“), აღსავალი, „დიდება“: წარითქუმიან ფსალმუნნი **გერმ.** 15. „ნეტარ არს კაცი“ ითქუას, გ-ვე ფსალმუნი **შ.ტ.** 8, IX. ვიტყ თ პირველსა ფსალმუნსა ნეტარ არს კაცისასა (იქვე, 17, I). პირველსა ოდენ ფსალმუნსა ვიტყ თ, და „ხადილსა“ და „უფალო ღმერთოსა“ დაუტეობთ (იქვე, 21, XI). დიდთა გალობათა ანდრეა სთა განვჰყოფთ ოთხად და ვიტყ თ ყოველთა ფსალმუნთაგან მეოთხედ ნაწილსა 84, 37რ-

ვ. სა მარ არს ცნობა და შეწავება , თუ ვითარ გავიმუ ლებთ ფსალმუნთა გალობათასა (იქვე, 51ვ-52რ).

II საცისკრო ჰიმნოგრაფიული კანონის თითოეული გალობა: ოდეს ფსალმუნი დასრულდეს, ორთავე გალობათა ძლისპირნი უკუანა ს მოურთენ უმაღლე-რე ს ნ. 25,XII. გალობათა ფსალმუნთა დასასრულსა განცხადებისა გალობათა ძლისპირთა მოურთვიდენ (იქვე, 1,I). ითქუნენ დასდებელნი „განაპოთა “ და „ზღ სა დელვათა “, და ფსალმუნთა დასასრულსა ძლისპირთა მოურთვიდენ იმიერ-ამიერ (იქვე, 6,I).

III ჟამისწირვის პირველი, მეორე და მესამე აღსავალი: სამხრად ფსალმუნთა წილ ესე ფსალმუნნი ითქუმიან: ფსალმუნი ა: „აღგიარო შენ, უფალო“ (ფს. 110), ფსალმუნი ბ: „ნეტარ არს კაცი, რომელსა ეშინის“ (ფს. 111), ფსალმუნი გ: „ჰრქუა უფალმან უფალსა ჩემსა“ (ფს. 109) ს ნ. 25,XII.

IV წარდგომა: რომელსა ეგულეზოდის თქუმა ფსალმუნისა , თაყუანის-სცეს წინამძღუარსა შ.ტ. 14რ. ნაცვლად ფსალმუნისა ვიტყ თ აღელუასა (იქვე, 17ვ). [მონაზონი იგი] იტყ ს ჟამისწირვასა შინა ფსალმუნსა და წარიკითხავს სამოციქულოსა (იქვე, 19რ).

ფსალმუნ-დასდებელი ფსალმუნი და დასდებელი; ფსალმუნური წარდგომა ორ მუ ლად (იხ. კ-შ 108ვ; ს ნ. 6რ,7რ-ვ). ზოგჯერ მოიხსენიება წარდგომა-დასდებლად (კ-შ 118ვ). იხ. წარდგომა-დასდებელი.

ფსალმუნება ფსალმუნთა კითხვა ან გალობა: ს ნაქსარი... რომელსა შინა წერილ არს... ფსალმუნებისათ ს და გალობისა და წიგნისკითხვისა ს ნ. 2ვ. ვფსალმუნებთ კანონსა დავითისასა ბ.ტ. 8რ. ფსალმუნება , რომელ არს კანონი, კ რიაკესა მწუხრად არაოდეს არ იქნება ბ.ტ. 12ვ.

ფსალმუნება (ჰუ სტიცოლოგია ტოუი აღტჰრიოუ) დიდთა მარხვათა... იქმნებოდედ ჟამთა ზედა ფსალმუნება შ.ტ. 20რ. ცისკრად ჩუეულებისაებრი ფსალმუნება (იქვე, 15,IX).

ფსალმუნისა კანონი მდღელი დასდებს ოღარსა ადგილსა თ სსა, ვიდრემდის ფსალმუნისა კანონი ადესრულებოდეს ბ.ტ. 14ვ.

ფსალმუნთა ნაცვალნი სამხრად - ფსალმუნთა ნაცვალნი აღვსებისანი ს ნ. 25,III. იხ. ფსალმუნთა წილი.

ფსალმუნთა წილი სამხრად ფსალმუნთა წილ - „კეთილ არს აღსარება “ ს ნ. 7რ,9რ. სამხრად ფსალმუნთა ადგილსა ესე ფსალმუნნი ითქუნენ (იქვე, 14ვ). სამხრად ფსალმუნთა წილ - ფსალმუნი ბ (იქვე, 8,XI). სამხრად ფსალმუნთა წილ ესე ფსალმუნნი ითქუნენ: ფსალმუნი ა: გამოსლვასა ისრაელისასა... ფსალ-

მუნი ბ: შევიყუარე, რამეთუ... ფსალმუნი გ: აუვარებდით უფალსა, რამეთუ კეთილ... (იქვე, 6, I). ჟამისწირვად ფსალმუნთა წილ ფსალმუნი კა შ.ტ. 14, IX. იქმნების განგება ყოველი ნათლისღებისა, თ ნიერ... წირვასა ზედა ფსალმუნთა წილისა ბ.ტ. 124რ.

ფსიათი ჰე ყივაქო ნეჭა (ჭილობი) მუხლთმოდრეკი-სათვის: დაუფინონ ფსიათი (ვარ. ფსიანთი) ფერ თა ქუეშე კ-შ 61რ; კ- 145ვ; კ- 122ვ.

ფუცება (ღმრთის მიმართ): გაფუცებ შენ მკლავსა მაღალსა შენსა წმიდასა, მოხედვითა წმიდითა მოხედენ დაბადებულსა ამას შენსა კ-შ 188რ. (სატანის მიმართ): გაფუცებ შენ, სულო ბოროტო კ-შ 188რ. გაფუცებ შენ სახელისა მიმართ უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტე სა (იქვე, 191რ). (მწერთა მიმართ და მღრღნელთა): გაფუცებ თქუენ წმიდათა ანგელოზთა და მთავარანგელოზთა... ნუ ავნებთ ვენა სა, ნუცა ყანასა, ნუცა ბოსტანსა კ-შ 228რ.

ფუცება ფუცება ზეთსა ზედა გესლიანისა ნაკბენსა კ-შ 185ვ. ფუცება დელვა-გუემულსა ზედა სულთა მიმართ არაწმიდათა (იქვე, 192ვ).

ფუცვა დაფიცება, ერთგულების გამოცხადება: [წმიდითა ოთხთავითა] ფუცვენ ღმერთსა არხიერნი და მეფენი და მღუდელნი, და ერნი მეფისათ ს აღმოთქმენ ფიცსა წ.გ. 153. არხიერობისა და მღუდელობისა მიღებისათ ს ფუცვენ წმიდა სახარებით (იქვე).

ქათმის ფერხვა საახალწლო წეს-ჩვეულება გურიაში: კალანდის მეორე დღეს... მეზობელი ესტუმრება გურულის ოჯახს და ქათამს უფერხავს 2632,7. იხ. ფერხვა.

ქება გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა ... შესხმა და ქება წმიდისა ათანასესი 1,497. შესხმა და ქება წმიდისა მღდელმოწამისა კ პრიანესი 1,11.

ქედის მოდრეკა ...მონისა ამის შენისათ ს, რომელმან მოიდრიკა ქედი თ სი წინაშე წმიდისა დიდებისა შენისა კ-შ 233ვ.

ქერობინი წმიდასა წმიდათასა... ბრძანა ღმერთმან ორთა ქერობინთა ქმნა ქანდაკებულთა, ამიერ და იმიერ (გერმ. 9).

ქერობინებრი (გალობა, ქება) იწყებენ მგალობელნი ქერობინებრსა კ- 423ვ. [მღდელთმთავარი] იტყ ს თ საგან ქერობინებრსა ქებასა (იქვე). ქუდსა მოვი დით სახარებასა ზედა და ქერობინებრსა გალობასა შ.ტ. 19რ.

ქეროვიმებრი (გალობა, ქება) ქეროვიმებრი გალობა დიაკონთა წინამავალობითა და სამწერობელთა სეროფიმებრთა გამოხატულებათა მოთხრობითა ცხად იქმნების შესლვა წმიდათა

და მართალთა ყოველთა თანა შემავალთა წმიდასა თანა წმიდა-
თასა გერმ. 41. ქეროვიმებრისა ქებისათ ს (იქვე).

ქორეპისკოპოსი მარადის ჰკითხევდი თ სსა ებისკოპოსსა და
ქორეპისკოპოსსა... ყოველსა წესსა მარხვისა და ღოცვისასა
მცნ. 136რ. უკუეთუ ვინმე კრულ იყოს ებისკოპოსისაგან გინა ქორე-
პისკოპოსისაგან, ეკლესიას ნუ შეუშვებ (იქვე, 139ვ-140რ).

ქორწილი (გავმო ; ცონნუბიუმ; ჰფრ) ქორწინება, ეკლესიის
ერთ-ერთი საიდუმლო, რომლის დროსაც იკურთხევა მეუღლეობი-
ვი კავშირი (Г.Д. 58): მარხვათა შინა ქორ-წილისა გარდა და არა
ჯერ-არს, თ ნიერ ხარებისა და ბზობისა განგ. 52. კუერექსი ქორ-
წილისა კ- 23რ. კანას გალილეა სა... ქორწილი იგი აკურთხე კ-
შ 33რ.

ქრისტე აღდგა სამხრად ჟამისწირვასა „ქრისტე აღდგა სა“
წილ და „წმიდაო ღმერთო სა“ ესე: რავდენთა ქრისტეს მიერ...
ს ნ. 25,III.

ქრისტესთ ს სულელი წმიდისა მამისა ჩუენისა ს მეონისი,
რომელი იქმნა ქრისტესთ ს სულელ ს ნ. 21,VII. მრავალნი სას-
წაულნი სახესა მას შინა სულელობისასა აღასრულნა (იქვე).

ქრისტეს შობასა ვადიდებდეთ ქრისტეს შობის ცისკრის გა-
ლობანი: „ქრისტეს შობასა ვადიდებდეთ“ - პირველად ესე თქუნენ
და ამათი ყოველი დასდებელი ოთხჯერ ითქუას. ს ნ. 25,XII.

ქრისტეს შობისა მარხვანი ქრისტეს შობისა მარხვანი
ნოემბერსა იე დადგებიან ქსდ. III,10.

ქრისტეშობა კანკელსა წინა დაუსუენონ ხატი
ქრისტეშობისა (ვარ. ქრისტესშობისა) ს ნ. 24,XII.

ქრისტიანე [მწვალებლობიდან მოქცეულთ] პირველსა დღესა
ვიქმთ ქრისტეანედ, და მესამესა დღესა ღოცვათა მათ
კათაკუმეველთასა და შეფიცებისათა წარვიტყ თ მათ ზედა
მც.ს.კ. 73-74. ვჰყოფთ მას ქრისტიანე, ესე იგი არს შევრაცხთ
ვითარცა უნათლავსა ქრისტიანესა, ვითარ-იგი შეეტყუების
შვილთა ქრისტიანეთასა კ- 16ვ-17რ.

ქრისტიანე-ქმნა ქრისტიანე-ქმნა: პირველსა დღესა ვიქმთ
ქრისტიანედ და მესამესა დღესა ღოცვათა მათ კათაკუმეველთასა
და შეფიცებისათა წარვიტყ თ კ-შ 156ვ.

ქუდმო და ქუდმო დით თავნი მოიდრიკენ კ-შ 233ვ.

ქუედავრდომა სინანული მისი ესრეთ იყოს: ერთ წელ შეს-
ტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ ქუედავრდო-
მასა შინა აღასრულოს მც.ს.კ. 69. წინამძღუარმან ანუ ხუცესმო-

ნაზონმან [ყოს] ძმათა მიმართ ქუედავრდომით მუ ლთმოდრეკა 84,50გ.

ქუედავრდომით მვედრებელი [სინანულად მოსრული კაცი-ცისმკლველი] შ დ წელ ქუედავრდომით მვედრე-ბელთა თანა განვიდოდის, რომელნი-იგი დგანან შინაგან ბჭეთა ეკლესიისათა, და ოდეს დიაკონმან მა-ყოს - „კათა-კუმეველნი განვედით!“ - განვლენ ეკლესიით მც.ს.კ. 78. [უნებელად კაცი-ცისმკლველი] ორ წელ შესტიროდის, სამ წელ მსმენელთა თანა დაეწესოს, ოთხი წელი ქუედავრდომით აღასრულოს (იქვე).

ქუმოდრეკა მღდელმან ქუმოდრეკით ესე ღოცვა წართქუას კ-შ 70გ.

ქუეყანასა მწყურნებნი გალობანი დღესასწაულისანი „ქუეყანასა მწყურნებნი“ ს ნ. 6,VIII. გალობანი ქუეყანასა მწყურნებნი შ.ტ. 13,XI. გალობა დ გუერდი, ქუეყანასა მწყურნებნი შ.ტ. 42ვ.

ქურუმი კერპთა მღდელი: ტაძრისა შემამკობელი იგი ქურუმი... სარწმუნოებად მოიყვანა (წმიდამან გრიგოლ) ს ნ. 17,XI.

ქცევა უკუეთუ შორს იყოს საფლავი, ამათ... დასდებელთა აქცევდენ, რაოდენგზისცა უნდეს კ-შ 84რ. ვიწყებთ უფალო დადატყავსა, თ სსა მასა, და უქცევთ ათთა მუ ლთა ზედა შ.ტ. 13ვ. აღვიდებთ უფალო დადატყავსა და უქცევთ ათთა მუ ლთა ზედა (იქვე, 1,IX).

ღამითგანი ფსალმუნად (= წარდგომად) ერთივე და ყოვლადვე ღამითგანი არს შინ. 34,96.

ღამისთევა ღოცვა ღამისთევასა აღვსებისასა კ-შ 219გ. განგება ღამისთევისა შ.ტ. 13რ. შემდგომად სრულიადისა შედამებისა ვჰრეკთ ღამისთევისასა (იქვე). თითოეულსა კ რიაკესა ვჰყოფთ ღამისთევასა (იქვე, 16ვ). საუფლოთა დღესასწაულთა შინა [ვჰყოფთ] ღამისთევათა (იქვე). ღამისთევასა „ნეტარ არს კაცი“ ითქუას (იქვე, 8,IX). ღამესა ათევენ ძმანი და დაშურებიან აღდგომისა გალობასა შინა და ფსალმუნებასა ა.შ. 85. ღამისთევა და ღოცვა ყონ ქსდ. II,15. ყოველთა კ რათა ღამე ყოველ ღამისთევა (იქვე, 16).

ღამისთევის ღოცვა (დცტყჟოყჟტ „ღტყბტ“) საეკლესიო მსახურება დღესასწაულების წინა საღამოს. შედგება მწუხრის, ცისკრისა და I ჟამის განგებათაგან, ლიტიისა და პურის კურთხევის დართვით. ღამისთევა ტიპიკონით დადგენილია კვირიაკეების წინა საღამოს, საუფლო დღესასწაულებისა და

საჩინო წმიდათა მოხსენების დღეების წინა სადამოს, აგრეთვე სხვა დღეებში, წინამძღვრის განჩინების მიხედვით კ& & 33.

ღაღადყავსა, ღაღატყავსა ღაღადყავსა ზედა კ-შ 97ვ. ღაღადყავსა ზედა - იბაკო ს 6. 14,IX.

ღაღატყავი განძლიერდა სა და ღაღატყავისა დასდე-ბელნი თქუნენ მომი სენესა ზედა შ.ტ. 8,IX.

ღელვა-გუემულსა ზედა: ღოცვა ღელვა-გუემულსა ზედა სულთაგან არაწმიდათა კ-შ 187ვ. ფუცება ღელვა-გუემულსა ზედა სულთა მიმართ არაწმიდათა (იქვე, 192ვ).

ღვთაება (ღმრთეება) ასე ეწოდება ფერისცვალების სახელობის ეკლესიებს (მარტყოფის „ღვთაება“, ნიქოზის „ღვთაება“, თელავის „ღვთაება“ და სხვ.): ლ.წ. I,70.

ღირსი სენება ღირსისა იოვანე მმარხველისა შ.ტ. 2,IX.

ღირს არსი შემდგომად დასრულებისა კანონისა - ღირს არსი ს.გ. 132.

ღირს-მყვენი საგალობელი მწუხრის ღოცვაზე: [ითქუას] მეესეულად ღირს-მყვენი კ-შ 140ვ. შემდგომად ასამაღლებელისა - ღირს მყვენი შ.ტ. 13,XI.

ღმერთი უფალი ზატიკთა და საუფლოთა დღესასწა-ულთა აღილუია სა ადგილსა ღმერთი უფალი ითქუმის ქსდ. III,9. ცისკრად ღმერთი-უფალსაცა და აღელუასა [აღ სა] მდგომარენი ვგალობთ შ.ტ. 19რ. რაჟამს აღელუა დახუდეს... ერთგზის ხოლო ვისერებთ, ხოლო ოდეს ღმერთი უფალი იყოს, ვისერებთ ორგზის (იქვე, 14,XI).

ღმერთო სახელითანი ფსალმუნი 53: „ღმერთო სახელითანი“, და წაედგომა სახარებისა ს 6. 25,XII. ვითარცა „ღმერთო სახელითანი“ თქუნენ, თქუან წარდგომა სახარებისა (იქვე, 6,I).

ღმერთშემოსილი (ქეოფუორო ; ჯუჟყუცყსქ) წმიდა მამათა ეპითეტი

ღმრთივდაწერილი ხატი ხელთუქმნელი ხატი: პატივ-სცემენ ღმრთივდაწერილსა ხატსა გ.თ. 16,VIII. ღმრთივდაწერილსა ამას სახესა შინა ნათლად გამოსჩნდი გამოუთქუმელად (იქვე).

ღმრთივქმნული ხატი ყოვლადბრწყინვალისა ღმრთივქმნულისა ხატისა ედესით კოსტანტინეპოლს მოსლვა გ.თ. 16,VIII.

ღმრთისა გამოცხადება ღმრთის განცხადება, ნათ-ლისდების დღესასწაული: წინა დღით მწუხრსა წმიდისა ღმრთისა გამოცხადებისასა... განვალთ საბანელად კ-შ 105რ.

ღმრთისგამოცხადება საკითხავი, თქუმული წმიდისა იოვანე ოქროპირისა ღმრთისგამოცხადებისათ ს 19,68.

ღმრთისმეტყუელი გრიგოლი ღმრთისმეტყველის საკითხავთა კრებული: ვიკითხავთ ცისკრად ღმრთისმეტყუელისაგან **შ.ტ. 18,I.** აღწერად ვიგულსმოდგინე წიგნი ესე ღმრთისმეტყუელი **16,54.**

ღმრთისმშობლისა (ტო; **ეოტოკიონ**, „ჯუჯჰჰლბხტყ“) საგალობელი ღმრთისმშობლის პატივსაცემად და სადიდებლად

ღმრთისმშობლის სეფისკვერი (ჯუჯჰჰლბხყფზ გჰჰცაჰჰფ) სეფისკვერი, რომლისაგანაც პროსკომიდიის დროს ამოიღება ნაწილი ყოვლადწმიდა ღმრთისმშობლის მოსახსენებლად და დასვენდება ფეშხუმზე წმიდა ტარიგის მარჯვნივ (& & 4).

ღრუბელი შეისუენოს რა ძმამან, განწმიდონ იგი ღრუბლითა კ-შ 69რ.

ღ ნო ღ ნო და წყალი არიან გუერდისა მისისაგან გამო-სრულნი სისხლი და წყალი **გერმ. 35.** წმიდასა ზედა საკურთხეველსა არარა ვის სხუა ელ-ეწიფების შეწირვად გარნა პური იგი შესაწირავისა და ღ ნო წყლითა განზავებული **მც.სჯ.კ. 45.** ქუეყანასა მას სომხეთისასა ღ ნოსა წყლითა განზავებულსა შესწირვენ (იქვე, 46). განვაჩინებთ, რა თა არავის ელ-ეწიფებოდის მარტოდ ღ ნითა, თ ნიერ განზავებისა წყლითა აღსრულებად ჟამისწირვისა (იქვე). წმიდათა ესრეთ განაწესეს აღსრულება ჟამისწირვისა : პურითა მით შესაწირავისა თა და ღ ნითა, რომელი წყლითა განზავებულ იყოს, სახედ პატიოსნისა მის გუერდისაგან მ სნელისა და მაცხოვრისა ჩუენისა იესუ ქრისტეს ღმრთისა გარდამოცემულისა მის სისხლისა და წყლისა (იქვე). განზაონ ღ ნო წყლითა და ეგრეთ შეწირონ წმიდასა საკურთხეველსა (იქვე, 47).

ღ ნო და წყალი განზავება იგი ღ ნისა და წყლისა - სისხლი იგი არს და წყალი, რომელი გარდამო და გუერდისაგან მისისა, რაჟამს უგუმირეს ღახურითა ჯუარსა ზედა. **გერმ. 14.**

ღუაწლი ღუაწლი წმიდისა სერაპიონ მოწამისა **ს ნ. 13,VII.** ღუაწლი წმიდათა მაკაბელთა მოწამეთა , რომელნი იწამნეს ქრისტეს მოსლვისა პირველად (იქვე, 1,VIII). ღუაწლი წმიდისა მოწამისა მამა სი **შ.ტ. 2,IX.** ღუაწლი წმიდისა მდდელმოწამისა ბაბ ღა სი (იქვე, 4,IX).

ღუედი სარტყელისათ ს: ღუედი წმიდა , შემაიწრებელი სხეულისა ვნებათა მიმართ - მოასწავებს მკუდარ ქმნასა სხეულისასა მარხვისა მიერ და ღოცვისა **გერმ. 34.** იხ. სარტყელი.

ღუედნი სტიხარისანი ღუედნი სტიხარისანი არიან გამომაჩინებელნი საკრველსა ქრისტეს ელთასა **გერმ. 33.** ღუედნი სტიხ-

არისანი გუერდთა ზედა - არიან სახენი შთამომდინარისა სის-
ხლისანი ქრისტეს გუერდისაგან (იქვე).

ყანასა ზედა იხ. ნაყოფთათ ს.

ყვავილობა ყვავილ-ბატონების მოსამადლებელი წეს-ჩვეულება
გურიაში. სრულდებოდა ყველიერის ორშაბათს. რიტუალი აღწე-
რილი აქვს კ. გვარამაძეს - 2632,13.

ყველიერი ყველიერისა შაბათსა სენება ყოველთა წმიდათა
მამათა შინ. 34,116. მსგეფსსა მას ყველიერისასა მარხვათა თანა
შეჰრაცხვენ [არიანოზნი] მც.სჯ.კ. 32. შ დეულსა მას ყველიერისა-
სა ორცის ჭამა აკრებობს (იქვე). [მწვალებელთა] ყველიერი
მარხვათა თანა შერაცხეს ქსდ. III,7,14. ორთა მათ შ დეულთა -
აღებაკრებისა და ყველიერისასა - ვიმუ ლებით ცისკრად კანონსა
ბ შ.ტ. 17რ.

ყველიერი აღაბლეთ ყველიერის აღების საღამოს სვანური
სახელწოდება ქსდკ. 66.

ყველითა აღება ყველითა აღებასა შინ. 34,120.

ყოველთა წმიდათა ამასვე დღესა სენება ყოველთა წმიდა-
თა ს ნ. 24,I. დავიდევ აღაპი თუესა იანვარსა კდ, დღესასწაულსა
ყოველთა წმიდათასა ქსდ. III,24.

ყოველთა წმიდათა კ რიაკე კ რიაკითგან ყოველთა წმიდა-
თა თ [იკითხვების] სახარება მათესი და თარგმანება მისი
შ.ტ. 22რ. სამოციქულო ჰპოო კ რიაკესა ყოველთა წმიდათასა
(იქვე, 24,X).

ყოველთა წმიდათა მამათა კ რიაკე კ რიაკე ყოველთა წმი-
დათა მამათა შ.ტ. 41ვ.

ყოველი სასოება დასდებელნი ყოველი სასოებასა ზედა
შ.ტ. 1,XI.

ყოველი სასოებანი სტიქარონად - ყოველი სასოებანი
შ.ტ. 15,IX.

ყოველი სული [მონაზონი იგი] იტყ ს „ყოველი სულსა“
შ.ტ. 19რ.

ყოვლად მსოფლიო ამაღლება ყოვლად მსოფლიო ამაღლე-
ბა ცხოველსმყოფელისა და პატიოსნისა ჯუარისა შ.ტ. 14,IX.

ყოვლადწმიდა ღმრთისმშობლის სახელზე ამოკვეთილი სე-
ფისკვერი. იხ. ამაღლება ყოვლადწმიდისა.

ყრმათა მერვე საცისკრო გალობა: [გალობა] ყრმათა შინ.
34,118.

ყურძენი ყურძენი ახალი და თესლი ეკლესიას მიიღონ და
აკურთხონ იგი მღვდელთა გარეგან საკურთხეველისა მც.ს.კ. 45.

ლოცვა ყურძენსა ზედა ეკლესიასა შინა კ-შ 209რ. ლოცვა სთულებასა ყურძნისასა (იქვე, 214რ-ვ).

ყურჭუმი ჩაყვინთვა (ნათლისღების დროს): ნათელ-სცეს მღვდელთმოდუარმან და უყურჭუმელოს კ-შ 25რ. და უყურჭუმოს (იქვე). განბანოს [მღვდელმან] ემბაზსა შინა... უყურჭუმოს თავდაქცევით კ- 11რ. იხ. შთაყოფა.

შარავანდელი სამეფო გვირგვინი: ნუცა მისგან შეშინდები, რომელსა შარავანდელნი ედგნენ ჟამსა მას კ-შ 151ვ

შაბათი შაბათისა იგი მწუხრი წინამსროლად კ რიაკისა შეგ-რაცხიეს, და ესრეთ ვიწყებთ გალობასა აღდგომისასა, და ღამე-სა მას და დღესა კ რიაკისასა ვდღესასწაულობთ მც.ს.კ. 71.

შაბათი დაუჯდომლობისა ბ.ტ. 174ვ.

შაბათი ღაზარობისა მწუხრი შაბათსა ღაზა-რობისასა ს ნ. 25,III. იხ. ღაზარობა .

შაბათი უწინარეს ქრისტეს შობისა შ.ტ. 42ვ.

შაბათი უწინარეს ჯუარისა ამაღლებისა ა შ.ტ. 8,IX.

შაბათი შემდგომად ჯუარისა ამაღლებისა შ.ტ. 15,IX.

შაბათ-კ რიაკენი [ყოველნი] შურებოდინ სხუათა მათ დღეთა, ხოლო შაბათსა და კ რიაკესა მოვიდოდენ ეკლესიად, რა თა ის-მენდენ სწავლასა ღმრთისმსახურებისასა მც.ს.ჯ.კ. 38. რომელნიმე დღეთა მათ მარხვათასა შაბათ-კ რიაკეთა მწუხრამდის იმარხვენ და ესეცა უწესოვე არს (იქვე, 33). ჯერ-არს შაბათსა და კ რიაკესა ჟამსა სამხრისასა სნად პირისა ჭამადითა სამარხვო თა (იქვე).

შებერვა (შეფუცების ლოცვების წარმოთქმისას და წყლის კურთხევისას): შეჰბეროს მას სამგზის კ-შ 11რ,16რ.

შთაჰბეროს წყალსა სამგზის (იქვე, 22რ).

შებერვა შებერვა კ-შ 11რ,15ვ. შებერვითა სამგზის პირსა და სასმენელთა (იქვე, 156ვ).

შეგინებულისა მჭამელსა ზედა: ლოცვა შეგინებულისა მჭამელსა ზედა კ-შ 165რ.

შეგინებულსა სა მარსა ზედა: ლოცვა ყოველსავე სახესა და სა მარსა ზედა შეგინებულსა კ-შ 166რ. იხ. სახესა ზედა შეგინებულსა.

შეგინებულსა ჭურჭელსა ზედა: ლოცვა ჭურჭელსა ზედა შეგინებულსა კ-შ 167რ. განგება , რომელი ჯერ-არს აღსრულებად, უკუეთუ შეგინებული რა მე და არაწმიდა შთავარდეს ახლად ჭურჭელსა შინა ზეთისასა გინა ღ ნისასა (იქვე, 167ვ).

შეგიყუარო დავითის მესამე კანონი (ფს. 17-23): კანონი „შეგიყუარო “ და წარდგომა აღდგომისა შ.ტ. 15ვ.

შეგრძნებულსა სახლსა ზედა: ღოცვა სახლსა ზედა შეგრძნებულსა ანუ სხ თა რომლითაცა სახითა საეშმაკო თა მოცვულ იყოს, სულთა მიმართ არაწმიდათა კ-შ 202რ-203ვ.

შეგ წყალენი მრჩობლი კვერექსი: კვერექსი შეგ -წყალენთა კ- 135ვ.

შედეგი (Последование) ილოცვენ ძმანი ცხრაჟამისასა შედეგთა მისთა თანა შ.ტ. 17რ. პირველისა და მეცხრისა ჟამისა შედეგნი კელინთა შინა [ილოცვებიან] (იქვე, 21ვ). შედეგი სავედრებელი[სა] გალობისა უფლისა მიმართ ღმრთისა ჩუენისა ს.გ. 21. შედეგი სამადლობელისა გალობისა (იქვე, 201).

შედეგი ჟამთა შედეგი ჟამთა 84,3რ. შედეგი სამჟამისა (იქვე, 5ვ). შედეგი მეექუსისა ჟამისა (იქვე, 9ვ).

შეერთებულად ღოცვა ილოცონ პირველი ჟამი, მზისა , შეერთებულად ცისკრისასა თანა ს ნ. 24,II.

შევრდომა მოიკითხნენ ყოველნი ძმანი შევრდომით კ- 169რ.

შევრდომითი ღოცვა შევრდომითი ესე ღოცვა შეიწირე შენთა მონათაგან კ-შ 100რ.

შეიწყნარე ღოცვა ღმრთისმშობლის მიმართ, რომელიც იწყება ასე: „შეიწყნარე აწ დიდებულო დედუფალო ჩემო...“ (იხ. ღოცვანი, თბ., 1884,170-175). ღოცვა დღითი-დღე სათქუმელი, ყოველადწმიდისა მიმართ სავედრებელი, უკუეთუ გსურის ხილვა მისი ჟამსა სულისა შენისა განყოფისასა, რომელსა ეწოდების შეიწყ[ნარე] 1526,23რ.

შეკაზმვა ადგილი წინა თვე შეკაზმულ იყოს საშუალ ეკლესიისა შ.ტ. 14,IX.

შეკრებულნი სამარადისო დღეთა დასდებლები: მსგებსი და შეკრებულნი; სხუანი შეკრებულნი გალობები დღესასწაულთა შემდგომად ჰპოვნე შინ. 34,97.

შელოცვა მსივანსა ადგილსა ჯუარებსა დასუმიდეს... და ამას შეულოცვიდეს კ-შ 234ვ. ესე სამჯერ შეულოცოს (იქვე, 235რ).

შემდგომი დღესასწაული ბ.ტ. 141რ.

შემდეგი დღესასწაული გარდაი ადონ შემდეგი დღე-სასწაული ნათლისმცემელისა ს ნ. 24,II.

შემთხვევა მთხვევა, ამბორი: შეემთხ ოს [წმიდასა სახარებასა] კ-შ 67ვ. შეემთხ ვნენ ყოველნი ძმანი სახარებასა და ძმასა მას (იქვე). [მიცვალებულსა] შეემთხ ოს პირველად ხუცესი შემოსილი და მერმე ძმანი ყოველნი (იქვე, 83რ-ვ). შეემთხ ნენ წმიდასა სახარებასა (იქვე, 173ვ).

შემთხვევა განგება შემთხვევასა წმიდათა ნაწილთასა კ-შ 229გ-233რ.

შემკობა შესხმანი და შემკობანი ყოლადწმიდისა ქალწულისა მარიამისნი შინ. 34,130.

შემოკრებული სახარება დიდსა ხუთშაბათსა მწუხრი, ჟამისწირვასა სახარება შემკობილი (იგულისხმება: შემოკრებული) ოთხთა თავთაგან 1526,186ვ.

შემოკრვა ზარის დარეკვა: შემოჰკრავს ორსა გინა ოთხსა, ტიბიკონისაებრ ბ.ტ. 14ვ.

შემოსვა შეიმოსებიან მღვდელი და დიაკონი წესისაებრ შ.ტ. 13რ.

შემოსლვა მარხვათა თქუმული ანასტასი მონაზონისა სინელისა , შემოსლვისათ ს მარხვათა სა 5,25.

შემურვა მოიღოს მღვდელმან ჭურჭლითა ზეთი და შემუროს კ-შ 87რ. ოდეს შეჰმურვიდეს, ამას იტყოდის (იქვე). მოიღოს მღვდელმან ზეთი და შემუროს [მიცვა-ლებული იგი], იწყოს მკერდითგან და დაასხას ფერ თამდე ჯუარედად კ- 76რ.

შემურვა მონა ესე შენი... რომლისაცა შემურვასა ადვასრულებთ კ-შ 73ვ. გალობა შემურვისა მიუძღუანოთ ღირსად მშობელსა დამბადებელისასა შინ. 65,34ვ.

შემწირველთათ ს [ლოცვა], ეკლესიისა სამსახურებელსა ჭურჭელსა გინა რასაცა ვინ შესწირვიდეს კ- 326ვ. კ- 214ვ.

შენ გშვენისი (ფსალმუნის მეცხრე კანონი): აღმო-იკითხვების შენ გშვენისი ორგზის წ.გ. 172.

შერისხვა შეგრისხენინ შენ უფალმან, ეშმაკო კ-შ 198ვ-201რ.

შესაკრებელი

I ებრაელთა სამლოცველო, სინაგოგა (მას. I,73-74).

II საკრებულო ტადარი (Синод), კათოლიკონი: შესა-კრებელთა და საეროთა ეკლესიათა... მღვდელი შეიმოსს ფილონსა და დიაკონი - სტიხარსა ბ.ტ. 6რ.

შესამოსელი შესამოსელი მღვდელისა სახედ აჰრონის შესამოსლისა არს გერმ. 11. შესამოსელი მღვდელი-სა არს მსგავსად აჰრონის პოდირისა - ვიდრე ფერ თამდე შესამოსელისა პატიოსნისა (იქვე, 32). რამეთუ მეწამული ქლამინდი შეჰმოსეს უფალსა, ამისთ ს მეწამულის ფერად ღებულსა შესამოსელსა შეიმოსნ მრავალგზის მღვდელნი (იქვე, 12). შესამოსელი, რომლითა ჰმსახურებენ სიწმიდეთა შინა დიაკონნი, სიმდაბლესა ქრისტესსა მოასწავებს, რამეთუ დაჰბანნა ფერ ნი მოწაფეთანი და წარჰოცნა არდაგითა (იქვე, 53-54). შესამოსელი იგი მღვდლობისა - კუართი

და ოლარი და სარტყელი და ზეწარი მც.ს.კ. 76. ქუეყანასა მას სომხეთისასა თ ნიერ შესამოსლისა ხუცესნი აღასრულებენ წირვასა (იქვე, 77). შესამოსელი შეიმოსე და ჟამი ესრეთ წირე მცნ. 139ვ. იხ. სამღდელო სამოსელი.

შესამოსელი მღდელისა

შესაწირავი (აჯნაფორავ; возношение) წმიდა ძღვენი, რომელიც შეიწირება უფლისადმი უსისხლო მსხვერპლად საღმრთო ღი-ტურგიაზე (პური და ღვინო): არა შეუნდობს ორგზის აღსრულებად შესაწირავისა კ-შ 152რ.

შესაწირავისა პური მღდელმან დაუსუენის შესაწი-რავისა იგი პური ფეშხუემსა ზედა გერმ. 14.

შესლვა შე-რა -ვიდეს მღდელი საკურთხეველად, თქუან ფსალმუნი ს ნ. 25,III. აღსლვა საკურთხეველად.

შესლვა მღდელმსახურთა შესლვა საკურთხეველში ჟამის-წირვის დროს („ცხრა ნეტარების“ გალობის შემდეგ): პირველი უკუე შესლვა მღდელისა სახე არს პირველისა ქრისტეს მოსლ-ვისა გერმ. 15. პირველი ვიდრემე შესლვა მღდელისა მოასწავებს პირველსა ქრისტეს მოსლვასა (იქვე, 52). შესლვასა მღდელისასა ესე მუ ღი თქუან: აღამაღლებდით უფალსა ღმერთსა ჩუენ-სა... (ფს. 98,5) ს ნ. 14,IX. შესლვასა მღდელთასა, რაჟამს თქუას „სიბრძნით აემართენით“, - ესე: საშო თ მთიებისა... (იქვე, 25,XII). ...ნათელი მხიარულსა ზედა იქმნას შესლვა მღდელისა (იქვე, 29,VIII). შესლვასა დიაკონმან მა-ყოს: სიბრძნით, აღემარ-თენით! შ.ტ. 13ვ. ამისა შემდგომად იქმნების შესლვა თ ნიერ სახ-არებისა (იქვე, 1,IX).

შესლვა სახარებითა შესლვა იგი სახარებითა მოასწავებს გამოჩინებასა მას უფლისასა სოფელსა შინა გერმ. 15. სახარებისა შესლვა მოასწავებს მოსლვასა და შესლვასა ძისა ღმრთისასა სოფელსა ამას შინა (იქვე, 36).

შესლვისა ღოცვა შესლვისა („მომი სენენის“ გალობის შემდეგ): წართქუას მღდელმან ღოცვა შესლვისა კ-შ 43ვ. წართქუას ღოცვა შესლვისა მღდელმან (იქვე, 123ვ).

შესუენებული განსვენებული, გარდაცვლილი: წესი და განგე-ბა , რომელი აღესრულების დაფლვასა შესუენებულისა ძმისასა კ-შ 69რ. შეისუენოს რა ძმამან... (იქვე). ღოცვა შესუენებულთა (იქვე, 70ვ,72რ-ვ,73ვ,74რ-ვ). კუერექსი შესუენებულთა (იქვე, 89რ). სხუა კუერექსი შესუენებულთა ვე (იქვე, 89ვ).

შესხმა შესხმანი და შემკობანი ყოლადწმიდისა ქალწულისა მარიამისნი შინ. 34,130. იკითხონ შესხმა წმიდისა ბასილისი

ს 6. 1.I. ცისკრად... საკითხავი და შესხმა მოციქულისა (იქვე, 14.XI). ცისკრად იკითხონ წამება წმიდისა და შესხმა (იქვე, 20,XII). შესხმა და ქება წმიდისა მღვდელმოწამისა კ პრიანესი 1,11. შესხმა წმიდათა მაკაბელთა ... გრიგოლი ღმრთისმეტყუელისა 1,125. შესხმა და ქება წმიდისა ათანასესი (იქვე, 497). ...რა თა შესხმათა მიერ და დიდებისმეტყუელებათა გიგალობდეთ შენ, ჭეშმარიტსა ღმერთსა ჩუენსა კ-შ 204რ.

შეტირება [სინანულად მოსრულსა კაცისმკლველსა] ოთხ წელ თანა-აც შეტირება , ესე იგი არს, რა თა დგეს გარეშე კართა ეკლესიისათა და შემავალთა ეკლესიად მორწმუნეთა ევედრებოდის ღოცვად მისთ ს და აღიარებდეს ცოდვასა მას თ სსა მც.ს.კ. 78. [უნებელად კაცისმკლველი] ორ წელ შესტიროდის, სამ წელ მსმენელთა თანა დაეწესოს, ოთხი წელი ქუედავრდომით აღასრულოს (იქვე). სინანული მისი ესრეთ იყოს: ერთ წელ შესტიროდის, ორ წელ მსმენელთა თანა იყოს, ორ წელ ქუედავრდომასა შინა აღასრულოს (იქვე, 69).

შეფიცება (! პორკისმოვ) ღოცვები კათაკმეველთათვის: [მწვალებლობიდან მოქცეულთ] პირველსა დღესა ვიქმთ ქრისტეანედ, და მესამესა დღესა ღოცვათა მათ კათაკმეველთასა და შეფიცებისათა წარვიტყ თ მათ ზედა მც.ს.კ. 73-74. ღოცვათა შეფიცებისათა წარვიტყ თ კ-შ 156ვ. იხ. ფუცება ; შეფუცება .

შეფუცება გაფუცებ შენ, ყოველთა ბოროტთა დასაბამსა კ-შ 193ვ.

შეფუცება მიეც შეფუცება ესე ჩემი... კ-შ 193რ. იხ. ფუცება .

შეყენება [უკუეთუ] სიყუარულისათ ს ქრისტესისა წადიერ არს დაყუდებად [მონაზონი იგი], მაშინ უწესოს [წინამძღუარმან] შეყენებად და არღარა გამოსლვად თ ნიერ დიდისა რა მე საქმისა მც.ს.კ. 52.

შეყენებული დაყუდებული: წმიდისა მამისა ჩუენისა იაკობ დაყუდებულისა ... ხოლო დაყო საფლავსა შინა შეყენებულმან რვა წელი ს 6. 28,I.

შეყვანება წმიდათა საიდუმლოთა შეყვანება იგი წმიდათა საიდუმლოთა და ამბორის-ყოფა და კართა და შვა და მრწამსისა წარმოთქუმა მოასწავებენ აღსასრულსა ხილულთასა და გამოჩინებასა უხილავთასა, გერმ. 18.

შეწირვა მსხვერპლის შეწირვა, ჟამისწირვა: არცა ვის აწ უც საქმე, თ ნიერ ღოცვისა და შეწირვისა ქსდ. II,16.

შეწყნარება განწყება , თუ ვითარ ჯერ-არს შეწყნარება თითოეულსა ჰასაკსა შინა უვარისყოფისა ბრალსა შთავრდომილ-თა და კუალად ქრისტიანობად მოქცეულთა კ-შ 235რ.

შვილება ღოცვა , ოდეს იშვილებდეს ვინმე ვისმე კ-შ 222რ-ვ.

შთასუენება უპყრან და შთაუსუენონ საფლავსა კ-შ 86ვ. ძელი ცხორებისა შთაუსუენოს ბუდესა (იქვე, 116რ). იხ. დასუენება.

შთაყოფა სამგზის შთაყოფითა ნათელ-სცეს [მღდელმან] კ-11რ. კ- 32ვ. კ-შ 25ვ. იხ. ყურჭუმი.

შიოობა შიოობასა დღესა მღუიმეს მოიღებდე ქრონ. II, 181,6 (1344 წ.).

შიშისათ ს: ღოცვა შიშისათ ს კ-შ 205რ.

შობა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტ სი [დღესას-წაულობდით] პირველად შობასა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტ სსა, რომელი განვაწყესთ დღესასწაულობად თუესა დეკემბერსა კე მც.სჯ.კ. 35.

შობა ღმრთისმშობელისა სეკდენბერსა - ცხორებისმომცემელი შობა წმიდისა ღმრთისმშობელისა და მარადის ქალწულისა მარიამისი ს ნ. 8,IX. შობა ყოვლადწმიდისა ღმრთისმშობლისა შ.ტ. 8,IX.

შტო განვიდეს [მღდელი] შტოსა და აკუმოს მუნცა შ.ტ. 13რ. გამოვალთ შტოდ დიდისა ეკლესიისა (იქვე, 14ვ). შემოვალთ შტოდ ეკლესიისა შ.ტ. 16რ.

შ დეული ყოველსა წელიწადსა შინა შ დეულნი არიან ნბ შ.ტ. 16ვ.

შ დეული ვნებისა სხუა იგი შ დეული, რომელ არს ვნებისა , არა მარხვათათ ს განწყებულ არს, არცა მათ თანა აღირაცხვის, არამედ ვნებისათ ს უფლისა და წმიდისა ადვსებისათ ს ვიმარხავთ მც.ს.კ. 32.

შ დეული ყველიერისა შ დეულსა მას ყველიერი-სასა ორცის ჭამა აკრებების, რამეთუ განმზადება არს მარხვათა შემოსლვისა და რეცა წინამსრბოლი, ხოლო მარხვათა თანა შერაცხვა არა ჯერ-არს მც.ს.კ. 32.

შ დპირი სასანთლე მენორა: შჯულისა შ დპირსა მას სასანთლესა მიემსგავსა დღეს დედა მაკაბელთა შინ. 1,194რ.

შუვადლისა დაწყებასა მეხუთისა ჟამისასა ჰრეკონ შუადლისა ს ნ. 15,XI. დაჰრეკონ ძელსა და ილოცონ ჟამი შუადლისა (იქვე, 24,XII).

შუადლისა იხ. შუვადლისა .

შუაზატიკი განზოგება ზატიკისა: შუაზატიკი ქსდ. III, 6,14. ოთხშაბათსა შუაზადიკისასა ბ.ტ. 286რ. შუაზა-ტიკი 84,157რ.

შუათაგანი სახარების ან სამოციქულოს საკითხავი, რომელიც იწყება რომელიმე დანომრილი „დასაწყისის“

დასაწყისი კ, შუათაგან ს.გ. 25.

შუამარხვა შუამარხვად, კ რიაკესა, თაყუანისცემასა ჯუარი-სასა კ- 156ვ.

შუაღამიანი შუაღამის ჟამნი (! კოლოუქივა ტოუი მესონუკტიკოუი).

შუენიერი ბჭ (წურაიო პუელო ;) სამეუფო კარი, აღსავლის კარი საკურთხეველისა. სახისმეტყველებით გამოსახავს ქრისტეს. ტერმინი მომდინარეობს „საქმე მოციქულთა“-დან: „ბჭეთა თანა ტაძრისათა, რომელსა ერქუა შუენიერ“ (3,2).

შუეადღისა ჟამი მეექვსე: ღოცვანი შუეადღისანი კ-შ 146რ. 84,70ვ. ჟამი შუეადღისა კ-შ 239რ.

შჯულმან მან წინა სწარმანი ბ მის ძლისპირი: [დასადებელი] „შჯულმან მან წინა სწარმანსა“ ზედა შინ. 34,114.

ჩამოლოცვა ჩამოლოცვა ცხრა-ჟამნსა ზედა არა იქნება ბ.ტ. 5რ. ჩამოლოცვა მცირედ, და მრავალჟამიერ ყოს (იქვე, 5ვ). ...კვერექსი და ჩამოლოცვა და განსლვა ჩუეულებისაებრ სტოვასა შინა (იქვე, 11რ). ვეოფთ ჩუეულებისაებრ ჩამოლოცვასა წირვისასა (იქვე, 11ვ). ერი განიტევების ჩამოლოცვითა (მღუდელი შემწირველი ღმრთისმშობელსა და წმიდათა მიაველენს წინაშე მაცხოვრისა მეოხად, და განუტევებს მსმენელთა) წ.გ. 144. ათორმეტ სახედ იქმნების საუფლო ჩამოლოცუა (იქვე).

ჩიჩილაკი საკალანდო (საახალწლო) რიტუალური ხე (რაჭაში, გურიაში და სხვ.). გაკაფულ თხილის ტოტს მახვილი დანით აათლიან ქერქს სიგრძივ (თასმებივით) და წვერივით დაახვევენ. ჩიჩილაკი გამოსახავს წმიდა ბასილის წვერს (ახალი წელი - 1 იანვარი არის მოსახსენებელი დღე წმ. ბასილი დიდისა) 2632,2. შდრ. ბასილა.

ჩო ა სამონაზვნო შესამოსელი: დადვან სამოსელი ძმისა მის, რომელი იკურთხეოდის, ქუეშე წმიდასა საკურთხეველსა - ჩო ა , საბეჭური, კუნკული, სქემა , სარტყელი და სანდალნი კ- 169ვ. შეჰმოსონ მას ჩო ა და საბეჭური კ-შ 39რ. განსძარცოს [წინამძღუარმან] საერისკაცო სამოსელი და შეჰმოსოს ჩო ა და მოჰკუეცოს თმა ქსდ. III,11.

ჩრდილოეთი კარი განვაღს მღდელი ჩრდილოეთით კარით ბ.ტ. 7რ.

ჩრდილოეთის ბჭე გამოვალს (მღდელი) ჩრდილოეთის ბჭით და უკმევს სამეუფოსა კარსა... და კუალად შევლენ ბჭით სამსრეთით ბ.ტ. 10რ.

ჩრდილოეთის მ არი [მღდელი] განვალს ჩრდილო-ეთის მ რით და უკმევს წმიდათა ხატთა და უპირატესსა ბ.ტ. 13ვ.

ჩუენ თანა არსი სერობისად - „ხადილსა ჩემსა“ და „ჩუენ თანა არსი“ კ-შ 241ვ. თქუან „ხადილი“ წესისაებრ და შეუდგინონ ჩუენ თანა არსი ს ნ. 15.XI.

ცა პერექელი, რომელ არს ცა , ლოდისა მის წილ არს, რომელი იყო კარსა ზედა საფლავისასა, რომელიცა დაბეჭდეს ჰურიათა, ხოლო ანგელოზმან გარდააგორვა გერმ. 19. [მღდელი] აღიპერობს ცასა და იტყ ს: „ვდგეთ კეთილად, ვდგეთ შიშით“ (იქვე, 20).

ცისკარი ოუ № რქრო

ცისკრისა ცისკრის ღოცვა (ჰუ ეუწინჰ; ეუჯცჰ): ცისკრისათა ზედა [დავჰრთავთ] თითო კანონსა შ.ტ. 17რ. კუერექსი ზეგარდამო და მოგუმადლენთა და კურთხევა , და აღესრულოს ცისკრისა ს ნ. 6.I.

ცისკრისა დაწესებულნი წინამძღუარი და ეკლესიარხი იტყან ცისკრისა დაწესებულთა შ.ტ. 13რ.

ცოცხალთათ ს ჟამისწირვა ცოცხალთათ ს ჟამისწირვა ფრიად კეთილ არს ქსდ. III,9,18.

ცხება ზეთისა ცხება ზეთისა არს ნათელ-დებულთათ ს მსგავსად ზეთისა, რომლითა იცხნეს მეფენი და მღდელნი და წინა სწარმეტყუელნი გერმ. 49. მოვიდეს წინაშე მღდელთა, რომელსა-იგი ეგულებოდის ცხება , და სცხონ მას... წმიდისა მის ზეთისაგან კ-შ 180ვ.

ცხემლი-ჭრა წინასაკალანდო სამზადისი გურიაში, შეშის მომზადება. ცხემლა - რცხილის ხეა; ძლიერი და მხურვალე ცეცხლი აქვს. „ახალ წელს დილით ულოცავენ ცხემლის შეშის ცეცხლსა“ 2632,1. იხ. კალანდა.

ცხორება „ცხორება“ მისი მოგ თხრობს ს ნ. 12.XI. ცისკრად „ცხორება“ და გალობანი მისნივე (იქვე). იკითხონ ცხორება წმიდისა (იქვე, 13.XI). ცისკრად ვიკითხავთ ცხორებასა წმიდისასა შ.ტ. 4,XI.

ცხრაჟამისა (ცხრაჟმისა) ღოცვა ცხრაჟამისა კ-შ 147რ. ღოცვანი ცხრაჟამისანი 84,71ვ. იწყონ ცხრაჟამისასა ღოცვად ს ნ. 5,I. დაწყებასა მეშ დისა ჟამისასა ჰრეკონ ცხრაჟამისა

(იქვე, 15.XI). ილოცვენ ძმანი ცხრაჟამისასა შედეგთა მისთა თანა შ.გ. 17რ.

ცხრო სათ ს: ლოცვა ცხრო სათ ს კ-შ 183რ (ცხრო - ტკივილი და საღმობა თავისა, სიმძიმე და მ ურვალეზა).

ძელი (სჰვმანტრონ, სჰვმანტჰვრიონ, ნილი) ხის სარეკელი, რომლის დარტყმით გამოსცემენ ხმას, რათა მლოცველნი მოიხმონ ღმრთისმსახურებაზე. არსებობს სხვადასხვა ზომისა. მცირენი გამოიყენებიან სადავ დღეებში, უფრო დიდები - სადღესასწაულოდ (Г.Д. 39): დაწყებასა მესამისა ჟამისასა დაჰრეკონ ძელსა ს ნ. 24,XII.

ძელი პატიოსანი საღმრთო ძალი არა უტევებდა [მარიამს] მიახლებად პატიოსნისა მის ძელისა ს ნ. 1,IV

ძელი ცხორებისა წმიდა ჯვარი: ესე ძელი ცხორებისა აემართა ქრონიკონსა რიე (895 წ.) ლაპ.წ. I, 109. ძელი ცხორებისა ... ჩემსა ეკლესიასა შინა იყოს ქსდ. II,15. შევექმნენ ძელნი ცხორებისანი ოქროისანი ბ-ნი (იქვე, III,19). ერთსა მღვდელსა ეტ რთოს ძელი ცხორებისა , და მეორესა - სასაკუმევლენი ს ნ. 5,I. აიქუას [აღიქუას] მღვდელმან ძელი ცხორებისა და დაუყურჰუმოს სამგზის წყალსა შინა (იქვე). თაყუანის-სცემდეს ძელსა ცხორებისასა (იქვე, 1,IV). დიაკონნი სანთლებითა წინა-უძღოდიან ძელსა ცხორებისასა (იქვე, 14,IX). მღვდელსა ეტ რთოს თავსა ზედა ძელი ცხორებისა ბუდითა (იქვე). დაუსუენონ ძელი ცხორებისა საკურთხეველსა ზედა (იქვე). პატრიაქმან... აღიღოს ძელი ცხორებისა და აღიპყრას ზე (იქვე). ერთსა ეტ რთოს ძელი ცხორებისა კ-შ 105რ. მიიქუას ძელი ცხორებისა ელთა და განავლოს ჯუარის სახედ სამგზის წყალსა მას შინა (იქვე, 115რ-ვ). მიიქუას ძელი ცხორებისა (იქვე, 115ვ). წინამძღურობითა ძელისა ცხორებისა თა შევიდენ ეკლესიად (იქვე, 116რ). ძელი ცხორებისა რომელსა-იგი ჰყვეს, შეიყვანოს საკურთხეველად და შთაუსუენოს ბუდესა და დაუსუენონ ზედა საკურთხეველსა (იქვე).

ძილით აღდგომისა ლოცვა შემდგომად ძილით აღდგომისა კ-შ 149ვ.

ძილისა ლოცვა ძილისა 84,378ვ-379რ.

ძილსა შინა დაცემა იხ. დაცემა .

ძღვეისა გალობა მღვდელი დაღადებს „ძღვეისა გალობასა“ გერმ. 21. სძლია რა [ქრისტემან სიკუდილსა] და ადადგინა ღაზარე, შევიდა ქალაქსა დავითისსა, ხოლო ყრმათა უმანკოთა უღაღადეს ძღვეისა გალობა წ.გ. 97.

ძლისპირი ძლისპირნი და ღმრთისმშობლისანი ყოველთა მათა ზედა მიწეებით შინ. 34,102. პირველად ძლისპირსა ვიტყ თ შ.ტ. 15ვ. ჰსძლისპირნი... საფუძველი საგალობელისა არიან წ.გ. 177. ძლისპირი - ირმოსი ელლინურ, ქართულ - დაწყება გინა დამწყობელობა მგალობელთაგან (იქვე, 183).

ძლისპირედი [ვიტყ თ] ღმრთისმშობლისასა ძლისპირედსა შ.ტ. 19რ. სტიქარონნი, გინა თუ თ თავაჯნი იყვნენ, გინა თუ ძლისპირედნი (იქვე).

ძლისპირიანი სტიქარონნი ძლისპირიანნი შ.ტ. 25,XI. ვიტყ თ სათუეო საგან დასდებელთა ძლისპირიანთა (იქვე, 2,IX).

ძმა (მონასტრისა) ყოველთა ეტ რთოს კერეონები, არა ხოლო ხუცესთა, არამედ ძმათაცა ს ნ. 5,I. მონასტრის კრებულის რიგითი წევრი: თაყუანის-სცემს [მონაზონი იგი] წინაშე წმიდათა კართა და ძმათა ყოველთა ერთგზის შ.ტ. 19რ. მატყლი - მსახურთა მონასტრისათა, და წუელა ძმათა მიეცემოდის ქსდ. II,15. შემოკრებებიან ძმანი სტოვასა შინა ეკლესიისასა ბ.ტ. 14ვ.

ძმადი მეჯვარენი, მექორწინეთა მიმქმელნი (ის პირნი, ვინც მათ ძმად დაუდგებიან): ძმადნი უკუანა დაუდგენ კ-შ 31ვ. [სიძესძალთ] ძმადნი უკუანა უდგენ კ- 35რ. კ- 22ვ.

ძმობა მონასტრის კრებული: მერმეცა გევედრებით... ყოვლისა ქრისტეს მიერ ძმობისა ჩუენისათ ს შ.ტ. 14,IX.

ძმობილება განგება ძმობილებისა კ-შ 171ვ.

ძრვისათ ს: ღოცვა ძრვისათ ს კ-შ 205ვ-206რ.

ძუელეზურად: გალობდენ ამას დასდებელსა, მა გ, ძუელეზურად კ-შ 86ვ.

წამება ცისკრად წარიკითხონ საკითხავი დღესასწაულისა და წამება წმიდისა ს ნ. 7რ. ცისკრად წამება და გალობანი წმიდისა მინა სნი ითქუნენ (იქვე, 11,XI). ვიკითხავთ წამებასა წმიდათასა შ.ტ. 3,XI.

წანდილი წესი და კურთხევა კოლიო სი, ესე არს წანდილი ანუ მოხარშული ხვარბალი თაფლითა ზავებული, და თითოეულად ტკბილად შემზადებული, პატივისათ ს საუფლოთა დღესასწაულთა და სენებისათ ს წმიდათა სა, ღმრთისა ეკლესიასა შინა მოიდების ბ.ტ. 11რ-ვ.

წარგზავნა (დღესასწაულისა)

I განტევება: (?) და წარგზავნეს იგინი კ-შ 31ვ.

II ათცამეტსა იანვარისასა წარგზავნით დღესასწაულსა განცხადებისასა ს ნ. 13,I. წარგზავნონ დღესასწაული ტაძრად მიყვანებისა (იქვე, 23,XI). წარგზავნონ დღესასწაული მისი

(იქვე, 9,XI). წარიგზავნოს დღესასწაული ნათლისმცემლისა (იქვე, 30,VIII). სამხრად განგება ყოველი დღესასწაულისა აღესრულოს და წარიგზავნოს დღესასწაული (იქვე, 22,VIII). წარვკზავნით დღესასწაულსა წმიდისა ღმრთისგამოცხადებისასა შ.ტ. 16ვ. ათორმეტსა წარვკზავნით დღესასწაულსა, და ყოველსა განგებასა დღესასწაულისასა ვიტყ თ (იქვე, 12,IX). ამას დღესა წარვკზავნით დღესასწაულსა პატიოსნისა ჯუარისასა (იქვე, 21,IX). წარიგზავნოს დღესასწაული [ტაძრად მიყვანებისა] (იქვე, 25,XI).

წარგზავნა ამასვე დღესა (14,I) წარგზავნა დღესასწაულისა წმიდისა ნათლისღებისა და იქმნება განგება ყოველი ნათლისღებისა ბ.ტ. 124რ.

წარდგომა მეყსეულად წარდგეს [მღდელი] და ელნი აღიპყრნეს (მიცვალებულის დაკრძალვისას) კ-შ 88ვ.

წარდგომა წარდგომანი მოასწავებენ წინა სწარმეტყუელთა ქადაგებასა დიდებით მოსლვისათ ს ქრისტესისა გერმ. 16. წარდგომა და წიგნი, თქუმული გერმანოსისი სასწაულთათ ს მთავარანგელოზისათა ს ნ. 8,XI. განძლიერდასა ზედა წარდგომა და წიგნი (იქვე). წარდგომა სახარებისა (იქვე). წარდგომა დღისა (იქვე, 6ვ). თქუან წარდგომა ... დასდებელი (მწუხრად) (იქვე, 7ვ). წარდგომა ... დასდებელი (სამხრად) (იქვე, 9რ). ესე წარდგომა ... ითქუმის ყოველთა ღმრთისმშობლისა დღესასწაულთა (იქვე). განძლიერდასა ზედა წარდგომა და საკითხავი დღესასწაულისა (იქვე, 8ვ). გ გალობასა ზედა - წარდგომა მთავარანგელოზისა შ.ტ. 6,IX. წარდგომა დღისა და საკითხავნი (იქვე, 8,IX). წარდგომა სახარებისა (იქვე, 17,I). მეყსეულად წარდგეს ერთი და თაყუანის-სცეს წინაშე ბჭეთა და ესე წარდგომა თქუას კ-შ 81ვ. წარდგომა (ცისკრად, VI გალობის შემდეგ) (იქვე, 176რ). [მგალობელმან] თქუას წარდგომა (იქვე, 249რ).

წარდგომა-დასდებელი თქუან წარდგომა -დასდებელი ესე კ-შ 237ვ. სამხრად ფსალმუნი, წარდგომა , დასდებელი შ.ტ. 2,IX. სამხრად წარდგომა ... დასდებელი (იქვე, 2,IX). ის. ფსალმუნ-დასდებელი.

წარდგომა დღისა „ნათელი მხიარულსა“ ზედა შევიდენ მღდელნი საკურთხეველად და ითქუას წარდგომა დღისა ს ნ. 2,II. წარდგომა დღისა ითქუას (იქვე, 8,XI).

წარდგომა სახარებისა შემდგომად კითხვისა თქუან წარდგომა სახარებისა ს ნ. 7ვ.

წარდგომა შემდგომად სტიხოლოგიისა (ფსალმუნებისა, კანონისა) შემდგომად კანონისა - იბაკო , და მერმე წარდგომა , და იკითხონ მრავალთაგანსაგან ს ნ. 7ვ.

წარემართე[] ითქუას წარდგომა დღისა და საკითხავნი და „წარემართე“, ხოლო შემდგომად „წარემართისა“ დასრულებისა დიაკონმან - „სიბრძნით“ ს ნ. 2,II. დიდსა პარასკევსა მწუხრი არცა „წმიდაო ღმერთო “ ითქუმის... არცა წარემართე[] კ-შ 241ვ.

წარემართენი შემდგომად დღესასწაულისა საკითხავთა ითქუას წარდგომად წარემართენი ს ნ. 25,III.

წართვა მისივე (ეფრემ ასურისა) სხუა სიტყუა მამათათ ს შესუენებულთა, წაურთე 5,23.

წართვა ესე ორნი მუ ღნი [ფსალმუნისანი] წართვით ორორჯელ ითქუნენ ამიერ და იმიერ, მითა კ-შ კ-შ 71ვ.

წართულნი გალობანი წმიდისა ერთარსისა სამებისანი და წმიდისა ღმრთისმშობლისანი წართულნი (ხელნაწერის აშეებზე ს და ღ ასოებით მითითებულია სამებისა და ღმრთისმშობლის გალობა-გალობად წართული ფსალმუნები) 84, 169რ, 196ვ, 208რ, 227ვ, 235რ, 240ვ, 247ვ, 260ვ.

წართქუმა ყოველსა ფსალმუნსა ზედა წარიტყოდიან ლოცვათა ს ნ. 24,XII. ეკლესიარხი წარიტყ ს მწუხრისა ხუედრსა კანონსა შ.ტ. 17რ. წართქუნენ ფსალმუნნი კ-შ 42რ. სამნივე ფსალმუნნი წართქუნეს (იქვე, 241რ). მდღელმან... ესე ლოცვა წართქუას (იქვე, 70ვ, 97ვ, 109ვ, 194რ). ლოცვათა... წარვიტყ თ (იქვე, 156ვ). წარიტქუმოდინ მათ ზედა ლოცვანი საღხინებელნი (იქვე, 236ვ). თითოეულისა უამისასა თითო ლოცვასა წარიტყოდის (იქვე, 241რ). წართქუნენ [მგალობელთა] ესე იბაკონი ს ნ. 14,IX.

წართქუმა ნუ ისწრაფი წართქუმასა ლოცვათასა კ-შ 151რ. იწყონ წართქუმად ლოცვათა საღხინებელთა (იქვე, 236რ).

წარლოცვა მდღელთმთავარი წარილოცავს თ საგანკ- 423ვ.

წარმდებებით ფუცვა : ლოცვა წარმდებებით მფუცველსა ზედა კ-შ 221ვ.

წარმოდგომა რომელი-იგი იკურთხეოდის, მცირედ წა-მოღმართ წარმოდგეს კ-შ 45რ.

წესი

I იერარქიული ხარისხი; სამონაზვნო სახე ცხოვრებისა; სახელო (თანამდებობა): [ეპისკოპოსი იგი] თავსა თ სსა ბრა-ლეულ ჰყოფს აღ ოცად ეპისკოპოსობოსაგან და წესსა ხუცობისასა მოსლვად მც.ს.კ. 40. [მდღელობისაგან განკუეთილნი იგი] წიგნისმკითხველთა წესსა იყვნენ (იქვე, 41). აღასრულოს რა [ერისკაც-

მან] ჟამი იგი სინანულისა , კუალად თ სსავე წესსა მოვალს
მორწმუნეთა თანა ზიარებად (იქვე, 27). უმდაბლესი უმაღლესისა
ზედა თ ყოფად ნუ ეძიებნ, არამედ თ თოეული თ სსა წესსა და
საზომსა დასჯერდებოდენ (იქვე, 29). წესითა მით მონაზონებისა -
თა მონება ქრისტესი... დიდად საქებელ არს (იქვე, 50). [წმიდა
კ პრიანე] ეკლესიისა მსახურად დაეწესა და ყოველნივე წესნი
საეკლესიონი მოვლნა და მღდელთმოდურებისა საყდარსა დაჯდა
ს ნ. 2,X. [წმიდა ურსიკი] იყო მ ედარი წესითა (იქვე, 14,VIII).

II განწესება, განგება, ტიპიკონი (ღმრთისმსახურებისა); კანო-
ნი, დადგენილება (კრებისა): წესნი და განგებანი, დაწესებულნი
წმიდათა მღდელთმოდუართა მიერ ს ნ. 2ვ. წესი და განგება , და
რჩულისკანონი მეექუსისა კრებისა მც.ს.კ. 15.

წესი მუ ლთა დრეკისა ყოველთა ჟამთა დასასრულსა აღა-
სრულებდენ წესსა მუ ლთა დრეკისასა ს ნ. 15.XI.

წესი პანადიისა წესი პანადიისა იქმნების მონას-ტერსა შინა
ყოველსა დღესა წ.გ. 174. იხ. პანადია .

წვალებისაგან მოქცეულთა შეწყნარება რომელნიცა მოიქცენ
წვალებისაგან და მოვიდენ კათოლიკე ეკლესიად, ესრეთ ჯერ-არს
შეწყნარება მათი მც.ს.კ. 71.

წიგნი იკითხონ სამი წიგნი და თქუნენ სამნი გალობანი
ს ნ. 15.XI.

წიგნისკითხვა ღმრთისმსახურების ელემენტი, ძველი და
ახალი აღთქმის წიგნთა კითხვა: ს ნაქსარი... რომელსა შინა წე-
რილ არს... ფსალმუნებისათ ს და გალობისა და წიგნისკითხვისა
ს ნ. 2ვ. „უფალო დაღადყავი“ და წიგნის კითხვა (იქვე, 9.XI).
წიგნისკითხვასა ეკლესიასა შინა მდუმრად მოჰვლიდინ და მძი-
ნარეთა განად ძებდინ ქსდ. III,11. შემდგომად წიგნისკითხვისა და-
ვიწყებთ ექუსფსალმუნთა ცისკრისათა შ.ტ. 15ვ. ლოცვა წმიდისა
იოვანე ოქროპირისა , რაჟამს ეგულებოდის ვისმე წიგნისკითხვა
კ-შ 218ვ.

წიგნისმკითხველი [მღდელობისაგან განკუეთილნი იგი] წიგ-
ნისმკითხველთა წესსა იყვნენ მც.ს.კ. 41. მღდე-ლობად მომავალთა
ენებოს თუ ქორწინება , წიგნის-მკითხველთა და მგალობელთა
ხოლო იქორწინონ (იქვე, 28). წმიდა მაქსიმე იყო წიგნისმკითხ-
ველ კათოლიკე ეკლესიისა ს ნ. 28,IV. [სენება] ღონისი წიგ-
ნისმკითხველისა (იქვე, 6ვ). წმიდისა მოწამისა დანაკტო წიგნისმ-
კითხველისა (იქვე, 16,I). [მოიყვანონ] ელთდასხმადი წიგნისმკით-
ხუელად კ-შ 248ვ. მიეცეს წიგნისმკითხველსა სამოციქულო წიგ-
ნი (იქვე, 249რ). უკუეთუ იყოს სიძე იგი წიგნისმკითხველი, ემოსოს

სტიხარი თეთრი და ფილონი (იქვე, 32რ). წიგნისმკითხველი რვისა წლისა ელთდასხმულ იქმნებოდინ რუკ. 96. პირველად წიგნისმკითხველად და კერძოდიაკონად ოდენ ჯერ-არს ელთდასხმა და ორისავე ამის ერთსა დღესა შესაძლებელ არს ქმნა (იქვე, 100). [წმიდაო ღმერთოსა] წიგნისმკითხველი იტყ ს ბ.ტ. 14რ.

წინადაგებული პური იგი წინადაგებული შესაწირა-ვისა - აჩუენებს აურაცხელსა მას სიმრავლესა მადლისა ღმრთისა სა. გერმ. 13.

წინადასაწყისი ფსალმუნი წინადასაწყისი ფსალ-მუნი ბ.ტ. 14რ. უპირატესი დაიწყებს წინადასაწყისსა ფსალმუნსა [მწუხრისასა] (იქვე, 14ვ). იხ. პირველდაწყებითი ფსალმუნი.

წინადაცუეთა უფლისა ჩუენისა იესუ ქრისტესი მერვისა დღისა წინადაცუეთა ს ნ. 1, I.

წინადღე თქუნენ დასდებელნი წინადღისანი ს ნ. 7, IX. ითქუნენ გალობანი წინადღისანი და წმიდისანი (იქვე). წინადღე ფერისცვალებისა (იქვე, 5, VIII). წინადღე ღმრთისმშობელისა მიცვალებისა (იქვე, 14, VIII). წინადღე წმიდისა ღმრთისმშობლის ტაძრად მიყვანებისა შ.ტ. 20, XI. წინადღე ღმრთისმშობლის შობისა (იქვე, 7, IX). ვიტყ თ სამთა [მუ ღთა] წინადღისათა (იქვე). იხ. წინადღესასწაუ-ლი.

წინადღესასწაული წინადღესასწაული ნათლისღე-ბისა[] ბ.ტ. 114რ.

წინამგალობელი [წმიდა ლეონიდო] იყო წინამძღუარი სულიერისა კრებულისა და წინამგალობელი საუფლოთა დღესასწაულთა ს ნ. 16, IV.

წინამდგომი მგალობელნი სრულებით იტყოდინ [წარდგომასა], და წინამდგომი - ბოლოსა კ-შ 238რ.

წინამო მღვდელმან მოჰკუეცოს წინამო კ- 138რ.

წინამძღუარი

I ჯერ-არს წინამძღუართა ეკლესიათასა, უკუეთუ ეგებოდის, მარადღე, უკუეთუ არა - კ რიაკესა დღესა დასტურად (= უცილობლად) სწავლად მღვდელ-დიაკონთა და ყოვლისავე ერისა მც.ს.კ. 40. [წმიდა ლეონიდო] იყო წინამძღუარი სულიერისა კრებულისა ს ნ. 16, IV. მიიქუას ძელი ცხორებისა ... წინამძღუარმან კ-შ 115ვ. წარმოდგეს წინამძღუარი და ჰყოფდეს ვითარცა სახარება იტყოდის (ფერ თბანისას) (იქვე, 121რ). რა თა აღუვარებდენ ძმანი წინამძღუარსა ყოველსავე ბრალსა ა.შ. 151. წარვიდეს კანდელაკი და თაყუანის-სცეს წინამძღუარსა შ.ტ. 13რ. იწყებს წინამძღუარი ანუ ეკლესიარხი (იქვე, 13ვ).

II იყვნეს წინამძღუარ კრებისა ამის აგათონ პაპა ჰრომისა ...
მც.სჯ.კ. 15.

III წიგნი წინამძღუარი ქსდ. III,20.

წინამძღურობა

I ეგოს იგი წინამძღურობასა მას შინა ა.შ. 151.

II წინ გაძლოლა: წინამძღურობითა ძელისა ცხორებისა თა შე-
ვიდენ ეკლესიად კ-შ 116რ.

წინა სწარმეტყუელი წმიდისა წინა სწარმეტყუელისა მოსესი
შ.ტ. 4,IX.

წინარე მდგომარე წინარე მდგომარეჲს მღვდელ-მან... ლოცვა
წართქუას კ-შ 70ვ.

წინა-უკუანა დღენი უკუეთუ წინა-უკუანა დღეთა ეზიარებოდი,
ყოველნი ჟამნი თ სა აღასრულნე შინ. 34,95. დასადებელნი წინა-
უკუანა დღეთანი, სამარადისონი, სინანულისანი, მარხვათანი და
ოღესცა გინდეს (იქვე, 118).

წინდვა რომელნი იქორწინებოდიან, წინდვასა და ჯუართა
გაცვალებასა ნუ იქმ; ერთხელ გ რგ ნნი უკუერთხენ მცნ. 136რ.

წინდობა განგება წინდობისა კ-შ 29ვ. კ- 20ვ. კუერექსი
წინდობისა (იქვე). ესე არს წინდობა (იქვე, 31რ). ლოცვა წინ-
დობისა (კ- 20ვ).

წირვა ჟამისწირვა: ჟამსა წირვისასა ნუ უბნობ განგ. 50. წირ-
ვასა ზედა აღსავალი ბ.ტ. 106ვ.

წირვა ჟამისა დღესითგან კ დღედმდე ჟამსა ნუ სწირავ
მცნ. 134რ. უკუეთუ ვისთ სმე გული გიწყრებოდეს, ჟამსა ნუ სწი-
რავ განგ. 50. წირონ ჟამი წმიდისა იოვანე ოქროპირისა
ს ნ. 25,III. ყურძენსა გამოსწურვენ ქართველნი და მით ტკბილითა
წირვენ ჟამსაო ქსდ. III,9.

წირკნელი, წილკნელი წირკანის (წილკნის) ეპისკოპოსი:
მწერალსა წირკნელსა ბასილის შეუნდვნეს ღმერთმან (XVI ს.)
76,61.

წმიდა-არსი, წმიდა-არსნი

I ცისკრის ლოცვის ბოლოს სათქმელი მუ ღი: მღვდელმან -
„წმიდა არს უფალი ღმერთი ჩუენი“. ერმან - „წმიდა არს უფალი
ღმერთი ჩუენი“. მღვდელმან - „ყოველთა ერთა ზედა ერთ არს
ქრისტე ღმერთი ჩუენი“. ერმან - „წმიდა არს უფალი ღმერთი
ჩუენი“. მღვდელმან - „რამეთუ წმიდა არს უფალი ღმერთი ჩუენი“. ერმან - „წმიდა არს უფალი ღმერთი ჩუენი“. მღვდელმან - „უფალი
ღმერთი ჩუენი“ კ-შ 100რ.

II ცისკრად, აღელუა ს შემდგომ სათქმელი საგალო-
ბელი: ცისკრად აღელუა თქუან და წმიდა-არსნი ს ნ. 15.XI.
ცისკრად - „ღმერთი უფალი“ და ოხითა, ანუ აღელუა და წმიდა-
არსნი 84,303რ. დავიწყებთ წმიდა არსთა დიდითა მითა და
ავაჯითა შ.ტ. 18რ.

წმიდა-არსისა (გალობა წმიდა-არსისა) გალობა იგი
წმიდა-არსისა დაუცხრომელსა მას ანგელოზთა წმიდა-არსობისა
დიდებისმეტყუელებასა გამოსახავს გერმ. 18. წმიდა არსისა
გალობანი რვა მათა ზედა, ვითარ ითქმის წმიდასა და დიდსა
ორმეოცსა და სხუათა მარხვათა, ოდეს ითქმის აღ ბ.ტ. 315რ.

წმიდა არს, წმიდა არს, წმიდა არს ბევრნი ბევრთა
ანგელოზთანი და სერაბინნი მობდეს და იტყოდეს: წმიდა არს,
წმიდა არს, წმიდა არს უფალი საბაოთ კ-შ 190რ.

წმიდათაგანი მამა ჩუენი წმიდათაგანისა მამისა ჩუენისა
ბასილი მთავარეპისკოპოსისა 5,23-24. დაძინება წმიდათაგანისა
მამისა ჩუენისა იოვანე ოქროპირისა შ.ტ. 14,IX.

წმიდათა მამათა კ რიაკე კ რიაკესა წმიდათა მამათასა
შ.ტ. 42ვ.

წმიდანი ადგილნი [წმიდა ღუღინდუხტ] იერუსალემდ მიიწია
და თაყუანის-სცა წმიდათა ადგილთა ს ნ. 12,VII.

წმიდანი ნაწილნი ნაწილნი წმიდათანი; წმიდა მოწამეთა
ნეშტი: ტაძარსა შინა წმიდათა მოციქულთასა, ტრაპეზსა ქუეშე...
სხენან წმიდანი ნაწილნი მოციქულთანი ს ნ. 6,IV. დაუსუენნენ
წმიდანი ნაწილნი მათნი (წმიდათა ორმეოცთა მოწამეთანი) და
შეემთხ ნენ (იქვე, 9,III). განგება შემთხუევასა წმიდათა
ნაწილთასა კ-შ 229ვ.

წმიდანო მარტ ღნო ვიტყ თ დასდებელთა „წმიდანო
მარტ ღნო“ - ამას ზედა შ.ტ. 20,I.

წმიდა წმიდა მოწამე: განგება , უკუეთუ წმიდათასა გენებოს
აღსრულება , წმიდათა მოიძიე და თუ მამისა - მამათა იძიე
შ.ტ. 11,XI.

წმიდა კარი [მგალობელი] მუ ღთა მოიდრეკს წინაშე წმიდა-
თა კართასა შ.ტ. 17ვ. დაჰსახავს მღდელი ჯუარსა საცეცხურითა
წინაშე წმიდათა კართა სა (იქვე, 18რ). [მღდელმან] თაყუანის-სცეს
სამეზის წინაშე წმიდათა კართა (იქვე, 13რ). გამოვიდეს [მღდელი]
წმიდათა კართა თ (იქვე). [მღდელი] ჰყოფს მეტანიასა წინაშე
კარისა წმიდისა და ორთავე გუნდთა მიმართ ბ.ტ. 5ვ. [მღდელი]
წინაშე წმიდისა კარისა დადგების ქუდმოხდით (იქვე, 14ვ).

მღდელი განადებს წმიდასა კარსა (იქვე, 13რ). წარდგეს მღდელი წინაშე წმიდათა კართა (იქვე, 15რ).

წმიდა ხუთშაბათი დიდი ხუთშაბათი: კუერექსი სახარებათა წმიდისა ხუთშაბათისა ღამისა კ-შ 240ვ.

წმიდა - წმიდათა! ასამაღლებელი ჟამისწირვის ბოლოს.

წმიდა წმიდათა კიდობანი იგი რჩულისა უფლისა, რომელი იყო წმიდასა წმიდათასა **გერმ. 9.** მწირველი ბარძიმსა და ფეშხუმსა გამოასვენებს წმიდასა ეკლესიასა შინა და შეასვენებს წმიდა-წმიდათა შინა **წ.გ. 83-84.**

წმიდა წყალი ნაკურთხი წყალი: კუერექსი ემბაზსა ზედა... და ჯურღმულსა, ოდესცა სა მარ იქმნას წყლი-სათ ს წმიდისა კ-შ 170ვ. ასხურებს მათ [მღდელი] წმიდითა წყლითა **ს.გ. 153.** [მღდელი მოიღებს] წმიდასა წყალსა და უსუპსა (იქვე, **ს.გ. 183.**)

წმიდაო ღმერთო „წმიდაო ღმერთო“ გალობა არს ანგელოზთა **გერმ. 15.** ქუეყანასა მას სომხეთისასა გალობასა მას „წმიდაო ღმერთო სასა“ ამას დაურთვენ: „წმიდაო უკუდაო, რომელი ჯუარს-ეცუ ჩუენთ ს, შეგ წყალენ ჩუენ“, რომელი-ესე ენასა მათსა „ხაჩეცარ“ ითქუმის **მც.ს.კ. 47.** შემდგომად „წმიდაო ღმერთო სა“ წარიკითხონ სარწმუნოება, აღწერილი [ქალკედონელ მათა] მიერ **ს ნ. 18,VII.** თქუან კუერექსი „წმიდაო ღმერთო სა“, „წმიდაო ღმერთო“, და დასხდენ მღდელნი (იქვე, 5,I). თქუან წმიდაო ღმერთო, ვითა ჟამისწირვასა ითქუმის **ს ნ. 14,IX.** შემდგომად „დიდება მაღალთა სა“ თქუან წმიდაო ღმერთო (იქვე). უკუეთუ აღელუა იყოს, „წმიდაო ღმერთო თა“ დავიწყებთ **შ.ტ. 17რ.** სამსა „წმიდაო ღმერთოსა“ ზედა სამთა მუ ღთა მოვიდრეკთ (იქვე). უკუეთუ „ღმერთი უფალი“ ჰქონდის დღესა, არა დავიწყებთ „წმიდაო ღმერთო თა“ (იქვე, 18რ). ნაცვალად წმიდაო ღმერთო სა - „ჯუარსა შენსა თაყუანის-ვსცემთ, მეუფეო“ (იქვე, 14,IX). წმიდაო ღმერთო კ-შ 100რ, 142ვ, 238რ-ვ. წმიდაო ღმერთოსაცა იტყოდიან კ-შ 84რ. არცა წმიდაო ღმერთო ითქუმის... არცა „წარემართე“ (იქვე, 241ვ).

წმიდაო ღმერთო სა წილი წმიდაო ღმერთო სა წილ: რავდენტა ქრისტეს მიერ ნათელ-გიღებოეს, ქრისტე შეგიმოსიეს, აღილუა **ს ნ. 6,I.**

წყალთკურთხევა (ჯღჯჯცდზოტებტ).

წყალი განცხადებისა შთაასხას მღდელმან წყლისა მისგან წმიდისა განცხადებისა კ-შ 169რ. მოიღოს [მღდელმან] წყალი კურთხეული განცხადებისა (იქვე, 170რ).

წყალი ნათლისღებისა წყალი [ნათლისღებისა] არს საიდუმლო აბანო წყლისა მიერ და ცეცხლისა წმიდისა სულისა განმწმედელი ბიწსა ცოდვისა ჩუენისასა **გერმ. 49.**

წყალი სნეულისა წყალი, რომელიც იკურთხევა სნე-ულთა საკურნებლად, ცოდვათა მისატევებლად: ღოცვა წყალსა სნეულისასა კ-შ 181ვ.

წყლით სღვა წესი კურთხევისა წყლით სღვად მნებებელთა ს.გ. 147.

წყლის კურთხევა ვითარცა მღდელმან ერის განტევებისა ღოცვა დაასრულოს, მეცხეულად განვიდენ წყლის კურთხევად ს ნ. 5,1. მღდელთმოდუარმან გინა მღდელმან აკურთხოს წყალი (იქვე). საკითხავნი წყლის კურთხევისანი კ-შ 105ვ. შემდგომად წყლის კურთხევისა შევიდენ სატრაპეზოდ (იქვე, 117ვ). იხ. კურექსი წყლის კურთხევისა .

წყუედასა ზედა (წყუედა - მასიური სიკვდილიანობა):

შემოკლებათა განმარტება

ა.შ. - აკაკი შანიძე, ქართველთა მონასტერი ბულგარეთში და მისი ტიპიკონი, თბ., 1971.

ა.ძ. - ძველი ქართული აგიოგრაფიული ლიტერატურის ძეგლები, ილ. აბულაძის საერთო რედაქციით, ტ. I-VI.

ა.ხ. - ათონის ივერიის მონასტრის 1074 წ. ხელთნაწერი აღაპებით, ტფ., 1901.

ბ.კ. - ნინო ქაჯაია, ბასილი კესარიელის თხზულებათა ძველი ქართული თარგმანები, თბ., 1992.

ბ.ტ. - საბაწმიდური ტიპიკონის ანტონ კათალიკოსისეული რედაქცია (ბოდბური ხელნაწერის მიხედვით).

განგ. - „განგება მსოფლიოთა მღდელთათ ს“, წიგნიდან: ვ. დონდუა, საისტორიო ძიებანი, II, თბ., 1973,45-55.

გერმ. - წმ. გერმანე კონსტანტინეპოლელი, სახის-მეტყველებითი განმარტება საღმრთო ლიტურგიისა, თბ., 2002.

დ.ს.კ. - დიდი სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადეს ე. გაბიაშვილმა, ე. გიუნაშვილმა, მ. დოლაქიძემ, გ. ნინუამ, თ., 1975.

ზ.ს. - ზურაბ სარჯველაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1992.

ი.ა. - ილია აბულაძე, ძველი ქართული ენის ლექსიკონი, თბ., 1973.

ი.ე. - ცხორება იოვანესი და ეფთ მესი, გამოსაცემად მოამზადა ივ. ჯავახიშვილმა (ლექსიკონი - აკ. შანიძისა), თბ., 1946.

კ - კურთხევანი (გამოცემები მითითებულია გამოცემის წლებით, ხელნაწერები - ლიტერებით, რომლებიც გამოყენებულია ჩვენს წიგნში - „დიდი სინური კურთხევანის რედაქციული თავისებურებანი“).

ლიმ. - იოანე მოსხი, ლიმონარი, ტექსტი გამოკვლევითა და ლექსიკონით გამოსცა ილია აბულაძემ, თბ., 1960.

ლ.შ. IX - ე. კოჭლამაზაშვილი, დიდი სინური კურთხევანის რედაქციული თავისებურებანი, თბ., 2002.

ლ.წ. I - ლაპიდარული წარწერები, I, აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.), შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა, თბ., 1980.

მას. I - ივ. ჯავახიშვილი, მასალები ქართველი ერის მატერიალური კულტურის ისტორიისათვის, I, მშენებლობის ხელოვნება ძველ საქართველოში, თბ., 1946.

მ.მ.ი. - მიქაელ მოდრეკილის იადგარი (შ 425).

მცნ. - „მცნება და განგება მსოფლიოთა ხუცესთათ ს“ (737,134რ-141ე).

მც.ს.კ. - მცირე სჯულისკანონი, გამოსაცემად მოამზადა ე. გიუნაშვილმა, თბ., 1972.

ჟ - ჟამნი, ტფ., 1899.

რუკ. - ე. გაბიაშვილი, რუის-ურბნისის კრების ძეგლის-წერა, თბ., 1978.

ს.გ. - სავედრებელნი გალობანი, ტფ., 1884.

ს.ი.ღ. - ძველქართული სამოხელეო და საეკლესიო-იერარქიული ტერმინების ლექსიკონი, საქართველოს ეკლესიის კალენდარი 1976 წლისათვის, თბ., 387-396.

ს.კ. - სამღუდელთმთავრო კონდაკი, გამოსაცემად მოამზადეს დეკ. კორნელი კეკელიძემ და მღ. კალისტრატე ცინცაძემ, 1908.

ს.პ. - ცხოვრება საბა პალესტინელისა; კ. კეკელიძე, კიმენი, II, 1946,117-225.

ს-ს - სულხან-საბა ორბელიანი, ლექსიკონი ქართული, ავტოგრაფული ნუსხების მიხედვით მოამზადა, გამოკვლევა და განმარტებათა ლექსიკის საძიებელი დაურთო ილია აბულაძემ, ტ. I-II, თბ., 1991-1993.

ს ნ. - დიდი ს ნაქსარი გიორგი მთაწმიდელისა (ტკ. 30).

უ.ი. - უძველესი იადგარი, გამოსაცემად მოამზადეს, გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს ელ. მეტრეველმა, ც. ჭანკიევმა და ლ. ხევსურიანმა, თბ., 1980.

ფს. - ფსალმუნის ძველი ქართული რედაქციები X-XIII საუკუნეთა ხელნაწერების მიხედვით, გამოსცა მზექალა შანიძემ, თბ., 1960.

ქრ. - თ. ჟორდანია, ქრონიკები, ტ. I, II, III.

ქსდ. - ქართული სამართლის ძეგლები, გამოსაცემად მოამზადა ი. დოლიძემ, ტ. I (1963), II (1965), III (1970).

ქც. - ქართლის ცხოვრება, ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით ს. ყაუხჩიშვილის მიერ, ტ. I (1955), II (1959).

ქხდკ. - ნ. აბაქელია, ქ. აღავერდაშვილი, ნ. ღამბაშიძე, ქართულ ხალხურ დღეობათა კალენდარი თბ., 1991.

შ.ტ. - შიომღვიმის ტიპიკონი (1349).

წ.გ. - იონა ხელაშვილი, წირვის განმარტება (შ 333).

БЛС - Богословско-литургический словарь, წიგნში: Настольная книга священнослужителя, Т. 4, М., 1983, 645-792.

Г.Д. - Гр. Дьяченко, Полный Церковно-Славянский словарь, М., 1993.

Д.Г.А. - К. Кекелидзе, Древне-Грузинский архиератикон, Тифлис, 1912.

ИДТИ. - И. Дмитриевский, Историческое, догматическое и таинственное изъяснение на литургию, СПб, 1884.

ИК - К. Кекелидзе, Иерусалимский канонарь VII в., Тифлис, 1912.

ეიმ. - ქართული ჰაგიოგრაფიული ძეგლები, კიმენი, პროფ. კორნ. კეკელიძის რედაქტორობით, ტ. I (1918), II (1946).

. . - . ნასცჰ, იტურგიე უნდ უნსტ დერ სტკირ-ცჰე იბ შტიცჰწორტენ, ეიპზიგ, 1981.

Л.П. - К. Кекелидзе, Литургические грузинские памятники в отечественных книгохранилищах и их научное значение, Тифлис, 1908.

М.Дж. III - М. Г. Джанашвили, Описание рукописей Церковного Музея духовенства Грузинской Епархии, Кн. III, Тифлис, 1908.

НС - Архиепископ Вениамин, Новая скрижаль, М., 1999.

თ - Типикон, сиесть изображение чина Церковного, яже зовется устав, М., 1906.

Λ - I.M. συν ούλη, Λ ι ουργική, λονίκη, 1995.

ΛΕΧ - . . В ργώ η, Λ ξικόν λ ι ουργικῶν κ ι λ ι ουργικῶν ὄρων, λονίκη, 1995.

ΗΕ - ρη κ υ ι κ ή κ ἰ ῆ θ ι κ ή ἐ γ κ υ κ λ ο ῖ ῖ , Ἀ θ ῆ ν ι , . I-XII (1962-1968).

X.N. - Κ. Κ α λ λ ι ν ῖ κ ο υ , Ὁ χ ρ ι ῖ ν ι κ ὸ ς ν ὸ ς κ ἰ ἄ λ ο ῦ μ ν ἐ ν ὕ ῶ , Ἀ θ ῆ ν ι , 1969.

- Ὠ ρ ο λ ὸ γ ι ο ν ὀ μ ἔ γ , 1995.

ღოსსარყ ოფ იტურგიცალ თერმს.
ღიტურგიკული ტერმინების ლექსიკონი
 ცომპილედ ბყ რესბყტერ ავიდ . ბრამტსევ
 собранный Пресвитером Давидом . брამтсევ

თჰე ტერმ ფირსტ ის ინ ჩჰურცჰ შლავონიც, უტილიზინგ ტჰე სესტემ ოფ ტრანსლიტერაციონ ემპლოყედ ბყ შ უ ანდ მანყ გრადუატე სცჰოოლს.

გიასმა = აგიასმა
 აიაზმა = აგიასმა ძყი მ

გნეც = თჰე ამბ (პარტ ოფ ტჰე პროსჰჰორა სტამპედ If Xh ლ , ტაკენ ოუტ ღურინგ ტჰე როსკომედია, ლატერ ცონსე-ცრატედ).

ტარიგი (სეფისკვერ часть хлеба святого причастия отпечатала If Xh I , вынутый პროსკომიდიის ღროს, позже освященного).

ღ = ადეს

კაფისტ = ცატჰისტოს Акафист

ლლილუჯა ზა პოკოჯ = ღეპოსალ ღლეღუია

ლტარ' = ემა, შანცტუარყ

მგონ = მბო (მბონ)

მმორეოყე სტიჰირყ = მმორიან სტიცჰერა (ინ ჰონორ ოფ ტჰე თჰეოტოკოს; შუნდაყ Vესჰერს ატ ტჰე ეკრეგარიონ).

ნაგნოსტ = ნაგნოსტეს, ღეადერ (სეე რიცეტნიკ).

ნალავ = ნალავოს (პარტ ოფ ტჰე ეგალოსცჰემოს' ჰაბიტ).

ნალოგყ, ალოჯ = ნალოგიონ

ანათემა = ნატჰემა

ანაფორა = ნაჰჰორა

ნახორეტ, ტსჰელნიკ = ნცჰორიტე (ნ.), ნცჰორიტიც (ადჯ.).

ნგელ სკაჯა პესნ = ნგელიც ყმნ

"ნგელ'სკიჯ სობორ" ტროპარი — ულოგეტარია, ღესურ-რეცტიონალ ულოგეტარია

ნგელსკიჯ ობრაზ = ნგელიც შცჰემა

ნდრეეჟო სტოჯანიე = ნდრიან შტასის (ანოტჰერ ნამე ფორ ტჰე რეატ ანონ ოფ შტ. ნდრეწ ოფ ჩრეტე).

ნტიდორ = ნტიდორონ

ნტიმინს — ნტიმინს, ნტიმენსიონ
 ნტიპასხა = ნტიპასცჰა, აღსო თჰომას შუნდაყ
 ნტიფონ = ნტიპჰონ
 ნტიფონყ იზობრაზიტელნყე = ნტიპჰონს ოფ ტჰე თყპიცა,
 თყპიცალ ნტიპჰონს
 ნტიფონყ კაფიზმ = ნტიპჰონს ოფ ტჰე ატჰისმატა
 ნტიფონყ პრაზდნიცნყე - ესტალ ნტიპჰონს
 ნფოლოგიონ, ჩვეტოსლოე = ნტჰოლოგიონ, ნტჰოლოგე
 კსიოს = ხიოს (წორტჰე)
 პოკალიპსის = პოცალყჰსე
 პოკრისიარიჯ — პოსტრისიარიუს (მესსენგერ, ამბასსადორ).
 პოლოგიჯა = პოლოგე
 პოსტატა, ოტსტუპნიკ = პოსტატე
 პოსტოლ = პოსტლე, ოოკ ოფ პისტლეს
 რტოს = რტოს (რეად ბლესსედ ატ ასცჰა).
 რტოფორ = რტოპჰორე (თაბერნაცლე ფორ ღესერვედ ოლე
 იფტს).
 მღვდელთმთავარი = რცჰპასტორ, ეპიტჰეტ ფორ ისჰოპ
 არქიდიაკონი = რცჰდეაცონ (ცჰიეფ იეროდეაცონ, ი.ე., დეა-
 ცონ ინ მონასტიც ორდერს).
 რხიეპისკოპ = რცჰპისჰოპ
 რხიერეჯ = ისჰოპ, რცჰიერეყ, რცჰიერეიცალ (ადჯ.)
 რხიმანდრიტ = რცჰიმანდრიტე
 რხისტრატეგ = რცჰისტრატეგისტ (ცჰიეფ წარრიორ, ეპიტჰეტ
 ფორ ცერტაინ რცჰანგელს).
 სკეპტ = სცეტიც (ნ.), ასცეტიცს (პი.), ასცეტიც (ადჯ.)
 სკეტსტვო = სცეტიცისმ
 სიგერიტ = შეცრეტარე
 ანჯა პაკიბეტიჯა = ატჰ ოფ რეგენერაციონ, ოფ რეპირტჰ.
 დენიე = Vიგილ (Vსენოისჰნოე ბდენიე = ლლნიგჰტ Vიგილ).
 ეზზაკონიე = ნორნყ, ინიჰუიტყ
 ეზკროვნაჯა ზერტვა = ლოოდლესს შაცრიფიცე
 ეზმეზდნიკი, ბეზსრებრენნიკი = ნმერცენარიეს
 ეზმოლენიკ — ესეცჰასტ
 ეზნევესტნაჯა = ნემჰჰიც, უნწედდედ
 ეზპილტიე = ასტინგ
 ეზპლოტნეჯ = ოდილესს
 ეზპლოტნეჯა სილე = ოდილესს ოწერს, ოსტს
 ილო, კლეპალო შემანტრონ

ლაგოვესტნიკ = ვანგელისტ
 ლაგოვესცენიე — ნუნციატიონ
 ლაგოსლოვენიე ხლებოვ = რტოცლასია (ლესსინგ ოფ ტჰე
 ლოავეს აფტერ ტჰე იტანე სუნგ ატ
 ლლნიგჰტ Vიგილ).
 ლაგოსლოვენნაჟა გრამოტა = ეტტერ ოფ ლესსინგ (პერ-
 მისსიონ ფრომ ტჰე ისჰოპ ტო ბუილდ
 ა ნეწ ტემპლე).
 ლაგოცინნეჟ = ეან, ღურალ ეან
 ლაზენნე = აკარისმატიცს (სტიცჰერა ინტერპოსედ ინტო ტჰე
 ეატიტუდეს ონ შუნდაეს ანდ
 ცერტაინ ეასტს).
 ლუდნეჟ სენ = როდიგალ შონ
 ოგ ოსპოდ' = თჰე თჰეოს ყრიოს (სუნგ ატ რტჰროს).
 ოგოგლასნიკ = თჰეოპჰონე (ჰესტ ღუს ანდ ჩარპატჰო-ღუს
 ბოოკ ოფ რელიგიოუს სონგს).
 ოგომატერ = ოტჰერ ოფ ოდ (ეპიტჰეტ ოფ თჰეოტოკოს).
 ოგონაცალიე = თჰეარცჰე, თჰეოცრაცე
 ოგოოტეც = თჰეოპატორეს
 ოგოპრიიმეც = თჰეოდოცჰოს, ოდ-რეცეივერ
 ოგოროდიცენ = თჰეოტოკიონ (სინგ.), თჰეოტოკია (პი.)
 ოგოროდიცნაჟა პროსფორა = თჰეოტოკიან პროსჰჰორა
 ოგოროდიც'ნე ოტჰუსტიტელ'ნეე = ისმისსორე თჰეოტოკია
 ოგოროდიცნეი პრაზდნიკ — თჰეომეტორიც ეასტ (ეასტ ინ
 ჰონორ ოფ ტჰე თჰეოტოკოს).
 ოგოსლოვ = თჰეოლოგიან
 ოგოჯავლენიე = თჰეოპჰანე (ეასტ 6 ჟანუარე).
 ოგოჯავლენსკაჟა ვოდა = თჰეოპჰანე ჭატერ (თჰე რეატ ა-
 გიასმა).
 რაკ = არრიაგე
 ელორიზეც = ჭჰიტე-გარბედ (მემბერ ოფ მარრიედ ცლერგე,
 სეცულარ ცლერგე).
 Vაიჟ, ნედელჟა = აღმ შუნდაე
 Vელიკაჟა ეკტენიჟა — რეატ კტენია, აღსო რეატ შენაპ-
 ტია; აღსო ირნაჟა ეკტენიჟა — თჰე ირენიცა.
 Vელიკაჟა სედმიცა = რეატ ჭეეკ
 Vელიკიჟ ვეხოლ — რეატ ნტრანცე
 Vელიკი] პროკიმენ = რეატ როკეიმენონ (პროკოემენონ)

Vელიკიჟ პოკლონ = რეატ როსტრატიონ, რეატ ეტანია,
 ორ სიმპლუ, როსტრატიონ
 Vელიკოე სლავოსლოვიე = რეატ ოხოლოგე
 Vელიკომუცჰენიკ — ეგალომარტერ
 Vელიცჰანიე = ეგალენარიონ
 Vერბნოე ვოსკრესენიე = აღმ შუნდაე
 Vერბიცა, ცჰეტკი = ღოსარე
 Vეტხიჟ ზავეტ = ღდ ჩოვენანტ
 Vეცერნჯა, მაღაჯა, ვსედნეენაჯა, ველიკაჯა = Vესპერს,
 შმაღლ, აილუ, რეატ
 Viკარიჟ = Viცარ ისჰოპ
 Visოკოს, Visოკოსნეჟ გოდ = ეაპ ეარ
 Vლადეცჰნეჟ პრაზდნიკ = ესპოტიც ეასტ (ორდ'ს ეასტ)
 ღოზდესტვო Xრისტოვო = ატივიტე ოფ ჩჰრისტ
 ოგოჯავლენიე — თჰეოპჰანე
 რეობრაზენიე = თრანსფიგურატიონ
 Voზნესენიე = სცენსიონ
 ჯატიდესჯატნიცა = ენტეცოსტ
 Voზდვიდენიე კრესტა ოსჰდნჯა = ჩროსს ლევატიონ
 Voლოოსვჯასცენიე = შანცტიფიკატიონ ოფ ჭატერ
 Voზველენიე პანაგიი = ლევატიონ ოფ ტჰე ანაგია
 Voზგლას = ცჰჰონე
 Voზდუხ, ერ = ერ
 Voზლოსენიე რუკ = აეინგ-ონ-ოფ ჰანდს
 Voზნოსენიე = ნაჰჰორა
 Voი ფიებესნეჯა : ეავენლუ ოსტს
 Voპლოსცჰენიე = Iნცარნაიტონ
 Vosკომასტის = ჩერემასტიც
 "Vოსკრესენიე Xრისტოვო = " ნასტასინ ჩჰრისტოუ" (თროპა-
 რიონ სუნგ აფტერ ტჰე რტჰროს ოსპელ).
 Vოსკრესენ — ნასტასიმონ (ნე დე ორ ჰემნ გლორიფეინგ
 ტჰე დესურრეცტიონ ოფ ჩჰრისტ ანდ სუნგ ონ შუნდაე).
 Vოსკრესნეჯა ევანგელიჯა = დესურრეცტიონალ ოსპელს
 (ლევენ რტჰროს ოსპელს). Vosპომინანიჯა = ჩომმემორატიონს
 Vosპრიემნიკ (ცა) = ოდპარენტ, შჰონსორს (ატ აპტისმ).
 Vosტოცნე = ნატოლიან სტიცჰერა
 Voცერკოვლენიე = ჩჰურცჰინგ (ოფ ა ცჰილდ)
 Vრატარ, Vრატნიკ = ოორ-კეეპერ, ჟანიტორ (შეხტონ; ოფ ა
 ცჰურცჰ).

Vრაცჳებნიცა = ოსპიტალ; ინ სპირიტუალ სენსე: ჩჳურცჳ.

Vრუცელეტო = შუნდაყ ეტტერ

Vსედერზიტელ = ღლ-სოვერეიგნ, ანტოცრატორ

Vსენოსცნოე ბდენიე = ღლნიგჳტ Vიგილ

Vსეედნაჯა სედმიცა (სჳლოსნაჯა სედმიცა) = ამჳჳაგე ჳეეკ.
ღლ ფოოდს არე პერმიტტედ ტო ბე ეატენ.

Vტორობრაცჳიე = იგამყ

"Vსჯაკოე დეხანიე" = " ასა პნოია" (" ეტ ევერყ ბრეატჳ").

Vხოდ — ნტრანცე (ისოდოს); რეატ, იტტლე, Vესჳერ ნ-
ტრანცე.

Vხოდნაჯა = ისოდიცონ

Vენოს ევანგელიჯა = ჩარრიაგე ოუტ ოფ ტჳე ოსჳელ

Vენოს პლასცანიცყ = ჩარრიაგე ოუტ ოფ ტჳე პიტაჳჳიონ

Vენოს სოჳსიხ = ჩარრიაგე ოუტ ოფ ტჳე დეად

Vენეც — ჩროწნ

Vენცჳანიე = ჩორონატიონ (ეპიტჳეტ ფორ მარრიაგე).

Vენცჳიკ = ჩორონეტ (პლაცედ ონ ფორეჳეად ოფ ტჳე დეად ატ
ტჳეირ ბურიად).

ლაგოპრიკლონენიე = ჩეჳჳალოცღიხის (ოწინგ ოფ ტჳე
ჳეად).

ლაგე მარკოვე = არციან ჩჳაპტერს

ლაგე ხრამოვეჯა = თემჳლე ჩჳაპტერს

ლას, გლასყ = თონე(ს), ოდე(ს)

ოვენიე = ულავატიონ (ასტ, პრაყერ, გოოდ დეედს, გივინგ
აღმს, ინ მოდერნ სენსე

"დეტრეატ" -ედ.).

ოვეტ = თო ულავატე (თო პრეჳარე ონესელფ რევერენტლე
ტო რეცეივე ტჳე ოლე იფტს). ოდინყ, გოდოვსცჳინყ = ნნივერ-
სარყ (ონ წჳიცჳ პრაყერს ფორ ტჳე დეად არე საიდ).

ოდოგოჯ კრუგ = ეარლე ცყცლე

" ოსჳოდი ვოზვახ" = თჳე ეგრაგარიონ; აღსო კეკრახა (=
"Vოზვახ").

ოსჳოზინ' დენ' = ადე აყ (ანყ ფეასტ ოფ ტჳე თჳეოტოკოს,
ბუტ პარტიცულარლე ტჳატ ოფ

ოლე ორმიტიონ).

უბა = შჳონგე

არონოსიცა = ყხ

აროხრანიტელნიცა = რტოჳჳოროიონ (აღსო ოვცეგ = რკ,
ანდ ივოტ = თაბერნაცლე).

არე სვჯატყე = ოლე იფტს
 ვანადესჯატყე პრაზდნიკ = ოდეცარე ეასტ (უოდენარე
 ეასტ, ფტერ ასცჰა, ტჰე 12
 რეატ ეასტს, ედ.).
 ვოებრატე = იგამე
 ვოეზენეც — იგამისტ
 ვუსვეცჰნიკ, იკირიჯ = იკერიონ
 ევჯატინე = თჰე ნნატა, თჰე ნნეალ (ნინტჰ -ედ., ცომმემო-
 რატიონ ოფ ტჰე დეად). ევჯატიცჰინოვნაჯა პროსფორა = როს-
 პჰორა ოფ ტჰე ინე ღანკს
 ევჯატყე ცჰას = ინტჰ ოურ
 ეისუს = ეესის
 ემესტვენნოე პენიე = ომესტიცალ ჩჰანტ
 ესჯატინა = თიტჰე
 ესჯატოსლოვიე = თჰე ეცალოგუე
 იპტის, პომინანიე, სინოდიკ = იპტეცჰ
 ისკოპოკროვეც = ისკოკალეჰმა, ისკოს Vეილ (ისცარიონ
 ჩოვერ -ედ.).
 ისკოს = ისკოს (ისცარიონ -ედ.)
 იფფერა = იპჰტჰერონ (სმალლ ვესტმენტს გივენ ტჰოსე
 ცანდიდატეს რაისედ ტო ტჰე ცლერგე). იაკონიკ = იაცონიცონ
 (შაცრისტე, ნოტჰერ ნამე ფორ კტენია).
 იაკონისსა = ეაცონესს
 იაკონსკიჯა დვერი = ეაცონ'ს ოორს (ტეცჰნიცალლე ტჰე
 სოუტჰერნ დოორ ოფ ტჰე Iცონოსტასის).
 იაკონ = ეაცონ
 იაკ, 'ჯაცჰოკ = იაც (ბბრევიაციონ ოფ ეაცონ), დეადერ
 იასტილ, დვოესტოლპიე = იასტყლე
 ნევნეჯ კრუბ = აილე ცეცლე
 ნევნეჯ სვჯატყე = აილე შაინტ
 ნევნეჯა სლუიბე = აილე ფფიცეს (ტჰე სევენ ოფფიცეს
 (სერვიცეს) საიდ ეაცჰ დაე ეხცლუდინგ ტჰე იტურგე).
 ობროტოლჯუბიე = ჰილოკალია
 ოგმატიკ = ოგმატიც(ონ)
 ოგმატ — ოგმა
 ომოვლადეკა = ოუსემასტერ
 ომოსტროჯ — თჰე ცონომისტ, ოუსე ანაგერ

რუხინა = ჩომპანიონს (გროუპ ოფ ფელლოუ-ტრაველერს, გროუპ ოფ ცომპანიონს წჳო არე პარტ ოფ მარტყრდომ ოფ ა გივენ საინტ, ორ პარტიციპატე ინ ჰის ფეასტს — ედ.).

უნოვენიე = ინსუფულაციონ

უხოვნიკ = შპირიტუალ ატჳერ, ჩონფესსორ

უხოვენეჟ რეგლამენტ — შპირიტუალ დეგულაციონ

უხონოსეც = ნეუმატოპჳორე, შპირიტ-ბეარერ

უხორიტორ ა ნეუმატორიტორ, შპირიტუალ ვატორ

უცჳეოდეც = შპირიტუალ ირეცტორ

ევო-მატერ' = ვირგინ ოტჳერ

ევო-მუცჳენიცა = არდენომარტყრ, ვირგინ-მარტყრ

ევსტვენნიკ = არტჳენონ, ობსერვინგ ვირგინიტყ, ფემალე მონასტერე

ეტოვოდეც, ეტოვოდიტელ = ედაგოგუე

ვანგელისტ = ვანგელისტ

ვანგელიე = ოსჳელ

ვანგელსკაჟა სტიხირა = თჳე ეოტჳინონ (სეე ბელოუ სტიხიმ ევანგელსკაჟა).

ვხარისტიჟა = უცჳარისტ

დინოვერიე = ონოპისტია (შამე-ბელიეფ ორ სამე-ფაიტჳ; თჳოსე წჳო აცცეპტ ალლ დოგმა ანდ ტეაცჳინგს ოფ ტჳე რტჳოდოს ჩატჳოლიც ჩჳურცჳ, ბუტ პრესერვედ ტჳე ანციენტ იცონს, ტჳე ანციენტ პუბლისჳედ ბოოკს ანდ ცერტაინ ოფ ტჳე რიტეს ოფ პრე-იკონ პერიოდ, -ედ.).

დინოგლასნო = ნისონ (ინ მუსიც).

დინოროდნეჟ = ნლე ბეგოტტენ

დინოსუისცჳნეჟ = ნე-ბეინგ

კხარხ = ხარცჳ

კხოორცისტ, ძაკლინატელ = ხოორცისტ

კკლისიარხ = ცცლესიარცჳ, შაცრისტან

კსაპოსტილარიჟ = ხაპოსტეილარიონ

კსაპსალმ = ეხაპსალმოს

კტენიჟა = კტენია, ცტენია

ლეჟ რადოვანიჟა = ილ ოფ ლადნესს

ლეოპომაზანიე = ნოინტმენტ (ლიტე ობსერვედ ატ რტჳროს, ანოინტმენტ წიტჳ ოილ ბლესსედ ატ ტჳე რტოცლასია, ორ ტაკენ ფრომ ტჳე ცანდელა ჰანგინგ ბეფორე ტჳე იცონ ოფ ტჳე ეასტ ცელებრატიონ).

ღეოსვჯასცქენიე, სობოროვანიე = ოლყ ნცტიონ, რაყერ-
 ოილ
 ნკოლპიფ = ნცოლპიონ (სეე ანაგიჯა).
 პაკტა = პაცტ (ინტერცალარყ დაყს).
 ეპარქი ეპარხი პარხ — პარცკ (ეპარცჰალ ბისჰოპ).
 ეპარქია ეპარხია — პარცჰყ, დიოცესე
 პიგონატიჯ, პალიცა = პიგონატიონ
 ეპისკოპოსი = ისჰოპ (ნ.), პისცოპალ (ადჯ.).
 პისკოპიჯა — ისჰოპრიც, პისცოპატე, (ტჰე ტემჰლე ინ
 წჰიცჰ ტჰე ისჰოპ ჰას ჰის ცატჰედრა — ედ.).
 პისკოპსტვო = პისცოპაცყ (ტჰე სჰირიტუალ აუტჰორიტყ ოფ
 ტჰე ისჰოპ-ედ.).
 პისტოლია ოტჰუსტნაჯა = ისმისსორყ პისტლე
 ეპიტემია ეპიტიმია = პიტიმია (პენალტყ, პუნისჰმენტ, პენანცყ).
 პიტრახილ — პიტრაცჰელიონ
 ეხოლოგიჯ, ორეზნიკ, ოტრეზნიკ = უცჰალოგიონ
 ძეზლ, ოსოხ, ატერისსა = შტაფფ, ჩროსიერ, ატერისსა
 ძეზლონოსეც, ოსოსნიკ = შტაფფ-ბეარერ, ჩროსიერ-ბეარერ
 ძერტვენნიკ = იტ. ღტარ, ბუტ უსუაღლყ უსედ ტო ღენოტე
 ტჰე როტჰესის.
 ძერტვენნოე ვრემჯა — შაცრიფიცალ თიმე, ი.ე., ტჰე ტიმე ტო
 ცელებრატე ტჰე იტურგყ.
 ძაამგონნაჯა მოლიტვა = მბო(ნ) რაყერ, რაყერ ბეყონდ ტჰე
 მბო.
 ძავესა, ატაპეტასმა — ჩურტაინ, Vეილ
 ძავეტ = ჩოვენანტ
 ძაგოვენყ = შჰროვედაყ (ღასტ დაყ ოფ ეატინგ მეატ).
 ძადოსტოჯნიკ = ეგალყნარიონ (აღსო, ნტი- ხიონ (სტინ)
 — ედ.).
 ძადუსნაჯა სუბბოტა = შოულ შატურდაყ, ნცესტრალ შატ-
 ურდაყ
 ძაკლინანიე = ხორცისმ
 ძაკლინატი = ხორცისე
 ძაკონოპრავილნიკ = სეე ომოკანონ
 ძაკრადნოჯ ნაპეე = შტეალტჰყ ჩჰანტ (ცჰანტ ფორეიგნ ტო
 ტჰე ჩჰურცჰ, ტაკენ ფრომ
 ანყწჰერე).
 ძაპადნყჯა ღვერი — ჭესტერნ ოორს (ეხტერიორ ღოორს ოფ
 ტემჰლე).

ძაპასნეყ ავე — ღესერვედ იფტს
ძაპოვედ' = პიტიმია, პენალტყ, (ალსო, დირეცტივე, მანდატყ,
ლაწ — ედ.).

ძაპრესცჳენიე = პიტიმია, პენალტყ (სუსპენსიონ ფრომ ფ-
ფიცე პენდინგ დისპოსიტიონ ოფ ცჳარგეს, ედ.).

ძაპეე = ღეფრაინ

ძატვორნიკ = სეე ნახორეტ

ძაუტრენჯა — რტჳროს

ძაკლადკა ჩერკვი = აყინგ ტჳე ოუნდატიონ ოფ ა ცჳურცჳ.
ჩჳურცჳ-ფოუნდინგ.

ძაცჳალო = ერიცოპე (დივისიონ ოფ შცრიპტურე აჳპოინტედ
ფორ რეადინგ) (ოდ ზაცჳალო = I6 ერიცოპე — ტო რეად ტწო
პერიცოპეს ტოგეტჳერ ას ონე. ლსო, ცაღლედ "შეცტიონ").

ძაცჳატიე = ჩონცეპტიონ

ძეეზდიცა = სტერისკ, შტარ

ძეონეც, ზეონცყ = (ჟინგლე) ეღლ (ბეღლს სეწედ ონ ი-
სჳოპ'ს ვესტმენტს).

ძეონნიცა, კოლოკოლნჯა = ეღფრყ, ჩამჳანილე, ეღლ-
ტოწერ (ანციენტ ტერმ: იღ'ნიცა). ძეონ კ დოსტოჯნო — თო
რინგ ატ ტჳე ხიონ (რინგინგ ოფ ბეღლს ატ ტჳე ცონსეცრატიონ
ინ ტჳე

იტურგყ).

ძელიე — ერბს (თჳე უცჳოლოგიონ ცონტაინს პრაყერს ფორ
ბღესსინგ ფრაგრანტ ჳერბს ფორ ცოოკინგ ანდ მედიცინალ პურ-
პოსეს).

ძმიევიდნეჯ პოსოს = შერჳენტინე შტაფფ

ძნამენიე კრესტნოე = შიგნ ოფ ტჳე ჩროსს

ძნამენიე რეს. ოგოროდიცყ = შიგნ ოფ ტჳე ოსტ-ჳოლე
თჳეოტოკოს (ა ტყჳე ოფ იცონ).

ძნამენიჯა (ზნაკი) პრაზდნიკოვ = ესტალ შიგნს

ძნამენატ (ვ კოლოკოლ) = თო რინგ ფორ სერვიცეს

ძნამენნეჯ ნაპეე (რასპეე) = ძნამენნე ჩჳანტ

ძოგრავ = Iცონოგრაჳჳერ, არტისტ

ძოდცესტვო = რცჳიტეცტურე

ხუროთმოძღვარი ძოდცჳიჯ = რცჳიტეცტ, სტონე-მასონ, ცარ-
პენტერ

ძრჯატაჯა ასხალიჯა = ღეფერენცე ასცჳალიონ

იღუმენი = ეგუმენ

იგუმენიჯა, იგუმენჯა = ეგუმენეს, ეგუმენა (ნუნ ინ ცჰარგე
(ჰეად) ოფ წომან'ს
მონასტერე).

იერარხ — იერარცჰ

იერარხიჯა = იერარცჰე

იერარხიცესკიჯ, იერარხიტესკიჯ = იერარცჰიცალ

იერეჯ = რიესტ

იერეჯსტვო = რიესტჰოოდ

იეროდიაკონ = იეროდეაცონ (ა ონკ — დეაცონ, ედ.).

იერომონახ — იერომონკ (ა ონკ-პრიესტ ედ.).

იზბავიტელ = დედემერ

იზბორ'ნიცა = ჩჰურცჰ, ტემპლე

იზობრაზიტელ'ნე — თჰე თეპიცა

იზობრაზიტელნეე ნტიფონე = თეპიცალ ნტიჰჰონს

იკონოსტას = იკონოსტასის

იკოს = იკოს

ილიტონ = ლიატონ (ტჰე ცლოტჰ წჰიცჰ სერვეს ას ა ცოვერ
ფორ ტჰე ნტემენსიონ, ედ.).

იმჯარეკ = (ტჰე სემბოლ ინდიცატიინგ ტჰატ ა ნამე ის ტო ბე
საიდ).

მონაზონი ინოკ = ონკ

მონაზონი ინოკინჯა = უნ

ინოცჰესტვო = ონასტიცისმ

"ი ნენე" = " ოტჰ ნოწ..."

იოვილეონ = ჟუბილე

იპაკოჯ = ეპაკოე

კერძოდიაკონი, იპოდიაკონი იპოდიაკონ = შუბდეაცონ

იპოსტას' = ეპოსტასის

ირმოლოგიჯ = ეირმოლოგიონ

ირმოს = ეირმოს (ტჰე ფირსტ "ტროპარიონ" ოფ ა სერიეს ოფ
ტროპარია ინ ან დე ინ ა ანონ ედ.).

ისიხასტე, მოლტალ'ნიკი = ესეცჰასტს

ისკუპლენიე = დედემჰტიონ

ისპოვედანიე = ჩონფესსიონ, როფესსიონ (ოფ აიტჰ).

ისპოვედ' = ჩონფესსიონ (ოფ სინს).

ისპოვედნიკ = ჩონფესსორ (შაინტ წჰო სუფფერედ გრეატ
ტორმენტს ფორ ჩჰრისტ'ს საკე ბუტ წას ნოტ მარტყრედ).

ისპოლატი = ისპოლატე (ი.ე., ტო სინგ ის ოლლა ტი).

იუდეჯსკიჯ = ჟუდაიც

ადილო, კადილ'ნიცა = ჩენსერ, ინცენსერ
 აზდენიე = ჩენსინგ, ინცენსინგ
 აზნოდეჯ = რეაცკერ
 ალუგერნცა, კალუგერნჯა = უნ, ჩალოგერესს
 ალუგერ = ჩალოგერ (ან ჰონორედ მონკ ლივინგ ინ სეცლუ-
 სიონ ფრომ ტჰე წორლდ).
 ალუგეროპულ = ჩალოგეროპოულ (ყოუნგ მონკ, ნოვიცე).
 ალუგერსკიჯა იმენა = ჩალოგერიან ნამეს (ნამეს გივენ ტო
 მონკს ატ ტჰეირ ტონსურე).
 ამილაგკა = ჩამელაუკიონ, ამელაუკიონ
 ამპან = ელლ
 ანდელაბრა = ჩანდელაბრუმ (ს), ჩანდელაბრა (პი).
 ანდილო = ჩანდელა (ვიგილ ლამპ — ედ).
 ანდილოვიგატელ = ამპლიგპტერ
 ანდიჯა, ზვონეც, ჯასაკ = ოდონ (ა სმალლ ბელლ).
 ანონარხ = ანონარცკ(ოს; ლიტ. ჰე წჰო რეადს ორ ცჰანტს
 ტჰე ანონ).
 ანონ, Vელიკიჯ — რეატ ანონ (ოფ შტ. ნდრეწ ოფ
 ჩრეტე).
 ანონიკ, ანონნიკ = ანონიცონ
 ანონიცჰესკიჯა კნიგი = ჩანონიცალ ოოკს
 ანუნ, ნაკანუნე = ვე
 ატავასიჯა = ატაბასია (ს), ატაბასიაი (პი.; ტჰე ჰეირმოს
 ტჰატ ის სუნგ ატ ტჰე ენდ ოფ ან დე, ორ ტჰე რეპეატივგ ოფ
 ტჰე ჰეირმოს ატ ტჰე ენდ ოფ ან დე ას ატ ასცჰალ რტჰროს —
 ედ).
 ატაპეტასმა = ატაპეტასმა, ჩურტაინ
 ატოლიკოს = ჩატჰოლიცოს ('ეცუმენიცალ' — ა პატრიარცჰ,
 ჰეად ოფ რმენიან, ეორგიან,
 ეტც. ჩჰურცჰეს).
 აციჯა = ჩატჰიონ (ტაბლე ინცენსერ წიტჰ ჰანდლე რატჰერ
 ტჰან ცჰაინს).
 აფედრა = ჩატჰედრა
 აფიზმა = ატჰისმა (1— ივისიონ ოფ ტჰე სალტერ; 2—
 თროპარიონ სუნგ აფტერ პსალმს არე რეად. შომეტიმეს ტერმედ
 'ატჰისმატა' ფორ ტჰე "დივისიონს" ანდ 'ატჰისმა' ფორ ტჰე
 ტროპარია).
 ელარ' = ჩელლარიოს, ჩელლარერ (კეეპერ ანდ დისტრიბუ-
 ტორ ოფ მონასტიც სუპპლიეს — ედ).

ელლიჯა = ცელლ
 იგორიჯ — ჩიბორიუმ (1— რტოპპორიონ ორ თაბერნაცლე;
 2— აღდაცჰინ ორ ცანოპე ოვერ ტჰე პოლუ თჰრონე).
 იგოტ, სეე აროხრანიტელ'ნიცა
 ინონიკ, რიდასტენ = ოინონიციონ (ვერსე სუნგ დურინგ ი-
 ტურგე წჰენ ტჰე ამბ ის პრეპარედ ფორ ჩომმუნიონ — ედ.).
 ირიე ელეისონ = ყრიე ელეისონ (სუნგ ატ ორდინაციონს).
 იოტ = Iცონ-ცასე, იბოტიონ
 ლადეზ' = ჭელლ (უცჰოლოგიონ ჰას პრაყერ ფორ ბლესს-
 ინგ).
 ლეპანიე = შტრიკინგ ა ბელლ ორ სემანტრონ
 ლირ — თჰე ცლერგე (ოფ ა პარტიცულარ ცჰურცჰ). ლირიკ
 = ჩლერიც
 ლიროს = ჩლიაროს (პარტ ოფ ტემპლე წჰერე ლოწერ
 ცლერგე, ი.ე., ცლერიცს, რეადერს ანდ სინგერს, სტანდ. თჰერე ის
 ა რიგჰტ ანდ ლეფტ ცლეროს. ცტუალლე იტ ის ტჰე 'ცჰოირ' ინ
 ტჰე ფრონტ პარტ ოფ ტჰე ტემპლე).
 ლობუკ = პიცამელაუკიონ, პირრიპტარ (ტჰე ბლაცკ ვეილ
 ფასტენედ ტო ა მონასტიც ამელაუკიონ
 ორ ჩუცულლუს).
 ლჯუც გრანიც = ეეს ოფ იმიტაციონ (35 კეე ლეტტერს
 უსედ ტო ინდიცატე ტჰე დისტანცე ოფ ასცჰა ფრომ 22 არცჰ
 (.შ.)).
 ოლიგო, კუტიჯა = ოლეზა (ბოილედ წჰეატ ორ რიცე მიხედ
 წიტჰ ჰონეე ორ სუგარ, წჰიცჰ ის ბროუჰჰტ ტო ტჰე ტემპლე ინ
 ჰონორ ოფ ა საინტ, ბუტ მორე სპეციფიცალლე, ბროუჰჰტ ტო
 ცომმემორატე ტჰე დეად — ედ.).
 ოლენოპრეკლონენიე = ნეელინგ
 ონდაკ = ონტაკიონ
 ოპიე = ანცე
 ორცჰაჯა კნიგა = თჰე ღუდდერ
 ოსნვი ზეონ = შლოწ რინგ (პრესცრიბედ დურინგ თესსარა-
 ცოსტ).
 რასნეჯა ვრატა, ჩერკოვნეჯა ვრატა, სევერნეჯა დვერი =
 ეაუტიფულ ატეს, ჩჰურცჰ ატეს.
 (ოორს ლეადინგ ფრომ ტჰე ავე ინტო ტჰე არტჰეს).
 რესტ, ნაპერსნეჯ = ეცტორალ ჩროსს
 რესტიტისჯა ოგნემ = აპტისმ ოფ ირე

რესტნეჯ ხოდ = ჩრუცესსიონ, ტო ცრუცესს (ტო მაკე ა პროდესსიონ).

რესტობოგოროდიცჰენ = შტაუროტჰეოტოკიონ

რესტოვაჯა პალატა, კრესტოვაჯა ცერკოვ — ჩროსს-ცჰურცჰ, (ა ისჰოპ'ს პრივატე ორატორე ორ ჰოუსე ცჰაპელ).

რესტოვოსკრესენ = შტაურო-ანასტასიონ

რესტოვოსკრესნეჯ ანონ = შტაურო-ანასტასიც ანონ

რესტობრაზნო = ჩრუციფორმ, ჩროსსწისე

რესტოპოკლონნაჯა ნედელჯა = ჩროსსვენერატიონ შუნდაე

რიზმა = ჩჰრისმ, ჩჰრისმ-რობე (ტჰე წჰიტე ცლოტჰ ორ რობე ინ წჰიცჰ ტჰე ცჰილდ ის წრაპჰედ ატ აპტისმ).

როპილო = შპრინკლერ, ღჰანტისტერ

უკოლ , კუკულ = ჩუცულდ, ჩუცულდუს

ულიცჰ = ჩოულლიც (როუნდ სწეეტ ბრეად ბროუგჰტ ტო ცჰურცჰ ატ ასცჰა ტო ბე ბლესსედ).

უმოვსტეო = ოუმპარია (სპირიტუალ რელატიონსჰიპ ფორმედ ბე ბეინგ ა გოდპარენტ).

ავიდა, ღზიცა, ღოზიცა = შპოონ, ჩომმუნიონ შპოონ

ავრა = აურა (არგე მონასტერე, ტიტლე ოფ რანკ ოფ მონასტერე).

ავრსკიჯ = აურიე (ადჯ.).

ამპადა, კანდილო = (1) ჩანდელო (ა სუსჰენდედ ღამჰ); (2)

ამჰ — ა ცანდლე ორ ღამჰ ცარრიედ ინ პროცესსიონ.

ამპადცჰიკ = ამპადარე (ა ცანდლე-ბეარერ ორ ცანდლე-ლიგჰტერ).

ევანიდოვ კრესტ = ებანესე ჩროსს (მადე ოფ ჩედარს ოფ ებანონ).

ესტვიცა = ადდერ (1- პიტჰეტ ოფ თჰეოტოკოს, 2- ოოკ წრიტტენ ბე შტ. ჟოჰნ ჩლიმაცუს).

იკ = (1) ჩჰოირ; (2) აცე, იმაგე; (3) ჩჰორუს ოფ ნგელს

იტიჯა, იტანიჯა = იტანე (რაყერს წჰიცჰ ტაკე პლაცე ინ ტჰე არტჰეს ორ ოუტსიდე ტჰე ტემპლე დურინგ ჩრუცესსიონს; დურინგ ტჰე ღლნიგჰტ Viგილ ფოლლოწედ ბე ბლესსინგ ოფ ტჰე ფივე ღოავეს, ანდ, ტჰერე არე იტანიეს ფორ ტჰე ალლენ-ასლეჰ.).

იტურგიარიჯ, შლუჰებნიკ = იტურგიცონ, იტურგიარიონ

ალოსხიმნიკ = იცროსცჰემოს (ონკ ოფ ტჰე სეცონდ დეგრეე, ი.ე., ონე წჰო ჰას პასსედ ფრომ ტჰე ნოვიცე ტო ტჰე მონასტიც — ედ.).

აღუჯ ეხოდ — იტტლე ნტრანცე
აღოე პოვეცჰერიე = იტტლე ფტერსუპპერ (შმაღლ ფტერ-
სუპპერ).

აღუჯ თრებნიკ = ბრიდგედ უცჰოლოგიონ, აგიასმატარიონ
ანტიჯა = იტტლე შცჰემა

ანტიჯა = ანტყას (მონასტიც ოუტერ გარმენტ წჰიცჰ ცოვ-
ერს ენტირე პერსონ, ეხცეპტ ტჰე
ჰეად).

არიინო სტოჯანიე = არიან შტასის (ნამე ოფ ლლნიგჰტ
Vიგილ ოფ თჰურს. ანდ შატურდაე ოფ 5ტჰ წეეკ ოფ თესსარა-
ცოსტ; სომეტიმეს ცაღლედ ნდრიან შტასის ონ თჰურს. ოფ ტჰატ
წეეკ).

არტილოგ = არტეროლოგე

ასლჯანაჯა ნედელჯა, მასლენიცა = უტტერწეეკ, შჰროვე-
ტიდე, ჩარნივალ (წეეკ, აფტერ ეატფასტ შუნდაე, ოფტენ ცაღლედ
ანცაკე ჭეეკ).

ატეროდევსტვენწყ = ოტჰერლყ-ვირგინალ (პერტაინინგ ტო
ტჰე თჰეოტოკოს).

ეზოდცჰასიე, პოდცჰასიე = ესორიონ (ლიტ. ბეტწეენ ოურს,
მონასტიც სერვიცეს წჰიცჰ არე აცტუალლე ცონტინუატიონ ოფ
ტჰე ოურს — ედ.).

ესტობლჯუსტიტელ = ოცუმ თენენს

ესტნაჯა იკონა, მესტნყ ღობრაზ = იმმოვაბლე იცონ (იცონს
ინ ტჰე იცონოსტასის, შავიოურ,

თჰეოტოკოს, ეტც. — ედ.).

ეფიმონე, მეფიმონ, ნეფიმონ = ეტჰემონ (ანოტჰერ ნამე ფორ
რეატ ფტერსუპპერ). ირო = ჩჰრისმ

ირონოსიცა, ირონოსიცე = ეროპჰორონ, ეროპჰორეს
(სომეტიმეს ცაღლედ ეროპ-ბეარინგ ჭომენ, ტჰოსე წჰო ცამე ტო
ანოინტ ჩჰრისტ ინ ტჰე ტომბ — ედ.).

იროპომაზანიე — ჩჰრისმატიონ, ტჰე ესტერიონ ოფ ჩჰრისმა-
ტიონ.

იროტოცეც, ეროტოციეყ = ერობლეტეს

ლეკოპიტატელ'ნიცა = აღაცტოტროჰჰე (იცონ ოფ თჰეოტო-
კოს " ოურისჰერ წიტჰ მილკ"). ნოგოლეტიე = ოლეცჰრონიონ
(ტჰე " ანე ეარს" სუნგ ატ ტჰე ენდ ოფ ივინე სერვიცეს — ედ.).

ოლებენ, ოლებნოე პენიე = ინტერცესსიონ

ოლებნიკ = ინტერცესსიონალ (ბოოკ ბე წჰიცჰ ინტერცეს-
სიონს არე ოფფიციატედ).

ოლიტგოსლოგიე = რაყერ (ლიტ. ცოლლეცტიონ ოფ პრაყ-ერს — ედ.).

ოსცჰი = ღელიცს

უცჰენიკ = არტყრ

უტენიც'ენ = არტყრიცონ (სტიცჰერონ ორ ტროპარიონ ინ ჰონორ ოფ ა მარტყრ).

ჯასნაჯა ნედელჯა = ეატ წეეკ; ჩრეოპჰაგე წეეკ (წეეკ წჰენ ეატინგ ოფ მეატ ის პერმიტტედ).

ჯასოპუსტნაჯა ნედელჯა = ეატფასტ შუნდაყ

აბედრენნიკ = აბედრენნიკ, პისცჰიონ (რეტანგულარ "სჰიელდ" გივენ ტო პრიესტს ას ა მარკ ოფ რანკ, წორნ ონ ტჰე რიგჰტ სიდე, ლატერ ტრანსფერრედ ტო ლეფტ სიდე წჰენ პიგონატიონ ის გივენ-ედ.).

ავეცჰერიე (პრაზდნიკ) = არამონყ (ოფ ეასტს).

აკაზ = ინსტრუცტიონ, რდერ

ამესტნიკ = პიტოპიონ (ლიკე ა ლიეუტენანტ ორ ვიცეროყ ორ ლოცუმ ტენენს ორ რეპრესენტატივე წჰო აცტს ინ პლაცე ოფ ტჰე ჰეად, ას, ინ მაჯორ მონასტერიეს, ტჰე ისჰოპ ის ნორმ,ილლე ტჰე " .რ.ინრ" ოფ ტჰე მონასტერყ, ბუტ ტჰე რესიდენტ სუპერიორ ის ინ ფაცტ ტჰე აცტივე ჰეად -ედ.).

არეცჰენიე = ორიზონატიონ (ტჰე აპპოინტმენტ ანდ ომინატიონ ოფ ა ისჰოპ).

ა სლავა = ოხასტიონ (ტჰატ სუნგ აფტარ " ლორყ...").

ასტოჯატელ = თჰე რესიდენტ, დეცტორ, შუპერიორ, ასტორ (ოფ ა მონასტერყ); ტჰე ცჰიეფ პრიესტ (ოფ ა ჩატჰოლიცონ ორ პარისჰ ცჰურცჰ).

აცჰალ'ნყჰ ჰსალომ = როემიონ, რეფატორყ სალმ

აცჰალნყჰა მოლიტყე = ეგინნინგ რაყერს

აცჰერტანნყჰ = რანდედ (ან ეპიტჰეტ გივენ შშ თჰეოდო რე (27 ეც.) ანდ თჰეოპჰანეს (12 არ.)).

ეოკოპ = ეოცოროუს (ლი. 'ტემპლე-კეეპერ' ონე წჰო ცარეს ფორ ტჰე ცლეანლინესს ოფ ტჰე ცჰურცჰ, სეხტონ).

ენევესტნაჯა = ნწედდედ, ნბრიდედ

ეპოროცჰნყ = თჰე მომოს (სუნგ ატ შუნდაყ რტჰროს; სალმ 118 (ატჰისმატა 17)).

ეპოროტნყ ტროპარი = მომიც თროპარია, ეცროსიმიც უ-ლოგეტარია (სუნგ ატ ბურიალს ფოლლოწინგ ტჰე მომოს).

ერუკოტვორენწყ = ობრაზ = Iცონ 'ნოტ მადე წიტჰ ჰანდ';
ცჳეიროპოიეტოს Iცონ

ოვაჯა ნედელჯა, ნედელჯა ობნოვლენიჯა = ეწ შუნდაყ,
(ტჳე ფირსტ შუნდაყ აფტერ ასცჳა;

აღსო კნოწნ ას ნტიპასცჳა ანდ თჰომას შუნდაყ).

ოვონაცჳალწყე, პოსლუსნიკი = რობატიონერს (ინ მონას-
ტიცისმ).

ოვოპროსვესცჳენწყ = ეწლჳ-ენლიგჰტენედ

ოვოსაზდენიჯ = ეოჰჳეტე

ბეყჯნიკ = პიტრაცჳელიონ

ბიხოდ = ღოუნდელ (ა ნოტედ ეცცლეს. ბოოკ); ობიცჰოდ

ბლაცჳენიე = Vესტმენტს; ტჳე ვესტინგ ოფ ა ისჰოპ

ბლივანცყ = ფფუსიონისტს (ტჰოსე წჰო ბაპტისე ბე ტჳე მე-
ტჰოდ ოფ ფფუსიონ ონ Iნფუსიონ, რატჰერ ტჰან ბე Iმმერსიონ).

ბნოვლენიე = ნცაინია, ღენოვატიონ (დედიცატიონ, ცონსე-
ცრატიონ) (1) ჩომმემორატიონ ოფ ტჳე ღენოვატიონ (ი.ე.) ცონსე-
ცრატიონ ოფ ტჳე ცჳურცჰ ოფ ტჳე ღესურრეცტიონ ოფ ჩჰრისტ ონ
ჟერუსალემ ონ 13 შეპტემბერ; (2) ტჳე ცონსეცრატიონ ოფ ა ნეწ
ტემჰლე უსინგ ტჳე სერვიცე ოფ ტჳე ნცაინია ონ ტჳე უცჰოლო-
გიონ; (3) ეწ შუნდაყ.

ბრუჟენიჯა = (1) თჳე ეტროტჰალ (ტჳე ფირსტ პარტ ოფ ტჳე
მარრიაგე აცოლოუტჰ); (2) ტჳე

ბეტროტჰალ ოფ ტჳე გრეატ ანდ ნგელიცალ აბიტ (ეგალო-
სცჳემოს).

ბრჯად = (1) ღიტე, (2) ჩერემონყ, ღიტუალ

ბხოზდენიე = ჩირცუმამჰულატიონ (აროუნდ ტჳე ონტ, ტჳე
ლტარ ატ ორდინატიონს, ტჳე ტემჰლე ატ ცონსეცრატიონ ორ
ცრუცესსიონს, ატ ბურიალ ოფ ა ისჰოპ, ტჳე თეტრაპოდიონ ატ
ჩორონატიონ).

ბედნიცა = (ღიტ. 'ღიტტლე ღინნერ') თჳე თყპიცა (ინ ცომ-
მონ ღანგუაგე გივენ ტჰის ეპიტჳეტ

ბეცაუსე ტჳე იტურგყ ის ცელებრატედ ბეფორე ღინნერ).

გლასჰენიე, აგლასჰენიე =

(1) ჩატეცჳესის (ინსტრუცტიონ ონ ტჳე ტრუტჰს ოფ ტჳე აიტჰ);

(2) ღეადინგს აფტერ ტჳე რეატ ოხოლოგყ ღურინგ რტჰ-
როს;

(3) უბლიცატიონ, ნნოუნცემენტ; (4) თჳე ეცცლესიასტიცალ
რიტე ცალლედ "თჳე მაკინგ ოფ ა ჩატეცჳუმენ," წჰიცჰ პრეცედეს
აჰტისმ.

დიგიტრიჯა = ოდეგეტრია (ლიტ. ' უიდე ინ ტჰე წაჲ'; 1) ნ
იცონ ოფ'ტჰე თჰეოტოკოს;

(2) შტიცჰერა ანდ ა ანონ ტო ტჰე თჰეოტოკოს ბე ტჰის ნამე.

დიკონ = ოდიკონ (ნ ანტიმენსიონ გივენ ტო ა პრიესტ
გოინგ ონ ა ფარ ჯოურნეჲ ბე ა ისჰოპ).

კლადა = ნცასემენტ (ტჰე მეტალლიც, პრეციოუს-სტონე ენ-
ცრუსტედ, ცოვერს ანდ მოუნტინგს ონ ოსპელს ანდ იცონს).

კლიცჰკა, ოგლასჰენიე = ანნს (პუბლიც ნოტიცე გივენ ინ
ცჰურცჰ ოფ ან ინტენდედ მარრიაგე, ინ ორდერ ტჰატ ტჰოსე წჰო
კნოწ ოფ ანე იმპედიმენტ ტჰერეტო მაჲ ღოდგე ობჰეცტიონს).

კროპლენიე = შპრინკლინგ, სპერსიონ (წიტჰ ბლესსედ წა-
ტერ).

კტოიხ = ცტოეცჰოს

მოფორ, ომოფორიჯ, ნადრამენია = მოპჰორიონ (ვესტმენტ
ბელონგინგ ეხცლუსიველჲ ტო ა
ისჰოპ).

პლეენიე, ოპლეტ'ე = შჰოულდერ-პიეცე (ტჰე ტოპ პარტ ოფ ა
ვესტმენტ ლეინგ ონ ტჰე სჰოულდერ წჰიცჰ დიფფერს ფრომ ტჰე
ბოდჲ ოფ ტჰე ვესტმენტ ბე ცოლორ, ორ ის ენცლოსედ ბე გალ-
ლონ).

რარ' = რარიონ (ტჰე ღონგ, რიბბონ-ლიკე ვესტმენტ ოფ
სუბდეაცონს, დეაცონს, როტოდეაცონს ანდ რცჰდეაცონს).

რლეჯლციკ = ეტოტჰეტ (სერვერ წჰო სპრეადს ტჰე ეტოს
უნდერ ტჰე ისჰოპ'ს ფეეტ დურიנג

ივინე შერვიცე).

რლეც = ეტოს, აგლეტ

სანნა = ოსანნა (ებრეწ წორდ მეანინგ, " ე ჰას სავედ, ორ
ჰელპედ," ორ "შავე!

ელპ! რესერვე!" — ლეფტ უნტრანსლატედ).

სეჯასცჰენიე = შანცტიფიცატიონ, ჩონსეცრატიონ, ალლოწ-
ინგ (ტჰე აცტიონ ოფ დედიცატიინგ ორ სეტტინგ სომეტჰინგ აპარტ
ას ჰოლჲ ანდ ფორ საცრედ უსე ბე ინვოკინგ ტჰე სანცტიფიინგ
რაცე ოფ ტჰე ოლჲ შპირიტ).

სეჯასც'ენნეჯ = შანცტიფიედ ან ეპიტჰეტ ოფ ცერტაინ
საინტედ მონკს ინ ოლჲ რდერს, ესპეციალჲ, შტ. შაბბას ტჰე
შანცტიფიედ, 5 ეცემბერ; შტ. თჰეოდორე ტჰე შანცტიფიედ, 16
აჲ).

სმეფ დენ' = იგჰტჰ აჲ (სანცტიფიედ ბე ჩჰრისტ'ს ჩირცუმ-
ცისიონ ანდ ღესურრეცტიონ, მანჲ ოფ ტჰე ჩჰურცჰ'ს მესტერიეს

არე ცონნეცტედ წიტჰ ტჰე ეიგჰტჰ დაყ, ი.ე., ნამინგ ოფ ა ცჰილდ;
წასჰინგ ოფ ჩჰრისმ, რემოვალ ოფ ცროწნს, ეტც.).

ტდანიე პოკლონოვ = პოდოსის ოფ ეტანიას (ტჰე ენდინგ
ოფ მაკინგ რეატ როსტრაციონს ორ ეტანიას აფტერ Vესპერს
ოფ რეატ ჭედ.).

ტდანიე პრაზდნიკა = პოდოსის (ტჰე ეხპირყ ოფ ა ეასტ,
ტჰე ფინალ დაყ ოფ ა ესტალ
ეტჰეორტოს).

ტლუცჰენიე = ხცლუსიონ, ჩუტტინგ ოფფ, ხცომმუნიცა-
ტიონ, ნატჰემატიზაციონ.

ტჰუსტ = პოლყსის, ისმისსიონ, ისმისსალ

ტჰუსტიტელნყჯ ტროპარ' = პოლყტიკიონ (ს), პოლყტიკია
(პი.).

ტჰუსტიტელნყე კონდაკი'ი ბოგოროდიძე = ისმისსორყ ონ-
ტაკია ანდ თჰეოტოკია.

ტჰევანიე, ოტჰეე = პოპსაღლონ (ლიტ. 'ტჰე ცონცლუსიონ
ოფ სინგინგ,' 'ტჰე ცონცლუსიონ ოფ ეცცლესიასტიცალ სერვიც-
ეს' 'ტო სინგ ოფ სომეონე.' თჰე ურიალ ცოლოუტჰ).

ტსტუჰკა = ღეგრესსიონ (ფაღლინგ ბაცკ ინ ტჰე წეეკდაყ
ოსჰელ რეადინგს წჰენ აღლ ტჰე აპჰოინტედ რეადინგს ჰავე ბეენ
რეად; რეჰეატინგ სომე ოფ ტჰე ლასტ რეადინგს).

ტხოღნაჯა = ხოდიონ (ანონ ანდ პრაყერს რეად ბე ტჰე
პრიესტ ატ ტჰე ეხოღუს ოფ ტჰე სოულ ფრომ ტჰტ ბოდყ).

აღიცა = ღოდ, სტაფფ, ტჰე ტრიანგულარ ვესტმენტ წორნ ბე
ისჰოპს, რცჰპრიესტს.

ამჯატარ', პამჯატცჯა, პომჯანიკ, დიპტის = ღემემბრანცერ (ა
ბოოკლეტ ცონტაინინგ ტჰე

ნამეს ოფ დეცეასედ წჰო არე ცომემემორატედ ატ ტჰე როსკო-
მედია ანდ ანნყცჰის).

ანაგიჯა, ანედრენნიკ = ანაგია, ნცოლპიონ ((1) ა როუნდ,
ოვალ ორ ოტჰერ სჰაჰე იცონ ორ მედაღლიონ, წორნ ონ ტჰე
ბრეასტ ბე ა ისჰოპ ანდ ცერტაინ რცჰიძანდრიტეს. თჰე იცონ
უსუაღლყ ის ოფ ტჰე თჰეოტოკოს, ბუტ მაყ ბე ოფ ტჰე შავიოურ;
(2) ანაგია — ა როსჰჰორონ წჰიცჰ ის ელევატედ ატ ა სჰეციალ
სერვიცე ინ ჰონორ ოფ ტჰე ღლჰოლყ (ანაგია) თჰეოტოკოს).

ანაგჯურ, პანიგირ = ანეყერის (ა რელიგიოუს ანნივერსარყ,
ა ატრონალ ორ ედიცატიონ ანნივერსარყ ფეასტ).

ანიგირიკ, პანიგურიკ = ანეგერიც (1— ა სპეცკ ორ ჰომილე ინ პრაისე ოფ ა საინტ ორ ნოტედ პერსონ; (2) ულოგე, ლაუ-დატიონ ოფ ტჰე დეცეასედ).

ანიხიდა, არასტას = ანნეცკის (ან ინტერცესსიონ ფორ ტჰე დეცეასედ), არასტასის (ოტჰერწისე ცალლედ ტჰე რეატ ანნეცკის; იტ ცონტაინს ტჰე რეატ კტენია, ტჰე 17ტჰ ატჰისმატა ანდ ტჰე ფუულ ანონ).

აპერტ (დუსს. ვნესჰ'ნიჯ პრიტვორ) = ხონარტჰეს

აპოლომა = აპლომა (სჰროუდ პუტ ოვერ ტჰე ბოდიეს ოფ ტჰე დეცეასედ).

არაეკკლისიარხ = არაეცცლესიარცჰ, ამპლიგჰტერ

არაკლის, არაკლისის = არაცლესის (ინტერცესსორე ა-ნონს ტო ტჰე თჰეოტოკოს, ტჰერე ბეინგ ტწო სო-ცალლედ: თჰე იტტლე ანონ ბე ონკ თჰეოსტერიცტოს ანდ ტჰე რეატ ანონ ბე მჰერორ თჰეოდორე II უცას ასცარის).

არაკლიტიკ = არაცლეტიცონ (ტჰე ეპიტჰეტ უსედ ბე სომე ფორ ტჰე ცტოეცჰოს, ტჰე ლატტერ ტერმ ბეინგ რესერვედ ფორ ტჰე შუნდაე მატტერ ონლე).

არამანდიჯა, არამანდ', არამან = არამანდუ, არამანდუას (პარტ ოფ ტჰე მონასტიც ჰაბიტ).

არამონარ (დუსს. ონომარ') — არამონარ (ა ცლერიც ორ ვერგერ წჰოსე დუტე ის ტო ტაკე ცარე ოფ ტჰე ინტერიორ ოფ ტჰე ცჰურცჰ, ტო აცტ ას სერგერ, პრეპარე ევერეჰტჰინგ ფორ ტჰე სერვიცეს, ლიგჰტ ანდ პუტ ოუტ ცანდლეს, ანდ რინგ ტჰე ბელლს. ე ის აღსო ცალლედ 'ლამპადდიკ', 'კლირიკ,' ეტც.).

არემიჯა, პარიმიჯა = აროემია, არემია (რეადინგს ტაკენ ფრომ ტჰე ლდ ჩოვენანტ უსედ ლიტურგიცალლე, ესპეციალლე ატ Vესპერს).

არუხია = აროუხია (1- ა სოლემნ ცელებრაციონ ოფ ტჰე ლიტურგე ბე ა ისჰოპ წიტჰ ტჰე ცონ-ცელებრაციონ ოფ მანე შა-ცრედ ინისტერს ანდ ცლერიცს; 2— მონგ ცერტაინ შერბს ა სპეციალ ცომემორაციონ ოფ ტჰე დეად).

ასსიჯა (ფრომ ატ. 'ასსიო') = ასსიონ (ან აცოლოუტჰ, ან ამპლიფიედ ფტერსუჰჰერ, ოფფიციატედ ონ ტჰე ფირსტ ფოურ რიდაეს ინ თესსარაცოსტ დურინგ წჰიცჰ ტჰე პასსიონ ის რეად ფრომ ტჰე ოსპელს ანდ ცერტაინ ჰემნს ოფ რეატ ჰეეკ არე სუნგ).

ასტვა — ლოცკ (პარისჰიონერს უნდერ ტჰე სპირიტუალ ცარე ანდ დირეცტიონ ოფ ა ასტორ ოფ

ტჰე ჩჰურცჰ).

ასტოფორიჯ = ასტოპჰორე (ტჰე სჰაცე ონ ბოტჰ სიდეს ოფ ტჰე ემა, ტო ტჰე რიგჰტ ის ტჰე

იაცონიციონ, ტო ტჰე ლეფტ ტჰე როტჰესის).

ასტერ' = ასტორ, შჰეპჰერდ ოფ სოულს (რტჰოდოს ჩატჰო-
ლიც პრიესტ); ასტორ (როტესტანტ
მინისტერ).

ასცჰა = ასცჰა (ჩჰრისტიან ეასტ ოფ ეასტს); ასსოვერ
(ებრეუ ეასტ).

ასხალნაჯა სედმიცა = ასცჰალ ჭეეე

ატერიკ = ატერიციონ (ა ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე ლივეს ოფ
ტჰე ოლე ატჰერს წჰიცჰ ტჰე თეპიცონ დირეცტს ტო ბე რეად
ბეტწენ სერვიცეს, პარტიცულარლე დურიנג მეაღს ინ მონასტე-
რიეს).

საპატრიარქო ატრიარხია = ატრიარცჰატე (ტჰე ჩატჰედრალ
ოფ ა ატრიარცჰ წჰერე ჰის ცატჰედრა ანდ რესიდენცე არე ლო-
ცატედ); ატრიარცჰე (ტჰე გოვერნმენტ ოფ ტჰე ჩჰურცჰ ბე ა ა-
ტრიარცჰ).

პატრიარქი ატრიარხ = ატრიარცჰ (ტჰე ტიტლე ოფ ტჰე
ჰიგჰესტ ისჰოპ ინ ტჰე ჩჰურცჰ).

ელენა = (ლიტ. 'სწადდლინგ') = (1) ლტარ ჩოვერინგ (ა
სქუარე პიეცე ოფ ცლოტჰ წიტჰ ა ჩროსს სეწნ ტო იტ, უსედ ტო
ცოვერ ტჰე ოლე ლტარ, ანდ როტჰესის წჰენ ნოტ ინ უსე.); (2)
ჩოვერინგ (უსედ ტო სპრეად უნდერ საცრედ აპჰოინტმენტს.); (3)
შჰროუდ (უსედ ინ ანციენტ ტიმეს ტო წრაპ ტჰე ბოდის ოფ ტჰე
დეად).

ერვენსტოვატი = (1) თო ჰავე ტჰე რიმაცე, ტო ბე რიმატე;
(2) ტო ტაკე ფირსტ პლაცე ინ ივინე შერვიცე, ბე რესიდენტ ორ
ჩჰიეფ ჩელებრანტ; (3) ტო ჰავე პრიორიტე ორ ტაკე პრეცედენცე;
(4) ტო ბე ცჰაირმან.

ერვოვერხოვნეჯ = როტოცორეჰჰაიც (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე ოლე
პოსტლეს ეტერ ანდ აულ, 29 ჟუნე).

ოვეცჰერიე, მალოე, ველიკოე = ფტერსუჰჰერ, შმაღლ
(სომეტიმეს — ' იტტლე'), რეატ ფტერ-სუჰჰერ

ოდობენ = როსომოიონ (ა სტიცჰერონ ორ ოტჰერ ჰემნ,
წჰიცჰ ბეარს ტჰის ტიტლე ინდიცატეს

ტჰატ იტ ის სიმილარ ტო ანოტჰერ სტიცჰერონ (წჰოსე ფირსტ
წორდს არე გივენ) ეიტჰერ ბე ცონტენტ, ორ მეასურე, ორ ტონე.

იტ ის აღწაყს ინ ტჳე სამე ტონე ორ მოდე ოფ ტჳე ონე სეტიინგ
ტჳე ეხამჳლე — ეხცეპტ ინ ცასე ოფ ცერტაინ ხაპოსტეილარია.).

ოკროფე = ალემმა (ჩოვერს — Vეილს); ისცარიონ ჩოვერ =
ისკოკალემმა; ოტერიონ Vეილ (ჩოვერ) = ალემმა

ოლიელეჟ = ოლეელეოს (ლიტ. მუცჳ მერციფულ) ეხცერპტს
ფრომ სალმს 134 ანდ 135, ინცენსინგ ტაკეს პლაცე დურინგ ტჳე
სინგინგ).

ოლუნოსცჳინიცა, ვსედნენაჟა, სუბბოტნაჟა, ვოსკრესნაჟა =
ესონეცტიცს, აილუ, შატურდაყ, შუნდაყ

ოპრაზდნსტვო = ეტჳეორტოს (ს), ეტჳეორტია (პი.; დაყს
ფოლლოწინგ ა ფეასტ).

ოტირ = ოტერიონ, ჩჳალიცე

რედნაცჳინატელნეჟ პსალომ = როემიონ ორ რეფატორყ
საღმ 103 ოფ Vესპერს

რეპოლოვენიე ჯატიდესჯატნიცე = ესოპენტეცოსტ, იდპენ-
ტეცოსტ

წინა დღესასწაული რედპრაზდნსტვო = როჳეორტიონ (ტჳე
დაყ ორ დაყს პრეცედინგ ა ესპოტიც ორ თჳეომეტორიც ფეასტს).

რედსტოჯატელ = რესიდენტ, ჩჳიეფ ჩელეებრანტ, რესიდინგ
ისჳოპ ორ რიესტ

როკიმენ = როკეიმენონ (ალსო, როკოემენონ; ლიტ. ‘ლეინგ
აჳეად’ — ტჳე სტიცჳოი ტაკენ აღმოსტ ესცლუსიველყ ფრომ ტჳე
საღმს, ანდ წჳიცჳ გენერალლყ პრეცედე რეადინგს ფრომ ტჳე
ღდ თესტამენტ (აროემია) ორ ეწ 1 ესტამენი (ფრომ ტჳე
პოსტლე).

როსიტელნაჟა კტენიჟა = ცტენია ოფ სკინგს

როსკომიდიჟა = როსკომედია, როტჳესის

როსფორა = როსჳჳორონ (რა; ‘ ლტარ ბრეად)

საღტირ ს პოსლედოვანიემ; რჯადოვოჟ = საღტერ წიტჳ
ცოლოუტჳიც საღტერ; შექჳენტიალ საღტერ, ი.ე., ტჳატ ოფ
ტჳე სექჳენცე, ფოლლოწინგ ინ ორდერ.

ღჯადოვოჟ გლას = შექჳენტიალ თონე (ტჳე თონე ორ მოდე
ოფ ტჳე წეეკ).

ღავნოაპოსტოლნეჟ = ქჳაპოსტოლიც

ღადონიცა = ჩომმემორატიონ ოფ ტჳე ღეად აფტერ ტჳე
რიგჳტ ჳეეკ, ონ ონდაყ ორ

თუესდაყ ოფ ტჳე წეეკ აფტერ თჳომას შუნდაყ.

შამოპესნო, სამოგლასენ = უტომელონ (ა სტიცკერონ ორ გროპარიონ წიძკ სეტს იტს ოწნ თონე, მოდე ორ მელოდე ანდ ცონტენტ წიტპოუტ რეგარდ ტო ა როსომოიონ. ლსო ცაღლედ იდიომელონ).

შამოპოდობენ = უტომოიონ (ა სმაღლ ნუმბერ ოფ ჰემნს წრიტტენ აფტერ ა პატტერნ ბუტ

ჰავე ამონგ ტჰემსელვეს სომე სიმილარიტე ანდ ევენ ვერბალ რეპიტიტიონ ბე ბეგინინგ ორ ენდინგ წიტკ ტჰე სამე წორდს (სეე პოსტიცკა ოფ რეატ Vესპერს, 14 შეპტემბერ).

შეეტე თიხიჯ = "ჰოს ილარიონ" (სუნგ დურინგ Vესპერს აფტერ ტჰე ცჰონე "ჰისდომ! ტტენდ!" დურინგ ტჰე ნტრანცე — "ლადსომე იგჰტ..."). შეეტე თიხიჯ = "ჰოს ილარიონ" (спетый во время Вечерни после ცჰონე "Мудрость! Следите! "во время Входа - "Свет ლადსომე...").

შეეტილენ = ჰოტოგოგიცონ (სტიცკერონ ატ რტჰროს, ორიგინალდე რეად ატ პოინტ ინ რტჰროს წჰენ ტჰე დაწნ'ს ლიგჰტ აჰჰეარედ). (სტიცკერონ в Утрене, первоначально читайте в пункте в Утрене когда свет рассвета появился).

შეეტილნიტნეჯა მოლიტეე = ეცჰნიცონ, ორ ამჰლიგჰტინგ რაეერს (სევენ პრაეერს ატ ბეგინინგ ოფ Vესპერს საიდ ბე პრიესტ). ეცჰნიცონ, или Молитвы ამჰლიგჰტინგ (семь молитв в начало Вечерни, сказанной священником).

შეჯატ ოსპოდ' = "გიოს ყრიოს" (ა სტიცჰოს (ოლე ის ტჰე ორდ) სუნგ ატ რტჰროს აცცორდინგ ტო ტჰე თონე ოფ ტჰე ცტოეცჰოს ონ შუნდაეს). (სტიცჰოს (Святой Бог) спетый в Утрене согласно Тону ცტოეცჰოს по воскресеньям).

შეჯასცენოდეჯსტეიე — იერურგე, იერურგიზე

შედალენ — ატჰისმა (ტროპარია სუნგ ბეფორე რეადინგს. იტ ის უსუალდე პერმიტტედ ტო სიტ დურინგ ტჰეირ სინგინგ (ბუტ ნოტ აღწაეს). Кафизма (ტროპარია спетый перед чтениями. Обычно разрешается сидеть во время их пения (но не всегда).

შოვერსჰატ ლიტურგიჯუ = თო ცელებრატე ტჰე იტურგე "შპოდობი ოსპოდი" = "ატახიოსონ ყრიე" ("აკე უს წორტჰე, ორდ, ტო კეეჰ უს ტჰის ნიგჰტ..."). Чтобы праздновать Литургию "შპოდობი ოსპოდი" = "ატახიოსონ Господи, помилуй" ("Делают нас достойными, Бог, держать нас этой ночью...").

შტატჯა = შტასის (ა დივისიონ ოფ ა ატჰისმატა; ტჰერე არე ტჰრეე სტასეს ინ ეაცჰ ატჰისმატა, ეაცჰ ცონცლუდინგ წიტკ ა

" ღორყ..."). Застой (подразделение Кафизмы; есть три застоя в каждой Кафизме, каждый заканчиваясь со "Славой...").

შტეპენწყ ნტიფონყ = თჳე ნაბატჳმოი

შტის = შტიცჳოს (ვერსე) (стих).

შტიხირა = შტიცჳერონ (ს), სტიცჳერა (პი.).

შტიცჳერა ევანგელ'სკაჟა, სტიცჳერა უტრენნაჟა, უტრენწყჟ სამოგლასენ, ეოფინონ = თჳე ეოტჳინონ (ტჳის სტიცჳერონ ის ტჳე ოხასტიცონ, ი.ე., სუნგ აფტერ " ღორყ..." ოფ ტჳე ინოი. ნ შუნდაყს იტ ის ინტეგრალყ ცონნეცტედ წიტჳ ტჳე რტჳროს ოსპელ ანდ ტჳერე არე ელევენ ოფ ტჳესე აუტომელა). ეოტჳინონ (этот სტიცჳერონ - ოხასტიცონ, то есть, спетый после "Славы..." ინოი. По воскресеньям это целиком связано с Евангелием Утрени и есть одиннадцать из этих аутомელა).

შტიხირი ნა სტიხოვნე = პოსტიცჳა

შტიხირი ნატოლიეყე (Vოსტოტნეყე) = ნატოლეონ; ნატოლია (ორ ' ასტერნ) სტიცჳერა (სო-ცალლედ ბეცაუსე წრიტტენ ბე ნატოლიუს; ცალლედ ' ასტერნ ბეცაუსე ტჳე ნამე მეანს 'ეასტერნ' ინ რეეკ). = ნატოლეონ; Анатолия (или 'Восточный) სტიცჳერა (так называемый, потому что написанный ნატოლიუს; названный 'Восточный, потому что средства названия , восточные по-гречески).

სტიქოლოგია შტიხოსლოვიე = შტიცჳოლოგია

შტრასტნაჟა სედმიცა = ასსიონ ჭეეკ Страстная неделя

შუგუბაჟა კტენიჟა = კტენია ოფ ერვენტ შუჳპლიცატიონ (აღსო ცალლედ "თრისკყრიაც"). კტენია Пылкой Просьбы (также названный "თრისკყრიაც").

ყველიერის კვირიაკე = ჩჳეესეფასტ შუნდაყ

თაინსტვო = ყსტერიონ (ს), ყსტერიეს ორ ყსტერია (პი.).

Тайны или

თცჳეტროევანგელიე = თეტრაევანგელ (რეადინგ ფრომ ტჳე ოსპელს ატ ტჳე ოურს ფრომ ტჳე წეეკ ბეფორე აღმ შუნდაყ). (читающий из Евангелия в Часы с недели перед вербным воскресеньем).

ტიპიკონი = თყპიცონ

თორჳესტვენნოსტ' = შოლეჳნიტყ Торжественность

კურთხევანი თრებნიკ = უცჳოლოგიონ ევხოლოგიონ

თრიედინყჟ ოგ = თრიუნე ოდ Триединый Бог

სამსაგალობელი თრიპესნეც = თიოდე (ა ანონ ცომპოსედ ოფ ტპრეე დეს, სუნგ ონ წეეკდაეს ოფ თესსარაცოსტ). (ანონ, составленный из трех Песней, спетых в будние дни თესსარაცოსტ).

თრისეჯატოე = თრისაგიონ

თროიცჰენ = თრიადიცონ

თროპარ პროროცჰესტვა = როპჰეტიც ტროპარიონ, თროპარიონ ოფ როპჰესე (სუნგ აფტერ ტჰე თჰეოტოკიონ ატ თესსარაცოსტალ ოურს ბეფორე ტჰე რეადინგ ოფ ტჰე აროემია). Пророческий тропарь, Тропарь Пророчества (спетый после Богородична в Часы თესსარაცოსტალ перед чтением Изречения).

თროპარი " ნგელსკიჟ სობორ" = თჰე ულოგეტარია (სუნგ ონ შუნდაეს აფტერ ტჰე ოლეელეოსატ რტჰროს უნლესს ა ესპოტიც ფეასტ ოცცურს). ულოგეტარია (спетый по воскресеньям после Утрени ოლეელეოსატ, если Деспотический праздник не происходит).

კაზანიჯა, ბოგოსლუზებნეე = იტურგიცალ ირეცტივეს
Литургические Директивы

სტაგ = (1) ჩონსტიტუტიონ, (2) ნოტჰერ ღუსსიან ტერმ ფორ თეპიცონ, (3) ღუბრიცს ტრენნიჯა მოლიტვე = რტჰროს რაყერს (ტწელვე პრაყერს რეად ბე ტჰე პრიესტ ღურინგ ტჰე ეხაპსალმოს). (1) Конституция, (2) Другой российский срок для თეპიცონ, (3) Рублики ტრენნიჯა მოლიტვე = Молитвы Утрени (двенадцать молитв читали священником ექვსფსალმუნების დროს).

ცისკარი ტრენჯა, ნეპრაზდნიცჰნაჯა - ონფესტალ რტჰროს
Непраздничная Утренья

ცისკარი ტრენჯა სო სლავოსლოვიემ = რტჰროს წიტჰ ოხოლოგე უტრენია со Славословием

ცისკარი ტრენჯა ს პოლიელემ = რტჰროს წიტჰ ოლეელეოს უტრენია с ოლეელეოს

ცისკარი ნტრენჯა ასხალნაჯა = ასცჰალ რტჰროს
Пасхальная Утренья

საკმეველი იმიაჲ = იბცენსე ლადან

Хвалигნე = თჰე ინოი (" რაისე" სტიცჰერა სუნგ ატ რტჰროს აფტერ ტჰე ანონ) ინოი ("Похвала" სტიცჰერა спетый в Утрени после ანონ).

Херуიმსკაჯა = ჩჰერუბიცონ

ჩეეტნაჯა ტრიოდ', ენტიკოსტარია = ენტეცოსტარიონ

ამბორი ჩელოვატი = თო გრეეტ Чтобы приветствовать

ჩელომუდრიე = შობრიეტყ, მოდესტყ Умеренность, скромность

ჟამნი ჩჰასოსლოვ = ოროლოგიონ Часослов

ცჰასყ, ობყცნყე = (რდინარყ) ოურს (Обычные) Часы

ჩჰასყ, ველიკოპოსტნყე = თესსარაცოსტალ ოურს Часы თეს-
სარაცოსტალ

ჩჰასყ ზარსკიე = დოყალ ოურს Королевские Часы

ჩჰასყ, ასხალ'ნყე — ასცჰალ ოურს Пасхальные Часы

"ჩჰესტნეჯცჰაჯა" = " ორე ჰონორაბლე" (ა სტიცჰოს ცომპოსედ
ინ ჰონორ ოფ ტჰე თჰეოტოკოს, წჰიცჰ ბეგინს: " ორე ჰონორაბლე
ტჰან ტჰე ჩჰერუბიმ..." რომ ტჰის სტიცჰოს ტჰე 9ტჰ დე ოფ ტჰე
ანონ ის ცალლედ " ორე ჰონორაბლე").

"ჩჰესტნეჯცჰაჯა" = "Более благородный" (სტიცჰოს составил в
честь Богородицы, которая начинается: "Более благородный чем
Херувимы..." От этого სტიცჰოს 9-ую Песнь ანონ называют "Более
благородной.").

ჩჰეტყრედესჯატნიცა = თესსარაცოსტ, ჟადრაგესიმა, (აღსო,
რეატ ასტ, რეატ ენტ).

ჩჰეტყრედესჯატნიცა = თესსარაცოსტ, Великий пост, (также,
Великий пост, Большой Великий пост).

ჩჰინოვნიკ = რცჰიერატიცონ

შჰესტოპსალმიე = ეხაპსალმოს, შიხ პსალმს (პსალმს 3, 37,
62, 102, 142, რეად ნეარ ტჰე სტარტ ოფ რტჰროს).

ექესფსალმუნება = ეხაპსალმოს, Шесть псалмов (псалмы 3, 37,
62, 102, 142, читают около начала Утрени).

შჰესტერიცჰნაჯა სლუზბა = შეხტუპლე სერვიცე (ტჰე ცომმე-
მორატიონ ოფ ა საინტ წჰერე ტჰე თიპიცონ ორდერს სიხ სტი-
ცჰერა ატ " ორდ, I ცალლ..." ატ Vესჰერს; ა ინორ ფეასტ).

შვესტერიცხნაჲ სღუზბა = Шестикратное обслуживание
(ознаменование Святого, где ордена თიპიცონб шесть სტიცჳერა в
"Боге, я называю..." на вечерне; Незначительный праздник).

Зона действий ღლილუჯა პოკოჯ = ღეპოსალ Аллилуйя
Алтарь' = Алтарная часть, Святилище

მვონ = Амвон (Амвон)

მმორეოვე სტიპირე = მმორიან სტიცჰერა (в честь Богородицы; в воскресенье Вечерня в ეკრეგარიონ).

ნაგნოსტ = ნაგნოსტეს, Читатель (см. რიცეგნიკ).

ნალავ = ნალავოს (часть привычки ეგალოსცჰემოს').

Аналогия, ალოჯ = ნალოგიონ

ანათემა = Анафема

ანაფორა = Анафора

ანახორეტი, განდგილი ტსჰელნიკ = Анахорет (ნ)., ნცჰორიტიც (прил)..

ნგელ სკაჯა პესნ = Ангельская песнь

"ნგელ'სკიჯ სობორ" ტროპარი - ულოგეტარია, ღესურრეცტიონალ ულოგეტარია

ნგელსკიჯ ობრაზ = Ангельская Схема

ნდრეეჲო სტოჯანიე = Застой ნდრიან (другое название для Большого ანონ Святого Андрея Критского).

Антижук - навозник = Антидор

ნტიმინს - ნტიმინს, Антиминс

ნტიპასხა = ნტიპასცჰა, также Фома შუნდაყ

ნტიფონ = Антифон

ნტიფონე იზობრაზიტელნეე = Антифоны თეპიცა, Типичные Антифоны

ნტიფონე კაფიზმ = Антифоны Кафизмы

ნტიფონე პრაზდნიცნეე - Праздничные Антифоны

ნფოლოგიონ, ჩვეტოსლოვ = Цветослов, Антология

კსიოს = (достойный) ხიოს

პოკალიპსის = Апокалипсис

პოკრისიარიჯ - პოსტრისიარიუს (посланец, посол).

პოლოგიჯა = Апология

პოსტატა, ოტსტუპნიკ = Отступник

პოსტოლ = Апостол, Книга Посланий

რტოს = რტოს (Хлеб, благословляемый в ასცჰა).

რტოფორ = რტოპპორე (Скиния для Сохраненных Святых Даров).

მღვდელთმთავარი = რცპპასტორ, эпитет для Епископа

არქიდიაკონი = Архидиакон (главный Иеродиакон, то есть, дьякон в монашеских орденах).

რხიეპისკოპ = Архиепископ

რხიერეჟ = Епископ, რცპიერეჟე, რცპიერეიციალ (прил).

რხიმანდრიტ = Архимандрит

რხისტრატოგ = რცპისტრატეგისტ (главный воин, эпитет для определенных Архангелов).

სკეტ = Отшельник (ბ)., отшельники (პი)., отшельник (прил).

სკეტსტვო = Аскетизм

სიგერიტ = Секретарь

ანჯა პაკიბეტიჯა = Ванна регенерации, возрождения.

ღენიე = Ночное бдение (Vსენოისჰნოე ბღენიე = Ночное Ночное бдение).

ეზზაკონიე = ნორნე, беззаконие

ეზკროვნაჯა ზერტვა = Бескровная Жертва

ეზმეზდნიკი, ბეზსრებრენნიკი = Ненаемники

ეზმოღვნიკ - ესეცპასტ

ეზნევესტნაჯა = ნემპპიც, небрачный

ეზპილტიე = Пост

ეზპლოტნეჟ = Бесплотный

ეზპლოტნეჟა სილე = Бесплотные силы, Хлебы святого причастия

ილო, კლეპალო შემანტრონ

ლაგოვესტნიკ = Евангелист

ლაგოვესცენიე - Благовещение

ლაგოსლოვენიე სღებოგ = რტოცღასია (Благословение хлебов после Литании, спетой в

Ночное Ночное бдение).

ლაგოსლოვენნაჯა გრამოტა = Послание от Благословения (разрешение от Епископа, чтобы построить новый храм).

ლაგოციბნეჟ = Декан, Окружной декан

ლაზენნე = აკარისმატიცს (სტიცჰერა вставленный в Заповеди блаженства по воскресеньям и

определенные Праздники).

ლუდნუჯ სუნ = Блудный сын

Трясина ოსპოდ' = თჳეოს ყრიოს (спетый в Утрене).

ოგოგლასნიკ = თჳეოპჳონე (Западная Русская и ჩარპატჳო-
русская книга религиозных песен).

ოგომატერ = Богородица (эпитет Богородицы).

ოგონაცალიე = თჳეარცჳე, Теократия

ოგოოტეც = თჳეოპატორეს

ოგოპრიიმეც = თჳეოდოცჳოს, Приемник бога

ოგოროდიცენ = Богородичен (поют), თჳეოტოკია (пи).

ოგოროდიცნაჯა პროსფორა = хлеб святого причастия
თჳეოტოკიან

ოგოროდიც'ნე ოტჳუსტიტელ'ნე = ისმისსორე თჳეოტოკია

ოგოროდიცნეი პრაზდნიკ - Праздник თჳეომეტორიც (Праздник
в честь Богородицы).

ოგოსლოე = Богослов

ოგოჯავლენიე = Богоявление (Праздник 6 января).

ოგოჯავლენსკაჯა ვოდა = Вода Богоявления (Большой
აგიასმა).

რაკ = Брак

ელორიზეც = Белый-გარბედ (член женатого духовенства,
белого духовенства).

Vაიჯ, ნედელჯა = вербное воскресенье

Vელიკაჯა ეკტენიჯა - Большой კტენია, также Большой
შენაპტია; также ირნაჯა ეკტენიჯა - ირენიცა.

Vელიკაჯა სედმიცა = Большая Неделя

Vელიკიჯ ვეხოდ - Великий вход

Vელიკი] პროკიმენ = Большой როკეიმენონ (პროკოემენონ)

Vელიკიჯ პოკლონ = Большой Поклон, Большой ეტანია, или
просто, Поклон

Vელიკოე სლავოსლოვიე = Большое Славословие

Vელიკომუცჳენიკ - ეგალომარტერ

Vელიცჳანიე = ეგალენარიონ

Vერბნოე ვოსკრესენიე = вербное воскресенье

Vერბიცა, ცჳეტკი = Четки

Vეტხიჯ ზავეტ = Ветхий завет

Vეცერნჯა, მაღაჯა, ვსედნეგნაჯა, ველიკაჯა = Вечерня, Маленькая, Ежедневная, Большая

Voკარიჯ = Епископ Священника

Visოკოს, ბოგ Visოკოსნეჯ = Високосный год

Vლადეცჳნეჯ პრაზდნიკ = Деспотический Праздник (Праздник Бога)

ღოზდესტვო Xრისტოვო = Рождество Христа

ოგოჯავლენიე - Богоявление

რეობრაზენიე = Преображение

Voზნესენიე = Вознесение

ჯატიდესჯატნიცა = Пятидесятница

Voზდვიძენიე კრესტა ოსპდნჯა = Взаимное Возвышение

Voღოროსვჯასცენიე = Освящение Воды

Voზყელენიე პანაგიი = Возвышение Панагии

Voზგლას = ცჳპონე

Voზღუხ, Воздух = Воздух

Voზღოსენიე რუკ = Возложение рук

Voზნოსენიე = Анафора

Voი ფიებესნეჯა: Сонмы небесные

Voპლოსცჳენიე = Icარნაიტონ

Voსკომასტის = ჩერემასტიც

"Voსკრესენიე Xრისტოვო = " ნასტასიონ ჩჳრისტოუ" (Тропарь, спетый после Евангелия Утрени).

Voსკრესენ - ნასტასიონ (Любая Песнь или гимн, прославляющий Воскресение Христа и спетый в воскресенье).

Voსკრესნეჯა ევანგელიჯა = Евангелие ღესურრეცტიონალ (Одиннадцать Евангелия Утрени). Voსპომიხანიჯა = Ознаменованія

Voსპრიემნიკ (приблизительно) = Крестные родители, Восприемники (в Крещении).

Voსტოცნე = ანათოლიისკი სტიცჳერა

Voცერკოვლენიე = Очистительная молитва (ребенка)

Vრატარ, Vრატნიკ = Привратник, Привратник (Дьячок; из церкви).

Vრაცჳებნიცა = Больница; в духовном смысле: Церковь.

Vრუცელეტო = воскресное Послание

Vსედერზიტელ = все-повелитель, Вседержитель

Vსენოსცნოე ბდენიე = Ночное Ночное бдение

Vსეედნაჯა სედმიცა (სპლოსნაჯა სედმიცა) = Неделя ამჰჰაგჷ.
Всей пище разрешают быть съеденной.

Vტორობრაცჳიე = Двубрачие

"Vსჯაკოე დესანიე" = "ასა პნოი" ("Позволяют каждому дыханию").

Vხოდ - Вход (ისოდოს); Большой, Немного, Вечерний Вход.

Vხოდნაჯა = ისოდიცონ

Vყნოს ევანგელიჯა = Вагон из Евангелия

Vყნოს პლასცანიცჷ = Вагон из პიტაჰჰიონ

Vყნოს სოჰსიხ = Вагон из мертвого

Vენეც - Венец

Vენცჰანიე = Коронация (эпитет для брака).

Vენცჰიკ = Диадема (помещенный в лоб мертвого на их похоронах).

ლაჷოპრიკლონენიე = ჩეჰჰალოცღიხის (Поклон головы).

ლაჷე მარკოჷე = Главы არციან

ლაჷე ხრამოჷეჯა = Храмовые Главы

ლას, გლასჷ = Тон (ы), Способ (ы)

ოჷენიე = ულაჷატონ (Быстро, молитва, благодеяния, давая милостыню, в современном смысле

"Отступление" - редактор)..

ოჷეტ = К ულაჷატე (Чтобы подготовиться благоговейно, чтобы получить Святые Дары). ოდიხჷ, გოდოვსცჰიხჷ = Годовщина (относительно которого молитвы относительно мертвого сказаны).

ოდოჷოჯ კრუგ = Годовой круг

" ოსჰოდი ვოზჷახ" = ეგრატარიონ; также კეკრახა (= "Vოზჷახ").

ოსჰოზიხ ზიმუიჷთ ვ ბერლოგე = День Богоматери (любой праздник Богородицы, но особенно тот из

Святое Успение).

უბა = Губка

არონოსიცა = Ящик для пробной монеты

არონხანიტელნიცა = Ковчег (также ოვცეგ = Ковчег, и ოჷოტ = Скиния).

არჷ სვჯატჷე = Святые Дары

ჷანადესჯატჷეჷ პრახდნიკ = Праздник ოდეცარჷ (Праздник უოდენარჷ, После ასცჰა, 12

Большие Праздники, редактор).

ვოებრატე = Двубрачие

ვოეზენეც - Двоеженец

ეუსვეცჰნიკ, იკირიჯ = იკერიონ

ევჯატინე = ნნატა, ნნეალ (девятый - редактор.,
ознаменование мертвого). ევჯატიცჰინოვნაჯა პროსფორა = Хлеб
святого причастия Девяти Чинов

ევჯატყჯ ცჰას = Девятый Час

ეისუს = ეესის

ემესტვენნოე პენიე = Пение ომესტიცალ

ესჯატინა = Десятина

ესჯატოსლოვიე = Декалог

იპტის, პომინანიე, სინოდოკ = Диптих

ისკოპოკროვეც = ისკოკალყმმა, Покрывало ისკოს
(Покрытие ისცარიონ - редактор)..

ისკოს = ისკოს (ისცარიონ - редактор).

იფფერა = იპტჰერონ (маленькие одеяния, данные тех
кандидатов, подняли к духовенству). იაკონიკ = Диаконник
(Ризница, Другое название для კტენია).

იაკონისსა = Дьяконисса

იაკონსკიჯა დვერი = Двери Дьякона (технически южная дверь
Иконостаса).

იაკონ = Дьякон

იაკ, 'ჯაცჰოკ = იაც (Сокращение Дьякона), Читатель

იასტილ, დვოესტოლპიე = იასტყლე

ნევნეჯ კრუგ = Суточный круг

ნევნეჯ სვჯატყჯ = Ежедневно Святой

ნევნეჯა სლუიბე = Ежедневные Обряды (эти семь обрядов
(службы) говорили каждый день, исключая Литургию).

ობროტოლჯუბიე = ჰილოკალია

ოგმატიკ = Догматический (на)

ოგმატ - Догма

ომოვლადყკა = ოესემასტერ

ომოსტროჯ - Экономист, Менеджер Дома

რუზინა = Компаньоны (группа попутчиков, группа
компаньонов, которые являются частью мученической смерти данного
Святого, или участвуют в его праздниках - редактор).

უზოვნიე = Вдувание

უზოვნიკ = Духовный Отец, Исповедник

უზოვნეჟ რეგლამენტ - Духовное Регулирование

უზონოსეც = ნეუმატოპჰორე, Духовный предъявитель

უზორიტორ ნეუმატორიტორ, Верующий ვატორ

უცჰეკოდეც = Духовный Директор

ევო-მამა' = Девственная Мать

ევო-მუცჰენიცა = არდენომარტერ, Девственный мученик

ევსტვენნიკ = Парфенон, наблюдая девственность, женский монастырь

ეტოვოდეც, ეტოვოდიტელ = Педагог

Евангелист = Евангелист

ვანგელიე = Евангелие

ვანგელსკაჟა სტიხირა = ეოტჰინონ (см. ниже სტიხიმ ევანგელსკაჟა).

ვხარისტია = Евхаристия

დინოვერიე = ონოპისტია (Та-же-самая-вера или та-же-самая-вера; Те, кто принимает всю догму и учение Православной Католической церкви, но сохранил древние иконы, древние изданные книги и бесспорный относительно обрядов პრე-იკონ პერიოდა, - редактор)..

დინოგლასნო = Унисон (в музыке).

დინოროდნეჟ = Единородный

დინოსუისცჰნეჟ =

ეზარხ = Экзарх

ეზორცისტ, ძაკლინატელ = Заклинатель, изгоняющий беса

ეკლისიარხ = Экклесиарх, Ризничий

ესაპოსტილარიჟ = საპოსტილარიონ

ესაპსალმ = ესაპსალმოს

ეტენიჟა = ეტენია, ცტენია

ლეჟ რადოვანიჟა = Елей радости

ლეოპომაზანიე = Помазание (Обряд, наблюдаемый в Утрени, помазании с елеем, благословляемым в რტოცღასია, или взятый от канделы, висящей перед Иконой празднования Праздника).

ლეოსვჟასცჰენიე, სოპოროვანიე = Святое Помазание, Молящийся елей

ნკოლპიფ = ნკოლპიონ (см. ანაგიჟა).

პაკტა = პაქტ (29 февраля).

პარხ - პარცკ (ეპარცკალ епископ).

პარხია - Епархия, епархия

პიგონატიჯ, პალიცა = პიგონატიონ

პისკოპ = Епископ (б), Епископальный (прил)..

პისკოპიჯა - Епископство, Епископат, (храм, в котором у Епископа есть его кафедра - редактор).

პისკოპსტვო = პისკოპაცე (духовная власть Епископа-редактора)..

პისტოლია ოტპუსტნაჯა = Послание ისმისსორე

პიტიმიჯა = პიტიმია (наказание, наказание, покаяние).

პიტრახილ - პიტრაცკელიონ

ვხოლოგიჯ, ორეбნიკ, ოტრეбნიკ = უცჰალოგიონ

ძეზლ, ოსოხ, ატერისსა = Штат, Посох, ატერისსა

ძეზლონოსეც, ოსოსნიკ = Предъявитель штата, Предъявитель посоха

ძერტვენნიკ = Освещенный. Алтарь, но обычно используемый, чтобы обозначить Протезис.

ძერტვენნოე ვრემჯა - Время შაცრიფიცაჲ, то есть, время, чтобы праздновать Литургию.

ძაამვონნაჯა მოლიტვა = Амвон (б) Молитва, Молитва вне Амвона.

ძავესა, ატაპეტასმა - Завеса, Покрывало

ძავეტ = Завет

ძაგოვენე = შჰროვედაე (в последний день еды мяса).

ძადოსტოჯნიკ = ეგალენარიონ (также, ნტი- ხიონ (სტიბ) - редактор).

Подбурдюк ძადუსნაჯა = Душа в субботу, Наследственная суббота

ძაკლინანიე = Изгнание бесов

ძაკლინატი = Изгоняют

ძაკონოპრავილნიკ = видят ომოკანონ

ძაკრადნოჯ ნაპეე = Тайное Пение (пение, чуждое Церкви, взятой от

где-нибудь).

ძაჰადნეჯა დვერი - Западные Двери (внешние двери храма).

ძაჰასნეე Дэйви - Сохраненные Дары

ძაპოვედ' = ჰიტიძია, наказание, (также, директива, мандат, закон - редактор).

ძაპრესცჳენიე = ჰიტიძია, наказание (приостановка от ფჳიციე надвигающееся расположение обвинений, редактора).

ძაჰეე = Рефрен

ძატვორნიკ = видят ნახორეტ

ძაუტრენჯა - Утренняя

ძაკლადკა ჩერკვი = Основание церкви. Основание церкви.

ძაცჳალო = ერიცოჰე (подразделение Священного писания, назначенного для того, чтобы читать) (Стручок ზაცჳალო = В ერიცოჰე - прочесть два ჰერიცოჰეს вместе как один. Кроме того, названный "Секцией").

ძაცჳატიე = Концепция

ძვეზდიცა = Звездочка, Звезда

ძვონეც, ზვონცე = (Звон) Звонок (звонки пришивали одеяния Епископа).

ძვონიცა, კოლოკოლნჯა = Колокольная, Колокольная, Колокольная (древний срок: ილ'ნიცა). ძვონ კ დოსტოჯნო - Чтобы звонить в ხიონ (звон звонков на освящении в Литургия).

ძელიე - Травы (უცჳოლოგიონ содержит молитвы относительно благословения ароматные травы для приготовления и лекарственных целей).

ძმიევიდნეჯ ჰოსოხ = Змеиный Штат

ძნამენიე კრესტნოე = Крестное знамение

ძნამენიე რეს. ოგოროდიცე = Знак Пресвятой Богородицы (тип иконы).

ძნამენიჯა (ზნაკი) ჰრაზდნიკოე = Праздничные Знаки

ძნამენატ (ე კოლოკოლ) =, Чтобы звонить для служб

ძნამენნეჯ ნაჰეე (რასჰეე) = Пение ძნამენნე

ძოგრაფ = იცონოგრაჰჰერ, художник

ძოდცესტვო = Архитектура

ხუროთმოძღვარი ძოდცჳიჯ = Архитектор, каменщик, плотник

ძრჯატაჯა ასხალიჯა = Ссылка ასცჳალიონ

იღუმენი = ეგუმენ

იგუმენიჯა, იგუმენჯა = ეგუმენეს, ეგუმენა (монахиня, ответственная (голова) женщины

მონასტერს).

Իერარხ - Иерарх

Իერარხიჯա = Иерархия

Իერარხიცესკიჯ, Իერარხიტესკიჯ = Иерархический

Իერეჯ = Священник

Իერეჯსტვո = Духовенство

Իերოდიაკոն = Иеродиакон (Монах - дьякон, редактор).

Իერომոնახ - Иеромонах (редактор Монаха-священника).

Իზბავიტელ = Искупитель

Իზոր'ნიცა = Церковь, храм

Իზობრაზიტელ'նյ - თუპიცა

Իზობრაზიტელնյე ნტიფონյ = Типичные Антифоны

Իკոնოსტას = Иконостас

Իკոն = იკონ

Լღიტონ = ღღიტონ (ткань, которая служит прикрытием для
ნტემენსიონ, редактора).

Իմჯარეკ = (символ, указывающий, что название должно быть
сказано).

მონაზონი Իბოკ = Монах

მონაზონი Իბოკინჯა = Монахиня

Իბოცჳესტვო = Монашество

"Я ნყნე" = "Оба теперь..."

Իოვიღეონ = Юбилей

Իპაკოჯ = ყპაკოე

კერძოდიაკონი, იპოდიაკონი Իპოდიაკონ = Иподиакон

Իპოსტას' = Ипостась

Իრმოლოგიჯ = ეირმოლოგიონ

Իრმოს = ეირმოს (первый "тропарь" ряда ტროპარია в Песни в
редакторе ანონ).

Իსიხასტე, მოღტალ'ნიკი = ესეცჳასტს

Իსკუპლენიე = Искупление

Իსოვედანიე = Исповедь, Профессия (Веры).

Իსოვედ' = Исповедь (грехов).

Իსოვედნიკ = Исповедник (Святой, который перенес большую
муку для пользы Христа, но не был предан мученической смерти).

Իსპოღატი = ისპოღატე (то есть, чтобы спеть ის ოღღა
ტი).

Иუდეჟსკიჯ = Иудейский

ადილო, კადილ'ნიცა = Кадило, Ибცენსერ

აზდენიე = Каждение ладаном, Воскурение

აზნოდეჯ = Проповедник

ალუგერნცა, კალუგერნჯა = Монахиня, ჩალოგერესს

ალუგერ = ჩალოგერ (удостоенный монах, живущий в уединении от мира).

ალუგეროპულ = ჩალოგეროპოულ (молодой монах, новичок).

ალუგერსკიჯა იმენა = названия ჩალოგერიაზ (называет данным монахам в их тонзуре).

ამილაკა = ჩამელაუკიონ, Камилавка

ამპან = Звонок

ანდელაბრა = Канделябр (ყ), Канделябры (პი)..

ანდილო = Кандела (светильник ночного бдения - редактор).

ანდილოვიტატელ = ამპლიტეტერ

ანდიჯა, ზვონეც, ჯასაკ = ოდონ (маленький звонок).

ანონარს = ანონარცჰ (рот; освещенный. он, кто читает или поет ანონ).

ანონ, Vელიკიჯ - Большой ანონ (Святого Андрея Критского).

ანონიკ, ანონნიკ = ანონიკონ

ანონიციკესკიჯა კნიგი = Канонические Книги

ანუნ, ნაკანუნე = Ева

ატავასიჯა = Катавасия (ყ), ატაბასიაი (პი.; ჰეირმოს, который спет в конце Песни, или повторения ჰეირმოს в конце Песни как в Пасхальной Утрене - редактор).

ატაპეტასმა = ატაპეტასმა, Завеса

ატოლიკოს = Католикос (вселенский - патриарх, глава армянских, грузинского, и т.д. Церкви).

აცოჯა = ჩატჰიონ (выносят на обсуждение იბცენსერ с ручкой, а не цепями).

აფედრა = Кафедра

აფიზმა = Кафизма (1-Подразделений Псалтыря; 2-Тропарей, спетых после псалмов, прочитаны. Иногда называемый Кафизмой для "подразделений" и Кафизмой для ტროპარია)..

ელარ' = ჩელლარიოს, Келарь (хранитель и дистрибьютор монашеских поставок - редактор).

ელლიჯა = обитель

ივორიჯ - Киворий (1-Ковчег или Скиния; 2-Балдахинов или навес по святому Трону).

ივოტ, см. აროხრანიტელ'ნიცა

იხონიკ, რიდასტენ = იხონიციონ (стих, спетый во время Литургии, когда Агнец подготовлен к Общине - редактор).

ირიე ელეიონ = Господи помилуй (спетый на посвящениях).

Киот = Случай иконы, იბოტიონ

ლადეზ' = Хорошо (უ უცპოლოგიონ есть молитва относительно благословения).

ლეპანიე = Нанесение удара звонка или სემანტრონ

ლირ - духовенство (специфической церкви). ლირიკ = Духовное лицо

Клирос = ჩლიაროს (часть храма, где нижние слои духовенства, то есть, духовные лица, читатели и певцы, стенд. Есть правый и левый ცლეროს. Фактически это - хор в передней части храма).

ლობუკ = პიცამელაუკიონ, პირრიპტარ (черное покрывало, закрепленное к монашеской Камилавке или ჩუცულუს).

ლჯუც გრანიც = Ключи Ограничения (35 ключевых посланий имели обыкновение указывать расстояние ასცპა с 22 марта (.შ.)).

Кутья, კუტიჯა = ოლეუბა (вареная пшеница или рис смешались с медом или сахаром, который принесен к храму в честь Святого, но более специально, принесла, чтобы отметить мертвого - редактор).

ოლეოპრეკლონიე = Стояние на коленях

ონდაკ = Кондак

ოპიე = Копье

ორცპაჯა კნიგა = Руль

ოსნვი ზვონ = Медленное кольцо (предписанный во время თესსარაცოსტ).

რასნეჯა ვრატა, ჩერკოვნეჯა ვრატა, სევერნეჯა ღვერი = Красные ворота, Церковные Врата.

(Двери, приводящие от Нефа в არტჰეს).

რესტ, ნაპერსნეჯ = Грудной Крест

რესტიტისჯა ოგნემ = Боевое крещение

რესტნეჯ ხოდ = ჩრუცესიონ, კ ცრუცესს (чтобы сделать პროდესიონ).

რესტობოგოროდიცჰენ = შტაუროტჰეოტოკიონ

რესტოვაჯა პალატა, კრესტოვაჯა ცერკოვ - поперечная церковь, (частное красноречие Епископа или часовня дома).

რესტოვოსკრესენ = შტაურო-ანასტასიმონ

რესტოვოსკრესნეჯ ანონ = შტაურო-ანასტასიც ანონ

რესტობრაზნო = Крестообразный, Крестообразно

რესტოპოკლონნაჯა ნედელჯა = ჩროსსვენერატიონ в воскресенье

რიზმა = Елей, Мантия елея (белая ткань или мантия, в которой ребенок обернут в Крещении).

როპილო = Разбрызгиватель, ღჰანტიტერ

უკოლ , კუკულ = ჩუცულლ, ჩუცულლუს

ულიცჰ = ჩოულლიც (круглый сладкий хлеб, принесенный к церкви в асცჰა, который будет благословлен).

უმოვსტვო = ოუმპარია (духовные отношения, сформированные, будучи крестными родителями).

ავიდა, ღზიცა, ღოზიცა = Ложка, Ложка Общины

ავრა = Лаура (Большой монастырь, название чина монастыря).

ავრსკიჯ = აურიე (прил)..

ამჰადა, კანდილო = (1) ჩანდელო (приостановленный светильник); (2) Светильник - свечу или светильник несут в процессии.

ამჰადცჰიკ = ამჰადარე (предъявитель свечи или зажигающий свечи).

ევანიდოვ კრესტ = ливанский Крест (сделанный из Кедров Ливана).

ესტვიცა = Лестница (1-Эпитетов Богородицы, 2-Книг, написанных Св. Иоанном ჩლიმაცუს).

ოკ = (1) Хор; (2) Лицо, Образ; (3) Хор Ангелов

იტიჯა, იტანიჯა = Литания (Молитвы, которые имеют место в არტჰენ или вне храма во время ჩრუცესიონს; во время Ночного Ночного бдения, сопровождаемого благословением этих пяти хлебов, и, есть Литании для Заснувшего)..

იტურგიარიჯ, შლუზებნიკ = იტურგიცონ, იტურგიარიონ

ალოსიმნიკ = იცროსცჰემოს (Монах второй степени, то есть, тот, кто прошел от новичка к монашескому - редактор).

ალეჯ ვხოდ - Небольшой Вход

აღოე პოვეცჳერიე = Небольшое Время после ужина
(Маленькое Время после ужина).

აღუჯ თრებნიკ = Сокращенный უცჳოლოგიონ,
აგიასმატარიონ

ანტიჯა = Небольшая Схема

ანტიჯა = ანტყას (монашеское внешнее одеяние, которое
покрывает всего человека, кроме
голова).

არიინო სტოჯანიე = Посвященный Деве Марии Застой
(название Ночного Ночного бдения თჳურს. и в субботу 5-ой недели
თესსარაცოსტ; иногда называемый Застоем ნდრიან თჳურს. той
недели).

არტილოგ = Жизнеописание мучеников

ასლჯანაჯა ნედელჯა, მასლენიცა = უტტერწეკე, Масленица,
Карнавал (неделя, после ეატვასტ в воскресенье, часто называемый
Неделей Блины).

ატეროდევსტვენეჯ = Материнско-девственный (имение
отношение к Богородице).

ეზდოცჳასიე, პოცჳასიე = ესორიონ (освещенный. между
Часами, монашеские службы, которые являются фактически
продолжением Часов - редактор).

ესტობლჯუსტიტელ = Местоблюститель

ესტნაჯა იკონა, მესტნეჯ ობრაზ = Неподвижная Икона
(иконы в Иконостасе, Спасителе,
Богородица, и т.д. - редактор).

ევიდონე, მევიდონ, ნევიდონ = ეტჳემონ (другое название для
Большого Времени после ужина). ირო = Елей

ირონოსიცა, ირონოსიცე = ყროჰჳორონ, ყროჰჳორეს
(иногда называемый Женами - мирноносицами, те, кто прибывал,
чтобы помазать Христа в могиле - редактор).

იროჰომაზანიე - Помазание, ესტერიონ Помазания.

იროტოცეც, ყროტოციეეჯ = ყრობლეტეს

ლეკოპიტატელ'ნიცა = აღაცტოტროჰჳე (Икона Богородицы
"Кормилец с молоком"). ნოგოლეტიე = ოლეცჳრონიონ ("Много
Лет", спетых в конце Богослужений - редактор).

ოლებენ, ოლებნოე ჰენიე = Заступничество

ოლებნიკ = იბტერცესიონალ (заказывают, которым Заступничества исполнены обязанности).

ოლიტგოსლოგიე = Молитва (освещенный. сбор молитв - редактор).

ოსცჰი = Реликвии

უცჰენიკ = Мученик

უტენიც'ენ = არტყრიცონ (სტიცჰერონ или тропарь в честь мученика).

ჯასნაჯა ნედელჯა = неделя Мяса; неделя ჩრეოპჰაგე (неделя, когда еда мяса разрешена).

ჯასოპუსტნაჯა ნედელჯა = ეატფასტ в воскресенье

აბედრენიკ = აბედრენიკ, პისცჰიონ (რეტანგულარ "ограждают" данный священникам как марка чина, который носят на правильной стороне, позже переданной покинутой стороне, когда პიგონატონ - да-редактор)..

ავეცჰერიე (პრაზდნიკ) = არამონე (Праздников).

აკაზ = Наставление, Орден

ამესტნიკ = პიტოპიონ (как лейтенант или ვიცეროუ или местоблюститель или представитель, который действует вместо головы, как, в главных монастырях, Епископ - норма, плохо " .რ.იწრ" монастыря, но выше житель, является фактически активной головой - редактор)..

არეცჰენიე = ორიზონატონ (назначение и Назначение Епископа).

ა სლავა = ოხასტონ (что спетый აფტარ "Слава...").

ასტოჯატელ = президент, Ректор, Выше, Пастыр (монастыря); первосвященник (Средства от всех болезней или приходской церкви).

აცჰალ'ნეჯ ჰსალომ = როემიონ, Вступительный Псалом

აცჰალნეჯა მოლიტყე = Начинающиеся Молитвы

აცჰერტანნეჯ = Фирменный (эпитет, данный უმ თჰეოდო რე (27 декабря) и თჰეოპჰანეს (12 марта)).

ეოკოპ = ეოცორუს (ღი. тех храмового хранителя , кто заботится о чистоте церкви, дьячка).

ენევესტნაჯა = Небрачный, ნბრიდელ

ეპოროცჰნე = მომოს (спетый в воскресной Утрени; Псалом 118 (Кафизма 17)).

ეპოროტნე ტროპარი = მომიც თროპარია, ეცროსიმიც უ-
ლოგეტარია (спетый на похоронах
после момოს).

ერუკოტვორენნეჯ ობრაზ = Икона, не сделанная рукой;
Икона ცჳეიროპოიეტოს

ოვაჯა ნედელჯა, ნედელჯა ობნოვლენიჯა = Новое
воскресенье, (первое воскресенье после ასცჳა;

также известный как ნტიპასცჳა и Фома შუნდაყ).

ოვონაცჳალნეყ, პოსლუსნიკი = Испытуемые (в монашестве).

ოვოპროსვესცჳენნეჯ = Недавно просвещенный

ოვოსაზდენიჯ = Новичок

ბეყჯნიკ = პიტრაცჳელიონ

ბიხოდ = ღოუნდელ (отмеченная книга ეცცლეს.); ობიცჳოდ

ბლაცჳენიე = Одевания; наделение Епископа

ბლივანცყ = ფუჳსიონისტს (те, кто крестит методом
Обливания на Вливании, а не Погружением).

ბნოვლენიე = ნცაიბია, Реконструкция (освящение, освящение)

(1) Ознаменованіе Реконструкции (то есть,) освящение церкви
Воскресения Христа в Иерусалиме 13 сентября; (2) освящение нового
храма, используя обслуживание ნცაიბია в უცჳოლოგიონ; (3)
Новое воскресенье.

ბრუჳენიჯა = (1) Помолвка (первая часть брака აცოლოუტჳ);
(2)

помолвка большой и Ангельской Привычки (ეგალოსცჳემოს).

ბრჯად = (1) Обряд, (2) Церемония, Ритуал

ბხოზდენიე = Обход (вокруг Купели, Алтаря на посвящениях,
храма на освящении или ცრუცესიონს, на похоронах Епископа,
თეტრაპოდიონ в Коронации).

ბედნიცა = (освещенный. 'небольшой обед') თუჳიცა (вместе
язык, данный этот эпитет

потому что Литургия празднуется перед обедом).

გლასჳენიე, აგლასჳენიე =

(1) Катехизис (наставление в истинах Веры);

(2) Чтения после Большого Славословия во время Утрени;

(3) Публикация, Объявление; (4) церковный обряд, названный
"создание из Новообращенного", который предшествует Крещению.

დიგიტრიჯა = ოდეგეტრია (освещенный. 'Проводник в пути';

1) икона ოფ'ტჰე Богородица;

(2) შტიცჰერა и ანონ Богородице этим названием.

დიკონ = ოდიკონ (антиминс, данный священнику, идущему на далеком странствии Епископом).

კლადა = Облицовка (металлическое, драгоценно-каменный инкрустируемый, покрытия и установки на Евангелии и иконах).

კლიცჰკა, ოგლასჰენიე = Оглашение брака (общественное уведомление, данное в церкви намеченного брака, чтобы те, кто знает о любом препятствии к тому, могли поселить возражения).

კროჰენიე = Окропление, Окропление (с блаженной водой).

კტოიხ = ცტოეცჰოს

მოფორ, ომოფორიჯ, ნადრამენია = მოჰჰორიონ (одеяние, принадлежащее исключительно ო

Епископ).

ჰლეჰენიე, ოჰლეტ'ე = Часть плеча (главная часть одеяния, лежащего на плече, которое отличается от тела одеяния цветом, или приложено გაღლონ).

რარ' = რარიონ (длинное, подобное ленте одеяние иподиаконов, дьяконов, Протодиаконов и Архидиаконов).

რლეჰლციკ = ეტოტჰეტ (сервер, кто распространяет ეტოს под ногами Епископа во время Богослужение).

რლეც = ეტოს, Орленок

სანნა = Осанна (еврейское значение слова, "Он спас, или помог," или, "Спасают!

Помощь! Заповедник! "- оставил неперевереденным).

სეჯასცჰენიე = Освящение, Освящение, Благоговей (действие освящения или помещения отдельно кое-чего как святого и для священного использования, призывая Благодать освящения Духа святого).

სეჯასც'ენიეჰ = Освященный эпитет определенных святых монахов в Степенях священства, особенно, Святой Саввы Освященный, 5 декабря; Святой Феодор Освященный, 16 мая).

Логово სმუფ' = Восьмой День (освященный Обрезанием Христа и Воскресением, многие из тайн Церкви связаны с восьмым днем,

то есть, обозначение ребенка; вымываясь от Елея, удаление венцов, и т.д.).

ტდანიე პოკლონოვ = Аподозис ეტანიას (окончание создания Больших Поклонов или ეტანიას после Вечерни Больших Выходят замуж)..

ტდანიე პრაზდნიკა = Аподозის (истечение Праздника, заключительный день Праздничного ეტპეორტოს).

ტლუცჰენიე = Исключение, Отключение, Отлучение от Церкви, Предание анафеме.

ტპუსტ = პოლესის, Освобождение, Увольнение

ტპუსტიტელნეჟ ტროპარ' = პოლუტიკიონ (ს), პოლუტიკია (პი)..

ტპუსტიტელნეჟ კონდაკი'ი პოგოროდიბე = ისმისსორე მნტაკია и თჰეოტოკია.

ტპეჟანიე, ოტპეჟ = პოქსაღლონ (освещенный. 'заклучение пения,' 'заклучение церковных служб, чтобы петь кого-то. 'Похороны ცოლოუტჰ).

ტსტუჰკა = Регресс (отступающий в будних чтениях Евангелия, когда все назначенные чтения были прочитаны; повторение некоторых из последних чтений).

ტხოდნაჯა = ხოდიონ (ანონ и молитвы читали священником в исходе души от ტჰტ тела).

აღიცა = Прут, штат, треугольное одеяние, которое носят Епископы, Протоиереи.

ამჯატარ', პამჯატცჯა, პომჯანიკ, დიპტის = ღემემბრანცერ (брошюра, содержащая

имена покойного, кто празднуется в როსკომედიო и ანნეცჰის).

ანაგიჯა, ანედრენიკ = Панагия, ნცოლპიონ ((1) რაუნდ, овальная или другая икона формы или медальон, который носят на груди Епископом и определенными Архимандритами. Икона обычно имеет Богородицу, но может быть Спасителя; (2) Панагия - როსჰჰორონ, который поднят в специальном обслуживании в честь ღლჰოლე (Панагия) Богородица).

ანაგჯურ, პანიგორ = Празднество (религиозная годовщина, ежегодный праздник ატრონაღ или Освящения).

ანბიგრიკ, პანბიგურიკ = Панегирик (1-речь или проповедь в похвале Святого или отмеченного человека; (2) Хвалебная речь, восхваление покойного).

ანბიხიდა, Ант = ანბეცჰის (заступничество для покойного), Паразастой (иначе названный Большим ანბეცჰის; это содержит Большой კტენია, 17-ую Кафизму и полный ანონ).

აპერტ (ღუსს ვნესჰ'ნიჯ პრიტვორ) = ხონარტჰეს

აპოლომა = აპლომა (саван, помещенный по телам покойного).

არაეკკლისიარხ = Паразкклесиарх, ამპლიგჰტერ

არაკლის, არაკლისის = არაცლესის (заступнический ანონს Богородице, там будучи два так называемый: Небольшой ანონ Монахом თჰეოსტერიცტოს и Большой ანონ Императором Феодором II უცას ასცარის).

არაკლიტიკ = არაცლეტიცონ (эпитет, используемый некоторыми для ცტოეცჰოს, последний срок, сохраняемый в течение воскресенья, имеет значение только).

არამანდიჯა, არამანდ', Парачеловек = არამანდუ, არამანდუას (часть монашеской привычки).

არამონარ (ღუსს. ონომარ') - არამონარ (духовное лицо или жезлоносец, обязанность которого состоит в том, чтобы заботиться об интерьере церкви, действовать как сервер, готовят все к службам, свету и производят свечи, и звонят в звонки. Его также называют 'ღამჰადდიკ', 'კლირიკ,' и т.д.).

არემიჯა, პარიმიჯა = Изречение, Изречение (чтения, взятые от Ветхого завета, используемого литургически, особенно на вечерне).

არუხიდა = Второе пришествие (1-торжественное празднование литургии Епископом с сослужением многих Священных Служителей и духовных лиц; 2-Среди определенных Сербов специальное ознаменование мертвого).

ასხოჯა (от ატ. 'ასხიო'), = Страсть (აცოლოუტჰ, усиленное Время после ужина, исполнял обязанности в первые четыре пятницы в თესხარაცოსტ, во время которого страсть прочитана из Евангелия и определенных гимнов Большой Недели, спеты).

ასტვა - Стадо (прихожане под духовной заботой и руководством Пастыря Церковь).

ასტოფორიჯ = ასტოპპორე (место с обеих сторон Алтарной части, направо

Диаконник, налево Протезис).

ასტყრ' = ასტორ, Пастырь душ (Православный католический священник); Пастырь (Протестант служитель).

ასცჰა = ასცჰა (христианский Праздник Праздников); Пасха (еврейский Праздник).

ასხალნაჯა სეღმიცა = Пасхальная Неделя

ატყრიკ = ატყრიცონ (книга, содержащая жизни Святых Отцов, которые თყპიცონ предписывает быть прочитанным между службами, особенно во время приемов пищи в монастырях).

საპატრიარქო ატრიარხო = Патриаршество (Собор Патриарха, где его кафедра и место жительства расположены); Патриархат (правительство Церкви Патриархом).

პატრიარქი ატრიარხ = Патриарх (название самого высокого Епископа в Церкви).

ელენა = (освещенный. пеленание) = (1) Покрытие Алтаря (часть площади ткани с Крестом, сшитым к этому, используемый, чтобы покрыть Святой Алтарь, и Протезис если не в использовании).; (2) Покрытие (имел обыкновение распространяться под священными назначениями).; (3) Саван (используемый в древних временах, чтобы обернуть тела мертвого).

ერვენსტოვადი = (1), Чтобы иметь Сан архиепископа, чтобы быть Приматом; (2), чтобы взять первое место в Богослужении, быть президентом или Главным Священником; (3), чтобы иметь приоритет или иметь приоритет; (4), чтобы быть председателем.

ერვოვერხოვნეჯ = როტოცორეჰჰაიცი (эпитет Святых Апостолов Петра и Павла, 29 июня).

ოვეცყერიე, მაღოე, ველიკოე = Время после ужина, Маленькое (иногда - Немного), Большое Время после ужина

ოდობენ = როსომოიონ (სტიცყერონ или другой гимн, который имеет это название, указывают

то, что это подобно другому სტიცყერონ (чьи первые слова даны), или объемом, или мерой, или тоном. Это всегда находится тем же самым тоном или способом того, подающего пример - кроме в случае определенного ხაპოსტეილარია)..

ოკროვე = ალექმა (Покрытия - Покрывала); Покрытие
ისცარიონ = ისკოკალექმა; Покрывало ოტერიონ (Покрытие) =
ალექმა

ოლიელეჟ = ოლეელეოს (освещенный. очень милосердный),
выдержки из Псалмов 134 и 135, воскурение имеет место во время
пения).

ოლუნოსცჰინიცა, ვსედნევენაჟა, სუბბოტნაჟა, ვოსკრესნაჟა =
ესონეცტიცს, Ежедневно, в субботу, в воскресенье

ოპრაზდნსტვო = ეტჰეორტოს (ს), ეტჰეორტია (პი.; дни
после праздника).

ოტირ = ოტერიონ, Потир

რედნაცჰინატელნეჟ ჰსალომ = როემიონ или Вступительный
Псалом 103 из Вечерни

რეპოლოვენიე ჯატიდესჯატნიცე = ესოპენტეცოსტ,
იღპენტეცოსტ

წინა დღესასწაული რედპრაზდნსტვო = როჰეორტიონ (день
или дни, предшествующие Деспотическому или праздникам
თჰეომეტორიც).

რედსტოჯატელ = президент, Главный Священник,
Председательствующий епископ или Священник

როკიმენ = როკეიმენონ (также, როკოემენონ; освещенный.
расположение впереди - სტიცჰოი, взятый почти исключительно от
Псалмов, и которые вообще предшествуют чтениям из Ветхого
завета (Изречение) или Новый 1 ესტამენი (от Апостола).

როსიტელნაჟა კტენიჟა = ცტენია სკინგს

როსკომიდიჟა = როსკომედია, Протезис

როსფორა = როსჰჰორონ (Pa; 'Просвира)

საღტირ ს პოსლედოვანიემ; რჯადოვოჟ = Псалтырь с
Псалтырем ცოლოუტჰიც; Последовательный Псалтырь, то есть, та
из последовательности, после чтобы.

დჯადოვოჟ გლას = Последовательный Тон (Тон или способ
недели).

ღავნოაპოსტოლნეჟ = ქუაპოსტოლიც

ღადონიცა = Ознаменованье мертвого после Яркой Недели, в
понедельник или Во вторник недели после Фомы შუნდაყ.

შამოპესნო, სამოგლასენ = Автодыня (სტიცკერონი или тропарь, который устанавливает его собственный Тон, способ или мелодию и объем без отношения к როსომოიონ. Также названный იდიომელონ).

შამოპოდობენ = უტომოიონი (небольшое количество гимнов, письменных после образца, но имейте между собой немного подобия и даже устного რეპიტიციონი, начинаясь или заканчиваясь теми же самыми словами (см. პოსტიცკა Большой Вечерни, 14 сентября).

ღოსსარყ

თჰის გღოსსარყ ცონტაინს ტჰე ფოღლოწინგ: ლ) ტრანსლიტერატედ ტერმს ნოტ ტრანსლატედ ორ იდენტიფიედ ინ ტჰე ტრანსლატიონს ინ ტჰის ცოღლეცტიონ; 2) ტრანსლიტერატედ ტერმს ტჰატ ჰავე ბეენ იდენტიფიედ ბუტ ოცცურ მორე ტჰან ონცე ინ ტჰე ტრანსლატიონს; ანდ 3) ცერტაინ ნგღისჰ ტერმს რეჟუირინგ ეხტენდედ დეფინიტიონს.

აბბა(ს)/აპა (“ფატჰერ”) [ἄββᾱ (*esp.*) πατήρ] ტიტლე ოფ რესპეცტ, ესპეციალლე ფორ პრომინენტ ორ ოღდერ მონკს

ცჰეიროპოიეტოს [ἡ πόλις οὗ τῆς περικλυτοῦς] მირაცულოუს იცონ ოფ ტჰე Virგინ არყ “ნოტ მადე ბე ჰანდს”

აერ [ἄēr, ἄέρος αἶθερ] ტჰე ლარგესტ ოფ ტჰრეე ლიტურგიცალ ვეილს უსედ ტო ცოვერ ტჰე ცჰალიცე ანდ პატენ

აერიკონ სუპპლემენტარყ ფისცალ ლევე ონ ა ვიღლაგე; ფინე ფორ ა ფელონე

აინოი ლაუდატორყ ჰემნს ცონტაინინგ ტჰე ჰჰრასე “პრაისე ტჰე ორდ”

კატჰისტოს ანონემოუს ჰემნ ოფ ტწენტე-ფოურ სტანზას დედიცატედ ტო ტჰე Virგინ არყ ანდ სუნგ დურიנג ტჰე ფიფტჰ წეეკ ოფ ტჰე რეატ ენტ წჰილე ტჰე ცონგრეგატიონ სტანდს

აკეღია [ἀκή ἡ ἀσφάλεια, ἀσφάλεια] სტატე ოფ ბორედომ ანდ სპირიტუალ ლეტჰარყ აფფლიცტინგ მონკს, ესპეციალლე სოღიტარიეს

აღმაღია ცაბბაგე პრესერვედ ინ ბრინე ანდ ვინეგარ

ნარგეროი [ἀνάργυρος ἡ ἀτιμία] (ἀνάργυρος) ὁ ἀτιμωμένος, ὁ ἀτιμωμένος] ოსმას ანდ ამიან, ტჰე მოსტ რენოწნედ ოფ ტჰე ჰეალინგ საინტს წჰო რეცეივედ

ნო პაყემენტ ფორ ტჰეირ სერვიცეს (ფეასტ დაყ: ლ ოვემბერ ანდ ლ ჟულე)

ანტჰეპატოს ტიტლე ცონფერრედ ონ ჰიგჰ ადმინისტრაციე ოფფიციალს

ანტიკანისკონ მონეტარყ პაყემენტ ინ ორდერ ტო ავოიდ ტჰე ობლიგატიონ ოფ კანისკიონ (ქ.ვ.)

ანტიმიტატიკიონ პაყემენტ ინ ორდერ ტო ავოიდ ტჰე ობლიგატიონ ოფ პროვიდინგ ლოღვინგ ფორ ტროოპს

ანტიჰჰონ (ანტიჰჰონონ) ვერსეს ფრომ ტჰე საღტერ სუნგ ალტერნატიულე ბე ტწო ცჰოირს ინ ტჰე ლიტურგე

ანდ ტჰე ოფიცეს
 ნტიპონეტეს ეპიტჰეტ ოფ ჩჰრისტ წჰო გავე ჰის ლიფე ას
 “სურეტყ” ფორ ტჰე საღვატიონ ოფ მანკინდ
 ნტიპონეტრია ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე სტრესსინგ
 ჰერ როლე ას ინტერცესსორ
 აპლექტონ ტჰე ობლიგაციონ ტო პროვიდე ლოდგინგ ფორ
 ტროოპს
 პოდეიპნონ, ეგა ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე
 ოფიცე ოფ ტჰე რეატ ჩომპლინე სუნგ დურინგ
 ენტ
 აპოკრისიარიოს პერსონალ რეპრესენტატივე ოფ ან ეცცლე-
 სიასტიცალ აუტჰორიტე; ენვოე ოფ ტჰე ემპერორ
 აპოსტოლიკოი მონკს ოფ ტჰე აპოსტოლიკონ სცჰემა (ქ.ვ.)
 აპოსტოლიკონ სცჰემა ინტერმედიატე მონასტიც რანკ ბე-
 ტწეენ ტჰოსე ოფ მარტერ ანდ ანგელ
 პოსტოლოს ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ლეცტიონს
 ფრომ ტჰე ცტს ანდ ტჰე პისტლეს ოფ ტჰე აპოსტლეს
 უსედ დურინგ ტჰე ლიტურგე
 არცჰიმანდრიტე სუპერიორ ოფ ა ლარგე მონასტერე ორ
 გროუპ ოფ მონასტერიეს
 რტზიბოურიანს ონოპჰესიტე რმენიანს წჰო ფასტედ ონ
 ჭედნესდაე ანდ რიდაე ოფ ტჰე ფირსტ წეეკ
 ოფ ტჰე თრიოდონ (ტჰე ტჰრეე-წეეკ პერიოდ პრეცედინგ ტჰე
 რეატ ენტ). ყზანტინე პოლემი-
 ცისტს დერიდედ ტჰის პრაციტიცე, ცლაიმინგ ტჰატ იტ ჰონ-
 ორედ ტჰე მემორე ოფ რტზიბოურიონ (ორ
 რტზიბოურიოს), ტჰე ფავორიტე დოგ ოფ რმენიან ტეაცჰერ
 ანდ ჰოლე მან შტ. შერგიოს
 ასეკრეტისსა წიფე ოფ ან იმპერიალ სეცრეტარე ლოსსარე
 [1680]
 ასპრონ ტერმ უსედ ფორ ვარიოუს სილვერ ცოინს ინ ტჰე
 ლ4ტჰ–ლ5ტჰ ც.
 ასპრონ, ნომისმა ტრაცჰე ტერმ აპჰლიედ მაინლე ტო ტჰე
 ბილდონ ანდ ოცცასიონალლე ტო ტჰე ელექტრუმ
 ტრაცჰე (ქ.ვ.)
 ასტერისკოს ცროსსედ მეტალ ბარს სუპპორტინგ ტჰე ვეილ
 ტჰატ პროტეცტს ტჰე პატენ ცონტაინინგ ტჰეეუცჰა-
 რისტიც ბრეად

აუღე გროუპ ოფ ბუილდინგს ინ ა ცოურტყარდ სურ-
 როუნდედ ბე წაღლს
 აუტოკრატორ აბსოლუტე რულერ; ტიტლე ოფ ტჰე ემპე-
 რორ
 ბასილეუს; ფ. ბასილისსა ემპერორ; ემპრესს
 ებაია ლპის (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Vირგინ არე) “სურე ჰოპე”
 ცაესარ ტიტლე ცონფერრედ ონ მემბერს ოფ ტჰე იმპერიალ
 ფამილე უნდერ ტჰე ომნენოი
 ცაესარისსა წიფე ოფ ა ცაესარ (ქ.ვ.)
 ცანონ (კანონ) ლიტურგიცალ ჰემნ დივიდედ ინტო ნინე
 ოდეს, ეაცჰ ოფ წჰიცჰ ცონსისტს ოფ სევერალ
 სტანზას
 ჩატეცჰესის სერმონ წიტჰ ინსტრუცტიონს ფორ ტჰე მონკს;
 ბოოკ ცონტაინინგ სუცჰ სერმონს
 ცჰარისტიკარიოს პრივატე ინდივიდუალ წჰო წას გრანტედ
 ტჰე ადმინისტრაციონ ოფ ა მონასტერე
 ცჰარტოულარიოს ოფფიციალ ოფ ა ბურეაუ წიტჰ ფისცალ
 ანდ არცჰივალ დუტიეს; ინ ტჰე 11ტჰ ც. ტჰე ტერმ ცოულდ
 აღსო დესიგნატე ა ცომმანდერ ონ ტჰე ფიელდ
 ჩჰეესეფარე, წეეკ ოფ (ჰებდომას ტეს ტეროპჰაგოუ / თერინე)
 წეეკ იმმედიატელე პრეცედინგ ტჰე
 ბეგინნინგ ოფ ტჰე რეატ ენტ, დურინგ წჰიცჰ ცჰეესე მიგჰტ
 სტილდ ბეეატენ
 ცჰიატონ ნომისმა (ლიტ. “ნომისმა წიტჰ ა X”) ტ ტჰე ენდ
 ოფ ტჰე 11ტჰ ც. ტჰე ტერმ დესიგნატედ ა
 ჰეპერპერონ (ქ.ვ.) ოფ ლეხიოს I (1081–1118) სჰოწინგ ონ ტჰე
 ობვერსე ტჰე აბბრევიაციონ
 If/Xh (ჟესუს ჩჰრისტ)
 ცჰოროს ლარგე პოლყგონალ სტრუცტურე სუსჰენდედ ფრომ
 ტჰე დომე ოფ ა ცჰურცჰ ანდ ცარრყინგ სევერალ
 ლამჰს ანდ სმალდ ცჰანდელიერს
 ცჰრესობულდ (ცჰრესობოულდონ) დოცუმენტ ბეარინგ ტჰე
 ემპერორ’ს გოლდ სეალ (ბულდა)
 ცლოსურე ოფ ა ფეასტ (აპოდოსის) ტჰე დაე ონ წჰიცჰ
 ტჰე პრესცრიბედ პერიოდ ფორ ტჰე ცელებრაციონ ოფ ა
 ფეასტ ენდს
 ეესის იცონ რეპრესენტინგ ტჰე Vირგინ არე ანდ ჟოჰნ
 ტჰე აპტისტ სტანდინგ ონ ეიტჰერ სიდე ოფ
 ჩჰრისტ წიტჰ ტჰეირ ჰანდს ეხტენდედ ტოწარდ ჰიმ

დესპონა (ლიტ. “ლადე,” “მისტრეს”) ეპიტჰეტ ოფ ტჰე
 Virgins არე; ტიტლე ოფ ტჰე ემპრესს
 დეუტერეუნ ტიტლე ოფ ა პრიესტ წჰო ცოულდ აცტ ას ა
 ვიცარ ფორ ა პროტოპრესბეტეროს (სენიორ პრიესტ) ინ
 ტჰე ლატერ’ს აბსენცე
 დიკაიოპჰელას (ოფ ტჰე რეატ ჩჰურცჰ) პატრიარცჰალ
 ოფფიციალ აცტინგ ას ჯუდგე ინ ცასეს ოფ ან ეცცლესიას-
 ტიცალ ნატურე
 დისჰეპატოს ტიტლე ცონფერედ ონ ჯუდგეს ანდ ადმინ-
 ისტრაცივე ოფფიციალს
 დომესტიკოს ოფ ტჰე ტჰემეს ოფფიციალ ცონნეცტედ წიტჰ
 ტჰე ფინანციალ ადმინისტრაციონ ოფ ტჰე ტჰემეს
 დომესტიკოს ტონ სცჰოლონ ცომმანდერ ოფ ტჰე არმე
 დოულოს (ლიტ. “სლავე”) ჰონორიფიც ტიტლე დესიგნატინგ
 ცლოსე ასსოციატიონ წიტჰ ტჰე ემპერორ
 დოუს მილიტარე ცომმანდერ ოფ ა ლარგე დის-
 ტრიცტ ლოსსარე
 [1681]
 დრომოს დეპარტმენტ ოფ ოფფიციალ პოსტ ანდ ტრანს-
 პორტაციონ
 დროუნგარიოს ა მილიტარე ოფფიცერ ოფ ლოწ რანკ
 დროუნგაროკომეტეს ჰოლდერ ოფ ტჰე ცომბინედ მილი-
 ტარე ოფფიცე ოფ დროუნგარიოს (ქ.ვ.) ანდ კომეს (ა
 სუბალტერნ ოფფიცერ)
 დუცატ (დოუკატონ) სილვერ ცოინ წორტჰ 1/12 ოფ ტჰე
 ჰეპერჰერონ (ქ.ვ.) ინ ტჰე 14ტჰ ც.
 ეიდიკოს ჰეად ოფ ტჰე იმპერიალ ტრეასურე
 ეკპჰრასის დესკრიპტიონ ოფ ა წორკ ოფ არტ
 ეკტენეს / ეკტენე ტყვე ოფ პროლონგედ ანდ ფერვენტ ლი-
 ტანე ცონსისტინგ ოფ სუპპლიცაციონს ანდ რესპონსეს
 ლეოუსა (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virgins არე) “მერციფულ”
 ემჰჰეტეუსის ლონგ-ტერმ ლეასე ოფ ეცცლესიასტიცალ
 ლანდს
 ენკაინია (ლიტ. “ინაუგურაციონ”) ფეასტ ჰელდ ონ ტჰე
 ფირსტ შუნდაე აფტერ ასტერ ტო ცელებრატე ტჰე ბეგინ-
 ნინგ ოფ ა ნეწ ლიფე ინ ჩჰრისტ
 ენკოლპიონ ცროსს ორ სმალდ იცონ წორნ აროუნდ ტჰე
 ნეცკე

ნტრე ოფ ტჰე Vირგინ ინტო ტჰე თემჰლე, ორ ეასტ ოფ ტჰე
 ოლე ოფ ოლიეს (ისოდია / აგია ტონ
 აგიონ) რესენტაციონ ოფ ტჰე Vირგინ ინ ტჰე თემჰლე (21
 ოვემბერ)
 ეპარცჰ (ეპარცჰოს) გოვერნორ ოფ ჩონსტანტინოპლე
 ეპეისის უნიდენტიფიედ იმპერიალ რევენუე
 ეპჰორეია ოფფიცე ოფ ტჰე ეპჰოროს (ქ.ვ.)
 ეპჰოროს პროტეცტორ ორ გუარდიან ოფ ა მონასტერე
 ეპიდოსის ცონცესიონ ოფ ან ეცცლესიასტიცალ ინსტი-
 ტუტიონ ფრომ ონე ეცცლესიასტიცალ აუტჰორიტე ტო ანოტჰერ
 ეპიმანიკია ორნამენტალ ცუფფს წორნ ოვერ ტჰე სლეევეს
 ოფ ა ბისჰოპ'ს ალბ
 ეპისკეპსის პროპერტე ჰელდ ბე ტჰე ემპერორ
 ეპი ტონ ჰიპპოდრომონ სენონემოუს (?) წიტჰ ეპი ტოუ ჰიპ-
 პოდრომოუ, ი.ე., ჯუდგე ოფ ა ტრიბუნალ
 ტჰატ მეტ ატ ტჰე იპოდრომე
 ეპი ტონ ოიკეიაკონ ჰეად ოფ ტჰე იმპერიალ პრივატე ტრეა-
 სურე
 ეპი ტოუ კანიკლეიოუ პრივატე სეცრეტარე ოფ ტჰე ემპერორ
 ანდ ინფლუენტიალ ოფფიციალ
 ეპი ტოუ სტრატოუ ჰიგჰ-რანკინგ ოფფიცერ წჰოსე დუტე წას
 ტო სელეცტ ტჰე პლაცე წჰერე ტჰე არმე სეტ უპ
 ცამჰ წჰილე ონ ცამჰაიგნ
 ეპიტაჰჰიოს ჰემნოს ფუნერარე ჰემნ
 ეპიტრაცჰელიონ ლიტურგიცალ სტოლე წორნ ბე პრესტს
 ანდ ბისჰოპს
 ესომონიტეს (“ინტერნალ მონკ”) რესიდენტ რეციპიენტ ოფ ა
 ლივინგ ალლოწანცე
 უცჰოლოგიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ პრაყერს
 ფორ ალლ სერვიცეს
 ეუკრატონ ბევერაგე პრეპარედ ფრომ პეპპერ, ცუმინ, ანდ
 ანისე ბე ინფუსიონ წიტჰ ბოილინგ წატერ
 ეულოგეტარიონ სჰორტ ჰემნ ტჰატ ფოლლოწს ტჰე რეცი-
 ტაციონ ოფ ტჰე ვერსიცლე “ ლესსედ არტ თჰოუ,
 ორდ”
 ვერგეტის (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Vირგინ არე) “ბენეფაც-
 ტრესს”
 ესაგიონ წეიგჰტ მეასურე ექუივალენტ ტო 4.44 გ. ოწევერ,
 ტჰე უსე ოფ ტჰის ტერმ ინ ტჰე ტყპიკა

ინდიცატეს ა ღარგერ მქასურე
ეხაპოსტეილარიონ ჰყმნ სუნგ ატ ტჰე ენდ ოფ მატინს
ეხომონიტეს (“ესტერნალ მონკ”) ნონ-რესიდენტ რეციპიენტ
ოფ ა ლივინგ ალლოწანცე ღოსსარე
[1682]

ასტ ოფ შტ. ჰილიპ ფრომ ტჰე დაე აფტერ ტჰე ცომმემო-
რაციონ ოფ შტ. ჰილიპ, 14 ოვემბერ

ტჰროუგჰ 24 ეცემბერ

ასტ ოფ ტჰე ორმიტიონ ოფ ტჰე Virგინ არე ფრომ 1
ტჰროუგჰ 14 უგუსტ

ასტ ოფ ტჰე ოლე პოსტლეს ფრომ ტჰე შუნდაე ოფ
ლლ შაინტს (ფირსტ შუნდაე აფტერ ენტეცოსტ)

ტჰროუგჰ 28 ჟუნე

ეასტს ოფ ტჰე ორდ (დესპოტიკაი ჰეორტაი) ფეასტს ინ
ჰონორ ოფ ჩჰრისტ. თოგეტჰერ წიტჰ ტჰე ფეასტს ოფ

ტჰე Virგინ არე, ტჰე აპოსტლეს ეტერ ანდ აულ ანდ შტ.
ჟოჰნ ტჰე აპტისტ, ტჰეე ფორმ ტჰე

რეატ ეასტს (მეგალაი ჰეორტაი), ი.ე., ირტჰ ოფ ტჰე Virგინ
(8 შეპტემბერ), ხალტაციონ ოფ

ტჰე ჩროსს (14 შეპტემბერ), რესენტაციონ ოფ ტჰე Virგინ ინ
ტჰე თემპლე (21 ოვემბერ),

ატვიტე (25 ეცემბერ), პიპჰანე (6 ჟანუარე), რესენტაციონ
ოფ ჩჰრისტ ინ ტჰე თემპლე (2

ებრუარე), ნუნციაციონ (25 არცჰ), ირტჰ ოფ შტ. ჟოჰნ ტჰე
აპტისტ (24 ჟუნე), შშ ეტერ

ანდ აულ (29 ჟუნე), თრანსფიგურაციონ (6 უგუსტ), ორმი-
ტიონ ოფ ტჰე Virგინ (ლ5 უგუსტ),

ეჰეადინგ ოფ შტ. ჟოჰნ ტჰე აპტისტ (29 უგუსტ), ანდ ტჰე
მობილე ფეასტს ოფ ასტერ (ალმ

შუნდაე, ჩრუციფიხიონ, დესურრეცტიონ, სცენსიონ, ენტე-
ცოსტ)

ფოლლის უნიტ ოფ აცცოუნტ ექუალ ტო ლ/288ტჰ ოფ ტჰე
სტანდარდ ნომისმა (ქ.ვ.)

გამმატია ორნამენტს ინ ტჰე ფორმ ოფ ტჰე რეეკ ლეტტერ
გამმა, ინდიცატივე ოფ ტჰე ნუმბერ ტჰრეე

ანდ ჰენცე ა სემბოლ ოფ ტჰე თრინიტე

გელლიონ უნიდენტიფიედ ცოინ, პრობაბლე Iტალიან

ერონტიკონ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე საყინგს ანდ დეედს
ოფ ტჰე ეარლე ასცეტიცს

ორგოეპეკოს ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Vირგინ არე, “წჰო ღის-
 ტენს ანდ რესპონდს სწიფტლჱ ტო ა პრაყერ”
 გრაპტაი ტიტლე ოფ ფოურ ელდერლჱ წომენ ტენდინგ ტჰე
 ცჰურცჰ ოფ ტჰე თჰეოტოკოს ლეოუსა ატ ტჰე
 ანტოკრატორ მონასტერჱ
 გროსსო Vენეტთან სილვერ ცოინ ოფ სმაღლ ვალჱე
 გრუელ (გროუტე) პლაინ ორ როასტედ ფლოურ მიხედ
 წიტჰ ჰოტ წატერ
 ჰაგიოგეორგატონ, ნომისმა ელეცტრუმ ტრაცჱე (ქ.ვ.) სჰოწ-
 ინგ ონ ტჰე რევერსე ტჰე ემპერორ ჟოჰნ II
 ომნენოს (1118–43) ანდ შტ. ეორგე
 ეირმოლოგიონ ლიტურგიცალ ბოოკ წიტჰ ორ წიტჰოუტ
 მუსიცალ ნოტატიონ, ცონტაინინგ მოდელ სტანზას ონ
 წჰიცჰ ტჰე მელოდჱ ანდ რჰყტჰმ ოფ ტჰე ოდეს ოფ ვარიოუს
 ცანონს არე ბასედ
 ეორტოლოგიონ ბოოკ ღისტინგ ტჰე ფეასტს ოფ ტჰე
 ცჰურცჰ აცცომჰანიედ ბე ბრიეფ ბიოგრაჰჰიეს ოფ ტჰე
 ცომმემორატედ საინტს
 ჰერონ ფუნერარჱ ცჰაპელ დედიცატედ ტო შტ. იცჰაელ
 ატ ტჰე ანტოკრატორ მონასტერჱ
 ჰეტოიმასია იცონ რეპრესენტინგ ტჰე პრეპარედ ტჰრონე
 ფორ ჩჰრისტ’ს შეცონდ ჩომინგ
 ეხაემეროს ტიტლე გივენ ტო ტჰე ჰომილიეს ოფ ასილ ოფ
 ჩაესარეა ონ ტჰე სიხ დაყს ოფ ჩრეატიონ ინ
 ენესის I ანდ ოფტენ ტო ჟოჰნ ჩჰრესოსტომ’ს 67 ჰომილიეს
 ონ ენესის
 ჰეხაგიონ სეე ეხაგიონ
 ჰეხაპტერეგონ მეტალ დისკ წიტჰ ა რეპრესენტატიონ ოფ
 ტჰე სიხ-წინგედ შერაჰჰიიმ ცარრიედ ონ ა პოლე
 დურინგ ა რელიგიოუს პროცესსიონ
 ჰიპპოდრომოუ, კრიტეს ტოუ ჯუდგე ოფ ა ტრიბუნალ ტჰატ
 მეტ ატ ტჰე ჰიპპოდრომე
 ოდეგეტრია პრეციოუს იცონ ოფ ტჰე Vირგინ ატტრი-
 ბუტედ ტო შტ. უკე ანდ კეპტ ატ ტჰე ოდეგონმონას-
 ტერჱ ინ ჩონსტანტინოპლე ლოსსარჱ
 [1683]
 ჰოლოკოტინონ, სტამენონ სტანდარდ გოლდ ცოინ
 ჰორეიარიოს ოფფიციალ ინ ცჰარგე ოფ ტჰე სტატე გრანა-
 რიეს

ოროლოგიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე დაილუ
 ოფფიცეს: მესონეკტიკონ (მიდნიგჰტ ოფფიცე),
 ორტჰროს (მატინს), ჰორაი (ფირსტ, ტჰირდ, სიხტჰ ანდ ნინტჰ
 ჰოურს), ჰესპერინოს (ვესპერს)
 ანდ აპოდეიპნონ (ცომპლინე)
 ჰეპაკოე ჰემნ სუნგ აფტერ ა ეულოგეტარიონ (ქ.ვ.) ღურინგ
 მატინს ონ შუნდაეს ანდ ფეასტ დაეს
 ჰეპერპერონ ტჰე სტანდარდ გოლდ ცოინ ფრომ ტჰე ლატე
 11ტჰ ც. ონწარდ
 ჰეპერპეროს ლიტრა ა ლიტრა (ქ.ვ.) ოფ გოლდ ორ 72 გოლდ
 ცოინს
 ჰეპერტიმონ ინცრეასე ოფ ესტიმატედ ტახ
 ჰეპერტიმოს ჰონორარე ტიტლე ოფ ა მეტროპოლიტან
 იდიომელონ სტიცჰერონ (ქ.ვ.) ტჰატ ჰას იტს ოწნ მელოდე
 ანდ რჰეკჰმ
 იდიორეკჰმისმ (იდიორეკჰმია, “სელფ-რეგულაციონ”) მონას-
 ტიც რეგიმე პერმიტტინგ მონკს ტო აცჰუირე
 პროპერტე ტჰროუგჰ ტჰეირ ოწნ ლაბორ, სლეეპ ანდ ეატ ინ
 ტჰეირ ოწნ ცელლს, ანდ ბე გოვერნედ ბე
 ან ელექტედ ცოუნცილ ოფ მონკს ინსტეად ოფ ა სუპერიორ
 იმპოსედ გუესტ (კატაპემპტოს) გუესტ სენტ ტო ტჰე მონას-
 ტერე ბე ან ოუტსიდე აუტჰორიტე
 იტჰმოს (= ეტჰმოს, ლიტ. “სტრაინერ”) პერფორატედ (?)
 მეტალ ცოვერ ფორ ტჰე ცომმუნიონ ცჰალიცე
 კაბალლარიოს (“კნიგჰტ”/ “ცავალრემან”) ლოწ-რანკინგ
 დიგნიტარე
 კანისკიონ (ლიტ. “სმალლ ბასკეტ”) დონაციონ ინ კინდ ტო
 ლანდლორდს ანდ სტატე ოფფიციალს; გიფტ ფორ
 ადმისსიონ ტო მონასტერე
 კანონიკონ ტახ იმპოსედ ონ მონასტერიეს ფორ ტჰე მაინ-
 ტენანცე ოფ ტჰე ლოცალ ბისჰოპ
 კაპრილინგას (ცამერლენგუს) ცჰიეფ ფინანციალ ოფფიცერ
 ატ ტჰე ცოურტ ოფ ლოგერ I (1071–1101) ოფ
 შიცილუ
 კასტრისიონ უნიდენტიფიედ ტერმ დესკრიბინგ ა კინდ ოფ
 სილკ ცლოტჰ
 კასტრისიოს (= კასტრესიოს) ცოურტიერ ინ ცჰარგე ოფ
 ტჰე ემპერორ’ს ქუარტერს
 კასტრონ ფორტიფიედ სეტლემენტ; ტოწნ

კატეცჰოუმენა / კატეცჰოუმენია გაღლერყ ინ ტჰე ტრი-
 ფორიუმ ოფ ა ცჰურცჰ
 კატეპანიკიონ სმაღლ ადმინისტრაციე უნიტ ფრომ ტჰე
 ლ2ტჰ ც. ონწარდ
 კატეპანო გოვერნორ ოფ ა ლარგე პროვინცე ინ ტჰე 11ტჰ
 ც; ლოცაღ ოფფიციაღ ფრომ ტჰე 12ტჰ ც. ონწარდ
 კატჰისმა სუბდივისიონ ოფ ტჰე საღტერ; ჰემნ ღურინგ
 ტჰე სინგინგ ოფ წჰიცჰ სიტტინგ ისპერმიტტედ
 კატოვლია უნიდენტიფიედ პარტ ოფ ა რელიჟუარყ
 ეცჰარიტომენე (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Vირგინ არყ) “ფუღლ
 ოფ გრაცე”
 კელლიონ მონასტიც ცეღლ ინ ტჰე ვიცინიტყ ოფ ა ცენო-
 ბიტიც მონასტერყ ოცცუპიედ ბყ ა კელლიოტეს (ქ.ვ.);
 სმაღლ მონასტერყ
 კელლიოტეს მონკ ლივინგ აღონე ორ წიტჰ ა ცომპანიონ
 ინ ტჰე ვიცინიტყ ოფ ა ცენობიტიც მონასტერყ
 ტჰატ ჰე წოუღლ ვისიტ ფორ პურპოსეს ოფ წორსჰიპ ანდ
 ფრომ წჰიცჰ ჰე რეცეივედ ჰის წეეკლყ
 სუპჰლიეს
 კენტარცჰოს ცომმანდერ ოფ ა ჰუნდრედ მენ ინ ტჰე არმე
 ორ ფლეეტ
 კენტემატა ემბროიდერყ-ლიკე სიგნს პრეცედინგ ტჰე ნამე
 ოფ ა ფეასტ დაყ ინ ტჰე მონასტიც ცაღენდარ ტო
 ინდიცატე ეიტჰერ ა მინორ ფეასტ ორ ონე ფორ წჰიცჰ ა ფასტ
 ის პრესცრიბედ
 კენტენარიონ 100 ლიტრაი (ქ.ვ.); ოფტენ უსედ ინ რეფერ-
 ენცე ტო გოღდ ორ გოღდ ცოინს ლოსსარყ
 [1684]
 კლიმაკეს ტერმ დესცრიბინგ ტჰრეე ჰოსპიცეს ბუილტ ბყ
 აკოურიანოს
 კოკიონ უნიტ ოფ აცცოუნტ ექუაღ ტო 1/24ტჰ ოფ ტჰე
 სტანდარდ ნომისმა (ქ.ვ.); უნიდენტიფიედ ლარგე
 მეასურემენტ ოფ სურფაცე
 კოღლეზა ბოიღედ წჰეატ მიხედ წიტჰ რაისინს, პომეგრ-
 ნატე სეედს, ჰერბს ანდ ა სპრინკლინგ ოფ
 როასტედ ფლოურ ანდ სუგარ, სერვედ აფტერ ა მემორიაღ
 სერვიცე
 კომოდრომიკიონ სეცონდარყ ტახ, ცონსისტინგ ოფ ტჰე
 ობლიგატიონ ტო პროვიდე არმე ბღაცკსმიტჰს წიტჰ

ნაილს ანდ ჰორსესჰოეს
 ონტარიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ა ცოლ-
 ლეცტიონ ოფ კონტაკია (ქ.ვ.)
 კონტაკიონ ლიტურგიცალ ჰემნ ინ ჰონორ ოფ ა საინტ ორ ა
 ფეასტ
 ოსმოსოტეირა (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე) “სავიორ
 ოფ ტჰე წორლდ”
 კოუდაი უნიდენტიფიედ პარტიციპანტს ინ ა რელიგიოუს
 პროცესსიონ, პრობაბლუ ტჰე “რეარ გუარდს” (?) (ფრომ
 Iტალიან, ცოდა)
 კოუროპალატეს ტიტლე გრანტედ ტო გენერალს ინ ტჰე
 11ტჰ ც. (ბუტ ნოტ ა ჰიგჰ-რანკინგ დიგნიტუ ფრომ ტჰე
 12ტჰ ც. ონწარდ)
 კოუტროუბინ ტყჰე ოფ ცომმერციალ ბოატ
 კრაკტაი პროფესსიონალ ცჰანტერს
 კეკლიონ ტერმ დესიგნატიინგ ა ბუილდინგ ერეცტედ ბე
 ტტალეიატეს ტო სერვე ას ა ჰოსტელ
 ყრიე ელეისონ ლიტურგიცალ პრაყერ “ ოდ ჰავე მერცუ”
 ლამნა მეტალ ბეამ წიტჰ ცანდლეჰოლდერს უსედ ოვერ
 იცონ ფრამეს ანდ ტჰე სანცტუარუ სცრეენ
 ლამპლიგჰტინგ, ოფფიცე ოფ (ლუცჰნიკონ) ფირსტ პარტ ოფ
 ვესპერს წჰენ ტჰე ლამპს არე ლიტ ინ ტჰე
 ევენინგ
 ლაოსენაკტეს მონასტიც ოფფიციალ ინ ცჰარგე ოფ მაინ-
 ტაინინგ ორდერ ინ ტჰე ცჰურცჰ
 ლავრა მონასტერუ ცონსისტინგ ოფ დისპერსედ ინდივიდუ-
 ალ ცელლს ანდ ა ცომმუნიტუ ცენტერ ფორ ასსემ-
 ბლინგ ონ წეეკენდს
 ენტ, რეატ (მეგალე ტესსარაკოსტე) ფორტუ-დაუ პერიოდ
 ოფ ფასტინგ ანდ პენიტენცე პრეცედინგ ოლუ
 ჭეეკ (ი.ე., ტჰე წეეკ ბეფორე ასტერ)
 ლეპტონ სურფაცე მეასურემენტ ექუალ ტო ლ სქუარე ორ-
 გეია (= სქუარე წიტჰ სიდეს ოფ 2.10 მ)
 ლიბელლიკონ რედუცედ ლანდ ტახ ჰაიდ ბე ინდივიდუალს
 ორ მონასტერიეს ტო წჰომ ტჰე სტატე ცედედ ლანდს
 წჰოსე ტახ-ჰაყინგ ოწნერს ჰად დისაჰჰეარედ
 ლიბელლოს დოცუმენტ ცონნეცტედ წიტჰ ტჰე ასსიგნმენტ
 ტო ა პრივატე ინდივიდუალ ორ მონასტერუ ოფ რეალ

პროპერტე ინ ა ვილლაგე ცომმუნე ონ წჳიცჳ ტახეს ჰად
ცეასედ ტო ბე პაიდ
ლიტრა მეასურე ოფ წეიგჳტ ვარყინგ ფრომ 3ლ9 გ ტო 324
ბ

ლოგარიასტეს ფინანციალ ოფფიციალ სერვინგ ას
ცომპტროლლერ ინ ვარიოუს დეპარტმენტს

ოგოს (ეპიტჳეტ ოფ ჩჳრისტ) “ტჳე ჭორდ ოფ ოდ”

ლოგოტჳეტეს ცჳიეფ ოფ ა გოვერნმენტ ბურეაუ; პატრიარ-
ცჳალ ოფფიციალ აცტინგ ას ტჳე პატრიარცჳ’ს რეპრე-

სენტატივე ანდ სჳოკესმან

ლოგოტჳეტეს, გენიკოს ჰეად ოფ ტჳე ფისცალ დეპარტმენტ
დეალინგ წიტჳ ტჳე ასსესსმენტ ანდ ცოლლეცტიონ

ოფ ტახეს

ლოგოტჳეტეს სტრატეიოტიკოს ჰიგჳ-რანკინგ ოფფიციალ
დეალინგ წიტჳ სოლდიერს’ ტახეს. ე ტჳე 11ტჳ ც. ჰე

ჰად აღსო აცჳეირედ ჯუდიციალ დუტიეს.

ლოგოტჳეტეს ტოუ დრომოუ ჰიგჳ-რანკინგ ოფფიციალ აცტ-
ინგ ას მინისტერ ოფ ფორეიგნ აფფაირს ანდ ადვისერ

ტო ტჳე ემჳერორ ლოსსარყ

[1685]

ლესის დოცუმენტ ისსუედ ბე ტჳე იმჳერიალ ორ პატრიარ-
ცჳალ ცჳანცერყ ინ რესპონსე ტო ა პეტიტიონ

მაგისტროს ჰიგჳ-რანკინგ ტიტლე ტჳატ ჰად ბეგუნ ტო ლოსე
იტს სიგნიფიცანცე ბე ტჳე 11ტჳ ც.

მაგოულიკიონ ნუნ’ს ჰეადცოვერინგ

მაღაგმა პურე გოლდ

მაღარატოი სოლდიერს არმედ წიტჳ ახეს

მანდატორ ოფფიციალ ემჳლოყედ ფორ სჳეციალ მისსიონს

მაჳჳორიონ ა გარმენტ ცოვერინგ ტჳე ჰეად ანდ სჳოულ-
დერს ანდ, ინ ტჳე ცასე ოფ ცივილ ოფფიციალს, ტჳე

ენტირე ბოდყ

მატზოუკატიონ ფისცალ ლეყე ფორ ტჳე მაინტენანცე ოფ
სოლდიერს არმედ წიტჳ მაცეს

მეასურე (მეტრონ) მეასურე ოფ ცაჳაციტყ: მარიტიმე ორ
სტანდარდ მეასურე ფორ წინე (= 10.25

ლიტერს) ანდ ოილ (= 8.52 ლიტერს); ანნონიკონ (= 2/3 მარი-
ტიმე მეასურე); მონასტიც (= 4/5

მარიტიმე მეასურე)

ეატფარე, წეეკ ოფ (ჰებდომას ტეს პოკრეო) ტჰე ლასტ
 წეეკ ღურინგ წჰიცჰ მეატ მიგჰტ სტილლ ბე
 ეატენ ბეფორე ტჰე ბეგინინგ ოფ ტჰე რეატ ენტ, ი.ე.,
 სეცონდ წეეკ ბეფორე ტჰე რეატ ენტ
 მეგას დომესტიკოს სუპრემე ცომმანდერ ოფ ტჰე არმე
 მეგას დოუს ცომმანდერ ოფ ტჰე ფლეეტ
 მეგას დოუს ტონ სცჰოლონ ინ ტჰე ასტ სენონემოუს (?)
 წიტჰ მეგას დომესტიკოს ტონ სცჰოლონ ინ ტჰე
 ასტ, ი.ე., ცომმანდერ ინ ცჰიეფ ოფ ტჰე არმე ინ ტჰე ასტ
 მეგას დროუნგარიოს ჰიგჰ-რანკინგ ნავალ ოფფიცერ
 მეგას კონოსტაულოს (“ცოუნტ ოფ ტჰე სტაბლე”) ტიტლე
 ბორნ ბე მემბერს ოფ ტჰე არისტოკრაცი ფრომ ტჰე
 13ტჰ ც. ონწარდ
 მეგას ლოგარიასტეს ფინანციალ ოფფიციალ აცტინგ ას
 გენერალ ცონტროლლერ ოფ ესპენსეს
 მეგას პრიმიკერიოს ჰიგჰ-რანკინგ ცოურტიერ წჰოსე ფუნც-
 ტიონ წას ტო პრესენტ ტჰე ემპერორ წიტჰ ჰის
 სცეპტერ ატ ცოურტ ცერემონიეს
 მეგას სტრატოპედარცჰეს ჰიგჰ-რანკინგ ოფფიციალ რე-
 სპონსიბლე ფორ ტჰე პროვისიონინგ ოფ ტჰე არმე
 ენაიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ჰემნს ანდ პრაყ-
 ერს პროპერ ტო ტჰე მატინს ანდ ვესპერს ოფ ტჰე
 ფიხედ ფეასტს ოფ ონე ოფ ტჰე ტწელვე მონტჰს ოფ ტჰე ყეარ
 ენოლოგიონ ბოოკ ცონტაინინგ ივეს ოფ საინტს ინ ტჰე
 ორდერ ოფ ტჰეირ ცომმემორატიონ ინტჰე
 ცჰურცჰ ცალენდარ
 მერარცჰეს ცომმანდერ ოფ ა ცავალრე დივისიონ
 მესაპლეკტონ ფისცალ ობლიგატიონ ცონნეცტედ წიტჰ ტჰე
 ბილლეტინგ ოფ ტროოპს (?)
 მესორია ინტერმედიატე ჰოურს რეციტედ აფტერ ეაცჰ ოფ
 ტჰე ფოურ ლიტურგიცალ ჰოურს (ფირსტ, ტჰირდ, სისტჰ
 ანდ ნინტჰ)
 ეტასტასის ტეს თჰეოტოკოუ ტჰე “რემოვალ” ტო ჰეავენ
 ოფ ტჰე Vირგინ არჟ; ალსო კნოწნ ას ტჰე
 ორმიტიონ (ოიმესის) ორ ტჰე სსუმპტიონ (ნალეჰსის) ოფ
 ტჰე Vირგინ (ფეასტ ღაყ: 15
 უგუსტ)
 მოდიოს მეასურე ოფ წეიგჰტ ანდ ლანდ; ანონიკოს (რეე-
 ენუე მოდიოს = 26.667 ლიტრაი [ქ.ვ.], ორ

11.389 ლიტერს; მონასტერიაკოს (მონასტიც მოდიოს = 32 ლიტრაი, ორ 13.667 ლიტერს);
 ტჰალასსიოს (მარიტიმე მოდიოს = 40 ლიტრაი, ორ 17.084 ლიტერს). თჰე ლანდ მოდიოს ვარიედ
 ფრომ 888.73 სქ. მ ტო 1,279.78 სქ. მ.
 მესტიკოს პრივატე სეცრეტარე ოფ ტჰე ემპერორ ლოსსარე [1686]
 მესტოგრაჰჰოს ასსისტანტ ტო ტჰე მესტიკოს (ქ.ვ.)
 ეპტიკონ ბოოკ ონ სპირიტუალ ვიგილანცე
 ნიგჰტ ოფფიცე (პანნეცჰის) ბრიფ სერვიცე ცელებრატედ
 აფტერ ვესპერს ორ ცომპლინე
 ნომისმა სტანდარდ გოლდ ცოინ
 ომოკანონ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე აცტს ოფ ტჰე ჰოლყ სენოდს, ცანონ ლაწ ანდ ცივილ ლაწ
 ნომოპჰელას (“გუარდიან ოფ ლაწ”) ტიტლე ცრეატედ ფორ ტჰე ჰეად ოფ ტჰე ლაწ სცჰოოლ ინ
 ჩონსტანტინოპლე ინ ტჰე მიდ-11ტჰ ც. ანდ სუბსეჰუენტლე ჰელდ მოსტლე ბე ცანონისტს
 ნოუმმიონ ლოწესტ უნიტ ოფ აცცოუნტ, სენონემოუს წიტჰ სმალდ ცჰანგე
 ოცტავე (ოკტოემერა) ტჰე წეეკ აფტერ ა ფეასტ ორ ტჰე ეიგჰტჰ დაყ აფტერ ტჰე ფეასტ მარკინგ ტჰე ცლოსურე (აპოდოსის) ოფ ტჰე ფესტივალ
 ოდეს ცანტიცლეს ფრომ ტჰე ლდ თესტამენტ სუნგ დურინგ ლიტურგიცალ ოფფიცეს
 ოიკეიაკა (სეკრეტონ ტონ ოიკეიაკონ) ბურეაუ ინ ცჰარგე ოფ იმპერიალ პროჰერტე
 ოიკისტკოს ოფფიციალ წიტჰ ფისცალ ანდ ჯუდიციალ ფუნცტიონს
 ოიკომოდიონ სეცონდარე ტახ ინ კინდ ლევიედ ონ პეასანტ ჰოუსეჰოლდს
 ოიკონომიონ იმპერიალ ბურეაუ ოფ ფინანცეს
 ოიკოს სტანზა ოფ ა კონტაკიონ (ქ.ვ.)
 კტოეცჰოს ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ უნდერ ეაცჰ ოფ ტჰე ეიგჰტ ყზანტინე მუსიცალ მოდეს ა სეგ
 ოფ ჰემნს პროჰერ ტო შუნდაყ ოფფიცეს ტჰროუგჰოუტ ტჰე ყეარ ეხცეპტ ფორ ენტ, ასტერ ანდ
 ენტეცოსტ

ომპჰაიტოს უნიდენტიფიედ პარტ ოფ ა ბუილდინგ ინ ტჰე
 მონასტერე ოფ ეცჰარიტომენე
 ორტჰოტეს ფისცალ ოფფიცერ დეალინგ წიტჰ ტჰე რე-
 ესტაბლისჰმენტ ოფ ტახეს ონ ლანდს პრევიოუსლე ეხემპტედ
 ფრომ ტახატიონ
 ოუნცე (ოუნგია) ლ/12 ლიტრა (ქ.ვ.)
 ანაგია (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე) “ ლლ ოლე”;
 რიტუალ ოფფერინგ ოფ ა პიეცე ოფ ბრეად ატ ტჰე ენდ
 ოფ ა მეალ ინ ჰონორ ოფ ტჰე Virგინ
 ანდეტეს ბოოკ ონ ჩჰრისტიან სპირიტუალიტე ბე ტჰე 7ტჰ-
 ც. ალესტინიან მონკ ნტიოცჰოს; იკონ, ტჰე
 აუტჰორ ოფ (20) ლაცკ ოუნტაინ, ჰას ა სიმილარ წორკ.
 ანეგერიკონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ აპროპრიატე
 სერმონს ფორ ტჰე ფეასტს ოფ ტჰეცჰურცჰ
 პანჰეპერსებასტოს დიგნიტე ცონფერრედ ონ მემბერს ოფ
 ტჰე იმპერიალ ფამილე უნდერ ტჰე ომნენოი
 ანოიკტირმონ (ეპიტჰეტ ოფ ჩჰრისტ) “ ლლ ერციფულ”
 პანსებასტოჰეპერტატოს ტიტლე ჰელდ ბე მემბერს ოფ ტჰე
 იმპერიალ ფამილე უნდერ ტჰე ომნენოი
 პანსებასტოს სებასტოს ტიტლე ჰელდ ბე მემბერს ოფ ტჰე
 იმპერიალ ფამილე უნდერ ტჰე ომნენოი
 ანტანასსა (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე) “ უეენ ოფ
 ლლ”
 ანტოკრატორ (ეპიტჰეტ ოფ ჩჰრისტ) “ღულერ ოფ ლლ”
 პანყოიკეიოტატოს ან ინფლატიონ ოფ ოიკეიოს, ან ჰონო-
 რიფიც ტიტლე დენოტინგ ცლოსე ასსოციატიონ წიტჰ
 ტჰე ემპერორ
 პაპა (“ფატჰერ”) ტერმ ოფ რესპეცტ ფორ პრიესტს
 პარაკელლიოტაი ტერმ აპპლიედ ტო ტჰე ფირსტ ჰერმიტს
 წჰო სეტტლედ ნეარ ტჰე კელლიონ (ქ.ვ) ოფ
 ტჰანასიოს ონ ტჰე რეატ ეტეორონ ლოსსარე
 [1687]
 არაკლეტიკე ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ უნდერ
 ეაცჰ ოფ ტჰე ეიგჰტ ყზანტინე მუსიცალ მოდეს ტჰე
 ჰემნს ფორ წეეკდაყს ანდ შუნდაყს ტჰროუგჰოუტ ტჰე ყეარ
 ეხცეპტ ფორ ენტ, ასტერ, ანდ
 ენტეცოსტ
 პარაკოიმომენოს ცჰამბერლაინ ანდ ბოდეგუარდ ოფ ტჰე
 ემპერორ

პარასტასიმონ სოლემნ ოფფიცე ცონსისტინგ ოფ პრაყერს
 ანდ სუპპლიკაციონს ფორ ტჰე დეად
 ატერიკონ ბოოკ ცონტაინინგ ტალეს ანდ საყინგს ოფ
 ვარიოუს ფატჰერს
 პატრიკიოს დიგნიტე ცონფერრედ ონ გოვერნორს ანდ გენ-
 ერალს
 პეისა წეიგჰტ მეასურე ექუატედ წიტჰ 128 კგ
 ენტეკოსტარიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე
 ოფფიცეს ფრომ ასტერ შუნდაყ ტჰროუჰ ტჰე ფირსტ
 შუნდაყ აფტერ ენტეცოსტ
 ერიბლეჰტოს (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე) “ჩელებრატ-
 ედ,” “ მინენტ”
 ეტრიტზიოტისსა / ეტრიტზონიტისსა ეპიტჰეტ ოფ ტჰე
 თჰეოტოკოს ოფ ეტრიტზოს, ა მედიევალ კასტრონ ნეარ
 მოდერნ აცკოვო ინ ულგარია
 პჰაკიოლიონ ჰეადცოვერინგ წორნ ბე ნუნს
 პჰიალე ფოუნტაინ ინ ტჰე ატრიუმ ოფ ა ცჰურცჰ
 ჰილანტჰროპოს (ეპიტჰეტ ოფ ჩჰრისტ) “ ოვერ ოფ ან-
 კინდ”
 პინკერნეს ცუპბეარერ ოფ ტჰე ემპერორ; უნდერ ტჰე ომნე-
 ნოი ტჰის ოფფიცე წას ჰელდ ბე მემბერს ოფ
 ტჰე იმპერიალ ფამილე
 პიტტაკიონ დოცუმენტ ისსუედ ბე ტჰე იმპერიალ ორ პა-
 ტრიარცჰალ ცჰანცერე
 პლატიდიონ ტყჰე ოფ ცომმერციალ ბოატ
 პოდეა პიეცე ოფ პრეციოუს ცლოტჰ ჰანგინგ ფრომ ტჰე
 ბოტტომ ოფ ან იცონ ტო ტჰე გროუნდ
 პოლყელეოს სელეცტედ ვერსეს ფრომ სალმს 44 (45), 134
 (135), ანდ 135 (136) სუნგ დურინგმატინს
 ონ ტჰე ფეასტს ოფ ტჰე ორდ ანდ ოტჰერ ფეასტ დაყს
 პრაიპოსიტოს ეუნუცჰ ინვოლვედ ინ პალაცე ცერემონე
 პრაკტიკონ ინვენტორე ოფ ა ტახპაყერ’ს პროჰერტე
 რახაპოსტოლოს ლეცტიონარე ცონტაინინგ ტჰე წჰოლე
 ტეხტ ოფ ტჰე პოსტოლიც ცტს ანდ პისტლეს
 რესანცტიფიედ იფტს, ლიტურგე ოფ (ლეიტოურგია ტონ
 პროჰეგიასმენონ) ლიტურგე ფოლლოწინგ ვესპერს ონ
 წეეკდაყს დურინგ ტჰე რეატ ენტ ინ წჰიცჰ ცონსეცრატედ
 ელემენტს ფრომ ან ეარლიერ უცჰა-
 რისტ არე უსუედ

პრიმიკერიოს ტიტლე ოფ სუპერვისინგ დოცტორს ატ ტჰე
ანტოკრატორ ჰოსპიტალ
როდრომოს (ეპიტჰეტ ოფ შტ. ჟოჰნ ტჰე აპტისტ) “ ორე-
რუნნერ”

პროელეუსიმაიოს მემბერ ოფ ტჰე რეტინუე ოფ ა გენერალ
პროკეიმენონ ვერსე ფრომ ტჰე პსალმს სუნგ ბეფორე ტჰე
პოსტოლიც პისტლე ინ ტჰე ლიტურგე ორ ბეფორე
ოტჰერ ლეცტიონს ინ ტჰე ოფფიცეს
პრონოია იმპერიალ გრანტ ოფ ტახ ანდ ოტჰერ რევენუეს
ფრომ ა სპეციფიც პროპერტე
პროლიმიონ სალმ 103 (104), წიტჰ წჰიცჰ ტჰე ოფფიცე ოფ
ვესპერს ბეგინს

როპჰეტოლოგიონ / როპჰეტეს / როპჰეტეია ლიტურგიც-
ალ ბოოკ ცონტაინინგ რეადინგს ფრომ ტჰე პროპჰ-
ეტს ანდ ოტჰერ ბოოკს ოფ ტჰე ლდ თესტამენტ
პროსოდია ფეეს პაიდ ტო სტატე ოფფიციალს
პროსომოია ჰყმნს სიმილარ ინ რჰყეტჰ ანდ მელოდუ
პროსტაგმა / პროსტახის იმპერიალ დოკუმენტ ცონვენინგ
ან ადმინისტრაცივე ორდერ

პროტეკდიკოს ეცცლესიასტიცალ ჯუდგე რესპონსიბლე
ფორ ტჰე დეფენსე ოფ სუსპეცტედ ცრიმინალ ოფფენდერს ლოს-
სარე

[1688]

პროტოალლაგატორ ცჰიეფ ოფ ტჰე ოფფიცერს ინ ცჰარგე
ოფ მილიტარე დეტაცჰმენტს ცალლედ ალლაგია

პროტოკენტარცჰოს ცჰიეფ ოფ ტჰე კენტარცჰოი (ქ.ვ.)

პროტომენიტეს ტიტლე ოფ ტჰე ცჰიეფს ოფ ტჰე მედიცალ
სტაფუ ატ ტჰე ანტოკრატორ ჰოსპიტალ

პროტონოტარიოს ცჰიეფ ოფ იმპერიალ სცრიბეს ანდ სე-
ცრეტარიეს

პროტოპაპას სენიორ პრიესტ წჰო ინ ტჰე აბსენცე ოფ ტჰე
ბისჰოპ აცტედ ას ჰის ვიცარ

პროტოპროედროს ჰიგჰ-რანკინგ ტიტლე იმპლყინგ პრეცე-
დენცე

პროტოს ჰეად ოფ ტჰე ტჰონიტე მონასტიც ცომმუნიტუ;
ცჰიეფ დოცტორ ატ ტჰე ანტოკრატორ ჰოსპიტალ

პროტოსპატჰარიოს ტიტლე ცონფერედ ონ ცომმანდერს
ოფ ტჰემეს უპ ტო ტჰე 10ტჰ ც. ყ ტჰე 11ტჰ ც., იტ

წას ჰელდ ბე ლოწერ მილიტარე ოფიცერს ანდ ოტჰერ
ფუნციონარიეს

პროტოსპატჰარიისა წიფე ოფ ა პროტოსპატჰარიოს (ქ.ვ.)

პროტოსტრატორ ცომმანდერ ოფ ტჰე ტროოპს ანდ ონე ოფ
ტჰე ჰიგჰესტ დიგნიტარიეს უნდერ ტჰე

ალაიოლოგოი

პროტოსტრატორისსა წიფე ოფ ა პროტოსტრატორ (ქ.ვ.)

პროტოსენკელლოს ადვისერ ტო ტჰე პატრიარცჰ ორ ა ბი-
სჰოპ

პროტოვესტიარია ფირსტ ინ რანკ ოფ ტჰე ემპრესს'ს ატ-
ტენდანტს

პროტოვესტიარიოს ტიტლე ჰელდ ბე ჰიგჰ ცივილ ანდ მილ-
იტარე ოფიციალს

სეცჰოსოსტის (ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Vირგინ არე) “შავიორ ოფ
შოუელს”

პტერეგია ლატერალ სპაცეს ინ ტჰე სანცტუარე (?)

პტოცჰოტროჰჰოს ოფიციალ ინ ცჰარგე ოფ ან ინსტიტუ-
ტიონ ფორ ტჰე პოორ ანდ სიცა

ქუაესტორ ჯუდიციალ ოფიცერ

რასო ტჰე ოუტერ გარმენტ ოფ ა მონკ

საკელლარიოს ოფიციალ ინ ცჰარგე ოფ ტჰე იმპერიალ
ორ პატრიარცჰალ საკელლე (ქ.ვ.); ლოცალ ეცცლესიასტიცალ

ტრეასურერ

საკელლე იმპერიალ ტრეასურე წჰერე ა რეცორდ ოფ იმ-
პერიალ მონასტერიეს ანდ ტჰეირ პროპერტიეს წას

ეპტ; ნამე ოფ ტჰე პატრიარცჰალ ტრეასურე

საკელლიონ სეე საკელლე

შცჰემატოლოგიონ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე სერვიცე ფორ
ტჰე ცლოტჰინგ ოფ ა მონკ

სებასტოკრატორ ტიტლე ცონფერრედ ონ ტჰე ემპერორ'ს
სონს ანდ ბროტჰერს უნდერ ტჰე ომნენოი

სებასტოკრატორისსა წიფე ოფ ა სებასტოკრატორ (ქ.ვ.)

სებასტოს ტიტლე ჰელდ ბე მემბერს ოფ ტჰე არისტოცრაცე
ანდ ტჰე იმპერიალ ფამილე უნდერტჰე

ომნენოი

სეკრეტონ დეპარტმენტ ოფ ადმინისტრაციონ

სემანტრონ ტრადიციონალ ინსტრუმენტ ოფ ცალლ ინ მო-
ნასტერიეს. იტ ცონსისტედ ოფ ა ფლატ წოოდ ორ მეტალ

ბოარდ სტრუცკ წიტჰ ა ჰამმერ ტო პროდუცე ა რესოუნდინგ
 ტონე
 სემეიომა / სემეიოსის რეცორდ ოფ ა ჯუდიციალ დეცი-
 სიონ
 სიგილლიდიონ დიმინუტივე ოფ სიგილლიონ (ქ.ვ.)
 სიგილლიონ ოფფიციალ დოცუმენტ ცონფირმედ ბე ა
 სეალ
 სკარამანგიონ სილკ ტუნიც წიტჰ ბელტ ანდ ლონგ
 სლევეეს წორნ ბე ტჰე ემპერორ ანდ მემბერს ოფ ტჰე
 ცოურტ; სილკ ცლოტჰ ბე ტჰე სამე ნამე უსედ ას ა ცოვერ
 ფორ ტჰე ალტარ ლოსსარე
 [1689]
 სკეპე ჰეადცოვერინგ ოფ ა ნუნ
 სკეტე სმალლ მონასტერჲ; ჰერმიტაგე
 სოლემნიონ იმპერიალ გრანტ
 სპატჰაროკანდიდატოს დიგნიტე ცონფერრედ ონ ოფფი-
 ციალს ოფ ლოწერ რანკ
 სჰჰრაგის (ლიტ. “სეალ”) ბლესსინგ, ი.ე., სიგნ ოფ ტჰე
 ცროსს მადე ბე ტჰე ინსტალდინგ ბისჰოპ ონ ტჰე
 ჰეად ოფ ა ნეწლე ელექტედ სუპერიორ; სამე რიტე პერ-
 ფორმედ ბე ტჰე სუპერიორ ატ ტჰე ინსტალდა-
 ტიონოფ ოტჰერ მონასტიც ოფფიციალს
 სტაურიონ ეუცჰარისტიც ბრეად ოფფერინგ ინ ტჰე სჰაპე
 ოფ ა სმალლ ცროსს
 სტაუროპეგიონ მონასტიც ფოუნდატიონ ცჰარტერ ისსუედ
 ბე ლოცალ ბისჰოპ ორ ტჰე პატრიარცჰ
 სტჰლაბოპოლოს (= სკლაბოპოულოს) სეე დოულოს
 შტიცჰერარიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე სტი-
 ცჰერა (ქ.ვ.)
 შტიცჰეროკატჰისტარიონ ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ
 ბოტჰ სტიცჰერა (ქ.ვ.) ანდ კატჰისმატა (ქ.ვ.)
 სტიცჰერონ ჰემნ სუნგ აფტერ ონე ორ მორე ვერსეს ოფ ა
 პსალმ
 შტიცჰოპჰონ უნიდენტიფიედ ლიტურგიცალ ბოოკ ინ
 ჩჰურცჰ შლაგონიც პრობაბლე სიმილარ ტო ტჰე ყზანტინე
 შტიცჰერარიონ (ქ.ვ.)
 სტრატეია მონეტარე ცომმუტატიონ ოფ მილიტარე სერვიცე
 სტრატეგოს (გენერალ) მილიტარე გოვერნორ ოფ პროვ-
 ინცე; ცომმადერ ოფ სმალლ ტერრიტორიალ ანდ მილიტარე

უნიტ ბე ტჰე 11ტჰ ც.
 სტრატეუტეს არმე რეცრუიტინგ ოფფიცერ
 სემპენტჰეროს ფატჰერ-ინ-ლაჴ ოფ ონე'ს სონ ორ დაუგჰტერ
 სენაპტე ტჰე ოფ ლიტანე ცონსისტინგ ოფ ა სერიეს ოფ
 ინტერცესსორე პრაყერს ანდ რესპონსეს ლინკედ
 ტოგეტჰერ
 სენახარიონ ცჰურცჰ ცალენდარ ოფ ფიხედ ფეასტს ინდი-
 ცატინგ, ბუტ ნოტ ინცლუდინგ, ტჰე ლიტურგიცალ რეადინგს
 პროჰერ ტო ეაცჰ ფეასტ; ცოლლეცტიონ ოფ ბრიეფ ჰაგიო-
 გრაჰჰიცალნოტიცეს ანდ ოტჰერ ინფორმატიონ
 რელეევანტ ტო ტჰე ცელებრატიონ ოფ ფეასტს ინ ტჰე ცჰურცჰ
 ცალენდარ; ტიტლე ოფ მონასტიც ლიტურგიცალ
 ტჰეპიკა
 სენონე ობლიგატიონ ოფ ფარმერს ტო სეღლ პარტ ოფ
 ტჰეირ ცროჰს ტო ტჰე სტატე ატ ა ფიხედ პრიცე; მონეტარე
 ლანდ ტახ ფრომ ტჰე 10ტჰ ც. ონწარდ
 სენტჰრონონ სეატს ფორ ტჰე ბისჰოპ ანდ ტჰე პრიესტს ინ
 ტჰე ბაცკ ოფ ტჰე აჰსე ოფ ა ცჰურცჰ
 ტაგმატა აფტერ ტჰე ენდ ოფ ტჰე 10ტჰ ც., ტჰე ტერმ აჰ-
 პლიედ ტო მილიტარე ცონტინგენტს ინ გენერალ
 ტახატიონ ფისცალ ლეჟე ფორ ტჰე მაინტენანცე ოფ პო-
 ლიცე
 ტახიარცჰეს მილიტარე ცომმანდერ ოფ ა 1,000-მან უნიტ
 თელონია (ლიტ. “ჰლაცეს ოფ ტოლდ”) ჰლაცეს წჰერე
 ტჰე სოულს ოფ დეად სინნერს არე სტოჰჰედ ანდ ეხამინედ
 ბე დემონს პერსონიფიკინგ ვარიოუს სინს; ტიტლე ოფ წორკ ბე
 ეოჰჰეტოს ტჰე დეცლუსე
 ტემჰლონ სცრეენ სეპარატიონ ტჰე ნაჴე ფრომ ტჰე სანცტუ-
 არე
 ტეტარტერონ გოლდ ცოინ ოფ ლიგჰტ წეიგჰტ (3.98 გ) ინ
 ტჰე 11ტჰ ც.; სმაღლ ცოჰჰერ ცოინ წორტჰ 1/4 ოფ
 ტჰე ოლდ ფოლლის (ქ.გ), წჰიცჰ იტ რეჰლაცედ ბე ტჰე ენდ ოფ
 ტჰე 11ტჰ ც.
 ტეტარტიონ 1/4 მოდიოს (ქ.გ)
 თეტრაბასილეიონ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე ფოურ ბოოკს ოფ
 ინგს ინ ტჰე ლდ თესტამენტ: I ინგს (I
 შამუელ), II ინგს (II შამუელ), III ინგს (I ინგს), IV ინგს
 (II ინგს)

ტეტრაკარიკოსელონ ბუილდინგ ფორ ტჰე პრივატე უსე ოფ
ტჰე ემპერესს ინ ტჰე მონასტერე ოფ
ეცჰარიტომენე ლოსსარე
[1690]

ტჰეოტოკიონ ჰემნ ადდრესსედ ტო ტჰე Virგინ არე;
ჰეპერჰერონ ოფ ჟოჰნ II ომნენოს (1118–43)

სჰოწინგ ონ ტჰე რევერსე ტჰე ემპერორ ანდ ტჰე Virგინ არე
თჰეოტოკოს ეპიტჰეტ ოფ ტჰე Virგინ არე “ ოტჰერ ოფ
ოდ”

ტჰრეე ჰუნდრედ ანდ ეიგჰტენ ფატჰერს ალლეგედ ნუმბერ
ოფ ტჰე ფატჰერს წჰო ატენდედ ტჰე ჩოუნცილ
ოფ იცაეა ინ 325, სუგესტინგ ტჰე 318 სერვანტს ოფ ბრაჰამ
ტოპოტერეტეს მილიტარე ოფფიცერ ინ ცჰარგე ოფ ა
სმალლ დისტრიცტ

ტოურმარცჰეს ჰიგჰ-რანკინგ მილიტარე ცომმანდერ ანდ ცივ-
ილ გოვერნორ ოფ ა ლარგე სუბდივისიონ ოფ ა
ტჰემე

ტრაცჰე, ნომისმა ცონცავე ცოინ ოფ ელექტრუმ (= 1/3
სტანდარდ გოლდ ცოინ) ორ ბილლონ (= 1/48სტან-

დარდ გოლდ ცოინ) სტრუცკ ფრომ ტჰე 11ტჰ ტო ტჰე 14ტჰ ც.

ტრიბოუნოს ოფფიციალ ინ ცჰარგე ოფ როად მაინტენანცე
ინ ჩონსტანტინოპლე

ტრიკეჰჰალონ, ნომისმა ელექტრუმ ტრაცჰე (ქ.ე) ტჰატ ჰად
ონ იტ ტჰე ჰეად ოფ ტჰე ემპერორ, ტჰე

Virგინ არე, ანდ ჩჰრისტ

ტრიკლინოს დინინგ როომ; რეცეპტიონ ჰაღლ

თრიოდონ ლიტურგიცალ ბოოკ წჰოსე ჰემნს არე ცომ-
პოსედ, ფორ ტჰე მოსტ პარტ ოფ ტჰრეე ოდეს. Iტ

ცონტაინს ოფფიცეს ფორ ტჰე ნინე წეეკს პრეცედინგ ასტერ
ანდ ტჰე ეიგჰტ წეეკს ფოლლოწინგ იტ.

თჰე ლატერ პერიოდ წას ცოვერედ ბე ტჰე ენტეკოსტარიონ
(ქ.ე) აფტერ ტჰე 14ტჰ ც.

ტრიოდონ სჰორტ ჰემნ ოფ ტჰრეე ოდეს

ტრისაგიონ ტჰე “ტჰრიცე ჰოლე” ჰემნ (“ ოლე ის ოდ, ჰო-
ლე ანდ მიგჰტე, ჰოლე ანდ იმმორტალ”);

ინტერცესსორე პრაყერ ბეგინნინგ წიტჰ ტჰის ჰემნ

ტროპარიონ სჰორტ ლიტურგიცალ ჰემნ

ტროპიკე სმაღლ პავილლიონ სერვინგ ას ა რესიდენცე
ფორ როყალ ნუნს ატ ტჰე ცონვენტ ოფ

ეცპარიტომენე

Τὸ ἰκόν ტყპიკონ მონასტიც ფოუნდატიონ ცპარტერ; ლი-
ტურგიცალ ორდინალ დესკრიბინგ ტჰე სერვიცეს ფორ ეაცჰ დაყ
ტზიერონ ტყპე ოფ კიტცჰენ უტენსილ ორ აგრიცულტურალ
ტოოლ (?)

ტზოუნგანიონ / ტსოუკგანიონ ბაღლ გამე ოფ ერსიან ორი-
გინ პლაყედ ონ ჰორსეპაცკ

ველუმ (ჯუდგე ოფ ტჰე ველუმ) მემბერ ოფ ა ტრიბუნალ
მეეტინგ ბეჰინდ ა ცურტაინ ატ ტჰე ჰიპპოდრომე

ვესტარცჰეს ტიტლე ცონფერრედ ონ ლოწ-რანკინგ ოფფი-
ციალს

ვესტეს ტიტლე გრანტედ ტო პრომინენტ მილიტარე ცომ-
მანდერს

ვესტიარიონ სტატე ტრეასურე

ვესტიარიტეს იმპერიალ ბოდყგუარდ

ვესტიარიტისსა წიფე ოფ ა ვესტიარიტეს (ქ.ვ.)

ვოივოდე (ვოივოდას) ტიტლე ოფ ტჰე რულერ ოფ ჭალლა-
ცჰია

წასჰინგ ოფ ტჰე ფეეტ (ნიპტერ) ცერემონიალ წასჰინგ ოფ
ტჰე მონკ'ს ფეეტ ბე ტჰე სუპერიორ ონ ოლე

თჰურსდაყ ინ ცომმემორატიონ ოფ ჩჰრისტ'ს წასჰინგ ოფ ტჰე
ფეეტ ოფ ტჰე პოსტლეს ატ ტჰე ასტ

შუპპერ

ზეუგარატოს ა პეასანტ წჰო ოწნედ ა პაირ ოფ ოხენ

ზეუგარიონ ლანდ ცულტივატედ ბე ა პაირ ოფ ოხენ

ზეუპან (ზეუპანოს) ჰიგჰ-რანკინგ ჭალლაცჰიან ოფფიციალ

Глоссарий

Этот глоссарий содержит следующее: 1) транслитерировал сроки(термины;условия), не переведенные или идентифицированные в переводы на этом сборе; 2) транслитерируемые сроки(термины;условия), которые были идентифицированы, но происходят(встречаются) больше чем однажды в переводах; и 3) определенные английские сроки(термины;условия), требующие расширенных(продленных) определений.

авва (ы)/^{აჲ}პა ("отец") название(право) уважения(отношения), специально для видных(заметных) или старших монахов

^{ცხელი}წმინდა იკონა Девы Марии, "не сделанной руками"

воздух наибольшие из трех литургических покрывал имел обыкновение покрывать(охватывать) потир и дискос

^{აღრიცხვ} дополнительный финансовый налог на деревне; прекрасный для уголовного преступления

^{აგაპე} похвальные гимны, содержащие фразу "слава Богу"

Акафист анонимный гимн двадцати четырех строф, освященных Деве Марии и спетый

в течение пятой недели Большого Великого поста, в то время как паства стоит

государство(состояние) ^{აგაღი} скуки и духовной летаргии, притесняющей монахов, особенно ^{სოფი}გარეის

капуста ^{აღმია}, сохраненная в морской воде и уксусе

^{ბარგერო} შშ ^{მამას} и Дамиан, самое известное из исцеления канонизирует, кто получил

никакая оплата за их службы (праздник: ^ლ ноябрь и ^ლ июль)

название(право) ^{ანტყვ}პატოს совещалось на высоких административных чиновниках

^{ანტიკანონი} денежно-кредитная оплата, чтобы избежать обязательства ^{კანონი} (ქვ).

оплата ^{ანტი}მდიტორი, чтобы избежать обязательства обеспечения жилья для войск

антифон (антифнон) стихи от Псалтыря, спетого поочередно двумя хорами в литургии

и обряды

Эпитет ნტიპონეტეს Христа, который дал его жизнь как "поруку" для спасения человечества

Эпитет ნტიპონეტრია Девы Марии, подчеркивающей ее роль как заступница

აპლეკტონ обязательство предоставить жилье войскам

Повечерие, Мега литургическая книга, содержащая обряд Большого Повечерия, спетого во время

Великий пост

представитель персонала აპოკრიხიაროს церковной власти(полномочия); посланник императора

монахи აპოსტოლიკოი აპოსტოლიკონ схемы (ქ.ვ).

схема აპოსტოლიკონ посредничает монашеский чин между таковыми из мученика и ангела

პოსტოლოს литургическая книга, содержащая разночтения(поучения) от законов и Посланий апостолов

используемый во время литургии

архимандрит, выше из большого монастыря или группы монастырей

რტზიბოურიაზს ონოპქესიტე армяне, которые постились в среду и в пятницу первой недели

из ორიოდონ (трехнедельный период, предшествующий Большому Великому посту). Византийский პოლეძო-

гробницы высмеивали эту практику, утверждая, что она почитала память о რტზიბოურიონ (или

რტზიბოურიონს), любимая собака армянского учителя и Святого святого. შერგოს

жена ასეკრეტისსა империи სეცრეტარე ლოსსარე [1680]

термин ასპრონ, использованный для различных серебряных монет в ლ4ტპ-ღ5ტპ ც.

ასპრონ, ნომისმა ტრაცჴე срок(термин), примененный главным образом к низкопробному золоту / серебру и иногда к электруму

ტრაცჴე (ქ.ვ).

ასტერისკოს перекрестил металлические бары(бруски), поддерживающие покрывало, которое защищает дискос, содержащий ტჴეეუცჴა-

хлеб რისტიც

группа აუღე зданий во внутреннем дворе окружена стенами
აუტოკრატორ абсолютный правитель(линейка); название(право)
императора

ბასილეს; ფ. ბასილისა император; императрица
ეპაია ღვის (эпитет Девы Марии) “верная надежда”
название(право) Цезаря(кесаря) совещалось на членах
императорской семьи под ომბეზოი
жена ცაესარისა Цезаря(кесаря) (ქ.ვ).

канон (კანონ) литургический гимн разделился на девять песней,
каждая из которых состоит из несколько
строфы

Проповедь катехизиса с наставлениями для монахов; книга,
содержащая такие проповеди
частный человек ცჰარისტიკაროს, которому предоставили
администрацию монастыря

чиновник ცჰარტოულაროს бюро с финансовыми и архивными
обязанностями; в 11-ом ც. мог срок(термин)
также назначьте командующего на области(поле)

Сыропуст, неделя (ჰებდომას ტეს ტეროპჰაგოუ / თურინე)
неделя, немедленно предшествующая

начало Большого Великого поста, во время которого сыр мог бы
все еще ბეეატეზ

ცჰიატონ ნომისმა (освещенный(зажженный). “ნომისმა с X”) В
конце 11-ого ც. срок(термин) определял ა

ჰეჰერჰერონ (ქ.ვ). из ლეხოს я (1081-1118) показ на лицевой
стороне сокращение

Иѳ/Хѳ (Иисус Христос)

ცჰოროს большая многоугольная структура, приостановленная от
купола церкви и переноса несколько
светильники и маленькие люстры

ცჰრესობულ (ცჰრესობოულონ) документ, имеющий золотую
печать императора (булла)

закрытие то, праздника (აპოდозის) день, на который
предписанный период для празднования ა

концы праздника

Икона ექოს, представляющая Деву Марию и Иоанна
Крестителя, стоящего с обеих сторон

Христос их руками простирался к нему
 დესპონა (освещенный(зажженный). "богоматерь," "хозяйка")
 эпитет Девы Марии; название(право) императрицы
 название(право) დეუტერეონ священника, который мог
 действовать как священник для პროტოპრესბიტეროს
 (старший(главный) священник) в
 отсутствие последнего
 დიკაიოპყლას (Большой Церкви) патриарший чиновник,
 действующий как судья в случаях церквей -
 природа монеты в Сиаме
 название(право) დისკუპატოს совещалось на судьях и
 административных чиновниках
 დომესტიკოს чиновника тем соединился с ведением финансовых
 дел тем
 тонна დომესტიკოს სცპოლონ командующий армии
 დოულოს (освещенный(зажженный). "раб") почетное
 название(право), определяющее близкую ассоциацию с императором
 командующий вооруженных сил(войск) დოუბ большого
 დისტრიცტ ღოსსარე
 [1681]
 отдел დრომოს официальной почты(должности) и
 транспортировки
 დროუნგარიოს военный служитель низкого чина
 держатель დროუნგაროკომეტეს объединенного военного обряда
 დროუნგარიოს (ქ.ვ). и კომეს (ა
 низший служитель)
 дукат (დოუკატონ) серебряная ценность монеты 1/12 ჰეპერპერონ
 (ქ.ვ). в 14-ом в.
 глава ეოდიკოს имперского казначейства
 описание ეკპრასის произведения искусства
 ეკტენეს / ეკტენე тип длительной и пылкой литании, состоящей
 из просьб и ответов
 ლეოუსა (эпитет Девы Марии) "милосердный"
 ემპყეტეუსის долгосрочный арендный договор относительно
 церковных земель(стран)

ეზკაობოზ (освещенный(зажженный). "инаугурация"), праздник держал первое воскресенье после Пасхи, чтобы праздновать начинание -

ბობგ новой жизни в Христе

ეპკოლჰიობ осенили себя крестным знаменем или маленькая икона, которую носят вокруг шеи

Вход Девы в Храм, или Праздник Святой Святых (ოსოფოზ / тонна აგოზ

აგოზბ) Представление Девы в Храме (21 ноября)

ეპარცჰ (ეპარცჰოზ) правитель Константинополя

ეპიოზიზ неопознанный имперский доход

обряд ეპჰორეია ეპჰოროზ (ქ.ვ).

защитник ეპჰოროზ или опекун монастыря

концессия(уступка) ეპოდოზიზ церковного учреждения от одной церковной власти(полномочия) к другому

ეპოდამბიკოზ декоративные манжеты, которые носят по рукавам стихаря епископа

собственность ეპიზკეპიზი держалась императором

тонна эпитаксиального слоя ჰიპპოდრომობ синонимичный (?) с эпитаксиальным слоем ტოუ ჰიპპოდრომოუ, то есть, судья трибунала это встретилось в Ипподроме

тонна эпитаксиального слоя ოიკეიაკობ глава имперского частного казначейства

эпитаксиальный слой ტოუ კანიკლეიოუ частный секретарь императора и влиятельного чиновника

эпитаксиальный слой ტოუ სტრატოუ высокопоставленный служитель, обязанность(пошлина) которого состояла в том, чтобы выбрать место, где армия настраивала(устанавливала)

разбейте лагерь в то время как на кампании

ეპიტაჰჰიოზ ჰეძბოზ погребальный гимн

литургический ეპიტრაცჰელიობ украл носивший священниками и епископами

ესომონიტეს ("внутренний монах") получатель жителя живущего содержания

უცჰოლოგოზ литургическая книга, содержащая молитвы относительно всех служб

напиток ეუკრატონ подготовился от перца, тмина, и аниса
вливанием с кипящей водой

короткий гимн ეულოგეტარიონ, который следует за декламацией
ვერსიცლე “Блаженное искусство Вы,
Бог”

ვერგეტის (эпитет Девы Марии) "благотворительница"

вес ეხაგონ имеет размеры эквивалентный 4.44 г. Однако,
использование этого срока(термина) в ტყპიკა

указывает большую меру

гимн ეხაპოსტეიღარიონ, спетый в конце утрени

ეხომონიტეს (“внешний монах”) нерезидентный получатель
проживания აღლოწანცე ღოსსარე

[1682]

Быстро Святого Филиппа со дня после ознаменования Святого
Филиппа, 14 ноября

в течение 24 декабря

Быстро Успения Девы Марии с 1 до 14 августа

Быстро Святых Апостолов с воскресенья Всех святых (первое
воскресенье после Пятидесятницы)

в течение 28 июня

Праздники Бога (ღესპოტიკაი ჰეორტაი) пиршествуют в честь
Христа. Вместе с праздниками

Дева Мария, апостолы Петр и Павел и Св. Иоанн Креститель,
они формируются

Большие Праздники (მეგაღაი ჰეორტაი), то есть, Рождество
Девы (8 сентября), Возвышения

Крест (14 сентября), Представление Девы в Храме (21 ноября),

Рождество (25 декабря), Крещение (6 января), Представление
Христа в Храме (2

Февраль), Благовещение (25 марта), Рождество Св. Иоанна
Креститель (24 июня), უმ პეტრ

и Павел (29 июня), Преображение (6 августа), Успение Девы
(ღ5 август),

Усекновение главы Св. Иоанна Креститель (29 августа), и
мобильные праздники Пасхи (Пальма(Ладонь))

В воскресенье, Распятие на кресте, Воскресение, Вознесение,
Пятидесятница)

единица ფოლლის счета, равного ლ/288ტპ нормы ნომისმა (ქ.ვ).
украшения გამმატია в форме греческой гаммы послания,
показательной из номер три

и следовательно символ Троицы

გელლიონ неопознанная монета, вероятно итальянский язык

Книга ერონტიკონ, содержащая высказывания и дела ранних
отшельников

Эпитет ორგოეპეკოს Девы Марии, “кто слушает и
стремительно отвечает на молитву”

название(право) გრაპტაი четырех пожилых женщин, имеющих
тенденцию церковь Богородицы ლეოუსა в

Монастырь вседержителя

монета серебра გროსსო Vებეტიაბ маленькой ценности

каша (გროუტე) простая или жареная мука смешалась с горячей
водой

ჰაგიოგეორგატონ, ნომისმა электрум ტრაცჰე (ქ.ვ). показ на
перемене император Джон II

ომენოს (1118-43) и Св. Георгий

ეირმოლოგიონ литургическая книга с или без музыкального
примечания, содержа образцовые строфы на

который базируются мелодия и ритм песней различных канонов

Книга ეორტოლოგიონ, перечисляющая праздники церкви,
сопровождаемой краткими биографиями

празднуемые Святые

ჰერონი погребальная часовня, освященная Св. Михаилу в
монастыре Вседержителя

икона ჰეტოიძასია, представляющая готовый трон для Второго
пришествия Христа

Название(Право) ეხაემეროს, данное проповедям Василия
Кесарии в шесть дней Создания в

Происхождение I и часто к 67 проповедям Иоанна Златоуста на
Происхождении

ჰეხაგონი видят ეხაგონი

диск металла ჰეხაპტერეგონ с представлением шестикрылого
შერაპჰეოდ продолжил полюс(поляка)

во время религиозной процессии

ჰიპპოდრომე, კრიტეს ტოუ судья трибунала, который
встретился в ипподроме

ოღეგეტრია драгоценная икона Девы приписывала Св. Луке и держала в ოღეგონმონას-

ტერუ в ჩონსტანტინოპლე ღოსსარუ
[1683]

ჰოლოკოტინონ, სტამენონ стандартная золотая монета
чиновник ჰორეიარიოს, отвечающий за государственные
зернохранилища

Часослов литургическая книга, содержащая ежедневные обряды:
მესონეკტიკონ (полуночный обряд),

утреня (утреня), ჰორაი (сначала, третьи, шестые и девятые
часы), вечерня (вечерня)

и повечерие (повечерие)

гимн ჰეპაკოე, спетый после ეულოგეტარიონ (ქ.ვ). во время
утрени по воскресеньям и праздников

ჰეპერჰერონ стандартная золотая монета от последнего 11-ого ც.
вперед

гиперпиротехнические средства(гиперпирогаллолы) ლიტრა
ლიტრა (ქ.ვ). из золота или 72 золотых монет

ჰეპერტიმონ увеличиваются предполагаемого налога

ჰეპერტიმოს почетное название(право) митрополита

იდიომელონ სტიცჰერონ (ქ.ვ). у этого есть его собственная
мелодия и ритм

იდიორეგჰმისმ (იდიორეგჰმია, "саморегуляция") монашеский
режим, разрешающий монахам приобретать

собственность через их собственную рабочую силу, спите и
поешьте в их собственных обителях, и управляйтесь

избранный совет монахов вместо начальника

наложенный гость (კატაპემპტოს) гость послал в монастырь
внешней властью(полномочием)

იგჰმოს (= ეგჰმოს, освещенный(зажженный). "сито")
перфорированное (?) металлическое прикрытие для потира общины

კაბაღღარიოს ("рыцарь" / "кавалерист") низкосортный сановник

კანისკიონ (освещенный(зажженный). "маленькая корзина")
пожертвование, натуральное владельцам и государственным
официальным лицам; дар для

посвящение к монастырю

налог კანონიკონ наложен на монастыри для обслуживания местного епископа

კაპრილინგას (კამერლენგუს) финансовый директор в суде Роджера I (1071-1101) из

Сицилия

კასტრიონიონ неопознанный срок(термин), описывающий своего рода шелковую ткань

კასტრიონოს (= კასტრესიონს) придворный, отвечающий за четверти(кварталы) императора

კასტრონ укрепил урегулирование(поселение); город

კატეცჰოუმენა / კატეცჰოუმენია галерея в ტრიფორიუმ церкви

კატეპანიკიონ маленькая административная единица от ლ2ტჰ ც. вперед

правитель კატეპანო большой епархии в 11-ом ც.; местный государственный служащий от 12-ого ც. вперед

подразделение кафизмы Псалтыря; гимн тот, во время пения который заседание ისპერმიტტედ

კატოვლია неопознанная часть раки

ეცჰარიტომენე (эпитет Девы Марии) “полный благодати”

კელლიონ монашеская обитель около общинного монастыря, занятого კელლიოტეს (ქვ.);

маленький монастырь

монах კელლიოტეს, живущий один или с компаньоном около общинного монастыря

то, что он посетил бы в целях вероисповедания(почтения) и от которого он получил свой еженедельник

поставки(запасы)

командующий კენტარცჰოს ста мужчин в армии или флоте

კენტემატა подобные вышивке знаки, предшествующие названию(имени) праздника в монашеском календаре к

укажите или незначительный(младший) праздник или один, для которого предписан пост

კენტენარიონ 100 ლიტრაი (ქვ.); часто используемый в ссылке(рекомендации) на золото или золото ცონის ღოსსარე

[1684]

срок(термин) კლიმაკეს, описывающий три приюта, построен აკოურიანოს

единица кокобн счета, равного 1/24-ому из нормы бომბმბ
 (ქვ); неопознанный большой
 измерение поверхности
 კოღღებ კიპტილ პშენიцу, смешанную с изюмом, семенами
 граната, травами и окроплением
 жареная мука и сахар, поданный после мемориального
 обслуживания(службы)
 კომოდრომიკობн вторичный налог, состоя из обязательства
 предоставить армейских кузнецов
 гвозди и подковы
 ონტაკარიონ литургическая книга, содержащая сбор კონტაკია
 (ქვ).
 кондак литургический гимн в честь Святого или праздника
 ოსმოსოტიორა (эпитет Девы Марии) “спаситель мира”
 კოუდაი неопознанные участники религиозной процессии,
 вероятно “тыловая стража” (?) (от
 Итальянский язык, кода)
 название(право) კოუროპალატეს, предоставленное генералам в
 11-ом ც. (но не высокопоставленное достоинство от
 12-ый ც. вперед)
 тип კოუტროუბიბ коммерческой лодки
 хористы профессионала კრაკტაი
 срок(термин) კუკლიონ, определяющий здание, установленное
 ტტაღეიატეს служить гостиницей
 Господи помилуй литургический молящийся “Бог помиловал”
 луч(балка) металла ღამბა с подсвечниками, используемыми по
 иконе, развивается и экран святилища
 ღამპლიგჰტიბგ, обряд (ღუცჰნიკობნ) первая часть вечерни, когда
 светильники освещены(зажжены) в
 вечер
 ღაოსენაკტეს монашеский чиновник, отвечающий за
 поддержание ордена(порядка) в церкви
 монастырь ღავრა, состоящий из рассеянных индивидуальных
 обителей и помещения для проведения культурных и общественных
 мероприятий для ასსემ-
 ბლიბგ по уикэндам

Великий пост, Большой (მეგაღე ტესსარაკოსტე) сорокадневный
 период поста и раскаяния, предшествующего Святому
 Неделя (то есть, неделя перед Пасхой)
 измерение поверхности лептона, равное ღ площади ორგეოა (=
 площадь со сторонами 2.10 მ)
 ღიბეღლიკონ уменьшал(сокращал) земельный налог,
 заплаченный отдельными лицами или монастырями, к кому
 государство(состояние) уступило земли(страны)
 чьи владельцы уплаты налогов исчезли
 документ ღიბეღლოს соединился с назначением на частного
 человека или монастырь реальных
 собственность в деревенской коммуне, на которой налоги
 прекратили платиться
 мера по ღიტრა веса, изменяющегося от 3ღ9 გ к 324 გ
 ღოგარიასტეს финансовый чиновник, служащий диспетчером в
 различных отделах
 Слово (эпитет Христа) “Слово Божье”
 руководитель ღოგოტჰეტეს правительственного бюро;
 патриарший чиновник, действующий как патриарх перепред-
 სენტატივე и представитель
 ღოგოტჰეტეს, გენიკოს глава финансового отдела, имеющего
 дело с оценкой и сбором
 из налогов
 ღოგოტჰეტეს სტრატოტიკოს высокопоставленное должностное
 лицо, имеющее дело с налогами солдат. 11-ым ც. он
 также приобрел судебные обязанности.
 ღოგოტჰეტეს ტოუ ღრომოუ высокопоставленное должностное
 лицо, действующее как министр иностранных дел и советник
 к ემპერორ ღოსსარე
 [1685]
 документ ღუსის вышел имперской или патриаршей канцелярией
 в ответ на ходатайство
 высокопоставленное название(право) მაგისტროს, которое начало
 терять его значение 11-ым ც.
 ჰეადცოვერინგ монахини მაგოულიკონ
 მაღაგმა чистое золото
 солдаты მაღარატიო вооружились топорами

чиновник მანდატორ ნანათ для специальных миссий
 მაპპორიონბ одяние, покрывающее голову и плечи и, в случае
 работников ЗАКСа,
 все тело
 მაგზოუკატობნ финансовый налог для обслуживания солдат
 вооружился булавами
 мера (მეტრონბ) мера объема: морская или стандартная мера для
 вина (= 10.25
 литры) и елей (= 8.52 литров); აზნობიკონბ (= 2/3 морская мера);
 монашеский (= 4/5
 морская мера)
 ეატფარე, неделя (ჰებდომას ტეს პოკრეო) на прошлой неделе,
 во время которого мясо могло бы все еще быть
 съеденный перед началом Большого Великого поста, то есть,
 вторая неделя перед Большим Великим постом
 მეგას დომესტიკოს высший командующий армии
 მეგას დოუბс командующий флота
 მეგას დოუბс тонна სცჰოლონ на Востоке, синонимичном (?) с
 მეგას დომესტიკოს тонна სცჰოლონ в
 Восток, то есть, главнокомандующий армии на Востоке
 მეგას დროუზგარიოს высокопоставленный военно-морской
 служащий
 მეგას კონოსტაულოს (“счет(граф) конюшни”) название(право),
 рожденное членами аристократии от
 13-ый ც. вперед
 მეგას ლოგარიასტეს финансовый чиновник, действующий как
 общий диспетчер расходов
 მეგას პრიმიკერიოს высокопоставленный придворный, функция
 которого должна была представить императора с его
 скипетр при церемониях суда
 მეგას სტრატოპედარცჰეს высокопоставленное должностное
 лицо, ответственное за обеспечение армии
 Минея месячная литургическая книга, содержащая гимны и
 молитвы, надлежащие для утрени и вечерни
 неподвижные(неизменные) праздники одного из двенадцати
 месяцев года

Книга месяцеслова, содержащая Жизни Святых в ордене(порядке)
 их ознаменования обტჳე
 церковный календарь
 командующий მერარცჳეს подразделения(разделения) конницы
 მესაჰლეკტონ финансовое обязательство соединился с
 расквартировыванием войск (?)
 часы промежуточного звена მესორი, рассказанные после
 каждого из этих четырех уставных часов (сначала, третий, шестой
 и девятый)
 Метастаз ტეს თჳეოტოკოჳ "удаление" к небу Девы Марии;
 также известный как
 Успение (ოძმესის) или Успение (ნაღეჳსის) Девы (праздник:
 15
 Август)
 мера по მოდოის веса и земли; ანნონიკოს (доход მოდოის =
 26.667 ლიტრაი [ქ.ვ.], или
 11.389 литров; მონასტერიკოს (монашеский მოდოის = 32
 ლიტრაი, или 13.667 литров);
 ტჳალასიოს (морской მოდოის = 40 ლიტრაი, или 17.084
 литров). Земля მოდოის различный
 от 888.73 кв.м до 1 279.78 кв.м.
 მესტიკოს частный секретарь ემპერორ ღოსსარე
 [1686]
 помощник მესტოგრატოს к მესტიკოს (ქ.ვ).
 ეპტიკონ заказывают на духовной бдительности
 вечерний(ночной) обряд (ჰანნეცჳის) резюмирует(сокращает)
 обслуживание(службу), празднуемое после вечерни или повечерия
 норма ნომისმა золотая монета
 Книга ომოკანონ, содержащая деяния священных синодов,
 канонического и гражданского права
 ნომოპჳელახ ("опекун закона") название(право), созданное для
 главы юридической школы в
 Константинополь в середине 11-ого ს. и впоследствии
 проведенный(поддержанный) главным образом(по большей части)
 канонистами
 ნოჳმდობ самая низкая единица счета, синонимичного с
 мелочью

октава (ოკტოვერა) неделя после праздника или восьмой день после праздника, отмечающего закрытие (აპოდოზის) фестиваля

песнопения песней из Ветхого завета, спетого во время литургических обрядов

ოკეიბა (სეკრეტობ тонна ოკეიბობ) бюро, отвечающее за имперскую собственность

чиновник ოკისტიკოს с финансовыми и судебными функциями
ოკომოდობ вторичный натуральный налог описал крестьянские домашние хозяйства

бюро империи ოკომოდობ финансов

строфа ოკოს кондака (ქვ).

კტოეცოს литургическая книга, содержащая под каждым из восьми Византийских музыкальных способов набор

из гимнов, надлежащих для воскресных обрядов в течение года за исключением Великого поста, Пасхи и

Пятидесятница

ომჰჰაიტოს неопознанная часть здания в монастыре
ეცჰარიტომენე

ორტჰოტეს финансовый служитель, имеющий дело с восстановлением налогов на земли(страны) ранее, освобожден от налогообложения

унция (ოუნგია) ლ/12 ლიტრა (ქვ).

Панагия (эпитет Девы Марии) “Все Святой”; ритуальное пожертвование куска хлеба в конце

из еды в честь Девы

ანდეკტეს заказывают на христианской духовности 7-ым-ც.
Палестинский монах ბტოცოს; ოკობ,

создатель (20) Черная Гора, имеет подобную работу.

ანეკერიობ литургическая книга, содержащая соответствующие проповеди для праздников ტჰეცჰურცჰ

достоинство ჰანჰეჰერსებასტოს совещалось на членах императорской семьи под ომბენო

ანოიკტირმობ (эпитет Христа) “Все Милосердный”

название(право) ჰანსებასტოჰეჰერტატოს держалось членами императорской семьи под ომბენო

პანსებასტოს სებასტოს название(право) держался членами
 императорской семьи под ომნებო
 ანგანასა (эпитет Девы Марии) “Царица Всех”
 Вседержитель (эпитет Христа) “Правитель(Линейка) Всех”
 პანყოიკოტატოს инфляция ოიკოოს, почетное название(право),
 обозначающее близкую ассоциацию с
 император
 папа ("отец") срок(термин) уважения(отношения) к священникам
 срок(термин) პარაკლელიოტაი относился к первым
 отшельникам, которые обосновались около კელღონ (ქვ)
 ტჰანასიოს на Большом ეტეორონ ღოსსარე
 [1687]
 არაკლეტიკე литургическая книга, содержащая под каждым из
 восьми Византийских музыкальных способов
 гимны в течение многих будних дней и воскресений в течение
 года за исключением Великого поста, Пасхи, и
 Пятидесятница
 управляющий პარაკომიძენოს и телохранитель императора
 პარასტასიმონ торжественный обряд, состоящий из молитв и
 просьб для мертвого
 Книга ატერიკონ, содержащая рассказы и высказывания
 различных отцов
 достоинство პატრიკოს совещалось на правителях и генералах
 мера по весу ჰეისა составляла уравнение с 128 кг
 ენტეკოსტარიონ литургическая книга, содержащая обряды от
 Первого дня пасхи до первого
 В воскресенье после Пятидесятницы
 ერიბლეპტოს (эпитет Девы Марии) “Знаменитый,”
 "Выдающийся"
 ეტრიტზიოტისსა / эпитет ეტრიტზონიტისსა Богородицы
 ეტრიტზოს, средневековый კასტრონ рядом
 современный აცკოვო в Болгарии
 ჰჰაკოლიონ ჰეადცოვერიბგ носивший монахинями
 источник ჰჰიალე в атриуме церкви
 ჰიღანტჰროპოს (эпитет Христа) “Любитель(Возлюбленный)
 Человечества”

виночерпий ჰინკერნეს императора; под ომბენო этот пост
 занимался членами
 императорская семья
 документ ჰიტაკიონ вышел имперской или патриаршей
 канцелярией
 тип ჰლატიდიონ коммерческой лодки
 часть ჰოდე драгоценной ткани, висящей от основания иконы к
 основанию(земле)
 ჰოლეელეოს выбрал стихи из Псалмов 44 (45), 134 (135), и 135
 (136) спетый ღურინგმატის
 на праздниках Бога и других праздников
 скопец ჰრაიპოსიტოს, вовлеченный на церемонии дворца
 инвентарь ჰრაკტიკონ собственности налогоплательщика
 Апостол რახაპოსტოლოს, содержащий целый текст
 Апостольских законов и Посланий
 Преждеосвященные Дары, литургия (ლეიტოურგია тонна
 ჰროჰეგიასმენონ) литургия после вечерни на
 будние дни те, во время Большого Великого поста, в который
 освященные элементы от более раннего უცჰა-
 რისტ используются
 название(право) ჰრიდიკერიონ наблюдения докторов в больнице
 Вседержителя
 როდრომოს (эпитет Св. Иоанна Креститель) "Предшественник"
 член ჰროელეუსიძიონ свиты генерала
 стих ჰროკეიმენონ от псалмов, спетых перед Апостольским
 Посланием в литургии или прежде
 другие разночтения(поучения) в обрядах
 грант империаლა ჰრონოია налога и других доходов от
 определенной собственности
 Псалом ჰროოდინონ 103 (104), с которого начинается вечерня
 როჰჰეტოლოგიონ / როჰჰეტეს / როჰჰეტეია литургическая
 книга, содержащая чтения от როჰჰ-
 ეტს и другие книги Ветхого завета
 платы ჰროსოდია, внесенные государственным официальным
 лицам
 гимны ჰროსომოია, подобные в ритме и мелодии

პროსტაგმა / პროსტახის имперский документ, передающий
административное распоряжение

судья церковного суда პროტეკდიკოს, ответственный за защиту
подозреваемого преступного ოფენდერს ღოსსარყ

[1688]

руководитель პროტოაღლაგატორ руководителей(ответственных
чиновников) военных отделений, названных აღლაგია

руководитель პროტოკენტარცჰოს კენტარცჰოი (ქ.ვ).

название(право) პროტომენიტეს руководителей медицинского
штата в больнице Вседержителя

руководитель პროტონოტარიოს имперских книжников и
секретарей

старший(главный) священник პროტოპაპას, который в отсутствии
епископа действовал как его священник

პროტოპროედროს высокопоставленное название(право),
подразумевающее предшествование

глава პროტოს монашеского сообщества(общины) ტჰონიტე;
главный доктор в больнице Вседержителя

название(право) პროტოსპატჰარიოს совещалось на командующих
тем до 10-ого ც. 11-ым ც., это

был проведен(поддержан) более низкими военными служителями
и другими функционерами

жена პროტოსპატჰარისსა პროტოსპატჰარიოს (ქ.ვ).

командующий პროტოსტრატორ войск и один из самых высоких
сановников под

აღაიოღოგოი

жена პროტოსტრატორისსა პროტოსტრატორ (ქ.ვ).

советник პროტოსენკელღოს патриарха или епископа

პროტოვესტიარია сначала в чине дежурных(спутников)
императрицы

название(право) პროტოვესტიარიოს держалось высокими
гражданскими и военными чиновниками

სყცჰოსოსტის (эпитет Девы Марии) “Спаситель Душ”

პტერყგია боковые места в святилище (?)

чиновник პტოცჰოტროპჰოს, отвечающий за учреждение для
бедных и больной

ქუაესტორ судебный служитель

რასო внешнее одеяние монаха
 чиновник საკელღარიოს, отвечающий за империял или
 патриарший საკელღე (ქ.ვ); местный церковный
 казначей
 казначейство империяლა საკელღე, где отчет(рекорд) имперских
 монастырей и их свойств был
 сохраненный; название(имя) патриаршего казначейства
 საკელღიონ видят საკელღე
 Книга შცჳჳმატოლოგიონ, содержащая обслуживание(службу) для
 одежды монаха
 название(право) სებასტოკრატორ совещалось на сыновьях
 императора и братьях под ომნენოი
 жена სებასტოკრატორისსა სებასტოკრატორ (ქ.ვ).
 название(право) სებასტოს, проведенное(поддержанное) членами
 аристократии и императорской семьи უნდერტჳე
 ომნენოი
 отдел სეკრეტონ администрации
 სემანტრონ традиционное орудие зова в монастырях. Это
 состояло из плоского леса(древесины) или металла
 правление(доска), пораженное с молотком, чтобы произвести
 звучный тон
 სემეიომჳ / სემეიოსის отчет(рекорд) судебного решения
 уменьшительное სიგიღლიდიონ სიგიღლიონ (ქ.ვ).
 чиновник სიგიღლიონ документ подтвержден печатью
 туника шелка სკარამანგიონ с поясом(ремнем) и длинными
 рукавами, которые носит император и члены
 суд; шелковая ткань тем же самым названием(именем),
 используемым как прикрытие для აღტარ ღოსსარე
 [1689]
 სკეჳე ჳეადცოვერიზ მონახინი
 სკეტე маленький монастырь; хижина отшельника
 грант империяლა სოლემნიონ
 достоинство სპატჳაროკანდიდატოს совещалось на чиновниках
 более низкого чина
 სჳჳრაგის (освещенный(зажженный). "печать") благословение, то
 есть, крестное знамение, сделанное епископом монтажа на

голова недавно избранного начальника; тот же самый обряд выступал начальником в იბსტაღლა-

ტიონოზ другие монашеские чиновники

სტაურიონ евхаристическое пожертвование хлеба в форме маленького креста

სტაუროპეგიონ монашеский чартер(устав) фонда(основы), выпущенный местным епископом или патриархом

სტკლაბოპოღოს (= სკლაბოპოუღოს) видят დოუღოს

შტიცჰერარიონ литургическая книга, содержащая სტიცჰერა (ქ.ვ).

შტიცჰეროკატჰისტარიონ литургическая книга, содержащая оба სტიცჰერა (ქ.ვ). и кафизма (ქ.ვ).

гимн სტიცჰერონ, спетый после одного или более стихов псалма

შტიცჰოპჰონ неопознанная литургическая книга в Церковнославянском вероятно подобный Византийцу

შტიცჰერარიონ (ქ.ვ).

სტრატიია денежно-кредитная замена военной службы

სტრატეგოს (общий) военный правитель епархии; ცომმაღერ маленьких территориальный и военный

единица 11-ым ც.

армия სტრატეუტეს пополнение(вербовка) служителя

тесть(свекр) სემჰენტჰეროს сына или дочери

тип სუნაპტე литании, состоящей из ряда заступнических молитв и ответов, связался

вместе

церковный календарь სუნახარიონ неподвижного(неизменного) указания праздников, но включая, литургических чтений

надлежащий для каждого праздника; сбор резюме ჰაგიოგრაჰიციკალბოტიცეს и другой информации

относящийся к празднованию праздников в церковном календаре; название(право) монашеских литургических

ტყჰიკა

обязательство სუნობე земледельцев продать часть их зерновых культур к государству(состоянию) в постоянной цене; денежно-кредитный

земельный налог от 10-ого ც. вперед

სეგტპრობი фиксируется для епископа и священников позади апсиды церкви

ტაგმატა после конца 10-ого в., срок(термин) относился к военным контингентам вообще

налогообложение финансовый налог для обслуживания полиции командующий вооруженных сил(войск) ტახიარცჳეს единицы с 1, 000 людьми(мужчинами)

თელონია (освещенный(зажженный). “места потерь(пошлины)”) места, где души мертвых грешников остановлены и исследованы

бесами, персонифицирующими различные грехи; название(право) работы ეოჳჳეტოს Отшельник

экран ტემპლონ, отделяющий неф от святилища

монета золота ტეტარტერონ легкого(светлого) веса (3.98 გ) в 11-ом в.; маленькая медная ценность монеты 1/4

старый ფოლღის (ქ.ვ), который это заменяло к концу 11-ого в. ტეტარტიონ 1/4 მოდიოს (ქ.ვ).

Книга თეტრაბასილეიონ, содержащая четыре книги Королей в Ветхом завете: я Короли (я

Самуил), II Королей (II Самуилов), III Королей (я Короли), IV Королей (II Королей)

ტეტრაკარიკოხელონ, строящий для частного использования императрицы в монастыре

ეცჳარიტომენე ღოსსარე

[1690]

гимн богородична, который обращаются к Деве Марии; ჳჳჳერჳერონ Джона II ომენოს (1118-43)

показ на перемене император и Дева Мария

Эпитет Богородицы Девы Марии "Богородица"

триста восемнадцать отцов утверждали число(номер) отцов, которые посетили Совет

из Никеи в 325, предлагая 318 слуг Авраама

руководитель(ответственный чиновник) вооруженных сил(войск) ტოჳოტერეტეს маленького округа

ტოურმარცჳეს высокопоставленный военный командующий и гражданский правитель большого подразделения Ⴕ тема

ტრაცჳჳ, ბოდილბა вогнутая монета электрума (= 1/3 стандартная золотая монета) или низкопробное золото / серебро (= 1/48 სტაბ-

монета золота ღარღ) пораженный от 11-ого до 14-ого ც.

чиновник ტრიბოუნოს, отвечающий за дорожное обслуживание в Константинополе

უ ტრიკეპჰაღონ, ნომისმა электрум ტრაძჰე (ქ.ვ) это была на этом голова императора,

Дева Мария, и Христос

столовая ტრიკლინოს; приемная

Литургическая книга თრიოდონ, гимны которой составлены, по большей части трех песней. Это

содержит обряды в течение этих девяти недель предыдущая Пасха и эти восемь недель после этого.

Последний период был покрыт(охвачен) ენტეკოსტარიონ (ქ.ვ) после 14-ого ც.

ტრიოდონ короткий гимн трех песней

ტრისაგონ “трижды святой” гимн (“Святой Бог, святой и могущественный, святой и бессмертный”);

заступническая молитва, начинающаяся с этого гимна

тропарь короткий литургический гимн

ტროპიკე маленький павильон, служащий местом жительства для королевских монахинь в женском монастыре

ეცჰარიტომეზე

ტყჰიკონ монашеский чартер(устав) фонда(основы); литургическое порядковое описание служб в течение каждого дня

тип ტზიერონ кухонной посуды или сельскохозяйственного инструмента (?)

ტზოუნგანონ / ტსოუკგანონ игра с мячом персидского происхождения играл верхом

ველუმ (судья ველუმ) член трибунала, встречающегося позади завесы в ипподроме

название(право) ვესტარცჰეს совещалось на низкосортных чиновниках

название(право) ვესტეს, предоставленное видным(заметным) военным командующим

ვესტიარიონ заявляют(сообщают) казначейству

телохранитель императора ვესტიარიტეს

жена ვესტიარიტისსა ვესტიარიტეს (ქ.ვ).

ვოივოდე (ვოივოდას) название(право) правителя(линейки)
ჭაღლაცჰია

мытьё от ног (ნოტერ) ритуальное мытьё от ног монаха
начальником на Святом

В четверг в ознаменовании мытья Христа от ног Апостолов в
Последнем

Ужин

ზეუგარატოს крестьянин, которому принадлежала пара волов
земля ზეუგარიონ выращена парой волов

ზეპან (ზეპანოს) высокопоставленный чиновник ჭაღლაცჰიან

ღოსსარყ ოფ ტერმს

Глоссарий сроков

ნტიპპონარყ. ღსო ცაღღედ ნტიპპონერ ორ ნტიპპონაღ. იტურგიცაღ ბოოკ ცონტაინინგ ანტიპპონს, ტჰე სუნგ პორტიონს ოფ ტჰე ივინე ოფფიცე, ბოტჰ ტეხტს ანდ ნოტაციონ. შუცჰ ბოოკს წერე ოფტენ ოფ ა ღარგე ფორმატ, ტო ბე უსედ ბე ა ცჰოირ. ფტენ ინცლუდედ დეცორატედ ანდ ჰისტორიატედ ინ-იტიაღს.

Книга антифонов. Также названный ნტიპპონერ იღი Книгой антифонов. Литургическая книга, содержащая антифоны, спетые части Божественного офиса, обоих текстов и примечания. Такие книги имели часто большой формат, использоваться хором. Часто включаемые украшенные и ჰისტორიატედ ინიციაღს.

პპღიედ ცოვერს. ეცორატივე პლაჰუეს, გენერაღღყ ოფ მე-ტაღწორკ ორ ივორყ, წჰიცჰ არე სეკ ინტო ორ ონტო ტჰე ბოარდს ოფ ა ბინდინგ.

Прикладные покрытия. Декоративные мемориальные доски, вообще металлоконструкции или слоновой кости, которые установлены в или на правления закрепления.

ენედიცტიონაღ. ღსო ცაღღედ იბერ ენედიცტიონაღის ორ იბერ ენედიცტიონუმ. შერვიცე ბოოკ ცონტაინინგ ბღესს-ინგს დელივერედ დურინგ ტჰე ასს ანდ არრანგედ აცცორდინგ ტო ტჰე ლიტურგიცაღ ყეარ. შომე ბენედიცტიონაღს წერე პრო-დუცედ ფორ ინდივიდუაღ ბისჰოპს ანდ ღავისჰღყ დეცორატედ.

ესტიარყ ანდ ჰყსიოღოღუს. თჰე ოოკ ოფ ეასტს, ბესტიარ-იუმ, ცონსისტედ ოფ დესკრიპტიონს ანდ მორაღ ინტერპრეტა-ტიონს ოფ ანიმაღს, ბირდს, ფანტასტიც ცრეატურეს ანდ, სომე-ტიმეს, სტონეს ანდ პღანტს. თჰე ბესტიარყ წას იმმენსეღყ პოპ-ულარ დურინგ ტჰე ტწელფტჰ ანდ ტჰირტეენტჰ ცენტურე, ფუნც-ტიონინგ ას ა დიდაცტიც რეაღინგ, პიცტურე ბოოკ, სცჰოოღბოოკ , ანდ ა ჰომიღეტიც სოურცე მატერიაღ. თჰე ტეხტ წას უსუაღღყ რიცჰღყ იღღუსტრატედ. თჰე ჰყსიოღოღუს, ა პრედეცესსორ ოფ ტჰე ბესტიარყ წას არრანგედ ინ ა სიმიღარ წაყ ანდ სერვედ ტჰე სამე პურპოსეს. თჰე ჰყსიოღოღუს წას ცომპიღედ ინ ღეხან-

დრია ინ ტჰე სეცონდ ცენტურე . ., წას ტრანსლატედ ინტო ალ-
მოსტ ალლ ჩჰრისტიან ღანგუაგეს, ანდ რეტაინედ იტს ინფლუ-
ენცე ოვერ უროპე ფორ მორე ტჰან ა ტჰოუსანდ ყეარს.

იბლიცალ ცონცორდანცეს. Vერბალ ინდეხეს ტო ტჰე იბლე,
ორ ლისტს ოფ ბიბლიცალ წორდს არრანგედ ალჰაბეტიცალლე
წიტჰ ინდიცატიონს ტო ენაბლე ტჰე ინჟურიერ ტო ფინდ ტჰე პას-
საგეს ოფ ტჰე იბლე წჰერე ტჰე წორდს ოცცურ.

იფოლიუმ. სჰეეტ ოფ წრიტინგ სუპპორტ მატერიალ
ფოლდედ ინ ჰაღე ტო პროდუცე ტწო ლეაგეს (ფოურ პაგეს).
ნუმბერ ოფ ბიფოლია ფოლდედ ტოგეტჰერ ფორმ ა ქურიე ორ
გატჰერინგ.

ინდერ. პერსონ წჰოლლე ორ პარტლე რესპონსიბლე ფორ
სეწინგ ა ცოდეს ტოგეტჰერ ანდ სუპპლეინგ იტ წიტჰ ცოვერს.
ღტჰოუგჰ ტჰერე ის ევიდენცე ტჰატ სცრიბეს ოცცასიონალლე
უნდერტოოკ ტჰე პრელიმინარე სეწინგ ოფ ტჰეირ ოწნ სეცტიონს
ოფ მანუსცრიპტს, ტჰე ბინდერ წას ოფტენ ანოტჰერ მემბერ ოფ
სცრიპტორიუმ. ოლლოწინგ ტჰე რისე ოფ უნივერსიტიეს ინ ტჰე
ლატე ტწელფტჰ ცენტურე, ბინდინგ ბეცამე ტჰე პრესერვე ოფ ა
სტატიონერ. თჰე ტერმ ბინდერ ცან ალსო ბე უსედ ოფ ა ბინდინგ
მედიუმ.

ინდინგ. თჰე სეწინგ ანდ ცოვერინგ ოფ ა ბოოკ. ჭჰენ ტჰე
ლეაგეს ოფ ა ცოდეს ჰად ბეენ წრიტტენ ანდ ილლუმინატედ, ტჰეე
წერე ასსემბლედ ინტო გატჰერინგს ანდ სეწნ ტოგეტჰერ. ენერ-
ალლე ტჰეე წერე სეწნ ონტო სუპპორტს (ცოდეს). თჰე ლოსე
ენდს ოფ ტჰე ცოდეს წერე ტჰენ ატტაცჰედ ტო ბოარდს.

ინდინგ მედიუმ. ნ ინგრედიენტ ონ პაინტ ორ ინე ტჰატ
ბინდს პიგმენტ ანდ მაკეს იტ ადჰერე ტო ტჰე სურფაცე ტო ბე
ემბელლისჰედ. ჩღარიფიედ ეგგ წჰიტე (გლაირ) წას ტჰე პრინციპ-
ალ ბინდინგ მედიუმ უსედ ინ მანუსცრიპტ ილლუმინატიონ. უმ
(სუცჰ ას გუმ არაბიც ფრომ ტჰე აცაცია) გლუე (სუცჰ ას იცჰ-
ტჰყოცოლლონ, ა ფისჰ გლუე, ცასეინ, ა დაირე-პროდუცტ გლუე,
ანდ გელატინ, მადე ფრომ ტჰე პარცჰმენტ ოფფცუტს) წერე ალსო
უსედ ფორ ტჰის პურპოსე ას წელლ ას ფორ გილდინგ.

ლოცკედ. ტეცნიქუე ოფ დეცორატივ ბინდინგს ინ წჳიცჳ ა დესიგნ ორ პიცტურე ის სტამპედ ინტო ტჳე ლეატჳერ ცოვერ ბე ა ბლოცკ, ინტო წჳიცჳ ტჳე იმაგე ჰას ბეენ ცარვედ ორ ინცისედ.

ოარდს. თჳე სტიფუ ცოვერს ატ ტჳე ფრონტ ანდ ბაცკ ოფ ა ბოოკ. ჭოოდ წას ტჳე მატერიალ გენერალლე უსედ უნტილ ტჳე ეარლე სისტეენტჳ ცენტურე, პრეფერაბლე ოაკ ორ ანოტჳერ ჰარდწოოდ ტო მინიმისე წორმინგ. თჳესე ცოვერს ცოულდ ბე ვერე ტჳიცკ ანდ ოფტენ ჰად ბეველედ ედგეს. ასტებოარდ ბეცამე პოპულარ ინ ტჳე სისტეენტჳ ცენტურე. თჳე ბოარდს წერე ატ-ტაცჳედ ტო ტჳე ქუირეს ბე ტჳე ცორდს, წჳიცჳ წერე ტჳრეადედ ტჳროუგჳ ტჳე ბოარდს ანდ სეცურედ. თჳე ბოარდს ანდ სპინე წერე ტჳენ უსუალლე ცოვერედ წიტჳ ღამჳ ლეატჳერ (ალტჳოუგჳ პარცჳმენტ, ფაბრიც, ორ პაპერ მიგჳტ ალსო ბე უსედ), წჳიცჳ წას ფოლდედ ოვერ ტჳე ედგეს ოფ ტჳე ბოარდს (ფორმინგ წჳატ არე კნოწნ ას ტურნ-ინს) ანდ გლუედ დოწნ, პასტედოწნს ცოულდ ტჳენ ბე აჰჳლიედ ტო ცონცეალ ტჳის მეცჳანისმ.

ოოკმარკერ. ვარიეტე ოფ დევიცეს ფორ მაკინგ კეჳ ოჳენ-ინგს ინ ა ბოოკ ჰავე სურვივედ, მოსტ ოფ ტჳემ დატინგ ფრომ ტჳე ტწელფტჳ ცენტურე ონ. თაბს ორ კნოტტედ სტრიჳს ოფ პარ-ცჳმენტ, სომეტიმეს ცოლოურედ, წერე ატტაცჳედ ტო ტჳე ფორე ედგე ოფ ტჳე ბოოკ ატ აჰჳროჰრიატე პოინტს; რიბბონს ოფ ლი-ნენ, სილკ, ორ პარცჳმენტ ცოულდ ბე ატტაცჳედ ტო ტჳე ჰეად-ბანდ ანდ დესცენდ ვერტიცალლე ინტო ტჳე ბოოკ. შომე ბოოკ-მარკერს ევენ ცარრე ა დევიცე უსედ ინ ცონჯუნცტიონ წიტჳ ტჳე ტეხტ ტო ბე მარკედ ტო ასსისტ ინ რელეევანტ ცჳრონოლოგიცალ ორ ასტრონომიცალ ცალცულატიონს. ლოწერს ანდ ოტჳერ პრესსედ ორგანიც მატერიალს წერე ალსო უსედ ას ბოოკმარკ-ერს.

ოოკ ოფ ოურს, ალსო ცალლედ ა პრიმერ ორ ჰორაჳ. თჳის ვარიაციონ ოფ ტჳე რევიარე წას მოსტლე უსედ ინ პრივატე დე-ვოტიონ. Iტს ცენტრალ ტეხტ, ტჳე იტტლე ფფიცე ოფ ტჳე ლესსედ Virგინ, ის მოდელლედ ონ ტჳე ივინე ფფიცე ანდ რეპრესენტს ა სჳორტერ ვერსიონ ოფ ტჳე დევოტიონს პერფორმედ ინ ტჳე ეიგჳტ ცანონიცალ ჰოურს. თჳე ტეხტ, კნოწნ ფრომ ტჳე ტენტჳ ცენტურე, ენტერედ ინტო ლაჳ უსე ბე ტჳე ენდ ოფ ტჳე ტწელფტჳ ცენტურე, ოფტენ ბეინგ ატტაცჳედ ტო ტჳე სალტერ.

ოუნდინგ ღინეს. თჳე მარგინალ ღინეს სუპპლიედ დურიზგ რულინგ ტო გუიდე ტჳე ჯუსტიფიკაციონ ოფ ტჳე ტექსტ ანდ იტს ანცილლარიეს.

რევიარყ. იტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჳე ტექსტს, ჰემნს, ანდ ნოტაციონ ნეცესსარყ ფორ დაილყ პრაყერ. ფტენ რიცჰლყ დეცორატედ წიტჰ ინიტიალს ანდ მინიატურეს.

ურნისჰინგ. ნჰანცინგ ტჳე სმოოტჰნესს ანდ სჰინინესს ოფ ა სურფაცე სუცჰ ას მეტალლიც პიგმენტ ბყ პოლისჰინგ წიტჰ ა ბურნისჰინგ ტოოლ.

ურნისჰინგ ტოოლ. თოოლ უსედ ტო პოლისჰ გოლდ ონცე იტ ჰას ბენ აპპლიედ ტო ტჳე მანუსკრიპტ პაგე.

ჩალენდარ. ღისტ ოფ ლიტურგიცალ ფეასტს.

ჩანონ ტაბლეს. ოსჰელ ცონცორდანცე სესტემ დევისედ ინ ტჳე ფოურტჰ ცენტურყ ბყ უსებიუს ოფ ჩაესარია, ინ წჰიცჰ ოსჰელ პასსაგეს არე ნუმბერედ ინ ტჳე ტექსტ ანდ ცორრესპონდ ტო ტაბლეს, არრანგედ ინ ცოლუმნარ ფორმ, ინდიცატინგ ტჳე ცონცორდანცე ოფ პასსაგეს ამონგ ტჳე ოსჰელს. ჩანონ ტაბლეს წერე უსუალლყ პლაცედ ატ ტჳე ბეგინნინგ ოფ ტჳე ბოოკ ანდ წერე პოჰულარ ინ ოსჰელ ბოოკს, იბლეს, ანდ ეწ თესტამენტს.

ჩაპიტულარე. ღისტ ოფ ბიბლიცალ პასსაგეს (პერიცოჰე) წიტჰ მარკს ინდიცატინგ ონ წჰიცჰ შუნდაყ ორ ფეასტ ტჳეყ არე ტო ბე რეად.

ჩჰალკ. ჩჰიეფლყ ცომპოსედ ოფ ცალციუმ ცარბონატე, ცჰალკ წას უსედ ფორ ა ვარიეტე ოფ პურპოსეს ინ მანუსკრიპტ პროდუცტიონ: ას ა პოუნცე წჰენ პრეპარინგ ტჳე პარცჰმენტ სურფაცე; ას ა ცომპონენტ ოფ გესსო ორ ანოტჰერ გროუნდ; ას ა წჰიტე პიგმენტ; ას ან ალკალინე ცომპონენტ ინ პიგმენტს (სერვინგ ტო მოდიფყ ტჳე ცოლოურ ოფ ცერტაინ ორგანიც პიგმენტს, სუცჰ ას ფოლიუმ, ანდ ტო ლიგჰტენ ანდ ინცრეასე ტჳე ოპაციტყ ოფ ოტჰერს); ორ ას ა დრაწინგ მედიუმ.

ჩჰანნელდინგ. სესტემ ოფ გროოვეს ცუტ ინტო ბინდინგ ბოარდს ტო ცარრე ტჰე ცორდს ტჰატ ატტაცჰ ტჰე ბოარდს ტო ქუირეს. თჰე უსე ოფ ცჰანნელს მეანტ ტჰატ ტჰე ცორდს წოულდ ნოტ სტანდ პროულდ ონ ტჰე ინსიდე ოფ ტჰე ბოარდს.

ჩჰემისე. თჰე მედიევალ პრეცედურსორ ოფ ტჰე მოდერნ დუსტ ჯაცკეპტ, ა ცჰემისე ის ა სლიპ-ონ ცოვერ ოფ ლეატჰერ ორ ოფ ა ტესტილე სუცჰ ას ველვეტ ორ ღინენ ტჰატ პროტეცტედ ტჰე ბინდინგ ოფ ა ბოოკ ანდ იტს ფორე ედგე. ჩჰემისეს ვარიედ ინ ფორმ ფრომ ჰიგჰ-გრადე ლუხურიოუს ემბელლისჰმენტს ფორ ოოკს ოფ ოურს ანდ რაყერ ოოკს ტო ფუნცტიონალ წრაპ-პერს ფორ ადმინისტრაცივე რეცორდს ანდ ლიბრარე ბოოკს.

ჩლასპ. მეტალ ფიტტინგ ატტაცჰედ ტო ტჰე ბოარდს ატ ტჰე ფორე ედგე ოფ ა ბინდინგ ინ ორდერ ტო ჰოლდ ტჰე ბოოკ სჰუტ ანდ ტო პრესერვე ტჰე პარცჰმენტ (უნლესს კეპტ ატ ან აპპრო-პრიატე ტემპერატურე ანდ ჰუმიდიტე ლეველ, პარცჰმენტ ტენდს ტო ცოცკლე ანდ რეტურნ ტო ტჰე ორიგინალ სჰაპე ოფ ტჰე ანი-მალ სკინ). ჩლასპს ბეცამე პოპულარ დურინგ ტჰე ფოურტეენტჰ ცენტურე ინიტიალლე ას ა ცომბინატიონ ოფ მეტალ ფიტტინგს ანდ ლეატჰერ სტრაპს ანდ ტჰენ ენტირელე ოფ მეტალ.

ჩლასსიციალ ტესტს. ანუსკრიპტს, ცონტაინინგ ცლასსიციალ ტესტს ოფ რეეკ ანდ ღომან ნტიქუიტე, ნორმალლე დიდ ნოტ მერელე რეპროდუცე ტჰე ფულდ ტესტ ბუტ ეიტჰერ პრესენტედ ა ცომპილატიონ ორ დიგესტ ოფ იტ, ორ სუპპლიედ ტჰე ტესტ წიტჰ ესტენსივე ცომმენტარიეს, ტო ტჰე ეფფეცტ ოფ ცრეატინგ ა პე-ცულიარ ლაყოუტ ოფ სუცჰ მანუსკრიპტს.

ჩლოტჰლეტ. პიეცე ოფ ცლოტჰ იმპრეგნატედ წიტჰ პიგმენტ (გენერალლე ა ვეგეტაბლე დყე). პორტიონ ოფ სუცჰ ცლოტჰ, წჰენ სოაკედ ინ ა ლიტტლე ბინდინგ მედიუმ, რელეასეს იტს ცოლოურანტ ანდ პროდუცეს ან არტისტ ს პიგმენტ. ჩლოტჰლეტს წერე ცონვენენტ წაყ ოფ ცარრეინგ ორ სჰიპპინგ ვეგეტალ პიგ-მენტს, ანდ ტჰეე წერე ესპეციალლე პოპულარ ფრომ ტჰე ფოურ-ტეენტჰ ცენტურე ონ, წიტჰ ტჰე გროწტჰ ოფ ტჰე ტესტილე ტრადე. ლაზეს ოფ ვეგეტალ დყეს წერე ოფტენ უსედ ტო ენჰანცე ოტჰერ ცოლოურს ინ ა ბოოკ ილლუმინატიონ, სინცე ტჰეე ცრეატედ ა რიცჰ, გლოწინგ, ანდ ტრანსპარენტ ეფფეცტ.

ჩოდეს. რიგინატიზიზ ონ ტჰე ფირსტ ცენტურე, ტჰე ცოდეს (ფრომ ცაუდეს, ტჰე ატინ წორდ ფორ ტჰე ტრეე ბარე) ის ა ბოოკ ცომპოსედ ოფ ფოლდედ სჰეეტს სეწნ ალონგ ონე ედგე, დისტინცტ ფრომ ოტჰერ წრიტინგ ვეპიცლეს სუცჰ ას ტჰე როლლ ორ ტაბლეტ.

ჩორდ. თჰე ჰორიზონტალ სუპპორტინგ ბანდ ონტო წჰიცჰ ქუირეს არე სეწნ ატ ტჰე სპინე ტო ფორმ ტჰე ბოოკ. ცორდს არე გენერალლე ბანდს ოფ ლეატჰერ (ორ სომეტიმეს ოტჰერ მატერიალს სუცჰ ას ჰემპ) ანდ ცოულდ აპჰეარ ინ სინგლე ორ დოუბლე ფორმ; ინ ტჰე ლატერ, ტჰე ცორდს არე სპლიტ ალონგ მოსტ ოფ ტჰეირ ლენგტჰ ტო ალლოწ ა დოუბლე, ფიგურე-ეიგჰტ სეწინგ აროუნდ ტჰემ ფორ ადდიტიონალ სტრენგტჰ. თჰე ენდს ოფ ტჰე ცორდს არე ტჰენ ტჰრეადედ ინტო ბოარდს ანდ ტჰე სტრუცტურე ცოვერედ. თჰე ცორდს აპჰეარ ას რაისედ ბანდს წჰენ სეენ ტჰროუგჰ ტჰე ცოვერინგ ოფ ტჰე სპინე, ბუტ ბეგინნინგ ინ ტჰე ლატერ სისტეენტჰ ცენტურე ცოულდ ფიტ ინტო გროოვეს "საწნუჰ" ტო ტჰე ქუირე ტო პროდუცე ა ფლატერ სპინე.

ჩორნერპიეცე. ჩორნერპიეცეს არე მეტალ პლაჰუეს ატტაცჰედ ტო ტჰე ცორნერს ოფ ტჰე ბოარდს ოფ ა ბინდინგ ტო პროტეცტ ტჰემ, ა პოპულარ ფეატურე ფრომ ტჰე ფიფტეენტჰ ცენტურე ონ. თჰე ტერმ ალსო რეფერს ტო ა დეცორატივე მოტიფ ინ ტჰე ცორნერს ოფ მინიატურე ორ ბორდერ.

ირეცტორიუმ. თჰე სამე ას რდო. იტურგიცალ ბოოკ პრესკრიბინგ ტჰე ორდერ ოფ ტჰე ასს.

გგ გლაირ. ჭჰიტე ოფ ან ეგგ უსედ ას ა ბინდინგ მედიუმ ინ მიხინგ პიგმენტს ინტო პაინტს.

გგ ტემპერა. პაინტ წჰიცჰ უსეს ეგგ ას ა ბინდინგ მედიუმ.

ნდბანდს. ნდბანდს არე ბანდს პლაცედ ატ ტჰე ჰეად ანდ ტაილ ოფ ა სპინე ოფ ა ბოოკ ინ ორდერ ტო ცონსოლიდატე იტს ენდს, სტრენგტჰენ ტჰე ატტაცჰმენტ ოფ ტჰე ბოარდს, ანდ იმჰედე ტჰე ენტრე ოფ წორმს. თჰეე ცონსისტ ოფ ცორეს გენერალლე ოფ ალუმ ტაწედ ლეატჰერ, ჰემპ, პარცჰმენტ, ორ ლინენ ცორდ (წიტჰ

ცანე ანდ როლლედ პაპერ აღსო უსედ ატ ლატერ დატეს) ანდ არე უსუაღლე ცოვერედ ბე სილეკ ორ ტპრეად ემბროიდერე, წიტპ ჰიგპლე ვარიედ პატერნს ანდ ტეცჰნიქუს. იდეაღლე, ტპე ენდ-ბანდს სჰოულდ ბე ტიედ დოწნ ინ ტპე ცენტრეს ოფ ტპე ქუირეს (ოფტენ ატ ტპე სამე პოინტ ატ ტპე კეტტლე სტიტცჰ) ანდ ტპეირ ენდს ლაცედ ინტო ტპე ბინდინგ ბოარდს (სეე ცჰანნელინგ). თჰე იდენტიფიკაციონ ოფ დიფფერენტ დეტაილს ოფ ენდბანდ სეწინგ ტეცჰნიქუე ანდ პატერნინგ მაყ ჰელპ უს გროუპ ბოოკს ტოგეტჰ-ერ ანდ ასსიგნ ტჰემ ტო სპეციფიც პროდუცტიონ ცენტრეს.

ნდპაპერს. თწო ორ მორე ბლანკ ორ დეცორატედ ლეავეს ატ ტპე ბეგინნინგ ორ ენდ ოფ ა ბოოკ ტჰატ ცან ეიტჰერ ლინე ტპე ბოარდს (ფულფილლინგ ტპე ფუნცტიონ ოფ პასტედოწნს ორ დე-ცორატივე დოუბლურეს) ორ სერვე ას ფლეჟეავეს.

პისტოლარე. იტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტპე პისტლე რეადინგს ფორ ტპე ასს არრანგედ აცცორდინგ ტო ტპე ლიტურ-გიცალ ყეარ. თჰე პისტლეს წერე ტაკენ ფრომ ტპე ეწ თესტა-მენტ პისტლეს.

ვანგელიარე. იტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰოსე პორ-ტიონს ოფ ტპე ოსპელს წჰიცჰ არე რეად დურინგ ასს ორ ინ ტპე პუბლიც ოფფიცეს ოფ ტპე ჩჰურცჰ.

ვანგელისტარე. ტპე სამე ას ტპე ჩაპიტულარე. თაბლეს ინ-დიკატიინგ ტპე ბიბლიცალ პასსაგეს ტო ბე რეად ატ ტპე ასს, ას წელლ ას ტპე შუნდაყს ანდ ოლეყ აყს ონ წჰიცჰ ტჰეყ არე ტო ბე რეად.

ლესჰ სიდე. თჰე სიდე ოფ ა სჰეეტ ოფ პარცჰმენტ ტჰატ ორიგინაღლე ფაცედ ტპე ანიმაღ ს ფლესჰ. თჰის ის გენერაღლე წჰიტერ ანდ სოფტერ ტჰან ტპე ჰაირ სიდე. თჰე ტწო სიდეს არე ოფტენ რეადილე დისტინგუისჰაბლე.

ლეჟეაფ. ლეჟეავეს ატ ტპე ბეგინნინგ ორ ენდ ოფ ა ბოოკ სერვე ტო პროტეცტ ტპე ტეხტ ინ ტპე ევენტ ოფ წორმინგ ორ დამაგე ტო ტპე ბინდინგ. თჰეყ ოფტენ ცარრე პენ ტრიაღს ანდ

ინსტრიპტიონს ცონცერნინგ პროვენანცე. ლეღეავეს წერე სომეტიმეს უსედ ფორ ტრყინგ ოუტ დესიგნს.

ოლიო. სჰეეტ ოფ წრიტინგ მატერიალ, ონე ჰალფ ოფ ა ბიფოლიუმ. თჰე ფრონტ ანდ ბაცკ ოფ ა ფოლიო არე რეფერრედ ტო ას ტჰე რეცტო ანდ ვერსო, რესპეცტიველჲ. თჰე ნუმბერინგ ოფ ლეავეს, ას ოპპოსედ ტო პაგეს, ის ტერმედ ფოლიატიონ ანდ ის ცომმონლჲ ფოუნდ ინ მანუსკრიპტს. " ოლიო" ანდ "ფოლიოს" (ორ "ფოლია") არე ოფტენ აბბრევიატედ ას ფ. ანდ ფფ. თჰე ტერმ ცან აღსო ბე უსედ ტო დენოტე ა ლარგე ვოლუმე სიზე.

ორე ედგე. თჰე ედგე ოფ ა ბოოკ ოპპოსიტე ტჰე სპინე. თჰე ფორე ედგე სომეტიმეს ცარრიეს პაინტედ დეცორატიონ ორ იმ-აგეს (ფორე ედგე პაინტინგ) ორ ლაბელინგ ფორ სჰელვინგ პურ-პოსეს.

აღლნუტ. სწელდინგ ტჰატ ფორმს ონ ტჰე ბარკ ოფ ან ოაკ ტრეე აფტერ იტ ჰას ბეენ სტუნგ ბე ან ინსეცტ ლაყინგ იტს ეგგს. თანნიც ანდ გაღლიც აციდს ცონტაინედ ინ გაღლნუტს ცან ბე სოაკედ ოუტ ინ წატერ, ტჰე გაღლ სოლუტიონ ფორმინგ ტჰე ბასის ოფ ინკ. აღლ ცან აღსო ბე უსედ ინ ტანნინგ პროცესეს.

ატჰერინგ. თჰე სამე ას ქუირე. ოლდედ სეცტიონ ოფ პარცჰ-მენტ ორ პაპერ ლეავეს წჰიცჰ ცან ბე ბოუნდ ტოგეტჰერ წიტჰ ოტჰერ გატჰერინგს ტო ფორმ ა ბოოკ.

ესსო. ტჰიცკ, წატერ-ბასე პაინტ ცომმონლჲ ფორმედ ოფ პლასტერ, ცჰალკ, ორ გეჰსუმ ბოუნდ ტოგეტჰერ წიტჰ ა გლჲე. ესსო ის უსედ ინ მანუსკრიპტ ილლუმინატიონ ას ა გროუნდ ფორ სომე გილდინგ პროცესეს, სინცე იტ ფორმს ა რაისედ სურფაცე იდეალ ფორ ბურნისჰინგ ანდ ტოოლინგ. ეტჰოდს ოფ გესსო პრეპარატიონ ვარიედ.

ილდინგ. თჰე აპპლიცატიონ ოფ გოლდ ორ სილვერ ტო ა სურფაცე. ოლდ ცოულდ ბე აპპლიედ ას ან ინკ, ინ ან ეხპენსივე პოწდერედ ფორმ, ფორ უსე ინ დეტაილედ წორკ, ბუტ იტ წას მორე ფრეჟუენტლჲ აპპლიედ ინ მედიევალ ილლუმინატიონ ინ ტჰე ფორმ ოფ გოლდ ლეაფ. თჰე გოლდ ლეაფ ცოულდ სიმჰლჲ ბე

ლაიდ დოწნ ონ ან არეა ტო წჰიცჰ ა ბინდინგ მედიუმ სუცჰ ას გლაირ ორ გუმ (პერჰაპს მიხედ წიტჰ ჰონეე ტო პრევენტ იტ ფრომ ცრაცკინგ) ჰად ბეენ აპპლიედ, ას წას ტჰე ცასე დურიხე ტჰე ეარლე იდელე გეს; იტ ცოულდ აღსო ბე ლაიდ ონ ა რაისედ გროუნდ ოფ გესსო. **16** ორდერ ტო ენრიცჰ ტჰე ტონალი-ტე ოფ ტჰე გოლდ ანდ ტო მაკე ტჰე არეას ტო წჰიცჰ ტჰე გროუნდ ჰად ბეენ აპპლიედ მორე ვისიბლე, ა ცოლორანტ სუცჰ ას ბოლე (ა პინკ ეარტჰ ცოლოურ) წას ოფტენ ადდედ ტო ტჰე ბასე. ესსო გროუნდს ენაბლედ ტჰე გილდედ სურფაცე ტო ბე ტოოლედ. ოწევერ იტ წას აპპლიედ, ტჰე გოლდ ცოულდ ბე ბურნისჰედ ორ ლეფტ ინ იტს სლიგჰტლე დუღლერ სტატე. ილდინგ ფორმედ ტჰე ფირსტ სტატე ინ ტჰე პაინტინგ პროცესეს ოფ ილლუმინატიონ, სინცე იტ წას ა მესეე აცტივიტე, ტჰე გილდედ არეა ოფტენ რეჟურიხე ტრიმინგ წიტჰ ა კნიფე. თჰე გილდინგ ოფ ა მანუსკრიპტ ილლუსტრაციონ წას ცარრიედ ოუტ ბე ტჰე არტისტ ორ ბე ა სპეციალისტ.

რადუალ. იტურგიცალ ბოოკ, ტჰე სამე ას ტჰე ნტიჰჰონარე. თჰე ნამე დერივეს ფრომ ტჰე პრაცტიცე ოფ სინგინგ ტჰე გრადუალ ონ ტჰე სტეპს (გრადუს) ოფ ტჰე რაისედ პულპიტ.

როუნდ. თჰე წრიტინგ ორ პაინტინგ სურფაცე წჰიცჰ მაე აღ-რეადე ჰავე ბეენ ცოვერედ წიტჰ ა ლაყერ ოფ პაინტ, ორ ტჰე ბასე ფორ მეტალლიც პიგმენტ სუცჰ ას გესსო ორ გუმ.

აირ სიდე. თჰე სიდე ოფ ა სჰეეტ ოფ პარცჰმენტ ტჰატ ონცე ცარრიედ ტჰე ანიმალ ს ჰაირ. თჰის სიდე ის გენერალლე დარკერ ანდ სმოოტჰერ ტჰან ტჰე ფლესჰ სიდე ანდ მაე ცარრე სპეცკლედ ტრაცეს ოფ ჰაირ ფოლლიცლეს.

არდპოინტ. პოინტედ იმპლემენტ ოფ მეტალ ორ ბონე (ოფ-ტენ ა სტელუს) უსედ ფორ რულინგ, დრაწინგ, ანდ ანნოტაციონ.

ჰარდპოინტ ლეავეს ა რიდგე-ანდ-ფურროუ ეფფეცტ ონ ტჰე წრიტინგ სურფაცე რატჰერ ტჰან ა გრაჰპიც მარკ.

ეად. თჰე ტოპ ედგე ოფ ა მანუსკრიპტ.

16კ. თჰე წორდ დერივეს ფრომ ატინ ენცაუსტუმ ("ბურნტ ინ"), სინცე ტჰე გალლიც ანდ ტანნიც აციდს ინ ინკ ანდ ტჰე ოხიდა-

ტიონ ოფ იტს ინგრედიენტს ცაუსე იტ ტო ეატ ინტო ტჰე წრიტ-ინგ სურფაცე. თჰე ბასის ოფ მედიევალ ინკ წას ა სოლუტიონ ოფ გალლ (ფრომ გალლნუტს) ანდ გუმ, ცოლოურედ ბე ტჰე ადდი-ტიონ ოფ ცარბონ (ლამპბლაცე) ანდ/ორ ირონ სალტს. თჰე ფერროუს ინკ პროდუცედ ბე ირონ სალტს სომეტიმეს ფადედ ტო ა რედ-ბროწნ ორ ყელლოწ. ჩოპპერ სალტს წერე ოცცასიონალლე უსედ ტოო, სომეტიმეს ფადინგ ტო გრეე-გრეენ. ინკ წას უსედ ფორ დრაწინგ ანდ რულინგ ას წელლ ას ფორ წრიტინგ ანდ, წჰენ დილუტედ, ცოულდ ბე აპპლიედ წიტჰ ა ბრუსჰ ას ა წასჰ.

ეტტლე სტიტცჰ. სტიტცჰ ატ ორ ნეარ ტო ტჰე ჰეად ანდ ტაილ ოფ ა მანუსკრიპტ ტჰატ ლინკს ა ქუირე ტო ტჰე პრეცედ-ინგ ონე დურინგ სეწინგ.

ეადპოინტ სეე პლუმმეტ.

ეცტიონარე. თჰე წორდ ლეცტიონარიუმ, ინ ა წიდერ სენსე, მაე ბე აპპლიედ ტო ანე ლიტურგიცალ ბოოკ ცონტაინინგ პას-საგეს ტო ბე რეად ალოუდ ატ ტჰე ასს. ინ ა სტრიცტერ სენსე, ჰოწევერ, ტჰე ეცტიონარიუმ, ალსო კნოწნ ას ჩომეს, იბერ ცომ-იტის, იბერ ცომიცუს (ფრომ ცომეს, ცომპანიონ), ის ა ლიტურ-გიცალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე დაილე ლესსონს ფრომ ტჰე ლდ თესტამენტ, ტჰე პისტლეს ფრომ ტჰე ეწ თესტამენტ, ანდ პორ-ტიონს ოფ ტჰე ოსპელს ტო ბე რეად დურინგ ტჰე ასს.

იმჰ ბინდინგ. ბინდინგ ცომპოსედ ოფ პარცჰმენტ, პაპერ, ორ ფაბრიც, წიტჰოუტ ბოარდს. იმჰ ბინდინგს წერე გენერალლე უსედ დურინგ ტჰე ლატერ იდდლე გეს ანდ ეარლე მოდერნ პე-რიოდ ფორ ლესს ეხპენსივე ბოოკს.

უნელლუმ. ჩრესცენტ-სჰაპედ კნიფე ფორ სცრაპინგ სკინ დურინგ ტჰე პრეპარატიონ ოფ პარცჰმენტ.

ეტალ პოინტ. წრიტინგ იმჰლემენტ, მადე ოფ მეტალ ანდ უსედ ფორ ანნოტაციონ, დრაწინგ, ანდ რულინგ, წჰიცჰ ლეავეს ა ტრაცე ელემენტ ტო ტჰე მეტალ უსედ (ანდ ანე ალლოყს პრესენტ), წიტჰ ა ფერროუს პოინტ ლეავინგ ა ბროწნ მარკ, სილ-ვერ ანდ ლეად (ლეადპოინტ) ლეავინგ ა სილვერ-გრეე ტრაცე, ანდ ცოპპერ ალლოყს სომეტიმეს ლეავინგ ა გრეე-გრეენ მარკ.

თქვე მარკს პროდუცედ არე მორე დისკრეეტ ტჰან ტჰოსე მადე წიტჰ ინკ ბუტ მორე ვისიბლე ტჰან ტჰოსე მადე წიტჰ ა ჰარდ-პოინტ.

ისსაღ. იტურგიცაღ ბოოკ ცონტაინინგ აღლ ტეხტს ნეცეს-სარე ფორ ტჰე პერფორმანცე ოფ ტჰე ასს. თჰე ფირსტ მისსაღს აპპეარედ ინ ტჰე ტენტჰ ცენტურე; ბე ტჰე ტჰირტეენტჰ ცენტურე, ტჰე ისსაღ ცომპლექტელე რეპლაცედ სუცჰ ოლდერ ლიტურგიც-აღ ბოოკს ას ტჰე ირეცტორიუმ, ტჰე შაცრამენტარე, ტჰე ნ-ტიპჰონარე, ტჰე ვანგელარე, ტჰე პისტოლარე.

ხიდატიონ. ცჰემიცაღ რეაცტიონ რესულტინგ ფრომ ეხპო-სურე ტო ოხეგენ. თჰის ცან ცაუსე ცერტაინ მეტალ-ბასედ პიგ-მენტს (ნოტაბლე სილვერ ანდ წჰიტე, ყელლოწ, ორ რედ ლეად) ტო ფადე ანდ/ორ ტურნ ა სილვერ-ბლაცკ ანდ ტო ბლეედ. ცოატინგ ოფ გლაირ (სეე ბინდინგ მედიუმ) ის ტჰოუგჰტ ტო რე-დუცე სუცჰ ტენდენციეს ინ ცერტაინ ცასეს, ბუტ ტჰეცონდიტიონს ინ წჰიცჰ ა მანუსკრიპტ ის სტორედ ანდ ტჰე ლენგტჰ ოფ ეხპო-სურე ტო ადვერსე ატმოსჰჰერიც ცონდიტიონს სეემ ტო დეტერ-მინე ტჰე ეხტენტ ოფ ოხიდატიონ.

ალეტტე. თჰე რანგე ოფ ცოლოურს უსედ ინ ა წორკ. თჰე ტერმ დერივეს ფრომ ტჰე ნამე ოფ ტჰე ფლატ სურფაცე ონ წჰიცჰ პაინტს არე სომეტიმეს მიხედ, ალტჰოუგჰ სჰელლს წერე მორე ცომმონლე უსედ ტო ცონტაინ პრეპარედ პიგმენტს დურინგ ტჰე ოდდლე გეს.

ალიმპსესტ. რომ ტჰე რეეკ პალიმპსესტოს ("სცრაპედ აგაინ"), ა პალიმპსესტ ის რეუსედ წრიტინგ სუპპორტ მატერიალ ფრომ წჰიცჰ ტჰეუნდერლეინგ ტეხტ ჰას ბეენ ერასედ (ბე წასჰინგ ინ ტჰე ცასე ოფ პაპერუს ანდ ბე უსინგ სცრაპინგ დევიცეს ინ ტჰე ცასე ოფ პარცჰმენტ). რასურე წას ნოტ ალწაყს ცომპლექტე ანდ ან უნდერლეინგ ტეხტ ცან ოფტენ ბე რეად წიტჰ ტჰე ასსის-ტანცე ოფ ულტრავიოლეტ ლიგჰტ.

ანელს. ინ ტჰე ცონტექსტ ოფ ბინდინგ, პანელს არე ენგრავედ მეტალ ბლოცკს უსედ ტო იმპრესს ა დესიგნ ონ ა ლარგე პარტ ორ ტჰე წჰოლე ოფ ა ბოოკ ცოვერ, პროდუცინგ ეიტჰერ ა ბლინდ ორ გილდედ იმპრესსიონ (სეე ტოოლინგ). ანელს წერე ფირსტ

უსედ ინ ტჰე ტჰირტენტჰ-ცენტურე ღანდერს. შეე აღსო
ბლოცკედ.

აპერ. ინ ტჰე მიდ-ეიგჰტჰ ცენტურე, ტჰე რაბს ლეარნედ
ტეცჰნიქუეს ოფ პაპერ მანუფაქტურე ფრომ ტჰე ჩჰინესე. თჰე
ოლდესტ რეეკ პაპერ მანუფაქტურე წერე პროდუცედ ღურინგ
ტჰე ნინტჰ ცენტურე. აპერ (ცარტა ორ ცჰარტერ) წას მადე ინ
უსლიმ შჰაინ ბეგინნინგ ინ ტჰე ლატე ელევენტჰ ცენტურე. ურ-
ინგ ტჰე ტწელფტჰ ანდ ტჰირტენტჰ ცენტურიეს, იტ წას უსედ ინ
იტალე ანდ ტჰე ედიტორრანეან ფორ მერცჰანტს ნოტეს ანდ ბე
ნოტარიეს ფორ რეგისტერს; ფრომ ტჰე ტჰირტენტჰ ცენტურე ონ,
პაპერ წას აცტუალლე მანუფაქტურედ ინ იტალე. ურინგ ტჰე
ფოურტენტჰ ანდ ფიფტენტჰ ცენტურიეს, პროდუცტიონ სპრეად
ტო შწიტზერლანდ, ტჰე ღჰინელანდ, ანდ რანცე. ინ ნგლანდ
ტჰერე წას ღიმიტედ პროდუცტიონ ინ ტჰე ფიფტენტჰ ცენტურე;
ონლე ინ ტჰე მიდ-სისტენტჰ ცენტურე წას ტჰე პაპერ მაკინგ ინ-
დუსტრე პერმანენტლე ესტაბლისჰედ. (ინ ტჰე ლატე ფიფტენტჰ
ცენტურე, ტჰე ფამოუს პუბლისჰერ ჭილლიამ ჩახტონ ანდ ჰის
ცოლლეაგუეს წერე სტილდ ღარგელე იმპორტინგ სუჰჰლიეს
ფრომ იტალე ანდ რანცე.) ჩორრესპონდენცე წას ოფტენ წრიტტენ
ონ პაპერ ბეგინნინგ ინ ტჰე ფოურტენტჰ ცენტურე, ანდ პაპერ
წას ცომმონლე უსედ ინ ლოწ-გრადე ბოოკს ფრომ ც. 1400 ანდ ინ
ლეგალ დოცუმენტს ფრომ ტჰე სისტენტჰ ცენტურე (ალტჰოუგჰ
პარცჰმენტ აღსო ცონტინუედ ტო ბე უსედ). ღულინგ ონ პაპერ
გენერალლე ცონსისტს ოფ ფრამე რულინგ ონლე. თჰე ჰუმიანისტს
რევიუედ ჰარდჰოინტ რულინგ ფორ ა ტიმე,ბუტ იტ დამაგედ ტჰე
პაპერ. ინ გენერალ, ინკ ორ ლეადჰოინტ წას უსედ ფორ რულინგ
პაპერ ცოდიცეს. ინ ეარლე პაპერ ბოოკს, ქუირეს არე ოფტენ
პროტეცტედ ბე პარცჰმენტ ოუტერ სჰეეტს ორ გუარდს. აპერ წას
ტრადიციონალლე მადე ფრომ ცოტტონ ორ ღინენ რაგს, აღ-
ტჰოუგჰ მორე ეხოტიც სუბსტანცეს სუცჰ ას სილკ წერე ოფტენ
ემჰლოყედ ინ ტჰე რიენტ. თჰე რაგს წერე სოაკედ ანდ პულვე-
რისედ უნტილ რედუცედ ტო ა პულპ ანდ წერე ტჰენ პლაცედ ინ
ა ვატ წიტჰ ა სოლუტიონ ოფ წატერ ანდ სიზე. წოოდენ ფრამე
სტრუნგ წიტჰ წირეს (პროდუცინგ ჰორიზონტალ ღაიდ ღინეს
ანდ ვერტიცალ ცჰაინ ღინეს) წას დიპედ ინტო ტჰე მიხტურე
ანდ აგიტატედ უნტილ ტჰე ფიბერს ფუსედ ტო ფორმ ა სჰეეტ ოფ
პაპერ. თჰის წას ტჰენ პლაცედ ბეტწენ სჰეეტს ოფ ბლოტტინგ
პაპერ ანდ პრესსედ. თჰე პაპერ პროდუცედ წას ტჰენ ეიტჰერ

ტრიმედ ორ ლეფტ წიტჰ იტს როუგჰ (დეცკლე) ედგე. აპერ ფრამეს ოფტენ ინცორპორატედ წირე დევიცეს (ინ ტჰე ფორმ ოფ დესიგნს ორ მონოგრამს), წჰიცჰ ლეავე ან იმაგე ინ ტჰე პაპერ კნოწნ ას ა წატერმარკ. თჰერე ეხისტ რეფერენცე ვოლუმეს ცონტაინინგ რეპროდუცტიონს ოფ წატერმარკს ფრომ ბროადლე დატაბლე ორ ლოცალისაბლე ცონტექსტს, ანდ იტ ის ფრეჟუენტლე პოსსიბლე ტო იდენტიფე წატერმარკს ბე მატცჰინგ ტჰემ აგაინსტ სუცჰ რეპროდუცტიონს.

აპერუს. წრიტინგ სუპპორტ მატერიალ მადე ფრომ ტჰე პაპერუს პლანტ, ა სჰეციეს ოფ წატერ-გროწნ სედგე ტჰატ გრეწ აბუნდანტლე ინ ანციენტ გეჰტ, წჰერე იტ წას უსედ ფორმ აბოუტ 3000 ჩ. თჰე ოუტერ სკინ ოფ ტჰე სტემ ოფ ტჰე პაპერუს პლანტ წას პეელედ ოფფ ანდ ტჰე რესტ ცუტ ინტო სტრიპს ტჰატ წერე ლაიდ სიდე ბე სიდე ვერტიცალლე, წიტჰ ანოტჰერ ლაყერ ოფ სტრიპს ტჰენ ოვერლაიდ ჰორიზონტალლე. თჰე წჰოლე წას დამჰენედ ანდ ბეატენ ორ პრესსედ ინ ტჰე სუნ. თჰე რესინ რელეასედ ბე ტჰე ფიბერს დურიინგ ტჰის პროცესს ფუსედ ტჰემ ინტო ა სჰეეტ ტჰატ წას ტჰენ ტრიმედ ანდ სმოოტჰედ წიტჰ პუმიცე. თჰე ნესტ სტეჰ წას ტო ატტაცჰ ტჰე სჰეეტს წიტჰ ა ფლოურ პასტე ტო ფორმ ა როლლ. აპერუს წას აღსო უსედ ფორ სინგლე სჰეეტ დოცუმენტს ორ ფოლდედ ტო ფორმ ცოდიცეს. თჰე სიდე წიტჰ ტჰე ჰორიზონტალ ფიბერს ვისიბლე წოულდ გენერალლე ბე უსედ ფორ წრიტინგ წიტჰ ა რეედ პენ: ტჰე ჰორიზონტალ ფიბერს გუიდედ ტჰე წრიტინგ ონ ტჰე ინნერ სურფაცე, წჰილე ტჰე ვერტიცალ ფიბერს სტრენგტჰენედ ტჰე ოუტსიდე. აპერუს წას სტურდე ანდ პლენტიფულ, ანდ იტ აჰჰარენტლე წას რარელე რეუსედ. თჰერე ის სომე ინდიცატიონ ტჰატ ტრადე ემბარგოეს დურიინგ ნტიჰუიტე ლედ ტო ეხპერიმენტს წიტჰ ოტჰერ მატერიალს, სუცჰ ას პარცჰმენტ. ინ ფაცტ, ინ ტჰე ფოურტჰ ცენტურე, პარცჰმენტ გენერალლე რეჰლაცედ პაპერუს. უტ იტ წას ტჰე ცოლლაპსე ოფ ტჰე წესტერნ ღომან მჰირე ანდ, მორე სიგნიფიცანტლე, ტჰე სჰრეად ოფ ისლამ ფრომ ტჰე სევენტჰ ცენტურე ონ, წიტჰ ა ცონსეჰუენტ რედუცტიონ ოფ ედიტერრანეან ტრადე, ტჰატ ლედ ტო ტჰე აბანდონმენტ ოფ პაპერუს ას ან აღლპურპოსე წრიტინგ მატერიალ. იტ ცონტინუედ ტო ბე უსედ, ჰოწვეერ, ფორ დოცუმენტს პროდუცედ ინ ტჰე ცჰანცერიეს ოფ ეროვინგიან აულ ანდ ღავენნა დურიინგ ტჰე სიხტჰ ანდ სევენტჰ ცენ-

ტურიეს, ანდ ტჷე პაპალ ცჷანცერჷ უსედ იტ ას ან ეხოტიც მატერიალ უნტილ ტჷე ელევენტჷ ცენტურჷ.

არცჷმენტ წრიტინგ სუპპორტ მატერიალ ტჷატ დერივეს იტს ნამე ფრომ ერგამონ (ერგამა ინ მოდერნ თურკეჷ), ან ეარლჷ პროდუცტიონ ცენტრე. თჷე ტერმ ის ოფტენ უსედ გენერიცაღლჷ ტო დენოტე ანიმალ სკინ პრეპარედ ტო რეცეივე წრიტინგ, ალტჷოუგჷ იტ ის მორე ცორრეცტლჷ აპჷლიედ ონლჷ ტო სჷეჷპ ანდ გოატ სკინ, წიტჷ ტჷე ტერმ ველლუმ რესერვედ ფორ ცაღფ სკინ. ტერინე ველლუმ, ტჷე სკინ ოფ სტილლბორნ ორ ვერჷ ყოუნგ ცაღვეს, ის ცჷარაცტერისედ ბე იტს სმაღლ სიზე ანდ პარტიცულარლჷ ფინე, წჷიტე აპჷეარანცე; ჰოწევერ, იტ წას რარელჷ უსედ. თო პროდუცე პარცჷმენტ ორ ველლუმ, ტჷე ანიმალ სკინს წერე დეფლესჷედ ინ ა ბატჷ ოფ ლიმე, სტრეტცჷედ ონ ა ფრამე, ანდ სცრაპედ წიტჷ ა ლუნელლუმ წჷილე დამჷ. თჷეჷ ცოულდ ტჷენ ბე ტრეატედ წიტჷ პუმიცე, წჷიტენედ წიტჷ ა სუბსტანცე სუცჷ ას ცჷაღკ, ანდ ცუტ ტო სიზე. იფფერენცეს ინ პრეპარატიონ ტეცჷნიქჷე სეემ ტო ჰავე ოცცასიონედ გრეატერ დივერსიტჷ ინ აპჷეარანცე ტჷან დიდ ტჷე ტჷეჷ ოფ სკინ უსედ. არცჷმენტ სუპპლანტედ პაჷერუს ას ტჷე მოსტ პოპულარ წრიტინგ სუპპორტ მატერიალ ინ ტჷე ფოურტჷ ცენტურჷ, ალტჷოუგჷ იტ წას კნოწნ ეარლიერ. არცჷმენტ წას იტსეღფ ლარგელჷ რეპლაცედ ბე პაჷერ ინ ტჷე სისტემენტჷ ცენტურჷ (წიტჷ ტჷე რისე ოფ პრინტინგ), ბუტ რემაინედ ინ უსე ფორ ცერტაინ ჰიგჷ-გრადე ბოოკს. შეე აღსო ფლესჷ სიდე ანდ ჰაირ სიდე.

არცჷმენტერ. (აღსო არცჷმენტ-მაკერ). პერსონ რესპონსიბლჷ ფორ მაკინგ პარცჷმენტ. ეფორე აროუნდ 1200, პარცჷმენტ მაკინგ წას პრესუმაბლჷ ცონდუცტედ ლარგელჷ წიტჷინ მონასტერიეს, ტჷე პრიმარჷ პროდუცერს ოფ ბოოკს. ს ლაჷ ანდ ცომმერციალ პროდუცტიონ ოფ მანუსცრიპტს ინცრეასედ, პარცჷმენტერს ოფტენ ფორმედ ა ტრადე გროუპ, წიტჷ სჷოჷს ლოცატედ ინ ტჷე სამე პარტ ოფ ა ტოწნ, ნეარ ტჷე წატერ სუპპლჷ ნეედედ ფორ პროდუცტიონ. შეე აღსო სტატიონერ.

ასსიონაღ, ტჷე სამე ას ტჷე ეგენდარჷ. ჩოღლეცტიონ ოფ ნარრატივეს ოფ ვარიაბლჷ ლენგტჷ, ინ წჷიცჷ არე რეცოუნტედ ტჷე ლიფე, მარტყრდომ, ტრანსლატიონ ოფ რელიცს, ორ მირაცღეს ოფ ტჷე საინტს.

ასტედოწნ. ლეაფ პასტედ ონტო ტჰე ინსიდე ოფ ა ბოარდ
ტო ცონცეალ ცჰანელინგ ანდ პეგგინგ ანდ ოტჰერ მეცჰანიცს
ოფ ტჰე ბინდინგ. ასტედოწნს არე ოფტენ ფორმედ ოფ ფრაგ-
მენტს ოფ ეარლიერ მანუსკრიპტს ტჰატ წერე ცონსიდერედ დის-
პენსიბლე.

ეგგინგ. თჰე სეცურინგ ოფ ცორდს ტო ტჰე ბოარდს ოფ ა
ბინდინგ ბე მეანს ოფ დოწელს ორ პეგს, გენერალლე ოფ წოოდ.

ენ. სჰლიტ რეედ, ტერმედ ცალამუს ინ ატინ (ქალამ ინ
რაბიც), წას უსედ ტო წრიტე ონ პაჰერუს დურინგ ნტიქუიტე; ა
ფრაყედ რეედ წას უსედ ას ა ბრუსჰ. თჰესე წერე რეპლაცედ ინ
ტჰე სიხტჰ ცენტურე ბტ ტჰე ქუილლ პენ ანდ ანიმალ-ჰაილ
ბრუსჰეს, წჰიცჰ წერე მორე ფლეხიბლე ანდ ტჰუს ბეტტერ
სუიტედ ფორ წორკ ონ პარცჰმენტ, ა ტოუგჰერ მატერიალ ტჰან
პაჰერუს. ქუილლ ის ფორმედ ოფ ტჰე ფლიგჰტ ფეატჰერ (ონე
ოფ ტჰე ფირსტ ფივე ფეატჰერს) ოფ ტჰე წინგ ოფ ა ბირდ, ოფტენ
ა გოოსე - ტჰე წოოდ "პენ" დერივეს ფრომ ტჰე ატინ ფორ
ფეატჰერ, პენნა. თჰე ფეატჰერ წას ფირსტ ჰარდენედ ბე ჰეატინგ
ორ ბე სოაკინგ იტ ინ წატერ ანდ ტჰენ იმმერსინგ იტ ინ სანდ.
იბს წერე ოფტენ ტჰენ ცუტ წიტჰ ა კნიფე, ტჰე ანგლე ოფ ტჰე
ცუტს აფფეცტინგ ტჰე აჰჰეარანცე ოფ ტჰე სცრიპტ პროდუცედ.
ჩურსივე (ი. ე. მორე რაჰიდლე წრიტტენ) სცრიპტს წერე გენერ-
ალლე პროდუცედ წიტჰ ა ტჰინ პენ ანდ ფორმალ ბოოკსცრიპტს
წიტჰ ა ბროად პენ. ნიბ ცუტ ატ ან ობლიქუე ანგლე ტო ტჰე
სჰაფტ პროდუცეს ა ფორმალ, სტრაიგჰტ-პენ სცრიპტ ტჰატ ჰას
ჰორიზონტალ ჰეად ტო ტჰე ლეტტერ სტროკეს.

იგმენტ. თჰე ცოლოურინგ აგენტ ინ პაინტ. თჰე პაინტს უსედ
ინ ილლუმინატიონ ცონსისტ ოფ ვეგეტაბლე, მინერალ, ანდ ანი-
მალ ეხტრაეტს, გროუნდ ორ სოაკედ ოუტ ანდ მიხედ წიტჰ
გლაირ ას ა ბინდინგ მედიუმ, პერჰაჰს, წიტჰ სომე გლუე ანდ წა-
ტერ ადდედ. ტჰერ ადდიტივეს წერე ალსო უსედ, ინცლუდინგ
სტალე ურინე, ჰონეყ, ანდ ეარ წახ, ტო მოდიფე ცოლოურ, ტეხ-
ტურე ანდ ოჰაციტე; ინერტ წჰიტეს სუცჰ ას ცჰალკ, ეგგსჰელლ,
ორ წჰიტე ლეად წერე ადდედ ტო ინცრეასე ოჰაციტე. შომე პიგ-
მენტს წერე ობტაინედ ლოცალლე (სუცჰ ას ტურნსოლე, ორ
ცროზოჰჰორა ტინცტორია); ოტჰერს წერე ეხოტიც იმპორტს (სუცჰ

ას ულტრამარინე, მადე ფრომ ღაპის ღაზული იმპორტედ ფრომ ერსია ორ ფგჰანისტან). ურინგ ტჰე ეარლყ იდღლე გეს, სცრიბეს ანდ/ორ იღღუმინატორს გროუნდ ანდ პრეპარედ ტჰეირ ოწნ პიგმენტს, პერჰაპს, წიტჰ ტჰე აიდ ოფ ან ასსისტანტ, ბუტ წიტჰ ტჰე გროწტჰ ოფ სპეციალისედ, მორე ცომმერციალ პროდუცტიონ აროუნდ 1200, ტჰეე ოფტენ პურცჰასედ ტჰეირ ინგრედინტს ინ პრეპარედ ფორმ ფრომ ა სტაციონერ ორ ან აპოტჰეცარყ. ჭიტჰ ტჰე რისე ოფ ესპერიმენტალ სციენცე ანდ ინტერნაციონალ ტრადე ინ ტჰე ფოურტეენტჰ ცენტურყ, მანყ ცოლოურს წერე ადღედ ტო ტჰე ტრადიციონალ პალეტტე, წჰიცჰ სიგნიფიკანტლყ აფფეცტედ სტყლეს ოფ იღღუმინაციონ. თჰე პროდუცტიონ ოფ სენტჰეტიცაღლყ მანუფაცტურედ პიგმენტს (სუცჰ ას მერცურყ-ბასედ ვერმილიონ ანდ ცოპჰერ ბლუეს) ანდ იმპორტს (სუცჰ ას საფფრონ ყელლოწ ფრომ ცროცუს სტამენს ანდ რედ ფლაკეს ფრომ რაზიდ წოოდს ღარგელყ იმპორტედ ფრომ ჩეყლონ) ინცრეასედ ატ ტჰის ტიმე. იგმენტს არე დიფფიცულტ ტო იდენტიფყ პრეცისელყ წიტჰოუტ ცჰემიცაღ ანაღყსის, აღტჰოუგჰ ოტჰერ ტეცჰნიქუეს ოფ ანაღყსის, სუცჰ ას რადიოსპეცტროსცოპყ ანდ X-რეყ ფლუორესცენცე, ას წელღ ას რეცონსტრუცტიონს ფრომ მედიევალ რეციპეს, არე ადვანცინგ რაპიდლყ. შომე პიგმენტს აღსო ცჰანგე ინ ა ცონსისტენტ ფასჰიონ ოვერ ტიმე: ფორ ესამჰლე, ტჰე რედ ლეად ოფტენ უსედ ფორ რუბრიცს ფრეჰუენტლყ ფადეს ანდ ტურნს სიღვერ-ბლაცკ ტჰროუგჰ ოხიდაციონ, ანდ ცოპჰერ-ბასედ ვერდიგრის გრეენ სომეტიმეს ეატს ტჰროუგჰ ტჰე სუჰპორტ ას იტ ცორროდეს.

ღუმმეტ. ლეადპოინტ, აღსო კნოწნ ას პღუმმეტ, ის ა პიეცე ოფ ლეად აღღოყ, სომეტიმეს ცონტაინედ ინ ა ჰოლდერ (ტჰე პრეცურსორ ოფ ა პენციღ), წჰიცჰ ცოულდ ბე უსედ ფორ დრაწინგ, ანნოტაციონ, ანდ რუღინგ. ეადპოინტ ბეგან ტო ბე წიდელყ უსედ ინ ტჰე ელევენტჰ ანდ ტწელფტჰ ცენტურიეს. რაპჰიტე, დერივედ ფრომ ცარბონ, წას ნოტ გენერაღლყ უსედ ბე-ფორე ტჰე სევენტეენტჰ ცენტურყ.

ონტიფიცაღ. იტურგიცაღ მანუაღ ცონტაინინგ ეპისცოპაღ ოფფიცეს (ორდინაციონ, ცონსეცრაციონ ოფ ტჰე ცჰურცჰ, ცონფირმაციონ, ეტც.)

ოუნცე. სუბსტანცე ღიკე ცჰალკ, ასჰ, პოწდერედ ბონე, ბრეად ცრუმბს, ორ პუმიცე ის რუბბედ ინტო ა წრიტინგ სურ-ფაცე ინ ორდერ ტო იმპროვე იტ. ოუნცე ცან რედუცე გრეასი-ნესს, რაისე ტჰე ნაპ, ანდ წჰიტენ პარცჰმენტ). თჰე ტერმ ის ალსო უსედ ფორ ა პოსტ-მედლევალ ტეცჰნიქუე ემპლოყედ ინ ტჰე ტრანსფერ ოფ ან იმაგე ბე რეპროდუცინგ ა დოტტედ ოუტლინე ონ ა სჰეეტ ბენეატჰ.

რიცკინგ. თჰე მარკინგ ოფ ა ფოლიო ორ ბიფოლიუმ ბე ა პოინტ ოფ ა კნიფე ტო გუიდე რულინგ. თჰე ტემ ალსო რეფერს ტო ტჰე სერიეს ოფ მარკს ტჰატ რესულტედ. რიცკინგ წას გენ-ერალლე ცონდუცტედ ბეფორე ტჰე ბიფოლია წერე ფოლდედ ტო ფორმ ა ქუირე.

სალტერ. ჩოლლეცტიონ ოფ სალმს სერვინგ ას ტჰე მაინ პრაყერ-ბოოკ ფორ ტჰე ცელებრატიონ ოფ ტჰე ივინე ფფიცე.

უმიცე. Vოლცანიც გლასს, უსედ ინ პოწდერედ ფორმ ას პოუნცე ონ პარცჰმენტ; ინ იტს ცონსილიდატედ ფორმ, იტ წას ემ-პლოყედ ტო სცრაპე პარცჰმენტ ფორ რეუსე ას ა პალიმპსესტ.

უირე. ატჰერინგ ორ "ბოოკლეტ" ოფ წჰიცჰ ა ბოოკ ის ფორმედ. უირე ნუმერატიონ, წჰიცჰ ბეგან ინ ტჰე ატე ნტიქუე პერიოდ, ცონსისტს ოფ ნუმბერს წრიტტენ ონ ა ქუირე (უსუალლე ონ იტს ფინალ ვერსო) ტო ფაცილიტატე არრანგემენტ დურინგ ბინდინგ.

ლეცტო. თჰე ფრონტ სიდე ოფ ა ფოლიო ორ ლეაფ, აბბრე-ვიატედ ას რ ანდ სომეტიმეს დენოტედ ას ა.

ღიტუალ. იტურგიცალ მანუალ ცონტაინინგ ტჰე პრაყერს ფორ ტჰე ადმინისტრატიონ ოფ ალლ ტჰე საცრამენტს ეხცეპტ ტჰე უცჰარისტ.

ღოლლ. თჰე როლლ წას, ალონგ წიტჰ ტჰე ტაბლეტ, ტჰე პრინციპალ ვეჰიცლე ფორ წრიტინგ დურინგ ნტიქუიტე. ღოლლს წერე ორიგინალლე ფორმედ ოფ სჰეეტ ოფ პაპერუს პასტედ ტო-გეტჰერ ანდ წერე სტორედ ინ ცაპსაე, ცელინდრიცალ ბოხეს. თჰეე წერე უნროლდედ ჰორიზონტალლე ფრომ ლეფტ ტო რიგჰტ,

წიტი აბოუტ ფოურ ცოლუმნს ოფ ტეხტი ვისიბლე ატ ანუ ონე ტიმი. თჳე დრაწბაცკს ოფ ტჳე როლლ ფორმ ინ ტერმს ოფ პორტაბილიტუ ანდ ცროსს-რეფერენცინგ ლედ ტო იტს გენერალ რეპლაცემენტ ბუ ტჳე ცოდეს ინ ტჳე ფოურტი ცენტურუ. თჳე როლლ სურვივედ, ჰოწვეერ, ტჳროუგჰოუტ ტჳე იდდლე გეს, ფულფილ-ლინგ ცერტაინ სპეციალისედ ფუნცტიონს -- ალტჰოუგჰ იტ წას ნოწ მადე ოფ პარცჰმენტ (სეწნ ორ გლუედ ტოგეტჰერ) ანდ წას რეად ვერტიცაღლე. შუცჰ ფორმს წერე უსეფულ ფორ სტორინგ ლენგტჳე რეცორდს ანდ ტჳუს წერე ფრეჟუენტლე უსედ ფორ ად-მინისტრაცივე პურპოსეს. დოღლს ალსო ცარრიედ გენეალოგიეს ანდ პედიგრეეს, ანდ სომე ოფ ტჳესე მანუსკრიპტს წერე ფინელე იღლუმინატედ. დოღლ ცჳრონიცღეს ოფტენ აცცომჰანიედ როყ-ალ გენეალოგიეს. იღლუმინატედ ხულტეტ როღლს, წიტი ტეხტს ფორ ტჳე ბლესსინგ ოფ ტჳე ასტერ ცანდლე, წერე დესიგნედ ფორ პუბლიც ვიეწინგ, წიტი ტჳე ტეხტი ფაცინგ ტჳე რეადერ ანდ ტჳე იმაგე პლაცედ უპსიდე დოწნ ინ რელატიონ ტო ტჳე ტეხტი, ტო ფაცე ტჳე ცონგრეგატიონ ოვერ ტჳე ლეცტერნ. რაყერ როღლს ალსო სურვივე; ტჳეე მაყ ჰავე ბენ ცარრიედ ას ამუ-ლეტს.

ღულინგ. თჳე პროცესს ბუ წჳიცჰ ა ფრამე ანდ/ორ ჰორიზონ-ტალ ლინეს არე პროდუცედ ტო გუიდე ტჳე ჰანდ ინ წრიტინგ; ტჳე წორდ ალსო რეფერს ტო ტჳე ლინეარ გუიდე ტჳუს პრო-დუცედ. ღულინგ წას გუიდედ ბუ პრიციკინგ. ეგინნინგ ინ ტჳე ჩა-როლინგიან პერიოდ, ტემჰლატეს წერე სომეტიმეს უსედ ინ პრიციკინგ ანდ რულინგ. ეფორე ტჳე ლატე ელევენტჰ ცენტურუ, რულინგ წას გენერალლე ეხეცუტედ წიტი ა ჰარდჰოინტ, პრო-დუცინგ ა რიდგე-ანდ-ფურროწ ეფუეცტი. თჳერეაფტერ ლეადჰოინტი წას უსედ ინ ტჳე ლაყოუტი ოფ ინდივიდუალ პაგეს,ენაბლინგ გრეატერ ფლეხიბილიტუ. ჭჳენ ტჳე ტჳინ პენ უსედ ტო პროდუცე ცურსივე სკრიპტს წას რევივედ ინ ტჳე ლატერ ტწელფტი ცენ-ტურუ, რულინგ წას ალსო დონე ინ ინკ, ესპეციალლე ფრომ ტჳე ლატე ტჳირტემენტჰ ცენტურუ ონ. ჩოლოურედ ინკს წერე ემ-პლოყედ ინ სომე მანუსკრიპტს, სუცჰ ას ტჳე პინკ რულინგ ინ ფიფტიენტჰ-ცენტურუ ოოკ ოფ ოურს. თჳე იტალიან ჰუმანისტს რევივედ ტჳე უსე ოფ ჰარდჰოინტი ფორ რულინგ. ჭჳენ პაპერ წას უსედ ას ტჳე წრიტინგ სუპპორტი მატერიალ, ტჳის ცოულდ რე-სულტი ინ ტეარს ინ ტჳე პაპერ.

შაცრამენტარე. იტურგიკალ ბოოკ ცონტაინინგ ტჰე პრაყერს რეციტედ ბე ტჰე ცელებრანტ დურიინგ ტჰე ასს.

შცრიპტორიუმ. დოომ სეგ აპარტ ფორ წრიტინგ, ესპეციალლე ინ ა მონასტერე.

შჰელლ გოლდ. ოწდერედ გოლდ მიხედ წიტჰ გუმ არაბიც ინტო ა კინდ ოფ გოლდ ინკ, ანდ აპჰლიედ წიტჰ პენ ორ ბრუსჰ.

შჰოულდერ. თჰე პლაცე წჰერე ონე ოფ ტჰე ბოარდს ოფ ა ბოოკ ჯოინს ტჰე სპინე.

შპინე. თჰე ედგე ატ წჰიცჰ ა ბოოკ ის სეწნ ტოგეტჰერ. დოუნდედ, გლუედ სპინეს ტჰატ წერე ჰამმერედ ინტო სჰაპე წერე ფირსტ ინტროდუცედ ინ ტჰე ეარლე სისტეენტჰ ცენტურე. რიორ ტო ტჰის, სპინეს წერე ფლატ, აპარტ ფრომ ტჰე რაისედ ცორდს. შპინეს სომეტიმეს ცარრე პროტეცტივე ეხტენსიონს ატ ეიტჰერ ენდ კნოწნ ას ენდ ტაბს.

შტატიონერ. ოლლოწინგ ტჰე რისე ოფ ტჰე უნივერსიტიეს აროუნდ 1200, ტჰე გროწტჰ ინ სეცულარ პროდუცტიონ ანდ ინ ცონსუმერ დემანდ ლედ ტო ინცრეასინგ სპეციალისატიონ ანდ ცომმერციალისატიონ ინ ბოოკ პროდუცტიონ. გროუპ ოფ მიდ-დლემენ, კნოწნ ას სტატიონერს (ცარტოლაი ინ Iტალე, ლიბრაირეს ინ რანცე), ემერგედ. თჰეე სუპჰლიედ მატერიალს ტო ცრაფტსმენ ანდ რეცეივედ ანდ სუბცონტრაცტედ ცომმისიონს, ოფტენ წიტჰ ფორმალ რეცოგნიტიონ ფრომ ტჰე უნივერსიტიეს. თჰის დეცენტრალისატიონ სტიმულატედ ნეწ ტეცჰნიქუეს ოფ ბოოკ პროდუცტიონ, სუცჰ ას სესტემატიც მარკინგ უპ ოფ ლეავეს ანდ ჟუირეს ფორ ასსემბლე ბე ტჰე სტატიონერ ანდ ტჰე პროვი-სიონ ოფ ინსტრუცტიონს.

თაბლეტ. თაბლეტს ოფ წოოდ, ორ სომეტიმეს ივორე, წერე უსედ ას წრიტინგ სურფაცეს ინ ტწო წაყს: ეიტჰერ ინკ წას აპჰლიედ ონ ტჰემ; ორ ტჰეე წერე ჰოლლოწედ ოუტ ანდ ფილლედ წიტჰ წას სო ტჰატ ონე ცოულდ წრიტე წიტჰ ა სტელუს. ლონგ წიტჰ ა როლდ, ტჰე ტაბლეტ წას ტჰე პრინციპალ წრიტინგ ვეჰიცილე დურიინგ ნტიქუიტე, ბეინგ უსედ ფორ ინფორმალ პურპოს-ეს, ტეაცჰინგ, ლეტტერს, დრაფტინგ, ანდ ფორ რეცორდს (სუცჰ

ას ლეტერს ოფ ციტიზენსიპი). თქვე გრადუალ სუბსტიტუციონ ოფ სჰეეპ ოფ პარცჰმენტ ფორ წოოდ ორ ივორუ მაყ წელლ ჰავე სტიმულატედ ტჰე დეველოპმენტ ოფ ტჰე ცოდეს ფორმ. თაბლეტს ცონტინუედ ტო ბე უსედ ინტო ტჰე ტწელფტჰ ცენტურუ ფორ ინ-ფორმალ ფინანციალ აცცოუნტს (ბუ რენცჰ ფისჰერმენ, ფორ ეხ-ამპლე). ურინგ ტჰე იდდლე გეს, ტჰეე ფულფილდედ ა ვარიეტე ოფ ფუნცტიონს: დრაფტინგ ტექტს; ტრეინგ ოუტ არტისტიც დე-სიგნს; რეცორდინგ ლიტურგიცალ ცომმემორაციონს; ნოტე ტაკ-ინგ დურინგ სტუდუ; აცცოუნტინგ ანდ ლეგალ ცონტექტს; ას პროტო-ილოფახეს; ანდ ას ლოვე ტოკენ ფილდედ წიტჰ ამორ-ოუს პოეტრუ. თაბლეტს რანგედ ინ ფორმატ ფრომ რობუსტ ტეაცჰინგ ტაბლეტს ტო პორტაბლე გირდლე ბოოკს. ლტჰოუგჰ დიფფერენტ ცოლოურს ოფ წახ წერე უსედ, ბლაცკ ანდ გრეენ პრედომინატედ. ნუმბერ ოფ ტაბლეტს წერე სომეტიმეს ბოუნდ ტოგეტჰერ წიტჰ ლეატჰერ ტჰონგს ორ წიტჰინ ა ლეატჰერ ცასე. თაბლეტს წერე ალსო მადე წიტჰ ჰანდლეს, წჰოსე სჰაპე ცოულდ სერვე ას ა დეცორატივე მოტიფ.

თაილ. თქვე ფოოტ ორ ლოწერ ენდ ოფ ა მანუესკრიპტ.

თანნედ. თანნინგ ის ტჰე პროცესს ოფ მანუფაცტურინგ ლეატჰერ ბუ სოაკინგ ანიმალ სკინ ინ ტანნინ, ან აციდიც სუბ-სტანცე მადე ფრომ ტრეე ბარკ, გალლნუტს, ორ ა სიმილარ პლანტ სოურცე. თანნინგ გივეს ლეატჰერ ა რედ-ბროწნ ცოლო-რაციონ.

თოოლინგ. თოოლინგ ის ტჰე დეცორაციონ ოფ ა სურფაცე წიტჰ ტჰე აიდ ოფ მეტალ ჰანდ ტოოლს ანდ სტამპს (ა ტეცჰნიქუე ემპლოეინგ ტჰე ლატტერ ბეინგ ტერმედ სტამპედ). ნ ბინდინგს, ტჰე ტოოლს წერე უსედ ტო იმპრესს ტჰე დეცორაციონ ინტო ტჰე ლეატჰერ ცოვერინგ, წჰიცჰ წახ ოფტენ დამპენედ. თქვე იმპრესსიონ ორ ინდენტაციონ პროდუცედ ის ცალდედ ბლინდ იფ იტ რემაინს უნცოლოურედ. ოლდ ტოოლინგ ბეცამე პოპულარ ინ ტჰე ფიფ-ტეენტჰ ცენტურუ. ინ ტჰის პროცესს, გოლდ ლეაფ წახ ლაიდ ონტო ა ცოატინგ ოფ გლაირ ანდ იმპრესსედ ინტო ტჰე ლეატჰერ წიტჰ ა ჰეატედ ტოოლ, ლეავინგ ან იმაგე ინ გოლდ აფტერ ტჰე ეხცესს წახ რუბბედ აწაყ. ილდედ სურფაცეს (სეე გილდინგ) ინ ილლუმინაციონ წერე ალსო სომეტიმეს ტოოლედ.

თურნ-ინს. თქვე ედგეს ოფ ტჰე ცოვერინგ მატერიალ ოფ ა ბინდინგ, წჰიცჰ არე ფოლდედ ოვერ ტჰე ჰეად, ტაილ, ანდ ფორე ედგე ოფ ტჰე ბოარდს ანდ სეცურედ ტო ტჰეირ ინნერ სიდეს.

ნდერდრაწინგ. რელიმინარე დრაწინგ ტჰატ ლიეს უნდერ ტჰე ფინალ პაინტედ ორ ინკედ იმაგე. რიორ ტო ტჰე ელევენტჰ ცენტურე, უნდერდრაწინგ წას ოფტენ ეხეცუტედ წიტჰ ა ჰარდპოინტ, ბუტ ტჰერეაფტერ ა მეტალ პოინტ, ესპეციალდე ა ლეადპოინტ, ორ დილუტედ ინკ წას გენერალდე უსედ. შტყლი, დივიდერს, ანდ ცომპასსეს წერე სომეტიმეს ემპლოედ ინ ტჰე ლაყინგ ოუტ ოფ ა დესიგნ ტჰროუგჰოუტ ტჰე იდდლე გეს.

Vელლუმ თჰე წორდ ჰას ტჰე სამე ორიგინ ას ვეალ ორ ვეაუ ინ რენცჰ (ცალფ, ვიტელლუს ინ ატინ), ანდ ის სტრიცტლე ტჰე წრიტინგ მატერიალ მადე ფრომ ცოწ სკინ.

Vერსო. თჰე ბაცკ ოფ ა ფოლიო ორ ლეაფ, აბბრევიატედ ას ვ ანდ სომეტიმეს ას დენოტედ ას ბ.

ჭატერმარკ. ისტინგუისჰინგ მარკ ორ დესიგნ ონ პაპერ, ვისი-ბლე ონლე წჰენ ჰელდ უბ ტო ტჰე ლიგჰტ, ანდ მადე წჰენ ტჰე პაპერ ის ინ ა პუულზ ფორმ.

ჭორკსჰოპ. ს კნოწნ ბე ტჰე რენცჰ ნამე ატელიერ, ა წორკსჰოპ ის ა სტუდიო ინ წჰიცჰ ა ნუმბერ ოფ არტისტს წორკ ტოგეტჰერ, გენერალდე უნდერ ა მასტერ, ეიტჰერ ონ რეგულარ ორ ად ჰოც ბასის. თჰე ტერმ აღსო რეფერს ტო ა გროუპ ოფ არტისტს წჰო წორკ ტოგეტჰერ ანდ ის სომეტიმეს უსედ ინ ტჰის სენსე ტო დენოტე ტჰე სეცულარ ექჰუივალენტ ოფ ტჰე მონასტიც სცრიპტორიუმ დურინგ ტჰე ოტჰიც ანდ დენაისსანცე პერიოდს (ანდ დურინგ ნტიქუიტყ ას წელდ). რტისტს წორკინგ ონ ტჰე სამე პროჯექტ ნეედ ნოტ ნეცესსარილე ჰავე ბელონგედ ტო ა წორკსჰოპ, სინცე ტჰეე ფრექუენტლე ლიეედ ინ ტჰე სამე ურბან ნეიგჰბოურჰოოდ ანდ მიგჰტ ჯონ ტოგეტჰერ ფორ ა სინგლე ცომმისსიონ. In ტჰე ცონტექსტ ოფ ატტრიბუტინგ ა წორკ ოფ არტ ტო ა პარტიცულარ არტისტ, ტჰე ტერმ "წორკსჰოპ პროდუცტ" ის უსედ წჰენ ტჰე არტ ის ინ ტჰე სტყლე ოფ ა მასტერ, ბუტ ის ტჰოუგჰტ ტო ჰავე ბენ ეხეცუტედ ბე ან ასსისტანტ ემულატინგ ტჰატ სტყლე.

თქვე ღოსსარე ის ბასედ ონ იცჰელე . როწნ. ნდერსტანდ-
ინგ Iლლუმინატიინგ ანუსკრიპტს: უიდე ტო თეცჰნიცალ
თერმს. ონდონ: თქვე ჟ. აულ ეტტე უსეუმ, ანდ თქვე რიტისჰ
იბრარე ოარდ, 1994.

ენკდოცტიონაჲლ. Также названный იბერ ენკდოცტიონაჲლის или იბერ ენკდოცტიონუმ. Книга обслуживания, содержащая благословения, поставляла во время Массы и устроенный согласно литургическому году. Некоторые ბენკდოცტიონაჲლს были произведены для индивидуальных епископов и щедро украшены.

Бестиарий и ჰეხოლოგუს. Книга Животных, ბესტიარიუმ, состояла из описаний и моральных интерпретаций животных, птиц, фантастических существ и, иногда, камни и заводы. Бестиарий был очень популярен во время двенадцатого и тринадцатое столетие, функционируя как дидактическое чтение, иллюстрированная книга, учебник, и поучительный исходный материал. Текст обычно богато иллюстрировался. ჰეხოლოგუს, предшественник бестиария был устроен подобным способом и удовлетворял тем же самым целям. ჰეხოლოგუს был собран в Александрии во втором столетии нашей эры, был переведен на почти все христианские языки, и сохранил свое влияние на Европу больше тысячи лет.

Библейские соответствия. Устные индексы к Библии, или списки библейских слов, устроенных в алфавитном порядке с признаками позволить опросчику найти проходы Библии, где слова происходят.

ოგოლოუმ. Лист письма материала поддержки сворачивался в половине, чтобы произвести два листа (четыре страницы). Многие ბოგოლოა, свернутые вместе, формируют печатный лист или сбор.

Переплет. Человек полностью или частично ответственный за то, что шил старинную рукопись вместе и снабдил это покрытиями. Хотя есть свидетельство, что писцы иногда предпринимали предварительное шитье их собственных секций рукописей, переплет часто был другим членом помещения для переписки рукописей. После повышения университетов в конце двенадцатого столетия, закрепление стало заповедником торговца канцелярскими изделиями. Термин переплет может также быть использован обязательной среды.

Закрепление. Шитье и покрытие книги. Когда листья старинной рукописи были написаны и освещены, они были собраны в сборы и

сшиты вместе. Вообще они были сшиты на поддержки (шнуры). Теряющиеся концы шнуров тогда были присоединены к правлениям.

Обязательная среда. Компонент на краске или чернилах, которые связывают пигмент и делают его, придерживается на поверхность, которая будет украшена. Разъясненный яичный белок (яичный белок) был основной обязательной средой, используемой в освещении рукописи. Резина (такая как арабский язык резины от акации) клей (такой как *o3363yoc3oღღob*, рыбий клей, казеин, клей молочного продукта, и желатин, сделанный из пергамента *ოფფცუტბ*), также использовалась с этой целью так же как для того, чтобы золотить.

Заблокированный. Техника украшения *ბობდობბ*, в котором проект или картина отпечатаны в кожаное покрытие блоком, в который изображение было вырезано или выгравировано.

Правления. Жесткие покрытия на фронте и корешке книги. Лес был материалом, вообще используемым до начала шестнадцатого столетия, предпочтительно дуб или другая древесина, чтобы минимизировать собирание червей. Эти покрытия могли быть очень толстыми и часто скашивали края. Картон стал популярным в шестнадцатом столетии. Правления были привязаны к печатным листам шнурами, которые пронизывались через правления и обеспечены. Правления и спинной хребет тогда обычно покрывались влажной кожей (хотя пергамент, ткань, или бумага могли бы также использоваться), который был свернут по краям правлений (формирующийся, что известно как поворот-*ობბ*), и запечатал, *პასტეღოწბბ* мог тогда быть применен, чтобы скрыть этот механизм.

Закладка. Множество устройств для того, чтобы делать ключевые открытия в книге выжило, большинство из них датирующийся с двенадцатого столетия на. Счета или связанные узлом полосы пергамента, иногда окрашиваемого, были присоединены к переднему краю книги в соответствующих пунктах; ленты полотна, шелка, или пергамента могли быть присоединены к ленте и спуститься вертикально в книгу. Некоторые закладки даже несут устройство, используемое в соединении с текстом, который будет отмечен, чтобы

помочь в соответствующих хронологических или астрономических вычислениях. Цветы и другие нажатые органические материалы также использовались как закладки.

Книга Часов, также названных учебником для начинающих или ჰმრავ. Это изменение Конспекта главным образом использовалось в частной преданности. Его центральный текст, Небольшой ფფოცე Девы Марии, смоделирован на Божественном ფფოცე и представляет более короткую версию преданности, выполненной за восемь канонических часов. Текст, известный с десятого столетия, в которое вступают, кладет использование к концу двенадцатого столетия, часто будучи присоединенный к სავტერ.

Ограничение линий. Крайние линии, поставляемые во время управления, чтобы вести оправдание текста и его ანცოფლარიქს.

Конспект. Литургическая книга, содержащая тексты, гимны, и примечание, необходимое для ежедневной молитвы. Часто богато украшенный инициалами и миниатюрами.

Полирование. Усиление гладкости и блеска поверхности, такой как металлический пигмент, полируя с инструментом полирования.

Полирование инструмента. Инструмент имел обыкновение полировать золото, как только это было применено к странице рукописи.

Календарь. Список литургических банкетов.

Столы канона. Система соответствия Евангелия разрабатывала в четвертом столетии უსებოუს ჩაქსაროა, в котором проходы Евангелия пронумерованы в тексте и соответствуют столам, устроенным в колоночной форме, указывая соответствие проходов среди Евангелий. Столы канона обычно помещались в начале книги и были популярны в книгах Евангелия, Библии, и Новые Заветания.

ჩაპიტული. Список библейских проходов (ჰეროცოჰე) с марками, указывающими, на который в воскресенье или банкет, они должны быть прочитаны.

Мел. В основном составленный из карбоната кальция, мел использовался для множества целей в производстве рукописи: как коготь, готовя поверхность пергамента; как компонент гипса или другого основания; как белый пигмент; как щелочной компонент в пигментах (служащий, чтобы изменить цвет определенных органических пигментов, таких как прожилок, и светиться и увеличить непрозрачность других); или как среда рисунка.

Канализирование. Система углублений сокращалась в обязательные правления, чтобы нести шнуры, которые прилагают правления к печатным листам. Использование каналов означало, что шнуры не будут стоять гордый на внутренней части правлений.

Женская сорочка. Средневековый предшественник современной суперобложки, женская сорочка - промах - на покрытии кожи или ткани, такой как бархат или полотно, которое защищало закрепление книги и ее переднего края. Женские сорочки изменились по форме от высокосортных роскошных приукрашиваний для Книг Часов и Молитвенников к функциональным оберткам для административных отчетов и библиотечных книг.

Зажим. Настройка металла была свойственна правлениям на переднем краю закрепления, чтобы считать книгу закрытой и сохранить пергамент (если не сохранено в соответствующей температуре и уровне влажности, пергамент имеет тенденцию морщиться и возвращаться к оригинальной форме кожи животных). Зажимы стали популярными в течение четырнадцатого столетия первоначально как комбинация металлических настроек и кожаных ремней и затем полностью металла.

Классические тексты. Рукописи, содержа классические тексты греческой и римской Старины, обычно просто не воспроизводили полный текст, но или представляли компиляцию или обзор этого,

или снабжали текст обширными комментариями, к эффекту создания специфического расположения таких рукописей.

ჩლოტჰეტი. Часть ткани, пропитанной с пигментом (вообще растительная краска). Часть такой ткани, когда впитано немного обязательной среды, выпускает свой краситель и производит пигмент художника. ჩლოტჰეტის были удобным способом нести или отправить растительные пигменты, и они были особенно популярны с четырнадцатого столетия на, с ростом текстильной торговли. Глазурь растительных красок часто использовалась, чтобы увеличить другие цвета в книжном освещении, так как они создали богатый, пылающий, и прозрачный эффект.

Старинная рукопись. Происходя на первом столетии, старинная рукопись (от ствола, латинского слова для коры дерева) является книгой, составленной из свернутых листов, сшитых вдоль одного края, отличного от других транспортных средств письма, таких как рулон или таблетка.

Шнур. Горизонтальная группа поддержки, на которую печатные листы сшиты в спинном хребте, чтобы сформировать книгу. шнуры - вообще группы кожи (или иногда другие материалы, такие как гашиш) и могли появиться в единственной или двойной форме; в последнем шнуры расколоты вдоль большей части их длины, чтобы позволить двойное, изобразить восемь шитья вокруг них для дополнительной силы. Концы шнуров тогда пронизываются в правления и покрытую структуру. Шнуры появляются как воспитанные группы когда замечено через покрытие спинного хребта, но начало в более позднем шестнадцатом столетии могло вписаться в углубления ", наверх распиленные" к печатному листу, чтобы произвести более плоский спинной хребет.

ჩოტბეჭოეცი. ჩოტბეჭოეცის - металлические мемориальные доски, приложенные к углам правлений закрепления, чтобы защитить их, популярную особенность с пятнадцатого столетия на. Термин также относится к декоративному мотиву в углах миниатюры или границы.

ორგანიზაციები. То же самое как Церковный календарь. Литургическая книга, предписывающая заказ Массы.

Яичный белок яйца. Белый яйца, используемого как обязательная среда в смешивающихся пигментах в краски.

Темпера яйца. Краска, которая использует яйцо как обязательную среду.

ბეჭდვის. ბეჭდვის - группы, размещенные в голову и хвост спинного хребта книги, чтобы объединить ее концы, усилить приложение правлений, и препятствовать входу червей. Они состоят из ядер вообще выделяемой сыромятную кожу кожи квасцов, гашиша, пергамента, или льняного шнура (с тростником, и катился, бумага также использовала в более поздних датах), и обычно покрываются шелком или пронизывают вышивку, с высоко различными образцами и методами. Идеально, ბეჭდვის должен быть связан в центрах печатных листов (часто в том же самом пункте в стежке чайника) и их концы ღაცვდნ в обязательные правления (см. канализирование). Идентификация различных деталей ბეჭდვის, который шьющая техника и копирование могут помочь нам собрать в группу книги и назначить им определенным центрам производства.

Форзацы. Два или больше бланка или украшенные листья вначале или конец книги, которая может или выровнять правления (выполняющий функцию პასტელოვნის или декоративного დოუბლურეს) или служить форзацами.

Эпистолярный. Литургическая книга, содержащая чтения Послания для Массы, договорилась согласно литургическому году. Послания были взяты от Новых Посланий Завещания.

კანონიკური. Литургическая книга, содержащая те части Евангелий, которые прочитаны во время Массы или в государственных учреждениях Церкви.

ვანგელისტარე. то же самое как ჩაპიტულარე. Столы, указывающие библейские проходы, которые будут прочитаны в Массе, так же как воскресенья и Церковные праздники, в которые они должны быть прочитаны.

Сторона плоти. Сторона листа пергамента, который первоначально стоял перед плотью животного. Это вообще более бело и более мягко чем сторона волос. Эти две стороны часто с готовностью различимы.

Форзац. Форзацы вначале или конец книги служат, чтобы защитить текст в случае собирания червей или повреждения закрепления. Они часто несут испытания ручки и надписи относительно происхождения. Форзацы иногда использовались для того, чтобы испытать проекты.

Фолиант. Лист письма материала, одной половины ბოგოლოჲმ. Передняя и задняя часть фолианта упоминается как лицевая сторона листа и оборотная сторона, соответственно. Нумерацию листьев, в противоположность страницам, называют расплющиванием и обычно находится в рукописях. "Фолиант" и "фолианты" (или "прожилки") часто сокращаются как ფ. и и следующие. Термин может также быть использован, чтобы обозначить большой размер объема.

Передний край. Край книги напротив спинного хребта. Передний край иногда несет нарисованное художественное оформление или изображения (передняя живопись края) или маркировка для того, чтобы отложить цели.

აღლნუტ. Опухоль, которая формируется на коре дуба после того, как она была ужалена насекомым, кладущим его яйца. Дубильные и галльские кислоты, содержащиеся в გაღლნუტს, могут быть впитаны в воде, решение для злобы, формирующее основание чернил. Злоба может также использоваться в процессах дубления.

Сбор. То же самое как печатный лист. Свернутая секция пергамента или бумажных листьев, которые могут быть связаны с другими сборами, чтобы сформировать книгу.

Гипс. Толстая, водно-основная краска обычно сформировалась из пластыря, мела, или гипса, связанного с клеем. Гипс используется в освещении рукописи как основание для некоторых процессов золочения, так как это формирует поднятый поверхностный идеал для полирования и набора инструментов. Методы подготовки к гипсу изменились.

Золочение. Заявление золота или серебра на поверхность. Золото могло быть применено как чернила, в дорогой напудренной форме, для использования в детальной работе, но это более часто применялось в средневековом освещении в форме золотого листа. Золотой лист мог просто быть установлен на области, к которой была применена обязательная среда, такая как яичный белок или резина (возможно смешанный с медом, чтобы препятствовать тому, чтобы он раскололся), как имел место во время раннего Средневековья; это могло также быть положено на поднятом основании гипса. Чтобы обогатить тональность золота и сделать области, к которым основание было применено более видимое, краситель, такой как ствол (розовый земной цвет) часто добавлялся к основе. Основания гипса позволили позолоченной поверхности быть оснащенной. Однако это было применено, золото могло полироваться или оставлено в его немного более унылом государстве. Золочение сформировало первое государство в процессах живописи освещения, так как это была грязная деятельность, позолоченная область, часто требующая урезающий с ножом. Золочение иллюстрации рукописи было выполнено художником или специалистом.

Постепенный. Литургическая книга, то же самое как Книга антифонов. Название происходит из практики пения постепенного на шагах (ḡḥḏḡḥ) поднятой кафедры проповедника.

Основание. Письмо или живопись поверхности, которая, возможно, уже была покрыта слоем краски, или основой для металлического пигмента, такого как гипс или резина.

Сторона волос. Сторона листа пергамента, который когда-то нес волосы животного. Эта сторона является вообще более темной и более гладкой чем сторона плоти и может нести пестрые следы стручков волос.

პრდჳობტ. Резкое орудие металла или кости (часто перо) используемый для управления, рисунка, и аннотации. ჰპრდჳობტ оставляет эффект горного-хребта-и-борозды на рабочую поверхность, а не графическую марку.

Голова. Главный край рукописи.

Чернила. Слово происходит из латинского *incausum* ("сожженный в"), так как галльские и дубильные кислоты в чернилах и окислении его компонентов заставляют это разъедать рабочую поверхность. Основанием средневековых чернил было решение злобы (от *gallus*) и резина, окрашенная дополнением углерода железные соли и/или (ламповая сажа). Железные чернила, произведенные железными солями иногда, исчезали к красно-коричневому или желтый. Медные соли иногда использовались также, иногда исчезая к серо-зеленому. Чернила использовались для рисунка и управления так же как для того, чтобы писать и, когда растворено, могли быть применены с щеткой как мытье.

Стежок чайника. Стежок в или близко к голове и хвосту рукописи, которая связывает печатный лист с предыдущим во время шитья.

ჟადჳობტ видит грузило.

Апостол. Слово *epistolabari*, в более широком смысле, может быть применено к любой литургической книге, содержащей проходы, которые будут читаться вслух в Массе. В более строгом

смысле, однако, ეცტობნაროუმ, также известный как, Прибывает, ობერ ცომიტიხ, ობერ ცომიცუს (от прибывает, компаньон), литургическая книга, содержащая ежедневные уроки от Ветхого Завета, Послания из Нового Заветания, и части Евангелий, которые будут прочитаны во время Массы.

Мягкое закрепление. Закрепление, составленное из пергамента, бумаги, или ткани, без правлений. Хромота ზიბდობს вообще использовалась во время более позднего Средневековья и рано современного периода для менее дорогих книг.

უბელღუმ. Нож формы полумесяца для того, чтобы очистить кожу во время подготовки пергамента.

Металлический пункт. Орудие письма, сделанное из металла и используемый для аннотации, рисунка, и управления, которое оставляет элемент следа металлу используемым (и любой подарок сплавов), с железным пунктом, оставляя коричневую марку, серебро и лидерство (ღეადპოინტ) отъезд из серебристо-серого следа, и медных сплавов иногда отъезд из серо-зеленой марки. Произведенные марки более осторожны чем сделанные с чернилами, но более видимы чем сделанные с ჰარდპოინტ.

Молитвенник. Литургическая книга, содержащая все тексты, необходимые для работы Массы. Первые молитвенники появились в десятом столетии; к тринадцатому столетию Молитвенник полностью заменял такие старшие литургические книги как ორეცტობრეუმ, შაცრამენტარე, Книга антифонов, ვანგელიარე, Эпистолярное.

Окисление. Химическая реакция, следующая из подвергания кислороду. Это может заставить определенные основанные на металле пигменты (особенно серебро и белый, желтое, или красное лидерство) исчезать и/или поворачивать серебряно-черное и кровоточить. Покрытие яичного белка (см. обязательную среду), как думают, уменьшает такие тенденции в определенных случаях, но ტვეცობდოტიონს, в котором рукопись сохранена и длина

подвергания неблагоприятным атмосферным условиям, кажется, определяет степень окисления.

Палитра. Диапазон цветов используется в работе. Срок происходит с названия плоской поверхности, на которой иногда смешиваются краски, хотя раковины более обычно использовались, чтобы содержать подготовленные пигменты во время Средневековья.

Палимпсест. От греческого *παλινδρομήσις* ("очищенный снова"), палимпсест снова использован, сочиняя материал поддержки, из которого *ῥαβδωμένης* текст был стерт (моясь в случае папируса и при использовании очистки устройств в случае пергамента). Стирание было не всегда полно, и основной текст может часто читаться с помощью ультрафиолетового света.

Группы. В контексте закрепления выгравированы группы, металлические блоки имели обыкновение производить на проект впечатление на большой части или всем книжная обложка, производя или слепое или позолоченное впечатление (см. набор инструментов). Группы сначала использовались в тринадцатом столетии Фландрия. См. также заблокированный.

Бумага. В середине восьмого столетия арабы изучили методы бумажного изготовления от китайцев. В течение девятого столетия были произведены самые старые греческие бумажные рукописи. Бумага (*χαρτί* или чартер) была сделана в мусульманской Испании, начинающейся в конце одиннадцатого столетия. В течение двенадцатых и тринадцатых столетий это использовалось в Италии и Средиземноморье для примечаний торговцев и нотариусами для регистров; с тринадцатого столетия на бумага была фактически произведена в Италии. В течение четырнадцатых и пятнадцатых столетий, распространения производства к Швейцарии, *ῥαβδωμένης*, и Франции. В Англии в пятнадцатом столетии было ограниченное производство; только в середине шестнадцатого столетия была промышленность производства бумаги, надолго установленная. (В конце пятнадцатого столетия, известный издатель Уильям *ῥαβδωμένης* и его коллеги все еще в значительной степени импортировали

поставки из Италии и Франции). Корреспонденция часто писалась в бумажном начале в четырнадцатом столетии, и бумага обычно использовалась в низкосортных книгах от 3. 1400 и в юридических документах с шестнадцатого столетия (хотя пергамент также продолжал использоваться). Управление на бумаге вообще состоит из управления структуры только. Гуманисты восстановили ჰაზღჳობღ управление какое-то время, но оно повредило бумагу. Вообще, чернила или ლჳაღჳობღ использовались для правящих бумажных старинных рукописей. В ранних бумажных книгах печатные листы часто защищаются пергаментом внешние листы или охранники. Бумага была традиционно сделана из хлопка или льняных тряпок, хотя более экзотические вещества, такие как шелк часто использовались в востоке. Тряпки были впитаны и распылены пока не уменьшено до полусмерти и были тогда помещены в чан с решением воды и размера. Деревянную структуру, натянутую с проводами (производящий горизонтальные положенные линии и вертикальные линии цепи), опустили в смесь и агитировала, пока волокна не соединились, чтобы сформировать листок бумаги. Это было тогда помещено между листами промокательной бумаги и нажато. Произведенная бумага была тогда или урезана или оставлена с его грубым (кромка) край. Бумага часто создает включаемые проводные устройства (в форме проектов или монограмм), которые оставляют изображение в газете известным как отметка уровня воды. Там существуют объемы ссылки, содержащие воспроизводство отметок уровня воды от широко поддающихся датировке или ლოცაღიხაბღჳ контекстов, и часто возможно идентифицировать отметки уровня воды, соответствуя им против такого воспроизводства.

Папирус. Материал поддержки письма сделал из завода папируса, разновидности выращенной водой осоки, которая росла в изобилии в древнем Египте, где это использовалось форма приблизительно 3000 до н.э. Внешняя кожа стебля завода папируса была очищена прочь и остальные сокращение в полосы, которые были положены рядом вертикально, с другим слоем полос, тогда наложенных горизонтально. Целое было расхоложено и разбито или нажало на солнце. Смола, выпущенная волокнами во время этого процесса,

плавила их в лист, который был тогда урезан и приглажен с пемзой. Следующий шаг должен был приложить листы с клейстером, чтобы сформировать рулон. Папирус также использовался для документов одинарной таблицы или сворачивался, чтобы сформировать старинные рукописи. Сторона с горизонтальными видимыми волокнами вообще использовалась бы для того, чтобы писать с ручкой тростника: горизонтальные волокна вели письмо на внутренней поверхности, в то время как вертикальные волокна усиливали внешнюю сторону. Папирус был крепким и многочисленным, и он очевидно редко снова использовался. Есть некоторый признак, что торговые эмбарго во время Старины привели к экспериментам с другими материалами, такими как пергамент. Фактически, в четвертом столетии, пергамент вообще заменял папирус. Но это был крах западной Римской империи и, более значительно, распространение Ислама с седьмого столетия на, с последовательным сокращением Средиземноморской торговли, которая привела к отказу от папируса как универсальный материал письма. Это продолжало использоваться, однако, для документов, представленных в канцеляриях Галлии ἡ Γαλιη и Равенны в течение шестых и седьмых столетий, и папская канцелярия использовала это как экзотический материал до одиннадцатого столетия.

Пергамент материал поддержки письма, который получает его название из περγαμὴν (περγάμη в современной Турции), ранний центр производства. Термин часто используется в общем, чтобы обозначить, что кожа животных подготавливалась получать письмо, хотя это более правильно применено только к коже овец и козы, с термином пергамент, сохраненный для кожи телят. Утробный пергамент, кожа мертворожденных или очень молодых телят, характеризуется ее небольшим размером и особенно прекрасным, белым появлением; однако, это редко использовалось. Чтобы произвести пергамент или пергамент, кожи животных были ἔκλυον в ванне извести, протянутой на структуре, и очищали с ἔκλυον в то время как влажность. Их можно было тогда рассматривать с пемзой, побелили с веществом, таким как мел, и сократились, чтобы измерить. Различия в технике подготовки,

кажется, причинили большее разнообразие по внешности, чем сделал тип используемой кожи. Пергамент вытеснял папирус как самый популярный материал поддержки письма в четвертом столетии, хотя это было известно ранее. Пергамент был самостоятельно в значительной степени заменен бумагой в шестнадцатом столетии (с повышением печати), но оставался в использовании для определенных высокосортных книг. См. также сторону плоти и сторону волос.

პრეპარატორი. (также Производитель пергамента). Человек, ответственный за создание пергамента. Приблизительно до 1200, создание пергамента по-видимому проводилось в значительной степени в пределах монастырей, первичных производителей книг. Как лежите, и коммерческое производство рукописей увеличилось, პრეპარატორი часто формировал торговую группу, с магазинами, расположенными в той же самой части города, около водоснабжения, необходимого для производства. См. также торговца канцелярскими изделиями.

Мартиролог, то же самое как Легендарное. Коллекция рассказов переменной длины, в которой пересчитаны жизнь, мученичество, перевод реликвий, или чудеса святых.

ასტელოწი. Лист, приклеиваемый на внутреннюю часть правления, чтобы скрыть канализирование и привязку и другую механику закрепления. ასტელოწი часто формируются из фрагментов более ранних рукописей, которые считали დიპტახიონი.

Привязка. Обеспечение шнуров к правлениям закрепления посредством шпунтов или ориентиров, вообще леса.

Ручка. Тростник раскола, который называют аиrom на латыни (كحلل на арабском языке), использовался, чтобы написать на папирусе во время Старины; потертый тростник использовался как щетка. Они были заменены в шестом столетии купленные ручка иглы и щетки града животных, которые были более гибкими и таким образом лучший удовлетворенный для работы над

пергаментом, более жестким материалом чем папирус. Игла сформирована из пера полета (одно из первых пяти перьев) крыла птицы, часто гуся - слово "ручка" происходит из латыни для пера, контурного пера. Перо было сначала укреплено, нагреваясь или впитывая это в воде и затем погружая это в песок. Перья часто тогда сокращались с ножом, углом сокращений, затрагивающих появление произведенного подлинника. Курсив (то есть более быстро письменный) подлинники был вообще произведен с тонкой ручкой и формальным *ᲛᲟᲠᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ* с широкой ручкой. Сокращение пера под наклонным углом к шахте производит формальное, подлинник прямой ручки, у которого есть горизонтальная голова к ударам письма.

Пигмент. Окрашивающий агент в краске. Краски, используемые в освещении, состоят из овоща, минерала, и извлечений животных, основания или впитанный и смешанный с яичным белком как обязательная среда, возможно, с небольшим количеством клея и добавленной воды. Другие добавки также использовались, включая несвежую мочу, мед, и ушную серу, чтобы изменить цвет, структуру и непрозрачность; инертные белые, такие как мел, яичная скорлупа, или белое лидерство были добавлены, чтобы увеличить непрозрачность. Некоторые пигменты были получены в местном масштабе (такие как *ᲓᲣᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ*, или *ᲛᲟᲠᲗᲗᲗᲗᲗᲗᲗ ᲛᲟᲠᲗᲗᲗᲗᲗᲗ*); другие были экзотическим импортом (таким как ультраморской пехотинец, сделанный из ляписа - лазури, импортированного из Персии или Афганистана). Во время раннего Средневековья писцы и/или светильники основывают и подготовленный их собственные пигменты, возможно, при помощи помощника, но с ростом специализированных, больше коммерческого производства приблизительно в 1200, они часто покупали свои компоненты в готовой форме от торговца канцелярскими изделиями или аптеки. С повышением экспериментальной науки и международной торговли в четырнадцатом столетии, много цветов были добавлены к традиционной палитре, которая значительно затрагивала стили освещения. Производство искусственно произведенных пигментов (таких как основанный на ртути ярко-красный и медный блюз) и импорт (такой как шафран, желтый от тычинок шафрана и красных

хлопьев от Бразильских лесов, в значительной степени импортированных из Острова Цейлон) увеличенный в это время. Пигменты являются трудными идентифицировать точно без химического анализа, хотя другие методы анализа, такие как რადიოაქტიური ანალიზი и флюоресценция рентгена, так же как реконструкции от средневековых рецептов, продвигаются быстро. Некоторые пигменты также изменяются последовательным способом в течение долгого времени: например, красное лидерство, часто используемое для рубрик часто, исчезает и стало серебряно-черным через окисление, и основанная на меди ярь - медянка, зеленая иногда, ест через поддержку, как это разъедает.

Грузило. ღუჯაბობი, также известный как грузило, является частью свинцового сплава, иногда содержавшегося в держателе (предшественник карандаша), который мог использоваться для рисунка, аннотации, и управления. ღუჯაბობი начал широко использоваться в одиннадцатых и двенадцатых столетиях. Перед семнадцатым столетием графит, полученный из углерода, вообще не использовался.

Епископский. Литургический ручной содержащий епископальные офисы (расположение, посвящение церкви, подтверждения, и т.д.)

Коготь. Вещество как мел, пепел, напудренная кость, " хлебные крошки ", или пемза втерто в рабочую поверхность, чтобы улучшить это. Коготь может уменьшить сальность, поднять дремоту, и побелить пергамент). Термин также использован для постсредневековой техники, используемой в передаче изображения, воспроизводя пунктирную схему на листе ниже.

Укалывание. Маркировка фолианта или ბოგოლიუმ пунктом ножа, чтобы вести управление. ტემატიკა также обращается к ряду марок, которые закончились. Укалывание вообще проводилось прежде, чем ბოგოლია были свернуты, чтобы сформировать печатный лист.

საღვთისმეტყველების. Коллекция Псалмов, служащих главным молитвенником для празднования Божественного ღვთისმეტყველების.

Пемза. Вулканический стакан, используемый в напудренной форме как атака на пергамент; в его форме ცხისფერადღებოდა это использовалось, чтобы очистить пергамент для повторного использования как палимпсест.

Печатный лист. Сбор или "буклет" которого книга сформирована. Исчисление печатного листа, которое началось в Последний Старинный период, состоит из чисел, написанных на печатном листе (обычно на его заключительной оборотной стороне), чтобы облегчить договоренность во время закрепления.

Лицевая сторона листа. Передняя сторона фолианта или листа, сокращенного как **л** и иногда обозначаемый как **л.**

Ритуал. Литургическое руководство, содержащее молитвы относительно администрации всех причастий кроме евхаристии.

Рулон. Рулон был, наряду с таблеткой, основным транспортным средством для того, чтобы писать во время Старины. Рулоны были первоначально сформированы из листа папируса, приклеиваемого вместе, и были сохранены в футлярах, цилиндрических коробках. Они были развернуты горизонтально от слева направо, приблизительно с четырьмя колонками текста, видимого в любой момент. Недостатки формы рулона в терминах мобильности и поперечной ссылки привели к ее общей замене старинной рукописью в четвертом столетии. Рулон выжил, однако, всюду по Средневековью, выполняя определенные специализированные функции - хотя это было теперь сделано из пергамента (сшитым или склеенным) и было прочитано вертикально. Такие формы были полезны для хранения длинных отчетов и таким образом часто использовались в административных целях. Рулоны также несли генеалогии и родословные, и некоторые из этих рукописей были точно освещены. Хроники рулона часто сопровождали королевские генеалогии. Освещенные рулоны **ḫuḫḫu**, с текстами для благословения Пасхальной свечи, были разработаны для общественного рассмотрения, с текстом, стоящим перед читателем и

изображением, помещенным вверх тормашками относительно текста, стоять перед конгрегацией по кафедре. Молитвенные рулоны также выживают; их, возможно, несли как амулеты.

Управление. Процесс, которым структура и/или горизонтальные линии произведены, чтобы вести руку в письменной форме; слово также ссылается на линейный справочник, таким образом произведенный. Управление управлялось, укаывая. Начинаясь в Каролингский период, шаблоны иногда использовались в укаывании и управлении. Перед концом одиннадцатого столетия управление было вообще выполнено с ჰარდჰობი, оказывая влияние горного-хребта-и-борозды. После того ლჷადჰობი использовался в расположении индивидуальных страниц, позволяя большую гибкость. То, когда тонкая ручка имела обыкновение производить рукописные подлинники, было восстановлено в более позднем двенадцатом столетии, управление было также сделано в чернилах, особенно с конца тринадцатого столетия на. Окрашенный чернилами использовались в некоторых рукописях, таких как розовое управление в Книге пятнадцатого столетия Часов. Итальянские гуманисты восстановили использование ჰარდჰობი для управления. Когда бумага использовалась как материал поддержки письма, это могло закончиться в слезах в газете.

შაცრამებარი. Литургическая книга, содержащая молитвы, рассказана празднующим во время Массы.

Помещение для переписки рукописей. Комната, помещенная отдельно для того, чтобы писать, особенно в монастыре.

Золото შჰეღღ . Напудренное золото смешалось с арабским языком резины в своего рода золотые чернила, и примененный с ручкой или щеткой.

Плечо. Место, где одно из правлений книги присоединяется к спинному хребту.

Спинной хребет. Край, на котором книга сшита вместе. Округленные, склеенные спинные хребты, которые ковались в форму, были сначала введены в начале шестнадцатого столетия. До этого спинные хребты были плоскими, кроме поднятых шнуров. Спинные хребты иногда несут защитные расширения, с обоих концов известные как счета конца.

Торговец канцелярскими изделиями. После повышения университетов приблизительно в 1200, рост в светском производстве и в потребительском спросе привел к увеличивающейся специализации и коммерциализации в книжном производстве. Группа посредников, известных как торговцы канцелярскими изделиями (*զարգողաօ* в Италии, *լըծրաօրէլ* во Франции), появился. Они поставляли материалы мастерам и получили и подзаклучили комиссии, часто с формальным признанием от университетов. Эта децентрализация стимулировала новые методы книжного производства, такие как систематическое повышение листьев и печатных листов для собрания торговцем канцелярскими изделиями и условием инструкций.

Таблетка. Таблетки леса, или иногда слоновая кость, использовались как рабочие поверхности двумя способами: любые чернила были применены на них; или они были выгнуты и заполнены воском так, чтобы можно было написать с пером. Наряду с рулоном, таблетка была основным транспортным средством письма во время Старины, используемой в неофициальных целях, обучении, письмах, составлении, и для отчетов (таких как письма от гражданства). Постепенная замена листа пергамента для леса или слоновой кости, возможно, хорошо стимулировала развитие формы старинной рукописи. Таблетки продолжали использоваться в двенадцатое столетие за неофициальные финансовые счета (французскими рыбаками, например). Во время Средневековья они выполнили множество функций: составление текстов; испытание артистических проектов; регистрация литургических ознаменований; отметьте взятие во время исследования; бухгалтерский учет и юридические контексты; как прото- *օգլօջօյեթ*; и поскольку символ любви заполнился любовной поэзией. Таблетки располагались в

формате от здоровых обучающих таблеток до портативных книг пояса. Хотя различные цвета воска использовались, черные и зеленые, преобладал. Многие таблетки иногда связывались с кожаными плетями или в пределах кожаного случая. Таблетки были также сделаны с ручками, форма которых могла служить декоративным мотивом.

Хвост. Нога или более низкий конец рукописи.

Загорелый. Дубление - процесс производственной кожи, впитывая кожу животных в танине, кислое вещество, сделанное из коры дерева, გაღებუბი, или подобного источника завода. Дубление дает коже красно-коричневую окраску.

Набор инструментов. Набор инструментов - художественное оформление поверхности при помощи металлических ручных инструментов и печатей (техника, нанимающая последнего, называемого отпечатанным). На ბობობი инструменты использовались, чтобы произвести на художественное оформление впечатление в кожаное покрытие, которое часто расхолаживалось. Впечатление или произведенное углубление называют слепыми, если это остается бесцветным. Золотой набор инструментов стал популярным в пятнадцатом столетии. В этом процессе золотой лист был положен на покрытие яичного белка и впечатлен в кожу с горячим инструментом, оставляя изображение в золоте после того, как избыток был стерт. Позолоченные поверхности (см. золочение) в освещении также иногда оснащались.

Поворот-ობი. Края материала покрытия закрепления, которые свернуты по голове, хвосту, и переднему краю правлений и обеспечены к их внутренним сторонам.

Подчеркивание. Предварительный рисунок, который находится под финалом нарисованное или обведенное чернилами изображение. До одиннадцатого столетия подчеркивание часто выполнялось с ჰაბობი, но после того металлическим пунктом, особенно ლეაბობი, или растворяло чернила, вообще использовался. Перья,

сепараторы, и компасы иногда использовались в наложении из проекта всюду по Средневековью.

Пергамент слово имеет то же самое происхождение как телятина или *ვეფ* на французском языке (теленос, *ვეფელ* на латыни), и является строго материалом письма, сделанным из кожи коровы.

Оборотная сторона. Спина фолианта или листа, сокращенного как *з* и иногда столь же обозначенный как *б*.

Отметка уровня воды. Различение марки или проекта на бумажном, видимом только когда проведено до света, и сделанный, когда бумага находится в форме мякоти.

Семинар. Как известно французским ателье названия, семинар - студия, в которой многие художники сотрудничают, вообще при владельце, или на регулярной или специальной основе. Термин также относится к группе художников, которые сотрудничают, и иногда используется в этом смысле обозначить светский эквивалент монашеского помещения для переписки рукописей во время периодов Готического шрифта и Ренессанса (и во время Старинности также). Художники, воздействующие на ту же самую проектную потребность не обязательно, принадлежали семинару, так как они часто жили в той же самой городской окрестности и могли бы объединиться для единственной комиссии. В контексте приписывания произведения искусства специфическому художнику использован термин "продукт семинара", когда искусство находится в стиле владельца, но, как думают, было выполнено помощником, подражающим тому стилю.

Глоссарий основан на *ივანე . გიგინაძე*. Понимание Осветительных Рукописей: Справочник по Техническим терминам. Лондон: *ქ. Музей Пола გიგინაძე*, и британское Правление Библиотеки, 1994.

Богословско-литургический словарь

ОТ РЕДАКЦИИ

Настоящий "Богословско-литургический словарь" не претендует на полноту охвата всей литургической терминологии. Он создавался в процессе работы над двумя литургическими томами "Настольной книги священнослужителя" (тт. I и IV). В него вошли в основном литургические термины и понятия, которые либо вовсе не упоминались на страницах указанных томов, либо упоминались без специального разъяснения их содержания, либо были недостаточно полно раскрыты, чтобы не усложнять изложения темы.

Основная задача словаря - помочь священнослужителям более глубоко понять смысл отдельных частей православного богослужения и используемых в нем предметов и утвари.

А

ААР Н - первый ветхозаветный первосвященник. Сын Амрама и Иохаведы из колена Левиина, старший брат Моисея, родился в Египте. Он помогал Моисею в освобождении еврейского народа из египетского рабства, являясь перед фараоном как представитель пророка, говорящий за него (Исх. 4, 14- 17), участвовал затем в сорокалетнем странствовании евреев по пустыне, где и был, по велению Божию, поставлен первосвященником. Скончался Аарон 123-х лет от роду, в 1445 году до Р. Х. на горе Ор в пустыне, так же как и Моисей, не достигнув земли обетованной, в наказание за ропот на Бога (Числ. 20, 10). Весь род А. был избран Богом для священнического служения в Ветхозаветной Церкви, и звание первосвященника сохранялось за его потомками до пришествия на землю Христа Спасителя, преемственно переходя к старшему в роде. Потомки А. в Священном Писании называются "сынами Аарона" и "домом Аарона". По учению апостола Павла (Евр. 5, 4-6), А., как первосвященник Израиля, был прообразом Иисуса Христа, Первосвященника Нового Израиля, Новозаветной Церкви. Память А. Церковь чествует в Неделю святых праотцев, перед праздником Рождества Христова.

АБСИ'ДА - 35, 36.

АВАДД Н (евр. אבדה - "погибель") - 1) в иудаистической мистике олицетворение поглощающей, скрывающей и бесследно уничтожающей ямы могилы и пропасти преисподней; 2) фигура,

близкая к ангелу смерти (Малах Га-Мавет). Таков А. в Ветхом Завете (Иов. 26, 6; 28, 22; 31, 12; Притч. 15, 11, где о нем говорится как о глубокой тайне, проницаемой, однако, для Бога), в иудейских апокрифах (Псалмы Соломона, 14; Вознесение Исаии, 10 и др.), а также в иудаистической литературе талмудического круга.

В христианской апокалиптике А., называемый по-гречески Аполлион ("губитель", буквальный перевод имени А., а возможно также намек на имя Аполлона), ведет против человечества в конце времен карающую рать чудовищной "саранчи" (Откр. 9, 11).

ⲟВВА (ⲟББА) - арамейско-сирийское слово, соответствующее древнееврейскому "аб" - отец. Оно вошло в греческий текст Нового Завета в форме "ббас" (Мк. 14, 36; Рим. 8, 35; Гал. 4, 6), где служит обращением, выражающим высшую форму доверия, искренней любви, сыновней покорности, а так же дружеского расположения. Этим словом Иисус Христос, а вслед за им апостол Павел обращались к Отцу Небесному. Авва - древнее наименование настоятеля православного монастыря - игумена, архимандрита. В Сирийской, Коптской, Эфиопской Церквях этим словом (в форме "абуна" - отец наш) обращаются к священникам, монахам и архиереям. В латинской транскрипции - аббат - титул настоятеля католического монастыря, который носили и немонашествующие духовные лица. Во Франции - титул католического священника. Авва - церковно-литературное наименование старцев-подвижников.

ⲟВЕЛЬ - праведный сын Адама и Евы, убитый родным братом Каином. История Каина и Авеля кладет начало теме о страдающем Праведнике. Отнесенная повествователем уже к первому поколению людей, она имеет значение примера и конкретно представляет одну из особенностей человеческого существования, общую для всех исторических эпох: в начале неявный конфликт двух людей, несмотря на то, что они кровные братья (Деян. 17, 26), приводит к братоубийственным распрям. В противоположность жертвоприношению Каинову Авелево жертвоприношение угодно Богу (Быт. 4, 4) в силу внутреннего расположения и кротости приносящего его, а не материального качества жертвы. А. представляет Праведника, которому благоволит Бог, в противоположность злему, который отвергается. Но злой подстерегает Праведника, чтобы его умертвить (Пс. 9, 27-32). Таков всеобщий

закон, и кровь праведных, пролитая от начала веков, вопиет от земли к Богу о воздаянии правды (Быт. 4, 10).

Этот закон жестокого мира достиг своего апогея в распятии Иисуса Христа. Он, Святой и Праведный (Деян. 3, 14), был умерщвлен своими современниками. Тягчайшее из преступлений! Оттого на этот род человекоубийц "придет вся кровь праведная, пролитая на земле, от крови А. праведного до крови Захарии, сына Варахии, которого убили между храмом и жертвенником" (Мф. 23, 35). Это страшное изображение Божиего Суда касается не только частного случая иудейских начальников, ответственных за смерть Иисуса Христа; оно распространяется на весь мир, ибо невинно умерщвленные встречаются всюду: их пролитая кровь вопиет об отмщении кровью: "Третий Ангел вылил чашу свою в реки и источники вод: и сделалась кровь. И услышал я Ангела вод, который говорил: праведен Ты, Господи, Который еси и был, и Свят, потому что так судил; за то, что они пролили кровь святых и пророков. Ты дал им пить кровь: они достойны того" (Откр. 16, 4-6). Однако в то время как звучит этот голос, взывающий об отмщении, поднимается голос другой крови, более драгоценной, чем А.: голос очистительной крови Иисуса, Агнца Божия (Евр. 12, 24). Она испрашивает у Бога прощение: "Отче, прости им, ибо не знают они, что делают" (Лк. 23, 34). Таким образом, положение, созданное убийством праведного А., переходит в свою противоположность в Иисусе Христе, страдающем Праведнике в самом абсолютном смысле этого слова. Но А. в противоположность Каину, представляющему для нас трагическое отсутствие любви в человеческом сердце (1 Ин. 3, 12), остается примером внутренней прямооты, веры, приводящей к правде; и вот почему он "и по смерти говорит еще" (Евр. 11, 4).

ღვე მარი'ა - начало латинского текста молитвы, обращенной к Деве Марии; эта молитва является западным эквивалентом церковнославянской молитвы "Богородице Дево, радуйся..." Обе молитвы основаны на приветствии Архангела Гавриила Деве Марии в момент Благовещения (Лк. 1, 28-31; Мф. 1, 18-25). от латинский текст этой молитвы и ее подстрочный перевод:

ვე არია, გრატია პლენა! ომინუს ოცუმ. ენედიტუს ოუი მუღიერიბუს ებ ბენედიტუს ფრუცტუს ვებტრის ოუის, უესუს.

Радуйся, Мария, исполненная благодати. Господь с Тобою, Благословенна Ты между женами, и благословен Плод чрева Твоего - Иисус.

АВРААМ - родоначальник избранного народа, занимающий особое место в Домостроительстве нашего спасения. Его призвание было не только первым этапом в осуществлении Замысла Божия, но оно уже установило и его основную направленность. В книге Бытия А. предстает перед нами как человек, которого Бог привлек к Себе и затем подверг испытанию, чтобы сделать его безмерно благословенным отцом бесчисленного народа Ветхого Завета.

Призвание А. Вся жизнь А. протекает под знаком свободного избрания его Богом. Первым изъясняет Свою волю Господь. В семье, служившей иным богам, Он избирает А. (Ис. Нав. 24, 2), выводит его из Ура (Быт. 11, 31) и ведет его Своими путями в неизвестную страну (Евр. 11, 8). Это Божественное волеизъявление есть почин любви: с самого начала Бог проявляет к А. безмерную щедрость. Его обетования предначертывают удивительное будущее. Постоянно повторяются слова: "Я дам тебе"; Бог даст А. землю (Быт. 12, 7; 13, 15; 15, 18; 17, 8), щедро его одарит и весьма умножит семя его (Быт. 12, 2; 16, 10; 22, 17). Казалось бы, что обстоятельства противоречат этим перспективам: А. - кочевник, его жена Сарра - в преклонном возрасте и бесплодна. Благостыня Божественных обетований проявляется в этом еще ярче: будущее А. зависит всецело от всемогущества и благости Божией. В А. уже представлен весь народ Божий, избранный без всяких предварительных заслуг. От него требуется прежде всего бдительная и стойкая вера, безоговорочное принятие Замысла Божия.

Вера эта должна очиститься и окрепнуть через испытание. Бог испытал его, потребовав от него принести в жертву Исаака, на котором именно и покоилось обетование (Быт. 22, 1). А. "не пожалел сына своего, единственного своего" (Быт. 22, 12, 16), но Господь Сам сохранил Исаака, усмотрев "Себе агнца для всесожжения" (Быт. 22, 8, 13). Так проявилась глубина страха Божия у А. (Быт. 22, 12). Кроме того, Бог открыл этим, что Его Замысел ведет не к смерти, а к жизни. Он "не радуется гибели живущих" (Прем. 1, 13; Втор. 12, 31; Иер. 7, 31). Придет день, когда смерть будет побеждена; жертва

Исаака раскроется тогда как пророческое предзнаменование (Евр. 11, 19; 2, 14-17; ср. Рим. 8, 32).

Послушание А. приводит к подтверждению обетования (Быт. 22, 16), начало исполнения которого он видит: "Господь благословил А. всем" (Быт. 24,1). "Не было подобного ему в славе" (Сир. 44, 19). Дело идет не о личном счастье: призвание А. быть отцом народа. Слава его - в потомстве. Перемена имени (Аврам становится Авраамом), согласно преданию, свидетельствует об этой направленности, т. к. это новое имя толкуется "отец множества" (Быт. 17, 5). Когда Бог открыл ему намерение истребить города Содом и Гоморру, праотец счел своим долгом ходатайствовать за обреченные города (Быт. 18, 16-33); его отцовство еще шире распространило его влияние; действие этого влияния всемирно: "и благословятся в семени твоём все народы земли за то, что ты послушался гласа Моего" (Быт. 22, 18). Размышляя об этом предсказании, иудейское предание находит в нем глубокий смысл: Господь с клятвой обещал А., что в семени его благословятся все народы (Сир. 44, 22). Таким образом, как судьбы греховного человечества предначертаны в Адаме, падшем грешнике, так судьбы спасенного человечества предзнаменованы в А., верующем.

Потомство А. Обетования относятся не только к А. но и к его потомству (Быт. 13, 15; 17, 7), отмеченному предпочтением Божиим: Бог установил союз не с Измаилом и не с Исавом, а с Исааком и с Иаковом (Быт. 17, 15-22; 21, 8-14, 27). Бог возобновляет им Свои обетования (Быт. 26, 3; 28, 13), и они передают их как наследие (28, 4; 48, 15; 50, 24). Когда потомки А. были угнетаемы в Египте, Бог приклонил ухо к их воплям: "И услышал Бог стенание их, и вспомнил Бог завет Свой с А., Исааком и Иаковом" (Откр. 2, 24; ср. Втор. 1, 8). "Вспомнил Он святое слово Свое к А., рабу Своему и вывел народ Свой в радости, избранных Своих в веселии" (Пс. 104, 42). Позже Он утешает изгнанников, называя их семенем А., "друга Моего" (Ис. 41, 8). В бедственные времена, когда существованию Израиля угрожала опасность, пророки восстанавливали его веру, напоминая именно о призвании А.: "Взгляните на скалу, из которой вы иссечены. Посмотрите на А., отца вашего, и на Сарру, родившую вас" (Ис. 51, 1-2; ср. Ис. 29, 22; Неем. 9, 7). Наилучшая молитва для снискания милости Божией - ссылаться на А. и его потомков:

"Вспомни А...." (Исх. 32, 13; Втор. 9, 27; 3 Цар. 18, 36); "Ты явишь верность Иакову, милость А., которую с клятвой обещал отцам нашим от дней первых" (Мих. 7, 20).

Но есть и неправильный способ ссылаться на праотца, не правомерное указание на происхождение от него. Недостаточно происходить от него по плоти, чтобы быть его подлинными наследниками; необходима еще духовная связь с ним. Ложно то упование, которое не сопровождается глубокой покорностью Богу. Уже Иезекииль говорил об этом своим современникам (Иез. 33, 24-29). Возвещая Суд Божий, Иоанн Креститель с еще большей силой восстает против того же самообмана: "И не думайте говорить в себе: 'отец у нас А.', ибо говорю вам, что Бог может из камней сих воздвигнуть детей А." (Мф. 3, 9). Как ни взывал богач-себялюбец в притче: "отче А.", он ничего не получил от своего предка - между ними разверзлась пропасть (Лк. 16, 24). В Евангелии от Иоанна показано то же самое - разоблачая человекоубийственные замыслы враждебно настроенной к Нему части иудеев, Иисус Христос прямо бросает им обвинение в том, что их преимущество быть детьми А. не помешало им стать на деле сынами диавола (Ин. 8, 37-44). Сыновство по плоти - ничто без верности Богу.

На протяжении веков предание восхваляло заслуги А., его послушание (Неем. 9, 8; Сир. 44, 20), его геройство (1 Макк. 2, 52; Прем. 10, 5-6); некоторые иудейские течения, следуя тому направлению, впоследствии впали в преувеличения: всецело полагаясь на дела человеческие, на точное исполнение Закона, их последователи доходили до того, что забывали о самом существенном - все упование возлагать на Бога.

Эта высокомерная претензия, осужденная уже в притче о Мытаре и Фарисее (Лк. 18, 9-14), окончательно разоблачается апостолом Павлом. Опираясь на Быт. 15, 6: "А. поверил Господу, и Он вменил ему это в праведность", он показывает, что основой спасения является вера: "Праведный верою жив будет" (Гал. 3, 11; ср. Рим. 4, 3). Человеку нет оснований превозноситься, потому что все ему дано Богом по благодати: "Ибо мы признаем, что человек оправдывается верою, независимо от дел закона" (Рим. 3, 28). Никакие дела не предшествуют милости Божией, все они являются ее плодами. Но в этих плодах не должно быть недостатка, как не

было в них недостатка в жизни А. По поводу того же текста апостол Иаков говорит о делах, как плодах веры А.: "Вера содействовала делам его, и делами вера достигла совершенства" (Иак. 2, 22), "...ибо, как тело без духа мертво, так и вера без дел мертва" (Иак. 2, 26; ср. Евр. 11, 8-19).

Кто же представляет собой в конечном итоге потомство А.? Господь наш Иисус Христос, Сын А. (Мф. 1, 1), Который, однако, больше А. (Ин. 8, 53). Среди потомков А. Он единственный, кто обладал полнотой наследия, возведенного обетованием: Он - Потомство, Семя в абсолютном смысле слова (Гал. 3, 16). Именно к пришествию Иисуса Христа было устремлено призвание А., и радостью его было увидеть этот день в благословениях, ниспосланных ему в течение его земной жизни (Ин. 8, 56; ср. Лк. 1, 54, 73).

Это сосредоточение обетования на одном единственном Потомке не есть ограничение: это условие вселенской значимости дела спасения согласно Замыслу Божию (Гал. 4, 21-31). Все верующие во Христа, обрезанные и необрезанные, израильтяне или язычники, могут быть участниками благословений А. (Гал. 3, 14). Их вера и крещение делают их духовным потомством того, кто уверовал и стал с этого времени "отцом всех верующих" (Рим. 4, 11). "Все вы, во Христа крестившиеся, во Христа облеклись. Нет уже иудея, ни язычника; нет раба, ни свободного; нет мужского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе. Если же вы Христовы, то вы семя А. и по обетованию наследники" (Гал. 3, 26-29). Таково увенчание ветхозаветного Откровения, доведенного до конца Духом Божиим. Это также последнее слово о "великой награде" (Быт. 15, 1), возведенной праотцу: его отцовство простирается на всех избранных в небесах. Конечное отечество верующих - это "лоно Авраамово" (Лк. 16, 22). Церковь молится об упокоении в нем душ усопших.

АВТОКЕФoЛИЯ (*греч.*) - самоглавенствующая, иначе Поместная Церковь. А. - канонический термин, обозначающий Православную Церковь, административно не зависящую от других Церквей. На 1980 год имеется пятнадцать Автокефальных Церквей. Согласно русскому диптиху чести и древности, они расположены в следующей последовательности: Константинопольская, Александрийская, Антиохийская, Иерусалимская, Русская (Московская), Грузинская,

Сербская, Румынская, Болгарская, Кипрская, Элладская (Греческая), Албанская, Польская, Чехословацкая, Американская. Под юрисдикцией Иерусалимской Церкви находится Автономная Синайская Церковь, Константинопольской - Финляндская Автономная Церковь и Русской (Московской) - Японская Автономная Церковь. Каждая Поместная Православная Церковь составляет часть Церкви Вселенской, каждая Автономная Церковь - часть Автокефальной. Поместные Церкви по единству веры и основным началам устройства и управления пребывают во взаимном общении. Во главе управления Автокефальной Церковью может стоять единоличная (патриарх, митрополит) или коллегиальная власть (синод).

АВТОНОМИЯ ЦЕРКВИ (от греч. - "автономия") - понятие церковного права, означающее такое положение, при котором некоторая Поместная Церковь, охватывающая определенную национальную общность и входящая в состав Автокефальной Церкви, получает от Церкви-Матери право самостоятельно решать ряд административно-канонических вопросов. Эта зависимость на языке церковно-канонического права выражается словами "Автономная Церковь входит в юрисдикцию Автокефальной Церкви". Так, например, Русская Православная Церковь предоставила автономию Японской Православной Церкви, которая была создана благодаря миссионерской деятельности русских священнослужителей, в особенности просветителя Японии святого равноапостольного Николая.

АГОПА, множ. агапы (от греч. "агапи" - любовь) - "вечери любви". Так назывался обычай древней Церкви, по которому все члены местной общины (свободные и рабы) собирались вместе на общую трапезу, в процессе которой, по-видимому, всегда совершалась Евхаристия. А., таким образом, воспроизводила Тайную Вечерю. Впервые о ней упоминается в послании святого Иуды (12), и в течение последующих трех или четырех столетий о ней часто упоминается у отцов и учителей Церкви. Живое и трогательное описание ее дает Тертуллиан в "Апологетике", гл. 39. Первоначальный характер А. был строго религиозный: важнейшим моментом собрания было совершение Евхаристии. В то же время она символизировала собою социальное равенство всех членов общины и единение их во Христе. Более состоятельные заботились о

пропитании для неимущих, но и бедняки вносили свою лепту или труд в общую казну. На "вечери любви" все давали друг другу целование мира; здесь читались послания от других Церквей и составлялись ответы на них.

По мере распространения христианства и увеличения общин общественные различия между членами Церкви начали давать о себе знать, и агапы изменили свой характер, сделавшись пиршествами богатых. В Александрии "псалмы, песнопения и песни духовные древних времен" (Еф. 5, 19; Кол. 3, 16) были заменены игрою музыкантов на лире, арфе, флейте, несмотря на протесты Климента Александрийского. В других местах состоятельные христиане, наоборот стали уклоняться от этих собраний, но оплачивали их, и А. постепенно превращались в своего рода благотворительные учреждения. Затем они были совершенно упразднены в северной Италии святым Амвросием, потому что подавали повод к разным беспорядкам из-за возникавших на них злоупотреблений вином и нецеломудренного поведения некоторых участников. Третий Карфагенский Собор 391 года постановил, чтобы верные готовились к Евхаристии говением, и поэтому отделил Евхаристию от агапы. Соборы Лаодикийский и Трулльский (392 г.) запретили совершать А. в храме и тем самым совершенно лишили их церковно-религиозного характера. Тщетной оказалась попытка, сделанная участниками Гангрского Собора (380 г.), возратить им прежнее значение. К началу V в. они начали постепенно исчезать.

АГОРЬ (евр. אָגֹר - "откочевывать", "бежать", откуда араб. هجرة - "бегство"), согласно книге Бытия, египтянка, рабыня Сарры и наложница Авраама. Бездетная Сарра, поступая в соответствии с обычаем, сама предлагает, чтобы ее муж "вошел" к А. с намерением усыновить зачатое дитя (Быт. 16, 2). Однако еще во время беременности А. между ней и госпожой начинаются ссоры, и А. бежит (ср. этимологию ее имени) в пустыню, где Ангел Господень велит ей вернуться, обещая, что у нее родится воинственный сын Измаил; это обещание сбывается (Быт. 16, 4-16). После рождения у Сарры и Авраама сына Исаака на патриархальном торжестве в день, когда его отняли от груди, старая рознь между госпожой и служанкой, осложненная правовой коллизией между первородством Измаила и законнорожденностью Исаака, вспыхивает с новой силой

(Быт. 21, 9, 10). А. на руках с Измаилом вынуждена уйти в изгнание, предвосхищая удел номадов. Однако Бог хранит и утешает изгнанников: когда им в пустыне угрожает смерть от жажды, он указывает А. на колодезь и спасает от смерти А. с сыном (Быт. 21, 15-19). Позднейшее иудейское предание разукрасило этот простой сюжет, сделав А. дочерью фараона, преувеличивая - в соответствии с позднейшими религиозными идеалами - то святость А., то, напротив, ее неискренность в вере, изобретая колоритные подробности ее ссор с Саррой. Арабские номады, называя себя "агарянами" и "измаильтянами", возводили себя к потомкам А. и ее сына Измаила, видя в изгнанничестве особое избрание.

АГ_ОРЯНЕ - палестинский народ, потомки Агари, рабыни Авраама, от сына ее Измаила. В Библии упоминаются войны с ними израильтян. Так, в Первой книге Паралипоменон говорится: "Во дни Саула они вели войну с агарянами, которые пали от рук их, а они стали жить в шатрах и по всей восточной стороне Галаада" (1 Пар. 5, 10). В книге пророка Варуха они указаны как искатели земного знания, не уразумевшие путей истинной премудрости: "Сыновья Агари искали земного знания, равно и купцы Мерры и Фемана, и баснословы и искатели знания; но пути премудрости не познали и не заметили стезей ее" (Вар. 3, 23).

АГ_ОТ - красивый драгоценный камень, входивший в числе других камней в украшение нагрудника, или наперсника, ветхозаветного первосвященника (Исх. 28. 19).

АГГ Й - десятый из меньших пророков, проповедующий в своей книге о создании храма Иерусалимского, об отступлении от истинного Бога и о призвании в истинную веру. Жил он при Дарии Гистаспе, за пятьсот лет до Рождества Христова.

АГГЕЛ (*греч. "ггелос"*) читается "ангел" - вестник, дух бесплотный, одаренный умом, волей и могуществом, высшими, чем человек. В Пятой книге Моисея - Второзаконии говорится в греко-славянском чтении: "Егд разделя'ше Вышний язы'ки, яко разс я сы'ны Адамовы, постави пределы язы'ков по числу аггел Божиих" (Втор. 32, 8). В еврейско-русском чтении это место звучит иначе: "Когда Всевышний давал уделы народам и расселял сынов человеческих, тогда поставил пределы народов по числу сынов Израилевых". Существует мнение, что первое прочтение этого стиха

правильнее. При этом ссылаются на Книгу премудрости Иисуса, сына Сирахова, где говорится: "Ком ждо язы́ку устроил вожд , и часть Господня Израиль есть" (Сир. 17, 14, 15). Так считали некоторые отцы и учителя христианской церкви, например Ориген, Киприан, Златоуст и др. Вероятно, нынешнее еврейское чтение "бене-израель" поставлено вместо древнего, правильного "бене-эль". Смысл приведенного из Второзакония стиха такой: Бог во время смешения язы́ков и рассеяния народов отдал все народы под покровительство особых Ангелов-хранителей, а еврейский народ взял под Свое непосредственное попечение, как часть и удел Свой.

АГИОСМА (греч. - "святыня") - вода, освященная по чинопоследованию Великого освящения, совершаемому накануне праздника Богоявления (Крещения) Господня (Великая А.) или по чину малого освящения воды (Малая А.), совершаемому на молебнах.

АГИОГРОФИЯ (греч. " гиос" - святой и "граф " - пишу) - обширный раздел христианской литературы. При единстве манеры изложения агиографические сказания были разнообразны по жанрам. Мы знаем жития святых, мученики, повествовавшие о гонениях и пытках мучеников, хождения, чудеса, видения, сказания о чудотворных иконах. Жития и мученики разделялись в свою очередь на повествовательные и панегирические. Первые описывали жизнь и деяния святого, вторые содержали похвальные слова в его честь. По мере развития житийного жанра был выработан определенный канон повествования. Житийный канон складывался из предисловия и краткого послесловия агиографа, обрамляющих собственно повествование, включавшее в себя следующие вехи: похвала родине и родителям святого, чудесное предвозвещение его появления на свет, проявление святости в детском и юношеском возрасте, искушения, решительный поворот на путь духовного спасения, кончина и посмертные чудеса. Неправильно, однако, усматривать в канонизации структуры жития стеснение авторской индивидуальности и свидетельство отсутствия творческого подхода в труде агиографа. Канон в средневековой литературе - не синоним штампа, так как оригинальность и свобода творчества не мыслились вне формальных рамок, строго ограниченных соответствующими условиями. Произведения агиографических жанров суть, таким образом, словесные иконы святых, их подвигов и чудесных явлений благодати

Божией. Однако агиографический канон сложился лишь к X-XII в., поэтому ранним житиям свойственно большее формальное разнообразие.

Христианская Церковь с первых дней своего существования внимательно и с любовью собирала сведения о жизни и подвигах ее членов, послуживших ее процветанию. Источником для повествования о мучениках являлись архивы проконсулов или других римских правительственных чиновников и судей, содержавшие описание допроса и приговора над подсудимым. Отсюда определенное однообразие формы изложения, закреплённое впоследствии каноном. Уже Климент, папа Римский, устанавливает точную запись сказаний о мучениках.

Древнейший сборник Житий святых на Востоке принадлежит Дорофею, епископу Тирскому (IV в.) - "Сказание о 70-ти апостолах", затем "Жития честных монахов" Александрийского патриарха Тимофея (IV в.), сборник Феодорита Киррского (V в.), "Лимонарь" (или "Цветник") Иоанна Мосха.

Жития святых встречаются и в сборниках смешанного содержания (прологи, синаксари, минеи, патерики) и в календарях, месяцесловах и святцах. Прологом называется книга, содержащая описание житий святых и указаний относительно празднований в их честь. У греков эти сборники назывались синаксарями. Самый древний из них - рукописный Синаксарь из собрания епископа Порфирия Успенского; затем следует синаксарь императора Василия (X в.). Русские прологи представляют собой переделки этого синаксаря. С введением на Руси христианства минеи являются первыми сборниками Житий святых. Затем появляются патерики, вначале переводные: синайский ("Лимонарь"), азбучный, скитский, египетский; затем по их образцу был составлен и первый русский "Патерик Киево-Печерский". Календари стали составляться уже в первом веке христианства, а в IV веке они были настолько полны, что содержали имена на все дни года. Месяцесловы не столь давнего происхождения. Они обычно прилагаются к богослужебному Евангелию или Апостолу. Древнейший из них приложен к Остромирову Евангелию (XII в.). Святцы - разновидность календарей, но содержание их более подробно и они существуют отдельно. Древнейшими русскими агиографическими сказаниями являются

Жития святых Бориса и Глеба и Феодосия Печерского, составленные преподобным Нестором в XII веке. В XV веке как составитель агиографических сборников известен митрополит Киприан: Житие святителя Петра Московского, преподобного Сергия Радонежского, преподобного Никона, святого Кирилла Белозерского, святых Новгородских архиепископов Моисея и Иоанна, слово о перенесении мощей святого Петра. Елифаний Премудрый был знатоком Священного Писания, прекрасно изучил греческие хронографы, палею, лествицу. Ему приписывают составление Житий святого Стефана Пермского и преподобного Сергия и "Сказание о пути в святой град Иерусалим". Следующие за ними авторы житий святых не ограничиваются сообщением сведений о жизни и чудесах их, но и описывают церковные и общественно-государственные условия, при которых протекала жизнь святого.

XVI век, когда митрополитом Московским был Макарий, является периодом расцвета русской агиографии. При его непосредственном участии были составлены "Великие Минеи-Четьи", в которые были внесены все имевшиеся к тому времени жития русских святых. Самая подробная рукопись этих миней - Московского Собора 1552 года была частично переиздана в конце XIX - начале XX века.

Центром христианской культуры на юге России была Киево-Печерская Лавра. Киевский митрополит Петр Могила собрал материалы, относящиеся к житиям главным образом южнорусских святых, а Киево-печерские архимандриты Иннокентий и Варлаам продолжили его дело. Последний архимандрит привлек к участию в этой работе святого Димитрия, впоследствии митрополита Ростовского. который, пользуясь сборником Метафраста, Великими Четьями-Минеями Макария и другими пособиями, составил Четьи-Минеи святых всей Церкви, включая южнорусских. Жития святых, составленные святым Димитрием, написаны художественным языком и до сего времени являются любимым чтением благочестивых людей. Первое издание было в 1711-1718 годах. Исправленное издание вышло в свет в 1759 году. Существует ряд сокращенных изданий Четий-Миней.

АГИОЛГИЯ (греч. "гиос" - святой и "лгия" - учение) - богословская дисциплина, изучающая жития святых с целью

установления "типов святости", то есть духовных направлений или "школ" в разрезе конфессиональном, национальном и историческом, с предварительной систематизацией и анализом житийных текстов с точки зрения исторической, археологической, литературной и литургической.

оГНЕЦ Б ЖИЙ - символическое имя, данное Господу нашему Иисусу Христу Священным Писанием и Преданием. Пророк Исаия, предрекая искупительные страдания Спасителя, так говорит о Нем: "как овца, ведомая на заклание, и как агнец пред стригущем его безгласен, так Он не отверзал уст Своих" (53, 7). Этот текст, подчеркивая смирение и покорность Раба Господня, возвещает как нельзя лучше судьбу Иисуса Христа, как объясняет евнуху царицы эфиопской Филипп (Деян. 8, 31, 35). Евангелисты ссылаются на это пророчество, когда повествуют о том, что Иисус Христос молчал перед синедрионом (Мф. 26, 63) и ничего не отвечал Пилату (Ин. 19, 9). Вероятно, Иоанн Креститель также имеет в виду этот текст, когда называет Иисуса "Агнцем Божиим, взявшим грех мира" (Ин. 1, 29; Евр. 9, 28).

Предание, которое видит во Христе истинного Пасхального Агнца, восходит к самым истокам христианства. Апостол Павел увещевает верных Коринфа жить "с опресноками чистоты и истины", ибо "наша Пасха, Христос, заклан за нас" (1 Кор. 5, 7-8). Здесь он не предлагает нового учения об Иисусе Христе - Пасхальном Агнце, а имеет в виду литургическое предание, существовавшее задолго до 55-57 годов, когда написано это послание. Согласно хронологии Евангелия от Иоанна, само событие смерти Иисуса Христа дало основание такому осмыслению. Он был предан на Распятие накануне праздника опресноков (Ин. 18, 28; 19, 14, 31), стало быть, в день Пасхи, во второй половине дня (19, 14), в тот самый час, когда, согласно предписаниям Закона, закаляли в Храме пасхального агнца. После Его смерти на Кресте Ему не перебили голеней, как остальным осужденным (19, 33), и евангелист видит в этом осуществление обрядового предписания о пасхальном агнце (19, 36; ср. Исх. 12, 46).

В Откровении святого Иоанна Богослова в основном сохраняется образ Христа - Пасхального Агнца (Откр. 5, 9). Здесь же устанавливается поразительное противопоставление слабости

закланного Агнца и силы, которую Ему дает прославление Его на небе. Христос одновременно и Агнец - в Своей искупительной смерти - и Лев, победой Своей освободивший народ Божий, плененный силами зла (Откр. 5, 5; 12, 11). Восседавая теперь на престоле Бога (22, 1, 3), принимая с Ним поклонение тварей небесных (5, 8, 13; 7, 10), Он облечен Божией властью. Он исполняет определения Божии в отношении нечестивых (6, 1), и гнев Его повергает их в ужас (6, 16). Он ведет эсхатологическую брань против объединенных сил зла, и победа Его провозглашает Его "Царем царей и Господом господствующих" (17, 14; 19, 16). Его прежняя кротость снова проявится, когда свершится брак Его с Церковью, знаменуемой Небесным Иерусалимом (19, 7, 9; 21, 9). Агнец тогда будет Пастырем и будет водить верных на живые источники вод небесного блаженства (7, 17; ср. 14, 4). Символ Агнца, как Хлеба Жизни вечной, присутствует в центральном христианском богослужении - святой Евхаристии.

«ГНЕЦ ЕВХАРИСТИЧЕСКИЙ - четверугольная частица, вырезаемая во время проскомидии из первой просфоры, которая в конце евхаристического канона пресуществляется в Тело Христово. Исторические свидетельства об А. Е. и его приготовлении не отличаются глубокой древностью. Отсутствие древних свидетельств об А. Е. объясняется тем, что проскомидия, на которой он готовится, - явление сравнительно позднее. В течение долгого времени она состояла в простом выборе из принесенных народом хлеба и вина лучших. Выбранный хлеб освящался в целом, нетронутым виде, в котором приносился, и раздроблялся на части только непосредственно перед приобщением.

Свидетельства об А. Е. начинают встречаться с IX-X веков, хотя его приготовление не является еще общепринятым литургическим действием. Первое по времени упоминание об А. Е. принадлежит Константинопольскому патриарху Герману († 740). В приписываемом ему толковании на Литургию, по редакции VIII-X веков, это приготовление описывается следующим образом. Священник, взяв у диакона просфору и копие и начертав на ней изображение Креста, говорит: "Яко овча на заклание ведся и яко агнец пред стрижущими его безгласен". Затем он полагает просфору на дискос и, показывая на нее пальцем, произносит: "Тако не отверзает уст своих"

и далее, кончая словами: "Яко возьмется от земли живот Его". Потом полагает сверху изъятую из середины просфоры великую частицу и, начертывая на ней изображение Креста, говорит: "Жрется Агнец Божий, возьмлющий грехи мира". Большею сложностью отличается приготовление Агнца по указанию чинопоследования Литургии святого Иоанна Златоуста конца XI - начала XII века. Священник, говорится там, начертывает копием на просфоре изображение Креста, произнося: "В воспоминание Господа и Спаса нашего Иисуса Христа, закланного за живот и спасение мира". Потом, надрезая по четырем сторонам печать хлеба на подобие Креста, говорит следующее: "Яко овча... род же его кто исповесть?" И тотчас вынимает эту частицу, то есть печать с ее внутренностью - мякотью и говорит: "Яко возьмется от земли Живот Его. Слава Отцу и Сыну и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков". Затем на нижней части печати начертывается копием изображение Креста, сопровождая это действие словами: "Жрется Агнец Божий, возьмлющий грехи мира", и тотчас полагает частицу на дискос. Описанное последование священнодействий воспроизводят некоторые списки Литургии святого Иоанна Златоуста XIII и даже XV века. Но в XV веке этот порядок уже представляется анахронизмом. Порядок изъятия Агнца представлял в это время новые действия. По словам Николая Кавасилы (XIV в.), после положения Агнца на дискос священник прободает хлеб с правой стороны, выражая этим прободение ребер Спасителя и передавая само событие словами: "Един от воин копием ребра Ему прободет", Святой Симеон Солунский (XV в.) отмечает неизвестную из прежних памятников подробность, что при словах: "Яко возьмется от земли Живот Его", священник влагает копие с боку и изымает вместе с печатью четверочастный хлеб. Наконец, судя по замечанию Николая Кавасилы: "Священник многократно вонзает копие, потом разрезает хлеб и на столько же частей разделяет пророческое слово". Изречение пророка Исаии: "Яко овча на заклание ведется... род же его кто исповесть", - произносилось в XIV веке не сразу, непрерывно, а как и теперь, в четыре приема, при каждом погружении копия в хлеб. С присоединением к прежним действиям трех последних приготовление Агнца получает тот самый вид, который существует в настоящее время. В основной части это

последование священнодействий сложилось, таким образом, в X-XII веках, остальные добавления были сделаны в XIV-XV веках.

АГНЕЦ ПАСХАЛЬНЫЙ - однолетний ягненок без всякого порока, мужского пола, которого израильтянам предписано было вкушать с особыми обрядами в первый день иудейской Пасхи. Происхождение этой обрядовой трапезы описано в книге Исход (12, 5). Когда Бог решил избавить Свой народ, плененный египтянами, Он повелел евреям заклать на каждую семью по одному агнцу "без порока, мужского пола, однолетнего", съесть его вечером и помазать его кровью перекладки дверей. Благодаря этому знамению они были пощажены Ангелом-истребителем, посланным поразить всех первенцев египетских. Еврейское предание обогатило этот первоначальный образ и придало впоследствии крови А. П. искупительное значение. Кровью А. П. евреи были искуплены из египетского рабства и смогли стать "народом святым", "царством священников" (Исх. 19, 6), связанным с Богом Заветом и управляемым Законом Моисеевым. Христианское предание видит во Христе истинного Агнца Божия, закланного за грехи мира.

АГНЕЦ ХЛЕБНЫЙ - 83, 84, 88-90.

АГРОФЫ (от греч. "графа") - "незаписанные", устные (по отношению к слову), неписанные (по отношению к закону) слова и изречения Господа Иисуса Христа, не записанные в канонических Евангелиях. Из Евангелий известно, что Божественные дела Иисуса Христа были всегда соединены со словами поучений, наставлений и пророчеств, поэтому четыре сравнительно небольшие книги, естественно, не смогли вместить всего сказанного Спасителем. Однако благочестивая память непосредственных слушателей Христа, и в первую очередь святых апостолов, донесла до нас так называемые А.

Первое систематическое изложение и изучение их было проведено в XVIII веке Корнером, удачно введшим в употребление самый термин. В изданном на латинском языке в 1776 году сочинении "De agnitione agrophorum" этот ученый исследовал 16 А. Впоследствии значительных успехов в изучении подобных речений достигли ученые Реш и Нестле. Причем первый из них по признаку несомненной подлинности отобрал 14 А., а второй - 27. Среди отечественных богословов изъяснением не

записанных в Евангелиях изречений Иисуса Христа занимался профессор А. П. Лопухин. Из позднейших исследований интересна работа епископа Михаила (Чуб) - "А. в творениях святого священномученика Мефодия" ("ЖМП", 1954, № 6). Некоторые ученые в число А. включали, помимо изречений Христа, отрывки из апокрифических, но не еретических Евангелий. Так, профессор М. Таубе описал 71 А. Ввиду сомнительности некоторых источников определенно установить число А. невозможно.

Известные в настоящее время А. были записаны на греческом, латинском, сирийском, коптском, арабском и славянском языках. На славянском языке сохранились А., содержащиеся в трудах святого священномученика Мефодия Патарского († 311).

Признаками подлинности того или иного изречения Христа являются: во-первых, древность и неповрежденность источника, содержащего изречение; во-вторых, соответствие А. духу евангельских слов Спасителя; и, наконец, их конструктивная согласованность и схожесть с обычными евангельскими оборотами речи. Все достоверные не записанные в канонические Евангелия слова Господа по источникам можно разделить на четыре группы, в которые войдут А.: а) содержащиеся в книгах Нового Завета, помимо Четвероевангелия; б) сохранившиеся в неканонических евангелиях и не имеющие еретических искажений; в) записанные в творениях отцов и учителей Древней Церкви и в древних литургических памятниках; г) найденные в новооткрытых памятниках древнехристианской письменности. Наиболее авторитетна первая группа А. Классическим примером А., содержащейся в Новозаветном каноне, является изречение из прощальной беседы апостола Павла с ефесскими пресвитерами: "Блаженнее давать, нежели принимать" (Деян. 20, 35). Его нет в Евангелиях, но апостол Павел прямо указывает на его принадлежность Иисусу Христу. В посланиях апостола Павла имеется целый ряд мест, которые согласно утверждениям самого апостола суть высказывания Спасителя: 1 Кор. 11, 23-25; 7, 10-12; 1 Фес. 4, 15-17. Апостол Иаков пишет: "Не клянитесь ни небом, ни землею, и никакою... клятвой" (Иак. 5, 12). Нагорная проповедь (Мф. 5, 33-37) дает основание предполагать, что апостол Иаков цитирует слова Христа. По утверждению Оригена заповеди из 1 Фес. 5, 21-22 и Еф. 4, 26 принадлежат Самому Христу.

Сирийская "Дидаскалия", памятник церковной письменности III века, определяет слова из 1 Пет. 4, 8. Отсюда можно сделать весьма допустимый вывод, что и многие другие глубокие и лаконичные заповеди апостола, как, например: 1 Фес. 5, 16-17, 19 принадлежат Самому Божественному Учителю. По мнению Дидима (конец IV в.) и Епифания († 403), слова апостола Петра (2 Пет. 3, 10) принадлежат Христу. В Откровении есть слова, сказанные от первого лица: "Се иду, как тать" (16, 15), предвещающие великий день Второго Пришествия Христа. Епифаний считает Христовым и другое известное выражение из Апокалипсиса: "Се, стою у двери и стучу" (3, 20). Священный авторитет вышеприведенных А. непререкаем, так как Церковь утвердила равноценность всех книг Новозаветного канона.

Ко второй группе А. относят изречения Иисуса Христа, сохранившиеся в апокрифических, но не еретических Евангелиях, таких, как, например, "Евангелие от евреев", "Евангелие от египтян" или "Евангелие 12 апостолов", бесспорно восходящих к глубокой древности. Возможно, что некоторые из этих последних Евангелий имел в виду евангелист Лука в первых стихах своего Благовествования. К этой группе можно отнести А. из Евангелия от евреев, в частности, приведенную блаженным Иеронимом: "Кто огорчает дух брата своего, повинен в величайшем грехе" (3, кн. 3, 1936, с. 217). Сюда же относится текст, имеющийся в так называемом Кодексе Безы (Кембриджском), не вошедшем в Четвероевангелие. В поучении о выборе места на брачной вечери, кроме известных слов, приводимых евангелистом Лукой (Лк. 14, 8-11), содержатся следующие слова Христа: "Вы же старайтесь возражать из малого, а из большего делаться меньшим" (1, с. 301). Это выражение есть также в итальянском переводе Нового Завета - одном из древнейших (II в.).

К третьему типу А. относятся слова Христа, приведенные в "Апостольских постановлениях": "Г ре имеющим и лицемерно (еще) берущим или могущим сами себе помочь и желающим брать у других; ибо каждый даст ответ Господу Богу в день суда" (1, с. 303). Аналогичное выражение содержится в "Учении двенадцати апостолов". В "Разговоре с Трифоном" мы находим следующее изречение Христа: "В чем Я найду вас, в том и буду судить вас"

(Диал. 47). Внутреннее единство этого выражения с притчей Спасителя о десяти девах (Мф. 25, 1-2) очевидно. Ориген и Дидим приводят следующее изречение Господа: "Кто близ Меня, тот близ огня; кто далеко от Меня, тот далеко от царства" (1. с. 302).

Из литургических текстов древней Церкви особенно интересными представляются слова "Душе истины... прииди и вселися в ны и очисти ны..." нашей известной молитвы "Царю Небесный..." Эти слова составляли часть древнейшей молитвы, которая читалась христианами при Крещении. По преданию, словам этой молитвы Иисус Христос научил Своих учеников, как и словам молитвы Господней.

Особую группу А. составляют изречения, содержащиеся в новооткрытых памятниках древнехристианской письменности, ибо они еще нуждаются в подробных исследованиях. В 1897 году в Египте английскими учеными Гренфелем и Хэнтом был открыт документ, получивший название "Л гиа Иис " или "Изречения Иисуса". Находка представляла собой листок папируса, означенный номером 11, бывший частью неизвестного кодекса, содержащего некомментируемые изречения Иисуса Христа на греческом языке. Каждое изречение начиналось словами: "Иисус говорит". Издатели отнесли найденный папирус ко II веку по Р. Х. В этом фрагменте - 8 изречений, два из которых не восстановлены, три - являются перефразировкой евангельских изречений и три представляют собой неизвестные слова Христа (№№ 2, 3. 5). Особенно своеобразно звучит вторая половина пятого изречения: "Подними камень, и там ты найдешь Меня: расколи дерево, и там Я". Возможно, здесь содержится обещание Божественного присутствия в каждый момент жизни истинно верующего.

Ни одно изречение, или слово Божественного Учителя, Господа Иисуса Христа, не было сказано напрасно. И если какое-либо слово Христа не вошло в письменные источники, то оно, можно сказать со всей определенностью, дало ростки в сердцах Его слушателей. Записанные вне Евангелия слова и изречения Иисуса Христа навсегда остались прочным связующим звеном между двумя великими источниками Божественного Откровения - Священным Писанием и Священным Преданием.

оЗБУКА ЦЕРК ВНОГО П НИЯ - краткий начальный курс простого нотного пения, содержащегося в цефатном ключе. Обычно

присоединялся к Обиходу церковного пения, но издавался и отдельно. Азбука содержит звукоряд церковного пения на пятилинейной системе и первоначальные упражнения в пении интервалов; все звуки в А. до XIX века назывались только шестью нотами с одним половинным интервалом ми-фа. В позднейшее время церковному звукоряду в А. присвоены обычные слоговые названия звуков: до (ут), ре, ми, фа, соль, ля, си, си-бемоль (ца). Первоначально А. была составлена иподиаконами Московского Синодального дома С. Максимовым и И. Никитиным и впервые издана в 1772 году.

АКѠФИСТ (греч. *"ак фистос ги'мнос"* - "неседальный" гимн, гимн, который поется стоя) - одна из форм церковного гимна, ведущая свое начало от Великого Акафиста, хвалебного песнопения в честь Богородицы. Автором В. А. предположительно является святой Роман Сладкопевец (по другим версиям - патриарх Сергей, Георгий Писида). Время составления В. А. точно не установлено. Вводная песнь - кукулий - "Взбранной Воеводе" составлена, вероятно, не позже 626 года; основной текст - несколько раньше или позже. А. состоит из 12 двойных песен - последовательно чередующихся икосов и кондаков. Являясь одной из вершин византийской религиозной поэзии, А. отличается виртуозной звуковой и словесной организацией, построен на многоплановой символике. Каждый кондак (кроме кукулия) завершается обычным для ветхозаветных гимнов (псалмов) возгласом "Аллилуиа". В кондаке раскрывается какой-либо момент учения Церкви об одной из тайн Божиих, об осуществлении замысла любви Божией. Вторая часть строфы называется икос. Икос в первой своей трети включает более пространное развитие темы, содержащейся в кондаке. Таким образом, в В. А. в кондаках и первой вводной части каждого икоса дается историческое (с 1-го икоса по 7-й кондак) и догматическое (с 7-го икоса) учение о Богородице. Две другие трети каждого икоса обычно состоят из 12 строк похвальных воззваний (хайретизмов), начинающихся с возгласа "радуйся" (греч. "Х ире"), объединенных попарно метрическим и синтаксическим параллелизмом. В этих молитвенных воззваниях представлены как все ветхозаветные преобразования, относящиеся к воспеваемому лицу или событию, так и их новозаветное свершение, описываются величие и совершенства

Божия, святость избранных Его и благодеяния, явленные верующим по благодати Божией и по ходатайству Пресвятой Богородицы, Ангелов и святых. Так, например, в А. Богородице через все песни проходит тема явления в Марии гармонического единства противоположностей: Девы и Матери, земли и неба, ветхого и нового, родившей Бога и Человека. А. Богородице и некоторые другие византийские А. являются в подлиннике алфавитными акrostихами: все песни (кроме кукулия) начинаются в порядке букв греческого алфавита, так как последний представляется символом всеобъемлющего гармонического целого. А. выражает собой догматическое и поэтическое созерцание чуда, чем объясняется его статичность, это как бы словесная икона священного лица или благодатного события. Многие эпитеты-похвалы в древних А. имеют близкие соответствия в текстах святого Ефрема Сирина и других восточных отцов Церкви. Ранний латинский перевод В. А. оказал влияние на католическую гимнографию. Особенно широкое распространение А. получили в России, где с XVIII в. становятся особым жанром церковного гимнотворчества и одной из любимых народом форм молитвословий. Были составлены на церковнославянском и русском языках десятки А., посвященных святым, праздникам и многим чудотворным иконам Богородицы. Как правило, построение песен в них традиционное, но акrostих отсутствует. В русской традиции сложился не вполне обоснованный обычай причислять кукулий к кондакам, которых в этом случае получается тринадцать.

АКѠФИСТНИК - богослужебная книга, содержащая акафисты Спасителю, Божией Матери и отдельным праздникам в память событий из земной жизни Господа Иисуса Христа и Пресвятой Богородицы (Страстям Христовым, Успению Богородицы и т. д.), чудесно явленным иконам (Владимирской, Казанской и др. иконам Божией Матери), а также акафисты Святителю Николаю, святому Иоанну Предтече и другим святым.

АКРИ'ВИЯ (*греч.* - "акри'виа") - точный смысл, точность, строгость, соответствующая букве закона; принцип решения церковных вопросов с позиции строгой определенности. Исходя из принципа А., то есть абсолютной строгости, должны разрешаться проблемы догматического характера. Вопросы же каноники и

церковной практики можно решать как с позиции А., так и с позиции икономии, то есть и применительно к внешним обстоятельствам. Если икономия является принципом практической пользы, удобства, то А. - принцип абсолютности, строгой определенности, исключающей всякую двусмысленность, неопределенность и относительность, которые допустимы в области практической церковной жизни и пастырской деятельности, которые решаются согласно церковной икономии. Отсюда нельзя сделать вывод, что А. есть подход к решению вопросов с принципиальных позиций, а икономия - подход "беспринципный", узкоутилитарный, ибо в основе того и другого лежат высшие церковные принципы.

АКРОСТИХ (*греч.*) - краегранесие, краестрочие - поэтическое произведение, у которого начальные буквы каждой строки (или каждого слова) составляют осмысленную фразу или слово. В церковной гимнографии в форме А. писались тропари или ирмосы канона таким образом, что при чтении сверху вниз составлялась фраза, выражающая идею празднуемого события или прославляющая угодника Божия, которому посвящен канон. Иногда А. может составлять слово, указывающее на автора канона. А., как показатель высокого поэтического мастерства, был весьма почитаем александрийскими и византийскими гимнографами, но наблюдается не во всех греческих канонах. В силу лексических и композиционных особенностей перевод на русский язык А. греческого канона в порядке расположения начальных букв тропарей или ирмосов канона с сохранением смысла практически невозможен. В русских богослужебных книгах, содержащих переведенные с греческого каноны, обычно перед первой песнью указывается автор канона и перевод на русский язык греческого А. Например, перед первым канонам на Рождество Христово читаем: "Творение кир Космы, егоже краестрочие: Христос вочеловечився, еже бе, Бог пребывает". С акростихами писали многие греческие гимнографы, особенно же Иосиф и Феофан Песнописцы. В Русской Православной Церкви составители канонов также пользовались А. Краегранесия имеют, например, каноны святителю Петру, Митрополиту Московскому (24 августа и 21 декабря); святителю Илариону, епископу Меглинскому (21 октября), преподобному Антонию Печерскому (10 июля), благоверному царевичу Димитрию,

Угличскому и Московскому (15 мая). Акростих последнего канона читается так: "Хвалю славу царевича Димитрия. Прочая же, кроме сего да разумеются". Под "прочим" подразумевается имя автора канона - Савватия (нужно читать начальные буквы семи последних тропарей канона справа налево). Исторически этот факт подтверждается.

◌КСИОС (*греч.* - достоин) - возгласение при хиротонии (рукоположении) во диакона, иерея и архиерея. Возглашается совершающим таинство архиереем, а затем повторяется священнослужителями и всем клиром. Это бывает при облачении новопоставляемого в священные одежды, соответствующие его сану. Клир выражает этим возгласом свое свидетельство о непорочной жизни и добром нраве поставляемого.

АЛАВ◌СТР, алебастр - род мрамора или твердого известняка (гипса), белый или цветной, из которого в Средиземноморье изготавливали сосуды для хранения мира, драгоценных благовоний, душистых мазей в плотно закупоренном виде. Такой сосуд также называли А. Благочестивая женщина, пришедшая в дом Симона, принесла А. с драгоценным миром (нардом) и, разбив сосуд, возлила благовоние на главу Иисуса Христа. Чтобы откупорить А., нужно было или отбить горловину или сломать печать, которой была закупорена горловина сосуда. Печать с укупоркой употреблялась как для сохранения аромата от быстрого испарения, так и для обозначения натуральности хранимого в А. благовонного состава. Так как мир, содержащееся в принесенном женщиной алавастровом сосуде, было весьма дорого, то обычно его вовсе не откупоривали, благовоние же проникало сквозь пористые стенки А. Именно поэтому некоторые из присутствующих и упрекнули женщину, выразившую благоговейную любовь к Господу Иисусу Христу возлиянием мира на главу Его. Господь, заступаясь за нее, сказал: "Возлив мир сие на тело Мое, она приготовила Меня к погребению" (Мф. 26, 12).

АЛЛИЛУИ◌РИЙ - стих, точнее два стиха, которые произносятся на Литургии, при пении "Аллилуиа" по прочтении Апостола, перед чтением Евангелия. Перед чтением Евангелия чтец произносит "Аллилуиа", ему вторят певцы, затем чтец произносит стих, а певцы опять поют "Аллилуиа". Этот стих и называется А. В богослужебных

книгах он иногда обозначается "Аллилуиа". По своему содержанию А. связан с евангельским текстом, который будет читаться за ним. Часто А., или "Аллилуиа", относится к службе дня, то есть службе святого или праздника и именуется "Аллилуиа дне", "Аллилуиа гласа", "Аллилуиа праздника". А. воскресные печатаются вместе с воскресными тропарями, Богородичными, тропарями, ипакоями и прокимнами в Следованной Псалтири, в Минеи месячной в конце каждого месяца.

АЛЛИЛУ'ИА (евр. - хвалите Бога (вущего)) - краткое песнопение, прославляющее Творца за великие милости Его к людям. Большей частью служит заключительным припевом многих славословий, например, при чтении кафизм на утрени, после псалмов на часах, при чтении шестопсалмия, на молебнах, панихидах. Обычно читается или поется трижды в честь Пресвятой Троицы с прибавлением в конце слов: "Слава Тебе, Боже", относимых к Единому Богу, в Троице прославляемому.

На будничных утрених Великого поста и в субботние дни, когда совершается поминовение усопших, А. поется без прибавления слов: "Слава Тебе, Боже", самостоятельно, вместо "Бог Господь" и подобно ему на 8 гласов.

АЛЛИЛУ'ИА, ЕГД_о ПО ТСЯ - под этим выражением в Типиконе разумеется характер того пения, которое бывает на утрени по прочтении шестопсалмия. Богослужение в Православной Церкви имеет двойкий характер: праздничный, торжественный и покаянный, скорбный. Для обозначения этих двух общих свойств богослужения в Типиконе употребляются выражения: "егда поется Бог Господь" и "егда поется Аллилуиа". Первое обозначает службу радостную, славящую Господа; второе - службу покаянного характера, располагающую к сетованию о грехах своих и скорби. Так, в понедельник, вторник, среду, четверг и пятницу в период поста богослужение бывает покаянное, скорбное, а в субботу (в большую часть седмиц года) особенно поминаются усопшие. Песнопение "Бог Господь", соединенное с торжественною песнию входа Господня в Иерусалим: "Благословен Грядый во имя Господне", относится к пришествию Спасителя для искупления рода человеческого и, следовательно - радостное, потому поется в дни невеликопостные. Пение же "Аллилуиа", хотя также говорит о пришествии Господа, но

в первую очередь о втором, страшном Его Пришествии, которое мы ожидаем при конце мира; следовательно, эта песнь призвана возбуждать чувство страха Божия и покаяния. Потому оно поется во дни сетования, плача и моления о своих грехах или о грехах умерших отец и братьев наших, ибо в эти дни тема второго Пришествия должна лежать в основе молитвенного подвига. Иногда радостная и скорбная служба обозначается короче: "Аллилуиа и тропарь". Это значит в этот день, например в рождественский пост, иногда бывает пение "Аллилуиа", иногда поется тропарь святому. Указание на тропарь заменяет собою указание на пение "Бог Господь". Особенности в богослужениях при пении "Бог Господь" и при пении "Аллилуиа" в дни седмичные, кроме субботы, изложены в 9-й главе Типикона, а также месяцеслове Типикона (14 ноября) и Триоди - в последованиях Сырной седмицы и первой седмицы Великого поста. Указание особенностей при пении "Аллилуиа" в субботы находится в 13-й главе Типикона и в последованиях суббот - Мясопустной, второй Великого поста и перед Пятидесятницей.

АЛЛИЛУ́ИЯ КРО́СНАЯ - особый протяжный, умильный напев, которым поется "Аллилуиа" после псалма 136 "На реках Вавилонских", поемого на утренях, после "Хвалите имя Господне", в неделю (воскресные дни) о Блудном сыне, Мясопустную и Сыропустную. Этот псалом, выразив скорбные чувства еврейского народа, утратившего родину в Вавилонском плену, преобразовал скорбь христианина, ощущающего пленение греховное и желание обратиться на путь покаяния.

АЛТО́РЬ - 13, 18-19, 24-25, 34-37, 59, 60, 62, 67, 68.

АЛТО́РНИК - 37.

АЛФАВИ́ТНАЯ (БУ́КВЕННАЯ) Н ТО́ПИСЬ - самый древний способ обозначения нот, существовал у древних греков, перешел на запад и сохранялся почти до X века, когда в употребление вошли особые знаки, или невмы. Буквенное обозначение звуков сохраняется до сих пор.

а ѿ с ѿ е ѿ ѿ ѿ

ля си-бемоль(ца) до (ут) ре ми фа соль си

О́ЛЪТ - низкий детский, низкий женский голос (меццо-сопрано, контральто); звучит и нотируется в партитуре выше тенора, отсюда и название от лат. *altus* - высокий. А. отличается металлической

звучностью, звонким серебристым оттенком, иногда чрезвычайной нежностью и силою. Диапазон простирается от "соль" малой до "ре" второй октавы. А. - голос малоподвижный. В церковном хоре иногда разделяют альтов на две партии: первых (высоких) и вторых (низких). В монастырских хорах А. обычно исполняет партию первого тенора.

АМВ Н - 67-69.

АМВ Н АРХИЕР ЙСКИЙ (к федра) - 69.

АМИ'НЬ - слово древнееврейского происхождения, означающее прежде всего: несомненно, воистину, бесспорно, или просто - да. А. - наречие, производное от древнееврейского корня, содержащего представление о твердости, верности. Сказать А. - значит заявить, что то, что сказано, признано верным, дабы скрепить данное утверждение или выразить участие в произнесенной молитве.

В Ветхом Завете А. может иметь смысл, соответствующий нашему "да будет" (Иер. 28, 6). В этом смысле А. переводится в Вульгате, но лишь в Псалтири: в остальных книгах этого древнейшего латинского перевода Библии еврейское слово остается без перевода (אמן). Однако чаще всего - это слово обязывающее и выражает свое согласие с кем-либо и тогда оно передается греческим "алифос" - "истинно" (у Семидесяти толковников, Симмака, Феодотиана). "И отвечал Ванея, сын Иодаев, царю и сказал: аминь, - да скажет так Господь Бог господина моего царя!" (3 Цар. 1, 36); оно выражает принятие на себя какого-либо назначения. "Так говорит Господь, Бог Израилев: "Слушайте глас Моего и делайте все, что Я заповедаю вам, - и будете Моим народом, и Я буду вашим Богом, чтобы исполнить клятву, которою Я клялся отцам вашим - дать им землю, текущую молоком и медом, как это ныне". И отвечал я (Иеремия), сказав: "аминь, Господи!" (Иер. 11, 3-5). Это слово произносят, когда берут ответственность за клятву и за Божий суд, который последует за ее нарушение: "Если ты изменила мужу твоему и осквернилась... тогда священник пусть заклянет жену клятвою проклятия... И скажет жена: аминь, аминь". (Числ. 5, 20, 22). Еще более торжественно всеобщее обязательство, принимаемое при богослужебном возобновлении Завета. В 15-26 ст. 27 главы Второзакония говорится, что народ по произнесении левитами проклятия над нарушающими каждую из десяти заповедей

произносит А. в подтверждение того, что это проклятие должно исполниться.

В богослужении это слово может иметь и другое значение: если люди принимают обязательство перед Богом, то это значит, что Его слову доверяют и предаются Его всемогуществу и благодати; такое полное согласие является вместе с тем благословением Того, Кому покоряются: "И благословил Ездра Господа Бога великого. И весь народ отвечал: аминь, аминь, поднимая вверх руки свои, - и поклонялись и повергались пред Господом лицом до земли" (Неем. 8, 6). А. - молитва, произнося которую молящийся уверен в том, что будет услышан: "И ныне, Господи, я (Товия) беру сию сестру (Сарру, дочь Рагуила и Едны) мою не для удовлетворения похоти, но поистине как жену: благоволи же помирить меня, и дай мне состариться с нею! И она сказала с ним: аминь" (Тов. 8, 7-8).

Когда первосвященник Иоаким и старейшины сынов Израилевых вошли к Иудифи, чтобы приветствовать и благословить ее, они сказали ей: "Ты величие Израиля, ты великая радость Израиля, ты великая слава нашего рода. Все это ты сделала твоею рукою; ты сделала добро Израилю, и да благоволит к нему Бог: будь же благословенна от Господа Вседержителя на вечное время. И весь народ сказал: да будет!" (Иудифь 15, 9-10). Таким образом, А. становится богослужебным возгласом, произносящимся после славословий: "Благословен Господь Бог Израилев, от века и до века! И сказал весь народ: аминь! аллилуиа!" (1 Пар. 16, 36).

Этот последний смысл А. имеет часто и в Новом Завете (Рим. 1, 25; Гал. 1, 5; 2 Пет. 3, 18, Евр. 13, 21). Возгласом "Аминь", которым собрание присоединяется к молящемуся от его имени, предполагается понимание смысла слов произнесенной молитвы: "Если ты будешь благословлять духом, то стоящий на месте простолудина как скажет: "аминь" при твоём благодарении? Ибо он не понимает, что ты говоришь" (1 Кор. 14, 16). И как выражение присоединения к молитве и как возглас, А. завершает песнопения избранных в небесной Литургии: "И четыре животных говорили: аминь" (Откр. 5, 14). "Тогда двадцать четыре старца и четыре животных пали и поклонились Богу, сидящему на престоле, говоря: аминь, аллилуиа!" (19, 4).

Значение, или смысл, свидетельства веры, слово А. получало в устах приобщающегося Тела и Крови Христовой. В завершении древнехристианской Литургии, по свидетельству Апостольских Постановлений и других памятников, причастник на слова священника: "Тело Христово" и диакона: "Кровь Христова" отвечал: "Аминь". В молитвах просительного характера данное слово служило выражением желания или просьбы об исполнении просимого. Таково, по словам Кирилла Иерусалимского, в V тайноводственном поучении значение слова А., в завершении молитвы "Отче наш". И, наконец, если молитва носила характер обета, то с произносимым в заключение ее словом А. соединяется, по указанию блаженного Августина, смысл намерения исполнить обещанное.

Бог, свободно Себя обязавший, остается верным Своим обетованиям; Он Бог Истины, что и выражает Его наименование в еврейском тексте: Бог - Аминь (Ис. 65, 16), Иисус Христос - Аминь Божий: "Так говорит Аминь, свидетель верный и истинный, начало создания Божия" (Откр. 3, 14). Во Христе Бог осуществляет полноту Своих обетований и указывает, что в Нем нет "Да" и "Нет", но "в Нем было "Да" - ибо все обетования Божии в Нем "Да" и в Нем "Аминь", - в славу Божию, через нас" (2 Кор. 1, 19-20). Здесь апостол Павел передает слово А. греческим словом, означающим "Да". Начиная свои поучения словом А., то есть истинно (Мф. 5, 18; 18, 3...), а в Евангелии от Иоанна даже в удвоенной форме (Ин. 1, 51; 5, 19), Иисус Христос выражается дотоле неслышанным в иудейской среде образом, надо думать, что Он пользуется литургической формулой, но произнося ее от Своего имени. Он по всей вероятности переносит на Себя возгласение: "Так говорит Ягве". Этим Он выявляет Себя как Посланника Бога истины, и потому истинны Его слова. Вводимые таким образом слова имеют свою невыраженную предысторию, заключением которой является А. (Истинно). Чем же другим оно может быть, кроме как диалогом Отца с Сыном? Но Господь наш Иисус Христос не только Тот, Кто говорит истину, говоря слова Божий, Он - Само Слово Бога Истинного Аминь в абсолютном смысле, "Свидетель верный и истинный" (Откр. 3, 14). Христианин, желающий быть верным, должен ответить Богу единением со Христом; ибо единственно действенный А. это тот, который произносится Христом во славу

Божью (2 Кор. 1, 20). Церковь произносит этот А. в единении с избранными на небесах (Откр. 7, 12), и никто не может его произнести, если не имеет на себе благодати Господа Иисуса. Потому и Священное Писание заканчивается словами: "Свидетельствующий сие говорит: ей, гряди скоро! Аминь. Ей, гряди, Господи Иисусе! Благодать Господа нашего Иисуса Христа со всеми вами"(Откр. 22, 20-21).

АНАВ ЛИЙ (*греч.*)- белое одеяние, крестильная рубашка, надеваемая на новокрещенного в знамение его духовной чистоты и радости, как вышедшего из "бани пакибытия". В древности принявшие Крещение не снимали А. до восьмого дня после совершения над ними Таинства.

АНАЛОВ - четырехугольный плат со шнурами, пришитыми по углам, объемлет плечи монаха, украшен крестами. А. возлагается при пострижении в великую схиму. Возлагая его, игумен говорит, что великосхимник восприемлет крест свой на рамах и следует Владыке Христу.

АНАЛ Й (НАЛ Й) - 72.

АНАМН ЗИС (*греч.* - воспоминание), анамнеза - существенная часть Евхаристического канона, то есть анафоры, основной части Евхаристии, совершаемой в воспоминание спасительных Страстей Христовых (Лк. 22, 19; 1 Кор. 11, 24). А. начинается после пения славословия "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..." и завершается перед эпиклезисом.

АНОФЕМА, ЗАКЛЯ'ТИЕ, ОТЛУЧ НИЕ - от семитского корня "херем" - отделять, оставлять исключительно для религиозного употребления. В русском переводе Библии слово "херем" переводится в Ветхом Завете - заклятие, а в Новом Завете - анафема.

В самых древних текстах обычай З., свойственный израильскому народу и его соседям (напр., Моаву), не есть просто уничтожение побежденного врага, но одно из религиозных правил священной войны. Для того, чтобы достичь победы, Израиль, который ведет брань Божию, налагает З. на добычу и таким образом отказывается извлекать из нее выгоду и налагает на себя обет посвятить ее Богу (Числ. 21, 2; Иис. Нав. 6). Это посвящение выражается в полном уничтожении добычи: как живых существ, так и материальных предметов. Неисполнение его наказывается (1 Цар. 15), так же как и

его кощунственное нарушение, которое может оказаться причиной поражения (Ис. Нав. 7). В действительности применение такого заклатья было довольно редко. Большая часть ханаанских городов была просто занята Израилем (Ис. Нав. 24, 13; Суд. 1, 27-35), например, Газер (Иис. Нав. 16, 10; 3 Цар. 9, 16), Иерусалим (Суд. 1, 21; 2 Цар. 5, 6). Некоторые из них заключили даже союз с Израилем, например, Гаваон (Ис. Нав. 9) и Сихем (Быт. 34).

Составители Второзакония знали, что во время завоевания заклатье не применялось (Суд. 3, 1-6; 3 Цар. 9, 21). Однако они его утвердили как общий закон, чтобы противостоять искушениям, которые представляла собой для Израиля ханаанская религия, и вновь утвердить святость избранного народа (Втор. 7, 1-6). Отсюда определенный систематизм в истории завоеваний: религиозная установка, утверждавшая абсолютную власть Бога Израиля над Святой Землей и ее обитателями, переносилась и в прошлое.

Развитие понятия "херем" привело к обособлению двух заключающихся в нем смысловых элементов: с одной стороны, разрушение и наказание за неверность Господу (Втор. 13, 13-18; Иер. 25, 9); с другой - посвящение Богу человеческого существа или предмета без всякой возможности выкупа (Лев. 27, 28; Числ. 18, 14).

В Новом Завете ни о какой священной войне, ни о 3. врагов не может быть и речи. Но слово сохраняется со значением проклятия. В устах иудеев в клятвенных формулах (Мк. 14, 71; Деян. 23, 12) оно имеет значение призыва проклятия против самого себя в случае нарушения клятвы. У апостола Павла - это формула, которая выражает суд Божий над неверными (Гал. 1, 8; 1 Кор. 16, 22). "Кто не любит Господа Иисуса Христа, ан фема, мар н - аф " (1 Кор. 16, 22), - говорит Павел. Когда он же говорит: "Я желал бы сам быть отлученным от Христа за братьев моих, родных мне по плоти, то есть Израильтян, которым принадлежит усыновление, и слава, и заветы, и "законоположение, и богослужение и обетования" (1 Рим. 9, 3-4), он уточняет, что А. для христианина - это отлучение от Христа.

АНФОРА (от греч. - возношение) - Евхаристический канон, являющийся основной частью Литургии и начинающийся после пения Символа веры. Центральным моментом А. является возношение (поднятие над престолом) Святых Даров.

АНАХОР Т (*греч.*) - отшельник, пустынник, подвижник, живущий в полном уединении, посвятивший себя покаянию, богомыслию, молитве, строгой аскетической жизни.

А́НГЕЛ (*евр.* - "посланник", *греч.* - "вестник") - бестелесный разумный дух. А. в Священном Писании называются различными именами: А. Божиими (Иов, 1, 6; 2, 1), святыми (Дан. 8, 13), живущими на небесах (Мф. 18, 10), воинством небесным (2 Езд. 9, 6), духами (Пс. 150, 6; Евр. 1, 14). Писание, кроме того, говорит о различных чинах А. Это Херувимы, изображаемые обычно с множеством глаз (Быт. 3, 24; Исх. 25, 22; Иезек. 10, 1-20), Серафимы (Ис. 6, 2), изображаемые с шестью крылами, Начальства, Власти, Господства (Еф. 1, 21; Кол. 1, 16), Силы (Еф. 1, 21), Престолы (Кол. 1, 16), Архангелы (1 Фес. 4, 16; Иуд. 9). В Библии упоминаются также собственные имена Архангелов: Гавриил (Бог есть сила) (Дан. 8, 16; 9, 21; Лк. 1, 19, 26), Михаил (Кто как - Бог?) (Дан. 10, 13, 21; 12, 1; Иуд. 9; Откр. 12, 7), Рафаил (Бог исцеляет) (Тов. 3, 16). В 3 книге Ездры еще упоминаются Архангелы Иеремиил (4, 36) и Уриил (5, 20). В раввинистической традиции упоминаются имена еще некоторых Ангелов. Саддукеи отрицали существование ангельского мира, отвергали духовность души и воскресение тела.

Христианская Церковь всегда веровала в действительность ангельских духов, что и отражено в члене Символа веры: "Верую во Единого Бога Отца Вседержителя, Творца небу и земли, видимым же всем и невидимым..."; под "невидимыми" здесь подразумеваются А., сотворенные Господом прежде человека. Некоторые из этих духов, соблазненные сатаной, возмутились против Бога и превратились в злых духов. В наказание за это они вместе со своим главой, люцифером, были низвергнуты в преисподнюю и стали А. тьмы, демонами, диаволами. Остальные были верны Творцу, Который утвердил их в благодати и дал им небесное блаженство. Это добрые А., которым по преимуществу и усвоено это наименование.

А. часто выступают в повествованиях первых книг Ветхого Завета: Бытия, Иисуса Навина и Судей. Из приписываемых им действий следует, что к ним относились как к существам, обладающим личностью, и что они в действительности являются таковыми. Так, А. дважды являлся Агари в пустыне и говорил с ней (Быт. 16, 7; 21, 17). А. благовествовали Аврааму и Сарре о

предстоящем рождении у них сына Исаака (Быт. 18). А. вывели Лота из Содома (Быт. 19), А. воспрепятствовал Аврааму заклать своего сына Исаака (Быт. 22, 11, 12). Иаков во сне видел лестницу, соединяющую небо и землю, и А., восходящих и нисходящих по ней (Быт. 28, 12). А. являлся Валааму и указывал ему, что делать (Числ. 22). А. с мечом в руке, обещал Иисусу Навину сражаться вместе с ним против неприятеля (Иис. Нав. 5, 13-15). А. напоминал народу о благодеяниях и желаниях Божиих (Суд. 2, 13). А. передал Гедену поручение освободить народ (Суд. 6, 11-23). А. возвестил о рождении Сампсона (Суд. 13).

Как одаренные разумом и волей существа Ангелы являются и в новозаветные времена, каждый раз принося благую весть. Таково явление А. Захарии (Лк. 1, 11), праведному Иосифу (Мф. 2, 13): Деве Марии явился Архангел Гавриил и возвестил Ей об избрании Ее "Пречистым Сосудом" Воплощения Сына Божия, Спасителя мира. По Рождестве Христовом А. являются Вифлеемским пастухам, святым женам-мироносицам после Воскресения. Спаситель говорит: "Смотрите не презирайте ни одного из малых сих; ибо говорю вам, что Ангелы их на небесах всегда видят лице Отца Моего Небесного" (Мф. 18, 10). Господь говорит об А., которые будут присутствовать на Страшном Суде и отделять добрых от злых; об А., обитающих на небесах, которым уподобятся избранные из числа праведников (Мф. 22, 30; Мк. 12, 35).

Природа этих духовных существ до конца непостижима земному человеческому разуму. Внимательно и благоговейно читая Священное Писание, мы можем лишь познать достаточно большой ряд свойств их таинственной природы. Хотя им и не приписывается человеческих черт, они часто принимают образ людей, чаще всего юношей, мальчиков, оставаясь при этом бесплотными и, следовательно, бесполовыми. Образ их явления, всегда неожиданный и чудесный, подтверждает их сверхчеловеческую чисто духовную природу. Говоря о душе и духе человеческом, замечая также, что мы состоим из двух начал, Священное Писание никогда не говорит о духе Ангелов, подразумевая, очевидно, что они являются чистыми духами (Евр. 1, 14; Откр. 1, 4; Мф. 8, 16; Лк. 10, 20). Иов говорит, что они не имеют, подобно нам, тел, составленных из земных элементов (Иов. 4, 18, 19). По другим текстам они невидимы (Кол. 1, 16), только для

виду они принимают пищу, предлагаемую им людьми (Тов. 12, 19); будучи бесплотными, они не вступают между собой ни в какие плотские отношения (Мф. 22, 30). Сыны Божии, о которых говорится в 6-й главе книги Бытия, что они вступали в связь с земными женщинами, не были А.; по всей видимости - это потомки благочестивого Сифа.

В книге святого Дионисия Ареопагита "Небесная иерархия" описаны три ангельские иерархии, каждая из которых в свою очередь делится на три чина. Первая иерархия состоит из Серафимов, Херувимов и Престолов; вторая - из Господств, Сил и Властей; третья - из Начальств, Архангелов и Ангелов. А., согласно святому Дионисию, составляют бесчисленное множество. Пророк Даниил (7, 10) говорит о "тысячах тысяч" (миллионах) А., служащих Ветхому Денми, и "тьмы тем" (миллиарды) находились в Его присутствии. Спаситель говорил апостолам (Мф. 26, 53), что Он мог бы получить от Отца Своего более двенадцати легионов А. в помощь. Некоторые отцы и церковные писатели пытались определить это число, основываясь на различных местах Священного Писания. Так, например, толкуя притчу о Добром Пастыре, который оставляет 99 овец, чтобы спасти одну заблудшую (Мф. 18, 12; Лк. 15, 4), некоторые заключают, что число А. в 99 раз больше числа людей, когда-либо живших и живущих по сей день на земле. Указание на неисчислимость А. имеется у апостола Павла (Евр. 12, 22) и у святого Иоанна Богослова (Откр. 5, 11).

О сотворении А. в Библии не содержится достаточно ясных свидетельств. В первом стихе книги Бытия говорится: "В начале Бог сотворил небо и землю". Здесь под словом "небо" традиционно понимают мир ангельский. В вопросе о том, с какого времени существуют А., мнения отцов и учителей Церкви расходятся. Многие отцы Церкви, такие, как святые Василий Великий, Григорий Назианзин, Иоанн Златоуст, Иоанн Дамаскин, Амвросий, Иларий, блаженный Иероним, считали, что А. сотворены задолго до или, по крайней мере, раньше материального мира. При этом они ссылаются на изречение в книге Иова (38, 4-7), где говорится, что А. хвалили Бога, когда была сотворена земля. Святой Епифаний и блаженный Августин полагали, что А. сотворены одновременно с землей, но до

сотворения человека. Указанное выше изречение из книги Иова вполне допускает и такое толкование.

А., как сказано выше, часто являлись людям. Среди явлений, о которых говорится в Ветхом Завете, много таких, где являющийся называется А. Иеговы, или А. Господним (Быт. 16, 7; 21, 17; 22, 11, 15; Числ. 22, 32; Суд. 2, 1, 4). Часто та самая личность, которая называется А., впоследствии называется Богом. Так, например, в книге Бытия (18), где описано явление Аврааму, последний увидел трех Лиц, а в последующем повествовании эти Лица выступают то как несколько, то как одно. Два из них отправились в Содом для спасения Лота, и они называются А.; а один остался с Авраамом, и назван Господом. Равным образом Бог, или по еврейскому тексту - А. Божий (Исх. 3, 2), явился Моисею в горящей купине, и святой Стефан, напоминая об этом событии, называет явившегося Моисею то А., то Богом (Деян. 7, 31-35). Отсюда возникает вопрос, не были ли А. этих видений Самим Богом? Существует несколько различных экзегет этого явления. Большинство отцов Церкви полагало, что в этих видениях являлся не А., а Сам Бог; и это предвосхищало воплощение. Другие видели в некоторых из этих видений образ Святой Троицы. Третьи, наконец, видели в этом проявлении Единого Бога, Который обнаруживает единство Естества в трех Божественных Лицах.

А́НГЕЛ ХРАНИ́ТЕЛЬ - Ангел, который, согласно Священному Преданию, приставлен к каждому человеку от рождения для помощи ему в добрых делах. Господь пользуется помощью А. Х. не потому, что нуждается в ней, но по Своей благодати, предоставляя им часть в исполнении Своего Промышления. Он поручает этим блаженным духам защищать праведных (Пс. 90, 11-13; Евр. 1, 14); расстраивать козни демонов (Тов. 8, 3); возносить молитвы людей к Богу (Тов. 12, 12); отводить душу в загробную жизнь (Лк. 16, 22); им же Он предоставляет дело отделения добрых от злых на Страшном Суде (Мф. 13, 49). Вера в А. Х. была уже у первых христиан. Когда апостол Петр, чудесно освобожденный из темницы, явился к христианам, то они были удивлены и говорили друг с другом, что это его А. (Деян. 12, 15). Сам Спаситель подтвердил это верование, говоря, что А. "малых сих... на небесах всегда видят лице Отца Моего Небесного" (Мф. 18, 10). Каждый народ также имеет своего

особого А. Х. В книге Даниила (10, 13, 21) упоминается об А. греков и А. персов. Кроме того, по переводу Семидесяти толковников (Втор. 32, 8) Бог разделил землю на народы по числу Своих А. А. иудейского народа был Архангел Михаил (Дан. 10, 13, 21; 12, 1; Иуд. 9), который теперь является особым покровителем Церкви Вселенской (Откр. 12, 7), за которую он воинствует. Можно предположить, что каждая Поместная Церковь также имеет своего А. Х. - это мнение весьма распространено. Есть толкователи, которые полагают, что святой Иоанн Богослов обращается в начале Апокалипсиса к епископам семи Церквей Азии, называя их А. Верование в А. Х. существовало до христианства, у древних персов, греков и других языческих народов. Первомученик Стефан (Деян. 7, 53) и апостол Павел (Евр. 2, 2; Гал. 3, 19) говорят, что Закон и Откровение даны были иудеям через А. Апостол Павел при этом подчеркивает превосходство христианского Откровения, которое было принесено в мир Самим Сыном Божиим (Евр. 1).

АНГЕЛЬСКАЯ ПСНЬ - это название усвоено Церковным Преданием песни, которую слышал пророк Исаия; ее немолчными устами воспевают Ангелы сидящему на Престоле Господу: "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..." (Ис. 6, 1-4). Так же называется славословие Ангелов, слышанное Вифлеемскими пастухами в ночь Рождества Христова: "Слава в вышних Богу, и на земли мир, в человецех благоволение" (Лк. 2, 14).

АНДР ЕВО СТОЯНИЕ - богослужение, совершаемое в четверг 5-й седмицы Великого поста, когда в составе утрени читается полностью Великий покаянный канон святого Андрея Критского (VII в.). Это скорбно-величественное поэтическое повествование, в 250 тропарях живописующее состояние греховной человеческой души, покаянно молящей о прощении, вспоминая основные события священной истории Ветхого и Нового Заветов. Канон проникнут глубокой скорбью о греховности земного бытия и восторженным упованием на милосердие Божие. Ирмос 1-й песни канона - "Помощник и Покровитель...", припевы - "Помилуй мя, Боже, помилуй мя!" За этим богослужением читается житие преподобной Марии Египетской.

АНТИД Р (*греч.* "нти" - вместо и "ди рон" - дар, то есть "вместодарие") - части той просфоры, из которой на проскомидии

был вынут Святой Агнец, раздаваемые народу в конце Литургии. "А., - говорит святой Симеон Солунский, - есть освященный хлеб, который был принесен в предложение, и которого середина была вынута и употреблена для священнодействия; этот хлеб как запечатленный копием и принявший божественные слова, преподается вместо Страшных Даров, то есть Таин, тем, которые не причащались их". Обычай раздавать А. возник, по-видимому, в те времена, когда исчезла древняя традиция причащения всех присутствующих на Литургии. Первое свидетельство о раздавании частиц А. не причащавшимся Святых Таин относится к VII веку и содержится в правилах IX Камнетского собора в Галлии. В Восточной Церкви упоминание об А. впервые появляется не ранее XI века. Древнейшим можно считать свидетельство "Изъяснения на Литургию" Германа Константинопольского по списку XI века. Далее следует указать свидетельство Вальсамона (XII в.) в 15-м ответе Александрийскому патриарху Марку. Согласно Номоканону, при недостаточности для А. частиц просфоры, из которой вынут Святой Агнец, можно употреблять для его приготовления просфору в честь Пресвятой Богородицы. Согласно указанию Кормчей, А. не преподается неверным и находящимся под эпитимиею. А. должен быть вкушаем в храме.

АНТИМИНС - 14, 15, 16, 18, 34, 42-45.

АНТИОХИЙСКИЙ РАСПЕВ - один из церковных гласовых распевов, принесенных в Русскую Православную Церковь из Антиохийской Церкви во второй половине XVII века. Сохранилось очень немного памятников этого распева. В нотных книгах, изданных во времена царей Иоанна и Петра Алексеевичей, есть "Херувимская" с надписанием "Антиохийская". Мелодия ее написана безлинейными нотами знаменного распева.

АНТИПОСХА (*греч.*) - вместо Пасхи, вторая, новая Пасха - первое воскресенье после Пасхи, иначе называемая Неделя о Фоме, или Фомино воскресенье. Служба этого дня посвящена воспоминанию осязания апостолом Фомою ран Воскресшего Христа. А., как обновленное воспоминание о Пасхе в восьмой день, знаменует вечную радость христиан о Воскресении Христовом. Число 8 с древнейших времен символизировало вечность, "восьмой день", "новый эон", Царство Божие.

АНТИФ Н (*греч.* "антиф нос" - звучащий в ответ) - псалмопение, исполняемое поочередно двумя хорами или солистом и хором. Антифонное пение сложилось еще в древнееврейской храмовой певческой практике.

В 8 главе VI книги Церковной истории Сократа введение антифонного пения приписывается святому Игнатию Богоносцу (II в.), которому некогда было видение Ангелов, воспевающих Пресвятую Троицу попеременными песнями. Этот образ пения был усвоен Антиохийской Церковью и отсюда перешел ко всем Церквам. По словам же другого историка, Феодорита, антифонное пение было введено антиохийскими пресвитерами Флавианом и Диодором в IV веке (Феодорит, Церковная История 9 гл. II книга). Однако Никита Холиат понимает свидетельство Феодорита в том смысле, что Флавиан и Диодор лишь перевели А. с сирийского языка на греческий. Во всяком случае, по свидетельству св. Василия Великого, в IV веке эта манера пения псалмов была широко известна на Востоке. В Западной Церкви антифонное пение введено святым Амвросием Медиоланским в начале V века. В современной литургии А. разделяются на А. вечерни, или А. кафизм, А. степенны, или А. утрени и, наконец, А. Литургий.

АНТИФ Н КАФИЗМЫ - часть кафизмы (именуемая "Славою"), которую по Уставу следует петь попеременно двум ликам. Всю 1-ю кафизму, то есть все А. ее, положено петь на великой вечерне под воскресенье. Сначала поется "Блажен муж", то есть первый А., затем - второй и третий. На вечерне на праздничный день, приходящийся на невоскресный день, поется один 1-й А. 1-й кафизмы: "Блажен муж".

АНТИФ НОВ МОЛИТВЫ - молитвы, которые читаются на Литургии иереем или архиереем во время пения антифонов. Эти молитвы иногда носят название "молитвы согласия".

АНТИФ НЫ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫ поются на Литургии пред малым входом и состоят из псалмов: 102-го - "Благослови, душе моя, Господа", 145-го - "Хвали, душ моя, Господа". Эти псалмы словесно преобразуют Христа Спасителя. 2-й А. после пения "Слава, и ныне" оканчивается тропарем: "Единородный Сыне". Третий А. составляют "Блаженны", то есть евангельские стихи (Мф. 5, 3-12), в которых Христос обещает блаженство людям праведным. Под именем

"Блаженны" разумеются еще и тропари, которые поются с этими стихами. Тропари положено петь большей частью из 3-й и 6-й песней канона утрени. Когда в Уставе нет указания петь песни канона на "Блаженны", тогда не поются "Блаженны" и "Псалмы изобразительные".

АНТИФНЫ ЛИТУРГИИ ВСЕДНЕВНЫЕ состоят из стихов псалмов. 1-й А. из стихов 9-го псалма: "Благо есть исповедаться". К этим стихам присоединяется припев: "Молитвами Богородицы, Спасе, спаси нас". Этот припев поется и после "Слава", и после "И ныне". 2-й А. состоит из стихов 92-го псалма: "Господь воцарися, в лепоту облечеся". К стихам этого А. присоединяется припев: "Молитвами святых Твоих, Спасе, спаси нас". На "Слава, и ныне" поется тропарь: "Единородный Сыне и Слове Божий". 3-й А. состоит из стихов 94-го псалма: "Приидите, возрадуемся Господеви". Припев к стихам 3-го А. поется в день воскресный: "Спаси ны, Сыне Божий, воскресый из мертвых, поющия Ти, аллилуиа"; в иной день: "Спаси ны, Сыне Божий, во святых дивен Сый, поющия Ти, аллилуиа". Вседневные А. поются во все седмичные дни, в которых не случится никакого праздника или в которых Типикон не назначает петь песней канона на "Блаженны". Сами А. печатаются в богослужебных книгах - Ирмологионе и Апостоле, в конце.

АНТИФНЫ, первый и второй, поемые на Литургии - псалмы 102-й и 145-й изобразительны, которые поются после великой ектении в воскресные и праздничные дни. Эти псалмы пророчески изображают милости Божии, явленные роду человеческому через воплощение Сына Божия... Во время пения 1-го и 2-го антифонов диакон отходит от царских врат и стоит перед иконою Спасителя.

АНТИФНЫ ПРАЗДНИЧНЫЕ - поются на Литургии перед малым входом и состоят из стихов пророческих, из псалмов, соответствующих празднуемому событию. За каждым стихом 1-го А. поется припев: "Молитвами Богородицы, Спасе, спаси нас". За каждым стихом 2-го А. поется припев: "Спаси ны, Сыне Божий, рождйся от Девы", или: "Во Иордане крестивыйся (смотря по празднику), поющия Ти, аллилуиа". По окончании 2-го А., как и всегда, поется тропарь: "Единородный Сыне". За каждым стихом 3-го А. поется тропарь праздника. Эти А., в Типиконе называемые "праздничными", поются в Русской Православной Церкви только в

следующие праздники Господни: 1) Воздвижение Креста Господня, 2) Рождество Христово, 3) Богоявление, 4) Преображение Господне, 5) Неделю вайй, 6) Неделю Пасхи и во дни Светлой седмицы, 7) Вознесение Господне, 8) Пятидесятницу. А. праздничные находятся в последованиях Миней и Триодей на указанные дни.

АНТИФНЫ СТЕПЕННЫ поются на утрени перед чтением Евангелия. По своему содержанию это суть песнопения во славу Пресвятой Троицы. Они находятся в воскресной службе Октоиха. А. называются так потому, что составлены применительно к 15-ти псалмам (от 119 до 133), называемым "песнями степеней". Псалмы же так названы от того, что были петы евреями на ступенях Иерусалимского храма. Чаше других поется на утрени 1-й А. 4-го гласа: "От юности моя". В седмичные дни он поется всегда, когда бывает полиелей и читается Евангелие, будь то праздник Господень, Богородичен или святого. В воскресные дни этот А. поется только тогда, когда на этот день приходятся праздники Господни: Воздвижение Креста, Рождество Христово, Богоявление, Преображение, в Неделю вайй, в Неделю апостола Фомы и в Пятидесятницу. В другие воскресенья всегда поются "степенны гласа", то есть того гласа, который следует по порядку в это воскресенье.

АП СТОЛ - богослужебная книга, содержащая Деяния святых апостолов, семь соборных посланий, четырнадцать посланий апостола Павла и иногда Откровение апостола Иоанна Богослова (Апокалипсис). Книга Деяний апостолов, все послания и Апокалипсис разделены на главы. Затем весь А., исключая Апокалипсис, который не читается на Литургии, разделен на зачала, и счет зачал общий. За Деяниями печатаются зачала соборных посланий, затем зачала Павловых посланий. Но по Уставу в Церкви вслед за Деяниями, за 52-м зачалом, читаются не соборные послания, а Павловы, а именно зачал 79-е, начиная с седмицы после Недели всех святых. Соборные послания читаются по прочтении Павловых в седмицы 31-ю и 32-ю и в седмицы после Недели (воскресенья) о мытаре и фарисее, о блудном сыне и мясопустной.

В А., как и в Евангелии, при каждом зачале стоит звездочка, а внизу, под чертой, указываются дни или праздники, в которые читается это зачал, и слова, которыми следует начинать его при

чтении. Таким словом служит по большей части "братие". В конце А. находятся статьи, в которых указывается, в какие дни и какие зачала Апостола и Евангелия необходимо читать на богослужениях:

1) "Соборник двенадцати месяцев, сказуя зачало коегождо Апостола и Евангелия, праздникам и святым всего лета", то есть Месяцеслов, в котором указывают зачала А. и Евангелия в разные праздники. Если в какой-либо день на утрене и Литургии не положено особого А. и Евангелия, тогда показывается, какая общая служба полагается по чину. Это делается для того, чтобы в случае необходимости было известно, какие должны быть прочитаны общие зачала из А. и Евангелия.

2) "Сказание главам евангельским утренним, Апостолам и Евангелиям, известно седмицам всего лета". В этой статье указано, какие рядовые зачала читаются из А. и Евангелия в подвижные дни годовичного круга, начиная со дня Пасхи до Недели Всех святых и после нее - во все недели и седмичные дни, включая седмицу и Неделю мясопустные, а также субботу и Неделю сыропустные.

3) "Сказание субботам и неделям святого Великого поста", то есть указание, какие зачала как А., так и Евангелия читаются на утренях и на Литургиях во все субботы и недели (воскресенья) Великого поста и во все дни Страстной седмицы.

4) "Прокимны, Апостолы, Евангелия и причастны святым, ихже егда творим службу", то есть зачала А. и Евангелия, прокимны и причастны, общие определенному чину или лику святых.

А. относится к древнейшим богослужебным книгам и, вероятно, вошел в число книг, переведенных с греческого на славянский еще в эпоху святых Кирилла и Мефодия. Многие рукописные А., как, например, Охридский, Сленченский, Македонский, два Хлудовских и др., это драгоценные памятники славянской письменности. А. был первой книгой, напечатанной в России в 1564 году в типографии, организованной первым русским книгопечатником диаконом Иоанном Федоровым.

АП СТОЛЬСКИЙ СИМВОЛ В РЫ - в древнейшей форме читается так: "Верую в Бога Отца Вседержителя; и во Христа Иисуса, Сына Его Единородного Господа нашего, рожденного от Духа Святого и Марии Девы, распятого при Понтийском Пилате и погребенного, в третий день воскресшего из мертвых, восшедшего на

небеса, сидящего одесную Отца, откуда Он грядет судить живых и мертвых; и в Духа Святого, во Святую Церковь, во оставление грехов, в воскресение плоти. Аминь".

В Восточной Церкви этот Символ имеет лишь историческое значение и всецело вытеснен и заменен Никео-Константинопольским Символом веры. На Западе Мартин Лютер видел выражение вселенского церковного веросознания в трех символах: Апостольском, Афанасиевом и Никео-Константинопольском. Задолго до него все три символа пользовались в Западной Церкви авторитетом и употреблялись при богослужении. А. С. признается общеобязательным в 39 членах Англиканской Церкви. Время происхождения А. С. до сих пор окончательно не установлено. Латинские его тексты не ранее IX века, но они явно гораздо древнее. Общепризнан взгляд, согласно которому исходный греческий текст А. С. восходил к первой половине II века. Однако более точная датировка вызывает дискуссии.

АП СТОЛЬСКИЙ СОБ Р - первое совещание апостолов в Иерусалиме, собранное для решения жизненно важных церковных вопросов. На А. С. решался вопрос о необходимости обрезания и всей обрядовой части Закона Моисеева для христиан, обратившихся из язычников. В то время как апостол Павел уже освободил новообращенных из язычников от соблюдения ветхого Закона, христиане из иудеев настаивали на необходимости обрезания для всех членов Церкви. Вопрос был решен в духе свободы, даруемой нам любовью Христовой, ибо Он навсегда снял иго Закона Моисеева благодатью Духа Святого и раскрыл путь в Царство Божие всем людям, ищущим спасения.

АРЕОПОГ (Деян. 17, 19) - орган высшей судебной власти в Афинах. Название происходит от холма Арея (против Парфенона), на котором под открытым небом проходили заседания.

АРТОС (*греч.* - "квасной хлеб") - общий всем членам Церкви освященный хлеб, иначе - просфора всецелая. Освящается А. особой молитвой, окроплением святой водой и каждением в первый день Святой Пасхи на Литургии после заамвонной молитвы. Его сохраняют в храме всю Светлую седмицу на аналое пред иконостасом. Во все дни Светлой седмицы по окончании Литургии с артосом торжественно совершается крестный ход вокруг храма. В

субботу Светлой седмицы на Литургии А. раздробляют и раздают верующим как святыню. Сообразно с знаменованием Пасхи, которая соединяет в себе события Смерти и Воскресения Господа, на А. начертывается знамение победы Христа над смертью - Крест, увенчанный тернием, или образ Воскресения Христова. Из молитвы на освящение А. усматривается, что Церковь подводит А. под тип ветхозаветного агнца, преобразовавшего "Агнца, взявшего всего мира грехи". "Призри на хлеб сей, и благослови и освяти его... нас же сего приносящих, и того лобзающих, быти сотвори, и всякую болезнь и недуг от нас Твоею силою отжени, здравие всем подавая". На раздробление же А.: "Господи Иисусе Христе, Боже наш, хлебе ангельский, хлебе живота вечного, сошедый с небесе, напитавый нас во всесветлая сия дни пищею духовною Твоих Божественных благодеяний, тридневного ради и спасительного Воскресения! Призри и ныне, смиренно молим Тя, на мольбы и благодарения наша, и якоже благословил еси пять хлебов в пустыни, и ныне благослови хлеб сей, яко да вси, вкушающий от него, телесного и душевного благословения и здравия сподобятся..." Частицы А. благоговейно хранятся верующими как духовное врачевство от болезней и немощей; им даже причащаются за неимением Святых Даров. Род А. на нижней степени освящения представляет пасхальный кулич, церковно-обрядовая пища, но вовсе не мирская роскошь.

В 40-й день по Воскресении Господь Иисус Христос вознесся на небо. Ученики и последователи Христовы находили утешение в молитвенных воспоминаниях о Господе, - они припоминали каждое Его слово, каждый шаг и каждое действие. Когда сходились на общую молитву, они, вспоминая Тайную Вечерю, причащались Тела и Крови Христовых. Готовя обыкновенную трапезу, они первое место за столом оставляли невидимо присутствующему Господу и полагали на это место хлеб. С А. соединяется и древнее церковное предание, что апостолы оставляли за столом часть хлеба - долю Пречистой Матери Господа в напоминание постоянного общения с Ней - и после трапезы благоговейно делили эту часть между собой. В монастырях этот обычай носит название Чин о Панагии, то есть воспоминание о Всесвятейшей Матери Господа. В приходских церквях этот хлеб Богоматери воспоминается раз в год в связи с раздроблением А.

АРХАНГЕЛЫ (*греч.* - "Ангелона начальники") - старшие Ангелы; в системе ангельской иерархии, разработанной византийским богословом Дионисием (V- VI вв.), А. - восьмой из девяти чинов ангельских (занимают иерархическое место ниже Властей и выше собственно Ангелов. Термин А. впервые появляется в грекоязычной иудейской литературе предхристианского времени (*греч.* извод "Книги Еноха") как передача выражений вроде *לַבְיָא דְּקַדְשָׁא* ("великий князь") в приложении к Михаилу ветхозаветных текстов (Дан. 12, 1); затем этот термин воспринимается апостолами (Иуд. 9; 1 Фес. 4, 16) и более поздней христианской литературой. Древнее предание, восходящее к ветхозаветным представлениям, говорит о семи Архангелах (Тов. 12, 15); из них общепринятая христианская традиция называет по именам трех. Это Михаил - Небесный Архистратиг, полководец верных Богу Ангелов и людей в космической войне с противниками Бога, повергающий диавола (Откр. 12, 7), покровитель и Ангел Хранитель народа Божиего (в Ветхом Завете - Израиля, в Новом Завете - Церкви воинствующей, то есть совокупности всех верующих во Христа); Гавриил, известный главным образом как участник Благовещения; Рафаил - Архангел-целитель, спутник Товита. В позднеиудейских и христианских апокрифах встречаются и другие имена: Уриил, Селафиил, Иегудиил, Варахиил, Иеремиил.

АРХИДИАКОН (*греч.*) - буквально "глава диаконов". Зарождение этой должности относится к первым векам христианства. Святого Афанасия Великого называли "вождем сонма диаконов". При епископах, занимавших видное положение, выдвигались диаконы как ближайшие исполнители их воли. Для этого требовались люди энергичные и умные: они были "оком и десницей" епископа. Случалось, что такой диакон фактически стоял даже выше пресвитеров. Константинопольский Патриарх Анатолий (V в.) возвел своего А. Аэция в пресвитеры. А. заботился о подготовке низших клириков, надзирал за диаконами, заведывал благотворительными делами епархии и т. д. На Востоке развитие архидиаконата пресеклось. Здесь не было слишком больших епархий и чрезмерной обремененности архиерея делами. А. продолжал существовать только в Константинополе, да и то скорее при дворе императора, чем патриарха. После падения Константинополя патриарх, ставший

главою православного народа (этнарх), удержал как наследник василевса (императора) и должность А. В России архидиакона́т не получил широкого распространения, у нас он сохранился в больших монастырях, а после 1917 г. при особе Патриарха Московского и всея Руси. Более распространен в Русской Церкви почетный титул протодиакона, который совершает служение обычно в кафедральном соборе епархии.

АРХИЕПИ́СКОП (*греч.*) - начальный, главный, старший епископ. Хотя все епископы равны по благодати и власти, для сохранения единства между Церквями и для взаимной помощи в затруднительных обстоятельствах еще 34-м апостольским правилом некоторым из епископов дается право верховного надзора за другими. Обычно такой привилегией пользовался епископ столицы. Так, епископу Александрии первому был усвоен титул архиепископа вследствие обширности его епархии. С учреждением патриархатов титул А. стал усваиваться исключительно патриархам и тем митрополитам, епархии которых остались автокефальны, например, архиепископ Кипра. Однако, как видно из деяний Вселенских Соборов, патриархи, архиепископы и митрополиты всегда подписывались просто епископами определенного города. В России первым получил титул архиепископа епископ Новгородский в 1165 году. Теперь в Русской Православной Церкви А. - это почетный титул, предшествующий еще более почетному сану митрополита.

АРХИЕР Й - в греческом переводе Ветхого Завета Семидесяти толковников так называется высший представитель Израильского священства - первосвященник (Лев. 4. 3). Это же наименование апостол Павел прилагает и к Господу Иисусу Христу (Евр. 4. 14). В Православной Церкви А. именуются лица высшей (третьей) степени иерархии - епископы, архиепископы, митрополиты, экзархи, патриархи, как первосвященники, в отличие от подчиненных им иереев (священников) и диаконов.

АРХИМАНДРИ́Т (*греч.* "архи" - начало, главенство и "мандра" - загородка, хлев для скота, овчарня - по отношению к монашеской братии как к стаду Христову, овцам Христовым). Это наименование с V века присваивалось в Восточной Церкви настоятелям монастырей. Первоначально так назывались избранные епископом для надзора над монастырями его епархии чиновники из игуменов.

Позже титул А. стал почетным и передавался игуменам важнейших монастырей в епархии; с таким значением это наименование и перешло из Византии в Россию. Первоначально оно усвоялось лишь одному игумену в епархии, и лишь со временем стало достоянием нескольких. В первый раз это наименование встречается в летописи под 1174 год как титул игумена Киево-Печерского монастыря Поликарпа: "печерский игумен А.". Позже упоминается А. в Новгороде, в Юрьевском монастыре под 1226 год; во Владимирском Рождественском монастыре под 1230 год. В настоящее время в Русской Православной Церкви сан А. строго отделяется от сана игумена и дается не только настоятелям монастырей, но и другим монашествующим лицам, занимающим в Церкви высокие административные должности, а также как высшая награда священнику из черного духовенства. Возведение в сан А. совершается епископом за Божественной литургией по особому чину. А. усвоены некоторые принадлежности архиерейского облачения: скрижали на мантии, митра, палица, посох и так называемый "архимандричий" наперсный крест (крест с украшениями). В белом духовенстве сану архимандрита соответствует сан протоиерея и протопресвитера.

АРХИΠΟСΤΥΡЬ - общее название для членов высшей (третьей) степени православной церковной иерархии: епископа, архиепископа, митрополита, экзарха, патриарха.

АРХИСТРАТИΓ (*греч.*) - военачальник. Это именование усвоено Архангелу Михаилу как предводителю небесного воинства Сил Бесплотных, Ангелов, ведущих борьбу с сатаной и подвластными ему падшими ангелами. Охраняя Церковь, они продолжают под водительством А. Михаила брань, ведущуюся от начала времен против сатаны (Откр. 12. 1-9). По слову апостола Иуды, Архангел Михаил защитил от дьявола тело пророка Моисея (Иуд. 1. 9), являлся Иисусу Навину (Иис. Нав. 5, 13-14). Но главное призвание А. Михаила по пророчеству Иоанна Богослова - его победоносная брань с князем тьмы (Откр. 12. 7-9).

АРХИТРИКЛИΝ (*греч.*) - распорядитель пира, букв. - "начальник триклиния". У древних народов Средиземноморья на пиршествах низкий стол был с трех сторон окружен лежанками (или скамьями) для гостей, а четвертая оставалась свободной для прислуживания.

Такое устройство называлось триклиний. На обязанности А. лежало приготовление столов и лежанок, наблюдение за порядком и чином пиршества, проба блюд и вина и т. п. Такой распорядитель упоминается в Евангелии Иоанна (2, 8).

АСКЕТИЗМ (греч. "скисис" - упражнение, подготовка к борьбе, позже - духовные упражнения для добродетельной жизни) - древнейший элемент религиозной жизни, свойственный почти всем мировым религиям. В христианстве это путь духовного приготовления ко спасению, небесному блаженству через плотское воздержание, строгость жизни душевной, отрицание себя ради счастья близких и отказ от проявления собственной воли путем подчинения себя духовному наставнику. А. является дисциплиной любой, в том числе и христианской религии. Господь Сам запретил первым людям вкушать плоды дерева познания добра и зла. В Ветхом Завете образцы А. - назорейство у иудеев, то есть принятие обета девственности для служения при скинии; отшельничество пророка Илии, Иоанна Предтечи. В Нагорной проповеди Иисус Христос указывает на необходимость воздержания даже в помыслах (Мф. 5, 28-30). В Евангелии Спаситель неоднократно указывает на необходимость труда, самосовершенствования для достижения Царства Божия. Вся земная жизнь Господа и его Апостолов - это аскеза, самоотречение, презрение к собственным страданиям ради спасения человечества.

Стремление к подвижничеству духовному и телесному представляется естественным фактором общечеловеческой духовной потребности, проявляющейся всегда и всюду во всех религиях. Внешне сходная аскетическая практика возникала в разные исторические моменты самостоятельно, а не путем заимствования и подражания. Иноческий аскетизм в буддизме, в греко-римском мире и в иудаизме наряду с внешне сходными приемами при глубоком изучении внутренне принципиально отличается от подвижничества христианского. Самобытность последнего, как в исходных побуждениях, так и в конечных целях, остается вне всякого сомнения, а сообразно с этим становится очевидным и превосходство его над всеми прочими. Так, аскетические тенденции античного язычества основаны на неустранимом дуализме, на представлении о сосуществовании невидимого духовного блага и зла, видимо

воплощенного в мире материальном, то есть в сосуществовании двух, будто бы непреодолимых друг другом, вечно борющихся начал. Буддийское же отречение человеческой личности от мира и от самой себя является средством лишь к полному самоуничтожению, а не к победе нравственного начала. Христианское подвижничество, напротив, есть победоносное усилие приблизиться к указанному Христом идеалу нравственной чистоты и святости с надеждой преодоления зла уже на земле, ради жизни вечной в Боге.

АСК ТИКА, аскетическое богословие - богословская дисциплина, изучающая и разрабатывающая принципы и методы тренировки человеческого тела и воли с целью очищения души от страстей и греховных помыслов и подчинения тела человека его воле, его духу, формирования целомудренной личности. Задача аскетической жизни - очищение сердца и ума для принятия Бога всем человеческим существом, богообщения и в конечном счете - обожения.

АСК ТЫ - подвижники веры в первые века христианства, постники и молитвенники, проводившие жизнь в уединении. Слово "аскет" происходит от греческого "скисис", означавшего на языке античных и восточных философов упражнение в добродетели и в подчинении своей воли. В иудейской традиции предшественниками христианских А. были так называемые терапевты, община которых сформировалась приблизительно во II веке до Р. Х. Находки 1947 года в районе Кумрана в Палестине проливают свет на образ их жизни и религиозную практику. Есть предположение, что Иоанн Креститель происходил из Кумранской общины. Во всяком случае, проповедь кумранитов подготовила наиболее духовно чутких иудеев к принятию Благой вести Иисуса Христа.

Ориген в трактате "Против Цельса" называет А. всякого, кто предавался молитвенным подвигам и пребывал большую часть дня при богослужении. Кроме того, дела милосердия и презрение мира с его суетными обычаями, с обречением себя на служение Богу и нищим, давали право на почетное имя А. Так назывались архиепископ Антиохийский Серапион и мученики палестинские, до страдания, которое они претерпели при гонениях Диоклетиана, жертвовавшие свое имущество бедным. А. носили одежду, отличную по цвету или покрою от общепринятой (по преимуществу коричневого или черного цветов), надевая поверх плащ бродячих

философов (паллий). Движение А. - подвижников породило монашество. Не занимая, как правило, должностей в церковной иерархии, А. составляли в древней Церкви особый класс верных, пользовавшихся наибольшим авторитетом. Церковное Предание бережно сохранило имена и жития древних А. Таковы были святые мученики: Лукиан, Петр Палестинский, Памфил, Селевкий, Иустин, Иоанн Египетский, Сульпиций Север, Паулин, Элиодор, Непоциан, Пиниан, Симеон Столпник, а также святые отцы Церкви: Василий Великий, Григорий Назианзин, Иоанн Златоуст, Амфилохий Понтийский, Афанасий Великий, Мартин Турский и святой Антоний Великий - основатель монашества в Египте.

АСМОД Й (*ев.л.*) - демоническое существо. Имя А., по-видимому, заимствованное из иранской мифологии (Айшма), неизвестное в еврейском каноне Ветхого Завета, появляется в книге Товита, где есть следующий эпизод: А. преследует некую иудейскую девицу Сарру своей ревностью, не давая свершиться ее браку и последовательно умерщвляя в брачную ночь семерых мужей прежде соития с ней, и только благочестивому Товии, пользующемуся помощью Господа и Архангела Рафаила, удастся прогнать А. и сделать Сарру своей женой (Тов. 3, 7, 8, 9). А. выступает здесь как особенный недруг одного из Божественных установлений - брака. Этот мотив развивается в апокрифическом "Завете Авраама", восходящем к I веку. Происхождение А. связано с блудом между падшими ангелами и "дочерьми человеческими", упомянутым в Быт. 6, 2. Сама природа А. побуждает его разрушать брачное сожитие средствами бессилия, холодности и отклонения желаний в недолжную сторону. В сказаниях об А. есть и другие линии - перенос на А. в его отношениях с Соломоном свойств сверхъестественного помощника царя-строителя, а также двойника царя, подменяющего его на престоле до истечения срока наказания, пока царь должен бродить нищим, отверженным и неузнанным, искупая свою гордость. В обеих этих линиях, в отличие от первой, А. выступает как стихийная сила, непредсказуемая, неподвластная человеческим меркам, опасная, но не злая. Соломону удастся опоить А., связать его в пьяном виде и наложить на него свою магическую власть. А. выдает некую тайну, а именно: секрет червя шамура, при посредстве которого можно чудесно рассекал камни, и вообще

помогает строить храм, попутно проявляя прозорливость. Возгордившись, Соломон предлагает А. показать свою мощь и отдает ему свой магический перстень. А. немедленно вырастает в крылатого исполина неимоверного роста, забрасывает Соломона на огромное расстояние, принимает облик Соломона и занимает его место. А. и здесь выдает свою природу блудного беса и недруга брака тем, что, хозяйничая в гареме Соломона, постоянно нарушает ритуальные запреты, гарантирующие чистоту брачных отношений, и даже покушается на кровосмешение. По этим признакам его изобличают как самозванца, когда испытание Соломона заканчивается. Легенда о Соломоне и Асмодее получила всеобщее распространение в литературе, фольклоре и художественной иконографии христианского и исламского Средневековья: в славянских изводах партнер Соломона именуется Китоврасом (кентавр), в западноевропейских - Маркольфом.

оУТО До Ф - средневековая форма публичного объявления приговоров инквизиции над еретиками и нехристианами, обвиненными в преступлениях против христианской веры и Католической Церкви. Это объявление соединялось с проповедью основных догматов католической веры. Акт А. обычно совершался в воскресенье. С восходом солнца осужденные, с обритыми головами и облаченные в позорные одеяния, различавшиеся в зависимости от тяжести наказания, отводились в сопровождении особой процессии, возглавляемой отцами-инквизиторами в соответствующем облачении и со знаменами, в церковь или на площадь. Светские власти, которые были обязаны присутствовать при этом, давали клятву исполнять все постановления инквизиции. Затем произносилась проповедь веры и произносились приговоры живым и даже мертвым осужденным. После этого приговоренные, отказавшиеся отречься от своих заблуждений, изгонялись из Церкви и предавались светским властям для наказания, и процессия двигалась дальше. Когда осужденному и отлученному подвергались умершие, то их останки на повозке отвозились к месту казни. Приговоренные к смертной казни ехали верхом на ослах, сопровождаемые вооруженными охранниками, одетые в кафтаны и шапки с изображением на них адского пламени и бесов. Присутствовавшие выкрикивали проклятия и складывали посреди площади вязанки хвороста и дров, принесенные с собою.

Осужденного привязывали к позорному столбу, воздвигнутому над огромной грудой дров, и подвергали страшной казни "без пролития крови". С первой половины XVIII века публичные А. не совершались и вскоре были вообще отменены.

Б

БѦНЯ ПАКИБЫТІЯ', баня возрождения и обновления - метафорическое именование Таинства Святого Крещения, в воде которого крещаемый оmyвает первородный прародительский грех и возрождается к новой благодатной жизни. "Когда же явились благодать и человеколюбие Спасителя нашего Бога, Он спас нас не по делам праведности, которые бы мы сотворили, а по Своей милости, банею возрождения и обновления Святым Духом" (Тит. 3, 4-5).

В чинопоследовании Крещения есть прошение, в котором священник молит Господа, чтобы вода Крещения была для крещаемого "банею пакибытия, оставления грехов, одеждой нетления".

БАПТИСТ РІЙ - особое здание с бассейном при храме, предназначенное для совершения Таинства Крещения. Появились баптистерии не раньше IV века. В древности эти здания достигали настолько значительных размеров, что в них могли происходить заседания церковных Соборов. Б. служил в древности также местом катехизации оглашенных. Здесь совершался обряд массового Крещения, обычно приурочиваемый к празднованию Пасхи, Пятидесятницы и Богоявления; новопросвещенные в белых одеяниях с возжженными свечами и пением гимна "Елицы во Христа крестистесь..." торжественно шествовали в храм. Постепенно, по мере сокращения числа взрослых людей, принимающих одновременно Крещение, Б. вытесняется купелью, помещаемой в притворе храма, в которой совершается Крещение младенцев. В настоящее время баптистерии имеются лишь в немногих храмах.

БАРИТ Н (*греч.* "б рис" - тяжелый, "т нос" - тон) - мужской голос, средний между басом и тенором; различают Б. лирический (по характеру подходит близко к драматическому тенору) и Б. драматический, более мужественный, сильный (в нижнем регистре приближается к басу). Б. очень подвижен. Диапазон - от "до" малой октавы до "соль" первой. В духовно-музыкальных произведениях

иногда встречаются партии, написанные отдельно для баритона, иногда же он исполняет партию альты или второго тенора.

Бас (*итал.* basso - низкий) - самый низкий по звучанию мужской голос. Различают Б. профундо, или глубокий (наиболее низкий Б.) и Б. кантате, или певучий (более высокий Б.). Диапазон - от "ми" большой октавы до "ми" малой октавы. В хоре басы делятся на первые (баритоны) и вторые (собственно Б.). В русской хоровой практике особую группу составляют басы-октависты, обладающие мощными, самыми низкими из возможных в человеческом голосе звуками (до "фа" контроктавы включительно). Голоса октавистов особенно красиво и внушительно звучат в церковных хорах. В духовных хоровых произведениях Б. исполняет главным образом основные звуки аккордов, почему ему особенно свойственны ходы скачками от тоники - к субдоминанте, доминанте и опять к тонике (в заключениях).

БЕАТИФИКАЦИЯ - причисление к лику блаженных, первая ступень канонизации в Римской Церкви. После Б. известный человек объявляется блаженным после смерти, но не решается вопрос о его святости; ему полагаются определенные религиозные почести, но не поклонение. Исторически право Б. принадлежало епископам, и церемония могла совершаться во всякой Церкви, но папа Урбан VIII усвоил это право исключительно Римскому Первосвященнику, впоследствии папа Александр VII повелел совершать обряд Б. только в Ватиканской базилике. Одним из последних к лику блаженных был причислен мученически погибший в нацистском концлагере польский католический священник о. Максимилиан Кольбе.

БЕЗУМЬЕ - глупость, помраченное состояние человеческого ума и души, которое в Священном Писании противопоставляется мудрости. "Мудрый сердцем принимает заповеди, а глупый устами преткнется... Мудрые сберегают знание, но уста глупого - близкая погибель" (Притч. 10, 1, 14). Критерием для определения как мудрости, так и безумия, служит нравственный уровень жизни, благочестие, стремление к познанию Бога. Носители духовной мудрости в Священном Писании дают изображение безумного, чтобы показать своим ученикам, во что они могут обратиться при отсутствии дисциплины (Сир. 21, 14-20). Пораженные безумием доходят до того, что начинают думать, будто бы Господь не может

покарать, или, что Он ничего не видит (Сир. 16, 17-23), или даже, что Его нет (Пс. 13, 1). Они почитают праведников за безумцев (Прем. 5, 4), а смерть их от гонений и насилия - за окончательную гибель (Прем. 3, 2).

В славянской Библии встречается выражение "не даде безумия Богу"; оно означает: "не богохульствовал", так охарактеризован праведный Иов (Иов. 1, 22).

Безумие - надеяться на свое богатство (будь то драгоценности или человеческие знания), как неразумный и алчный богач, сказавший душе своей: "душа! много добра лежит у тебя на многие годы: покойся, ешь, пей, веселись. Но Бог сказал ему: безумный! в сию ночь душу твою возьмут у тебя; кому же достанется то, что ты заготовил?" (Лк. 12, 19-20). Безумие - не отвечать на призыв Божий, как неразумные девы, оказавшиеся неготовыми к встрече Небесного Жениха и недопущенные Им на брачный пир (Мф. 25, 1-13).

В глазах того, кто признает связь между болезнью, грехом и бесами, безумие, преобразившееся в любовь, может символизироваться рассказом о свирепом гергесинском бесноватом, устрашавшем всех жителей своей области, а после исцеления хотевшем следовать за своим Спасителем - Иисусом (Мф. 8, 28-33). Подлинное Б. - не верить в Премудрость Божию, открывающуюся нам во Христе Распятом и в юродстве Его проповеди (1 Кор. 1, 18-29). Всякий истинно верующий во Христа должен быть готов подобно своему Спасителю казаться неразумным в глазах мира сего, "ибо мудрость мира сего есть безумие пред Богом, как написано: "уловляет мудрых в лукавстве их" (1 Кор. 3, 19). Так, сам апостол Павел был признан безумным, сделался, по его собственным словам, "позорищем для мира" (1 Кор. 4, 10; Деян. 26, 24); и каждый истинный апостол Распятого Христа будет иметь ту же участь, ибо он возвещает спасение, являющееся как "немудрое Божие", но которое "премудрее человеков", он олицетворяет безумие любви, то есть наивысшую премудрость.

Б ЛЫЙ - в Священном Писании этот цвет выражает радость, праздник. Он же символизирует невинность, чистоту. Белизна, цвет света и жизни, противопоставляется черноте, цвету мрака и траура. В Ветхом Завете встречаются все эти значения (Еккл. 98; Сир. 43, 18), но лишь в Новом Завете им дается новое, эсхатологическое

измерение; белый цвет становится отличительным знаком святых людей, причастных славе Божией, земных существ, благодатию Божией преображенных в небесных.

Особенно часто о белом цвете говорится, когда речь идет о небесных Силах. Так, Иоанн Богослов употребляет его в описании явлений небесного мира, чем подчеркивает их эсхатологический смысл: "побеждающему дам вкушать сокровенную манну, и дам ему белый камень и на камне написанное новое имя, которого никто не знает, кроме того, кто получает" (Откр. 2, 17); "светлое облако, и на облаке сидит подобный Сыну Человеческому" (Откр. 14, 14). Среди апокалиптических всадников выделяется "конь белый и сидящий на нем называется Верный и Истинный, Который праведно судит и воинствует" (Откр. 19, 11). Повествуя о другом таинственном видении, Тайнозритель говорит: "И увидел я великий белый престол и Сидящего на нем, от лица Которого бежали небо и земля, и не нашлось им места" (Откр. 20, 11). Во всей Библии, в Ветхом и Новом Заветах, подчеркивается светозарность, белизна существ, приходящих с неба - будь то человек в белой одежде у пророка Иезекииля (9, 2) или Ангелы, вестники Божии в "блистающих одеждах" (Лк. 24, 4; Деян. 10, 30), или 24 старца перед престолом Божиим (Откр. 4, 4), или "Сын Человеческий" (Откр. 1, 13), Сам Христос, уже возведенный "Ветхим днями", на котором "одеяние бело как снег и волосы главы Его - как чистая в лна" (Дан. 7, 9).

Белый цвет, небесный цвет Христа, появляется в Его земной жизни только в славный час Преображения, когда одежды Его "сделались блистающими, белыми весьма, такими, что белильщик на земле не может так выбелить" (Мк. 9, 3). Белый цвет - также цвет преображенных, обоженных существ, святых, которые после очищения от своих грехов (Ис. 1, 18) убелены кровью Агнца (Откр. 7, 14): "омой меня, и буду белее снега" (Пс. 50, 9) и становятся причастниками бытия Божия во славе (Откр. 7, 9-13). Они "будут ходить в белых одеждах" с Победителем (3, 4) - великое торжествующее множество возглашающих радость свою на вечном празднике света: Агнец сочетается с Женой, облеченной "в виссон чистый и светлый" (Откр. 19, 1-14).

Во все времена истории Церкви белые облачения употреблялись священниками при совершении Таинства Крещения. Белая срачица

(рубашка) надевалась на новокрещенного, участвующего по благодати во славе небесного бытия, которому присущи целомудрие и радость.

БЕССР БРЕНИК - нестяжатель, человек, равнодушный к материальным благам, к деньгам, бескорыстный. Б. стремится быть благочестивым - только это для него, по слову апостола Павла, - великое приобретение (1 Тим. 6, 6). Материальные блага рассматриваются им как нечто случайное по отношению к духовной сфере человеческого существования. Как истинный христианин, он полагает, что, ничего не принеся с собой в мир, он не может и ничего вынести из мира (1 Тим. 6, 7). Сребролюбие - корень всех зол, ибо стремящиеся к приобретению материального богатства впадают в искушение и в сеть, и во многие безрассудные и вредные похоти, погружающие людей в бедствие и пагубу (1 Тим. 6, 9). Под влиянием сребролюбия некоторые даже отступают от веры, впадают в скорби и совершают преступления. Христианин довольствуется хлебом насущным и одеждой. Разумеется, не все могут поступать так, тем более, что и материальный достаток и даже богатство не являются абсолютным злом и могут быть использованы в благочестивых целях. Следует лишь бороться со страстью сребролюбия, жадности, своекорыстия. И тем не менее, христианским идеалом является исполнение завета Спасителя, данного Им богатому юноше: "Иисус сказал ему: если хочешь быть совершенным, пойди, продай имение твое и раздай нищим; и будешь иметь сокровище на небесах; и приходи и следуй за Мною" (Мф. 19, 21). По слову святого Амвросия Медиоланского: "Богатство - для порочных препятствие, а для добрых - пособие к добродетелям". У многих отцов и учителей Церкви мы находим похвалу Б. и осуждение сребролюбия и своекорыстия. "Богат не тот, кто много приобрел, но тот, кто много роздал", - учит св. Иоанн Златоуст.

В истории христианской Церкви известны под именем бессребреников, сделавшимся для них нарицательным, святые Косма и Дамиан. Их память празднуется 1 июля, 17 октября и 1 ноября.

БИ'ЛО, клепало - деревянная или металлическая доска, ударами в которую созывались верующие к богослужению в те времена, когда еще не употреблялись колокола. До настоящего времени Б. употребляется в некоторых монастырях на Востоке и на Афоне.

БЛОГОВЕСТ - один из видов колокольного звона, при котором, в противоположность перезвону, ударяют в один колокол. Благовестом Церковь призывает верующих к началу богослужения, а также оповещает о начале совершения Таинства Евхаристии, после слов "Достойно и праведно есть..."

В Типиконе для обозначения этого вида звона употребляются выражения: бить, клепать, знаменать, ударять.

БЛАГОВЩЕНИЕ (*греч.* "евангелисмос", *лат.* *ббѣбѣоѣбѣоѣ* - возвешение") - начальный момент вочеловечения Бога, "спасения нашего главизна", - как поется в кондаке одноименного двенадцатого праздника, приходящегося на 25 марта.

Согласно евангельскому повествованию (Лк. 1, 26-38), Архангел Гавриил, посланный Богом к Деве Марии в галилейский городок Назарет, где она вела девственную жизнь в доме праведного старца Иосифа Обручника, сообщает Ей, что у Нее родится Сын Иисус, и это будет Мессия и Сын Божий. Мария в недоумении спрашивает, как исполнение этого обещания совместимо с соблюдением избранного Ею девственного образа жизни. Архангел Гавриил объясняет, что имеющий родиться Младенец будет чудесно зачат действием Духа Святого без разрушения девственности Матери. Уяснив, что речь идет об исполнении воли Божией, Мария отвечает: "Да будет Мне по слову Твоему". В евангельском тексте не сказано прямо, но предполагается, что миг, когда Мария произносит Свое согласие, есть миг Девственного (Непорочного) Зачатия: как при Сотворении мира слово Бога "да будет" приводило создания к бытию, так и Ее слово "да будет" низводит Бога в мир. Акт послушания, осуществленный Марией за все падшее и спасаемое человечество, противопоставляется в церковной традиции акту непослушания, составившего суть грехопадения Адама и Евы. Дева Мария как "Новая Ева" искупает грех "первой Евы", начиная возвратный путь к утраченной жизни в единении с Богом.

Иконография Б. восходит к раннехристианской эпохе (фреска катакомбы Прискилы, III в.; мозаика базилики Санта Мария Маджоре в Риме, V в.). Место действия намечается вплоть до позднего Средневековья весьма абстрактно: почти всегда это дом Иосифа Обручника (однако апокрифическая версия, восходящая ко II в. и нашедшая отголоски в изобразительном искусстве, расчленяет сцену

Б. на две: первая сцена - у единственного в Назарете колодца (икона XII в. "Устюжское Б."), и лишь вторая, более важная - в доме Иосифа). В православной иконографии мы встречаем множество символических предметов: ткань, перекинутая от одной башенки к другой, означает достоинство Девы Марии, а также, возможно, связь между Ветхим и Новым Заветами. В католической иконографии на исходе Средневековья и позже белая лилия в руках Гавриила или в кувшине означает непорочную чистоту Марии, сосуд с водой или рукомойник - Её особую очищенность для Её миссии, горящая свеча - Её духовное горение, яблоко - тайну грехопадения, преодолеваемого через Б. Приход Архангела застигает Марию либо за молитвой, либо за чтением Священного Писания, либо, в согласии с апокрифическим повествованием, за работой над пурпурной тканью для завесы Иерусалимского храма (символ зарождающейся плоти Иисуса Христа, которая "ткется" во чреве Богоматери из Её крови, как пурпурная пряжа).

БЛАГОВ НИЯ - ароматические вещества, употребляемые в богослужении и при совершении церковных Таинств.

Как все восточные народы, Израиль широко пользовался в культе ароматическими веществами. В Библии упоминаются не менее тридцати сортов Б. Праотцы приносят Б. в подарок Иосифу (Быт. 43, 11), Соломон устанавливает монополию на торговлю ими (3 Цар. 10, 2, 10). Езекия следует его примеру (4 Цар. 20, 13).

Б. так же необходимы для жизни, как еда и питье. Их значение двояко: в общественной жизни они служат выражением радости или интимных отношений между людьми; в литургической жизни они символизируют приношение даров и хвалу.

Умощение благовониями означает проявить вовне свою радость жизни - "масть и курение радуют сердце" (Притч. 27, 9), украситься, "навести красоту". Это делают приглашенные на пир (Ам. 6, 6), жених и невеста перед плотским общением. Умстить голову гостю - значит выразить ему радость встречи с ним (Мф. 26, 7), не сделать этого - невежливо: "Ты головы Мне маслом не помазал", - говорит Иисус пригласившему Его фарисею (Лк. 7, 46). Траур требует упразднения этих знаков радости (2 Цар. 12, 20; 14, 2), но в дни поста ученики Христовы не должны от них воздерживаться, чтобы

не выставлять свое покаяние на показ (Мф. 6, 17) и не омрачать печалью подлинную христианскую радость.

Действие Б. носит иногда более интимный характер: они как бы переносят чье-либо физическое присутствие в сферу более тонкую и проникновенную.

Так, например, Эсфирь (2, 12-17) и Иудифь (10, 3), чтобы вернее проникнуть в сердце тех, кого они хотели пленить, умастились мирровым маслом и другими ароматами. Запах поля, идущий от одежды Иакова (Быт. 27, 27), свидетельствует о том, что благословил его Господь; в Песне Песней Невеста сравнивает присутствие Возлюбленного с "мирровым пучком" и с "благовонными мастями" (1, 12, 13), тогда как Жених называет ее "мирра моя с ароматами моими" (5, 1; ср. 4, 10).

В древности был широко распространен обычай употреблять Б. как символ культового приношения. Этот обычай был перенят Израилем. В Иерусалимском храме находились и использовались при богослужении: "жертвенник для приношения курений" (Исх. 30, 1-10), кадила, наполненные курениями (Числ. 7, 86). Приношение в жертву Б. совершается в радостном поклонении каждое утро и каждый вечер (Исх. 30, 7; Лк. 1, 9-11). Поэтому фимиам, возносящийся как дым, в конце концов становится символом хвалы, обращенной к Божеству: "Да исправится молитва моя, яко кадило пред Тобою" (Пс. 140, 2) - возжжение фимиама приобретает смысл поклонения Богу, умилования Его (3 Цар. 22, 44; 1 Мак. 1, 55).

Поклонение может быть только одно - культ истинного Бога. Поэтому фимиам в конце концов становится символом совершенного и бескровного поклонения, которое будут приносить все народы в последние времена (Мал. 1, 11; Ис. 60, 6; ср. Мф. 2, 11). Это совершенное поклонение было осуществлено Христом: Он "предал Себя за нас в приношение и жертву Богу, в благоухание приятное" (Еф. 5, 2). Его жизнь была непрерывным приношением любви, угодным Богу.

В свою очередь, христианин, быв помазан в Таинстве Миропомазания Миром, состоящим из смеси разных драгоценных ароматических веществ (ср. Исх. 30, 22-25), стал запечатленным сосудом Духа Святого, помазанником Христа. Он призван распространять благоухание Христово во всяком месте (2 Кор. 2, 14),

внося даже в свои самые обыденные действия дух преданности Богу, любви и милости.

БЛАГОГОВ НИЕ - чувство, переживаемое душою христианина, которому постепенно и насколько это возможно открываются неизреченные проявления Божественного присутствия в окружающей жизни, в церковном богослужении и личной молитве. Душа христианина испытывает всепоглощающий прилив восторга, благодарности, любви и преданности Отцу Небесному; это ощущение Его всесовершенства, благодати, красоты, независимое от меры тех благ, которые Он ниспосылает Своим верным. Проникнутый этим чувством христианин, безусловно, одобряет все Его действия в мире, веря, что каждое из них является шагом в осуществлении Домостроительства спасения. Зная, что в мире царит Божественный Промысл, все направляющий и устрояющий, что помимо Его воли не происходит ни в мировой истории, ни в человеческой жизни ни одно событие, христианин никогда не осудит что-либо из происходящего под Божественным водительством. В повседневной церковной и светской жизни это проявляется в духе любви к ближним и дальним, к друзьям и врагам, к верующим и неверующим. Благоговейный человек никогда не позволит себе даже намек на шутку в разговоре на религиозные темы: о Церкви Божией и ее служителях, о Священном Писании и описываемых в нем событиях, о Спасителе нашем и Его крестном подвиге за нас, грешных. Этот религиозный восторг души описывает апостол Павел, говоря: "О бездна богатства и премудрости и ведения Божия! Как непостижимы судьбы Его и неисследимы пути Его! Ибо кто познал ум Господень? Или кто был советником Ему? Или кто дал Ему наперед, чтобы Он должен был воздать? Ибо все из Него, Им и к Нему, Ему слава во веки, аминь" (Рим. 11, 33-36).

БЛАГОСЛОВ НИЕ ПЛОД В. В Ветхом Завете богоизбранному народу было заповедано приносить начатки плодов - первый сноп жатвы в праздник Пасхи и два первых хлеба в день Пятидесятницы, над которыми священник совершал обряд возношения. Об этом говорится в таких словах: "Принесите первый сноп жатвы вашей к священнику; он вознесет этот сноп пред Господом, чтобы вам приобрести благоволение... от жилищ приносите два хлеба возношения... как первый плод Господу" (Лев. 23, 10, 11, 17). Кроме

того, ветхозаветный верующий мог употреблять в пищу все произведения земли своей: овощи, масло, мед и другие плоды лишь после того, как посвятил начатки их (первый урожай) Господу. В книге Исход говорится: "Начатки плодов земли твоей приноси в дом Господа, Бога твоего" (Исх. 23, 19). Этот обряд знаменовал собой не только освящение плодов, но этим выражалась также благодарность Господу, от Которого исходит "всякое даяние доброе и всякий дар совершенный" (Иак. 1, 17). В книге Левит мы читаем: "Никакого нового хлеба, ни сушеных зерен, ни зерен сырых не ешьте до того дня, в который принесете приношения Богу вашему: это вечное постановление в роды ваши" (Лев. 23,14).

Обычай посвящать Богу начатки плодов, как утвержденный Божественной заповедью, вместе с другими знаменательными обычаями Ветхого Завета перешел в состав священнодействий новозаветного богослужения. Из Апостольских и Соборных постановлений, а также святоотеческих писаний видно, что этот обычай издревле соблюдался в Христианской Церкви. Принесение к алтарю новых колосьев и виноградных гроздьев предписано третьим Апостольским правилом, 25-м правилом Трулльского, 7-м и 8-м Гангрского, 46-м Карфагенского Соборов. "Справедливо и свято, - говорит святой Григорий Богослов, - чтобы истинные чадолюбцы приносили в дар Богу, от которого и мы сами и все наше, начатки и гумна, и точила, чтобы часть, принесенная усердно в дар, привела в безопасность и остальное", 28-е правило VI Вселенского Собора определяет: "Приношение винограда священники да приемлют, яко начатки, и, благословляя оный особо, да преподают приносящим в благодарение Подателю плодов, коими, по определению Божиему, тела наши возвращаются и питаются".

Церковным уставом было заповедано христианам приносить в храм виноградные плоды для благословения в праздник Преображения Господня, то есть тогда, когда наступает полная зрелость этих плодов. В нашей же стране, на большей части территории которой виноград не растет, в храм на Преображение приносятся преимущественно яблоки, груши, уже вполне созревшие к этому дню. Отсюда и народное название этого праздника - "яблочный Спас". В Требнике, в 10-й главе говорится также об овощах, которые должны приноситься "в свое время ко храму на

благословение". Церковь строго наставляет всех совершать этот обычай благовременно. Она порицает вкушающих незрелые плоды: "... аще кто от братий снестъ гроздие прежде сиецеваго праздника, то преслушания запрещение примет, и да не вкусит гроздие чрез весь август, яко заповеданный Устав презрев, яко да от него навькнут и прочие повиноваться Уставу святых отец". Там, где плоды созревают в первой половине лета, по благословению местного епископа, начатки освящаются в день памяти Петра и Павла или в другой, ближайший по времени праздник. На освящение винограда и яблок, а также на освящение овощей в Требнике имеются две молитвы, читаемые священнослужителем. В этих молитвах Святая Церковь от лица своих чад просит Бога освятить начатки овощей и плодов, дабы они вкушающим были "в веселие" и "во очищение грехов". По прочтении молитв приношения, при пении праздничного тропаря, плоды окропляются святой водой.

БЛАГОСЛОВЕНИЕ ХЛЕБА, ПШЕНИЦЫ, ВИНА И ЕЛЕЯ совершается на всенощном бдении, когда бывает лития. Чин Б. Х. совершается на середине храма, у столика с пятью хлебами, пшеницей, вином и елеем, которые приносятся сюда в особых сосудах перед пением стихир на стиховне; на столик устанавливается также шандал с тремя возжженными свечами.

Во время пения тропарей диакон совершает троекратное каждение вокруг столика; кадит он и священника-предстоятеля, потом еще раз столик с лежащими на нем вещами. Священник читает молитву благословения (по Служебнику), Перед словами "Сам благослови..." священник крестообразно осеняет вещества одним из хлебов, напоминая, что то же самое совершил Господь, взяв в Свои руки пять хлебов и насытив 5000 человек. При перечислении благословляемых веществ священник указывает на каждое рукой, начертывая в воздухе знак креста. В молитве испрашивается благословение Божие на умножение предложенных веществ, а также об освящении вкушающих от них.

БЛАГОЧЕСТИЕ - искренняя религиозность, при которой жизнь человека соответствует его религиозному идеалу. Религия определяет отношение благочестивого человека к другим людям и к обществу, определяет его образ жизни. В настоящее время этот термин постепенно выходит из употребления и заменяется словом

"религиозность" в отношении к современному человеку, но сохраняется в отношении к историческим лицам.

1. *Б. в человеческих отношениях. Ветхий Завет.* На древнееврейском языке слово "благочестие" ("хесед") обозначает прежде всего взаимоотношения между родственниками (Быт. 47, 29), друзьями (1 Цар. 20, 8) или союзниками (Быт. 21, 23); это - привязанность, предполагающая действенную и верную взаимопомощь. Выражение "соделать хесед" указывает на проявление Б. в действиях. При сочетании "хесед-емер" - "благочестие, милость, верность, истина и правда" (Быт. 24, 49; Притч. 20, 28; Пс. 24, 10) оба слова взаимно проникают одно в другое: второе означает такое расположение души, без которого доброта, отмечаемая первым, не была бы совершенной. В переводе Семидесяти толковников, где "хесед" переводится *греч.* словом "ёлеос" (= жалость, сострадание, милость), сущность Б. заключается, по-видимому, в сострадающей доброте.

2. *Б. в отношениях с Богом. Ветхий Завет.* Эта, до такой степени крепкая, человеческая связь, какой представляется "хесед", помогает понять ту связь, которую Бог, через Союз - Завет устанавливает между Собою и Своим народом. Божией благодати, то есть милосердной любви Бога к Израилю, первенцу Его (Исх. 34, 6; ср. 4, 22; Иер. 31, 3; Ис. 54, 10) должно отвечать Б. в ином аспекте, а именно сыновняя привязанность, которая выражается в неизменном послушании и любящем Богопочитании, культе (ср. Втор. 10, 12). Из действенной любви к Богу естественно вытекает братская любовь между людьми - уподобление Божией благодати и Его попечению о бедных. Так, Михей, чтобы определить истинное Б., ставит его в связь с правдой, любовью и смирением (Мих. 6, 8).

Это определение - то же, что у пророков и у мудрецов. Согласно Осии, Б. заключается не в обрядах, но во вдохновляющей их любви (Ос. 6, 6; Мф. 9, 13), которая в свою очередь неотделима от справедливости и верности Закону (Ос. 2, 21; 4, 1). Согласно Иеремии, Бог являет Себя нам как образ "хесед" и правды (Иер. 9, 24). В других местах показано, что Б. подрывается, когда бедные угнетаемы и правда попорчена (Мих. 7, 2; Ис. 57, 1; Пс. 11, 2-6). В псалмах Богопочитание у благочестивого человека (*евр.* "хасид", *греч.* "осиос", или "всевус") выражается в любящей, полной упования и

радостной хвале (Пс. 30, 24; 149), прославляющей "хесед" Бога (Пс. 102). Однако такой культ угоден Богу только когда он сочетается с верностью, праведностью (Пс. 49). Бог дарует мудрость (Сир. 43, 33) людям благочестивым, не отделяющим поклонения Ему от милосердия (Сир. 35, 1-10), и им идут на пользу все блага, сотворенные Богом (Сир. 39, 27).

Именно это целостное Б. в маккавейскую эпоху воодушевляет "хасидов" (от "хасидим" - "благочестивые"; 1 Мак. 2, 42): они борются до смерти за свою веру, и Б. дает им силу и уверенность в воскресении (2 Мак. 12, 45). Таково также Б., которое сильнее всего, победа которого на последнем Суде воспевается в книге Премудрости (10, 12). Это Б. присуще Мессии, Которому надлежит установить на земле Царство Божие (Ис. 11, 2).

1. Б. Христа. Новый Завет. Ожидание желавших "служить Богу в Б. и правде" исполняется милостью Бога, пославшего нам Христа (Лк. 1, 75, 78). Христос есть в абсолютном смысле "святой", буквально: "благочестивый" (Деян. 2, 27; 13, 35: "осиос"; Пс. 15, 10: "хасид"). Проникнутый сыновним Б., Он во всем исполняет волю Бога, Отца Своего (Ин. 8, 29; 9, 31), воздает Ему совершенное Богопочитание, культ (Евр. 10, 5-10), им вдохновляется Его горячая предсмертная молитва и принесение мучительной жертвы, которой Он нас освящает (Мк. 13, 35); являясь таким образом благочестивым Первосвященником, в каком мы нуждались (Евр. 7, 26), Он услышан был (Богом) за Свое "благоговение" (5, 7). Вот почему тайна Христа называется "тайной Б." (1 Тим. 3, 16); в Нем Божие милосердие осуществляет свой замысел спасения; в Нем - источник, образец Б. христиан.

2. Б. христианское. Богу и раньше были угодные те люди из всех народов, которые из страха Божия, молитвами и милостынею участвовали в двойном проявлении Б.: в богослужении и в соблюдении праведности; таковы и иудей Симеон (Лк. 2, 25), и люди, пришедшие в Иерусалим на Пятидесятницу (Деян. 2, 5), и сотник Корнилий (Деян. 10, 2, 4, 22, 34). Это Б. обновляется Христом и дарованием Духа Святого. В Деяниях мы видим некоторых из таких благочестивых людей, как Анапия или христиане, пришедшие похоронить Стефана (Деян. 8, 2). На языке ап. Павла их Богопочитание отныне воодушевляется сыновним духом по

отношению к Богу (ср. Гал. 4, 6) и их праведность есть праведность веры, действующей любовью (Гал. 5, 6). Таково Б. нового человека, подлинное христианское Б. (Еф. 4, 24), которое апостол Павел противопоставляет тщетным упражнениям ложного, всего лишь человеческого Б. (Кол. 2, 16-23); посредством его мы воздаем Богу угодное Ему почитание с благоговением и страхом (Евр. 12, 28).

В пастырских посланиях и во 2-м послании апостола Петра Б. указано в числе основных добродетелей пастыря, Божиего человека (1 Тим. 6, 11; Тит. 1, 8); оно же необходимо и каждому христианину (Тит. 2, 12; 2 Пет. 1, 6). Подчеркиваются две присущие ему черты. Прежде всего оно освобождает от сребролюбия; в противоположность ложному Б., алчному до прибылей, оно удовлетворяется необходимым, и польза от него - уже в самой свободе (1 Тим. 6, 5-10). Затем оно дает силу переносить гонения, составляющие удел тех, кто последовал в Б. Христу (2 Тим. 3, 10). Без этой отрешенности и этого постоянства есть только видимость Б. (3, 5). Истинному Б. обещаны помощь от Бога во всех испытаниях этой жизни и жизнь вечная (2 Пет. 2, 9; 1 Тим. 4, 7).

При таком понимании Б. в конечном итоге обозначает христианскую жизнь со всеми присущими ей требованиями (ср. 1 Тим. 6, 3; Тит. 1, 1): чтобы ответить на любовь Того, Кто буквально, "един благочестив" (Откр. 15, 4 - "осиос", *русск.* - "свят"), христианин должен уподобляться Ему и этим явить своим братьям лицо их Небесного Отца.

БЛАГОЧИ'ННЫЙ - пресвитер, назначенный помогать епархиальному архиерею в наблюдении за деятельностью настоятелей храмов и жизнью приходов во вверенной ему части епархии - благочинии. Б. сообщает обо всем важном из жизни подведомственного ему благочиния епархиальному епископу.

БЛАЖ ННЫ - 1) Евангельские стихи (Мф. 5, 3-12), записанные со слов Спасителя во время Нагорной проповеди, в которых называются основные добродетели христианина.

2) Песнопения (тропари канонов), которые поются на Литургии за этими стихами. Во втором значении это слово более употребительно. Выражения Типикона: "Блаженны осмогласника на 8", "Блаженны гласа на 6 и святого песнь 3-я на 4", "Блаженны праздника - песнь 4-я на 6" и подобные указывают на то, из каких

канонов, из каких песней их и сколько тропарей следует читать или петь с евангельскими стихами о блаженствах.

БЛАЖ ННЫ ТРОПАРИ' НА ЛИТУРГИ'И ИЗ ОКТ ИХА - особые тропари, находящиеся в Октоихе, которые назначено петь на Литургии с евангельскими стихами о блаженствах. В седмичной службе Октоиха Б. числом 6, в воскресной - 8. Так как в Минее и Триодях нет особых тропарей на Б., тропари песней канона утрени, большею частию, песней 3-й и 6-й, а иногда и других (в попразднство). В некоторые дни в году положено петь на Литургии Б. из Октоиха и Минеи, в другие дни - некоторые из них, или Октоиха, или Минеи.

БОГОР ДИЧЕН - песнопение в честь Божией Матери.

БОГОР ДИЧЕН ДОГМАТИК - песнопение в честь Божией Матери, поемое как на малой вечерне, так и на великой, за стихирами, на "Господи, воззвах", помещен в Октоихе в воскресной службе. Догматиком (от *греч.* "догма" - учение, истина веры) этот Богородичен назван потому, что в нем наряду с похвалой Пресвятой Богородице содержится догматическое учение о лице Иисуса Христа. В Б. Д. великой вечерни содержится учение преимущественно о воплощении Господа и соединении в лице Его двух естеств - Божеского и человеческого. В 1-м гласе Б. Д. начинается словами: "Всемирную славу". В Б. Д. малой вечерни славословится Воскресение Христово, поэтому они как воскресные песнопения не поются в другие седмичные дни. Б. Д. великой вечерни не содержат такого славословия, поэтому поются и в невоскресный день, если на него приходится праздник с великим славословием, полиелеем, всенощным бдением. Б. Д. называется "Богородичным первым". В праздники, случившиеся в субботы, догматик великой вечерни поется того гласа Октоиха, который пришелся на всю эту седмицу, то есть по принятым выражениям - "гласа настоящего", "гласа прошедшего", "догматик рядовой". В другие же седмичные дни, то есть кроме субботы, догматик поется того гласа, на который пелась стихира, на "Слава". В Типиконе он обычно обозначен первыми словами, например: "Кто Тебе не ублажит", "Пройде сень", и т. п. Б. Д. великой вечерни печатаются, кроме Октоиха, в Минее, в конце книг.

БОГОР ДИЧЕН ОТ АЛФАВИТ - см. Стихиры по алфавиту.

БОГОР ДИЧЕН ОТ М НЫШИХ - см. Богородичны отпустительные седмичные.

БОГОР ДИЧЕН П РВЫЙ - догматики малой и великой вечерни восьми гласов, помещенные в Октоихе, в службе воскресных дней; находятся в каждой из этих служб первыми из Богородичнов. К догматику малой вечерни прибавляется указание, что он "малыя вечерни".

БОГОР ДИЧЕН ЧАС В - особый Богородичен в составе службы каждого часа, после тропаря. Особый Б. на 1-м часе: "Что Тя наречем, о Благодатная", на 3-м - "Богородице, Ты еси Лоза истинная", на 6-м: "Яко не и́мамы дерзновения", на 9-м: "Иже нас ради рожд йся от Девы".

БОГОР ДИЧНЫ - церковные песнопения: стихиры, тропари и каноны в честь Богоматери. Они входят в состав всех ежедневных служб. В богослужебных книгах Б. подразделяются на Б. праздников в честь Пресвятой Девы Марии; Б. дней памяти известных святых; Б. восьми гласов и Б. догматики, составленные Иоанном Дамаскиным и излагающие догматическое учение о лице Богочеловека Иисуса Христа. Время включения Б. в состав богослужения относится к VIII-IX веков.

БОГОР ДИЧНЫ ВОСКР СНЫЕ после стихир на стиховне восьми гласов, поются на вечерне. Б. 1-го гласа: "Се, исп лнися Ис иино проречение". Б., кроме воскресенья, поются в другие дни седмицы, если в них случатся праздники с бдением или полиелеем. Помещены в Октоихе в самом воскресном последовании вечерни, в Минее, в конце книг.

БОГОР ДИЧНЫ И КРЕСТОБОГОР ДИЧНЫ ОТПУСТИ'ТЕЛЬНЫЕ СЕДМИ'ЧНЫЕ ВОСЬМИ' ГЛАС В - песнопения в честь Богородицы, которые поются на вечерне и на утрени в конце службы, близко к отпусту. Но вместе с тем они поются и в другие моменты богослужений, например, на утрени по "Бог Господь". Эти песнопения всех восьми гласов помещены в Типиконе, в Следованной Псалтири, в Октоихе, в Минее - в конце каждого месяца. Они озаглавлены: "Богородичны и Крестобогородичны отпустительные 8-ми гласов, поемые во все лето в вечерни, во время утрени на "Бог Господь" и в конце утрени". Эти Б. и К. кратки, они-то и подразумеваются указанием Типикона:

"Богородичен от меньших". Они начинаются в воскресенье вечером Богородичным 1-го гласа: "Чудо чудес, Благодатная, к Тебе зрящи тварь радуется". Б. и К. назначаются для пения после тропарей только в невоскресные дни, притом только в те, на которые не приходится ни предпразднства, ни попразднства, ни праздника со всенощным бдением, или полиелеем, или великим славословием. К. поются по седмичные дни воспоминаний страданий Христовых, то есть в среду и пяток, а в прочие дни - Б.

БОГОР ДИЧНЫ ОТПУСТИТЕЛЬНЫЕ ВОСКР СНЫЕ ВОСЬМИ' ГЛАС В поются кроме воскресных дней в другие седмичные, в которые случится праздник с бдением, полиелеем или всенощным бдением. Б. О. В. помещены в Октоихе, в Типиконе, Следованной Псалтири, в Минее - в конце каждого месяца. Богородичны эти печатаются вместе с отпустительными воскресными тропарями 8-ми гласов, ипакоями и кондаками, а также прокимнами на утрени перед Евангелием и на Литургии с аллилуиариями. С ними вместе находится Богородичен перед великим славословием: "Преблагословенна еси, Богородице Дево".

БОГОР ДИЧНЫ ПО ГЛѠСУ СВЯТ ГО, по гласу Миней, в глас Миней. Они называются также: "Богородичны осьми гласов, поемые егда есть "Слава" снятому в Минее, "И ныне", по гласу сия", то есть поются на тот же глас, на который поется песнопение на "Слава".

Эти Б. поются в те дни, в которые не бывает праздника с бдением, полиелеем или великим славословием. Они поются на вечерне и утрени. В 1-м гласе в воскресенье вечера поется Б.: "Небесных чинов радование", в понедельник на утрени: "Святейшая святых всех сил", в понедельник вечера: "Дево всепетая". Богородичны печатаются, кроме Октоиха, в Минее, в конце каждой книги.

БОГОСЛУЖ БНЫЕ КНИ'ГИ - книги, по которым совершается богослужение Православной Церкви, они называются также церковными. Одни из них относятся к общественному богослужению: Служебник, Часослов, Октоих, Миней месячные, Миней общая, Миней праздничная, Триодь постная, Триодь цветная, Ирмологий, Акафистник и Типикон. Большинство из этих книг необходимо для певцов хора, особенно Часослов и Ирмологий. Можно выделить

книги, которые содержат последования, повторяющиеся в определенные периоды времени: Октоих, Минеи, Триоди.

Другие книги относятся к частному богослужению: Требник большой и малый. Есть Б. К, употребляющиеся и в частном и в общественном богослужении: Евангелие, Апостол, Псалтирь. Кроме этих Б. К, называемых "простыми", на клиросе употребляются еще и Богослужбные нотные книги.

БОГОСЛУЖБНЫЕ НОТНЫЕ КНИГИ - особый вид богослужбных книг, предназначенных для клиросного пения. Несомненно, что они существовали и в Древней Церкви для предупреждения беспорядка и введения единообразия в церковном пении. Первой Б. Н. К. был составленный святым Иоанном Дамаскином в VIII в. Октоих. В XIV веке в Византии был уже полный круг Б. Н. К.

В Русской Церкви Б. Н. К. появились в XI веке. Это были Стихирари, Ирмологий, Кондакари, Триоди и др. В XVI веке к ним присоединяются Последование всенощного бдения, или Обиход, Трезвон и Псалтирь. Это были безлинейные нотные книги. В XVII веке юго-западные братства стали печатать книги с линейной нотописью. В то же время в Москве возникла потребность в печатании нотных книг, но из-за технических трудностей первые печатные Б. Н. К. появились лишь в 1722 году; это были: Октоих, Ирмологий, Праздники, Обиход церковный.

В 80-х годах XIX века для установления в приходских храмах по возможности единообразного и приличного пения Святейший Синод разрешил вновь пересмотреть все Б. Н. К. и сделать в них требующиеся исправления, изменения и дополнения согласно древним церковным напевам, по особо составленной программе. Этой работой руководил известный знаток церковного пения Д. В. Разумовский (1818-1889). В конце 1887 г. был напечатан "Учебный обиход нотного церковного пения" взамен употреблявшегося раньше для той же цели "Сокращенного обихода".

В 90-е годы XIX века была издана нотолинейная Триодь, в которую помещены все службы на переходящие праздники: Неделю Ваий, Пасху и т. д. По отзыву известного специалиста в области церковного пения Н. М. Потулова, эти нотные книги "суть действительно то, чем не может похвалиться ни один из

европейских народов: это есть действительно высокое, неоцененное сокровище во всех смыслах, как духовно историческом, так и художественном".

БОГОСЛУЖЕНИЕ - культ, совокупность священных обрядов и действий, посредством которых выражаются вовне внутренняя вера Церкви и благоговейные чувства каждого ее члена. Б. - это внешняя сторона религии, или, иными словами, Б. - это внешняя деятельность, в которой раскрываются и осуществляются отношения Бога к человеку и человека к Богу. Следовательно, Б. имеет две стороны: мистическую, сверхъестественную, выражающую отношение Божества к человеку, и нравственно-эстетическую, выражающую отношение человека к Божеству. Христианское Б. - совокупность священных действий и обрядов или вообще внешняя деятельность, в которой и через которую для спасения человека достигается и осуществляется со стороны Бога - освящение человека и усвоение ему совершенного Сыном Божиим подвига Искупления и его благодатных плодов, а со стороны человека, уже искупленного, облагодатствованного, вера в Искупление и основанное на нем истинное Богопочитание.

Итак, в богослужебных действиях любой религии и обрядах выражается и наглядно представляется все ее содержание. Но можно ли в отношении к тому трансцендентному Началу, которое таинственной мощью объемлет все мироздание, говорить о каком-то "служении"? Не будет ли это иллюзией самообольщения человеческого разума, так часто склонного преувеличивать свое место во Вселенной? Зачем же нужно Б., каковы его религиозно-психологические корни?

В силу тесной, почти неразрывной связи между духом и телом, человек не может не выражать своих мыслей и ощущений теми или иными внешними действиями. Как тело действует на душу, сообщая ей посредством органов чувств впечатления о внешнем мире, так и душа оказывает влияние на состояние тела и его органов. Религиозная область души, или человеческий дух, также требует внешнего проявления происходящих в этой области явлений. Неизбежность внешнего обнаружения религиозного чувства вызывается его интенсивностью и напряженностью, превосходящими все прочие чувства. Не меньшая гарантия внешнего проявления

религиозного чувства заключается также в его постоянстве, что настоятельно предполагает и постоянные, регулярные формы его проявления. Поэтому Б. является обязательной составляющей религии: в нем она проявляется и выражается подобно тому, как душа обнаруживает свою жизнь через тело. Б. обуславливает существование религии, ее бытие. Без него религия замерла бы в человеке, никогда не могла бы развиваться в сложный и живой процесс. Без выражения на языке культа она не могла бы быть осознана человеком, как высшее проявление его души, не существовала бы для него в качестве реального Богообщения. А так как религия везде и всегда осознавалась как стремление человека к примирению и единению с Богом, то и Б., ее внешняя сторона - проявление той же потребности. Подобная черта свойственна Б. всех времен и народов,

В религии древнейшего этапа Б., как правило, понималось по образу и подобию человеческих взаимоотношений. Здесь имели место и корысть, и претензии, и ссылки на свои заслуги, и лесть. Но не следует думать, что весь древний богослужебный культ сводился к этому. Даже в религии первобытных людей было заключено некоторое духовное ядро. Человек смутно инстинктивно сознавал, что он оторван от Божественной жизни, что он нарушил веления Божии. Смысл древних жертвоприношений состоял в том, что человек исповедовал свою преданность, раскаяние, любовь к Богу и готовность следовать Его путем. Тем не менее вокруг этой чистой основы выросла уродливая кора магии. На жертву стали смотреть, как на механический способ заслужить расположение таинственных сил, заставить их служить себе; считалось, что определенные ритуалы с естественной необходимостью влекут исполнение желаемого. "Я дал Тебе, Ты дай мне" - такова общая формула языческого культа. Гомер утверждал, что жертвы и аромат курений приятны богам и они благосклонны к усердным жертвователям. Это было всеобщее убеждение, свойственное всем народам.

Первый важнейший сдвиг в этой сфере произошел за много веков до Рождества Христова. В эту эпоху во всех странах тогдашнего цивилизованного мира появились пророки, философы и мудрецы, которые провозгласили бессмысленность магического

подхода к богослужению. Они учили, что служение Богу должно заключаться прежде всего не в жертве, приносимой на алтарь, а в очищении сердца и следовании Воле Божией. Видимое Б. в храмах должно быть выражение Б. духовного. Самым лучшим выражением такого именно смысла дохристианской жертвы являются слова из книги Левит: "Душа тела в крови; и Я назначил ее (кровь) вам для жертвенника, чтобы очищать души ваши, потому что кровь сия душу очищает" (17, 11). Так уже в патриархальный период сообразно с обетованием, которое потом было выражено в Законе Моисееве, Самим Богом была установлена примирительная жертва. Вследствие этого богоизбранный народ образовал собою религиозную общину, Ветхозаветную Церковь, которой было дано богослужение, и в центре его находилась жертва. Особенность ветхозаветной жертвы, в ее отличии от жертвы первобытной, заключается в том, что в первой место греховной и разрушенной грехом человеческой жизни занимает жизнь существа невинного, которое однако же должно понести наказание за человеческие грехи. Эта предуказанная свыше для покровения вины человека жизнь невинного существа (животного) должна была служить внешним средством общения между Богом и человеком и показывала, что это общение - акт неизреченного милосердия Божия. Принесение такой жертвы напоминало человеку о его собственной греховности, поддерживая сознание того, что смерть жертвы - это на самом деле им самим заслуженное наказание. Но основанная только на обетовании об искуплении и точно определенная в Законе, лишь предуготовлявшем к пришествию Исккупителя, а не на самом Исккуплении, ветхозаветная жертва не могла иметь и не имела искупительного значения.

Ко времени пришествия Спасителя в Ветхозаветной Церкви образовалось двоякое Б.: храмовое и синагогальное. Первое совершалось в Иерусалимском храме и состояло из чтения Десятословия и некоторых других избранных стихов Писания, нескольких определенных молитв, благословения народа священниками, приношений и жертв, и, наконец, песнопений. Со времен Ездры помимо храма появляются синагоги, возникшие во времена Вавилонского пленения, где иудеи, не имевшие возможности участвовать в храмовом Б., получали религиозное назидание, слушали Слово Божие и его толкование на языке, доступном для рожденных

уже в плену и не знавших священного языка. Первоначально синагоги распространялись среди иудеев рассеяния, а во времена Спасителя они появляются и в Палестине. Это было вызвано снижением религиозной культуры, наступившим вследствие прекращения пророчества, последовавшим за тем образованием канона Священного Писания, возникновением наряду со священством сильной корпорации книжников и, наконец, заменой еврейского языка в народной среде арамейским и вследствие этого необходимостью перевода и толкования Писания народу. В синагогах жертвы не могли быть приносимы, а потому не было нужды и в священстве, а все Б. совершалось особыми людьми - раввинами.

По определению священника Павла Флоренского, богослужение, культ - это "совокупность святынь, ῥῆμα , то есть вещей священных, таковых же действий и слов, - включая сюда реликвии, обряды, таинства и так далее - вообще всего, что служит к установлению связи нашей с иными мирами - с мирами духовными".

Синкретизм духовного и природного, исторического и типологического, библейски откровенного и общечеловечески религиозного выступает в культе, и, в частности, в богослужебном годовом круге: всякий момент этого круга не только в себе и ради человека, но простирается и в космическую область, ее воспринимая в себя, и, восприняв, - освящает. Уже в основном расчленении церковного года четыремя большими постами, паузами жизни, связанными с четыремя же типическими великими праздниками, или, точнее, группами праздников, явно сказывается космическое значение годового круга: как посты, так и соответствующие им праздники - в явном соответствии четырем временам астрономического года и четырем соответствующим этим последним стихиям космологии. "Понеже бо от лености присно поститися и от злых упразднитися не хошем, яко некую жатву душам сию апостоли и божественные отцы предаша... юже и хранити должны есмы опаснейше. Но убо и прочия три: святых апостол, Богородицы и Рождества Христова; к четырем бо лета временем, Четыредсятницу божественнии апостоли издаша" - в таковых словах отмечает связь четырех главных постов и четырех времен года синаксарь Сырной седмицы.

Итак, Евангельское учение окончательно утвердило, что внешнее богослужение в храмах должно быть лишь символом духовного Б.

Христос возвещает о том, что единственно достойное служение Богу есть служение "в духе и истине". Он повторяет слова пророка: "Милости хочу, а не жертвы". Он обличает иудейское духовенство и законников за то, что они возвели ритуалы и обряды в степень высшего религиозного долга. Обличая суеверно-законническое отношение к субботному дню, Христос говорит: "Суббота для человека, а не человек для субботы". Самые суровые Его слова были обращены против фарисейской приверженности к традиционным обрядовым формам.

Хотя первые христиане некоторое время и соблюдали предписания Ветхозаветного Закона, но уже апостол Павел обратил свою проповедь против бесполезного бремени старых ритуалов, потерявших внутренний смысл. Его победа в борьбе против защитников Закона знаменовала победу Церкви над духом магической, обрядовой религиозности. Однако христианство не отбросило обряд совершенно. Оно лишь выступило против его безраздельного господства в религиозной жизни и его неправильного понимания: ведь и пророки не отвергали храмового Б., а протестовали лишь против уродливого преувеличения обряда, который имеет якобы самодовлеющую ценность.

Могут возразить: христианство - религия "духа истины". Нужны ли ему внешние формы? Да и вообще, при христианском понимании Бога возможно ли какое-то "служение" Ему? Неужели Бог может в нем "нуждаться"? И тем не менее христианский культ существует. Прежде всего нужно согласиться с тем, что Всесовершенный и Всемогущий не может "нуждаться" ни в чем. Но разве с "нуждой", с необходимостью связано появление тварного бытия вообще? Разве нужда, а не Любовь создала Вселенную? - Из тьмы небытия высшая предвечная Любовь и высший предвечный Разум вывели к бытию многообразный тварный мир. Но создан он был на основании свободы, по образу и подобию вечной Божественной Свободы: он не был создан завершенным; и лишь из высшего запредельного измерения его можно видеть "добрым зело", как сказано в 1-й главе книги Бытия. Осуществление и реальное завершение этого мира есть лишь финал: Вселенная - в непрерывном становлении. Мир, движимый свободными духовными существами, должен развиваться и совершенствоваться свободно. А свобода предполагает возможность

выбора между добром и злом. Так в мировом процессе появляются несовершенство, отклонения и грехопадения.

Поэтому для осуществления Божественного Домостроительства требуются усилия разумных существ, в частности человека, как существа сложного, стоящего на рубеже духовного и психофизического мира. "Царство Небесное, - говорит Иисус Христос, - силою берется, и употребляющие усилие восхищают его" (Мф. 11, 12). Отсюда очевидно, что каждое наше отклонение от божественного предназначения тормозит мировое становление и, напротив, наши усилия следовать Небесной Воле "нужны" для истории, ведущей к Царствию Божию. Служа этому Царству, созидая его, мы служим Богу, ибо осуществляем Его Предвечный План. Всякая борьба со злом, всякое служение добру и делу просветления человечества - есть богослужение. В нем мы осуществляем свою любовь к Божественной Вечности, свою жажду небесного совершенства.

Для чего же нужны христианам внешние формы богопочитания, зачем им культ? Не достаточно ли носить Бога в сердце и стремиться к Нему всеми своими делами и всей своей жизнью? - Этого было бы действительно достаточно, находишь современный человек на более высокой ступени развития. Мы знаем, что великие подвижники христианства, обитавшие в пустынях, нередко десятилетиями не посещали церковных богослужений. Но у кого хватит смелости сравнить современного человека с ними по уровню духовного совершенства? Те, кто выступает против внешних форм богопочитания, забывают, что человек - существо не только духовное, что ему свойственно все свои чувства, переживания и мысли облекать в определенные внешние формы. Вся наша жизнь в самых разнообразных ее проявлениях облечена в обряды. Слово "обряд" происходит от "обрядить", "облечь". Радость и горе, повседневные приветствия, и одобрение, и восхищение, и негодование - все это принимает в человеческой жизни внешние формы. И пусть в те мгновения, когда человеческие чувства приобретают особую остроту, эта форма становится как бы излишней в обычной жизни, она все же неизменно сопутствует человеку. Тем более мы не можем лишать этой формы свои чувства по отношению к Богу. Слова молитв, гимны благодарения и

покаяния, которые вылились из глубины сердца великих боговидцев, великих духовных поэтов и песнопевцев, возвышают нашу душу, устремляют ее к Отцу Небесному. Углубление в них, сорастворение в их духовном порыве - это школа души православного христианина, воспитывающая его для истинного служения Господу. Б. ведет к просветлению, возвышению человека, оно просветляет и облагораживает его душу. Поэтому Православная Церковь, служа Богу в духе и истине, бережно хранит обряды и культ.

В христианском Б., разумеется, необходимо отличать форму от содержания. Сущность его заключается в самораскрытии человека перед Небесным Отцом, Который, хотя и знает нужду каждой души, но ждет сыновнего доверия, любви и готовности служения. Жажда Бога, которая томила человечество с отдаленных времен, никогда не оставалась тщетной. Но подлинного удовлетворения она достигла лишь тогда, когда Непостижимый открылся в лице Богочеловека Иисуса Христа. Воплотившийся, Распятый и Воскресший, Он не только во время Своей земной жизни был Светом миру. Он продолжает светить всем, кто ищет Его свет. Он принимает человека через Крещение, освящает его душу и тело, всю его жизнь в Таинстве Миропомазания, благословляет супружескую любовь и продолжение рода человечества в Таинстве Брака, руководит Своей Церковью через избранных Им, через Таинство Священства, очищает и исцеляет душу верных чад Своих в Таинствах Покаяния и Елеосвящения и, наконец, приводит в неизреченное Божественное общение через Евхаристию. В молитвах и Таинствах - сущность Б. Форма же его постоянно менялась: одно исчезало, и в соответствии с потребностями того или иного времени проявлялось другое, но основное оставалось всегда неизменным.

Христианское Б. в широком смысле называется Литургией, то есть "общим делом", общей, соборной молитвой. Христос учил о превосходстве обращения к Богу в тиши, но одновременно Он говорил: "Где двое или трое собраны во Имя Мое, там Я посреди них" (Мф. 18, 20). Дух единения, дух сопереживания - это дух подлинной церковности. Зло мира - в разделении и вражде. Камень Церкви - это вера, которая не может существовать без любви. Когда множество людей воодушевлены общей молитвой, вокруг них

создается таинственная духовная атмосфера, которая захватывает и размягчает самые черствые сердца.

Жизнь человека отравлена суетой и постоянными заботами. Не случайно Христос указывал на это, как на главное препятствие для достижения Царствия Божия. Именно поэтому храм, в котором человек может хоть ненадолго отрешиться от обыденности, от сутолоки и шума жизни, - это место, где происходит наш духовный рост, наша встреча с Отцом. Мы говорим именно о храме, так как, например, баптистский молитвенный дом - не храм, а лишь помещение для собрания общины. Здесь почти все обращено к человеческому рассудку; здесь совершается, главным образом, служение "словом", проповедь. И не удивительно, что наиболее серьезные и глубокие люди среди сектантов протестантского толка после тяжелой борьбы внесли в свои собрания музыку и другие элементы внешней обрядности.

Священник Павел Флоренский называл богослужение "синтезом искусств". И, действительно, не какая-то одна сторона человеческой личности должна облагораживаться и освящаться в храме, а все его существо, все его пять чувств должны быть включены в богообщение. Поэтому в храме важно и значительно все: и величие архитектуры, и аромат ладана, охватывающий обоняние всех молящихся и возносящийся к Престолу Божию, и красота икон, и пение хора, и проповедь, и священнодействия, составляющие храмовую мистерию, в которую вовлечен весь тварный космос. Все служит здесь раскрытию провозглашаемой Истины, все свидетельствует о Ней, все побуждает человека воспрянуть над будничным миром суеты и томления духа.

Б. Православной Церкви совершается по Уставу (Типикону). Это значит по определенным правилам, по некоему раз и навсегда установленному порядку или чину. Б. неуставного наша Церковь не знает; причем понятие Устава относится одинаково и к богослужебной жизни в целом, и к каждому отдельному ее циклу, и, наконец, ко всякой службе. Даже при поверхностном знакомстве с Уставом не трудно убедиться, что в его основе лежит сочетание двух основных элементов: Евхаристии (с которой так или иначе связаны и все другие Таинства) и того Б., которое связано, прежде всего, с тремя кругами времени: суточным, седмичным, годовым,

который в свою очередь распадается на пасхальный и неподвижный; эти богослужебные циклы иначе называют богослужением времени.

Оба эти элемента составляют две неотъемлемые и обязательные части современного Устава. Центральность Евхаристии в литургической жизни Церкви самоочевидна. Седмичный и годовой циклы также не вызывают сомнений. И наконец, в том, что касается суточного круга, практически вышедшего из употребления в приходской жизни, - пренебрежение им, очевидно, не соответствует букве и духу Устава, согласно которому он является неотменяемой и обязательной рамой всей богослужебной жизни Церкви. По Уставу есть дни, когда не положено служение Литургии, или же когда одна "память" или "праздник" вытесняют другие, но нет дня, когда не было бы положено служить вечерни и утрени. И все праздники и памяти всегда сочетаются с постоянными, неизменяемыми богослужебными текстами суточного круга. Но столь же очевидно и то, что Евхаристия и богослужение времени различны между собой, являясь двумя элементами литургического предания.

Б. времени распределяется по часам, дням, седмицам и месяцам. В основе его находится суточный круг, состоящий из следующих служб: вечерни, повечерия, полунощницы, утрени, 1-го часа, 3-го часа, 6-го часа, 9-го часа (с так называемыми междочасьями). Устав этих служб изложен в Типиконе: гл. 1 (чин малой вечерни); гл. 2 (великая вечерня в соединении с утреной, то есть так называемое всенощное бдение); гл. 7 (великая вечерня, полунощница и утренья воскресные); гл. 9 (вечерня и утренья повседневные) и в Часослове. Постоянные, то есть повторяющиеся каждый день молитвословия этих служб находятся в Следованной Псалтири или в ее сокращении - Часослове. Эти тексты взяты почти исключительно из Священного Писания; это - псалмы, библейские песни и отдельные стихи из ветхозаветных и новозаветных книг (например, прокимны и т. п.). Следует еще отметить, что, по Уставу, церковный день начинается с вечера, и первой службой суточного круга является вечерня.

За кругом суточным, восполняя его, следует круг седмичный. Он не имеет своих отдельных служб, но его литургические тексты вставляются в определенные места суточных служб в зависимости от дня недели. Это - тропари, кондаки, стихиры и каноны дня седмицы, которые читают (или поют) на вечерне этого дня, то есть по

гражданскому исчислению суток, накануне вечером. Эти тропари и кондаки читаются в конце вечерних молитв лишь в будни, то есть не под воскресный день, когда положено петь тропари воскресные соответствующего гласа, и не под праздники, имеющие свои особые тропари и кондаки. Понедельник посвящен Небесным Силам Бесплотным, вторник - Крестителю и Предтече Иоанну, среда и пятница - Святому Животворящему Кресту Господню, четверг - святым апостолам и Святителю Николаю Мирликийскому, суббота - всем святым и памяти умерших членов Церкви. Все эти песнопения распределяются по восьми основным мелодиям, или гласам, и напечатаны в книге Октоих. Каждая седмица имеет свой глас, и, таким образом, весь Октоих разделен на восемь частей - по гласам, а каждый глас - на семь дней. Седмичное Б. составляет цикл из восьми седмиц, повторяющихся на протяжении всего года, начиная с первого воскресенья после Пятидесятницы.

Наконец, третьим кругом Б. является годовой круг, самый сложный по своей структуре. В него входят:

а) Б. Месяцеслова, то есть неподвижных, связанных с определенной датой праздников, постов, памятей святых. Соответствующие богослужебные тексты находятся в двенадцати книгах Миней месячных и распределены по датам, начиная с 1 сентября.

б) Б. великопостного цикла обнимает собой три подготовительные к посту седмицы, шесть седмиц поста и Страстную седмицу. Литургические материалы его находятся в книге Триодь постная.

в) Б. пасхального цикла, состоящего из служб Пасхи, Пасхальной седмицы и всего периода между Пасхой и Пятидесятницей. Богослужебной книгой этого цикла является Триодь цветная (или Пентикостарион).

Б. годового круга включает в себя материал как библейский, так и гимнографический, причем материал этот также не имеет самостоятельных служб, а включен в структуру суточного круга.

Б. подразделяют также на общественное и частное, что, вообще говоря, противоречит пониманию всякого Б. в Древней Церкви как соборного акта, в котором участвует вся община верных. В новейшие времена такое значение усваивается лишь Литургии и Б.

времени. Таинства (за исключением Евхаристии), молебные пения, заупокойное Б. относят к частному, или Б. Требника.

БОЛГОРСКИЙ Р СПЕВ известен из нотнолинейных росписей XVII века. Он составлен болгарскими певцами и перенесен через Афон в юго-западную Русь в начале XVII века. Певцами юго-западных братств и другими переселенцами был принесен в великую Россию, где сначала получил широкое распространение, но потом был вытеснен роспевом греческим. В современной певческой практике Б. Р. поются: из 1-го гласа - "Достойно есть", из 2-го гласа - "Дева днесь", из 3-го гласа - "Благообразный Иосиф", из 5-го - "Тебе одеющегося".

Б. Р. подчинен закону осмогласия и имеет три вида: большой (недельный), малый - будничный, отличающийся простотою, краткостью, и распространенный, приближающийся к гармоническому пению. При постоянном выражении общего молитвенного характера песнопений, в Б. Р. есть немало отдельных мелодических оборотов, художественно-музыкальными средствами рельефно выражающих мысли и чувства, заключающиеся в словах песнопений.

БРКА ТИНСТВО (ВЕНЧНИЕ) - 279-299.

В

ВВЕДЕНИЕ ВО ХРАМ ПРЕСВЯТЫ БОГОРОДИЦЫ - один из двенадесятих праздников неподвижного круга, отмечаемый Церковью 21 ноября/4 декабря. Праздник не относится к числу древнейших. Однако уже в конце VII века этот праздник, по всей вероятности, отмечался, поскольку в это время святой Андрей Критский присутствовал на нем в Иерусалиме. Столетием позже при святителе Тарасии он был введен и в Константинополе. На Западе он был установлен Папой Григорием XI и впервые отпразднован в Авиньоне в 1374 году.

Наряду с Рождеством Богородицы праздник Введения Ее во храм возник на основании Церковного Предания. Дабы пролить свет на "исполнение Зиждителя смотра" (тропарь, глас 4-й), совершившееся на этот раз в предъизбранной Деве, посвятившей Себя служению Богу, было использовано апокрифическое "Евангелие Иакова". Там мы читаем: "Дитя достигло трехлетнего возраста и сказал Иоаким: "Позовите непорочных дев еврейских, и пусть возьмут светильники и зажгут их, и пусть не обращается назад Дитя

и дух Ее да не отделится от Дома Божия". И девы сделали так, и вошли в храм. И первосвященник принял Дитя, поцеловал Ее и сказал: "Мария, Господь дал величие имени Твоему во все роды и в конце дней Господь проявит в Тебе цену искупления сынов Израилевых". И он поставил Ее на третью ступень жертвенника, и Господь Бог излил милость Свою на Нее, и Она дрожала от радости, и плясала на ногах Своих, и полюбил Ее весь дом Израилев. Пошли родители Ее, дивясь и славя Бога, что Дитя не обернулось к ним. Мария воспитывалась, как голубица, в храме Господнем и получала Она пищу из рук Ангелов".

Средневековые авторы добавили к рассказу апокрифа одну знаменательную деталь: принимая Дитя, первосвященник ввел Ее в Святое Святых храма.

В этом сказании следует искать не столько исторические факты, сколько духовный смысл, переданный языком легенды. Святая Святых храма (*евр.* "Двир") было местом, скрытым от взоров людей. Туда входил, да и то раз в год, только первосвященник. Там во мраке пребывала незримая Слава Господня. Двир - символ всего дохристианского богопознания. Господь Сущий неприступен. Даже пребывая со Своим народом, Он скрывает от него Свой Лик Но вот "Ангелы, вхождение Пречистыя зряще, удивишася, како Дево вниде во Святое Святых..." Тайна этого Богородичного праздника, который можно сравнить с Успением, вводит нас в глубинную сущность Предания. Церковь нарушает молчание Священного Писания, раскрывая неисповедимые пути Господни, которые предуготовляют Вместилище Божественного Слова "от пророков проповеданную и в храм приведенную прежде век пронареченную Матерь и в последняя лета явльшуюся Богородицу" (стихира, глас 4-й), которая вводится днесь во Святая Святых как "священное сокровище славы Божией".

В богослужении и иконографии праздника развивается тема храма. Из раввинистического предания мы узнаем, что в храме, отстроенном Зоровавелем, уже нельзя было увидеть того, что было в храме Соломона: Огонь Небесный, елей помазания, ковчег, урим и тумим. Дух Святой покидает храм, чтобы говорить устами пророков. Но, вводя во Святое Святых Деву, предназначенную родить "Иисуса, Первосвященника по чину Мелхиседека" (*Евр.* 6, 20), Дух Святой наделяет храм Законом славою, несравнимою с Ветхозаветной.

Священник Захария, принимающий Пресвятую Деву, будущий отец Иоанна Предтечи, соединяет в себе две традиции - священническую и пророческую. Нарушая Закон, он позволяет Ей вступить за вторую завесу, ибо воспринимает Ее как "Одушевленный Кивот, неместимое Слово вместившую".

Божественный Промысл остается непостижимым даже ангельскому миру, "Начальствам и Властям на небесах", только через Церковь они познают, "в чем состоит домостроительство тайны, сокрывшейся от вечности в Боге. Это таинственное предуготовление вочеловечения Христа: избранная Дева предуготовляется в храме Иерусалимском, дабы стать пречистым храмом Спасовым", и позднее Сын воспримет от Нее храм тела Своего, который должен быть разрушен и в три дня воздвигнут (Ин. 2, 18-22). Тема храма в богослужении праздника Введения Пресвятой Богородицы указывает на тему Церкви как Тела Христова. Сравнение Богоматери с Кивотом раскрывает мариологический смысл 8-го стиха 131 псалма, который поется на празднике Успения: "Воскресни, Господи, в покой Твой, Ты и Кивот святыни Твоея".

Уже в первые века христианства три части храма символически уподобляли трем ступеням духовной жизни: очищению, просвещению и приобщению. Эти три ступени соответствуют трем книгам Соломона - Притчам, Екклесиасту и Песни Песней. Сообразно этому двор храма символизирует трезвенную жизнь, целью которой является освобождение от страстей. Завеса "Святого" (второй части храма) указывает на путь "естественного созерцания": познание Бога в Его творении. "Святое Святых" знаменует созерцание в истинном его смысле.

В канонической иконографии Введения Божией Матери изображают все три части храма. На иконе событие происходит во внутреннем дворе, у входа в "Святое". Священник Захария в облачении стоит перед завесой "Святого" на первой ступени лестницы. Ее пятнадцать ступеней перекликаются с пятнадцатью Песнями восхождения (псалмы 119-133). Внизу Пресвятая Дева, протягивая руки к Захарии, начинает Свое восхождение по ступеням, ведущим во Святое Святых. Наверху Она обычно изображается уже сидящей на верхней ступени лестницы у двери, ведущей во Святое Святых, где Ангел спешит Ей навстречу, чтобы сопровождать Ее.

Это - ступени созерцания, обручение Богу, начало пути соединения, на котором Пресвятая Дева "небесным воспитана хлебом верно в храме Господни, родила еси миру жизни Хлеб, Слово, Емуже яко храм избранный и всенепорочный предобручался еси Духом таинственно, обручена Богу и Отцу" (стихира на хвалитех, гл. 1-й).

ВЕЛИЧѢНІЕ - краткое песнопение, в котором прославляется празднуемое лицо или событие. В. поется сначала священнослужителями перед праздничной иконой посреди храма, а потом несколько раз и певчими правого и левого клиросов, к которым присоединяются все присутствующие за богослужением. После В. поются стихи из псалмов пророческого содержания, которые образуют как бы музыкально-словесную икону данного праздника. Стихи положено петь со всеми величаниями, их можно найти в Ирмологии.

ВЕНЦЫ́ - необходимая принадлежность Таинства Брака, от чего и самое бракосочетание называется венчанием. Употребление брачных венцов, равно как и обозначение обряда бракосочетания венчанием, встречается у многих народов древности. Первое упоминание об употреблении венцов в христианской церкви находится у Тертуллиана, а позже у Григория Назианзина, святого Иоанна Златоуста и др. В Древней Церкви брачные венцы изготовляли из древесных ветвей и цветов. Позже их стали делать из благородных металлов и украшать драгоценными камнями. Форма их была разнообразна: пирамидальная, цилиндрическая, коническая и пр. Духовно-символическое значение венцов в Таинстве Брака, по объяснению св. Иоанна Златоуста, заключается в знаменовании победы, одержанной целомудрием (при повторных браках обоих брачащихся венцы обычно не употребляются). Другое значение указывает самое последование венчания в словах: "Господи, Боже наш, славою и честью венчай я".

ВЕНЧѢНІЕ (БРѢКА ТѢИНСТВО) - 279-299.

В РВІЕ - 15, 39.

ВЕРИ́ГИ - ручные или ножные железные оковы или согнутые железные цепи, надевавшиеся подвижниками-аскетами для измождения плоти. Вериги находятся в одном ряду с другими формами и орудиями телесного подвига, такими, как: ограничение себя в пище, сне, лишение себя элементарных человеческих удобств,

многочисленные земные поклоны. Все это было средством к подготовке подвижника к подвигу внутреннему - очищению души. Однако у многих ношение вериг и другие формы телесного подвига превращались в самоцель. Святые отцы предупреждали своих учеников об этой опасности. Когда у преподобного Серафима Саровского один юноша попросил благословения на ношение вериг, преподобный не дал благословения и сказал юноше: "Делай добро своим обидчикам, вот тебе и вериги".

В РНЫЕ - 23, 24

ВЕЧ РНИЙ ВХ Д совершается на великой вечерне на воскресенья и на праздники в честь Господа, Богородицы и святых с полиелеем или бдением, а также в вечер самих Господних праздников (Типикон, 15 сент.).

На вседневной вечерне вход бывает: в вечер Недель (воскресений) сырной, 1-й, 2-й, 3-й, 4-й и 5-й Великого поста (в эти воскресенья за вечерней поются великие прокимны); в вечер Недели ваий; на предпразднство Сретения Господня, то есть за вечерней 31 января, если предпразднство (1 февраля) приходится на сыропустную субботу.

В начале пения догматика диакон открывает царские врата - в знак того, что с пришествием на землю Христа Спасителя, Которого из глубины веков прозревали ветхозаветные праотцы, открывается людям Царствие Божие. Затем, взяв кадило, диакон подносит его с правой стороны священнику для благословения; получив благословение, целует одновременно со священником край святого престола. Священник и диакон выходят из алтаря северными дверями: священник - во образ Господа Иисуса Христа, диакон с кадильницей, предшествуя ему и изображая Иоанна Предтечу. Впереди диакона из алтаря выходит свещеносец с зажженной свечой, знаменующей Свет Христов, и становится на солее у иконы Спасителя. Священник останавливается посредине, перед царскими вратами, диакон - немного правее. Держа орарь тремя перстами правой руки и склонившись к священнику, диакон тихо говорит: "Господу помолимся". Священник читает молитву: "Вечер, и завтра, и полудне хвалим". По окончании молитвы священник творит поклон, и диакон, показуя орарем к востоку, говорит священнику: "Благослови, владыко, святой вход". Священник крестообразно

благословляет к востоку, произнося: "Благословен вход святых Твоих всегда, ныне и присно и во веки веков". Диакон тихо отвечает: "Аминь" - и кадит священника. По окончании стихир (догматика) он становится впереди священника, посреди царских врат, и, начертав кадильницей крест (в знак того, что чрез Крестные страдания Господь открыл нам путь в Царство Небесное), возглашает: "Премудрость, прости". Диакон входит в алтарь и кадит святой престол и горнее место. Хор поет "Свете тихий". Священник, положив поклон в направлении к престолу и поцеловав святые иконы на царских дверях, благословляет свещеносца и входит в алтарь; поклонившись и поцеловав престол, он отходит к горнему месту и становится перед престолом лицом к молящимся; рядом с ним стоит диакон. Это священнодействие напоминает о том, что Господь Вседержитель всегда с любовью взирает на верующих, пребывая с ними до скончания века (Мф. 28, 20).

Когда за вечерней, совершаемой отдельно, читается Евангелие, например, в вечер 1-го дня Пасхи, в Великую Пятницу, на Преждеосвященной Литургии в седмичные дни Великой Четыредесятницы, 24 февраля и 9 марта: в день храмового святого (храмовые главы 34, 35): в Страстную седмицу, 24 декабря и 5 января, вход бывает с Евангелием: выносит его диакон и посреди царских врат начерчивает крест Евангелием.

Выход священнослужителей из алтаря северными дверями указывает на то, что Господь явился в мир не в славе, а в унижении. Кадило с фимиамом, напоминая о ветхозаветных жертвах, одновременно символизирует, что через ходатайство Искупителя наши молитвы, как фимиам, возносятся к Богу. Слово "премудрость" напоминает молящимся о высоком и таинственном значении входа и о глубокой содержательности (премудрости) следующего за тем песнопения или чтения, а словом "прости" (стойте прямо) молящиеся призываются участвовать в богослужении с особенным благоговением и вниманием.

ВЕЧ РНЯ - первое по порядку богослужение суточного круга, совершаемое вечером, перед заходом солнца. Так как церковный суточный круг начинается с вечера, то В. всегда относится к следующему (по гражданскому исчислению суток) дню. В зависимости от значимости празднуемого в наступающий день

события В. бывает трех видов: малая, повседневная и великая. Малая В. совершается только перед всенощным бдением. Чин малой В. изложен в 1-й главе Типикона, а чин всенощного бдения - во 2-й главе. Чин повседневной В. изложен в 9-й главе Типикона. Великая В. большей частью служится в составе всенощного бдения в праздничные и воскресные дни всего года, где она соединяется с утреней. В среды и пятницы Великого поста, а также в Понедельник, Вторник и Среда Страстной седмицы великая В. предшествует Литургии Преждеосвященных Даров. В понедельник, вторник и среду, в навечерия праздников Рождества Христова, Богоявления и в праздник Благовещения, если он случится в простой великопостный день, великая В. соединяется с Литургией Иоанна Златоуста, - в Страстной четверг и субботу - с Литургией Василия Великого. В праздник Пятидесятницы В. служится после Литургии, и в состав ее включаются три коленопреклоненных молитвы ко Святому Духу.

В. содержит молитвословия, песнопения и священнодействия, в которых Святая Церковь прославляет Бога Творца за Промышление Его о мире и человеке. Она переносит верующих в ветхозаветные времена, напоминая о блаженном пребывании прародителей в раю, их нуждах и скорбях по грехопадении, об обетовании, данном им и всем людям о Спасителе мира, о вере ветхозаветного человека в искупление рода человеческого Крестной смертью Единородного Сына Божия.

В службе В. мы благодарим Бога за все Его благодеяния, явленные нам, и особенно в истекший день, каемся в грехах, совершенных в течение дня; испрашиваем у Господа мира и безгрешности на остаток дня и ночь, мирной жизни и блаженной кончины, подобной той, которой удостоился праведный Симеон Богоприимец.

В последовании В. каждый день в соответствии с Месяцесловом воспоминается то или иное священное событие или творится память чтимым святым и совершается служба в честь чудотворных икон (по Минее, Триоди). Кроме того, в воскресенье служба посвящается Воскресению Христову, в понедельник - Бесплотным Силам, во вторник - Пророкам и, в особенности, Предтече и Крестителю Господню Иоанну, в среду - Животворящему Кресту Христову, в

четверг - святым апостолам и Святителю Николаю Чудотворцу, в пятницу воспоминаются страдания Господа и смерть Его на Кресте, в субботу служба посвящена преподобным и всем святым; совершается поминовение усопших.

Молитвословия и песнопения в честь Божией Матери звучат в храме ежедневно, но особенно прославляется Она в воскресные дни.

В ЧНАЯ ПОМЯТЬ, поминовение - возглашение на отпевании умерших и на панихидах. "Упокой, Господи (имярек)", - говорит служащий иерей, вынимая на проскомидии частицу из просфоры и полагая ее на дискос в определенное место. Моление об "упокоении" умерших, равно как и прошение о "памятований" живых, означает - моление о спасении души тех, чьи имена произносятся. "Бог обладает мыслью творческой: мыслит вещами, почему и вечная память Его - могучее и реальное положение в вечности того, что уже отошло во времени... Поэтому существовать - это значит быть мыслимым, памятуемым Богом" (свят. П. Флоренский). Благоразумный разбойник просил с креста: "Помяни меня Господи, когда придешь во Царствии Твоем!" В ответ на это прошение о памятовании Господь Иисус возглашает: "Истинно говорю тебе, ныне же будешь со Мною в раю" (Лк. 23, 42, 43). Следовательно, быть помянутым Господом - это то же, что "быть в раю, это значит иметь бытие в вечной памяти, иными словами - обрести Жизнь Вечную".

ВИН - 14, 85, 86, 91.

ВЛОСТИ (греч. - "ексуди'э") - ангельские существа, упоминаемые в Новом Завете как особого рода духи, причем как благие, послушные Богу (1 Пет. 3, 22: Христу "...покорились Ангелы и Власти, и Силы"), так и злые (Еф. 6, 12). В иерархии девяти чинов ангельских святой Дионисий Ареопагит отводит В. место последнего чина средней триады после Господств в Сил, особую близость В. к которым подчеркивает. Как и они, благие В. являют принцип непогрешимой и невозмутимой иерархической стройности, повелевания в послушании, без всякой возможности "тиранического употребления во зло" авторитета.

ВОДООСВЯЩЕНИЕ - 375-382.

ВОЗДВИЖЕНИЕ КРЕСТА ГОСП ДНЯ - один из неподвижных двенадцатых праздников, посвященный Кресту Христову, отмечается 14/27 сентября.

Если Рождество Богоматери есть преддверие тайны Воплощения, то Крест возвещает нам об Искупительной Жертве Христа. Поэтому этот праздник также стоит в начале годового круга богослужений. Знак креста с глубокой древности был символом вечной жизни во многих религиях. Но после Голгофы абстрактный иероглиф стал реальным знаменем спасения. С непостижимой для язычников быстротой неслась по миру весть о "безумии Креста", иудеи требовали знамений, эллины - доказательств, но в ответ они слышали: "Мы проповедуем Христа Распятого..."

"Кресту Твоему поклоняемся, Владыко, и святое Воскресение Твое славим", - поет Церковь.

Через страдания к радости, через смерть к победе, через жертвенную самоотдачу к выполнению воли Отца - таков путь Искупителя мира, таков и путь всех идущих за Ним. "Кто хочет за Мной идти, да возьмет крест свой и по Мне грядет..." Это не значит лишь готовность к тяготам и страданиям; сами по себе они могут и не быть "крестом". "Взять крест свой" - значит "отвергнуть себя", победить себялюбие, учиться жить для других, учиться мужеству, терпению, всецелой преданности Христу.

Песнопения праздника говорят о Кресте, который возносится над миром как "красота Церкви", как "верных утверждение". Он - знак любви Бога к человеку, вестник грядущего преображения природы. "Да возрадуются древа дубравные, освятившуся естеству их, от Него же изначала насадишеся!" (канон Воздвижению).

Уже во II веке христиане стали осенять себя крестным знаменем. Еще раньше в Церкви появились первые изображения Креста. Эти изображения предшествуют Распятиям, самые ранние из которых относятся к VI веку. Из всех типов Распятий, пожалуй, самое величественное - то, что возникло в Византии: Иисус Христос изображен "предавшим дух". Голова склонена, глаза закрыты. Но самое замечательное - это руки. Они не безжизненны. Они раскрыты словно для объятия. Во всем облике Распятого покой и прощение. Уже как бы предчувствуется победа над смертью...

Происхождение праздника связано с торжеством христианства при Константине Великом (IV в.), который воздвиг на месте Голгофы и Гроба Господня храм Воскресения. Это место с первых лет существования Церкви привлекало христианских паломников, но в начале II века император Адриан, враждебный как к иудейству, так и к христианству, решил уничтожить все следы обеих неудобных ему религий. Он полностью перестроил Иерусалим, назвав его Элией, срыл Голгофский холм, засыпал пещеру святого Гроба и соорудил там храм Венеры.

Когда император Константин принял христианство, он приказал снести капище и начать раскопки на святом месте. "Снимали слой за слоем, - пишет современник событий Евсевий, - вдруг в глубине земли, сверх всякого чаяния, оказалось пустое пространство, а потом - честное и всесвятое знамение спасительного Воскресения. Это была пещера Гроба Господня. Император снабдил Иерусалимского епископа Макария средствами для возведения над пещерой храма".

Через некоторое время Палестину посетила престарелая мать Константина Елена. У Евсевия нет сообщений о том, что ей удалось найти подлинный Крест Христов. Однако Предание связывает обретение орудия Искупления именно с равноапостольной Еленой. Во второй половине IV века эта реликвия уже чтилась в Иерусалиме. Святой Кирилл свидетельствует, что части Креста были разосланы по всей империи. Согласно святому Иоанну Златоусту, признаком, по которому узнали, что это именно Крест Господень, послужила надпись на нем.

В начале V века Руфин уже определенно связывал находку с именем святой Елены, а историк Созомен около 440 года записал сказание о том, как царица искала Крест и нашла его зарытым в землю близ Голгофы. Чтобы удостовериться в его подлинности, на святыню положили мертвеца, и он ожил. После этого патриарх "воздвиг" (то есть восставил, поднял) Крест над молящейся толпой. Отсутствие сведений у Евсевия дало повод историкам считать рассказ Созомена легендой. Но в том, что Крест был действительно найден, нет ничего невероятного. По иудейскому обычаю, орудия казни клали в братскую могилу вместе с телами распятых. Поэтому Крест Христов мог быть захоронен рядом с разбойниками. Как бы то ни было, почитание Креста имеет великое общехристианское

значение. В честь этой святыни и был установлен праздник В. Накануне, во время всенощной (после Великого славословия) священник выносит изображение Креста на середину храма. Есть обычай совершать "чин воздвижения Креста", при котором священник поднимает его на четыре стороны света при пении "Господи, помилуй". В день В. установлен пост.

ВОЗДУ'ХИ (ПОКР ВЫ) - 15, 16, 18, 93-95.

ВОЗНЕС НИЕ (*греч.* "ан липсис", *лат.* *vbgbvbm* - восшествие) - возвращение Господа нашего Иисуса Христа по завершении Им земной жизни в Божественную сферу бытия - на Небо. Согласно новозаветному повествованию, Вознесение произошло через 40 дней после Воскресения Иисуса Христа (Деян. 1, 3) в окрестностях Иерусалима, на пути к Вифании (Лк. 24, 50, 51), то есть на восток от города, на склоне Елеонской горы (Деян. 1, 12), в присутствии апостолов, после беседы с ними (Мк. 16, 19). Перед исчезновением в глубине небес Иисус Христос благословляет апостолов (Лк. 24, 50, 51). "Два мужа в белой одежде" (два Ангела) обратились к апостолам: "Мужи Галилейские! что вы стоите и смотрите на небо? Сей Иисус, вознесшийся от вас на небо, придет таким же образом, как вы видели его восходящим на небо" (Деян. 1, 11).

В. Господне - христологический догмат, выраженный в Никео-Цареградском Символе веры: "И возшедшаго на небеса, и сидяща одесную Отца". "Господь... вознесся на небо и воссел одесную Бога" (Мк. 16, 19). В. на небо не следует, конечно, понимать как удаление Иисуса Христа в космическое пространство и, вообще, как удаление в какое-то иное место, ибо "небо" - не место. В. - это метафизическое удаление из мира, явление той же метафизической природы, что и "сошествие Христа с небес" на землю, которое тем самым стало и физическим на ней пребыванием. Здесь небо - это Божественное, премирное и сверхтварное бытие, оно есть Сама Пресвятая Троица во славе Своей. К Ней и возвращается сошедший на землю Сын Божий, как Богочеловек. При Воплощении Своем Сын Божий отрекся от славы Божией, и теперь Он вновь обретает ее. Возвращение в лоно Пресвятой Троицы означает и "одесную Отца селение", которое предвечно принадлежит Сыну и в В. возвращается Богочеловеку Христу. По Божеству Своему Сын Божий никогда не разлучался с Отцом и со Своей Божественной Славой,

поэтому речь идет о В. и возвращении к Славе Божией, именно Богочеловека в двух Его естествах. Воплощение и В. имеют внутреннюю связь: Воплощение - отречение от Славы Божией; В. - принятие Славы. Таким образом, догмат о В. содержит ту именно истину, что прославленное человеческое естество Христа, вознесенное на небо, вошло во внутрибожественную жизнь Пресвятой Троицы. Богочеловек воссел одесную Отца во всей силе не только Своей Божественной природы, которая и не оставляла лона Отчего, но и человеческого естества, состоящего из тела, души и духа. Это - высшая ступень обожения (теозиса) человеческого естества.

"Говоря, что Иисус Христос воссел одесную Бога Отца, мы разумеем правую сторону Отца не в пространственном смысле. Ибо каким образом Неограниченный может иметь пространственные формы?.. Под правой стороной Отца мы разумеем Славу и Честь, в которой Сын Божий как Бог и единосущный Отцу пребывает прежде веков и в которой, воплотившись в последок дней, восседает и телесным образом по прославлении плоти Его" (св. Иоанн Дамаскин).

Византийская и древнерусская иконография В. исходит из эсхатологического смысла, намеченного в этих словах Ангелов: Христос возносится таким, каким некогда вернется во славе судить живых и мертвых на Страшном Суде. Присутствие апостолов, объединившихся вокруг Девы Марии, символизирует провожающую Христа на небеса и ожидающую Его Второго Пришествия Церковь. Поза Богородицы - молитвенная, Оранта. Этот иконографический тип остается практически неизменным от миниатюры сирийского "Евангелия Рабулы" до поздних православных икон, написанных с сохранением восточного иконографического канона. В. празднуется Церковью как подвижный, переходящий двенадесятый праздник на 40-й день после Пасхи.

В СК - 75, 76.

ВОСКРЕСЕНИЕ ИИСУСА ХРИСТА - одно из величайших событий в Домостроительстве спасения человеческого рода и мира в целом. Богочеловеческий Подвиг Спасителя содержит несколько решающих искупительных моментов: Воплощение, Крестная смерть, В. и Вознесение. Поскольку это событие как корень и начало всеобщего В. представляет собой самый радостный для христианина момент в искупительном Подвиге Иисуса Христа, В. Умершего на

Кресте Господа - основа веры христиан. "Если Христос не воскрес, то и проповедь наша тщетна, тщетна и вера ваша" (1 Кор. 15, 14). Православная Церковь празднует В. Христово, Пасху как "праздников праздник и торжество торжеств" с особой радостью и умилением.

Евангелия повествуют о том, что Христос неоднократно предсказывал Свою "насильственную Смерть и В. в третий день" (например, Мф. 16, 21: 17, 23; 20, 19). Этот срок, прообразованный чудесным избавлением ветхозаветного пророка Ионы, три дня пребывавшего в утробе морского чудовища (Мф. 12, 40: "как Иона был во чреве кита три дня и три ночи, так и Сын Человеческий будет в сердце земли три дня и три ночи"), назван в соответствии со счетом дней, принятым в древности, когда сколь угодно малая часть суток принималась за день (хотя между смертью Иисуса Христа и Его В., как они изображены в Евангелиях, по числу часов лежит меньше двух суток - примерно от 15 часов в пятницу до ночи с субботы на воскресенье). Само событие В. Христова и Его выход из заваленной камнем гробницы нигде в канонических Евангелиях не описывается, поскольку предполагается, что никто из людей не был его свидетелем (по этой же причине оно не изображается в византийском и древнерусской иконографии). Только в апокрифическом "Евангелии Петра" имеются наглядные картины самого В. Канонические Евангелия сообщают лишь: во-первых, о зрелище пустой гробницы со сложенными в ней погребальными пеленами и отваленным камнем, на котором сидит юноша в одежде "белой, как снег", один из Ангелов (Мф. 28, 2), или два Ангела (Лк. 24, 4), ясными словами говорящие о В.; и во-вторых, о явлениях Воскресшего Христа Своим ученикам. Пустую гробницу как вещественный знак В. видят жены-мироносицы, пришедшие рано утром, в воскресенье, довершить обряд погребения и помазать тело Иисуса, согласно иудейскому обычаю, благовонными веществами (Мф. 28, 1-8; Мк. 16, 1-8; Лк. 24, 1-11). Затем к пустой гробнице являются и входят в нее апостол Петр и "другой ученик" - Иоанн Богослов (Ин. 20, 2-10). Явления Воскресшего Христа сопровождаются чудесными особенностями. Они телесны (Христос ест с учениками, апостол Фома пальцем ощупывает на теле Христа рану от копья), но телесность эта уже не подчинена физическим законам (Христос входит в дом сквозь запертые двери, мгновенно

появляется и мгновенно исчезает). Он перестал быть непосредственно узнаваемым для ближайших Ему людей: Мария Магдалина сначала принимает Его за садовника (Ин. 20, 15), ученики, которым Он явился на пути в Эммаус, пройдя с Ним большую часть пути и проведя время в беседе с Ним, вдруг узнают Его, когда у них "открываются глаза", причем Он сейчас же становится невидимым (Лк. 24, 13-31). Согласно церковному Преданию, явления Воскресшего Христа и Его беседы с учениками продолжались 40 дней и завершились Вознесением. В Послании апостола Павла упоминается явление Христа по В. "более нежели пятистам братьев в одно время" (1 Кор. 15, 6).

Православная иконография В. знала, наряду с сюжетом "Сошествие во ад" (настолько тесно связанным в древнейшем Предании с В., что византийские и древнерусские иконы Сошествия во ад воспринимаются как иконы В.), другой сюжет "Жены-мироносицы у гроба Господня". Изображение победоносного явления Христа над попираемым гробовым камнем, с белой хоругвью, имеющей на себе красный Крест, сложился в католическом искусстве позднего Средневековья и перешел в позднейшую эпоху в православную церковную живопись. Дата празднования В. Христова вычисляется по Пасхалии.

ВОСКРЕСНЫЙ ДЕНЬ - день недели, посвященный празднованию события Воскресения Христова в седмичном круге богослужений. Начинается В. Д. в субботу вечером воскресным всенощным бдением, за которым читается воскресный канон. Утром в В. Д. бывает служба 3-го, 6-го и 9-го часов, а затем совершается Божественная литургия по чину Иоанна Златоуста, Великим постом - по чину Василия Великого. Празднование Воскресения Христова есть также и в годовом богослужебном круге - это Пасха Христова, "праздников праздник и торжество торжеств".

ВРАТО АДА - образное выражение, означающее всю силу дьявола или смерти. В таком смысле упоминается ад в пасхальном кондаке: "Аще и во гроб снизш лжи, Безсмертне, но адову разрушил еси силу, и воскресл еси, яко победитель, Христе Боже..."

ВРАТО КРОСНЫЕ ИЛИ ЦЕРКВНЫЕ - 69, 72.

ВРЕМЯ ПРАЗДНОВАНИЯ ПОСХИ - 580-581.

ВРУЦЕЛ ТО И ВРУЦЕЛ ТНЫЕ БУКВЫ - 584-586.

ВСЕВИДЯЩЕЕ КО - 14, 71.

ВЫНОСИЙ (ЗАПРЕСЛЫННЫЙ) КРСТ - 55-59.

ВЫНОСИЙ (ЗАПРЕСЛЫННЫЙ) БРАЗБЖИЕЙМОТЕРИ - 55, 59.

ВЫСОКОПРЕОСВЯЩЕНСТВО - титул архиепископов и митрополитов, употребляемый при обращении: "Ваше Высокопреосвященство...", или в 3-м лице: "Его Высокопреосвященство..."

Г

ГАВРИИЛ (*евр.* - "сила Божия") - один из Архангелов, то есть "Ангелоначальник", согласно иудео-христианской ангелологии, представитель восьмого ангельского чина. Под именем Джабрайл почитается как Ангел и мусульманами.

Если всякий Ангел есть "вестник" (по буквальному значению греческого слова), то Архангел Г. - вестник по преимуществу, его назначение - раскрывать смысл пророческих видений и ход событий, особенно в отношении к приходу Мессии - Христа. Так он выступает в ветхозаветных эпизодах видений пророка Даниила (Дан. 8, 16-26; 9, 21-27), где призван "научить разумению" пророка.

В Новом Завете Г., явившись в храме у жертвенника Захарии, предсказывает рождение Иоанна Крестителя и его служение как Предтечи Иисуса Христа (Лк. 1, 9-20); явившись Деве Марии, он сообщает Ей благовест о рождении у Нее от Духа Святого Богомладенца, "и сказал Ей Ангел: не бойся, Мария; ибо Ты обрела благодать у Бога; и вот зачнешь во чреве и родишь Сына, и наречешь Ему имя: Иисус. Он будет велик, и наречется Сыном Всевышнего, и даст Ему Господь Бог престол Давида отца Его; и будет царствовать над домом Иакова во веки, и Царству Его не будет конца... Дух Святой найдет на Тебя и сила Всевышнего осенит Тебя; посему рождаемое Святое наречется Сыном Божиим" (Лк. 1, 26-38, Мф. 1, 18-25). В некоторых иудейских текстах Архангелу Г. приписана также особая власть над стихиями: либо над огнем (трактат "Песахим") - в связи с этим указывается, что он вызволял из "пещи огненной" Авраама и трех отроков - либо над водой и созревaniem плодов (трактат "Сан хедрин"). В апокрифической "Книге Еноха" Г. поставлен начальником над Раем и охраняющими его сверхъестественными существами.

В христианской традиции, нашедшей отражение в византийском и западноевропейском религиозном искусстве, Г. связан по преимуществу с Благовещением (он изображается даже вне сцены Благовещения с белой лилией в руках - символом непорочности Девы Марии). Западноевропейский рыцарский эпос использует служение Г. как вестника в контексте идеи Теократической державы: в "Песни о Роланде" Г. возвещает Карлу Великому происходящие события, посылает ему вещие сны и напоминает о его долге: без устали защищать христиан во всем мире.

ГАРМОНИЗАЦИЯ - многоголосная обработка древних мелодий представляет важный этап в истории русского церковного пения. Первые опыты Г. относятся ко времени появления у нас западноевропейской гармонии, основанной на аккордовом строе двух ладов - мажорного и минорного, в XVII веке на юге России, где западное влияние было особенно сильное. Плодом первой Г. явилось так называемое "строчное пение"; основная мелодия древнего напева чаще всего помещалась в каком-либо нижнем голосе, а все остальные голоса служили ей гармоническим сопровождением. Строчное пение к концу XVII века было довольно распространено и постепенно улучшало свой гармонический состав. Однако существенным недостатком его, помимо гармонических несовершенств, было то, что основная мелодия заглушалась и затемнялась сопровождающими голосами. Это сознавали и сами гармонизаторы и потому иногда усиливали основную партию количеством исполнителей. Строчное пение представляет собой опыт Г., принадлежащий русским музыкантам, еще не вполне освоившим законы западной гармонии, чем и объясняются его недостатки.

Только с появлением таких музыкально-образованных русских людей, как Д. С. Бортнянский, прот. П. И. Турчанинов, А. Л. Ведель, древнее пение начинает опять оживать в многочисленных переложениях. Но теперь эти талантливые композиторы, воспитанные на западной музыке, начинают применять к древнему пению новые начала. Они пользуются древней мелодией только для определения общего направления и характера своих работ. Из древней мелодии они создают новую, упрощают ее, приспособляя для гармонической обработки. Так поступал Д. С. Бортнянский и его последователи. С точки зрения восстановления древнего церковного пения переложения

Бортнянского и им подобные не имеют никакого значения: поэтому последующие гармонизаторы оставили приемы Д. С. Бортнянского. В противоположность ему они старались сохранять древнюю мелодию в том же самом виде, как она изложена в печатных богослужебных нотных книгах. С этой целью основная мелодия в подлинном виде отдается одному голосу, а другой сопровождает ее постоянно в терции, остальные же два гармонически сопровождают мелодию. Таким образом, древняя мелодия довольно ясна для слушателей подобных переложений. Так перелагали древние мелодии прот. П. Турчанинов, отчасти А. Ф. Львов. Их переложения, конечно, стоят ближе к подлиннику, чем переложения Бортнянского. Но и они не восстанавливают древнего пения, во-первых, потому что далеки от общего характера древнего церковного пения, не допускающего хроматизма, симметричного ритма и некоторых гармонических построений.

Но Г. не ограничивается этими приемами. Неудачи этих переложений обуславливались тем, что они применяли к обработке древней мелодии теорию западной музыки в полном ее объеме с использованием всех ее средств: хроматизма, симметричного ритма, свободы голосоведения и т. п., тогда как сама основная мелодия не заключает в себе ни одного из этих элементов, она диатонична, обладает несимметричным ритмом и не допускает свободы голосоведения. Все это побудило гармонизаторов обратить внимание на так называемый строгий стиль западной музыки, как наиболее подходящий по своим особенностям к строению древних напевов. Хроматизм, квадратный ритм были отброшены, в основу Г. положены западные диатонические церковные тоны и требования строгого стиля. Так появилась Г. древних напевов Н. М. Потулова, но и она не "восстановила" древнего пения из-за того, что в ней были соединены два несоединимые элемента, то есть древнерусская церковная мелодия и западная музыкальная теория. Но ничто так не противоположно православному церковному пению, как строгий стиль. При всех его достоинствах ему недостает жизни и естественной основы, свойственной русскому церковному пению. Для устранения недостатков потуловских переложений некоторые гармонизаторы стараются внести больше живости в переложения, основанные на правилах строгого стиля. Они вносят больше свободы

в разработку древних напевов, совершенно отказываются от некоторых существенных законов этого стиля и таким образом создают как бы новый стиль. В таком духе исполнены переложения знаменного и других роспевов в петербургских изданиях Братства Пресвятой Богородицы (Д. Соловьев, Смирнов и др.), а особенно - переложения, составленные Г. Ф. Львовским, более всех других напоминающие характерные особенности нашего древнего пения.

Вопрос о способе Г. так и не решен до конца даже принципиально. Без глубокого знания строения древней мелодии, без ясного понимания ее смысла и духа не может быть истинной, правильной гармонии, такой, которая вполне соответствовала бы мелодии, ее простоте, достоинству и важности, была бы ее верным истолкованием, художественно-благообразным украшением, при которой ненарушимо сохранился в мелодии ее православно-церковный облик и характер.

ГАРМОНИЧЕСКОЕ ПЕНИЕ - пение, в котором самостоятельно участвуют несколько голосов, исполняющих каждый определенный звук аккорда; пение партесное. История Г. П. начинается с XVII века, когда певцы, знакомые с теорией аккордовой музыки, стали прилагать ее правила к мелодическому пению. В XVII веке Г. П. появилось уже в виде композиций, которые составлялись первоначально композиторами-иностранцами, управлявшими придворным хором. С этого времени Г. П. постепенно заняло преобладающее положение в православном церковном богослужении.

ГАРМНИЯ (греч.) в древности означало гамму, звукоряд, созвучие. Начиная со средних веков прилагается к определению аккорда; иногда означает только консонирующие аккорды. Теория Г. - учение о законах связи, соединения аккордов между собой. Для каждого певца церковного хора (и в особенности для регента) необходимо знание Г., ибо без нее не может быть сознательного исполнения гармонического пения и понимания его смысла.

ГЕРАСИМОВСКИЙ РОСПЕВ - неполный, неосмогласный роспев, занесен из южнорусских монастырей в Придворную певческую капеллу в 1740 году уставщиком - монахом Герасимом. В Нотном обиходе изложены Г. роспевом: "Слава и ныне", "Единородный Сыне", "Тебе, Бога, хвалим".

ГИМН (греч.) - хвалебная песнь. В христианском богослужении Г. появились в первые века христианства наряду с псалмами. Их тексты были заимствованы из ветхозаветных книг и богослужения или составлялись самими христианами, например: "Свете тихий", "Тебе, Бога, хвалим" (последний приписывается св. Амвросию Медиоланскому).

ГЛАВО, ГОЛОВО - это слово часто употребляется в Библии в метафорическом смысле. Для нас наиболее интересно его христологическое значение, в котором его употребляет апостол Павел для выражения верховной власти Иисуса Христа.

Христос - Г. угла. За прямым смыслом *евр.* "рош" и *греч.* "кефал", обозначающих Г. человека или животного, и употреблением этого слова при описании чувств и отношений, выражающих радость, скорбь или насмешку, открывается метафорический смысл в применении этого слова ко всему, что в неодушевленном мире является первоначальным (Г. года - начало года; Г. пути - начало пути; Г. здания - фасад), или лучшим или высшим (верхушка дерева, вершина горы или башни) (Быт. 11, 4; Зах. 4, 7). Вероятно, в этом последнем смысле надо понимать образ Пс. 117, 22: "Камень, который отвергли строители, соделался Г. угла". Именно этот образ часто встречается в Новом Завете в применении ко Христу: Он - главный Камень, увенчивающий новый храм, обеспечивающий его устойчивость и придающий ему его значение (Мф. 21, 42; Деян. 4, 11; 1 Пет. 2, 7; Еф. 2, 20). Другие толкователи в этом краеугольном камне видят основание, на котором покоится все здание.

Христос - Г. Вселенной. В другом, метафорическом смысле слово Г. применяется к людям, идущим впереди, и в особенности к вождям, духовным наставникам (Исх. 6, 14; 1 Цар. 15, 17; Иов. 29, 25; Дан. 7, 6; Откр. 12, 3). Этот смысл мы находим также в 1 Кор. 11, 3: "Всякому мужу Г. Христос, жене Г. - муж, а Христу Г. - Бог". Именно к такому значению Г. относятся указания на главенство Христа над всем сущим: "Все покорил под ноги Его, и поставил Его выше всего, Г. Церкви, которая есть Тело Его, полнота Наполняющего все во всем" (Еф. 1, 22).

Христос - Г. Церкви. Апостол Павел называет Христа Г. Тела, то есть Церкви (Кол. 1, 18; 2, 19; Еф. 1, 22; 4, 15). Это представление, в котором Г. означает не один из членов тела, а

начало жизни, крепости и возрастания, как бы заключает в себе дальнейшее развитие учения апостола Павла о Церкви (Кол. 2, 19; Еф. 4, 15). Церковь через Крещение и Евхаристию соединяется со Христом так, что становится Его Телом. Внутри этого единства остается, однако, существенное различие между Христом, уже пришедшим к цели и проявляющим свое животворное действие, и совокупностью христиан, получающих от Него всю полноту благодати. По всей вероятности, имея в виду это различие в единстве, апостол Павел дошел до представления о Христе, как о Г. Тела. В Еф. 5, 23-25 он видит во Христе Супруга, то есть Г. Церкви: "Мужья, любите своих жен, как и Христос возлюбил Церковь и предал Себя за нее..."

Апостол Павел часто соединяет эти различные представления о Христе Г. угла нового храма, Г. Вселенной, Г. Тела Церкви. Первое представление, вероятно, самое старое и традиционное (Деян. 4, 11; Мф. 21, 42), встречается особенно в Послании к Ефессянам в соединении с остальными (параллельное описание храма в Еф. 2, 20 и в описании Тела в Еф. 4, 16; см. также употребление слова "созидание" в этом последнем стихе, так же, как и в стихе 12-м). Наконец, Христос не случайно является в Послании Павла одновременно Г. Церкви и Г. Вселенной. Эти два представления не тождественны: Церковь - это часть Вселенной, но только она может называться Телом Христовым и Невестой Христовой. Таким образом, Иисус Христос ее Г. в смысле преимущественном, тогда как Вселенная, прежде чем принять соединение с Церковью и тем самым претвориться в Тело Христово, в Непорочную Невесту и в Святой Храм, должна добровольно или в силу необходимости признать власть Того, Кто, соединив все небесное и земное под единым Главой (Еф. 1, 10), возжелал их очистить, оживотворить и освятить Собой стены этого Святого Храма.

ГЛ҃ВЫ БЛАГОВЩЕНСКІЕ - указания об отправлении служб праздника Благовещения Пресвятой Богородицы, предпразднства и попразднства его во все дни, начиная с субботы 3-й седмицы Великого поста до среды Пасхальной седмицы. Указания Б. Г. находятся в Месяцеслове Типикона и в Минее, под числами 24, 25 и 26 марта.

ГЛѠВЫ МѠРКОВЫ - указания, названные по имени их составителя, монаха Марка, относительно богослужения в следующие праздники: 1) в память трех святителей - Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста, если их память (30 января) приходится в какой-нибудь день между Неделей (воскресеньем) мытаря и фарисея и пятницей Сырной седмицы. Она находится в Типиконе в Месяцеслове под 30 января; 2) Сретение Господне, предпразднство, попразднство и отдание его, если они случаются в какой-нибудь день от Недели (воскресенья) мытаря и фарисея до понедельника Великого поста. Эти главы находятся в Месяцеслове Типикона под 1, 2 и 9 февраля; 3) первое и второе обретение главы святого Иоанна Предтечи, когда память их случается в дни от Мясопустной недели до 3-й недели Великого поста. Указания находятся в Месяцеслове Типикона под 24 февраля; они называются также "Предтечевою главою"; 4) 9 марта - святых Сорока мучеников Севастийских, когда они приходятся в дни, начиная с субботы первой седмицы Великого поста до Субботы акафиста. Указания - в Типиконе, 9 марта; 5) День Благовещения Пресвятой Богородицы, предпразднство и попразднство его, случающиеся от субботы 3-й седмицы Великого поста до среды Пасхальной седмицы. Указания в Типиконе, 24-25 марта; 6) День святого великомученика Георгия, случившийся от Великого Пятка до четверга 5-й недели по Пасхе. Указания в Типиконе, 23 апреля; 7) День святого апостола и евангелиста Иоанна Богослова, бывающий от субботы 2-й седмицы по Пасхе до 7-й недели Святых отец. Указания в Типиконе, 8 мая.

Указания Марковых глав состоят в том, как соединить последование Минеи с последованием Постной или Цветной триоди. Перед указаниями из Марковых глав в богослужебных книгах печатается знак МР.

ГЛѠВЫ ХРѠМОВЫЕ - главы Типикона, где содержатся указания о совершении богослужения в дни храмовых праздников, а также при совпадении храмового праздника с каким-либо переходящим праздником. В Типиконе они расположены в следующем порядке: сначала главы (с 1-й до 24-й) о праздниках, бывающих в период с 1 сентября до Недели мытаря и фарисея, когда богослужение совершается по Минее и Октоиху; затем (с 25-й до 47-й главы) о праздниках, бывающих в период, когда богослужение совершается по

Постной триоди, и наконец (с 48-й до 58-й главы включительно) о праздниках, бывающих в период, когда богослужение совершается по Цветной триоди. В храмовых главах мало указаний на службу храмовых двенадесятих праздников Господских и Богородичных, ибо в эти дни служба одинаково совершается как в храме этого праздника, так и во всех прочих храмах.

ГЛЮС - лад в музыке Православной Церкви. Гласы делятся на 4 главных (прямых, или высоких) и 4 побочных (косвенных, или низких); вместе они образуют осмогласие. Г. определяются по области (высшей, средней, низшей), занимаемой каждым из них в церковном звукоряде, по конечному звуку, по той или иной мелодии и господствующим в ней звукам, по характерным попевкам. Количество попевок (с вариантами) в каждом Г. достигает нескольких десятков. Т. о., каждый Г. имеет свой музыкальный колорит, трудно определимый словами, как и вообще трудно определение (интерпретация) характера музыки. Тем более, что попевки одного гласа неодинаковы для стихир, тропарей, канонов и прокимнов. Тем не менее музыкальная основа в этих разных вариациях гласа и теперь одна и та же: она сохранялась более или менее постоянно в течение веков. Поэтому можно дать характеристику каждому гласу, которая восходит к средневековым теоретикам церковной музыки, толковавшим западные варианты гласов, однако вследствие однородности музыкального строения нашего и западного осмогласия, основанного на свойствах древнегреческого тетрахорда, эта трактовка приложима и к восточным гласам.

Первый Г. проще других, но важен и величествен. Дорийский напев, лежащий в его основе, Платон и (псевдо) Аристотель предпочитают другим; он употребляется для торжественных, громогласных гимнов, направленных к смягчению гнева божества, особенно для гимнов Аполлону и при жертвенных возлияниях. Этот музыкальный лад был любимым напевом жителей Аркадии и Лакедомонии. Согласно Атенею, он практиковался при воспитании юношей: Кассиадор называет его подателем целомудрия и производителем чистоты. Пифагорейцы одушевляли им себя по утрам к работе. Птоломей, установивший соответствие 8 напевов-8 небесным сферам, сравнивает дорический напев с солнцем: как

солнце иссушает влагу и прогоняет мрак, так этот напев уничтожает флегму, вялость, сон, грусть и смущение; он идет мужам славным, богато одаренным; он возвышен, лишен неги и распущенности.

В основе *второго Г.* лежит лидийский напев, который соответствует сангвиническому темпераменту; он порождает кротость, благосклонность, приятность; он усладителен, дышит удовольствием и употребляется при плясках; по Кассиодору, он отгоняет излишние заботы и отчаяние, утешает печальных: он сопоставлен Юпитеру.

В основе *третьего Г.* лежит фригийский лад, сравниваемый с морем; он бурный, возбуждающий, вызывающий негодование, им одушевлялись к битве, сильный и острый, глубоко задевающий душу; ему соответствует из стихов анапест; он включает большие скачки в своем движении и отвечает вкусу людей порывистых, стремительных, гневных, холериков, он ищет слов резких, воинственных. Платон и Аристотель предпочитали его вместе с дорическим напевом другим, но запрещали употребление его юношам ввиду его страстности.

В основе *четвертого Г.* лежит миксолидийский напев, названный так потому, что имеет нечто общее с лидийским напевом (2 гл.); он называется также локрским; он оказывает двоякое действие - то возбуждает к радости, то вдруг внушает печаль; он употреблялся древними в трагедии за то, что внушал грусть и в то же время придавал некоторую долю возбуждения и удовольствия. Пифагорейцы обозначали им гармонию 7-й сферы. Своей цельностью и связанностью он сообщает особый покой душе; он выше других напевов - своими тихими и приятными переходами. Отягченным мирскими заботами он внушает стремление к небесному, будит отупевший ум и более других напевов выражает действие на нас благодати Духа Святого.

Остальные четыре гласа называются "косвенными" первых четырех, представляя им некоторую противоположность (отрицательный полюс). Так, пятый Г. имеет в основе иподорийский напев, который в противоположность дорийскому навевал сон, почему пифагорейцы употребляли его вечером для укрощения забот; он отвечает вкусу вялых, грустных и несчастных, успокаивает душевные волнения, Аристотель называет его величественным, постоянным и важным и действие его сравнивает с действием на

Землю Луны, самой нижней планеты, влияющей на влажность: он - молящий, несколько плачущий напев, полный мольбы об избавлении от бедствия, позора и рабства.

Шестой Г. имеет в основе иполидийский напев, выражающий чувства благочестия, преданности, человечности, любви, грусти и плача; но скорбь здесь не молящая, как в предыдущем напеве, а проистекающая от любви, преданности, привязанности (употреблялся в молитвах Венере): он волновал и служил языком чувств, отличаясь плавным и связным течением звуков.

Седьмой Г. имеет в основе ипофригийский напев, мягкий, трогательный, укрощающий, подавляющий желчность, ласкательный. Им критяне и лакедомоняне отзывали от битвы: он подходит к словам, выражающим увещание, ласку, убеждение.

Восьмому Г. соответствует ипомиксолидийский лад, искусственно прибавленный, чтобы не лишить миксолидийский напев его косвенного напева, уподобляется своду небесному с его разнообразием звезд; он не выражает одного какого-либо чувства, но безразличен к ним: не выражаемое другими напевами можно передать этому, в чем он близок к 1-му гласу: он медлительно приятен и представляет непоколебимость будущей славы, но приятен людям скромным, со способностью глубокого созерцания; подходит к словам о вещах высоких, о небесном, к молитвам о блаженстве; это напев, достойный своего места.

Неудобные особенности греческих напевов нашли в церковных гласах смягчение и преобразование, здесь они очищены от всего греховного, чувственного. Что касается количества гласов, то число 8 могло быть выбрано и из-за его символичности. Это число, согласно святому Григорию Богослову и св. Дионисию Ареопагиту, являет образ вечности. Святой Иоанн Дамаскин в числе 7 видел все настоящее время, "Субботу Господню", а восьмой день - будущее состояние по воскресении мертвых и Страшном Суде. "Богослужение Церкви, разделенное или подведенное под число 8, выражает собою ту мысль, что жизнь христианская во времени и в вечности состоит во всегдашнем прославлении Господа, в вечном служении Ему" (Иоанн Дамаскин. Точн. излож. правосл. веры. IV, 23).

ГОВ НИЕ - это слово происходит от индоевропейского корня "хава", имеющего значение "благоговейное принесение жертвы"; этим

словом в практике Русской Православной Церкви издавна называется приготовление к святому Таинству Причащения. Г. продолжается несколько дней и касается как телесной, так и духовной жизни человека. Христианин должен приготовить себя к достойному принятию Святых Тайн. Ведь в Таинстве святой Евхаристии под видом хлеба и вина мы вкушаем самое Пречистое Тело Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа и Его Святую Кровь. Верующий и соучаствующий в Таинстве Божественной Евхаристии причащается Тела и Крови Богочеловека Иисуса Христа и через это таинственно соединяется с Ним. Это таинство любви Божией есть общение, союз Бога с человеком, через который человек достигает своего обожения. В Таинстве Причащения осуществляются слова Христа Спасителя: "Ядущий Мою Плоть и пьющий Мою Кровь пребывает во Мне, и Я в нем" (Ин. 6, 56).

Освящение, просвещение и обожение христианин получает тогда, когда приступает к Причащению с надлежащим духовным расположением - с сознанием святости и величия Таинства, с желанием в нем участвовать, с осознанием собственного недостойнства, с благоговением, благодарностью Богу за спасение, совершенное Им во Иисусе Христе, и за приобщение к преподаваемой Святыне. Если человек подходит к Причащению как только внешнему действию, обряду, совершая это к тому же лишь по обычаю или по каким-либо другим, не имеющим отношения к сущности Таинства соображениям, то к такому полностью относятся слова апостола Павла: "Кто будет есть хлеб сей или пить чашу Господню недостойно, виновен будет против Тела и Крови Господней. Да испытывает же себя человек, и таким образом пусть ест от хлеба сего и пьет из чаши сей. Ибо, кто ест и пьет недостойно, тот ест и пьет осуждение себе, не рассуждая о Теле Господнем" (1 Кор. 11, 27-29).

Телу предписывается воздержание, то есть телесная чистота и ограничение в пище - пост. Христос Спаситель постился в течение сорока дней, прежде чем начать Свое земное служение. Памятуя слова Господа к Своим ученикам, что они будут поститься, "когда отнимется у них Жених" (Лк. 5, 35), постились все апостолы. Все праведники и подвижники христианской Церкви несли подвиг поста. "В пениях, бдениях и пощениях образ быв твоим учеником..." -

поется в тропаре Преподобному Сергию, игумену Радонежскому. "Яко постников удобрение (украшение) и отцев красото!.." - славит Святая Церковь преподобного Иосифа, Волоцкого чудотворца.

Пост очищает духовную сущность человека, способствуя живому восприятию мира духовного. Поэтому христианин неукоснительно соблюдает все посты, установленные Православной Церковью. А если приобщение в Таинстве святой Евхаристии происходит вне установленных постов, то христианин должен говеть хотя бы два-три дня. Для тех, кто не может нести подвиг поста по причине болезни или слабости сил, пост может быть ослаблен или заменен другим послушанием.

Во время поста исключается пища животного происхождения, "скоромная" (от древнерусского "скором" - жир, масло): мясо, молоко, масло, яйца, а при строгом посте и рыба. Хлеб, овощи и фрукты употребляются в умеренном количестве. Ум не должен рассеиваться и отвлекаться на суетные, житейские обстоятельства.

Апостол учит нас: "Непрестанно молитесь" (1 Фес. 5, 17). А в дни приготовления к Причащению христианин должен усугубить свое молитвенное правило. Кроме этого надлежит посещать все храмовые богослужения, если позволяют обстоятельства. В канун Причащения, послушав вечернее богослужение в храме, нужно прочесть дома, кроме молитв на сон грядущим (вечерних), каноны Спасителю (Иисусу Сладчайшему с акафистом или Покаянный канон), Пресвятой Богородице (Молебный Одигитрии - Путеводительнице или канон Ей по гласу Октоиха на повечерии). Ангелу Хранителю и канон дня седмицы (в воскресенье вечером, под понедельник, - Бесплотным Силам, в понедельник вечером, под вторник, - Предтече Господню Иоанну, под среду - Честному Кресту, под четверг - Святителю Николаю с акафистом и святым апостолам, под пятницу - Святому Кресту, под субботу - Акафист Богородице и каноны всем святым и заупокойный). Читается также канон ко Святому Причащению. После полуночи не разрешается есть, а также пить, ибо древнейшая благочестивая традиция, согласно с Церковным уставом, предписывает приступать к Таинству Причащения после совершенного поста. Утром в день Причащения прочитываются утренние молитвы и Последование ко Святому Причащению, кроме канона, прочитанного накануне. Все указанные

каноны и молитвословия находятся в Молитвослове, а также в Правильниках и Канонниках.

Перед Причащением, согласно древней церковной традиции, необходима Исповедь, так как "пред принятием Святых Тайн надобно войти в себя, осмотреть свою душу, нет ли в ней грехов, и если есть, то надобно очистить себя исповеданием и получить разрешение в грехах своих от имени Церкви" (святитель Иннокентий Московский).

В первую очередь следует отбросить всякую вражду и злобу, которые служат препятствием к принятию Святых Тайн, уничтожая чистоту душевную, достигнутую постом и молитвой. "Если хочешь причаститься Тела Христова, то блюдись (храни себя), чтобы не было в сердце твоём гнева или ненависти против кого. Приступать к Чаше православному христианину следует не реже пяти раз в год: в день памяти святого, имя которого он носит, и по одному разу в течение каждого из четырех постов. Под руководством и с благословения духовного наставника миряне могут причащаться и чаще, уподобляясь христианам первых веков, причащавшимся за каждой Литургией.

ГОЛГ ФА (*греч.* "голгофа", из *арам.* גֻּלְגַּלְתָּא, *евр.* גֻּלְגֻלְתָּא - череп; ср. *лат.* calvario, *рус.* Лобное место) - место Распятия Иисуса Христа (Мф. 27, 33; Мк. 15, 22; Ин. 19, 17); расположено в районе пригородных садов и могил, к северо-западу от Иерусалима, за городской стеной. Позорная смерть Иисуса Христа вне пределов города рано стала символом бездомности, бесприютности христиан.

Средневековая иконография часто делала фоном сцены Распятия городскую стену Иерусалима. Что касается самого слова Г., оно представляет собой обозначение холма, круглого, как череп. Христианское богословие связало Г. с черепом Адама, провиденциально похороненным под Г., прямо под Крестом, чтобы Кровь Христа, стекая на него, телесно омыла Адама и в его лице все человечество от скверны греха. Г. рассматривали как "Пуп Земли", сакральный Центр мира.

ГОЛОВЩИ'К - первый певец на клиросе, имевший твердый голос, основательно знавший церковное пение. В хоре, предназначенном для исполнения древнерусских церковных

песнопений, не могло быть регента, его заменял Г., или запеваля, который указывал певчим время пения, тон, напев, темп, воодушевлял певцов к пению, придавая ему определенный характер и выражение. В некоторых русских монастырях до XIX века были хоры под управлением Г.

ГОЛОСОВЕДЕНИЕ, или движение голосов, - направление мелодии вверх или вниз. Движение голосов в партесном пении может быть троякое: 1) прямое; 2) боковое или косвенное; 3) противоположное.

При прямом движении два голоса повышаются или понижаются одновременно. При косвенном - один остается неподвижным в то время, как другой движется вверх или вниз. При противоположном - оба голоса следуют в противоположные стороны. Обыкновенно все три вида движения голосов чередуются в продолжение пьесы. К прямому движению относится еще четвертое, параллельное, когда оба голоса изменяют свою высоту на один и тот же интервал, например, движутся в терциях, секстах.

Г РНЕЕ М СТО - 13, 15, 18, 35, 36, 48, 49

ГОСП ДСТВА (греч. "кириотирес") - в христианской ангелологии, согласно святому Дионисию Ареопагиту, четвертый из девяти чинов ангельских, образующий с Силами и Властями вторую, среднюю триаду.

ГРАММАТИКА МУСИКИЙСКАЯ - сборник теоретических правил партесного пения. Под этим названием в XVII-XVIII веках были известны несколько сборников: "Музыкальная грамматика" Г. Липецкого, "Грамматика крюкового пения" А. Мезенца, И. Шайдурова и др.

ГРЕЧЕСКИЙ Р СПЕВ имеет в истории русского церковного пения два вида: 1) древний, известный из безлинейных рукописей - кондакарей, употреблявшихся от конца XI до XIV века и 2) поздний, известный из линейных нотных книг, начиная с половины XVII века до настоящего времени.

Мелодия древнего греческого распева до сих пор не объяснена и не прочитана однозначно; не сохранилось ни одной книги, излагающей это пение не кондакарным знаменем, а само кондакарное знамя не употребляется для записи мелодий после XIV века и потому стала достоянием исключительно археологии.

Поздний вид Г. ., или согласия, появился в Русской Церкви в XVII веке благодаря юго-западным певцам и главным образом некоему иеродиакону Мелетию, который был приглашен царем Алексеем Михайловичем в 1655 году для обучения придворных певчих греческому пению. Особенно полюбил это пение патриарх Никон; он ввел в богослужение даже текст греческих песнопений. Г. Р. осмогласен, но не представляет собою подлинного греческого пения, а есть производный от него, - притом упрощенный русскими певцами и приспособленный к славянскому тексту наших песнопений и общему характеру русского церковного пения. Г. ., сохраняющимся в нотных книгах, распет далеко не весь круг песнопений, а в современной практике Г. Р. удержался в самом незначительном объеме.

Характерными особенностями этого распева служат: живость и свежесть радостного религиозного чувства, задушевная теплота и музыкальность, с внешней стороны - свобода мелодического движения, легкость темпа и плавность голосоведения и в то же время церковность. К особенно выразительным песнопениям Г. Р. относятся: Непорочны Великой Субботы, Задостойник Рождеству Христову, ирмосы Пасхи. Из мелодий Г. Р. переложены на четыре голоса: Молебное пение Пресвятой Богородице, Благослови, душе моя, Господа (псалом предначинательный). Достойно есть (входное) - А. Ф. Львовым; Ангел вопияше - Д. С. Бортнянским; Непорочны - П. И. Турчаниновым.

ГРИГОРИОНСКИЙ ХОРОЛ - общее наименование песнопений, составляющих основу церковной католической музыки. Г. Х. сложился в результате отбора и переработки Римской Церковью множества местных церковных песнопений и унификации их в соответствии с идейными целями и эстетическими идеалами западного христианства.

Г. Х. явился одним из средств установления литургического единообразия Западной Церкви еще до разделения с Восточной.

При папе Григории Великом († 604) было обращено внимание на необходимость упорядочения литургических текстов. Кодификация текстов и напевов была осуществлена на протяжении второй половины VII века. Спустя 300 лет после кончины Григория Великого католическим песнопениям было присвоено его имя.

Песнопения были окончательно канонизированы и строго распределены в пределах годового богослужебного круга. Г. Х., представляя собой сгусток многовековой духовной и музыкальной культуры народов Западной Европы, оказывает глубокое воздействие на верующих. Они исполнялись мужским хором в унисон. В основе их текстов лежат библейские стихи и парафразы. Мелодии построены в так называемых средневековых ладах. Преобладание звуков равной длительности обусловило позднее наименование Г. Х. - кантус планус (ровное, плавное пение). После усвоения церковной музыкой многоголосия (на рубеже X-XI вв.) Г. Х. остался тематической основой (кантус фирмус) полифонических богослужебных произведений (месс, мотетов).

Г. Х. в принципе не допускал никакого развития и видоизменения. Однако на протяжении веков он не мог не испытывать воздействия светской музыкальной практики. Новые мелодические элементы, проникавшие в Г. Х. вопреки запретам, в известной мере видоизменяли его, расшатывая его канонический строй.

Эти влияния больше всего выявились в юбилеях, куда вставлялись секвенции и тропы. В XVI веке на Тридентском Соборе все тропы и почти все секвенции были изгнаны из католического богослужения.

ГР Б ГОСП ДЕНЬ - 18, 34.

ГУБ_о ГР ЦКАЯ (ИСТИР_оТЕЛЬНАЯ, АНТИМИ_нСНАЯ) - 15, 18, 42, 93, 100.

ГУМЕНЦ - 109.

Д

ДАРОН СИЦА - 15, 47.

ДАРОХРАНИ_тТЕЛЬНИЦА - 15, 34, 37, 42, 46.

Д ВЯТЬ ЧИН В АНГЕЛЬСКИХ (*слав.* "чин" соответствует *греч.* "таксис" и *лат.* *ordo* - "порядок", "ряд", - "отряд") - в христианской ангелологии ступени иерархии ангельских существ, Сил Бесплотных. По учению святого Дионисия Ареопагита, Девять чинов ангельских образуют три триады, перечисляемые (сверху вниз) в таком порядке: первая триада (характеризуемая непосредственной близостью к Богу) - Серафимы, Херувимы, Престолы; вторая триада (особенно полно отражающая принцип божественного мировладычества) - Господства,

Силы, Власти; третья триада (характеризуемая непосредственной близостью к миру и человеку) - Начала, Архангелы, Ангелы (в узком смысле). Святой Дионисий в своей ангелологии подвел итоги развития многовековой традиции выделения различных разрядов Бесплотных Сил. Эта традиция восходит к Ветхому Завету, где упоминаются Серафимы, Херувимы, Силы, Ангелы, в Новом Завете - Престолы, Господства, Власти, Начала, Архангелы. Христианские богословы IV века предлагали различные варианты классификации Ангелов (например, у святого Григория Богослова - Ангелы, Архангелы, Престолы, Господства, Начала, Силы, Сияния, Восхождения, Силы умные, или разумения. В "Апостольских Постановлениях" - Херувимы, Серафимы, Эоны, Воинства, Силы, Власти, Начала, Престолы, Архангелы, Ангелы). У св. Кирилла Иерусалимского более чем за столетие до святого Дионисия речь идет о Девяти чинах ангельских, перечисляемых в том же составе, но в несколько ином порядке. С другой стороны, на осмысление самого числа девять у св. Дионисия и его последователей повлияла неопифагорейская и неоплатоническая мистика чисел. "Девятирица" являет собой "триаду триад", как усугубление числа "три", сакраментальнейшего из чисел, и как развертывание вовне внутренних энергий Троицы.

Д ИСИС, деисисный чин или деисус, деисусный чин. На Руси слово "деисис" применялось и в более узком смысле, к трехчастной иконе, основному ядру алтарной преграды, и шире, ко всему чину (ряду икон с изображением молитвенно предстоящих Христу святых), и вообще к собранию икон. Характерно, что долгое время словом "деисис", и в период домонгольский, и после него, обозначали весь иконостас, то есть на Руси долгое время называли деисусом то, что греки называют темпломом. Еще в XVII веке Большой Московский Собор так называет иконостас. Этимологически это слово предположительно связывается с *греч.* "д исис" (молитва) или "дисс с" (двойной). Проф. Е. Голубинский объясняет применение этого слова к иконе надписью, которая делалась строителями храма на космитисе и затем была применена к темплону. Начиналась она словами: "д исис ту дулу Феу", то есть (сия Церковь) "моления раба Божия". Другие исследователи полагают, что это название произошло от содержания трехчастной иконы (моления). Это безусловно так, но

все же не объясняет применение этого слова ни ко всему иконостасу, ни к собранию икон, где могут быть иконы, не выражающие непосредственно моление.

Проф. Л. А. Успенский полагает, что на Руси греческое слово "деисис" было воспринято как составное из двух русских: его перевели, русифицируя, на что указывает и его транскрипция всегда через "у" (от собственного имени Иисус) и часто через "ять". Иначе говоря, слово было понято не столько в его прямом смысле, как "моление" (что, конечно, не исключалось), сколько в смысле более широком и глубоком, как деяние, дело Иисусово (отсюда написание через "ять"), как Домостроительство Христово. Весь состав классического иконостаса дает определенное основание для расшифровки слова "деисис" в его русской транскрипции и понимании именно в этом смысле. На Руси пошли по пути раскрытия основного и максимального смысла центрального образа Христа в соответствии с чинопоследованием Литургии как дела Христова. Все ряды иконостаса: деисисный чин, пророки, праотцы и праздники представляют собой, в конечном итоге, не что иное, как раскрытие смысла первой и основной иконы древней алтарной преграды, образа Христова, а еще ранее Креста, который сам понимается как дело Божие, как раскрытие господства Христа. Таким образом, понятно применение слова "деисис" к собранию икон вообще.

В росписи храмов Д. изображался на арке перед апсидой, над алтарной преградой. Повторял ли он Д. на самой преграде или же изображался на арке в тех случаях, когда на преграде его не было, - неизвестно. Во всяком случае, если он и перешел с арки на иконостас, то здесь нельзя говорить об изменении его места: по существу и по смыслу место это осталось тем же самым: Д. лишь вошел в круг изображений, которые более полно раскрывают его смысл.

Весь деисисный чин есть не что иное, как непосредственно развернутый Д. Он являет результат Боговоплощения и Пятидесятницы, исполнение Новозаветной Церкви, то есть исполнение того, что показано в трех верхних рядах иконостаса, и является поэтому центральной и главнейшей его частью. Основная тема чина - моление Церкви за весь мир. Святители, преподобные,

мученики, изображенные на столбах храма как столпы Церкви, здесь - ходатаи за грешников пред Престолом Божиим. Это молитвенное предстояние святых пред Престолом Судии представляет завершение каждого типа святости (епископской, мученической, княжеской...), каждого отдельного пути, указывая одеждами и атрибутами на их земное служение.

ДЕМСТВЕННОЕ ПЕНИЕ (греч. "демос" - народ, или лат. *domesticus* домашний) - один из видов древнерусского церковного пения. Получил распространение в Новгородской, а затем в Московской Руси в XV-XVII веках. Рукописные памятники сохранились с XVI века. В конце XVI и в XVII веков Д. П. становится многоголосным. По сравнению с уставным знаменным пением Д. П. отличалось более богатой и распевной, нередко прихотливой мелодикой, обилием украшений, более частым использованием широких скачков, большим ладовым и ритмическим разнообразием. Не связанное столь строго с церковными гласами и традиционными попевками, Д. П. включало свежие мелодические обороты народно-песенного происхождения. Оно применялось в праздничном и архиерейском богослужении и в московском придворном быту, при различного рода торжествах, встречах и венчании царей, праздновании военных побед и т. п. Существовала особая разновидность знаков - "демественная азбука". Общепринятое ранее мнение о том, что Д. П. первоначально (возможно, еще в Киевской Руси) представляло собой домашнее, внехрамовое одноголосное духовное пение, оспаривается современными исследователями.

ДИАКОН - 23.

ДИАКОНИСА - женщина-диакон в Древней Церкви. Институт диаконис возник во времена апостолов, т. к. исполнение обязанностей диакона одними мужчинами во многих случаях было сопряжено с неудобствами. Д. исполняли следующие обязанности: 1) приготавливали женщин к принятию Крещения, объясняли им значение отдельных священнодействий чинопоследования, вопросов и ответов, задаваемых по время его совершения, обучали поведению после совершения таинства; 2) помогали священнослужителям во время самого Крещения; 3) исполняли поручения епископов, посещая больных и бедных женщин; 4) стоя у дверей храма, размещали

входящих женщин по порядку и следили за их поведением по время богослужения.

В Апостольских постановлениях (IV в.) сохранились остатки очень древнего чина посвящения Д. Таким образом, в первые века христианства Д. причислялись к клиру и посвящались через особое рукоположение. Об этом сохранилось 19-е правило 1 Вселенского Собора. Матвей Властарь (XIV в.) свидетельствует, что во время посвящения Д. епископ, сняв омофор, возлагал на шею Д. диаконский орарь, который она носила обоими концами вперед. Причащались Д. после диаконов, приняв чашу из рук епископа, они сами ставили ее на престол. Чин Д. часто упоминается в церковно-юридических документах (IV Вселенский Собор, пр. 15; VI Всел. Собор, пр. 14, 40 и 48; Василий Великий, пр. 24; VI новелла Юстиниана и другие). В Средние века чин диаконис в Восточной Церкви перестал существовать, вытесненный монашествующими женщинами.

В Русской Православной Церкви чина диаконис, по-видимому, не существовало. Однако в начале XX века была сделана попытка ввести служение Д. В Москве готова была открыть свою деятельность первая община Д. Но резкий протест консервативно настроенной части иерархии остановил начинание.

В наше время роль женщины в жизни Русской Православной Церкви значительно возросла, так как более 80% верующих составляют женщины. В связи с этим вопрос о восстановлении чина Д. стал весьма актуальным. На практике в большинстве приходов женщины (как правило, пожилого возраста) выполняют обязанности чтеца, певца и свещеносца и в соответствии с каноническим правом должны быть посвящены в эти церковные должности с ношением стихаря. Однако в Русской Церкви хиротесия над женщинами никогда не совершалась.

ДИОКОННИК (РИЗНИЦА, СОСУДОХРАНИЛИЩЕ) - 19, 52.

ДИКИРИИ - 15, 74, 101, 102.

ДИСКАНТ, иначе сопрано - женский или детский высокий голос, отличающийся силой и мягкостью. Диапазон - от "до" первой октавы до "соль" и выше. В хоровом пении партия Д. иногда делится на две: первые и вторые Д. В отличие от нижних голосов

хора, варьирующих основную мелодию, Д. иногда образует самостоятельную украшающую мелодию.

ДИ'СКОС - 15, 16, 18, 38, 83-85.

ДОГМОТИК - богородичное песнопение, которое поется на великой вечерне после стихир на "Господи, воззвах", "Слава, и ныне". В Д. прославляется Божия Матерь и содержится догматическое учение Святой Церкви о неискусомужном рождении Богочеловека Пренепорочной и Пречистой Девой Марией, Которая, став Материю, осталась Девой. И о том, что в рожденном Ею Господе неизменно, неслиянно и нераздельно соединены два естества: Божеское и человеческое. Величая Пресвятую Деву, песнопевец прославляет воплотившегося от Нее Сына Божия, Царя Небесного, Который по человеколюбию принял плоть нашу от Девы Чистой. Он есть Единственный Сын Божий: "сугуб естеством, но не ипостасию", то есть в Нем два естества: Божеское и человеческое, но одно лицо (одна ипостась). Исповедуя, что Он есть истинно совершенный Бог и совершенный Человек и, воспевая Христу Богу славу, Святая Церковь тем самым возвеличивает Безвестную Матерь, к Которой мы обращаемся, дабы Она молила Сына Своего о помиловании душ наших.

Помимо всенощного бдения Богородичны догматики поются и на седмичные дни: на субботы поется Богородичен 1, или Д. гласа настоящего, который звучал в течение всей минувшей седмицы (кроме тех случаев, когда суббота совпадает с двенадцатым праздником, а также предпразднством, попразднством или отданием праздников Рождества Христова и Богоявления Господня); на праздники святым со славословием, полиелеем и бдением, если только они не приходятся на субботу, поется Богородичен догматик но гласу, на который исполнялась стихира на "Слава", на субботу же поется Д. гласа недели.

ДУХОВ НСТВО - 23, 24.

Е

ЕВАНГЕЛИЕ НАПРЕСТ ЛЬНОЕ - 15, 16, 18, 42, 45-46.

ЕВАНГЕЛИЯ ЧТЕНИЕ бывает на утрени, Литургии, редко на вечерне, в чинопоследовании всех Таинств, на молебне, в чине погребения, пострижения в монашеский чин, освящения храма и других. Чтение предваряется пением стиха: "Слава Тебе, Господи,

слава Тебе". Этот стих в Великую Пятницу заменяется другими - "Слава страstem Твоим, Господи" и "Слава долготерпению Твоему, Господи".

ЕВХАРИСТІЯ (ПРИЧАЩЕНІЯ ТѢИНСТВО) - 276-279.

ЕДИНОРДНЫЙ СЫНЕ - песнь, в которой Святая Церковь кратко выразила Православное учение о Богочеловечестве Господа Иисуса Христа, воплотившегося и пострадавшего ради нашего спасения. Поется после 2-го антифона на Литургии.

ЕКСАПОСТИЛОРИИ, СВЕТИЛЕН - песнопение на утрени после 9-й песни канона. Это нигде более не повторяющаяся песнь утрени, она занимает исключительное положение в богослужении. Как показывает само его название "светилен" (*греч.* "фотагогикон"), он воспеваeт Бога как Свет и Подателя света. Так, С. постной утрени наполнены световыми образами: "Свет сый, Христе, просвети мя Тобою" (8 гл.). Будничные С. часто пользуются этим понятием ("Твоими Ангелы" или: "святыми", "всю землю просветивый" - С. понед. и субб.). Та же мысль выражена в С. величайших праздников (Рождество Христово: "Посетил ны естъ свѣше Спас наш, Восток востоков, и сущій во тьме и сени обретохом истину"; Крещение: "... сущія во тьме и сени сидящія просветил естъ, ибо прииде и явился свет непріступный"; Пятидесятница: "... свет Отец, свет Слово, свет и Святый Дух"; Преображение: "Свете неизменный, Слове света Отца нерожденна, в явлении светѣ Твоем днесъ на Фаворе свет видехом Отца, свет и Духа, светом наставляющаго всю тварь"). Такое содержание не обязательно для С.: обычно они прославляют празднуемое событие (ср. "Плотію уснув"), почему С. чаще называются ексапостиларіями. Название С. полностью применимо лишь к постным Е., которые все говорят о свете. Занимающие же их место песнопения на будничных, воскресных и праздничных утрених в греческих богослужебных книгах называются только Е., в славянских же - так и иначе. По отношению к будничным, название С. прилагается в Типиконе, гл. 9 и 16, название Е. - в Октоихе и Следованной Псалтири; к воскресным - название С. в Типиконе и Е. - в Октоихе. Название "ексапостиларион" (послание, отсылка) объясняют или тем, что они прославляют послание апостолов на проповедь, о чем говорится в Е. воскресных, но только в воскресных, и далеко не во всех, или, что вероятнее, тем, что для

пения его певец выходит на середину церкви, что и ныне требуется для некоторых Е. (см. Великий понедельник). Напев С. не следует гласовой мелодии, а совершенно самогласен (близкий к кондакарному), чем С. тоже выделяется из всех песнопений утрени. В великие праздники он, как и тропарь, поется трижды.

Воскресные Е. тем отличаются от других изменяемых песнопений воскресного бдения, что тесно связаны с содержанием утреннего Евангелия и потому прославляют многостороннее празднуемое событие с одной стороны, притом с более частной, чем раскрытая в Евангелии: в них говорится о шествии жен-мироносиц к апостолам и апостолов к языкам для проповеди Воскресения Христова. Воскресные Е., подобно С. святых и в противоположность великопраздничным С. имеют, как и все воскресные песни, Богородичен. Тогда как все воскресные Богородичны, исключая неизменяемые, прославляют Богоматерь без отношения к событию Воскресения, очень редко намекая на последнее отдельными выражениями, каждый специальный Богородичен весь посвящен изображению того участия, которое принимала Она в этом событии ("со учениками радовалася ѱзи..." - екс. 1, "Твоего Сына яко видела ѱзи от гроба воскресша..." екс. 9, "Воскресшаго Господа тридневно от гроба, Дево, моли..." - екс. 10), за единственным исключением екс. 8. Такое исключительное содержание этих Богородичнов вполне соответствует исключительности в ряду песнопений Е., который поется только раз на бдении. Воскресная радость, как бы все усиливаясь и более охватывая все существо молящихся, к концу канона достигает той степени, когда молящийся уже не может думать ни о чем, кроме Воскресения. Потому отселе и Богородичны (по Е. и хвалитных) становятся воскресными, а последний воскресный тропарь и вовсе не имеет Богородична.

Если святой имеет С. (а последний имеют и многие малые святые, - см., напр., 27 сент.), то на "Слава" поется его С., но на "И ныне" Богородичен не минейного С. (который всегда имеет при себе Богородичен), а воскресный. Так даже у великих святых. Это ввиду специального - воскресного - содержания этих Богородичнов. Только в праздники Господские (соединяющие свою службу с воскресною), Богородичные, их пред-и попразднства воскресный Богородичен С. заменяется их С.

ЕКТЕНИЯ' - напряженное, прилежное моление всех присутствующих на богослужении в храме; встречается в богослужебных текстах, начиная со II века. Е. делится на ряд кратких прошений, прерываемых пением молитвенных восклицаний: "Господи, помилуй", "Поддай, Господи". Эти прошения по древней традиции возглашаются диаконом, почему Е. в древних памятниках называлась "та диакона" - "диаконаства". Ввиду того, что диакон не является священнодействующим лицом в собственном смысле, Е. составляется в основном в выражениях, приглашающих к молитве и указывающих на предметы ее. Но по временам (на великой ектений в конце, в последнем прошении, а на сугубой и просительной в начале) это приглашение возвышается до настоящей молитвы ("Заступи, спаси...", "Помилуй нас, Боже..."). В современной литургии различают четыре вида ектений: великая, малая, сугубая, просительная.

ЕКТЕНИЯ' ВЕЛИКАЯ - первая Е., на важнейших суточных службах называемая с древности "мирные" (прошения). Каждое прошение диакон сопровождает поясным поклоном. От трех других видов Е. она отличается полнотою, возвышенностью и таинственностью содержания. Свое моление она начинает не с каких-либо частных духовных нужд, а с высшего мира, который апостол называет "превосходящим всякий ум". С этих поистине надоблачных высот В. Е. в своих 14 прошениях (с возгласом 15) постепенно спускается к более и более близким нам кругам: к миру, к прошению "о благостоянии святых Божиих церквей", к прошению об их предстоятелях и служителях, о светских властях, "о граде сем" (обители сей), о стране и ее нуждах, о всех, кто наиболее нуждается в Божием заступничестве, "о плавающих, путешествующих, недугующих, страждущих и плененных", и только в самом конце к нам самим. Моление заканчивается призывом обратиться за ходатайством в нуждах наших к святым и особенно к Матери Божией, к Которой прилагаются те же 7 высоких титулов, что и в литургийном возгласе ("Изрядно о Пресвятей..."), обратиться в сладостной и покойной надежде на исполнение молитвы. Заключается Е. прославлением, в котором слава Божия выявляется как высшее основание и цель мира. Как высший, ангельский род

молитвы, заключающий именование Пресвятой Троицы, произносит сам священник.

ЕКТЕНИЯ' МОЛАЯ - сокращение В. Е. Троекратно повторяемая за 1-й кафисмой, М. Е. разнообразится возгласом; на 1-й ектений: "Яко Твоя держава и Твое есть Царство и сила и слава...", на 2-й: "Яко благ и Человеколюбец Бог еси и Тебе славу возсылаем...", на 3-й: "Яко Ты ъси Бог наш, Бог миловати и спасати и Тебе славу возсылаем..." Эти возгласы представляют постепенное раскрытие свойств Божиих. Если возглас В. Е. указывает неопределенно, вообще на достопоклоняемость Божию (величие), то второй указывает на силу и мироправление, третий - на благость и промысл о людях, четвертый на полное откровение Божества в искуплении. М. Е. начинается с формулы "Паки и паки" (еще и еще).

ЕКТЕНИЯ' ПРОСИ'ТЕЛЬНАЯ - в этой Е. верующие молят Господа о благах временных и вечных.

ЕКТЕНИЯ' СУГУ'БАЯ - в ней верующие, усердно молясь Богу о всех своих нуждах, прибегают с сердечным дерзновением к Его милости и человеколюбию.

ЕЛ Й - масло, - наряду с пшеницей и вином - один из главных продуктов питания, которыми Бог насыщает Свой верный народ (Втор. 11, 14), на земле, богатой масличными деревьями (6, 11; 8, 8), на которой Он поселил его по Своему благоизволению. Е. - благословение Божие (7, 13; Иер. 31, 12), лишение которого служит наказанием за неверие (Мих. 6, 15; Авв. 3. 17), ъ изобилие которого - знамение спасения (Иоил. 2. 19) и символ эсхатологического блаженства (Ос. 2, 24). Притом Е. - не только пища (3 Цар. 17, 14; 4 Цар. 4, 1-7): он также - основа для приготовления благоуханного мира. В ветхозаветные времена миро служило для умащения тела (Ам. 6, 6; Есф. 2, 12), для укрепления членов (Иез. 16, 9) и для смягчения ран (Ис. 1, 6; Лк. 10. 34), наконец, Е. в светильниках служит для освещения (Исх. 27, 20; Мф. 25, 3-8).

Закон, данный через Моисея, запретил пользоваться елеем для воздаяния культа Ваалу, ибо плодородие земли исходит не от него; нельзя возливать елей также для снискания союза с языческими царствами, ибо спасение народа Божия зависит исключительно от его верности Завету с Богом Истины (Ос. 2. 7, 10; 12, 2). Чтобы быть верными Завету, недостаточно предоставлять священникам

самый лучший Е. (Числ. 18, 12) или, согласно обрядам, примешивать его к приносимым жертвам (Лев. 2, 1-14; Числ. 15, 4; 28-29), или совершать возлияние Е. "неисчетными потоками": исполнением этих правил может угодить Богу только тот, кто ходит перед Ним путями правды и любви (Мих. 6, 7).

Как Е. есть знамение благословения Божия, так зеленеющее масличное дерево символизирует праведника, благословенного Богом (Пс. 51, 10; 127, 3; ср. Сир. 50, 10), и Премудрость Божию, открывающую в Законе путь правды и блаженства (Сир. 24, 14, 19-23). Что же касается двух маслин, Е. от которых поддерживал свет в светильнике с семью лампадами (Зах. 4, 11-14), то они означали двух "сынов елей", двух Помазанников Божиих - царя и первосвященника, которые призваны просвещать народ и вести его по пути спасения. Часто Е. уподобляют все то, что неуловимо проникает внутрь (Притч. 5, 3; 27, 16; Пс. 108, 18). Главным же образом в нем видят улаждающее и радующее своим запахом миро - прекрасный символ любви (Песн. 1, 2), дружбы (Притч. 27, 9) и счастья братского единения (Пс. 132, 2). Е. - символ радости, ибо от него, как и от радости, у ученика блистает лицо (Пс. 103, 15). Поэтому возлить Е. кому-либо на голову - значит пожелать ему радости и счастья и оказать ему знак дружбы и почета (Пс. 22, 5, 91, 11; Лк. 7, 46; Мф. 26, 7).

Е. помазания в наивысшей степени заслуживает названия "елей радости" (Пс. 44, 8); это - внешний знак избрания Богом, сопровождающийся излитием Духа Святого, овладевающего избранником, дарующего ему царское достоинство (1 Цар. 10, 1-6; 16, 13). Эта связь помазания и Духа является источником основной символики Е. в христианских таинствах, особенно в Таинстве Елеосвящения (соборования) больных, упомянутом уже в послании Иакова (Иак. 5, 14; ср. Мк. 6, 13). Священный Е. сообщает христианину многообразную благодать Духа Святого, Который соделал Иисуса Помазанником в высшем и абсолютном смысле слова и явил Его Сыном Божиим. В Послании к Евреям (1, 9) ко Христу для засвидетельствования Его Божества применяются слова из Пс. 44, 8: "Ты возлюбил правду и возненавидел беззаконие, посему помазал Тебя, Боже, Бог Твой елеем радости более соучастников Твоих".

ЕЛЕОСВЯЩЕНІЯ ТѢИНСТВО (СОБРОВАНІЕ) - 300-312.

ЕПАРХІЯ (*греч.* "епархии" - провинция, область) - церковно-административный округ во главе с епископом. В Русской Православной Церкви границы Е. в настоящее время, как правило, совпадают с границами области (или нескольких областей), края, республики.

ЕПИСКОП - 23.

ЕПИТРАХИЛЬ - 129, 130.

РЕСЬ (*греч.* "ересис" - взятие, овладение, захват, завоевание). Слова раскол и Е. обозначают значительное и длительное разделение христианского народа на двух различных уровнях: раскол - это разрыв в иерархическом единстве и общении всех членов ранее единой Церкви; Е. - разрыв в исповедании самой веры, то есть разделение в вопросах догматических, литургических и, как следствие, экклезиологических и иерархических. В Ветхом Завете интеллектуально-догматическое содержание веры было так ограничено и мало разработано, что Е. не возникали. Испытание Израиля заключалось не в том, чтобы "выбирать" что-либо своевольно в системе определенных догматов, а в том, чтобы пойти "служить богам иным, которых не знал ты и отцы твои" (Втор. 13, 6). Это было отступничество и идолопоклонство, а не Е. Соблазнитель и соблазненные, заблудшие и отпавшие от Единого Бога и Спасителя Израиля не нарушали единства избранного народа, но подвергали себя отсечению и отвержению от него (Втор. 13, 6).

Лишь в новозаветных Писаниях (2 Пет. 2, 1; Тит. 3, 10) появляется полное значение слова "ересь". Для апостола Павла Е. (1 Кор. 11, 19) немногим отличаются от "схизмы" - разделения (1 Кор. 11, 18). Разделения (расколы) в общине приводят к соперничающим партиям или сектам (с собственными учениями, наподобие существовавших в иудаизме: саддукеев (Деян. 5, 17), фарисеев (15, 5; 26, 5), назореев (24, 5-14; 28, 22)).

Отношение Церкви к доктринальным заблуждениям было двояким. Ее единству сперва угрожал кризис, вызванный иудействующими. Позднее некоторые отошли от веры во Христа (1 Ин. 4, 3): "Они вышли от нас, но не были наши" (2, 19), подобно ученикам, которые в Капернауме отказались уверовать в Иисуса Христа (Ин. 6, 35; 64) и отошли от Него.

Из-за допущения язычников в Церковь очень скоро возник вопрос о важности соблюдения правил иудейского обряда, сохраненных иудео-христианами. Возложить соблюдение этих правил на язычников, обратившихся ко Христу, значило бы признать необходимость иудейского обряда для спасения. Именно таково было притязание иудействующих (Деян. 15, 1). По мнению апостола Павла, Христос таким образом становился ненужным, а Крест - бездейственным: искать свою праведность в Законе - значило отойти от Христа, отпасть от благодати (Гал. 5, 1-6). Церкви угрожало разделение. Поэтому Павел хотел получить во что бы то ни стало от иудео-христианской части Церкви, в особенности от "Иакова, Кифы и Иоанна" (2, 9), согласие на свободу от соблюдения иудейских обрядов для христиан из язычников (2, 4: 5, 1). Он получил это согласие на Апостольском Соборе 49 года (Деян. 15: Гал. 2, 1-10), иначе бы он "напрасно подвизался" (Гал. 2, 2), то есть апостольское откровение (Еф. 3, 3-5) впало бы в противоречие с самим собой: "Кто благовествует вам не то, что вы приняли - да будет анафема" (Гал. 1, 9).

Но проповедь апостола Павла должна была столкнуться и с эллинской мудростью. Увлечение Коринфян этой мудростью имело для них некоторые последствия вероучительного характера: они сочли себя в праве выбирать между Павлом, Аполлосом и Кифой, как эллины выбирали между школами философов, и оставались глухи к "слову о Кресте", проповеданному всеми Апостолами (1 Кор. 1, 17), или же отрицали воскресение мертвых, лишая проповедь и веру их основного содержания - Воскресения Христова (15, 2; 11-16). Позднее иудейские умозрения смешались с эллинистическими, чтобы поставить под угрозу веру Колоссян в первенство Христа (Кол. 2, 8-15; Еф. 4, 14-15) и вернуть их в область "теней" (Кол. 2, 17). К концу апостольского века усилилась опасность прегностических измышлений, заимствованных от неправовой иудейской мысли и мысли языческой (1 Тим. 1, 3-7, 19; 2 Тим. 2, 14-26: 3, 6-9; Тит. 1, 9-16; Иуд. 19; Откр. 2, 2, 6, 14). Некоторые "лжепророки" (1 Ин. 4, 1) отрицали даже, что Иисус был Сыном Божиим, "пришедшим в плоти" (1 Ин. 2, 22; 4, 2: 2 Ин. 7). Будь то в Коринфе, в Колоссах или в иных городах эти уклонения от истины, порождая споры и разделения, имели своим источником упорную гордыню тех,

которые, не принимая с покорностью учения, единодушно проповедуемого в Церкви (Рим. 6, 17; 1 Кор. 15, 11; 2 Пет. 2, 21), и "звращали его, стремясь превзойти его своими измышлениями (2 Ин. 9). Поэтому опаснейшие 113 них подвергались отлучению (Тит. 3, 10; 1 Тим. 1, 20; Иуд. 23; 2 Ин. 10). Эта суровость Нового Завета к лжеучителям подчеркивает всю ценность веры "не потерпевших кораблекрушения в вере" (1 Тим. 1, 19; 2 Тим. 3, 8) и тесно связывает нас с Церковью, всегда побеждающей заблуждения, грозящие "залогам здравого учения", принятого от апостолов (2 Тим. 1, 13).

Ж

Ж ЗЛ (П СОХ) - 14, 104, 105.

Ж РТВЕННИК (ПРЕДЛОЖЕНИЕ) - 13, 14, 16, 18, 35, 36, 50, 51.

З

ЗАВ СА (КАТАПЕТОСМА) - 13, 15, 62, 63.

ЗАДОСТ ЁНИК - ирмос 9-й песни утреннего канона с припевом или без припева, который поется в двенадцатые праздники вместо песнопения в честь Богородицы "Достойно есть". Например, в Типиконе, в последовании утрени на Рождество Богородицы (8 сент.), сказано, что вместо "Достойно есть" поется ирмос "Чужде матерем девство" - до отдания, с припевом праздника (припев помещен в 59-й главе Типикона и в Ирмологии).

На Литургии Василия Великого вместо "Достойно есть" поется Богородичен 8-го гласа: "О Тебе радуется". В Великий Четверг поется ирмос без припева "Странствия Владычня", в Великую Субботу - "Не рыдай Мене, Мати" - также без припева. От недели Пасхи и до Вознесения поется задостойник с припевом: "Ангел вопияше" и 9-я песнь - "Светися, Светися".

ЗАП В, возгласование, или почин - более или менее краткое начало мелодии, стоящее вне прочих строчных групп по своему устройству, но иногда тесно соединенное с ними по внешнему виду; 3. характерен для церковного пения до XVIII века и пения старообрядческого. Запевная строка пелась одним головщиком внятно и медленно; певцы или повторяли за ним первые слова песнопения, или же продолжали следующие до конца. В современном церковном пении 3. сохраняется при пении пасхального канона и стихир.

ЗАПРЕСТ ЛЬНЫЙ (ВЫНОСИ Ё) КР СТ - 55, 56.

ЗАПРЕСТ ЛЬНЫЙ (ВЫНОСИ Й) БРАЗ Б ЖИЕЙ МОТЕРИ - 55, 56.

ЗАХАРИЯ (евр. "Яхве вспомнил") И ЕЛИСАВЕТА (евр. "Бог Завета") - родители Иоанна Крестителя. В Новом Завете рассказ о них содержится только в Евангелии от Луки. Захария был священником Иерусалимского храма "из Левиевой чреды" (Лк. 1, 5), то есть принадлежал к одной из 24 наследственных групп, поочередно исполнявших свои культовые обязанности; согласно позднейшим апокрифам, Захария - первосвященник. Елисавета также происходит из священнического рода потомков Аарона. Они были "праведны перед Богом", однако у них, как у Иоакима и Анны, другой четы новозаветных родителей (Богоотцов - согласно православноцерковному именованию), до старости не было детей. Когда Захария служил в храме, ему явился Архангел Гавриил, предсказавший, что у Захарии и Елисаветы родится сын, которого следует назвать Иоанном и которому суждено стать Предтечей Христа. Захария сомневается в возможности исполнения обещанного, ссылаясь на преклонный возраст свой и жены (ср. такое же сомнение Авраама и Сарры в книге Быт. 17, 17; 18, 12). Как знамение и одновременно наказание за маловерие он лишается дара речи. Немота должна разрешиться только с рождением младенца. Елисавета пять месяцев скрывает свою беременность. Между тем Дева Мария, родственница Елисаветы (Лк. 1, 36), девственно зачавшая Иисуса Христа во время шестого месяца беременности Елисаветы, отправляется из Галилеи в Иудею навестить Елисавету: та по радостному "взыганию" сына в ее чреве и по вдохновению свыше понимает, что перед ней Мать Мессии. После трехмесячного пребывания в доме Елисаветы Мария возвращается в Назарет, а Елисавета рождает сына. Семья намерена назвать его именем отца, но немой Захария пишет на дощечке для письма: "Иоанн имя ему" (Лк. 1, 63). Тотчас же к Захарии возвращается дар речи. "По всей нагорной стране иудейской" взволнованы этим знамением, а Захария пророчествует о наступлении мессианского времени и о призвании своего сына (Лк. 1, 67-80). Позднее византийское предание, получившее широкое распространение в Средние века, повествует далее, что Елисавете пришлось бежать с младенцем от злых умыслов царя Ирода в пустыню и что там мать и ребенка укрывала

чудесно расступившаяся перед ними, а затем затворившаяся скала. Захария за отказ назвать местопребывание жены и сына убит людьми Ирода в храме; его кровь превратилась в таинственный камень. Православная Церковь чтит память Захария и Елисаветы 5 сентября.

ЗВЕЗДИ́ЦА - 15, 16, 18, 38, 87.

ЗВОНЦЫ́ - 97.

ЗВУКОРЯ́Д ЦЕРК ВНОГО П НИЯ - церковная гамма, отличающаяся как от современной общемузыкальной гаммы, так и от средневековых западных церковных тонов. Отличие прежде всего заключается в том, что звуки церковной гаммы не имеют абсолютной высоты и что З., будучи по природе диатоническим, не допускает никаких изменений в себе. Существенное отличие заключается в самом устройстве Ц. З., которое напоминает древнегреческие тетрахорды и системы. Ц. З. состоит из звуков: соль, ля, си, до, ре, ми, фа, соль, ля, си-бемоль, или иначе - из трех диатонических тетрахордов, построенных одинаково. Между первым и вторым звуками находится интервал целого тона, между вторым и третьим - также целого тона, и наконец - между третьим и четвертым - интервал полутона. В З. таких тетрахордов три: 1) соль, ля, си, до; 2) до, ре, ми, фа; 3) фа, соль, ля, си-бемоль. Они соединены в одну систему посредством общих звуков (до, фа), которые служат одновременно концом одного тетрахорда и началом другого. В древнегреческой музыке такие тетрахорды назывались "соединенными", а все три тетрахорда составляли вместе так называемую "малую совершенную систему". Полный З. Ц. П. имеет вид: соль, ля, си, до, ре, ми, фа, соль, ля, си-бемоль. Иногда в церковном пении встречаются звуки выше си-бемоль или ниже соль; эти присоединяемые звуки будут принадлежать уже к тетрахордам прибавочным и должны подчиняться тому же закону следования звуков по тетрахордам, то есть рядом с соль должен стоять звук фадиез, после си-бемоль - до.

ЗНО́КИ (ЗНО́МЕНИЯ) - 10, 14.

ЗНО́МЕНИЯ (ЗНО́КИ) - 10, 14.

ЗНО́МЕННЫЙ РАСП В - система старинных православных церковных напевов. Название происходит от *ст. слав.* "знамя" - певческий знак. Знамена (или крюки) применялись для записи

напевов. З. . имеет различные варианты, связанные с формами богослужений (большой и малый З. .), с именем народа, города (болгарский, киевский З. . и т. п.) или же предполагаемого автора (Лукошков, Баскаков З. . и т. п.). Большинство вариантов относится к XVII веку. З. . основан на системе осмогласия. Напевы каждого гласа слагаются из попевок. Текст мог быть распет разными мелодическими приемами, что предоставляло значительную творческую инициативу церковным певчим. Начиная с XVI века имеются письменные свидетельства многоголосного исполнения З. ., особенно развившегося во 2-й половине XVII века. З. . был канонизирован Русской Православной Церковью во 2-й половине XVIII века в виде свода основных одноголосых песнопений. В многоголосом изложении (фактически принятом Церковью со 2-й пол. XVII в.). З. . подвергался более или менее свободному варьированию, особенно в XVIII и XIX веках (обработки Бортнянского, Львова, Кастальского и др.). Одноголосая форма З. . сохранилась только у старообрядцев.

ЗОЛОТ Е ЧИСЛ - 588.

И

ИЕР Й (СВЯЩЕННИК) - 23.

ИК НА - 10-12, 37, 38, 53-57, 59, 60, 152-196.

ИКОНОГР_оФИЯ - 152-196.

ИКОНОПОЧИТ_оНИЕ - 11, 13, 161-175.

ИКОНОСТ_оС - 19, 34, 60-67.

И'КОС (*греч.* - "дом") - вторая часть строфы акафиста. В первой своей трети заключает более пространное развитие темы, содержащейся в кондаке. Во взаимно соответствующих стихах И. единообразны по числу слогов. Сам термин возник, по-видимому, вследствие буквального перевода сирского слова ܕܝܡܐ, что значит "дом" и "строфа". И. состоит из 12 воззваний, начинающихся призыванием имени Господня, или "хайретизмой" - приветствием Ангела Благовестника, обращенного ко Пресвятой Богородице: "Радуйся..." В этих молитвенных воззваниях представлены как ветхозаветные преобразования, так и их новозаветное свершение, описываются величие и совершенства Божии, святость избранных Его и благодеяния, явленные и постоянно являемые верующим по

благости Божией и по ходатайству Пресвятой Богородицы, Ангелов и святых.

ИЛИТ Н - 15, 18, 42.

ИНДИ'ТИЯ - 18, 40, 42, 51, 52.

ИНДИ'КТ - 583.

ИНДИКТИ Н - 583.

И'НОКИНЯ - 37.

ИОАКИ'М И ѦННА (евр. - "Яхве воздвигнет"; "благодать", "милость") согласно Священному Преданию родители Девы Марии, чета ближайших предков Иисуса Христа (церк. слав. "Богоотцы"). В канонических новозаветных текстах И. и А. не упоминаются. Первоисточник многочисленных преданий об И. и А. - раннехристианский апокриф "Рождество Марии", возникший около 200 года, по-видимому, в Египте, и получивший впоследствии название "Первоевангелие Иакова". По преданию, И. происходил из колена Иуды, из царского и мессианского рода Давида (будучи, таким образом, родичем Иосифа Обручника), а А. - из колена Левия, из священнического рода Аарона; в их браке соединилось наследственное преемство царского и священнического сана. Тот и другой сан получал утверждение в их личной праведности ветхозаветного типа. Будучи людьми состоятельными, они треть своих доходов отдают на жертвоприношения и пожертвования в Иерусалимский храм. Треть - на дела милосердия, и только треть оставляют себе. До преклонных лет, несмотря на все их молитвы, им было отказано в потомстве. Когда И. в очередной раз явился в храм с жертвой, его оттолкнули на том основании, что его бездетность - очевидный знак отверженности, а значит, и его жертва негодна Богу, Глубоко удрученный старец ушел из дому и жил с пастухами, в долгих жалобах оплакивая свое бесплодие среди общего плодородия природы, пока Ангел ни велел ему возвращаться к жене, обещав рождение Младенца; то же обещание получила на молитве и А. Радостная встреча постаревших супругов у Золотых ворот Иерусалима - излюбленная тема живописи Средних веков и Возрождения. И. и А. три года воспитывали поздно родившуюся Дочь. Византийская иконографическая традиция знает изображения этой четы, склонившейся над Марией, Которая делает Свой первый

шаг, - мотив, имеющий соответствие в том же апокрифе. Затем по обету родители посвящают Марию Богу и отдают Ее в храм.

Отношения И. и А. - воплощение наиболее полной чистоты в браке, выражение христианской мистики брака, отмеченное печатью чуда (в Римской Церкви в XIX в. оформился особый догмат о непорочном зачатии Девы Марии в браке Ее родителей; Православная Церковь не принимает этого догмата). В православной иконографии Богоотцы Иоаким и Анна изображаются в иконе Рождества Пресвятой Богородицы с житийными клеймами и в иконе Введения Богородицы во храм. Православная Церковь особо чтит память И. и А. 9 сентября.

ИОАНН КРЕСТИТЕЛЬ, ПРЕДТЧА ГОСП ДЕНЬ - сын священника Захарии и Елисаветы. Родился И. в одном из городов Нагорной части Иудеи Хевроне. Сведения о рождении И. дает только Евангелист Лука. До начала своей проповеди И. находился в пустыне, ведя суровую подвижническую жизнь. Питался И. акридами (съедобными стрекозами) и диким медом, носил грубую одежду из верблюжьего волоса. Сведения об этом находим в Евангелиях от Матфея и Марка. Подготовив себя постом и молитвою к высокому служению, И. в пятнадцатый год правления Тиверия Кесаря выступил на служение в качестве Предтечи Мессии. Сбылись ветхозаветные пророчества: "Глас вопиющего в пустыне: приготовьте путь Господу, прямыми сделайте в степи стези Богу нашему..." (Ис. 40, 3). "Вот, Я посылаю Ангела Моего, и Он приготовит путь предо Мною" (Мал. 3, 1).

Явился И. на реке Иордане. Сюда перед праздником очищения сходилась народ для религиозных омовений. Здесь и обратился И. к народу, проповедуя крещение покаяния во оставление грехов. Сущность его проповеди заключалась в том, что прежде, чем совершить внешнее омовение, люди должны совершить омовение внутреннее - нравственно очиститься, покаяться в грехах и принести достойные плоды покаяния, и таким образом приготовить путь Господу в сердцах своих. Таким образом, общий смысл служения И. заключался в нравственном подготовке людей к принятию будущего высшего духовного Крещения Христа. Крещение народа в реке Иордане имело еще и мистический смысл. Здесь во время Крещения И., исполнившись Духа Святаго, увидел Агнца Божия и

засвидетельствовал об этом народу. У И.К. уже было понимание Израиля как духовной сущности, а не национальной принадлежности. "И не думайте говорить в себе: "отец у нас Авраам"; ибо говорю вам, что Бог может из камней сих воздвигнуть детей Аврааму" (Лк. 3, 8).

Обладая высочайшей степенью смирения, И. постоянно подчеркивал, что он только Предтеча Мессии, у Которого он "недостойн развязать ремень обуви" (Лк. 3, 16). И.К. стоял как бы на рубеже двух эр. На нем собственно заканчивается эра Ветхого Завета и начинается эра Нового Завета. "От дней же И. К. доныне Царствии Небесное силою берется" (Мф. 11, 12). И в личности И. К. переплелись как бы ветхий и новый человек. Величайший из праведников Ветхого Завета, он в то же время является, как говорит Спаситель, наименьшим в Царстве Небесном, то есть в силу освящающей благодати меньший Нового Завета может возвыситься до святости большей, нежели та, которой достигли великие праведники Ветхого Завета. Ветхий человек борется в личности И. с новым человеком. Именно поэтому, прозрев посредством Духа Святаго Мессию, узнав Его, И. сохранил в то же время ветхозаветные представления о Царе - Мессии. Ему казалось, что пришествие Его на землю должно сопровождаться земными атрибутами величия. Поэтому был момент, когда он заколебался, и послал своих учеников к Христу спросить: "Ты ли Тот, Который должен придти, или ожидать нам другого?" (Мф. 11, 3).

Согласно пророчествам И. должен был придти в духе и силе Илии: "Вот Я пошлю вам Илию пророка пред наступлением дня Господня" (Мал. 4, 5), это смущало учеников Христа, но Спаситель объяснил им, что И. К. и есть Илия, который должен придти перед Ним. Умер И. насильственной смертью. За обличение Ирода Антипы он был заключен в темницу и по требованию Саломеи, наученной матерью ее, Иродиадой, Ирод велел отрубить И.К. голову. В честь И. установлены следующие праздники: 23 сентября - зачатие И.; 24 июня - День его рождения; 29 августа - Усекновение главы И. П.; 7 января - Собор И. П.; 24 февраля - Первое и Второе Обретение главы И. П.; 25 мая - Третье Обретение главы И. П.; 12 октября - праздник Перенесения десной руки И.К. с о. Мальты в Гатчину.

ИПАКОИ' (греч.): 1) послушание, повиновение; 2) отклик, ответ на песнопение, 3) церковная песнь, разновидность стихир. Этим словом в древней Церкви назывался способ пения псалмов, при котором один диакон начинал петь стих псалма, а присутствующий народ или допевал стих, или подпевал припев. Этот способ похож на возникшее позднее пение с канонархом. И. поются (или читаются): 1) на повечерии под воскресенье, после канона и Отче наш; 2) на полунощнице воскресной, после канона и Отче наш; 3) на утрени, перед антифонами и чтением Евангелия; 4) иногда после 3-й песни канона вместо седальна. Ипакои гласа находятся в воскресной службе Октоиха.

Обычно в этой песни повествуется о том, как Ангел возвестил женам-мироносицам, мироносицы - апостолам, а те и другие - всему миру о Воскресении Христовом.

ИРМОЛ ГИЙ Н ТНОГО П НИЯ - нотная богослужебная книга, заключающая в себе ирмосы канонов всех осьми гласов то есть полный круг ирмосов на весь год. Таким образом, И. Н. П. делится на восемь частей; каждая часть в свою очередь делится на девять разделов - по числу песней полного канона. Мелодии ирмосов принадлежат старому знаменному роспеву. Кроме того, в И. Н. П. находятся: 1) ирмосы канонов и трипеснцев в навечерие Рождества Христова и Богоявления; 2) припевы на 9-й песни во дни праздников Господских, Богородичных и некоторых святых, изложенные знаменным и греческим роспевами.

ИРМ С - разновидность тропаря, являющаяся образцом (моделью). По его мелодической формуле строятся икосы, то есть строфы, единообразные по числу слогов во взаимосопоставляемых стихах.

И'СПОВЕДЬ (ПОКАЯ'НИЯ ТѢИНСТВО) - 233-276.

ИСТИННОР ЧИЕ - текст безлинейных нотных рукописей, сохранившихся с древнейшего периода существования Русской Православной Церкви; представляет собою в рукописях до XV века "истинную", правильную речь, то есть текст писался так же, как произносился. В этом традиционном произношении полугласные звуки, обозначавшиеся буквами ъ, ь, и, имели в нотной записи отдельные знаки и, следовательно, пелись наподобие теперешних гласных о, е, и. Такой текст певческих рукописей называется

истинноречным, а первый период истории церковного пения в отношении текста называется "периодом старого И.", или "праворечия". Так, например, слово "днесь" имело в певческих рукописях этого периода три нотных знака, по ноте над каждой полугласной буквой "ь", и, таким образом, это слово пелось "дньньсь".

К началу XV века архаическое произношение полугласных сменилось произношением на их месте соответствующих полных гласных, благодаря чему сохранялась неискаженной древняя мелодия, однако тексты нотных книг представляли непривычное для глаза и слуха обилие гласных. Слово "дньньсь" пелось уже как "денесе". Это был второй период, или период "раздельноречия", хомонии, продолжавшийся до второй половины XVII века, когда было предпринято исправление нотных книг с целью приблизить пение к современному произношению. В 1652 году в Москве были собраны опытные певцы, которые должны были привести в согласие нотный текст песнопений с современным ненотным. Но эпидемия "моровой язвы", начавшаяся в этот год в Москве, прекратила их деятельность. Только Собор 1667 года постановил решительно: "Гласовое пение пети на речь". Поэтому для исправления книг раздельноречного пения была организована нотная комиссия знатоков церковного пения, куда вошли Александр Печерский, Александр Мезенец, Федор Константинов, Григорий Нос и другие. После двухлетних трудов комиссия составила истинноречный Ирмолог знаменного пения - первообраз всех последующих книг нового истинноречного пения. Этот последний период получил название "нового И." или "наречного пения".

Вот образцы текста: 1) старого И., 2) раздельноречия и 3) нового И.

1) "Четвероконьный мир дньньсь освящается четвероконьному възвышаему Твоему Кръсту"; 2) "Четвероконачный миро денесе освящается четвероконачену възвышаему Твоему Кресту"; 3) "Четвероконачный мир днесь освящается четвероконачному възвышаему Твоему Кресту".

К

КАДИ'ЛО (КАДИ'ЛЬНИЦА, КАЖД НИЕ) - 16, 95-98.

КАЖД НИЕ - воскурение фимиама, то есть сжигание в специальном сосуде - кадиле - смеси благовонных веществ (в

основном смол) перед священными предметами и при совершении жертвоприношения Богу. Это священнодействие ведет свое начало с глубокой древности. Из Священного Писания известно, что Сам Господь через Моисея повелел Аарону совершать К. в скинии утром и вечером перед кивотом Завета (Исх. 30, 7-8). Моисей "поставил золотой жертвенник в скинии собрания пред завесою и воскурил на нем благовонное курение, как повелел Господь Моисею... И покрыло облако скинию собрания, и слава Господня наполнила скинию" (Исх. 40, 27, 34). Святой Иоанн Богослов так благовестил нам образ К., явленный ему в Откровении: "И пришел иной Ангел, и стал перед жертвенником, держа золотую кадильницу; и дано было ему множество фимиама, чтобы он с молитвами всех святых возложил его на золотой жертвенник, который перед престолом. И вознесся дым фимиама с молитвами святых от руки Ангела пред Бога" (Откр. 8, 3-4). К., перейдя из Церкви Ветхозаветной в Новозаветную, стало неотъемлемой частью нашего Богослужения. "Кадило Тебе приносим, Христе Боже, в воню благоухания духовнаго еже прием в пренебесный свой жертвенник, возниспосли нам благодать Всесвятаго Твоего Духа", - молится епископ или священник, благословляя при этом кадило пред каждым К. Этой молитвой начинается почти всякое культовое действие. Кадильный дым струится в пренебесные сферы и обратно нисходит к нам, долу, уже не фимиам кадильный, а благодать Святого Духа в виде фимиама - как фимиам. Фимиам - это среда, благоприятствующая взаимному сближению духовных сил и существ этого мира. Отсюда важность, почти необходимость кадила при поминании усопших: можно сказать, что струями кадильного дыма течет к ним та деятельная любовь к Церкви, которой они уже не могут проявить лично. И ниспосылаемыми струями благодати Святого Духа текут к нам внушения внутренних движений, духовные искания и требования усопших. Во время богослужения, по установившейся в Православной Церкви практике, полное К. совершается в начале всенощного бдения во время пения 103 псалма, на вечерне - при пении стихиры на "Господи, воззвах"; на утрени - во время чтения двупсалмия, на полиелее, на 9-й песни канона и в начале Литургии оглашенных. На последнем К. следует остановиться подробнее.

После окончания проскомидии диакон берет горящее кадило в правую руку, вложив в него ладан, и идет на Горнее место, где трижды осеняет себя крестным знамением; затем обращается к священнослужителю, совершившему проскомидию, со словами: "Благослови, владыко, кадило". Последний, благословляя кадило крестообразно рукой, произносит молитву: "Кадило Тебе приносим..." Далее диакон, открыв завесу царских врат, начинает совершать К. крестообразно вокруг Престола, сначала с западной стороны, а затем с южной, восточной, и, наконец, с северной. Совершая К. святой трапезы, диакон читает тропарь святого Иоанна Дамаскина: "Во гробе плотски, во аде же с душою, яко Бог, в раи же с разбойником, и на Престоле был еси, Христе, со Отцем и Духом, вся исполняет Неописанный". (Как Бог вездесущий, Необъемлемый, Неописуемый, пребывая и в гробе, и в раю с разбойником, на престоле со Отцем, и то же время с душой был во аде, оттуда вывел души всех людей, которые ожидали Его пришествия). Святая трапеза знаменует собою гроб Христов и Горний Престол Всевышнего.

Закончив К. престола, диакон затем кадит весь алтарь, то есть Горнее место, жертвенник (на нем - 3 в. Дары), далее иконы на правой стороне от себя, а потом - на левой и икону над царскими вратами, затем кадит священнослужителей в алтаре и всех присутствующих, а если здесь находится архиерей, то сначала его трижды по три. Затем диакон выходит через северные двери, кадит царские врата, правую и левую стороны иконостаса и потом певцов и народ. Далее совершается каждение всего храма, начиная с восточной стороны в направлении к южной (по солнцу), и молящихся. Возвратившись на амвон, диакон кадит иконы Спасителя и Божией Матери и уходит южными дверями в алтарь, где снова кадит святой престол с западной стороны, потом идет на Горнее место и кадит оттуда служащего священника, а если присутствует архиерей, то только его три раза. Отдав кадило алтарнику, диакон делает крестное знамение на Горнем месте и поклон священнику. Во время К. алтаря и храма диакон, согласно Уставу, должен читать 50-й псалом. Святой Симеон Солунский пишет об этом священнодействии: "Священник... кадит престол, храм и всех, священным вещам воздавая честь, как вещам Божественным, а

предстоящих освящая. Потому, начиная с святого святых - престола, он кадит все по порядку, не просто воскуряя фимиам, но запечатлевая и освящая его, и через молитву принося и вознося его Христу с молением о том, да приятно будет кадило гор и да ниспослется нам благодать Всесвятого Духа: таким образом, через фимиам мы приемлем благодать, и никто пусть не пренебрегает К." Кроме воздаваемых почестей святым иконам и освящения всех присутствующих диакон побуждает молящихся возносить усердную молитву к Престолу Вышняго, и не только умом возноситься к Богу, но жизнь свою проводить так, чтобы она благоухала, подобно фимиаму, о чем и говорит апостол Павел: "Мы - Христово благоухание Богу в спасаемых и в погибающих: для одних - запах смертоносный на смерть; для других - запах живительный на жизнь". (2 Кор. 2, 15-16).

КАЛЕНДАРЬ - система исчисления времени, основанная на основных астрономических циклах (солнечном, лунном). Для фиксации годового богослужебного круга Русская Православная Церковь использует К., который вместе с Крещением пришел на Русь из Византии в X веке и был известен под названием "Миротворного круга", "Церковного круга" и "Великого индиктиона". В своей основе он был юлианским К., который в свою очередь уходил корнями в культуру Древнего Египта. Происхождение этого К. связано с Сириусом - самой яркой звездой небосвода. Дело в том, что промежуток времени между двумя первыми утренними восходами Сириуса, совпадавшими в Египте с летним солнцестоянием и разливом Нила, составляют 365,25 суток. Однако в качестве длины своего календарного периода египетские жрецы положили не 365,25 дней, а ровно 365 дней. Но год, длиною в 365 дней, довольно заметно отставал от истинного солнечного года. Отставание составляло 6 часов в год, и следовательно, нарастало за каждые четыре года на величину одних суток. Другими словами, сезонные явления постепенно опережали К. В 46 году до н. э. Юлий Цезарь с помощью известного александрийского астронома Созигена провел реформу К., повелев всем подданным Римской империи перейти на новый юлианский счет. Суть юлианского К. заключена в его неизменяемом ритме, основанном на чередовании трех простых (то есть содержащих 365 дней) и одного високосного (то есть

содержащего 366 дней) года. Собственно юлианский К. просуществовал недолго - от реформы своего основателя (46 г. до н. э.) и до Никейского Собора, созванного Константином Великим в 325 году н. э. После этого Собора, выработавшего, в частности, единые правила вычисления Пасхи и единое летосчисление "от Сотворения мира" для всех христиан, в таком усложненном виде юлианский К. служил в качестве универсального К. всего христианского мира более тысячелетия.

С астрономической точки зрения суть никейской реформы К. заключалась в том, что в юлианскую систему времяисчисления, строго ориентированную по Солнцу, было введено "лунное течение", то есть движение Луны со сменой ее фаз. Последнее было вызвано необходимостью точной фиксации главного христианского праздника Пасхи и связанных с нею переходящих двенадцатых праздников. Но христианская Пасха в свою очередь исторически зависела от ветхозаветной иудейской Пасхи, которая со времен Моисея праздновалась евреями только в полнолуние. Вот откуда возникла необходимость в христианском церковном К. соединить ритм Луны с ритмом Солнца. В своем реформированном виде церковный юлианский К. не только выполнил эту задачу, отвечающую требованиям церковного богослужения, но и положил предел спорам между Римом, Константинополем и другими Церквями по поводу того, когда же именно следует праздновать новозаветную Пасху и какими правилами надо для этого руководствоваться.

В 1582 году на Западе по инициативе Папы Григория XIII была проведена новая реформа К., целью которой в конечном итоге была попытка "навечно" закрепить в К. дату весеннего равноденствия, отнеся ее на 21 марта. С этой целью в "новый", или григорианский, К. было введено понятие "невисокосное", или "простое столетие", по аналогии с понятием простой (невисокосный) год в К. юлианском. В юлианском К. всякий год, оканчивающийся на два нуля, то есть год, завершающий столетие, считается високосным, в григорианском же високосным считается только каждый четвертый такой год. Если начать с 1600 года, то из последующих столетних годов: 1600, 1700, 1800, 1900, 2000 - только 1600-й и 2000-й считаются в григорианском К. високосными (то есть те, у которых первые две цифры, образуют число, делящееся на 4). В юлианском же К. все указанные годы

являются високосными. Следовательно, григорианский счет, превращая каждые три високосные столетия в простые, укорачивает каждое юлианское 400-летие на три дня. Это приводит к тому, что средняя продолжительность григорианского года действительно значительно ближе к величине тропического солнечного года, нежели величина года юлианского.

Тропический год = 365 дням 5 час. 48 мин. 46 сек.
Григорианский год = 365 дням 5 час. 49 мин. 12 сек. Юлианский год = 365 дням 6 час.

Как показывает таблица, точность григорианского календаря по сравнению с юлианским очень высокая. Но, во-первых, ошибка все равно есть, и она будет нарастать со временем; а, во-вторых, что самое главное - это абстрактная точность достигнута слишком дорогой ценой. Из-за введения лишенных високосов столетних годов века у григориан не содержат одинакового числа дней. И действительно, в юлианских столетиях всегда одинаковое число дней благодаря непрерывному юлианскому високосному ритму (365, 365, 365, 366). Таким образом, в юлианском четырехлетии мы всегда будем иметь 1461 день ($365+365+365+366=1461$), а в юлианском столетии 36525 дней ($1461 \cdot 25 = 36525$), в то время как в григорианском столетии високосном - 36525 дней, а в невисокосном - 36524 дня. Еще хуже обстоит дело внутри 400-летья, поскольку те отрезки времени, которые попадают одновременно на високосное и простое столетия, оказываются неравными аналогичным временным периодам между соседними невисокосными столетиями. Конечно, григорианский К. тоже имеет период из целого числа дней, но если в юлианском К. такой период составляет 4 года, или 1461 день, то в григорианском он составляет 400 лет, или 146097 дней ($36524 \cdot 3 + 36525 = 146097$). Учитывая стремление свести календарный период к минимальному числу дней, по истечении которых погашается некоторая ошибка против принятой средней длины года, приходится признать, что григориане усложнили К., введя в мировую хронологию календарный период такой огромной продолжительности.

Весеннее равноденствие ко времени григорианской реформы падало уже не на 21 марта, как это было в 325 году, а на 11 марта, поэтому, чтобы вернуть его на прежнее место, было прибавлено 10 дней. Но, исправляя то, что казалось ему нарушением церковных

канонов празднования Пасхи, Рим как раз и нарушил один из основных канонов главного христианского праздника. Так, 1-е правило Антиохийского Собора запрещает празднование христианской Пасхи одновременно с Пасхой иудейской. В этом правиле не надо усматривать никакой антииудейской направленности, а лишь желание сохранить ту последовательность событий, которая изложена во всех четырех Евангелиях и закреплена всей дальнейшей церковной традицией. Распятие Иисуса Христа произошло в канун иудейской Пасхи (14 нисана), а Воскресение - на другой день после нее (16 нисана), поэтому и празднование христианской Пасхи не может предшествовать Пасхе иудейской. Уже ранние христиане отдавали себе ясный отчет в том, что в мистико-символическом плане новозаветная Пасха означает замену ветхозаветного жертвоприношения агнца искупительной жертвой Иисуса Христа, который предстает в ней как "Агнец Божий, Который берет на Себя грех мира" (Ин. 1, 29), поэтому менять время от времени последовательность этих событий в ежегодном памятовании о них - значит вольно или невольно исказить их смысл. По причинам чисто астрономическим в эпоху раннего средневековья (до конца VIII в.) изредка бывали случаи, когда иудейская Пасха совпадала с Пасхой христианской. Но никогда не бывало того, чтобы христианская Пасха могла наступать прежде Пасхи еврейской. После введения григорианского К. такое случалось довольно часто. Так, например, за одно столетие, с 1851 по 1950 год католическая Пасха пятнадцать раз наступала прежде еврейской.

Цель реформы Папы Григория XIII сформулирована в тексте его знаменитой буллы "Ibŕgŕ gŕzgołłbodźł", изданной 24 февраля 1582 года: "Было заботою нашей не только восстановить равноденствие на издревле назначенном ему месте, от которого со времени Никейского Собора оно отступило на десять дней приблизительно, и XIV Луне вернуть ее место, от которого она в настоящее время на четыре или пять дней отходит, но и установить также способ и правила, которыми будет достигнуто, чтобы в будущем равноденствие и XIV Луна со своих мест никогда не сдвигались". Таким образом, налицо были намерения внести радикальные улучшения в христианский К., который действовал к тому времени уже свыше 1000 лет. И забыта была, кажется, только одна простая истина, а именно то, что в К.

ничего нельзя закрепить "навечно", что категория "вечности" не может относиться к календарно-астрономическим величинам, которые суть время, а следовательно - изменение.

Юлианский К. отстаёт от тропического солнечного года на одни сутки за каждые 128,2 года, и Пасха должна будет со временем переместиться с весны на лето, а потом и на осень. Несмотря на то, что точность григорианского К. в отношении величины тропического солнечного года довольно высока, она все равно даёт ошибку, равную одним суткам за 3280 лет. Это значит, что, спустя 3280 лет после григорианской реформы дата весеннего равноденствия уйдёт в этом К. на сутки от его истинного астрономического значения. Что же касается Луны, то ошибка здесь неизмеримо больше: почти так же, как и в еврейском К., примерно за каждые 210 лет астрономические пасхальные полнолуния католиков будут уходить вперед от равноденствия на одни сутки. Нетрудно представить себе, что спустя 1000 лет те полнолуния, которые считались первыми после равноденствия, окажутся вторыми, то есть опять нарушится правило Никейского Собора в том его буквальном понимании, которое было придано ему григорианской реформой.

Сакральный К. Средневековья упорядочивал время. Не он зависел от времени, а в известном смысле время зависело от него. Круг церковных праздников, освящая текущее время, одновременно как бы разрывал его своим выходом в вечность. В представлении людей той эпохи "Великая пасхальная седмица" не могла быть функцией времени, а тем более зависеть от точности определения равноденственной точки и правильности лунных фаз. В этом смысле подвижный цикл традиционной христианской пасхалии с особенной силой подчеркивал свою независимость от фиксированного времени.

Собираясь, как в фокусе, вокруг центрального праздника Пасхи, система переходящих праздников и седмиц как бы спиралевидным движением разворачивалась из него по всему пространству годового круга, чтобы затем снова вернуться к нему в другом месте и времени и вновь разойтись, освещая своим светом ту непроглядную "ночь времени", в которую был погружен мир в сознании средневекового человека. При этом естественно, что сам ритм переходящих и непереходящих двенадцатых праздников, как и ритм всего церковного богослужения, стал за тысячу лет неотъемлемым

ритмом многих и многих поколений, включившись в общемировой, космический цикл.

Григорианская реформа была почти сразу же принята всеми католическими государствами. Что же касается протестантских государств, то они долгое время исходили из положения, что "лучше разойтись с Солнцем, чем сойтись с Римом". Тем не менее к середине XVIII века григорианский К. практически завоевал всю Европу. Юлианский К. сохранился только в России, Греции и в патриархатах восточнохристианского мира. Встает вопрос: почему именно христианский Восток оказался ревнителем древних традиций и отверг компромисс с Римом? Надо полагать, что с такими ничего не объясняющими понятиями, как "ретроградство", "косность" и "застой" не следует спешить, если хотеть всерьез и непредвзято разобраться в этом достаточно сложном вопросе.

Впрочем, в 1923 году Константинопольский Собор принял так называемый исправленный юлианский стиль, который при определении Пасхи руководствуется старым стилем, а при определении непереходящих праздников - новым. Этому же вскоре последовали Элладская, Александрийская, Антиохийская, Кипрская, Румынская, Финляндская, Американская, Польская, Болгарская и Чехословацкая Церкви. Напротив, Русская, Иерусалимская, Грузинская и Сербская Церкви сохранили юлианский (старый) стиль. В XX веке даты по юлианскому К. "отстают" от дат по григорианскому на 13 суток. С 2100 года этот разрыв увеличится до 14 суток.

Была предпринята попытка перейти на новый стиль и в Русской Православной Церкви после того, как в 1918 году на всей тогдашней территории России был введен григорианский К. Однако Патриарх Тихон, пожелавший в 1923 году ввести новый К., столкнулся с упорной оппозицией церковных масс и отменил свое решение. Новому стилю следуют только зарубежные приходы Русской Православной Церкви. Зарубежный Синод ("Карловацкая церковь") нового стиля не признал.

Причин оппозиции можно назвать немало: страх перед новшествами, нежелание совершать богослужение по "гражданскому" К., бедствия, вызванные "обновленческими" раскольниками, которые перешли на григорианский К. Порядок старого церковного года тесно сросся в крестьянском быту с приметами того или иного

сезона. Многие были уверены, что недопустимо сдвигать праздник на 13 дней. Еще до Октябрьской революции, когда вставал вопрос о К., ряд ученых и богословов защищали старый стиль, указывая на стройность и законченность структуры "индикта", связывающей его с космическими циклами. В наши дни отказ от григорианского стиля мотивируют тем, что он сам нуждается в реформе. Сейчас международная комиссия работает над новым "Всемирным К.", и только после его введения во всех странах будет иметь смысл вплотную подойти к пересмотру и унификации церковного К. Наличие двух К. и, как следствие этого, двух пасхалий - одно из печальных последствий раскола христианского мира. В настоящее время представители Церквей Востока и Запада прилагают немало усилий для того, чтобы преодолеть как календарные расхождения, так и сам раскол, нарушающий волю Христа Спасителя.

КАМЕРТ Н - металлический прибор, издающий всегда один и тот же звук. При пении служит для определения нормальной высоты тона. Существуют камертоны в "ля" и "до"; последний удобнее для пения, как издающий звук основной гаммы.

КАМИЛѠВКА-110, 136.

КАН Н (*греч.* - правило): 1) одна из форм православной гимнографии, сложившаяся к VIII веку и вытеснившая кондак из церковного обихода и литературного творчества. Имеет сложную девятичастную форму: состоит из девяти песен (нормально - из восьми, ибо вторая песня опускается во всех канонах, кроме великопостных). Песнь членится на ирмос (зачин) и несколько тропарей. Каждая песнь соотнесена с определенным ветхозаветным событием, которое прообразует новозаветное (первая - с переходом евреев через Красное море, вторая - с грозной проповедью Моисея в пустыне, третья - с благодарением Анны, родившей Самуила, четвертая - с пророчеством Аввакума и т. д.). Переход евреев через Красное море "Яко по суху" переживается Церковью как предвестие Непорочного Зачатия и Рождества. По форме исполнения канон представляет собою как бы диалог между чтецом и хором или между двумя хорами о библейском или житийном событии, которое переживается как прошлое и одновременно ныне происходящее. Смысловым ключом выступает ирмос, который поется хором, ему последуют тропари, которые произносит чтец или поет другой хор, в

них развивается преобразовательный смысл ветхозаветного события и прославляется соответствующее новозаветное событие или священное лицо. Соответственно главному предмету канона перед каждым тропарем читаются или поются соответствующие припевы: "Слава, Господи, святому Воскресению Твоему", - при воскресном каноне, "Пресвятая Богородице, спаси нас" при каноне Богородице. Обычно указанные припевы возглашаются вместо стихов из песен Священного Писания, которые служат образцом для песен канона. Канон исполняется на утрене, полунощнице, повечерии, молебне.

КАН Н (2) - каталог принятых Церковью книг Священного писания и богослужебных книг.

КАНОН_ОРХ - одно из лиц клира в богослужебном чине Православной Церкви. Его обязанностью является предначинание некоторых песнопений: эти обязанности иногда указывает Типикон. К. должен провозглашать во всеуслышание всем, что будет петься и на какой глас: затем он провозглашает хору каждую певческую строку песнопения, которая и повторяется вслед за ним хором. Он же указывает и образцы так называемых подобнов. Поэтому голос канонарха должен быть сильным, произношение отчетливым, ясным, требуется умение делить песнопения на строки, удобные для пения хору, знание начальных, средних и конечных строк. Пение с канонархом в основном сохранилось в монастырях.

КАН Н ЕВХАРИ'СТИИ - главная часть Литургии, сохранившаяся в своем плане и общем содержании молитв от древнейших времен, называется Евхаристическим каноном, евхаристической молитвой в узком смысле этого слова, или анафорой, потому что в ее центральном моменте совершается возношение (от *греч.* "анаферо" - возношу) Святых Даров. Несмотря на все исторические влияния, эта часть в своем содержании претерпела меньше всего изменений. Менялись слова молитв, сами молитвы удлинялись или сокращались, но самое содержание молитв сохранилось неизменным. К. Е. неделим в своей сущности, но в структурном отношении его можно представить в виде шести членов: евхаризмы - благодарение Богу за все Его благодеяния, кончающиеся ангельским славословием; анамнеза - воспоминание об искупительном подвиге Иисуса Христа и Тайной Вечери с установительными словами Таинства; воспоминание о страданиях

Христовых, Кресте, погребении, Воскресении, Вознесении, седении одесную Отца; эпиклеза - призывание Святого Духа на освящаемые Дары и на молящихся; благодарственные воспоминания о святых и моления о живых и усопших; молитва Господня - "Отче наш".

В Литургии святого Иоанна Златоуста Е. К. начинается с возгласа: "Благодарим Господа". Хор отвечает: "Достойно и праведно есть..." При медленном пении этого песнопения священник тайно (про себя или тихо) читает первую евхаристическую молитву: "Достойно и праведно Тя пети, Тя благословити, Тя благодарити..." В Литургии святого Василия Великого первая молитва Е. К. начинается словами: "Сый Владыко, Господи Боже, Отче, Вседержителю..."

Если священник совершает Литургию один, то он приподнимает с дискаса звездицу и при возгласении слов, являющихся продолжением первой молитвы К. Е.: "Победную песнь поюще, вопиюще, взывающе и глаголюще", творит звездицей образ креста над диском с возлежащим на нем Святым Агнцем, касаясь краями звездицы краев дискаса.

Если же священник служит с диаконом, то диакон, стоя у северной (левой) стороны престола, осеняет себя крестным знамением и целует престол. Затем правой рукой, держащей конец ораля, при произношении священником слов: "Победную песнь поюще...", взяв "святую звездицу от святого дискаса, творит креста образ верху его (дискаса)" (Служебник), как бы воспроизводя благословение священника. Далее диакон складывает звездицу, целует ее и полагает на верхней стороне антиминса. Сотворив крестное знамение, он целует престол, кланяется священнику, идет через Горнее место к правой стороне престола и становится по правую руку от священника. Хор поет Серафимскую песнь: "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..."

КАН ННИК - богослужебная книга, заключающая в себе преимущественно каноны и "Чин, како подобает особь пети дванадесят псалмов".

КоНТ (от *лат.* *canōticus* - песня) - вид старинного песнопения, исполнявшегося ансамблем певцов или хором а капелло (без сопровождения). В XVI веке К. известен в Польше, позднее - на Украине, со 2-й половины XVII века - в России. Первоначально возник как гимн религиозного содержания. К началу XVIII века К.

становится излюбленным жанром домашней, бытовой песни благочестивого содержания. Формируются типичные стилистические признаки К.: куплетная форма, преимущественно 3-голосный склад, с параллельным мелодическим движением в двух верхних голосах, ясность и отчетливость ритма. К середине XVIII века появляются К. светского, лирического содержания, а также панегирические - виваты.

КАТАВѠСИЯ (*греч.* - схождение) - ирмос, повторяемый после пения всей песни канона. По уставу его должны петь певцы левого и правого клиросов, которые для этого сходятся на середину храма.

КАТАВѠСИЯ РЯДОВѠЯ (или ПО УСТѠВУ) - катавасия, которая поется после каждой песни и назначена Церковным уставом в определенные дни. Такая К. поется в Господские, Богородичные, в воскресные дни и в дни великих святых. В непраздничные дни К. положена только после 3-й, 6-й и 9-й песен канона. Сама К. (то есть ирмосы) печатается в Ирмологионе, а также в Триоди, Октоихе и Минее. Устав пения К. находится в 19-й главе Типикона и в Нотном ирмологионе.

КАТАПЕТѠСМА (ЗАВ СА) - 13, 15, 62.

КАТАСѠРКА (СРАЧИ`ЦА) - 18, 39, 51, 52.

КѠФЕДРА (АМВ Н АРХИЕР ЙСКИЙ) - 69.

КАФЕДРѠЛЬНЫЙ СОБ Р-69.

КАФИ`ЗМА (*греч.* - сидение) - стихословие Псалтири - чтение из Псалтири. Вся Псалтирь, 150 псалмов разделена на 20 частей - кафизм. Каждая К. в свою очередь разделяется на три части (на три "Славы"), каждая из которых оканчивается словами: "Слава Отцу, и Сыну, и Святому Духу и ныне и присно и во веки веков, аминь: Аллилуиа" (3). Значение слова К. указывает на древний обычай сидеть во время чтения тропарей, положенных между К., отчего эти тропари были названы седальными. Теперь кафизмы в большинстве читаются, а в древности стихословие их состояло из пения, почему части кафизм и теперь называются антифонами, и некоторые из них поются, например - первый антифон 1-й К.: "Блажен муж" - на глас 8-й, а второй и третий антифоны на глас дня. Поется также 17 К., называемая "Непорочны" - на погребении и в Великую Субботу на утрени. К. читаются на вечерне, утрени (а Великим постом и на часах), в частности, на воскресной утрени всегда читаются 2-я и 3-я К., включающие 15-й, 21-й и 23-й псалмы, в которых пророчески

говорится о страданиях, Крестной смерти и Воскресении Господа. Вообще основная тема стихословия Псалтири - пророчество о страданиях Спасителя. После каждой К. - поется или читается седален из Октоиха, или Триоди Постной, или Цветной, а в предпразднства и попразднства - и из Минеи.

КЮЮЩИЕСЯ - 23.

КИВ РИЙ (С НЬ) - 18, 48.

КИВ Т (КОВЧ Г) - 18, 47.

КИ'ЕВСКИЙ Р СПЕВ появился в юго-западной Руси к XVII веку как отдельная ветвь большого знаменного распева и вместе с малым знаменным представляет сокращение, упрощение мелодий большого распева. В некоторых случаях К. Р. буквально воспроизводит малый знаменный распев, а в других он является распевом, сходным с болгарским и греческим. В XVII веке К. Р. перенесен южнорусскими переселенцами и певцами в Московскую Русь и, пользуясь покровительством Патриарха Никона и царя Алексея Михайловича, утвердился во всей Русской Церкви. К. Р. осмогласен и употребляется: а) для распевания стихир; б) для отправления повседневных служб, или служб малым праздникам; в) для распевания кратких песнопений и г) для восполнения богослужебного пения другими напевами. Краткость, музыкальная простота, удобоисполнимость и приложимость ко всякого рода богослужениям - характерные особенности К. Р.

Русские духовные композиторы переложили несколько песнопений К. Р. в четырехголосную гармонию, например: "Се, Жених грядет в полунощи", "Егда славнии ученицы", "Чертог Твой", "Да молчит всякая плоть" - переложены протоиереем Петром Турчаниновым.

КИ'ЕВСКОЕ ЗНЮМЯ - название линейного нотописания в певческих школах юго-западных братств. Это название закрепилось за линейным нотописанием, пришедшим из Киева после того, как эта система стала господствующей и в Центральной России (XVIII в.).

КИНОВОРНЫЕ ПОМ ТЫ (от слова "киноварь" - минеральная красная краска из сернистой ртути) - красные буквенные обозначения в знаменном письме. К. П. Указывали, с какой ступени церковного звукоряда следовало начинать попевку, изображенную

данным крюком. К. П. употребляются при безлинейных нотах в конце XVI века для более легкого чтения их. Введение помет в знаменную систему нотописания принадлежит мастеру церковного пения новгородцу Ивану Акимовичу Шайдурову, хотя и раньше него почти каждый из мастеров вводил в безлинейную крюковую запись свои пометы. Происхождение обычая ставить при знамени (крюке) помету относится к школьной практике, где сама необходимость вызывала доступное толкование "тайно значных" крюков. Система К. П. состояла в следующем. Так как знамя (крюк) выражало собою не только продолжительность, высоту, но и общий характер исполнения, и т. к. к XVI веку появилось чрезвычайное обилие крюков, то мастера церковного пения для облегчения стали вводить особые киноварные знаки, указывавшие или на высоту звука в знамени, или на видоизменение его при исполнении, или на гласовую мелодию знаменного распева. Соответственно с этим К. П. делились на: степенные, или согласные, указательные и осмогласные.

КЛОДБИЩЕ - 82.

КЛИ'РИК - 68.

КЛИ'РОС - 68.

КЛ БУК - 14, 110, 111.

КЛЮ'Ч - условный знак, поставленный в начале линейной системы для обозначения высоты нот. В церковном пении употребляются ключи: 1) цефаутный, определяющий не столько абсолютную высоту тонов, сколько неизменное расположение интервалов церковного звукоряда. Он ставится на третьей линии; 2) дискантовый - на первой нижней линии, означает, что на этой линии находится нота "до"; 3) альтовый - "до" обозначается на третьей линии; 4) теноровый - ставится на четвертой линии и означает, что "до" находится на этой линии; 5) басовый - также на четвертой, но изображаемый иначе и указывающий на ноту "фа". В настоящее время ключи дискантовый, альтовый и теноровый заменяются в голосовых партиях ключом "соль", скрипичным, употребляемым в музыке. Ключи скрипичный и басовый употребляются для записи фортепианной музыки, поэтому переложения духовно-музыкальных произведений для этого инструмента написаны в двух этих ключах.

КЛЮ'Ч ГРАНИ'Ц - 587.

КОВЧ Г (КИВ Т) - 18, 47.

КОВЧ ЖЕЦ ДЛЯ КРЕЩ НΙΑ - 100.

К ВШ - 92.

К ЛОКОЛ (КОЛОК ЛЬНЫЕ ЗВ НЫ) - 79-81.

КОЛОК ЛЬНЯ - 80, 81.

КОНДѠК (*греч.* "контакион" - по вероятному толкованию, палочка, вокруг которой наматывался свиток): 1) Основной жанр ранневизантийской церковной гимнографии, род поэмы на библейский сюжет. Форма кондака сложилась к VI веку, высшего расцвета достигла в творчестве святого Романа Сладкопевца, а затем была вытеснена из литературы и богослужебного обихода получившим широкое распространение в VIII-IX веках жанром канона. Обычно К. имеет от 18 до 24 строф, объединенных одинаковым количеством слогов, одинаковым, часто весьма сложным метрическим рисунком, однотипным синтаксическим членением, рефреном, первые буквы строк слагаются в акrostих. Этим строфам - икосам предпослана вводная строфа - кукулий - "капюшон", имеющая другой ритмический рисунок и объем, но тот же рефрен. Метрика К. основана на изосилабизме и тяготеет к регулярности тоники. Для К. обычно наглядное изображение воспеваемого события, иногда действующие лица обмениваются репликами, например Дева Мария и Архангел Гавриил в сцене Благовещения, сатана и ад в К., посвященном Сошествию воскресшего Христа во ад. Наряду с этим встречаются прямые обращения к слушателям, восклицания, риторические вопросы, обычные для жанра христианской церковной проповеди. 2) В позднейшем обиходе К. стали называть короткое православное песнопение (часто эта первая строфа кондака (1), оторванная от остального текста), в котором изложено догматическое или историческое значение празднуемого события или лица; входит в состав акафиста и канона; по содержанию и структуре близок к тропарю. Во многих последованиях за К. следует икос, который раскрывает содержание К. Икос поется на один глас с К. и оканчивается одними и теми же словами.

КОНДѠК (2) - в новом значении - дополнительный, "лишний" тропарь 3-й и 6-й песен канона, а также песнопение на Литургии после малого входа, раскрывающее смысл празднуемого священного события или прославляющее святого дня. Устав о пении тропарей и

К. содержится в Типиконе (глава 52, а также главы 23, 4, 5, 12, 13, 15). Например, "Аще в неделю случится святой с бдением: тропарь воскресен; на "Слава" - К. святому; на "И ныне" - К. Богородице (храма)". В воскресные и праздничные дни не положено петь К. "Со святыми упокой". Не полагается также во время пения тропарей и К. возглашать "Во блаженном успении" и петь "вечная память", - это можно сделать после заамвонной молитвы или, лучше, на панихиде. За К. во многих последованиях следует икос, который также раскрывает празднуемое событие, дополняя К. Икос поется на один глас с К. и оканчивается одними и теми же словами с ним.

КОНДАКѠРНОЕ ЗНѠМЯ, или кондарное знамя, - название древнейшей в Русской Православной Церкви системы нотного письма, существовавшей до XIV века. Знаками К. З. были написаны кондакари, или сборники кондаков. В наше время не существует однозначной расшифровки древних церковных мелодий, записанных К. З.

КОНЦ РТ (от *лат.* *con*б*con*г*con* - состязуюсь) - форма полифонической вокальной (на Западе вокально-инструментальной) церковной музыки, основанная на сопоставлении (состязании) двух или нескольких партий (певческих голосов). Первые К. появились в Италии в XVI веке. В русской церковной музыке многоголосное произведение для хора без сопровождения, большей частью эффектно разработанное (напр., у В. Титова, Березовского, Бортнянского).

КОПИ - 15, 18, 88-90

КР СТ - орудие спасительной смерти Господа нашего Иисуса Христа, символ Нового Завета, символ победы над смертью, пересечение Небесного и земного, знаменующего собой предвечную тайну основания вселенной. "Как четыре конца К. держатся и соединяются его средоточием, так и силою Божией держится высота и глубина, долготы и широта, то есть вся видимая и невидимая тварь" (св. Иоанн Дамаскин. "Точное изложение православной веры").

"К. - небесных и земных соединение и преисподних поправление" (св. Иоанн Златоуст). К. освящается все сотворенное. Мир христианских символов представляет собой иерархию знаков, "ведущих свое начало от Божественных форм и являющихся их отображениями" (св. Иоанн Дамаскин). Эти знаки - "явление духа и силы" (1 Кор. 2, 4). Они обращены ко всему человеческому

существо: очищая ум и сердце, укрепляя волю, они подготавливают душу к соединению с Богом. Постигание значения "величайшего символа любви к нам Бога и Отца" (св. Иоанн Златоуст) - Святого К. как основы спасения - глубочайшая цель христианского богословия, ведущего от видимого к невидимому, к той "лестнице, по которой начинается возношение мыслию выше чувственного и выше всякого телесного представления, и где человек силою ума своего касается Божественного и мысленного, на небесах" (св. Афанасий Великий). Весь жизненный путь человека есть познание К., и в конце своего пути человек может сказать: "Я сораспялся Христу и уже не я живу, но живет во мне Христос" (Гал. 2, 19-20).

Святая Церковь поклоняется Святому К. - К. в лоне Предвечного Совета, К., на котором свершилось дело спасения мира, и эсхатологическому К., знамени Второго Пришествия. Тайна К. тесно связана и с тайной предвечно существующей Церкви, для которой, по выражению святого Ерма, сотворен весь мир. Церковь зиждется на К., охраняется К. Неразрывная связь Сына Божия с К. пророчески выражалась и "христианами до христианства". На протяжении многих столетий древний мир сохранял малое знание о К. Святой Иустин Философ, обращаясь к язычникам, говорил им о К. как о силе, формообразующей и утверждающей мир. В сочинении V века "На поклонение честному Древу", приписываемом святому Иоанну Златоусту, также указывается на К. как на первообраз всего сотворенного. "К., с его четырьмя концами, означает, что Распятый Бог все вмещает и все пределы объемлет..." "Посмотри на звезды небесные, и каждый день ты усмотришь среди них знамение К., образуемое сочетанием звезд".

Греко-римский мир сохранил знание о смысле К. в мироздании. Богооткровенная мудрость Ветхого Завета учила о спасительном значении К. Эта мудрость должна была раскрыть людям глаза, дать возможность им узнать в Распятом, "презираемом" (Ис. 53, 3), "изъязвленном за грехи наши" (Ис. 53, 5) Того, Кто за "преступления народа" претерпел казнь (Ис. 53, 8) и Кто оправдывает многих (Ис. 53, 12). Апостолы, сопоставляя исторические события, очевидцами и участниками которых они были, с откровениями и пророчествами Священного Писания, говорили: "Бог, как предвозвестил устами всех Своих пророков пострадать Христу, так и исполнил" (Деян. 3, 18).

Святые отцы, верные апостольской традиции, исследовали и раскрывали сотериологический смысл ветхозаветных пророчеств. Они объяснили, что как силы смерти вошли в человека с вкушением плода древа познания, так и вечная жизнь должна войти в мироздание с древом жизни, ставшим на земле "честным К.". Эта мысль получила позже свое пластическое выражение в некоторых типах К., в которых были объединены идеи Древа жизни и К. Голгофы. Истинный религиозный символ - следствие теургического акта, вытекающего из Богочеловеческой природы Церкви. Он не только изображает и прообразует, но и действительно спасает.

Пример этому - медный змий, сделанный Моисеем на древе по внушению Бога. Каждый, ужаленный ядовитой змеей, взглянув на медного змия, оставался жив. "И как Моисей вознес змию в пустыне, так должно вознесену быть Сыну Человеческому" (Ин. 3, 14). Каждый, с верой вззирающий на К., получает спасение и защиту. В христианстве представление о спасительности поклонения К. соотносится с идеей несения К. "Кто хочет идти за Мною, отвергнись себя и возьми К. свой и следуй за Мной" (Мк. 8, 34). Однако с течением времени идея эта стала пониматься прежде всего как терпеливое перенесение обычных жизненных тягот и скорбей. Единственный путь соединения с Христом - соединение подобием Его смерти. Крещение во Христа Иисуса - Крещение в Его смерть. Апостолы проповедали "Христа Распятого, для иудеев соблазн, для эллинов безумие" (1 Кор. 1, 23). Ученики Господа учили не столько поклонению К., сколько восхождению на К.: "Те, которые Христовы, распяли плоть со страстями и похотями: ветхий наш человек распят с Ним, чтобы упразднено было тело греховное, ибо умерший освободился от греха" (Рим. 6, 6); "если мы умерли со Христом, то веруем, что и жить будем с Ним" (Рим. 6, 8). Святые апостолы созидали Церковь, которая должна была пройти через сораспятие Христу, положение во гроб и воскресение из мертвых. Этот процесс, положенный апостолами в основу бытия Церкви, - ее смысл и оправдание. К. и Дух Святой чтутся как силы, возводящие нас к Богопознанию. Святой Василий Великий пишет о Святом Духе как "о силе совершающей, возводящей на самую высоту". В песнопениях праздника Воздвижения К. величается как "Божественная лестница, еюже восходим на Небеса". К. прославляется и как солнце,

"блистаниями озаряющее сущих во тьме". К. - источник нетленного света, источник обожения, и поэтому часто и в песнопениях, и в памятниках пластики он соотносится с образом Богородицы - Подательницы Божественного Света. Это Свет входит в душу человека, склоненную пред К. Само Воздвижение есть не только праздник воспоминания исторического события, но и обретения К. в глубинах наших душ, освящение человека как храма Святого Духа силой воздвигнутого Древа жизни. Очищаясь силой К., человек подготавливается к Богообщению. К. "мир привлечен к Твоему, Христе, познанию". Принимая во внимание церковное учение о Святом К., выраженное в богослужении, в иконографии, принимая во внимание опыт святых, мы убеждаемся, что христианское созерцание действительно зрит всю мировую жизнь под схемой К. Все К., все крестовидно - К. лежит в основании всего бытия как истинная форма бытия, уже не внешняя только, но форма организующая. Хотя и чувственно созерцаемый, К., однако, есть сущность умная, умом постигаемая, причем в самой его зримой и осязаемой форме - в перекрещении самом линий - его умопостигаемость является... Существо, которое выражается его видом, не может быть от вражьей силы, не может быть прелестным. В образе К. диавол не может явиться для прельщения. Потому крестное знамение - главное и вернейшее орудие против козней диавольских. К. - всегда сам К., не может быть К. обманного. Он живое существо, разумное, сознательное, духовное, способное слышать наши молитвы и отзываться на них. Ставимый между Честнейшей Херувим и Небесными Силами бесплотными в прошении литии, в отпусе и т. д., Он, следовательно, по чину своему занимает место непосредственно после Пресвятой Девы Богородицы и выше Сил Небесных, выше святого Иоанна Предтечи, выше апостолов, пророков и святителей. Церковные песнопения свидетельствуют, что ему, "образу Пресвятыя Троицы", со страхом великим служат сами Ангелы. И вот этому Древу оказывается почитание с трепетом и умилением: "Приидите, поклонимся жизни наша Ходатаю явленному Древу днесь, Христа Бога нашего К."

Это горнее существо есть образ и тип всей вселенной, сама Вселенная, созерцаемая взором вечности. Он - зиждущая сила мира, "назnamenательная миру", хранитель миру, путеводитель мира, идея

мира - София. В целом и в частях вселенная крестообразна, и крестообразность проникает вселенную во всех направлениях, во всех делениях, во всех смыслах. Крест предшествовал миру и самому времени - в мысли Божией (свят. П. Флоренский).

КР СТ БРИЛЛИАНТОВЫЙ - 111.

КР СТ КАБИНАТЫЙ - 114.

КР СТ НАПРЯЖЕННЫЙ - 113.

КР СТ НАПРЕСТЛЫЙ - 16, 18, 42, 46.

КР СТ СВЯЩЕННИЧЕСКИЙ ВОСЬМИКОУЧНЫЙ - 114.

КР СТ С УКРАШЕНИЯМИ - 114.

КРЕСТО ИЗОБРАЖЕНИЕ. Первый дошедший до нас памятник с датированным И. К. - надгробная пальмирская надпись 134 года. С этого времени и до IV-V веков К. встречается в основном в форме монограмм имени Иисуса Христа. Отсутствие богослужебных символов Распятия и священных И. К. получило различные объяснения. Нельзя, не искажая духа раннего христианства, утверждать, что в это время "стыдились" К. Перед первохристианами стояла задача - найти пластическое выражение символам духовного и материального мира. Необходима была такая символика, которая объединяла бы двоякое поклонение в едином знаке.

Две основные тенденции, находясь в постоянном взаимодействии, определили путь христианской ставрографии. Одна тенденция старалась сочетать И. К. с монограммой имени Иисуса Христа и выражала тайну К. как первообраза мироздания. Другая вела от К. к Распятию, от предвечного к Голгофе. Следовательно, необходимо было точное, историческое установление формы К., на котором был распят Спаситель. Начиная с конца IV века, вторая тенденция прочно вошла в литургическую жизнь Церкви. Монограммические формы К. постепенно вытеснялись, хотя первоначально они преобладали в первохристианских общинах. Основанием для монограммических символов со II века служила буква Х (хи) греческого алфавита, получившая впоследствии название андреевского К. Император Юлиан косвенно засвидетельствовал общепринятость этой формы К., определив свое отношение к существовавшему тогда христианству как борьбу против "Х". Следующим шагом к усложнению монограммической формы К. было пересечение Х вертикальной чертой, буквой "Г" (йот), начальной в имени Иисус.

Первые свидетельства распространения монограммы относятся к середине III века. Шестиконечная форма К. - самый совершенный символ первообраза вселенной. Этот К. - основной элемент схемы, которую мы обнаруживаем в основе мира. Шестиконечный К. - символ пространства и времени, выражающий тайну одушевленного космоса. Он постоянно проявляется в структурах, ритмах и циклах материального мира. Шесть лучей его означают шесть дней творения. Он равно символизирует как процессы распространения творческой силы Бога, так и процессы возвращения мира к своему духовному центру. Шестиконечный К. - возвышенный символ единства его с Именем Божиим. Знаком имени Своего Единородного Сына Бог освятил законы вселенной, "умиротворив через Него, Кровию К. Его и земное и небесное" (Кол. 1, 20). К. - очищение, просветление, преображение материи, залог будущего века, ясно начертанный в ритмах космического развития. И как вселенский К. освящает мироздание, так и Церковь в своих таинствах освящает земные стихии знаком Животворящего К.

К середине IV века символически-прикровенные формы начинают уступать место собственному И. К. Известны примеры их сочетания, в которых монограммический К. являлся символом Самого Иисуса Христа. Так, на саркофаге с изображением Страстей Господних, датированном 350 годом (Ватиканский музей, Рим), в центре изображения - четырехконечный К., под которым сидят два воина. На перекладине К. - две птицы, поддерживающие триумфальный венок, в центре которого монограмма имени Спасителя.

В связи с этими изображениями большое значение получил вопрос, какую форму имел К. на Голгофе. Орудием казни в Римской империи обычно служил состоящий из двух брусьев трехконечный К. в форме греческой буквы Т (тау). В "Послании Варнавы" приводится выдержка из книги пророка Иезекииля, где прообразован Т-образный К., как символ праведности: "И сказал ему Господь: пройди посреди города, посреди Иерусалима, и на челах людей скорбящих, вздыхающих о всех мерзостях, совершающихся среди него, сделай знак". Здесь словом "знак" переведено название буквы древнееврейского алфавита "тав" (то есть буквальный перевод был бы: "сделай тав"), соответствующей греческой и латинской букве Т. Автор "Послания Варнавы", ссылаясь на книгу Бытия (14, 14), где

сказано, что число мужей дома Авраамова, обрезанных в знак Завета с Богом, было 318, раскрывает преобразовательный смысл этого события. $318=300+10+8$, при этом 8 обозначалась в греческой нумерации буквой θ , 10 - буквой ι , с которых начинается имя Иисуса; 300 обозначалось буквой τ , что по его мнению указывает на искупительное значение Т-образного К. Также и Тертуллиан пишет: "Греческая буква тау, а наша латинская Т есть образ Креста". По преданию, святой Антоний носил на своих одеждах крест - тау. Святой Зенон, епископ города Вероны, поставил на крыше возведенной им в 362 году базилики К. в форме Т.

Однако к V веку начал распространяться четырехконечный К. (ⲕⲁⲓⲧⲁⲛⲁ , или ⲕⲁⲓⲧⲁⲛⲁ). Известны два варианта этой формы: "греческий", у которого поперечная балка равна вертикальной и "латинский", у которого вертикальная балка длиннее горизонтальной. Предание о четырехконечном К. Голгофы подтверждалось святым Иринеем Лионским и блаженным Августином. Многообразие форм К. признавалось Церковью вполне закономерным. По выражению преподобного Феодора Студита, К. всякой формы есть истинный К. "Разнообразием чувственных знаков мы иерархически возводимся к единообразному соединению с Богом" (Иоанн Дамаскин). От видимого к невидимому, от времени к вечности - таков путь человека, ведомого к Богу через постижение благодатных символов. История их возникновения неотделима от истории спасения человечества.

К VI веку христианская ставрография подошла к непосредственному изображению Распятия. Однако еще и тогда, спустя почти триста лет после отмены императором Константином Великим казни на К., непосредственное изображение Распятого Христа, по свидетельству святого Григория Турского, продолжало смущать многих. Лишь постепенно на смену символическому изображению Христа на К. стало приходить изображение Распятия, которое нашло свое завершение в формировании восьмиконечного типа К., наиболее распространенного в Русской Православной Церкви.

Первое письменное упоминание о поклонении Распятию относится к концу VII века (690 г.) Высокий духовный смысл события не допускал натуралистической интерпретации сюжета, и

художники прибегали к приемам "остранения", вылившимся в средние века в законченную систему знаков: изображение фигуры Распятого Христа в несколько раз больше, чем фигуры распятых рядом разбойников, что должно было выражать духовное иерархическое различие. Прилагались усилия также и для того, чтобы подчеркнуть триумфальный характер Распятия: "К. Господа нашего Иисуса Христа упразднена смерть, разрешен прародительский грех, ад лишен добычи, даровано Воскресение, дана нам сила презирать настоящее и даже самую смерть, уготован путь к первоначальному блаженству, отверсты врата райские, воссело естество наше одесную Бога, и мы сделались чадами и наследниками Божиими. Все сие совершено К." (Иоанн Дамаскин). Стремление выразить все это стало сокровенной задачей христианского искусства. Поэтому употребление золота и драгоценных камней было связано с желанием представить К. сияющим началом преобразования мира, древом бессмертия, светочем Богопознания. До IX века включительно Христос изображался не только живым, но и торжествующим. Только в X веке появились изображения мертвого Христа. Тем не менее Распятие всегда соединялось с Воскресением и сошествием во ад. Противопоставление земного Адама Адаму Небесному оказало существенное влияние на иконографию К. Внутри голгофского холма стали помещать изображение головы Адама или просто человека, выходящего из гроба и возводящего руки к Иисусу. В одном из апокрифов приводятся пророческие слова Адама Симу и Мелхиседеку: "На том месте, где я буду погребен, будет распято Слово Божие и оросит Своею Кровию мой череп. Тогда-то и совершится мое искупление". Победа Иисуса Христа над смертью имела решающее значение не только для человечества, но и для всех духовных иерархий и царств природы. Это отразилось в Распятиях, символизирующих сопереживание Крестной смерти Спасителя всеми ангельскими и космическими силами: изображались начало и конец духовной иерархии, Серафимы и Ангелы, а также Святая Церковь и Синагога, Солнце и Луна, и также символы четырех стихий. Эти атрибуты часто антропоморфичны. Солнце и Луна изображались в виде двух человеческих фигур, скорбно закрывающих свои лица руками. Таинственны и глубоки символы

Солнца и Луны на К., воздвигаемых на куполах православных храмов, где они изображались как эсхатологические символы, соответствующие апокалиптическому возвещению о значении полноты спасения, о победе кровью Агнца, явлении на небе Жены, облеченной в Солнце, под ногами Которой Луна и на главе Которой венец из двенадцати звезд (Откр. 12, 1).

Иногда изображение полумесяца рассматривают как видоизменившийся знак змия, попранного К. Согласно другой гипотезе, это соединение К. и якоря, одного из древнейших христианских символов надежды. Гораздо менее убедительна расшифровка этого символа как свидетельства победы христианства над мусульманством. Трудно себе представить, чтобы Церковь предоставила этому знаку (полумесяцу) центральное место на куполах храмов. Кроме того, ни луна, ни полумесяц никогда не играли в христианской символике роль символов зла.

Восьмиконечная форма К., наиболее распространенная в России, имеет следующее объяснение: верхняя малая перекладина - это дощечка с надписью, сделанной по приказу Пилата, на трех языках, а нижняя косая перекладина это подножие, на которое опирались ноги Спасителя, но изображенное в обратной перспективе. Причем возвышение правого конца нижней перекладины объясняют как знак благоволения Божия к раскаявшемуся разбойнику, распятому по правую руку Спасителя.

КР СТНОЕ ЗНОМЕНИЕ. Учение о литургическом употреблении К. и значении К. 3. относится к преданиям, "принятым в тайне". В силу неписанного апостольского установления К. лег в основу литургической жизни всех совершаемых Таинств. Блаженный Августин писал: "Если не употреблять 3. К. или на челе верующих, или над водою, которою возрождаются, или при помазании, которым помазаны были мы, или над святой жертвой, которой мы питаемся, то все бесплодно". 3. К. отверзаются врата, через которые изливается на верующих благодать Святого Духа, преобразующая в душах земное в небесное, низлагающая грех, побеждающая смерть и сокрушающая незримые чувственному глазу преграды, отделяющие нас от Богопознания. К. никогда не имел бы такого литургического значения, если бы он служил только напоминанием о Голгофе, а не выражал действительного участия сил Святого К. во всей мощи

своего откровения. Во многих православных молитвословиях явственно проступает связь между Святым Духом, Богородицей и Святым К. Освящается мир Духом Святым через 3. К. К. - печать дара Святого Духа. "Со времени К. пришел Дух Утешитель и переселился в христиан" (Добротолубие, т. 1, с. 8).

К. 3. совершается правой рукой. Для этого соединяем первые три перста вместе, а два остальных - безымянный и мизинец - пригибаем к ладони. Тремя соединенными перстами прикасаемся к челу, ко чреву, к правому, а затем к левому плечу, изображая Крест на себе, и, опустив руку, кланяемся. Соединение трех перстов означает нашу веру во Святую Троицу: Бога Отца, Бога Сына и Бога Духа Святого; два же пригнутые перста означают нашу веру в Сына Божия Иисуса Христа: что Он имеет два естества - есть Бог и Человек, и ради нашего спасения сошел с неба на землю. К. 3. полагаем на чело, чтобы освятить ум и мысли наши, на чрево - чтобы освятить сердце и чувства, на плечи - чтобы освятить телесные силы и призвать благословение на дела рук наших. К. 3. символизирует призывание имени Божия и славословие Бога, поэтому оно совершается обычно при словах "Во имя Отца и Сына и Святаго Духа" или при любом другом начале молитвы, и словах "Слава Отцу и Сыну и Святому Духу". Как не подобает призывать имя Божие всуе, то есть без надобности и неблагоговейно, так и К. 3. не следует творить часто и поспешно, а тем более небрежно, превращая его в бессмысленное движение рукой. Когда священник благословляет, произнося "Мир всем", надо поклониться, не совершая К. 3.; при осенении же К. полагаем на себя К. 3.

Смысл Таинств - обожение, поэтому в основе всех культовых действий лежит К. Сами священнослужители получают власть и силу совершать Таинства с момента рукоположения, когда архиерей троекратным 3. К. призывает Святую Троицу, чтобы произошло "обильнейшее снисхождение благодати Святого Духа на посвящаемого" (Новая Скрижаль). Вновь построенная церковь превращается в храм Божий только после того, как ее престол и стены крестообразно помазаны миром. Священник творит Святым Агнцем 3. К. Это один из самых таинственных моментов Евхаристии. Первый К. при возвышении всего Агнца освящает воздух. Вторым К., творимым при расположении четырех частей Агнца на дискосе, освящает землю.

Третий К., при положении частицы в потир, освящает четырехконечный мир (Новая скрижаль). Крестообразно вливается затем теплота, крестообразно складываются руки подходящих к святой Чаше для причащения. Без К. нет Таинства, а следовательно нет жизни и нет спасения.

КРЕЩЕНИЕ ГОСПОДНЕ (БОГОЯВЛЕНИЕ) - двенадцатый праздник неподвижного круга богослужений, отмечаемый Православной Церковью 6/19 января.

Праздник К. называется также Б., ибо К. есть явление Божества Христа, вступившего в открытое служение для искупления мира. "Не тот день, в который родился Спаситель должно называть явлением, но тот, в который Он крестился. Через рождение Свое Он не всем сделался известным, но через К.: до дня К. Он был неизвестен народу" (св. Иоанн Златоуст). Почти тридцать лет оставался Иисус вдали от мира, в "глухом селении, где, по слову Евангелиста, "Младенец возрастал и укреплялся духом, исполняясь премудрости; благодать Божия была на Нем" (Лк. 2, 40). Никто, кроме Матери, не был посвящен в Его тайну.

Но вот пробил час Его. Громовой голос Крестителя и Предтечи Иоанна прозвучал на берегах Иордана. Охваченный предчувствием близости Царства Божия, пророк звал народ к покаянию. Сотни людей стекались к Иоанну, чтобы подготовиться к встрече Мессии. Каясь в своих грехах, они, согласно древнему иудейскому обычаю, входили в воду, и пророк совершал над ними обряд священного омовения. Это был знак начала новой жизни. В русском переводе Нового Завета греческое слово "баптисма" (омовение) передано русским словом "крещение", хотя, в строгом смысле слова, так можно назвать только принятие Креста, чем и является христианское Таинство К. Внезапно в толпе кающихся никому не известный и никем не замеченный появляется Иисус из Назарета Галилейского. Он не желает выделяться среди других людей и просит "крещения" у пророка. Безгрешный, Он указывает грешникам путь к Богу, путь, который начинается с очистительного покаяния. "Иоанн же удерживал Его и говорил: мне надобно креститься от Тебя, и Ты ли приходишь ко мне? Но Иисус сказал ему в ответ: "Оставь теперь; ибо так надлежит нам исполнить всякую правду" (Мф. 3, 14, 15). Иоанн Предтеча был первым, кто открыто назвал

Иисуса Агнцем Божиим. "И, крестившись, Иисус тотчас вышел из воды; и се, отверзлись Ему небеса, и увидел Иоанн Духа Божия, Который сходил, как голубь, и ниспускался на Него. И се, глас с небес глаголющий: Сей есть Сын Мой возлюбленный, в Котором Мое благоволение" (Мф. 3, 16, 17).

Праздник имеет, следовательно, два основных аспекта: в этот день открылась людям полная догматическая истина о Троице: "Троица Бог наш Себе нам нераздельно яви; ибо Отец явленным свидетельством сродство возгласи: Дух голубиным образом сниде с небес, Сын пречистый верх Свой Предтечи подклони и крещся..."

Эта непостижимая тайна Трех Лиц Единого Божества явлена здесь не умозрительно, а воочию, в чувственных образах: Иоанн Предтеча слышал голос Отца и видел подтверждавшего этот голос Духа Святого в виде голубя, свидетельствовавшего явление Сына Божия людям в лице Крещаемого. С другой стороны, подобно тому, как впоследствии, совершая ветхозаветную Пасху, Христос установил Таинство Евхаристии, так и в этот день, исполняя установление пророков - обрядовое омовение, Он устанавливает новозаветное Таинство Крещения.

Иконы Крещения Господня представляют собой точное воспроизведение этого евангельского свидетельства с добавлением деталей, соответствующих службе праздника, как, например, Ангелов и обычно одной или двух аллегорических фигур у ног Спасителя, олицетворяющих реку и море.

В соответствии с приведенным евангельским текстом, в верхней части иконы изображается часть круга, символически изображающая разводящиеся небеса, "которые Адам для себя и для своих потомков заключил, как и рай, пламенным оружием" (св. Григорий Богослов). Эта часть круга символически указывает на присутствие Бога. Отсюда нисходят на Спасителя лучи с Духом Святым, парящим в виде голубя. Явление Духа Святого в К. Господнем в виде голубя святые отцы Церкви объясняют аналогией с потопом: подобно тому, как в то время мир был очищен от своих беззаконий водами потопа и голубь принес масличную ветвь в ковчег Ноев, возвещая прекращение потопа и мир, возвращенный земле, так и теперь Дух

Святой нисходит в виде голубя, чтобы возвестить разрешение грехов и милость Божию - Вселенной.

Дабы освятить воды для нашего очищения и обновления, Взявший на Себя грехи мира, по выражению песнопений праздника, "покрывается водами Иордана". На условном языке иконы это передается тем, что Спаситель изображается стоящим как бы на фоне воды, как в пещере. Этим приемом дается понять, что погружена не часть Его Тела, а все Тело, во образ Его погребения, ибо К. знаменует собою смерть Господа. В знак того, что Ему принадлежит инициатива совершающегося, что Он Владыка, пришел к рабу, прося К., Спаситель изображается почти всегда идущим или делающим движение в сторону Иоанна Крестителя, подклоняя в то же время главу под его руку. Он благословляет правой рукой покрывающие Его воды Иордана, освящая их Своим погружением. Отныне вода становится образом не смерти, а рождения в новую жизнь. Поэтому на изображениях К. первых веков, например в катакомбах, крещаемый, в подавляющем большинстве случаев (не исключая и самого Спасителя) изображался ребенком. Хотя на некоторых изображениях Спаситель имеет повязку на чреслах, но все же на большинстве икон в соответствии со смыслом богослужебных текстов Он изображается совершенно обнаженным. Этим подчеркивается и кенозис Его Божества - "обнажается небо облаки Одевай", и цель этого кенозиса: ибо, обнажаясь плотью, Он тем самым одевает наготу Адамову, а с ним и всего человечества, в одежду славы и нетления.

Икона К. имеет наибольшее количество аналогий с ветхозаветными прообразами. Среди снующих в струях Иордана рыб изображаются обычно две маленькие фигурки: одна мужская, обнаженная, повернутая к Спасителю спиной, другая полуобнаженная, женская, обычно убегающая, иногда сидящая на рыбе. Детали эти являются иллюстрациями ветхозаветных текстов, входящих в службу праздника и являющих пророческие предображения К.: "Море виде и побеже, Иордан возвратися вспять" (Ис. 113, 3). Мужская фигура, представляющая собою аллегория Иордана, объясняется следующим текстом: "Возвращается иногда Иордан река милотию Елисеевою, вознесшуся Илии, и разделяхуся воды сюду и сюду, и бысть ему сух путь иже мокрый, во образ

воинстину К., имже мы текущее жития преходим шествие". Вторая фигура, женская, - аллегорическое изображение моря, является указанием на другой прообраз К. - переход евреями Чермного моря.

Святой Иоанн Предтеча священнодействует, возлагая руку на главу Спасителя. Этот сакраментальный жест всегда входил в обряд К. В левой руке он иногда держит свиток - символ своей проповеди.

Ангелы принимают участие в совершающемся священнодействии. Богослужебные тексты, упоминая об их присутствии, говорят об их состоянии: "Лица ангельстии дивляхуся страхом и радостию", но не говорят об их роли. Поэтому роль их часто понимается и передается на иконах по-разному. Иногда, особенно на более поздних иконах, они держат в руках пелены, исполняя роль служителей при К. и готовятся покрыть тело Христово по выходе Его из воды. Обычно же они изображаются с покрытыми своими плащами руками в знак благоговения перед Тем, Кому они служат. Число их бывает разное: два, три и больше. Таким образом, икона праздника, как бы суммируя богослужебные тексты, показывает в основных чертах главный смысл происходящего события, предоставляя нам возможность посредством изображаемых деталей осмыслить и углубить значение этого события.

Праздник Б. предваряется сочельником, служба которого сходна с чином Рождественского: царские часы, Литургия, соединенная с вечерней. В конце вечерни бывает первое освящение воды. Этот древний обряд христианская традиция тесно связывала с Таинством Евхаристии. Подобно тому, как в Литургии продолжается тайна Воплощения, так и Богоявленская вода знаменует одухотворение и преобразование стихий. Церковь свидетельствует, что весь тварный мир будет причастен Царству Божию. Обряд водосвятия повторяется и в самый день Богоявления. Освященная по этому чину вода называется Великой агиасмой, то есть Великой святыней. Верующие с благоговением хранят ее в течение всего года.

На Руси великое водосвятие часто проводили на реке, в проруби, которая называлась "Иордань". По греческим обычаям, обряд великого водосвятия совершался и у моря. Священник бросал Крест в волны, тот, кто, нырнув, отыскивал его, считался удачливым человеком. Окруженный толпой, он проносил Крест по улицам родного города.

КРЕЩЕНІЯ ТОИНСТВО - 199-227.

КРУТ - 14, 29.

КРУТ ЛУНЫ - 586, 587.

КРУТ С ЛНЦА - 583, 584.

КРЮКИ', знамена - знаки русского старинного безлинейного нотного письма. Применялись в Русской Православной Церкви в XI-XVIII веках. Название получили от одного из наиболее употребительных знаков этой системы - "крюка". Число К. превышало 70; каждый из них обозначал от одного до нескольких звуков различной высоты и длительности. Высота звуков К. не указывалась, лишь с конца XVI века ее стали обозначать особыми, так называемыми киноварными пометами. Условными сочетаниями К. ("лица", "фиты" и др.) сокращенно обозначались мелодические обороты вокализационного характера. К. указывали также ритм и характер исполнения. Пение по К. называлось крюковым, или знаменным пением.

КРЮКОВ Е П НІЕ, знаменное пение - пение по особым знакам - крюкам, одноголосное по складу. Применялось в русской церковной музыке. После введения нотолинейной системы К. П. сохранилось только у старообрядцев.

КУКУ'ЛИЙ (*греч.* - капюшон) - зачин кондака или акафиста, соединенный с икосами единым рефреном, но обособленный от них метрической структурой.

КУКУ'ЛЬ - 109.

КУП ЛЬ ДЛЯ КРЕЩЕНІЯ - 100.

КУПОЛО ЦЕРКВ Й - 14, 17, 29-31.

Л

ЛОДАН (ЛОДОН) - 15, 95-98.

ЛАМПОДА - 15, 73, 75.

ЛАХОНЬ - сосуд для умывания рук священнослужителя перед началом литургии.

Л В - 38, 42.

Л СТНИЦА - 14.

ЛЖИ'ЦА - 15, 18, 90, 91, 92.

ЛИ'КИ (Х РЫ) - 19, 68.

ЛИТОНІЯ (*греч.* - молитва) - в католическом богослужении псалмодическое песнопение с мольбой к Господу о прощении

грехов, или к Богородице и святым о заступничестве. Л. исполняется в храмах и во время процессий. В англиканской Церкви Л. имеют более развитую вокальную форму с участием хора.

ЛИТИ́Я - в буквальном смысле означает усиленное моление. В некоторых случаях Л. совершается вне храма и соединяется с молебным пением и крестным ходом: чин этой Л. находится в Большом требнике (гл. 79-81) и в книге молебных пений. Л. на великой праздничной вечерне совершается обыкновенно в притворе или на середине храма. Кроме того, Л. совершается при поименовании усопших; чин этой Л. в Типиконе (гл. 9) и в Служебнике.

Основные составные части Л.: священник в епитрахили, скуфье или камилавке и диакон с кадильницей, поклонившись святому престолу, выходят из алтаря северной дверью в притвор и становятся лицом к алтарю. Диакон в это время совершает каждение храма и молящихся, хор поет стихиры на литии из Минеи или Триоди. При соборном служении все служащие в епитрахиях выходят северной и южной дверями. Стихиры на литии поются в следующем порядке: стихиры храму, стихиры святому, "Слава, и ныне". Богородичен. Богородичны стиховные содержатся в конце каждой Минеи вместе с догматиками. Только праздничные стихиры (литийные, без стихир храма) поются на все двенадцатые праздники; их попразднства и отдания, случившиеся в воскресенье; в воскресенье, совпавшее с праздником Рождества Христова, называемое Неделей святых отец; Недели (воскресенья) апостола Фомы, жен-мироносиц и святых отцов Первого Вселенского Собора (325 г.) - 7-я Неделя по Пасхе. Далее идут ектении о нуждах молящихся с пением хором "Господи, помилуй". На всенощном бдении, когда бывает Л., совершается благословение хлебов, пшеницы, вина и елея. Чин совершается на середине храма, у столика с пятью хлебами, пшеницей, вином и елеем, которые приносятся сюда перед пением стихир на стиховне.

ЛИТУ́РГИКА - наука о богослужении христианской Церкви. Наименование свое эта наука получила от одной из церковных служб - Литургии. Такое сближение понятий, неравных по объему, объясняется как из этимологии слова литургия (*греч.* "общественное дело"), так и из исторического словоупотребления, в котором тем же

словом обозначается и вся совокупность богослужебных действий, обрядов и форм, то есть все богослужение и отдельные формы его. В собственном и ближайшем смысле Литургией называется церковная служба, на которой совершается Таинство Евхаристии. Но Евхаристия - это средоточие всего христианского богослужения, то есть Богослужение по преимуществу. Отсюда Л. - это наука о богослужении вообще, как деле общественном, церковном и о формах его. Задача православной Л. состоит в том, чтобы представить Богослужение Православной Церкви в том виде и смысле, как его совершает и понимает Православная Церковь.

Л. по своему предмету принадлежит к области практического богословия, которое разрабатывает вообще всю практическую деятельность как Церкви, так и отдельных ее членов, причем в этой деятельности духовенство, по своему положению в церковной общине, принимает если не исключительное, то преимущественное участие. Но эта деятельность может быть представлена и как собрание и приведение отдельных лиц в церковную общину, и как духовное водительство и споспешествование церковной жизни в общине, выявляемое в определенной и связной форме церковного богослужения или в более свободной форме церковного собеседования, как попечение о душе каждого члена прихода. Эта практическая деятельность определяется и охраняется всей церковной организацией, где каждый член Церкви должен действовать на своем месте и содействовать успешному достижению цели христианской жизни - стяжания Духа Святого. Отсюда развивается целый ряд практических богословских наук, из которых первая имеет дело с религиозным воспитанием - пастырская педагогика, вторая - с богослужением - Л., с ее сущностью и формами, третья - с сущностью и формами проповеди - гомилетика, четвертая - с частным руководством верующих ко спасению - пастырское богословие и, наконец, пятая - с устройством Церкви и церковной жизни - каноническое право.

Л. находится в теснейшей связи с областью теоретического богословия, раскрывающего вероучение Православной Церкви, ибо христианское богослужение всецело основывается на вере и являет собой внешнюю сторону религии, наглядное изображение ее догматов, нравственных истин и священных воспоминаний. Таким

образом, христианское вероучение и нравственность - это корень и содержание богослужения. Отсюда и Л. находится в ближайшем отношении к догматическому и нравственному богословию.

Л. обычно разделяется на две части: общую и частную. Богослужение может рассматриваться с двух сторон: как учреждение церковное (институт) и как собственно церковная деятельность (практика). Когда богослужение рассматривается как учреждение, тогда Л. охватывает: 1) основные положения, согласно которым оно существует, а именно: а) общее понятие о богослужении и частное о богослужении христианском; б) фактическое происхождение новозаветного богослужения, как установления Божественного; это положение допускает различие существования богослужения ветхозаветного, установления самого новозаветного богослужения и наконец - исторического образования последнего; в) цель, для которой и по которой существует христианское богослужение, и г) содержание его, как оправдание. 2) Общие литургические формы, в которых и чрез которые оно раскрывается, а именно: а) составные части богослужения; б) священнодействия, употребляемые при нем; в) лица, совершающие богослужение; г) принадлежности, необходимые для совершения богослужения. Когда богослужение рассматривается как деятельность Православной Церкви, тогда Л. должна представить сам образ его совершения, согласно с признаваемым и указываемым ею самою различием в нем родов и видов. Таким образом Л. делится на две части, которые по основному содержанию своему называются общей и частной. Главными источниками, из которых Л. берет свое содержание, служат: а) Священное Писание, которое представляет нам первоначальное установление христианского богослужения и первое появление его в христианском обществе, б) Писания отцов и учителей Церкви, а также других современных им нехристианских писателей древности. Отсюда заимствуется ряд свидетельств о постепенном развитии богослужения и о понимании его смысла и значения в первохристианские времена, в) Правила святых апостолов, святых отцов Вселенских и Поместных Соборов, входящие в состав так называемой Книги правил. В них заключено законодательство Церкви как относительно разных сторон церковной жизни и деятельности вообще, так и относительно предмета богослужения в

частности, г) Богослужбные книги, в которых Церковь в разные времена заключала порядок (чинопоследование) богослужения и определила образ и смысл его совершения, д) Общая церковная практика, в которой сохранилось многое из того, что не сделалось достоянием письменности, но, войдя в устное Предание Церкви, служит часто единственным средством истолкования смысла и значения тех или иных форм богослужения.

Важнейшие вспомогательные науки для Л. суть: церковная археология и история. Первая имеет дело вообще с бытовой жизнью общества и Церкви, как выражением жизни духовной во всей ее совокупности и изображением ее по сохранившимся памятникам как письменным, так и, особенно, монументальным. Для Л. имеет значение как общая, так и, особенно, древнееврейская и христианская церковная археология: первая - из-за тесной связи богослужбной жизни древнего Израиля с бытовой пользуется данными второй для определения как происхождения, так и значения многих богослужбных форм Православной Церкви. Что касается истории собственно церковной, то она обнимает все стороны церковной жизни христианской общины, в том числе и богослужбную, и с этой стороны оказывает важную помощь Л.

ЛИЦ - небольшой напев, свойственный одному или нескольким гласам знаменного распева и выраженный в нотописании условно и сокращенно. Это короткий мелодический период, своим построением характеризующий или известный глас, или же общий строй целого песнопения Певец, встречая в знаменном изложении Л., присущее одному из гласов, ясно видит выделения гласовой мелодии как в напеве, так и в нотации; видит особенность данного гласа; встречая же Л., употребительное во многих гласах, певец видит сближение гласовых мелодий, сродство гласов, даже временные уклонения, как бы модуляции из одного гласа в другой.

Графически Л. состоит из знамен обыкновенных в соединении с так называемыми переменными знаменами, то есть такими, которые без перемены своего начертания изменяют свое певческое значение, смотря по гласу или по месту своему в мелодии. Такие переменные знамена называются кулизма большая, кулизма средняя и др. В сочетании с другими знаменами кулизма, например, и составляет Л.

Для изучения Л. существовали особые сборники их, которые назывались сборниками кокиз, или кокизниками.

Л НО АВРА_оМОВО - иносказательное, образное выражение современников Иисуса Христа для обозначения места, в котором души праведников по отшествии из мира сего наслаждаются покоем и блаженством. "Если ты не хочешь шутить, или ребячески обманывать себя, - писал блаженный Августин Винценцию Виктору, который понимал это выражение в буквальном смысле, - то понимай под Л. А. место отдаленного и сокровенного покоя, где находится Авраам". В иудейской традиции выражение "быть на Л. А." означало блаженствовать после смерти. Спаситель употребил тот же образ в притче о богаче и Лазаре (Лк. 16, 22-23). В памятниках древнего христианского искусства состояние блаженства души праведников после кончины часто изображалось непосредственно в виде человеческих фигур, сидящих на лоне патриарха Авраама.

М

МАНД РЛА (*итал.* *mandorla* - миндалина) - в христианской иконографии миндалевидное сияние, среди которого изображали Христа и Богородицу, когда хотели представить их во славе.

М_оНТИЯ (ПАЛИИ) - 109, 142.

МЕЖДОЧ_оСИЕ - краткое церковное богослужение, положенное после третьего и шестого часов.

М Ч -14.

МИРОПОМ_оЗАНИЯ Т_оИНСТВО - 227-233.

МИ'РО СВЯТ Е - 47, 485-487.

МИРЯ'НЕ - 23, 24, 37.

МИ'ТРА - 141-142.

МОЛ БЕН - особое богослужение, при котором верующие просят Господа и святых Его о ниспослании милости или благодарят Бога за получение благодеяний. Некоторые молебны принадлежат к общественному богослужению и совершаются в храмовые праздники или в особо установленное время, обычно они соединяются с чином малого освящения воды. Другие совершаются по просьбе отдельных лиц. Иногда к М. прибавляется пение Акафиста Спасителю, Богородице или святым. См. с. 383-429.

МОЛИ'ТВЕННОЕ ПР_оВИЛО состоит из утренних и вечерних молитв, которые совершаются ежедневно. Этот ритм необходим, ибо

в противном случае душа легко выпадает из молитвенной жизни, как бы просыпаясь лишь от случая к случаю. В молитве же, как и по всяком большом и трудном деле, одного "вдохновения", "настроения" и импровизации недостаточно.

Чтение молитв связует человека с их творцами: псалмопевцами и подвижниками. Это помогает обрести духовный настрой, родственный их сердечному горению. В том, чтобы молиться чужими словами, пример нам - Сам Господь Иисус Христос. Его молитвенные возгласы во время Крестных страданий - строки из псалмов (Пс. 21, 2; 30, 6). Существует три основных М. П.:

1) полное М. П., рассчитанное на монахов и духовно опытных мирян, которое напечатано в "Православном молитвослове";

2) краткое М. П., рассчитанное на всех верующих; утром: "Царю Небесный", Трисвятое, "Отче наш", "Богородице Дево", "От сна восстав", "Помилуй мя, Боже", "Верую", "Боже, очисти", "К Тебе, Владыко", "Святой Ангеле", "Пресвятая Владычице", призывание святых, молитва за живых и усопших; вечером: "Царю Небесный", Трисвятое, "Отче наш", "Помилуй нас, Господи", "Боже вечный", "Благаго Царя", "Ангеле Христов", от "Взбранной Воеводе" до "Достойно есть"; эти молитвы содержатся в любом молитвослове;

3) краткое М. П. преподобного Серафима Саровского: три раза "Отче наш", три раза "Богородице Дево" и один раз "Верую" - для тех дней и обстоятельств, когда человек находится в крайнем утомлении или весьма ограничен во времени. Совсем опускать М. П. нельзя. Даже если М. П. читается без должного внимания, слова молитв, проникая в душу, оказывают свое очищающее воздействие.

Основные молитвы следует знать наизусть, чтобы они глубже проникли в сердце и чтобы их можно было повторять в любых обстоятельствах. Желательно перевести текст молитв для себя с церковнославянского языка на русский, чтобы понимать значение каждого слова и ни одно слово не произносить бессмысленно или без точного осмысления. "Потрудись, - советует преподобный Никодим Святогорец, - не в молитвенный час, а в другое свободное время - обдумать и прочувствовать положенные молитвы. Сделав это, ты и во время молитвословия не встретишь никакого труда воспроизвести в себе содержание читаемой молитвы" ("Невидимая брань", с. 198). Очень важно, чтобы приступающий к молитвословию

изгнал из сердца обиды, раздражение, горечь. Святой Тихон Задонский поучает: "Прежде молитв требуется ни на кого не гневаться, не злобиться, но всякую обиду оставить, чтобы и самим Бог оставил грехи" ("Плоть и дух". Собр. соч., т. 2, с. 89). Без усилий, направленных на служение людям, на борьбу с грехом, на установление контроля над телом и душевной сферой, молитва не может стать внутренним стержнем жизни.

В условиях современного быта, учитывая загруженность и ускоренные темпы, мирянам нелегко отводить для молитвы определенное время. Пастырь должен помочь своему духовному чаду выработать строгие правила молитвенной дисциплины и настоятельно рекомендовать придерживаться своего М. П.

Утренние молитвы лучше всего читать до начала всякого дела. В крайнем случае их произносят по дороге из дома. Поздно вечером часто бывает трудно сосредоточиться из-за усталости, поэтому учителя молитвы рекомендуют читать вечернее М. П. в свободные минуты до ужина или еще раньше.

Во время молитвы рекомендуется уединиться, возжечь лампаду или свечу и встать перед иконой. В зависимости от характера внутрисемейных взаимоотношений можно рекомендовать чтение М. П. вместе, всей семьей, или каждому члену семьи отдельно. Общая молитва рекомендуется прежде всего в торжественные дни, перед праздничной трапезой и в других подобных случаях. Семейная молитва - это разновидность церковной, общественной (семья - своего рода "домашняя церковь") и поэтому не заменяет молитву индивидуальную, а лишь дополняет ее.

Перед началом молитвословия следует осенить себя крестным знаменiem и совершить несколько поклонов, поясных или земных, и постараться настроиться на внутреннюю беседу с Богом. "Постой молча, дондеже утишатся чувства, поставь себя в присутствие Божие до сознания и чувства Его с благоговейным страхом и восставь в сердце живую веру, что Бог слышит и видит тебя", - говорится в начале Молитвослова.

Многим людям помогает сосредоточиться произнесение молитв вслух или вполголоса. Если во время чтения правила прорывается молитва своими словами, то, как говорит преподобный Никодим, "не попуская сему случаю пройти мимолетно, но остановись на нем"

("Невидимая брань", с. 200). Эту же мысль мы находим и у епископа Феофана: "Когда найдет сильное молитвенное чувство и разбивает чтение молитв, оставляй это чтение и давай простор этому чувству" (Письма к разным лицам, с. 289). Молитва - это, в первую очередь, духовный труд, потому не следует ожидать от нее немедленной "духовной улады". "Не ищи в молитве наслаждений, - пишет епископ Игнатий Брянчанинов, - они отнюдь не свойственны грешнику. Желание грешника ощутить наслаждение есть уже самообольщение... Не ищи преждевременно высоких духовных состояний и молитвенных восторгов" (О молитве). Поиски постоянного духовного наслаждения есть скрытый вид эгоизма и стремления к духовному комфорту. Трудность молитвы - нередко признак ее подлинной действенности.

Молитва за других людей - неотъемлемая часть молитвословия. Предстояние Богу не отдаляет человека от ближних, но связывает его с ними еще более тесными узами. Об этом очень хорошо писал поэт А. К. Толстой: "Просить с верой у Бога, чтобы Он отстранил несчастье от любимого человека, - не есть бесплодное дело, как уверяют некоторые философы, признающие в молитве только способ поклоняться Богу, сообщаться с Ним и чувствовать Его присутствие. Прежде всего молитва производит прямое и сильное действие на душу человека, о котором ты молишься, так как, чем более вы приближаетесь к Богу, тем более вы становитесь независимыми от вашего тела, и потому душа ваша менее стеснена пространством и материей, которые отделяют ее от той души, за которую она молится. Я почти что убежден, что два человека, которые молились в одно время с одинаковой силой веры друг за друга, могли бы сообщаться между собой без всякой помощи материальной, вопреки отдалению... Как можем мы знать, до какой степени predetermined заранее события в жизни любимого человека? И если бы они были предоставлены всяким влияниям, какое влияние может быть сильнее, чем влияние души, приближающейся к Богу с горячим желанием, чтобы все обстоятельства содействовали счастью друга" (Собр. соч., т. 4, с. 40).

Не следует ограничиваться только молитвой за близких и дорогих нам людей. Молитва за тех, кто причинил нам огорчение,

вносит в душу мир, оказывает воздействие на этих людей и делает нашу молитву жертвенной.

Хорошо окончить молитвословие благодарением Богу за дарованное общение и сокрушением о своей невнимательности. "Не тотчас кидайся на обыденные дела, - учит преподобный Никодим, - и никогда не думай, что, совершив свое молитвенное правило, ты все окончил по отношению к Богу" ("Невидимая брань", с. 200). Приступая к делам, надо прежде подумать о том, что предстоит говорить, делать, видеть в течение дня и испросить у Бога благословения и сил для следования Его воле. В гуще трудового дня надо творить краткую молитву, которая поможет и в повседневных делах находить Господа.

МОНАШЕСТВО - 343-350.

МЩИ СВЯТЫХ - 34, 39, 40, 42, 44.

МУЧЕНИК (*греч.* слова "мартус", "мартирос", которые по-русски переводятся "мученик", этимологически означают "свидетель" безразлично в какой области свидетельства: исторической, правовой или религиозной. Но в обычном применении, выработанном христианским Преданием, это наименование относится исключительно к тому, кто засвидетельствовал свою веру в Господа Иисуса Христа своею кровью. Это слово встречается уже в Новом Завете (Деян. 22, 20; Откр. 2, 3: 6, 9; 17, 6): мученик - это тот, кто жертвует своей жизнью из верности свидетельству об Иисусе Христе (ср. Деян. 7, 55-60).

Сам Иисус - Мученик Божий в высшем значении и, следовательно, пример, вдохновляющий Его последователей. Своим согласием на принесение Себя в жертву за грехи человеческие Он дает наивысшее свидетельство верности спасительной миссии, вверенной Ему Отцом. Согласно апостолу Иоанну, Иисус Христос не только предвидел Свою смерть, но и добровольно принял ее как совершенное воздаяние хвалы Отцу (Ин. 10, 10), и в час Своего осуждения Он возвестил: "Я на то родился и на то пришел в мир, чтобы свидетельствовать о истине" (Ин. 18, 37: ср. Откр. 1, 5; 3, 14).

Евангелист Лука выделяет в описании Страстей Христовых черты, отныне усвоенные мучениками: укрепление Божией благодатью в час смертельной скорби (22, 43); молчание и терпение среди обвинений и оскорблений (23, 9), невиновность, признанная

Пилатом и Иродом (23, 4, 14); забвение собственных страданий (23, 28); милосердие к кающемуся разбойнику (23, 43); молитва Господа о распинателях (23, 34); прощение, даруемое Петру (22, 61).

В Новом Завете в целом, с еще большей глубиной признается в Иисусе Христе страждущий Отрок Божий, возвещенный Исаией. Как Отрок Божий должен был пострадать и умереть для "оправдания многих" (Ис. 53, 11), так и Иисус Христос проходит через смерть, "чтобы дать душу Свою как выкуп за многих" (Мф. 20, 28). Таков смысл слова "надлежит", несколько раз повторенного Иисусом Христом: спасительный замысел Божий осуществляется через страдания и смерть Его Свидетеля (Мф. 16, 21; 26, 54, 56; Лк. 17, 25; 22, 37; 24, 7; 26, 44). Разве не были все пророки гонимы и убиты (Мф. 5, 12; 23, 30; Деян. 7, 52; 1 Фес. 2, 15; Евр. 11, 36)? Это не может быть случайным совпадением: Иисус усматривает в этом Божие предначертание, получающее свое завершение в Нем Самом (Лк. 9, 51), "потому что не бывает, чтобы пророк погиб вне Иерусалима" (Лк. 13, 33).

В Своих добровольных страданиях и Крестной смерти Иисус становится Искупытельной Жертвой, заменяющей все древние жертвоприношения (Евр. 9, 12 сл.). Вот почему Дева Мария, так тесно приобщенная к Страстям Сына Своего, стоя "при Кресте Иисуса" (Ин. 19, 25), впоследствии почитается как Царица и Покровительница христианских мучеников.

Славным мученичеством Иисуса Христа основана Церковь Его. "Когда вознесен буду от земли, - сказал Иисус Христос, - всех привлеку к Себе" (Ин. 12, 32). Уже и иудейская община имела своих мучеников, особенно во времена Маккавеев (2 Мак. 6, 7). В христианской же Церкви мученичество приобретает новый смысл, открытый Самим Иисусом Христом: оно - полнота подражания Христу, совершенное участие в Его свидетельстве и в Его спасительном деле: "Раб не больше господина своего. Если Меня гнали, будут гнать и вас" (Ин. 15, 20). Трем наиболее Ему близким ученикам Иисус Христос возвещает, что они последуют за Ним в Его Страстях (Мк. 10, 39; Ин. 21, 18), и Он открывает всем, что если только семя умрет, оно принесет много плода (Ин. 12, 24). Церковь растет и укрепляется кровью первых мучеников. Мученичеством Стефана, столь напоминающим Страсти Христовы, начинается

распространение Церкви (Деян. 8, 4; 11, 19) и готовится обращение Савла (Деян. 22, 20-30).

Откровение Иоанна - поистине книга мучеников, которые вслед за "Свидетелем верным и истинным" (Откр. 3, 14) дали Церкви и миру свидетельство крови. Вся эта книга прославляет их испытания и восхваляет их. "Они омыли одежды свои и убелили одежды свои Кровию Агнца. За это они пребывают ныне перед престолом Бога и служат Ему день и ночь в храме Его, и Сидящий на престоле будет обитать в них. Они не будут уже ни алкать, ни жажда, и не будет палить их солнце и никакой зной: ибо Агнец, Который среди престола, будет пасти их и водить их на живые источники вод; и отрет Бог всякую слезу с очей их" (Откр. 7, 14-17).

Н

НАБ ДРЕННИК - 135.

НАЛ Й (АНАЛ Й) - 72.

НАН ДРЕННИК (ЭНКОЛПИ Н, НАП РСНИК) - 115-117.

НАП РСНИК (ЭНКОЛПИ Н, НАН ДРЕННИК) - 115-117.

НАСТОЯТЕЛЬ ХР_ОМ_О - священник, назначенный главой приходского причта. Он наблюдает за порядком совершения богослужений, следит, чтобы при богослужении каждый член причта занимал место, соответствующее старшинству по рукоположению, исправно исполнял свои пастырские обязанности, заботился о благоустройстве церковного чтения и богослужебного пения.

НАЧ_ОЛО Г ДА - 582.

НАЧ ТЧИК - богослов и духовный глава общины древнеправославных христиан (беспоповцев); должен обладать широкими познаниями в области дониконовской литургики, быть очень начитанным в старопечатных богослужебных и святоотеческих книгах, полемических сочинениях представителей этого течения.

О

ОБИХ Д ЦЕРК ВНОГО П НИЯ - сборник всего круга повседневного богослужебного пения Православной Церкви. Содержит основные песнопения знаменного, греческого и киевского распевов.

Издавался в двух видах: 1) Пространный О. Ц. П., содержащий в себе мелодии таких священных песнопений, которые почти ежедневно употребляются при богослужении. В начале его помещены

песнопения вечернего богослужения, затем утрени и Литургии. Прибавлены также песнопения из Триодей постной и цветной, последование погребения, панихиды. О. Ц. П. был первой нотной книгой, напечатанной в Москве (1772 г.); 2) Сокращенный О. Ц. П. издан в 1778 году по рукописи епископа Тверского Гавриила. Сокращенный О. Ц. П. был составлен по местным нуждам Новгородской епархии, именно для домашнего обучения церковному пению и применен был к местным обычаям в пении. Содержит наиболее часто употребляемые песнопения. Гласовые мелодии в нем близки к старым церковным распевам, некоторые местами сокращены, другие претерпели изменение. С 1814 года. Сокращенный О. Ц. П. стал основным руководством при обучении церковному пению в духовных семинариях и снабжен нотной азбукой в цефавтном ключе: издавался в таком виде до 1887 года, когда был заменен "Учебным Обиходом нотного пения", более приспособленным для обучения.

БРАЗЫ - 9-12, 14-17.

ОБРЯДЫ И ТѢИНСТВА - 197-199.

ОГЛАШЕННЫЕ - 23.

ОДЖДЫ ЖРТВЕННИКА - 15.

ОДЖДЫ ПРЕСТАЛА - 15.

КНА - 74, 75.

ОКТИХ, осмогласник, др. рус. - октай, - церковно-богослужбная книга, которая содержит службы и последования с изменяемыми молитвословиями и песнопениями для подвижных дней богослужения седмичного круга, распределенные на восемь гласов. Каждое последование содержит для седмичных дней (с понедельника по субботу) молитвословия и песнопения вечерни, повечерия, утрени и Литургии, а для недель, кроме того, малой вечерни и полунощницы. Семь таких служб, иначе воследований, которые принадлежат семи дням седмицы и поются в продолжении седмицы одним напевом (слав. - "глас"), в О. называются "гласом". Гласов в нем восемь - на восемь седмиц. Отсюда он получил название "осмогласник", "октоих" (греч. "окто" - восемь, "икос" глас). Все последования восьми гласов печатаются большей частью в двух частях: по четыре гласа в каждой части. К той и другой части присоединяется Канон молебный Пресвятой Богородице, написанный

Лукой Ласкарем, который поется и на молебне об избавлении от всякой скорби и печали, и на утрени в праздники великих святых. В обеих частях О. печатаются указания о совершении общественных богослужений, что составляет также содержание 1-й, 2-й, 3-й, 4-й, 5-й и 7-й глав Типикона. Перед последованием субботы первого гласа помещается глава о том, как совершается последование об усопших, что является содержанием 14-й главы Типикона, при этом печатаются и самые молитвословия панихиды.

Пение О. в седмичные дни начинается с понедельника после Недели Всех святых и оканчивается перед субботой Недели мясопустной. По воскресеньям же оно начинается с воскресного дня, который следует за Неделями Всех святых и продолжается до пятой Недели Великого поста включительно. Пение всех восьми седмиц и недель (воскресений) называется в Уставе столпом. Таких столпов в году шесть. Все они начинаются в определенное время. Столпы гласов в разные годы начинаются не в одни числа. Когда начинается каждый столп О. в определенном году, указано в Пасхалии зрячей. В ней при ключевой букве показано, в какое число месяца в данном году начнется каждый столп О. При этом следует помнить, что столпы О. ведут счет с Недели Всех святых, а поэтому до Недели Всех святых нужно искать столпы гласов под ключевой буквой, которая относится к предыдущему году.

Не поется О. по седмичным дням, начиная с мясопустной субботы, а по воскресным дням, начиная с Недели ваий до Недели Всех святых. Есть и другие дни, в которые оставляется пение О. Это бывает в двенадесятые праздники Господни, приходящиеся как на седмичные, так и на воскресные дни, в Богородичные двенадесятые праздники и в предпразднства всех вообще двенадесятых праздников, случающихся в седмичные дни, но не в воскресные.

ОКТ ИХ Н ТНОГО П НИЯ - певческая богослужебная книга, которая обычно содержит: "Господи, воззвах", стихиры воскресные с их Богородичными, Богородичны дневные, степенны, блаженны, подобны и самогласную стихиру. В конце приложены воскресные утренние или евангельские стихиры. Мелодии песнопений написаны знаменным - обыкновенным и малым - и киевским распевами.

ОМОФ Р (БОЛЬШ Й И МОЛЫЙ) - 116, 137-139.

ОР_ОРЬ - 124, 125.

ОР_ОРЬ ДВОЙН Й - 137.

РДЕНСКИЕ ЗН_ОКИ - 14.

ОР Л - 38, 42.

ОРЛ Ц - 15, 103, 104.

ОСМОГЛ_ОСИЕ - музыкальная система из 8 ладов (гласов), лежащая в основе старинных песнопений Православной Церкви. Осмогласные мелодии построены в несимметричном ритме (без деления на равные такты) и следуют в своей структуре словесному тексту. Свод осмогласных песнопений, расположенных по гласам, содержится в Октоихе. Установление системы гласов на Западе приписывается папе святому Григорию Великому, на Востоке святому Иоанну Дамаскину. По словам жизнеописателя диакона Иоанна (IX в.), святому Григорий собрал напевы, возникшие веками в Церкви, удалил менее ценные, а остальные исправил и восполнил недостающие; из полученного таким образом материала он составил новый Антифонарий. На основании этого известия нынешний Антифонарий Римской Церкви и принятая там система гласов называются Григорианскими. Еще более позднее предание приписывает упорядочение церковных напевов на Востоке святому Иоанну Дамаскину: именем его и учителя его Космы надписывается музыкальный трактат с заглавием "Святоградец". Упорядочение церковных напевов должно было начаться гораздо ранее и святого Григория Великого, и святого Иоанна Дамаскина. Предание связывает начало этого упорядочения на Западе с именем святого Амвросия. Святому Григорию Великому приписывается только прибавление к существовавшим до него четырем амвросианским гласам, в основу которых легли древнегреческие лады: дорийский, фригийский, лидийский и миксолидийский; новые четыре напева, сродные с теми, "побочные гласы", а именно: иподорийский, начинающийся с "ля" и имеющий доминанту на 6-й ступени, ипофригийский, начинающийся с "си" с доминантой на 7-й ступени, иполидийский с "фа" с доминантой на 6-й ступени, ипомиксолидийский с "ре" с доминантой на 7-й ступени. Так получилось 8 гласов (впоследствии прибавлен 9-й, представляющий смесь 1-го и 8-го). Столько же гласов и с таким же музыкальным характером установил, по преданию, и Иоанн Дамаскин в Восточной

Церкви, только счет гласов здесь другой: сначала идут все прямые гласы, а потом их побочные (*греч.* "плагиос"), тогда как на Западе за каждым прямым следует его побочный:

греческие ѿ ѿ г д пла пл.ѿ "бари́с"* пл.д -

славянские 1 2 3 4 5 6 7 8 -

латинские 1 3 5 7 2 4 6 8 9

Таким образом, напевы двух Церквей гораздо ближе друг к другу, чем богослужебные чины. Отличает их еще употребление органов на Западе, но они появились там довольно поздно и еще в IX-XII веках встречали противников, в числе которых был святой Фома Аквинат.

ОСНОВѢНИЕ - 587.

ОСНОВѢНИЕ ПАСХѢЛИИ - 583.

П

ПѢЛИЙ (МѢНТИЯ) - 109.

ПѢЛИЦА - 136

ПАНАГИ́Я (*греч.* - всевятая) - молитвенное наименование Богоматери. Этим же словом называют просфору, из которой на Литургии была изъята частица в честь Пресвятой Богородицы. Эта просфора является поэтому наиболее священной после той, из которой изъят Агнец и которая, как самая священная, вкушается в храме до принятия пищи (антидор). П. вкушается братией за монастырской трапезой после принятия пищи. Вкушению П. предшествует специальный чин возношения П. Сущность этого чина заключается в том, что из храма, по окончании Литургии, всю братией износится со священными песнопениями Богородичная просфора. Ее вносят в монастырскую трапезную, где полагают на особом блюде. По окончании трапезы с молитвами Пресвятой Богородице и прославлением Пресвятой Троицы просфору возвышают (поднимают) пред иконами и вкушают частицы от нее. Смысл чина - живо представить присутствие за трапезой Самого Бога и Его Пресвятой Матери. На такое знаменование чина указывает и предание о возникновении его, помещенное в Псалтири следованной (л. 136). По святому Симеону Солунскому, "часть хлеба мы каждодневно приносим Сущему в Троице Единому Богу нашему о имени Богородицы, потому что посредством Ее Божественного рождения мы познали Святую Троицу и потому что Она родила нам

Хлеб Животный" (О божественной молитве, гл. 322, 324). Ближайшая цель чина - настолько тесно соединить трапезу с только что окончившейся Литургией, чтобы та и другая явились одним богослужением и первая сообщила свою благодать второй. Благодаря чину о П. монастырский обед превращается в богослужение типа изобразительных и повечерия с кондаком и задостойником вместо канона (а на Пасху и с целою песнью канона).

ЧИ́Н О ПАНАГИ́И совершается, как указывает надписание его, только в монастырях во все дни (а не только в воскресные, хотя он и помещен в главе о воскресной службе), его можно разделить на части: 1) благословение трапезы: 2) возвышение П.: 3). благодарение за трапезу. Об этом чине, кроме Следованной Псалтири, упоминается еще в Типиконе в гл. 35 "О ястии и питии", там даются некоторые дополнения. См. с. 113-115.

ПАНИКАДИ́ЛО (ПАНИКАНДИ́ЛО) - 15, 74, 75, 77.

ПАНИХИ́ДА - 446-454, 478-483.

ПоПЕРТЬ - 78.

ПАРАЕККЛИСИО́РХ - "кандиловозжигатель", церковнослужитель, который, согласно Уставу, испрашивает благословение настоятеля на начало богослужения, звонит в колокола, возжигает свечи, подает возжженное кадило священнослужителю, выносит подсвечник при входах с кадилом и Евангелием и в других случаях.

ПАРАМОНО́РЬ - букв. приставник, привратник (в просторечии "пономарь"), церковнослужитель, оберегающий имущество храма. В древней Церкви его обязанностью было неотлучное пребывание при священных местах, например, в Вифлеемской пещере, где родился Спаситель, на Голгофе, как для охраны их от святотатства, так и для оказания различных услуг паломникам. Он наблюдал за имуществом храма, возжигал светильники перед богослужением и гасил их по окончании его. Со временем к обязанности П. было отнесено чтение и пение за богослужением, принесении в алтарь просфор, вина, воды, ладана, приготовление и подача священнослужителям кадила и теплоты, призывание верующих к богослужению колокольным звоном и, наконец, уборка храма и алтаря.

ПАРИМИ́ЙНИК - книга, содержащая паримии. В Древней Руси П. составлялись для богослужения, но употреблялись и в домашнем

чтении, поэтому иногда в П. встречаются различные приписки переписчиков. В П. 1348 года на 24 июля помещены два чтения о Борисе и Глебе. Большинство рукописей П. русского перевода восходят к XII веку. Известен древний болгарский перевод XII века, так называемый "Тригорович паримийник".

ПАРИМИЙ'Я (*греч.* - притча, иносказание) - избранное чтение из Священного Писания Ветхого, иногда Нового Завета, которое содержит пророчество о воспоминаемом праздничном событии или прославляемом лице. Например, в навечерие Рождества Христова среди П. читается пророчество из книги пророка Исаии (7, 10-16; 8, 1-4, 8-10) о рождении от Девы Еммануила, то есть Богочеловека, из книги пророка Михея - о рождении Христа в Вифлееме. На праздники Богородичные в одной из П. говорится о лестнице (Быт. 28, 10-17), виденной Иаковом, прообразовавшей собою Божию Матерь, соединившую небо и землю и вместившую в себя Невместимого небесами, Господа Иисуса Христа. На день памяти первоверховных апостолов Петра и Павла читаются три П. из Соборного послания святого апостола Петра (1 Пет. 1, 3-9, 13-19; 2, 11-24).

Число читаемых П. неодинаково. На праздничных вечернях обычно читают 3 П., на Благовещение - 5, на вечерне Рождества Христова - 8; после 3-й П. (Мих. 4, 6, 7; 5, 2-4) читаются тропари, оканчивающиеся пением слов "С ними же помилуй нас", после 6-й П. (Дан. 2, 31-36, 44, 45) также поются последние слова тропаря "Жизнодавче, слава Тебе".

На вечерне Богоявления Господня читается 13 П.; после 3-й (Исх. 15, 22-27; 16, 1) хор поет окончание читаемых тропарей "Человеколюбче, слава Тебе" после 6-й П. (4 Цар. 5, 9-14) хор поет окончания тропарей "Токмо на седящия во тьме, слава Тебе".

В Великую Субботу читается 15 П.; после 6-й (Исх. 13, 20-22; 14, 1-32) читается тропарь с припевом "Славно бо прославися". После 15-й П. (Деян. 3, 1-56) читаются тропари с припевом "Господа пойте и превозносите Его вовеки". Во время этого пения царские врата открываются, но при чтении они бывают закрыты.

В каждый седмичный день Великого поста на вечерне читаются по две П.: из книги Бытия и из книги Притчей. На Страстной седмице, в первые три дня также читаются две П. - из книг Исход и Иова.

П. читаются после прокимна. Диакон или иерей возглашает: "Премудрость", чтец произносит, например: "Бытия чтения" и др. Диакон или иерей возглашает: "Вонмем", и чтец начинает чтение П. по Минее или Триоди.

После прочтения всех П. на великой вечерне, соединенной с Литургией Василия Великого или Иоанна Златоуста, произносится малая ектения. По возгласе "Яко свят еси, Боже наш..." диакон произносит: "И во веки веков". Хор поет: "Аминь" и Трисвятое (в Великую Субботу - "Елицы во Христа крестистесь..."). Далее поется прокимен, чтение Апостола и Евангелия и Литургия совершается по принятому чину.

В сочельники - Рождественский и Крещенский, если они совпадают с субботой или с воскресеньем, великая вечерня совершается отдельно от утрени, и после прочтения всех П. произносится малая ектения. Трисвятое опускается, звучит прокимен, читаются Апостол и Евангелие и, наконец, возглашается сугубая ектения.

На вечерне в Великую Пятницу после П. следуют прокимен, чтение Апостола и Евангелия и сугубая ектения.

ПАРТ СНОЕ П НИЕ (от лат. *partes* - части) - вид хорового пения, получивший распространение в русской и украинской церковной музыке XVII-XVIII веков. Отличительный признак П. П. - многоголосие, преимущественно аккордового склада, с разделением хора на группы голосов, без инструментального сопровождения. П. П. сменило одноголосный склад знаменного пения. Оно возникло в самом начале XVII века на Украине. В России развитие П. П. было подготовлено так называемым строчным пением. После воссоединения Украины с Россией (1654) стиль П. П. прочно привился на русской почве и получил официальное признание. С введением П. П. древнерусское крюковое письмо было заменено современной нотацией, а взамен гласов упрочилась мажорно-минорная система. В П. П. широко развился духовный концерт. К началу XVIII века П. П. достигло высокого расцвета в творчестве композиторов В. Титова, Н. Калачникова, Н. Бавыкина, Ф. Редрикова и др., окончательно определились типичные черты П. П.: торжественность, монументальность, многослойное разделение хора на 4, 8, 12 и более голосов; сочетание гармонической полноты

звучания с широким развитием мелодико-полифонического начала. Теоретические основы П. П. были разработаны в последней трети XVII века Н. Липецким. В качестве камерной разновидности П. П. привились псалмы и в особенности канты.

ПЕВ Ц, псалт - церковнослужитель, исполняющий молитвенные песнопения при совершении богослужения. П. упоминается в текстах Литургий апостола Иакова и евангелиста Марка. К IV веку утвердилось поставление специальных П. в храмах. Они должны были вести строго благочестивую жизнь. Главной их обязанностью было предначинать пение и управлять им, что в настоящее время входит в обязанности регента. Перед началом пения П. восходили на амвон, куда не имеют права входить лица, не посвященные в клир (правило 15-е Лаодикийского Собора, правило 33-е VI Вселенского Собора). Собрание П. называется лик, хор, клирос. В древней Церкви было два лика: правый и левый.

П ВЧИЙ ДЬЯК - в России певец в церковном хоре патриарха, митрополита, архиерея или в придворном хоре русских царей. "Патриаршие певчие дьяки" после упразднения патриаршества (1721) были переименованы в "синодальных певчих", хор "Государевых певчих дьяков", формировавшийся из мирян, был преобразован Петром I в придворный хор и переведен из Москвы в Петербург (позднее - Придворная певческая капелла).

ПЕЛЕН_о (ПОКР В) - 42, 48

П РСТ - мера длины, упоминаемая в Священном Писании (Иер. 52, 21), равная дюйму, то есть 2, 51 см.

П СНЬ БОГОР ДИЦЫ, "ЧЕСТН ЙШАЯ" - песнопение на утрени, между 8-й и 9-й песнями, девятая песнь Священного Писания составлена из песен Пресвятой Богородицы и праведного Захарии (Лк. 1, 46-55; 68-79). Представляет собой величайшее и святейшее произведение православной гимнографии. Устав назначил этой песне особо благоговейное исполнение. Тогда как другие песни Священного Писания служат припевами к ирмосам и тропарям канона, П. Б. занимает совершенно самостоятельное положение по отношению к последним и вообще в каноне; П. Б. имеет свой припев, одинаковый для всех ее 6 стихов: "Честнейшую Херувим и славнейшую без сравнения Серафим..." В нем Пресвятая Дева исповедуется истинной Богородицей и великим дерзновением веры

поставляется выше высочайших чинов ангельских. По преданию (у Никифора Каллиста, XIV в.), Дева Мария, явившись составителю песни (св. Косме), с веселым лицом сказала: "Приятны Мне песни твои, но эта приятнее всех других; приятны Мне те, которые поют духовные песни, но никогда Я столь близко не бываю к ним, как когда поют они эту новую песнь твою". Способные к тайнозрению неоднократно видели потом Богоматерь, благословляющую эту песнь. О напеве для Песни Богородицы в настоящем месте Типикона сказано только: "поюще велегласно". Но в Уставе на 1 сентября, отличающемся вообще подробностью, т. к. это первый день церковного года, указан и глас для этой песни - 6-й. Что это указание имеет общее значение для всех дней, видно из гласов канона для 1 сентября: 1-й, 4-й и 8-й, и разумеется в его канонном напеве. Это и естественно, потому что припев к песни составляет ирмос из канона 6-го гласа ("К тебе утреннюю"). Музыкальная традиция показывает, однако, что это не обычный канонный напев 6-го гласа, а особенный - "самогласный".

П. Б. выделяется из ряда других особым возгласом диакона пред ней, приглашающим к прославлению Богоматери: "Богородицу и Матерь Света песнями возвеличим", чем отмечается необходимость особой внимательности к песни. В возгласе Пресвятая Богородица именуется Матерью Света в соответствии с предстоящим скоро прославлением Бога, "показавшего нам свет". Возглас произносится "по каждении святой трапезы", обычно по выходе из алтаря пред иконою Богоматери.

При пении "Величит душа Моя Господа" Устав предписывает поклоны, призывая и этим выразить свое богопочтение ввиду близкого окончания службы, ее праздничных песен, но ввиду запрещения в воскресные дни коленопреклонения - только малые: "Творим же и поклоны малые" (разумеется, на каждом стихе). Этим не исключаются такие же и в других местах службы, но только не считаются там столь необходимыми, как здесь, или вообще - почему-то не указывается (может быть по недосмотру). С большей подробностью они указываются в чине будничной службы, и этими указаниями можно руководствоваться для воскресной и праздничной служб, заменяя земные поклоны малыми.

Каждение, являясь усилением молитвы и способствуя поднятию молитвенного настроения, сопровождает важнейшие части богослужения и на протяжении всего бдения оно совершается 4 раза. Каждение на "Честнейшую" - последнее. Оно совершается одним диаконом или иереем (если диакон не служит). Отсюда двойственность в Типиконе; по окончании 8-й песни, "покадив святую трапезу, возглашает диакон: "Богородицу и Матерь Света..." иерей же или диакон кадит святой алтарь и всю церковь, и всю братию". По 9-й песни, возвратясь и отдав кадило, глаголет ектению и возглас от священника. На будничной службе, когда диакон не участвует в служении, каждение это указывается совершать священнику (9 гл. Типикона).

В 20-й главе Типикона указано, в какие дни поется "Честнейшуя" и в какие не поется. В те дни, в которые уставом назначено петь на утрени после 8-й песни особые припевы, не положено петь "Честнейшую".

ПСНЬ СВЯЩЕННОГО ПИСАНИЯ - образец для песни канона, взятый из книг Ветхого и Нового Заветов. Первая песнь, воспетая Мариамью, сестрою Моисея, после перехода евреев через Красное море: "Поим Господеви: славно бо прославися" (Исх. 15, 1-19); вторая - Моисея, воспетая во время шествия по пустыне: "Вонми небо, и возглаголю" (Втор. 32, 1-44); третья - Анны, матери пророка Самуила: "Утвердися сердце мое во Господе" (1 Пар. 11); четвертая - пророка Аввакума: "Господи, услышах слух Твой и убояхся" (Авв. 3, 2-19); пятая - пророка Исаии: "От нощи утренюет дух мой к Тебе, Боже" (Ис. 26, 9-20); шестая - пророка Ионы: "Возопих в скорби моей к Господу Богу" (Иона 2, 1-7); седьмая - трех отроков: "Благословен еси Господи, Боже отец наших" (Дан. 3, 26-56); восьмая - тех же отроков: "Благословите вся дела Господня Господа" (Дан. 3, 57-72); девятая - Богоматери: "Величит душа Моя Господа" (Лк. 1, 46-55) и Захарии: "Благословен Господь, Бог Израилев" (Лк. 1, 68-79). Стихи этих песней положено петь на утрени пред канонem. Они составляют собою припевы к тропарям канонem. Стихи песней и называются припевами. Слова первой песни Священного Писания, переставленные в различном порядке, то есть "Господеви поим" и "Поим Господеви", служат в богослужебных книгах для обозначения

различия, соответственно, непраздничного и праздничного стихословия песней Священного Писания.

П СНЬ СИМЕ НА БОГОПРИИМЦА, "НЫНЕ ОТПУЩАЕШИ" - молитва святого Симеона Богоприимца, взятая непосредственно из Евангелия от Луки (2, 29-32), завершающая вечернее богослужение. Дав ряд псалмов: специально вечерних (103 и 140 с дальнейшими), рядовых (1-я кафизма) и специально праздничных (стихи 92-го псалма), присоединив к псалмам христианские гимны, приспособленные и к вечернему времени ("Свете тихий", "Сподоби, Господи"), и к празднику (стихиры), вечерня, однако, не исчерпала бы певческого материала, если бы не прибавила ко всему этому еще чего-либо из круга так называемых библейских песней, которые на утрени под видом канона занимают столь видное место. Этот недостаток вечерни и восполняет молитвою "Ныне отпускаеши". Полная благодарности и спокойствия пред лицом смерти, происходящих от постоянной мысли не о себе, а о мире и народе, их просвещении и спасении, эта молитва Симеона подходит к вечеру, напоминая нам о закате нашей жизни (подобно "Свете тихий", она называет Спасителя светом). Несмотря на высокопоэтический характер этой молитвы-песни, Устав назначает ее читать, а не петь (как исполнил ее, вероятно, и сам праведный Симеон: "благословил Бога и сказал..." (Лк. 2, 28)). Зато ее "глаголет настоятель", тогда как последующее Трисвятое - чтец (на будничной вечерне "Ныне отпускаеши" может читать и чтец). Согласно святому Симеону Солунскому, "один из служащих, как бы Симеон Богоприимец, с благоговением произносит" ее. Песнь Симеона упоминается в числе вечерних песней непосредственно после молитвы, близкой к нашему "Сподоби, Господи", уже Апостольскими постановлениями (VII, 48), а на нынешнем месте вечерни в рассказе Нила Синайского VII века и в Часословах VIII века.

ПЛОТ - 15, 47.

ПОВЕЧРИЕ - богослужение дневного круга, совершаемое в дни, установленные Типиконом. Различаются великое и малое П. Великое П. состоит из трех частей и по содержанию напоминает утрению. В первой части П. поется песнопение, прославляющее пришествие в мир Спасителя: "С нами Бог". Вторая часть имеет покаянный характер; третья - хвалебная, соответствует третьей части утрени:

читается великое славословие, поется (или читается) канон, а после того поется "велегласно и косно" тропарь: "Господи сил, с нами буди" со стихами из Пс. 150. Великое П. совершается в Великий пост и накануне великих праздников Рождества Христова и Богоявления. Во все прочие дни совершается малое повечерие, представляющее собой значительное сокращение великого.

ПОДИ' - 118, 120, 121.

ПОДРИ'ЗНИК (СТИХѠРЬ) - 122-124.

ПОДРЯ'СНИК - 106-108.

ПОДСВ ЧНИК - 15, 73, 76, 77.

ПОКАЯ'НИЯ ТѠИНСТВО (И'СПОВЕДЬ) - 233-276.

ПОКР ВЫ (ВОЗДУ'ХИ) - 15, 16, 18, 93-95.

ПОЛИЕЛ Й - составная часть чинопоследования воскресной или праздничной утрени; состоит из торжественного песнопения, составленного из стихов псалмов 134-го и 135-го "Хвалите имя Господне", тропаря или величания, чтения Евангелия и Псалтири.

В древности, когда вслед за кафизмами звучали первые слова этого гимна "Хвалите Имя Господне", в храме зажигались многочисленные светильники (елейные лампы). Поэтому эта часть всенощного бдения называется "многоелейной" или по-гречески - полиелеем.

Отверзаются царские врата, и священник в предшествии диакона, держащего возжженную свечу, кадит престол и весь алтарь, иконостас, хор, молящихся и весь храм. Святой алтарь, а потом и весь храм озаряются светом, благоухает кадильный фимиам. Распахнутые царские врата символизируют отверстый Гроб Господень, откуда воссияло царство вечной жизни. С клиросов воссылается хвала Ангелов и человеков Воскресшему Господу. После чтения Евангелия все присутствующие на богослужении подходят к иконе праздника и прикладываются к ней. В память братской трапезы древних христиан, которая сопровождалась помазанием благовонным маслом, священник начертывает знак Креста на челе каждого подходящего к иконе.

ПОЛИКАДИ'ЛО (ПОЛИКАНДИ'ЛО) - 74, 75, 77.

ПОЛИСТѠВРИЙ - 132.

ПОМАЗКИ' - 100.

ПОП ВКА - характерный мелодический оборот. Этот термин, возникший в русской певческой практике, получил распространение в церковном крюковом пении Московской Руси. П. сохранились и в народном песенном искусстве. П., как и поговорки в народной речи, всего яснее обрисовывают музыкальный склад и вкус древнерусского песнотворчества. Каждая П. имеет свое особое название, напр.: рафатка полная, долинка средняя, колесо, завертка, накидка и др. В безлинейных нотных рукописях нередко можно найти отдельно приложенное руководство, "како поются попевки и в котором гласе".

П ПРИЩЕ, миля - мера расстояния, упоминаемая в Новом Завете (Мф. 5, 41), составлявшая 8 стадий, 1480 м.

П РУЧИ - 127 - 129.

ПОСЛ ДОВАНИЕ - так называется в богослужебных книгах изложение или указание молитв только одного рода, то есть или изменяемых, или неизменяемых. Одни П. содержат неизменяемые молитвословия, таковы в Служебнике и Часослове П. вечерни и утрени. Другие заключают одни изменяемые молитвословия, таковы П. Триоди, Минеи, Типикона. Само название П. произошло от того, что молитвы и песнопения, которые находятся в П., поются, согласно Уставу, вслед за другими молитвами, которых нет в данном П., но которые находятся в других богослужебных книгах. Исключением служит весьма немного П., в которых неизменяемые молитвы и песнопения соединяются с изменяемыми.

Слово "последование" прилагается и к одной службе, например, "П. утрени", "П. вечерни" (Служебник, Часослов), и к нескольким службам дня. Так, например, говорится: "П. понедельника", "П. недели" (воскресенья), "П. святому", "П. празднику".

В книгах, относящихся к частному богослужению, например, в Требнике, слово П. иногда надписывается над молитвословиями и песнопениями богослужения, которое, по Уставу Церкви, должно следовать за другим богослужением. Так, П. Крещения следует за оглашением, П. обручения должно совершаться после Литургии. Иногда в Требнике слово П. надписывается над изложением молитв и песнопений для богослужения более продолжительного, чем чин.

ПОСЛ ДОВАНИЕ (КНИГА) МОЛ БНЫХ П НИЙ - богослужебная книга, содержащая последования и чины различных

молебнов (с водосвятием и без оно́го). Некоторые из них находятся и в Требнике большом.

П СОХ (Ж ЗЛ) - 15, 104, 105.

П СОХ (ПѠЛКА) - 117.

ПОТИ'Р (ЧѠША) - 18, 85-87, 90-95.

П ЯС-135.

ПРѠВИЛА ВЫЧИСЛ НИЯ И ОПРЕДЕЛ НИЯ ДНЯ' ПРѠЗДНОВАНИЯ ПѠСХИ - 588-592.

ПРѠВИЛЬНИК - точнее, "Правило ко Святому Причащению", содержит "Правило вечернее и утреннее (службы и молитвословия), как готовить себя к принятию Святых Таин Христовых". Молитвословия изложены в книге с повечерия, в порядке, в каком они должны следовать при приготовлении к Таинству Причащения. Это правило помещено также в Псалтири следованной.

ПРѠЗДНИКИ - особые, священно-торжественные периоды в духовной и литургической жизни Церкви, служащие выражением светлого, радостного христианского чувства, укорененного в вере в искупительный подвиг Господа нашего Иисуса Христа. Христианские П. несут живое воспоминание о земной жизни Спасителя и Его Пречистой Матери, призывают к благодарению Бога за Божественное Смотрение о спасении человека и побуждают к деятельному упражнению в христианских добродетелях. Древние отцы и учителя Церкви часто высказывают мысль, что посредством христианских П. наглядно изображаются все благодатные дары религии спасения, а их череда представляет основные моменты Священной истории, как бы спроектированные на годовой богослужебный круг. Здесь христианское учение переходит из области эсхатологии в повседневную жизнь, освящая годовой космический цикл природной жизни. Христианские П., повторяясь из года в год, пронзают века и тысячелетия, соединяя Начало нашего века с его предуказанным Завершением.

Происхождение и установление П.

Во всех религиях П. составляют существенный элемент культа: люди, собравшись, обычно в радостном настроении, чувствуют то или иное явление человеческой жизни; некоторыми обрядами, приуроченными к определенному времени, они приносят благодарение божеству и просят о его милости. В Ветхом Завете

отличительная черта П. заключается в их связи со Священной историей, ибо они приводят в соприкосновение с Богом, постоянно действующим ради Своего избранного народа.

Лунный кругооборот, которым определялся израильский месяц, естественным образом породил определенные П.: некоторые - на полнолуние или новолуние, о чем сказано в псалме: "трубите в новомесячии трубою, в определенное время, в день П. нашего; ибо это закон для Израиля" (Пс. 80, 4, 5) (ср. также 1 Цар. 20, 5; 4 Цар. 4, 23; м. 8, 5); в субботу, отмечавшую недельный ритм: "день седьмой - суббота Господу, Богу твоему". Из солнечного кругооборота создавался периодически возвращающийся П. Нового года, известный во всех культурах; сначала он был связан с осенним П. Собираения плодов (Исх. 23, 16), позже - с весенней Пасхой (Исх. 12, 2); к этому богослужению восходят некоторые обряды дня Очищения (Лев. 16).

Помимо рамок, определяемых ритмом небесных светил, каждодневная жизнь израильтян, сначала - пастухов, потом - земледельцев, привела к установлению П., которые легко сливались с вышеназванными. В день Пасхи, весеннего пастушеского П. происходило приношение первенцев стада; земледельческий труд привел к возникновению трех крупных ежегодных П.: весной - Опресноков, летом - Жатвы (или Седмиц), осенью - Собираения плодов или Сбора винограда (Исх. 23, 14-17; 34, 18, 22). Второзаконие соединяет Пасху с Опресноками, а П. Собираения плодов дает название П. Кущей (Втор. 16, 1-17). Некоторые обряды теперешних П. понятны только в связи с их пастушеским или земледельческим происхождением. После плена появились некоторые второстепенные П.: Пурим (Есф. 9, 26), Обновление и день Никанора (1 Мак. 4, 52-59; 7, 49; 2 Мак. 10, 5). Различные П. приобретают новый смысл в связи с прошлым, которое они напоминают, с будущим, которое они возвещают, и с настоящим, которое они являют. Израиль славит своего Бога по разным поводам. Творец воспоминается каждую субботу, а Избавитель от египетского рабства - не только в субботний день, но и в П. Пасхи (Втор. 5, 12, 15; 16, 1). П. Кущей напоминает о странствии в пустыне и о времени, когда Израиль был обручен Богу (Лев. 23, 42; ср. Иер. 2, 2); наконец, позднейший иудаизм связал с П. Седмиц (по-гречески получившим название

Пятидесятницы) дарование Синайского Закона. Таким образом, земледельческие П. становились празднованием прошлых событий: когда израильтянин молился, посвящая Богу первые плоды, он возносил благодарение как за дары земли, так и за великие деяния прошлого (Втор. 26, 5-10).

Иисус Христос, несомненно, соблюдал иудейские П. Своего времени, но в то же время показывал, что свой полный смысл они получают только от Него Самого и осуществления Его дела, например, в том, что касается П. Кущей (Ин. 7, 37; 8, 12; ср. Мф. 21, 1-10) или Обновления (Ин. 10, 22-38), и особенно Пасхи. Он сознательно запечатлел Новый Завет Своей Пасхальной Жертвой, сказав ученикам Своим: "Вы знаете, что через два дня будет Пасха, и Сын Человеческий предан будет на распятие" (Мф. 26, 2; ср. Ин. 13, 1; 19, 36; 1 Кор. 5, 7). Этой Новой и окончательной Пасхой Христос исполнил также чаяния П. Очищения, ибо Его Кровь открыла путь в истинное святилище (Евр. 10, 19) и к великому торжествующему собранию верных в Небесном Иерусалиме (Евр. 12, 22). Отныне подлинный П. совершается на Небе. С пальмовыми ветвями в руках, как на праздник Кущей (Откр. 7, 9), сонм избранных, искупленных Кровью истинного пасхального Агнца (Откр. 5, 8-14; 7, 10-14), поет вечно новую песнь (Откр. 14, 3) во славу Агнца и Его Отца. П. Пасхи стал вечным Небесным П. Сведя к эсхатологическому единству множественность иудейских П., Небесная Пасха придает отныне новый смысл различным П. Церкви на земле. В отличие от П. иудейских, они являются воспоминанием события, совершившегося раз и навсегда и имеющего вечную ценность.

Установление христианских П.

Начало христианских П. восходит к самой глубокой древности. В евангельской истории мы нигде не находим указания на то, чтобы Иисус Христос дал Своим ученикам какие-либо предписания относительно П. Сам Он пользовался иудейскими П. (особенно субботой и Пасхой) как временами наиболее удобными для проповеди по причине большого стечения народа в эти дни. Но Он не вменил в обязанность Своим ученикам празднование иудейских П. Апостолы и их преемники из иудеев также участвовали в иудейских П. и по примеру своего Учителя с особым рвением

проповедовали в эти дни Благоую Весть. Одновременно апостолы снимают с христиан бесполезное и тягостное бремя закона, которое лежало на иудейских П., придавая им лишь религиозно-нравственное значение (1 Кор. 5, 6 и т. д.). Вместо последнего дня седмицы, они устанавливают празднование в первый (после субботы) день (1 Кор. 16, 2) и призывают праздновать Пасху хотя и одновременно с иудеями, но совершением и вкушением Евхаристии (1 Кор. 5, 6). Так, первые христианские П., в первую очередь Пасха, установлены по аналогии с иудейскими, но возникновение их всецело проникнуто духом христианской свободы. Основываясь на этом, Церковь в следующие два века постепенно устанавливает целый ряд П. и богословски раскрывает их смысл, поясняя, что назначение праздника на определенный день происходит не потому, что тот или иной день сам по себе священнее других, но ради знаменательности и спасительности события новозаветной истории, воспоминаемого в нем, ибо любой день, когда совершается трапеза Царства Божия, Евхаристия, есть П. - причастие новой жизни, новому времени...

В IV веке число П. умножается и постепенно меняется сама идея П. Перемена эта связана с перерождением эсхатологического самосознания Церкви. Первоначальная и основная идея П. противопоставляется другой, представляющей каждое действие, каждый спасительный акт исторически, а не только метафизически. Кроме того, одной из причин этого умножения была необходимость для Церкви заменить языческие П. христианскими, которые утолили бы естественную потребность П., первичную в каждом обществе и состоящую в праздновании главных моментов природной жизни. Ясно, что первохристианство не знало этого. Для него конец времени переживался как уже наступивший. Крещение вводило в единый П. - в Вечную Пасху, в день восьмой... П. нет, ибо все стало П., - вот ощущение христиан I-II веков. Теперь же П., естественно, приобретали смысл мистериальный: воспоминания, культового воспроизведения особой сущности данного события и приобщения к ней. Слово "таинство", которое у апостола Павла и в раннем христианстве означает всегда все дело Христово, все спасение, теперь как бы сужается и становится определением отдельных П., священнодействий, обрядов, в которых воспоминается и сообщается верующим сущность отдельных действий Спасителя.

"Вот другое дело Христа и другое таинство, - восклицает святой Григорий Богослов в праздник Богоявления, Христос светится, будем сиять и мы с Ним, Христос крещается, спустимся и мы с Ним, дабы подняться с Ним..." (Слово на Богоявление).

Приобретя свою особую сущность, каждый отдельный П., естественно, становится и выражением определенной богословской идеи, П. догматическим. П. обособляются не только как воспоминание отдельных событий жизни Христа, но и как выражение и утверждение отдельных догматов Церкви. Во времена догматических споров П. отражают и закрепляют достигнутые в них результаты. Так, развитие рождественского цикла одной своей стороной связано с необходимостью христианизировать и "воцерковить" даты больших языческих праздников: 25 декабря (Рождение непобедимого Солнца) и 6 января (рождение Эона или Диониса), а другой - с борьбой за Никейское православие, за "единосушие". В этой связи характерна замена каппадокийцами раннего названия П. "эпифания" - явление, новым, более богословским "Феофания" - Богоявление. Рождество - одновременно и П. торжества над тьмой язычества (явления "Солнца Правды") и торжества Никее над арианством, утверждение Божественного достоинства Христа. Содержанием и целью литургической мистерии становится раскрытие и сообщение ее участникам определенной спасительной истины о Боге и Христе. Под влиянием историко-мистериального понимания П., с одной стороны, догматических споров, с другой, этот изначальный П. Богоявления как бы расщепляется - дата 25 декабря становится особым воспоминанием Боговочеловечения, 6 января - Крещения Господня, как Богоявления, то есть первого явления Троицы в мире. И, наконец, третий исторический этап состоит в дальнейшем развитии цикла этих П.: возникновения особых подготовительных недель Праотцев и Святых Отцев, промежуточного П. Обрезания Господня и завершительного - Сретения. Совершенно аналогично развитие Пасхального цикла с его постепенным восполнением специальными историческими воспоминаниями Страстной седмицы, с одной стороны, Вознесения и Сошествия Святого Духа - с другой.

П. стали переживаться как ряд "прорывов" в некое инобытие, как причащение реальности, ничем не связанной с "миром сим". Дата П.

стала фактически безразличной, ибо литургическое "днесь" ("Дева днесь Пресущественного раждает") ничем не связано со временем: весь смысл П. в том, чтобы дать нам созерцание этого вечного "днесь", то есть надвременной, идеальной сущности воспроизводимой "мистерии". Если в пасхальном и рождественском кругах остается еще связь с годом, то есть временем и его ритмом, то в П. более позднего происхождения она практически исчезает. Так, например, установление П. Преображения Господня 6 августа имеет причиной освящение трех храмов на Фаворской горе в этот день. Между тем до выделения в отдельный П. воспоминание Преображения Господня, несомненно, было связано с пасхальным циклом, на что до сих пор указывают тропарь и кондак этого дня: "да егда Тя узрят распинаема..." Показательна история богородичных П. Сначала чествование Божией Матери выражается в форме "дополнительных" праздников: самым первым из них следует признать Собор Пресвятой Богородицы, непосредственно примыкающий к Рождеству Христову (аналогичный воспоминанию Иоанна Предтечи после Крещения). Ему соответствует на Западе *ἡ ἑορτή* 1 января, отмеченный в некоторых древних литургических памятниках. Все это указывает на первичную связь литургического почитания Божией Матери с рождественским циклом, который, в свою очередь, в своих истоках определен идеей года. Но по мере того, как сама идея П., развиваясь, обособляется и становится независимой от общей структуры литургического года, связь эта ослабевает. В нашем теперешнем цикле богородичных П. лишь дата Благовещения, 25 марта (девять месяцев до Рождества Христова), связывает ее с рождественским циклом. Остальные даты приурочены к освящению Богородичных храмов в Палестине: празднование Успения, 15 августа, восходит к освящению храма в честь Божией Матери между Вифлеемом и Иерусалимом, таково же происхождение дат П. Рождества Богородицы - 8 сентября и Введения во храм - 21 ноября. Вне богородичного цикла, по такому же принципу возникает П. Воздвижения Креста (связанный с освящением храма над Гробом Господним) и Усекновения главы Иоанна Предтечи 29 августа (освящение храма Предтечи в Севастии). В итоге эволюции П. сложился христианский год: некое целое, некий календарь, наполнившийся постепенно обычаями, преданиями, бытовыми

особенностями и т. д. Природная, общественная, семейная жизнь оказалась согласованной с ним. Это было миссионерской победой Церкви в деле "воцерковления жизни", соединение народного быта с датами церковных П.

Церковные П. по важности связанных с ними воспоминаний и по торжественности богослужения разделяются на великие, средние и малые.

ПРАЗДНИКИ ВЕЛИКИЕ в богослужебных книгах отмечаются знаком красного креста в круге. Таковы праздники "двунадесятые": Рождество Христово (25 дек.), Богоявление (6 янв.), Сретение Господне (2 февр.), Вход Господень в Иерусалим (последнее воскресенье перед Пасхой), Благовещение Пресвятой Богородицы (25 марта), Вознесение Господне (на сороковой день после Пасхи), Пятидесятница, или Троица (на пятидесятый день после Пасхи, то есть в седьмое воскресенье), Преображение Господне (6 авг.), Успение Пресвятой Богородицы (15 авг.), Рождество Богородицы (8 сент.), Введение во храм Пресвятой Богородицы (21 ноября), Воздвижение Креста Господня (14 сент.). Но в первую очередь сюда принадлежит П. Пасхи, как "праздников праздник", имеющий церковную службу, отличную от всех двунадесятых П.

В церковном праздновании великих П. следует различать дни предпразднства, попразднства, отдания П. и самого П. Днями предпразднства Церковь как бы пророчески предуказывает на день великого П., готовится верующих к достойной встрече его. Поэтому в дни предпразднства, наряду с молитвами и песнопениями, воспоминаемым в этот день святым, Церковь предлагает молитвословия и песнопения в честь наступающего П. Все великие П. имеют по одному дню предпразднства, за исключением Рождества Христова и Богоявления, из которых первый имеет 5 дней, а второй - 4 дня.

Дни попразднств составляют продолжение П. В эти дни, наряду с песнопениями святому, Церковь воспоминает и прославляет иногда участников события, вообще же - событие прошедшего П. Число дней попразднства простирается от одного до восьми дней, в зависимости от большей или меньшей близости одного П. к другому или к дням поста. Последний день попразднства носит название дня отдания П. и отличается от дней попразднства большей

торжественностью богослужения, потому что последование этого дня во многом повторяет молитвословие и пение из последования самого П. Предпразднства и попразднства установлены Церковью отчасти по примеру Ветхозаветной Церкви, которая имела приготовление к своим П. и заключение их (Лев. 13, 35, 36: 1 Мак. 10, 34; Ин. 11, 55), отчасти по примеру Иисуса Христа, повелевшего приготовить Вечерю и заключившего ее пением (Мф. 26, 19, 30). Те и другие установлены в глубокой древности. О древности установления предпразднства свидетельствует вся история всенощного бдения. Попразднства и отдания были окончательно узаконены при организации богослужения в IV веке и преимущественно при главных П.: Пасхи, Пятидесятницы и Рождества Христова. В последующее время Церковь присоединяет их ко всем великим П.

Богослужение в самый день великого П. посвящается исключительно воспоминаемому событию, что и выражается в изменяемых частях богослужения. Внешняя сторона богослужения в великие П. достигает особой торжественности. Священнослужители облачаются в светлые одежды, и богослужение совершается при полном освещении храма. Пению, как выражению радостного состояния, в день П. отдается предпочтение перед чтением.

Приличнейшим положением тела при молитве в эти дни Церковь считает стояние, и потому на некоторые П. определенно запрещено коленопреклонение. Наконец, подчеркивая радость и торжество, Церковь ослабляет или вовсе отменяет в эти дни посты.

ПРАЗДНИКИ СР ДНИЕ различаются двух видов: одни из них, как и великие П., имеют всенощное бдение, а другие - только полиелей. К великим П., не входящим в число двенадцатых, относятся: Покров Пресвятой Богородицы (1 окт.), Обрезание Господне (1 янв.), Рождество Иоанна Предтечи (24 июня), день памяти святых апостолов Петра и Павла (29 июня), Усекновение главы святого Иоанна Предтечи (29 авг.). Первые обозначаются в богослужебных книгах красным крестом в полукруге, а вторые имеют только красный знак - крест.

Средних П. со всенощным бдением в Уставе указано немного. Но к П. этого вида присоединяются П. храмовые и местночтимого святого. Последование этих П. не посвящается целиком воспоминаемому событию, потому что на них к праздничному

канону прилагается канон Богородице на утрени. Средние П. второго рода, полиелейные, отличаются тем, что имеют на вечерне "Блажен муж" первый антифон, на "Господи, воззвах" стихиры на 6 (от произволения на 8), чтения (паримии) три и стихиры на стиховне; на утрени - полиелей и Евангелие, канон на 8 и Славословие великое. Впрочем, в эти П. Устав предоставляет воле настоятеля совершать и всенощные бдения. В таком случае к последованию присоединяются особого рода молитвословия.

ПРОЗДНИКИ МОЛЫЕ бывают также двух видов: первые отличаются тем, что на вечерне имеют кафизму обычную, на "Господи, воззвах" стихиры на 6, на утрени - канон на 6 и Славословие великое, которое поется, а не читается. Но в связи с пением Великого славословия поются стихиры на "Хвалите". Святые, в честь которых совершаются такие П., называются в Уставе "святыми со славословием". Такие П. обозначаются красным знаком левой скобки с тремя точками посередине. Малые П. второго вида имеют только на "Господи, воззвах" стихиры на 6 и на утрени - канон на 6. Они отмечаются знаком правой скобки с тремя точками посередине, только черного цвета, и в Уставе называются "шестеричными святыми" или "святыми на 6".

ПРОЗДНИКОВ ЗНОКИ (в Типиконе). Имеется шесть разрядов богослужебных последований в зависимости от значения прославляемого события. В Типиконе и Месячной минее каждый праздник имеет особый знак, указывающий на его разряд:

Красный знак великий праздник, двенадесятый:

Красный знак средний праздник I разряда;

Красный знак средний праздник II разряда;

Красный знак малый праздник I разряда;

Черный знак малый праздник II разряда.

Непраздничные дни (VI разряд) не имеют никакого знака.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ (ЖРТВЕННИК) - 34, 35, 50-52

ПРЕДСТОЯТЕЛЬ - 1) епископ (или священник), совершающий в данный момент таинство Евхаристии; 2) глава поместной, Автокефальной Церкви.

ПРЕОСВЯЩЕНСТВО - титул епископа, употребляемый при обращении к нему: "Ваше Преосвященство..." или в 3-м лице: "Его Преосвященство...".

ПРЕСТ Л - 15, 18, 33-35, 38-48.

ПРЕСТ ЛЫ - название одного из 9 чинов ангельских, упоминаемых в Священном Писании. Отцы Церкви усвояют П. место 3-го чина 1-й степени после Херувимов и Серафимов. Основываясь на их имени, можно, мысля символически, представить, что Господь Вседержитель "восседает на них, как на троне или престоле". Такая образная символика встречается на православных иконах, где П. в виде огненных колес с глазами и крыльями поддерживают подножие трона Спасителя.

ПРЕСТ ЛЫ АПОКѢЛИПСИСА - 13, 48.

ПРЕСУЩЕСТВЛЕНИЕ - термин, которым в православном богословии с XV века определяется способ пребывания Тела и Крови Господа нашего Иисуса Христа в хлебе и вине святой Евхаристии. В православной догматической литературе термин П. подробно сформулирован в "Послании восточных патриархов о православной вере". В П. Церковь видит чудо всемогущества Божия, подобное сотворению Богом мира из ничего. "Самое существо хлеба и самое существо вина прелгается в существо истинного Тела и Крови Христовой, действием Святого Духа, Которого священник призывает в это время для совершения таинства, молитвою и словами: "Ниспосли Духа Твоего Святаго на ны и на подлежащие Дары сия, и сотвори убо хлеб сей, честное Тело Христа Твоего; а еже в чаши сей, честную Кровь Христа Твоего, преложив Духом Твоим Святым".

После этих слов немедленно совершается П.: остаются только виды хлеба и вина, представляющиеся взору. Господь восхотел, чтобы мы не видели телесными очами Тела и Крови Христовых, но духом веровали, что это - Они, на основании слов, сказанных Христом ученикам своим на Тайной Вечери: "Сие есть Тело Мое" и "Сия есть Кровь Моя". Мы должны более верить Божественному слову, силе Его, а не нашим чувствам, что и являет блаженство веры.

ПРИДВѢРЖАЯ ПѢВЧЕСКАЯ КАПЛА была организована в начале XVIII века из придворного мужского хора, так называемых "государевых певчих дьяков", переведенных Петром I из Москвы в Петербург и принимавших участие в дворцовых богослужениях. К середине XVIII века состав хора возрос до 100 человек. С 1763 года

хор стал именоваться "Придворная певческая капелла". Ее возглавляли русские композиторы и музыкальные деятели: Д. Бортнянский (1796-1825), Ф. Львов (1825-1836), А. Львов (1837-1861), Н. Бахметьев (1861-1863), М. Балакирев (1883-1894), А. Аренский (1895-1901) и др. К. оказала основополагающее влияние на формирование традиций церковного пения в России, на стиль хорового пения а капелла. Ей было предоставлено право издавать и редактировать все хоровые духовные сочинения русских композиторов. В 1839 году при К. были открыты инструментальные классы, работа которых достигла особенно высокого уровня под руководством Н. Римского-Корсакова (помощник управляющего К. в 1883-1894). После 1917 года преобразована в смешанный академический хор.

ПРИД Л - 33, 51.

ПРИМИКИ'РИЙ - свещеносец или лампадчик-церковнослужитель, в обязанность которого входит ношение перед архиереем при его служении лампады или подсвечника с одной свечой.

ПРИП В - 1) Стих Священного Писания, полагаемый Уставом перед стихирами; пред одними стихирами - это стихи из псалма "Хвалите Господа", перед другими - 113 псалма "Господи, воззвах", пред иными - из других псалмов; 2) Молитвенное обращение перед тропарями канона к тем, кому поется канон. Так, например, при воскресном каноне - припев: "Слава, Господи, святому Воскресению Твоему"; при каноне Богородице - припев: "Пресвятая Богородице, спаси нас"; припев перед каноном Святителю Николаю: "Святителю отче Николае, моли Бога о нас"; 3) Песнопение, которое в великие Господни и Богородичные праздники и отдания их поются на утрени после 8-й песни канона, вместо "Честнейшей". Эти припевы печатаются в Ирмологионе; 4) "Троичное величание", которое поется на воскресной полунощнице.

ПРИТВ Р - 13, 19, 23-25, 77-78.

ПРИЧ_оСТЕН, или киноник, - стих, который поется перед причащением верующих за Литургией. По своему содержанию П. имеет отношение к воспоминанию текущего дня или праздника, почему и разделяются на причастны дня, святого, праздника. Напечатаны в конце Апостола.

ПРИЧАЩ НИЯ Т_оИНСТВО (ЕВХАРИ'СТИЯ) - 276-279.

ПРОКИ'МЕН (*греч.* - "предлагаемый вперед") - стих из псалмов Давидовых, используемый применительно к значению праздника или дня, произносится перед чтением Священного Писания: паримий, Апостола и Евангелия; преобразовательно выражает главную мысль читаемого, а если чтения не положено, указывает на общее значение дневной службы. П. сопровождается другим стихом или многими стихами, которые служат ему дополнением и шире раскрывают его смысл.

Чтец громко произносит П., и хор вторит ему. Потом хор на каждый стих чтеца отвечает П. В заключение чтец произносит первую половину П., а хор заканчивает его. П., при которых имеется не по одному, а по три стиха, называются великими. В. П. полагаются на вечерне в великие Господни праздники и в самые эти праздники, а также на вечерне Недели сырной и в воскресенье вечерни Великого поста, кроме Недели вайй. В. П. прославляют величие Всемогущего, Всеблагого, Всемилоственного Господа Бога. На вечерне в воскресенье Недели сырной, 1-й, 2-й, 3-й, 4-й и 5-й Недель Великого поста поются попеременно В. П.: "Не отврати лица Твоего от отрока Твоего, яко скорблю, скоро услыши Мя: вонми души Моей и избави ю" и "Дал еси достояние боящимся Тебе, Господи".

В вечер 1-го дня Пасхи, в воскресение апостола Фомы, в день Пятидесятницы В. П. - "Кто бог велий, яко Бог наш; Ты еси Бог, творяй чудеса"; в вечер праздников: Рождества Христова - "Кто Бог велий..."; Богоявления, Преображения, Вознесения и Воздвижения Животворящего Креста Христова - "Бог наш на небеси и на земли вся, елика восхоте, сотвори"; если эти праздники совпадают с субботой, В. П. праздника поется накануне, в пятницу; в субботу же вечера (в праздник) звучит В. П. - "Господь воцарися..."; во всю пасхальную седмицу за вечерней исполняется особый П.

В субботу вечером за всенощной, на вечерне, всегда поется В. П. "Господь воцарися, в лепоту облечеся". В этом П. и стихах его воспевается Господь, Который по Своему человечеству воцарился и облекся в славу через Свое Воскресение из мертвых и воспринял всякую власть на небе и на земле (Мф. 28, 18), под властью Его не только Вселенная, Им сотворенная, но и дом Его, Святая Церковь, в которой Он обитает с верующими, сохраняя ее до скончания века.

После прокимна, если был вечерний вход, царские врата закрываются и на великой вечерне в праздники Господни, Богородичны и особо чтимых святых читаются паримии.

ПРОСФОР_Ω (*греч.* - "приношение"). В древности - приношения христиан, лучшая часть которых служила для Евхаристии, остальное употреблялось для вечери любви (агапы) после Литургии. После обособления Литургии от вечери любви название П. сохранилось лишь за хлебом, употребляемым для совершения Литургии. Этот хлеб обычно имел сплюснутую круглую в плане форму с оттиснутым на нем изображением Креста. Позже при Кресте появилась надпись

ΙC ΧC + НИ КА

(Иисус Христос Победитель), схожая с надписью на знамени святого Константина Великого, но более древняя, чем последняя. У сирийцев и египтян печать на П. представляла собой несколько больших изображений Креста посередине и много малых Крестов вокруг. Употреблялись также хлебы с печатью приносившего их лица.

С VI века некоторые Церкви стали издавать постановления о том, чтобы внешний вид П., употребляемых на Литургии, во всех приходах данной Церкви был одинаковым. В Русской Православной Церкви в настоящее время употребляются П., состоящие из двух соединенных между собой круглых частей, верхней и нижней, "в ознаменование того, что Иисус Христос, в своем ипостасном соединении имея два естества, Божественное и человеческое, чрез посредство сей П. в таинственном священнодействии Евхаристии приносится Предвечному Отцу в жертву о Небесных и земных. На П., как Крестной Жертве, возносимой в Пренебесный Жертвенник, постановлено Церковью напечатлевать Крест с именем Иисуса Христа и словом НИКА, означающим победу Христову" (И. Дмитриевский. Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной литургии). Такая печать на просфоре Русской Церкви утверждена Большим Московским Собором 1667 года.

Печать на просфоре бывает или круглая, или четырехугольная. Четырехугольная печать и часть, называемая Агнцем, таинственно изображает Божество и человечество Христа, Сына Божия. Для

единоверческих храмов разрешается печать с восьмиконечным крестом. В некоторых храмах, особенно в монастырях, в виде исключения допускается применение печати с изображением праздника, иконы или святого, особо чтимых в данной местности. П. с такими печатями обычно предназначаются для раздачи верующим, для совершения Божественной литургии не употребляются. Правда, имеются местные обычаи, когда частицу в честь Божией Матери на проскомидии вынимают из П. с Ее изображением.

П. приготавливаются из лучшей пшеничной муки, замешенной на чистой воде с добавлением соли и закваски из дрожжей, и выпекаются с чтением Иисусовой молитвы просфорницами - женщинами благочестивой жизни. П. в Русской Православной Церкви, по примеру первых христиан, пекут из квасного теста. "Хлеб квасный есть хлеб, как бы одушевленный через квас и истинно совершенный. Он показывает, что Слово Божие, совершенно нас ради, восприняло нашу плоть; Оно воплотилось, не изменив Своего естества, и со словесною и умною душою восприняло человечество; было совершенным Богом и совершенным Человеком, да и меня воссозиждет всего... В хлебе квасном бывают три вещества, потому что душа наша трехчастна и в честь Троицы. Мука с закваской означают душу, вода - крещение, а соль знаменует ум и учение Слова, Который сказал ученикам: "Вы есть соль земли" (Симеон Солунский). Мука, вода и соль, соединенные огнем, означают, что Бог весь соединился с нами и подает нам Свою помощь и содействие, а особенно то, что Он весь соединился со всем нашим естеством.

Нельзя употреблять совсем черствые или заплесневелые П. Для Агнца удобнее брать П. немного затвердевшую (испеченную накануне), нежели свежеиспеченную, так как из первой легче вырезать святой Агнец и по освящении его удобнее раздроблять на частицы для причащения мирян.

На проскомидии, за которой готовится вещество для Евхаристии, употребляется в Русской Церкви пять П.: из первой, большей, вынимается Агнец, из остальных четырех - частицы, знаменующие состав Церкви Небесной и земной, именно: из второй - в честь и память Пресвятой Богородицы, из третьей - в память святых, из четвертой - за живых членов Церкви, из пятой - за

усопших. Кроме того, вынимаются также частицы и из подаваемых верующими

П. о здравии и упокоении с поминовением имен. Вынутые из П. частицы в конце Литургии погружаются в святую Чашу, при произнесении священником слов: "Отмый, Господи, грехи поминавшихся зде Кровию Твоею честною, молитвами святых Твоих". После этого П. являются святыми и благоговейно вкушаются верующими прежде принятия всякой пищи.

Старинный способ выпечки. Берут 1200 г муки высшего сорта (крупчатки). На дно посуды, в которой будет замешиваться тесто, наливают немного святой воды, высыпают 400 г муки, обливают кипятком (для придания П. сладости и стойкости против заплесневения) и перемешивают. После охлаждения в эту же посуду добавляют соль, разведенную в святой воде, и кладут дрожжи (25 г). Все тщательно перемешивают и после подъема (через 30 мин.) добавляют оставшуюся муку (800 г) и снова все месят. После подхода (через 30 мин.) тесто выкладывают на стол, хорошо натирают, раскатывают скалкой листами нужной толщины, режут формами на кружки (для нижней части форма побольше), поправляют их руками, покрывают влажным полотенцем, затем сухим и выдерживают 30 минут. На меньшую, верхнюю часть поставляют печать. Соединительные поверхности П. смачивают теплой водой, верхнюю часть накладывают на нижнюю, прокалывают обе части иглой, чтобы предупредить образования пустот. Затем П. ставят на противень и пекут в печи до готовности (малые - 15 минут, служебные - 20 минут). Готовые П. вынимают на стол, покрывают сухим полотном, затем мокрым, опять сухим и сверху чистым специально для этого приготовленным одеялом. П. "отдыхают" 1 час; когда они станут мягкими и остынут, их убирают в корзины или другие вместилища, куда ничего более, кроме П., не кладется. См. с. 14, 17, 86-88, 91-95.

ПРОТЕСТАНТСКИЙ ХОРЪЛ - протестантское церковное песнопение на национальном языке. П. Х. возник в XVI веке период Реформации в Германии. Деятели Реформации, установив богослужение на родном языке, заменили григорианский Х. (исполнявшийся на латинском языке профессиональными певчими) пением псалмов и гимнов на немецком языке всей общиной. Особое

значение приобрел Х. " об ჳჳსტჳ ურბ სსტ უნსჳლ ოტტ" ("Господь твердыня наша"), который стал гимном немецких протестантов. Автором этого Х. был, по-видимому, Мартин Лютер, один из виднейших руководителей Реформации. Деятели Реформации добивались простоты, доступности общинного пения и допускали в качестве мелодической основы П. Х. исключительно народные песни. Помимо мелодий немецких песен, а также распространенных в народной среде напевов мейстерзингеров, религиозных гимнов, для П. Х. приспосабливались славянские напевы (песни "моравских братьев"), французские, итальянские мелодии (нередко лирические, любовные песни). Первый сборник 4-голосных обработок П. Х. (1524 г.) принадлежал И. Вальтеру (Старшему). П. Х. сыграл значительную роль в развитии немецкой музыки. Великий немецкий композитор И. С. Бах в своих хоровых произведениях обращается к народным истокам П. Х., создает также новые Х.

Родственными П. Х. духовными песнопениями были: в XV веке - гуситские песни (Чехия), в XVI веке - псалмы фламандские (Нидерланды), гугенотские (Франция), английские, польские.

ПСАЛМ ДИЯ - распевно-речитативное чтение Священного Писания, мелодическая декламация, заимствованная христианством из древнееврейского храмового богослужения. Ритмика П. определяется грамматическими и логическими акцентами текста.

ПСАЛ МЩИК - 24.

ПСѠЛЬМА (греч. ψαλμοι - псалмы) - духовная песня-гимн на текст, заимствованный из Псалтири. Разновидность канта. В XVI веке получила распространение в Польше, позднее - на Украине, со 2-й половины XVII века - в России. Подобно канту П. - куплетная, преимущественно 3-голосная песня для небольшого ансамбля певцов. Во 2-й половине XVIII века в связи с развитием светской музыки вытесняется кантом.

ПЯ'ДЬ, ПЯ'ДЕНЬ - мера длины, упоминаемая в Ветхом Завете (Исх. 28, 16; 39, 9; 1 Цар. 17, 4; Пс. 38, 6; Ис. 40, 12; Иез. 43, 13), равная расстоянию от конца мизинца до конца большого пальца растопыренной ладони.

Р

РАСП В - круг песнопений Православной Церкви, объединенных определенным принципом строения мелодий (иначе - роспев).

Существенными признаками каждого распева служат: тип попевок, тесситура, мелодический склад (преобладание песенного начала, или речитатива), ритмическое строение, а также общий эмоциональный характер. Наиболее распространен знаменный распев. По давности происхождения он близок к греческому и болгарскому распевам. Известны также: киевский, ярославский, ростовский, донской (по месту их возникновения), ипатьевский (по назв. монастыря), успенский (по назв. собора в Москве) и др. Распевы построены по системе осмогласия и делятся на полные (охватывающие все 8 гласов) и неполные.

РАСПЯ'ТИЕ - 14, 46.

Р ГЕНТ - лицо, управляющее церковным хором. В обязанности Р. входит подбор голосов для хора, разделение их по партиям, разучивание с хором песнопений. При исполнении он указывает хору высоту тона данного песнопения, размер движения и оттенки исполнения каждой партии. Для всего этого Р. необходимо знать теорию музыки и хорового дирижирования, иметь практический навык в чтении партитуры, управлении хором и обладать музыкально-эстетической культурой и вкусом. Ему необходимо знать чинопоследования всех храмовых богослужений и таинств, уметь быстро ориентироваться в текстах богослужебных книг. Само собою разумеется, что к лицу, претендующему на звание регента, предъявляются строгие религиозно-нравственные требования.

В Русской Православной Церкви подготовка руководителей церковных хоров осуществляется в специальных двухгодичных регентских классах при духовных семинариях, куда принимаются православные христиане обоего пола, проявившие достаточные музыкально-вокальные способности.

РИ'ЗА (ФЕЛ НЬ) - 124-128.

РИ'ЗНИЦА (ДИАКОННИК, СОСУДОХРАНИ'ЛИЩЕ) - 35, 36, 51-52.

РИ'ЗЫ - 117, 131, 132.

РИПИ'ДА - 13, 102, 103.

РИ'ТМ - порядок движения частей мелодии, или то, что придает простому ряду звуков характер мелодии. Р. достигается тем, что звуки принимают различные степени продолжительности и разделяются на небольшие группы, периодически повторяющиеся

одна за другой. Начало каждой группы характеризуется ударением, или акцентом. Таким образом, в понятие Р. входят: различная продолжительность звуков, деление их на группы (такты, периоды, фразы) и присутствие в каждой группе одного или нескольких акцентов.

Если ритмические группы в мелодии резко очерчены и повторяются с неизменной точностью в течение мелодии, то такой ритм называется симметричным, или несвободным. Внешним признаком такого ритма служит такт. Если же ритмические группы не имеют определенных границ, если они даже не равны между собой, и если акценты находятся в зависимости от словесных акцентов, от словесного прозаического ., то такой Р. называется несимметричным, или свободным.

Симметричный Р. составляет необходимое условие современной светской музыки, а древнее православное богослужебное пение изложено в несимметричном Р. и не имеет деления на такты, звуковые акценты здесь связываются с акцентами слова, периоды музыкальные связываются с периодами исполняемых молитвословий.

РОЖДЕСТВ БОГОР ДИЦЫ - первый в чреде двенадцатых неподвижных праздников в годовом богослужебном круге; празднуется 8/21 сентября. Праздник установлен в IV веке. Он посвящен "началу нашего спасения", Рождеству Девы Марии. Обстоятельства этого события описаны не в Новом Завете, а в апокрифе II века - "Евангелии Иакова". Оно повествует о скорби благочестивой иудейской четы - Иоакима и Анны, которым Господь не дал потомства. Однажды, когда Иоаким пришел в храм, один книжник сказал ему: "Не надлежит тебе предлагать дар твой, ибо нет у тебя потомства в Израиле" (в народе бесплодие считалось знаком гнева Божия). Убитый стыдом и печалью, Иоаким не пошел домой, а скрылся в горах, где пастухи сторожили его стадо. Анна осталась в одиночестве. Она ходила по саду и плакала, как вдруг заметила гнездо воробья на ветке лавра. "Увы! - воскликнула Анна. - Чему могу уподобить себя? Кто дал мне жизнь, что так проклята я перед сынами израильскими? Они смеются надо мной, и оскорбляют меня, и изгнали из Храма Господня! Увы! Чему уподоблю себя? Я не могу сравниться с птицами небесными, ибо птицы плодовиты перед Тобою, Господи. Не могу сравниться с тварями земными, ибо

они плодovиты. Я не могу сравниться с морем, ибо оно полно рыбами, ни с землею, ибо она дает плоды во времена свои и благословляет Господа".

И тогда явился в саду Ангел Господень. "Анна, - сказал он, - Бог услышал молитву твою: ты зачнешь и родишь, и будет славен во всем мире род твой". Такое же видение было и Иоакиму. Он поспешил домой, обещав принести в жертву десять овец, двенадцать тельцов и сто козлов. "Анна была у дверей дома своего и увидела Иоакима, шедшего со стадами своими, и она побежала и пала на его грудь, говоря: "Теперь я знаю, что Господь Бог благословил меня". А через девять месяцев у престарелых родителей появилась Дочь. Ее называли Марией (Мариам).

Хотя Церковь не приняла "Евангелия Иакова" в качестве вполне достоверного и канонического, Предание, запечатленное в нем, пользовалось авторитетом и любовью церковного народа. К нему часто обращались поэты, византийские и русские иконописцы и великие западные художники (например, Джотто). Важен самый смысл сказания. Богоматерь рождается в семье праведников, а в родословии Ее немало славных мужей Ветхого Завета. Это свидетельствует, что появление в мир чистого Сосуда Божия было подготовлено нравственным подвигом многих предшествовавших поколений.

Накануне праздника Р. Б. совершается всенощная с чтением паримий и литией. Паримии, как и в другие Богородичные праздники, включают тексты из Ветхого Завета, в которых можно видеть символы, прообразующие Деву Марию.

РОЖДЕСТВ ХРИСТ ВО - величайший из двенадцатых праздников в воспоминание рождения Иисуса Христа в Вифлееме; отмечается 25 декабря/7 января. Предваряет праздник Рождественский пост, который начинается 15/28 ноября. Два воскресенья ("недели"), предшествующие празднику, посвящены памяти предков Христа по плоти и ветхозаветных праведников. Богослужение этих дней отражает библейскую историю как подготовку к Боговоплощению. Читается "Родословие Иисуса Христа" из Евангелия от Матфея. Это "драгоценное родство", как называл его митрополит Иосиф, напоминает нам о великой тайне. Бог становится Человеком, Братом людей, чтобы бесконечно приблизить их к Себе.

День и месяц рождения Спасителя в Евангелиях не указаны, поэтому не сразу была назначена дата празднования этого события. О празднике Р. Х. впервые упоминается у Климента Александрийского, который относит его к 6 января под именем Богоявления. В Западной Церкви он называется *ἡμεροῦς* и с древних времен праздновался 25 декабря. Празднование в этот день Р. Х. окончательно установлено Церковью с IV века. В V веке для этого праздника были написаны священные песнопения. В этот день народы Римской империи издавна праздновали "рождение Непобедимого Солнца". Дневное светило поднималось на один градус над точкой зимнего стояния, и люди славил божественный Свет, грядущий в мир. Церковь превратила 25 декабря в прославление родившегося на земле Христа. Январский праздник не был, однако, отменен. Его отождествили с днем Крещения Господня.

В подобных фактах противники христианства часто хотят видеть доказательство его происхождения из культа Митры, Осириса и других языческих богов. Но следует помнить, что почти все праздники Церкви возникли после того, как Евангелия были уже написаны и вера Христова распространилась от Индии до Гибралтара. Наложение церковных праздников на священные времена древних культов отцы Церкви объясняли как сознательное действие Церкви, желавшей связать основные вехи годового праздничного круга языческих народов с воспринятым ими новым христианским образом жизни.

Сотериологическое значение Рождества Христова. С рождением Христа Спасителя от Девы Марии человеческое естество в Его Лице соединилось с естеством Божественным. В этом смысле Господь Спаситель есть Родоначальник обновленного благодатию человечества, Новый Адам и Восстановитель в верующих изначального благодатного состояния, присущего человеческой природе до грехопадения. Воссоединение в Богочеловеке человеческой природы с Божеством имеет отношение к состоянию всех верующих, объединяющихся со Христом покаянием и верою. В церковных песнопениях говорится, что Р. Х. умножило на земле боговедение, открыло людям путь к освобождению от греха и осуждения за него, путь к победе над смертью и диаволом. Оно обусловило и предначало личное человеческое просвещение и

обожение благодатию, отверзло людям рай и блаженство вечного богообщения.

Вникая в богослужение Рождества, можно постичь историческое и догматическое учение Церкви о Воплощении. Рождение Христа Бога воссиял миру - свет разума (Божества). Из людей первые волхвы, служащие звездам, были учимы звездой поклоняться Христу - Солнцу Правды. С Р. Х. постепенно прекратилось прельщение людей идолами. Наступило вечное Царство Божие. Народы, объединенные единой Римской империей, уверовали во владычество Единого Бога. Язычники, издревле потопляемые тлением страстей, уверовав во Христа, стали противостоять греху. Полученное ими безмерное богатство Христовой благодати восстановило в них образ и подобие Божие и освободило их от рабства страстям.

Спаситель, написавший Себя вместе с рабами римского кесаря, освободил подлинных рабов греха от непреодолимого склонения в мрак греховный. Повитый пеленами разрешил человеческое повитие греховностью и обратил естество верующих на "цветотворные" пастбища благодати. После того "жалкая утроба Евы получила разрешение от древней клятвы", а уверовавшие во Христа освободились от осуждения за грехи. Враг и человекоубийца диавол уязвился, видя Богомладенца, лежащего в худых яслях. Воплотившийся Сын Божий крепкою Божественною рукою начал тогда разрушение диавольского владычества над держимыми в растлении людьми; Он - Неприступный Свет от Света и Отчее Сияние, по облачении в человеческую природу сделался доступным для людей из плоти и крови и начал приводить их "от бессолнечных ворот к жизненному свету". Благодатное единение со Христом обновляет Богоподобие у отпадших от Божественной жизни и укрепляет их нравственную силу растворением их существа с благодатию.

Совершенное покаяние верующих и беспрепятственное воссияние их благодатию есть то, что называется в богословии обожением. Личное обожение людей по вере во Христа происходит в силу того, что Христос Спаситель, обнищав в Вочеловечении, обожил принятое Им перстное естество изливанием в него Божества Слова. В связи с Боговоплощением и по дару Христову просвещение благодатию открывает спасающимся в Церкви рай. Вочеловечившийся Спаситель

разрушил препятствия ко входу падших людей в рай. Он привел их вновь ко вкушению райской пищи издревле удаленных от нее за непослушание Богу и всем проложил путь к Небу.

Божия Матерь, вопреки Еве, ходатаице смерти, ввела в мир Христа, жизнь и спасение людям. Ее чрево явилось мысленным раем, в котором Божественный сад. Вкушая от его плода, верующие во Христа будут живы. Богомладенец - Создатель бессмертного райского сада - Сам есть вместе с тем Древо Жизни. Вкушающие от этого плода в таинстве Евхаристии принимают вечную силу жизни. Таково значение и следствия Р. Х. для спасения падшего человечества по литургическому изображению.

"Что принесем Богомладенцу Христу за явление на земле нас ради", - спрашивает один из церковных песнопевцев от лица Церкви; и следует ответ: "Каждая из бывших чрез Него тварей приносит Ему благодарение: Ангелы приносят пение, небеса - звезду, волхвы - дары, пастыри - чудо, земля вертеп, пустыня - ясли, мы же - Матерь Деву... Благословим Ее утробу, явившую из девственных ложесн Божие Слово, - этот источник живоносной благодати... Богоматерь - одушевленный город Царя и Бога, в котором Христос, пожив, соделал спасение".

Исполненные духовного восторга при созерцании Р. Х., богодухновенные церковные песнотворцы завершают живописание картины праздника призывом к ликованию всей твари: "Сегодня веселятся небо и земля! Да играют и ликуют горы, холмы, долины, реки и моря! Да торжествуют Ангелы и люди, ибо ныне Христос пришел для обновления и спасения душ наших"... "Пойте и радуйтесь ныне, все земные царства, веселитесь отечества народов! Взыграй, пророческий сонм, видя сегодня исполнение своих слов!"

Р СПЕВ - круг церковных мелодий, постепенно сложившийся в определенный вид в той или другой местности и принятый сначала в местное, а затем и во всеобщее церковное употребление. Мелодии каждого Р. построены на определенных музыкальных основаниях, одинаковых для всего данного Р. Существенными особенностями каждого Р. служат: определенная звуковая область, в пределах которой вращаются мелодии, и звуки, господствующие и конечные, в мелодиях. Большинство употребляющихся Р. осмогласны, то есть заключают в себе отдельные мелодии для каждого из 8 гласов. По

происхождению своему Р. различаются на древнейшие и поздние, по построению - на осмогласные (полные) и неосмогласные (неполные). К древнейшим относятся: большой знаменный, греческий, болгарский и киевский. К поздним - Р. местные и так называемый обычный. К осмогласным - все древнейшие и некоторые из поздних. К неосмогласным - герасимовский (см.), знаменный путевой, и др.

РУКОПОЛОЖЕНИЕ (СВЯЩЕСТВА ТОВАРИСТВО) - 312-343.

РЯСА - 106-108.

С

САЖЕНЬ, трость измерений - мера длины, упоминаемая в Священном Писании, равная 6 локтям, то есть приблизительно 286 см, выступала в роли основного модуля в архитектуре древнего Средиземноморья, а впоследствии перешла на Русь.

СОККОС -139-141.

СВЯТА - 73, 74.

СВЕТИЛЬН - священное песнопение, которое поется на утрени после канона. Содержит моление о просвещении свыше. Светильны всех гласов помещаются в конце Октоиха, отдельно. В Минеях и Триодях они не имеют надписания гласа.

СВЕТИЛЬНИК - приспособление для возжжения в храмах во время богослужения елей или восковых свечей. Первый обычно называют лампадой, а второй - подсвечником. Начало употребления их в христианской Церкви во время богослужения современно обычаю возжигать свечи и масло.

В Древней Церкви лампы изготовлялись из обожженной глины, бронзы, серебра и других твердых материалов и имели разнообразную форму, насчитывая от одного до нескольких десятков горящих фитилей. В последнем случае чаще всего они получали форму венца или круга, отчего в древности они назывались еще *კობობაჲ, კობკულე ღუმობჲმ*. Они укреплялись на подножиях или подвешивались на металлических цепочках перед священными изображениями в знак молитвенного возгорания, возникающего в сердце у христианина, который обратил свой взор на святую икону. С. второго рода - свечники, или подсвечники, по числу свечей разделяются на односвечные - примкирий и многосвечные. Двухсвечник и трехсвечник называются соответственно дикирием и трикирием. Они употребляются для епископского благословения и в

таинственном смысле знаменуют: первый - два естества, Божественное и человеческое, неслиянно и нераздельно присутствующие во Христе Иисусе; второй - троичность лиц (ипостасей) в Боге.

Подсвечник для большого числа свечей называется паникадило (პოლიცანდელი), или многосвечник. Они также имеют обычно форму круга или многоярусного конуса, отчего в древности они назывались ცოცხბაე, ცირცულე ლუმბუმ. Паникадило подвешивается к своду храма и, по выражению святого Симеона Солунского, изображает блеск звезд на небосводе. Число свечей в паникадиле ничем не ограничено. Достаточно указать на то, что святой Константин Великий поставил перед гробницей апостола Петра золотой свечник с пятьюстами светильниками. Но Церковь предпочтительнее относится к сакральным числам: семи, напоминая о семи Дарах Духа Святого; двенадцати, числу апостолов; сорока, по числу дней, которые провел Иисус Христос в пустыне. Наконец, встречаются смешанные светильники, состоящие из лампад и свечей.

СВЕТИЛЬНИЧНЫЕ МОЛИТВЫ - молитвы, читаемые священником перед закрытыми царскими вратами после каждения с непокровенной головой, при пении предначинательного (103-го) псалма, при начале вечерни. Они напоминают об Адаме, изгнанном из рая и кающемся пред вратами его. Их положено священное число 7, что отвечает 7 дням творения и промысления, воспеваемым при чтении их. На утрени, соответственно большей длине и важности этой службы, аналогичных молитв положено тоже священное число - 12. По содержанию ни каждая отдельно из светильничных молитв, ни тем более весь ряд их не представляет чего-либо систематического. Тем не менее каждая следующая молитва пополняет прошение предшествующих. 1-я, взывая к милости и долготерпению Божиим, просит прежде всего услышать наше моление, наставить нас вообще на путь Божий и сообщить радостное чувство страха Божия: молитва имеет заключительное славословие, тождественное с возгласом великой ектений; 2-я и 3-я молитвы - покаянного характера, причем одна из них содержит прошения о духовном просвещении и безгрешном проведении остатка дня, а другая - об исполнении всех прошений наших, полных надежд на

Бога, о даровании нам не только страха Божия (1-я молитва), но и любви к Нему; заключаются молитвы возгласами 2-й и 3-й ектений (малых) вечерни. 4-я молитва - радостного характера, вспоминая о славословиях ангельских Богу, просит слить с ними и наше хваление теперь и в вечности; в качестве заключительного славословия она имеет возглас великой ектении. 5-я молитва, повествуя о промыслении Божиим, непоколебимом нашими грехами, просит о сохранении от них в остаток дня и во всю жизнь; имеет славословие, почти тождественное с возгласом ектении пред канонем на утрени и с литургийным возгласом пред приобщением. 6-я молитва, обращая внимание на Промысл Божий, свидетельствующий о величии, неисповедимости и благодати Божией, и на обещанное нам Царство, опять (ср. 2 и 5 молитвы) просит о безгрешном остатке дня. Исключительна по своему содержанию и величине среди других светильных молитв - 7-я. Направляя наш духовный взор к величию, бессмертию и светоносности Божией и обозревая содержание не только вечерни (заимствуются выражения из пс. 103 и 140), но и повечерия (есть выражения из пс. 90 и последней молитвы повечерия), она содержит одно лишь прошение о безгрешном и счастливом вечере, ночи и утре.

СВЕТИЛЬНИЧНЫЕ СТИХИРЫ - вечерние стихиры на "Господи, воззвах", во время пения которых зажигаются свечи для наступающего малого входа.

СВЕЧО ЦЕРКВНАЯ - символ молитвы верующего человека; изготовленная из воска - вещества самого чистого и благоуханного, получаемого от цветов, - она означает чистоту и искренность нашего приношения и жертвы Богу. Впоследствии состав Ц. С. изменился, но в Русской Православной Церкви чистый воск входит в них неотъемлемой частью.

Каждая церковная служба совершается при возжженных С. и светильниках, и мы видим многообразие духовно-символического значения возжигания их - в ознаменование того, что Бог, повелевший из тьмы воссиять свету, озаряет наши сердца, дабы просветить нас познанием славы Божией в Лице Иисуса Христа (2 Кор. 4, 6), просвещающего мир светом духовным (Ин. 1, 9; 8, 12). Горящие в храме С. являются также выражением благоговения молящихся, их любви и жертвы Богу и вместе с тем радости и

духовного торжества Церкви, напоминая своим горением о не вечном свете, который в Царстве Небесном веселит души праведных, благоугодивших Богу.

В Ветхом Завете, когда был устроен первый Божий храм на земле - скиния свидения, службы совершались там со светильниками, как повелел Сам Господь (Исх. 40, 4, 25). По образу Церкви Ветхозаветной возжжение С. и лампад с елеем стало неременной принадлежностью богослужений Новозаветной Церкви.

В Деяниях апостолов говорится о возжжении светильников за богослужбными собраниями в апостольское время. Так, в Троаде, где собирались ученики Господа в первый день недели - воскресенье для преломления хлеба, то есть для совершения Литургии, в горнице было много светильников (Деян. 20, 8). Упоминание о большом количестве светильников говорит об их применении не просто для освещения, но в духовном значении.

На основе древнехристианского обряда внесения светильника на вечернем богослужении исторически сложилось современное последование богослужения вечерни с вечерним входом и пением древнего церковного гимна "Свете тихий", в котором нашло выражение христианское учение о духовном свете, просвещающем человека, о Христе - Источнике благодатного света. Последование утрени также связано с идеей нетварного Света Христова, явленного в Его Воплощении и Воскресении из мертвых. "Никогда не совершается у нас богослужение без С., - говорит Тертуллиан (II в.), - но мы употребляем их не для того только, чтобы разогнать мрак ночи, Литургия совершается у нас и при свете дневном, но для того, чтобы изобразить через это (горящие С.) Христа - Свет несотворенный, без Которого мы и среди полдня блуждали бы во тьме". "Во всех Восточных Церквях, - пишет блаженный Иероним (IV в.), - когда следует читать Евангелие, возжигаются С. и при солнечном сиянии, воистину не для прогнания мрака, но в знак радости... чтобы под образом чувственного света показать тот Свет, о котором говорится в Псалтири: "Слово Твое - светильник ног моей и свет стезе моей" (Пс. 118, 105)". "Лампады и С. суть образ вечного Света, а также означают свет, которым сияют праведники", - говорит святой Софроний, Патриарх Иерусалимский (VII в.). Святые отцы VII Вселенского Собора определяют, что в Православной

Церкви святым иконам и мощам, Кресту Христову, Святому Евангелию воздается честь каждением фимиама и возжжением С. Блаженный Симеон Солунский (XV в.) пишет, что "возжигаются С. и пред иконами святых, ради добрых дел их, сиявших в мире..."

Православные люди, посещая храм Божий и вступая во внутреннее молитвенное единение с Господом, Его Пречистой Матерью и святыми, возжигают пред их иконами С. Горящая пред иконой С. - это знак нашей веры и надежды на благодатную помощь Божию, всегда обильно посылаемую всем, кто с верой и молитвой притекает к Господу и святым Его. Возжженная С. - символ и нашей пламенеющей и благодарной любви к Богу.

Церковный Устав содержит указания, когда и где возжигаются С. за вечерней и утреней и прочими службами (Типикон, гл. 24, 25). Во время некоторых нарочитых (особых) богослужений молящиеся не только ставят С. пред иконами, но и сами стоят с горящими С. в руках. Так, в Типиконе под 26 сентября - служба апостолу Иоанну Богослову - говорится: "даются свети братии" (на полиелее).

В праздник Входа Господня в Иерусалим, на утрени, после чтения Евангелия и освящения верб, вместе с вербами - знаменем Воскресения - мы держим в руках зажженные С., изображая этим величие торжества праздника и немеркнущий свет нашей веры в Воскресение для жизни вечной.

Во время чтения на утрени Великой Пятницы (обычно в четверг с вечера) 12 Евангелий Святых Страстей молящиеся при слушании зажигают С. и держат их в руках, переживая страдания Господа и пламенея духовной любовью к Нему. У русских верующих людей издавна принято нести в дом свой зажженную С. от утрени Страстей Господних и начертывать ею крест на дверях своих в воспоминание страданий Господа и в знак ограждения от зла.

В Великую Пятницу на вечерне при выносе из алтаря Плащаницы Христовой и во время утрени на погребении Христа Спасителя в Великую Субботу все, находящиеся в храме, стоят пред Плащаницей с зажженными С. в знак любви к Господу, распятому и умершему, и веры в Его Светоносное Воскресение.

В праздник Святой Пасхи, с момента крестного хода вокруг храма в память шествия со светильниками жен-мироносиц ко Гробу Спасителя верующие держат в руках зажженные С. до окончания

Светлой заутрени, знаменуя этим величайшую радость и духовное торжество - "Христос бо воста, веселие вечное".

При архиерейских служениях издревле употребляются особые светильники со С. Верующие с благоговением преклоняют главы, когда архиерей осеняет - благословляет возжженным дикирием (двусвещником), знаменующим два естества Господа Иисуса Христа - Божеское и человеческое, и трикирием (трехсвещником) - во образ Святой Троицы. Кроме того, возжигается примикирий (лампада), с которым иподиакон стоит у царских врат. против посошника. При совершении святых Таинств также возжигаются С. Последование святого Крещения совершается по облачении священника, "вжигаемым всем свещам". У купели крещаемого ставятся три С. в знак того, что Крещение совершается во образ Пресвятой Троицы. Крещаемый и восприемники при обхождении вокруг купели, по миропомазании держат зажженные С., выражая этим радость, что в спасительную ограду церковную, в вечный союз со Христом вступает новый член Церкви.

По существующему издревле обычаю в Русской Православной Церкви, во время Таинства Покаяния пришедший на исповедь приносит незажженную С. как дар Богу и в знак надежды восприятия от Господа прощения.

По обручении жениха и невесты священник "назнаменует их" главы трижды и дает им свечи возжены", и они входят в храм для совершения таинства Брака, держа в руках горящие С. в знак сердечной любви друг к Другу и желания жить по благословению Церкви - светло, чисто и радостно.

В Таинстве Елеосвящения по древнему обычаю возжигаются семь С. над елеем в ознаменование благодатного действия даров Духа Святого. Болящий, по возможности, и все молящиеся держат в руках зажженные С., выражая веру и надежду, что болящего осенит благодать Божия и ему будет ниспослано здравие душевное и телесное.

Когда приносится в храм тело почившего, то вокруг гроба ставятся четыре С., во образ Креста, как свидетельство, что умерший был христианином. Во время панихид, парастаса и отпевания все молящиеся стоят с зажженными С. в ознаменование того, что душа умершего перешла от земли в Царство Небесное - в невечерний

Божественный Свет. По установившемуся обычаю С. гасят по окончании канона, перед пением "Со духи праведных..."

В знак молитвенного общения с почившими мы за церковными службами и в память их, по общепринятому обычаю, ставим С. "на канун", столец с изображением Распятия, на который поставляются приношения в память усопших, прежде всего свечи и кутия.

Можно отметить еще некоторые богослужения, на которых свечи употребляются в специальном значении. Так, на вечерне, начинающей Литургию Преждеосвященных Даров, иерей по прочтении первой паримии дня осеняет народ возжженной С. и кадилом, возглашая: "Свет Христов просвещает всех".

Возжигаются также С. пред Крестом и Плащаницей Спасителя и Божией Матери в дни поклонения им и пред Святыми Дарами на Преждеосвященной Литургии. В сочельники Рождества Христова и Богоявления мы видим среди храма зажженную С., в напоминание рождения и явления миру Христа Спасителя - Подателя Света, и слышим радостное пение священнослужителями и хором тропаря и кондака празднику.

"Известие учительное" при Служебнике особо предупреждает совершителей Литургии: "Свещи горящия... да будут.. на престоле, на жертвеннике... аще кроме (без) свещ литургисати дерзнет иерей, смертно согрешит". На жертвеннике возжигается С. или лампада пред Святыми Дарами по перенесении Даров с престола на жертвенник.

За Литургией после возгласа предстоятеля "Святая святым" пред царскими вратами ставится возжженная С. "к благоговейному поклонению Святому Агнцу, горе тогда воздвизаемому" и в напоминание причастникам, чтобы они, как мудрые евангельские девы, со страхом Божиим приступили к сретению Господа с горящими светильниками веры.

Богоявленская С., возжженная во время водоосвящения, часто хранится православными как святыня. Многие благоговейно хранят С. от утрени святых Страстей и Светлой заутрени. Иные сохраняют крещальные и венчальные С. с крещальной срачицей и венчальной одеждой для положения в гроб свой.

Ц. С., как и все, что относится к богослужению, освящаются Церковью для их употребления. Есть особый чин освящения С.

Среди храма на приготовленном столе полагаются С. Священник в епитрахили и фелони возглашает: "Благословен Бог наш", чтец: "Аминь". "Слава Тебе, Боже...", "Царю Небесный" и проч. По "Отче наш" клир поет "Свете тихий", а священник крестообразно кадит С. и предстоящих. Затем он возглашает: "Господу помолимся" и читает молитву: "Господи Боже сил, Иже вся добре зело сотворивый, очищая Именем Твоим всякую скверну и нечистоту и освящая вся, Сам и ныне, Владыко, прииди в настоящий час и освяти свечи сия Духом Твоим Святым. Яко Ты еси освящение наше, и Тебе славу возсылаем, Отцу и Сыну и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков". Затем священник кропит С. святой водой, возглашая: "Благословляются и освящаются свечи сия окроплением воды сея священныя, во имя Отца и Сына и Святаго Духа". И бывает отпуст. См. с. 15, 76-79.

СВЯТ ЙШИЙ - церковно-юридический термин, первая часть титула Предстоятелей следующих автокефальных Православных Церквей: Святейший Патриарх Московский и всея Руси; Святейший и Блаженнейший Католикос-Патриарх всей Грузии, Архиепископ Мцхетский и Тбилисский; Святейший Патриарх Сербский, Архиепископ Печский, Митрополит Белgrado-Карловацкий; Святейший Патриарх Болгарский, а также Предстоятелей следующих инославных Церквей: Святейший Папа Римский; Святейший Верховный Патриарх-Католикос всех армян; Святейший Папа Александрийский и Патриарх Престола святого Марка во всей Африке и на Ближнем Востоке; Святейший Абуна, Патриарх Эфиопской Церкви; Святейший Патриарх Антиохийский и всего Востока ოჴ (имярек).

СВЯТКИ, святые дни - двенадцать дней после праздника Рождества Христова до праздника Богоявления Господня. Они называются также святыми вечерами. Святить двенадцать дней после Рождества Церковь начала с древних времен. Указанием на это могут служить 13 бесед святого Ефрема Сирина, произнесенных им от 25 декабря по 6 января, а также слова святого Амвросия Медиоланского и святого Григория Нисского. Древность установления празднования С. подтверждается церковным Уставом преподобного Саввы Освященного († 530), по которому в дни С. "никакоже пост, ниже коленопреклонения бывают, ниже в церкви,

ниже в келлиях"; запрещено также браковенчание. Тоже подтверждено кодексом Юстиниана (535 г.). Между тем святость этих дней и вечеров во многих местах нарушалась гаданиями и другими суеверными обычаями, уцелевшими от языческих празднеств того же времени года. Против этого направлены 61-е и 62-е правила VI Вселенского Собора.

СВЯТОСТЬ, СВЯТ Й, (*греч.* " гиос", "иер с", *лат.* *sanctus*, *евр.* "кодеш" священный предмет, святость). Еврейское слово, употребляемое в Ветхом Завете, происходит от корня, обозначающего, вероятно, "отрезать, отделить", то есть содержит идею отделения от мирского. Священные предметы - это те, к которым не прикасаются и к которым приближаются только при определенных условиях ритуальной чистоты. Являясь как бы носителями некоей силы, тайны и величия, в которых видится нечто сверхъестественное, они вызывают то смешанное чувство страха и притяжения, которое заставляет человека осознать свое ничтожество перед этими проявлениями "священно-божественного".

Во время Литургии взывают к Богу Трисвятому, Христос провозглашается как "Един Свят" и поминаются С. Мы говорим также о С. Евангелии, о С. седмице. Мы призваны стать С. Следовательно, С. является некоей сложной реальностью, которая соприкасается с тайной Божией и в то же время с богослужением и нравственностью. С. включает в себе понятие священного и чистого, но она выше их. Она кажется относящейся только к Богу и недоступной, и в то же время ее постоянно приписывают его творениям.

С. Божия недоступна человеку. Для того, чтобы он ее узнал, необходимо, чтобы Бог явил Свою С., показав Свою славу. Творение, теофании, испытания, наказания и бедствия (Числ. 20, 1-13; Иез. 38, 21), а также и чудесная защита, и покровительство, и нечаянные избавления открывают, в каком смысле Бог Свят (Иез. 28, 25).

С. Ягве, проявленная сначала в величественных Синайских теофаниях (Исх. 19, 3-20), показывается как сила, одновременно ужасающая и таинственная, готовая уничтожить все, что к ней приближается (1 Цар. 6, 19), но готовая также и благословлять тех, кто принимает ковчег Завета, где она обитает (2 Цар. 6, 7 - 11).

Следовательно, эту силу не следует смешивать ни с трансцендентностью Бога, ни с гневом Божиим, ибо она проявляется также в любви и в прощении: "Не сделаю по ярости гнева Моего... ибо Я Бог, а не человек; среди тебя - Святой" (Ос. 11, 9).

В храме Ягве является Исаии как бесконечно величественный Царь, как Творец, чья слава наполняет всю землю. Ему подобает поклонение, совершать которое достойны только одни Серафимы. Впрочем, даже и они недостаточно С., чтобы видеть лицо Божие. Человек же "не может увидеть Бога и остаться в живых" (Ис. 6, 1-5; Исх. 33, 18-23). Тем не менее, этот неприступный Бог уничтожает расстояние, отделяющее Его от Его созданий. Он есть "Святой Израилев", радость, сила, поддержка и искупление народа, с которым Он соединен Союзом - Заветом (Ис. 10, 26; 17, 7; 41, 14-20).

Итак, С. Божия заключает в себе все богатства, которыми Он обладает, всю жизнь, все могущество и благость. Она больше, чем один из атрибутов Божиих. Она - отличительная черта Бога. Оттого Имя Его свято (Пс. 32, 21; Ам. 2, 7; ср. Исх. 3, 14). Ягве клянется С. Своей (Ам. 4, 2). Это понимание отражается в самом языке Библии, в котором нет прилагательного "божественный"; оно заменяется в качестве синонимов именами Бог, Ягве (Сущий) и Святой (Пс. 70, 22; Ис. 5, 24; Авв. 3, 3).

Бог, ревнуя о Своем исключительном праве на поклонение (культ) и послушание, хочет, чтобы Его признали Святым, чтобы Его почитали Единым Истинным Богом, дабы так проявлялась Его С. через людей. Он тщательно устанавливает подробности жертвоприношения (Лев. 1-7) и условия необходимой для культа чистоты (Лев. 12-15), Он требует, чтобы Его Святое Имя не бесчестилось (Лев. 22, 32), потому что правильно совершаемое богослужение являет славу Господню (Лев. 9, 6-23; 3 Цар. 8, 10; Лев. 10, 1 и сл.; 1 Цар. 2, 17; 3, 11 и сл.) и утверждает Его величие. Но этот культ имеет значение, только если он выражает соблюдение Закона (Лев. 22, 31), глубокую веру (Втор. 20, 12), личное восхваление (Пс. 98, 3-9) - все это и значит бояться Бога, святить Его (Ис. 8, 13). Бог через освящение сообщает Свою С. Предписывая правила культа, через которые Он проявляет Свою С., Ягве сохраняет для Себя место (святая земля, святилище, храм) и людей (священники, левиты, первенцы, назореи, пророки), а равно и

предметы (приношения, одежды и предметы культа) и время (субботы, юбилейные годы), которые посвящаются Ему посредством определенного ритуала (приношения, жертвы, посвящения, помазания, окропления кровью) и тем самым становятся запрещенными для мирского употребления. Так, на Ковчег Завета левиты не должны были смотреть (Числ. 4, 1-20), субботы не должны нарушаться (Иез. 20, 12-24), поведение священников должно следовать особым правилам, более строгим, чем общие законы (Лев. 21).

Все эти вещи священны, но С. их может быть различной степени, соответственно связи, соединяющей их с Богом. С. тех или иных лиц или священных предметов - не той же природы, как С. Бога. Действительно, в отличие от того, как это происходит с передачей нечистоты (Лев. 11, 31; 15, 4-27), она не приобретается автоматически от соприкосновения со С. Божией. Она есть следствие свободного произволения Божия по Его Закону, по обрядам, Им установленным. Бесконечное расстояние, отделяющее эту С. от С. Божией (Иов. 15, 15), выражается в ритуалах: так, первосвященник может входить в Святое Святых не больше одного раза в год, после тщательного очищения (Лев. 16, 1-16). Следовательно, надо отличать истинную С., присущую Богу, от вида С., отделяющей от мирской жизни некоторых людей и некоторые предметы и ставящей их в некое промежуточное положение, которое одновременно и прикрывает, и проявляет С. Божию.

С. народ - Израиль, избранный и выделенный среди народов, становится личным достоянием Бога, народом священников, "народом С.". По Своей непостижимой любви Бог живет и "идет" среди Своего народа (Исх. 33, 12-17). Он является ему посредством облака, Ковчега Завета, Храма или Славы Своей, которая сопровождает народ Его даже в изгнании (Иез. 1, 1-28): "среди тебя - Святой" (Ос. 11, 9). Это действительное присутствие Божие сообщает народу С. не только обрядовую, но и подлинное достоинство, требующее от народа нравственной С. Ягве дает Свой Закон именно для освящения народа (Лев. 22, 31). Израиль, например, не должен предаваться порокам хананейских племен, ему следует отказываться от браков с чужестранцами и "предать заклятию" все, что может осквернить его (Втор. 7, 1-6). Сила его не в войсках или в искусной дипломатии, но в вере в Ягве, Святого Израилева. Израиль обязан

Ему не только Своим выделением из других народов, но и своей безопасностью (Ис. 41, 14-20; 54, 1-5), достоинством (Ис. 43, 3-14; 49, 7) и несокрушимым упованием.

Свободно избранный Богом, Который хочет его освящения, Израиль должен Ему ответить своим освящением. Сначала он должен очиститься от всякой скверны, несовместимой со С. Божией, прежде чем присутствовать при теофаниях или принимать участие в богослужении (Исх. 19, 10-15). Но в конечном счете только один Бог дает ему чистоту посредством жертвенной крови (Лев. 17, 11) или очищая его сердце (Пс. 50).

Пророки и Второзаконие неустанно повторяли, что приношения жертвы за грех не достаточно, чтобы угодить Богу, но что требуются правда, послушание и любовь (Ис. 1, 4-20; Втор. 6, 4-9). Таким образом, заповедь "Будьте святы, ибо Свят Я, Господь Бог ваш" (Лев. 19, 2; 20, 26) должна быть понимаема не только как чистота культа, но именно как освящение всей жизни, переживание С., согласно многочисленным предписаниям семейным, общественным и экономическим, равно как и ритуальным, содержащимся в различных сводах Законов (Лев. 17-26).

Освящение человека тоже может возрастать. Поэтому С. могут быть названы только те, кто сумеют пройти через испытания и войти в Царство Всевышнего (Дан. 7, 18-22). Это будут мудрецы-праведники, которые боялись Бога (Пс. 33, 10), Сионский "малый Остаток" спасшихся, тех, которых Бог вписал "в книгу для жития" (Ис. 4, 3).

Новозаветная апостольская община восприняла учения и словоупотребление Ветхого Завета. Бог есть "Отец Святый" (Ин. 17, 11) трансцендентный миру Вседержитель и Судия последних времен (Откр. 4, 8; 6, 10). Святы Его Имя (Лк. 1, 49), Его Закон (Рим. 7, 12) и Его Завет (Лк. 1, 72). Святы также Ангелы (Мк. 8, 38), пророки и евангелисты (Лк. 1, 70; Ми. 6, 20; Рим. 1, 2). Свят Его Храм, Свят и Небесный Иерусалим (1 Кор. 3, 17; Откр. 21, 2). Так как Сам Бог Свят, то и избранные Им тоже должны быть, С. (1 Пет. 1, 15; Лев. 19, 2), и С. Имени Его должна проявить себя в пришествии Царства Божия (Мф. 6, 9). Подлинное проявление Духа Святого, которое лежит в основе собственно новозаветного понимания С., произошло в день Пятидесятницы.

С. Иисуса Христа тесно связана с Его Богосыновством и с присутствием Духа Божия в Нем. Он зачат от Духа Святого и, следовательно, будет С. и "наречется Сыном Божиим" (Лк. 1, 35; Мф. 1, 18). При крещении Иоанном "Сын Возлюбленный" получает помазание от Духа Святого (Деян. 10, 38; Лк. 3, 22). Он изгоняет нечистых духов, и они провозглашают Его "Святым Божиим" или "Сыном Божиим" (Мк. 1, 24; 3, 11); эти два выражения отныне равнозначны (Ин. 6, 69; Мф. 16, 16). Христос, исполненный Духа Святого (Лк. 4, 1), проявляет Себя Своими деяниями. Чудеса и поучения были не столько знамениями силы, вызывающими поклонение, сколько знамениями С. Перед лицом Христа люди чувствуют свою греховность, как перед Богом (Лк. 5, 8; Ис. 6, 5).

Святой Сын Божий (Деян. 4, 27, 30), претерпевший смерть, хотя Сам Он - Податель жизни, Христос - "Святой и Праведный" в абсолютном смысле слова (Деян. 3, 14); "по сему и Бог превознес Его" (Флп. 2, 9). Воскресший "по духу святыни" (Рим. 1, 4), Он не от мира сего (Ин. 17, 11). С того времени, воссев одесную Бога (Мк. 16, 19), Он может как Бог именоваться Святым (Откр. 3, 7; 6, 10). Следовательно, С. Христа иной природы, чем совсем относительная С. святых Ветхого Завета. Она тождественна С. Бога Отца (Ин. 17, 11): та же духовная сила, те же чудесные проявления, та же таинственная глубина. В силу Своей С. Христос так любит Своих, что даже приобщает их к Своей славе, полученной от Отца, жертвует Собой для них. Он проявляет таким образом Свою С.: "За них Я посвящаю Себя, чтобы они были освящены истиною" (Ин. 17, 19).

В отличие от жертвоприношений и культа Ветхого Завета, которые очищали иудеев только внешне (Евр. 9. 11-14; 10, 10), Жертва Христа освящает верующих истиною (Ин. 17, 19), сообщая им подлинную С. В самом деле, христиане приобщаются жизни воскресшего Христа через веру и Крещение, дающие им "помазание от Святого" (1 Кор. 1, 30; Еф. 5, 26; I Ин. 2, 20). Оттого они "освящены во Христе" (1 Кор. 1, 2; Флп. 1, 1) через присутствие в них Духа Святого (1 Кор. 3, 16; Еф. 2, 22); они действительно "крещены Духом Святым", как возвестил Иоанн Креститель (Лк. 3, 16; Деян. 1, 5; 11, 16).

Следовательно, главная действенная сила освящения христианина - Дух Святой. Он щедро одаряет первые христианские общины дарами Своими. Однако Его действие в Церкви и отличается от действия Духа Божия в Ветхом Завете. Полнота и всеобщность Его излияния означают, что мессианское время исполнилось с момента Воскресения Христа (Деян. 2, 16-38). С другой стороны, Его пришествие связано с Крещением и с верой во Христа, умершего и воскресшего (Деян. 2, 38; 10, 47; 19, 1-7). Его присутствие постоянно, и вот почему апостол Павел говорит, что искупленные являют собой "Храм Духа Святого", "Храм Божий" (1 Кор. 6, 11, 19): у них подлинное общение с Богом (2 Кор. 13, 13). И так как "все водимые Духом Святым суть сыны Божии" (Рим. 8, 14-17), то христиане не только пророки, временно подвластные действию Святого Духа (Лк. 1, 15; 7, 28), но и дети Божии, всегда имеющие в себе источник С. Божией.

Слово "святой" в своем абсолютном смысле употреблялось в Ветхом Завете только в виде исключения, оно сохранялось для наименования избранников эсхатологических времен. В Новом Завете оно обозначает христиан. Сначала применяемое к членам первохристианской общины Иерусалима, в особенности к небольшой группе, собравшейся на Пятидесятницу (Деян. 9, 13; 1 Кор. 16, 1; Еф. 3, 5), оно стало применяться ко всем верующим (Рим. 16, 2; 2 Кор. 1, 1; 13, 12). Через Духа Святого христианин приобщается самой С. Божией. С. Божия, уже обретенная Церковью по праву, на деле борется с грехом. Еще не настало то время, когда "святые будут судить мир" (1 Кор. 6, 2). В этот день будет явлен Новый Иерусалим, "С. город" (Откр. 21, 2). где зацветет древо Жизни и откуда будет изгнано все нечистое и далекое от Бога (Откр. 21, 22, ср. Зах. 14, 20), И Господь Иисус Христос тогда "прославится во святых Своих" (2 Фес. 1, 10; 2, 14), "потому что Бог есть любовь" (1 Ин. 4, 8). В этом заключается тайна непостижимой С. Божией, сообщаемой людям.

СВЯТЫЦЫ, Месяцеслов - поименный перечень святых, чтимых Православной Церковью, составленный по порядку месяцев и дней их чествования. Церковные С. предназначаются для богослужебного употребления. Они печатаются при богослужебных книгах: Каноннике, Акафистнике, Молитвослове. В С. входят имена

канонизированных, то есть причисленных Церковью к лику святых исторических лиц. Этим С. отличаются от старинных церковных диптихов или поминаний, куда вписываются имена живых и умерших людей, которые хранятся в храме или приносятся верующими с собою для поминовения их священнослужителями. В отдельных изданиях С. обычно назывались Месяцесловом; в них, помимо списков имен святых угодников, обычно помещали таблицы для определения дат празднования Пасхи: Зрячую Пасхалию, Ключ обращения индиктиона, лунное течение. Здесь же помещались кондаки и тропари праздникам и святым. В настоящее время Русская Православная Церковь ежегодно издает "Православный церковный календарь", где, кроме алфавитного списка святых, помещены богослужебные указания на каждый день текущего года, Пасхалия, репродукции чтимых икон, тексты некоторых богослужебных последований.

СВЯТЫЕ - лик мужей и жен, благоугодивших Богу подвигами христианской любви и благочестия, трудами добродетельной жизни, живя в миру, в монастырях, в пустынях - все праведные, преподобные, святители, мученики, пророки и апостолы, благоверные, блаженные, исповедники, святители, евангелисты.

В Новом Завете С. называются все христиане. Сначала применяемое к членам первохристианской общины Иерусалима, в особенности к небольшой группе, собравшейся на Пятидесятницу (Деян. 9, 13; 1 Кор. 16, 1; Еф. 3, 5), оно стало применяться к братьям в Иудее (Деян. 9, 31-41), а затем и ко всем верующим (Рим. 16, 2; 2 Кор. 1, 1; 13, 12). Действительно, через Духа Святого христианин приобщается Самой святости Божией. Образую истинный "святой народ" и "царственное священство", слагая "святой храм" (1 Пет. 2, 9; Еф. 2, 21), христиане должны воздавать подлинное служение Богу, предавая себя, по образу Христа "в жертву святую" (Рим. 12, 1; 15, 16; Флп. 2, 17).

Святость христиан, происходящая от их призвания (Рим. 1, 7; 1 Кор. 1, 2), требует от них отказа от греха и языческих обычаев (1 Тим. 4, 3): они должны поступать "не по плотской мудрости, но по благодати Божией" (2 Кор. 1, 12; 1 Кор. 6, 9 сл.; Еф. 4, 30-5, 1; Тит. 3, 4-7; Рим. 6, 19). Это требование святости жизни лежит в основе христианской аскетической традиции. Оно опирается не на идеал

некоторого внешнего закона, но на то, что христианин, "достигнутый Христом", должен участвовать "в страданиях Его, сообразуясь смерти Его, чтобы достигнуть воскресения мертвых" (Флп. 3, 10-14).

Библейское понимание святости весьма широко. В Библии показан не только ответ человека на божественный призыв. Святость - это не только отказ от мирского, она содержит откровение Самого Бога. Святость определяется через восхождение к своему Источнику, то есть к Богу, от Которого исходит всякая святость. Тем самым в Священном Писании ставится проблема природы святости, которая в конечном итоге сводится к тайне Божией и ее таинственному откровению людям. Эта производная святость, вначале внешняя для людей, мест и предметов, которые она делает священными, становится подлинной и внутренней только через дар Самого Духа Святого. Божественная любовь сообщается после победы над грехом, который препятствовал излучению ее святости.

"С., - пишет схимонах Силуан, - живут в ином мире и там Духом Святым видят славу Божию и красоту лица Господня. Но в том же Духе Святом они видят нашу жизнь и наши дела. Они знают наши дела. Они знают наши скорби и слышат наши горячие молитвы. Живя на земле, они научились любви Божией от Духа Святого; а кто имеет любовь на земле, тот с нею переходит в вечную жизнь в Царстве Небесном, где любовь возрастает и будет совершенною. И если здесь любовь не может забыть брата, то тем более С. не забывают нас и молятся за нас. С. радуются нашему покаянию и скорбят, когда люди оставляют Бога и уподобляются скотам несмысленным. Им жалко, что люди на земле живут, не зная, что если бы они любили друг друга, то на земле была бы свобода от греха; а где нет греха, там радость и веселие от Святого Духа. С. похожи на Господа, но и все люди, которые хранят заповеди Христовы, похожи на Него, а те, которые живут по своим страстям и не каются, похожи на врага. Если бы эта тайна открылась людям, то они перестали бы служить врагу, но каждый всею силою стремился бы знать Господа и быть похожим на Него. С. были обыкновенными людьми. Многие из них пришли от больших грехов, но покаянием достигли Небесного Царства. И все, кто приходит туда, приходят через покаяние, которое даровал нам Милостивый Господь Своими страданиями". В памятниках первых веков

христианства, вплоть до первой половины V века, это наименование как у восточных, так и у западных христиан не усвоялось ни апостолам, ни мученикам, ни исповедникам, то есть лицам, ставшим впоследствии особо почитаемыми Церковью. На Западе в то время выражались просто: "Павел", "Петр" (не прибавляя: "апостол" или "святой"). Римский календарь, изданный Бухером, а потом Рюинардом, доводит список особо чествуемых в Церкви лиц до IV века включительно (до папы Либерия), при этом ни разу не встречается именование *საბცტუს* или "агиос". Лишь в календарях Карфагенской Церкви, в III-IV веках, при поминовении умерших, особо чтимых Церковью, слово *საბცტუს* встречается часто. Первый календарь, в котором встречается *საბცტუს* при имени особо чтимого лица - Календарь Полемия. На древних изображениях надписи *საბცტოს* и *საბცტოსიონუს* встречаются не раньше конца VI века. Причина, по которой христиане первых веков избегали этого эпитета, заключается, по мнению некоторых ученых, в том, что слово *საბცტუს* часто употреблялось в языческих титулованиях, которым христиане не хотели подражать. Вместо него (или наряду) часто употреблялось наименование *ღმდობუს*, *ღმდობა* (Божественный, -ая) при имени почитаемого Церковью лица; возможно они означали: мученик, мученица. В повествованиях, где описан погребальный обряд древних христиан, встречается возглас распорядителя погребения: *აღ საბცტოს!* или *აღ მარტყრეს!*, которым приказывали нести тело покойного на особые христианские кладбища.

Любовь и почитание братьев по вере, засвидетельствовавших своею кровью истину христианства, к V веку приобретает общецерковный характер. Почитают останки мучеников и исповедников, на местах их кончины и упокоения воздвигают храмы и часовни (*მეძმარია*, "марти'риа"). Празднества в память некоторых получают самое широкое распространение. Обычай этот, хотя и глубоко укореняется, но держится в установленных границах. Христианами ясно осознается, что между почитанием С. и поклонением Богу существует коренное различие.

К прежним С. вскоре присоединяются новые. Прежде ограничивались почитанием мучеников, ныне с прекращением гонений стали признавать С. также и тех, кто, не удостоясь

мученического венца, прославились своими трудами и благочестием. Таковы прежде всего пустыnnики, святители и монахи. Особое почитание стало воздаваться тем, кто ближе всех из людей стояли к Господу во время его земной жизни: Пресвятой Богородице, Апостолам, женам-мироносицам. Места погребения Апостолов и великих святых особенно почитаются.

Вследствие снижения церковной культуры, почитание С. и их мощей иногда выходило за установленные границы: это относилось к чрезмерному увлечению паломничеством, извращениям в почитании мощей, которым придавали чрезмерное значение, и вследствие этого одни для приобретения их прибегали к непозволительным средствам (купля, похищение), а другие недобросовестным образом пускали в оборот подделки. Отдельные клирики самочинно побуждали народ относиться к уважаемым лицам как к С. Со всеми подобными извращениями в церковной жизни приходилось бороться соборными постановлениями и архиерейскими распоряжениями. Прежде всего было предписано не воздавать почитания новоявленным С. без согласия епископа. Разрешение вопроса о признании того или иного чтимого в народе лица С. зависело от воли епархиального архиерея. В случае распространения культа в более широких кругах вопрос о беатификации или канонизации стал решаться собором епископов нескольких соседних епархий. Исключение составлял Римский собор, которому вменялось право беатификации и канонизации С. независимо от места нахождения мощей. Постепенно это право было закреплено исключительно за Римским престолом. Однако его полномочия не распространялись на Восток, где вопросы канонизации принадлежали епископам, а позднее Константинопольскому патриарху и Поместным Соборам. Почитание С. было подтверждено и закреплено деяниями VII Вселенского Собора. В "Православном исповедании Восточной Церкви" читаем: "Мы призываем С. в посредничество между Богом, чтобы они молили Его за нас: призываем их не как богов каких, но как друзей Его, которые служат Ему, славословят Его и поклоняются Ему. Мы требуем помощи их не потому, чтобы они могли помогать нам собственной силою; но поелику ходатайством своим они испрашивают нам от Бога благодать... Они (во время земной жизни своей) молятся за других и ходатайствуют не только часто и втайне,

но и всенародно, и открыто, как это подтверждают писания... тем более по смерти своей молят о нас Бога; ибо тогда им ничто в сем не препятствует.

Но кто-нибудь скажет, что С. не познают и не понимают молитв наших. На сие ответствуем, что хотя они сами по себе не познают и не слышат молитв наших, но познают и слышат по откровению Божию... Итак, справедливо мы почитаем их и испрашиваем чрез них помощь у Бога... Мы не отдаем им Божеской чести, но молим их, как братьев и друзей наших, чтобы испрашивали нам, братиям своим, помощь у Бога и ходатайствовали за нас пред Господом" (ч. III. Ответ на вопр. 52-й).

СВЯЩ ННИК (ИЕР Й) - 23, 24.

СВЯЩЕННОМУЧЕНИК - так называется пресвитер, а еще чаще епископ, претерпевший страдания и положивший жизнь свою за исповедание пред людьми учения Господа нашего Иисуса Христа. Таковы, например, священномученики Климент, Папа Римский, по повелению императора Траяна сосланный в Херсонес и утопленный в море; Климент, епископ Анкирский, пострадавший при Максимине в 312 году; Василий, пресвитер Анкирской Церкви, пострадавший при Юлиане Отступнике в 363 году.

СВЯЩ ННЫЕ СОСУДЫ - сосуды, употребляемые при совершении Таинства Евхаристии: потир, дискос, звездица, лжица, копия и дарохранильница, а также сосуд для хранения святого Мира. К этим сосудам не позволяется прикасаться не только мирянам, но и низшим чинам клира. В более общем смысле С. С. называются все сосуды и предметы, употребляемые при священнодействиях Православной Церкви. С. С. так же древни, как само христианское богослужение. При совершении важнейших церковных богослужений, Таинств, стали необходимы С. С., которые были позаимствованы из бытовой утвари. Но, быв однажды освящены для богослужебного употребления, они не могли быть обращены в прежнее употребление. Только в исключительных случаях дозволялось отдавать (продавать) С. С. для небогослужебного употребления: когда не было никаких иных средств для выкупа пленных христиан и для помощи бедным во времена неурожая и голода. Но и в этом случае С. С., как правило, переливались, и,

таким образом, в нецерковное употребление отдавался металл, а не сами сосуды.

Для хранения С. С. в храмах с древнейших времен отводилось особое помещение - сосудохранительница, находившаяся под надзором диаконов или других клириков. В древности С. С. были деревянные и стеклянные, глиняные и каменные, медные и оловянные, а также драгоценные, изготовленные из золота и серебра и изукрашенные драгоценными камнями. Все зависело от материального состояния прихода и отчасти от назначения сосуда. В Православной Церкви согласно 73-му правилу апостольскому принято, чтобы потир, дискос, звезда и лжица были изготовлены из благородного (некоррозирующего) металла или сплава: золота, серебра, латуни, мельхиора, олова, но отнюдь не из железа, меди, бронзы, стекла или дерева. Обычно весь набор С. С. одного храма бывает изготовлен из одного металла. Копие обычно бывает железное (стальное).

СВЯЩ НСТВА ТѢИНСТВО (РУКОПОЛОЖ НИЕ) - 312-343.

СЕДѢЛЕН - тропарь, который поется во время чтения кафизм, то есть псалмов, и во время которого разрешается сидеть. С. берется из Октоиха, или Триодей постной и цветной, а в предпразднства и попразднства - и из Минеи.

СЕДМИЧНЫЙ БОГОСЛУЖ БНЫЙ КРУГ. Каждый день седмицы (недели) посвящен прославлению священного лица (или лиц) или подвига Спасителя.

Первый день седмицы посвящен Воскресению Господа нашего Иисуса Христа; понедельник - Бесплотным Силам; вторник - ветхозаветным пророкам и особенно величайшему из них, Иоанну Предтече; среда - Животворящему Кресту Господню, Крестным страданиям Иисуса Христа и прославлению Его Пречистой Матери; четверг - апостолам Христовым и Святителю Николаю Чудотворцу; пятница - Крестным страданиям Христовым и, наконец, суббота - всем святым и поминовению усопших. Все эти посвящения отражены в песнопениях и молитвах. Круг молитв и песнопений, соответствующих дням недели, содержится в богослужебной книге Октоих.

СЕКВ НЦИЯ (лат. *sequens* - следование) - западные церковные песнопения, возникшие в IX веке из юбилейных. Чтобы

удержать в памяти эти вокализмы, исполнявшиеся без слов, к ним стали присоединять текст, подставляя под каждую ноту слог. От подтекстовки прежних напевов впоследствии перешли к созданию новых С. с оригинальными мелодиями. Постепенно С. отделились от григорианских хоралов. В отличие от последних С. имели стихотворный текст и четкую ритмическую структуру. На их мелодику оказала влияние народная песня. После Тридентского Собора (1545) из католического церковного обихода были исключены почти все С., за исключением четырех, прочно укоренившихся, в том числе *oꝝb oꝝoꝝ* (День гнева), позднее была допущена *ᾠδὸς* (Мать скорбящая).

СЕМИСВ ЧНИК - 13, 15, 18, 36, 49-50.

С НЬ (КИВ РИЙ) - 18, 48.

СИК Р - легкий алкогольный напиток, изготовленный из разных плодов, бывший на Востоке в широком употреблении как дешевое крепленое вино (Лк. 1, 15).

СИМВОЛ ЦЕРК ВНЫЙ - 10, 152.

СИМВ ЛИКА ЦЕРК ВНАЯ - 7-24, 152.

СИМВОЛЫ ЕВАНГЕЛИСТОВ - изображения четырех живых существ, которые древняя иконографическая традиция усвоила Евангелистам; как принято считать, С. эти заимствованы из видения Иоанна Богослова. С. раскрывают различные стороны искупительного подвига и учения Спасителя в изложении Евангелистов. При Евангелисте Матфее изображается Ангел, как С. мессианского посланничества в мир Сына Божия, предреченного пророками. Евангелист Марк символизируется львом, в ознаменование могущества и царственного достоинства Христа (Откр. 5, 5). Евангелиста Луку изображают с тельцом, подчеркивая жертвенное, искупительное служение Спасителя. Орел при Евангелисте Иоанне изображает высоту евангельского учения и сообщаемых в нем Божественных тайн. На некоторых древних иконах и фресках эти С., имея тот же смысл, сочетаются и в другом порядке. Изображения четырех Евангелистов и символизирующих их существ в традиционной композиции росписей православного храма обычно помещаются по четырем сторонам крестово-купольного свода, на так называемых "парусах", поддерживающих купол, внутри которого обычно изображают Господа Вседержителя.

СИМОНОВСКИЙ Р СПЕВ - один из полных роспевов Русской Православной Церкви. Имеет большое сходство со старым знаменным пением, получил название от московского ставропигального Симонова монастыря, где он сложился и исполнялся, а в 1849 году был положен на один голос и издан Придворной капеллой. Очень распространена "Херувимская песнь" С. Р. в обработке Бортнянского, положенная на четыре голоса. Характерная черта С. Р. состоит в том, что его поют: альт, два тенора и бас.

СИНОДАЛЬНОЕ УЧИЛИЩЕ ЦЕРКВНОГО ПЕНИЯ - музыкальное учебное заведение в Москве; готовило регентов и учителей пения. Первоначально находилось при Синодальном хоре. Устав хора и училища при нем был утвержден в 1857 году; первоначально хор и училище составляли одно целое. В 1866 году было положено начало отделению училища от хора и реорганизации его в самостоятельное учебное заведение (новый устав училища составлен в 1886 году). Синодальное училище давало высокое музыкальное образование. Оно готовило певцов и регентов высшей квалификации. Хор училища пользовался широкой известностью и даже выезжал на гастроли за границу.

СИНОДАЛЬНЫЙ ХОР - один из старейших русских профессиональных церковных хоров. Существовал до 1919 года. Созданию его положил начало хор патриарших певчих дьяков, получивший в XVIII веке название С. Х. Расцвет деятельности хора связан с работой Синодального училища церковного пения, возглавлявшегося В. С. Орловым; С. Х. состоял из 45 мальчиков и 25 мужчин. Исполнение хора отличалось исключительным певческим мастерством, ярким, выразительным звучанием нежных детских голосов и мощных басов. В репертуаре С. Х. помимо православных богослужебных песнопений были произведения Палестрины, Баха, Моцарта, Бетховена, Чайковского, Танеева, Рахманинова. В 1895 году С. Х. провел в Москве цикл исторических концертов русской духовной хоровой музыки. В 1899 году хор выступал в Вене, в 1911 году совершил под руководством Н. Данилина поездку по Италии, Австрии, Германии, явившуюся триумфом русского хорового искусства.

СКРИЖАЛИ -142.

СКУФИЯ' - 14, 109.

СЛАВОСЛОВИЕ ВЕЛИКОЕ - прославление Бога за все благодеяния, завершающее всенощное бдение. В этом С. одушевление молящихся, сила и теплота их чувств достигают зенита, при котором благоговеющая мысль уже не останавливается на частных милостях Божиих, даже таких великих, как спасение нас Крестной смертью и Воскресением Сына Божия, а всецело погружается в благодарное созерцание всей высоты Божией и всего ничтожества и недостойнства нашего пред Ним. Такой характер имеет С. В. Такой взрыв религиозного чувства, какой представляет собой это С., ближайшим образом вызывается наступающим в этот момент всенощного бдения первым проблеском утренней зари. Вид рождающегося из ночной тьмы утреннего света (эта заключительная часть всенощной в древности совпадала с рассветом) вызывал у верующих образ Бога, как несозданного Света ("во свете Твоем узрим Свет"). Утренняя песнь гораздо длиннее и полнее вечерней ("Свете тихий") и начинается поэтому благодарением Бога за утреннюю зарю, которое и выражается торжественным возгласом: "Слава Тебе, показавшему нам свет". Этот возглас по традиции произносит настоятель.

В. С. поется по воскресеньям, в праздники великие, средние и малые со славословием, если они не совпадают с седмичными днями Великого поста; в дни отдания двенадесятых праздников; в субботы сырную, 5-й седмицы Великого поста, Лазареву и Страстную.

С понедельника по пятницу сырной седмицы В. С. поется лишь тогда, когда эти дни совпадают с праздниками Сретения Господня или храмовым (Тип. храм. гл. 27 и 28, 2 февраля). С понедельника по пятницу первой - шестой и Страстной седмиц Великого поста В. С. никогда не поется.

СЛОВО - жанр византийской и древнерусской церковной письменности и проповеди. В Византии жанр С. достиг расцвета в IV веке благодаря проповеднической деятельности святого Григория Назианзина, святого Василия Великого, святого Епифания Кипрского и особенно святого Иоанна Златоуста, творения которого стали образцами в странах православного мира. По традиции С. слагается из вступления, основной части, повествовательного характера, и заключения - похвалы. К похвале обычно присоединяется молитва

Богу или святому, к которому обращено С. В древнерусской традиции церковно-учительного и торжественного красноречия, опиравшейся на византийскую традицию, до нас дошли сборники С.: "Пролог", "Измарагд", "Златоуст", "Маргарит", "Златая цепь" и др. В IX-XII веках наиболее известными были "Слово о законе и благодати" митрополита Илариона: слова - поучения святого Феодосия Печерского, торжественные проповеди на праздники святого Кирилла Туровского; в XII веке - слова-проповеди Серапиона Владимирского, рисующие ужасы татарского нашествия: в XV-XVI веках - торжественные проповеди Епифания Премудрого, Фотия и митрополита Даниила: в XVII - начале XVIII веков - Епифания Славинецкого, Симеона Полоцкого, проповедников Стефана Яворского, Феофана Прокоповича и др.

СЛОГОВЫЕ НАЗВАНИЯ ЗВУКОВ - условные названия семи основных звуков восходящей диатонической гаммы. Происхождение слоговых названий звуков: до (ут), ре, ми, фа, соль, ля, си - таково. В XI веке бенедиктинский монах Гвидо Д Ареццо для обозначения звуков диатонической гаммы воспользовался мелодией одного латинского гимна, в котором каждый стих начинался со следующего по порядку тона гаммы. Вот слова этого гимна, составленного в честь святого Иоанна Крестителя:

ტ ქუეანტ ახის ამული ტუორუმ ღესონარე ფიბრის შოლვე
ჰოღლუტი ირა გესტორუმ აბიი რეატუმ შანცტე ჟოჰანეს

(Перевод: "Святый Иоанне! разреши осуждение скверных уст, чтобы рабы твои могли свободно возглашать дивные дела твои"). До XVI века использовались лишь шесть слоговых названий, позже было введено седьмое название "си".

СЛУЖБА - этим словом в богослужебных книгах называется и полный состав всякого отдельного богослужения, например вечерни или утрени, и полный состав всех богослужений, совершаемых в известный день. Но чаще всего этим словом называются все изменяемые молитвословия и песнопения для вечерни, утрени и прочих богослужений определенного дня седмицы или числа месяца, и таким образом слово С. заменяет слово последование или "восследование".

В Служебнике и Часослове содержатся неизменяемые, постоянные молитвословия и песнопения С. ежедневного

богослужения: вечерни, повечерия, полунощницы, утрени, Литургии и часов (суточный круг). Для службы вечерни и утрени молитвословия излагаются в обеих книгах - Служебнике и Часослове. В Служебнике находятся молитвословия, произносимые за этими С. священником и диаконом, в Часослове - чтецом и певцами. По этим книгам на утрени или на вечерне священник и алтаре или на солее пред царскими вратами, а чтец на клиросе совершают иногда разные чтения в одно время; например на утрени чтец читает по Часослову шестопсалмие, в то же время священник тайно читает по Служебнику утренние молитвы; на вечерне, когда чтец читает по Часослову псалом предначинательный "Благослови, душе моя, Господа" (Пс. 103), священник по Служебнику читает молитвы, называемые светильничными.

Для других Божественных С. излагаются молитвословия в какой-либо одной книге: или в Служебнике, или в Часослове. Так например, неизменяемые молитвословия Литургии находятся в Служебнике (для певцов ее неизменяемые молитвословия печатаются в Ирмологии), а неизменяемые молитвословия часов, изобразительных, повечерия и полунощницы заключаются в Часослове. От содержания тех или иных преимущественно служб Служебник (Литургия) и Часослов (часы) и получили свои названия.

СЛУЖ БНИК, или литургиарий, - богослужебная книга, содержащая по преимуществу молитвословия, произносимые священником и диаконом во время храмового (общественного) богослужения суточного круга. В состав С. входят: Чин Литургии Василия Великого, Чин Литургии Иоанна Златоуста и Чин Литургии Преждеосвященных Даров святителя Григория Двоеслова, постоянные (неизменяемые) молитвословия вечерни и утрени, а также "Устав священнослужения", соответствующий 1-й и 2-й главам Типикона. В дополнительной части С. содержит чины и молитвословия богослужений, совершаемых вместе со службами суточного круга. Это - Чин благословения колива, приносимого в честь и память Господних праздников или святых, так как он присоединяется к вечерне или Литургии; Чин над кутиєю в память усопших, который совершается на Литургии и на вечерне; Чин литии по усопшим, бывающий по отпусе вечерни и утрени; молитвы по Причащении.

Для того, чтобы иерей и диакон могли иметь в одной книге всю службу, в С. для удобства даются краткие изменяемые молитвословия, которые произносятся на вечерне, утрени и Литургии. Сюда относятся отпусты вечерни, утрени и Литургии, прокимны Евангелий утренних, прокимны Апостолов, аллилуиарии и причастны Литургии. Поскольку же в отпустах дневных воспоминаются святые дня, в С. печатается Месяцеслов, то есть указатель по дням месяцев святых. К Месяцеслову присоединяются из Миней месячных прокимны, аллилуиарии, причастны, которые имеют отношение к памятям святых и произносятся на службах священником или диаконом. Кроме того, в особом разделе С. печатаются прокимны, аллилуиарии и причастны из Триодей, Октоиха и Минеи общей.

В конце С. помещается "Известие учительное, како иерею, диакону и причетнику служение в церкви совершати, и приуготовлятися к священнодействию наипаче же к Божественной Литургии, и каковые бывают бедственные и недоуменные в скорости случаи, и како в том исправлятися".

СМОК ВНИЦА - древесное растение, широко распространенное в древней Палестине и часто упоминаемое в Священном Писании (Ис. 34, 4; Втор. 8, 8; Мф. 21, 19; Ин. 1, 48; Откр. 6, 13 и др.). Плод С. - смоква внешне похож на грушу. Дерево С. распространяет свои ветви в высоту и в ширину и листья ее широки (Быт. 3, 7), так что крона ее давала хорошую тень. Выражение "сидеть под С." иносказательно означало мир и благосостояние (3 Цар. 4, 25; 4 Цар. 18, 31; Ин. 1, 48). Одно из отличительных свойств С. состоит в том, что плоды на ней появляются без явных признаков цветения и даже до появления листьев. Поэтому С. с листьями, но без плода, в пасхальный период можно было признать бесплодной (Мф. 21, 19). Цветение С. служило в Палестине одним из первых признаков наступающего лета (Песн. 2, 13; Мф. 24, 32). Истребление смоковничных деревьев считалось одним из величайших наказаний Божиих (Иер. 5, 17; 8, 13; Иоил. 1, 7, 12). Смоквы, растущие на этом дереве, разделялись на три вида: ранние, созревающие в конце июня; летние, созревающие в августе; зимние, созревающие в конце осени. Проклятие бесплодной С. Спасителем (Мк. 11, 13-21) предзнаменовало духовную судьбу Иерусалима и народа израильского, отвергшего своего Мессию.

СОБРОВАНИЕ (ЕЛЕОСВЯЩЕНИЯ ТѢИНСТВО) - 300- 312.

СОЛЕЯ' - 19, 67-68.

СОПРѢНО, или "дискант" (итал. *discanto* - над) - самый высокий певческий голос. Диапазон - от "до" первой октавы до "соль" третьей октавы. Необходимое качество С. - хорошо развитый так называемый головной регистр. С. обладают обычно женщины и дети. В хоре особенно красиво звучат голоса мальчиков. Существуют три основные разновидности женских С.: драматическое, лирическое и колоратурное. Бывает также лирико-драматическое и лирико-колоратурное С. Драматическое С. отличается большой силой звучания на всем диапазоне, плотным нижним регистром; лирическому С. свойственны мягкость тембра, гибкость и большая выразительность в кантилене; для колоратурного С. характерны подвижность в исполнении фиоритур, пассажей и т. п., прозрачность тембра, легкость и свобода звучания в верхнем регистре, достигающем иногда до "соль" третьей октавы.

СОПРЕСТАВЛЯЮЩИЕ - места для сидения сослужащих с епископом, изображающих собою апостолов и их преемников. С. устраиваются по обеим сторонам Горнего места.

СОСУД ДЛЯ ОСВЯЩЕНИЯ ВОДЫ' - 99, 100.

СОСУД ДЛЯ ОСВЯЩЕНИЯ ХЛѢБОВ, ПШЕНИЦЫ, ВИНѢ И ЕЛИ НА ЛИТИИ' - 99.

СОСУДОХРАНИЛИЩЕ (ДИѢКОННИК, РИЗНИЦА) - 36, 52, 53.

СОСУДЫ С ЕЛЕЕМ И МИРОМ ДЛЯ КРЕЩЕНИЯ - 99.

СОЧЕВНИК, или сочевник - день Навечерия праздников Рождества Христова и Богоявления. Название происходит от слова "сочиво" - размоченные в воде зерна пшеницы, ржи, овса, которыми согласно Уставу должны питаться в этот день верующие.

СРАЧИЦА (КАТАСѢРКА) - 18, 39, 51, 52.

СРБРЕННИК - иудейская монета, отчеканенная в эпоху Маккавеев, равная 1 сиклю серебра; считался национальной монетой, употреблявшейся предпочтительно перед всеми другими при храме. За тридцать таких С. Иуда предал Иисуса Христа (Мф. 26, 15; 27, 3-6, 9). По тогдашним ценам это была достаточная сумма, чтобы купить небольшой участок земли даже в окрестностях Иерусалима.

СРДНІЯ ЧѢСТЬ ХРѢМА (СБѢСТВЕННОЦРКОВЬ) - 60, 61, 69, 70.

СР ТЕНИЕ Г СПОДА НОШЕГО ИИСУ'СА ХРИСТО - один из двенадцатых непреходящих праздников; отмечается на сороковой день после Рождества 2/15 февраля. На Западе этот праздник более известен под названием Очищения (ἁγιοφοροῦσθαι) Пресвятой Девы. Славянское слово "сретение" означает "встречу". Это событие в евангельской истории знаменует собою встречу Ветхого и Нового Заветов. Как большинство праздников палестинского происхождения, праздник Принесения Христа во храм восходит к древним временам христианства. Паломница в Святую землю, Этерия, засвидетельствовала, с какими торжественными шествиями праздновался он в Иерусалиме в конце IV века. В Константинополе этот праздник был введен в VI веке при Юстиниане. Отсюда он в VII веке переходит в Рим. Введенный в Иерусалиме около 450 года обычай носить зажженные свечи во время Литургии С. сохраняется на Западе до сих пор, отсюда и западное название праздника - "Светлая месса".

Согласно повествованию Евангелиста Луки, эта знаменательная встреча произошла в Иерусалимском храме. Когда миновало сорок дней от Рождества, Мария и Иосиф пошли в Святой город. По ветхозаветному Закону над Младенцем был совершен обряд посвящения. В то время как Богоматерь стояла в храме с Младенцем на руках, к ней подошел старец Симеон, известный своей мудростью и праведностью. Он принадлежал к числу тех, кто горячо верил в скорый приход Мессии. Старцу было предсказано, что он еще при жизни увидит Спасителя мира. И вот теперь Дух Божий указал ему на чету бедных галилеян. Симеон взял на руки Дитя и стал молиться: "Ныне отпускаешь раба Твоего, Владыко, по слову Твоему, с миром, ибо видели очи мои спасение Твое, которое Ты уготовал пред лицом всех народов, свет к просвещению язычников и славу народа Твоего Израиля" (Лк. 2, 29-32). Потом, прозревая борьбу, которая возгорится вокруг имени Иисусова, старец благословил их и добавил: "Се, лежит Сей на падение и на восстание многих в Израиле и в предмет пререканий, - и Тебе Самой оружие пройдет душу, - да откроются помышления многих сердец" (Лк. 2, 34, 35). Этими словами предугазан весь крестный путь Девы: от Вифлеема до Голгофы. Уже в первые годы жизни Сына Ей пришлось трепетать за Него. Тревожная весть о

готовящемся детоубийстве, поспешное бегство, утомительное путешествие в чужую страну, жизнь вдали от родины - таков пролог евангельской истории. Но никогда не вырвалось у Пресвятой Девы ни слова ропота, ни жалобы. Не случайно день С. Г. в церковной традиции считается не только праздником в честь Христа, но и Богородичным. Он напоминает нам о земном подвиге и муках Богоматери.

Иконография праздника С. окончательно складывается в период с IX по X век и с тех пор остается почти без изменений. Иногда мы видим Младенца Христа на руках Матери в тот момент, когда Она передает Его святому Симеону, но чаще всего сам Симеон держит Спасителя на руках. Младенец Иисус как правило не изображается в пеленах: обычно Он одет в короткую рубашку, не прикрывающую Его обнаженные ноги. Сидя на простертых руках Симеона, Он благословляет его, как это изображено на иконе праздника. Это - иконографический тип Христа Эммануила.

На многочисленных новгородских иконах XV-XVI веков С. происходит перед престолом, над которым возвышается киворий (сень). На престоле иногда изображают Крест, книгу или свиток. По левую сторону от престола стоит Богоматерь, по правую - праведный Симеон. Святой старец, наклонившись вперед, держит Младенца на обеих руках, покрытых ризою в знак благоговения. Богоматерь сопровождает святой Иосиф, неся в складках своего плаща жертву бедных родителей: двух горлиц (Лев. 12, 8). Эти птицы считаются символом Церкви Израиля и церкви язычников, равно как и символами двух Заветов, Единый Глава которых - Христос. Святая пророчица Анна, "дочь Фануилова... вдова лет восьмидесяти четырех" (Лк. 2, 36), стоит позади Симеона на втором плане, как и праведный Иосиф. Слегка отвернувшись, она поднимает вверх голову, покрытую платом; на ее лице отражается пророческое вдохновение.

Личность святого Симеона Богоприимца имеет особое значение. Его пророчество, одна из трех "песен Нового Завета", в течение всего годового круга богослужений поется на каждой вечерне. В святом старце, принявшем на свои руки Младенца Христа, хотели видеть храмового священника. Одни утверждали, что он был законоучителем, сыном Гиллея и отцом Гамалиила, наставника

Апостола Павла. Другие говорили, что он один из Семидесяти толковников, переводчик Библии, и что Бог хранил его до пришествия Мессии в течение 350 лет.

Литургические тексты прославляют праведного Симеона как величайшего пророка. Более чем Моисей достоин Симеон носить звание Боговидца. Ведь Моисею Господь явился окутанный мраком, а Симеон на своих руках "Первовечное Слово Отчее воплощенное понесе и языком откры Свет, Крест и Воскресение" (вечерня, 7-я стихира на литии). Крест в этой стихире указывает на "оружие, которое пройдет душу" Марии. Молитва "Ныне отпускаеши" приобретает новый смысл. Пророк просит соизволения Господа возвестить в преисподней благовест о воплощении: "Адаму, во аде живущу, известити хотяй, иду, и Еве принести благовестие" (7-я песнь канона). В богослужении С., как и в евангельском повествовании, тема очищения Богоматери как бы забыта: средоточие праздника - С. Мессии: встреча Ветхого и Нового Заветов.

С праздником С. Г. заканчивается рождественский цикл праздников, связанных с явлением Спасителя в мир, ибо, говоря словами Исихия, пресвитера Иерусалимского († 430), "Ныне (в праздник С.) возглавляется все таинство Воплощения Христова. Младенец Христос ныне исповедан был Богом".

Исполненный величайшего смирения, в образе слабого Младенца приходит в храм "Царь царствующих и Господь господствующих, приходит заклатися и датися в снедь верным", "как жертва тайная и совершенная", приходит, чтобы исполнить "Совет Вышняго, древний, истинный" о спасении человека, открытый человечеству чрез Пречистую Деву Марию в день светлого Ее Благовещения. Все шесть праздников рождественского цикла внутренне связаны между собой. Важнейшим богослужением их, как и каждого церковного праздника, является Божественная литургия. Именно отношение празднуемого события к таинству Евхаристии и является объединительным началом для праздников рождественского цикла.

СТОДИЯ - мера расстояния, употребляемая в Новом Завете (Ин. 6, 19, Лк. 24, 13), в 125 римских шагов, или 600 греческих футов, 185 м.

СТИХОРЬ (ПОДРИЗНИК) - 122-124.

СТИХИ́РА - церковное песнопение, вторящее стиху одной из ветхозаветных книг, обычно Псалтири. Стихиры получили названия от этих стихов. Напев стихир обычно проще напевов прочих песнопений.

СТИХИ́РА ЛИТИ́ЙНАЯ - стихира, под пение которой совершается выход на литию воскресной вечерни; это С. храма. Потому пение такой С. естественно при торжественном прохождении храма, и естественно вспомнить в течение всего бдения хоть раз святого, в честь которого храм (древние уставы говорят здесь о пении С. именно святого храмового), как он вспоминается и на литургийных песнопениях (в тропаре по входе) и который мыслится духовно сопричастующим с верующими и участвующими в их службе, "запечатая пение и предначиная торжество". Какую из храмовых С. петь на литии, Типикон не указывает. В Октоихе, в службе 1-го гласа, замечено: "поем самогласну С. святого обители, литию творяще в притвор, на ней же поем С. Павла Амморейскаго, или что настоятель изволит". Предполагается, что храм, как бывало почти всегда в древности, в честь святого, и из С. его указывается для пения самогласная, как наиболее торжественная по напеву, где бы она ни была положена в службе святого. Большею частью самогласны положены на "Слава, и ныне", "Господи, воззвах" или стиховных. Что касается С. Павла Амморейского, помещаемых в Октоихе на "Господи, воззвах", Богородичных по содержанию, то Типикон нигде не предполагает их пения на литии, т. к. в замечаниях относительно воскресной службы в триодные недели постоянно говорит о пении на литии только одной С. храма, не считая славника и Триоди и Богородичны. "По свершении стихир", продолжает Типикон в настоящем месте, допуская возможность пения на литии и несколько С. (что бывает при совпадении с воскресеньем некоторых памятей), "Слава, и ныне" Богородичен; какой Богородичен - не указано, но в триодных неделях здесь указывается всегда Богородичен по гласу последней С. (на "Слава") и большею частью из воскресных стиховных Богородичнов. Следовательно, и при пении на литии одной С. храма (в обычное воскресенье) Богородичны к ней нужно брать из стиховных воскресных по гласу С. Но если храм Господский и Богородичный, то Богородичным на литии может служить опять только какая-либо

из С. праздника, которому посвящен храм, потому что тогда литийная С. храма принадлежит к числу таких, которые вообще никогда не соединяются с обычными Богородичными, может быть ввиду этого и выражение Типикона о Богородичне на литии такое неопределенное. Древние списки Типикона в этом пункте - С. - литийных С. - были определеннее; в частности, некоторые из них указывают петь литии С. храма по гласу Октоиха, то есть из храмовых выбирать С. того гласа, который приходится на известное воскресенье, чтобы выдержать музыкальное соответствие с другими частями службы. С. храма на воскресной литии не поется во все дни попразднства Р. Х., в неделю Фомы, жен-мироносиц и 7-ю по Пасхе.

СТИХИ'РЫ АММОР ОВЫ - содержатся в воскресной службе Октоиха, на вечерне на "Господи, воззвах". Они воспевают Пресвятую Богородицу. В Октоихе о них говорится: "ины стихиры Пресвятой Богородице, творение Павла Амморейского, поемые иде же несть Минеи, или на литии".

СТИХИ'РЫ НА "Г СПОДИ, ВОЗЗВѠХ". Под именем "Господи, воззвах" разумеются четыре псалма во главе с 140 "Господи, воззвах", 141 "Гласом моим ко Господу воззвах", 129 "Из глубины воззвах к Тебе, Господи" и 116 "Хвалите Господа вси языцы"; эти псалмы входят в состав вечернего богослужения. На псалмах "Г. В." ветхозаветный песенный материал вечерни постепенно переходит в христианский. К последним стихам этих псалмов присоединяются церковные песни, которые и называются С. на "Г. В.". Это попеременное пение означает то, что Ветхий Завет согласуется с Новым по слову Христову: "не думайте, что Я пришел нарушить закон или пророков: не нарушить пришел Я, но исполнить" (Мф. 5,17).

В воскресенье С. на "Г. В." бывает 10 "ради совершенства сего числа", по святому Симеону Солунскому. Столько же С. бывает на Вознесение и в вечерни воскресений Великого поста (кроме Вербного). В других случаях 10 С. на "Г. В." бывает вследствие стечения памятей и обилия материала - так 1 сентября и на Преждеосвященной Литургии. В двенадцатые праздники, исключая связанные всегда с воскресеньем - Ваий и Пятидесятницу, С. на "Г.

В." на 8 и в том числе на Пасху; так же и для великих святых; для меньших 6, а для малых 3.

Обычный состав С. на "Г. В.": 3 воскресных, 4 других воскресных, называемых "восточны", и 3 из Минеи. Первые 3 С. воскресные обычно приписываются святому Иоанну Дамаскину, однако его авторство ничем не подтверждается. Что означает термин "восточные", относимый к 4-м следующим, с уверенностью сказать нельзя. Греческое слово "анатолика" едва ли может быть переведено, как это делается на полях славянских книг: "Анатолиевы"; притом имя автора в надписании С. всегда выражается родительным падежом, а не притяжательным прилагательным; поэтому, хотя песнописец Анатолий, которому принадлежит ряд С. на некоторые праздники и святым, был, по-видимому, игуменом Студийского монастыря в IX веке, но ни ему, ни тем более патриарху Константинопольскому Анатолию (V в.), при котором не было еще такого рода церковных песен, нельзя приписывать "восточных" С. Это, очевидно, произведения анонимных авторов, названные так, поскольку впервые вошли в богослужение в восточных Иерусалимских уставах и не были известны древним Студийским.

За 7-ю воскресными полагаются 3 С. из Минеи. Это, так сказать, нормальный набор С. на "Г. В." воскресной вечерни, но вместе с тем едва ли не самый редкий. В большинство воскресных дней года, кроме памятей одного святого, бывает еще какая-либо память: другого святого, праздника, предпразднства, попразднства или отдания. При памяти и одного святого этот устав неприложим, если эта память торжественнее обычной, то есть если святой великий, полиелейный, славословный или шестиричный. Наконец, в воскресенья Триоди вообще не бывает С. Минеи. Все эти случаи предусматриваются Типиконом и на них даются указания. Не предусмотрен только едва ли не самый частый случай - совпадение с воскресением памяти двух святых ("малых"), каждый из которых имеет особую службу. В этих случаях следует руководствоваться указаниями или 2-ой гл. Типикона "О святом, имущем бдение в неделю", так как святой с бдением имеет двойное количество С. и тропарей на каноне в сравнении с обычным, или можно руководствоваться уставным указанием на 1 сент., если оно случится в воскресенье, в котором тоже две памяти, хотя не двух святых

малых, и обе памяти более торжественные (см. также уставное указание на 7 сент., если оно падает на воскресенье, когда тоже две памяти, но не обе святых). Согласно всем этим указаниям Типикона, на "Г. В." нужно петь 3 воскресных С., 1 восточну, 3 одному святому и 4 другому. Этот случай предусмотрен, и для него дано такое уставное указание в предисловии ("Изъявление вкратце") к Общей Минее, книге, неизвестной в греческой Церкви, позднего происхождения (XVI в.) с еще более поздним предисловием.

На случай, если в церкви нет Миней, в Октоихе после восточных печатаются для каждой воскресной вечерни 3 С. Пресвятой Богородице, творение Павла Амморрейского, который, может быть, заимствовал их у святого Ефрема Сирина. Это С. покаянного настроения. Глас их только для служб 1 и 5 гласов совпадает с гласом недели; для остальных же служб заменяется другим большей частью параллельным гласом: в службе 2 гласа С. Павла 6 гл., в 3 гл. -7, в 4-8, в 63, в 7-2, в 8-4; это, должно быть, для разнообразия и для полного соответствия с минейными С.. глас которых большей частью не совпадает с воскресными С. Ввиду того же разнообразия и соответствия с минейными, С. Павла, должно быть, имеют и "подобны", то есть исполняются более красивым и сложным напевом, чем обычный гласовый.

СТИХИ'РЫ НА СТИХ ВНЕ, или "стиховны", представляют второй и заключительный ряд праздничных песнопений на вечерне, который уже поэтому должен быть выше предыдущего ряда - стихир на "Господи, воззвах". Как молитвы вечерни все усиливаются с ходом ее, так и песни. Действительно, С. С. полнее восхваляют празднуемое событие уже тем, что присоединяются не к повседневному псалму, а к особым стихам (приспособленным к празднику), откуда и название их. Впрочем, они называются так и потому еще, что на литии стихиры без стихов. Они господствуют над псалмом (то есть над этими стихами) тем, что открывают свой ряд без псалмического стиха. На многие праздники эти С. восторженнее "воззвухов", например на Пасху, ими служат известные стихиры "Пасха священная", поются на более изысканные гласы (3-й, 5-й, 7-й) и имеют наиболее мелодичные и трогательные напевы ("Доме Евфрафов", "Егда от древа"). Потому-то и предписано исполнять их обоими соединенными хорами на середине храма, что

для воскресного бдения следует само собою из предыдущего описания (для обыкновенной вечерни это нарочито отмечается - см. 9 гл. Типикона).

С. С. на воскресной вечерне положены в количестве 4-х, большем на одну, чем для всех других праздников, даже двенадцатых, исключая Пасху. Они имеют свои Богородичны, прославляющие воплощение Христа или заключающие моления Богоматери об избавлении от напастей, - без отношения к событию Воскресения, как и догматики, - почему они служат, как и последние, Богородичнами и для праздников святых - полиелейных и бденных; напевы для них полагаются более торжественные, чем для будничных Богородичнов, близкие к напевам догматиков.

Стихами к С. С. служат те же стихи 92-го псалма, из которых составлен вечерний воскресный прокимен, то есть "Господь воцарися...", "Ибо утверди вселенную"..., "Дому твоему". В ряду воскресных С. С. первые из них заметно выделяются из остальных: они однородны по строению и содержанию с первыми тремя стихирами на "Господи, воззвах" и, во всяком случае, древнее прочих стиховных. Эти же последние, называемые стихирами по алфавиту, так как они начинаются по порядку букв алфавита, составляют благодаря этому для всех гласов одно целое, разбитое на 8 отделов. Они длиннее и обстоятельнее первых стихир. Древние рукописи уставов приписывают их святому Иоанну Дамаскину.

СТИХИ'РЫ НА "ХВАЛИ'ТЕ", хвали'тные стихи'ры - стихирьы, которые поются на утрени со стихами псалмов (148, 149, 150), называемых "хвалитны", так как в них часто повторяется слово "хвалите". Эти С. не необходимы при хвалитных псалмах, с которых начинается 4-я и последняя часть утрени, так как они вообще входят в состав утрени полупраздничного типа, появляясь иногда у шестиричных святых (см. напр., 6 и 24 сент., 16, 18, 19 янв.) и отсутствуя впреди поспразднства и субботы за некоторыми исключениями; впрочем Х. С. допускаются и на будничной утрени, если их нужно перенести сюда с "Господи, воззвах" по недостатку там места (см. Типикон, понед. 1-й В. поста, утренья). Обычное количество Х. С. - 4; и так всегда, даже в великие праздники - Пасху, Рождество Христово (но в Субботу Ваий - 6 по особым

соображениям), исключая воскресенья, когда их 8 по особым обстоятельствам.

Х. С. под именем "тропарей" упоминаются в описании Синайской утрени VII века и в Ипотипосисе некоторых редакций. В Студийском уставе нормальным количеством Х. С. считалось, по видимому, 6, но в Иерусалимском по древнейшим рукописям - 4.

С. на "Х." воскресной утрени выделяются из ряда других своим количеством: их бывает 8, вдвое более, чем для самых великих праздников: 4 называемых воскресными и 4 "восточны".

Припевами для них служат 6 стихов хвалитных псалмов, начиная с 9-го, последнего, стиха 149-го псалма, и кроме того два псалмических стиха, специально подобранные к событию воскресения и названные в Типиконе гл. 3, 4 и др. "воскресными припевами" - те же, что служат припевами к седальнам: "Воскресни, Господи..." и "Исповемся, Тебе, Господи" (Пс. 9, 33, 2). Имея для себя специальные праздничные стихи, последние стихирны являются собственно уже не хвалитными, а стиховными, почему для пения их лики соединяются. Это схождение делается еще на последнем стихе хвалитных псалмов (на "Всякое дыхание"), чтобы стиховных стихир получилось три. По содержанию Х. С., особенно "восточны", несколько длиннее и сложнее стихир на "Господи, воззвах" и стиховных. Они нередко обращаются с упреком к иудеям, современникам Христа, хотевшим скрыть Воскресение Спасителя.

СТИХИ'РЫ ПО АЛФАВИ'ТУ - стихирны воскресные на стиховне. Они содержатся в Октоихе, в последованиях воскресных дней, на великой вечерне. Таких С. в каждом гласе Октоиха находится по три, итого во всех восьми гласах двадцать четыре С., по числу букв греческого алфавита. По-гречески эти начальные буквы С. следуют в алфавитном порядке. При С. находится Богородичен в каждом гласе. Выражение: "Богородичен от алфавита в той же глас" указывает на Богородичен, находящийся при С. по алфавиту.

СТИХИ'РЫ У'ТРЕННИЕ, ЕВѦНГЕЛЬСКІЕ - заключительные и самые торжественные хвалитные С., имеющие свой особый воскресный славник, заимствующий свое содержание из воскресного утреннего Евангелия. Всего евангельских стихир 11 (совпадает с числом ексапостилариев), причем каждая поется неизменно на один и тот же глас. Первые 8 стихир поются соответственно на гласы с

1-го по 8-й, 9-я стихира - на глас 5-й, 10-я - на глас 6-й, 11 - на глас 8-й. Хвалитные воскресные С. имеют и Богородичен воскресного содержания, но общий для всех гласов "Преблагословенна еси, Богородице Дево". Он перечисляет все плоды воскресения (в трех однородных парах выражений), прославляя Матерь Божию, как их косвенную Виновницу. Для Богородична выбран 2-й глас, как самый радостный в С. напеве. Ввиду большого значения этого Богородична он не отменяется в воскресенье и при совпадении последнего с двенадцатым Богородичным праздником (служит еще Богородичном 2-го гласа по 2-й кафизме). На "Слава" вместо У. С. поются стихиры празднику из Минеи или Триоди в праздники Богородичные и храмовые, совпавшие с воскресеньем; в воскресенье Святых отец перед Рождеством Христовым и в воскресенье по Рождестве Христовом; 7-го января (ст. стиля) в воскресенье; от Недели мытаря и фарисея до Недели Всех святых. В названные воскресенья У. (евангельскую) С. следует петь после утрени перед 1-м часом. В праздники Господни, даже если они совпадают с воскресеньем, - на "Слава, и ныне" вместо "Преблагословенна еси, Богородице Дево..." поется С. празднику.

СТ ЛП ГЛ_ОСОВ - последовательность пения всех 8 гласов в продолжении 8-ми седмиц и недель. Таких столпов в году шесть. Их пение в седмичные дни начинается с понедельника после воскресенья Всех святых и оканчивается перед субботою седмицы мясопустной. В воскресенье пение Октоиха начинается с воскресного дня, следующего за неделей Всех святых, и продолжается до 5-й недели Великого поста включительно. Каждый столп гласов - в определенное Церковью время. Время начала каждого из них указано в Типиконе, Пасхалии зрячей. Выражения: "гласа настоящего", "прилучившагося гласа", "рядового гласа", "гласа недели", "во глас Октоиха", и т. п. указывают на песнопения Октоиха того гласа, который приходится петь по указанному порядку в определенную седмицу и неделю.

СТОЯНИЕ - обычное положение тела верующего во время личной молитвы и общественного богослужения. Апостолы и первые христиане приняли эту позу как молитвенную по преимуществу, во-первых, в согласии с ветхозаветной традицией, во-вторых, памятуя о словах Спасителя: "когда стоите на молитве, прощайте..." (Мк. 11, 25).

В определенные моменты православного богослужения, при чтении святоотеческих толкований Священного Писания, пастырских поучений, прологов, синаксарей, житий святых, присутствующим священнослужителям и мирянам разрешается сидеть.

В Западной Церкви мирянам разрешается сидеть в продолжении большей части богослужения. Во время Евхаристического канона и пения молитвы Господней их приглашают встать звоном особого колокольчика.

СТР ЧНОЕ П НИЕ - вид русского хорового церковного пения. Возник в XVI веке в юго-западных областях, но вскоре проник в центральную Россию. Название произошло от способа музыкальной записи С. П.: партии голосов хора писались над строкой богослужебного текста крюками, одна над другой в виде современной партитуры (2-4 строки). Основная мелодия, "путь", большей частью знаменного распева, поручалась среднему голосу; сопутствующие ей голоса располагались под этой мелодией - "низ" и над нею - "верх". Ритм определялся декламацией словесного текста. Не успев развиваться в законченную полифоническую систему, С. П. было вытеснено партесным пением.

СУЛ К - 105.

СЧИСЛ НИЕ ВР МЕНИ - 581- 582.

Т

ТѢИНСТВА И ОБРЯДЫ - 197-199..

ТѢЙНАЯ В ЧЕРЯ - последняя пасхальная трапеза Иисуса Христа и Его учеников, совершившаяся накануне Распятия и Крестной смерти Спасителя. На Тайной Вечере Господь последний раз вкусил пасхального агнца и вина, умыл ноги ученикам Своим, дал новую заповедь взаимной любви, установил Таинство Евхаристии, предсказал предательство Иуды и отречение Петра и беседовал с Апостолами - все это запечатлено в Евангелии от Иоанна в гл. 13, 14.

ТѢКТ - единица ритмического деления, состоящая из двух или более частей времени, сильной и слабой. Ритмическое движение мелодии состоит из равномерно повторяющихся ритмических частей, которые и называются Т. Сильная часть Т. несет на себе ударение (акцент) и служит как бы границей пределов Т. Самым простым является Т., состоящий из двух частей времени, например, двух

четвертей; из них первая четверть с ударением, а вторая - слабая. Если две четверти или ритмические ударения, свойственные им, повторяются в течение всего музыкального произведения, то в начале ее ставится знак Т. в две четверти - 2/4. Если в Т. различается три части времени, то на первом из них есть ритмическое ударение, а на двух других нет; такой Т. обозначается 3/4 и называется также простым. Простые Т. могут соединяться или делиться; например, Т. в две четверти, соединенный с другим таким же Т., дает новый Т. - четыре четверти (4/4). В нем различаются ударения: на первой четверти - сильное и менее сильное на третьей. Т. в 3/4, или трехдольный, как бы разделенный, даст новый Т. - 3/8. Каждый Т. должен быть отделен от другого тактовой чертой. В продолжение музыкального произведения Т. может изменяться. Понятно, что там, где нет симметрии, нет и Т., поэтому в древнецерковном пении нет деления мелодии на Т.

ТАР ЛЬ (ТАР ЛОЧКА) -92

ТЕЛ Ц - 38, 42.

Т МП - мера скорости движения мелодии. Так как ноты не имеют определенной продолжительности, а выражают ее только относительно, то для указания определенной скорости употребляют особые выражения. Т. может быть медленным, умеренным и быстрым, поэтому все термины, обозначающие меру темпа, разделяются на три разряда: 1) для медленного движения мелодии ღარგო, ადაგოო, ლენტო, გრავე; 2) для умеренного движения - ანდანტე, სოსტენუტო, მოდერატე, ალლეგრო მოდერატო; 3) для обозначения скорого движения - ალლეგრო, ვივო, ანიმატე и др.

Т НОР (лат. ტენო - держу) - высокий мужской певческий голос. В современной нотной записи Т. обозначается октавой выше ее действительного звучания. Диапазон первого Т. - от "соль" до "соль" 2-й октавы и выше; диапазон второго Т. от "до" до "фа" 2-й октавы. Т. - гибкий, звучный, сильный и подвижный голос; имеет две разновидности: лирический, которому свойственна мягкость тембра, способность к передаче мелодий певучего характера и легкая подвижность, и драматический, отличающийся большой силой и широтой звучания на всем диапазоне, выразительным, горячим, ярким тембром.

ТРАП ЗА - 77-78.

ТР БЫ - в просторечии так называются все Таинства, кроме Евхаристии и Хиротонии, а также молебны, панихиды, отпевания, освящение домов и пр. Чинопоследования Т. помещены в богослужебной книге, называющейся Требник.

ТРИКИ'РИЙ - 15, 74, 101.

ТРИСВЯТ Е - молитва "Святый Боже...", представляющая собой распространение песни Серафимов в видении пророка Исаии. По преданию, рассказываемому в приводимых Зонарою (XII в.) посланиях патриарха Константинопольского Акакия (471-479 гг.) и других современных ему епископов к халкидонскому пресвитеру Петру Фуллону (хотевшему внести в эту молитву прибавку "распныйся за ны"), она была услышана от Ангелов мальчиком, поднятым на воздух во время покаянного молебствия по случаю землетрясения в Константинополе (438-439 гг.), за 20 дней до Пасхи, около 3 часа дня, и указом тогда же введена в богослужебное употребление. Сделанная упомянутым Фуллоном монофизитская прибавка "распныйся за ны", несмотря на обширную полемику против нее, была принята одно время и в Константинополе, за что город, по преданию, терпел много бед (так, например, во время литии с пением такого Трисвятого на город выпал пепельный дождь). Эта прибавка принята в Армянской и Коптской Церквах, при этом поясняется, что всю песнь можно относить к одному Сыну Божию. Греческий текст молитвы "Агиос о Феос, Агиос Исхирос, Агиос Афанатос, елеисон имас"; допускает и такой, более близкий к подлиннику перевод: "Свят Бог, свят Крепкий, свят Бессмертный, помилуй нас", ибо в подлиннике не звательный, а именительный падеж; тогда молитвословие состояло бы из хвалы и молитвы, что отвечает и той подробности предания, что отрок слышал от Ангелов только первую часть песни, а народ прибавил: "Помилуй нас".

ТРИСВЯТ Е ВЕЛИ'КОЕ - молитва "Святый Боже...", поемая в завершении утрени. Кроме Литургии, это единственное место в церковной службе, где Т. поется, а не читается, само по себе и по особому чину не только трижды, но с припевом "Слава и ныне" и с повторением 1 1/2 раза еще после этого припева. Отсутствие обычно сопровождающих его молитв, даже "Отче наш", сосредоточивает на песне все внимание и отвечает хвалебно-песенному колориту всей

этой части утрени. В западном богослужении эта часть называется *აჟღეს*.

ТРОПАРЬ (греч.) - краткое песнопение, в котором раскрывается сущность праздника или прославляется священное лицо.

Исторически Т. был исходным элементом православной гимнографии; первоначально - краткий припев к определенным местам литургического песнопения. Т. был введен в IV веке, вытеснив теософические гимны I-III веков, не удержанные Церковью, как своеобразный музыкально-поэтический комментарий к священному тексту, словесная икона события Священной истории или празднуемого святого. Возникнув на смешанной почве греческой и ближневосточной культуры, Т. уже к V веку расцвел в особый мелопоэтический жанр. Ритмическая проза ранних Т. переросла в стихи, метрика которых с распадом античной просодии и под влиянием семитической поэзии (особенно св. Ефрема Сирина) стала опираться на словесное ударение. Т. всегда встраивался в готовые музыкально-ритмические и смысловые "гнезда" (в составе канона, кондака, акафиста). В свою очередь мог делаться моделью (образцом), называясь в этом случае ирмосом, по мелодической формуле которого строились икосы, то есть строфы, единообразные по числу слогов во взаимно соответствующих стихах.

Параллельно с кондаками и канонами, тоже организованными вокруг базовых Т., создавались как самостоятельные (автомелические), так и "уподобительные" Т., различаемые по функции (назначению):

стихира - Тропарь, вторящий стиху псалма;

ипакои - "отклик" на песнопение, затем стихиры после малого входа;

кондак - в новом значении "лишнего" Т. 3-й и 6-й песен канона;

кафизма (седален) - вставка между разделами основного пения;

Богородичен - 9-я песнь канона или всякий Т. Богородице;

катавасия - ирмос, повторяемый в конце песни сходящимися вместе хорами.

ТР ПЫ (греч. "тропос" - поворот) - вставки в канонический текст или напев псалмов, или хоралов. В Восточной Церкви тропы (или тропари) были известны еще в V веке, в Западной Церкви вставки в Григорианский хорал - с IX века. От фраз - попевок переходили к

большим построениям. Т., как и секвенции, способствовали проникновению в церковную музыку народных мотивов. В середине XVI века на Тридентском Соборе Т. были запрещены в католической литургии.

ТР СТЬ - 1) тростник, травянистое растение, произрастающее в болотистых местах у берегов рек. Т. употреблялся как орудие письма для изготовления папируса и плетения корзин. Младенец Моисей был положен матерью в тростниковую корзину. Господь говорит праведному Иову: "Бегемот... ложится под тенистыми деревьями, под кровом Т. и в болотах" (Иов 40, 16). "И оскудеют реки, и каналы Египетские обмелеют и высохнут, камыш и Т. завянут". В изобилии рос Т. в пустыне Иорданской, где пребывал Иоанн, и в тех местах Галилеи, в которых находился Господь Иисус Христос в то время, когда Он обращался со Своей речью к народу. Часть пути по долине Саронской называется "тростниковой", так же называется и один из потоков в этой области.

Трость - одно из орудий страстей Господних; воины, издеваясь, "дали Ему в правую руку Т.; и становясь пред Ним на колени, насмехались над Ним, говоря: радуйся, Царь Иудейский! и плевали на Него и, взяв Т., били Его по голове" (Мф. 27, 29, 30); а когда Распятый воззвал к Отцу, один из стоявших у Креста "взял губку, наполнил уксусом и, наложив на Т., давал Ему пить" (Мф. 27, 48).

Слово Т. употребляется в Священном Писании как образ слабости, ломкости и колеблемости. Так. фараон уподобляется "надломленной Т.". чтобы показать его бессилие поддержать царя Езекию. Исаия, пророчествуя об Отроке Божиим, говорит о Его отношении к слабым в вере, но имеющим при этом сердце сокрушенное и уничиженное: "Т. надломленной не переломит". Устами пророка Ахии Господь предрекает: "Будет Израиль, как Т., колеблемый в воде", когда постигнет его кара Божия за идолопоклонство (3 Цар. 14, 15). "Что смотреть ходили вы в пустыню? Т. ли, ветром колеблемую?" (Мф. 11, 7) - вопрошал Господь народ, дабы опровергнуть ложное впечатление об Иоанне Крестителе и засвидетельствовать непреклонную твердость и неизменное постоянство Своего Предтечи. 2) Мера длины на Востоке (сажень) (Откр. 11, 1: 21, 15), составлявшая 6 локтей с ладонями = 286,4 см.

У

УТЛИ - 15.

УСП НИЕ ПРЕСВЯТ Й БОГОР ДИЦЫ - последний двенадесятый неподвижный праздник церковного года (15/28 августа). Ему предшествует двухнедельный пост.

Из Нового Завета известно, что Матерь Господа занимала почетное место среди Апостолов (Деян. 1, 14). Она жила в доме Иоанна (Ин. 19, 27) в Иерусалиме. События Ее последующей жизни неизвестны. Одни предания связывают конец Ее земного пути с Эфесом, куда переселился Иоанн, другие указывают на Гефсиманию. И тут и там есть храмы, посвященные У. Наиболее ранний апокриф, повествующий об У., написан от лица Иоанна Богослова. Некоторые историки датируют его V веком, но большинство относит на полтора века позднее. Иерусалимский патриарх Модест (начало VII века) уже знал сказание о том, что проститься с Пречистой Девой собрались все двенадцать Апостолов. Святитель исповедует веру в Ее целокупное бессмертие, наступившее до всеобщего Воскресения. "Бесславная Матерь Начальника жизни и бессмертия, Христа Спасителя нашего Бога, - говорит он, - Им оживляется, чтобы телесно разделить вечную нетленность с Тем, Кто вывел Ее из гроба и принял Ее к Себе образом, который известен Ему Одному". Поэтому кончину Богоматери окружает не печаль, а радость. Смерть Ее - лишь краткий сон, за которым следует воскрешение и вознесение. Веру эту разделяют как Западная, так и Восточная Церковь, но у католиков (с 1950 года) она выражена в догматической формуле.

Празднику У. Б. посвящены многие русские соборы в Москве, Киеве, Владимире и других древних городах. О почитании Девы Марии в первохристианскую эпоху свидетельствует надпись в одной из назаретских церквей II века, а также фрески в катакомбах.

Церковь с самых древних времен видела в Богоматери великую Молитвенницу за человеческий род, Соучастницу в тайне Искупления. Наименования Ее икон выражают глубокую веру в Ее покров, простертый над миром. Она - Заступница Усердная, Нерушимая Стена, Всех скорбящих Радость, Целительница, Споручница грешных. Она - Прибежище всех матерей мира, Она учит жить в совершенной преданности воле Небесного Отца. Та,

Которая среди испытаний хранила в сердце Божественные глаголы, являет нам образец верности, любви и служения. Первые изображения Вознесения Марии были сделаны на саркофаге, находившемся в церкви Санта Энграция в Сарагосе (начало IV в.), известен также барельеф VI века в базилике Болнисский Сион в Грузии. Этот барельеф с Вознесением Марии помещен напротив другого барельефа, изображающего Вознесение Христа. Апокрифический рассказ, который связывается с именем святого Мелитона (II в.), на самом деле не старше V века. Это предание содержит подробности У., Воскресения и Вознесения Божией Матери, которые Церковь осторожно отнесла к разряду сомнительных сведений. Святой Модест Иерусалимский в своем "Похвальном слове на У." весьма осторожен в подробностях. Он повествует о том, как Апостолы издалека были приведены откровением свыше, о явлении Господа, пришедшего, дабы воспринять душу Своей Матери, и, наконец, он рассказывает о возвращении Богородицы к жизни, "дабы телесно причаститься вечному нетлению Того, Кто восставил Ее из гроба и призвал к Себе Ему Одному ведомым путем".

Классический тип У. в православной иконографии представляет Божию Матерь лежащей на смертном одре. Вокруг стоят Апостолы, а посредине - Христос во славе, принимающий на руки душу Своей Матери. На некоторых иконах подчеркивается телесное Вознесение: в верхней части иконы, над изображением У. изображена Божия Матерь, сидящая на троне, в мандорле (сиянии славы). На некоторых иконах изображается таинственное прибытие Апостолов, которые "Богоначальным мановением... облаци высоце взимаеми, дошедше пречистаго и живоначальнаго Твоего тела, любезно лобызаху" (вечерня, стихира, глас 1). Множество Херувимов на некоторых иконах окружает мандорлу Господа. Силы Небесные представлены шестикрылым Серафимом. На более поздних иконах встречается изображение эпизода с Афонием. Этому фанатику-иудею Ангел отрубил мечом обе руки за то, что он дерзнул коснуться смертного одра Богородицы. Эта деталь апокрифического характера, которая присутствует в богослужении и иконографии праздника, должна напомнить о том, что конец земной жизни Божией Матери образует глубочайшую внутреннюю тайну Церкви, которая не потерпит ее

осквернения: невидимая взорам внешних, слава У. Марии постигается только в свете внутреннего Предания.

По обычаю, на следующий день после У. совершается служба Погребения Богоматери, во время которой на середине храма полагают плащаницу Святой Девы, а потом обносят ее вокруг церкви.

УТРЕНЯ - 17.

Ф

ФЕЛ НЬ (РИЗА) - 131-135.

ФИМИОМ - 15.

ФИТО - буква церковнославянского алфавита, употребляемая в крюковом нотописании для обозначения продолжительных мелодий или напевов, свойственных определенному гласу. В крюковом начертании такая продолжительная мелодия состоит из нескольких знамен вместе с Ф.: сюда входят как обычные знамена, так и переменные. Каждая Ф. имеет свое собственное начертание, что и облегчает для певцов пользование Ф. Иногда само название Ф. определяет ее характер, например: умильна, плачевна; в других случаях название напоминает певцу сами слова песнопения, например: утешительна, троична и др.

В песнопениях Ф. имеют значение украшительных мелодических строк, служащих для лучшего выражения ликующего или покаянного состояния духа молящихся. Хотя Ф. имеют свое собственное построение, однако их мелодия тесно связывается с обычными гласовыми строками. При этом они настолько самостоятельны, что их можно опустить по желанию певца без всякого влияния на характер основного напева.

Разнообразие мелодического движения в Ф., их сокращенное написание, как бы под титлами, их особое устройство - все это составляет отдельную главу в "азбуках знаменного пения", называвшейся "Фитником".

Х

ХАЙРЕТИЗМЫ (греч. "хайре" - радуйся) - приветствия, обращенные к воспеваемому священному лицу и состоящие из слова "радуйся" и описательного обозначения и прославления этого лица; входят в состав икосов и акафиста.

ХИРОТ СΙΑ И ХИРОТ НИЯ - 312-343.

ХИРОТ НИЯ И ХИРОТ СΙΑ - 312-343.

ХЛ БЫ ПРЕДЛОЖ НИЯ (Мф. 12, 4; Мк. 2, 26; Лк. 6, 4) - двенадцать опресночных хлебов, каждую субботу полагавшихся во святилище скинии, а позже - храма, и лежавшие там семь дней. Они полагались двумя рядами по шесть хлебов в каждом и на каждый ряд возлагался ливан (благовоние). Эти Х. по истечении семи дней, взятые со стола предложения, принадлежали священникам, которые могли вкушать их только на святом месте (Лев. 24, 5-9). Х. П. служили прообразом того духовного хлеба, о котором Господь сказал: "Я есмь хлеб жизни; приходящий ко Мне не будет алкать, и верующий в Меня не будет жаждать никогда... Я хлеб живой, сшедший с небес; ядущий хлеб сей будет жить вовек: хлеб же, который Я дам, есть Плоть Моя, которую Я отдам за жизнь мира" (Ин. 6, 35, 41. 50, 51).

ХОМОВ Е П НИЕ, хомония, раздельноречие - особая система произнесения текста в русском церковном пении. Возникла в XIV-XV веках. По традиционному объяснению, происхождение Х. П. связано с изменением фонетики русского языка и с усилившимся расхождением между книжной и живой разговорной речью (в новейшей исторической литературе это объяснение подвергнуто сомнению и выдвинут вопрос о южнославянском влиянии). Существовавшее ранее полное соответствие между записью текста церковных песнопений и речевым произношением его со временем было нарушено. Полугласные звуки старославянского литературного языка "ь" и "ѣ", имевшие в старинных церковных напевах соответствовавшие им тоны мелодии, в бытовом произношении исчезли. В церковном пении (во избежание искажения традиционной мелодии пропуском тонов, соответствовавших исчезнувшим полугласным) они были заменены полногласными "о" и "е". Например, старославянское слово "дньньсь" (днесь) было изменено на "денесе", "Съпасъ" - на "Сопасо" и т. п. Окончания глаголов в прошедшем времени 1-м лице множественного числа стали произноситься "хомо", например, "согрешихомо, беззаконовахомо..." (отсюда название "хомовое"). Эта манера пения подвергалась осуждению с XVII века Новгородский митрополит Никон (впоследствии Патриарх всея Руси) ввел в Новгороде пение "правленное на речь". Вслед за тем Х. П. было отменено в домовой

церкви царя Алексея Михайловича. Московский Собор 1666-1667 годов постановил "гласовое пение пети на речь" и соответственно этому исправить тексты и напевы всех певческих книг. Эта реформа не была принята сторонниками старого обряда.

ХОР_{OL} (лат. *განგუს ცჳორაგლის* - хоровое песнопение) - род литургических песнопений в Католической Церкви на латинском или на национальных языках.

ХОРУГВЬ - священное церковное знамя, употребляемое при особо торжественных церковных праздниках, когда бывает крестный ход, то есть торжественное шествие, возглавляемое священнослужителями, при котором бывает пение молитв. Участники этого шествия несут кресты, иконы и хоругви. В обычные дни Х. хранятся в храме, на клиросах, по обе стороны от царских врат. Начало употребления Х. и их форма восходит, по-видимому, ко временам святого Константина Великого, который повелел украсить изображением Креста свое императорское знамя, носившее название *ლაბარუმი*. На происхождение теперешней формы Х. указывает образовавшееся со времени Константина Великого словоупотребление, по которому у церковных писателей *ლაბარუმი* стало обозначать собою и *ცრუხ* (крест), и *ეკეხოლუმი ეკკლესიასტიცუმი* (церковное знамя). Позже Х. стали изготовлять из металла и украшать образами Спасителя, Пречистой Девы, угодников Божиих и священных событий. Х. употребляются в буквальном значении, как священные знамена победы Церкви Христовой над князем мира сего.

Х РЫ (ЛИ́КИ) - 19, 68.

ХР_{OM} - 12, 17-33, 154-156.

Ц

Ц_{OR}СКИЕ ВРАТ_o - 19, 34, 62-63.

ЦЕРК ВНЫЙ Г Д - 17.

Ц РКОВЬ ХРИСТ ВА - общество святых, истинных христиан, ныне живущих и в вере скончавшихся; Тело Христово и Христова Невеста, которая очищена водою крещения, омыта честною Кровью Икупителя, брачно одяна и запечатлена Духом Святым. Ее прообразовали патриархи, провозвестили пророки, основали Апостолы, украсили иерархи и прославили мученики. Глава Ц. Христос, и потому она управляется одним евангельским Законом и

стремится к единой цели - Царству Небесному. Ц. - это новая жизнь со Христом и во Христе, движимая Духом Святым. Сын Божий, пришедший на землю и вочеловечившийся, соединил Свою Божественную жизнь с человеческой жизнью. Бог сделался Человеком, и эту Свою богочеловеческую жизнь Он дал и братьям Своим, верующим во Имя Его. Иисус Христос жил среди людей и умер Крестною смертью, но воскрес и вознесся на небо. И, вознесшись на небо, Он не отлучился от Своего человечества, но пребывает с ним всегда, ныне и присно и во веки веков. Свет Воскресения Христова осиявает Ц., и радость Воскресения, победы над смертью ее исполняет. Господь Воскресший живет с нами, и наша жизнь в Ц. есть сокровенная жизнь во Христе. Христиане потому и носят это имя, что они суть Христовы, они во Христе, и Христос в них. Боговоплощение не только идея или учение, но прежде всего событие, совершившееся однажды во времени, но имеющее всю силу вечности, и это пребывающее Боговоплощение как совершенное соединение, нераздельное и неслиянное, обоих естеств, Божеского и человеческого, и есть Ц. Она - человечество Христово, Христос - в человечестве Своем. Так как Господь не просто приблизился к человеку, но и отождествился с ним, Сам став Человеком, то Ц. есть Тело Христово как единство жизни с Ним, Ему послушной и Ему подвластной. Тело принадлежит Ему, жизнь тела не принадлежит телу, но животворящему его Духу; вместе с тем оно от него отличается: согласно с ним и самобытно в одно и то же время, и здесь не единство безразличия, но двуединство. Эта же мысль выражается и тогда, когда Ц. именуется Невестой Христовой, или Женой Логоса: отношение между женихом и невестой, мужем и женой, взятое в их предельной полноте, есть совершенное единство жизни при сохранении всей реальности их различия: двуединство, не расторгаемое двойством и не поглощаемое единством. Ц. как Тело Христово не есть Христос, Богочеловек, ибо она - человечество Его, но она есть жизнь во Христе и со Христом, жизнь Христа в нас (Гал. 2, 20). Но Христос - не просто Божественное Лицо как таковое, ибо Его собственная жизнь неотделима от жизни Святой Троицы, Он есть "Един от Святой Троицы". Его жизнь едина и единосущна с Отцом и Духом Святым. Поэтому Ц. как жизнь во Христе - это и жизнь во Святой Троице.

Тело Христово, живя жизнью во Христе, живет тем самым и жизнью Святой Троицы, на себе имеет печать Ее (почему и рождение в Ц. Крещение "во имя Христово", совершается "во имя Отца и Сына и Святого Духа"). Христос - Сын, открывающий Отца и творящий волю Его. В Нем мы познаем не только Его, но и Отца, и в Нем мы становимся, вместе с Ним, сынами Отца, приемлем богосыновство, усыновляемся Отцу, к Которому и взываем: "Отче наш". Будучи Телом Христовым, мы принимаем на себя отсвет Отеческой ипостаси, вместе и одновременно с Сыновней. Но и не только это, а и силу Их взаимного отношения, Их двуединство: "да будут все едины как Ты, Отче, во Мне, и Я в Тебе" (Ин. 17, 21), это двуединство есть сила Любви, связующей Святую Троицу: Бог есть Любовь. Ц., Тело Христово, становится причастно этой троичной Божественной Любви: "и Мы придем к нему и обитель у него сотворим" (Ин. 14, 23).

Этому существу дела соответствует и историческое его раскрытие. Ц. являет дело Боговоплощения Христова, она есть само это Боговоплощение, как усвоение Богом человеческого естества и усвоение Божественной жизни этим естеством, его обожение как следствие соединения обоих естеств во Христе. Но в то же время дело воцерковления человечества в Тело Христово еще не совершилось силою одного Боговоплощения и даже Воскресения: "лучше для вас, чтобы Я пошел (к Отцу); ибо, если Я не пойду, Утешитель не приидет к вам" (Ин. 16, 7). Это дело потребовало ниспослания Святого Духа, Пятидесятницы, которая и явилась свершением Ц. Дух Святой в огненных языках сошел в мир и почил на Апостолах, возглавляемых Богоматерью и представляющих в своей двенадцатерице целокупность человеческого рода. Эти языки остались в мире и пребывают, составляя сокровищницу Даров Духа Святого, пребывающего в Ц. Дар Духа Святого подавался в первенствующей Ц. Апостолами с полной явностью для всех после Крещения, и этому ныне соответствует "печать дара Духа Святаго", подаваемая в Таинстве Миропомазания.

Ранее всякого исторического раскрытия и определения Ц. должна быть понята как некая Божественная данность, в себе пребывающая и себе самотождественная, как факт Божественного изволения, совершающегося в мире. Ц. есть или дана в известном смысле и

независимо от своего исторического возникновения - она возникает, потому что есть, - в плане Божественном, надчеловеческом. И она существует в нас не как установление или общество, прежде всего как некая духовная самоочевидность или данность, как особый опыт, как жизнь. И проповедь первохристианства есть радостное, торжествующее возвешение об этой новой жизни. Не может быть исчерпывающего и удовлетворительного определения Ц., как невозможно дать определения самой жизни. "Прииди и виждь": только опытно, благодатно познается Ц. через причастность ее жизни. Поэтому, ранее всяких внешних определений Ц. должна быть опознана в мистическом своем существе, которое лежит в основании всех церковных самоопределений, но в них не вмещается. Ц. в существе своем, как богочеловеческое единство, принадлежит к божественному миру, она есть в Боге, а потому существует и в мире, в человеческой истории. В последней она раскрывается во временном бытии: поэтому она, в известном смысле, возникает, развивается и имеет свою историю, свое начало. Однако если видеть ее только в историческом становлении и на основании его лишь составлять себе представление о Ц. как одном из земных обществ, тогда мы проходим мимо ее своеобразия, ее природы, в которой во временном раскрывается вечное, в тварном нетварное.

Существо Ц. - Божественная жизнь, открывающаяся в тварной; совершающееся обожение твари силою Боговоплощения и Пятидесятницы. Эта жизнь, хотя она и составляет величайшую реальность и имеет самоочевидную достоверность для причастных к ней, есть духовная жизнь, сокрытая в "сокровенном человеке", в "клетки" сердца его, есть в этом смысле тайна и таинство. Она сверхприродна или премирна, хотя и совмещается с жизнью в этом мире, и для нее одинаково характерна и эта премирность и это совмещение. В первом смысле Ц. "невидима", в отличие от всего, что "видимо" в мире, что доступно чувственному восприятию среди вещей этого мира. Однако невидимое в Ц. не есть неведомое, ибо человек кроме телесных чувств имеет еще око духовное, которым он видит, постигает, ведает. Этот орган - вера, которая по апостолу есть "осуществление ожидаемого и уверенность в невидимом" (Евр. 11, 1). Она на крыльях своих возносит нас в мир духовный, делает гражданами Града Небесного. Жизнь Ц. - это жизнь веры, через

которую становятся прозрачны вещи этого мира. И, конечно, этому духовному оку видима невидимая Ц. Ц. не может существовать сама в себе, вне людей. Она не вмещается в человеческий опыт всецело, ибо жизнь Ц. Божественна и неисчерпаема, однако особое качество этой жизни, особый опыт церковности подается всякому к ней приступающему. По учению отцов Ц. вечная жизнь, которую дает нам Христос и которая в том состоит: "да знают Тебя, единого истинного Бога, и посланного Тобою Иисуса Христа" (Ин. 17, 3), начинается уже здесь, в этой временной жизни, и эта вечность во времени и есть касание Божественной жизни в Ц. В этом смысле Ц. в самом существовании своем есть предмет веры и познается верою "во едину, святую соборную и апостольскую Ц.". Она осознается количественно как некое живое многоединство единой цельной жизни многих, соборности по образу Божественного триединства. К раздробленному человечеству, в котором каждый индивид ведет свою обособленную, себялюбивую жизнь, обращается Ц. ежедневно на Литургии перед совершением таинства Евхаристии: "Возлюбим друг друга, да единомыслием исповемы Отца и Сына и Святаго Духа". Очам любви открывается это церковное единство, не как внешнее соединение или собрание, какое мы имеем во всяком мирском обществе, но как таинственная первооснова жизни человека. Человечество едино во Христе, все люди суть ветви единой виноградной лозы, члены одного тела. Жизнь каждого человека беспредельно расширяется в жизнь других, и каждый человек в Ц. живет жизнью всего оцерковленного человечества, являя собою все человечество. И не только человечество в лице живущих, но в Боге и в Ц., где нет различия между живыми и умершими, ибо в Боге все живы, ибо Он "не есть Бог мертвых, но живых" (Мф. 22, 32). (И неродившиеся, но имеющие родиться, уже живы в вечности Божией.) Но даже человеческим родом не ограничивается церковная соборность, ибо в Ц. входит не только человеческий род, но и ангельский собор в сочеловечности своей. Самое бытие ангельского мира недоступно телесному видению, оно может удостоверяться лишь духовным опытом, быть видимо очами веры, и тем более наше единение в Ц. через Сына Божиего, воссоединившего земное и Небесное и устранившего преграду миров ангельского и человеческого. Но с ангельским собором и человеческим родом

связано все творение, природа мира. Она вверена попечению Ангелов и отдана владычеству человека, судьбы которого тварь разделяет: "Ибо знаем, что вся тварь совокупно стонает и мучится доныне: и не только она, но и мы сами, имея начаток Духа, и мы в себе стонаем, ожидая усыновления, искупления тела нашего" (Рим. 8, 22, 23).

Таким образом, человек в Ц. становится вселенским существом, жизнь которого в Боге соединяет его с жизнью всего творения узами космической любви (Исаак Сирин). Таковы пределы Ц., жизнь которой восходит за пределы сотворения мира и человека и продолжается в вечности.

Можно сказать, что Ц. есть предвечная цель и основание творения, ради Ц. Бог создал мир, и в этом смысле "она сотворена прежде всего и для нее сотворен мир" ("Пастырь" Ерма, вид. 2, 4, 1). Господь сотворил человека по образу Своему, но этот образ, то есть живое Богоподобие человека, уже содержит в себе и задание и возможность воцерковления человека, как и Боговоплощения, ибо Бог мог принять естество лишь такого существа, которое сообразно Ему, в себе содержит Его образ. И в живом многоединстве человеческого рода уже заложено церковное многоединство по образу Святой Троицы. Поэтому относительно существования Ц. в человечестве трудно сказать, когда ее не было, по крайней мере в предначинании: по учению отцов, уже в раю, до грехопадения, когда Господь приходил беседовать с человеком и находился с ним в общении, мы имеем уже первоизданную Ц. После грехопадения (Быт. 3, 15), Господь обетованием Своим полагает начало так называемой Ветхозаветной Церкви, которая была школой и вертоградом Богообщения. И даже во тьме язычества в его естественном богоискании существует, по выражению церковного песнопения, "языческая неплодящая Ц.". Разумеется, полноты своего бытия Ц. достигает лишь с Боговоплощением, и в этом смысле Ц. основана Господом Иисусом Христом и осуществлена в Пятидесятницу. Но этим событием хотя и положено основание, но не совершено еще исполнение Ц. Ей предстоит еще из Ц. воинствующей сделаться Ц. торжествующей, в которой "Бог будет все во всем".

Противопоставление "невидимой Ц." и видимого человеческого общества, которое хотя и возникает по поводу и ради Ц., но чуждо

Ц., разрушает этот символ, а вместе и упраздняет самую Ц. как единство тварной и божественной жизни. Но, если Ц. как жизнь содержится в земной Ц., то тем самым дано, что эта земная Ц., как все земное, имеет свои грани в пространстве и времени. Не будучи только обществом, в него не вмещаюсь и им не исчерпываясь, она существует тем не менее именно как церковное общество, имеющее свои признаки, свои законы и грани. Она для нас и в нас, в нашем земном и временном бытии, имеет и свою историю, поскольку все существующее в мире пребывает в истории. Таким образом, вечное, неподвижно-божественное бытие Ц. в жизни этого века предстает как историческое раскрытие и свершение, а следовательно, имеет и свое историческое начало.

Ц. основана Господом Иисусом Христом, Который камнем для созидания Ц. Своей определил исповедание веры Апостола Петра, высказанное им от лица всех апостолов. Они были посланы Им по Воскресении на проповедь Ц., которая получила новозаветное бытие в сошествии Святого Духа на Апостолов, после которого раздался первый апостольский призыв в Ц. устами Апостола Петра: "Покайтесь, и да крестится каждый из вас во имя Иисуса Христа для прощения грехов; и получите дар Святого Духа" (Деян. 2, 38)... "и присоединилось в тот день душ около трех тысяч" (Деян. 2, 41), чем и было положено основание Церкви новозаветной.

ЦИФРОВАЯ НОТНАЯ СИСТЕМА - система обозначений нот цифрами, ранее нередко применяемая в церковном пении. Тоны диатонической гаммы обозначаются следующими цифрами:

1 2 3 4 5 6 7

до ре ми фа соль ля си

Звуки нижней октавы имеют точки внизу, а верхней - вверху. Знаком диеза служит косая черта, перечеркивающая цифру справа налево; знаком бемоля та же черта - слева направо. Для обозначения длительности в 1/8 употребляется горизонтальная черта над цифрой, 1/16 - две черты. 1/2 - обозначается точкой слева, целая - двумя точками. Эта система требует частной транспозиции, так как обилие перечеркнутых цифр затрудняет пение. Пригодна лишь для начального обучения пению лиц, не владеющих нотной грамотой.

Ч

ЧАС ВНЯ - 82.

Ч_оША (ПОТИ'Р) - 18, 85-87, 90-95.

ЧЕЛОВ К - 38, 41, 42.

Ч ТКИ - 112.

ЧИ'Н - так называется в богослужебных книгах полное изложение и полное указание всех молитв, назначенных для богослужения, как изменяемых, так и неизменяемых, с обозначением их последовательности. Таков, например, в Служебнике "Чин Божественной литургии"; в Требнике - "Чин освящения храма, от архиерея творимаго".

ЧИНОПОСЛ ДОВАНИЕ - этим словом озаглавливаются в богослужебных книгах те молитвословия и песнопения, к которым можно приложить слова чин и последование: чин - потому, что здесь для определенного богослужения изложены все молитвословия или весь порядок их; последование - по той причине, что данное богослужение должно следовать за другим или предшествовать другому. Так, в книге "Чинопоследование соединяемым из иноверных к Православной Кафолической Восточной Церкви" содержатся чины, которые по Уставу должны следовать за вечерней или предшествовать ей.

ЧИНОПОСЛ ДОВАНИЕ СОЕДИНЯ'ЕМЫМ ИЗ ИНОСЛ_оВНЫХ к Православной Кафолической Восточной Церкви. Содержит молитвословия о ищущих соединения с Православной Церковью для христиан иных исповеданий: католиков, армяно-григориан, протестантов, сектантов.

ЧИ'Н ОСВЯЩ НИЯ ПРЕСТ ЛА - 39-41.

ЧИНЫ' _оНГЕЛЬСКИЕ - 22, 23.

ЧТ Ц - 19, 23, 24, 37, 68.

Э

ЭКСАПОСТИЛ_оРИЙ (светилен) - песнопение на утрени после канона, которое включает обычно моление о ниспослании света свыше. Например: "Чертог Твой...", "Разбойника благоразумного".

ЭНКОЛПИ Н (НАН ДРЕННИК, НАП РСНИК) - 115-117.

ЭП_оКТА - 587.

ЭПИТИМИЯ' - 244, 245.

Ю

ЮБИЛЯ'ЦИЯ (лат. *jubilationem* - ликование) - в западном церковном пении орнаментальные импровизации религиозно-

восторженного, ликующего характера, распевавшиеся при исполнении Григорианского хорала на последнем слоге слова "Аллилуиа". Были усвоены Западной Церковью из певческой практики иудейского культа. Для облегчения запоминания Ю. (исполнявшихся без слов) монах Ноткер (830-912 гг.) присоединил текст, подставляемый под каждую ноту слога. Отсюда возникла секвенция. В Ю. нашли отражения народные элементы, проникавшие в Григорианский хорал.

ЮР ДИВЫЕ - подвижники Православной Церкви, принимавшие на себя подвиг юродства, то есть внешнего, кажущегося безумия. Основанием для подвига юродства послужили слова Апостола Павла из первого послания к Коринфянам: "Ибо слово о кресте для погибающих юродство есть, а для них спасаемое, - сила Божия" (1 Кор. 1. 18), "Ибо, когда мир своею мудростью не познал Бога в премудрости Божией, то благоугодно было Богу юродством проповеди спасти верующих" (1 Кор. 1, 21), "а мы проповедуем Христа распятого, для Иудеев соблазн, а для Еллинов безумие" (1 Кор. 1, 23), "Если кто из вас думает быть мудрым в веке сем, то будь безумным, чтобы быть мудрым" (1 Кор. 3, 18).

Ю. отказывались ради Христа не только от всех благ и удобств земной жизни, но также часто и от общепринятых норм поведения в обществе. Зимой и летом они ходили босиком, а многие и вообще без одежды. Нарушали часто Ю. и требования морали, если смотреть на нее как на выполнение определенных этических норм. Многие из Ю., обладая даром прозорливости, принимали подвиг юродства из чувства глубоко развитого смирения, чтобы люди приписывали их прозорливость не им, а Богу. Поэтому они часто говорили, употребляя внешне бессвязную форму, намеками, иносказаниями. Другие юродствовали, чтобы потерпеть унижения и бесславия ради Царства Небесного. Были и такие Ю., называемые в народе блаженными, которые не принимали на себя подвига Ю., а действительно производили впечатление слабоумных благодаря своей оставшейся на всю жизнь детскости.

Если объединить мотивы, побуждавшие подвижников принимать на себя подвиг юродства, то можно выделить три основных момента. Попрание тщеславия, весьма возможного при совершении монашеского аскетического подвига. Подчеркивание противоречия между истиной во Христе и так называемым здравым смыслом и

нормами поведения. Служение Христу в своеобразной проповеди не словом или делом, а силой духа, облеченной во внешне убогую форму.

Подвиг юродства - специфически православный. Католический и протестантский Запад не знает подобной формы подвижничества.

Ю. по большей части были мирянами, но мы можем назвать и несколько Ю. - монахов. Среди них святая Исидора, первая по времени юродивая († 365), инокиня Тавенского монастыря; святой Симеон, преподобный Фома.

Наибольшую известность из Ю. получил святой Андрей. С его именем связан праздник Покрова Пресвятой Богородицы. Этот праздник установлен в память события, происшедшего в Константинополе в середине X века. Городу угрожала опасность от сарацинов, но однажды юродивый Андрей и ученик его Епифаний, молясь во время всеобщего бдения во Влахернском храме, увидели в воздухе Пресвятую Деву Марию с сонмом святых, распростершую свой омофор (покров) над христианами. Ободренные этим видением, византийцы отбили сарацинов.

Особенно распространено и почитаемо народом было юродство Христа ради на Руси. Его расцвет падает на XVI столетие: в XIV веке - четыре почитаемых русских Ю., в XV - одиннадцать, в XVI - четырнадцать, в XVII - семь.

Подвиг юродства - один из тяжелейших подвигов, который принимали на себя во имя Христа отдельные лица ради спасения своей души и служения ближним с целью их нравственного пробуждения.

В Киевской Руси еще не было подвига юродства Христа ради как такового. Хотя отдельные святые в известном смысле и юродствовали какое-то определенное время, но это скорее был аскетизм, принимавший по временам формы, очень сходные с юродством.

Первым Ю. в полном смысле этого слова был на Руси Прокопий Устюжский († 1302). Прокопий, согласно житию, смолodu был богатым купцом "от западных стран, от латинска языка, от немецкой земли". В Новгороде он пленился красотой православного богослужения. Приняв Православие, он раздает бедным свое имение, "приемлет юродственное Христа ради житие и в буйство преложится".

Когда его начали ублажать в Новгороде, он ушел из Новгорода, направился "в восточные страны", шел по городам и селам, непроходимым лесам и болотам, принимал благодаря своему юродству побои и оскорбления, но молился за своих обидчиков. Праведный Прокопий, Христа ради Ю., избрал для своего жительства город Устюг, "великий и славный". Жизнь он вел настолько суровую, что с ней не могли сравниться предельно аскетичные монашеские подвиги. Ю. спал под открытым небом "на гноище" нагой, впоследствии на паперти соборной церкви, молился по ночам о полезном "граду и людем". Питался он, получая от людей до невероятности ограниченное количество пищи, но никогда не брал ничего у богатых.

То, что первый русский Ю. прибыл в Устюг из Новгорода, глубоко симптоматично. Новгород был поистине родиной русского юродства. Все известные русские Ю. XIV века связаны так или иначе с Новгородом.

Здесь "буйствовали" в XIV веке Ю. Николай (Кочанов) и Федор. Они устраивали между собой показательные драки, причем ни у кого из зрителей не возникало сомнения, что они пародируют кровавые столкновения Новгородских партий. Никола жил на Софийской стороне, а Федор на Торговой. Они переругивались и кидались друг в друга через Волхов. Когда кто-нибудь из них пытался перейти реку по мосту, другой гнал его назад, крича: "Не ходи на мою сторону, живи на своей". Предание прибавляет, что нередко после таких столкновений блаженные возвращались часто не по мосту, а по воде, яко по суху.

В Клопском Троицком монастыре подвизался преподобный Михаил, почитаемый в народе за Ю., хотя в его житиях (три редакции) мы и не находим типичных черт юродства. Преподобный Михаил был провидцем, в его житиях собраны многочисленные пророчества, по-видимому записывавшиеся иноками Клопского монастыря.

Прозорливость святого Михаила выразилась, в частности, в указании места для рытья колодца, в предсказании близкого голода, причем старец просил кормить голодных монастырской рожью, в предсказании болезни посаднику, ущемлявшему иноков, и смерти князю Шемяке. Предсказывая смерть Шемяке, преподобный старец

гладит его по голове, а, обещая владыке Евфимию хиротонию в Литве, берет из его рук "ширинку" и возлагает ему на голову.

У преподобного Михаила, как и у многих других святых, была особая связь с нашими "меньшими братьями". За гробом игумена идет он в сопровождении оленя, кормя его мохом из своих рук. В то же время, обладая высоким даром Христовой любви к ближним и даже к твари, старец сурово обличал сильных мира сего.

Современник преподобного Михаила Ростовского Ю. Исидор († 1474) живет на болоте, днем юродствует, а по ночам молится. Его заушают и смеются над ним, несмотря на чудеса и предсказания, заслужившие ему прозвище "Твердислов". И этот Ю., подобно праведному Прокопию Устюжскому, "от стран бе западных, роду римского, языка немецкого". Точно так же другой ростовский Ю. Иоанн Власатый († 1581) был пришельцем с Запада. Иноязычное происхождение трех русских юродивых свидетельствует, что они настолько глубоко пленились Православием, что и форму подвижничества избрали специфически православную.

Первым московским Ю. был блаженный Максим († 1433), канонизованный на Соборе 1547 года. К сожалению, житие блаженного Максима не сохранилось,

В XVI веке пользовались всеобщей известностью в Москве Василий Блаженный и Иоанн Большой Колпак. Помимо жития святого Василия память народная сохранила и предание о нем.

По преданию Василий Блаженный был в детстве отдан к сапожнику в ученики и тогда уже проявил прозорливость, посмеявшись и прослезившись над купцом, заказавшим себе сапоги. Василию же было открыто, что купца ожидала близкая смерть. Уйдя от сапожника, Василий вел в Москве бродячую жизнь, ходя без одежды и ночуя у одной боярской вдовы. В юродстве Василия характерно обличение общественной несправедливости и грехов различных сословий. Однажды он уничтожил товары на рынке, наказав недобросовестных торговцев. Все его, казавшиеся взору обычного человека непонятными и даже абсурдными, поступки имели тайный мудрый смысл видения мира духовными очами. Василий швыряет камни в дома добродетельных людей и целует стены домов, где творились "кощуны", так как у первых снаружи виснут изгнанные бесы, тогда как у вторых - плачут Ангелы.

Подаренное царем золото он дарит не нищим, а купцу, потому что прозорливому взору Василия ведомо, что купец потерял все свое состояние, а просить милостыни стыдится. Питие, поданное царем, Ю. выливает в окошко, чтобы потушить пожар в далеком Новгороде.

Василий Блаженный отличался особым даром раскрыть беса в любом обличье и всюду его преследовать. Так, он узнал беса в нищем, который собирал много денег и в награду за милостыню устраивал людям "привременное счастье".

В разгар опричнины он не боялся обличать грозного царя Ивана IV, за что пользовался в народе огромным моральным авторитетом. Интересно описание обличения Василием Блаженным царя во время массовой казни в Москве. Святой обличает царя в присутствии огромного скопления народа. Народ, молчавший во время казни бояр, в то же время, когда разгневанный царь готовился пронзить Ю. копьём, зароптал: "Не тронь его!.. не тронь блаженного! В наших головах ты волен, а блаженного не тронь!" Иван Грозный вынужден был сдержать себя и отступить. Погребен был Василий в Покровском соборе на Красной площади, который в сознании народа навсегда соединился с его именем.

Иоанн Большой Колпак подвизался в Москве при царе Феодоре Иоанновиче. В Москве он был пришельцем. Родом из вологодских краев, он работал водоносом на северных солеварнях. Все бросив и переселившись в Ростов Великий, Иоанн построил себе келью около церкви, покрыл тело веригами и тяжелыми кольцами, выходя же на улицу, всегда надевал колпак, отчего и получил свое прозвище. Иоанн часами мог смотреть на солнце - это было его любимое занятие - помышляя о "праведном солнце". Дети смеялись над ним, но он не сердился на них. Ю. всегда улыбался, с улыбкой он и прорицал будущее. Незадолго перед смертью Иоанн переселился в Москву. Известно, что умер он в мовнице (бане), погребли его в том же Покровском соборе, в котором погребен Василий. Во время погребения блаженного поднялась страшная гроза, от которой многие пострадали.

В XVI веке обличение царей и бояр стало неотъемлемой принадлежностью юродства. Яркое свидетельство такого обличения дает летопись о разговоре псковского Ю. Николы с Иоанном Грозным. Пскову в 1570 году грозила участь Новгорода, когда Ю.

вместе с наместником Юрием Токмаковым предложили псковитянам ставить на улицах столы с хлебом-солью и с поклонами встречать московского царя. Когда после молебна царь подошел к святому Николаю за благословением, тот поучал его "ужасными словесы еже престати велия кровопролития". Когда же Иоанн, несмотря на увещевание, велел снять колокол со Святой Троицы, то в тот же час у него пал лучший конь по пророчеству святого. В сохранившемся предании рассказывается, что Никола поставил перед царем сырое мясо и предложил есть, когда царь отказался, сказав "я христианин, и в пост мяса не ем", Никола ответил ему: "А кровь христианскую пьешь?"

Очень поражали Ю. иностранцев-путешественников, находившихся в то время в Москве. Флетчер в 1588 году пишет:

"Кроме монахов, русский народ особенно чтит блаженных (юродивых) и вот почему: блаженные... указывают на недостатки знатных, о которых никто другой и говорить не смеет. Но иногда случается, что за такую дерзкую свободу, которую они позволяют себе, от них тоже отделяются, как это и было с одним, двумя в предшествовавшее царствование, за то, что они уже слишком смело поносили правление царя". Флетчер же сообщает о Василии Блаженном, что "он решился упрекнуть покойного царя в жестокости". Об огромном уважении русского народа к Ю. пишет также Герберштейн: "Их почитали пророками: явно обличаемые ими говорили: это по грехам моим. Если они что брали в лавке, торговцы еще благодарили".

По свидетельству иностранцев, Ю. в Москве было очень много, они составляли по существу как бы некий отдельный орден. Канонизована из них весьма незначительная часть. Есть глубоко почитаемые до сих пор, хотя и неканонизованные местные Ю.

Таким образом, юродство на Руси по большей части не подвиг смирения, а форма пророческого служения, соединенного с крайней аскезой. Ю. обличали грехи и несправедливость и таким образом не мир смеялся над русскими Ю., а Ю. смеялись над миром. В XIV-XVI веках русские Ю. были воплощением совести народа.

Почитание народом Ю. привело, начиная с XVII века, к тому, что появилось много лжеюродивых, преследовавших свои корыстные цели. Случалось также, что за Ю. принимали и просто

душевнобольных людей. Поэтому Церковь всегда очень осторожно подходила к канонизации Ю.

ИЛЛЮСТРАЦИИ

1. Пятиглавая церковь свв. блгвв. князей Российских Бориса и Глеба, 16 в., в г. Новгороде

2. Девятиглавый "шатровый" храм Покрова Божией Матери, 17 в., в б. селе Медведкове, г. Москва

3. Колокольня "Иван Великий", 16 в., в Московском Кремле

4. План храма: 1. Алтарь. 2. Средняя часть храма. 3. Притвор - трапезная. 4. Иконостас. 5. Престол. 6. Жертвенник. 7. Горнее место. 8. Ризница. 9. Солея. 10. Амвон. 11. Клиросы

5. Святой престол (вид спереди)

6. Святой престол (вид сверху)

7. Евангелие требное (малое)

8. Крест напрестольный

9. Евангелие напрестольное (большое)

10. Дарохранительница

11. Дароносица

12. Запрестольная (выносная) икона Божией Матери "Знамение"

13. Семисвечник запрестольный

14. Запрестольный (выносной) Крест - Распятие

15. Крест - Распятие (на жертвеннике)

16. Жертвенник

17. Копие

18. Лжица

19. Большой покров - возд х

20. Святая Чаша (потир)

21. Звездица

22. Малый покровец - возд х

23. Ковш богослужебный

24. Тарель богослужебная

25. Дискос

26. Жертвенник со всеми предметами перед совершением проскомидии

27. Святая Плащаница

28. Просфора

29. Крестильный ящик

30. Литийный сосуд с благословенными хлебами, пшеницей, вином и елеем
31. Канун
32. Аналой с иконой праздника Рождества Христова
33. Подсвечник стационарный (многосвечник)
34. Подсвечник выносной
35. Паникадило
36. Венец для совершения таинства Брака
37. Купель для совершения Таинства Крещения
38. Рипида
39. Кадило
40. Чаша для освящения воды
41. Кропило для кропления святой водой
42. Трисвечник пасхальный
43. Стихарь с орарем: а) вид спереди, б) вид сзади
44. Стихарь с двойным орарем: а) вид спереди, б) вид сзади
45. Поручи
46. Подризник
47. Саккос: а) вид спереди, б) вид сзади
48. Фелонь или риза: а) вид спереди, б) вид сзади
49. 50. Набедренник
51. Пояс
52. Епитрахиль
53. Омофор большой
54. Омофоры малые
55. Мантия архиерейская
56. Дикий
57. Трикий
58. Жезлы архиерейские
59. Орлец
60. Четки монашеские
61. Сложение перстов для именованного благословения
62. Сложение перстов для крестного знамения
63. Крест священнический
64. Крест наперсный
65. Крест с украшениями
66. Панагия

- 67. Митра
- 68. Скуфия
- 69. Камилавка
- 70. Клобук

** Греч. - низкий, глубокий, глухо звучащий; сильный, мощный; угрюмый, мрачный; степенный, серьезный, важный; суровый, строгий.*

Примечание. Изображения церковной утвари даны условно в распространенной форме, но отнюдь не следует считать их каноническими или неизменными; в частности, формы креста с украшениями (рис. 65), панагии (рис. 66) и митра (рис. 67) даны схематически. Их разнообразие в Русской Церкви велико.

Выкройки одеяния духовенства даны также схематически и могут быть видоизменены.

Краткий словарь православных терминов

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

АГНЕЦ (слав. ягненок) - литургический хлеб, употребляемый в православной церкви для совершения таинства евхаристии. Согласно учению церкви, литургические хлеб и вино преосуществляются в тело и кровь Христа. Преосуществленными хлебом и вином причащаются духовенство и верующие. Агнец готовится священником (или архиереем) во время проскомидии. С произнесением особых молитв священник вырезает копием часть просфоры в форме куба. Оставшиеся части просфоры называются антидором. Такой способ приготовления литургического хлеба возник, по-видимому, в IX - X вв.: с этого времени он начинает упоминаться в богослужебной литературе. Агнцем символически называют Иисуса Христа: подобно ветхозаветным агнцам, принесенным в жертву ради избавления еврейского народа из египетского плена, Он отдал себя в жертву ради избавления человеческого рода от власти греха.

АКАФИСТ (греч. неседальное [пение]) - форма церковной поэзии, близкая к древним кондакам. Акафист посвящен прославлению Богородицы, Иисуса Христа, какого-либо праздника или святого. Состоит из двадцати пяти строф, каждые две из которых, кроме последней, образуют смысловое звено. Первая строфа звена, называемая кондаком и более краткая, служит вступлением (кроме начального кондака акафиста остальные завершаются возгласом "Аллилуйя"). Вторая строфа звена, называемая икосом и более пространная, содержит двенадцать приветствий, начинающихся со слова "радуйся". Последняя, двадцать пятая строфа акафиста является молитвенным обращением к прославляемому. Первый акафист, называемый Великим акафистом, посвященный Богородице ("Взбранной Воеводе..."), был составлен в нач. VII в. в память избавления Константинополя от нашествия персов. В VII - IX вв. акафист как жанр вытесняется канонами. Множество акафистов было составлено в XVIII - XIX в. в России, однако по большей части они

являются слабым подражанием Великому акафисту. По уставу в богослужение входит только Великий акафист, который читается на утрене в субботу пятой недели великого поста. Акафисты могут читаться также в составе молебна и некоторых других богослужений.

АКСИОС (греч. достойный) - возглас, произносимый архиереем, совершающим рукоположение новопоставленного дьякона, священника или епископа. Произносится при облачении поставляемого в каждую новую богослужебную одежду и затем троекратно повторяется хором. В древности пением "аксиос" народ выражал согласие с достоинством рукоположенного.

АЛЛИЛУЙЯ (греч. - от евр. "хвалите Бога") - словосочетание, часто встречающееся в еврейских богослужебных текстах (напр., в псалмах). Вошло в христианское богослужение без перевода.

АЛЛИЛУАРИЙ - краткое изменяемое молитвословие из трех стихов. Первый стих - троекратное "аллилуйя"; второй и третий - стихи псалмов. Аллилуарий произносится после чтения Апостола и предваряет чтение Евангелия. Стихи возглашаются чтецом, после каждого стиха хор поет троекратное "аллилуйя". Аллилуарий был введен в пасхальное богослужение Римской церкви в IV в. папою Дамасом; впоследствии распространился на богослужение других дней и вошел в богослужебную практику Востока.

АЛТАРЬ (лат. высокий жертвенник) - восточная, главная часть храма, в которой находится престол. Изначально алтарем назывался собственно престол, впоследствии, когда восточная часть храма стала обособляться и отделяться иконостасом, название алтарь распространилось на всю отделенную иконостасом часть храма. В алтаре находятся престол, жертвенник, епископская или священническая кафедра. Пространство за престолом называется горним местом. В алтаре обычно находится ризница. По древней традиции в алтаре разрешается присутствовать только мужчинам.

АМВОН (греч. восходить) - часть солеи, выдающаяся полукружием в центр храма напротив царских врат. Служит для произнесения проповедей, ектений, чтения Евангелия и т.п. Архиерейским амвоном называется четырехугольное возвышение в центре храма, на которое во время богослужения ставится архиерейская кафедра.

АМИНЬ (греч. от евр. истина) слово, в еврейском языке означающее подтверждение и согласие. Вошло в христианское богослужение без перевода.

АНАЛАВ (греч. - воспринимать) - принадлежность облачения монаха великой схимы (см. схимонах) - то же, что параман монаха малой схимы.

АНАЛОЙ - высокая подставка с покатым верхом, на которую кладутся богослужебные книги или иконы.

АНТИДОР (греч. вместо дара) - части просфоры, оставшиеся после вырезания агнца. Раздаются после литургии непричащавшимся мирянам, чтобы не оставить их без евхаристического участия в литургии.

АНТИМИНС (греч. - вместо и лат. престол) - плат с зашитыми частицами мощей, на котором совершается литургия. Антиминс освящается архиереем по особому чину. Обычно антиминс четырехугольный, из шелковой или льняной материи. На современных антиминсах изображаются положение во гроб Иисуса Христа после снятия с Креста и четыре евангелиста. АНТИМИНС находится на престоле: когда не совершается литургия, заворачивается в илтон. Антиминс берет начало от возникшего в раннехристианские времена обычая совершать литургию на гробницах мучеников. Впоследствии, при увеличении количества храмов в престолы стали вкладывать только частицы мощей. На рубеже VIII - IX вв. частицы мощей стали вшивать в материю и полагать поверх престола.

АНТИПАСХА (греч. напротив Пасхи) - первое воскресение после Пасхи. Иначе называется "Фомина неделя", т.к. в этот день вспоминается явление воскресшего Иисуса Христа апостолам и уверение Фомы (см. Ин. 20; 2429).

АНТИФОН (греч. звучащий в ответ) - песнопение, которое попеременно постишно поется двумя хорами. Антифонное пение, по видимому, стало употребляться в церкви с II в. Антифоны в настоящее время поются на праздничной вечерне, праздничной или воскресной утрени, на литургии Иоанна Златоуста и Василия Великого (а также на изобразительных). На вечерне антифоном служат стихи из 1, 2 и 3 псалмов. На утрени поются так называемые степенные антифоны, темой которым послужили степенные псалмы

119 - 133. Степенные антифоны были написаны в IX в. в Студийском монастыре в Константинополе. На литургии антифонами являются: в будние дни - стихи 9, 92, 94 псалмов, в воскресные и праздничные дни так называемые изобразительные антифоны 102, 145 псалмы и блаженны, а в праздничные дни, посвященные Иисусу Христу - особые, праздничные антифоны. В настоящее время антифонное пение обычно не соблюдается.

АПОСТОЛ (греч. посланник) - 1. Ученик Иисуса Христа, избранный и посланный Им на проповедь. Иисус Христос дважды избирал апостолов. Первый раз двенадцать: Симона Петра, Андрея, Иоанна и Иакова Зеведеевых, Филиппа, Варфоломея, Матфея, Фому, Иакова Алфеева, Симона Кананита-Зилота, Иуду Иаковлева (или Фаддея) и Иуду Искарюта (см. Мк. 3; 1319; Лк. 6; 1216). После предательства и гибели Иуды Искарюта, по вознесении Иисуса Христа апостолы избрали Матфея, чтобы восполнить свое число до двенадцати (см. Деян. 2; 1526). Второй раз Иисус Христос избрал семьдесят апостолов, в Новом Завете по имени не названных (см. Лк. 10; 116). Список семидесяти апостолов, приводимый в православном месяцеслове, был составлен в V - VI вв. и малодостоверен. К семидесяти апостолам предание относит евангелистов Марка и Луку. Апостолом также называют Павла, который во времена земной жизни Иисуса Христа не принадлежал к числу Его учеников. Так церковь признает исключительные заслуги апостола Павла в распространении христианства в Римской империи. Название апостола иногда применяется и в отношении других святых, распространявших христианство среди язычников, напр.: св. Григорий Просветитель, апостол Армении, св. Стефан, апостол Перми и др. В богослужебной литературе такие святые называются равноапостольными. 2. Богослужебная книга, содержащая часть Нового Завета Деяния и Послания св. апостолов. В книге также приведено годовое богослужебное расписание новозаветных чтений с указанием прокимнов и аллилуорий. Текст Деяний и Посланий св. апостолов разделен на [зачала](#).

АРТОС (греч, хлеб) - квасной (дрожжевой) хлеб, освящаемый в день Пасхи. Артос раздается мирянам в субботу пасхальной недели. Символически изображает ягненка, который закалывался иудеями в пасхальную ночь.

АРХИДЬЯКОН - старший дьякон в монашествующем духовенстве. Звание архидьякона дается в качестве награждения.

АРХИЕПИСКОП (греч. старший среди епископов) - первоначально архиерей, глава крупной церковной области, объединяющей несколько епархий. [ЕПИСКОПЫ](#), Управляющие епархиями, были подчинены архиепископу. Впоследствии архиепископами стали называться архиереи, управляющие крупными епархиями. В настоящее время в Русской православной церкви титул "архиепископ" является почетным, предшествует титулу "[митрополит](#)".

АРХИЕРЕЙ (греч. старший священник, начальник священников) - священнослужитель, относящийся к третьей, высшей степени священства. Имеет благодать совершать все таинства (в т.ч. [рукоположение](#)) и руководить церковной жизнью. Каждый архиерей (кроме викариев) управляет епархией. В древности архиереи делились по объему административной власти на епископов, архиепископов и митрополитов, в настоящее время эти звания сохраняются как почетные титулы. Из числа архиереев поместный собор избирает патриарха (пожизненно), который осуществляет руководство церковной жизнью поместной церкви (некоторые поместные церкви возглавляются митрополитами или архиепископами). Согласно учению церкви, апостольская благодать, принятая от Иисуса Христа, передается через рукоположение архиереям от самых апостольских времен и т.о. в церкви осуществляется благодатная преемственность. Рукоположение в архиереи совершается собором архиереев (должно быть по крайней мере два рукополагающих архиерея - 1 правило св. Апостолов; согласно 60 правилу Карфагенского поместного собора 318 г. - не менее трех). Согласно 12 правилу Шестого Вселенского собора (680-681 гг. Константинополь) архиерей должен быть безбрачен, в настоящей церковной практике принято поставлять в архиереи из монашествующего духовенства. К архиерею принято обращаться: к епископу "Ваше Преосвященство", к архиепископу или митрополиту - "Ваше Высокопреосвященство"; к патриарху "Ваше Святейшество" (к некоторым восточным патриархам - "Ваше Блаженство"). Неофициальное обращение к архиерею - "владыко".

АРХИМАНДРИТ - монашеский чин. В настоящее время дается как высшая награда монашествующему духовенству; соответствует протоиерею и протопресвитеру в белом духовенстве. Чин

архимандрита появился в Восточной Церкви в V в. - так именовались избранные архиереем из игуменов лица для надзора над монастырями епархии. Впоследствии наименование "архимандрит" перешло к начальникам важнейших монастырей и затем к монашествующим лицам, занимающим церковно-административные должности.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

БЕССРЕБРЕНИК - святой, раздавший свое имущество и живший, не принимая денег. Напр. - св. бессребреники Козьма и Дамиан.

БИБЛЕЙСКИЕ ПЕСНИ - девять библейских текстов, которые служат темами для песен канона. Первоначально библейские песни читались во время богослужения, в VI - VII вв. к ним стали составлять песнопения, посвященные церковному воспоминанию данного дня (праздника или святого). Эти песнопения образовали канон, а сами библейские песни стали выходить из богослужебного употребления. В настоящее время библейские песни читаются только на богослужениях утрени во время Великого поста. Первой библейской песнью является песнь пророка Моисея после перехода евреями Красного (Чермного) моря (Исх, 15; 1-19). Вторая - песнь Моисея (перед смертью): наставление евреям и напоминание о наказании, которому они себя подвергают, отступая от Бога (Втор. 32; 1-43). Третья - песнь Анны о рождении сына Самуила (последнего израильского судьи) (1 Цар. 2; 1-11). Четвертая - песнь пророка Аввакума прославление Господа (Авв. 3; 1-19). Пятая - песнь пророка Исайи "От ноши утреннует дух мой" (Ис. 26; 9-19). Шестая - песнь пророка Ионы из чрева кита (Ион. 2; 3-10). Седьмая и восьмая - песни трех еврейских отроков, которые за исповедание веры в Бога и отказ поклониться языческим богам были брошены в печь повелением вавилонского царя и невредимо сохранились (седьмая Дан. 3; 26-56, восьмая - Дан. 3; 67-88). Эти песни сохранились только в греческих переводах и отсутствуют в каноническом тексте книги пророка Даниила. Девятая - песнь Пресвятой Богородицы "Величит Душе Моя Господа" (Лк. 1; 46-55) и

песнь Захарии о рождении сына - Иоанна Крестителя (Лк. 1; 68-79). По причине сложности и суровости второй библейской песни, в большинстве канонов (кроме Великого канона св. Андрея Критского) она отсутствует.

БЛАГОВЕРНЫЙ - царь или князь, много способствовавший укреплению православия и причисленный церковью к лику святых; напр. - благоверный князь Александр Невский.

БЛАГОВЕСТ - колокольный звон, которым верующие оповещаются о начале богослужения - мерные удары в один большой колокол.

БЛАГОВЕЩЕНИЕ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадцатых. Празднуется 25 марта ст. ст. (7 апреля нов. ст.). В этот день вспоминается явление Деве Марии архангела Гавриила, возвестившего ей о будущем рождении Иисуса Христа - Спасителя: "Радуйся, Благодатная! Господь с Тобою; благословенна Ты между женами... Ты обрела благодать у Бога; и вот зачнешь во чреве, и родишь Сына, и наречешь Ему имя Иисус. Дух Святый найдет на Тебя, и сила Всевышнего осенит Тебя; посему и рождаемое святое наречется Сыном Божиим" (Лк. 1; 28, 30-31, 35).

БЛАГОДАРСТВЕННЫЕ МОЛИТВЫ - пять молитв, читаемых верующими после причащения. Содержатся в [МОЛИТВОСЛОВЕ](#) и [следованной псалтири](#).

БЛАГОСЛОВЕНИЕ - 1. Возглас священника или архиерея, которым начинается богослужение. Различаются возгласы: литургийный ("Благословенно царство..."; им же начинаются чин крещения и чин венчания), Всенощного бдения ("Слава Святей...") и обычный ("Благословен Бог наш..."; перед остальными богослужениями). 2. Осенение крестным знамением верующих, совершаемое священником или архиереем. Благословение совершается в определенные моменты богослужения с возгласом "Мир всем".

БЛАГОСЛОВЕННЫ - тропари, посвященные Воскресению Христову, поются на утрени в воскресения всего года, кроме праздников Пасхи, Пятидесятницы, Входа Господня в Иерусалим и второго воскресения после Пасхи. Называются до первому слову припева к тропарям - "Благословен еси Господи, научи мя оправданием Твоим".

БЛАЖЕННЫ - молитвословие, состоящее из евангельских стихов (Мф. 5; 312; "Блаженны нищие духом..."). Поется третьим антифоном литургии (или изобразительных) в воскресения и некоторые из праздников.

БЛАЖЕННЫЙ - 1. Эпитет, связанный в православной церкви с именами двух выдающихся богословов Западной Церкви - св. Августина, епископа Иппонийского (Сев. Африка, 354 - 430 гг.) и св. Иеронима Стридонского (Италия, 347 - 420 гг.). 2. См. юродивый.

БЛАГОЧИННЫЙ - священник, назначенный епархиальным архиереем для наблюдения за церковноприходской жизнью храмов одной из частей епархии - благочиния.

БОГОРОДИЧЕН - тропарь, обращенный к Пресвятой Богородице.

БОГОСЛУЖЕБНЫЕ КНИГИ - см. [книги богослужебные](#).

БОГОСЛУЖЕБНЫЕ КРУГИ - определенная повторяющаяся последовательность богослужений или составляющих их молитвословий. 1. Суточный богослужебный круг - последовательность богослужений одного дня. Полный суточный богослужебный круг состоит из девятого часа, вечерни, повечерия, полунощницы, утрени, первого, третьего и шестого часов, изобразительных или литургии. Этот порядок меняется в дни, когда совершается Всенощное бдение (опускаются повечерие и полунощница), некоторые дни Великого поста, а также накануне праздников Рождества Христова и Крещения. В настоящее время порядок суточного богослужебного круга в приходской практике обычно не соблюдается - опускаются девятый час, повечерие и полунощница. Богослужения суточного богослужебного круга содержатся в часослове. По древней традиции богослужебные сутки начинаются с вечера. 2. Седмичный богослужебный круг - тематическая последовательность богослужений в пределах одной недели. Богослужение понедельника посвящено бесплотным силам - ангелам Господним; вторника - пророкам и Иоанну Крестителю; четверга - апостолам, святителям и, особенно, Николаю Чудотворцу, архиепископу ликийского города Миры (Малая Азия, IV в.); среды и пятницы - воспоминанию крестной смерти Иисуса Христа; субботы - поминовению умерших христиан; богослужение воскресного дня посвящено воскресению Господа Иисуса Христа. Службы -

совокупность изменяемых составных частей богослужения седмичного богослужебного круга - содержатся в октоихе. Богослужение седмичного богослужебного круга подчинено одному из восьми гласов и т.о. образуются восьминедельные гласовые циклы, повторяющиеся в течение года несколько раз. Счет гласов начинается со дня Пасхи с первого гласа. Первым днем седмичного богослужебного круга считается воскресение. 3. Годовой богослужебный круг - тематическая последовательность богослужений в течение года. Различаются подвижный и неподвижный годовые богослужебные круги. Неподвижный годовой богослужебный круг - связанный с солнечным календарем - включает богослужение неподвижных двенадцатых и других праздников и каждодневные празднования святых. Подвижный годовой богослужебный круг - связанный с лунным календарем (см. пасхалия) - включает богослужения Великого поста (и трех предшествующих недель) и Пятидесятницы. Службы неподвижного годового богослужебного круга содержатся в минеях, подвижного - в Триоди Постной (Великого поста) и Триоди Цветной (Пятидесятницы). Соединение подвижного и неподвижного годовых богослужебных кругов осуществляется при помощи приводимых в уставе Марковых глав (названных по имени их составителя монаха Марка). Богослужение каждого дня представляет собой соединение почти неменяющейся основы из молитвословий суточного богослужебного круга с изменяемыми молитвословиями, связанными с богослужебной тематикой данного дня из минеи и октоиха или триоди (Постной или Цветной), причем во время Великого поста и Пятидесятницы молитвословия из октоиха почти не используются.

БОГОЯВЛЕНИЕ см. [Крещение Господне](#).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ВАИЙ НЕДЕЛЯ - праздник Входа Господня в Иерусалим. Название происходит от обычая приходить в этот день в храм с ветками пальмы (вайя - от греч. ветка), подобно тому, как жители Иерусалима встречали Иисуса с пальмовыми ветвями (см. Ин.12, 13).

На Руси вместо пальмовых ветвей приносят ветки вербы, откуда происходит русское название праздника - Вербное воскресение.

ВВЕДЕНИЕ ВО ХРАМ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 21 ноября ст.ст. (4 декабря нов.ст.). Установлен на основании церковного предания. В этот день вспоминается, как благочестивые родители девы Марии Иоаким и Анна привели Ее в трехлетнем возрасте в иерусалимский храм, чтобы исполнить свой обет - посвятить Ее Богу. Согласно преданию, Мария с этого времени жила и воспитывалась при храме до своего обручения праведному Иосифу.

ВЕЛИКАЯ СУББОТА - суббота страстной седмицы. В этот день вспоминается погребение тела Иисуса Христа. На утрени поются непорочны с похвалами (стихи псалма поются хором, похвалы - краткие молитвословия - читаются чтецом после стихов псалма). После Великого славословия совершается крестный ход с плащаницей и затем читаются паримии, Апостол и Евангелие (Мф. 27; 6266). После утрени читаются часы и изобразительны (изобразительны состоят из блаженны, Символа веры, молитвы "Отче наш" и других). Литургия Василия Великого начинается с вечерни. Во время вечерни читаются пятнадцать паримии, содержащих ветхозаветные пророчества о Иисусе Христе, затем читается и поется ветхозаветная песнь трех еврейских отроков в "вавилонской печи" (Дан. 3; 5788). Перед чтением Апостола вместо трисвятого поется крещальная песнь "Елицы во Христа креститесь...". Вместо херувимской песни поется молитва "Да молчит всяка плоть человека...". Задостойник - "Не рыдай, Мене, Мати...". Евангелие читается о воскресении Иисуса Христа (Мф. 28; 120).

ВЕЛИКИЕ ПРАЗДНИКИ - важнейшие праздники православной церкви. В день великого праздника совершается Всенощное бдение "и вся служба праздника совершается по уставу" (Типикон). К великим праздникам принадлежат (в скобках указывается новый стиль): Пасха, двенадесятые праздники, Обрезание Господне 1(14) января; Рождество Иоанна Предтечи 24 июня (7 июля), день памяти св. первоверховных апостолов Петра и Павла 29 июня (12 июля), Усекновение главы Иоанна Предтечи 29 августа (11 сентября), Покров Пресвятой Богородицы 1(14) октября.

ВЕЛИКИЙ ПОСТ - важнейший из многодневных постов, начинается за семь недель до праздника Пасхи и кончается субботой Страстной седмицы. Великому посту предшествуют три подготовительные недели. Богослужения, напоминающие о приближении Великого поста, начинаются в воскресенье - в "неделю о мытаре и фарисее" (Лк. 18; 10-14. Называется по евангельскому литургическому чтению в этот день). Затем следует сплошная седмица, оканчивающаяся воскресением, посвященным притче о блудном сыне - "неделя о блудном сыне" (Лк. 15; 11-32. Называется по литургическому чтению этого дня). Следующее воскресенье - "мясопустная неделя" - посвящено Страшному суду (см. Мк. 16; 9-20), с понедельника начинается масленица, оканчивающаяся воскресением - "сыропустной неделей", в этот день воспоминается изгнание Адама из рая. С понедельника начинается Великий пост. Молитвословия Великого поста отличаются покаянным настроением, на всех богослужениях читается покаянная молитва св. Ефрема Сирина (IV в.) "Господи и Владыко живота моего...". Во время Великого поста в среды и пятницы, а также в понедельник и вторник Страстной седмицы и в четверг пятой недели совершается литургия Преждеосвященных Даров (кроме дня Великой пятницы); по субботам и в шестое воскресенье совершается литургия Иоанна Златоуста; в остальные воскресения, а также в четверг и субботу Страстной седмицы - литургия Василия Великого; в понедельник, вторник и четверг литургия не совершается. В первые четыре дня Великого поста на повечерии читается Великий канон св. Андрея Критского (VIII в.). Каждое воскресенье Великого поста имеет особое воспоминание. В первое воскресенье после литургии совершается чин Торжества православия, установленный в память восстановления почитания икон в 842 г. в Византии. Второе воскресенье посвящено св. Григорию Паламе, архиепископу города Солунь (совр. Салоники, Греция), византийскому богослову-исихасту (XIV в.). Третье воскресенье, называемое Крестопоклонной неделей посвящено поклонению Кресту (поклонение совершается от воскресения до пятницы). Четвертое воскресенье посвящено св. Иоанну Лествичнику, игумену монастыря Синайской горы, автору "Лествицы" (VI - VII вв.). В четверг пятой недели на утрени снова читается канон св. Андрея Критского, а также читается канон в

память св. Марии Египетской и ее житие (отчего все богослужение, длящееся несколько часов, получило название "стояние Марии Египетской"). Суббота пятой недели посвящена воспоминанию избавления Константинополя в 626 г. от персидского и аварского нашествия, в память чего читается Великий акафист Пресв. Богородицы (этот день также называется "Похвала Пресвятой Богородицы" или "Суббота Акафиста"). Пятое воскресенье посвящено св. Марии Египетской, подвизавшейся в Палестине в VI в. Суббота шестой недели - "Лазарева суббота" - посвящена воспоминанию воскрешения Лазаря (см. Ин. II; 146). В шестое воскресенье отмечается праздник Вход Господень в Иерусалим. Следующая, последняя неделя называется Страстной седмицей. О богослужении в эти дни см. Страстная седмица, Великий четверток, Великий пяток, Великая суббота. Тексты богослужений Великого поста содержатся в Триоди Постной.

ВЕЛИКИЙ ПЯТОК (ВЕЛИКАЯ ПЯТНИЦА) - пятница Страстной седмицы. В этот день совершается воспоминание Распятия и погребения Иисуса Христа. Литургия в этот день не совершается (если Великий пяток совпадает с праздником Благовещения, совершается литургия Иоанна Златоуста). Во время утрени читаются Двенадцать Евангелий двенадцать евангельских текстов, посвященных страданиям Иисуса Христа: 1е Евангелие - Ин. 13; 31-18; 1; 2е Ин. 18; 128; 3е - Мф. 26; 57-75; 4е - Ин. 18; 28-19; 16; 5е - Мф. 27; 337; 6е - Мк. 15; 1632; 7е - Мф. 27; 3354; 8е - Лк. 23; 32-49; 9е - Ин. 19; 2537; 10е - Мк. 15; 4347; 11е - Ин. 19; 3842; 12е - Мф. 27; 6266. Т.к. богослужебный день начинается с вечера, то утренняя обычно служится вечером в четверг. Совершаемые утром Великого пятка Царские часы (составлены Кириллом Александрийским (IV в. Египет)) состоят из иных псалмов, нежели обычные часы: 1 час - 5, 2, 21 пс; 3-й - 34, 108, 50; 6-й - 53, 139, 90; 9-й - 68, 69, 85; после псалмов читаются паримии, Апостол, Евангелие (1 час - Мф. 27; 156; 3-й - Мк. 15; 1641; 6-й - Лк. 23; 32-49; 9-й - Ин. 18; 2819; 37). Изобразительны, следующие после царских часов, состоят из блаженны, Символа веры, молитвы "Отче наш" и некоторых других, 33 псалма. Вечером Великого пятка служатся вечерня и повечерие. На вечерне читаются Апостол и Евангелие (евангелие составное - т.е. состоящее из различных Евангелий: Мф. 27; 138; Лк. 23; 3943;

Мф. 27; 3954; Ин. 19; 3137; Мф. 27; 5561), совершается вынос плащаницы.

ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕРТОК (ВЕЛИКИЙ ЧЕТВЕРГ) - четверг Страстной седмицы. В этот день вспоминается Тайная Вечера Иисуса Христа с учениками, Гефсиманское моление, взятие под стражу Иисуса Христа и суд у первосвященников и прокуратора Иудеи Понтия Пилата. На утрени читается Евангелие о Тайной Вечери (Лк. 22; 139). После утрени совершаются часы - первый (с чтением паримии), третий, шестой и девятый. После девятого часа читаются изобразительны, состоящие из блаженны, Символа веры, молитвы "Отче наш" и некоторых других. Литургия Василия Великого начинается с вечерни. На вечерне читаются паримии, после которых следуют литургийные Апостол и Евангелие (евангелие составное - состоящее из текстов различных евангелий: Мф. 26; 120; Ин. 13; 317; Мф. 26; 2139; Лк. 22; 4345; Мф. 26; 4027; 2). Вместо херувимской песни трижды поется молитва "Вечери Твоя Тайная днесь...". Вечером в Великий четверток совершается малое повечерие. В кафедральных соборах при архиерейском богослужении после литургии архиереем совершается чин умовения ног сослужащим с ним священникам.

ВЕЛИЧАНИЕ - краткое песнопение, прославляющее Иисуса Христа, Богородицу или кл. святого. Начинается со слова "Величаем" (или "Ублажаем"). Поётся в праздничные дни на утрени после полиелея и на литургии после отпуста.

ВЕНЦЫ - короны, возлагаемые на жениха и невесту во время венчания.

ВЕНЧАНИЕ - богослужение, во время которого совершается таинство брака благословляется и освящается христианский брак. Венчание совершается священником (очень редко архиереем), причем принято, чтобы священник был из белого (немонашесствующего) духовенства. В практике православной церкви венчание принято совершать после обручения. Венчание происходит так: по обручении жених и невеста, держа зажженные свечи, входят из притвора в храм (или же от западной стены храма подходят ближе к алтарю) и становятся на белый плат, лежащий перед аналоем с крестом и Евангелием. Священник, спросив о твердости их намерения, возглашает благословение и великую ектению, читает иерейские

молитвы и затем с благословением возлагает венцы на головы жениха и невесты и трижды возглашает тайносовершительную молитву "Господи, Боже наш, славою и честью венчай их". Возглашается прокимен и читаются Апостол (Еф. 5; 2033) и Евангелие (Ин. 2; 111), произносятся ектения и поется молитва "Отче наш". Венчающиеся пьют из чаши с вином и затем священник трижды обводит их вокруг аналоя, в это время хор поет тропари "Исайе ликуй...", "Святити мученицы...", "Слава Тебе Христе Боже", после чего священник снимает венцы, читает завершающие иерейские молитвы и произносит отпуст. В православной церкви венчание разрешается совершать и над вступающими во второй или третий брак, однако чин второбрачного венчания менее торжественен, с чтением покаянных молитв. В Русской православной церкви венчание не совершается во все посты, на пасхальной неделе, на святках, в дни накануне двенадесятих праздников и воскресения (т.е. в субботу), а также накануне среды и пятницы (т.е. во вторник и четверг).

ВЕЧЕРНЯ - общественное богослужение, совершаемое вечером. Вечерня различается вседневная, малая и великая. Вседневная вечерня совершается в будние дни, малая вечерня перед всенощным бдением, великая вечерня - под праздники и воскресения. В чин великой вечерни входят: благословение; пение предначинательного псалма (во время которого священник читает светильничные молитвы и кадит храм); великая ектения; пение стихов 1, 2 и 3 псалмов, стихир на "Господи воззвах", догматика; вход с кадилом; пение "Свете тихий" - гимна первых веков христианства; прокимен (в некоторые дни читаются паримии); сугубая ектения; пение вечерней молитвы "Сподоби, Господи, в вечер сей без греха сохраниться нам..." (в праздники совершается лития), пение стихир на стиховны; молитвы праведного Симеона "Ныне отпускаеши" (Лк. 2; 29-30); трисвятое: молитва Св. Троице; "Отче наш"; "Богородице Дево, радуйся"; тропари; отпуст. На вседневной вечерне предначинательный псалом читается, а не поется, не совершается входа и не читаются паримии, вместо первых трех псалмов читается рядовая кафизма. Малая вечерня является сокращением вседневной. Соединение великой вечерни, утрени и первого часа называется всенощным бдением. Чин вечерни входит также в состав литургии

Преждеосвященных Даров и литургии Василия Великого в Великий четверток и Великую субботу.

ВИКАРИИ (лат. наместник) архиерей, не имеющий своей епархии и помогающий в управлении другому архиерею.

ВОДООСВЯЩЕНИЕ - освящение воды, совершаемое священником (или архиереем) троекратным погружением креста и благословением. Освященная вода используется для освящения дома, различных предметов, ее пьют с целью духовного укрепления. Водоосвящение бывает великое и малое. Великое совершается накануне и в день праздника Богоявления (Крещения), малое в дни храмовых и некоторых других праздников (Преполовления Пятидесятницы, Происхождения честных древ и др.), а также по желанию верующих в любой день. В чин великого освящения воды входят благословение, тропари, паримии (Ис. 35; 110; 55; 113; 12; 36), чтение Апостола (1 Кор. 10; 14) и Евангелия (Мк. 1; 912), великая ектения, иерейские молитвы, благословение воды и погружение креста при пении крещенского тропаря, отпуст. В чин малого освящения входят тропари, 142 пс., 50 пс., чтение Апостола и Евангелия, ектения, благословение воды и погружение креста, отпуст. Чин малого и великого освящения воды содержится в требнике (чин великого освящения также в месячной минее за январь).

ВОЗГЛАС - краткое молитвословие, провозглашаемое священником или архиереем. Некоторые возгласы являются завершением тихо читаемой молитвы.

ВОЗДВИЖЕНИЕ КРЕСТА ГОСПОДНЯ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадцатых. Празднуется 14 сентября ст.ст. (27 сентября нов.ст.). Установлен в память обретения Креста Господня, которое произошло, согласно церковному преданию, в 326 г. вблизи Иерусалима на месте Распятия Иисуса Христа - Голгофе. Крест был найден приехавшей в Палестину царицей Еленой (матерью императора Константина Великого) и иерусалимским патриархом Макарием и воздвигнут на месте обретения, чтобы Ему мог поклониться сошедшийся народ. В память крестных страданий Иисуса Христа в день праздника установлен строгий пост.

ВОЗДУХ - большой четырехугольный покров, которым покрываются покрытые покровцами дискос и потир. Воздух

символически изображает плащаницу, которой было обвито тело Иисуса Христа (см. Лк. 23; 53).

ВОЗНЕСЕНИЕ ГОСПОДНЕ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадцатых. Празднуется на сороковой день после Пасхи - в четверг шестой недели. В этот день вспоминается восшествие Иисуса Христа на небо и обетование о Его втором пришествии. Явившись Своим ученикам после Воскресения, на сороковой день Иисус вывел их из Иерусалима "и, подняв руки Свои, благословил их. И когда благословлял их, стал отделяться от них и возноситься на небо". (Лк, 24; 51). "И облако взяло Его из вида их. И когда они смотрели на небо, во время восхождения Его, вдруг предстали им два мужа в белой одежде и сказали: мужи Галилейские! что вы стоите и смотрите на небо? Сей Иисус, вознесшийся от вас на небо, придет таким же образом, как вы видели Его восходящим на небо" (Деян. 1; 9П).

ВРАТА ЦАРСКИЕ - главные врата иконостаса - двухстворчатые двери напротив престола. Предназначены исключительно для входа священнослужителей во время богослужения. Обычно на царских вратах помещаются иконы Благовещения и четырех евангелистов.

ВСЕНОЩНОЕ БДЕНИЕ - общественное богослужение, совершаемое вечером под праздники и воскресения. Состоит из соединения великой вечерни, праздничной утрени и первого часа. Всенощное бдение служится с особой торжественностью - на великой вечерне совершается вход, поются стихи 1, 2 и 3 псалмов, читаются паримии, в некоторые дни совершается лития, утренья начинается с шестопсалмия, поются полиелей, ипакои и антифоны, стихиры на 50 пс., катавасии к канону, читается Евангелие.

ВХОД - действие: торжественный вход священнослужителей в алтарь через врата царские. На вечерне совершается "вход с кадилом" перед каждением алтаря и пением "Свете тихий". На литургии совершается "малый вход", или "вход с Евангелием" (после пения антифонов), и "великий вход", или "вход с дарами" (предлагаемыми для евхаристии или преждеосвященными). Во время великого входа дары переносятся с жертвенника на престол. На литургии Иоанна Златоуста и Василия Великого великий вход совершается во время пения херувимской песни, кроме дней Великого четверга и Великой субботы. В эти два дня, так же как и

в дни, когда совершается литургия Преждеосвященных Даров, во время великого входа поются особые песнопения. Происхождение входа таково: в древности Евангелие и дары хранились в храме в отдельных помещениях - ризнице и жертвеннике и внесение их в алтарь совершалось с особой торжественностью; впоследствии ризница и жертвенник были перенесены в алтарь, но вход сохранился как составная часть богослужения. Согласно некоторым литургическим толкованиям малый вход символизирует выход Иисуса Христа на проповедь, а великий - шествие Иисуса Христа на страдание и смерть.

ВХОД ГОСПОДЕНЬ В ИЕРУСАЛИМ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадцатых. Празднуется в шестое воскресение Великого поста (за неделю до Пасхи). В этот день вспоминается встреча иерусалимским народом Иисуса Христа как Царя и Мессии, въезжавшего в город "на ослиати" в сопровождении апостолов. "Множество народа, пришедшего на праздник, услышав, что Иисус идет в Иерусалим, взяли пальмовые ветви, вышли навстречу Ему и восклицали: "Осанна! Благословен грядущий во имя Господне, Царь израилев" (Ин. 12; 12-13). "Осанна Сыну Давидову! Благословен грядущий во имя Господне! Осанна в вышних!" (Мф. 21; 9). На Востоке существует традиция в день праздника приходить в храм с пальмовыми ветвями, в России приносят ветки вербы. Отсюда произошли другие названия праздника Ваий Неделя и Вербное воскресение. ГЛАС - в византийском церковном пении один из восьми диатонических ладов, имеющий свой господствующий и конечный тоны. В древнерусском пении гласы преобразовались в суммы различных диатонических полевых в объеме трихордов и тетрахордов. Полевки одного гласа не одинаковы (как в греческом, так и в русском пении) для ирмосов, прокимнов, тропарей и стихир (за некоторым исключением). Однако музыкальная основа попевок сохраняется. Восемь гласов составляют т.н. систему "осмогласия" (т.е. восьмигласия), которая охватывает почти весь основной фонд церковной музыки. Большинство песнопений (из октоиха) богослужений одной недели подчинено одному из восьми гласов. Восемь недель образуют восьминедельный гласовый цикл, повторяющийся в течение года несколько раз (см. богослужебные круги).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ГЛАС - в византийском церковном пении один из восьми диатонических ладов, имеющий свой господствующий и конечный тоны. В древнерусском пении гласы преобразовались в суммы различных диатонических полевых в объеме трихордов и тетрахордов. Полевки одного гласа не одинаковы (как в греческом, так и в русском пении) для ирмосов, прокимнов, тропарей и стихир (за некоторым исключением). Однако музыкальная основа попевок сохраняется. Восемь гласов составляют т.н. систему "осмогласия" (т.е. восьмигласия), которая охватывает почти весь основной фонд церковной музыки. Большинство песнопений (из октоиха) богослужений одной недели подчинено одному из восьми гласов. Восемь недель образуют восьминедельный гласовый цикл, повторяющийся в течение года несколько раз (см. богослужебные круги).

ГОРНЕЕ МЕСТО (горнее - слав. высокое) - место в алтаре между престолом и восточной стеной. На горнем месте помещаются кафедры для архиереев и священников.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ДАРОНОСИЦА - переносная дарохранительница, используемая священником для причащения дарами (например в больнице и т.п.).

ДАРОХРАНИТЕЛЬНИЦА - священный сосуд, в котором хранятся преждеосвященные дары. Дарохранительница обычно устанавливается на престоле; в некоторых храмах на Ближнем Востоке для дарохранительницы предусматривается особое место в алтаре. Современные напрестольные дарохранительницы с ковчежцем для даров делаются по форме изображающими храм. Небольшие переносные дарохранительницы называют дароносицами.

ДАРЫ СВЯТЫЕ - хлеб и вино, освященные и преосуществленные в плоть и кровь Христовы во время совершения

евхаристии. Преждеосвященными, или запасными, дарами называются освященные дары, оставленные для совершения литургии Преждеосвященных Даров, а также для совершения причастия вне храма - больных, умирающих и т.д. Для хранения преждеосвященных даров освященный и раздробленный агнец чмокается в освященном вине и затем высушенным помещается в дарохранильницу. Приготовление запасных даров совершается в Великий Четверток.

ДВЕРИ ДЬЯКОНСКИЕ - две одностворчатые двери, расположенные в иконостасе по сторонам от врат царских (в небольших храмах и приделах дяконская дверь делается с одной стороны). В отличие от царских врат, дяконские двери служат для входа в алтарь церковнослужителей и духовенства в богослужбное и в не богослужбное время. Название происходит от традиции изображать на дяконских дверях первомученика дякона Стефана (1 в.) и римского архидякона Лаврентия (III в.). Иногда на дяконских дверях помещаются изображения архангелов.

ДВУНАДЕСЯТЫЕ ПРАЗДНИКИ - двенадцать важнейших после Пасхи праздников. Есть неподвижные и подвижные. Неподвижными являются (в скобках указывается новый стиль): Рождество Христово 25 декабря (7 января), Крещение Господне, или Богоявление 6 (19) января, Сретение Господне 2 (15) февраля, Преображение Господне 6 (19) августа, Благовещение Пресвятой Богородицы 25 марта (7 апреля), Успение Пресвятой Богородицы 15 (28) августа, Воздвижение Креста Господня 14 (27) сентября, Рождество Пресвятой Богородицы 8 (21) сентября, Введение во храм Пресвятой Богородицы 21 ноября (4 декабря). Подвижными являются Вход Господень в Иерусалим - шестое (последнее) воскресенье Великого поста, Вознесение Господне - сороковой день от Пасхи, Пятидесятница, или День Святой Троицы (Сошествие Святого Духа на апостолов) - пятидесятый день от Пасхи.

ДЕИСИС (греч. моление) - композиция из трех икон - в центре икона Иисуса Христа, слева икона обращенной к Нему Богородицы, справа - Иоанна Крестителя.

ДЕИСИСНЫЙ ЧИН - много иконная композиция, в центре которой находятся три иконы деисиса, а далее по обеим сторонам симметрично расположены иконы архангелов, апостолов и других святых. Деисисный чин является частью иконостаса.

ДИКИРИИ (греч. двухсвечник) - подсвечник для двух свечей - принадлежность архиерейского богослужения. Согласно литургическим толкованиям две свечи соответствуют двум естествам Иисуса Христа. Во время богослужения дикирием и трикирием архиерей благословляет молящихся.

ДИСКОС (греч. священный сосуд) - блюдо на подножии с изображением младенца Иисуса. Во время проскомидии на дискос полагаются агнец и частицы из просфор. Во время евхаристического канона на дискосе совершается освящение и преосуществление агнца. Согласно литургическим толкованиям дискос символически изображает Вифлеемские ясли, а также гроб, в котором было погребено тело Иисуса Христа.

ДОГМАТИК - краткое песнопение догматического содержания, посвященное Богородице. Существуют восемь догматиков - соответственно восьми гласом. Догматик поется на воскресной вечерне (на малой и на великой) после пения стихир на "Господи воззвах". Содержится в Октоихе.

ДЬЯКОН (греч. служитель) - священнослужитель, относящийся к первой, низшей степени духовенства. Дьякон имеет благодать непосредственно участвовать в совершении священником или архиереем таинств, но не может совершать их самостоятельно (кроме крещения, которое могут при необходимости совершать и миряне). Во время богослужения дьякон приготавливает священные сосуды, возглашает ектению и т.п. Поставление в дьяконы совершается архиереем через рукоположение.

ДУХОВЕНСТВО - священнослужители. Различается белое (немонашествующее) и черное (монашествующее) духовенство.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЕВАНГЕЛИЕ НАПРЕСТОЛЬНОЕ - богослужебная книга, содержащая текст Четвероевангелия (т.е. четырех Евангелий - от Матфея, от Марка, от Луки и от Иоанна) и расписание евангельских богослужебных чтений. Текст Четвероевангелия разделен на зачала. Чтение Евангелия входит в богослужения литургии, праздничной утрени, царских часов и некоторые другие. За исключением времени

чтения, напрестольное Евангелие всегда находится в алтаре на престоле.

ЕВАНГЕЛИСТ - автор одного из четырех Евангелий, входящих в Новый Завет. Евангелистами являются св. апостол Матфей, св. апостол Марк, св. апостол Лука и св. апостол Иоанн.

ЕВХАРИСТИЧЕСКИЙ КАНОН - канон евхаристический.

ЕВХАРИСТИЯ (греч. благодарение) - таинство православной церкви, иначе называемое таинством причащения. Таинство евхаристии было установлено Иисусом Христом на Тайной Вечере. По учению православной церкви при совершении таинства евхаристии хлеб и вино преосуществляются в плоть и кровь Иисуса Христа, которыми совершается причащение. Евхаристия совершается на литургии во время евхаристического канона.

ЕКЗАПОСТИЛАРИЙ (греч. посылаю) - краткое песнопение, которое поется или читается на воскресной утрени перед стихирами на хвалитны. По содержанию соответствуют евангельскому чтению на утрени. В византийских храмах для пения екзапостилария певчий выходил (посылался) в середину храма, откуда и происходит название.

ЕКТЕНИЯ (греч. тянуть) - молитвословие, начинающееся с призыва к молитве и состоящее из ряда прошений и заключительного возгласа, прославляющего Бога. Ектения произносится дьяконом или священником, заключительный возглас - священником. После каждого прошения хор поет "Господи, помилуй" или "Подай, Господи". Ектений различаются по содержанию и числу прошений: великая или мирная ектения - наиболее полная (около десяти прошений), малая - из одного прошения, сугубая (т.е. усиленная), просительная и др. На различных богослужениях в ектению вставляются прошения, относящиеся к данному богослужению. Употребление в богослужении ектений начинается со II - III вв.

ЕЛЕЙ - растительное масло, используемое для елеопомазания, елеосвящения и литии. Образ масла как символа Божьей милости часто встречается в Священном Писании.

ЕЛЕОПОМАЗАНИЕ - помазание елеем, символически изображающее излияние Божией милости на помазуемого.

Елеопомазание совершается: а) на утрени с полиелеем после чтения Евангелия, б) над крещаемыми перед крещением.

ЕЛЕОСВЯЩЕНИЕ - таинство православной церкви, совершаемое над больными. Таинство елеосвящения установлено на основании слов ап.Иакова в Соборном послании: "Болен ли кто из вас, пусть призовет пре свитеров Церкви, и пусть помолятся над ним, помазав его во имя Господне. И молитва веры исцелит болящего, и восстановит его Господь; и если он соделал грехи, простятся ему" (Иак. 5; 14-15). Елеосвящение совершается священниками или архиереями. Совершение елеосвящения желательно несколькими (согласно требнику - семью) священниками (отсюда др. назв. - соборование), но допускается и одним. Чин елеосвящения состоит из благословения, начала обычного, канона, ектений о болящем, освящения елея с иерейской молитвой, семь раз читаются Апостол и семь раз Евангелие, после каждого чтения Апостола и Евангелия произносится ектения и читается тайносовершительная молитва с помазыванием больного елеем. После седьмого, последнего помазания священник кладет больному Евангелие на голову и читает разрешительную молитву. Елей в таинстве елеосвящения обычно используют смешанный с вином.

ЕПАРХИЯ (греч. область) — церковно-административная единица, управляется архиереем. Епархии разделены на благочиния, состоящие из нескольких приходов. Границы епархий, как правило, совпадают с административным делением страны.

ЕПИСКОП (греч. надзирающий, надсматривающий) - священнослужитель третьей, высшей степени священства, иначе архиерей. Первоначально слово "епископ" обозначало архиерейство как таковое, вне зависимости от церковно-административного положения (в таком смысле оно употребляется в посланиях св. ап. Павла), впоследствии, когда архиереи стали различаться на епископов, архиепископов, митрополитов и патриархов, слово "епископ" стало как бы означать первую категорию из вышеперечисленных и в первоначальном смысле было заменено словом "архиерей".

ЕПИТИМИЯ (греч. наказание) — духовно-исправительные меры, накладываемые священником или архиереем на

исповедующегося. Епитимия может состоять в посте, усиленной молитве и т.п.

ЕПИТРАХИЛЬ (греч. шея) - принадлежность богослужебного облачения священника и архиерея - длинная лента, огибающая шею и обоими концами спускающаяся на грудь, спереди сшита или скреплена пуговицами, надевается поверх подризника или рясы. Символизирует благодатные дарования священника как священнослужителя. Архиерей носит епитрахиль в знак сохранения иерейских благодатных дарований. Без епитрахили священник и архиерей не могут священнодействовать. В крайних случаях (например, в условиях гонений на церковь, если священник находится в заключении) заменой епитрахили может служить любой длинный кусок материи или веревки, благословленный как епитрахиль. Первоначально епитрахилью был дьяконский орарь, который в знак усиления благодатных дарований при рукоположении дьякона в священники перекладывался вторым концом со спины на грудь. Впоследствии оба конца епитрахили стали спереди скреплять.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЖЕЗЛ - см. [посох](#).

ЖЕРТВЕННИК - стол, на котором совершается проскомидия - готовится жертва евхаристии: хлеб и вино. Располагается у северной стены в алтаре слева от горнего места.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЗААМВОННАЯ МОЛИТВА - читается священником или архиереем в конце литургии, стоя лицом к алтарю перед амвоном. Заамвонная молитва в составе литургии известна с VIII в. В древности существовали различные заамвонные молитвы, читаемые в разное время богослужебного года. В настоящее время существуют заамвонные молитвы: литургии Иоанна Златоуста (и Василия Великого) ("Благословляй благословящие Тя..."), содержащая прошения о Церкви, священниках, мирянах и др.; и литургии

Преждеосвященных Даров ("Владыко Вседержителю, иже всю тварь...").

ЗАВЕСА или **КАТАПЕТАСМА** (греч. занавес) - занавес, находящийся за воротами царскими со стороны алтаря. Открывается вместе с царскими воротами или без них в указанных уставом местах богослужения.

ЗАДОСТОЙНИК - песнопение, которое поется в составе евхаристического канона вместо богородичной песни "Достойно есть". На литургии Иоанна Златоуста в дни двенадесятых праздников и Пасхи (от дня праздника до дня отдания), а также на литургии Василия Великого в Великий Четверг и Великую Субботу задостойником является ирмос девятой песни канона утрени: в другие дни, когда совершается литургия Василия Великого - особый Богородичный тропарь "О Тебе радуется".

ЗАПРЕСТОЛЬНАЯ ИКОНА - 1. Икона "Воскресенье Христово", расположенная на восточной стене алтаря. В настоящее время запрестольную икону часто делают в виде витража. 2. Икона Богородицы и крест с распятием, укрепленные на древках и стоящие в алтаре у восточной" стены. Во время крестного хода запрестольные иконы несут впереди шествия.

ЗАТВОРНИК - монах, совершавший подвиги своего спасения в полном уединении - в затворе

ЗАЧАЛО - принятое в православной церкви богослужебное деление текста Четвероевангелия, Деяний и посланий святых апостолов. Размер зачала - от 10 до 50 стихов. Деление на зачала или, иначе, перикопы (греч. отрезок) сложилось к V в.

ЗВЕЗДИЦА - две металлические крестообразно соединенные дуги. В конце проскомидии звезда ставится на дискос для предохранения от смещения частиц при покрытии покровами. Символически изображает вифлеемскую звезду.

ЗВОН - см. [КОЛОКОЛЬНЫЙ ЗВОН](#).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ИЕРЕЙСКИЕ МОЛИТВЫ - молитвы, читаемые священником во время богослужения.

ИГУМЕН (греч. ведущий) первоначально - начальник монастыря. В древности игумен не обязательно был священником, впоследствии установилась практика избирать игуменов из числа иеромонахов. В настоящее время игуменство дается в награждение монашествующему священству (соответствует протоиерею в белом духовенстве) и обычно не связывается с участием в управлении монастырем. О поставлении в игумены см. посвящение. Игумен, являющийся начальником монастыря, обладает правом ношения посоха.

ИЕРЕЙ (греч. священник) священник.

ИЕРОДЬЯКОН (греч. Дьякон-монах) — дьякон-монах.

ИЕРОМОНАХ (греч. Священник-монах) — священник-монах.

ИЗБРАННЫЕ ПСАЛМЫ - псалмы, строки из которых читаются чтецом перемененно с пением величания на праздничной утрени.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫ - общественное богослужение, совершаемое после шестого или девятого часов вместо литургии, если последняя не совершается по к.л. причинам. Изобразительны являются также составной частью литургии Иоанна Златоуста и литургии Василия Великого. Чин изобразительных состоит из благословения, начала обычного, великой ектений, пс. 102 и 145, песни догматического содержания "Единородный сыне", пения блаженны, чтения Апостола и Евангелия, сугубой ектении, Символа веры, просительной ектений, молитвы "Отче наш", тропарей и кондаков, пс. 33, отпуста. В просторечии изобразительны называют обедницей.

ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫЕ ПСАЛМЫ - псалмы 102 и 145, поются в составе изобразительных (кроме богослужений Великого поста) и на литургии в воскресные и праздничные дни антифонами.

ИКОНА (греч. образ, изображение) - изображение Иисуса Христа, Богородицы, к.л. святого, евангельского или церковно-исторического события. Догматически почитание икон было утверждено в VIII в. (хотя церковное искусство, в т.ч. и иконопись, существовали с первых веков христианства) Седьмым Вселенским собором (787 г. Никея, Малая Азия), согласно догмату которого - "честь воздаваемая образу переходит к первообразному, и поклоняющийся иконе, поклоняется существу изображенного на ней". В Русской православной церкви иконы принято освящать специальным чином, содержащимся в требнике.

ИКОНОСТАС - перегородка, разделяющая алтарь и среднюю часть храма. Состоит из икон, расположенных ярусами. Число ярусов бывает от трех до пяти. В середине нижнего яруса находятся врата царские, справа от врат расположены икона Иисуса Христа и икона святого или праздника, которым посвящен храм; слева от врат расположены икона Богородицы и любая другая. За иконами нижнего ряда с обеих сторон (в небольших храмах и приделах только с одной) расположены двери дьяконские. Над царскими вратами помещается икона Тайной Вечери. Второй ярус снизу содержит иконы двенадесятих праздников. Третий ярус содержит иконы деисисного чина. Четвертый - икону Богородицы с Младенцем Христом и иконы предстоящих пророков. Верхний, пятый ярус - икону Троицы и иконы предстоящих ветхозаветных праведников и праотцев (Авраама, Исаака, Иакова и др.). Завершается иконостас распятием.

ИКОС (греч. дом) - строфа кондака или акафиста.

ИЛИТОН (греч. обертка) - четырехугольный шелковый или льняной плат, в котором на престоле хранится антиминс. Или тон символически изображает плащаницу, которой было обвито тело Господа Иисуса Христа во гробе.

ИНДИТИЯ (греч. одеваю) - верхнее облачение престола - светлый, шелковый или парчовый плат.

ИНОК (от слав. иной - одинокий, другой) - русское наименование монаха, буквальный перевод с греческого.

ИНОКИНЯ - монахиня.

ИНТРОНИЗАЦИЯ - торжественное богослужение, во время которого совершается возведение новоизбранного патриарха на патриаршую кафедру. Интронизация совершается во время литургии с облачением новоизбранного патриарха в патриаршие одежды и вручением ему патриаршего посоха.

ИПАКОИ (греч. внимание, послушание) - краткое изменяемое песнопение, поется или читается на воскресной утрени (перед антифонами), повечерии и полунощнице (вместо тропарей), на праздничных утрнях праздников Рождества Христова, Богоявления, Пасхи и др. (после третьей песни канона), а также в составе пасхальных часов. Ипакои посвящены Воскресению Христову или событиям праздников.

ИПОДЬЯКОН - церковнослужитель, прислуживающий архиерею во время богослужения: готовит облачение, подает дикирий и трикирий, открывает царские врата и пр. Облачение иподьякона стихарь и крестовидно одеваемый орарь. Поставление в иподьякона см. посвящение.

ИРМОЛОГИЙ - богослужебная книга, содержащая ирмосы и катавасии канонов из октоиха и праздничных канонов из минеи и триоди.

ИРМОС (греч. связь) - первая строфа песни канона. В византийских канонах ирмос служит мелодическим образцом для последующих тропарей песни. Ирмос является также смысловым связующим звеном между библейской песнью и тропарями песни канона.

ИСПОВЕДНИК - человек, принявший мучения за исповедание православного вероучения.

ИСПОВЕДЬ - таинство православной церкви, иначе называемое таинством покаяния. Во время исповеди человек, исповедующий свои грехи с искренним раскаянием, получает раз решение и оставление грехов. Принимает исповедь священник или архиерей. Чинопоследование исповеди: начало обычное, 50 пс., тропари, иерейские молитвы и обращение к кающемуся "Се чадо, Христос невидимо стоит, приемля исповедание твое...", собственно исповедь. По окончании исповеди священник возлагает край епитрахили на голову кающемуся и читает разрешительную молитву. Кающийся целует Евангелие и крест. В церковной практике исповедь принято совершать перед литургией, т.к. миряне к причащению допускаются после исповеди.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

КАДИЛО - металлический сосуд, в котором на горящих углях воскуривается ладан. Каждение совершается священнослужителями в наиболее торжественных местах богослужения.

КАМИЛАВКА (греч. - верблюд) - головной убор в виде расширяющегося кверху цилиндра, обтянутого материей. Название происходит от византийских головных уборов, делавшихся из

верблюжьей шерсти. 1. Фиолетовая богослужебная камилавка дается в качестве награждения архидьяконам, протодьяконам и священникам. 2. Черная камилавка - принадлежность облачения рясофорного монаха, а также богослужебного облачения иеродьякона.

КАМПАНЫ - название колоколов, встречающееся в церковном уставе. Происходит от названия местности в Италии - Кампани, где впервые начали изготавливать колокола (в нач. VII в.).

КАНОН (греч. правило) - жанр церковной гимнографии: сложное многострофное произведение, посвященное прославлению к.л. праздника или святого. Входит в состав богослужений утрени, повечерия, полунощницы и некоторых других. Канон делится на песни, каждая песнь состоит из ирмоса и 46 тропарей (в песнях некоторых канонов тропарей больше, напр., в Великом каноне св. Андрея Критского до 30). Темой каждой песни являются библейские песни (которые в древности читались перед песнями канона, а в настоящее время читаются только на богослужениях утрени Великого поста). Число песен канона может быть 3, 4, 8 и 9. Трех и четырехпесенные каноны употребляются в богослужениях Великого поста и Пятидесятницы. Девятипесенный всего один - Великий канон св. Андрея Критского. Восмипесенные - это девятипесенные каноны, в которых пропущена вторая песнь. Ирмос является связующим смысловым звеном между содержанием библейской песни и основной темой канона, выраженной в тропарях. Между 8 и 9 песнями канона утрени поется песнь Богородицы "Величит душа Моя Господа..." (Лк. 1; 46-55) и припев, прославляющий Богородицу "Честнейшую Херувим...". В некоторые из двенадцатых праздников вместо песни Богородицы поются особые праздничные песнопения. В византийских и современных греческих канонах ирмос и тропари метрически схожи, что позволяет петь весь канон; в славянских переводах единство метрики нарушено, поэтому ирмос поется, а тропари читаются. Исключение составляет пасхальный канон, который поется целиком. Мелодия канона подчиняется одному из восьми гласов. В воскресения и праздники на утрени после песен поются катавасии. Как жанр канон появился в середине VII в. Первые каноны были написаны св. Андреем Критским и св. Иоанном Дамаскиным.

КАНОН ЕВХАРИСТИЧЕСКИЙ - главная часть литургии, во время которой совершается преосуществление св. даров. Евхаристический канон начинается возгласом "Благодать Господа нашего Иисуса Христа, и любви Бога и Отца, и причастие Святого Духа, буди со всеми вами" (2 Кор. 13; 1). Затем священник или архиерей читает вполголоса молитвы, возглашая громко последнюю строку (после которой хор поет соответствующее песнопение): молитва - благодарение Бога за создание мира и человека и за промышление о спасении человека (после молитвы хор поет т.н. ангельское славословие "Свят, Свят Господь Саваоф...", состоящее из слов Ис. 6; 3 и Мф. 21; 9); молитва – воспоминание Тайной Вечери и крестного искупления; молитва – призывание Святого Духа, во время которой совершается освящение и преосуществление святых даров. В настоящее время в православной церкви используются евхаристические каноны литургий Иоанна Златоуста и Василия Великого, различающиеся словами молитв (канон литургии Василия Великого более продолжительный).

КАНОНАРХ (греч. правящий [пением]) - церковнослужитель, возглашающий перед пением глас и строчки из молитвословия, которые вслед за возглашением поет хор.

КАНОНИЗАЦИЯ (греч. узаконивать) - причисление к лику святых. Основаниями для канонизации являются: мученическая смерть за исповедание христианства; исцеления и чудотворения, совершенные прославляемым при жизни и посмертно; достойная и святая жизнь; заслуги в распространении христианства; народное признание святости прославляемого; нетленность мощей. Канонизация местных святых совершается епархиальным архиереем, а общецерковных святых - собором. В православной церкви нет особого чина канонизации, на основании соборного решения в избранный день совершается торжественная служба святому и т.о. устанавливается его почитание.

КАНУН (искаж. греч. установленный) - подсвечник, в виде стола со множеством ячеек для свечей и небольшим распятием. Устанавливается в храме в месте совершения панихид.

КАТАВАСИЯ (греч. схождение) - песнопение, поется на утрени в праздничные и воскресные дни после песен канона (после каждой песни соответствующая катавасия). Катавасиями служат ирмосы некоторых канонов. В различное время богослужебного года положены определенные уставом катавасии. Название происходит от византийской практики сходиться обоим хорам в центр храма для совместного пения этого песнопения.

КАФЕДРА (греч. сидение) сидение для архиерея или священника, поставленное в алтаре на горнем месте, а также для архиерея в середине храма на архиерейском амвоне.

КАФИЗМА (греч. сидеть) - богослужебное деление псалтири. Псалтирь разделена на двадцать кафизм. Во время чтения кафизм на богослужении разрешается сидеть, откуда и происходит название. Порядок чтений кафизм определен уставом, согласно которому Псалтирь на богослужениях за неделю прочитывается целиком, а во время Великого поста - дважды за неделю. Рядовая кафизма - положенная для чтения в данный день по уставу.

КАЦЕЯ - древний вид кадила в виде ковша с длинной рукояткой. Такие кадила существовали на востоке до XX вв. и на Руси до XVII в., когда появились кадила на цепочках.

КЕЛИЯ (греч. от лат. cella - комната) - отдельная жилая комната монаха в братском корпусе или отдельный дом монаха.

КИВОРИЙ - навес над престолом в алтаре в виде купола с крестом, держащийся на четырех или более столпах. Киворий обычно бывает в соборах и крупных храмах.

КИНОНИК (греч. общий) см. [причастен](#).

КИОТ, или **КИВОТ** (греч. ящик, ковчег) - небольшой застекленный ящик или специальный застекленный шкаф, в который ставятся иконы.

КИРИОПАСХА (греч. Господня Пасха) - так в церковном уставе называется день Пасхи, если он совпадает с праздником Благовещения.

КЛИР (греч. жребий) - священнослужители и церковнослужители. Каждый храм имеет свой клир совокупность людей, совершающих в нем богослужение. Канонически клир храма подчинен епархиальному архиерею.

КЛИРОС - место в храме, предназначенное для хора. Клиросы располагаются на обоих концах солеи.

КЛОБУК (название древнерусского головного убора) - 1. Принадлежность облачения монаха малой схимы - головной убор в виде расширяющегося кверху цилиндра с тремя широкими лентами, спускающимися на спину, черного цвета. В чинопоследовании пострига клобук называется шлемом спасения и покровом послушания. Иеромонахи могут носить клобук во время богослужения. Цилиндрическая форма клобука появилась в XVII в. в греческой церкви, затем распространилась и в России. До этого клобук был полусферической формы. 2. Принадлежность внебогослужебного облачения архиерея - архиерейский клобук, по форме подобен монашескому. Митрополиты носят клобук белого цвета с нашитым крестом, архиепископы - черного с нашитым крестом, епископы - черного. 3. Принадлежность внебогослужебного облачения патриарха - патриарший клобук - полусферической формы, черного или белого цвета, с крестом на навершии, с вышитыми изображениями серафимов или крестов, одна лента, более широкая, спускается на спину и две на грудь.

КНИГИ БОГОСЛУЖЕБНЫЕ - книги, по которым совершается богослужение. Богослужебными книгами являются Апостол, Евангелие, ирмологий, минеи, октоих, псалтирь, служебник, требник, типикон, триодь, часослов и чиновник.

КОЛЕНОПРЕКЛОНЕННЫЕ МОЛИТВЫ - читаются на вечерне в день Пятидесятницы. В этот день вечерня совершается непосредственно после литургии и девятого часа. Коленопреклоненные молитвы читает священник, стоя на коленях в воротах царских, обратившись лицом к народу. Содержат прошения о милости Божией, о ниспослании Духа Святого, о упокоении умерших. Составлены в IV в. Василием Великим Каппадокийским.

КОЛИВО (греч. вареная пшеница) - вареная пшеница (или иной злак), подслащенная медом или сахаром. Благословляется в церкви и употребляется в пищу в пятницу первой недели Великого поста в память чуда св. мученика Феодора Тирона (+ 306), который, явившись в этот день в 362 г. во сне антиохийскому епископу Евдоксию, предупредил об осквернении еды на рынках идоложертвенной кровью. Коливо (называемое еще кутией)

благословляется также после панихиды по умершему. Зерна символизируют будущее Воскресение; мед или сахар блаженство будущей жизни.

КОЛОКОЛЬНЫЙ ЗВОН - различается: благовест, трезвон, перезвон и перебор.

КОЛЯДЫ - народные песни, посвященный Рождеству Христову.

КОНДАК - жанр церковной византийской гимнографии. Основоположником является Роман Сладкопевец (Мелод) (1 пол.VI в.), непревзойденный автор большинства кондаков. Древние кондаки – многострофные (ок. 20-30) поэмы. Строфы объединялись единым рефреном и единым метрическим сложением, основанным на изосиллабизме. Первая строфа являлась вступлением, последняя - обобщением назидательного характера. Строфы читал канонарх, рефрен пел народ. С VIII в. кондак как жанр вытесняется каноном. Число строф кондака сокращается. В современном богослужении сохранились две строфы, называемые кондаком и икосом, которые читаются или поются после шестой песни канона. Этот же кондак читается на часах. Исключение составляет сохранившийся полным кондак, который поется и читается при отпевании священника или архиерея. Кондаками также называются строфы акафиста.

КОПИЕ - обоюдоострый нож, с коротким треугольным лезвием, который используется на проскомидии для изъятия частиц из просфор и для вырезания и раздробления агнца. Символически изображает копье, которым были прободены ребра Иисуса Христа на Кресте (см. Ин. 18; 34).

КРЕСТ - символ спасения и искупления рода человеческого, знамение победы над смертью и адом. Иисус Христос как искупительная жертва освобождения человечества от власти греха умер крестной смертью и в третий день воскрес (распятие на кресте было наиболее позорной и мучительной казнью в Римской империи, которая применялась исключительно к рабам, разбойникам и восставшим против власти Рима). 1. Крест нательный - носимый христианами под одеждой на теле. 2. Крест наперсный (или иерейский) - носимый священником поверх рясы или фелони. 3. Крест архиерейский - носимый архиереем вместе с панагией. 4. Крест на престольный - полагаемый на престоле рядом с Евангелием.

КРЕСТНОЕ ЗНАМЕНИЕ - крестообразное осенение себя или к.л. В православной церкви принято при совершении крестного знамения складывать вместе большой, указательный и средний пальцы, а безымянный и мизинец прижимать к ладони. Крестное знамение совершается прикосновением сложенными пальцами последовательно ко лбу, животу, правому и левому плечам.

КРЕСТНЫЙ ХОД - торжественное шествие вокруг храма духовенства и народа с иконами, крестами, хоругвями и др. Совершается в праздничные дни.

КРЕСТОБОГОРОДИЧЕН - тропарь, обращенный к Пресвятой Богородице, в котором воспоминаются крестные страдания Ее Сына - Иисуса Христа.

КРЕСТОВОЗДВИЖЕНИЕ - см. [Воздвижение Креста Господня](#).

КРЕСТОПОКЛОННАЯ НЕДЕЛЯ - третье воскресенье Великого поста, посвященное поклонению Кресту Господню.

КРЕЩЕНИЕ - таинство православной церкви, при совершении которого крещаемый очищается от грехов прошлой жизни (см. Ин. 3; 5) и готовится к приобщению церкви (см. миропомазание). Совершается троекратным погружением в воду с произнесением крещальной молитвы "Крещается раб Божий во имя Отца, аминь, и Сына, аминь, и Святого Духа, аминь". Над одним человеком крещение совершается один раз в жизни - в соответствии со словами Символа веры "исповедую едино крещение во оставление грехов". Крещение совершает священник или архиерей, в крайнем случае крестить может и мирянин. В современной церковной практике принято непосредственно перед крещением совершать оглашение (см. оглашенные), а после крещения совершать миропомазание. В древности оглашение, крещение и миропомазание разделялись во времени в зависимости от духовной подготовленности человека. В православной церкви крещение совершается над человеком в любом возрасте, начиная с новорожденных младенцев. Поэтому для детей необходимы крестные родители (восприемники), которые обязуются взять на себя духовное воспитание крещаемого. В начале чина крещения крещаемый произносит отречение от сатаны и обещается Христу, читает Символ веры. Затем священник произносит великую ектению, освящает воду, помазует воду и крещаемого елеем (см. елеопомазание), совершает собственно крещение; во время

чтения 31 пс. крещенный облачается в белую одежду и ему одевается крест. Священник совершает миропомазание и затем с крещенным троекратно обходит купель. Читается Апостол (Римл. 6; 311) и Евангелие (Мф. 28; 1620), священник оmyвает и отирает миро, совершает постриг волос крещенного, произносит сугубую ектению и отпуст.

КРЕЩЕНИЕ ГОСПОДНЕ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 6 января ст. ст. (19 января нов. ст.). В этот день вспоминается крещение Иисуса Христа Иоанном Предтечей (Крестителем) в реке Иордан. (Греческое слово, переданное на славянский и затем русский языки словом "крещение", более точно следует переводить словом "погружение". Иоанново Крещение было собственно очистительным омовением. Христианское же крещение понимается как взятие на себя креста и соотносится со словами Спасителя: "Кто хочет идти за Мною, отвергнись себя, возьми крест свой, и следуй за Мною" (Лк. 9; 23)). Крещение Иоанна Крестителя имело смысл духовно очищающего действия. Поэтому, когда Иисус Христос пришел креститься, Иоанн стал удерживать Его, говоря: "Мне надобно креститься от Тебя" (Мф. 3; 14), "Так надлежит нам исполнить всякую правду" (Мф. 3; 15) ответил Иисус. И когда Иисус крестился - "Дух Святый нисшел на Него в телесном виде, как голубь, и был глас с небес, глаголющий: Ты Сын Мой Возлюбленный; в Тебе Мое благоволение!" (Лк. 3; 22). См. также Мф. 3; 13-17; Мк. 1; 9-11; Лк. 3; 21-22; Ин. 1; 26-34. Праздник Крещения также называется праздником Богоявления - т.к. в этот день Бог явил Себя явственно миру в трех лицах Своего Божества: Бог Сын - Иисус Христос принимал крещение в Иордане, Дух Святой нисшел на Него в виде голубя, Бог Отец засвидетельствовал Иисуса Христа гласом с неба. Накануне праздника Крещения Господня (Крещенский сочельник) установлен строгий пост. Всенощное бдение праздника Крещения состоит из великого повечерия, литии, утрени и первого часа. В день праздника и в день Крещенского сочельника совершается Великое водоосвящение.

КТИТОР (греч. строю, приобретаю) - в Византии человек, построивший или украсивший храм. В настоящее время - староста, избранный приходской общиной и отвечающий за материальный порядок в храме.

КУКОЛЬ (лат. капюшон) верхнее облачение монаха великой схимы (см. схимонах) в виде остроконечного капюшона с двумя длинными, закрывающими спину и грудь полосами материи; черного цвета, с изображением на нем крестов, серафимов и текста трисвятого. Одевается поверх мантии. В чинопоследовании пострига называется куколем беззлобия, шлемом спасительного упования.

КУПЕЛЬ - большой чашеобразный сосуд. Служит для крещения в нем младенцев.

КУТИЯ - см. [КОЛИВО](#).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЛАВРА (греч. многолюдное место) - назв. некоторых важнейших и крупных мужских монастырей. В V - VI вв. в Палестине так именовались монастыри, огражденные стенами от нападений (напр. лавра св. Саввы Освященного). В Русской православной церкви лаврами являются: Киево-Печерская (монастырь с XI в., лавра с 1598 г. В советское время дважды закрывалась. Действует с 1988 г.); Троице Сергеева (монастырь с XIV в., лавра с 1744 г. Перед войной была закрыта. Действует с 1944 г.); Александро-Невская (монастырь с XVIII в., лавра с 1797 г. Была закрыта после революции 1917 г.), Почаевско-Успенская (монастырь XVI в., лавра с 1833 г., действующая) .

ЛАДАН - ароматические смолы, возгоняемые в кадиле на горящих углях.

ЛАМПАДА (греч. светильник) - масляный светильник, зажигаемый перед иконами, на престоле и семисвечнике.

ЛЖИЦА - специальная ложка с длинной ручкой, которой совершается причащение мирян.

ЛИТУРГИЯ (греч. общее дело) - главное из общественных богослужений, во время которого совершается таинство причащения. В настоящее время в православной церкви совершаются литургии трех чинопоследований: литургия Иоанна Златоуста, литургия Василия Великого и литургия Преждеосвященных Даров. В раннехристианские времена существовали и другие последования литургии, которые с течением времени вышли из богослужебного

употребления (в т.ч. литургия ап. Марка, совершавшаяся в Александрии до XII в., когда она была заменена византийским чином). Литургии Василия Великого и Иоанна Златоуста основываются на древней литургии, составленной, по преданию, ап. Иаковом, которая была в IV в. переработана соответственно св. Василием Великим и св. Иоанном Златоустом (в дальнейшем чины Василия Великого и Иоанна Златоуста дополнялись и развивались, так напр. в V в. в чин литургии было введено пение трисвятого и Символа веры). Поэтому общее построение литургий одинаково, различия касаются преимущественно молитв евхаристического канона, литургия Василия Великого более продолжительна. Вне Великого поста литургия Иоанна Златоуста совершается во все дни года, кроме тех дней, когда совершается литургия Василия Великого; Великим постом литургия Иоанна Златоуста совершается в субботние дни, в праздники Вход Господень в Иерусалим и Благовещение (если на Благовещение не попадают дни, когда совершается литургия Василия Великого). Литургия Василия Великого совершается накануне праздников Рождества Христова и Богоявления, в день памяти св. Василия Великого - 1 января ст. ст. (14 января нов. ст.), в первые пять воскресений Великого поста, в Великий Четверток и Великую Субботу. Чин литургии состоит из трех частей - проскомидии (подготовительной), литургии оглашенных (на которой разрешается присутствовать оглашенным) и литургии верных (на которой им не разрешается присутствовать). Литургия оглашенных состоит из: литургийного благословения, великой ектений, пения антифонов, песни догматического содержания "Единородный сыне", блаженны (в воскресные дни), входа с Евангелием, пения тропарей и кондаков, трисвятого, прокимна, чтения Апостола, аллилуария, чтения Евангелия, ектений сугубой и об оглашенных. Литургия верных состоит из: ектений, Великого входа при пении херувимской песни (в дни Великого Четвертка и Великой Субботы вместо херувимской песни поются другие молитвы), просительной ектений, Символа веры, евхаристического канона, просительной ектений, молитвы "Отче наш", причащения священнослужителей в алтаре, пения причастна, причащения мирян, малой ектений, заамвонной молитвы, 33 пс., отпуста. Во дни Великого Четвертка и Великой Субботы литургия Василия Великого совершается в соединении с вечерней: вечерня

служится до чтения паримий, затем читаются литургийные Апостол и Евангелие и далее совершается литургия обычным чином.

ЛИТУРГИЯ ПРЕЖДЕОСВЯЩЕННЫХ ДАРОВ - один из чинов литургии, совершаемых в православной церкви. На этой литургии не совершается евхаристия, а причащение происходит преждеосвященными дарами. Чин литургии Преждеосвященных Даров был составлен и введен в церковную практику Григорием Великим (Двоесловом), папой Римским (+604), на основе сходной восточной литургии. Совершается в Великий пост в среды и пятницы, в четверг пятой недели Великого поста, в понедельник, вторник и среду Страстной седмицы. Литургия Преждеосвященных Даров не содержит проскомидии и совершается в соединении с вечерней. В чин входят две части: литургия оглашенных (на которой разрешается присутствовать оглашенным) и литургия верных (на которой им не разрешается присутствовать). Литургия оглашенных состоит из благословения, предначинательного псалма, чтения священником свечильных молитв, великой ектений, кафизмы, стихир на "Господи воззвах", входа с кадилом или с Евангелием, пения "Свете тихий", чтения паримий, молитвы Ефрема Сирина, чтения Евангелия (если положено по уставу), ектений сугубой и об оглашенных. Литургия верных: начинается с великого входа с преждеосвященными дарами во время пения молитвы "Ныне силы небесныя...", затем следуют ектения, молитва "Отче наш", причащение священнослужителей, причащение мирян, заамвонная молитва, 33 пс., отпуст.

М

МАНТИЯ - длинная до пят одежда в виде плаща, без рукавов. Застегивается в двух местах - у ворота и у подола, надевается поверх подрясника или рясы. 1. Принадлежность облачения архиерея и архимандрита - лилового цвета с тремя белыми с красным полосами (т.н. источниками) и с нашитыми скрижалями - четырехугольными платами с изображениями креста или серафимов. Скрижали рассматриваются как символическое изображение Ветхого и Нового Заветов. Архиерей и архимандрит надевают мантию во время торжественной церемонии входа в храм. 2. Верхнее облачение

монахов малой и великой схимы, иначе называемое паллием, - черного цвета. В чинопоследовании пострига мантия называется одеждой нетления и чистоты. Возникла как монашеское облачение в IV - V вв. Впоследствии, когда установилась практика избирать архиереев из монашествующего духовенства, мантия стала также архиерейским облачением.

МАСЛЕНИЦА, СЕДМИЦА СЫРНАЯ неделя, предшествующая Великому посту; в это время по уставу не разрешается употребление мяса, но разрешается употребление молочных продуктов (в т.ч. масла) и яиц.

МЕСЯЦЕСЛОВ - церковный календарь с указанием праздников и дней памяти святых, может также содержать необходимые богослужебные указания. Месяцеслов содержится в служебнике и типиконе.

МИНЕЯ - книга богослужебная, содержащая тексты изменяемых молитвословий неподвижного годового богослужебного круга. Различаются минея месячная, минея праздничная и минея общая. Минея месячная содержит службы святых и праздников (расположенные в соответствии с месяцесловом) одного из двенадцати месяцев. Минея праздничная содержит службы наиболее важных праздников двенадцатых и некоторых других. Минея общая содержит службы, посвященные определенному типу святости {мученику, святителю и т.п.}, и используется, когда совершается богослужение в память к.л. святого, отдельная служба которому отсутствует в месячной минее.

МИРНИЦА - сосуд для хранения святого мира.

МИРО - благовонное масло, содержащее большое количество ароматических веществ, освященное специальным чином в Великий Четверг на литургии. Освящение мира совершает архиерей - глава поместной церкви (в Русской православной церкви - Патриарх).

МИРОПОМАЗАНИЕ - таинство православной церкви. При совершении миропомазания человек освящается Святым Духом и становится членом православной церкви. Совершается священником или архиереем через помазание миром лба, глаз, ноздрей, рта, ушей, груди, ладоней и ступней с произнесением слов "Печать дара Духа Святого. Аминь". В практике православной церкви принято совершать миропомазание непосредственно после крещения.

Совершается над человеком единственный раз в жизни. В Византии и России миропомазание совершалось второй раз исключительно над монархами при возведении на царствование.

МИРЯНЕ - часть церковного народа, которая принимает молитвенное участие в совершении богослужения. Миряне могут также совершать все богослужения, приведенные в часослове и, в крайнем случае, совершать крещение.

МИТРА (греч. повязка, носимая на голове) - принадлежность богослужебного облачения архиереев, архимандритов, а также священников, которым право ношения митры дается в качестве награждения; головной убор формы близкой к сферической. На митре по бокам помещаются четыре маленькие иконы - Иисуса Христа, Богородицы, Иоанна Предтечи и к.л. святого или праздника; и одна икона наверху - Троицы или серафима; архиерейская митра вместо верхней иконы увенчивается маленьким крестом.

МИТРОПОЛИТ (греч. столичный) - первоначально архиерей, глава митрополии - крупной церковной области, объединяющей несколько епархий. Архиереи, управляющие епархиями, были подчинены митрополиту. Т.к. церковно-административные деления совпадали с государственными, кафедры митрополитов располагались в столицах стран, которые охватывали их митрополии. Впоследствии митрополитами стали называться архиереи, управляющие крупными епархиями. В настоящее время в Русской православной церкви титул "митрополит" является почетным званием, следующим после титула "архиепископ". Отличительной частью облачения митрополита является белый клобук.

МОЛЕБЕН - богослужение, в котором верующие благодарят или просят о чем-либо Иисуса Христа, Богородицу или к.л. святого. Совершается по просьбе верующих или в бедственных случаях (война, засуха и т.п.). Совершение молебна может происходить в храме, в доме, при освящении посевов - на поле, и т.д. Может соединяться с водоосвящением. В чин молебна входят 50 пс., канон (обычно поются одни припевы), чтение Апостола и Евангелия, молитва святому, к которому был обращен молебен. Чинопоследование молебна содержится в требнике.

МОЛИТВА ГОСПОДНЯ - молитва "Отче наш, иже еси на небесах..." (Мф. 6; 9-13; Лк. II; 24). которую Иисус Христос дал Своим

ученикам. Молитва Господня вошла в широкое богослужebное употребление.

МОЛИТВА ЕФРЕМА СИРИНА - покаянная молитва "Господи и Владыко живота моего...", составленная в IV в. преподобным Ефремом Сирином (Сирийцем). Читается на богослужениях Великого поста.

МОЛИТВА ИИСУСОВА - краткая молитва "Господи Иисусе Христе Сыне Божий помилуй мя"

МОЛИТВЕННОЕ ПРАВИЛО - утренние и вечерние молитвы, читаемые верующими каждый день. Содержится в молитвослове и часослове.

МОЛИТВОСЛОВ - книга, содержащая утреннее и вечернее молитвенное правило, правило ко Святому Причащению, благодарственные молитвы по Святом Причащении. Может также содержать молитвословия из богослужений, покаянный канон, акафисты и каноны Иисусу Христу, Пресвятой Богородице, Ангелу Хранителю и др.

МОНАСТЫРЬ (греч. жилище монахов) - 1. Община монахов, имеющих единый устав. В церковно-административном отношении монастырь подчиняется или архиерею, в чьей епархии он находится, или непосредственно патриарху (такие монастыри назыв. ставропигиальными). Управление монастырем осуществляет наместник (в чине архимандрита или игумена). Наиболее крупные монастыри назыв. лаврами. Около монастырей на некотором расстоянии в более пустынном месте устраивались скиты для монахов, стремящихся к уединению. Первые монастыри появились в IV в. в Египте и в Палестине и затем распространились по всему христианскому миру. На Руси первый монастырь, Киево-Печерский, появился в XI в.. 2. Комплекс богослужebных, жилых, хозяйственных построек, принадлежащих (или принадлежавших) общине монахов.

МОНАХ (греч. один) - человек, посвятивший себя Богу через принятие обетов. Принятие обетов сопровождается постригом волос в знак служения Богу. Монашество делится на три последовательные степени в соответствии с принятыми обетами: рясофорный монах (рясофор) - подготовительная степень к принятию малой схимы; монах малой схимы - принимает обет целомудрия, нестяжательства и послушания; монах великой схимы или ангельского образа

{схимонах) - принимает обет отречения от мира и всего мирского. Готовящийся к постригу в рясофорные монахи и проходящий испытание в монастыре называется послушником. Монашество возникло в III в. в Египте и в Палестине. Первоначально это были удалившиеся в пустыню отшельники. В IV в. святым Пахомием Великим были организованы первые общежительные монастыри, и затем общежительное монашество распространилось по всему христианскому миру. Основателями русского монашества считаются преподобные Антоний и Феодосий Печерские, создавшие в XI в. Киево-Печерский монастырь.

МОЩИ - останки тел святых. Мощи некоторых святых сохраняются нетленными. Частицы мощей вшиваются в антиминс.

МУЧЕНИК - человек, принявший мучения и смерть за исповедание веры в Иисуса Христа. Соответствующее греческое слово, которое было переведено на славянский и затем на русский словом "мученик", следует переводить - "свидетель". Из этого видно, что во времена гонений значение придавалось не столько мучениям, которые претерпевали мученики, сколько стойкости их свидетельства - исповедания христианства.

МУЧЕНИЧЕН - тропарь, прославляющий к.л. мученика.

МЯСОЕД - период времени между постами, когда употребляется мясная пища.

МЯСОПУСТНАЯ НЕДЕЛЯ - предпоследнее воскресенье перед Великим постом, в которое по уставу кончается употребление в пищу мяса. В это воскресенье вспоминается грядущий Страшный суд.

Н

НАБЕДРЕННИК - часть богослужебного облачения священника - прямоугольник, который носится на длинной ленте у бедра. Право ношения набедренника дается священникам в качестве награждения. Набедренник рассматривается как символическое изображение духовного оружия - слова Божия. Появился в Русской православной церкви ок. XVI в.. возможно как измененная форма палицы.

НАМЕСТНИК МОНАСТЫРЯ - духовное лицо (игумен или архимандрит), поставленное архиереем для управления подчиненным ему монастырем.

НАСТОЯТЕЛЬ - старшее по административной власти духовное лицо в монастыре или храме. Настоятелем мужского монастыря является архиерей, в чьей епархии расположен монастырь, или патриарх, помимо епархиального архиерея. Настоятельницей женского монастыря является игуменья.

НАЧАЛО ОБЫЧНОЕ - совокупность молитв, которыми начинается большая часть богослужений. Обычно читается чтецом. Состоит из благословения, молитвы Св. Духу "Царю Небесный" (от Пасхи до Вознесения вместо "Царю Небесный" читается пасхальный тропарь "Христос Воскресе"; от Вознесения до Пятидесятницы сразу читается трисвятое), троекратного трисвятого, малого славословия, молитвы Св. Троице, троекратного "Господи, помилуй", малого славословия, молитвы "Отче наш", возгласа священника "Яко Твое есть Царство...", "Господи, помилуй" 12 раз, малого славословия, троекратного призыва "Приидите, поклонимся..." Если несколько богослужений следуют непосредственно одно за другим, то по благословении сразу читается "Приидите, поклонимся...". Начала обычного не имеют богослужения всенощного бдения, литургии, крещения, венчания, а также все богослужения пасхальной недели.

НЕДЕЛЯ - древнерусское название воскресения. Происходит от обычая не работать (не делать) в этот день.

НЕПОРОЧНЫ - 17 кафизма (118 пс.). Название происходит от первых слов: "Блаженны непорочные...".

О

ОБЕДНЯ - простонародное название литургии.

ОБЕДНИЦА - простонародное название изобразительных.

ОБЛАЧЕНИЕ - одежды клира и монашества. По своему назначению облачение делится на: а) внебогослужебное облачение духовенства: б) богослужебное облачение клира; в) монашеское облачение. 1. Внебогослужебное облачение духовенства - одежды, отличающие духовенство от мирян. Внебогослужебным облачением дьякона являются подрясник и ряса, священника - подрясник и ряса

(отличительная особенность - наперсный крест); архиерея - подрясник, ряса, мантия, клобук, наперсный крест и панагия. 2. Богослужбное облачение клира - одежды, в которых церковно- и священнослужители совершают богослужение. Некоторые из этих одежд являются символами благодатных дарований и без них священнослужитель совершать богослужение не может. Богослужбным облачением являются: церковнослужителя - стихарь; дьякона - подрясник, поручи, стихарь, орарь; священника - подрясник, ряса (во время литургии вместо рясы надевается подризник), поручи, епитрахиль, пояс, фелонь, наперсный крест; архиерея - подрясник, ряса (на литургии вместо рясы - подризник), поручи, епитрахиль, пояс, палица, саккос (вместо саккоса может быть фелонь), омофор, панагия, крест, митра. Некоторые богослужения священник (и архиерей) могут совершать без фелони (саккоса). В качестве награждения священникам дается право ношения скуфии, набедренника, камилавки, креста с украшениями, палицы и митры. Богослужбные облачения бывают разного цвета в зависимости от празднования данного дня (см. цвет облачения). 3. Монашеское облачение - одежда, символически изображающая свойства, обязательные для монаха (облачение рясофорного монаха как подготовительной степени монашества не имеет такого осмысления). Облачением рясофорного монаха являются ряса и камилавка; монаха малой схимы - хитон, параман, ряса, мантия, клобук; монаха великой схимы (см. схимонах) - хитон, аналав, ряса, мантия, куколь.

ОБЛАЧЕНИЕ ПРЕСТОЛА - покрывала, в которые облачается престол - срачица(нижний) и индития (верхний).

ОБРЕЗАНИЕ ГОСПОДНЕ - праздник православной церкви, 1 января ст. ст. (14 января нов. ст.). Принадлежит к числу великих праздников. Установлен в память совершения над Иисусом Христом на восьмой день по Его рождении иудейского обряда обрезания (см. Лк. 2; 21).

ОБРУЧЕНИЕ - богослужение, в котором жених и невеста обещаются друг другу перед Богом; предшествует венчанию. Обручение совершается священником в притворе или у западной стены средней части храма. Священник надевает жениху и невесте кольца, которыми они затем троекратно меняются. Чинопоследование

обручения состоит из благословения, великой ектений, иерейских молитв, собственно обручения, иерейской молитвы и отпуста. Обручение и венчание могут быть разделены во времени, однако в настоящей церковной практике принято обручать непосредственно перед венчанием.

ОГЛАШЕННЫЕ - люди, готовящиеся к принятию таинства крещения и прошедшие чин оглашения. Оглашенные как не являющиеся еще членами церкви не допускаются к присутствию при совершении таинств, на литургии им разрешается присутствовать до начала литургии верных. В настоящее время утвердилась практика совершать оглашение непосредственно перед крещением.

ОКТОИХ (греч. восьмигласный) - книга богослужебная, содержащая тексты изменяемых молитвословий восьми гласов на каждый день недели (см. богослужебные круги). Составлен в начале VII в.; в VIII в. отредактирован и дополнен св. Иоанном Дамаскиным.

ОМОФОР (греч. носимый на плечах) - принадлежность богослужебного облачения архиерея. Существуют великий и малый омофор. Великий омофор - длинная широкая лента с изображениями крестов; огибая шею, спускается одним концом на грудь, другим - на спину. Малый омофор - широкая лента с изображениями крестов, спускается обоими концами на грудь, спереди сшита или закреплена пуговицами. Надевается поверх саккоса. Символически изображает благодатные дарования архиерея как священнослужителя, поэтому без омофора, как и без епитрахили, архиерей не может священнодействовать. Архиерей совершает все богослужения в великом омофоре, кроме литургии, совершаемой в малом омофоре.

ОРАРЬ - принадлежность богослужебного облачения дьякона и иподьякона - длинная узкая лента. Дьякон носит орарь на левом плече - один конец спускается на грудь, другой на спину. Архидьякон и протодьякон имеют двойной орарь - два ораря, из которых один одет как у дьякона, а второй спускается от левого плеча к правому бедру и соединяется концами. Орарь является символическим изображением благодатных дарований дьякона как священнослужителя. Иподьякон надевает орарь крестовидно, в знак того, что он не имеет благодатных дарований священнослужителя.

ОРЛЕЦ - круглый ковер с изображением орла, парящего над городом. Постилается под ноги архиерею при богослужении. Символически изображает епископа, надзирающего за епархией.

ОТДАНИЕ ПРАЗДНИКА - последний день попразднства.

ОТПЕВАНИЕ - богослужение, совершаемое при похоронах верующего священником или архиереем. Существуют следующие чины отпевания: мирян, монахов, священников и архиереев, младенцев. В чин отпевания мирян входят 90 пс., непорочны, тропари, 50 пс., канон, восемь стихир Иоанна Дамаскина, чтение Апостола и Евангелия, ектения, стихиры, отпуст, разрешительная молитва, читаемая священником, и вынос тела умершего с пением трисвятого. Отпевание монахов отличается другими стихирами. В чин отпевания младенцев непорочны не входят и поются другие стихиры. Отпевание священников и архиереев совершается с большой торжественностью, в чин отпевания входят: непорочны, тропари, пять раз читается Апостол и пять раз Евангелие, после каждого евангельского чтения поются тропари и антифоны, седален и псалмы, читается канон с ирмосами Великой Субботы, после шестой песни канона читается или поется древний двадцатипятистрофный кондак, поется великое славословие и стихиры. Тело выносится с пением ирмосов канона Андрея Критского. Отпевание дьяконов совершается по чину отпевания мирян. Отпевание совершается во все дни богослужебного года, кроме дня Пасхи. В пасхальную неделю отпевание совершается по иному чину - с пением пасхальных тропарей, канона, ипакоя. При пасхальном отпевании архиерея или священника поются пасхальные молитвословия, Апостол и Евангелие читаются шесть раз. Чинопоследование отпевания содержится в требнике.

ОТПУСТ - краткая молитва, произносимая священником или архиереем, которой оканчивается богослужение. Отпуст содержит краткое прошение о милости Божией. Различаются малые и великие отпусты. Великий отпуст дополняется поминовением святых дня и храма, а на литургии - авторов литургии. Отпусты праздников Иисуса Христа, а также дней Великого Четверга, Великой Пятницы, Великой Субботы и пасхальной недели дополняются поминовением события праздника.

ОТЧЕ НАШ - см. [молитва Господня](#).

ПАЛИЦА - часть богослужебного облачения архиерея, с XVI в. архимандрита и с XVIII в. священника (священникам дается в качестве награждения) - матерчатый ромб, привешиваемый за острый угол на ленте у правого бедра. Палица рассматривается как символическое изображение духовного оружия слова Божия. Происхождение палицы неизвестно, вероятно первоначально это был плат для отирания рук.

ПАНАГИЯ (греч. всевятая) 1. Просфора, из которой на литургии изъята частица в память Богородицы. 2. Или энколпион - небольшое изображение Богородицы, носимое архиереем на груди поверх облачения.

ПАНИХИДА (греч. всенощный) - богослужение, на котором совершается поминовение умерших. Панихиды совершаются по просьбе верующих (см. требы) и в установленные дни всей церковью - на радоницу и родительские субботы. Чин панихиды состоит из благословения, начала обычного, пс. 90, великой ектений, тропарей и канона об усопших, молитвы "Отче наш", тропарей, ектений, иерейской молитвы и отпуста. При совершении панихиды по усопшему на канун ставится коливо.

ПАПЕРТЬ - внешняя часть притвора - крыльцо храма.

ПАРАКЛИС (греч. утешение) – молебный канон, посвященный Богородице, который поется и читается верующими в случае душевной скорби.

ПАРАМАН (греч. добавление к мантии) - принадлежность облачения монаха малой схимы - небольшой четырехугольный плат с изображением креста. Носится на теле под одеждой на четырех шнурах, пришитых по углам. В чинопоследовании пострига параман называется образом и знаменем Креста Господня.

ПАРАЭКЛИЗИАРХ (греч. букв. околоцерковный распорядитель, церковнославянский - кандилловжигатель) - церковнослужитель, упоминающийся в уставе: готовит воду, вино, просфоры, по благословению настоятеля звонит в колокола, возжигает свечи, во время богослужения подает кадило, выходит со свечой на входе.

ПАРИМИЯ (греч. притча) - чтение из Ветхого или Нового Завета (преимуществ, из Ветхого), около 1015 стихов. Читаются на богослужениях: Царских часов и часов в некоторые дни Великого поста; вечерни в дни некоторых праздников и во время Великого поста; утрени Великой Субботы; великого водоосвящения. Читаются паримии чтецом или дьяконом. Число паримии различается на разных богослужениях от 1 до 8. На утрени Великой Субботы читается 15 паримии. Паримии содержат пророчества о празднуемом событии.

ПАСХА - СВЕТЛОЕ ХРИСТОВО ВОСКРЕСЕНИЕ - важнейший из праздников православной церкви. В день Пасхи воспоминается Воскресение из мертвых Господа Иисуса Христа на третий день после Его распятия (о Воскресении Христовом см. Мф. 28; 120, Мк. 16; 120; Лк. 24; 112, Ин. 20; 118). Праздник Пасхи принадлежит к подвижным праздникам - определение времени празднования см. пасхалия. Богослужение дня Пасхи состоит из утрени, пасхальных часов, литургии и вечерни. Все молитвословия (в т.ч. и пасхальный канон) поются. Чинопоследование пасхальной утрени отличается от обычной утрени и состоит из: благословения, стихов с пением пасхального тропаря "Христос воскрес", великой ектений, канона, екзапостилария, стихир на хвалитех, чтения Огласительного слова св. Иоанна Златоуста ("Аще кто благочестив и боголюбив..."), пения тропаря св. Иоанна Златоуста и пасхального тропаря, отпуста. Пасхальные часы состоят из благословения, пения пасхального тропаря, воскресной песни "Воскресение Христово видевше...", ипакоя, кондака, отпуста. На литургии, в храмах, где богослужение совершается несколькими священниками, Евангелие читается на нескольких языках в память о завете Христа проповедовать Слово Божие всем народам. Вечером в день Пасхи совершается пасхальная вечерня. Пасхальные новозаветные чтения - Деян. 1; 18; Ин. 1; 117. Пасхальное богослужение продолжается всю Светлую седмицу (т.е. от дня Пасхи до субботы Светлой седмицы).

ПАСХАЛИЯ - определение времени празднования Пасхи. Согласно правилам Первого Вселенского собора (325 г. Никея, Малая Азия) празднование Пасхи совершается в первое воскресенье после весеннего полнолуния, которое наступает после или в день весеннего равноденствия, если это воскресенье приходится после дня

празднования еврейской Пасхи; в противном случае, празднование христианской Пасхи переносится на первый воскресный день после дня еврейской Пасхи. Т.о. день празднования Пасхи оказывается в пределах от 22 марта до 25 апреля старого стиля или от 4 апреля до 8 мая нового стиля.

ПАТРИАРХ - в некоторых православных церквях - титул главы поместной церкви. Патриарх избирается поместным собором. Титул установлен Четвертым Вселенским собором 451 г. (г. Халкидон, Малая Азия). На Руси патриаршество было учреждено в 1589 г., в 1721 г. упразднено и заменено на коллегиальный орган - синод, в 1918 г. восстановлено. В настоящее время существуют следующие православные патриархаты: константинопольский (Турция), александрийский (Египет), антиохийский (Сирия), иерусалимский, московский, грузинский, сербский, румынский и болгарский.

ПЕРЕБОР - медленный звон поочередно в колокола, по одному разу в каждый колокол, начиная с самого маленького и кончая наибольшим, после удара в наибольший одновременно ударяют во все колокола. Совершается перед отпеванием и во время выноса гроба из храма.

ПЕРЕЗВОН - звон поочередно в колокола (по одному или несколько ударов), начиная с самого большого колокола и кончая наименьшим. Медленный, печальный перезвон по одному удару в каждый колокол совершается на вечерне Великого Пятка перед выносом плащаницы, на утрени Великой Субботы во время крестного хода с плащаницей, на утрени в праздник Воздвижения Креста Господня и в Крестопоклонную неделю перед выносом креста. Частый перезвон по несколько ударов в каждый колокол совершается перед малым водоосвящением, перед архиерейским рукоположением, в других торжественных случаях.

ПЛАЩАНИЦА - плат с изображением тела Иисуса Христа (после снятия с Креста) или усопшей Богородицы. Плащаница Иисуса Христа употребляется во время богослужения Великой Пятницы и Великой Субботы, плащаница Богородицы - в богослужении Успения.

ПОВЕЧЕРИЕ - общественное богослужение, совершаемое вечером. Название происходит от монастырской практики совершать повечерие после вечерней еды - вечера. Повечерие бывает малое и

великое. Малое совершается во все дни, кроме Великого поста и праздников Рождества Христова и Богоявления, когда совершается великое повечерие. В чин малого повечерия входят 50, 69, 142 пс., великое славословие, Символ веры, канон (не во все дни), молитва "Отче наш", тропари и ипакои. В чин великого, состоящий из трех частей, входят: (1я часть) пс. 69. канон (в первые четыре дня Великого поста т.н. Великий канон, написанный Андреем Критским), пс4, 6, 12, 24, 30, 90, пение "С нами Бог". (Ис. 8, 818; 9, 27), тропари, Символ веры; (2я) пс. 50, 101, молитва Манассии (2 Пар.), "Отче наш", тропари; (3я) пс. 69, 142, великое славословие, "Отче наш", канон, в Великий пост молитва Ефрема Сирина, отпусти сугубая ектения; в конце каждой части читаются отпустительные молитвы. В современной приходской практике великое повечерие почти не совершается, кроме дней Великого поста, когда читается канон Андрея Критского, и праздника Богоявления.

ПОДРИЗНИК - богослужебное облачение священника и архиерея - род стихаря - длинная до пят одежда, в талию, с узкими рукавами, белого или желтого цвета, обычно шелковая. Архиерейский подризник имеет т.н. гамматы, или источники - ленты, стягивающие рукав у запястья. Гамматы рассматриваются как символическое изображение тока крови из прободенных рук Иисуса Христа. Подризник надевается архиереем и священником вместо рясы при совершении литургии.

ПОДРЯСНИК - нижнее облачение духовенства - длинная одежда до пят, в талию, с узкими рукавами.

ПОКРОВ - матерчатые платы, которыми покрываются дискос и потир во время литургии. Меньшие по размеру покровы называются покровцами, больший - воздухом. Покрова возникли на Ближнем Востоке, где они предохраняли дары от летающих насекомых.

ПОКРОВ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ - праздник православной церкви 1 октября ст. ст. (14 октября нов. ст.), принадлежит к числу великих. Праздник Покрова установлен в память о видении блаженному Андрею и его ученику св. Епифанию во время богослужения во константинопольском Влахернском храме Пресвятой Богородицы со святыми и ангелами, стоящей на воздухе и простирающей Покров над молящимся народом. По преданию это событие произошло в 910 г. при константинопольском императоре

Льве Премудром и патриархе Макарии. Праздник Покрова Пресвятой Богородицы отмечается только Русской православной церковью.

ПОКРОВЕЦ - меньший покров, крестообразный, которым покрывается дискос или потир.

ПОЛИЕЛЕИ (греч. многомилостивый) - торжественное песнопение, состоящее из стихов 134-135 пс. Поется в воскресения и праздники во время богослужения утрени.

ПОЛУНОЩНИЦА - общественное богослужение, совершаемое в полночь. Полунощница посвящена грядущему пришествию Господа и Страшному суду. Различается вседневная, субботняя и воскресная. В чин вседневной, состоящей из двух частей, входят: (1я часть) благословение, начало обычное, пс. 50, 118 пс., Символ веры, "Отче наш", пение тропарей, посвященных второму пришествию, отпустительные молитвы, (2я) пс. 129. 133, "Отче наш", тропари, отпуст, ектения. Субботняя полунощница отличается тропарями, вместо 118 пс. читается 9ая кафизма. Воскресная полунощница состоит только из первой части, отличается ипакоями вместо тропарей, канон вместо 118 пс., молитвой Троице - вместо Символа веры. В настоящей приходской практике полунощница почти не совершается.

ПОМИНАНИЕ - маленькая книжица, в которую верующий записывает имена живых и усопших, о которых он молится.

ПОНОМАРЬ (искаженное греч. приставник) - церковнослужитель, упоминаемый в уставе. Иначе – парэклизиарх или алтарник. В Византии пономарем назывался сторож храма.

ПОПРАЗДНСТВО - дни после праздника, в которые на богослужении употребляются молитвословия и песнопения, посвященные данному празднику. Попразднство имеют Пасха, двенадесятые (кроме праздника Входа Господня в Иерусалим) и некоторые другие праздники. Попразднство Пасхи длится тридцать восемь дней (до Вознесения): попразднство других праздников - от одного до восьми дней. Последний день попразднства назыв. отданием праздника.

ПОРУЧИ - часть богослужебного облачения духовенства широкие ленты со шнурами, стягивающие рукава подрясника или подризника у запястья. При надевании поручей произносится молитва, напоминающая о силе Божией и содержащая просьбу

просветить надевающего (см. Исх. 15, 67. Пс. 118, 74). Впервые упоминаются в богослужебной литературе ок. XII в.

ПОСВЯЩЕНИЕ - 1. Богослужение, во время которого совершается поставление в церковнослужители - в чтеца и в иподьякона; иначе называемое хиротессией (греч. руковозложение). В чтецы поставляют из мирян, в иподьяконы поставление совершается из чтецов. Посвящение совершается архиереем перед литургией. При посвящении в чтецы архиерей, возложив руку на голову посвящаемого, читает соответствующие молитвы, затем поются тропари, архиерей совершает крестовидный постриг и посвящаемого облачают в короткую фелонь, архиерей опять читает молитву с возложением руки, новопосвященному дается читать Апостол, затем его перео облачают в стихарь. При посвящении в иподьякона посвящаемого облачают крестообразно ораером, архиерей читает молитву посвящения с возложением руки на голову посвящаемого. 2. Возведение в чины: а) архидьякона и протодьякона; б) протоиерея и протопресвитера; в) игумена и архимандрита. Совершается архиереем на литургии во время входа с Евангелием.

ПОСЛУШНИК - человек, готовящийся к постригу в монахи и проходящий испытание послушанием в монастыре.

ПОСОХ - знак церковной власти архиерея и управляющего монастырем архимандрита или игумена. Различаются богослужебные - торжественные и богато украшенные посохи, и внебогослужебные - более простые. Навершие богослужебного посоха увенчивается крестом, сама форма навершия бывает двух видов: 1) древняя форма, восходящая к VI в., в виде перевернутого якоря; 2) форма, распространившаяся в XIX вв. - в виде двух змей, извивающихся кверху. Отличительной особенностью русских посохов является сулок- двойной платок у навершия, предохраняющий руку от мороза.

ПОСТ - время усиленного молитвенного обращения к Богу и воздержания от пищи животного происхождения. Существуют однодневные и многодневные посты. Однодневные посты установлены: в среды и пятницы всего года, за исключением нескольких недель - сплошных седмиц; а также в праздник Воздвижения Креста Господня, день Усекновения главы Иоанна Предтечи и сочельники. Многодневные посты: Великий пост;

Петровский - начинается через неделю после праздника Троицы и кончается днем апостолов Петра и Павла (12 июля); Успенский - с 1 (14) августа по Успение Богородицы 15 (28) августа; Рождественский - с 15 (28) ноября по рождественский сочельник 24 декабря (6 января). Великий пост, а также посты в среды и пятницы являются каноническими - см. 69 правило св. Апостолов. Остальные посты являются уставными, т.е. введенными в практику через монастырский устав, впоследствии распространившийся и на мирян. Накануне однодневных постов и в течение многодневных не совершается венчание.

ПОСТРИГ - 1. Действие, совершаемое на некоторых богослужениях. Пострижение волос существовало в античном мире как символ рабства или служения и с этим значением вошло в христианское богослужение: а) пострижение волос совершается над новокрещенным после крещения в знак служения Христу; б) пострижение волос совершается во время посвящения над новопоставленным чтецом в знак служения церкви. 2. Богослужение, совершаемое при принятии монашества (см. монах). Соответственно трем степеням монашества существуют постриг в рясофоры, постриг в малую схиму и постриг в великую схиму. Постриг не клириков (см. клир) совершается монашествующим священником (иеромонахом, игуменом или архимандритом), клириков - архиереем. Чинопоследование пострига в рясофоры состоит из благословения, начала обычного, тропарей, иерейской молитвы, крестовидного пострижения и облачения новопостриженного в рясу и камилавку. Пострижение в малую схиму совершается на литургии после входа с Евангелием. Перед литургией постригаемый ставится на паперти. При пении тропарей его вводят в храм и ставят перед вратами царскими. Совершающий постриг спрашивает об искренности, добровольности и т.п. пришедшего и затем совершает постриг и наречение нового имени, после чего новопостриженного облачают в хитон, параман, пояс, рясу, мантию, клобук, сандалии и дают четки. Пострижение в великую схиму совершается торжественней и дольше, облачают постриженного в те же одежды, кроме парамана и клобука, заменяемых анолавом и кукулем. Чинопоследования пострига содержатся в большом требнике.

ПОТИР (греч. чаша) - священный сосуд в виде чаши, в котором во время евхаристического канона освящается и преосуществляется вино с водой в кровь Христову (см. [дары](#)). Потир изображает собой чашу Тайной Вечери (см. Лк. 22, 17). Из потира совершается причащение священнослужителей и мирян.

ПОЯС - 1. Часть богослужебного облачения священника и архиерея, служит для стягивания епитрахили и рясы или подризника. При надевании пояса произносится молитва с просьбой укрепления надевающего (см. Пс. 17; 33-34). 2. Часть облачения монаха и схимонаха, при надевании пояса на новопостриженного (см. постриг) произносится молитва с просьбой препоясать постриженного силою истины.

ПРАВЕДНЫЙ - святой, который будучи мирянином и живя в миру, вел святую и праведную жизнь.

ПРАВИЛО КО СЯТОМУ ПРИЧАЩЕНИЮ - молитвы, которые читаются верующими, когда они готовятся к причащению. Содержатся в молитвослове и следованной псалтири.

ПРАЗДНИКИ И ПРАЗДНОВАНИЯ дней памяти святых. Каждый день богослужебного года посвящен воспоминанию к.л. праздника или памяти святого (большинство дней имеют воспоминание не одного, а нескольких святых). По степени праздничности и торжественности богослужения праздники и празднования святых разделены уставом на шесть типов. В Типиконе каждый тип службы обозначен специальным знаком: знак красного цвета отличает великие праздники, знак красного цвета от праздники с Всенощным бдением, знак красного цвета - средние праздники с полиелеем, знак (красное цвета отличает малые празднования с великим славословием (т.е. когда оно поется), тот же знак черного цвета или отсутствие знака - малые празднования - славословие читается.

ПРЕДНАЧИНАТЕЛЬНЫЙ ПСАЛОМ 103 пс., который поется или читается в начале вечерни. Посвящен прославлению красоты тварного мира и величия Создателя.

ПРЕДПРАЗДНСТВО - дни перед праздником, в которые на богослужении начинают употребляться молитвословия и песнопения, посвященные данному празднику. Предпразднство имеют двенадцатые (кроме праздников Вознесения, Пятидесятницы, Входа

Господня в Иерусалим) и некоторые другие праздники. Предпразднство разных праздников длится от одного до пяти дней.

ПРЕОБРАЖЕНИЕ ГОСПОДНЕ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 6 августа ст. ст. (19 августа нов. ст.) В этот день вспоминается явление Иисуса Христа в божественной славе (еще во время земной жизни) трем избранным ученикам. Иисус Христос взял "Петра, Иакова и Иоанна, брата его, и возвел их на гору высокую одних. И преобразился перед ними: и просияло лицо Его, как солнце, одежды же его сделались белыми, как свет" (Мф. 17; 12). "И вот два мужа беседовали с Ним, которые были Моисей и Илия. Явившись во славе, они говорили об исходе Его, который ему надлежало совершить в Иерусалиме" (Лк.9;30-31). "И явилось облако, осеняющее их, и из облака исшел глас, глаголющий: Сей есть Сын Мой возлюбленный; Его слушайте" (Мк9; 7). В средние века традиция соотносила неназванную в Евангелиях гору с галилейской горой Фавор (откуда происходит исихастский термин "фаворский свет"). Однако во времена жизни Иисуса Христа на горе Фавор располагалась крепость. Поэтому в настоящее время принято рассматривать как возможное место Преображения один из отрогов горы Ермон в окрестностях Кесарии Филипповой. По древней традиции в этот день совершается освящение яблок.

ПРЕПОДОБНОМУЧЕНИК – монах, принявший мучения и смерть за исповедание веры в Иисуса Христа.

ПРЕПОДОБНЫЙ - святой, достигший высоты монашеского делания и являющийся образцом монашеской жизни

ПРЕСТОЛ - стол, находящийся в середине алтаря, освященный архиереем для совершения на нем литургии. Являет собой место таинственного присутствия Иисуса Христа. Приступать к престолу разрешается исключительно священнослужителям. Делается из дерева или камня высотой около метра, облачается в две одежды - нижнюю белую, назыв. срачицей, обвитую веревкой: и в верхнюю цветную, назыв. индитией. На престоле полагаются - антиминс, Евангелие, крест, дарохранительница и лампада. В соборах и крупных храмах над престолом устанавливается киворий.

ПРЕСТОЛЬНЫЙ, или ХРАМОВЫЙ, ПРАЗДНИК - день, в который отмечается праздник или память святого, во имя которого освящен храм или придел храма.

ПРИДЕЛ - дополнительный алтарь с престолом. Приделы устраиваются для того, чтобы в один день (например, в крупные праздники или в воскресения) в одном храме можно было совершать несколько литургий (по количеству приделов), т.к. в православной церкви принято совершать не более одной литургии в один день на одном престоле (так же как и священник не может совершать более одной литургии в день).

ПРИТВОР - западная часть храма. С одной стороны притвора располагается паперть, с другой проход в среднюю часть храма. В притворе по уставу совершаются некоторые богослужения - обручения, лития, чин оглашения и др.

ПРИХОД - низшая церковно-административная единица, содержащая храм и общину верующих с клиром

ПРИЧАСТЕН - песнопение в одну строфу, поется во время причащения священнослужителей. Иначе киноклик (греч. общий). Различаются причастны дней недели и праздников.

ПРИЧАЩЕНИЕ - таинство православной церкви. Иначе причащение называется таинством евхаристии. При причащении человек под видом хлеба и вина принимает плоть и кровь Иисуса Христа (см. Ин. 6, 53-58), становится т.о. причастным ко Христу. Таинство причащения совершается архиереем или священником во время литургии. В некоторых случаях причастие совершается запасными дарами. В православной церкви причастие совершается хлебом и вином. Для удобства раздробленный хлеб полагают в потир вместе с вином. В практике православной церкви к причастию принято приступать натощак и после исповеди.

ПРОКИМЕН (греч. подлежащий) - краткое изменяемое молитвословие, состоящее преимущественно из строк псалмов (за исключением литургийного прокимна "Величит душа Моя Господа" (Лк. 1; 46-48), читаемого в праздники, посвященные Богородице). В IV - V вв. прокимном являлся псалом, предварявший богослужбное чтение из Нового Завета. Прокимен респонсорно читался и пелся чтецом и хором. Впоследствии текст прокимна сократился и в настоящее время малый прокимен состоит из двух строф, а великий

- из пяти строф. Великий прокимен возглашается священником (или дьяконом) на вечерне (без чтения из Нового Завета). Малый прокимен возглашается: а) священником (или дьяконом) перед чтением Евангелия на воскресной и праздничной утрени; б) чтецом перед чтением Апостола или паримиина литургии и на других богослужениях, содержащих чтения Апостола или паримии. Прокимен поется таким образом: после возглашения каждой строфы хор повторяет первую, после последней строфы возглашается половина первой, которую хор поет до конца.

ПРОСКОМИДИЯ (греч. приносить) - первая часть литургии, во время которой происходит приготовление хлеба и вина для совершения таинства евхаристии. Совершается священником или архиереем в алтаре на жертвеннике во время чтения часов. Хлеб, употребляется дрожжевой ("квасный") пшеничный, вино - красное, виноградное, разбавленное водой. Для проскомидии используются пять служебных просфор (из первой вырезается агнец, из второй - частица в память Богородицы, из третьей - девять частиц соответственно в память Иоанна Предтечи, пророков, апостолов, святителей, мучеников, преподобных, бесребренников, равноапостольных, последняя частица вынимается в память составителя литургии - Иоанна Златоуста или Василия Великого, из четвертой просфоры вынимаются частицы в память живых, из пятой - в память умерших) и неограниченное число простых просфор, из которых вынимаются частицы в поминовение живых и усопших. Простые просфоры подаются верующими со списками имен тех, о ком они желают помолиться во время литургии.

ПРОСФОРА (греч. приношение) - богослужебный литургический хлеб, употребляемый для таинства евхаристии и для поминовения во время проскомидии живых и мертвых. Готовится из квасного (т.е. дрожжевого) теста, состоящего из пшеничной муки, воды и соли. На просфоре помещаются изображения (для этого тесто отливается в специальные формы) креста с надписью ИС ХС НИКА (Иисус Христос - победа) или образ к.л. святого. Просфоры делаются двухсоставными (т.е. из двух половинок,) - в ознаменование двух естеств Иисуса Христа - божественного и человеческого.

ПРОТОДЬЯКОН - старший дьякон в белом духовенстве. Звание протодьякона дается в качестве награждения.

ПРОТОИЕРЕЙ - старший священник в белом духовенстве. Звание протоиерея дается в качестве награждения.

ПСАЛТИРЬ СЛЕДОВАННАЯ - книга богослужебная, содержащая псалтирь, разделенную на двадцать кафизм, с указанием тропарей и молитв, читаемых после кафизм. В книге могут помещаться часослов и месяцеслов

ПУСТЫНЬ - монастырь или скит, находящийся в отдаленном пустынном месте.

ПЯТИДЕСЯТНИЦА - пятьдесят дней от дня Пасхи до праздника Св. Троицы. В первое воскресение после Пасхи (второе воскресение Пятидесятницы) воспоминается явление воск росшего Иисуса Христа апостолам и уверение ап. Фомы (см. Ин. 20; 24-29). Во вторник второй недели в Русской православной церкви совершается всецерковное поминовение умерших - радоница. Третье воскресение Пятидесятницы посвящено свв. женам мироносицам (см. Мк. 15; 43-16; 8). В четвертое воскресение воспоминается исцеление Иисусом Христом расслабленного при Овчей купели (Ин. 5; 115). В пятое - встреча Иисуса Христа и самарянки (см. Ин. 4; 542). Шестое посвящено воспоминанию исцеления слепого (Ин. 9; 138). В сороковой день по Пасхе (в четверг шестой недели) празднуется Вознесение Господне. В седьмое воскресение вспоминаются свв. отцы Первого Вселенского собора. Суббота седьмой недели является Троицкой родительской субботой. В пятидесятый день, в воскресение седьмой недели празднуется день Святой Троицы и Сошествие Святого Духа на апостолов, этот день также называется праздником Пятидесятницы. Понедельник после дня Святой Троицы - день Святого Духа. В первое воскресение после Пятидесятницы совершается память Всех святых. С понедельника второй недели после Пятидесятницы начинается Петровский пост. В Русской православной церкви во второе воскресение совершается память Всех святых, в земле Российской просиявших. Богослужения Пятидесятницы, дня Св. Духа и дня Всех святых содержатся в Цветной триоди.

ПЯТИДЕСЯТНИЦА - праздник православной церкви, принадлежит к двенадесятым. Празднуется в пятидесятый день после праздника Пасхи (в воскресенье). Иначе называется Днем Святой Троицы. Праздник Пятидесятницы посвящен Сошествию Святого

Духа на апостолов: на пятидесятый день после воскресения Иисуса Христа (и на десятый день после Вознесения), когда апостолы собрались вместе "внезапно сделался шум с неба, как бы от несущегося сильного ветра, и наполнил весь дом, где они находились. И явились им разделяющиеся языки как бы огненные, и почили по одному на каждом из них. И исполнились все Духа Святого, и начали говорить на иных языках, как Дух давал им провещавать" (Деян. 2; 24; см. также далее).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#) [Ю](#)

РАВНОАПОСТОЛЬНЫЙ - святой, который много способствовал распространению христианства в к.л. области или стране. Напр. - св. равноапостольный князь Владимир.

РАДОНИЦА - в Русской православной церкви день особого всецерковного поминовения умерших, которое совершается во вторник второй недели после Пасхи.

РАЗРЕШИТЕЛЬНАЯ МОЛИТВА - 1. Тайносовершительная молитва исповеди. При чтении разрешительной молитвы священник или архиерей данной ему властью (см. Мф. 18, 18) отпускает кающемуся исповеданные грехи. 2. Молитва, читаемая священником или архиереем в конце отпевания. В ней он просит Бога разрешить умершего от соделанных при жизни грехов. В Русской православной церкви по древней традиции в руку умершему вкладывается лист с текстом разрешительной молитвы.

РИЗНИЦА - отдельное помещение в храме или место в алтаре (обычно справа от горнего места), где хранятся облачения и священные сосуды.

РИПИДА (греч. опахало) - опахало с изображением серафима, принадлежность архиерейского богослужения. Рипиды возникли на Ближнем Востоке, где ими отгоняли во время литургии летающих насекомых. Символически изображают ангельские силы.

РОДИТЕЛЬСКИЕ СУББОТЫ - дни особого всецерковного поминовения усопших. Родительскими установлены субботы перед мясопустной неделей и перед праздником Троицы (см. Пятидесятница) (они также назыв. Вселенскими р.с.). В Русской

православной церкви такое поминовение установлено также в субботу перед днем св. Димитрия Солунского 26 октября (8 ноября) в память русских воинов, погибших в Куликовской битве в 1380 г.

РОЖДЕСТВО ИОАННА ПРЕДТЕЧИ - праздник православной церкви - 24 июня ст. ст. (7 июля нов. ст.). Принадлежит к числу великих праздников. Установлен в память рождества Иоанна Предтечи от праведных родителей - иудейского священника Захариии его жены Елисаветы (см. Лк. 1; 5-25, 57-80).

РОЖДЕСТВО ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 8 сентября ст. ст. (21 сентября нов. ст.). Установлен в память Рождества Пресвятой Богородицы. Согласно церковному преданию благочестивые родители девы Марии – Иоаким и Анна, долгое время ждавшие детей, дали обет родившуюся по их молитвам девочку посвятить Богу.

РОЖДЕСТВО ХРИСТОВО - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 25 декабря ст. ст. (7 января нов. ст.). В этот день вспоминается Рождество Иисуса Христа, "нас ради человек и нашего ради спасения сшедшего с небес, и воплотившегося от Духа Свята и Марии Девы и вочеловечшася" (Символ веры). Перед праздником Рождества установлен сорокадневный Рождественский пост. День накануне Рождества - Рождественский сочельник (установлен строгий пост). О рождестве Иисуса Христа см. Мф. 1; 18 2; 1; Лк. 2; 120.

РУКОПОЛОЖЕНИЕ - богослужение, во время которого совершается таинство священства - постановление в священнослужители. Иначе хиротония (греч. рукоположение). Рукоположение совершается в дьяконы (из иподьяконов), в священники (из дьяконов) и в архиереи (из священников). Соответственно существуют три чина рукоположения. В дьяконы и священники рукоположение совершать может один архиерей; в архиереи рукоположение совершается собором архиереев (по крайней мере двумя архиереями • см. 1 Правило Св. Апостолов). Рукоположение в дьяконы совершается на литургии после евхаристического канона. Посвящаемый вводится в алтарь через врата царские, троекратно при пении тропарей обводится вокруг престола и затем встает на одно колено перед престолом. Архиерей

возлагает край омофора на голову посвящаемого, сверху полагает руку и читает тайносовершительную молитву. После молитвы архиерей снимает крестовидно одетый орать с посвященного и возлагает орать ему на левое плечо с возгласом "аксиос". Рукоположение в священники совершается на литургии после великого входа подобным образом - полагаемый становится на оба колена перед престолом, читается иная тайносовершительная молитва, рукоположенный облачается в священнические одежды. Рукоположение в архиереи совершается на литургии после пения трисвятого перед чтением Апостола. Рукополагаемый вводится в алтарь через царские врата, делает три поклона перед престолом и, встав на оба колена, полагает сложенные крестом руки на престол. Архиереи, совершающие рукоположение, держат над его головой открытое Евангелие, первенствующий из них читает тайносовершительную молитву. Затем возглашается ектения, после которой Евангелие полагается на престол, а новорукоположенного облачают с возгласом "аксиос" в архиерейское облачение.

РЯСА (греч. рваная одежда) верхнее облачение духовенства и монашества - длинная до пят одежда, просторная, с широкими рукавами, черного цвета.

РЯСОФОР (РЯСОФОРНЫЙ МОНАХ) (греч. носящий рясу) - монах низшей степени пострига, готовящийся к принятию малой схимы. Рясофорному монаху разрешается носить рясу и камилавку.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#) [Ю](#)

САККОС - богослужебное облачение архиерея, длинная до пят, просторная одежда с широкими рукавами, сшитая из богатой ткани. Поверх саккоса надевается омофор и панагия с крестом. В богослужебную практику саккос стал входить в XI-XII вв. как облачение константинопольского патриарха, затем перешел к другим восточным патриархам и московскому митрополиту, а с XVI в. на востоке и с нач. XVIII в. в России стал облачением всех архиереев, заменив фелонь.

СВЕТИЛЕН - краткое изменяемое песнопение, поется (или читается) на утрени перед стихирами на хвалитех. Воскресные светильны называются екзапостиляриями.

СВЕТИЛЬНИЧНЫЕ МОЛИТВЫ - читаются священником на вечерне во время чтения или пения предначинательного псалма. Содержат прошения о милости Божией.

СВЯТИТЕЛЬ - святой архиерей

СВЯТКИ - дни от Рождества Христова 25 декабря ст. ст. (7 января нов. ст.) до дня, предшествующего Крещенскому сочельнику 4 ст. ст. (17 нов. ст.) января. В святках нет постных дней (см. пост) и не совершается венчание.

СВЯТЦЫ - см. [месяцеслов](#)

СВЯЩЕННИК - священнослужитель, относящийся ко второй, средней степени священства. Имеет благодать совершать все таинства, кроме таинства рукоположения. Иначе священник называется иереем или пресвитером (греч. старейшина; так называется священник в посланиях апостола Павла). Поставление в священники совершается архиереем через рукоположение. К священнику принято обращаться: "Ваше благословение"; к монашествующему священнику (иеромонаху) - "Ваше преподобие", к игумену или архимандриту - "Ваше Высокопреподобие". Неофициальное обращение - "отец".

СВЯЩЕННОМУЧЕНИК - священник или архиерей, принявший мучения и смерть за исповедание веры в Иисуса Христа.

СВЯЩЕННОСЛУЖИТЕЛИ – лица, имеющие благодать совершать таинства (архиереи и священники) или непосредственно участвовать в их совершении (дьяконы). Делятся на три последовательные степени: дьяконы, священники и архиереи; поставляются через рукоположение.

СВЯЩЕННЫЕ СОСУДЫ - потир и дискос, употребляемые для литургии, а также сосуд для хранения св. даров - дарохранительница и сосуд для хранения мира - мирница.

СЕДАЛЕН - тропарь, во время которого разрешается сидеть. Читается или поется на утрени после кафизм.

СЕДМИЦА - древнерусское название недели (седьмь - семь).

СЕМИСВЕЧНИК - подсвечник из семи лампад или свечей, стоящий в алтаре за престолом.

СИМВОЛ ВЕРЫ - краткое догматическое изложение основы христианского вероучения. Составлен Первым Вселенским собором (г. Никея, Малая Азия) в 325 году; в 381 году расширен и дополнен Вторым Вселенским собором (Константинополь). По названиям мест, где проходили соборы, получил название Никео-Константинопольского или Никео-Царьградского символа. Символ веры входит в состав многих богослужений.

СИНОД (греч. особое - собрание, собор) - в настоящее время - совещательный орган при патриархе, состоящий из двенадцати архиереев и носящий титул "Священный синод". В Священный синод входят шесть постоянных членов: митрополит Крутицкий и Коломенский (Московская область); митрополит Санкт-Петербургский и Новгородский; митрополит Киевский и всея Украины; митрополит Минский и Слуцкий, Патриарший экзарх Белоруссии; председатель Отдела внешних церковных сношений; управляющий делами Московской патриархии и шесть непостоянных членов, сменяемых каждые полгода. С 1721 г. по 1918 г. Синод являлся высшим органом церковно-административной власти, заменявшим собой патриарха (носил патриарший титул "Святейший") - состоял из 79 архиереев. Члены Святейшего Синода назначались императором, в заседаниях Синода принимал участие представитель государственной власти - обер-прокурор Синода.

СКИТ - кельи монахов в отдалении от монастыря в более пустынном месте. В церковно-административном отношении скит подчиняется настоятелю монастыря. Слово "скит" происходит от названия одного из пустынных мест в Египте, в котором в IV - V вв. были уединенные поселения монахов.

СКУФИЯ - принадлежность облачения - головной убор в виде небольшой пирамидальной шапочки черного или фиолетового цвета. В настоящее время монахи и архиереи носят скуфию во внебогослужебное время, священникам из белого духовенства богослужебная фиолетовая скуфия дается в качестве награждения.

СЛАВОСЛОВИЕ - 1. Малое славословие - молитва Святой Троице: "Слава Отцу, и Сыну, и Святому Духу, и ныне и присно, и во веки веков. Аминь". 2. Великое славословие - молитвословие, начинающееся с евангельского стиха "Слава в вышних Богу и на земли мир, в человецех благоволение" (Лк. 2; 14) и состоящее из

стихов, посвященных прославлению Святой Троицы и стихов псалмов, завершающие стихи - трисвятое. Входит в состав богослужения утрени и повечерия. В праздничные и воскресные дни великое славословие на утрени поется, в будние - читается.

СЛОВУЩЕЕ ВОСКРЕСЕНИЕ - праздник православной церкви 13 сентября ст. ст. (26 сентября нов. ст.). Установлен в память обновления (освящения) храма Воскресения Христова в Иерусалиме в 335 году. Название обусловлено тем, что в народе этот праздник "слывет" (считается) за воскресение (т.е. отмечается как воскресный день), хотя может таковым и не являться.

СЛУЖБА праздника, иконы Богородицы или святого - совокупность изменяемых молитвословий, посвященных прославлению праздника, иконы Богородицы или к.л. святого. Включает стихиры, тропарь, канон, седальны, кондак, светилен, для некоторых праздников и дней святых паримии. Службы праздников и памяти святых, принадлежащих неподвижному богослужебному кругу (почти все празднования святых относятся к неподвижному кругу), содержатся в месячных и праздничных минеях. Службы праздников подвижного богослужебного круга содержатся в Постной и Цветной триодах. Службы, посвященные воспоминаниям дней недели (см. седмичный богослужебный круг), содержатся в октоихе.

СЛУЖЕБНИК - богослужебная книга, предназначенная для богослужения священника и дьякона. Содержит чинопоследования вечерни, утрени, литургий Иоанна Златоуста, Василия Великого и Преждеосвященных Даров с текстами т.н. тайных иерейских молитв, в т.ч. молитвы евхаристического канона. В служебнике также приведены месецеслов, указания к совершению литургии, тексты прокимнов и аллилуариев, некоторые молитвословия из Постной триоди и Цветной триоди, а также чин благословения кол ива и чин литии об умерших.

СОБОР (слав. собрание, съезд) - 1. Архиерейский собор - собрание всех правящих архиереев поместной церкви для решения к.л. церковных вопросов. 2. Поместный собор - собрание всех правящих архиереев поместной церкви, представителей белого духовенства, монашества и мирян для решения важнейших церковных вопросов - избрания патриарха, канонизации новых святых и др. 3. Вселенский собор - собрание представителей

поместных церквей для решения вероучительных и канонических вопросов. Православная церковь признает семь Вселенских соборов: Первый в 325 г. в Никее (Малая Азия); Второй в 381 г. в Константинополе (на Первом и Втором Вселенских соборах был составлен и утвержден неизменяемый Символ веры); Третий в 431 г. в Ефессе (Малая Азия); Четвертый в 451 г. в Халкидоне, городе вблизи Константинополя (установил догмат о двух естествах (природах) - божественном и человеческом - Иисуса Христа); Пятый в 553 г. в Константинополе; Шестой в 680 г. в Константинополе (установил догмат о двух волях и действиях Иисуса Христа); Седьмой в 787 г. в Никее (установил догмат иконопочитания).

СОБОР - главный храм в городе или монастыре, рассчитанный на богослужение архиерея с большим числом духовенства.

СОБОР - так в месяцеслове называются праздники, посвященные: а) Пресвятой Богородице - Собор Пресвятой Богородицы - на следующий день после праздника Рождества Христова; б) Иоанну Предтече - Собор Иоанна Предтечи - на следующий день после Крещения Господня. в) Архангелу Гавриилу - на следующий день после Благовещения. Название происходит от того, что в эти дни верующие собираются, чтобы прославить Пресв. Богородицу, Иоанна Предтечу или архангела Гавриила.

СОБОРОВАНИЕ - см. [елеосвящение](#).

СОЛЕЯ - возвышенная часть пола перед иконостасом. Выдающаяся часть солеи напротив врат царских называется амвоном. На концах солеи располагаются клиросы. Со стороны средней части храма обычно солея ограждена невысокой решеткой.

СОЧЕЛЬНИК - день накануне праздника Рождества Христова (Рождественский сочельник) или Богоявления (Крещенский сочельник). В сочельник установлен строгий пост. По монастырскому уставу в этот день полагается на трапезе только сочиво - вареная пшеница (или рис) с медом, откуда и происходит название.

СПЛОШНАЯ СЕДМИЦА - неделя, в которой в среду и пятницу нет поста: святки, третья неделя перед Великим постом; масленица; Пасхальная (Светлая) седмица - неделя после Пасхи; Троицкая седмица - неделя после дня Святой Троицы {Пятидесятницы}.

СРАЧИЦА - нижнее облачение престола - белое льняное покрывало. Символически являет плащаницу Иисуса Христа (см. Лк. 23, 53).

СРЕТЕНИЕ ГОСПОДНЕ (сретение - славная встреча) - праздник православной церкви, принадлежит к двенадцатым. Празднуется 2 февраля ст. ст. (15 февраля нов. ст.). По прошествии сорока дней от рождения Иисус Христос был принесен Его матерью св. Девой Марией и Ее обручником Иосифом в Иерусалимский храм для соответствующего иудейскому закону посвящения Господу (так приносился каждый мальчик-первенец см. Исх. 13;2; Чис. 8:16; Лев. 12;6,8). По вдохновению в это время в храм пришел Симеон "муж праведный и благочестивый... Ему было предсказано Духом Святым, что он не увидит смерти, доколе не увидит Христа Господа" (Лк. 2,25-26). Симеон, взяв Младенца Иисуса "на руки, благословил Бога и сказал: ныне отпускаешь раба Твоего, Владыко, по слову Твоему с миром, ибо видели очи мои спасение Твое,... свет к просвещению язычников, и славу народа Твоего Израиля" (Лк. 2;28-32).

СТИХАРЬ - богослужебное облачение священно и церковнослужителей. Различаются стихари дьякона (и церковнослужителя), священника и архиерея. Священнический и архиерейский стихарь - см. подризник. Стихарь дьякона (и церковнослужителя) - длинная одежда с широкими рукавами, с разрезами от подмышек до низа, скрепленными пуговицами. Стихарь одевается дьяконом поверх подрясника. Стихарь символизирует одежду спасения (Ис. 61, 10) и шьется из материи светлого цвета. Происхождением восходит к античной тунике.

СТИХИРА - вид тропаря - краткое песнопение, поется на стих псалма. Первая половина стиха возглашается канонархом, вторая поется хором, после чего поется стихира. В некоторых монастырях текст стихир также построочно возглашается канонархом. Различаются стихир: на "Господи возвах" - на псалмы 140, 141, 129, 116, поются на вечерне после кафизмы: на стихов ны, т.е. на стихи разных псалмов, поются в конце вечерни и в конце вседневной утрени; на хвалитех - на псалмы 148, 149 и 150, поются на утрени перед Великим славословием. Число стихир зависит от праздничности богослужения. Стихиры псалмов посвящены воспоминаниям дня. Кроме того, существуют: евангельские стихир,

которые поются в воскресные дни после стихир на хвалитех, посвящены Евангелию, читаемому на утрени; литийные стихиры (см. лития) и стихиры отпевания, которые поются без стихов псалмов. По уставу псалмы полагается читать перед пением стихир, однако в настоящее время тексты псалмов не читаются, за исключением тех стихов, на которые поются стихиры. Мелодия стихир подчинена гласом.

СТОЛПНИК - преподобный, совершавший подвиг монашеского делания на "столпе" - башне или другом возвышении. Основателем столпничества является преподобный Симеон Столпник (Сирия, ум. 459 г.).

СТОЯНИЕ МАРИИ ЕГИПЕТСКОЙ (Мариино стояние) - народное название утрени, совершаемой в четверг пятой седмицы Великого поста, на которой читается Великий канон св. Андрея Критского и житие преподобной Марии Египетской. Богослужение в этот день длится 57 часов.

СТРАСТНАЯ СЕДМИЦА (страсть - славянский страдание) - последняя неделя Великого поста, во время которой вспоминаются Тайная Вечеря, предание на суд, страдания и распятие, погребение Иисуса Христа. Все дни Страстной седмицы носят название Великих- Великий Понедельник, Великий Вторник и т.д. В первые три дня Страстной седмицы совершается литургия Преждеосвященных Даров, в Великий Четверток и Великую Субботу - литургия Василия Великого, в Великую пятницу литургия не совершается.

СХИМА (греч. образ, схема) совокупность одежд монаха, монашеское облачение. Схима соответственно степеням монашества бывает малая и великая.

СХИМОНАХ - монах, принявший великую схиму, иначе - великий ангельский образ. При постриге в великую схиму монах дает обет отречения от мира и всего мирского. Схимонах-священник (схиеромонах или иеросхимонах) сохраняет право священнодействовать, схиигумен и схиархимандрит должны устраниться от монастырской власти, схиепископ должен устраниться от епископской власти и не имеет права совершать литургию. Облачение схимонаха дополняется кукулем и аналавом. Схимонашество возникло на Ближнем Востоке в V в., когда с целью

упорядочить отшельничество, императорской властью было приказано пустынникам поселиться в монастырях. Пустынники, принявшие затвор в замену отшельничества, стали именоваться монахами великой схимы. Впоследствии затвор перестал быть обязательным для схимонахов.

СЫРОПУСТНАЯ НЕДЕЛЯ - последнее воскресенье перед Великим постом - этим днем кончается употребление в пищу не постных продуктов (вт. ч. сыра). В это воскресенье вспоминается Адамово изгнание (изгнание Адама из рая; см. Бытие, 3; 24). Сыропустная неделя также называется "Прощеным воскресением", т.к. в этот день по традиции принято особенно просить друг у друга прощения.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ТИПИКОН (греч. образ, тип) - 1. Богослужебный устав. 2. Книга богослужебная, содержащая богослужебный устав, месяцеслов с Марковыми главами, соединяющими подвижный и неподвижный годовые богослужебные круги, правила о постах, правила монастырского общежития и указания о совершении храмовых праздников.

ТРАПЕЗНАЯ (греч. стол, еда) - здание в монастыре, в которое монашествующие собираются для принятия пищи, т.е. на трапезу. Трапезная обычно расположена в специальном храме

ТРЕБЫ - богослужения, совершаемые не ежедневно (т.е. не входящие в суточный богослужебный круг), а по их необходимости (по требованию). Требы делятся на содержащие совершения таинств - крещение, миропомазание, венчание, исповедь, елеосвящение; и не содержащие - отпевание, панихида, постриг, различные молебны, освящение дома, колодца и т.п. Совершителями треб являются священник или архиерей (за исключением крещения, которое в крайних случаях может совершаться мирянином). Чинопоследования треб содержатся в требнике.

ТРЕБНИК - богослужебная книга, содержащая чинопоследования треб. Различаются малый требник и большой требник, более полный (напр. малый требник не содержит последования пострига).

ТРЕЗВОН - праздничный радостный звон во все колокола с короткими перерывами. Совершается в праздничные дни, в торжественные места богослужения, во время крестного хода и др.

ТРИКИРИИ (греч. трехсвечник) - подсвечник для трех свечей - принадлежность архиерейского богослужения. Согласно литургическим толкованиям три свечи соответствуют трем лицам Св. Троицы. Во время богослужения архиерей трикирием и дикирием благословляет народ.

ТРИОДЬ (греч. трипесенный) - книга богослужебная, содержащая тексты изменяемых молитвословий подвижного годового богослужебного круга. По содержанию различаются Триодь Постная и Триодь Цветная. Постная содержит службы Великого поста и трех предшествующих недель. Цветная, иначе называемая пентикостарион (греч. пятидесятница), содержит службы от Пасхи до недели Всех святых (т.е. Пятидесятницы и еще одной недели). Название происходит от содержащихся в книге трехпесенных канонов.

ТРИСВЯТОЕ - молитва "Святый Боже, Святый Крепкий, Святый Бессмертный, помилуй нас". Обращена ко всем трем лицам Святой Троицы. Согласно преданию, была услышана мальчиком от ангелов во время землетрясения в Константинополе (ок. 438-439 г.). После пения трисвятого народом землетрясение прекратилось. С V в. входит в широкое богослужебное употребление. Трисвятое находится в составе начала обычного, поется перед чтением Апостола на литургии, в конце великого славословия на утрени и др.

ТРОИЧЕН - тропарь, посвященный прославлению Св. Троицы.

ТРОПАРЬ - жанр церковной гимнографии. Исходно представлял собой краткое песнопение музыкально-поэтический комментарий к богослужебным чтениям Ветхого и Нового Заветов. Ранние тропари писались ритмической прозой, в IV-V вв. появились стихотворные тропари. При переводе богослужебных текстов на славянский язык метрика тропарей нарушилась. С развитием церковной гимнографии возникло несколько типов тропарей: ирмос и тропари канона, стихира, ипако и, кондак и др. В настоящее время собственно тропарем называется краткое песнопение, посвященное празднику, к.л. святому, данному богослужению и т.п. Мелодия тропарей подчиняется гласом.

УСЕКНОВЕНИЕ ГЛАВЫ ИОАННА ПРЕДТЕЧИ - праздник православной церкви 29 августа ст. ст. (II сентября нов. ст.), принадлежит к числу великих. Установлен в память отсечения головы Иоанну Предтече по приказу галилейского четверовластника (тетрарха) Ирода Антипы (см. Мф. 14; 612; Мк. 6; 17-29). В этот день установлен строгий пост.

УСПЕНИЕ ПРЕСВЯТОЙ БОГОРОДИЦЫ - праздник православной церкви, принадлежит к числу двенадесятых. Празднуется 15 августа ст. ст. (28 августа нов. ст.). Посвящен Успению - праведной кончине Божией Матери. Согласно преданию в этот день апостолы чудесным образом собрались из мест, где они проповедовали, чтобы проститься с Пресвятой Богородицей и совершить погребение Ее пречистого тела.

УСТАВ БОГОСЛУЖЕБНЫЙ - сумма указаний, определяющая строение богослужений на все дни года. В настоящее время наиболее широкое распространение получили новая редакция Устава Великой церкви (византийского), осуществленная в XIX в. и предназначенная для приходского богослужения - распространена в церквях греческого языка и в Болгарии; и славянский Типикон - сложившийся в XVI-XVII вв. на основе древних монашеских уставов иерусалимского (VI-VII вв.) и студийского (константинопольского, ок. IX в.) распространен в Русской православной и некоторых других церквях.

УТРЕНЯ - общественное богослужение, совершаемой утром или вечером. Утреня бывает вседневной, праздничной и пасхальной. Чин вседневной включает в себя благословение, начало обычное, псалмы 19 и 20, тропари, каждение храма, ектению, шестопсалмие, великую ектению, тропари, кафизмы и седальны, пс. 50, каноны, стихиры на хвалитех, великое славословие, ектению, стихиры на стиховны, молитву "Отче наш", тропарь, отпуст. Праздничная утренняя дополняется пением полиелея (после кафизм и седальнов), а в воскресения также пением благословенных, ипакоев антифонов, прокимнов и чтением Евангелия, после которого поется воскресная песнь "Воскресение Христово видевше" Праздничная утренняя,

соединяемая с Великой вечерней и первым часом составляет Всенощное бдение. Пасхальная утренняя служба начинается после крестного хода в притворе благословением и пением пасхального тропаря и состоит из пасхальных тропарей, канона, светильна, стихир, чтения пасхального слова Иоанна Златоуста, ектений и отпуста.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ФЕЛОНЬ - 1. Богослужбное облачение священника. Древняя фелонь имела форму длинной до пят одежды с прорезью для головы, без рукавов. Впоследствии, для удобства, спереди на подоле стали делать вырез, в настоящее время достигающий до пояса. Современная русская фелонь отличается от восточных наличием приподнятого жесткого оплечья. Фелонь была также богослужбным облачением архиереев - на востоке до XVI в. и в России до нач. XVIII в. 2. Короткая или малая фелонь - одежда без рукавов, с прорезью для головы, закрывающая тело до пояса. Надевается при посвящении в церковнослужители. В других богослужениях не употребляется.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ХЕРУВИМСКАЯ ПЕСНЬ - неизменяемое песнопение, поется во время великого входа на литургии Иоанна Златоуста и Василия Великого (кроме дней великого Четвертка и Великой Субботы). Херувимская песнь является пригласительной к достойному присутствию и участию в Евхаристии. Составлена и введена в употребление в VI в. в Византии. Называется по начальным словам "Иже херувимы".

ХИРОТОНИЯ - см. [рукоположение](#).

ХИРОТЕСИЯ - см. [посвящение](#).

ХИТОН - принадлежность облачения монахов малой и великой схимы - одежда из грубой ткани, власяница, носимая под рясой. В

чинопоследовании пострига назыв. хитоном вольной нищеты и нестяжания.

ХОРУГВЬ - укрепленное на длинном древке полотнище с изображением Иисуса Христа, Богородицы или святых. Во время крестного хода хоругви несут впереди шествия. В храме хоругви обычно укреплены возле клиросов.

ХРАМ - здание, предназначенное для совершения в нем литургии и общественной молитвы, особо устроенное - имеющее престол и освященное архиереем. Храм делится на три части: алтарь, среднюю часть храма и притвор. В алтаре находятся жертвенник и престол. От средней части храма алтарь отделен иконостасом. Со стороны средней части перед иконостасом находится солея с амвоном и клиросами. В архиерейских соборах в середине средней части храма ставится архиерейский амвон с кафедрой. Многие храмы имеют колокольню или звонницы с колоколами для созыва верующих на богослужения. Крыша храма увенчивается куполом с крестом. Храм освящается во имя праздника или к.л. святого, день памяти которого является храмовым, или престольным, праздником.

ХРАМОВЫЙ ПРАЗДНИК - см. [престольный праздник](#).

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЦВЕТ ОБЛАЧЕНИЯ - Облачение престола и богослужебные облачения духовенства бывают разного цвета в зависимости от празднований, которые совершаются во время богослужения. Красный цвет облачений соответствует богослужению пасхальной недели, а также богослужению в дни памяти мучеников; золотой и желтый цвета - богослужению праздников Иисуса Христа (Рождества, Сретения, Преображения, Вознесения), в воскресные дни, а также в дни памяти апостолов и святителей; белый цвет - празднику Богоявления; голубой и белый цвета соответствуют праздникам Пресвятой Богородицы {Введение во храм, Благовещение, Успение и др.), а также дням бесплотных сил (ангелов Господних); фиолетовый или темно-красный - праздникам Креста Господня (Воздвижения и др.); зеленый цвет - праздникам Святой Троицы, Святого Духа, Входа Господня в Иерусалим, а также дням памяти преподобных;

черный цвет (или темные оттенки других цветов) - соответствует богослужениям Великого поста. На Пасху как на праздников праздник священник облачается по очереди в облачения разного цвета. Отпевание совершается в облачениях белого цвета.

ЦЕРКОВНОСЛУЖИТЕЛИ - вспомогательные лица, участвующие в общественном богослужении - алтарники, чтецы, певцы, канонархии т.п. Поставляются через посвящение.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЧАСОВНЯ - небольшое здание, предназначенное для общественной молитвы - преимущественно богослужений суточного богослужебного круга, вт. ч. часов, откуда происходит название. В отличие от храма часовня не рассчитана на совершение литургии и потому не имеет алтаря.

ЧАСОСЛОВ - книга богослужебная, содержащая тексты неизменяемых молитвословий суточного богослужебного круга (вт. ч. часов), а также тексты некоторых из наиболее употребляемых изменяемых молитвословий.

ЧАСЫ - общественные богослужения, совершаемые четыре раза в сутки: первый час - вечером, третий и шестой часы - утром, девятый час днем. Первый и третий часы посвящены воспоминанию суда над Иисусом Христом у Каиафы и Пилата, шестой час - воспоминанию крестного пути и распятия Иисуса Христа, девятый час - воспоминанию Крестного страдания и смерти Иисуса Христа. Часы бывают вседневные, великопостные, царские и пасхальные. Чин вседневных часов: благословение, начало обычное, три псалма (1 час - 5, 89, 100; 3 час - 16, 24, 50; 6 час - 53, 54. 90; 9 час - 83, 84, 85).

ЧЕТКИ (от слав. счет) - шнурок с узелками или бусинами, служащий для счета прочитанных молитв. Иначе — вервица или лествица.

ЧЕТЫИ МИНЕИ (четьи - др. рус. - для чтения, минеи - от греч. месяц) - сборники, в которых жития святых расположены по календарному принципу в соответствии с днями празднований. Первые русские четьи минеи были составлены под редакцией московского митрополита св. Макария(1428-1563). Следующее, более

известное составление принадлежит ростовскому митрополиту св. Димитрию(1651-1709).

ЧИНОВНИК - книга богослужебная, предназначенная для архиерейского богослужения. Кроме последований литургии чиновник содержит чин опоседования рукоположении и посвящений, освящения храма и антиминос и некоторые другие.

ЧТЕЦ - церковнослужитель, во время богослужения читающий богослужебные тексты - шестопсалмие, кафизмы, седальны, тропари канона, часы и др.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ШЕСТОПСАЛМИЕ - шесть псалмов, которые читаются в начале утрени: 3, 37, 62, 87, 102, 142 пс. Предворяется троекратно произносимыми словами: "Слава в вышних Богу и на земле мир, в человецех благоволение" (Лк. 2; 14). Во время шестопсалмия священник читает т.н. светильничные молитвы.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЭКЗАРХ (греч. правитель) - архиерей, управляющий крупной церковной областью - экзархатом, как правило лежащей за пределами страны, в которой расположен патриархат. В состав экзархата могут входить несколько епархий, епископы и архиепископы которых подчинены экзарху. Экзарх подчинен центральной церковной власти - патриарху или синоду, но пользуется определенной самостоятельностью. Русская православная церковь имеет экзархаты в Белоруссии, в Западной и Средней Европе, Центральной и Южной Америке.

[А](#) [Б](#) [В](#) [Г](#) [Д](#) [Е](#) [Ж](#) [З](#) [И](#) [К](#) [Л](#) [М](#) [Н](#) [О](#) [П](#) [Р](#) [С](#) [Т](#) [У](#) [Ф](#) [Х](#) [Ц](#) [Ч](#) [Ш](#) [Э](#)
[Ю](#)

ЮРОДИВЫЙ (слав. глупый, безумный) - человек, взявший на себя подвиг изображения внешнего, т.е. видимого безумия с целью достижения внутреннего смирения (см. 1 Кор. 3, 19).

Богослужение – внешнее выражение религиозной веры в молитвах и обрядах. Ежесуточный круг православных богослужений включает в себя девять служб:вечерню, повечерие, полунощницу, утреню, 1-й, 3-й, 6-й, 9-й часы и литургию(обедню). Кроме основных, регулярных богослужений, существует целый ряд служб, совершающихся по просьбам верующих (молебны, панихиды и другие), а также богослужения таинств.

Всенощное бдение Литургия Часы Молебен Заупокой
ные богослуженияБогослужебные книги Богослужебные предмет
ы Действия при БогослуженииЗвон колокольный Молитва
Церковное пение

Всенощное бдение

Всенощное бдение – особо торжественное богослужение, совершаемое вечером накануне праздников и воскресных дней. В древние времена совершалось ночью и служилось до утра с небольшими перерывами (в некоторых монастырях эта традиция сохраняется).

Вечерня – первое по порядку богослужение суточного круга, совершаемое вечером, перед заходом солнца.

Лития (греч. – усердная молитва) – часть всенощного бдения, иногда (в случаях общественных бедствий или воспоминаний о них) может служить вне храма, соединяясь с молебном или крестным ходом. Для моления об умершем установлен особый род литии: она входит в состав панихиды, но может служить самостоятельно как краткое заупокойное богослужение.

Повечерие - одно из ежедневных богослужений, совершаемое в конце вечерни.

Полунощница - одно из ежедневных богослужений. В первые века христианства совершалась ночью, так как ночное время было тогда наиболее безопасным для богослужений. Позже была включена в состав утрени. Полунощница не совершается, если служитя Всенощное бдение, а также в некоторых других случаях, оговоренных Уставом.

Утреня – богослужение, получившее свое название от того, что совершалось рано утром. В настоящее время совершается после вечерни, накануне наступления нового дня.

Шестопсалмие – шесть псалмов, которые читаются в начале утрени. На время чтения в храме гасится свет и все свечи.

Полиелей (греч. – много милости, много масла) – одна из составных частей утрени. Название происходит от повторения в этой части богослужения слов: "Яко в век милость Его" и возжжения в это время елея во всех светильниках и лампадах (сейчас включается паникадило). Состоит из пения стихов псалмов 134 и 135.

Елеопомазание – обряд, совершаемый во время всенощного бдения, когда священник крестообразно помазует елеем чело прихожан, подходящих к нему после поклонения иконе праздника.

Литургия

Литургия (греч. – общее дело) – самое главное богослужение Христианской Церкви. Установлена Самим Иисусом Христом на Тайной вечери. Центральным моментом литургии является таинство евхаристии – пресуществление хлеба и вина в Тело и Кровь Христовы. В настоящее время совершается три варианта литургии: литургия Иоанна Златоуста – служится почти круглый год; литургия Василия Великого – совершается десять раз в году: накануне праздников Рождества Христова и Богоявления, в день памяти святого Василия Великого 14 января, в 1-е, 2-е, 3-е, 4-е и 5-е воскресенья Великого поста, в Великие (Страстные) четверг и субботу; наконец, литургия Преждеосвященных Даров, составленная святителем Григорием Двоесловом – служится только Великим постом.

Антиминс (греч. – вместипрестолие) – шелковый плат с изображением положения Иисуса Христа во гроб и с зашитыми в особый кармашек частицами святых мощей. Освящается архиереем. Находится на престоле под Евангелием, завернутый в пелену, называемую илитоном. Раскрывается во время литургии для совершения пресуществления хлеба и вина в Тело и Кровь Христовы.

Великий вход – важный момент литургии, когда Святые Дары под пение Херувимской песни переносятся с жертвенника на престол через Царские врата.

Дары Святые – хлеб (частицы просфор) и вино после пресуществления их в Тело и Кровь Христовы в таинстве евхаристии.

Запасные Дары – Святые Дары, освященные на литургии и хранящиеся в дарохранильнице для неотложного причащения тяжелобольных и умирающих.

Илитон (греч. – платок, обертка) – плат, в который завернут антиминс.

Обедница – одно из богослужений Православной Церкви, совершаемое вместо литургии в случаях, когда по каким-либо причинам невозможно литургию; иначе называется "последованием изобразительных".

Обедня – народное название литургии, происшедшее от слова "обед" (литургия совершается до обеда).

Освящение Святых Даров – главный момент литургии. Совершается во время евхаристической молитвы, тайно произносимой священником перед престолом в алтаре и завершается словами: "И сотвори убо хлеб сей Честное Тело Христа Твоего. А еже в чаши сей, Честную Кровь Христа Твоего. Преложив Духом Твоим Святым" (сб. Евхаристия).

Отпуст – заключительные слова православного богослужения, произносимые священником, после которых молящиеся "отпускаются" из храма. Отпусты разнообразны по содержанию, которое зависит от дня недели, празднуемого события, названия храма и вида богослужения. Неизменными остаются слова: "Христос истинный Бог наш, молитвами Пречистыя Своея Матери... и всех святых, помилует и спасет нас, яко Благ и Человеколюбец".

Проповедь – церковное наставление священника или архиерея, преподаваемое в храме за литургией, имеющее своей задачей поведать и разъяснить верующим учение Иисуса Христа.

Проскомидия (греч.- принесение) – первая часть литургии, во время которой священник prepares хлеб и вино для таинства евхаристии, когда хлеб и вино будут пресуществлены Господом в Его Тело и Кровь. Как совершается в Церкви поминование живых и усопших на проскомидии

Часы

Часы – богослужения, предназначенные изначально для каждой четверти дня и состоящие из трех псалмов, нескольких стихов и молитв.

Каждая из служб первого, третьего, шестого и девятого часов посвящена воспоминанию о тех или иных обстоятельствах страданий Спасителя.

Первый час – одно из богослужений суточного круга, совершаемое после окончания утрени. Освящает молитвой наступивший день и напоминает о том утреннем часе, когда Христос был приведен на суд.

Третий час – одно из богослужений суточного круга, совершаемое перед началом литургии. Посвящается воспоминанию о суде над Христом.

Шестой час – одно из богослужений суточного круга, совершаемое после третьего часа, перед литургией. Посвящен воспоминанию о распятии Иисуса Христа.

Девятый час – одна из служб суточного круга, совершаемая обычно перед вечерней. Посвящена воспоминанию о крестной смерти Иисуса Христа.

Молебен

Молебен – богослужение, имеющее просительный или благодарственный характер.

Агиасма (гр.-святыня) - вода, освященная накануне праздника Богоявления (Крещения) Господня (великая агиасма) или на молебнах (малая агиасма). Что нужно знать о святой воде

Водоосвящение или водосвятие – древний церковный обряд: троекратным погружением креста при соответствующем молитвословии призывается на воду благословение Божие. Церковь различает водоосвящение великое и малое. Великое бывает в навечерие праздника Богоявления (Крещения Господня) и в самый день Богоявления (Крещения Господня) по окончании литургии. Вода освящается обыкновенно в реке, озере или источнике. Малое водоосвящение совершается 14 августа – на Происхождение (изнесение) честных древ Животворящего Креста Господня. Кроме того, и в день Преполовления пятидесятницы, когда воспоминаются полные глубочайшей тайны слова Спасителя: "Кто будет пить воду, которую Я дам ему, тот не будет жаждать вовек; но вода, которую Я дам ему, сделается в нем источником воды, текущей в жизнь

вечную" (Евангелие от [Иоанна 4, 14](#)). Малое водоосвящение бывает также перед литургией (или после нее) в дни храмовых праздников, в которые храм обновляется молитвой и окроплением. Наконец, этот священнодейственный обряд может совершаться во всякое время по желанию верующих.

Крестный ход – шествие духовенства и народа с иконами, крестами, хоругвями и другими святынями. Совершается в особо важных случаях: по уставу, в известные праздники (например, на Пасху), или по особым поводам (например, на поля во время молений об избавлении от засухи).

Заупокойные богослужения

Заупокойные богослужения – специальные богослужения, посвященные поминовению усопших и содержащие усиленные молитвы о даровании им милости Божией и Царства небесного: [панихиды](#), [литии](#) и [отпевания](#) умерших.

Венчик – бумажная лента с напечатанными на ней изображениями Иисуса Христа, Богородицы и Иоанна Предтечи, возлагаемая на чело усопшего.

Отпевание – богослужение, совершаемое при похоронах.

Панихида – заупокойное богослужение, которое можно служить как до погребения усопшего, так и после. Кроме частных панихид, Церковью установлены дни общего поминовения: субботы Мясопустная, Троицкая и Димитриевская, субботы второй, третьей и четвертой седмиц [Великого поста](#), [Радоница](#) – день общего поминовения, которое совершается во вторник после Фомина воскресенья (первого воскресенья после пасхального) и 11 сентября – день поминовения воинов, погибших за веру и Отечество (в день Усекновения главы Иоанна Предтечи).[Почему надо молиться об усопшихКак правильно поминать усопших](#)

Погребение – проводы усопшего христианина в соответствии с требованиями Церкви. По смерти тело усопшего мирянина омовается, тело монаха лишь отирается водою, а тело священника отирается губкою, пропитанною елеем. Затем умершего одевают в чистые одежды, сообразные его званию или служению: так, военных одевают в форменную одежду, а на диакона, священника и архиерея надевают их служебные облачения. Архиерею и священнику на грудь полагается Евангелие, в руки дается крест, диакону – кадило,

мирянину – икона. Во время отпевания на чело умершего кладется венчик, а в руки влагается разрешительная грамота. До отпевания, в продолжении нахождения умершего в доме, над мирянином читается Псалтирь, а над архиереем и священником – Евангелие. Перед погребением гроб с телом умершего приносится в храм, где ставится головою к дверям, ногами к алтарю – к востоку. Отпевание производится после литургии, при открытых Царских вратах. После отпевания процессия с пением "Святый Боже", в предшествии священника, отправляется к могиле, где совершается лития. Покойник полагается лицом (ногами) к востоку. В ногах устанавливается крест, обращенный к усопшему.

Богослужебные книги

Богослужебные книги – книги, по которым совершается богослужение:

Евангелие, Апостол, Псалтирь, Служебник, Часослов, Октоих, Минеи, Триодь постная, Триодь цветная, Ирмологий, Акафистник, Типикон, Требник и другие. Кроме этих книг, называемых "простыми", существуют еще и богослужебные нотные книги (например, "Обиход церковного пения").

Апостол (греч. – посланник) – богослужебная книга, включающая в себя Деяния святых апостолов, апостольские Послания и Откровение святого Иоанна Богослова (Апокалипсис). Книга разделена на отрывки для чтения во время богослужений.

Ирмологий - богослужебная книга, содержит в себе избранные из различных канонов песнопения, называемые ирмосами.

Канонник - богослужебная книга, включающая в себя по преимуществу каноны. Может быть дополнена рядом кратких богослужений, отдельными молитвами

Минея (гр. - месяц) - богослужебная книга, в которой собраны молитвословия и песнопения на каждый день месяца.

Октоих (греч. – восемь голосов) – богослужебная книга, включающая в себя песнопения на восемь гласов – основных церковных напевов.

Псалтирь – сборник священных песней Ветхого Завета, большая часть которых составлена святым пророком Давидом. Содержание Псалтири богато и разнообразно: в ней всякий может найти именно то, что соответствует состоянию его души. Есть в ней и пророчества

о Христе, и учение веры, и учение нравственности. В православном богослужебном и молитвенном обиходе все 150 псалмов разделяются на 20 кафизм. Кафизмы читаются на всяком богослужении, так что вся Псалтирь прочитывается за неделю, а Великим постом – по два раза за неделю. Псалтирь служит источником многих богослужебных молитв. Наконец, существует благочестивый обычай читать Псалтирь в память об умерших. Чтение Псалтири во все времена считалось делом в высшей степени душеполезным и угодным Богу.

Служебник – книга, в которой собраны тексты основных богослужений: вечерни, утрени, литургии Иоанна Златоуста, литургии Василия Великого и литургии Преждеосвященных Даров.

Типикон (греч. – устав) – книга, в которой расписан порядок совершения богослужений на каждый день года.

Требник – книга, в которой собраны тексты церковных треб – богослужений, совершаемых по потребности: молебнов, крещения, венчания, елеосвящения, погребения, панихиды и других.

Триодь постная - богослужебная книга, в которой собраны молитвословия на дни Великого поста и на приговорительные недели к нему.

Триодь цветная - богослужебная книга, в которой собраны песнопения со дня святой Пасхи до недели Всех святых, то есть до Петрова поста.

Часослов – книга, в которой содержатся тексты богослужений первого, третьего, шестого и девятого часов и некоторых других богослужений.

Богослужебные предметы

Агнец евхаристический – четвероугольная частица, вырезаемая из просфоры и пресуществляющаяся во время литургии в Тело Христово для причащения православных христиан (названа так в честь Агнца Божия - Иисуса Христа).Что такое Евхаристический Агнец

Антидор (гр. - вместо дара) - части просфоры, из которой был вынут Агнец евхаристический для совершения таинства причащения. Раздается верующим по окончании литургии.Что такое антидор

Артос (греч. – хлеб) – хлеб, который освящается с особенной молитвой в день Пасхи. Всю Светлую седмицу он хранится в храме,

а в пасхальную субботу раздробляется (разрезается на небольшие кусочки) и раздается как святыня. Артос напоминает верующим о том, что Спаситель воскрес и пребывает с нами. Что такое артос

Венцы – короны из цветного металла, возлагаемые на жениха и невесту во время венчания – таинства брака.

Воздух - прямоугольный плат, который возлагается на дискос и потир во время литургии. При чтении Символа веры священник поднимает воздух и колеблет его над Святыми Дарами. Это священнодействие совершается в знак веяния над ними Святого Духа.

Дароносица – один из малых священных сосудов, металлическая шкатулка, в которой переносят Святые Дары для причащения больных в домах и больницах.

Дарохранильница – металлический напрестольный священный сосуд, в котором хранятся запасные Святые Дары для причащения умирающих и тяжелобольных или для литургии преждеосвященных даров. Изготавливается в виде часовни Гроба Господня.

Дикий (гр. - двухсвечник) – переносной подсвечник с двумя свечами, употребляемый при архиерейском служении.

Дискос (гр. - круглое блюдо) – один из главных священных сосудов, употребляемых при литургии. Небольшое по величине блюдо на подставке, на котором готовится, освящается и раздробляется Агнец, то есть часть главной просфоры, пресуществляющаяся в Тело Христово в таинстве Евхаристии.

Елей – освященное оливковое (или другое растительное) масло, используемое в некоторых церковных обрядах.

Звезда – один из священных предметов церковной утвари. Представляет собой две крестообразно соединенные дуги, скрепленные на вершине. После окончания проскомидии ставится на дискос над Святым Агнцем. Символизирует собою чудесную звезду, за которой волхвы шли в Вифлеем на поклонение родившемуся Спасителю.

Кадило – металлический сосуд на цепочках, в котором на раскаленных углях тлеет ладан.

Копие – короткий нож с лезвием треугольной формы, с помощью которого совершаются над просфорами действия проскомидии. Символизирует собою то копье, которым один из

воинов пронзил грудь Спасителя, умершего на кресте. Копие, которым вырезаются частицы из просфор - орудие Промысла Божия

Ладан – благовонная древесная смола, иногда с добавлением масла душистых цветов или ароматических растений, употребляемая в храме для каждения.

Лжица – удлинённая ложечка с крестом на рукоятке, применяемая для причащения мирян.

Плат - принадлежность для вытирания священных сосудов, находящихся на жертвеннике.

Покровцы - крестообразные матерчатые покрывальца для дискоса и потира, введенные в употребление еще в древности для предохранения Святых Даров от мух и пыли.

Потир (греч.) – чаша, из которой православные христиане причащаются Тела и Крови Христовых. Что означает вложение в Потир частиц, изъятых из просфор

Просфора (греч. – приношение) – небольшой круглый хлебец, состоящий из двух соединенных частей, символизирующих две природы Иисуса Христа: божественную и человеческую. На верхней части просфоры специальными печатями делают оттиски изображений креста, Божией Матери или святых. Как появилась просфора Как просфора используется в Богослужении Символическое значение просфор Как печется просфора

Рипида (греч. – веер, небольшое опахало) – принадлежность архиерейского богослужения, представляющая собой серебряный или золоченый круг на длинной рукояти, внутри круга – изображение лика шестикрылого серафима.

Священные сосуды – сосуды, употребляемые при совершении таинства евхаристии: потир, дискос, звездица, лжица и копие. А также дарохранильница, дароносица и сосуд для хранения святого мира. Ко всем этим сосудам разрешается прикасаться только священнослужителям.

Трикирий – переносной подсвечник с тремя свечами, используемый во время архиерейской службы.

Утварь церковная – священные вещи, предназначенные для использования во время богослужений.

Чаша – об. Потир.

Действия при богослужении

Главопреклонение – действие, совершаемое во время богослужения по призыву священника или диакона: "Главы ваша Господеви приклоните" или "Главы наша Господеви приклоним".

Коленопреклонение – одно из действий, сопровождающих усердную молитву.

Поклон – символическое действие, служащее выражением чувства собственной греховности и благоговения перед Богом. Употребляется в христианстве с древнейших времен. По церковному уставу поклоны разделяются на малые и великие. Малым (поясным) поклоном называется такое приклонение, при котором можно рукой достать до земли. Великим (земным) поклоном называется такой, при котором чело, руки и колени касаются земли.

Звон колокольный

Звон колокольный – одна из существенных принадлежностей богослужения. Употребляется для призыва христиан к богослужению, для оповещения тех, кто не присутствует в храме, о самых важных моментах богослужения, а помимо богослужения – либо для выражения духовной радости в великие праздники, либо для выражения общей скорби при погребении усопших. Звон при богослужениях бывает нескольких видов: 1) благовест – мерные удары в один колокол; 2) перезвон – удары во все колокола поочередно, начиная с большого и до самого малого; 3) двузвон – звон во все колокола дважды, в два приема; 4) трезвон – удары в несколько колоколов или во все колокола, в три приема (в три звона); 5) перебор – медленные поочередные удары в каждый колокол по одному разу от самого маленького до самого большого, а потом удар во все колокола.

Благовест – один из видов церковного колокольного звона, отличающийся от перезвона и трезвона тем, что производится в один колокол. Благовестом верующие призываются на богослужение. Назван так потому, что уже и сам призыв в церковь есть добрая, радостная весть.

Набат – тревожный или предупреждающий колокольный звон, которым предписывалось звонить в церквях при нападении врагов, во время пожаров, сильных метелей и других бедствий.

Молитва

Молитва – обращение человека к Богу, Богородице или святым.

Акафист (греч. – неседальный) – одна из форм церковного гимна, ведущая начало от песнопения в честь Богородицы. Название подчеркивает, что во время чтения акафиста не допускается сидеть.

Аллилуйя (др.-евр. – хвалите Бога) – краткое песнопение, часто употребляемое в богослужениях и молитвах.

Аминь (с др.-евр.) – воистину, верно, бесспорно, так будет, да. Произносится в конце молитв.

Андреево стояние – особое церковное богослужение, совершаемое в четверг пятой седмицы Великого поста. Называется так потому, что на нем читается Великий покаянный канон святого Андрея Критского. За этим же богослужением читается житие Марии Египетской.

Великий покаянный канон – канон Андрея Критского, состоящий из 250 стихов (тропарей) и излагающий всю историю Ветхого и Нового Заветов, с нравоучительными толкованиями. Поется по частям на вечерних богослужениях в первые четыре дня Великого поста и целиком – на утрени, в четверг пятой недели.

Возглас – заключение молитв, громогласно произносимое священником во время богослужения и состоящее обычно из славословия Пресвятой Троицы.

Ектения (греч. – усердие) – ряд молитвенных прошений, составляющих существенную часть любого церковного богослужения. Возглашается диаконом (или священником, если он служит без диакона). Каждое прошение сопровождается одним из припевов: "Господи, помилуй", "Поддай, Господи", "Тебе, Господи".

Заамвонная молитва – читается перед окончанием литургии священником, который специально для этого выходит через Царские врата и встает перед амвоном.

Зачала – пронумерованные отрывки, на которые разделены Евангелие и Апостол для удобства чтения на богослужениях.

Икос (греч. – дом) – церковное песнопение, вторая часть строфы акафиста, прославляющая святого или празднуемое событие. Развивает тему, обозначенную в кондаке. Называется так потому,

что пелось в домах, где проводил ночи в молитве преподобный Роман Сладкопевец, первый составитель икосов.

Ирмос (греч. – связь, ряд) – разновидность тропаря, являющаяся образцом (моделью). Начальное песнопение каждой песни канона.

Канон – богослужбное песнопение, входящее в состав утрени. Каноны написаны святыми Андреем Критским, Космой Маюмским, Феодором Студитом и другими отцами Церкви.

Катавасия (гр. - схождение) - ирмос, повторяемый после пения всей песни канона. По уставу его должны петь вместе певцы правого и левого клироса (если в храме два хора), сходясь на середину храма.

Кафизма (греч. – сидение) – чтение из Псалтири, во время которого присутствующие на богослужении могут сидеть.

Кондак – краткая священная песнь, содержащая похвалу Иисусу Христу, Богородице, святому или празднуемому событию. Предшествует икосу. Основным творцом кондаков в истории Церкви был святой Роман Сладкопевец.

Мефимон (гр. - с нами Бог) - великое повечерие, во время которого читается Великий покаянный канон святого Андрея Критского с припевом: "Помилуй мя, Боже, помилуй мя". Совершается на первой седмице Великого поста и в четверг пятой седмицы (оѡ. Андреево стояние).

Молитва Господня – молитва, которую Сам Господь Иисус Христос дал Своим ученикам, когда они просили Его научить, как им молиться: "Отче наш, Иже еси на небесех! Да святится имя Твое; да приидет Царствие Твое; да будет воля Твоя, яко на небеси и на земли; хлеб наш насущный даждь нам днесь; и остави нам долги наша, яко же и мы оставляем должником нашим; и не введи нас во искушение, но избави нас от лукаваго. Яко Твое есть Царство и сила, и слава Отца и Сына и Святаго Духа ныне и присно и во веки веков. Аминь" (Евангелие от Матфея 6, 9-13).

Молитва Иисусова – молитва Иисусу Христу: "Господи Иисусе Христе, Сыне Божий, помилуй мя грешнаго".

Молитвенное правило – ряд молитв, ежедневно читаемых христианином.

Молитвослов – сборник молитв.

Осанна (евр. — спаси же) — молитвенный возглас древних евреев, употреблявшийся при торжествах и молитвах. Такими возгласами народ встречал Иисуса Христа, когда Он въезжал на ослике в Иерусалим (сб. [Вход Господень в Иерусалим](#)).

Отче наш — сб. [Молитва Господня](#).

Паремии (греч. — притча) — богослужебные чтения из Священного Писания, имеющие отношение к празднику: содержат в себе или пророчества о празднуемом событии, или объяснение его смысла, или похвалу празднику. Читаются на вечернем богослужении.

Поминовение — молитвенное упоминание имен живых и усопших за литургией, основанное на вере в силу и действенность этого упоминания перед Богом для вечного блага и спасения поминаемых.

Прокимен (греч. — впереди лежащий) — краткий стих, произносимый чтецом или диаконом и повторяемый пением на клиросе перед чтением [Апостола](#), [Евангелия](#) и [паремий](#).

Псалом (греч. — песнь) — священная песня Ветхого Завета, входящая в состав [Псалтири](#).

Разрешительная молитва — напечатанная на листе бумаги особая молитва, читаемая священником вслух над каждым умершим (не моложе семи лет) при отпевании, после чтения Евангелия. По прочтении молитвы лист складывается и влагается в руку умершего. Текст молитвы очень древний, заимствован из литургии апостола Иакова (I в.).

Синодик — записная книжка, в которую записывают имена усопших и живых родных и близких для молитвенного поминовения.

Сороковины — поминовение усопшего на сороковой день после кончины.

Сорокоуст — церковное поминовение умершего в течение сорока дней после кончины.

Стихира (греч. — многостишие) — богослужебное песнопение, состоящее из многих стихов и прославляющее Спасителя, Богородицу, святого или празднуемое событие.

Трисвятое — молитва: "Святый Боже, Святый Крепкий, Святый Бессмертный, помилуй нас". Входит в состав утренних и вечерних молитв и во все богослужения.

Тропарь – краткая песнь, прославляющая Господа Иисуса Христа, Богородицу или святых.

Церковное пение

Антифон (греч. – звучащий в ответ) – пение, исполняемое поочередно двумя хорами или солистом и хором.

Глас – лад, напев в музыке Православной Церкви. Гласы делятся на четыре главных и четыре побочных, вместе они образуют осмогласие.

Знаменный распев – древнейший из церковных распевов, главный среди них. Название происходит от слова "знамя", которым именовались древние безлинейные нотные знаки, похожие на флажки, служившие для записи распева.

Причастен - стих, который поется перед причащением верующих за литургией.

Херувимская песнь – одно из главных песнопений литургии. Предшествует Великому входу.

Автокефалия (гр.-самоглавенствование) – независимость, самоуправление Православных Церквей (Константинопольской, Иерусалимской, Русской, Сербской, Греческой, Кипрской, Болгарской, Румынской и других).

Архиепископ (греч.) – старший епископ.

Архиерей (греч.) – старший над иереями (священниками). Лицо высшей (третьей) степени священства: епископ, архиепископ, митрополит, патриарх.

Архимандрит (греч.) – высший монашеский сан. Монах, имеющий этот сан, может быть посвящен в архиереи.

Батюшка – традиционное для православной Руси именование священника.

Благословение – осенение кого-либо крестным знаменем.

Благочинный – священник, назначенный помогать архиерею в наблюдении за деятельностью духовенства и жизнью приходов во вверенной ему части епархии – благочинии. Благочинные есть и в монастырях.

Викарий (от лат. – заместитель) – епископ, помогающий архиепископу или митрополиту в делах управления епархией.

Диакон – первая степень священнослужения от времен апостольских. Диаконы являются помощниками священников при совершении богослужения

Духовенство – служители Церкви, имеющие духовный сан, полученный ими при посвящении (рукоположении), дающий право и благодать совершать богослужения и таинства Церкви. Имеет три степени (об. Степени священства): диаконат, пресвитериат и епископат. Духовенство делится на белое и черное. К белому духовенству относятся диаконы и священники, состоящие в браке; к черному духовенству – диаконы и священники, принявшие монашество (они именуются соответственно: иеродиакон и иеромонах). Архиереем (епископом, архиепископом, митрополитом, патриархом) может стать только представитель черного духовенства.

Епархия – территория в церковном отношении подчиненная архиерею. Разделяется на благочиния, каждое из которых состоит из нескольких приходов.

Епископ (греч. – надзирающий) – архиерей, главный пастырь епархии (См. Степени священства). Может совершать все таинства, включая таинство рукоположения во диакона и во иерея.

Игумен (греч. – ведущий) – монах в сане священника, званием выше иеромонаха, но ниже архимандрита.

Игуменья – настоятельница женского православного монастыря.

Иерарх (греч. – священноначальник) – представитель высшего духовенства, архиерей: епископ, архиепископ, митрополит, патриарх.

Иерархия (греч. – священноначалие) – общее название для всех трех степеней священства: диакона, пресвитера (священника) и епископа (об. Степени священства).

Иерей (греч.) – священник, духовное лицо, посвященное во вторую степень священства. Может совершать все таинства, кроме таинства рукоположения во иереи.

Иеродиакон – монах в сане диакона.

Иеромонах – монах в сане иерея.

Иподиакон – служитель Церкви, по положению ниже диакона. При архиерейском богослужении иподиаконы облачают епископа, подкладывают ему под ноги орлецы – специальные половики, на которые он должен становиться, передают ему дикирий, трикирий, жезл и т.д.

Миряне – рядовые верующие.

Митрополит – архиерей очень крупной церковной области.

Настоятель – старшее духовное лицо в монастыре, храме.

Неофит (греч. – новообращенный) – новокрещенный, новоначальный член Церкви.

Патриарх (греч. – родоначальник) – первосвященитель, высший священноначальник (архиерей) страны. Патриархи Русской Православной Церкви

Пресвитер (греч. – старший) – древнейшее название священника, духовного лица, посвященного во вторую степень священства (об. Иерархия).

Приход – церковная община, объединенная вокруг одного храма.

Протодиакон – первый или главный диакон в епархии.

Протоиерей – старший иерей (священник), обычно настоятель храма. Звание жалуется как почетное за заслуги перед Церковью.

Святитель - архиерей.

Священник – служитель Церкви, посвященный во вторую степень священства и имеющий право совершать богослужения и шесть из семи христианских таинств: крещение, миропомазание, евхаристию, покаяние, брак и елеосвящение.

Семинария (лат. – рассадник) – учебное заведение для подготовки священнослужителей.

Синод Русской Православной Церкви – совещательный орган при Патриархе, состоящий из высших иерархов.

Синод Святейший Правительствующий – орган церковного управления, учрежденный Петром I после ликвидации патриаршества в 1721 году. Во главе его стоял правительственный чиновник – обер-прокурор, который фактически руководил всей деятельностью Церкви. Сделано это было для подчинения Церкви государственной власти. Синод просуществовал до 1917 года, когда было восстановлено патриаршество.

Степени священства - установленные апостолами три степени священной иерархии: диаконская, пресвитерская (священническая) и епископская. Диаконы помогают священникам и епископам при совершении богослужений, но самостоятельно ни служить, ни совершать таинства не могут. Служение диакона украшает службу, но не является обязательным - священник может служить и один.

Диакон из монашествующих называется иеродиаконом. Первый диакон, служащий при епископе, называется протодиаконом (или архидиаконом, если он из монашествующих). Пресвитеры (священники, по-гречески - иереи) при рукоположении получают благодать совершать богослужения и таинства (кроме таинства рукоположения новых священников). Старшие иереи называются протоиереями. Священники-монахи называются иеромонахами, старшие среди них - игуменами, а самые старшие - архимандритами. Епископы (архиереи) получают высшую степень благодати. Епископы равны между собой по степени благодати, но по своим административным обязанностям подразделяются на епископов, викариев, архиепископов, митрополитов и патриархов. Архиереи, кроме совершения всех богослужений, могут рукополагать диаконов и пресвитеров, освящают миро, антимины, храмы; управляют церковными делами во вверенных им епархиях. В современной церковной практике кандидатов в епископы выбирают исключительно из монашеского звания, а рукоположение во епископы совершается несколькими епископами. (См.также [Вопросы о церковной иерархии](#) и [Вопросы о церковном этикете](#))

Экзарх – [архиерей](#), облеченный властью управлять особо крупным церковным округом.

Божественная деятельность

Благодать – особая Божественная сила, ниспосылаемая человеку для преодоления греховности и для спасения души.

Дары Святого Духа – особые, благодатные действия Святого Духа, служащие для возрождения и освящения христиан и для создания и развития Православной Церкви. Дары эти таковы: дар мудрости и разумения Божественного учения о спасении; дар учительства для просвещения народа Божия светом Христовым; дар пророчества о будущем и проникновения в сокровенные пути Промысла Божия и в тайны человеческого сердца; дар различения духов, дабы отличать истинных пророков от ложных и Божественное вдохновение от бесовского соблазна; дар языков, прежде всех других обнаружившийся в Церкви: тотчас по сошествии Святого Духа апостолы начали говорить на неизвестных им прежде языках; дар толкования языков для назидания всех; дар служения в благочестии - особая способность попечения о бедных и больных и совершения

дел христианской благотворительности и любви; дар пастырства, необходимый прежде всего священникам; дар чудотворений - исцеление больных и бесноватых; любовь к Богу и людям - высший из даров: "Заповедь новую даю вам, - говорит Спаситель, - да любите друг друга" (Евангелие от [Иоанна. 13,34](#)).

Знамение – знак, явление природы или чудо, посылаемое Богом для предвещения или подтверждения чего-либо.

Промысл Божий – Божественная деятельность, сохраняющая мир и направляющая его к предназначенной ему цели бытия, непрестанное действие всемогущества, премудрости и благодати Божией.

Чудо – непостижимое событие, вызванное волей Божией и нарушающее известные законы природы.

Брань невидимая – невидимая война, которую ведет душа человеческая против диавола, искушающего ее греховными и преступными помыслами.

Брань невидимая

Бес – злобное бесплотное существо, злой дух, нечистая сила, [демон](#), черт, лукавый, слуга диавола, постоянно пытающийся соблазнить человека на грех и погубить душу.

Демон (бес, черт) – падший ангел, который сбивает человека с пути истины к деланию зла. Все ангелы сотворены были Богом святыми, но, когда ангел Денница был свергнут с небес во тьму кромешную и стал именоваться [сатаной](#), были свергнуты и те ангелы, которые вместе с ним уклонились ко злу.

Искушение – внешний повод (соблазн) или внутреннее влечение совершить грех. Бог попускает и скушение как испытание. Каждое выдержанное испытание укрепляет христианина и ведет его вперед.

Сатана – диавол, Люцифер. Был Денницей – величественным ангелом, несшим на себе печать совершенства, полноту мудрости и венец красоты. Но возгордился, возомнил себя выше Бога, и был свергнут с небес во тьму кромешную вместе с другими ангелами, уклонившимися ко злу. Начальник [демонов](#) – падших ангелов, противник Бога и людей. У мусульман – шайтан.

Добродетель

Добродетель – делание добра, положительные нравственные качества личности, противоположность [греху](#). К добродетелям можно

отнести, например, покаяние, страх Божий, любовь к ближнему, мудрость, целомудрие, рассудительность, трудолюбие, терпение, несение скорбей, кротость и ряд других добрых качеств.

Аскетизм (греч. – упражнение, подготовка к борьбе) – древнейший элемент религиозной жизни, свойственный почти всем мировым религиям. В христианстве это путь духовного приготовления к спасению души через усердную молитву, отказ от суетных развлечений, строгое самоограничение в еде, подчинение своей воли воле духовного наставника.

Благо – добро, доброе дело.

Вежливость - добродетель, один из видов проявления нашей любви к людям.

Милосердие – высочайшая добродетель: деятельное сострадание и конкретно выраженная доброта по отношению к нуждающимся, обремененным и страдающим.

Милостыня - подаяние нищему, бедствующему; христианская добродетель.

Подвижничество – движение христиан к Богу, ряд особых действий, основанных на самоотречении и имеющих целью духовное совершенствование.

Страх Божий – одна из величайших христианских добродетелей: боязнь наказания за грехи, сочетаемая с сыновьей любовью к Богу и со стремлением к благочестию, чистоте и святости.

Терпение – одна из драгоценнейших добродетелей. Показатель мужества, внутренней силы, стойкости, великодушия, внутреннего такта. Терпение необходимо во всех делах – общественных и личных, в труде, во взаимоотношениях с людьми. Нетерпеливость как противоположное качество часто признак болезненности, внутренней слабости, ведет к потере самообладания, к ошибкам, ссорам, унынию, отчаянию. Терпение в перенесении скорбей есть признак веры в безграничность доброты Божией и в то, что и страдания посылаются нам для нашего же духовного благоустройства.

Целомудрие - непорочность, хранение девственности, телесной чистоты, уклонение от блуда, разврата.

Наука

Богословие – наука, учение о Боге, собрание доказательств истинности религиозных догматов, научное обоснование религиозной нравственности, правил жизни верующих.

Литургика – наука о богослужении христианской Церкви.

Теология – об. Богословие.

Эсхатология (греч. – изучение последнего) – раздел богословия, учение о последних временах, о конечной судьбе мира и человека.

Небесные силы

Ангел (греч. – вестник) – бесплотное существо, дух, одаренный разумом и волею, посылаемый Богом на спасение людей.

Ангел-хранитель – ангел, приставляемый Богом к каждому человеку при крещении, охраняющий его, помогающий в добрых делах, а по смерти – отводящий душу в загробный мир.

Архангел (греч.) – старший ангел. Христианская традиция называет по именам троих архангелов: Михаила – верховного военачальника во вселенской войне с врагами Бога, защитника всех христиан; Гавриила – Божиего посланника, принесшего благовест Деве Марии, и Рафаила – ангела-целителя.

Архистратиг (греч.) – военачальник. Так именуется архангел Михаил как предводитель небесного воинства ангелов, ведущего борьбу с сатаной.

Гавриил – один из архангелов. Явившись у жертвенника Захарии, предсказал рождение Иоанна Крестителя; Деве Марии сообщил благовест о рождении у Нее Богомладенца. На иконах чаще всего изображается с белой лилией в руке – символом непорочности Девы Марии. Празднование 8 апреля, 26 июля, 21 ноября.

подробнее...

Михаил – один из архангелов, архистратиг – вождь небесного воинства. Празднование 19 сентября и 21 ноября.

подробнее...

Рафаил (др.-евр. – исцеление Божие) – один из архангелов. Празднование 21 ноября.

Серафимы – самые близкие к Богу силы небесные. В видении пророка Исайи серафимы имеют образ человеческий, но отличный от нашего: с шестью крыльями – символами высших духовных способностей.

Херувимы— одни из самых приближенных к Богу небесных сил (вторые после серафимов).

Священное Писание

Священное Писание — общее название книг, входящих в Библию и признаваемых Церковью богодухновенными, то есть написанными под сверхъестественным воздействием Святого Духа и являющимися Словом Божиим, а не человеческим (оф. [Библия](#)).

Антихрист (греч.) — противник Христа, который, согласно [Откровению Иоанна Богослова](#), должен появиться для последней борьбы против христиан. Слуга дьявола, могущественный и гордый человек, который обманом добьется власти, распространит свое влияние на весь мир и воздвигнет сильные гонения против христиан. Его владычество будет продолжаться три с половиной года, после чего состоится [Второе пришествие Иисуса Христа](#), уничтожение антихриста и [Страшный Суд](#).

Апокалипсис (греч. — откровение) — оф. [Откровение Иоанна Богослова](#).

Библия (греч. — книги) — свод книг, составляющих Священное Писание и написанных по вдохновению и откровению Святого Духа через избранных от Бога людей, называемых [пророками](#) и [апостолами](#). Библия разделяется на два отдела: [Ветхий Завет](#) и [Новый Завет](#). Ветхий Завет состоит из 39 книг, написанных в дохристианские времена. Новый Завет — из 27 книг, написанных апостолами христианской Церкви.

Ветхий Завет — первая часть [Библии](#), собрание священных книг, повествующих о дохристианской истории человечества и о первом договоре (завете) Бога с людьми.

Деяния святых апостолов — одна из книг Нового Завета, повествующая о событиях, происходивших после воскресения Иисуса Христа до 62 года. Книга написана евангелистом Лукой.

Евангелие (греч. — благая весть) — общее название первых четырех книг Нового Завета, благовествующих о жизни и учении Иисуса Христа, явившегося для спасения человечества. Авторами являются четыре апостола-евангелиста: [Матфей](#), [Марк](#), [Лука](#) и [Иоанн](#).

[Текст Евангелия с параллельными ссылками](#)

Екклезиаст (др.-евр. - проповедник) - одна из книг Ветхого Завета, автором которой считается царь Соломон. Сложное, исполненное мудрости и очень красивое философское произведение, написанное в форме монолога. Монолог начинается так: "Суета сует... - все суета!" Самые известные слова Екклезиаста: "Всему свое время, и время всякой вещи под небом; время рождаться, и время умирать; время насаждать, и время вырывать посаженное; время убивать, и время врачевать; время разрушать, и время строить; время плакать, и время смеяться; время сетовать, и время плясать; время разбрасывать камни, и время собирать камни; время обнимать, и время уклоняться от объятий; время искать, и время терять; время сберегать, и время бросать; время раздирать, и время сшивать; время молчать, и время говорить; время любить, и время ненавидеть; время войне, и время миру". Завершается Екклезиаст словами: "Бойся Бога и заповеди его соблюдай, потому что в этом все для человека; ибо всякое дело Бог приведет на суд, и все тайное, хорошо ли оно или худо".

Заповеди блаженства – даны Иисусом Христом в [Нагорной проповеди](#):

- 1) Блаженны нищие духом (смиренные), ибо их есть Царство Небесное;
- 2) Блаженны плачущие (о грехах своих), ибо они утешатся;
- 3) Блаженны кроткие, ибо они наследуют землю;
- 4) Блаженны алчущие и жаждущие правды, ибо они насытятся;
- 5) Блаженны милостивые, ибо они помилованы будут;
- 6) Блаженны чистые сердцем, ибо они Бога узрят;
- 7) Блаженны миротворцы, ибо они будут наречены сынами Божиими;
- 8) Блаженны изганные за правду, ибо их есть Царство Небесное;
- 9) Блаженны вы, когда будут поносить вас и гнать и всячески неправедно злословить за Меня. Радуйтесь и веселитесь, ибо велика награда ваша на небесах: так гнали и пророков, бывших прежде вас (Евангелие от [Матфея. 5, 3-12](#)).

Заповеди Божии – десять заповедей, данных Богом пророку Моисею на горе Синай:

- 1) Я Господь, Бог твой, да не будет у тебя других богов, кроме Меня;

- 2) Не делай себе кумира и никакого изображения того, что на небе вверху, и что на земле внизу, и что в воде ниже земли; не поклоняйся им и не служи им, ибо Я Господь, Бог твой;
- 3) Не произноси имени Господа, Бога твоего, напрасно;
- 4) Помни день субботний, чтобы святить его; шесть дней работай и делай в них всякие дела твои, а день седьмой - суббота Господу Богу твоему (со времени воскресения Христова праздноваться стал первый день недели, который так и называли: воскресенье);
- 5) Почитай отца твоего и мать твою, чтобы тебе было хорошо и чтобы продлились дни твои на земле;
- 6) Не убивай;
- 7) Не прелюбодействуй;
- 8) Не кради;
- 9) Не произноси ложного свидетельства на ближнего твоего;
- 10) Не желай дома ближнего твоего, не желай жены ближнего твоего, ни раба его, ни рабыни его, ни вола его, ни осла его, ничего, что у ближнего твоего (Исход. 20,2-17).

Нагорная проповедь – проповедь Иисуса Христа о блаженствах (о. [Заповеди блаженства](#)), в которой выражена сущность Нового Завета и его отличие от [Ветхого Завета](#). Произнесена была на горе неподалеку от Галилейского озера вслед за призыванием двенадцати [апостолов](#).

Новый Завет – вторая часть [Библии](#), собрание священных книг, в которых излагается вся история возникновения Христианской Церкви, а также основы ее вероучения, и составляющих собственно новый договор (завет) Бога с людьми.

Откровение святого Иоанна Богослова (Апокалипсис) – одна из книг Нового Завета, содержит пророчества о последних временах, конце света и [Страшном Суде](#). Картины будущего даются в виде символов, не всегда поддающихся толкованию.

Скрижали Завета – каменные плиты, переданные Богом пророку Моисею, на которых Самим Богом были начертаны десять заповедей (о. [Заповеди Божии](#)).

Символ веры

Символ веры – краткое и точное изложение всех истин христианской веры, составленное и утвержденное на Первом и Втором Вселенских Соборах. Тот, кто не принимает хотя бы одну из

этих истин, не может считаться православным христианином. Весь Символ веры состоит из двенадцати членов, и в каждом из них содержится одна из истин – один из догматов веры: 1. Верую во единого Бога Отца, Вседержителя, Творца небу и земли, видимым же всем и невидимым. 2. И во единого Господа Иисуса Христа, Сына Божия, Единородного, Иже от Отца рожденного прежде всех век; Света от Света, Бога истинна от Бога истинна, рожденна, несотворенна, единосущна Отцу, Имже вся быша. 3. Нас ради человек и нашего ради спасения сшедшаго с небес и воплотившагося от Духа Свята и Марии Девы, и вочеловечшася. 4. Распятого же за ны при Понтийстем Пилате, и страдавша, и погребенна. 5. И воскресшаго в третий день по Писанием. 6. И возшедшаго на небеса, и сидяща одесную Отца. 7. И паки грядущаго со славою судити живым и мертвым, Егоже царствию не будет конца. 8. И в Духа Святаго, Господа, Животворящаго, Иже от Отца исходящаго, Иже со Отцем и Сыном спокланяема и сславима, глаголавшаго пророки. 9. Во едину Святую, Соборную и Апостольскую Церковь. 10. Исповедую едино крещение во оставление грехов. 11. Чаю воскресения мертвых. 12. И жизни будущего века. Аминь.

Агнец Божий – символическое имя, данное Иисусу Христу, принесшему Себя в жертву за грехи человечества (агнец – ягненок).

Бог – высшая духовная личность, находящаяся за пределами нашего понимания, но открывающая Себя людям через творение мира и участие в мировой истории. Он создал все живое и саму жизнь, которая продолжается только благодаря Ему.

Богоматерь, Богородица – Пресвятая Дева Мария, Мать Господа Бога нашего Иисуса Христа. Во время казни Сына Она стояла рядом с крестом. После вознесения Иисуса проповедовала вместе с апостолами Его учение. Почила в 48 году, была погребена, но затем чудесным образом взята на небо, и с тех пор предстоит пред Богом как заступница и скорая помощница рода человеческого. Православная Церковь прибегает к Ней в молитвах, славит Ее за оказанные благодеяния, в Ее честь установила многие праздники и построила множество храмов. Сохраняет и чтит Ее чудотворные иконы.

Богочеловек – Иисус Христос, Сын Божий и сын человеческий.

Божественный – свойственный Богу, священный, боговдохновенный.

Воскресение Иисуса Христа. По прошествии субботы, ночью, на третий день после страданий и смерти Иисуса Христа произошло землетрясение: "Ангел Господень, сошедший с небес, приступив, отвалил камень от двери гроба и сидел на нем; вид его был, как молния, и одежда его бела, как снег; устрашившись его, стерегущие пришли в трепет и стали, как мертвые" (Евангелие от [Матфея 28, 2-4](#)), а потом, очнувшись от страха, разбежались. Как только стало светать, Мария Магдалина и другие благочестивые жены направились с благовониями ко гробу (к пещере, в которой было положено тело казненного Христа). Они были озабочены тем, что вход во гроб был завален тяжелым камнем, отодвинуть который им было не под силу. Но, подойдя, обнаружили, что камень отвален, и в пещере никого нет. Два ангела сообщили им, что Христос воскрес. Вышедши из пещеры. Женщины поспешили сообщить чудесную весть ученикам Христа. Иоанн и Петр, прибежавшие ко гробу, увидели в пещере только пелены, которыми было обернуто тело Христа и свитый плат, которым была обвита Его голова. Затем Христос явился Марии Магдалине и ученикам Своим. Только тогда они перестали сомневаться в действительности воскресения Христова.

Воскресение мертвых – свершится во время [Второго пришествия Христа](#) и будет действительным воскресением людей по их телесной природе. По учению Священного Писания, воскресшее тело будет преобразовано в нетленное, оно будет сильным, не подлежащим изнеможению и болезням, и духовным - не подчиненным требованиям животной жизни.

Второе пришествие Иисуса Христа – будущее пришествие Иисуса Христа на землю для [Страшного Суда](#) над живыми и мертвыми. Священное Писание словами Самого Христа и Его апостолов неоднократно говорит о неизбежности этого события, но твердо предупреждает, что время его наступления никому не дано знать. Впрочем, Евангелие указывает некоторые признаки приближения этого времени: распространение проповеди евангельской по всему миру, оскудение веры в Бога и любви к людям, явление [антихриста](#). Борьба антихриста с Церковью Христовой, по отеческому учению, будет продолжаться три с половиной года и

завершится почти полной победой антихриста. В это время и состоится новое пришествие Христово и Страшный Суд.

Господь - одно из Имен Божиих.

Дух Святой – третье Лицо Пресвятой Троицы (о́б. [Символ веры](#)).

Иисус Христос – Сын Божий, Второе Лицо Пресвятой Троицы, воплотившийся от Святого Духа и Девы Марии. Богочеловек. Возвестил миру величайшее и самое светлое учение в истории человечества, чем вызвал раздражение и злобу фарисеев – первосвященников иудейской Церкви и иудейских законников. Был ими предан суду и погиб позорной смертью. Как человек спустился в ад, куда попадали за свои грехи все люди, начиная с Адама, но как Бог победил ад, освободив из него души тех, кто веровал в Его пришествие, и воскрес, дав всем нам надежду на спасение после смерти.

Искупление (выкуп) – жизнь Иисуса Христа, отданная как выкуп за грехи человеческие. Искупление, совершенное Христом, избавило людей от обязательного перехода после смерти в ад, и дало надежду на спасение души после смерти.

Истина – противоположность лжи, все что верно, подлинно, точно, справедливо. По понятиям христианским, истина в Христе, Его Евангелии, Его Церкви: "Я есмь путь и истина и жизнь; никто не приходит к Отцу, как только через Меня", – сказал Сам Иисус Христос (Евангелие от [Иоанна 14, 6](#)).

Крест – священный символ в христианстве, предмет религиозного почитания, символизирующий собою орудие казни Иисуса Христа.

Крестное знамение – осенение себя или кого-либо крестом. При совершении знамения у православных принято соединять вместе большой, указательный и средний пальцы, а безымянный и мизинец прижимать к ладони. Себя осеняют, прикасаясь сложенными пальцами последовательно ко лбу, животу, правому плечу, левому плечу.

Мария – Пресвятая Дева – о́б. [Богоматерь](#), [Богородица](#).

Саваоф (др.-евр. - силы, воинства) – одно из библейских именований первого лица Пресвятой Троицы - Бога Отца.

Спаситель – одно из именовании Иисуса Христа, подарившего людям надежду на спасение души по окончании земной жизни.

Троица – богословский термин, выражающий сложнейшее содержание христианского понятия о Боге, как об Отце, Сыне и Святом Духе – о трех ипостасях Единого Существа (об. [Символ веры](#)).

Церковь – сообщество единоверцев, верующих во Христа, который и является главой Церкви. Церковь включает в себя как живых, так и усопших христиан.

Страшный Суд

Страшный Суд – суд, который наступит после конца мира и Судией на котором явится Сын Божий, Иисус Христос: Он будет судить живых и мертвых, после чего праведники пойдут в Царство Небесное, а нераскаявшиеся грешники – в вечные муки ада.

Ад (греч. – преисподняя) – место господства тьмы, вечное наказание для тех, кто творил зло.

Геенна огненная – одно из именовании ада. Произошло от названия долины Енном около Иерусалима, где в древности языческому богу Молоху приносили в жертву детей. Позже в долину Енном свозились трупы казненных злодеев, падаль, отбросы, и все это сжигалось.

Новопреставленный - так на протяжении сорока дней кончины (включая и сам день кончины) именуют усопшего, так записывают его и в записках, подаваемых для поминания в храмах, подчеркивая тем самым, что душа покойного еще не прошла все небесные мытарства и ей необходимы особенно усердные молитвы. Согласно церковному преданию, первые три дня после кончины душа усопшего витает над землей, посещая места, особо тесным образом связанные с ее земной жизнью. Затем ангелы возносят душу на небеса и до девятого дня показывают ей блаженства рая, а за это время вспоминаются все добрые дела и поступки умершего. После чего душу до сорокового дня проводят через мытарства, вспоминая все грехи, все недобрые дела и проступки, совершенные покойным, и ей дается некая предварительная оценка. Окончательная оценка будет дана на [Страшном Суде](#). Молитвы живых, оставшихся на земле, могут помочь душам усопшим. Особенная духовная поддержка

необходима как раз душам новопреставленных - в самые трудные первые сорок дней после кончины.

Рай – место, где Господь поселил Адама и Еву. В будущей жизни – место вечного блаженства людей, праведно проводивших свою земную жизнь.

Смерть – прекращение жизнедеятельности организма, после чего тленная плоть возвращается в землю, из веществ которой она и сделана, а вечный дух возвращается к Богу, который и вдохнул его в плоть (об. Страшный Суд).

Таинства и обряды

Таинство – священнодействие, в котором на человека невидимо, тайно действует особая благодать Божия. Всего церковных таинств семь: крещение, миропомазание, евхаристия, покаяние, елеосвящение, брак, священство.

Брак – одно из семи церковных таинств, в котором при свободном (перед священником и Церковью) обещании женихом и невестой взаимной верности друг другу благословляется их супружеский союз, по образу духовного союза Христа с Церковью, и испрашивается и подается благодать Божия для взаимной помощи и единокупия и для благословенного рождения и воспитания детей. Совершается так: после обручения, во время которого священник надевает кольца жениху и невесте, которыми они затем тpоекpатно меняются, жених и невеста с зажженными свечами подходят к алтарю и становятся на белый плат перед аналоем, на котором находятся крест и Евангелие. Священник, спросив, твердое ли у них намерение вступить в брак и не обещались ли они кому-нибудь другому, читает молитвы и с благословением возлагает на головы жениха и невесты венцы. Затем венчающиеся пьют из чаши вино, и под песнопения священник тpижды обводит их вокруг аналая. После чего венцы снимаются и читаются завершающие молитвы. Венчание не совершается во время постов, на пасхальной неделе, во время святков, а также во вторник, четверг и субботу в течение всего года. Для совершения таинства венчания необходимо, чтобы жених и невеста не состояли в близком родстве (например, не были двоюродными братом и сестрой) и чтобы их брак был зарегистрирован гражданскими органами.

Венчальные свечи - свечи, вручаемые священником венчающимся и горящие в продолжение совершения таинства венчания. В старину такие свечи делались очень большими (весом в несколько килограммов), почему их держали в руках особо приставленные люди - "свещники", а по совершении таинства эти свечи ставились в спальне новобрачных, где они и горели всю ночь.

Венчание – об. **Брак**.

Восприемник – крестный отец (мать). От взрослого человека, который хочет креститься, требуется знание истин христианской веры, в частности, **Символа веры**. Младенцам же Церковь дает духовных наставников – крестных. Обязанность восприемников (крестных) – научить своих маленьких крестников истинам христианской веры и в продолжение всей своей жизни молиться за них, как за родных детей.

Евхаристия – название одного из главнейших таинств Церкви, совершение которого и является основой главного христианского богослужения – **литургии**. Во время евхаристии хлеб и вино, по обетованию, данному Иисусом Христом на **Тайной вечери**, пресуществляются в Тело и Кровь Христовы для причащения верующих.

Елеосвящение (соборование) – одно из семи **таинств**, служащее врачеванием для духовных и телесных недугов, а также дарующее оставление тех грехов, о которых человек забыл. Совершается семикратным крестообразным помазыванием лба, ноздрей, щек, губ, груди и рук верующего освященным **елеем**, сопровождается чтением молитв, Апостола и Евангелия.

Крестные отец и мать – об. **Восприемник**.

Крещение – **таинство**, в котором верующий во Христа, через троекратное погружение в воду с призыванием имени Пресвятой Троицы - Отца, Сына и Святого Духа, - омывается от первородного греха, а также от всех грехов, совершенных им самим до крещения; возрождается в новую духовную жизнь и делается членом Церкви Христовой. Таинство это установлено Самим Иисусом Христом. Он освятил крещение собственным примером, крестившись у Иоанна Крестителя, а потом, по воскресении Своем, дал повеление апостолам: "Идите, научите все народы, крестя их во имя Отца и Сына и Святого Духа" (Евангелие от **Матфея. 28, 19**). Так как

крещение есть духовное рождение, а родится человек однажды, то и таинство крещения может совершаться над человеком только один раз.

Миро – благовонное масло, содержащее большое количество ароматических веществ. В странах Востока с древнейших времен использовалось для умащения тела умершего. В Православной Церкви святое миро, освященное епископом (обычно – Патриархом), используется для совершения таинства миропомазания. Чудесное благовонное миро иногда исходит от мощей святых угодников Божиих, иконами (о́б. Мироточение).

Миропомазание – одно из семи таинств Православной Церкви, обычно соединяющееся с таинством крещения и заключающееся в помазывании миром лица, ушей, век, ноздрей, губ, груди, ладоней и ступней крещаемого, после чего совершается троекратное шествие со свечой вокруг купели, чтение Апостола и Евангелия, омование святого мира и пострижение волос.

Обручение – обряд, предшествующий таинству брака (о́б. Венчание). Древнерусское название связано либо с тем, что священник соединяет руки жениха и невесты, либо от слова "обруч" – кольцо, так как обручающимся надеваются кольца.

Оглашение – сообщение христианского учения вступающим в Церковь. Производится перед крещением.

Покаяние – одно из семи христианских таинств, установленное Самим Иисусом Христом. В нем исповедующийся Господу (при свидетельстве священника и при чтении священником соответствующих молитв) получает от Самого Иисуса Христа прощение исповедуемых грехов. Для действительности таинства необходимы искреннее сердечное раскаяние и твердое намерение исправиться, вера в Господа и надежда на Его милосердие (о́б. также Исповедь).

Пострижение (волос) – церковный обряд, во время которого ножницами крест-накрест срезаются четыре прядки волос. Совершается, во-первых, над новокрещенными после таинства миропомазания; во-вторых, при посвящении в чтеца и певца; в третьих, является основным действием при посвящении в монашество.

Пресуществление - изменение сущности вещества. В таинстве евхаристии хлеб и красное виноградное вино пресуществляются в Тело и Кровь Христовы.

Причащение – таинство, в котором верующие причащаются истинных Тела и Крови Христовых и таким образом соединяются со Христом.

Рукоположение – таинство возведения в священный сан. Правом совершения этого таинства обладают только епископы.

Священство – название одного из таинств Церкви, в котором через священнодейственный акт, совершаемый архиереем, лицу, избранному на ту или иную степень церковной иерархии, преподается особая благодать Святого Духа, облакающая посвящаемого особой духовной властью по отношению к верующим: учить их истинам веры Христовой, совершать таинства и богослужения, вести их по пути нравственного совершенствования (духовного делания), иначе говоря, пасти духовное стадо Христово. Рукополагать в диаконы и священники может только епископ, а в епископы - только собор епископов числом, не менее двух.

Соборование – оъ. Елеосвящение.

Тайная вечеря (слав. вечеряти – ужинать) – последняя трапеза Иисуса Христа с Его учениками, совершившаяся накануне крестной смерти Спасителя. Во время Тайной вечери Христос умыл ноги ученикам Своим, дал им новую заповедь взаимной любви и установил таинство евхаристии: Он "взял хлеб и, благословив, преломил и, раздавая ученикам, сказал: примите, ядите: сие есть Тело Мое. И, взяв чашу и благодарив, подал им и сказал: пейте из нее все, ибо сие есть Кровь Моя Нового Завета, за многих изливаемая во оставление грехов" (Евангелие от Матфея 26, 26). Причастив их таким образом Своей Плоти и Крови, Он повелел им всегда совершать это таинство в Его воспоминание, что с тех пор неукоснительно выполняется Православной Церковью. Кроме того, Христос на Тайной вечери предсказал предательство Иуды Искарота и троекратное отречение Петра. Икона с изображением Тайной вечери помещается обычно над Царскими вратами. На иконе – Христос и двенадцать апостолов, сидящих за столом. Иуду изображают или тянущимся за солью, или держащим мешочек с тридцатью сребренниками.

Хиротония (гр. - действие силой рук) - оѡ. Рукоположение.

Учение Церкви

Вселенские соборы – чрезвычайные собрания пастырей и учителей Церкви для решения важнейших вопросов и установления правил, обязательных для всей Церкви. Православная Церковь признает семь Вселенских соборов.

Догмат – откровенная истина, преподаваемая Церковью, как непререкаемое и неизменное правило спасительной веры, основанное на Священном Писании. Краткое изложение православных догматов дано в Символе веры.

Закон Божий – религиозное учение, преподающее своим последователям обязательные правила жизни и деятельности. Как учебный предмет слагается из катехизиса, Священной истории, истории Церкви, церковных молитв, объяснения богослужения.

Иконопочитание – догмат Вселенской Церкви, установленный на Седьмом Вселенском Соборе. Чествование икон и поклонение им, по этому догмату, относится не к веществу иконы, не к дереву и краскам, а к тому, кто изображен на иконе, следовательно, не имеет характера идолопоклонства.

Канон (греч. – прямой шест, отвес, линейка) – название постановления Церкви, как относящегося к вероучению, так и касающегося устройства Церкви, ее учреждений, дисциплины и религиозной жизни церковного общества. Иногда - творения отцов Церкви.

Катехизис (от гр. - наставление, поучение) – краткое изложение основ православного вероучения.

Миссионерство – деятельность церковных организаций по распространению религии.

Священное Предание – первоначальный способ распространения откровения Божия – устным словом, личным примером. Сам Иисус Христос Свое учение передавал словом (проповедью) и примером Своей жизни, а не книгой (писанием). Таким же способом вначале и апостолы распространяли веру и утверждали Церковь Христову. К Священному Преданию Православная Церковь относит прежде всего материалы семи Вселенских Соборов и творения отцов Церкви.

Собор - собрание высшего духовенства для решения важнейших вопросов церковной жизни (Вселенский Собор, Поместный Собор, Архиерейский Собор).

Человек и его отношение с Богом

Вера – уверенность в реальном существовании Бога и доверие к Нему. Представляет собой основной признак религиозного сознания. Определяет переживания и поведение верующих.

Вероисповедание – принадлежность к какой-либо религии. Церкви.

Грех - восстание против Бога, отступление делом, словом или помышлением от Заповедей Божиих и Закона Божия. Произошел не от Бога и не от природы, а от злоупотреблений разума и воли людей, от произвольного уклонения их от Бога, от замены святой Его воли своею, от своеволия.

Грехопадение (первородный грех) – нарушение первыми людьми (Адамом и Евой) заповеди Бога о повиновении Ему, повлекшее за собой суровое наказание не только их самих, но и всего их потомства – всех последующих людей. Это наказание выразилось в том, что за свое непослушание Адам и Ева были изгнаны Богом из рая, получили в удел себе и будущим поколениям труд, болезни и смерть. И только Христос дал нам надежду на спасение души после смерти.

Долг – обязанность человека перед Богом и людьми.

Душа человеческая – бессмертный образ Бога, заключенный в человеке. Человек есть существо, образуемое единением тела и души (духа).

Жертвоприношение – приношение высшим силам в знак благодарности или как просьба о помощи. В дохристианские времена существовало у всех народов, во всех религиях. Были даже человеческие жертвоприношения, когда родители приносили в жертву своих детей. Принесенная Иисусом Христом жертва за все человечество, исключает необходимость принесения Богу каких-либо жертв, кроме бескровной, приносимой по Слову Христову в таинстве евхаристии в Его воспоминание.

Завет – союз Бога с человеком, договор, завещание.

Любовь – религиозно-нравственная сущность христианства - религии, где Бог, принеся в жертву за грехи человеческие Своего

Сына, явил Себя как любовь: "Бог есть любовь" (Первое послание Иоанна. 4, 8). Христос говорит: "Возлюби Господа Бога твоего всем сердцем твоим, и всею душою твоею, и всем разумением твоим, и всею крепостию твоею, - вот первая заповедь! Вторая подобная ей: возлюби ближнего твоего, как самого себя" (Евангелие от [Марка. 12, 30-31](#)). И еще: "Сия есть заповедь Моя, да любите друг друга, как Я возлюбил вас. Нет больше той любви, как если кто положит душу (жизнь) свою за друзей своих" (Евангелие от [Иоанна. 15,12-13](#)). А вот что говорит апостол Павел: "Если я говорю языками человеческими и ангельскими, а любви не имею, то я - медь звенящая или кимвал (металлические тарелки) звучащий. Если имею дар пророчества, и знаю все тайны, и имею всякое познание и всю веру, так что могу и горы переставлять, а не имею любви, - то я ничто. И если я раздам все имение мое и отдам тело мое на сожжение, а любви не имею, нет мне в том никакой пользы. Любовь долго терпит, милосердствует, любовь не завидует, любовь не превозносится, не гордится, не бесчинствует, не ищет своего, не раздражается, не мыслит зла, не радуется неправде, а сорадуется истине; все покрывает, всему верит, всего надеется, все переносит. Любовь никогда не перестает, хотя бы и пророчества прекратятся, и языки умолкнут, и знание упразднится" (Первое послание к Коринфянам. 13, 1-8). Любовь христианская - сложное явление, состоящее из жалости, благоговения, благодарности, стыда, терпения, милосердия, желания творить добро и других добродетелей. Призывая Своих последователей и учеников к любви и великодушию, Христос говорит: "Любите врагов ваших, благословляйте проклинающих вас, благотворите ненавидящим вас и молитесь за обижающих вас и гонящих вас" (Евангелие от [Матфея. 5, 44](#)). Объясняя эти слова, святой [Филарет](#), митрополит Московский, подчеркивал, что речь здесь идет только о врагах и обидчиках личных, и призывал прощать врагов личных, врагов Отечества - сокрушать, а врагов Господних - гнушаться.

Надежда – уверенный взгляд в обещанное Богом будущее, которое наступит вслед за концом мира. Помогает христианину уберечь себя от [уныния](#) и отчаяния и среди самых тяжелых житейских испытаний сохранять в душе [любовь](#) и радость.

Помазанник – человек, который через помазание освященным елеем, символизирующее собой сообщение высших даров, возводится на самое высокое и ответственное служение. В Библии упоминается помазывание при возведении в сан первосвященника, помазывание на пророческое служение и на служение царское. Последний обычай перешел и к христианским народам: помазывание сделалось символом утверждения в царском достоинстве, потому цари в России и назывались Помазанниками Божиими.

Религия – отношения человека с Богом либо с некими иными (сатанинскими) потусторонними силами.

Свобода воли – предоставленная Богом человеку свобода выбора между добром и злом.

Совесть – врожденное. Богом данное нравственное чутье, побуждающее человека к истине и добру и отвращающее от зла и лжи.

Христианство

Христианство – самая распространенная на земном шаре религия, основанная на вере в Божественную Сущность Иисуса Христа. Первые сообщества христиан возникают в конце I века в городах Средиземноморья. До начала IV века христианство жестоко преследуется иудеями и язычниками. В начале IV века благодаря святому императору Константину Великому и его матери царице Елене получило возможность открытого исповедания. В начале XI века оформилось разделение единой Вселенской Церкви на Православную Восточную с центром в Константинополе и католическую Западную с центром в Риме. На Руси распространяется с 988 года, когда при святом князе Владимире началось крещение киевлян. Распространению христианства на Руси способствовал перевод святыми Кириллом и Мефодием на славянский язык в IX веке Евангелия, Апостола, Псалтири и других богослужебных книг. И по сей день православные христиане составляют в России подавляющее большинство среди всех верующих.

Восточная Церковь – Церковь православного вероисповедания, состоит преимущественно из славянских народов, хранит непоколебимую верность Священному Писанию, апостольскому преданию и правилам Вселенских соборов.

Православие – единственное исповедание христианской веры, которое хранит учение Христа и апостолов неизменно, в том виде, в котором оно изложено в Священном Писании, Священном Предании и в древнем Символе веры Вселенской Церкви.

Русская Православная Церковь – самая крупная из Православных Церквей. Возникла после принятия христианства на Руси в 988 году. Длительное время находилась в зависимости от Константинопольского патриархата. В середине XV века обрела самостоятельность. В 1589 году в России было учреждено патриаршество, просуществовавшее до 1721 года, когда для управления Церковью Петром Первым был образован Синод во главе с обер-прокурором. В 1917 году на Поместном Соборе патриаршество было восстановлено. Является самым авторитетным и самым значительным по числу приверженцев религиозным объединением в России. Имеет епархии за рубежом во многих странах мира.

Икона Иконы Спасителя Иконы Богородицы

Икона (от гр. - изображение, образ) – принятое Церковью и освященное изображение Иисуса Христа, Богоматери, святых и разных событий из Священной и церковной истории. Иконы по строго определенным правилам (канонам) пишутся красками (обычно темперой) на деревянной (липовой или сосновой) доске, покрытой левкасом – особым грунтом.

Асист – состав, используемый в иконописи для наклейки листового золота и серебра. Имеет вид густой, клейкой массы темно-коричневого цвета, готовится из чеснока или отстоев пива путем томления в печи до нужного состояния. При употреблении разводится водой так, чтобы им можно было проводить кистью самые тонкие линии. На асисте золото держится очень хорошо и не теряет своего блеска.

Доска иконная – древесная основа под икону, обычно липовая, реже сосновая, еловая, дубовая или кипарисовая. Несколько досок плотно соединяют боковыми сторонами в единый щит нужного размера, склеивают животным клеем (например, казеиновым) и дополнительно скрепляют шпонками с тыльной стороны или с торцов (чтобы не коробилась). С лицевой стороны делают плоское углубление – ковчег.

Иконография (греч. – описание образа) – описание особенностей и канонов изображения определенного лица или сюжета на иконах.

Иконопись – специфический жанр живописи, история развития которого охватывает два тысячелетия. Появилась во времена процветания Римской империи вместе с возникновением христианства. Существуют предания, согласно которым первая икона (Богоматерь с Младенцем Христом на руках) написана апостолом Лукой. О первом изображении Иисуса Христа святой Иоанн Дамаскин писал так: "... царствовавший в Едесском городе Авгарь послал живописца, чтобы он нарисовал похожий образ Господа, и когда живописец был не в состоянии по причине сиявшего блеска Его Лица, то Господь Сам, приложив кусок материи к Своему Божественному Лицу, запечатлел на куске материи Свой образ". Так возникло изображение, известное под названием Спас Нерукотворный. На Руси иконы появляются с принятием христианства. Первым выдающимся русским иконописцем на рубеже XI-XII веков был преподобный Алипий, монах Киево-Печерского монастыря. В дальнейшем иконопись распространяется по всей стране, становясь главным жанром изобразительного искусства. В истории русской иконописи много славных имен, самым почитаемым из которых стало имя святого преподобного Андрея Рублева. Выдающимися иконописцами были также Феофан Грек, Дионисий, Даниил Черный.

Киот - украшенная рама для иконы или застекленный шкаф для нескольких икон.

Левкас (греч.) – белый грунт для иконной живописи. Состоит из толченого мела (или гипса) и клея. Наносится постепенно, многослойно на поверхность доски, предназначенной для написания иконы. Поверхность левкаса тщательно шлифуют.

Нимб – сияние вокруг головы: знак Божией благодати в виде диска или световых лучей, изображаемый на иконах как символ духовной славы.

Образ – оъ. Икона.

Оклад – накладное украшение, прикрепленное к иконе поверх красочного слоя. Изготавливалось из цветных металлов, жемчуга, бисера, золотого шитья, резного золоченого дерева. Иногда

украшалось драгоценными камнями. Оклады прикрывают отдельные части живописи или всю поверхность, кроме лица, рук и ног.

Складень – подобие малого иконостаса из нескольких, соединенных петлями, складывающихся створок с иконками. Предназначен для путешествующих.

Список - в [иконописи](#): копия с иконы.

Финифть - на иконных окладах и других изделиях декоративного искусства: металлические детали, украшенные эмалью. Финифтью называются и небольшого размера образки - иконки овальной и прямоугольной формы, написанные эмалевыми красками. Центром изготовления финифти с XVII до начала XX века был Ростов Великий.

[Икона](#) [Иконы Спасителя](#) [Иконы Богородицы](#)

Спас Нерукотворный – икона с изображением Иисуса Христа, оставленным Им Самим на полотенце, которое Он некогда приложил к Своему лицу (об. [Иконопись](#)).

[Икона](#) [Иконы Спасителя](#) [Иконы Богородицы](#)

"Благодатное небо" – чудотворная икона Божией Матери. Пресвятая Дева изображена стоящей на небе, в сиянии, со скипетром и в короне (празднование – 19 марта и в [Неделю всех святых](#)). [подробнее...](#)

Боголюбская икона Божией Матери – первая русская икона, чудотворная, написана в память о чудесном явлении Пресвятой Богородицы святому благоверному князю [Андрею Боголюбскому](#) в 1155 году (празднование 1 июля). [подробнее...](#)

"Взыскание погибших" - чудотворная икона Божией Матери. О происхождении образа "Взыскание погибших" достоверных сведений не сохранилось. Известно несколько чудотворных икон с таким названием, через которые Матерь Божия являла Свою милость людям, уже переступившим порог гибели. В середине XVII века в селе Бор Калужской губернии благочестивый крестьянин Федот Обухов на праздник Крещения Господня был застигнут в пути сильнейшей метелью. Лошади выбились из сил и остановились у

непреодолимого оврага. Отчаявшись добраться до жилья и замерзая, Обухов стал засыпать в санях. В последние мгновения жизни он всем своим существом воззвал к Царице Небесной о помощи, и Она услышала: в соседнем селении крестьянину почудился под окном чей-то голос: "Возьмите". Он встревожился: вышел, начал искать и обнаружил неподалеку от околицы замерзающего Обухова. Выздоровев, спасенный в благодарность заказал икону, которая под названием "Взыскание погибших" прославилась впоследствии многими чудесами. Празднование 18 февраля.

[подробнее...](#)

Владимирская икона Божией Матери – великая святыня земли Русской. Согласно преданию, она была написана еще при жизни Богородицы святым апостолом и евангелистом Лукой. Привезена в Киев из Константинополя в XII веке. Святой [Андрей Боголюбский](#) перенес ее в Боголюбово, откуда она попала во Владимир. Много чудес истекало от этой иконы. В 1146 году она сопровождала князя Андрея Боголюбского в его победоносном походе против волжских булгар. В 1185 году, когда сгорел Владимирский собор, она сохранилась. Осталась невредимой и при разорении Владимира Батыем в 1237 году. В связи с нашествием Тамерлана икона в 1395 году была перенесена в Москву. В час встречи иконы в Москве Тамерлан увидел во сне Деву, которую окружали ангелы с огненными мечами. Устрашившись, Тамерлан бежал. На месте встречи иконы был затем построен [Сретенский монастырь](#), а 8 сентября с тех пор отмечается праздник Сретения Владимирской иконы Божией Матери. Празднество 6 июля совершается в благодарение за избавление Москвы от нашествия хана Ахмата в 1480 году. Тогда хан Ахмат с громадными полчищами подошел к реке Угре. Целый день войска хана и Московского князя стояли друг против друга, не приступая к сражению - событие это вошло в историю под названием "Стояние на реке Угре". Вся Москва молилась Пресвятой Богородице о спасении православной столицы, и Мать Божия заступилась за землю Русскую: враги бросились бежать, гонимые страхом. 3 июня установлено празднество в память спасения Москвы в 1521 году от нашествия татар под предводительством хана Махмет-Гирея. В это

грозное время вся Москва снова молилась Пресвятой Богородице, и снова Она защитила нас: войско хана без видимых причин бежало.

[подробнее...](#)

"Воспитание" - икона Божией Матери, на ней Она изображается с Младенцем Иисусом, сидящим на левой руке Её. Список с сей иконы, прославившейся по всей России своими чудотворениями, находится в Казанском Московском соборе. Перед этой иконой Пресвятую Богородицу просят о помощи в воспитании детей. Празднование иконе - 18 марта.

"Всех скорбящих радость" – чудотворная икона Божией Матери, впервые прославилась в 1688 году в Москве, в Преображенской церкви на Ордынке, исцелением Евфимии, родной сестры Патриарха Иоакима. На иконе Богородица изображается во весь рост, окруженная бедствующими людьми: нищими, обидимыми, больными. Празднование 6 ноября.

[подробнее...](#)

"Державная" икона Божией Матери – явила себя русскому народу 15 марта 1917 года в день отречения Царя [Николая II](#) престола. Эта икона явилась в двух сновидениях крестьянке Евдокии Андриановой и указала место, где ее искать. Придя по этому указанию в церковь села Коломенского, Евдокия рассказала обо всем настоятелю, и после долгих поисков в церковном подвале среди всякой рухляди была найдена старая черная икона. Когда ее промыли, всем присутствовавшим в храме открылось изображение Божией Матери как Царицы Небесной, величественно восседающей на царском троне в красном царском одеянии, с короной на голове и знаками царского достоинства - скипетром и державой - в руках. По всей России быстро распространилась весть о том, что Сама Царица Небесная взяла на себя верховную власть над народом, отвергшим своего царя и вставшим на погибельный путь богоборчества. Празднование иконе совершается 15 марта.

[подробнее...](#)

Донская икона Божией Матери – чудотворная икона, много раз помогавшая русским воинам. Впервые – в битве на Куликовом поле, когда ее носили среди воинов, и когда перед ней молился [князь Димитрий](#). Именно с тех пор она стала именоваться Донской. В другой раз перед ней молился царь Иоанн Грозный, отправляясь в поход на Казанское ханство, и поход оказался победным. В 1591 году к Москве подошли крымские татары, и царь Феодор Иоаннович приказал совершить вокруг стен Кремля крестный ход с Донскою иконой. Татары, уstraшенные какой-то невидимой силой, покинули поле битвы. В благодарность Феодор Иоаннович основал монастырь, названный [Донским-Богородицким](#), в котором поместили Донскую икону. Там она находится и поныне. Празднование иконе совершается

1

сентября.

[подробнее...](#)

"Живоносный источник" - чудотворная икона Божией Матери, явившаяся людям близ источника, находившегося в роще, неподалеку от города Константинополя. Так Сама Богородица указала источник, творивший чудеса исцелений. Над источником был построен храм. Празднование в пятницу Светлой (пасхальной) седмицы.

[подробнее...](#)

Знамения Божией Матери икона – представляет поясное изображение Богоматери с простертыми к небу руками и с младенцем Иисусом в круге. Иисус правой рукой благословляет мир, а в левой держит свиток как знак Своего спасительного учения. Впервые это название было дано Новгородской иконе. После выноса ее на городскую стену войска [Андрея Боголюбского](#), осаждавшие город в 1170 году, обратились в бегство. Празднование этой иконе, как и всем иконам Знамения Божией Матери, 10 декабря. Курская икона Знамения Божией Матери была обретена в 1295 году на берегу реки Тускары, близ того места, где находился Курск, незадолго до того полностью уничтоженный татарами. При царе Феодоре Иоанновиче на этом месте был выстроен монастырь, известный под именем Коренной пустыни. Со временем и сама эта икона получила название Курской-Коренной. В годы гражданской войны она была вывезена из России и почитается с тех пор как

хранительница всех русских, живущих в рассеянии по белу свету. Празднование этой иконе совершается 10 декабря, 21 марта, 21 сентября и в девятую пятницу по Пасхе.
[подробнее...](#)

Иверская икона Божией Матери – величайшая святыня [Афона](#). В IX веке находилась у одной благочестивой вдовы, жившей близ города Никеи. Тогда в тех краях распространилось [иконоборчество](#). Иконоборцы, уничтожавшие святые иконы, пришли в дом этой христианки, и один из воинов ударил икону копьем. Тотчас из пораженного места потекла кровь. Потрясенный этим чудом, воин с раскаянием пал на колени. Потом он оставил ересь и принял иночество. Чтобы спасти икону от поругания, женщина пустила ее в море. Спустя много лет эта икона явилась в "столпе огненном" на море близ Иверской обители, что на Афоне. В этом монастыре она находится и доныне. Точный список с иконы был привезен в 1648 году в Москву и помещен в Иверскую часовню Воскресенских ворот у въезда на Красную площадь. Празднование – 25 февраля, 26 октября и во вторник Светлой седмицы.
[подробнее...](#)

Иерусалимская икона Божией Матери – по преданию, написана в Гефсимании [евангелистом Лукой](#) через 15 лет после Вознесения Иисуса Христа. Празднование 25 октября.
[подробнее...](#)

Казанская икона Божией Матери – была найдена в Казани в подвале сгоревшего дома в 1579 году. Пресвятая Дева, трижды явившись во сне девятилетней девочке, указала, где искать икону. Икона была найдена и отнесена в ближайший храм. От нее стали совершаться чудеса. Подробное сказание о них было составлено Казанским митрополитом, впоследствии Патриархом Московским и всея Руси, [Гермогеном](#). В 1612 году икона с казанским ополчением прибыла в Москву, находилась в стане князя Пожарского и стала предметом особого поклонения после освобождения Москвы от поляков, в котором православный народ видел несомненную помощь Пресвятой Богородицы. Казанская икона представляет собою поясное

изображение Богоматери с Богомладенцем, сидящим на левой руке. Основные особенности изображения - прямое положение младенца Христа (в анфас) и такое положение рук Богородицы, при котором кисти рук не видны. Празднование 21 июля и 4 ноября.

[подробнее...](#)

"Млекопитательница" - икона Божией Матери, на которой Она изображается кормящей грудью Младенца Христа. Икона эта находится на [Афоне](#), при Карейской келье, принадлежащей Хилендарскому монастырю, первоначально находилась в лавре Саввы Освященного. По сложившейся традиции перед этой иконой особенно усердно молятся матери о благополучном грудном вскармливании и здоровье младенцев. Празднование иконе - 25 января.

[подробнее...](#)

"Неопалимая купина" – в Ветхом Завете горящий и несгорающий куст, в котором Бог Отец явился [Моисею](#). В христианских церковных песнопениях это Богородица, сохраняющая нетленность и девство по воплощению и по рождении Сына Божия, Иисуса Христа. Существует икона с таким названием, празднование – 17 сентября.

[подробнее...](#)

"Нечаянная радость" – чудотворная икона Божией Матери, на которой изображено чудо, описанное святым Димитрием Ростовским: один грешник молился Богородице и вдруг увидел на руках и ногах Богомладенца кровь, как на кресте у Спасителя. Он ужаснулся и спросил, кто это сделал, и Богоматерь ответила, что это сделали такие же грешники, как он. После видения человек раскаялся и стал жить праведно. Празднование 14 мая и 22 декабря.

[подробнее...](#)

"Одигитрия" (греч. – путеводительница) – икона Богоматери с Младенцем. На Руси изображение было всегда поясным, с Богомладенцем на левой руке. По месту своего создания или явления иконы получили

названия: Смоленская, Тихвинская, Иверская, Иерусалимская, Грузинская, Костромская, Ярославская и другие. Сохраняя основной иконографический тип Одигитрии, они отличаются в деталях.

"Оранта" (лат. - молящаяся) - икона Богородицы. Богородица изображается одна, в полный рост, с молитвенно воздетыми вверх руками.

"Отрада" ("Утешение") – чудотворная икона, находящаяся на Афоне. Празднование 3 февраля.

[подробнее...](#)

"Помощница в родах" - икона Божией Матери, на ней Пресвятая Богородица изображена воздевающей руки к Небу, с младенцем при персях, как на иконе "Знамение". Перед этой иконой молятся о благополучных родах. Празднование иконе - 8 января.

[подробнее...](#)

Почаевская икона Божией Матери - чудотворная икона Божией Матери, которая находится в Свято-Успенском Почаевском монастыре. В 1559 году Константинопольский митрополит Неофит, проезжая через Волынь, посетил жившую в имении Орля, недалеко от Почаева, дворянку Анну Гойскую. В благословение он оставил Анне привезенную из Константинополя икону Богородицы. Стали замечать, что от иконы исходит сияние. Когда перед иконой исцелился брат Анны Филипп, она передала в 1597 г. чудотворный образ инокам, поселившимся на Почаевской горе. Святой образ был поставлен в храм, воздвигнутый в честь Успения Божией Матери. Позже там основан монастырь, на содержание которого Анна Гойская передала большие средства. Празднование Почаевской иконе совершается 5 августа, 21 сентября и в пятницу на Светлой седмице.

[подробнее...](#)

"Призри на смирение" - икона Божией Матери, именуемая "Призри на смирение", явилась в 1420 году в Псковской земле, на озере Каменном. 16 сентября того же года она была перенесена в Псков и поставлена в соборном храме. В память этого перенесения

чудотворной иконы было установлено празднование.

Пюхтицкая икона Божией Матери - чудотворная икона, найденная в XVI веке на горе Пюхтице, на месте явления Богородицы. Чудеса совершаются и от источника, возле которого она была найдена. В 1891 году там был выстроен [Пюхтицкий Успенский монастырь](#). Празднование иконе 28 августа.

"Скоропослушница" – чудотворная икона Божией Матери, названная так потому, что Сама Богородица дала обещание всем, обращающимся к Ней, оказывать скорую помощь и поддержку. Находится икона на [Афоне](#), где и совершилось первое ее чудо: монах, небрежно обращавшийся с нею, ослеп, и вновь прозрел только после покаяния. Празднование 22 ноября.
[подробнее...](#)

Смоленская икона Божией Матери – чудотворная икона, которая, по преданию, является одной из икон, современных Самой Богородице. Она первой из византийских чудотворных икон прибыла на Русь. Один из исторических источников свидетельствует, что Византийский император Константин Мономах благословил этой иконой свою дочь Анну, выдавая ее в 1046 году замуж за князя Всеволода Ярославича. Впоследствии перенесенная сыном Всеволода Ярославича Владимиром Мономахом из Чернигова в Смоленск, она прославилась на Руси как Смоленская (об. ["Одигитрия"](#)).
[подробнее...](#)

"Спорительница хлебов" - икона Божией Матери, написана по благословию старца [Оптиной пустыни преп. Амвросия](#), пламеневшего детской верою к Божией Матери. Иконой "Спорительница хлебов" он благословил основанную им в 12 верстах от Оптиной пустыни Казанскую Шамординскую женскую Обитель. На иконе Божия Матерь изображена сидящей на облаках. Ее руки распростерты на благословение. Внизу - сжатое поле, а на нем среди трав и цветов - снопы ржи. Старец Амвросий указывал этим празднованием, что Пресвятая Богородица - "Помощница людям в их трудах по снисканию хлеба насущного". Фотоснимки с этой иконы

старец раздавал и рассылал своим духовным детям. Для пения акафиста перед святым образом старец составил припев: "Радуйся, Благодатная, Господь с Тобою! Подаждь и нам, недостойным, росу благодати Твоя и яви милосердие Твое!" От этой иконы неоднократно были засвидетельствованы различные чудеса. Особенно ей молятся об урожае во время голода и о прекращении засухи.

Празднование 28 октября.

[подробнее...](#)

"Споручница грешных" – чудотворная икона Божией Матери. Божественный Младенец сидит на левой руке Пресвятой Богородицы и двумя ручками держится за Ее правую руку. Икона находится в Москве, в храме Святителя Николая в Хамовниках, в специально выстроенном для нее [приделе](#). Празднование 20 марта и 11 июня.

[подробнее...](#)

Тихвинская икона Божией Матери – чудотворная икона, написанная, по преданию, [евангелистом Лукой](#) и отправленная им в Антиохию. Оттуда икона была перенесена в Иерусалим, потом - в Константинополь, где для нее был воздвигнут храм, известный под названием Влахернского. За 70 лет до падения Константинополя, в 1383 году, икона явилась над водами Ладожского озера и затем остановилась при реке Тихвинке. На этом месте был сооружен храм, а затем устроен мужской монастырь. В 1613 году, когда шведы овладели Новгородом и подступили к Тихвинскому монастырю, чудотворный образ с молитвами и песнопениями был обнесен вокруг монастыря: шведы пришли в смятение и отступили. Празднование 9 июля.

[подробнее...](#)

Толгская икона Божией Матери – чудотворная икона, явившаяся в 1314 году Ростовскому святителю Прохору.

Празднование 21 августа.

[подробнее...](#)

"Троеручица" – чудотворная икона Божией Матери, история которой связана с жизнью святого [Иоанна Дамаскина](#). Желая

погубить Дамаскина как ревностного защитника иконопочитания, один из врагов православия оклеветал его перед дамасским халифом, доставив тому подложное письмо, в котором Иоанн Дамаскин будто бы предлагал сдать Дамаск. Халиф велел отрубить Иоанну правую руку: рука была отсечена и повешена в центре города на видном месте, но вечером, по просьбе Иоанна, возвращена ему. Чудесной помощью Пресвятой Богородицы, к которой обращался с молитвами Иоанн, отсеченная рука срослась со своим суставом. В благодарность Иоанн Дамаскин сделал из серебра изображение кисти руки и прикрепил ее к иконе Богородицы, отчего икона эта и получила впоследствии название "Троеручицы". В настоящее время находится на [Афоне](#). Празднование 11 июля, 25 июля.
[подробнее...](#)

"Умиление" Псково-Печерская – чудотворная икона Божией Матери, прославившаяся исцелениями. Принесена в [Псково-Печерскую](#) обитель около 1521 года. Празднование 3 июня, 6 августа, 8 сентября, 20 октября.
[подробнее...](#)

"Умиление" Серафимо-Дивеевская – икона Божией Матери, принадлежавшая [Серафиму Саровскому](#). Перед нею он и скончался на молитве. Празднование 10 августа.
[подробнее...](#)

"Утоли моя печали" – чудотворная икона Божией Матери, принесенная в Москву казаками в 1640 году. Богородица изображается на иконе с несколько склоненной набок главой, к которой она прилагает левую руку. Общий ее вид как бы говорит нам, что Царица Небесная прислушивается к слезам и молитвам всех верующих, обращающихся к Ней со своими скорбями, нуждами и печалью. Правой рукой Богоматерь придерживает стопы Богомладенца. Спаситель держит пред Собою в руках развернутый свиток, на котором начертаны слова Божественного увещания: "Суд праведен судите, милость и щедроты творите..." Празднование 7 февраля.
[подробнее...](#)

Феодоровская икона Божией Матери - чудотворная икона. По преданию, написана [евангелистом Лукой](#). В России первоначально находилась в Феодоровском Городецком монастыре. При нашествии Батыя и Городец, и монастырь были опустошены, жители бежали, а икону взять с собой не успели. Спустя несколько десятилетий, 16 августа 1239 года, она явилась младшему брату Александра Невского Костромскому князю Василию Ярославичу в лесу, на древе, во время охоты. Накануне многие жители Костромы видели, как по улицам города прошёл какой-то воин, а в руках он держал икону. Лик этого воина напомнил жителям иконописное изображение святого великомученика [Феодора Стратилата](#). Обретенная икона была поставлена в храме святого Феодора Стратилата в Костроме и получила название Феодоровской. На месте обретения иконы князь основал монастырь в честь Нерукотворного Образа Спасителя. В 1260 году чудотворный образ спас Кострому от татарских полчищ. В 1613 году Феодоровской иконой был благословлен на царствование юный Михаил Федорович Романов, первый государь из династии Романовых. В настоящее время икона находится в Успенском соборе Костромы. Перед этой иконой по традиции молятся о благополучных родах. Празднование иконе совершается 27 марта и 29 августа.
[подробнее...](#)

"Целительница" - икона, на которой Царица Небесная изображается стоящею у одра больного, на устах больного видно млеко. История этого изображения такова. Один благочестивый клирик тяжело заболел и обратился к Богоматери с молитвой, в ту же минуту он увидел у своей постели Ангела-Хранителя, просящего Богоматерь об исцелении болящего, и явившуюся Богородицу, которая источила на уста больного спасительную каплю млека из сосцов Своих и стала невидима. Больной почувствовал себя совершенно здоровым и поведал всем о произошедшем чуде. Перед этой иконой молятся об исцелении болящих. Празднование иконе - 1 октября.
[подробнее...](#)

Ченстоховская икона Божией Матери – чудотворная икона, почитаемая и православными, и католиками. Написана, по

преданию, евангелистом Лукой. В 326 году святая царица Елена, получив эту икону в дар, привезла ее в Царьград, где она пробыла почти пять веков. Затем перенесена была в Россию, где и прославилась многими чудесами. Отнятая поляками, попала в руки татар, которые начали расстреливать ее из луков, но, когда из иконы потекла кровь, в испуге бежали. В настоящее время находится в Польше в монастыре близ города Ченстохова. Празднование 19 марта.

подробнее...

Адвентисты – последователи протестантской секты, возникшей в первой половине XIX века в США в недрах протестантизма и распавшейся затем на несколько ветвей, самая крупная из которых – адвентисты седьмого дня. В основе учения – ожидание близкого Второго пришествия Иисуса Христа.

Анафема (гр.) – отлучение или отсечение от общения с Церковью, объявляемое церковной властью еретикам. Русской Православной Церковью предавались анафеме руководители восстаний И.Болотников, С.Разин, Е.Пугачев, декабристы. В январе 1918 года Патриарх Тихон предал анафеме советскую власть.

Англиканская церковь – государственная Церковь Англии. Возникла в XVI веке. По своему учению, культу и организационным принципам ближе к Католической церкви, чем к Протестантской.

Арианство – еретическое учение, основанное в начале IV века александрийским священником Арием, утверждавшим, что Христос не предвечен, а сотворен Богом Отцом, как и все в мире, и что Его отличие от человека только в том, что Он наделен более высокими достоинствами. Было осуждено в 325 году на Первом Вселенском соборе, на котором также был учрежден Символ веры.

Атеизм (греч. – безбожие) – система взглядов, отвергающих религиозные представления (веру в Бога, в бессмертие души, в воскресение мертвых и т.д.) и религию в целом. В течении семи десятилетий атеизм был основой государственной идеологии в нашей стране: верующие подвергались гонениям, репрессиям, а в некоторые периоды истории – физическому истреблению. Однако в самое трудное для Родины время – в годы Великой Отечественной войны – преследования верующих были смягчены, восстановлено

патриаршество, вновь стали открываться храмы и духовные семинарии.

Баптизм (от греч. – погружаю в воду) – одно из ответвлений протестантизма. Возник в начале XVII века как протестантская секта. Баптисты не имеют духовенства (общины управляются выборными лицами), не признают Церковного Предания, святых, мощей, икон, монашества, церковных таинств, крещения младенцев и утверждают, что Бог спасет всех, верующих во Христа, независимо от их прегрешений и заслуг перед Ним.

Безбожие – отрицание бытия Божия, безверие: бедственное состояние человека, не признающего существования своего Создателя и живущего не по Его законам.

Буддизм – религиозно-философское учение, зародившееся в Индии в VI-V веках до Рождества Христова. Основателем является царевич Гаутама, прозванный Буддой. Буддизм отрицает бытие Бога, ставит человека в центр мира. Разделен на множество сект.

Ересь (греч. – выбор) – лжеучение, противоречащее учению Православной Церкви.

Иконоборчество – ересь, возникшая в Византии в первой половине VIII века, направленная против почитания икон. Осуждено Седьмым Вселенским Собором, предавшим иконоборцев анафеме и установившим иконопочитание.

Иудаизм – религия, распространенная среди евреев. Возникла в I-м тысячелетии до Рождества Христова в Палестине.

Кальвинизм – одно из основных течений протестантизма (наряду с лютеранством и англиканством), основанное в XVI веке в Швейцарии Жаном Кальвином. Центральное место в богословии Кальвина занимает учение о предопределении, согласно которому судьбы людей заранее предопределены Богом и никакие добрые дела ничего не могут изменить (что в корне противоречит православному представлению о предоставленной человеку свободе выбора, о необходимости избегать греха и творить добро для того, чтобы спасти душу от гибели). Почитание креста и икон отвергается, из семи христианских таинств сохранены лишь крещение и причастие, да и те рассматриваются не как таинства, а как символические обряды. Пасторы и

проповедники в общинах избираются верующими. С середины XVI века кальвинизм начинает распространяться за пределами Швейцарии: во Франции (гугеноты), в Англии и Шотландии (пуритане), в Нидерландах, Германии и некоторых других странах.

Католицизм – западное, или римско-католическое, вероисповедание, одно из основных направлений в христианстве. Окончательно оформился как церковная организация после разделения церквей на Западную и Восточную в 1054 году. Католическая церковь строго централизована, имеет единый всемирный центр (Ватикан), единого главу - Папу Римского.

Лютеранство - одно из основных течений протестантизма, основанное в XVI веке в Германии Мартином Лютером. Отрицает Священное Предание, церковную иерархию, таинство священства, не признает святых. Распространено в Германии, Прибалтийских и Скандинавских государствах, США (об. [Протестантизм](#)).

Масонство – международная сеть тайных обществ, ставящих своей целью полное овладение миром. Может прикрываться видимостью благотворительной деятельности, попечительством о науке и искусстве. На самом же деле является движением откровенно сатанинского толка и главного своего врага видит в Христианской Церкви.

Масон – член масонской организации (ложи, ордена, клуба).

Методисты – последователи англо-американской протестантской секты, зародившейся в 1729 году в Оксфордском университете.

Мусульманство – религия, возникшая в Аравии в начале VII века. Основатель – Магомет, отсюда другое название вероисповедания – магометанство. Вероучение изложено в Коране.

Пресвитерианство (от греч. – старейшина) – течение в [протестантизме](#). В настоящее время пресвитериане имеются в Шотландии (государственная Церковь), Англии, Ирландии, США, Канаде, Австралии и некоторых других странах.

Прозелит (гр. - пришелец) - человек, принявший какую-либо новую веру, перешедший в новое вероисповедание.

Прозелизм - стремление обратить в веру лиц других исповеданий.

Протестантизм – одно из трех, наряду с [православием](#) и [католицизмом](#), главных направлений

христианства, представляющее собой совокупность многочисленных и самостоятельных церквей, течений и сект, связанных своим происхождением с Реформацией – широким религиозно-политическим движением XVI века в Европе. У протестантов нет духовенства, богослужение предельно упрощено и сведено к молитве, пению псалмов и проповеди, причем проповедниками являются выборные лица. Упразднены таинства (кроме крещения и причащения), отвергнут Символ веры, не признаются молитвы за умерших, поклонение святым, почитание мощей и икон. Нет ни монастырей, ни монахов. Единственным источником вероучения признается Библия (Священное Писание), а Священное Предание отвергается. Наибольшее распространение имеет в Скандинавских и Прибалтийских странах, США, Германии, Великобритании, Нидерландах, Швейцарии.

Римско-католическая церковь - оʙ. Католицизм.

Свидетели Иеговы – религиозная организация протестанского толка, возникшая в США в начале 70-х годов XIX века. Ведет чрезвычайно активную миссионерскую деятельность.

Секта – организованная группа людей, замкнувшихся в рамках узкого религиозного учения, противоречащего учению господствующей Церкви и не совпадающего с интересами общества. Для вербовки сторонников, для подавления их воли и полного подчинения своим лидерам используют обман, мошенничество, а подчас и методы физического и психологического воздействия: принудительное голодание, гипноз, интенсивную психологическую обработку, медицинские препараты, наркотики. В настоящее время на территории России действуют десятки сект, деятельность которых является, с православной точки зрения, разрушительной для духовного мира их последователей. Это, во-первых, откровенно сатанинские (оʙ. Сатана) или примыкающие к ним: Церковь сатаны, Центр Юнивер, Церковь сайентологии (Хаббарда), Восточные тамплиеры, Международная ассоциация люциферистов кельтско-восточного обряда, Серебряная звезда, Золотой рассвет и некоторые другие (за рубежом активными деятелями, а то и руководителями сатанинских сект довольно часто становились рок-музыканты, особенно представители так называемого металл-рока); во-вторых, псевдохристианские: Свидетели Иеговы, Богородичный центр,

Церковь Муна, Мормоны, Семья (Берга), Единая вера (Виссариона), Белое братство, Церковь Христова, Живой поток, Новоапостольская церковь, Новый Акрополь и другие; в-третьих, секты восточной ориентации: АУМ синрикё, Сознание Кришны, Бахай, Брахма Кумарис, Академия йоги, Белый лотос и другие; в-четвертых, секты экологической ориентации: Движение "Нью Эйдж", Фонд Рериха, Внутренний круг (Порфирия Иванова), Озарение и другие; наконец, коммерческая или псевдонаучная секта Гербалайф.

Старообрядчество - последование церковной старине в той области, которая касается не существа веры, а внешних сторон церковной жизни, то есть всего того, что относится к церковным обычаям и обрядам. В России - религиозно-общественное движение с середины XVII века. Возникло как следствие реформ Патриарха Никона. Старообрядцы выступали против нововведений, поддержанных между тем всеми иерархами Русской Православной Церкви, за сохранение старых обрядов (в частности, сложения двух, а не трех, перстов при осенении себя крестным знамением и некоторых других). Противоборство приняло резкие формы: последовали гонения на раскольников, которые вынуждены были уходить в глухие леса и там селиться. С начала XVIII века преследование правительством "староверов" несколько смягчилось, а затем и вовсе было прекращено (об.Раскол).

Схизма (греч. – раскол) – церковные разделения, не сопровождающиеся отказом от признания церковных догматов. В этом отличие схизмы от ереси.

Схизматик – раскольник.

Теософия (греч. – богопознание) – антихристианское философское учение о возможности непосредственного постижения "бога" с помощью мистической интуиции, доступной избранному кругу "посвященных". Признание возможности непосредственного общения со сверхъестественными потусторонними силами сближает теософию со спиритизмом и оккультизмом. Элементы теософии можно обнаружить в брахманизме, буддизме, каббале, в творчестве русского философа-мистика Вл. Соловьева. С особенным усердием насаждало теософские воззрения "Теософское общество", созданное в 1875 году Е. Блаватской. Базируясь сначала в России, потом в Англии, Америке, Индии, общество развернуло свою деятельность во

многих странах мира. Не скрывая сатанинской сущности исповедуемого учения, Блаватская издавала журнал "Люцифер" (одно из имен сатаны). Впоследствии пагубные идеи теософии развивали Константин Рерих и его жена Елена, жившие в Индии.

Экуменизм (от гр. - населенная часть земли) - международное движение за объединении Церквей. При кажущемся благообразии этого движения идейная сущность его далеко не безобидна: Православная Церковь, хранящая чистоту истинной веры, не может позволить себе объединяться с теми, кого считает еретиками, а то и сатанистами, - все они подлежат анафематствованию (об Анафема, Торжество Православия). Церковные каноны, под страхом отлучения от Церкви, категорически запрещают христианам даже молиться совместно с еретиками. При этом свет истинной веры открыт для всех, и Православная Церковь готова всех принять под свое крыло.

Язычество – древнейшие религии, исповедующие веру не во единого Бога, а во множество богов или тайных сил, покровительствующих отдельным творениям (деревьям, камням, животным и т.д.), стихиям (земле, воздуху, воде, огню), природным явлениям (грозе, дождю, ветру и т.п.).

Язычник – последователь той или иной языческой религии.

Исповедь – видимая, обрядовая часть таинства покаяния, состоящая в том, что христианин перед Богом, в присутствии свидетеля-священника, исповедует свои грехи. По окончании исповеди священник возлагает на голову кающегося епитрахиль и читает особую молитву, а кающийся целует крест и Евангелие. Только после исповеди верующий может быть допущен к причастию.

Блуд – грех против седьмой заповеди Божией: разврат, потеря целомудрия и телесной чистоты.

Богохульство – оскорбление Бога и святых, один из самых тяжких грехов. Христос предупреждал, что "хула на Духа (Святого) не простится человекам" (Евангелие от Матфея 12,31).

Внешний человек – тот, кто думает только о внешних, материальных, потребностях и благах жизни, и не заботится о жизни духовной.

Волшебники – люди, имеющие общение со злыми духами. Обращаться к волшебникам – великий грех. За помощью можно обращаться только к Богу и Его Церкви.

Воровство – похищение чужого. Тяжкий грех, наказуемый и Богом, и людьми.

Высокомерие – одно из проявлений гордости, тягчайшего человеческого греха.

Гипноз (от гр. - сон) – подавление свободной воли человека, данной ему Господом, и принудительное внедрение в человеческую душу чужой воли. Основным прием гипнотизеров, экстрасенсов, "целителей", кодировщиков, черных и белых магов, колдунов и прочих служителей сатаны.

Гнев – страсть, направленная чаще всего против ближнего, омрачающая и опустошающая душу, и приводящая ее в смятение. Тяжелый и очень распространенный грех. Подчас приводит к непоправимым бедам и страшным преступлениям. Православная нравственность допускает только один вид гнева – против собственных грехов.

Гование – время, избранное для особенного самоиспытания и достойного приготовления к покаянию и причащению: говеющий несколько дней подряд посещает богослужения, постится, усиленно молится, вспоминает свои грехи, прощает обидчиков и примиряется со всеми.

Гордость – начало всех грехов и всех зол. Гордый всегда отступает от Бога. Из-за гордости отпал от Бога Его первейший помощник – Денница, который был свергнут с небес и с тех пор зовется диаволом; из-за гордости ослушались Бога и подчинились лукавству диавола Адам и Ева. Господь – одно из Имен Божиих. Грех – восстание против Бога, отступление делом, словом или помышлением от заповедей Божиих и Закона Божия. Произошел не от Бога и не от природы, а от злоупотреблений разума и воли людей, от произвольного уклонения их от Бога, от замены святой Его воли своею, от своеволия.

Грех - восстание против Бога, отступление делом, словом или помышлением от Заповедей Божиих и Закона Божия. Произошел не от Бога и не от природы, а от злоупотреблений разума и воли

людей, от произвольного уклонения их от Бога, от замены святой Его воли своею, от своеволия.

Дерзость – тяжкий грех, проявляющийся в грубых, резких словах, наглых, бесстыдных поступках, вольном, несдержанном поведении.

Духовник – священник, совершающий таинство покаяния (принимая исповедь). Под страхом лишения духовного сана обязан хранить тайну исповеди.

Епитимья (от гр. - наказание, кара) – врачевание духовное, которое священник назначает верующим. Может состоять в посте, усиленных молитвах, земных поклонах и т.п.

Зависть – раздражение или досада из-за чужого таланта, чужой удачи, счастья; желание овладеть чем-то, принадлежащим другому. Грех против десятой заповеди Божией. Одна из основных движущих сил бунтов и революций.

Зложелательство – грех желания кому-либо зла, беды.

Злопамятство – о.б. Памятозлобие.

Злорадство – грех радования чужому горю, напасти, беде.

Злоязычие - грех злословия, оклеветания, наговоров.

Клевета – грех, состоящий в распространении известий о проступках какого-либо человека, не имевших на самом деле места, с целью опорочить человека. Является порождением зависти, гордости, подталкивающей к самовосхвалению за счет унижения ближнего. В Священном Писании диавол именуется "клеветником".

Леность – один из самых растространенных грехов.

Лесть – ложь; в современном языке - лукавая угодливость, неискренняя похвала с корыстной целью; грех.

Ложь – неправда, вранье: грех.

Лукавство – грех: лживость, хитрость, коварство, неискренность, притворство, двуличие, злонамеренность.

Любоначалие – властолюбие, желание начальствовать: грех.

Любостяжание – корыстолюбие, алчность: грех.

Ненависть – желание зла кому-либо, сильная нелюбовь, нетерпение, вражда: грех, сотрясающий душу злобствующего и тяжело поражающий ее. За ненавидящих нас следует молиться особенно горячо.

Осуждение – хуление, уничижительное обсуждение кого-либо; грех, против которого особо предупреждал Христос: "Не судите, да

не судимы будете, ибо каким судом судите, таким будете судимы; и какою мерою мерите, такою и вам будут мерить. И что ты смотришь на сучок в глазе брата твоего, а бревна в твоем глазе не чувствуешь?" (Евангелие от [Матфея. 7, 1-2](#))

Памятозлобие – злопамятство: грех мстительности, умножающий зло.

Празднословие – многословие, пустословие, суесловие, грехи языка. "За всякое праздное слово, какое скажут люди, дадут они ответ в день суда ([Страшного Суда](#))" (Евангелие от [Матфея 12,36](#)).

Пьянство – тяжкий, губительный и очень распространенный в нашем Отечестве грех злоупотребления спиртными напитками.

Самолюбие – одно из проявлений греха гордости: пристрастие к себе, суетность и тщеславие во всем, что касается своей личности, желание первенства, почета, отличия, преимуществ перед другими.

Самоубийство – самый страшный грех против шестой [заповеди Божией](#), так как в самоубийстве, кроме греха убийства, заключается еще смертный грех отчаяния, ропота против Бога и дерзкого восстания против [Промысла Божия](#), так как именно Бог дает всякому человеку жизнь и только Бог может распоряжаться ею. Самоубийцы лишаются церковного погребения (в прежние времена их даже и хоронили за кладбищенской оградой), лишаются церковных молитв (записки с именами самоубийц подавать в храмах для поминовения запрещается). Исключение составляют душевнобольные, совершившие самоубийство в припадке безумия.

Сквернословие – использование в разговоре ругательных, грязных и грубых слов, один из самых распространенных грехов среди неверующих: человек верующий, привыкший к молитвенному общению с Богом и знающий, что Бог слышит все, что мы говорим, и ведает все наши мысли, не может оскорбить мерзким словом слух Господа или Богородицы. "Никакое гнилое слово да не исходит из уст ваших", – назидал апостол Павел (Послание к Ефесянам 4,29).

Сребролюбие – жадность к деньгам, алчность: грех, который ведет к множеству тягчайших грехов и преступлений. "Корень всех зол есть сребролюбие" (Первое послание апостола Павла к Тимофею 6, 10).

Стяжательство – грех накопительства, собирания богатства. Влечет за собой множество других тягчайших грехов.

Суеверие – уклонение от чистого духа истинной веры, измена Богу – опасный грех, проявляющийся в веровании приметам, гаданиям, "вещим" снам, заговорам, астрологическим предсказаниям. О пагубности суеверий говорится еще в Ветхом Завете. В новозаветные времена Церковь всегда чрезвычайно строго наказывала за следование суевериям. А по Морскому уставу Петра Первого за религиозное суеверие полагалась даже смертная казнь.

Тайна исповеди – строжайшее обязательство, установленное для всех христианских священников в VI веке.

Убийство – лишение человека жизни: тягчайший грех против шестой Заповеди Божией. Человек бывает виновен в убийстве не только тогда, когда он по злему умыслу, в гневе или по неосторожности лишил другого человека жизни, но и тогда, когда он, хотя сам лично и не убивает, но способствует убийству своим приказанием, советом, помощью, поддержкой, согласием. Убийством считается и умерщвление ребенка в утробе матери. Нельзя приравнять к преступному убийству сражение на войне. Война есть великое общественное зло, но в то же время война – бедствие, попускаемое Господом для исправления, вразумления и испытания народа, как Он допускает эпидемии, голод, пожары, землетрясения, наводнения и другие несчастья. Поэтому убийство на войне Церковь не рассматривает как частный грех того или иного человека, тем более, что каждый воин-христианин, защищая веру и Отечество, должен быть готов, по заповеди Христовой, "положить душу свою (отдать жизнь) за друзей своих". Среди святых немало воинов, прославившихся подвигами и чудесами. Однако и на войне могут совершаться преступные убийства: например, убийство беззащитного противника, сдающегося в плен. Смертная казнь преступника – тоже зло, но допустима в исключительных случаях, когда является единственным, по справедливости, средством предотвратить новые убийства и тяжкие преступления. Тяжелейшим грехом против шестой заповеди является самоубийство.

Умоисступление – грех неистовости, горячности ума: утрата реального представления о своих действиях.

Уныние – тягчайший грех, приводящий к отчаянию. Уныние рождается там, где угасает вера в Бога, надежда на Него и любовь

к Нему и к людям. Потому уныние – грех маловерия, богоотступничества.

Хвастовство – грех бахвальства, чванливости, высокомерия, тщеславия: желание прославиться.

Хищение - грех [воровства](#), грабежа.

Хула – опорочивание, обзывание.

Чародейство – колдовство, волшебство, знахарство, магические действия, совершаемые с помощью [сатаны](#). С древнейших времен строго наказывалось Церковью. В настоящее время получило широкое распространение в нашей стране через многочисленных магов, колдунов, экстрасенсов, "целителей", кодировщиков, которым предоставлена полная свобода действий.

Человекоугодие - грех угодничества перед людьми, лицемерия, лести.

Чревоугодие – угождение желудку: грех обжорства, пристрастия к сладостям, вкусной пище.

Археология библейская – отрасль науки, посвященная поиску и изучению вещественных памятников, связанных с библейской историей. Документально подтвердила множество событий, описанных в Библии.

"Задонщина" – литературное произведение XIV века, посвященное Куликовской битве и прославляющее ее участников и конечную победу русского оружия, ставшую, как считал безымянный автор, ответом на все предыдущие поражения Руси от кочевников.

Ипатьевская летопись – памятник русского православного летописания. Название получила по [Ипатьевскому Троицкому монастырю](#), где хранилась. Датируется XV веком, включает в себя список "Повести временных лет" и другие летописи, изложение событий в которых доводится до конца XIII века.

Остромирово Евангелие – один из древнейших памятников церковнославянской письменности. Написано в 1056-1057 годах для новгородского посадника Остромира (во святом крещении Иосифа) диаконом Григорием. Хранится в Российской национальной библиотеке в Санкт-Петербурге.

[подробнее...](#)

Западничество – общественно-политическое движение, возникшее в сороковых годах XIX века, участники которого утверждали, что Россия должна развиваться не по своему особому пути, а по тому же, по которому развивалась Западная Европа. Среди основных представителей: П.Я. Чаадаев, И.С. Тургенев, С.М. Соловьев и другие. Идейними противниками западников были славянофилы (оʙ. Славянофильство), которые придерживались православных позиций.

Иосифляне (XV-XVI века) – последователи Иосифа Волоцкого, сторонники церковного землевладения и владения Церковью другой собственностью. Их противниками были нестяжатели – последователи Нила Сорского. Причислив и Иосифа Волоцкого, и Нила Сорского к лику святых, Церковь тем самым признала правоту обоих угодников Божиих, указывавших пределы, в которых и должна протекать церковная жизнь и деятельность.

Нестяжатели (XV-XVI века) – противники церковного землевладения и обладания Церковью другим имуществом. Наиболее видный представитель – Нил Сорский. Противниками нестяжателей были иосифляне, последователи Иосифа Волоцкого. Время примирило сторонников противоположных взглядов, а Церковь причислила к лику святых и Нила Сорского, и Иосифа Волоцкого, признав тем самым правоту обоих.

Славянофильство – патриотическое направление русской общественной мысли XIX века, вызванное к жизни протестом против подражания Западу. Славянофилы отстаивали идею самобытного (только ей свойственного) пути развития России, отличного от пути развития других европейских стран. Наиболее яркими его представителями были: А.С. Хомяков, И.С. и К.С. Аксаковы, братья Киреевские. Против славянофилов выступали западники (оʙ. Западничество).

Арамейский язык – язык древних племен, вышедших из Аравии и расселившихся в Передней Азии. Родной язык Иисуса Христа.

Церковно-славянский язык – язык, на который в IX веке был сделан перевод Священного Писания и богослужебных книг первоучителями славян святыми Кириллом и Мефодием. В качестве литературного и богослужебного языка получил в IX веке широкое распространение у всех славянских народов: болгар, сербов, хорватов, чехов, русских. На Руси удерживался в качестве литературного языка до середины XVIII века. Как язык богослужебный используется у всех православных славян и сегодня.

Документы Идеи Языки Священная
история События Личности

Вифлиемское избиение младенцев (I в.) - эпизод евангельской истории, повествующий о том, как иудейский царь Ирод, узнав о рождении Иисуса Христа, испугался и послал в Вифлеем воинов, чтобы они перебили всех младенцев мужеского пола возрастом до двух лет. Всего было убито 14 тысяч младенцев. Церковь причислила всех их к лику святых мучеников (память 11 января).

Закхей – мытарь (сборщик податей), удостоившийся особенного внимания Иисуса Христа и пообещавший раздать половину своего имущества нищим, а всем тем, кого он обидел или обманул, воздать долг в четырехкратном размере.

Иуда Искарот – один из учеников Иисуса Христа, предавший Его в руки врагов – иудейских первосвященников за тридцать серебряников. Совершив предательство, удавился.

Мытарь – сборщик мыта (налога, подати).

Назарянин – житель Назарета. Это прозвище в уничижительном смысле евреи прилагали к Иисусу Христу, происходившему из этого маленького, презираемого городка. "Из Назарета может ли быть что доброе?" (Евангелие от Иоанна. 1, 46)

Распятие – мучительная и позорная казнь на деревянном кресте, которой предавали в Римской империи самых опасных преступников. По требованию иудеев этой казни был подвергнут и Иисус Христос, принесший на их землю учение о любви к Богу и к ближнему. С тех пор для всех христиан крест является символом Самого Христа и оружием духовной брани.

Документы Идеи Языки Священная
история События Личности

Разделение Церквей – разделение Христианской Церкви на Восточную и Западную, на православие и католицизм. Датой официального признания факта разделения считается 1054 год, когда углублявшиеся разногласия привели к тому, что Римский папа и Константинопольский патриарх предали друг друга анафеме. С православной точки зрения, разделение произошло из-за властолюбия и неумеренной гордости пап, а также из-за ряда совершенно неприемлимых догматических новшеств, привнесенных в Западное христианство ("латинская ересь").

Раскол – религиозно-общественное движение в России, направленное против церковных реформ Патриарха Никона, проводившихся в середине XVII века. Наиболее известными противниками реформ были протопоп Аввакум Петров и боярыня Морозова.

Реформация (лат. – преобразование) – одно из крупнейших событий всемирной истории, именем которого обозначается целая эпоха, включающая в себя XVI век и первую половину XVII века. Это событие называется реформацией религиозной (или церковной), однако в действительности оно охватывало и экономическую, и политическую, и социальную, и культурную жизнь Западной Европы. Начало реформации положило выступление в 1517 году в Германии Мартина Лютера, критиковавшего Католическую церковь. Вскоре движение протеста против церковной власти Ватикана охватило всю Европу. В результате появилась новая разновидность христианства - протестантизм.

Смутное время - период в русской истории с момента смерти царя Феодора Иоанновича (1598), когда прекратилась династия Рюриковичей, и до воцарения Михаила Романова (1613). Знаменовалась частой сменой правителей, которые быстро свержались или умирали (Борис Годунов, Лжедмитрий I, Василий Шуйский). Польско-литовское вторжение осложнялось народными бунтами и неурожаем, что вконец разорило экономику страны. В это тяжелейшее для Отечества время Русская Православная Церковь проявила непоколебимую твердость: возглавлявший ее Патриарх Гермоген отказался пойти на уступки полякам и боярам-изменникам, желавшим посадить на русский престол либо польского королевича Владислава, либо сына польской авантюристки Марины

Мнишек. Патриарх Гермоген призвал русский народ на битву с захватчиками, и поляки были изгнаны с Русской земли.

Уния (лат. – соединение) – насаждаемое католиками принудительное слияние православного и католического вероисповеданий, с сохранением некоторых православных обрядов, но с подчинением Папе Римскому. С давних времен активно проводится на территории Западной Украины и Западной Белоруссии. После распада СССР деятельность униатов приняла откровенно агрессивный характер: при финансовой поддержке Запада они ведут яростную антирусскую и антиправославную пропаганду, силой захватывают храмы, изгоняя православных, не останавливаясь даже перед убийством священнослужителей.

Христа Спасителя Храм – воздвигнут в 1839-1883 годах на берегу реки Москвы неподалеку от Кремля в память Отечественной войны 1812 года. Архитектор – К.А. Тон. В оформлении принимали участие крупнейшие художники и скульпторы XIX века: П.К. Клодт, Ф.П. Толстой, В.В. Верещагин, В.М. Васнецов, В.И. Суриков, К.Е. Маковский и другие. В 1931 году храм был взорван. На его месте сначала предполагалось воздвигнуть гигантский Дворец Советов, затем был построен открытый плавательный бассейн. В настоящее время храм восстановлен.

Церковные праздники Посты Недели

Заговенье – последний день употребления скоромной пищи перед постом.

Именины (Тезоименитство) - день памяти святого, имя которого носишь. Как определить, когда у христианина день Ангела?

Красная горка - народное название Фомина воскресенья - первого воскресенья после пасхального, когда Церковь возобновляет венчания, не совершавшиеся в течение Великого поста и пасхальной седмицы.

Месяцеслов (святцы) - календарь с указанием имен празднуемых святых. По месяцеслову определяется день именин (тезоименитства) всякого крещеного человека, то есть день памяти святого, имя которого он носит. По месяцеслову подбирается имя новорожденным - обычно это имя святого, память которого приходится на один из ближайших последующих дней. Как выбрать имя новорожденному

Мясоед – время, когда разрешено есть мясо и другую скоромную пищу.

Мясопуст (масленица) – неделя перед Великим постом, когда уже запрещается есть мясо, но разрешается употреблять в пищу сыр, масло, молоко и рыбу. Называется также Сырной седмицей.

Неделя (от – не делать) – нерабочий день, воскресенье, день, в который ничего нельзя делать ради корысти (оъ. [Недели](#)).

Пасхалия – предварительные исчисления дат празднования Пасхи и связанных с ней праздников и событий (например, начала Великого поста, праздников Вознесения, Святой Троицы и других) на годы вперед. [Пасхалия на 2000 - 2019 годы](#)

Пост – время усиленного обращения к Богу с покаянной молитвой. По церковному уставу во время поста следует воздерживаться от употребления скоромного: мяса, молочных продуктов, яиц, а иногда и рыбы. Существуют однодневные и многодневные посты. Однодневные – по средам и пятницам в течение всего года (за исключением сплошных [седмиц](#) и [Святок](#)), в Крещенский сочельник (Навечерие Богоявления) – 18 января, в день Усекновения главы Иоанна Предтечи – 11 сентября и в день Воздвижения Креста Господня – 27 сентября. К числу многодневных постов относятся: [Великий пост](#), [Петров пост](#) (их сроки зависят от дня празднования Пасхи), [Успенский пост](#) (с 14 по 27 августа) и [Рождественский пост](#) или Филипповский (с 28 ноября по 6 января).

Седмица (от слав. – семь) – церковное название семи дней, обычно именуемых неделей ([неделей](#) в церковном календаре называется день воскресный). Начинается в субботу вечером.

Четыредесятница - оъ. [Великий пост](#).

Сочельник (сочевник) – день накануне праздника [Рождества Христова](#) (Рождественский сочельник) или [Крещения](#) (Крещенский сочельник). В эти дни положен строгий пост, есть можно только "сочиво" (отсюда и название) – размоченные хлебные зерна.

[Церковные праздники](#) [Посты](#) [Недели](#)

Благовещение Пресвятой Богородицы – один из [двунадесятых](#) церковных праздников. Отмечается 7 апреля. В этот день вспоминается явление Деве Марии архангела Гавриила, возвестившего ей благую весть (отсюда название) о будущем

рождении Сына – Иисуса Христа. [подробнее...](#)

Введение во храм Пресвятой Богородицы – один из [двунадесятых церковных праздников](#). Празднуется 4 декабря. В этот день вспоминается, как родители Девы Марии Иоаким и Анна привели Ее в трехлетнем возрасте в Иерусалимский храм, чтобы исполнить свое обещание - посвятить дочь Богу. С этого времени Мария росла и воспитывалась при храме. [подробнее...](#)

Воздвижение Креста Господня – [двунадесятый церковный праздник](#), совершаемый 27 сентября в память об удивительном событии, происшедшем в 326 году. Мать императора [Константина Великого](#), [Елена](#), посетила Святую Землю с целью найти место погребения Иисуса Христа и тот Крест, на котором Он был распят. Задача ей предстояла трудная. За два столетия перед тем император Адриан приказал завалить пещеру [Гроба Господня](#), чтобы сделать неузнаваемым место Его распятия и погребения, после чего там были воздвигнуты языческие храмы в честь Юпитера и Венеры. После долгих поисков были раскопаны три креста, на которых были распяты Христос и двое разбойников. Чтобы узнать, на каком из крестов был распят Спаситель, кресты поочередно возлагались на умершего, которого в это время проносили мимо [Голгофы](#) на кладбище. Когда был возложен Крест, на котором страдал Господь, мертвец ожил. Из-за огромного стечения народа многие не могли не только прикоснуться или подойти ко Кресту, но даже и увидеть его. Тогда Патриарх и другие духовные лица стали поднимать (воздвигать) Крест. Особенностью богослужения этого праздника является вынос креста на середину храма для всеобщего поклонения. [подробнее...](#)

Вознесение Господне – [двунадесятый церковный праздник](#). Отмечается на сороковой день после Пасхи в память о чудесном вознесении Иисуса Христа на небо и Его обещании будущего Своего второго пришествия. После воскресения из мертвых Христос пробыл на Земле среди людей еще сорок дней. На сороковой день Он вывел Своих учеников за стены Иерусалима, благословил их, а затем стал возноситься вверх. Явившееся облако закрыло от них

Христа, и они услышали вдруг голос небесных вестников: "Мужи Галилейские! Что вы стоите и смотрите на небо? Сей Иисус, вознесшийся от вас на небо, придет таким же образом, как вы видели Его восходящим на небо" (Деяния святых апостолов. 1, 11). [подробнее...](#)

Воскресенье – день, в который Христианская Церковь со времен апостольских еженедельно празднует Воскресение Христово.

Вселенские субботы (родительские) – субботы Мясопустная и Троицкая, дни общего поминовения усопших (об. [Родительские субботы](#)).

Вход Господень в Иерусалим – [двенадесятый церковный праздник](#), празднуется в воскресенье за неделю до Пасхи. В этот день вспоминается событие из последних дней земной жизни Иисуса Христа, как Он въезжал в Иерусалим на ослике, в сопровождении апостолов. Народ устроил Ему, прославившемуся мудростью и чудесами, торжественную встречу, люди устилали дорогу пальмовыми ветвями и выкрикивали приветствия: "Благословен Грядущий во Имя Господне! Осанна (спасение) в вышних!" В России, где пальмы не растут, установилась традиция приходить в субботу перед праздником на вечернюю службу с веточками вербы, которая обычно к этому времени уже распускается и бывает покрыта пушистыми сережками (отсюда и другое название праздника - **Вербное воскресенье**). Священник кропит веточки святою водой, а прихожане потом украшают ими домашние иконы. [подробнее...](#)

Двенадцатые праздники – двенадцать важнейших после Пасхи церковных праздников. Некоторые из них имеют раз и навсегда установленные даты (непереходящие праздники):

Рождество	Христово	–	7	января,
Богоявление	(Крещение Господне)	–	19	января,
Сретение	Господне	–	15	февраля,
Благовещение	Пресвятой Богородицы	–	7	апреля,
Преображение	Господне	–	19	августа.
Успение	Пресвятой Богородицы	–	28	августа,
Рождество	Пресвятой Богородицы	–	21	сентября,
Воздвижение	Креста Господня	–	27	сентября,

Введение во храм Пресвятой Богородицы – 4 декабря.

Даты других двенадцатых праздников подвижны, они меняются в зависимости от дня празднования Пасхи (переходящие праздники):

Вход Господень в Иерусалим (Вербное воскресенье) – за неделю до Пасхи,

Вознесение Господне – на сороковой день после Пасхи,

День Святой Троицы (Пятидесятница) – на пятидесятый день после Пасхи.

В двенадцатые праздники богослужения отличаются особой торжественностью.

Духов день – день, следующий за праздником Троицы. Посвящен величию Пресвятого и Животворящего Духа. [подробнее...](#)

Крещение Господне (Богоявление) – двенадцатый церковный праздник, отмечается 19 января. В этот день вспоминается, как Иоанн Предтеча крестил Иисуса Христа в реке Иордан. В момент, когда совершилось крещение, над головой Христа появился Святой Дух в виде голубя и с небес донесся голос: "Сей есть Сын Мой возлюбленный, в Котором Мое благоволение" (Евангелие от Матфея 3, 17). Праздник этот называется также Богоявлением, поскольку в этот день Бог явил себя миру в трех Лицах: Бог Сын – Иисус Христос принимал крещение, Дух Святой явился в виде голубя, а Бог Отец засвидетельствовал событие голосом с неба.[подробнее...](#)

Пасха (греч. – страдать; др.-евр. - прохождение) – Светлое Христово Воскресение, главный христианский праздник в честь воскресения Иисуса Христа, установленный апостолами. Поскольку во времена Христа в Иудее существовал не такой календарь, как у нас, а лунный (связанный с 28-дневными циклами луны), дату празднования Пасхи приходится ежегодно изменять, согласовывая ее с лунными циклами. Согласно постановлениям Вселенских соборов, христианскую Пасху положено праздновать: после полнолуния, следующего за днем весеннего равноденствия (21 марта), в воскресенье и (обязательно!) после еврейской пасхи (праздника Песах). Русская Православная Церковь строго выполняет это требование. Поздравляя друг друга: "Христос воскрес!", – верующие издревле дарят друг другу красные яйца. Обычай этот, по преданию,

связан с именем святой [Марии Магдалины](#). К пасхальным обрядам относится также благословение [артоса](#), сыра (творога) и яиц как пищи, которую после долгого Великого поста с этого времени можно вкушать. [подробнее...](#)

Покров Пресвятой Богородицы – праздник, отмечаемый 14 октября. Установлен в память о событии, происшедшем в Константинополе в середине X века. К городу приближалось вражеское войско, и в указанный день во время богослужения во Влахернском храме святой Андрей Юродивый и его ученик Епифаний увидели в воздухе Божию Матерь, распростершую свой покров ([омофор](#)) над молящимися. Греки ободрились, и враги были отражены. В России этот праздник пользуется любовью и почитанием, значительно большими, чем в Греции.[подробнее...](#)

Преображение Господне – [дванадесятый церковный праздник](#), отмечаемый 19 августа. Посвящен воспоминанию о великом событии в жизни Иисуса Христа, когда Он, совершив половину Своего земного служения, особым способом показал ученикам славу Своего Божества. Незадолго до Своих крестных страданий Иисус Христос взял трех учеников: [Петра](#), Иакова и [Иоанна](#) - и вместе с ними взошел на высокую гору Фавор помолиться. Пока Спаситель молился, ученики от утомления заснули. А когда проснулись, то увидели, что Иисус Христос преобразился: лицо Его просияло, как солнце, а одежды стали белыми, как снег, и сияющими, как свет. В это время явились к Нему пророки [Моисей](#) и [Илия](#) и беседовали с Ним. Необычайная радость охватила при этом сердца учеников. Вдруг светлое облако осенило их, и они услышали из облака голос Бога Отца: "Сей есть Сын Мой возлюбленный, в Котором Мое благоволение; Его слушайте!" Ученики в страхе пали на землю. Иисус Христос подошел к ним, коснулся их и сказал: "Встаньте и не бойтесь". Они встали и увидели Христа в обыкновенном обличье. По давней традиции на Руси в этот день совершается освящение яблок и других плодов нового урожая, отчего сам праздник в народе именуется "Яблочным Спасом". [подробнее...](#)

Прощеное воскресенье – последнее воскресенье перед [Великим постом](#). Когда все верующие, включая священнослужителей, просят друг у друга прощения за нанесенные обиды.

Радоница – день поминовения усопших, отмечаемый во второй вторник после Пасхи.

Родительские субботы – дни, в которые по установлению Церкви совершается поминовение усопших: субботы Мясопустная и Троицкая (вселенские), субботы 2-й, 3-й и 4-й седмиц Великого поста, Димитриевская суббота (суббота перед 8 ноября), названная так по имени святого [Димитрия Солунского](#), память которого отмечается 8 ноября. Установление общего заупокойного богослужения в эту субботу принадлежит святому [Димитрию Донскому](#), который, совершив после Куликовской битвы поминовение погибших на ней воинов, по благословению святого преподобного Сергия Радонежского стал совершать это поминовение ежегодно. Впоследствии вместе с воинами стали поминать и других умерших. [Как правильно помянуть усопших](#)

Рождество Пресвятой Богородицы – [двунадесятый церковный праздник](#), отмечается 21 сентября в память рождения Пресвятой Девы Марии. [подробнее...](#)

Рождество Христово – [двунадесятый церковный праздник](#), отмечается 7 января в воспоминание рождения Иисуса Христа в [Вифлееме](#). К достойному празднованию Рождества верующие готовятся сорокадневным постом, известным под названием Рождественского, или Филипповского. День перед праздником проводится в особо строгом посте и называется сочельником, или сочевником, так как по уставу церковному в этот день допускается употреблять в пищу лишь сочиво – хлебные зерна, размоченные водой. По обычаю православных христиан до вечерней звезды в этот день вообще ничего не едят. [подробнее...](#)

Святки ("Святые дни") – 12 дней от праздника Рождества Христова (7 января) до праздника Крещения (19 января), установленные в воспоминание о рождении и крещении Господа нашего Иисуса Христа. В "Святые дни" воспрещен пост, коленопреклонения, совершение таинства брака. [подробнее...](#)

Спас (сокращенное от Спаситель) – имя Иисуса Христа, предначинанное архангелом Гавриилом при Благовещении. В народном быту Спасами называются три православных праздника, связанных с Христом: первый – Происхождение (изнесение) Честных Древ Животворящего Креста Господня (14 августа), называемый Медовым Спасом; второй – Преображение Господне (19 августа) – Яблочный Спас; третий – Перенесение из Едессы в Константинополь Нерукотворного образа Господа Иисуса Христа (29 августа) – Ореховый или Хлебный Спас (об. Спас Нерукотворный). подробнее...

Сретение Господне (слав. – встреча) – один из двенадцатых церковных праздников, отмечается 15 февраля. Посвящен воспоминанию о том, как Дева Мария на сороковой день после рождения Иисуса пошла с Младенцем в Иерусалимский храм и была встречена Симеоном Богоприимцем, узнавшим в Иисусе Сына Божиего и Спасителя. подробнее...

Торжество Православия – праздник, отмечаемый в воскресенье первой седмицы Великого поста. Происхождение приурочивается к 842 году, когда состоялось торжество проклятия ереси иконоборчества. Впоследствии текст праздничного богослужения дополняется именами еретиков следующих эпох. В России: Г. Отрепьева (Лжедмитрий), С. Разина, Е. Пугачева, И. Мазепы, декабристов и др. В теперешнем чине Торжества Православия имена предаваемых анафеме опущены: анафема возглашается всем, отмечающим тот или иной догмат Православной Церкви. Затем возглашается вечная память царям от Константина Великого, и отцам Церкви от Афанасия Великого.

Троицын день (Пятидесятница) – двенадцатый церковный праздник, посвященный воспоминанию о сошествии Святого Духа на апостолов, совершившемся в пятидесятый день после Пасхи. Следующий за Пятидесятницей день (понедельник) Церковь посвящает особому прославлению Святого Духа (об. Духов день). подробнее...

Успение Пресвятой Богородицы – один из двенадцатых церковных праздников. День кончины был открыт Богородице от

Господа. В этот день апостолы, находившиеся в разных странах, чудесным образом были перенесены в Иерусалим. Согласно воле Пресвятой Богородицы, тело Ее было погребено близ Иерусалима, в [Гефсимании](#), рядом с гробами Ее родителей. На третий день, когда не поспевший на похороны апостол Фома пришел ко гробу и попросил открыть его, чтобы попрощаться с Богородицей, оказалось что тела Ее уже нет в гробнице – оно было взято на небо. В праздник Успения Церковь прославляет Богоматерь, которая, приняв под свое покровительство род человеческий, ходатайствует за нас пред Самим Богом. Вместе с тем Успение Богородицы учит нас, что смерть есть не уничтожение нашего бытия, а только переход от земной жизни – к жизни небесной, от тления и разрушения – к вечному бессмертию. Празднование 28 августа. [подробнее...](#)

Юрьев день – церковный праздник, посвященный освящению церкви святого [Георгия](#) в Киеве (1051-1054), отмечается 9 декабря. По времени празднования совпадал с полным завершением всех сельскохозяйственных работ. За неделю до Юрьева дня и неделю после него крестьянам разрешалось покидать своих хозяев и переходить на жительство к другому помещику. С конца XVI века этот обычай постепенно упраздняется и окончательно отменяется Соборным уложением 1649 года, что знаменовало собой полное закрепощение крестьян.

[Церковные праздники](#) [Посты](#) [Недели](#)

Великий пост (Четыредесятница) – время строго воздержания и углубленной молитвы, przygotowujące христиан к достойной встрече праздника Воскресения Христова – Пасхи. Установлен в воспоминание сорокадневного поста Иисуса Христа в пустыне. [подробнее...](#)

Петров пост - многодневный [пост](#), установленный перед празднованием святым апостолам Петру и Павлу. Петров пост зависит от того, рано или поздно бывает Пасха, и потому продолжительность его различна. Он всегда начинается после недели Пятидесятницы, и прекращается 12 июля, если праздник святых апостолов Петра и Павла будет не в среду и не в пятницу. [Как провести Петров пост](#)

Рождественский пост - последний многодневный пост в году. Он начинается 28 ноября и продолжается до 7 января, длится сорок дней и потому именуется в Церковном уставе Четыредесятницей, так же, как и Великий пост. Так как заговенье на пост приходится в день памяти св. апостола Филиппа, то этот пост называют Филипповым. Как провести Рождественский пост

Страстная седмица (Великая седмица, Страстная неделя) – заключительная седмица Великого поста, на которой в продолжительных богослужениях вспоминаются последние события земной жизни Иисуса Христа: предание Его суду, издевательства, распятие и страдания (слав. – страсти) на кресте, погребение. Торжественные богослужения этой недели установлены в древние времена, а каждый из дней называется "Великим". подробнее...Хронология событий страстной недели

Успенский пост - многодневный пост, который установлен перед великими праздниками Преображения Господня и Успения Божией Матери. Продолжается две недели от 14 до 28 августа. Как провести Успенский пост

Церковные праздники Посты Недели

Неделя апостола Фомы (Антипасха) - первое воскресенье после Пасхи, в которое православная Церковь воспоминает явление воскресшего Иисуса Христа апостолам и осызание ран Его апостолом Фомою (Евангелие от Иоанна 20, 24-29).

Неделя жен-мироносиц - второе воскресенье после Пасхи, в которое Церковь воспоминает святых жен-мироносиц и праведных Иосифа Аримафейского и Никодима - тайных учеников Христовых. Все они служат свидетелями смерти и воскресения Христа.

Неделя о расслабленном - третье воскресенье после Пасхи, в которое Церковь воспоминает божественную власть Господа над недугами человеческими, прославляя исцеление Господом при овчей купели расслабленного, 38 лет томившегося в тяжелой болезни (Евангелие от Иоанна 5, 1-14).

Неделя о самаряныне - четвертое воскресенье после Пасхи, в которое Церковь воспоминает беседу Иисуса Христа с самарянкою (Евангелие от Иоанна 4). В ее лице Церковь представляет нам образ грешницы, ищущей спасения и готовой услышать призывный глас Спасителя.

Неделя о слепом - пятое воскресенье после Пасхи, в которое Церковь воспоминает о божественной власти Иисуса Христа в чудесном исцелении Им слепорожденного - в Иерусалиме (Евангелие от [Иоанна IX](#)). К утешению невинно-страждущих и обличению заблуждающихся, воскресное евангельское чтение возвещает, что бедствия иногда посылаются на нас на тот конец, "да явятся дела Божии".

Неделя святых отцов первого Вселенского Собора - шестое воскресенье после Пасхи, в которое Церковь воспоминает и прославляет святых отцов первого вселенского собора, бывшего в Никее при императоре Константине Великом в 325 году.

Неделя Всех святых - первое воскресенье после [Дня Святой Троицы](#), в которое совершается празднование всем святым, в том числе и тем, чьи подвиги остались неизвестны для Церкви.

Неделя Всех святых в земле Российской просиявших - второе воскресенье после [Дня Святой Троицы](#), в которое совершается празднование Собору всех русских святых. Появившийся в 50-е годы XVI века и забытый в синодальную эпоху праздник был восстановлен в 1918 году.

Неделя святых праотцев - празднуется за две недели до [Рождества Христова](#). В этот воскресный день Церковь воспоминает всех ветхозаветных праведников, верою зревших будущего Искупителя.

Неделя святых отец (Неделя пред Рождеством) - празднуется в воскресенье, предшествующее [Рождеству Христову](#). В этот день Церковь прославляет тех ветхозаветных праведников, от которых по плоти родился Господь наш Иисус Христос.

Неделя богоотцев (Неделя по Рождестве) - первое воскресенье после [Рождества Христова](#), которое посвящается памяти св.Иосифа обручника Марии Девы, Давида царя и Иакова брата Божия, союзом родства по плоти соединенных с рожденным Богочеловеком.

Неделя о мытаре и фарисее - воскресенье, с которого начинается подготовка к [Великому посту](#). В эту первую пригласительную неделю Церковь предлагает для назидания евангельскую притчу о мытаре и фарисее (Евангелие от [Луки 18, 10-14](#))

Неделя о блудном сыне - вторая приговорительная к Великому посту неделя. В этот воскресный день евангельскою притчею (Евангелие от Луки 15, 11-32), от которой получила название и сама неделя, Церковь изображает бедственное состояние человека, удалившегося от Бога, представляет образ покаяния развращенного сына и неисчерпаемое милосердие Отца Небесного, Который приемлет всякого кающегося грешника.

Неделя о Страшном суде (мясопустная) - третья приговорительная к Великому посту неделя. Евангельским чтением этого воскресного дня (Евангелие от Матфея 25, 31-46) Церковь напоминает о будущем всеобщем Страшном Суде, устрашает и побуждает всех нас к покаянию и указывает на дела милосердия как на средство помилования от вечного за грехи осуждения на Страшном Суде.

Неделя сыропустная (Воспоминание Адамова изгнания) - воскресенье накануне начала Великого поста, в которое Церковь приводит нас на память изгнание прародителей из рая за непослушание и невоздержание. В этот день Церковь указывает на то, что пост должен начаться прощением людям их согрешений, примирением со всеми. Отсюда произошел обычай православных христиан испрашивать прощения друг у друга, а сам день также называется прощеным воскресеньем.

Монастырь (греч. — келья отшельника) — община монахов, совместно проживающих в соответствии с определенными правилами и нормами, предписанными Церковью и монастырским уставом.

Авва (арам. - отец) — так в древности называли настоятелей православных монастырей.

Аскеты — подвижники веры в первые века христианства, постники и молитвенники, проводившие жизнь в уединении.

Братия — монахи, населяющие монастырь.

Вериги — ручные или ножные железные оковы или железные цепи, надевавшиеся подвижниками-аскетами для измождения тела.

Затвор — пещера или уединенная келья, где некоторые подвижники веры (затворники) проводили жизнь в молитве и посте.

Затворник — подвижник, оставивший человеческое общество и заключивший себя в пещеру или уединенную келью для поста и усиленных молитв.

Инок – монах, человек, ведущий иную, отчужденную жизнь.

Исихасты (греч. – покой, безмолвие) – безмолвники, молчаливники. Их появление современно появлению монашества. Наиболее полно теории исихазма были сформулированы святым Григорием Паламой в XIV веке.

Испытание (искус) – установлено для лиц, желающих вступить в монашество: испытываемому вменяется в обязанность исполнять в течение некоторого периода времени по усмотрению настоятеля монастыря те или другие монастырские "послушания".

Келья (греч. – комната) – жилая комната монаха в монастыре. Иногда – маленький отдельный домик.

Лавра (греч. – улица, поселок) – крупный и важный по своему положению православный мужской монастырь. В настоящее время на территории России две Лавры: Троице-Сергиева в Сергиевом Посаде под Москвой и Александро-Невская в Санкт-Петербурге. Еще две Лавры: Киево-Печерская и Почаевская – находятся на территории Украины.

Мантия – монашеское одеяние: длинная, без рукавов, накидка с одной застежкой – на воротах.

Молчаливник – человек, принявший обет молчания.

Монах (греч. – одинокий) – человек, отказавшийся от мирской жизни ради служения Богу и давший обеты целомудрия, нестяжания и послушания.

Обет – обещание, данное Богу.

Обитель – монастырь.

Отшельник – аскет, удалившийся от людей и мирской суеты в пустынное, уединенное место для совершения монашеского благочестия (об. Монах).

Послушник – человек, готовящийся принять монашество. Он еще не дал монашеских обетов, не принадлежит к монастырскому братству, не называется монахом, не носит монашеского облачения. Его обязанности – исполнять послушания по благословению настоятеля: помогать при богослужениях, выполнять работы по монастырскому хозяйству.

Постриг – богослужение, совершаемое при принятии монашества.

Пустынь – уединенное монашеское поселение.

Скит – небольшая уединенная обитель, где живут монахи, подвизаясь в молитве, посте и трудах. Устав скитского жития, по сравнению с общемонастырским, отличается большей строгостью.

Ставропигиальный монастырь - монастырь, подчиняющийся непосредственно патриарху.

Схима (греч.- монашеское облачение) - высшая степень монашеского подвига, предписывающая затвор в монастыре и соблюдение особо строгих монашеских правил.

Четки – стеклянные, деревянные, костяные, пластмассовые, янтарные, нитяные и другие шарики, нанизанные на шнурок или соединенные друг с другом петельками. Служат для отсчитывания молитв и поклонов. В православной Церкви являются обязательной принадлежностью монашествующих.

Святые – благочестивые христиане, угодившие Богу своей земной жизнью и причисленные Церковью к лику святых (об. Канонизация). Святым присваиваются разные названия: праотцы, пророки, апостолы, равноапостольные, преподобные, мученики, великомученики, священномученики, преподобномученики, страстотерпцы, исповедники, святители, бессребреники, чудотворцы, столпники, юродивые, блаженные и праведные.

Канонизация (греч. – узакониваю) – особое решение Церкви о причислении умершего подвижника веры и благочестия к лику святых. Основаниями, по которым Церковью начинается рассмотрение дела о причислении того или иного подвижника благочестия к лику святых, служат следующие обстоятельства: чудотворения, случавшиеся при жизни или после смерти; принятие мучений за исповедание христианской веры; всенародное почитание; нетление останков (не всегда). Причисленному к лику святых устанавливается день празднования, составляется богослужение. О святом не молятся, как молятся об умерших, по нему не служат панихид, твердо веруя, что по смерти он удостоился особой милости Божией, ему служат молебны - к нему самому обращаются с молитвами, прося заступничества пред Богом.

Мироточение - истечение святого мира мощами святых угодников Божий (например, Николая Чудотворца, Димитрия

Солунского и других), иконами (известно множество случаев), а иногда и другими святынями.

Мощи – останки тел святых христианской Церкви, сохраняющиеся нетленными.

Святые Лики святых Жизнеописание Имена

Апостолы – 12 учеников Иисуса Христа, избранные Им и посланные на проповедь Евангелия. Первым последовал за Христом Андрей, прозванный за это Первозванным, следом пошел Иоанн Богослов. Потом Андрей привел брата своего Симона, которого Иисус назвал Петром, что значит "камень". На следующий день Спаситель призвал к Себе Филиппа, а Филипп привел Варфоломея (Нафанаила). За ними пришли: Иаков Зеведеев – брат Иоанна Богослова, Фома, Матфей, Иаков Алфеев, Симон Зилот, Иуда Иаковлев, которого звали еще Фаддеем, и Иуда Искарот (из города Кариота), который потом предал Христа и был заменен Матфием. Все апостолы, кроме Иоанна Богослова, приняли мученическую смерть за Христа, проповедуя Евангелие в разных странах мира.

Апостолы от 70-ти – ученики, которые пошли вслед за первыми двенадцатью.

Бессребреник – святой, раздавший свое имущество и помогавший людям, не требуя за это денег. Например, святые врачи-бессребреники Косма и Дамиан, Кир и Иоанн, Пантелеймон, Ермолай и другие.

Благоверный – царь, князь или княгиня, причисленные к лику святых.

Блаженный – умом пребывающий в молитвенном общении с Богом. Так называются люди, исполняющие заповеди Господни. Так называют и юродивых Христа ради: они могли зимою ходить почти без одежды и босиком, пророчествовали, совершали чудеса. Среди святых блаженных: Василий, Максим и Иоанн Московские, Ксения Петербургская.

Великомученики – страдальцы, претерпевшие за Христа особенно тяжкие и продолжительные муки.

Мученик – святой, принявший мучения и смерть за веру в Иисуса Христа.

Праведник – святой, пребывавший не в монашестве, а в обычных условиях семейной и общественной жизни. Таковы, например, праведные Иоаким и Анна и многие другие.

Праотцы – ветхозаветные предки Иисуса Христа, начиная от Адама и Евы. Православная Церковь посвящает их почитанию особую неделю (второе воскресенье перед Рождеством Христовым).

Преподобномученик – мученик из монашествующих: преподобный, подвергнувшийся мученичеству за Христа (например, Агапий Сицилийский, Адриан Ондрусовский, Анастасий Персиянин, великая княгиня Елизавета Федоровна и другие).

Преподобный – святой из монашествующих, своими подвигами и святостью жизни стяжавший высшее нравственное достоинство (например, святой преподобный Сергий Радонежский, святой преподобный Серафим Саровский).

Пророк – провозвестник воли Божией как в Ветхом, так и в Новом Завете.

Равноапостольный – святой, который, подобно апостолам, проповедовал и утверждал веру Христову (например, царь Константин и мать его Елена, благоверный князь Владимир и другие).

Священномученик – священник или епископ, положивший жизнь за Христа. Таковы, например, священномученики Владимир, митрополит Киевский и Галицкий, убитый в 1918 году; Вениамин, митрополит Петроградский и Гдовский, казненный в 1922 году и другие.

Юродивый Христа ради – святой, избравший особенный, очень редкий и очень сложный путь спасения. Большинство юродивых отличались полным пренебрежением ко всем благам жизни – круглый год ходили босыми и почти без одежды, некоторые носили вериги. Эти подвижники не боялись говорить правду в глаза сильным мира сего – даже царям, обличали людей несправедливых и забывающих правду Божию, радовали и утешали людей благочестивых и богобоязненных. За подвиги самоотречения Бог награждал их дарами мудрости и прозорливости. Среди святых, Христа ради юродивых: Василий Блаженный, Прокопий Устюжский, Максим Блаженный, Николай Кочанов, Иоанн Большой Колпак.

Жития – жизнеописания исторических лиц, причисленных Церковью к лику святых. К вершинам древнерусской литературы относятся "Житие Феодосия Печерского", написанное Нестором Летописцем; "Житие Сергия Радонежского", написанное Епифанием Премудрым; "Великие Четьи-Минеи" (с греч. – месячные чтения: сборник житий, расположенных по дням календаря, в соответствии с днями празднования памяти того или иного святого) Макария, митрополита Московского; "Четьи-Минеи" Димитрия, митрополита Ростовского.

Патерик (греч. – отеческий) – сборник жизнеописаний подвижников благочестия той или иной области, того или иного монастыря, или житий святых отцов Церкви. Может включать в себя краткие поучения, слова этих отцов.

Четьи-Минеи (слав. - читать, гр. - месяц) - собрание житий святых по порядку празднований их памяти в течение всех дней каждого месяца. Наиболее известны Четьи-Минеи митрополита Макария и Четьи-Минеи митрополита Димитрия Ростовского.

Святые места – места и здания в Иерусалиме и его окрестностях, связанные с земной жизнью Иисуса Христа. Важнейшими из них являются Гроб Господень в Иерусалиме и церковь в Вифлееме, где родился Иисус Христос.

Паломник – богомолец, совершающий путешествие к святым местам.

Паломничество – хождение верующих к святым местам на поклонение.

Вифлеем – палестинский город, на окраине которого в пастушеской пещере родился Иисус Христос. Находится к юго-западу от Иерусалима в плодородной местности.

Гефсимания – священное для всех христиан место. Здесь, в саду, часто проводил время со Своими учениками Иисус Христос, здесь он молился до кровавого пота перед Крестной кончиной. Здесь Он был предан Иудой Искаротом. Здесь похоронены родители Пресвятой Богородицы - праведные Иоаким и Анна. Здесь же над погребальной пещерой Самой Богородицы в IV веке был построен храм в память Ее Успения. Сейчас этот храм принадлежит трем

христианским церквам: Православной, Католической и Армянской. Здесь ежедневно совершается Божественная литургия, а престолом служит святая гробница Пречистой. Здесь же, в саду, был забит камнями святой первоученик архидиакон Стефан, в память о котором позже был воздвигнут храм, сохранившийся и поныне.

Голгофа (др.-евр. – череп, лобное место) – гора, на которой был распят Христос. Служила у евреев обыкновенным местом казни преступников. Она находилась тогда вне Иерусалима, но теперь оказалась в самом городе и вся застроена храмами. Еще в IV веке здесь был построен храм святой Еленой (об.Воздвижение Креста Господня), а ныне на этом месте находится храм Гроба Господня.

Гроб Господень – пещера в Гефсимании, послужившая местом погребения и воскресения Иисуса Христа, величайшая христианская святыня, к которой с древнейших времен стекается множество богомольцев-паломников со всего христианского мира. Сейчас над этим местом возвышается храм, где каждый год в Великую Субботу происходит величайшее чудо – схождение Благодатного Огня, воспламеняющего свечи.

Иерусалим – главный город древней Палестины, место освященное жизнью, учением, страданиями, смертью, воскресением и вознесением Иисуса Христа.

Фавор – гора в 9 километрах от Назарета, на которой произошло чудо Преображения Господня.

Храм – дом Божий, здание, предназначенное для богослужения: церковь, собор.

Клир Устройство Храма Церковные облачения

Клир (греч. – жребий) – совокупность людей, совершающих богослужение в храме: священник, диакон, чтец, пономарь, звонарь, певчие.

Канонарх - одно из лиц клира. Его обязанностью является предначинание некоторых песнопений. Канонарх должен во всеуслышание провозглашать, что будет петься и на какой глас; затем он провозглашает каждую певческую строку песнопения, которая и повторяется за ним хором. Голос канонарха должен быть сильным, чистым, произношение отчетливым, ясным. Пение с канонархом сохранилось в основном в монастырях.

Клирик – человек, принадлежащий к **клиру** храма.

Пономарь (гр. - привратник храма) - низший церковнослужитель, помогающий во время богослужения.

Причетник – член причта церкви, церковнослужитель – общее название всех клириков, за исключением диакона и священника. Их обязанность – чтение из богослужебных книг, пение на клиросе и вообще участие во всех церковных богослужениях.

Причт – состав лиц, служащих при какой-либо одной церкви: как священнослужители (священник и диакон), так и церковнослужители (псаломщики, пономари и другие).

Регент (лат. – управляющий) – руководитель, дирижер церковного хора.

Хор – собрание певчих для согласного пения. Может быть мужским, женским, детским, смешанным.

Церковнослужитель – низшая степень клира: иподиакон, чтец, свещеносец, которые, не имея благодати священства, посвящаются на то или иное служение в церкви.

Устройство храма

Алтарь (лат. – жертвенник) – восточная, главная часть храма, в которой находится престол. Отделена от остальной части храма иконостасом. Согласно церковному уставу, в алтарь могут входить только мужчины.

Амвон (греч. – восходить) – центральная часть солеи напротив Царских врат. Служит для произнесения проповедей, чтения Евангелия и других богослужебных целей.

Аналой (греч.) – высокая подставка с наклонным верхом, на которую возлагаются иконы или богослужебные книги.

Апсида (от гр. - свод, арка) – полукруглый, прямоугольный или многогранный выступ в восточной части храма, где располагается алтарь.

Баптистерий - здание с небольшим бассейном, предназначенное для совершения таинства крещения.

Барабан – венчающая часть здания, обычно цилиндрической или многогранной формы, имеющая купольное перекрытие.

Водружальный крест - деревянный крест, ставящийся при начале строительства новой церкви в том месте, где будет находиться престол.

Глава – наружная часть купольного перекрытия барабана в форме шлема, луковицы, конуса, обычно завершаемая крестом.

Голосники – небольшие камеры или вделанные в верхние части стен храма глиняные кувшины, открытые внутрь помещения и служащие резонаторами для улучшения звучания голосов.

Горнее место - место за престолом в алтаре, где установлены сидалища, на которые садятся архиереи и священники во время чтения Апостола.

Гульбище – наружная терраса вдоль стен храма. С алтарной стороны гульбище не делают.

Деисус (греч. – моление) – икона, с изображенными на ней Спасителем – посредине, Богородицей и Иоанном Предтечей – по сторонам. Помещается во втором ряду иконостаса над Царскими вратами.

Жертвенник – специальный стол для совершения проскомидии, находящийся в алтаре, слева от престола.

Завеса — занавес, находящийся за Царскими вратами и закрывающий их со стороны алтаря.

Закомара — полукруглое завершение верхней части стены церковного здания.

Запрестольный образ — икона, помещающаяся на восточной стороне алтаря за престолом и изображающая Спасителя, Божию Матерь или того святого (или событие), которому посвящен храм.

Звонница — сооружение в виде стенки с проемами для подвешивания колоколов, поставленное либо над крыльцом или стеной храма, либо отдельно.

Иконостас — перегородка с иконами, отделяющая алтарь от остальной части храма. Иконы в иконостасе обычно располагаются в несколько рядов. Расположение икон строго определено. Справа от Царских врат помещается икона Спасителя, слева - икона Богородицы. Справа от Спасителя - храмовая икона, то есть изображение того, в честь кого освящен данный храм или алтарь (если в храме не один придел). Над Царскими вратами обычно находится изображение Тайной вечери, а на самих Царских вратах - иконы четырех апостолов-евангелистов: Матфея, Марка, Луки и Иоанна. Второй ряд иконостаса - праздничный: в нем располагаются иконы двунадесятых праздников. Третий ряд называется деисусным (об. Деисус). Четвертый ряд - пророческий, в нем располагаются изображения пророков. Пятый ряд - праотеческий, на нем изображены праотцы Ветхозаветной Церкви: от Адама до Моисея. Иконостас в совокупности икон выражает идею Вселенской Церкви и наглядно показывает, как мы, верующие во Христа, находимся в духовном общении, единении с теми, кто представляет нас пред Богом и с кем мы составляем единую Церковь Христову.

Канун - невысокий стол с подставкой для свечей и с изображением распятия. На канун ставят свечи с молитвой о упокоении родных и близких, перед ним служатся панихиды.

Катапетасма (греч κ ε μ — завеса) — завеса **Царских врат**.

Клирос (κλῆρος)— место в храме, предназначенное для хора. Обычно клироса располагаются на обоих концах **солеи**.

Кокошники – декоративные закомары, иногда с заостренным верхом, располагающиеся на стенах, сводах, а также вокруг барабанов церковных зданий.

Колокольня – часть церковного здания или особая постройка вблизи него, где развешиваются колокола, иногда в несколько ярусов (об. Звон колокольный).

Купель – сосуд в виде большой чаши, служащий для крещения младенцев.

Купол - самая верхняя часть храма, завершающаяся крестом. Куполов на храме бывает неодинаковое число: один - в честь Единого Главы Церкви - Христа; три - в честь Святой Троицы; пять - в честь Христа и четырех евангелистов; семь - в напоминание о семи таинствах и семи Вселенских Соборах; тринадцать - в честь Христа и двенадцати апостолов.

Лампада (греч. – светильник) – масляный светильник, зажигаемый перед иконами.

Символическое значение свечей, подсвечников, лампад и света в храме

Местный ряд – нижний ярус иконостаса, в котором размещены иконы с изображением Спасителя (справа от Царских врат) и Богородицы (слева от Царских врат), а также местная икона (вторая справа от Царских врат), с изображением святого или праздника, в память которых освящен престол. В местный ряд входят северная и южная двери в алтарь, а также иконы, посвященные праздникам и святым, особо чтимым в данной местности.

Орлец – круглый коврик с изображением орла, на котором во время богослужения стоит архиерей.

Паникадило (от гр. - состоящий из многих светильников) – большая люстра, светильник со множеством свечей или лампочек.

Паперть - площадка (крыльцо, лестница) перед входом в храм.

Пилон (от гр. - ворота) - массивный столб, служащий одной из опор купола или свода храма.

Плещаница – погребальное покрывало, полотно. В богослужебной практике – иконописное или вышитое разноцветными нитями изображение тела Иисуса Христа в том виде, в каком оно было снято с креста. В Великую пятницу выносится из алтаря на

середину храма для поклонения и оставляется там до пасхальной полунощницы, затем снова вносится в алтарь.

Престол – квадратный стол посредине алтаря, служащий местом совершения таинства евхаристии – священное место, где во время богослужения незримо присутствует Сам Бог. Касаться престола и предметов, находящихся на нем, могут только священнослужители.

Придел – особый алтарь, отдельный от главного, содержащий в себе все, что составляет принадлежность всякого алтаря, то есть престол и жертвенник с принадлежностями и прочее. Подобно главному алтарю, отделяется от других частей храма иконостасом, имеет солею и клиросы. Приделы устраиваются в относительно просторных храмах для того, чтобы можно было совершать две литургии в день, поскольку на одном престоле литургия священнодействуется не более одного раза в день. Придел, как и главный алтарь, обращен к востоку.

Притвор – самая западная часть храма, примыкающая к входу.

Рака – гробница, большой, красиво украшенный ларец, в котором помещаются (часто – вместе с гробом) мощи святого.

Ризница – отдельное помещение в храме, где хранятся облачения (ризы) священнослужителей и церковная утварь.

Семисвечник – подсвечник с семью лампадами; стоит за престолом.

Собор – большой храм, имеющий несколько приделов.

Солея – возвышенная часть пола в храме, перед иконостасом.

Трапезная – общая столовая в монастыре или при храме.

Тябло – горизонтально расположенный деревянный брус, на который устанавливаются иконы в иконостасе.

Фреска – живопись водяными красками по сырой известковой штукатурке. Традиционный метод росписи внутренних стен и сводов православных храмов.

Хоругвь – знамя Христово, знамя Церкви. Хоругви введены святым равноапостольным Константином Великим (IV век), который вместо воинских символов стал изображать на знаменах крест.

Хоры – балкон внутри храма, служащий для размещения церковного хора.

Царские врата – главные врата иконостаса, двустворчатые двери. Отворяются в строго определенные моменты богослужения. Проходить через них могут только священнослужители.

Церковь - храм Божий, сооружение для совершения христианских богослужений, имеющее престол.

Часовня – небольшое здание, увенчанное крестом, напоминающее видом своим церковь, но не имеющее престола. В часовне можно служить молебны, панихиды, читать часы (отсюда и название), совершать и другие богослужения, кроме литургии. Часовни сооружаются в ознаменование каких-либо важных событий, а также на кладбищах, у дорог, над водными источниками.

Шатер – покрытие храма или колокольни, имеющее вид высокой многогранной пирамиды.

Церковные облачения

Облачение — название одежд, в которые облачаются священнослужители во время богослужения.

Епитрахиль (греч. — на шее) — принадлежность священнического облачения: длинная, широкая лента, надеваемая на шею. Концы ее скреплены пуговицами и спускаются на грудь, доходя почти до земли.

Жезл — символ духовной власти. Древнейшие изображения представляют Спасителя в виде Пастыря (Пастуха) с посохом в руке. С жезлом (посохом) изображались и апостолы. В виду преемственности духовной власти жезл от апостолов перешел к их преемникам — епископам. Жезл в руке епископа является символом его пастырского служения.

Звонцы — маленькие колокольцы, закрепленные на архиерейском богослужебном облачении.

Камилавка (греч. — верблюжья) — головной убор священнослужителей, изготовлявшийся первоначально из верблюжьей шерсти. Имеет цилиндрическую форму, кверху слегка расширена.

Клобук - головной убор монахов, представляющий собой камилавку, прикрытую покрывалом, нижняя часть которого спускается на спину. Патриарх и митрополиты носят белые клобуки, остальные монашествующие - черные.

Митра — богато украшенный головной убор с небольшими иконами, который во время богослужения надевают архиереи, архимандриты и награжденные ею священники.

Набедренник — первая награда, даваемая священнику: продолговатый прямоугольник на длинной ленте, символизирующий Евангелие - Слово Божие. Составляет часть священнического облачения. Располагается под фелонью, на правом бедре, а при наличии палицы - на левом.

Омофор — часть архиерейского облачения, представляющая собой широкую ленту, лежащую на плечах.

Орарь (греч. — стерегу, наблюдаю) — принадлежность диаконского облачения: длинная лента, закрепленная на левом плече.

Палица - ромбовидный плат с лентой, надеваемой через плечо. Носится под фелонью, на бедре, с правой стороны и знаменует

собою духовный меч - Слово Божие, которым всегда должен быть вооружен пастырь. Обязательная принадлежность архиерейского облачения, священникам дается как награда.

Панагия (греч. – всесвятая) – небольшая икона Божией Матери, носимая архиереем на груди как знак архиерейского достоинства.

Подризник – богослужебная одежда священников и архиереев (обычно из белого шелка), надеваемая на подрясник во время служения литургии.

Подрясник – длинное, до пят, одеяние монахов и священнослужителей с наглухо застегнутым воротом, длинными узкими рукавами и поясом (в отличие от надеваемой поверх подрясника рясы, имеющей широкие рукава и носимой без пояса).

Поручи – часть богослужебного облачения священнослужителей: манжеты, надеваемые на запястья поверх рукавов подрясника или подризника.

Посох – оѵ. Жезл.

Пояс – часть священнической и архиерейской богослужебной одежды.

Риза, фелонь – парчовое, тканное золотой или серебряной нитью одеяние без рукавов, верхнее богослужебное облачение священника. Ризы – устаревшее общее название священнослужительских облачений.

Ряса – верхнее (небогослужебное) одеяние лиц духовного звания и монахов. Для покроя характерны длинные и очень широкие рукава.

Саккос – верхнее богослужебное облачение архиерея, заменяющее фелонь.

Скуфья – островерхая шапочка, головной убор монахов и священнослужителей.

Стихарь – прямое, длинное облачение с широкими рукавами. Служит верхней богослужебной одеждой диаконов, иподиаконов, а по благословению архиерея – чтецов и пономарей. У архиерея и священника стихарь из тонкой материи и называется подризником, так как другие облачения (ризy) надеваются поверх него.

ფილონი//ფელონი (Фелонь (ფელჳნჳ“ ვ. ლ.(ვარიზ ლეცტოი - различтение) = ფაიხვლჳ“ (ღაოთ. პაენუღა) фелонь (род плаща)) – оѵ.Риза.

Краткий церковнославянский словарь

Настоящий краткий словарь представляет собой пособие для лучшего уразумения церковнославянских текстов в богослужебных книгах Русской Православной Церкви. В нем собраны слова церковнославянского языка: 1) имеющиеся в богослужебных книгах; 2) непонятные для плохо знающих церковно-славянский язык; 3) сохранившиеся в современном русском языке, но с иным ударением или значением. Словарь не предназначен для объяснения специальных богословских или богослужебных понятий. Например, не рассматривается слово *Проскомидия*, но объясняется слово *Проскомисати*. Аналогично слово *Фелонь* имеет определение не в силу того, что обозначает священное облачение пресвитера, но поскольку встречается в богослужебной книге "Апостол" (2 Тим. 4, 13). Слова даны в современной русской орфографии и расположены в порядке русского алфавита.

& 6063;

ѡбие - немедленно, тотчас.

QVBA - OTEЦ.

АВВ **ДОН** - евр. "Погубитель"; имя ангела бездны.

Авра мово н дро, л но - иносказательно: рай, место вечного блаженства.

Аг ряне - потомки Исмаила, сына Агари, наложницы Авраама, иносказательно - кочевые восточные племена.

Аги сма - освященная по церковному чину вода. Освященная на празднике Богоявления вода называется Великой агиасмой.

ОГИОС - надписание на древних иконах; греч. "святой".

Агки'ра (читается "анкира") - якорь.

огнец - ягненок; чистое, кроткое существо; изымаемая на проскомидии часть просфоры для Евхаристии; мн. ч. - "**гнцы**" - иногда значит "христиане".

ОГНИЦА - ОВЕЧКА.

Агня́ - ягненок.

од - место нахождения душ умерших до освобождения их Господом Иисусом Христом; место вечного мучения грешников; жилище диавола.

Адам нт - алмаз; бриллиант; драгоценный камень.

Адам нтовый - твердый; крепкий; драгоценный.

одов - адский.

Адонаи' - евр. "Господь мой".

аер - см. Воздух.

Аерм нский - связанный с горой Аермон.

оз - я.

Аиром нтия - воздуховолхновение, т. е. суеверное гадание на основании атмосферных явлений.

Ак фист - греч. "неседальное"; церковная служба, во время которой возбраняется сидеть.

оки - как будто, как бы.

Акри'ды - пища Иоанна Крестителя; по мнению одних - род съедобной саранчи, или кузнечиков; по мнению других - какое-то растение.

оксиос - греч. "достойн".

Алав стр - каменный сосуд.

Ал ктор - петух.

Алк ти - голодать; хотеть есть, сильно желать чего-либо.

Алкот - голод.

Аллил ия - евр. "хвалите Бога"; "слава Богу!"

Аллил ия кр сная - пение "аллилуйя" на особый умильный распев. См. Триодь постную.

Аллилуи рий, аллилуи р - стих, возглашаемый чтецом после чтения Апостола на Литургии. При этом возглашении на клиросах поют "аллилуия".

Ал й, ал е - сок благовонного дерева, употреблявшийся для каждения и бальзамирования.

Алтаб с - самая лучшая старинная парча.

Амали'к - народ, живший между Палестиною и Египтом. В церковной поэзии это имя часто прилагается к диаволу.

Амв н - возвышенная часть храма перед царскими вратами.

Амвроси'я - неистлеваемая пища.

Амигд л - миндаль.

Ами'нь - евр. "да будет так"; "истинно"; "подлинно"; "да".

омо, може - куда.

оможе ще - куда бы ни.

Анал й (правильнее "анал гий") - возвышенный стол, на который полагаются церковные книги при чтении и иконы.

Ан фема - отлучение от общины верных и предание суду Божию; тот, кто подвергся такому отлучению.

Анафем тствовати - предавать анафеме.

Анахор т - отшельник.

ангел - вестник.

Ангелови́дный - внешне напоминающий Ангела.

Ангелозр чный - внешне напоминающий Ангела.

Ангелоимени́тый - знаменитый, почитаемый в лике ангельском; носящий имя какого-либо Ангела.

Ангелол пный - приличный Ангелу.

Ангелом дренный - имеющий мудрость Ангела.

Ангельское жити , нгельский браз - высшая степень монашеского совершенства; греч. "схима".

Ан псий - племянник, родственник.

Антид р - благословенный хлеб, т. е. остатки той просфоры, из которой на проскомидии был изъят Агнец.

Антими́нс - греч. "вместопрестолie", освященный плат с изображением Иисуса Христа во гробе и вшитыми св. мощами. Только на антиминсе может быть совершаема Литургия.

Антиф н - греч. "противугласник"; песнопение, которое должно быть пето попеременно на обоих клиросах.

Анти́христ - греч. "противник Христа".

Антол гион - греч. "Цветослов"; название "Минеи праздничной".

Анфип т - наместник, проконсул.

Анфр кс - яхонт.

Апок липсис - греч. "откровение".

Аполли́он - греч. "Погубитель"; имя ангела бездны.

Ап стол - греч. "посланник".

Апост сис - отступничество.

Апост та - отступник.

Апри́ллий - апрель.

Арии́л - горн у жертвенника всесожжения в храме Иерусалимском.

Армони́я - гармония.

Аром ты - душистая мазь.

ортос - греч. хлеб квасной; он освящается с особой молитвой в день св. Пасхи.

Арх нгел - начальствующий у Ангелов, название одного из чинов ангельских.

Архиер й - первосвященник, епископ.

Архимаги´р - главный повар.

Архип стырь - первенствующий епископ.

Архисинаг г - начальник синагоги.

Архистрати´г - военачальник, полководец.

Архит ктон - архитектор, художник-строитель; главный строитель.

Архитрикли´н - распорядитель пира.

Асмод й, Азмод ос - "губитель", имя бесовское.

оспид - ядовитая змея.

оспид паря´щий - летающий ящер.

Асс рий - мелкая медная монетка.

Аст рикс - звезда, поставляемая на дискосе при совершении Литургии.

Афари´м - соглядатаи; лазутчики.

Афедр н - задний проход (Мф. 15, 17).

Афин и - афиняне.

Афри´кия - Африка.

още - если; хотя; или; ли.

още бо - поскольку; потому что.

Ба льник - волшебник.

Б ба - повивальная женщина.

Б бити - помогать при родах.

Багряни´ца - ткань темно-красного цвета; порфира, пурпурная одежда высокопоставленных особ.

Б лия - колдунья; волшебница.

Б ня пакибытия´ - таинство св. Крещения.

Басносл вити - рассказывать небылицы; лгать.

Б снь - ложное и бесполезное учение.

Бд ние - бодрствование; продолжительное ночное богослужение.

Бд нно - неусыпно, бодрственно.

Бд нный - неусыпный.

Бд ти - бодрствовать; не спать.

Б дне - трудно; несносно; тяжело.

Бесов тия - бесноваться, неистоваться.

Б дник - калека; увечный.

Б дный - иногда: увечный; калека.

Безв дрие - ненастье.

Безви́дный - не имеющий вида, образа.

Безвин вный - не имеющий начала или причины для своего бытия. Одно из Божественных определений.

Безв зрастное - младенец.

Безвр менне - некстати; неблаговременно.

Безгл сие - немота; молчание.

Безг дие - бедствие; несчастье; тяжелый период в жизни.

Безкв сный - пресный; не кислый.

Безкни́жный - неученый.

Безл тно - бесконечно; вечно; прежде всех времен.

Безм терен - не имеющий матери.

Безм здник - не принимающий мзды, платы.

Безми́лостивный - не чувствующий или не оказывающий милости, жалости.

Безм лвник - пустынножитель; отшельник.

Безм лвный - иногда значит: безопасный; спокойный.

Безнев стный - безбрачный; девственный.

Без чство - нахальство; бесстыдство; наглость.

Безпрест ни - всегда; непрерывно.

Безпреткнов нный - не имеющий претыкания, соблазна, препятствия.

Безп тие - совращение с пути; развращение.

Безскв рнен - не имеющий скверны или порока.

Безслов снство - скотство; глупость; безумие.

Безслов сные - животные, скоты.

Безср бреник - человек, трудящийся даром, бесплатно.

Безст дие - бесстыдство.

Безц рный - не имеющий над собой царя.

Безч дие - неимение, лишение детей.

Безч ствовати - лишать положенной части; обделять.

Безч стен - обесчещенный.

Безчи́ние - беспорядок; неустройство; смешение.

Безчи́нновати - вести беспорядочную жизнь.

Безчи́сльство - бесчисленное множество.

Берв нный - деревянный.

Б сный - бесноватый.

Би́йца - драчун.

Би́ло - см. Клеп ло.

Би́сер - жемчуг.

Благи́й - хороший; добрый.

Бл говест - удары колокола, созывающие христиан на молитву в храм. От "звона" отличается тем, что благовестят в один колокол, а звонят во многие.

Благовести́ти - возвещать доброе; проповедовать.

Благов рный - исповедующий правую веру; православный.

Благов щение - добрая весть.

Благоволи́ти - хорошо относиться к кому-нибудь; принимать участие в ком-либо.

Благов ние - благоухание, хороший запах.

Благовр менне - в удобное время.

Благогл сник - проповедник слова Божия.

Благод тный - преисполненный Божественной благодати.

Благод лие - доброе, богоугодное дело.

Благод шествовати - радоваться.

Благоиск сный - имеющий знание в полезных вещах.

Благокл сный - приносящий обильную жатву.

Благоключи́мый - случившийся вовремя.

Благокр сный - очень красивый.

Благол пие - красота; великолепие; богатое убранство.

Благол пно - красиво; прилично.

Благол зный - приносящий обильные, хорошие плоды.

Благолю́бец - склонный к добру.

Благоми́лостивый - см. Благоутробный.

Благом щие - крепость; сила.

Благом жство - благоразумная храбрость, доблесть.

Благонаказ тельный - направляющий к благонравию.

Благоод ждный - украшенный изящной одеждой.

Благоотд тливый - воздающий добром за зло.

Благопит ние - сладкая, вкусная пища.

Благопослушли́вый - слушающий со вниманием; послушный.

Благопосл шный - внимательный; легко, хорошо слышимый.

Благопотр бный - хорошо устроенный; угодный; необходимый.

Благоразтвор ние - очищение; оздоровление; прояснение.

Благоразтвори́ти - очищать; оздоравливать.

Благор сленный - хорошо растущий.

Благор згный - ветвистый.

Благосенноли́ственный - тенистый.

Благос нный - производящий обильную тень.

Благослов нный - прославляемый; восхваляемый; превозносимый.

Благослови́ти - посвятить Богу; желать добра; хвалить; помолиться о ниспослании Божией благодати на кого-либо; дозволить; пожелать добра.

Благосл вная вин - уважительная причина.

Благостоя́ние - твердость, крепость (в добре, против зла).

Благосты́ня - благодеяние; милосердие; добродетель, доброе дело.

Бл гость - доброта.

Благотещи́ - быстро идти.

Благоув тие - снисхождение.

Благоув тливый - снисходительный.

Благоути́шие - тихая, ясная погода.

Благоутр бие - милосердие.

Благохвал ние - откровенная похвала.

Благоцв тный - испещренный; изобилующий цветами.

Благоч ствовати - благоговеть; благоговейно почитать кого-либо.

Благоч стие - истинное Богопочитание.

Благочести́вый, благоч стный - богобоязненный; благоговейный; почитающий Бога.

Блаж нный - счастливый.

Блажи́ти - ублажать; прославлять.

Блазни́ти - соблазнять.

Бл д, бл дый - бледный.

Блещ тия - блистать; сиять; светить.

Близн - рубец; морщина; складка.

Блист ние - сверкание; излияние света, блеска.

Блуди́лице - непотребный дом.

Блудод ѣ - нарушитель супружества.

Блудопи́тие - побуждающая к блуду попойка.

Блуж ние - неверность Богу истинному, служение идолам (Исх. 34, 15; Суд. 8, 33). Как нарушение брачного союза есть блудодеяние, так в духовном смысле и нарушение союза с Богом есть служение идолам, хождение во след богов иных, то есть блужение, тем более что некоторые виды идолослужения сопровождались блудом в собственном смысле слова.

Блюд мый - сохраняемый.

Блюсти́ - хранить; беречь; соблюдать.

Бляд ние - суесловие; ложные слова; вранье.

Б - потому что; так как; ибо; поскольку.

Богати́ти - обогащать.

Богоглаг ливый - говорящий по внушению от Бога или от Его Имени.

Богод льне - по действию Бога.

Богол пно - так, как прилично Богу.

Богол пный - имеющий Божественную красоту, достоинство.

Богом жный - Богочеловеческий.

Богонач льный - имеющий в Боге свое начало.

Богоот ц - это название в церковных книгах усвадается Давиду, от рода которого родился Христос.

Б дренно - бдительно; неусыпно.

Болезновати - терпеть боль; страдать.

Б лий - больший.

Б рзе - скоро.

Борзи́тися - спешить.

Бори́тель - противник.

Брад - борода.

Брад тый - бородатый.

Бразд - борозда.

Бракоокр дованная - лишенная целомудрия, девственности.

Брани́ти - запрещать; оборонять; препятствовать.

Бр нь - война; битва.

Бр тия - бороться; воевать.

Бр шно - пища; еда.

Бр мя - ноша; тяжесть.

Бр ние - глина; грязь.

Бр нный - взятый из земли; слабый; непрочный.

Брещи́ - стеречь; хранить.

Брозд - удила (часть конской сбруи).

Бряц ти - звенеть.

Буди́льник - один из монахов в обители, будящий на молитву братию.

Буесл вие - глупые речи; вранье.

Буесл вिति - говорить глупые речи.

Б й, (б ий) - безумный; сумасшедший; глупый.

Б йство - глупость; безумие; сумасшествие.

Бы́лие - трава.

Вавил нское с мя - племя нечестивцев.

В га - весы; тяжесть.

В дити - делать ложный донос; клеветать; обвинять; приманивать; привлекать.

В ия - ветви; листья.

В йный - состоящий из ваий.

Валс мный - благовонный; пахучий; ароматический.

В п (а) - краска.

В р - зной; жара; кипяток.

Вари́ти - предварять; упреждать; опереживать, предостерегать.

Васили́ск - большая ядовитая змея.

Вб рзе - скоро.

Вверг ти - вбрасывать.

Вдав ти - поручать; передавать; доверять.

Вегл с - знающий; искусный.

В дети - знать.

Вед нство - волхование; ворожба; чародейство.

Веельзев л - "повелитель мух"; начальник злых духов; одно из имен сатаны.

В жди - веки; ресницы.

В ие - ветвь; сучок.

Велел пие - красота; великолепие; украшение.

Велел пота - красота; великолепие; украшение.

Велем дренно - высокомудренно.

Вел ние - указ; повеление; заповедь; учение.

Велеречи́вый - многословный; хвастливый.

Велер чити - много говорить; хвастать; гордиться.

Вели л - см. **Вели р**.

Вели р (или **Вели л**) - одно из имен диавола.

В лий - великий; сильный.

Великовы́йный - гордый.

Вели́кое - самый большой, главный колокол.

Великод рный, великодар вный, великодарови́тый - щедро награждающий.

Велич тия - гордиться; хвалиться; кичиться.

Велми́ - весьма; очень.

Вельбл д, велб д - верблюды; толстый канат.

Вельбл ждь - верблюжий.

В но - плата жениха за невесту.

Венч ти - возлагать венок или венец; удостаивать; сподоблять.

В прь - дикий кабан.

В рбие - ива; лоза.

В рвица - четки.

Верейя́ - дверь; перекладина; столб у ворот.

Верж ние - кидание; метание; бросание.

Верж ние к мени - расстояние, равное тому, на какое можно бросить камень.

В рзити - кинуть.

В рзиться - упасть.

Веря́ги - цепи; оковы.

В рт, вертогр д - сад.

Верт п - пещера.

Вертогр дарь - садовник.

Верх - на; над; сверху.

В съ - селение, деревушка.

Вети́я - оратор; ритор.

В трило - парус.

В тхий деньми́ - имя Божие в Дан. 7, 9. На основании этого пророческого видения в иконографической традиции новозаветной Церкви образ Бога Отца изображается в виде старца.

В черя - ужин; пир.

Вечеря́ти - ужинать.

Вещенеи́стовный - пристрастившийся до безумия к тленным благам.

В щь - дело; событие.

Взаи́м - в долг; займы.

Взим тия - подниматься.

Взыгр тия - играть; скакать; веселиться.

Взыск ти - стремиться, искать.

Взя́тися - взяться; отвориться; совершиться.

Вин - причина; обвинение; извинение.

Вин рь - виноградарь.

Ви́нничина - виноградная лоза.

Винопи́йца - пьяница.

Винопи́тие - употребление вина.

Ви́сети - висеть; держаться на чем-либо.

Ви́ссон - драгоценная тонкая пряжа желтоватого цвета или одежда из этой ткани.

Вит лице - место жительства; жилище.

Вит лница - комната; гостиница; постоялый двор; ночлег.

Вит ти - обитать; пребывать; проживать; ночевать.

Вк пе - вместе.

Влаг лице - мешок; карман; ларец.

Влады́чный - господский или Господний.

Владя́щий - обладающий; господствующий.

Вл сти - имя одного из чинов ангельских.

Власяни́ца - одежда из жесткого, колючего волоса.

Вл ятися - мыкаться; колебаться; волноваться; носиться по волнам.

Влещи́ - тащить.

Влещи́ся - брести; медленно идти; тащиться.

Вм ле - вскоре; немного спустя; почти; едва.

Вне (ду) - извне; снаружи.

Внегд - когда.

Внез пу - вдруг; неожиданно.

Вн мшийся - загоревшийся.

Вни́тие - вхождение; явление; пришествие.

Вн ве - недавно.

Вн трь (ду) - внутри.

Вня́ти (повел. накл. **внемли́, вонми́**) - обратить внимание; услышать.

Вня́ти от - остерегаться.

Вня́тися - загореться.

Вовреши́ - бросить во что-либо; ввергнуть; внести.

Водрузи́ти - утвердить; укрепить.

Во же - чтобы; ради; для.

Вождел ти - сильно желать.

Возбеси́тися - сделаться неистовым.

Возбр нный, взбр нный - военный; храбрый в бранях; победоносный.

Возбра́няти - препятствовать; удерживать.

Возбряц ти - воспеть; хвалить в песнях.

Возвлачи́ти - затащить наверх.

Возвреши́, возверг ти - возложить, возлагать.

Возгл вие - подушка; изголовье.

Возгл с - окончательные слова молитвы, тайно творимой священником.

Возглаш ние - громкое пение или чтение; см. **Возгл с**.

Возгляд ти - взирать; смотреть.

Возгнещ ти - разводить огонь.

Воздви́гнути - поднять; возвысить.

Воздви́жение - поднятие, возвышение.

Воздвиз тия - иногда: отправляться в путь.

Воздвиз ти - поднимать; возвышать.

Воздея́ние - поднятие, возвышение.

Возд х - покровец, полагаемый сверху священных сосудов на Литургии.

Возлеж ти - лежать облокотившись; полулежать.

Возмуц ние - смятение; бунт.

Возмят ти - возмущать; производить раздор.

Возниспол ти - послать свыше; наградить.

Вознич ти - поднять голову.

Возобрази́тися - принять образ; олицетвориться; вселиться в видимый образ; вновь быть изображенным.

В зраст - возраст (число лет); рост.

Взрасти́ти - вырастить; увеличить.

Возр яти - поколебать; потрясти.

Возст вिति - восстановить; поставить на прежнее место.

В лити - хотеть; желать; требовать.

В лна - шерсть; руно; овчина.

В лхв - мудрец; звездочет; чародей; предсказатель.

Волч ц - колючая трава.

В нь, в нь - в него.

Воня' - запах; курение.

Воня' зл я - смрад.

Вопи'ти, вопия'ти - громко кричать; зывать.

Ворожи'ти - колдовать; предсказывать будущее.

Ворожея' - волшебник; колдун; отравитель.

Воскликнов ние - хоровое пение.

Восклоня'тися - выпрямляться; подниматься; разгибаться.

Воскрес ти - восставать; оживать; возвращаться к жизни.

Воскрес ние - восстание из мертвых.

Воскреш ти - оживлять.

Воскри'лие - подол; край одежды; пола верхней одежды.

Восперя'ти - оперять; окрылять (надеждой).

Восписов ти - изображать письменно; изъяслять.

Воспроси'ти - попросить.

Воспря'нути - вскочить; вспрыгнуть; приходить в себя.

Востерз ти - извлекать; выдергивать.

Восторг ти - рвать; щипать; полоть.

Востя'гнути - подтянуть; укрепить; подтащить.

Востяз ти, востязов ти - исследовать; испытывать; интересоваться.

Восхи'тити - изловить; поймать; не законно захватить; похитить; увлечь в высоту; привести в восторг.

Вотщ - понапрасну; впустую; даром; тщетно.

Во трие, во трий - на другой день.

Вп сти - упасть; попасть; ввалиться; подвергнуться; подпасть.

Впери'ти - возвысить; поднять; устремить вверх наподобие пера.

Впери'тися - воспарить; взлететь.

Вп рсити - внутрь себя принять.

Впря'мо - прямо; напротив.

Вр бий - воробей.

Вр н - ворон.

Врат кр сныя - западные церковные двери.

Вр тарь, вр тник - сторож у ворот.

Врачб - лекарство; врачевание.

Врач бница - больница.

Вр ды - кожное заболевание.

Вреснот - вправду; по достоинству; пристойно.

Вр тище - плохая, грубая одежда; дерюга; скорбное одеяние.

Вр яти - кипеть; пениться; разгорячаться; бить ключом;

выкипать.

Врея'ти - ввергать; вметать; вталкивать.

Всеблагол пный - великолепный.

Всеви'дно - всенародно.

Всед тельный - все создавший.

Всекон чне - совершенно.

Всекр сный - самый красивый.

Вселук вый - самый коварный, т. е. диавол.

Всеор жие - полное вооружение.

Всеп тый - препрославленный; всеми или всюду восхваляемый.

Всесожж ние - жертвоприношение, при котором жертва сжигалась целиком.

Всечрежд ние - богатое угощение.

Всея'дец - тот, кто всех поедает, т. е. ад, или смерть.

Вс яти - посеять.

Вскр й - по краю; близ; около.

Вск ю - почему? из-за чего? за что?

Вспя'ть - назад.

Вс е - напрасно.

Вся'ко - совершенно; совсем; вовсе.

Втори'цею - вторично; усиленно.

Вчиня'ти - учреждать; узаконять.

Вы'ну - всегда.

Вы'спренний - высокий; гордый.

Вы'спрь - вверх.

Высоковы'йный - гордый; надменный; кичливый.

Высоком дрствовати - высокоумствовать; гордиться.

Вышел тный - предвечный.

Вы́я - шея.

Вя́щий - большой.

Вя́ще - больше.

Гаггр на (читается "гангрена") - гангрена; антонов огонь; рак.

Гад ние - загадка; неясность.

Г ди (мн. ч.) - пресмыкающиеся.

Гажд ние - поношение; бесчестие; ругань.

Газофилаки́я - казнохранилище во храме Иерусалимском.

Ган ние - загадка; притча.

Гастрим ргия - чревобесие; обжорство.

Г ши - штаны; нижнее мужское белье.

Ге нна - долина Гинном около Иерусалима, где идолопоклонствующие иудеи при царе Ахазе сжигали своих детей в честь идола Молоха. Иносказательно: место будущих мучений, загробных наказаний.

Генв рь - январь.

Ги́бель - трата; расход.

Глави́зна - глава; начало; причина.

Главотя́ж - головная повязка у иудеев.

Глаг л - слово; речь.

Глаг лати - говорить; рассказывать.

Глаг лемый - называемый; так называемый.

Гл с - голос; напев.

Глезн - голень; ступня.

Гл ба - казнь; наказание.

Глум ц - кощун; пересмешник.

Глуми́лице - место для скачек, плясок, маскарадов и т. п.

Глуми́тися - забавляться; тешиться; получать удовольствие.

Гл мы (мн. ч.) - шутки; смех; игры.

Гляд ти - смотреть; глядеть.

Гн ти - гнать; преследовать; идти; следовать за кем или чем-либо.

Гн й, гн ище - навозная куча; раны.

Гнуш тия - считать гнусным; презирать.

Гобзов ние - изобилие, довольство.

Гобзов ти - изобиловать; избыточествовать; быть богатым (см. **угобзити**).

Гобз ющий - живущий в довольстве.
Гов ние - почитание (например, поста).
Гов ти - чтить; почитать (например, пост).
Говя'до - рогатый скот.
Г де - угодно; приятно; подходяще.
Годи'на, год - час; время; пора.
Г лоть - гололедица, лед.
Гом ла - ком; комок; катыш; кусок.
Гонз ти - убегать; спасаться бегством.
Гонзн тие - избежание.
Гони'тель - преследователь.
Гор - ввысь; вверх.
Г рее - хуже; бедственнее.
Г рлица, горличишь - дикий голубь.
Горн ц - горшок; котелок; жаровня.
Горни'ло - кузнечный горн; плавильня; место для плавки или очищения огнем.
Г рница - верхняя комната; столовая.
Г рний - высокий; вышний; небесный.
Горохи'щенный - пасущийся; блуждающий по горам; украденный диким зверем с горного пастбища.
Гортаноб сие - пристрастие к лакомствам.
Гор шный - горчичный.
Г рший - злейший; худший.
Госп дствия - один из чинов ангельских.
Господы'ня - госпожа.
Гости'нник - корчмарь; содержатель постоялого двора.
Гр дарь - садовник; огородник.
Град ж - оплот; забор.
Гр зн - гроздь виноградная.
Гри'вна - ожерелье; носимая на шее цепь.
Гр здие - кисть плодов; ветвь (винограда).
Грясти' - идти; шествовать.
Гугни'вый - гнусавый; заика; косноязычный; картавый; говорящий в нос.
Гуд ние - игра на гусях или арфе.
Гуд ц - гуслист; музыкант.

Д - пусть; чтобы.

Дабы́ - чтобы.

Далеч йше - гораздо далее.

Дал чен - далекий; трудный.

Данносл вие - обещание; обязательство.

Двакр ты - дважды.

Дв щи - дважды.

Дв рь дова - смерть.

Двиз ти - двигать; шевелить.

Двояд шный - нетвердый в вере.

Дв ица - пара.

Дв рище - небольшой или запустелый дом.

Деб льство - тучность; полнота; дородность.

Д брь - долина; ложбина; овраг; ущелье.

Д вствовати - хранить девство, целомудрие.

Д йство - действие; представление.

Дек мврий - декабрь.

Д латилице - купеческая лавка; орудие в чьих-либо руках.

Д лва - бочка; кадка.

Делм - для.

Д ля - для; ради.

Дем ственник - певчий.

Демоногов ние - почитание бесов.

Демонот ц - идолопоклонник.

Денни́ца - утренняя заря, утренняя звезда; отпавший ангел.

Денносл тлый - подобный дневному свету.

Держ ва - сила; крепость; власть; государство.

Держ вно - властно; могущественно.

Дерз ть - осмеливаться; полагаться.

Дерзнов ние - смелость.

Дерзосл вие - наглая речь.

Д рзостник - наглец; нахал.

Д рзый - смелый; бесстыдный; дерзкий.

Десни́ца - правая рука.

Десны́й - правый; находящийся с правой стороны.

Десяти́на - десятая часть.

Десятосл вие - десять заповедей Божиих, данных через Моисея.

Д тищ - младенец; дитя; отроча.

Детосажд ние - зачатие во утробе младенца.

Диади́ма - венец; диадема.

Ди́вий - дикий; лесной.

Дивья́читися - зверствовать.

Дидр хма - греч. "двойная драхма", древнегреч. серебряная монета.

Дин рий - монета.

Дл нь - ладонь.

Дм ние - гордость.

Дми́тися - гордиться; кичиться.

Дн - относящийся к числу песнопений из Октоиха, а в дни пения Триоди - из этой книги.

Днен щно - в течение целых суток.

Дн съ - сегодня, ныне; теперь.

Дн шний - нынешний; сегодняшней.

Д блий, добльственный, доблестный - крепкий в добре; твердый в добродетели.

Доброзр чие - красота; благообразие.

Доброкл сный - см. **Благокл сный**.

Добропоб дный - прославленный победами.

Добр та - красота.

Доброхв льный - заслуживающий похвалы; похвальный.

Довлесотвори́ти - удовлетворить.

Довл ти - доставать; быть достаточным; хватать.

Дов лний - достаточный.

Догм т - греч. одно из основных положений веры.

Дожди́ти - посылать дождь; кропить; орошать.

Дозд - доселе; до сего дня; досюда.

Дозел - чрезвычайно.

Дои́лица - кормилица; мамка.

Дои́ти - кормить грудью.

Док ле - до какого времени? долго ли?

Д лний - нижний; земной (как противоп. "небесный, горний").

Д лу, д ле - внизу; вниз.

Долувлек щий - тянувший вниз.

Д ндеже - пока.

Дон леже - пока.

Дориноси́ти - сопровождать кого-либо в качестве стражи, свиты.

Досажд ние - делание неугодного; нечестие; оскорбление.

Дости́жно - понятно.

Достоя́ние - имение; наследство; власть.

Др хма - древнегреч. серебряная монета.

Др чие - сорная трава.

Др вле - давно.

Древод ль - плотник; столяр.

Дрек лие - колья.

Др ждие - дрожжи; отстой.

Други́ня - подруга.

Дружи́на - общество (товарищей, сверстников).

Дручи́ти - удручать; томить; изнурять.

Дряселов ти - быть пасмурным, мрачным, печальным.

Дряхлов ние - печаль.

Дря́хлый - печальный.

Дск , дщи́ца - доска; дощечка.

Дуг - радуга.

Дхн ти -дохнуть; дунуть.

Дщи́, дщ рь - дочь.

внух - скопец; сторож при гареме; придворный.

Егд - когда.

Ег в - его (притяжательный падеж от местоимения "он").

Ед - разве? неужели?

Ед м - Эдем; рай земной.

Един ко - согласно; одинаково.

Един че - одинаково; равно; еще.

Един че ли - неужели еще?

Единови́дный - одновидный; однообразный.

Еди́ною - однажды.

же - что; кое.

зеро - озеро.

й - да; истинно; верно.

Ексапс лмы - шестопсалмие.

Ектения́ - усиленное моление; прошение.

Ел й - оливковое, деревянное масло.

Ел нь - олень; лань.
Еле нский - см. **М сличный**.
Ели'жды ще - когда бы ни.
Ели'жды, ели'кожды - всегда как; всякий раз, когда.
Ели'кий - кто; который.
Ели'ко - сколько.
Ели'ко-ели'ко - через короткое время; очень скоро.
Еликом щно - по возможности; сколько позволяют силы.
ллин - грек; язычник; прозелит иудаизма.
Елм - поскольку; насколько.
Епенди'т - верхнее платье.
Епист лия - письмо; послание.
Ер дий - цапля.
Есмирнисм нный - смешанный вместе со смирной.
Ехи'дна - ядовитая змея.
Ж ждати - хотеть пить; сильно желать чего-либо.
Ж лость - ревность; рвение.
Ж тель - жнец.
Жег мый - тот, кого жгут огнем; больной огнем; больной огневицей, горячкой.
Ж зл - посох; трость; палка.
Жени'тва - бракосочетание; супружество; брак.
Женонеи'стовый - похотливый; блудный; сластолюбивый.
Жестоковы'йный - бесчувственный; упрямый.
Живи'ти - животворить; давать жизнь; оживлять.
Живод вец - податель жизни.
Живонач лие - начало; причина жизни.
Жив т - жизнь.
Жив тный - живущий; одушевленный.
Жребя' - жеребенок.
Жр ти - заколать; приносить жертвоприношение.
Ж пел - горячая сера.
Забав ти - заговаривать; заколдовывать.
Забавл ние - промедление; мешкание; ожидание.
Забавля'ти - удерживать; замедлять.
Забоб ны - самовольная служба, бесчиние.
Забр ло - стена; забор.

Зав т - союз; договор; условие.
Зави́да - зависть.
Зави́стно - мало; недостаточно.
За же - для того, чтобы.
Зазд ти - загородить.
Зазр ти - заглянуть; заметить; осудить; упрекнуть.
Заимов ние - заем; долг.
Заимов ти - занимать; заимствовать.
Закл ние - жертвоприношение.
Закл п - запор; замок; задвижка.
Закол ние - жертвоприношение.
Законопи́сец - составитель законов.
Законополаг ти - давать закон.
Закр в - место для укрытия.
Залещи́ - быть в засаде; скрываться.
Заматор ти - устареть; зачерстветь; состариться.
Замреж ный - пойманный в сети.
Зан - так как; потому что.
Зан же - поскольку.
З нь - за него.
Запал ние - загорание; пожар.
Зап в - краткий стих, предваряющий стихиры (на "Господи, воззвах", хвалитны, стиховны) или тропари канона.
Запеч тствовати - запечатать; утвердить; связать; скрепить.
Запин ние - враждебное действие.
Зап йство - пьянство.
Зап на - завеса.
Запр ние - отрицание; запираение.
Запрети́ти - запретить; опечалиться; скорбеть.
Запуст ние - опустение; пустыня.
Запуст ти - придти в запущение или запустение, запустеть.
Запя́ти, запн ти - остановить; задержать; обольститься.
Запя́тие - препинание; препятствие; преткновение.
Зареви́дный - подобный заре.
Зарел чный - лучезарный.
Застоя́ти - останавливать на дороге; удерживать; наскучивать; утруждать.

За ся́ - за себя.

Затв р - замок; запор; место молитвенного подвига некоторых иноков, давших обет не исходить из своей келлии.

Заточ емый - обуреваемый ветром; носимый; гонимый.

Затули́ти - закрыть; спрятать; укрыть.

Зат не - даром; без причины.

Заусти́тися - закрыть уста; замолчать.

За тра - до восхода солнца; поутру; рано; завтра.

За трие - завтрашний день.

Зауш ние - пощечина; удар рукой по лицу.

Зауш ти - заграждать уста; запрещать говорить.

Захлен тися - погрузиться.

Зах дный - западный.

Зач ло - начало; название отрезков текста в книгах Священного Писания Нового Завета.

Зая́ти - взять взаймы; занять.

Звездоблюсти́тель - астроном.

Звездоволхвов ти - гадать по звездам; заниматься астрологией.

Звездозак ние - астрономия.

Звездосл в - астролог.

Звездосл вие - астрология.

Звездосл вिति - заниматься астрологией.

Звероя́дина - скот, поврежденный хищным зверем.

Звизд ние - свист; посвист.

Звизд ти - свистеть.

Звон ц - колокольчик.

Зв нница - колокольная.

Звяц ти - звенеть; бренчать.

Зд ти - строить.

Зд - здесь.

Зд - здание; стена; крыша.

Зел йник - знахарь, лечащий травами и заговором.

Зел йничество - напоеание отравой.

Зел йный - состоящий из зелия, т. е. травы или других растений.

З лие - трава; растение.

Зел , з льне - весьма; очень сильно.

З льный - сильный; великий.
З мен - земной.
З мстей - земной.
З ница - зрачок в глазе.
З пь - карман; мешок.
Зерц ло - зеркало.
Зижди'тель - создатель; творец.
Зи'ждити - строить.
Зим - зима; холод; плохая погода.
Зл к - растение; зелень; овощ.
Зл тарь - золотых дел мастер.
Злати'ца, златни'ца - золотая монета.
Златоз рный - яркоблестящий.
Зл то - золото.
Златоков нный - отчеканенный из золота.
Златокр вный - имеющий позлащенную крышу.
Зл чный - травный; богатый растительностью, злаками.
Зл - зло; жестоко; худо.
Зл ба - забота.
Злок зненный - исполненный злобы; лукавства.
Злоком н - злодей; зложелатель; враг.
Злонр вие - развратный или дурной нрав.
Злообстоя'ние - беда ; несчастье.
Злопомн ние - злопамятство.
Злор чети - бранить; ругать; злословить; поносить.
Злос рдный - безжалостный.
Злосмр дие - зловоние.
Злосов тие - злой умысел.
Злостр стие - сильные и порочные страсти.
Злостуж ти - сильно досаждают.
Злост жный - причиняющий большое беспокойство, мучение.
Злотеч ние - развратные или злые поступки.
Злоум рший - претерпевший тяжелую смерть.
Злоухищря'ти - замышлять зло.
Злохи'тренный - коварный.
Злохуд жный - лукавый; злобный; беззаконный.
Злы'й - злой; плохой; негодный; худой; жестокий.

Зн емый - знакомый, близкий человек.

Знамен тельне - прообразовательно.

Знамен тельный - прообразовательный; обозначающий нечто.

Зн менати - обозначать знаком; помечать; изображать; показывать; являть.

Зн мение - знак; признак; явление; чудо.

Знаменон сец - чудотворец.

Знаменон сный - чудотворный.

Зоб ти - наполнять зоб; клевать; есть; поглощать.

Зр к - лицо; вид; образ.

Зр ти - смотреть.

Зр ти к см рти - находиться при последнем издыхании.

Зыб ти - шевелить; двигать; качать.

И - его.

Иг мон - вождь; начальник; правитель.

И'го - ярмо; ноша.

Игр лице - место для представления.

И'грище - смешное или непристойное представление.

Ид же - где; когда.

Идолоб сие - неистовое идолопоклонство.

Иер й - священник.

Иждив ти - проживать; тратить; издерживать.

И'же - который.

Изблист ти - осиять; облистать; излить свет.

Избод ти - пропороть; поразить; пронзить; проколоть; выколоть.

Избор ние - поражение.

Избор ти - побеждать; поражать.

Избременя'ти - облегчать; освобождать от бремени; выгружать.

Избут лый - согнившийся; испортившийся.

Избы'ти - остаться в избытке, излишестве; изобиловать; освободиться.

Избы'ток - довольство; изобилие.

Извая'ние - идол; кумир.

Изверж ние - исключение из церковного клира или лишение сана.

Изв сити - свесить; вывесить.

Извествов ти - объявлять; оглашать; удостоверить.

Изв стно - точно; тщательно.
Изв т - донос; извещение.
Извещ н - уверен.
Извещ ние - удостоверение.
Изви'тие слов с - красноречие; витийство.
Извити'йствовати - красноречиво рассказать.
Извлачи'тися - раздеться; разоблачиться.
Извол ние - воля; желание.
Изв лити - позволять; захотеть; пожелать.
Извращ ти - выворачивать; изменять; превращать.
Извреши' - выбросить; вымести.
Извык ти - научиться, познавать.
Изгвозди'ти - выдернуть, вынуть гвозди.
Изгиб ющий - погибающий, пропадающий.
Изги'бнути - погибнуть; пропасть; потеряться.
Изглажд ти - исключать; уничтожать.
Изд тска - с детства.
Издр вле - издавна; исстари.
Издручи'тися - изнурить себя.
Изженя'ти - изгонять; выгонять.
Изл зити - выходить; сходить (например, с корабля).
Изли'ха - чрезмерно; еще более.
Изли'шше - до излишества; паче меры.
Изляц ти - протягивать; простирать.
Измер ти - умереть.
Измет ти - извергать; выкидывать; выбрасывать.
Изм на - замена; перемена; выкуп.
Изменя'ти - заменять; переменять.
Изменя'ти лиц - притворяться.
Измл да - смолоду.
Измов ние - омытие; очищение.
Измолк ти - перестать говорить; замолкать.
Изнес ние, изнош ние - вынос.
Изницати - возникать; появляться.
Износи'ти - выносить; произносить; производить; произращать; приносить.
Изнужд ти - выводить из нужды.

Изобнаж ти - обнаруживать; являть; открывать.

Изост ти - остаться где-либо.

Изощря'ти - обострить; наточить.

Изращ ние - выращивание; произведение; порождение.

Изринов ние - выбрасывание; извержение; исключение.

Изринов нный - изверженный; выкинутый; прогнанный.

Изри'нути - столкнуть; опрокинуть; повалить; погубить.

Изр к - изречение; осуждение.

Изры'ти - вырыть; выкопать.

Изря'дно - особенно; преимущественно.

Изс нути - вынуть; исторгнуть; вырвать; изъять.

Изступл ние - изумление; восторг.

Изув дети - уразуметь; познать.

Изузди'тися - освободиться; получить волю.

Изумев ти - недоумевать; не понимать.

Изуми'телен - буйствующий; беснующийся.

Изуми'тися - сойти с ума; обезуметь.

Из ти - разуть; снять обувь.

Изчлени'ти - лишить членов; сокрушить члены; изуродовать.

Изъяд ти - проматывать; растрачивать.

Икон м - домоправитель.

Иконор тный - иконоборственный.

И'кос - пространная песнь, написанная в похвалу святого или праздника.

Им ти - братъ.

Имати'сма - верхнее платье, плащ.

Им нный - сокровищный; касающийся имения.

Имуществи'тельно - преимущественно.

И'н - иной; другой.

И'намо - в ином месте.

И'ноковати - жить по-иночески.

И'нуде, и'нде - в ином месте, в иное место.

Ипакои' - песнопение, положенное по малой ектении после полиелея на воскресной утрени.

Ип рх - начальник области; градоначальник; наместник.

Ипост сь - лицо.

Ирм с - песнопение, стоящее в начале каждой из песен канона.

Ироди ны - сторонники Ирода.
Ир й - греч. миф. герой.
Искази'ти - испортить; оскопить.
Иск пати - источать; испускать каплями; истечь.
Исков ти - выковать.
Искони' - изначала; вначале; всегда.
Иск нный - бывший искони; всегдашний.
И'скренний - ближний.
Иск с - испытание; искушение; проверка.
Исп рва - сначала; искони.
Исплеви'ти - выполоть; вырвать; исторгнуть; выдернуть; собрать.
Исплести' - сплести; сложить; составить.
Испов датися - признаваться; открыто выражать свою веру.
Испов дник - человек, подвергавшийся страданиям или гонению за веру Христову.
Исполн ние - полнота; наполнение; совершение.
Исп лнь - наполненный; исполненный.
Исполня'ти - наполнять; совершать.
И'сполу - вполовину; пополам; частью.
Исправи'ти - выпрямить; исправить; направить; укрепить.
Испр вление - восстановление; правый образ жизни.
Испраздни'ти - ниспровергнуть; уничтожить; умалить.
Испр ти, испери'ти - вытоптать; вымыть.
Испы'тно - тщательно.
Испы'товати - выведывать.
Исс п - растение, употребляемое в пучках для кропления.
И'стее - точнее; яснее.
Ист сы - чресла, лядвеи.
Истиц ние - истечение; истечение семени; поллюция.
Истаев ти - растаять; исчезать.
Ист ргнути - вырвать; вывести.
Истоц ние - изнурение; унижение; снисхождение.
Истрезвля'тися - протрезвляться.
Истук н - статуя; болван; идол.
И'стый, и'стовый - точный; подлинный; истинный.
Истяз ти - вытягивать; получать; допрашивать.
Исх дище - место выхода; исток; начало.

Исх дище вод(н е) - ручей; поток; река.

Исх дище пут й - распутье; перекресток.

Исч дие - детище; плод; род; потомки.

И лий - июль.

И ний - июнь.

Кади'ло - возносимое во славу Божию благовонное курение; ср.
Кади'льница.

Кади'льница - сосуд, в котором на горящие угли возлагается фимиам для совершения каждения.

К дь - кадка ; ушат.

К женик - см. **Евнух**.

Каз тель - учитель, наставник.

Каз ти - наставлять; поучать.

Кази'ти - искажать; повреждать.

К ко - как.

Кам ра - шатер; скиния; горница; покои.

К мо - куда?

Камп н - колокол.

К мы, к мык - камень.

К мык горя'щ - сера.

Канди'ло - лампада.

Кандиловжиг тель - пономарь.

Кандия' - небольшая чаша.

К пище - идольский храм.

Катапет сма - завеса.

Кафи'сма - один из 20 разделов, на которые разделена Псалтирь.

Кацея' - кадильница не на цепочках, а на ручке.

К цы - каковые; которые; какие.

Кв с - закваска; дрожжи.

Кв сный - приготовленный на дрожжах.

Кел рня, кел рница - помещение в монастыре для сохранения вещей, необходимых келарю.

Кел рь - старшая хозяйственная должность в монастыре.

Кив т - ящик для икон.

Кид р - головной убор ветхозаветного первосвященника.

Кимв л - музыкальный инструмент.

Ки́мин - тмин.

Киновия́ - общежительный монастырь.

Кинс н - дань; подать; ценз.

Кириопсха - название праздника Пасхи, пришедшегося на день Благовещения Пресвятой Богородицы 25 марта.

Кич ние - гордость.

Кл да - колода (орудие пытки).

Кладен ц - яма; клад.

Кл дязь - колодец.

Кл с - колос.

Клевр т - товарищ; собрат.

Клеп ло - колотушка, при помощи которой в монастырях созывают на молитву.

Клеп ти - звонить; стучать или бить в клепало.

Кл ть - изба; покои; кладовая; комната.

Кли́рос - возвышение в храме, на котором располагаются певчие.

Кли́ч - крик, гам.

Клоб к - покрывало, носимое монашествующими поверх камилавки.

Ключи́мый - годный; хороший; случившийся кстати; полезный.

Ключи́тися - приключиться; случиться.

Книг чий - судья; приставник.

Кни́жник - ученый.

К в - умысел; заговор.

Ковч г - кованый ящик: сундук; ларец.

Кодр нт - мелкая римская монета.

Козлогласов ние - бесчинные крики на пиршестве.

К зни - лукавство; хитрость.

К кош - наседка.

Кол но - род; поколение.

Колеснищегони́тель - возница; преследователь на колеснице.

К ливо - вареная пшеница с медом, приносимая для благословения в церковь на праздники. Ср. **Кутия́**.

Коли́ждо - когда; как.

Коли́ко - сколько.

К лия - яма; ров.

Колми́ - сколько.

Колми́ п че - тем более; особенно.

К ло - колесо.

Колобр дити - ходить вокруг; уклоняться.

К ль - сколько; насколько; как.

Колькр ты - сколько раз; как часто.

Комб ста - сырая капуста.

Конд к - короткая песнь в честь святого или праздника.

Кон б - котел; горшок; умывальница.

Кон ра - небольшой мешочек, носимый суеверными людьми вместе с кореньями или другими амулетами.

К пр - укроп; анис.

Корабл ц - небольшой корабль.

Корв н - дар; жертва Богу.

Корв на - казнохранилище при храме Иерусалимском.

Корми́ло - руль.

Корми́льствовати - править; руководить.

Кормл ние - правление; управление.

Корч г - лохань.

Корч мница - корчма; кабак.

Косни́ти - медлить.

Косноязы́чный - медленноязычный; заика.

К сный - медленный; нерешительный; упорно остающийся в одном и том же состоянии.

К тва - якорь.

К ш - кошель; корзина.

К шница - кошель, корзина.

Кош нник - шут, балагур.

Кош нница - актриса; танцовщица.

Кош ны - смехотворство.

Кр бица - коробочка; ящичек; ковчежец; ларчик.

Кр ва - корова.

Краегран сие, краестр чие - акrostих, т. е. поэтическое произведение, в котором начальные буквы каждой строчки составляют слово, фразу или следуют порядку алфавита.

Крамол - смута; заговор; бунт.

Кр сный - красивый; прекрасный; непорочный.

Красов л - мерная чаша в монастырях, вмещающая более 200 г.

Кр стель - перепел.

Кр та - раз.

Кр пкий - сильный; крепкий.

Кр плий - крепчайший, сильнейший.

Крес ти - извлекать; высекать огонь; оживлять.

Кри'н - лилия.

Кром - вне; извне; отдельно; кроме.

Кром шный - внешний; запредельный; отдаленный; лишенный.

Кропи'ло - кисть для окропления освященной водой.

Кти'тор - создатель; строитель или снабдитель храма или монастыря; церковный староста.

Ктом - впредь; затем; еще; уже; более.

К па - кipa; груда; куча; ворох.

Куп ль - озеро; пруд; садок; сосуд для совершения Таинства Крещения.

Купин (ср. **К па**) - соединение нескольких однородных предметов: куст, сноп; терновый куст.

К пно - вместе.

К пный - совместный.

Кустоди'я - стража; караул; охрана;

Кутия' - вареная пшеница с медом, приносимая в церковь на поминовение усопших христиан. Ср. **К ливо**.

К ща - шатер; палатка; шалаш.

К щник - человек, делающий палатки или живущий в шалаше.

Л дия - небольшое судно; кораблик; ладья.

Л дан - благоуханная смола, влагаемая в кадильницу на горящие угли для благовонного курения.

Лазар ма - гробная одежда; повой; плащаница, в которую повивали усопших у иудеев.

Л зня - баня.

Л й - хула; поношение.

Л кать - евр. мера длины.

Лани'та - щека.

Л ятель - ругатель; хулитель; сидящий в засаде.

Лви'чищ - львенок.

Левиаф н - крокодил.

Леги - полк; толпа; множество.

Лежание - лежание; опочивание.

Лемангия - гортанобесие, т. е. гурманство.

Лентон, лентий - полотенце.

Лпо - красиво.

Лепоподбно - благопристойно; по достоинству.

Лпота - красота; изящество.

Лпта - мелкая монетка.

Лствица - лестница.

Лстчий - льстивый, ложный.

Лсть - обман; хитрость; коварность.

Лто - год; время.

Леторсль - выросшее за год, годовой побег дерева.

Лть - лъзя; можно.

Лха - гряда, ряд.

Лчб - лекарство; врачевство.

Лчц - лекарь; врач.

Лж - ложь.

Лжесловсие - лживые речи.

Ли'в - полдень; юг; юго-западный ветер.

Ливн - иногда значит то же, что и **Лдан**.

Ли'к - собрание; хор.

Ликовние - многолюдное пение; пляска; танцы.

Ликовтися - приветствовать чрез соприкосновение правой щекой.

Ликвне - с ликованием.

Ликостоя'ние - бдение на молитве церковной.

Лити'я - исхождение из церкви на молитву.

Ли'тра - мера веса.

Литургист - совершать Литургию.

Ли'хва - прибыль; проценты.

Лихои'мец - ростовщик; сребролюбец.

Лиц - лицо; вид; человек.

Личи'на - маскарадная или шутовская маска.

Лиштися - нуждаться.

Ли'шше - больше, сверх того.

Лобзние - устное целование (см.).

Лови́тва - ловля; охота; сети; добыча; грабеж.

Лови́тельство - засада ; ловушка.

Л же - постель, одр.

Ложесн - утроба женщины.

Лоз - виноград.

Ломи́мый - преломляемый.

Л но - пазуха; грудь; колени.

Лунов ние - месячный цикл у женщин.

Лы́сто - голень; икры; лытка.

Льсти́вый - обманчивый.

Льщ ние - обман; коварство; лесть.

Лю́бо - либо, или.

Любом дрие - философия.

Любомят жный - склонный к мятежу.

Любонач лие - властолюбие.

Любопр зднственный - любящий празднствовать.

Любопр ние - любовь состязаться, спорить.

Любосл стие - сластолюбие; любовь к плотским утехам.

Любоч стие - почитание; чествование.

Любоч стный - достойный похвалы, чести.

Любы́ - любовь.

Лю́те - жестоко; тяжко.

Лю́тый - свирепый; жестокий; злой; мучительный.

Ля́двез - ляжка; верхняя половина ноги; промежность.

Ля́рва - маска; личина.

Ма ние - см. **М ние**.

М ий - май.

Малаки́я - грех рукоблудия.

М лимый - уменьшаемый.

Малобреци́ - нерадеть о чем-либо.

Мам на - богатство; имение.

М ндра - ограда.

М ние - знак рукой, головою, глазами или иного рода, содержащий приказание; повеление; воля.

М нна - небесный хлеб, данный израильтянам в пустыне.

Маннопри мный - содержащий манну.

М слина - олива; оливковое дерево.

М сличный - оливковый.

Масти́ти - намазывать.

Масти́тый - обильный; тучный; заслуженный.

М сть - мазь; масло.

Матерод вственный - одновременно относящийся и к матери, и к деде.

Матерол пне - по-матерински.

М терский - материнский.

М терь гр довом - столица; первопрестольный град.

Мгля́ный - окруженный или покрытый мглой.

М двен - медовый.

Медленоязы́чный - косноязычный; заика.

М дница - медная монетка.

Медови́на - вареный мед с хмелем.

Медот чный - источающий, изливающий мед.

Медоязы́чный - сладкословесный.

Междор мие - пространство между плечами.

М здник - наемник.

М рзость - скверна; гнусность; беззаконие; нечестие; иногда - идол.

М рило - мера; весы.

М ск - полуосел; мул; лошак.

Месси́я - евр. помазанник.

Мет ние - поясной поклон.

М х - кожаный мешок для сохранения и переноса жидкостей.

Мж - мигание; прищур.

Мж ти - жмурить глаза; щуриться; плохо видеть.

Мзд - награда; плата.

Мздовоздая́тель - оплачивающий работу, дающий награду.

Мздоим ние - взяточничество.

Ми́ла ся́ д яти - низко припадать к земле; просить сжалиться над собой.

Ми́лоть - овчина; грубый шерстяной плащ из овечьей шерсти.

Ми́лый - жалкий; заслуживающий сожаления.

Мимотещи́ - идти, проходить мимо, не останавливаясь.

Ми́рная - название великой ектении.

Ми́ро - благовонная жидкость или мазь.

Миропод тельне - подавая мир.

Мирот чец - источающий чудотворное **ми'ро**.

Мироявл нный - явленный, открытый миру.

Мирси'на - название красивого дерева.

Младод яти, младод йствовати - принимать образ младенца; облекаться в плоть.

Младо мие - незрелость ума.

Мл т - молот.

Млек - молоко.

Мн с - мина, древнегреч. серебряная монета.

Мн е - менее.

Мн ти, мни'ти - думать; предполагать; казаться.

Мни'й - меньший.

Мни'х - монах.

Мн гажды, мн жицею - часто; много раз.

Многобезслов сие - невежество.

Многобог тый - изобилующий во всем.

Многобол зненный - подъявший многие труды, подвиги, беды, страдания.

Многобори'мый - подвергаемый сильным искушениям, нападениям.

Многоб рный - тревожный.

Многог бзенный - весьма обильный.

Многог бо - многократно.

Многокл сный - колосистый.

Многомят щий - преисполненный суетою.

Многонар читый - весьма знаменитый.

Многообр зне - во многих видах; различно.

Многоор нный - многократно возделанный.

Многоочи'тый - имеющий множество глаз.

Многопл дие - плодоносие; многочадие.

Многопл тие - тучность.

Многопрел стный - исполненный прелестей и соблазнов.

Многосв тлый - радостный; торжественный.

Многосл зный - исполненный печали и горя.

Многосн дный - изобилующий многообразием пищи.

Многосуг бый - усугубленный; умноженный; усиленный.

Многос етний - совершенно пустой, бесполезный.

Многоув тливый - очень снисходительный.

Многоцел бный - подающий многие исцеления.

Многоч стне - много раз.

Многочуд сный - источающий многие чудеса; прославленный чудотворениями.

Многоязы'чный - состоящий из множества племен.

Молв - говор; ропот; слух; забота; волнение.

М лвити - заботиться; суетиться; волноваться; роптать.

М лие - моль.

Молниезр чный - напоминающий молнию.

Моч щийся к стен - пес.

М щи - нетленное тело угодника Божия.

Мр вий - муравей.

Мр з - мороз.

Мр жа - рыболовная сеть.

Муж тая - замужняя.

Муж тица - замужняя женщина.

Муженеиск сная - не познавшая мужа; не причастная браку.

М рин - эфиоп; арап; негр; чернокожий; дух тьмы; бес.

Муси'йский, мусики'йский - музыкальный.

Мусики'я - музыка.

Мш ла - взятка.

Мшелои'мство - корыстолюбие.

Мши'ца - мошка; мошкara.

Мыт рь - сборщик подати.

Мы'тница - таможня; дом или двор для сбора пошлин.

Мы'то - пошлина; сбор; налог.

Мы'ща - рука; плечо; сила.

Мясоп ст - последний день вкушения мясной пищи.

Мясоя'стие, мясо д - время, когда Устав разрешает вкушение мяса.

Мя'тва - мята.

Набдев ти - снабжать; наделять; хранить.

Наважд ти - научать; подстрекать.

Нав т - наговор; клевета; козни.

Навкли'р - хозяин корабля.

Навы́кнути - приучиться; привыкнуть.

Наготов ти - ходить без одежды.

Н гствовати - см. **Наготов ти**.

Находи́ти - внезапно постигнуть, случиться.

Назд ти - надстроить; укрепить; утвердить.

Назир ти - примечать; наблюдать.

Назн меновати - назначать; обозначать; осенять Крестом.

Наип че - особенно; преимущественно.

Наи́тие - нисшество; нашество; сошествие.

Наказ ние - иногда: учение.

Наляц ти - натянуть.

На м ле - (в, на) малое время; дешево.

Намаш ти - намазывать; втирать.

На мн зе - на долгое время; дорого.

На пак - наоборот; вопреки.

Нап ствуемый - находящийся в напасти.

Нап рсник - друг, доверенное лицо.

Напосл док - недавно.

Н рд - колосистое ароматическое растение.

Нареков нный - predetermined; predetermined; назначенный.

Нариц ти - называть.

Нар к - определенное или назначенное время.

Нар читый - особый; славный.

Наруг тия - насмеяться; пренебречь; опозорить.

Насм ртник - осужденный на смерть

Нас щный - настоящий; нынешний; существенный; необходимый.

На толи́це - в такое время; за такую цену, за столько.

Началозл бный - виновник зла.

Нач ток - начало; первый плод.

Начертав ти - изобразить.

Ная́сне - наружу; открыто.

Ная́ти - нанять.

Небл зненный - безопасный; непогрешимый.

Небл зный - непрельщаемый.

Небрещи́ - нерадеть; пренебрегать.

Невегл с - невежда; простак; неученый.

Нев ститель - снабжающий бедных невест приданым.

Невестоукраси́ти - украсить как невесту.

Невеч рний - непомрачаемый; светлый.

Невин вный - беспричинный; самобытный.

Невозбр нно - беспрепятственно.

Невозноси́тельно - смиренно.

Н гли - неужели; может быть; авось.

Нед ля - церковное название воскресного дня.

Недр млющий - неусыпный.

Н дристый - имеющий широкую грудь.

Н дро - нутро; утроба; грудь; внутренность; залив.

Нед г - болезнь.

Н же - нежели; чем.

Незави́стный - неиспорченный; невредимый; довольный; обильный.

Неиждив емый - не могущий быть истрачен или использован до конца.

Неизводи́мый - непрекращаемый.

Неизги́блемый - не подлежащий тлению или времени.

Неизреч нный - невыразимый.

Неискусобр чный - не испытавший брака.

Неискусом жная - не познавшая мужа.

Неиспы́тный - сокровенный; тайный.

Неи́стовно - с ожесточением; с яростью.

Неи́стовый - вышедший из себя; находящийся не в должном состоянии (ср. **Истый**).

Неиссл димый - непостижимый.

Неключи́мый - бесполезный; негодный.

Нек сненно - немедленно.

Не ктом - более не; еще не; уже не.

Нел стный - необманчивый; нелукавый.

Нел ть - нельзя.

Немож ние - болезнь; немощь; бессилие.

Нем кренно - по суху.

Немощств ющий - больной.

Необим нный - необъятный.

Не обин тия - поступать смело.

Необин яся - смело; дерзновенно.
Неоп льный - несгораемый.
Неопи'санне - изобразимо.
Неопредел нный - беспредельный.
Неор нный - непаханный; неводеланный; нетронутый.
Неотм тный - неотчужденный.
Непл ды, непл довь - бесплодная женщина.
Непод бный - непристойный.
Непор чны - название 17-й кафизмы псалма 118.
Непор чный - беспорочный; святой; чистый.
Непр вдовати - поступать нечестиво.
Непр здная - беременная.
Непревр тный - непременный; неизменяемый.
Непрел жно - неизменно; без изменения.
Непрем нный - неизменяемый.
Непреобори'мый - неодолимый; непобедимый.
Непщев ние - мнение; подлог; выдумка.
Непщев ти - думать; придумывать; считать.
Неразс дный - неразрушаемый.
Нереши'мый - несокрушимый; неразвязываемый.
Несед льное - см. **Акафист**.
Несл ный - несоленый.
Неслия'нне - неслитно.
Несм сне - не смешиваясь.
Нестар емый - вечный; неизменный.
Н сть - нет.
Нестоя'ние - непостоянство; смущение.
Несумн нный - несомненный; надежный; беспристрастный.
Нес щий - не имеющий бытия.
Нетл ние - неуничтожимость; вечность; несокрушимость.
Нетр бе - не нужно.
Нетр ный - непротертый; непроходимый.
Нетесном стно - удобовместительно.
Нетя'жестне - без труда.
Не - еще не.
Неудобоприя'тный - невместимый; непонятный; непостижимый.
Неуд бь - неудобно; трудно.

Неумы́тный - неподкупный (ср. **Мыто**).
Неч яние - неожиданность; беспечность.
Нея́сить - пеликан.
Ниж - тем более не...; ни даже...; и не...
Николи́же - никогда.
Ни ли́ - разве не? неужели? или не?
Ни́ц - вниз; лицом на землю.
Ни́щетный - нищенский; униженный; бедный.
Нов мврий - ноябрь.
Новин - новость.
Новозд нный - вновь построенный.
Новопросвещ нный - недавно крещеный.
Новосажд ние - почки; отпрыски
Но мврий - см. **Нов мврий**.
Ножни́ца - ножны.
Нощны́й вр н - филин; сова.
Н дитися - неволиться; принуждаться; достигаться с усилием.
Н дить - пытаться.
Н дма - насильно.
Н ждник - употребляющий усилие.
Ны́рище - развалины; руины; нежилое место.
Ню́ - ее.
Обав ние - ворожба; нашептывание; волхвование; колдовство.
Обав тель - обаятель; чародей; ворожея.
Обав ти - обаять; очаровывать; ворожить; колдовать;
заговаривать.
Об да - оболгание; оклеветание.
Обаж емый - оклеветаемый.
Обан десять - двенадцать.
Обап л(ы) - с обеих сторон; по обеим сторонам.
Об че - однако; впрочем; но.
Обвесели́ти - обрадовать.
Обвечеря́ти - ночевать; переночевать.
Обгляд ти - смотреть; оглядывать.
Обдерж ние - сдерживание; управление; стеснение; грусть;
впадение.

Обдеснор чный - человек, свободно владеющий как правой, так и левой рукой.

Обезвини'ти - остаться без наказания; не знать за собой вины.

Обезжи'лити - лишить сил, крепости.

Обезпл дствити - лишить плода, успеха.

Обезтли'ти - сделать нетленным.

Об сити - повесить на чем-либо.

Об т, обетов ние - обещание.

Обетш ти - придти в ветхость; состариться; сделаться негодным; ослабеть; сокрушиться.

Об щник - сообщник; товарищ.

Обжад ти - доносить; клеветать.

Обз рище - высокая башня для наблюдения за местностью.

Оби'дитель - обидчик.

Обим тель - собиратель винограда.

Обинов тия - колебаться; сомневаться; робеть; говорить непрямо, намеками.

Обинов ние - отступление.

Обит лице - жилище.

Оби'тель - гостиница.

Облаг ти - ублажать; говорить ласково.

Облагодати'ти - ниспослать благодать.

Облагоух ти - исполнить благовонием.

Облазни'ти - направить по ложному следу; ввести в заблуждение.

Облазни'тися - впасть в заблуждение.

бласть - власть; сила; господство.

Облачи'ти - одеть.

Облещи' - облечь; одеть; лечь вокруг; окружить; сделать привал; остановиться; остаться.

Облист ние - озарение; яркий свет.

Облист ти - осветить; озарить.

Облич ти - показывать чье-либо подлинное лицо; выказывать; обнаруживать.

Обложи'ти - окружить.

Обноществов ти - ночевать; препроводить ночь.

Об н щь - всю ночь.

Обож ти - обоготворять; чествовать как Бога; делать причастным Божественной благодати.

Оболг ти - обмануть.

Об н пол - по ту сторону; за.

Об чие - висок.

Обою'ду - по обе стороны; с обеих сторон.

Обр дованный - приветствованный.

Образов ти - изображать; приобретать образ.

Обращ ти - поворачивать; перевертывать; перемещать; вращать.

Обрести' - найти.

Обрет емый - находимый.

Обр тение - находка; открытие.

Обр к - плата за службу.

Обр чник - жених, помолвленный с невестой, но еще не вступивший с ней в брак.

бсолонь - против солнца.

Обстоя'ние - осада; беда; напасть.

Об шие - мочка у уха.

Обуя'ти - обезуметь; испортиться; обессилить.

Обьюр дити - обезуметь; поглупеть.

в - иной; один.

Ов мо - там; туда.

Ов н - баран.

во - или; либо.

Овогд - иногда.

Ово ду - с другой стороны; оттуда.

Огласи'ти - объявить всенародно; научить; просветить.

Оглохнов ние - глухота.

Огневи'ца - горячка.

Огнен сный - носимый в вихрях огня.

Огнел'ный - пылающий; горящий; палящий.

Огреб тия - удаляться; остерегаться.

Огуст ти - сгустить; сделать густым; свернуться (о молоке).

Одебел ти - растолстеть; огрубеть.

Одесн ю - справа; по правую руку.

Одеса'тствовати - выделять десятую часть.

Одиги'трия - путеводительница.

Одожди́ти - окропить; оросить; послать в виде дождя; в большом количестве.

др - постель; кровать.

Ожест ти - сделаться жестким; засохнуть.

Озим ние - зимовка.

Озлобл ние - несчастье; гнев.

Озлобля́ти - причинять несчастье; гневить; распалять гневом.

Озоб ти - пожирать.

Окаи́в ти - признавать отверженным.

Окаля́ти - пачкать; осквернять; марать.

Окаменя́ти - делать каменным.

Окая́нный - достойный проклятия; нечестивый; грешник.

Окая́нство - преступность; богоборчество; грех.

ко - глаз.

Оков нный - обложенный оковами.

Окорми́тель - кормчий; правитель.

Окормля́ти - направлять; руководить; править.

Окоявл нне - очевидно; откровенно.

Окр стовети - покрыться коростой.

крест - кругом; около.

Окриля́емый - ограждаемый крыльями.

ле - О!

Олови́на - любое хмельное питье, отличное от виноградного вина.

Олт рь - алтарь, жертвенник.

Оляден ти - зарости тернием, сорняками.

Омак ти - обливать.

Ом ты - полы; края одежды.

на - они (двое).

Он гр - дикий осел.

Он мо, он ду - там; туда.

нде - в ином месте; там.

нема - им (двоим).

н п л - противоположный берег.

нсица - такой-то.

Оп сно - осмотрительно; тщательно; осторожно; опасно.

Оплази́вый - любопытный; пустословный; лазутчик.

Опл знство - ухищрение; пустословие.

Опл т - ограда; забор; тын.

Ополч тия - готовиться к сражению.

Оправд ние - заповедь; устав; закон.

Опресн к - пресный хлеб, испеченный без использования дрожжей.

Ор ло - плуг; соха.

Ор нный - распаханный.

Ор тай - пахарь.

Ор ти - пахать.

Орг н - орган, музыкальный инструмент.

Ос нна - молитвенное восклицание у евреев-"спасение (от Бога)".

Ос лский - ослиный. **Ж рнов ос лский** - верхний большой жернов в мельнице, приводимый в движение ослом.

Осени'ти - покрыть тенью.

Оскл битися - усмехнуться; улыбнуться.

Оскорб ти - опечалиться; соскучиться.

Оск рд - топор.

Осл ба - облегчение; льгота.

Осля' - молодой осел.

Осми'ца - восемь.

Осмокт ти - обсосать; облизать.

Ост вिति - оставить; простить; позволить.

Остени'ти - огородить стеной, защитить.

Остр стший - обидающий.

Остр г - земляной вал.

Острупи'ти - поразить проказой.

Осуществов ти - осуществлять; давать бытие.

Осьмери'цею - восемь раз.

тай - тайно; скрытно.

Отверз ти - открывать; отворять.

Отвне ду - снаружи.

Отд ти - иногда: простить.

Отдо нное - грудной младенец.

Отдои'тися - вскормить грудью.

Отерп ти - делаться твердым (терпким); деревенеть; отвердевать; неметь.

От ити́ в п ть всея́ земли́ - умереть.

Отк сненно - наискось.

Откров ние - открытие; просветление; просвещение.

Отл г - ущерб; урон.

Отлож ние - отвержение; отступление.

Отмет тия - отрекаться; не признавать; отвергаться; отпадать.

Отм тный - отвергнутый; запрещенный.

Отн лиже - с тех пор как; с того времени как.

Отню́д - совершенно; отнюдь.

Отню́дуже, отоню́дуже - откуда; почему.

Отобою́ду - с той и с другой стороны.

Отон ду - с другой стороны.

Отпол - от половины; с середины.

Отр б(ие) - сор; мякина; кожура.

Отреби́ть - очистить; ошипать.

Отреш ти - отвязывать; освобождать.

Отреш тия - разлучаться.

Отр яти - отбрасывать; отвергать.

Отриц тия - отвергать; отметать.

Отрожд ние - возрождение.

трок - раб; служитель; мальчик до двенадцати лет; ученик;
воин.

Отрокови́ца - девица до двенадцати лет.

Отроч - дитя; младенец.

Отры́гнути - извергнуть.

Отрыгн ть сл во - произнести.

Отт ле - с того времени.

Отторг ти - открывать; отталкивать.

Оцежд ти - процеживать.

цет - уксус.

Отщетев ти - отнимать; удалять.

Отщети́ти - потерять; погубить.

Оч пие - ошейник.

Очес - очи, глаза.

Ошаяв тия - устраняться, удаляться.

шиб - хвост.

Ош юю - слева; по левую руку.

П вечерня, п вечерница - малая вечерня.
П волока - покрывало; чехол; пелена; покров.
П губа - гибель; моровая язва.
П жить - луг; нива; пастбище; поле; корм для скота.
П знокти (мн. ч.) - копыта; когти; ногти.
П ки - опять; еще; снова.
Пакибыти - духовное обновление.
П кости д яти - бить руками; ударять по щеке; оскорблять; вредить.
П костник - причинитель зла, вреда; болезнь; боль; жало.
П кость - гадость; нечистота; мерзость.
Пал та - дворец. **Иже в пал те с ть** - правительство.
Пал стра - место для соревнований.
Пали'телище - сильный огонь.
Пали'тельный - сожигающий.
П лица - трость; дубина; палка.
П личник - ликтор; телохранитель; полицейский пристав.
Памятозл бие - злопамятство.
Панфи'рь - пантера или лев.
П ра - пар; мгла; дым.
Параекклеси рх - кандиловжигатель; пономарь.
Пар клис - усердная молитва.
Пар клит - утешитель.
Парими'я - притча; чтения из Священного Писания на вечерне или царских часах.
Пари'ти - лететь; висеть в воздухе (подобно пару).
Пар сия - торжественное шествие; второе славное пришествие Господа нашего Иисуса Христа; торжественное архиерейское богослужение.
Пас мый - пасущийся; находящийся в ведении пастыря.
П ствити - пасти.
П ствуемый - имеющий пастыря.
П стися - согрешить (особенно против седьмой заповеди).
Пастыренач льник - начальник над пастырями.
П стырь - пастух.
Паучи'на - паутина.
П че - лучше; больше.

П че естеств - сверхъестественно.
П че сл ва - невыразимо.
П че ум - непостижимо.
П вк, п вг - хвойное дерево.
Педагог н - детородный член.
П кло - горючая сера, смола; неперестающий огонь.
Пентикост рий - название "Триоди цветной".
Пентик стия - Пятидесятница.
П няжник - меняла.
П нязь - мелкая монета.
П рвее - прежде; сперва; вначале; наперед.
Первоверх вный - первый из верховных.
Первовозлеж ние - возлежание, восседание на первых, почетных местах в собраниях.
Первонач ток - первородное животное или первоснятый плод.
Первостоя'тель - первенствующий священнослужитель.
Перн тый - имеющий перья.
П рси (мн. ч.) - грудь; передняя часть тела.
П рст - палец.
П рст возложи'ти на уст - замолчать.
П рстный - земляной; сделанный из земли.
Перстосозд нный - сотворенный из персти.
П рсть - прах; земля; пыль.
Песноп ти - прославлять в песнях.
Песносл вити - см. **Песнопети**.
П стовати - нянчить; воспитывать.
Пестр тный - разноцветный; нарядный.
П стун - воспитатель; педагог; дядька.
П тель - петух.
Петлоглаш ние - пение петуха; раннее утро; время от 12 до 3 часов ночи, по народному счету времени у иудеев.
Печ ловати (ся) - сетовать, тужить; печалиться.
Печ ловник - опекун.
Печ тствовати - запечатывать; утверждать; сокрывать.
Печ ть - перстень.
Пешеш ствовати - идти пешком.
Пещи'ся - заботиться; иметь попечение.

Пи́вный - то, что можно выпить.

Пи́во - питье; напиток.

Пиг н - рута, трава.

Пи́ра - сума; котомка.

Пи́рга - башня; столп.

Пис ло - остроконечная трость для писания на воощаной дощечке.

Пис ние ст вильное - ставленная грамота, даваемая архиереем новопосвященному пресвитеру или диакону.

Писк ти - играть на свирели.

Пи́смя - буква; графический знак; буквальный смысл.

Пистики́я - чистый; беспримесный.

Пит нный - возлелеянный; выращенный в неге.

Пит мый - откормленный; дебелый.

Пи́щный - содержащий обильную пищу; питательный.

Пия́нство - пьянство.

Пл вы - нивы.

Пл вый - зрелый; спелый, соломенного цвета.

Пл т - лоскут; заплатка.

Плещани́ца - погребальные пелены; покрывало; полотно; плащ.

Пл вел - сорняк; негодная трава.

Пл жити - ползать на чреве; пресмыкаться.

Пл жущий - пресмыкающийся.

Плени́ца - косичка; цепочка; ожерелье; корзина; цепь; оковы; узы.

Плеск ти - бить в ладоши; аплодировать.

Плесн - стопа; ступня.

Плесни́ца - обувь типа сандалий.

Плещи́ - плечи.

Пл щущий - ударяющий в ладоши.

Пли́нфа - кирпич.

Плинфод лание - обжигание кирпичей.

Пли́щ - крик; шум.

Пл дствовати - приносить плоды.

Пл д уст н - слово; голос.

Пл д чр ва - ребенок; дети.

Плотолю́бие - забота о теле.

Пл тски - плотью; телесно.

Плотски́й - плотский; чувственный; телесный.

Пл ть - тело; человек; немощь или слабость человека; страсть.

Плюнов ние - слюна.

Пляс лище - балаган.

Пляси́ца, плясави́ца - танцовщица; актриса.

Победи́тельно - торжественно; победоносно.

Побол ти - тужить; сожалеть.

Поб рник - защитник.

Пов пленный - покрашенный; побеленный.

Пов ргнути - бросить; опрокинуть.

П весть - рассказ.

Пови́ти - принять роды или обвить пеленами.

Пов и - см. **Укр й**.

Поглуми́тися - рассуждать; размышлять; подумать.

Подви́гнуться - трепетать; двинуться.

Подвиз ти - побуждать; поощрять.

Подвиз тися - совершать подвиги; трудиться.

Подв и - косяки дверей.

Подник ти - наклоняться; нагибаться.

Под битися - напоминать что-либо.

Под бник - подражатель.

Подобозр чен - внешне похожий.

Подточи́лие - сосуд для собирания выжатого сока.

Подъяр мник - находящийся под ярмом (например, осел).

Подъяр мничий - принадлежащий подъяремнику.

Поели́ку - поскольку; потому что; так как; насколько.

Поели́ку ще - сколько бы ни.

Пожр ти - принести в жертву.

П зде - поздно; не рано.

Позоб ти - склевать.

Поз рище, поз р - многолюдное зрелище.

Поим ти - брать.

Полм - пополам; надвое.

Польски́й - полевой.

Помав ти, поман ти - делать знаки; изъясняться без слов.

Пом ле - вскоре; немного погодя.

Пом ты - скрижали на мантиях архиерейских.
Помет ти - мести; выметати; бросать.
Помиз ти - мигать.
Пон - хотя; по крайней мере; так как.
Пон же - потому что; так как.
Пон с, понош ние - позор; бесславление.
П нт - море; большое озеро.
Поня'ва, поня'вица - полотенце.
Пооблещи'ся - надеть сверху другую одежду.
Поостри'ти - наточить.
Поползн тися - поскользнуться; совратиться; соблазниться.
П прище - мера длины, равная тысяче шагов или суточному переходу.
Порев тися - порываться; стремиться; двигаться.
Пореч ние - обвинение; жалоба; упрек; попрек.
Пореци' - обвинить; укорить; осудить.
Поруг ние - бесчестие; поношение; воспаление; язва.
Поруг ти - обесчестить.
Порфи'ра - см. **Багряни'ца**.
П рча - яд; отравя.
Поря'ду - по порядку.
П скороу - скоро; бегло; без пения (о службе).
Последи' - затем; в конце концов.
Посл дний - остальной; конечный; окончательный.
Посл дование - изложение молитвословий только одного рода, т. е. или изменяемых, или неизменяемых.
Посл довати - исследовать; следовать.
Посл шествовати - свидетельствовать; давать показания.
П солонь - по-солнечному; как солнце; от востока на запад.
Посп шествовати - помогать; пособлять.
Посп шник - пособник; помощник.
Посред - посередине.
Поставл ние - посвящение в сан.
П стриг - пострижение в монашество.
Посупл ние - наклонение головы в печали; печаль; грусть; сетование.
Посяг ти - вступать в брак.

Потв рник - угодник; льстец; чародей; колдун.

Потв ры - чародейство; колдовство.

Поткн тия - споткнуться.

Потр ба - потребность; необходимость; случай.

Потр бник - блин; лепешка.

Потщи́тия - поспешить; постараться.

Поусти́тель - подстрекатель.

Поущ ти - поощрять; побуждать; наставлять; поучать.

Похотствов ти - иметь вожеление, похоть.

Почерп ло - бадья; кошель; ведро.

Почин тия - начинаться.

Почи́ти - успокоиться.

Поя́ти - взять.

Пр вый - прямой; истинный; правильный; праведный.

Пр г - порог.

Праздносл вие - пустой; вздорный разговор.

Пр здный, пр зден - беспредельный; ленивый; пустой; незанятый.

Пр ти - попирать; давить.

Превзя́тия - превознести; возгордиться.

Превит ти - странствовать.

Превозвы́шенное ко - высокоумие; гордость.

Преврати́ти - изменить; поворотить; разрушить.

Превр менный - предвечный, существовавший до начала времени.

Предвыгр ти - предвозвестить радостью.

Предвозгласи́ти - начать пение; предвозвестить.

Предгр дие - пригород; оплот; защита; ограда.

Преддв рие - передний, внешний двор в восточном доме.

Предзакл тия - прежде других вкусить смерть, принести себя в жертву.

Преди́ - впереди.

Предитещи́ - бежать впереди.

Предлож ние - жертвенник; то месте в алтаре, где стоит жертвенник и хранятся священные сосуды.

Предначин тельный псалом - название псалма 103, поскольку им начинается вечерня.

Пр дний - первый; вящий; изящный; старший.

Предпря́да - см. **Багряни́ца, Порфира**.

Предст тельство - ходатайство; заступничество; усердная молитва.

Предст лние - укрепление.

Предстоя́тель - настоятель.

Предт ча, предит ча - идущий или бегущий впереди.

Предуст вिति - предназначить.

Предуср сти - встретить заранее.

Предув дети - предвидеть; знать заранее.

Предъявл нне - предображая.

През рливый - гордый; надменный.

Преизбы́точествовати - быть довольну; жить в изобилии.

Преи́злиха - сильно; очень; жестоко.

Преим ние - преимущество; превосходство.

Преиспещр нный - разукрашенный.

Преисп дний - самый низкий.

Преисп дняя - см. **Ад**.

Преи́тие - превосхождение.

Прелаг ти пред лы - портить межи; нарушать границы.

Пр лесть - обман.

Прелюбы́ - прелюбодеяние.

Прем дрость - высшее знание; мудрость.

Прен чальный - доначальный; превышающий всякое начало.

Преогорчи́ти - противиться; быть непокорным; упрячиться.

Преод ян - обильно украшен.

Преоруж нный - слишком вооруженный; гордый.

Препир ти - опровергать; отражать; отбивать; одолевать; увещевать.

Препод бие - святость.

Преполов ние - половина; середина.

Преполови́ти - переполовинить; разделить пополам; пройти половину пути.

Преп на - препятствие.

Препоя́сатися - подпоясаться; приготовиться к чему-либо.

Препр тельный - спорный; убедительный.

Препр стый - неученый; невежда.

Препя'ти - остановить.

Пререк емый - спорный.

Пререк ти - прекословить; говорить наперекор; перечить.

Пресец ющий - пересекающий; перерубающий.

Преслуш ние - неповиновение.

Пресмык ться - ползти по земле.

Преспев ти - иметь успех.

Прест вить - переставить; переместить; переселить в вечность.

Прест ли - один из чинов ангельских.

Прес щественный - предвечный; исконный.

Прес щный - сверхъестественный.

Пр тия - спорить; тягаться.

Прети'ти - запрещать; скорбеть; смущаться.

Преткнов ние - помеха; соблазн; задержка; остановка.

Прет р - претория, резиденция представителя римской власти в Иерусалиме.

Претык ние - см. **Преткнов ние**.

Прещ ти - грозить; устрашать.

Прещ ние - угроза; страх; запрет.

Приб жище - убежище; приют; покров; спасение.

Привед ние - доступ.

Привещев ти - приветствовать.

Привлещи' - притащить; позвать; призвать.

Приврем нный - временный; непостоянный.

Придев ти - прицеплять; приближаться; подносить.

Прид л - небольшая церковь, пристроенная к главному храму.

Прид лати - прирастить; увеличить; принести.

Прид яти - подносить; приносить.

Призр ти - милостиво посмотреть; принять; приютить.

Прииждив ти - расходовать; издерживать.

Прии'скренне - точно так же; равно; точь-в-точь.

Прикрыв ние - прикрытие; предлог; выдуманная причина для сокрытия чего-либо.

При'куп - барыш; прибыль.

Прикупов ние - купечество; торговля.

Прил г - приложение; желание сделать зло; злоба; клевета.

Прилож ние - заплатка; лоскут.

Примет ти - прибрасывать; отдавать; уступать.
Примет тия - припадать; отдаваться; лежать у порога.
Примеш тия - присоединяться.
Прини́кнуги - пригнуться; наклониться; припасть; проникнуть.
Приобря́ща - польза; плод; корысть.
Прирази́тися - напасть; удариться.
Прирев ние - устремление.
Пририст ти - подбегать.
Прири́щущий - подбегающий.
Присвя́нути - завянуть; засохнуть.
Присед ние - угнетение; окружение.
Присед ти - находиться около чего-либо; замышлять зло; нападать.
При́сно - непрестанно; всегда.
Присножив тный - всегда живущий.
Приснос щий - вечный; всегдашний.
Приснос щный - всегда существующий.
Приснотек щий - неиссякаемый.
При́сный - родной; близкий.
Приставл ние - заплатка; назначение; управление; присмотр.
Прист нище - приют; убежище; пристань.
Прист ти - прибегнуть; подбежать.
Пристр шен - испуган.
Притв р - вход в храм.
При́тельный - спорный.
При́тча - иносказание; загадка.
Причасти́тися - стать участником.
Прич стник - участник.
Пришл ц - приезжий; пришелец.
Прия́тилище - вместилище; поместилище; хранилище.
Проб вити - продолжить; протянуть.
Прод рзивый - дерзкий.
Прозяб ние - произрастание; росток.
Прозя́бнути - расцвести; вырасти; произрастить.
Произни́кнуги - произойти; вырасти.
Проли́тися стоп м - поскользнуться; иносказательно - согрешить.

Пронареши́ - предсказать; предназначить.

Прони́кнути - вырасти; процвести.

Пронич ние - племя; род; стебель; росток.

Пропов дати - учить; провозглашать; проповедовать.

Прореши́ - предсказать.

Прор кованный - предсказанный; предвозвещенный.

Пророковещ тельный - говоримый пророком.

Прор чествовати - посвящать; рукополагать.

Просажд тия - разрываться.

Просвети́тельный - светлый; просвещающий.

Просвети́ти лиц - весело или милостивно взглянуть.

Проскомис ти - совершать проскомидию.

Просл тие - притча; пословица; осмеяние.

Пр стый - стоящий прямо; прямой; чистый; несмешанный.

Просты́ня - сострадание.

Просяд ти - разрываться; разваливаться; трескаться.

Протерз тия - прорываться.

Противозр ти - смотреть прямо.

Проти́ву, пря́мо - против; напротив.

Проув дети - узнать заранее; предвидеть.

Проя́вление - явно.

Пругл - силок; петля; сеть.

Пр дный - неровный; каменистый.

Пруж тия - сопротивляться (отсюда - пружина); биться в припадке.

Пр жие - см. **Акри́ды**.

Пря́ - спор; тяжба; беспорядок.

Пря́жмо - жареная пища.

Пря́мный - находящийся напротив.

Пусти́ти - отпустить; развестись.

Пусты́ня - уединенное, малообитаемое место.

П стыня - монастырь, расположенный вдалеке от населенных мест.

Путесотвори́ти - сохранять в пути; проложить дорогу.

П ты - узы; кандалы; цепи; оковы.

Пучи́на - водоворот; море.

Пучинор дный - морской; родившийся в море.

Пущени́ца - разведенная с мужем женщина.

Птицеволхвов ние - суеверие, состоящее в гадании по полету птиц или по их внутренностям.

Пя́дь, пя́день - мера длины, равная трем дланям, а каждая длань равна четырем перстам, а перст равен четырем граням или зернам.

Пя́сть - кулак.

Пят к - пятница.

Р бий - рабский.

Раб та - рабство.

Раб тен - покорен; поработен.

Равви́, раввуни́ - учитель.

Равно нгельно - подобно Ангелам.

Равноап стольный - сравниваемый с апостолами.

Равнод шный, равнодуш вный - единомудушный; имеющий одинаковое усердие.

Равноч стный - достойный равного почитания.

Р дованный - радостный.

Р доватися - радоваться; наслаждаться.

Р дощи - радости (мн. ч.); веселье.

Р дуйся - здравствуй; прощай.

Раждеж ние - горение; воспламенение.

Разбот ти - растолстеть; разбухнуть.

Р зве - кроме.

Разв т - мятеж; заговор.

Развр т - волнение; возмущение.

Разгб нный - разогнутый.

Разгн тие - разгибание; раскрытие книги.

Разд лие - долина.

Разжиз ти - разжигать; раскалять; расплавлять.

Размы́слити - усомниться; задуматься; остановиться.

Р знство - различие.

Разреши́ти - развязать; освободить.

Разсл бленный - паралитик.

Р зум - ум; познание; разумение.

Разум ти т лом - почувствовать.

Рак - евр. дурак; пустой человек.

Р ка - гробница; ковчег с мощами святого угодника Божия.
Р ло - соха; плуг.
Р мо - плечо.
Р мена - плечи.
Расплощ тия - развертываться.
Распростир ти - расстеливать; разворачивать.
Расп дити - распугать; разогнать; рассеять.
Расп тие - перекресток.
Р ст - росток.
Растерз ти - разорвать.
Растни'ти - рассечь.
Расточ ти - рассеивать; рассыпать; проматывать; беспутно проживать.
Растр нный - перепиленный.
Расчини'ти - расположить по порядку.
Р тай - воин.
Р товати - воевать; сражаться; отстаивать.
Р товище - древко копья.
Р ть - война; воинство.
Рачи'тель - попечитель; любитель.
Рачи'тельный - заботливый; достойный заботы.
Рв ние, р вность - ярость; страстное желание; страсть.
Р бра с верова - северный склон горы Сион.
Ревнов ти - завидовать.
Р к - ты, он сказал.
Рекл - сказала.
Рек мый - прозываемый.
Рек х - я сказал.
Р пие - репейник; колючее растение.
Р сно - ресницы; глаз.
Реснот - действительность; истина.
Р ть - ссора; спор.
Рещи' - сказать; говорить.
Р яти - отталкивать; отбрасывать.
Ри'за - одежда; священное облачение.
Ри'зница - помещение для сохранения риз.

Ри́зничий - начальник над ризницей; хранитель церковной утвари.

Рист лице - стадион; цирк.

Рист ти - рыскать; бегать.

Р г - рок; иносказательно: сила; власть; защита.

Р д - происхождение; племя; поколение.

Родост ма - розовая вода, которой по обычаю в праздник Воздвижения производят омовение Честного и Животворящего Креста Господня при его воздвизании.

Р жаны́й - роговой; напоминающий рог.

Рож ц - сладкий стручок.

Розг - молодая ветвь; побег; отпрыск.

Росод тельный - росоносный; дающий росу.

Р та - божба; клятва.

Роти́тель - клятвопреступник.

Роти́тися - клясться; божиться.

Руг тия - насмехаться.

Рукопис ние - список; письмо; письменный договор; свиток; расписка; обязательство.

Рукоя́ть - горсть; охапка.

Рун - шерсть; овчина.

Р чка - сосуд.

Рц м - скажем (повел. наклонение).

Рцы́ - скажи.

Рыб рь - рыбак.

Ря́сно - ожерелье; подвески.

Самви́к - музыкальный инструмент.

Самови́дец - очевидец.

Самогл сная стихи́ра - имеющая свой особый распев.

Самоох тие - по собственному желанию.

Самопод бен - стихира, имеющая свой особый распев.

Самочи́ние - бесчиние; беспорядок.

С та - мера сыпучих тел.

Сбод ти - пронзить; заколоть.

Св ра - ссора; брань.

Свари́тися - ссориться.

Св дети - ведать; знать.

Свети́льничное - начало вечерни.
Светлопозлащ н - великолепно украшен.
Св тлость - светящаяся красота.
Светоз рный - озаряющий светом.
Светоли́тие - сияние.
Светонач льник - создатель светил.
Светон сец - несущий свет.
Свечеря́ти - совместно с кем-либо участвовать в пиру.
Свид ние - наставление; приказание.
Свирепо стие - необузданность языка.
Сви́ток - сверток; рукопись, намотанная на палочку.
Связ ние зл та - впрядение золотых нитей.
Свя́зень - узник; невольник.
Святи́лище - алтарь; храм.
Святи́тель - архиерей; епископ.
Святот тство - похищение священных вещей.
Свя́тцы - месяцеслов (книга, содержащая имена святых, расположенных по дням года); икона "Всех святых".
Священнотай́ник - посвященный в Божественные тайны.
С - вот.
Седмери́цею - семикратно.
Седми́ца - семь дней, которые в современном языке принято называть "неделя".
Седми́чный - относящийся к любому из дней седмицы, кроме Нед ли (воскресного дня); будничный.
Секи́ра - топор.
Секр ты - недавно; только что.
Секр тый - свежий; новый.
С лный - полевой; дикий.
Сел - поле.
Семид л - мелкая пшеничная мука; крупчатка.
С мо - сюда.
С мя - семя; потомки; род.
Сеннопис ние - неясное изображение.
С нь - тень; покров над престолом.
Септ мврий - сентябрь.
Серпови́дец - наименование святого пророка Захарии.

С рядь - монашеское рукоделие; пряжа.

С ть - западня.

С чиво - см. **Секи'ра**.

Сигкли'т (читается "синклит") - собрание, сенат.

Си'есть - то есть.

Сик рий - убийца; разбойник.

Сикели'я - о. Сицилия.

Сик р - хмельной напиток, изготовленный не из винограда.

Си'лы - название одного из чинов ангельских; иногда значит чудеса.

Синакс рий - сокращенное изложение житий святых или праздников.

Синедри н - верховное судилище у иудеев.

Си'нфрог - сопрестолie, т. е. скамьи по обе стороны горнего места для сидения сослужащих архиерею священников.

Си'речь - то есть; именно.

Си'рини - (в Ис. 13, 21) - страусы; сирены.

Си'рт - отмель; мель.

Си'рый - сиротливый; одинокий; беспомощный; бедный.

Си'це - так; таким образом.

Сицевы'й - такой; таковой.

Скв рна - нечистота; грязь; порок.

Сквоз - сквозь; через.

Ски'мен - молодой лев; львенок.

Ски'ния - палатка; шатер.

Скинотв рец - делатель палаток.

Ски'т - маленький монастырь.

Скл битися - улыбаться, усмехаться.

Скни'па - вошь.

Ск вник - соучастник; сообщник.

Скокт ние - щекотание; подстрекательство.

Ск пчий - скопческий.

Скорот ча - скороход; гонец.

Скорпи'я - скорпион.

Скр ния - висок.

Скриж ль - доска; таблица.

Скуд ль - глина; то, что сделано из глины; кувшин; черепица.

Скуд льник - горшечник.
Ск дный - бедный; тощий.
Скур ты - маски; личины.
Сл вник - молитвословие, положенное по уставу после "Славы".
Славосл вие - прославление.
Сладков нный - благоуханный.
Сладкогл сие - стройное пение.
Сладкоп ние - тихое, умильное пение.
Сл на - гололедица; мороз; ледник; замерзший иней.
Сл ность - соленая морская вода; солончак, т. е. сухая, пропитанная солью земля; гололед.
Сластотв рный - обольщающий плотскими удовольствиями.
Сликовствов ти - совместно играть; веселиться.
Слов сный - разумный.
Словополож ние - договор; условия.
Сложи́ться - уговориться; определить.
Слот - ненастье; дурная погода.
Сл х - слава; народная молва.
Сляки́й, слуки́й - согнутый; скорченный; горбатый.
Сляц ти - сгибать; горбить.
Смар гд - изумруд.
Смежи́ти - сблизить; соединять края, межи; закрывать.
См рчие - кедр.
Смеси́ться - перемещаться; совокупиться плотски.
Смиря́ти - унижать.
См ква - плод фигового дерева.
Смотр ние - промысел; попечение; забота.
Смясти́ - привести в смятение; встревожить.
Снабдев ти - сберегать; сохранять.
Снед ти - съедать; разорять; сокрушать.
Сн дь - пища.
Сним тия - сходиться; собираться.
Снисхожд ние - снисхождение.
Сни́ться - вступить в брак; сойтись.
Сн ждею - поневоле; насильно; по принуждению.
Соб сити - вместе повесить.
Соблюд ние - точное исполнение; темница.

С соблю д нием - видимым образом; явно.
Сов т - совет; решение; определение.
Сов тный - рассудительный.
Совлачи'ти - разоблачить; снять.
Совлеч ние - раздевание.
Совлещи'ся - раздеться.
Совозвести' - возвести вместе с собой.
Совоздых ти - печалиться вместе.
Совопрош тия - беседовать; состязаться в споре.
Совоспит нный - воспитанный совместно с кем-либо.
Согл сно - единодушно.
Согляд тай - разведчик; шпион.
Согляд ти - рассматривать; наблюдать; разведывать.
Согражд ти - сооружать; строить.
Содев тия - сделаться.
Сод лование - дело; превращение.
Сод тель - творец.
Сод тельный - творческий.
Сокр вице - потаенное место; задняя комната; хранилище; клад; драгоценность; погреб.
Сокр виществовати - собирать сокровища.
Сокруш ние - уничтожение.
Сокруш ние с рдца - раскаяние.
Соли'ло - солонка; чаша; блюдо.
С ние - сон; сновидение.
С нм - собрание; множество.
С нмище - синагога.
Соп ль - свирель, дудка.
Соп ти - играть на дудке.
Соп ц - сопельщик-музыкант, играющий на сопели, флейте (при похоронах у иудеев).
Сопр тия - ссориться; тягаться.
Соприбыв ти - увеличиваться.
Соприснос щный - совместно существующий в вечности.
Сопряг ти - соединять браком.
Сороко стие - пшеница, вино, фимиам, свечи и пр., приносимые в церковь на 40 дней поминовения усопших христиан.

Соск ние - шнурок; веревочка.

Соск ный - витой; крученный

Соскутов ти - спеленать; окутать.

Состреля'ти - поразить стрелой.

Сосудохрани'тельница - помещение для сохранения церковной утвари.

Сос ды см ртные - орудия смерти.

Сосцы' - иногда иносказательно так называются водные источники.

С тница - сотня; пение "Господи, помилуй" сто раз при воздвижении Честнаго Креста Господня.

С тово т ло - мед.

Со з - союз; связь.

Сочета в тия - вступать в союз, в брак.

Сочи'во - чечевица; вареная пшеница с медом.

Сочин ние - составление; собрание.

Спекул тор - телохранитель.

Спи'ра - отряд; рота; полк.

Спл вати - сопутствовать в плавании.

Спобол ти - вместе печалиться; тужить.

Спобор ть - вместе воевать.

Сп д - ряд; куча; отдел.

Сп на - препятствие.

Спосл шествовати - свидетельствовать; подтверждать.

Спосп шник - помощник.

Сп стник - вместе постящийся.

Спострад ти - вместе страдать.

Спою'щий - вместе или одновременно поющий.

Спротяж нный - продолжительный.

Сп д - сосуд; ведро; мера сыпучих тел; крышка; плита.

Спя'ти - низвергнуть; опрокинуть

Срамосл вие - сквернословие.

Ср сленный - сросшийся.

Срачи'ца - сорочка; рубаха.

Ср бреник - серебряная монета.

Сребропозл щенный - позолоченный по серебру.

Средогр дие - перегородка; простенок; преграда.

Средост ние - перегородка; средняя стена.

Ср тение - встреча.

Срист тия - стекаться; сбегаться.

Сря'щь - неприятная встреча; нападение; зараза; мор; гаданье; приметы.

Ст вленник - человек, подготовляемый к посвящению в духовный сан.

Ст дия - мера длины, равная 100-125 шагам.

Стаи'нник - сопричастный с кем-либо одной тайне.

Ст кти - благовонный сок.

Ст мна - сосуд; ведро; кувшин.

Ст рей - начальник; старший.

Стати'р - серебряная или золотая монета.

Статия' - глава; подраздел.

Стегн - верхняя половина ноги; бедро; ляжка.

Стезя' - тропинка; дорожка.

Ст нь, с нь - тень; отражение; образ.

Степ ни - ступени.

Ст рти - стереть; разрушить.

Стихи'ра - песнопение.

Сти'х нач лу - первый **возгл с** священника при богослужении общественном или частном.

Стихологис ти - петь избранные стихи из Псалтири при богослужении.

Стихол гия - чтение или пение Псалтири.

Стихосл вити - см. **Стихологис ти**.

Стиц тия - стекаться; сходиться.

Скля'ница - стакан.

Скля'ный - стеклянный.

Ст лп - башня; крепость.

Столпостен - башня; крепость.

Стом х - желудок.

Стоп - ступня.

Стори'цею - во сто раз.

Ст гна - улица, дорога.

Страд льчество - мученичество.

Стр жа - караул; охрана; мера времени для ночи.

Страннол пный - необычный.
Стр нный - сторонний; чужой; прохожий; необычайный.
Стр нь - напротив; против.
Стр сть - страдание; страсть; душевный порыв.
Страти'г - военачальник.
Стратил т - военачальник; воевода.
Страхов ние - угроза; страх; ужас.
Стрек ло - спица; палочка с колючкой для управления скотом.
Стрещи' - стеречь.
Стрищи' - стричь; подстригать.
Стр потный - кривой; извилистый; строптивый; упрямый; злой.
Стры'ти - стереть; сокрушить.
Ст д - стыд; срам.
Студен ц - колодец; родник; источник.
Ст день - холод; стужа; мороз.
Стуж емый - беспокоимый.
Стуж ние - стеснение; гонение; досаждение.
Стуж ти - докучать; надоедать; теснить.
Стуж тия - скорбеть; печалиться.
Ст жный - тревожный.
Стя'гнути - обвязать; собрать; исцелить.
Стяз тия - спорить; препираться.
Суг бый - двойной; удвоенный; увеличенный; усиленный.
Суд рь - плат; пелена.
Суди'ще - суд; приговор.
Суем дренный - софистический; пустословный.
Суесл в - пустослов.
Сует - пустота; ничтожность; мелочность; бессмысленность.
Су тие - суетность; суета.
С лица - копье; кинжал; кортик.
Супост т - противник; враг.
Супроти'вный - противник.
Супр г - пара; чета.
Супря' - спор; тяжба.
С ровый - зеленый; свежий; сырой.
Сх дник - лазутчик; разведчик; шпион.
Счинеv ти - соединять.

Сынополож ние - усыновление.

Т же - потом; затем.

Т й - тайно; скрытно.

Таи'нник - посвященный в чьи-либо тайны.

Тайнояд ние - тайное воздержание от пищи в пост.

Т ити - скрывать.

Т ко - так.

Т кожде - равно; также.

Тал нт - древнегреч. мера веса и монета.

Т мо - там; туда.

Т ртар - см. **Ад**.

Тата р - ремень для привешивания языка к колоколу; кожаный ремень, носимый монашествующими.

Т ть - вор.

Татьб - кража; воровство.

Тафт - тонкая шелковая материя.

Т цы - таковы.

Т че - для того; также; тогда.

Тв рь - творение; создание; произведение.

Тверды'ня - крепость; цитадель; тюрьма.

Тв рдь - основание; видимый небосклон, принимаемый глазом за твердую сферу, купол небес.

Тв ржа - см. **Тверды'ня**.

Тезоимени'тство - одноименность; именины; день Ангела.

Тект н - плотник; столяр.

Тел ц - теленок; бычок.

Т мже, т мже бо - поэтому; следовательно; итак.

Т мник - начальник над десятью тысячами человек.

Темнозр чный - черный.

Темнонеи'стовство - мракобесие; непросвещенность.

Тереви'нф - дубрава; чаща; лес; большое ветвистое дерево с густой листвой.

Т рние - терновник; колючее растение.

Тернон сный - плодоносящий терние; иносказательно: не имеющий добрых дел.

Т рпкий - кислый; вяжущий; суровый.

Тесни'на - узкий проход.

Теснот - беда; напасть.
Тетив - туго натянутая веревка.
Тещи' - быстро идти.
Тещи'ти - источать; испускать.
Тим ние - болото; топь; тина.
Тимп н - литавра; бубен.
Тимп нница - девушка, играющая на тимпане.
Ти'рон - молодой воин, солдат.
Ти'тло - надпись; ярлык; знак для сокращения слова.
Тихообр зно - спокойно; кротко.
Тл ние, тля' - гниение; уничтожение; разрушение.
Тл ти - растлевать; гнить; разрушаться.
Тли'ти - повреждать; губить.
Тм - темнота; мрак; десять тысяч.
Тоб лец - мешок; котомка; сумка.
Т к - течение.
Т кмо - только.
Толи'ко - столько.
Т лк - толкование; учение; особое мнение.
Толк вник - переводчик; истолкователь.
Толк вый - объясняющий; содержащий объяснения.
Толм ч - переводчик.
Т ль - столько.
Томи'тель - мучитель.
Томи'ти - мучить; пытаться.
Томл ние - мучение; пытка.
Топ зий - топаз.
Т ржище - площадь; рынок.
Т ржник - меняла; торговец.
Т рчанный - растерзанный.
Точи'ло - пресс для выжимания виноградного сока.
Т чию - только.
Т щно - усердно; точно.
Трап за - стол; кушание; столовая, трапезная; святой престол.
Тр бе - потребно; надобно.
Тр бище - жертвенник; языческий храм.
Треблаж нный - весьма блаженный.

Тр бование - нужда; потребность.

Тр бовати - нуждаться; иметь потребность.

Трег бо - трояко; трижды.

Трекр вник - третий этаж.

Тр сна - украшение на одежде.

Трети́цею - трижды; в третий раз.

Три́девять - двадцать семь.

Трисия́нный - светящий от трех Светил.

Трист т - военачальник.

Три́щи - трижды.

Троп рь - краткое песнопение, выражающее характеристику праздника или события в жизни святого.

Тр сть - тростник (использовавшийся в качестве пишущего инструмента).

Тр д - болезнь; недуг.

Тружд тися - трудиться; затрудняться.

Тр с - землетрясение.

Тры́ти - тереть; омывать.

Т - тут; там; здесь.

Туг - скорбь.

Т к - жир; сало; богатство; пресыщение.

Т л - колчан для стрел.

Т не - напрасно; даром; впустую.

Тунеги́блемый - истрачиваемый б^онапрасну.

Тщ ние - усердие; старание.

Тщ тися - стараться; спешить.

Тщет - урон; вред; убыток.

Тщи́й - пустой; бесполезный; неудовлетворенный.

Тягот - тяжесть; обременение.

Тяж ние - работа; дело; пашня; поле.

Тяж тель - работник.

Тяж ти - работать.

Тяжкос рдый - бесчувственный.

У - еще; **не** - еще не.

У́бо - а; же; вот; хотя; почему; поистине; подлинно.

Убр с - плат; полотенце.

Убуди́тися - пробудиться; очнуться.

Ув дети - узнать.
Ув т - увещание.
Увяз ние - возложение на голову венца.
Увя'сло - головная повязка.
Угл бнути - тонуть; погружаться; погрязать.
Угобзи'ти - обогатить, одарить.
Угонзн ти - убежать; ускользнуть; уйти.
Угот ватися - приготовиться.
Угры'знути - укусить зубами.
У'д - телесный член.
Уд ва - веревка.
У'дица - удочка.
Уд бие - удобнее.
Удобостр стие - склонность к угождению страстям.
Удобр ние - украшение.
Удобри'ти - наполнить; украсить.
Уд бь - легко; удобно.
Удовли'тися - удовлетвориться.
Уд лие, уд ль, юд ль - долина.
Удруч ти - утомлять; оскорблять.
У'же - веревка; цепь; узы.
У'жик - см. **Южик**.
Узи'лище - тюрьма.
Укор ние - бесславие; бесчестие.
Укр й - повязка; пелена.
Укр п - теплота, т. е. горячая вода, вливаемая во святой потир на Литургии.
Укр х - ломоть; кусок.
Улучи'ти - застать; найти; получить.
Умаш ти - намазывать; натирать.
Ум т - помет; кал; сор.
Умовр дие - безумие.
Ум чити - укротить.
У'не - лучше.
Унзн ти - воткнуть; вонзить.
У'нше - лучше; полезнее.
Упит нная - откормленные животные.

Упов ние - твердая надежда.
Упраздни́ти - уничтожить; отменить; исчезнуть.
Ур нити - встать рано утром.
Ур к - урок; подать; оброк.
Усекнов ние - отсечение.
Усеря́зь - серьга.
Усм - выделанная кожа.
Усм рь - кожевенник; скорняк.
Усм н - кожаный.
Уст - рот; губы; речь.
Устрани́ти - лишить; избежать; устранить.
Устуди́ти - охладить; остудить.
Усыри́ти - сделать сырым, твердым, мокрым.
У́тварне - по порядку; нарядно.
У́тварь - одежда; украшение; убранство.
Утвержд ние - основание; опора.
Утеш ние - угощение.
Утоли́ти - успокоить; утешить; умерить.
У́трневати - рано вставать; совершать утреннюю молитву.
Утр ба - чрево; живот; сердце; душа.
Ух ние - обоняние; запах.
Ухл бити - накормить.
Учрежд ти - угостить.
Учрежд ние - пир; обед; угощение.
Ушес - уши.
Ущ дрити - обогатить; помиловать; пожалеть.
Фак д - евр. начальник.
Ф рос - маяк.
Ф ска - Пасха.
Февру рий - февраль.
Фел нь - плащ; верхняя одежда; одно из священных облачений пресвитера.
Фи ла - чаша; бокал с широким дном.
Фими м - благовонная смола для воскурения при каждении.
Фини́кс - пальма.
Халв н - благовонная смола.
Халколив н - ливанская медь; янтарь.

Хал га - плетень; забор; закоулок.

Харат йный - написанный на пергаменте или папирусной бумаге.

Х ртия - пергамент или папирусная бумага; рукописный список.

Х ря - маска; личина.

Хвр стие - хворост.

Хер т - училище, темница.

Хит н - нижняя одежда; рубашка.

Хитр ц - художник; ремесленник.

Хитрогл сница - риторика.

Хитрослов сие - см. **Хитрогл сница**.

Хи'трость - художество; ремесло.

Хи'трость, ухищ рная вы'мыслом - стенобитные и метательные военные машины.

Хищнобл дие - насильственное привлечение к блуду.

Хлами'да - верхнее мужское платье; плащ; мантия.

Хлепт ти - лакать.

Хля'бь - водопад; пропасть; бездна; простор; подъемная дверь.

Ход тай - посредник, примиритель.

Хор гвь - военное знамя.

Хот ние - воля.

Храмля'ти - хромать.

Хр м набдя'щий - казнохранилище.

Хр м, хр мина - дом; помещение; место богослужения.

Храни'лище - повязка на лбу или на руках со словами Закона.

Худ гий - искусный; умелый.

Худогл сие - косноязычие; заикание.

Худ жество - наука; причуда; выкрутаса.

Х дость - скудость; недостойнство.

Хул - злословие; нареkanie.

Цветни'к - луг.

Цевни'ца - флейта; свирель.

Целов ние - приветствие.

Целов ти - приветствовать.

Целом дрие - благоразумие, непорочность и чистота телесная.

Ц лый - здоровый, невредимый.

Цельбон сный - лечебный; целительный.

Ч до - дитя.
Чадор дие - рождение детей.
Ч дце - деточка.
Ч рование - яд; отравка; волхование; заговаривание.
Чаровни́к - отравитель; волхв; колдун.
Ч ры - волшебство; колдовство; заговаривание.
Ч сть - часть; жребий; участь.
Ч яти - надеяться; ждать.
Чв н - сосуд; штоф; кружка; фляжка.
Чв нец - см. **Чв н**.
Чел - лоб.
Ч лядь - слуги; домочадцы.
Ч пь - цепь.
Червлени́ца - см. **Багряни́ца**.
Червл ный - багряный.
Чермнов тия - краснеть.
Чермны́й - красный.
Черн ц - монах.
Черни́чие - лесная смоква.
Черт г - палата; покои.
Чес ти - собирать плоды.
Чес - чего; что.
Чести́ - читать.
Честны́й - уважаемый; прославляемый.
Четверовл стник - управляющий четвертою частью страны.
Чи́н - порядок; полное изложение или указание всех молитвословий.
Чини́ти - составлять; делать.
Чревоб сие - объядение; обжорство.
Чревонош ние - зачатие и ношение в утробе младенца.
Чред - порядок; очередь; черед.
Чрежд ние - угощение.
Чр сла - поясница; бедра; пах.
Чти́лище - идол; кумир.
Чуди́тися - удивляться.
Чудотвори́ти - творить чудеса.
Ч ти, ч яти - чувствовать; слышать; ощущать.

Шел м - шлем; каска.
Шепотни́к - наушник; клеветник.
Шепт ние - клевета.
Шип к - цветок шиповника.
Ш ий - левый.
Ш йца - левая рука.
Щедр та - милость; великодушие; снисхождение.
Щ дрый - милостивый.
Щ гла - мачта; вежа; жердь.
Ю - ее.
Ю́г - зной; название южного ветра; иносказательно; несчастье.
Юд ль - долина.
Юд ль плач вная - мир сей.
Ю́дуже - там, где.
Ю́жик (а) - родственник; родственница.
Ю́зник - узник; заключенный.
Ю́зы - кандалы; узы.
Юн ц - телок; молодой бычок.
Ю́ница - телка; молодая корова.
Ю́нота - молодой человек.
Юр дивый - глупый; принявший духовный подвиг юродства.
Я́годичина - фиговое дерево.
Я́дрило - мачта.
Я́дца - лакомка; гурман; обжора.
Я́дь - пища; еда.
Я́звина - нора.
Язви́ти - жечь; ранить.
Язы́к - народ; племя; орган речи.
Я́зя, я́зва - рана; ожог.
Я́ко - ибо; как; так как; потому что; когда.
Яковы́й - каковой.
Я́коже - так чтобы; как; так как.
Янну рий - январь.
Яр м - ярмо; груз; тяжесть; служение.
Яри́на - волна; шерсть.
Я́сти - есть; кушать.
Я́ти - брать.

&6863;

Богословско-литургический словарь

От редакции

Настоящий "Богословско-литургический словарь" не претендует на полноту охвата всей литургической терминологии. Он создавался в процессе работы над двумя литургическими томами "Настольной книги священнослужителя" (тт. I и IV). В него вошли в основном литургические термины и понятия, которые либо вовсе не упоминались на страницах указанных томов, либо упоминались без специального разъяснения их содержания, либо были недостаточно полно раскрыты, чтобы не усложнять изложения темы.

Основная задача словаря - помочь священнослужителям более глубоко понять смысл отдельных частей православного богослужения и используемых в нем предметов и утвари.

&6863;

А

ААР Н - первый ветхозаветный первосвященник. Сын Амрама и Иохаведы из колена Левиина, старший брат Моисея, родился в Египте. Он помогал Моисею в освобождении еврейского народа из египетского рабства, являясь перед фараоном как представитель пророка, говорящий за него (Исх. 4, 14- 17), участвовал затем в сорокалетнем странствовании евреев по пустыне, где и был, по велению Божию, поставлен первосвященником. Скончался Аарон 123-х лет от роду, в 1445 году до Р. Х. на горе Ор в пустыне, так же как и Моисей, не достигнув земли обетованной, в наказание за ропот на Бога (Числ. 20, 10). Весь род А. был избран Богом для священнического служения в Ветхозаветной Церкви, и звание первосвященника сохранялось за его потомками до пришествия на землю Христа Спасителя, преемственно переходя к старшему в роде. Потомки А. в Священном Писании называются "сынами Аарона" и "домом Аарона". По учению апостола Павла (Евр. 5, 4-6), А., как первосвященник Израиля, был прообразом Иисуса Христа, Первосвященника Нового Израиля, Новозаветной Церкви. Память А. Церковь чествует в Неделю святых праотцев, перед праздником Рождества Христова.

АБСИ'ДА - 35, 36.

АВАДД Н (*евр.* אבדדנ - "погибель") - 1) в иудаистической мистике олицетворение поглощающей, скрывающей и бесследно уничтожающей ямы могилы и пропасти преисподней; 2) фигура, близкая к ангелу смерти (Малах Га-Мавет). Таков А. в Ветхом Завете (Иов. 26, 6; 28, 22; 31, 12; Притч. 15, 11, где о нем говорится как о глубокой тайне, проницаемой, однако, для Бога), в иудейских апокрифах (Псалмы Соломона, 14; Вознесение Исаии, 10 и др.), а также в иудаистической литературе талмудического круга.

В христианской апокалиптике А., называемый по-гречески Аполлион ("губитель", буквальный перевод имени А., а возможно также намек на имя Аполлона), ведет против человечества в конце времен карающую рать чудовищной "саранчи" (Откр. 9, 11).

אבא (אבא) - арамейско-сирийское слово, соответствующее древнееврейскому "аб" - отец. Оно вошло в греческий текст Нового Завета в форме "ббас" (Мк. 14, 36; Рим. 8, 35; Гал. 4, 6), где служит обращением, выражающим высшую форму доверия, искренней любви, сыновней покорности, а так же дружеского расположения. Этим словом Иисус Христос, а вслед за им апостол Павел обращались к Отцу Небесному. Авва - древнее наименование настоятеля православного монастыря - игумена, архимандрита. В Сирийской, Коптской, Эфиопской Церквях этим словом (в форме "абуна" - отец наш) обращаются к священникам, монахам и архиереям. В латинской транскрипции - аббат - титул настоятеля католического монастыря, который носили и немонашесствующие духовные лица. Во Франции - титул католического священника. Авва - церковно-литературное наименование старцев-подвижников.

אבель - праведный сын Адама и Евы, убитый родным братом Каином. История Каина и Авеля кладет начало теме о страдающем Праведнике. Отнесенная повествователем уже к первому поколению людей, она имеет значение примера и конкретно представляет одну из особенностей человеческого существования, общую для всех исторических эпох: в начале неявный конфликт двух людей, несмотря на то, что они кровные братья (Деян. 17, 26), приводит к братоубийственным распрям. В противоположность жертвоприношению Каинову Авелево жертвоприношение угодно Богу (Быт. 4, 4) в силу внутреннего расположения и кротости

приносящего его, а не материального качества жертвы. А. представляет Праведника, которому благоволит Бог, в противоположность злему, который отвергается. Но злой подстерегает Праведника, чтобы его умертвить (Пс. 9, 27-32). Таков всеобщий закон, и кровь праведных, пролитая от начала веков, вопиет от земли к Богу о воздаянии правды (Быт. 4, 10).

Этот закон жестокого мира достиг своего апогея в распятии Иисуса Христа. Он, Святой и Праведный (Деян. 3, 14), был умерщвлен своими современниками. Тягчайшее из преступлений! Оттого на этот род человекоубийц "придет вся кровь праведная, пролитая на земле, от крови А. праведного до крови Захарии, сына Варахии, которого убили между храмом и жертвенником" (Мф. 23, 35). Это страшное изображение Божиего Суда касается не только частного случая иудейских начальников, ответственных за смерть Иисуса Христа; оно распространяется на весь мир, ибо невинно умерщвленные встречаются всюду: их пролитая кровь вопиет об отмщении кровью: "Третий Ангел вылил чашу свою в реки и источники вод: и сделалась кровь. И услышал я Ангела вод, который говорил: праведен Ты, Господи, Который еси и был, и Свят, потому что так судил; за то, что они пролили кровь святых и пророков. Ты дал им пить кровь: они достойны того" (Откр. 16, 4-6). Однако в то время как звучит этот голос, взывающий об отмщении, поднимается голос другой крови, более драгоценной, чем А.: голос очистительной крови Иисуса, Агнца Божия (Евр. 12, 24). Она испрашивает у Бога прощение: "Отче, прости им, ибо не знают они, что делают" (Лк. 23, 34). Таким образом, положение, созданное убийством праведного А., переходит в свою противоположность в Иисусе Христе, страдающем Праведнике в самом абсолютном смысле этого слова. Но А. в противоположность Каину, представляющему для нас трагическое отсутствие любви в человеческом сердце (1 Ин. 3, 12), остается примером внутренней прямооты, веры, приводящей к правде; и вот почему он "и по смерти говорит еще" (Евр. 11, 4).

О ВЕ МАРИ'Я - начало латинского текста молитвы, обращенной к Деве Марии; эта молитва является западным эквивалентом церковнославянской молитвы "Богородице Дево, радуйся..." Обе молитвы основаны на приветствии Архангела Гавриила Деве Марии

в момент Благовещения (Лк. 1, 28-31; Мф. 1, 18-25). от латинский текст этой молитвы и ее подстрочный перевод:

ვე არიან, გრატია პლენა! ომინუს თეცუმ. ენედოცტუს თუო მუელიერობუს ეტ ბენედოცტუს ფრუცტუს ვენტრის თუის, ქესუს.

Радуйся, Мария, исполненная благодати. Господь с Тобою, Благословенна Ты между женами, и благословен Плод чрева Твоего - Иисус.

АВРААМ - родоначальник избранного народа, занимающий особое место в Домостроительстве нашего спасения. Его призвание было не только первым этапом в осуществлении Замысла Божия, но оно уже установило и его основную направленность. В книге Бытия А. предстает перед нами как человек, которого Бог привлек к Себе и затем подверг испытанию, чтобы сделать его безмерно благословенным отцом бесчисленного народа Ветхого Завета.

Призвание А. Вся жизнь А. протекает под знаком свободного избрания его Богом. Первым изъясняет Свою волю Господь. В семье, служившей иным богам, Он избирает А. (Ис. Нав. 24, 2), выводит его из Ура (Быт. 11, 31) и ведет его Своими путями в неизвестную страну (Евр. 11, 8). Это Божественное волеизъявление есть почин любви: с самого начала Бог проявляет к А. безмерную щедрость. Его обетования предначертывают удивительное будущее. Постоянно повторяются слова: "Я дам тебе"; Бог даст А. землю (Быт. 12, 7; 13, 15; 15, 18; 17, 8), щедро его одарит и весьма умножит семя его (Быт. 12, 2; 16, 10; 22, 17). Казалось бы, что обстоятельства противоречат этим перспективам: А. - кочевник, его жена Сарра - в преклонном возрасте и бесплодна. Благостыня Божественных обетований проявляется в этом еще ярче: будущее А. зависит всецело от всемогущества и благости Божией. В А. уже представлен весь народ Божий, избранный без всяких предварительных заслуг. От него требуется прежде всего бдительная и стойкая вера, безоговорочное принятие Замысла Божия.

Вера эта должна очиститься и окрепнуть через испытание. Бог испытал его, потребовав от него принести в жертву Исаака, на котором именно и покоилось обетование (Быт. 22, 1). А. "не пожалел сына своего, единственного своего" (Быт. 22, 12, 16), но Господь Сам сохранил Исаака, усмотрев "Себе агнца для всесожжения" (Быт. 22, 8, 13). Так проявилась глубина страха Божия у А. (Быт. 22, 12).

Кроме того, Бог открыл этим, что Его Замысел ведет не к смерти, а к жизни. Он "не радуется гибели живущих" (Прем. 1, 13; Втор. 12, 31; Иер. 7, 31). Придет день, когда смерть будет побеждена; жертва Исаака раскроется тогда как пророческое предзнаменование (Евр. 11, 19; 2, 14-17; ср. Рим. 8, 32).

Послушание А. приводит к подтверждению обетования (Быт. 22, 16), начало исполнения которого он видит: "Господь благословил А. всем" (Быт. 24,1). "Не было подобного ему в славе" (Сир. 44, 19). Дело идет не о личном счастье: призвание А. быть отцом народа. Слава его - в потомстве. Перемена имени (Аврам становится Авраамом), согласно преданию, свидетельствует об этой направленности, т. к. это новое имя толкуется "отец множества" (Быт. 17, 5). Когда Бог открыл ему намерение истребить города Содом и Гоморру, праотец счел своим долгом ходатайствовать за обреченные города (Быт. 18, 16-33); его отцовство еще шире распространило его влияние; действие этого влияния всемирно: "и благословятся в семени твоём все народы земли за то, что ты послушался гласа Моего" (Быт. 22, 18). Размышляя об этом предсказании, иудейское предание находит в нем глубокий смысл: Господь с клятвой обещал А., что в семени его благословятся все народы (Сир. 44, 22). Таким образом, как судьбы греховного человечества предначертаны в Адаме, падшем грешнике, так судьбы спасенного человечества предзнаменованы в А., верующем.

Потомство А. Обетования относятся не только к А. но и к его потомству (Быт. 13, 15; 17, 7), отмеченному предпочтением Божиим: Бог установил союз не с Измаилом и не с Исавом, а с Исааком и с Иаковом (Быт. 17, 15-22; 21, 8-14, 27). Бог возобновляет им Свои обетования (Быт. 26, 3; 28, 13), и они передают их как наследие (28, 4; 48, 15; 50, 24). Когда потомки А. были угнетаемы в Египте, Бог приклонил ухо к их воплям: "И услышал Бог стенание их, и вспомнил Бог завет Свой с А., Исааком и Иаковом" (Откр. 2, 24; ср. Втор. 1, 8). "Вспомнил Он святое слово Свое к А., рабу Своему и вывел народ Свой в радости, избранных Своих в веселии" (Пс. 104, 42). Позже Он утешает изгнанников, называя их семенем А., "друга Моего" (Ис. 41, 8). В бедственные времена, когда существованию Израиля угрожала опасность, пророки восстанавливали его веру, напоминая именно о призвании А.: "Взгляните на скалу, из которой

вы иссечены. Посмотрите на А., отца вашего, и на Сарру, родившую вас" (Ис. 51, 1-2; ср. Ис. 29, 22; Неем. 9, 7). Наилучшая молитва для снискания милости Божией - ссылаться на А. и его потомков: "Вспомни А...." (Исх. 32, 13; Втор. 9, 27; 3 Цар. 18, 36); "Ты явишь верность Иакову, милость А., которую с клятвой обещал отцам нашим от дней первых" (Мих. 7, 20).

Но есть и неправильный способ ссылаться на праотца, не правомерное указание на происхождение от него. Недостаточно происходить от него по плоти, чтобы быть его подлинными наследниками; необходима еще духовная связь с ним. Ложно то упование, которое не сопровождается глубокой покорностью Богу. Уже Иезекииль говорил об этом своим современникам (Иез. 33, 24-29). Возвещая Суд Божий, Иоанн Креститель с еще большей силой восстает против того же самообмана: "И не думайте говорить в себе: 'отец у нас А', ибо говорю вам, что Бог может из камней сих воздвигнуть детей А". (Мф. 3, 9). Как ни взывал богач-себялюбец в притче: "отче А", он ничего не получил от своего предка - между ними разверзлась пропасть (Лк. 16, 24). В Евангелии от Иоанна показано то же самое - разоблачая человекоубийственные замыслы враждебно настроенной к Нему части иудеев, Иисус Христос прямо бросает им обвинение в том, что их преимущество быть детьми А. не помешало им стать на деле сынами диавола (Ин. 8, 37-44). Сыновство по плоти - ничто без верности Богу.

На протяжении веков предание восхваляло заслуги А., его послушание (Неем. 9, 8; Сир. 44, 20), его геройство (1 Макк. 2, 52; Прем. 10, 5-6); некоторые иудейские течения, следуя тому направлению, впоследствии впали в преувеличения: всецело полагаясь на дела человеческие, на точное исполнение Закона, их последователи доходили до того, что забывали о самом существенном - все упование возлагать на Бога.

Эта высокомерная претензия, осужденная уже в притче о Мытаре и Фарисее (Лк. 18, 9-14), окончательно разоблачается апостолом Павлом. Опираясь на Быт. 15, 6: "А. поверил Господу, и Он вменил ему это в праведность", он показывает, что основой спасения является вера: "Праведный верою жив будет" (Гал. 3, 11; ср. Рим. 4, 3). Человеку нет оснований превозноситься, потому что все ему дано Богом по благодати: "Ибо мы признаем, что человек

оправдывается верою, независимо от дел закона" (Рим. 3, 28). Никакие дела не предшествуют милости Божией, все они являются ее плодами. Но в этих плодах не должно быть недостатка, как не было в них недостатка в жизни А. По поводу того же текста апостол Иаков говорит о делах, как плодах веры А.: "Вера содействовала делам его, и делами вера достигла совершенства" (Иак. 2, 22), "...ибо, как тело без духа мертво, так и вера без дел мертва" (Иак. 2, 26; ср. Евр. 11, 8-19).

Кто же представляет собой в конечном итоге потомство А.? Господь наш Иисус Христос, Сын А. (Мф. 1, 1), Который, однако, больше А. (Ин. 8, 53). Среди потомков А. Он единственный, кто обладал полнотой наследия, возведенного обетованием: Он - Потомство, Семя в абсолютном смысле слова (Гал. 3, 16). Именно к пришествию Иисуса Христа было устремлено призвание А., и радостью его было увидеть этот день в благословениях, ниспосланных ему в течение его земной жизни (Ин. 8, 56; ср. Лк. 1, 54, 73).

Это сосредоточение обетования на одном единственном Потомке не есть ограничение: это условие вселенской значимости дела спасения согласно Замыслу Божию (Гал. 4, 21-31). Все верующие во Христа, обрезанные и необрезанные, израильтяне или язычники, могут быть участниками благословений А. (Гал. 3, 14). Их вера и крещение делают их духовным потомством того, кто уверовал и стал с этого времени "отцом всех верующих" (Рим. 4, 11). "Все вы, во Христа крестившиеся, во Христа облеклись. Нет уже иудея, ни язычника; нет раба, ни свободного; нет мужского пола, ни женского: ибо все вы одно во Христе Иисусе. Если же вы Христовы, то вы семя А. и по обетованию наследники" (Гал. 3, 26-29). Таково увенчание ветхозаветного Откровения, доведенного до конца Духом Божиим. Это также последнее слово о "великой награде" (Быт. 15, 1), возведенной праотцу: его отцовство простирается на всех избранных в небесах. Конечное отечество верующих - это "лоно Авраамово" (Лк. 16, 22). Церковь молится об упокоении в нем душ усопших.

АВТОКЕФОЛИЯ (*греч.*) - самоглавенствующая, иначе Поместная Церковь. А. - канонический термин, обозначающий Православную Церковь, административно не зависящую от других Церквей. На 1980 год имеется пятнадцать Автокефальных Церквей. Согласно русскому

диптиху чести и древности, они расположены в следующей последовательности: Константинопольская, Александрийская, Антиохийская, Иерусалимская, Русская (Московская), Грузинская, Сербская, Румынская, Болгарская, Кипрская, Элладская (Греческая), Албанская, Польская, Чехословацкая, Американская. Под юрисдикцией Иерусалимской Церкви находится Автономная Синайская Церковь, Константинопольской - Финляндская Автономная Церковь и Русской (Московской) - Японская Автономная Церковь. Каждая Поместная Православная Церковь составляет часть Церкви Вселенской, каждая Автономная Церковь - часть Автокефальной. Поместные Церкви по единству веры и основным началам устройства и управления пребывают во взаимном общении. Во главе управления Автокефальной Церковью может стоять единоличная (патриарх, митрополит) или коллегиальная власть (синод).

АВТОНОМИЯ ЦЕРКВИ (от греч. - "автономия") - понятие церковного права, означающее такое положение, при котором некоторая Поместная Церковь, охватывающая определенную национальную общность и входящая в состав Автокефальной Церкви, получает от Церкви-Матери право самостоятельно решать ряд административно-канонических вопросов. Эта зависимость на языке церковно-канонического права выражается словами "Автономная Церковь входит в юрисдикцию Автокефальной Церкви". Так, например, Русская Православная Церковь предоставила автономию Японской Православной Церкви, которая была создана благодаря миссионерской деятельности русских священнослужителей, в особенности просветителя Японии святого равноапостольного Николая.

АГОПА, множ. агапы (от греч. "агапи" - любовь) - "вечери любви". Так назывался обычай древней Церкви, по которому все члены местной общины (свободные и рабы) собирались вместе на общую трапезу, в процессе которой, по-видимому, всегда совершалась Евхаристия. А., таким образом, воспроизводила Тайную Вечерю. Впервые о ней упоминается в послании святого Иуды (12), и в течение последующих трех или четырех столетий о ней часто упоминается у отцов и учителей Церкви. Живое и трогательное описание ее дает Тертуллиан в "Апологетике", гл. 39. Первоначальный характер А. был строго религиозный: важнейшим

моментом собрания было совершение Евхаристии. В то же время она символизировала собою социальное равенство всех членов общины и единение их во Христе. Более состоятельные заботились о пропитании для неимущих, но и бедняки вносили свою лепту или труд в общую казну. На "вечери любви" все давали друг другу целование мира; здесь читались послания от других Церквей и составлялись ответы на них.

По мере распространения христианства и увеличения общин общественные различия между членами Церкви начали давать о себе знать, и агапы изменили свой характер, сделавшись пиршествами богатых. В Александрии "псалмы, песнопения и песни духовные древних времен" (Еф. 5, 19; Кол. 3, 16) были заменены игрою музыкантов на лире, арфе, флейте, несмотря на протесты Климента Александрийского. В других местах состоятельные христиане, наоборот стали уклоняться от этих собраний, но оплачивали их, и А. постепенно превращались в своего рода благотворительные учреждения. Затем они были совершенно упразднены в северной Италии святым Амвросием, потому что подавали повод к разным беспорядкам из-за возникавших на них злоупотреблений вином и нецеломудренного поведения некоторых участников. Третий Карфагенский Собор 391 года постановил, чтобы верные готовились к Евхаристии говением, и поэтому отделил Евхаристию от агапы. Соборы Лаодикийский и Трулльский (392 г.) запретили совершать А. в храме и тем самым совершенно лишили их церковно-религиозного характера. Тщетной оказалась попытка, сделанная участниками Гангрского Собора (380 г.), вернуть им прежнее значение. К началу V в. они начали постепенно исчезать.

АГѠРЬ (евр. אָגוּר - "откочевывать", "бежать", откуда араб. هجرة - "бегство"), согласно книге Бытия, египтянка, рабыня Сарры и наложница Авраама. Бездетная Сарра, поступая в соответствии с обычаем, сама предлагает, чтобы ее муж "вошел" к А. с намерением усыновить зачатое дитя (Быт. 16, 2). Однако еще во время беременности А. между ней и госпожой начинаются ссоры, и А. бежит (ср. этимологию ее имени) в пустыню, где Ангел Господень велит ей вернуться, обещая, что у нее родится воинственный сын Измаил; это обещание сбывается (Быт. 16, 4-16). После рождения у Сарры и Авраама сына Исаака на патриархальном торжестве в день,

когда его отняли от груди, старая рознь между госпожой и служанкой, осложненная правовой коллизией между первородством Измаила и законнорожденностью Исаака, вспыхивает с новой силой (Быт. 21, 9, 10). А. на руках с Измаилом вынуждена уйти в изгнание, предвосхищая удел номадов. Однако Бог хранит и утешает изгнанников: когда им в пустыне угрожает смерть от жажды, он указывает А. на колодец и спасает от смерти А. с сыном (Быт. 21, 15-19). Позднейшее иудейское предание разукрасило этот простой сюжет, сделав А. дочерью фараона, преувеличивая - в соответствии с позднейшими религиозными идеалами - то святость А., то, напротив, ее неискренность в вере, изобретая колоритные подробности ее ссор с Саррой. Арабские номады, называя себя "агарянами" и "измаильтянами", возводили себя к потомкам А. и ее сына Измаила, видя в изгнанничестве особое избрание.

АГ_ОРЯНЕ - палестинский народ, потомки Агари, рабыни Авраама, от сына ее Измаила. В Библии упоминаются войны с ними израильтян. Так, в Первой книге Паралипоменон говорится: "Во дни Саула они вели войну с агарянами, которые пали от рук их, а они стали жить в шатрах и по всей восточной стороне Галаада" (1 Пар. 5, 10). В книге пророка Варуха они указаны как искатели земного знания, не уразумевшие путей истинной премудрости: "Сыновья Агари искали земного знания, равно и купцы Мерры и Фемана, и баснословы и искатели знания; но пути премудрости не познали и не заметили стезей ее" (Вар. 3, 23).

АГ_ОТ - красивый драгоценный камень, входивший в числе других камней в украшение нагрудника, или наперсника, ветхозаветного первосвященника (Исх. 28. 19).

АГГ Й - десятый из меньших пророков, проповедующий в своей книге о создании храма Иерусалимского, об отступлении от истинного Бога и о призвании в истинную веру. Жил он при Дарии Гистаспе, за пятьсот лет до Рождества Христова.

ОГГЕЛ (*греч. "ггелос"*) читается "онгел" - вестник, дух бесплотный, одаренный умом, волей и могуществом, высшими, чем человек. В Пятой книге Моисея - Второзаконии говорится в греко-славянском чтении: "Егд разделяше Вышний языки, яко разс я сыны Адамовы, постави пределы языков по числу аггел Божиих" (Втор. 32, 8). В еврейско-русском чтении это место звучит иначе:

"Когда Всевышний давал уделы народам и расселял сынов человеческих, тогда поставил пределы народов по числу сынов Израилевых". Существует мнение, что первое прочтение этого стиха правильное. При этом ссылаются на Книгу премудрости Иисуса, сына Сирахова, где говорится: "Ком ждо язы́ку устроил вожд , и часть Господня Израиль есть" (Сир. 17, 14, 15). Так считали некоторые отцы и учителя христианской церкви, например Ориген, Киприан, Златоуст и др. Вероятно, нынешнее еврейское чтение "бене-израель" поставлено вместо древнего, правильного "бене-эль". Смысл приведенного из Второзакония стиха такой: Бог во время смешения язы́ков и рассеяния народов отдал все народы под покровительство особых Ангелов-хранителей, а еврейский народ взял под Свое непосредственное попечение, как часть и удел Свой.

АГИОСМА (греч. - "святыня") - вода, освященная по чинопоследованию Великого освящения, совершаемому накануне праздника Богоявления (Крещения) Господня (Великая А.) или по чину малого освящения воды (Малая А.), совершаемому на молебнах.

АГИОГРОФИЯ (греч. " гиос" - святой и "граф " - пишу) - обширный раздел христианской литературы. При единстве манеры изложения агиографические сказания были разнообразны по жанрам. Мы знаем жития святых, мученики, повествовавшие о гонениях и пытках мучеников, хождения, чудеса, видения, сказания о чудотворных иконах. Жития и мученики разделялись в свою очередь на повествовательные и панегирические. Первые описывали жизнь и деяния святого, вторые содержали похвальные слова в его честь. По мере развития житийного жанра был выработан определенный канон повествования. Житийный канон складывался из предисловия и краткого послесловия агиографа, обрамляющих собственно повествование, включавшее в себя следующие вехи: похвала родине и родителям святого, чудесное предвозвещение его появления на свет, проявление святости в детском и юношеском возрасте, искушения, решительный поворот на путь духовного спасения, кончина и посмертные чудеса. Неправильно, однако, усматривать в канонизации структуры жития стеснение авторской индивидуальности и свидетельство отсутствия творческого подхода в труде агиографа. Канон в средневековой литературе - не синоним штампа, так как оригинальность и свобода творчества не мыслились вне формальных

рамок, строго ограниченных соответствующими условиями. Произведения агиографических жанров суть, таким образом, словесные иконы святых, их подвигов и чудесных явлений благодати Божией. Однако агиографический канон сложился лишь к X-XII в., поэтому ранним житиям свойственно большее формальное разнообразие.

Христианская Церковь с первых дней своего существования внимательно и с любовью собирала сведения о жизни и подвигах ее членов, послуживших ее процветанию. Источником для повествования о мучениках являлись архивы проконсулов или других римских правительственных чиновников и судей, содержавшие описание допроса и приговора над подсудимым. Отсюда определенное однообразие формы изложения, закрепленное впоследствии каноном. Уже Климент, папа Римский, устанавливает точную запись сказаний о мучениках.

Древнейший сборник Житий святых на Востоке принадлежит Дорофею, епископу Тирскому (IV в.) - "Сказание о 70-ти апостолах", затем "Жития честных монахов" Александрийского патриарха Тимофея (IV в.), сборник Феодорита Киррского (V в.), "Лимонарь" (или "Цветник") Иоанна Мосха.

Жития святых встречаются и в сборниках смешанного содержания (прологи, синаксари, минеи, патерики) и в календарях, месяцесловах и святцах. Прологом называется книга, содержащая описание житий святых и указаний относительно празднований в их честь. У греков эти сборники назывались синаксарями. Самый древний из них - рукописный Синаксарь из собрания епископа Порфирия Успенского; затем следует синаксарь императора Василия (X в.). Русские прологи представляют собой переделки этого синаксаря. С введением на Руси христианства минеи являются первыми сборниками Житий святых. Затем появляются патерики, вначале переводные: синайский ("Лимонарь"), азбучный, скитский, египетский; затем по их образцу был составлен и первый русский "Патерик Киево-Печерский". Календари стали составляться уже в первом веке христианства, а в IV веке они были настолько полны, что содержали имена на все дни года. Месяцесловы не столь давнего происхождения. Они обычно прилагаются к богослужебному Евангелию или Апостолу. Древнейший из них приложен к

Остромирову Евангелию (XII в.). Святцы - разновидность календарей, но содержание их более подробно и они существуют отдельно. Древнейшими русскими агиографическими сказаниями являются Жития святых Бориса и Глеба и Феодосия Печерского, составленные преподобным Нестором в XII веке. В XV веке как составитель агиографических сборников известен митрополит Киприан: Житие святителя Петра Московского, преподобного Сергия Радонежского, преподобного Никона, святого Кирилла Белозерского, святых Новгородских архиепископов Моисея и Иоанна, слово о перенесении мощей святого Петра. Епифаний Премудрый был знатоком Священного Писания, прекрасно изучил греческие хронографы, палею, лествицу. Ему приписывают составление Житий святого Стефана Пермского и преподобного Сергия и "Сказание о пути в святой град Иерусалим". Следующие за ними авторы житий святых не ограничиваются сообщением сведений о жизни и чудесах их, но и описывают церковные и общественно-государственные условия, при которых протекала жизнь святого.

XVI век, когда митрополитом Московским был Макарий, является периодом расцвета русской агиографии. При его непосредственном участии были составлены "Великие Минеи-Четьи", в которые были внесены все имевшиеся к тому времени жития русских святых. Самая подробная рукопись этих миней - Московского Собора 1552 года была частично переиздана в конце XIX - начале XX века.

Центром христианской культуры на юге России была Киево-Печерская Лавра. Киевский митрополит Петр Могила собрал материалы, относящиеся к житиям главным образом южнорусских святых, а Киево-печерские архимандриты Иннокентий и Варлаам продолжили его дело. Последний архимандрит привлек к участию в этой работе святого Димитрия, впоследствии митрополита Ростовского. который, пользуясь сборником Метафраста, Великими Четьями-Минейяма Макария и другими пособиями, составил Четьи-Минеи святых всей Церкви, включая южнорусских. Жития святых, составленные святым Димитрием, написаны художественным языком и до сего времени являются любимым чтением благочестивых людей. Первое издание было в 1711-1718 годах. Исправленное издание

вышло в свет в 1759 году. Существует ряд сокращенных изданий Четий-Миней.

АГИОЛ ГИЯ (*греч.* " гиос" - святой и "л гиа" - учение) - богословская дисциплина, изучающая жития святых с целью установления "типов святости", то есть духовных направлений или "школ" в разрезе конфессиональном, национальном и историческом, с предварительной систематизацией и анализом житийных текстов с точки зрения исторической, археологической, литературной и литургической.

ⲁГНЕЦ Б ЖИЙ - символическое имя, данное Господу нашему Иисусу Христу Священным Писанием и Преданием. Пророк Исаия, предрекая искупительные страдания Спасителя, так говорит о Нем: "как овца, ведомая на заклание, и как агнец пред стригущем его безгласен, так Он не отверзал уст Своих" (53, 7). Этот текст, подчеркивая смирение и покорность Раба Господня, возвещает как нельзя лучше судьбу Иисуса Христа, как объясняет евнуху царицы эфиопской Филипп (Деян. 8, 31, 35). Евангелисты ссылаются на это пророчество, когда повествуют о том, что Иисус Христос молчал перед синедрионом (Мф. 26, 63) и ничего не отвечал Пилату (Ин. 19, 9). Вероятно, Иоанн Креститель также имеет в виду этот текст, когда называет Иисуса "Агнцем Божиим, вземлющим грех мира" (Ин. 1, 29; Евр. 9, 28).

Предание, которое видит во Христе истинного Пасхального Агнца, восходит к самым истокам христианства. Апостол Павел увещевает верных Коринфа жить "с опресноками чистоты и истины", ибо "наша Пасха, Христос, заклан за нас" (1 Кор. 5, 7-8). Здесь он не предлагает нового учения об Иисусе Христе - Пасхальном Агнце, а имеет в виду литургическое предание, существовавшее задолго до 55-57 годов, когда написано это послание. Согласно хронологии Евангелия от Иоанна, само событие смерти Иисуса Христа дало основание такому осмыслению. Он был предан на Распятие накануне праздника опресноков (Ин. 18, 28; 19, 14, 31), стало быть, в день Пасхи, во второй половине дня (19, 14), в тот самый час, когда, согласно предписаниям Закона, закаляли в Храме пасхального агнца. После Его смерти на Кресте Ему не перебили голени, как остальным осужденным (19, 33), и евангелист видит в этом

осуществление обрядового предписания о пасхальном агнце (19, 36; ср. Исх. 12, 46).

В Откровении святого Иоанна Богослова в основном сохраняется образ Христа - Пасхального Агнца (Откр. 5, 9). Здесь же устанавливается поразительное противопоставление слабости закланного Агнца и силы, которую Ему дает прославление Его на небе. Христос одновременно и Агнец - в Своей искупительной смерти - и Лев, победой Своей освободивший народ Божий, плененный силами зла (Откр. 5, 5; 12, 11). Восседавая теперь на престоле Бога (22, 1, 3), принимая с Ним поклонение тварей небесных (5, 8, 13; 7, 10), Он облечен Божией властью. Он исполняет определения Божии в отношении нечестивых (6, 1), и гнев Его повергает их в ужас (6, 16). Он ведет эсхатологическую брань против объединенных сил зла, и победа Его провозглашает Его "Царем царей и Господом господствующих" (17, 14; 19, 16). Его прежняя кротость снова проявится, когда свершится брак Его с Церковью, знаменуемой Небесным Иерусалимом (19, 7, 9; 21, 9). Агнец тогда будет Пастырем и будет водить верных на живые источники вод небесного блаженства (7, 17; ср. 14, 4). Символ Агнца, как Хлеба Жизни вечной, присутствует в центральном христианском богослужении - святой Евхаристии.

«ГНЕЦ ЕВХАРИСТИЧЕСКИЙ - четверугольная частица, вырезаемая во время проскомидии из первой просфоры, которая в конце евхаристического канона пресуществляется в Тело Христово. Исторические свидетельства об А. Е. и его приготовлении не отличаются глубокой древностью. Отсутствие древних свидетельств об А. Е. объясняется тем, что проскомидия, на которой он готовится, - явление сравнительно позднее. В течение долгого времени она состояла в простом выборе из принесенных народом хлеба и вина лучших. Выбранный хлеб освящался в целом, нетронутым виде, в котором приносился, и раздроблялся на части только непосредственно перед приобщением.

Свидетельства об А. Е. начинают встречаться с IX-X веков, хотя его приготовление не является еще общепринятым литургическим действием. Первое по времени упоминание об А. Е. принадлежит Константинопольскому патриарху Герману († 740). В приписываемом ему толковании на Литургию, по редакции VIII-X веков, это

приготовление описывается следующим образом. Священник, взяв у диакона просфору и копие и начертав на ней изображение Креста, говорит: "Яко овча на заклание ведеса и яко агнец пред стригущими его безгласен". Затем он полагает просфору на дискос и, показывая на нее пальцем, произносит: "Тако не отверзает уст своих" и далее, кончая словами: "Яко возьмется от земли живот Его". Потом полагает сверху изъятую из середины просфоры великую частицу и, начертывая на ней изображение Креста, говорит: "Жрется Агнец Божий, вземлющий грехи мира". Большею сложностью отличается приготовление Агнца по указанию чинопоследования Литургии святого Иоанна Златоуста конца XI - начала XII века. Священник, говорится там, начертывает копием на просфоре изображение Креста, произнося: "В воспоминание Господа и Спаса нашего Иисуса Христа, закланного за живот и спасение мира". Потом, надрезая по четырем сторонам печать хлеба на подобие Креста, говорит следующее: "Яко овча... род же его кто исповесть?" И тотчас вынимает эту частицу, то есть печать с ее внутренностью - мякотью и говорит: "Яко возьмется от земли Живот Его. Слава Отцу и Сыну и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков". Затем на нижней части печати начертывается копием изображение Креста, сопровождая это действие словами: "Жрется Агнец Божий, вземлющий грехи мира", и тотчас полагает частицу на дискос. Описанное последование священнодействий воспроизводят некоторые списки Литургии святого Иоанна Златоуста XIII и даже XV века. Но в XV веке этот порядок уже представляется анахронизмом. Порядок изъятия Агнца представлял в это время новые действия. По словам Николая Кавасилы (XIV в.), после положения Агнца на дискос священник прободает хлеб с правой стороны, выражая этим прободение ребер Спасителя и передавая само событие словами: "Един от воин копием ребра Ему прободе", Святой Симеон Солунский (XV в.) отмечает неизвестную из прежних памятников подробность, что при словах: "Яко возьмется от земли Живот Его", священник влагает копие с боку и изымает вместе с печатью четверочастный хлеб. Наконец, судя по замечанию Николая Кавасилы: "Священник многократно вонзает копие, потом разрезает хлеб и на столько же частей разделяет пророческое слово". Изречение пророка Исаии: "Яко овча на заклание ведеса... род же

его кто исповесть", - произносилось в XIV веке не сразу, непрерывно, а как и теперь, в четыре приема, при каждом погружении копия в хлеб. С присоединением к прежним действиям трех последних приготовление Агнца получает тот самый вид, который существует в настоящее время. В основной части это последование священнодействий сложилось, таким образом, в X-XII веках, остальные добавления были сделаны в XIV-XV веках.

АГНЕЦ ПАСХАЛЬНЫЙ - однолетний ягненок без всякого порока, мужского пола, которого израильтянам предписано было вкушать с особыми обрядами в первый день иудейской Пасхи. Происхождение этой обрядовой трапезы описано в книге Исход (12, 5). Когда Бог решил избавить Свой народ, плененный египтянами, Он повелел евреям заклать на каждую семью по одному агнцу "без порока, мужского пола, однолетнего", съесть его вечером и помазать его кровью перекладины дверей. Благодаря этому знамению они были пощажены Ангелом-истребителем, посланным поразить всех первенцев египетских. Еврейское предание обогатило этот первоначальный образ и придало впоследствии крови А. П. искупительное значение. Кровью А. П. евреи были искуплены из египетского рабства и смогли стать "народом святым", "царством священников" (Исх. 19, 6), связанным с Богом Заветом и управляемым Законом Моисеевым. Христианское предание видит во Христе истинного Агнца Божия, закланного за грехи мира.

АГНЕЦ ХЛЕБНЫЙ - 83, 84, 88-90.

АГРОФЫ (от греч. "графа") - "незаписанные", устные (по отношению к слову), неписанные (по отношению к закону) слова и изречения Господа Иисуса Христа, не записанные в канонических Евангелиях. Из Евангелий известно, что Божественные дела Иисуса Христа были всегда соединены со словами поучений, наставлений и пророчеств, поэтому четыре сравнительно небольшие книги, естественно, не смогли вместить всего сказанного Спасителем. Однако благочестивая память непосредственных слушателей Христа, и в первую очередь святых апостолов, донесла до нас так называемые А.

Первое систематическое изложение и изучение их было проведено в XVIII веке Корнером, удачно введшим в употребление самый термин. В изданном на латинском языке в 1776 году

сочинении " յ կրթութեան և ճշմարտեան" этот ученый исследовал 16 А. Впоследствии значительных успехов в изучении подобных речений достигли ученые Реш и Нестле. Причем первый из них по признаку несомненной подлинности отобрал 14 А., а второй - 27. Среди отечественных богословов изъяснением не записанных в Евангелиях изречений Иисуса Христа занимался профессор А. П. Лопухин. Из позднейших исследований интересна работа епископа Михаила (Чуб) - "А. в творениях святого священномученика Мефодия" ("ЖМП", 1954, № 6). Некоторые ученые в число А. включали, помимо изречений Христа, отрывки из апокрифических, но не еретических Евангелий. Так, профессор М. Таубе описал 71 А. Ввиду сомнительности некоторых источников определенно установить число А. невозможно.

Известные в настоящее время А. были записаны на греческом, латинском, сирийском, коптском, арабском и славянском языках. На славянском языке сохранились А., содержащиеся в трудах святого священномученика Мефодия Патарского († 311).

Признаками подлинности того или иного изречения Христа являются: во-первых, древность и неповрежденность источника, содержащего изречение; во-вторых, соответствие А. духу евангельских слов Спасителя; и, наконец, их конструктивная согласованность и схожесть с обычными евангельскими оборотами речи. Все достоверные не записанные в канонические Евангелия слова Господа по источникам можно разделить на четыре группы, в которые войдут А.: а) содержащиеся в книгах Нового Завета, помимо Четвероевангелия; б) сохранившиеся в неканонических евангелиях и не имеющие еретических искажений; в) записанные в творениях отцов и учителей Древней Церкви и в древних литургических памятниках; г) найденные в новооткрытых памятниках древнехристианской письменности. Наиболее авторитетна первая группа А. Классическим примером А., содержащейся в Новозаветном каноне, является изречение из прощальной беседы апостола Павла с ефесскими пресвитерами: "Блаженнее давать, нежели принимать" (Деян. 20, 35). Его нет в Евангелиях, но апостол Павел прямо указывает на его принадлежность Иисусу Христу. В посланиях апостола Павла имеется целый ряд мест, которые согласно утверждениям самого апостола суть высказывания Спасителя: 1 Кор.

11, 23-25; 7, 10-12; 1 Фес. 4. 15-17. Апостол Иаков пишет: "Не клянитесь ни небом, ни землею, и никакою... клятвой" (Иак. 5, 12). Нагорная проповедь (Мф. 5, 33-37) дает основание предполагать, что апостол Иаков цитирует слова Христа. По утверждению Оригена заповеди из 1 Фес. 5, 21-22 и Еф. 4, 26 принадлежат Самому Христу. Сирийская "Дидаaskaлия", памятник церковной письменности III века, определяет слова из 1 Пет. 4, 8. Отсюда можно сделать весьма допустимый вывод, что и многие другие глубокие и лаконичные заповеди апостола, как, например: 1 Фес. 5, 16-17, 19 принадлежат Самому Божественному Учителю. По мнению Дидима (конец IV в.) и Епифания († 403), слова апостола Петра (2 Пет. 3, 10) принадлежат Христу. В Откровении есть слова, сказанные от первого лица: "Се иду, как тать" (16, 15), предвещающие великий день Второго Пришествия Христа. Епифаний считает Христовым и другое известное выражение из Апокалипсиса: "Се, стою у двери и стучу" (3, 20). Священный авторитет вышеприведенных А. непререкаем, так как Церковь утвердила равноценность всех книг Новозаветного канона.

Ко второй группе А. относят изречения Иисуса Христа, сохранившиеся в апокрифических, но не еретических Евангелиях, таких, как, например, "Евангелие от евреев", "Евангелие от египтян" или "Евангелие 12 апостолов", бесспорно восходящих к глубокой древности. Возможно, что некоторые из этих последних Евангелий имел в виду евангелист Лука в первых стихах своего Благовествования. К этой группе можно отнести А. из Евангелия от евреев, в частности, приведенную блаженным Иеронимом: "Кто огорчает дух брата своего, повинен в величайшем грехе" (3, кн. 3, 1936, с. 217). Сюда же относится текст, имеющийся в так называемом Кодексе Безы (Кембриджском), не вошедшем в Четвероевангелие. В поучении о выборе места на брачной вечери, кроме известных слов, приводимых евангелистом Лукой (Лк. 14, 8-11), содержатся следующие слова Христа: "Вы же старайтесь возрастать из малого, а из большего делаться меньшим" (1, с. 301). Это выражение есть также в итальянском переводе Нового Завета - одном из древнейших (II в.).

К третьему типу А. относятся слова Христа, приведенные в "Апостольских постановлениях": "Г ре имеющим и лицемерно (еще)

берущим или могущим сами себе помочь и желающим брать у других; ибо каждый даст ответ Господу Богу в день суда" (1, с. 303). Аналогичное выражение содержится в "Учении двенадцати апостолов". В "Разговоре с Трифоном" мы находим следующее изречение Христа: "В чем Я найду вас, в том и буду судить вас" (Диал. 47). Внутреннее единство этого выражения с притчей Спасителя о десяти девах (Мф. 25, 1-2) очевидно. Ориген и Дидим приводят следующее изречение Господа: "Кто близ Меня, тот близ огня; кто далеко от Меня, тот далеко от царства" (1. с. 302).

Из литургических текстов древней Церкви особенно интересными представляются слова "Душе истины... прииди и вселися в ны и очисти ны..." нашей известной молитвы "Царю Небесный..." Эти слова составляли часть древнейшей молитвы, которая читалась христианами при Крещении. По преданию, словам этой молитвы Иисус Христос научил Своих учеников, как и словам молитвы Господней.

Особую группу А. составляют изречения, содержащиеся в новооткрытых памятниках древнехристианской письменности, ибо они еще нуждаются в подробных исследованиях. В 1897 году в Египте английскими учеными Гренфелем и Хэнтом был открыт документ, получивший название "Л гиа Иис " или "Изречения Иисуса". Находка представляла собой листок папируса, означенный номером 11, бывший частью неизвестного кодекса, содержащего некомментируемые изречения Иисуса Христа на греческом языке. Каждое изречение начиналось словами: "Иисус говорит". Издатели отнесли найденный папирус ко II веку по Р. Х. В этом фрагменте - 8 изречений, два из которых не восстановлены, три - являются перефразировкой евангельских изречений и три представляют собой неизвестные слова Христа (№№ 2, 3. 5). Особенно своеобразно звучит вторая половина пятого изречения: "Подними камень, и там ты найдешь Меня: расколи дерево, и там Я". Возможно, здесь содержится обещание Божественного присутствия в каждый момент жизни истинно верующего.

Ни одно изречение, или слово Божественного Учителя, Господа Иисуса Христа, не было сказано напрасно. И если какое-либо слово Христа не вошло в письменные источники, то оно, можно сказать со всей определенностью, дало ростки в сердцах Его слушателей. Записанные вне Евангелия слова и изречения Иисуса Христа

навсегда остались прочным связующим звеном между двумя великими источниками Божественного Откровения - Священным Писанием и Священным Преданием.

АЗБУКА ЦЕРКВНОГО ПЕНИЯ - краткий начальный курс простого нотного пения, содержащегося в цефавном ключе. Обычно присоединялся к Обиходу церковного пения, но издавался и отдельно. Азбука содержит звукоряд церковного пения на пятилинейной системе и первоначальные упражнения в пении интервалов; все звуки в А. до XIX века назывались только шестью нотами с одним половинным интервалом ми-фа. В позднейшее время церковному звукоряду в А. присвоены обычные слоговые названия звуков: до (ут), ре, ми, фа, соль, ля, си, си-бемоль (ца). Первоначально А. была составлена иподиаконами Московского Синодального дома С. Максимовым и И. Никитиным и впервые издана в 1772 году.

АКОФИСТ (греч. *"ак фистос ги'мнос"* - "неседальный" гимн, гимн, который поется стоя) - одна из форм церковного гимна, ведущая свое начало от Великого Акафиста, хвалебного песнопения в честь Богородицы. Автор В. А. предположительно является святой Роман Сладкопевец (по другим версиям - патриарх Сергий, Георгий Писидя). Время составления В. А. точно не установлено. Вводная песнь - кукулий - "Взбранной Воеводе" составлена, вероятно, не позже 626 года; основной текст - несколько раньше или позже. А. состоит из 12 двойных песен - последовательно чередующихся икосов и кондаков. Являясь одной из вершин византийской религиозной поэзии, А. отличается виртуозной звуковой и словесной организацией, построен на многоплановой символике. Каждый кондак (кроме кукулия) завершается обычным для ветхозаветных гимнов (псалмов) возгласом "Аллилуиа". В кондаке раскрывается какой-либо момент учения Церкви об одной из тайн Божиих, об осуществлении замысла любви Божией. Вторая часть строфы называется икос. Икос в первой своей трети включает более пространное развитие темы, содержащейся в кондаке. Таким образом, в В. А. в кондаках и первой вводной части каждого икоса дается историческое (с 1-го икоса по 7-й кондак) и догматическое (с 7-го икоса) учение о Богородице. Две другие трети каждого икоса обычно состоят из 12 строк похвальных воззваний (хайретизмов),

начинающихся с возгласа "радуйся" (греч. "Х ире"), объединенных попарно метрическим и синтаксическим параллелизмом. В этих молитвенных воззваниях представлены как все ветхозаветные преобразования, относящиеся к воспеваемому лицу или событию, так и их новозаветное свершение, описываются величие и совершенства Божия, святость избранных Его и благодеяния, явленные верующим по благодати Божией и по ходатайству Пресвятой Богородицы, Ангелов и святых. Так, например, в А. Богородице через все песни проходит тема явления в Марии гармонического единства противоположностей: Девы и Матери, земли и неба, ветхого и нового, родившей Бога и Человека. А. Богородице и некоторые другие византийские А. являются в подлиннике алфавитными акrostихами: все песни (кроме кукулия) начинаются в порядке букв греческого алфавита, так как последний представляется символом всеобъемлющего гармонического целого. А. выражает собой догматическое и поэтическое созерцание чуда, чем объясняется его статичность, это как бы словесная икона священного лица или благодатного события. Многие эпитеты-похвалы в древних А. имеют близкие соответствия в текстах святого Ефрема Сирина и других восточных отцов Церкви. Ранний латинский перевод В. А. оказал влияние на католическую гимнографию. Особенно широкое распространение А. получили в России, где с XVIII в. становятся особым жанром церковного гимнотворчества и одной из любимых народом форм молитвословий. Были составлены на церковнославянском и русском языках десятки А., посвященных святым, праздникам и многим чудотворным иконам Богородицы. Как правило, построение песен в них традиционное, но акrostих отсутствует. В русской традиции сложился не вполне обоснованный обычай причислять кукулий к кондакам, которых в этом случае получается тринадцать.

АКѠФИСТНИК - богослужебная книга, содержащая акафисты Спасителю, Божией Матери и отдельным праздникам в память событий из земной жизни Господа Иисуса Христа и Пресвятой Богородицы (Страстям Христовым, Успению Богородицы и т. д.), чудесно явленным иконам (Владимирской, Казанской и др. иконам Божией Матери), а также акафисты Святителю Николаю, святому Иоанну Предтече и другим святым.

АКРИ'ВИЯ (*греч.* - "акри'виа") - точный смысл, точность, строгость, соответствующая букве закона; принцип решения церковных вопросов с позиции строгой определенности. Исходя из принципа А., то есть абсолютной строгости, должны разрешаться проблемы догматического характера. Вопросы же каноники и церковной практики можно решать как с позиции А., так и с позиции икономии, то есть и применительно к внешним обстоятельствам. Если икономия является принципом практической пользы, удобства, то А. - принцип абсолютности, строгой определенности, исключающей всякую двусмысленность, неопределенность и относительность, которые допустимы в области практической церковной жизни и пастырской деятельности, которые решаются согласно церковной икономии. Отсюда нельзя сделать вывод, что А. есть подход к решению вопросов с принципиальных позиций, а икономия - подход "беспринципный", узкоутилитарный, ибо в основе того и другого лежат высшие церковные принципы.

АКРОСТИ'Х (*греч.*) - краегранесие, краестрочие - поэтическое произведение, у которого начальные буквы каждой строки (или каждого слова) составляют осмысленную фразу или слово. В церковной гимнографии в форме А. писались тропари или ирмосы канона таким образом, что при чтении сверху вниз составлялась фраза, выражающая идею празднуемого события или прославляющая угодника Божия, которому посвящен канон. Иногда А. может составлять слово, указывающее на автора канона. А., как показатель высокого поэтического мастерства, был весьма почитаем александрийскими и византийскими гимнографами, но наблюдается не во всех греческих канонах. В силу лексических и композиционных особенностей перевод на русский язык А. греческого канона в порядке расположения начальных букв тропарей или ирмосов канона с сохранением смысла практически невозможен. В русских богослужебных книгах, содержащих переведенные с греческого каноны, обычно перед первой песнью указывается автор канона и перевод на русский язык греческого А. Например, перед первым каноном на Рождество Христово читаем: "Творение кир Космы, егоже краестрочие: Христос вочеловечився, еже бе, Бог пребывает". С акростихами писали многие греческие гимнографы, особенно же Иосиф и Феофан Песнописцы. В Русской Православной

Церкви составители канонов также пользовались А. Краегранесия имеют, например, каноны святителю Петру, Митрополиту Московскому (24 августа и 21 декабря); святителю Илариону, епископу Меглинскому (21 октября), преподобному Антонию Печерскому (10 июля), благоверному царевичу Димитрию, Угличскому и Московскому (15 мая). Акростих последнего канона читается так: "Хвалю славу царевича Димитрия. Прочая же, кроме сего да разумеются". Под "прочим" подразумевается имя автора канона - Савватия (нужно читать начальные буквы семи последних тропарей канона справа налево). Исторически этот факт подтверждается.

оКСИОС (*греч.* - достоин) - возгласение при хиротонии (рукоположении) во диакона, иерея и архиерея. Возглашается совершающим таинство архиереем, а затем повторяется священнослужителями и всем клиром. Это бывает при облачении новопоставляемого в священные одежды, соответствующие его сану. Клир выражает этим возгласом свое свидетельство о непорочной жизни и добром нраве поставляемого.

АЛАВoСТР, алебастр - род мрамора или твердого известняка (гипса), белый или цветной, из которого в Средиземноморье изготавливали сосуды для хранения мира, драгоценных благовоний, душистых мазей в плотно закупоренном виде. Такой сосуд также называли А. Благочестивая женщина, пришедшая в дом Симона, принесла А. с драгоценным миром (нардом) и, разбив сосуд, возлила благовоние на главу Иисуса Христа. Чтобы откупорить А., нужно было или отбить горловину или сломать печать, которой была закупорена горловина сосуда. Печать с укупоркой употреблялась как для сохранения аромата от быстрого испарения, так и для обозначения натуральности хранимого в А. благовонного состава. Так как миро, содержащееся в принесенном женщиной алавастровом сосуде, было весьма дорого, то обычно его вовсе не откупоривали, благовоние же проникало сквозь пористые стенки А. Именно поэтому некоторые из присутствующих и упрекнули женщину, выразившую благоговейную любовь к Господу Иисусу Христу возлиянием мира на главу Его. Господь, заступаясь за нее, сказал: "Возлив миро сие на тело Мое, она приготовила Меня к погребению" (Мф. 26, 12).

АЛЛИЛУИѦРИЙ - стих, точнее два стиха, которые произносятся на Литургии, при пении "Аллилуиа" по прочтении Апостола, перед чтением Евангелия. Перед чтением Евангелия чтец произносит "Аллилуиа", ему вторят певцы, затем чтец произносит стих, а певцы опять поют "Аллилуиа". Этот стих и называется А. В богослужебных книгах он иногда обозначается "Аллилуиа". По своему содержанию А. связан с евангельским текстом, который будет читаться за ним. Часто А., или "Аллилуиа", относится к службе дня, то есть службе святого или праздника и именуется "Аллилуиа дне", "Аллилуиа гласа", "Аллилуиа праздника". А. воскресные печатаются вместе с воскресными тропарями, Богородичными, тропарями, ипакоями и прокимнами в Следованной Псалтири, в Минеи месячной в конце каждого месяца.

АЛЛИЛУ'ИА (евр. - хвалите Бога (бущего)) - краткое песнопение, прославляющее Творца за великие милости Его к людям. Большей частью служит заключительным припевом многих славословий, например, при чтении кафизм на утрени, после псалмов на часах, при чтении шестопсалмия, на молебнах, панихидах. Обычно читается или поется трижды в честь Пресвятой Троицы с прибавлением в конце слов: "Слава Тебе, Боже", относимых к Единому Богу, в Троице прославляемому.

На будничных утрнях Великого поста и в субботние дни, когда совершается поминание усопших, А. поется без прибавления слов: "Слава Тебе, Боже", самостоятельно, вместо "Бог Господь" и подобно ему на 8 гласов.

АЛЛИЛУ'ИА, ЕГДѦ ПО ТСЯ - под этим выражением в Типиконе разумеется характер того пения, которое бывает на утрени по прочтении шестопсалмия. Богослужение в Православной Церкви имеет двоякий характер: праздничный, торжественный и покаянный, скорбный. Для обозначения этих двух общих свойств богослужения в Типиконе употребляются выражения: "егда поется Бог Господь" и "егда поется Аллилуиа". Первое обозначает службу радостную, славящую Господа; второе - службу покаянного характера, располагающую к сетованию о грехах своих и скорби. Так, в понедельник, вторник, среду, четверг и пятницу в период поста богослужение бывает покаянное, скорбное, а в субботу (в большую часть седмиц года) особенно поминаются усопшие. Песнопение "Бог

Господь", соединенное с торжественною песнию входа Господня в Иерусалим: "Благословен Грядый во имя Господне", относится к пришествию Спасителя для искупления рода человеческого и, следовательно - радостное, потому поется в дни невеликопостные. Пение же "Аллилуиа", хотя также говорит о пришествии Господа, но в первую очередь о втором, страшном Его Пришествии, которое мы ожидаем при конце мира; следовательно, эта песнь призвана возбуждать чувство страха Божия и покаяния. Потому оно поется во дни сетования, плача и моления о своих грехах или о грехах умерших отец и братьев наших, ибо в эти дни тема второго Пришествия должна лежать в основе молитвенного подвига. Иногда радостная и скорбная служба обозначается короче: "Аллилуиа и тропарь". Это значит в этот день, например в рождественский пост, иногда бывает пение "Аллилуиа", иногда поется тропарь святому. Указание на тропарь заменяет собою указание на пение "Бог Господь". Особенности в богослужениях при пении "Бог Господь" и при пении "Аллилуиа" в дни седмичные, кроме субботы, изложены в 9-й главе Типикона, а также месяцеслове Типикона (14 ноября) и Триоди - в последованиях Сырной седмицы и первой седмицы Великого поста. Указание особенностей при пении "Аллилуиа" в субботы находится в 13-й главе Типикона и в последованиях суббот - Мясопустной, второй Великого поста и перед Пятидесятницей.

АЛЛИЛУ'ИА КРѠСНАЯ - особый протяжный, умилительный напев, которым поется "Аллилуиа" после псалма 136 "На реках Вавилонских", поемого на утренях, после "Хвалите имя Господне", в неделю (воскресные дни) о Блудном сыне, Мясопустную и Сыропустную. Этот псалом, выразив скорбные чувства еврейского народа, утратившего родину в Вавилонском плену, преобразовал скорбь христианина, ощущающего пленение греховное и желание обратиться на путь покаяния.

АЛТѠРЬ - 13, 18-19, 24-25, 34-37, 59, 60, 62, 67, 68.

АЛТѠРНИК - 37.

АЛФАВИ'ТНАЯ (БУ'КВЕННАЯ) Н ТОПИСЬ - самый древний способ обозначения нот, существовал у древних греков, перешел на запад и сохранялся почти до X века, когда в употребление вошли особые знаки, или невмы. Буквенное обозначение звуков сохраняется до сих пор.

а ђ с ѿ е ѳ ђ ѓ

ля си-бемоль(ца) до (ут) ре ми фа соль си

ОЛЪТ - низкий детский, низкий женский голос (меццо-сопрано, контральто); звучит и нотируется в партитуре выше тенора, отсюда и название от лат. *altus* - высокий. А. отличается металлической звучностью, звонким серебристым оттенком, иногда чрезвычайной нежностью и силою. Диапазон простирается от "соль" малой до "ре" второй октавы. А. - голос малоподвижный. В церковном хоре иногда разделяют альтов на две партии: первых (высоких) и вторых (низких). В монастырских хорах А. обычно исполняет партию первого тенора.

АМВ Н - 67-69.

АМВ Н АРХИЕР ЙСКИЙ (к федра) - 69.

АМИ'НЬ - слово древнееврейского происхождения, означающее прежде всего: несомненно, воистину, бесспорно, или просто - да. А. - наречие, производное от древнееврейского корня, содержащего представление о твердости, верности. Сказать А. - значит заявить, что то, что сказано, признано верным, дабы скрепить данное утверждение или выразить участие в произнесенной молитве.

В Ветхом Завете А. может иметь смысл, соответствующий нашему "да будет" (Иер. 28, 6). В этом смысле А. переводится в Вульгате, но лишь в Псалтири: в остальных книгах этого древнейшего латинского перевода Библии еврейское слово остается без перевода (*amen*). Однако чаще всего - это слово обязывающее и выражает свое согласие с кем-либо и тогда оно передается греческим "алифос" - "истинно" (у Семидесяти толковников, Симмака, Феодотиана). "И отвечал Ванея, сын Иодаев, царю и сказал: аминь, - да скажет так Господь Бог господина моего царя!" (3 Цар. 1, 36); оно выражает принятие на себя какого-либо назначения. "Так говорит Господь, Бог Израилев: "Слушайте глас Моего и делайте все, что Я заповедаю вам, - и будете Моим народом, и Я буду вашим Богом, чтобы исполнить клятву, которою Я клялся отцам вашим - дать им землю, текущую молоком и медом, как это ныне". И отвечал я (Иеремия), сказав: "аминь, Господи!" (Иер. 11, 3-5). Это слово произносят, когда берут ответственность за клятву и за Божий суд, который последует за ее нарушение: "Если ты изменила мужу твоему и осквернилась... тогда священник пусть

заклянет жену клятвою проклятия... И скажет жена: аминь, аминь". (Числ. 5, 20, 22). Еще более торжественно всеобщее обязательство, принимаемое при богослужебном возобновлении Завета. В 15-26 ст. 27 главы Второзакония говорится, что народ по произнесении левитами проклятия над нарушающими каждую из десяти заповедей произносит А. в подтверждение того, что это проклятие должно исполниться.

В богослужении это слово может иметь и другое значение: если люди принимают обязательство перед Богом, то это значит, что Его слову доверяют и предаются Его всемогуществу и благодати; такое полное согласие является вместе с тем благословением Того, Кому покоряются: "И благословил Ездра Господа Бога великого. И весь народ отвечал: аминь, аминь, поднимая вверх руки свои, - и поклонялись и повергались пред Господом лицом до земли" (Неем. 8, 6). А. - молитва, произнося которую молящийся уверен в том, что будет услышан: "И ныне, Господи, я (Товия) беру сию сестру (Сарру, дочь Рагуила и Едны) мою не для удовлетворения похоти, но поистине как жену: благоволи же помирить меня, и дай мне состариться с нею! И она сказала с ним: аминь" (Тов. 8, 7-8).

Когда первосвященник Иоаким и старейшины сынов Израилевых вошли к Иудифи, чтобы приветствовать и благословить ее, они сказали ей: "Ты величие Израиля, ты великая радость Израиля, ты великая слава нашего рода. Все это ты сделала твоею рукою; ты сделала добро Израилю, и да благоволит к нему Бог: будь же благословенна от Господа Вседержителя на вечное время. И весь народ сказал: да будет!" (Иудифь 15, 9-10). Таким образом, А. становится богослужебным возгласом, произносимым после славословий: "Благословен Господь Бог Израилев, от века и до века! И сказал весь народ: аминь! аллилуиа!" (1 Пар. 16, 36).

Этот последний смысл А. имеет часто и в Новом Завете (Рим. 1, 25; Гал. 1, 5; 2 Пет. 3, 18, Евр. 13, 21). Возгласом "Аминь", которым собрание присоединяется к молящемуся от его имени, предполагается понимание смысла слов произнесенной молитвы: "Если ты будешь благословлять духом, то стоящий на месте простолюдина как скажет: "аминь" при твоём благодарении? Ибо он не понимает, что ты говоришь" (1 Кор. 14, 16). И как выражение присоединения к молитве и как возглас, А. завершает песнопения избранных в

небесной Литургии: "И четыре животных говорили: аминь" (Откр. 5, 14). "Тогда двадцать четыре старца и четыре животных пали и поклонились Богу, сидящему на престоле, говоря: аминь, аллилуиа!" (19, 4).

Значение, или смысл, свидетельства веры, слово А. получало в устах приобщающегося Тела и Крови Христовой. В завершении древнехристианской Литургии, по свидетельству Апостольских Постановлений и других памятников, причастник на слова священника: "Тело Христово" и диакона: "Кровь Христово" отвечал: "Аминь". В молитвах просительного характера данное слово служило выражением желания или просьбы об исполнении просимого. Таково, по словам Кирилла Иерусалимского, в V тайноводственном поучении значение слова А., в завершении молитвы "Отче наш". И, наконец, если молитва носила характер обета, то с произносимым в заключение ее словом А. соединяется, по указанию блаженного Августина, смысл намерения исполнить обещанное.

Бог, свободно Себя обязавший, остается верным Своим обетованиям; Он Бог Истины, что и выражает Его наименование в еврейском тексте: Бог - Аминь (Ис. 65, 16), Иисус Христос - Аминь Божий: "Так говорит Аминь, свидетель верный и истинный, начало создания Божия" (Откр. 3, 14). Во Христе Бог осуществляет полноту Своих обетований и указывает, что в Нем нет "Да" и "Нет", но "в Нем было "Да" - ибо все обетования Божии в Нем "Да" и в Нем "Аминь", - в славу Божию, через нас" (2 Кор. 1, 19-20). Здесь апостол Павел передает слово А. греческим словом, означающим "Да". Начиная свои поучения словом А., то есть истинно (Мф. 5, 18; 18, 3...), а в Евангелии от Иоанна даже в удвоенной форме (Ин. 1, 51; 5, 19), Иисус Христос выражается дотоле несслыханным в иудейской среде образом, надо думать, что Он пользуется литургической формулой, но произнося ее от Своего имени. Он по всей вероятности переносит на Себя возгласение: "Так говорит Ягве". Этим Он выявляет Себя как Посланника Бога истины, и потому истинны Его слова. Вводимые таким образом слова имеют свою невыраженную предысторию, заключением которой является А. (Истинно). Чем же другим оно может быть, кроме как диалогом Отца с Сыном? Но Господь наш Иисус Христос не только Тот, Кто говорит истину, говоря слова Божий, Он - Само Слово Бога

Истинного Аминь в абсолютном смысле, "Свидетель верный и истинный" (Откр. 3, 14). Христианин, желающий быть верным, должен ответить Богу единением со Христом; ибо единственно действенный А. это тот, который произносится Христом во славу Божию (2 Кор. 1, 20). Церковь произносит этот А. в единении с избранными на небесах (Откр. 7, 12), и никто не может его произнести, если не имеет на себе благодати Господа Иисуса. Потому и Священное Писание заканчивается словами: "Свидетельствующий сие говорит: ей, гряду скоро! Аминь. Ей, гряди, Господи Иисусе! Благодать Господа нашего Иисуса Христа со всеми вами" (Откр. 22, 20-21).

АНАВ ЛИЙ (*греч.*)- белое одеяние, крестильная рубашка, надеваемая на новокрещенного в знамение его духовной чистоты и радости, как вышедшего из "бани пакибытия". В древности принявшие Крещение не снимали А. до восьмого дня после совершения над ними Таинства.

АНАЛОВ - четырехугольный плат со шнурами, пришитыми по углам, объемлет плечи монаха, украшен крестами. А. возлагается при пострижении в великую схиму. Возлагая его, игумен говорит, что великосхимник восприемлет крест свой на рамах и следует Владыке Христу.

АНАЛ Й (НАЛ Й) - 72.

АНАМН ЗИС (*греч.* - воспоминание), анамнеза - существенная часть Евхаристического канона, то есть анафоры, основной части Евхаристии, совершаемой в воспоминание спасительных Страстей Христовых (Лк. 22, 19; 1 Кор. 11, 24). А. начинается после пения славословия "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..." и завершается перед эпиклезисом.

АНОФЕМА, ЗАКЛЯ'ТИЕ, ОТЛУЧ НИЕ - от семитского корня "херем" - отделять, оставлять исключительно для религиозного употребления. В русском переводе Библии слово "херем" переводится в Ветхом Завете - заклятие, а в Новом Завете - анафема.

В самых древних текстах обычай З., свойственный израильскому народу и его соседям (напр., Моаву), не есть просто уничтожение побежденного врага, но одно из религиозных правил священной войны. Для того, чтобы достичь победы, Израиль, который ведет брань Божию, налагает З. на добычу и таким образом отказывается

извлекать из нее выгоду и налагает на себя обет посвятить ее Богу (Числ. 21, 2; Ис. Нав. 6). Это посвящение выражается в полном уничтожении добычи: как живых существ, так и материальных предметов. Неисполнение его наказывается (1 Цар. 15), так же как и его кощунственное нарушение, которое может оказаться причиной поражения (Ис. Нав. 7). В действительности применение такого заклатья было довольно редко. Большая часть ханаанских городов была просто занята Израилем (Ис. Нав. 24, 13; Суд. 1, 27-35), например, Газер (Ис. Нав. 16, 10; 3 Цар. 9, 16), Иерусалим (Суд. 1, 21; 2 Цар. 5, 6). Некоторые из них заключили даже союз с Израилем, например, Гаваон (Ис. Нав. 9) и Сихем (Быт. 34).

Составители Второзакония знали, что во время завоевания заклатье не применялось (Суд. 3, 1-6; 3 Цар. 9, 21). Однако они его утвердили как общий закон, чтобы противостоять искушениям, которые представляла собой для Израиля ханаанская религия, и вновь утвердить святость избранного народа (Втор. 7, 1-6). Отсюда определенный систематизм в истории завоеваний: религиозная установка, утверждавшая абсолютную власть Бога Израиля над Святой Землей и ее обитателями, переносилась и в прошлое.

Развитие понятия "херем" привело к обособлению двух заключающихся в нем смысловых элементов: с одной стороны, разрушение и наказание за неверность Господу (Втор. 13, 13-18; Иер. 25, 9); с другой - посвящение Богу человеческого существа или предмета без всякой возможности выкупа (Лев. 27, 28; Числ. 18, 14).

В Новом Завете ни о какой священной войне, ни о 3. врагов не может быть и речи. Но слово сохраняется со значением проклятия. В устах иудеев в клятвенных формулах (Мк. 14, 71; Деян. 23, 12) оно имеет значение призыва проклятия против самого себя в случае нарушения клятвы. У апостола Павла - это формула, которая выражает суд Божий над неверными (Гал. 1, 8; 1 Кор. 16, 22). "Кто не любит Господа Иисуса Христа, ан фема, мар н - аф " (1 Кор. 16, 22), - говорит Павел. Когда он же говорит: "Я желал бы сам быть отлученным от Христа за братьев моих, родных мне по плоти, то есть Израильтян, которым принадлежит усыновление, и слава, и заветы, и "законоположение, и богослужение и обетования" (1 Рим. 9, 3-4), он уточняет, что А. для христианина - это отлучение от Христа.

АНОФОРА (от греч. - возношение) - Евхаристический канон, являющийся основной частью Литургии и начинающийся после пения Символа веры. Центральным моментом А. является возношение (поднятие над престолом) Святых Даров.

АНАХОР Т (греч.) - отшельник, пустынник, подвижник, живущий в полном уединении, посвятивший себя покаянию, богомыслию, молитве, строгой аскетической жизни.

АНГЕЛ (евр. - "посланник", греч. - "вестник") - бестелесный разумный дух. А. в Священном Писании называются различными именами: А. Божиими (Иов, 1, 6; 2, 1), святыми (Дан. 8, 13), живущими на небесах (Мф. 18, 10), воинством небесным (2 Езд. 9, 6), духами (Пс. 150, 6; Евр. 1, 14). Писание, кроме того, говорит о различных чинах А. Это Херувимы, изображаемые обычно с множеством глаз (Быт. 3, 24; Исх. 25, 22; Иезек. 10, 1-20), Серафимы (Ис. 6, 2), изображаемые с шестью крылами, Начальства, Власти, Господства (Еф. 1, 21; Кол. 1, 16), Силы (Еф. 1, 21), Престолы (Кол. 1, 16), Архангелы (1 Фес. 4, 16; Иуд. 9). В Библии упоминаются также собственные имена Архангелов: Гавриил (Бог есть сила) (Дан. 8, 16; 9, 21; Лк. 1, 19, 26), Михаил (Кто как - Бог?) (Дан. 10, 13, 21; 12, 1; Иуд. 9; Откр. 12, 7), Рафаил (Бог исцеляет) (Тов. 3, 16). В 3 книге Ездры еще упоминаются Архангелы Иеремиил (4, 36) и Уриил (5, 20). В раввинистической традиции упоминаются имена еще некоторых Ангелов. Саддукеи отрицали существование ангельского мира, отвергали духовность души и воскресение тела.

Христианская Церковь всегда веровала в действительность ангельских духов, что и отражено в члене Символа веры: "Верую во Единого Бога Отца Вседержителя, Творца небу и земли, видимым же всем и невидимым..."; под "невидимыми" здесь подразумеваются А., сотворенные Господом прежде человека. Некоторые из этих духов, соблазненные сатаной, возмутились против Бога и превратились в злых духов. В наказание за это они вместе со своим главой, люцифером, были низвергнуты в преисподнюю и стали А. тьмы, демонами, диаволами. Остальные были верны Творцу, Который утвердил их в благодати и дал им небесное блаженство. Это хорошие А., которым по преимуществу и усвоено это наименование.

А. часто выступают в повествованиях первых книг Ветхого Завета: Бытия, Иисуса Навина и Судей. Из приписываемых им

действий следует, что к ним относились как к существам, обладающим личностью, и что они в действительности являются таковыми. Так, А. дважды являлся Агари в пустыне и говорил с ней (Быт. 16, 7; 21, 17). А. благовествовали Аврааму и Сарре о предстоящем рождении у них сына Исаака (Быт. 18). А. вывели Лота из Содома (Быт. 19), А. воспрепятствовал Аврааму заклать своего сына Исаака (Быт. 22, 11, 12). Иаков во сне видел лестницу, соединяющую небо и землю, и А., восходящих и нисходящих по ней (Быт. 28, 12). А. являлся Валааму и указывал ему, что делать (Числ. 22). А. с мечом в руке, обещал Иисусу Навину сражаться вместе с ним против неприятеля (Иис. Нав. 5, 13-15). А. напоминал народу о благодеяниях и желаниях Божиих (Суд. 2, 13). А. передал Гедону поручение освободить народ (Суд. 6, 11-23). А. возвестил о рождении Сампсона (Суд. 13).

Как одаренные разумом и волей существа Ангелы являются и в новозаветные времена, каждый раз принося благую весть. Таково явление А. Захарии (Лк. 1, 11), праведному Иосифу (Мф. 2, 13): Деве Марии явился Архангел Гавриил и возвестил Ей об избрании Ее "Пречистым Сосудом" Воплощения Сына Божия, Спасителя мира. По Рождестве Христовом А. являются Вифлеемским пастухам, святым женам-мироносицам после Воскресения. Спаситель говорит: "Смотрите не презирайте ни одного из малых сих; ибо говорю вам, что Ангелы их на небесах всегда видят лице Отца Моего Небесного" (Мф. 18, 10). Господь говорит об А., которые будут присутствовать на Страшном Суде и отделять добрых от злых; об А., обитающих на небесах, которым уподобятся избранные из числа праведников (Мф. 22, 30; Мк. 12, 35).

Природа этих духовных существ до конца непостижима земному человеческому разуму. Внимательно и благоговейно читая Священное Писание, мы можем лишь познать достаточно большой ряд свойств их таинственной природы. Хотя им и не приписывается человеческих черт, они часто принимают образ людей, чаще всего юношей, мальчиков, оставаясь при этом бесплотными и, следовательно, бесполовыми. Образ их явления, всегда неожиданный и чудесный, подтверждает их сверхчеловеческую чисто духовную природу. Говоря о душе и духе человеческом, замечая также, что мы состоим из двух начал, Священное Писание никогда не говорит о духе Ангелов,

подразумеваемая, очевидно, что они являются чистыми духами (Евр. 1, 14; Откр. 1, 4; Мф. 8, 16; Лк. 10, 20). Иов говорит, что они не имеют, подобно нам, тел, составленных из земных элементов (Иов. 4, 18, 19). По другим текстам они невидимы (Кол. 1, 16), только для виду они принимают пищу, предлагаемую им людьми (Тов. 12, 19); будучи бесплотными, они не вступают между собой ни в какие плотские отношения (Мф. 22, 30). Сыны Божии, о которых говорится в 6-й главе книги Бытия, что они вступали в связь с земными женщинами, не были А.; по всей видимости - это потомки благочестивого Сифа.

В книге святого Дионисия Ареопагита "Небесная иерархия" описаны три ангельские иерархии, каждая из которых в свою очередь делится на три чина. Первая иерархия состоит из Серафимов, Херувимов и Престолов; вторая - из Господств, Сил и Властей; третья - из Начальств, Архангелов и Ангелов. А., согласно святому Дионисию, составляют бесчисленное множество. Пророк Даниил (7, 10) говорит о "тысячах тысяч" (миллионах) А., служащих Ветхому Денми, и "тьмы тем" (миллиарды) находились в Его присутствии. Спаситель говорил апостолам (Мф. 26, 53), что Он мог бы получить от Отца Своего более двенадцати легионов А. в помощь. Некоторые отцы и церковные писатели пытались определить это число, основываясь на различных местах Священного Писания. Так, например, толкуя притчу о Добром Пастыре, который оставляет 99 овец, чтобы спасти одну заблудшую (Мф. 18, 12; Лк. 15, 4), некоторые заключают, что число А. в 99 раз больше числа людей, когда-либо живших и живущих по сей день на земле. Указание на неисчислимость А. имеется у апостола Павла (Евр. 12, 22) и у святого Иоанна Богослова (Откр. 5, 11).

О сотворении А. в Библии не содержится достаточно ясных свидетельств. В первом стихе книги Бытия говорится: "В начале Бог сотворил небо и землю". Здесь под словом "небо" традиционно понимают мир ангельский. В вопросе о том, с какого времени существуют А., мнения отцов и учителей Церкви расходятся. Многие отцы Церкви, такие, как святые Василий Великий, Григорий Назианзин, Иоанн Златоуст, Иоанн Дамаскин, Амвросий, Иларий, блаженный Иероним, считали, что А. сотворены задолго до или, по крайней мере, раньше материального мира. При этом они ссылаются

на изречение в книге Иова (38, 4-7), где говорится, что А. хвалили Бога, когда была сотворена земля. Святой Епифаний и блаженный Августин полагали, что А. сотворены одновременно с землей, но до сотворения человека. Указанное выше изречение из книги Иова вполне допускает и такое толкование.

А., как сказано выше, часто являлись людям. Среди явлений, о которых говорится в Ветхом Завете, много таких, где являющийся называется А. Иеговы, или А. Господним (Быт. 16, 7; 21, 17; 22, 11, 15; Числ. 22, 32; Суд. 2, 1, 4). Часто та самая личность, которая называется А., впоследствии называется Богом. Так, например, в книге Бытия (18), где описано явление Аврааму, последний увидел трех Лиц, а в последующем повествовании эти Лица выступают то как несколько, то как одно. Два из них отправились в Содом для спасения Лота, и они называются А.; а один остался с Авраамом, и назван Господом. Равным образом Бог, или по еврейскому тексту - А. Божий (Исх. 3, 2), явился Моисею в горящей купине, и святой Стефан, напоминая об этом событии, называет явившегося Моисею то А., то Богом (Деян. 7, 31-35). Отсюда возникает вопрос, не были ли А. этих видений Самим Богом? Существует несколько различных экзегет этого явления. Большинство отцов Церкви полагало, что в этих видениях являлся не А., а Сам Бог; и это предвосхищало воплощение. Другие видели в некоторых из этих видений образ Святой Троицы. Третьи, наконец, видели в этом проявлении Единого Бога, Который обнаруживает единство Естества в трех Божественных Лицах.

А́НГЕЛ ХРАНИ́ТЕЛЬ - Ангел, который, согласно Священному Преданию, приставлен к каждому человеку от рождения для помощи ему в добрых делах. Господь пользуется помощью А. Х. не потому, что нуждается в ней, но по Своей благодати, предоставляя им часть в исполнении Своего Промышления. Он поручает этим блаженным духам защищать праведных (Пс. 90, 11-13; Евр. 1, 14); расстраивать козни демонов (Тов. 8, 3); возносить молитвы людей к Богу (Тов. 12, 12); отводить душу в загробную жизнь (Лк. 16, 22); им же Он предоставляет дело отделения добрых от злых на Страшном Суде (Мф. 13, 49). Вера в А. Х. была уже у первых христиан. Когда апостол Петр, чудесно освобожденный из темницы, явился к христианам, то они были удивлены и говорили друг с другом, что

это его А. (Деян. 12, 15). Сам Спаситель подтвердил это верование, говоря, что А. "малых сих... на небесах всегда видят лице Отца Моего Небесного" (Мф. 18, 10). Каждый народ также имеет своего особого А. Х. В книге Даниила (10, 13, 21) упоминается об А. греков и А. персов. Кроме того, по переводу Семидесяти толковников (Втор. 32, 8) Бог разделил землю на народы по числу Своих А. А. иудейского народа был Архангел Михаил (Дан. 10, 13, 21; 12, 1; Иуд. 9), который теперь является особым покровителем Церкви Вселенской (Откр. 12, 7), за которую он воинствует. Можно предположить, что каждая Поместная Церковь также имеет своего А. Х. - это мнение весьма распространено. Есть толкователи, которые полагают, что святой Иоанн Богослов обращается в начале Апокалипсиса к епископам семи Церквей Азии, называя их А. Верование в А. Х. существовало до христианства, у древних персов, греков и других языческих народов. Первомученик Стефан (Деян. 7, 53) и апостол Павел (Евр. 2, 2; Гал. 3, 19) говорят, что Закон и Откровение даны были иудеям через А. Апостол Павел при этом подчеркивает превосходство христианского Откровения, которое было принесено в мир Самим Сыном Божиим (Евр. 1).

АНГЕЛЬСКАЯ ПСНЬ - это название усвоено Церковным Преданием песни, которую слышал пророк Исаия; ее немолчными устами воспевают Ангелы сидящему на Престоле Господу: "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..." (Ис. 6, 1-4). Так же называется славословие Ангелов, слышанное Вифлеемскими пастухами в ночь Рождества Христова: "Слава в вышних Богу, и на земли мир, в человецех благоволение" (Лк. 2, 14).

АНДРЕВО СТОЯНИЕ - богослужение, совершаемое в четверг 5-й седмицы Великого поста, когда в составе утрени читается полностью Великий покаянный канон святого Андрея Критского (VII в.). Это скорбно-величественное поэтическое повествование, в 250 тропарях живописующее состояние греховной человеческой души, покаянно молящей о прощении, вспоминая основные события священной истории Ветхого и Нового Заветов. Канон проникнут глубокой скорбью о греховности земного бытия и восторженным упованием на милосердие Божие. Ирмос 1-й песни канона - "Помощник и Покровитель...", припевы - "Помилуй мя, Боже,

помилуй мя!" За этим богослужением читается житие преподобной Марии Египетской.

АНТИД Р (*греч.* "нти" - вместо и "ди рон" - дар, то есть "вместодарие") - части той просфоры, из которой на проскомидии был вынут Святой Агнец, раздаваемые народу в конце Литургии. "А., - говорит святой Симеон Солунский, - есть освященный хлеб, который был принесен в предложение, и которого середина была вынута и употреблена для священнодействия; этот хлеб как запечатленный копием и принявший божественные слова, преподается вместо Страшных Даров, то есть Таин, тем, которые не причащались их". Обычай раздавать А. возник, по-видимому, в те времена, когда исчезла древняя традиция причащения всех присутствующих на Литургии. Первое свидетельство о раздавании частиц А. не причащавшимся Святых Таин относится к VII веку и содержится в правилах IX Камнетского собора в Галлии. В Восточной Церкви упоминание об А. впервые появляется не ранее XI века. Древнейшим можно считать свидетельство "Изъяснения на Литургию" Германа Константинопольского по списку XI века. Далее следует указать свидетельство Вальсамона (XII в.) в 15-м ответе Александрийскому патриарху Марку. Согласно Номоканону, при недостаточности для А. частиц просфоры, из которой вынут Святой Агнец, можно употреблять для его приготовления просфору в честь Пресвятой Богородицы. Согласно указанию Кормчей, А. не преподается неверным и находящимся под епитимиею. А. должен быть вкушаем в храме.

АНТИМИ'НС - 14, 15, 16, 18, 34, 42-45.

АНТИОХИ'ЙСКИЙ Р СПЕВ - один из церковных гласовых распевов, принесенных в Русскую Православную Церковь из Антиохийской Церкви во второй половине XVII века. Сохранилось очень немного памятников этого распева. В нотных книгах, изданных во времена царей Иоанна и Петра Алексеевичей, есть "Херувимская" с надписанием "Антиохийская". Мелодия ее написана безлинейными нотами знаменного распева.

АНТИПѠСХА (*греч.*) - вместо Пасхи, вторая, новая Пасха - первое воскресенье после Пасхи, иначе называемая Неделя о Фоме, или Фомино воскресенье. Служба этого дня посвящена воспоминанию осязания апостолом Фомою ран Воскресшего Христа.

А., как обновленное воспоминание о Пасхе в восьмой день, знаменует вечную радость христиан о Воскресении Христовом. Число 8 с древнейших времен символизировало вечность, "восьмой день", "новый эон", Царство Божие.

АНТИФ Н (*греч.* "антиф нос" - звучащий в ответ) - псалмопение, исполняемое поочередно двумя хорами или солистом и хором. Антифонное пение сложилось еще в древнееврейской храмовой певческой практике.

В 8 главе VI книги Церковной истории Сократа введение антифонного пения приписывается святому Игнатию Богоносцу (II в.), которому некогда было видение Ангелов, воспевающих Пресвятую Троицу попеременными песнями. Этот образ пения был усвоен Антиохийской Церковью и отсюда перешел ко всем Церквам. По словам же другого историка, Феодорита, антифонное пение было введено антиохийскими пресвитерами Флавианом и Диодором в IV веке (Феодорит, Церковная История 9 гл. II книга). Однако Никита Холиат понимает свидетельство Феодорита в том смысле, что Флавиан и Диодор лишь перевели А. с сирийского языка на греческий. Во всяком случае, по свидетельству св. Василия Великого, в IV веке эта манера пения псалмов была широко известна на Востоке. В Западной Церкви антифонное пение введено святым Амвросием Медиоланским в начале V века. В современной литургии А. разделяются на А. вечерни, или А. кафизм, А. степенны, или А. утрени и, наконец, А. Литургий.

АНТИФ Н КАФИЗМЫ - часть кафизмы (именуемая "Славою"), которую по Уставу следует петь попеременно двум ликам. Всю 1-ю кафизму, то есть все А. ее, положено петь на великой вечерне под воскресенье. Сначала поется "Блажен муж", то есть первый А., затем - второй и третий. На вечерне на праздничный день, приходящийся на невоскресный день, поется один 1-й А. 1-й кафизмы: "Блажен муж".

АНТИФ НОВ МОЛИТВЫ - молитвы, которые читаются на Литургии иереем или архиереем во время пения антифонов. Эти молитвы иногда носят название "молитвы согласия".

АНТИФ НЫ ИЗОБРАЗИТЕЛЬНЫ поются на Литургии пред малым входом и состоят из псалмов: 102-го - "Благослови, душе моя, Господа", 145-го - "Хвали, душ моя, Господа". Эти псалмы словесно

преобразуют Христа Спасителя. 2-й А. после пения "Слава, и ныне" оканчивается тропарем: "Единородный Сыне". Третий А. составляют "Блаженны", то есть евангельские стихи (Мф. 5, 3-12), в которых Христос обещает блаженство людям праведным. Под именем "Блаженны" понимаются еще и тропари, которые поются с этими стихами. Тропари положено петь большей частью из 3-й и 6-й песней канона утрени. Когда в Уставе нет указания петь песни канона на "Блаженны", тогда не поются "Блаженны" и "Псалмы изобразительные".

АНТИФНЫ ЛИТУРГИИ ВСЕДНЕВНЫЕ состоят из стихов псалмов. 1-й А. из стихов 9-го псалма: "Благо есть исповедаться". К этим стихам присоединяется припев: "Молитвами Богородицы, Спасе, спаси нас". Этот припев поется и после "Слава", и после "И ныне". 2-й А. состоит из стихов 92-го псалма: "Господь воцарися, в лепоту облечеся". К стихам этого А. присоединяется припев: "Молитвами святых Твоих, Спасе, спаси нас". На "Слава, и ныне" поется тропарь: "Единородный Сыне и Слове Божий". 3-й А. состоит из стихов 94-го псалма: "Приидите, возрадуемся Господеви". Припев к стихам 3-го А. поется в день воскресный: "Спаси ны, Сыне Божий, воскресый из мертвых, поющая Ти, аллилуиа"; в иной день: "Спаси ны, Сыне Божий, во святых дивен Сый, поющая Ти, аллилуиа". Вседневные А. поются во все седмичные дни, в которых не случится никакого праздника или в которых Типикон не назначает петь песней канона на "Блаженны". Сами А. печатаются в богослужебных книгах - Ирмологионе и Апостоле, в конце.

АНТИФНЫ, первый и второй, поемые на Литургии - псалмы 102-й и 145-й изобразительны, которые поются после великой ектении в воскресные и праздничные дни. Эти псалмы пророчески изображают милости Божии, явленные роду человеческому через воплощение Сына Божия... Во время пения 1-го и 2-го антифонов диакон отходит от царских врат и стоит перед иконою Спасителя.

АНТИФНЫ ПРАЗДНИЧНЫЕ - поются на Литургии перед малым входом и состоят из стихов пророческих, из псалмов, соответствующих празднуемому событию. За каждым стихом 1-го А. поется припев: "Молитвами Богородицы, Спасе, спаси нас". За каждым стихом 2-го А. поется припев: "Спаси ны, Сыне Божий, рождейся от Девы", или: "Во Иордане крестивыйся (смотря по

празднику), поющая Ти, аллилуиа". По окончании 2-го А., как и всегда, поется тропарь: "Единородный Сыне". За каждым стихом 3-го А. поется тропарь праздника. Эти А., в Типиконе называемые "праздничными", поются в Русской Православной Церкви только в следующие праздники Господни: 1) Воздвижение Креста Господня, 2) Рождество Христово, 3) Богоявление, 4) Преображение Господне, 5) Неделю вайй, 6) Неделю Пасхи и во дни Светлой седмицы, 7) Вознесение Господне, 8) Пятидесятницу. А. праздничные находятся в последованиях Миней и Триодей на указанные дни.

АНТИФНЫ СТЕПЕННЫ поются на утрени перед чтением Евангелия. По своему содержанию это суть песнопения во славу Пресвятой Троицы. Они находятся в воскресной службе Октоиха. А. называются так потому, что составлены применительно к 15-ти псалмам (от 119 до 133), называемым "песнями степеней". Псалмы же так названы от того, что были петы евреями на ступенях Иерусалимского храма. Чаще других поется на утрени 1-й А. 4-го гласа: "От юности моя". В седмичные дни он поется всегда, когда бывает полиелей и читается Евангелие, будь то праздник Господень, Богородичен или святого. В воскресные дни этот А. поется только тогда, когда на этот день приходятся праздники Господни: Воздвижение Креста, Рождество Христово, Богоявление, Преображение, в Неделю вайй, в Неделю апостола Фомы и в Пятидесятницу. В другие воскресенья всегда поются "степенны гласа", то есть того гласа, который следует по порядку в это воскресенье.

АПСТОЛ - богослужебная книга, содержащая Деяния святых апостолов, семь соборных посланий, четырнадцать посланий апостола Павла и иногда Откровение апостола Иоанна Богослова (Апокалипсис). Книга Деяний апостолов, все послания и Апокалипсис разделены на главы. Затем весь А., исключая Апокалипсис, который не читается на Литургии, разделен на зачала, и счет зачал общий. За Деяниями печатаются зачала соборных посланий, затем зачала Павловых посланий. Но по Уставу в Церкви вслед за Деяниями, за 52-м зачалом, читаются не соборные послания, а Павловы, а именно зачал 79-е, начиная с седмицы после Недели всех святых. Соборные послания читаются по прочтении Павловых в седмицы 31-ю и 32-ю

и в седмицы после Недели (воскресенья) о мытаре и фарисее, о блудном сыне и мясопустной.

В А., как и в Евангелии, при каждом зачале стоит звездочка, а внизу, под чертой, указываются дни или праздники, в которые читается это зачало, и слова, которыми следует начинать его при чтении. Таким словом служит по большей части "братие". В конце А. находятся статьи, в которых указывается, в какие дни и какие зачала Апостола и Евангелия необходимо читать на богослужениях:

1) "Соборник двенадцати месяцев, сказуя зачало коегождо Апостола и Евангелия, праздникам и святым всего лета", то есть Месяцеслов, в котором указывают зачала А. и Евангелия в разные праздники. Если в какой-либо день на утрени и Литургии не положено особого А. и Евангелия, тогда показывается, какая общая служба полагается по чину. Это делается для того, чтобы в случае необходимости было известно, какие должны быть прочитаны общие зачала из А. и Евангелия.

2) "Сказание главам евангельским утренним, Апостолам и Евангелиям, известно седмицам всего лета". В этой статье указано, какие рядовые зачала читаются из А. и Евангелия в подвижные дни годовичного круга, начиная со дня Пасхи до Недели Всех святых и после нее - во все недели и седмичные дни, включая седмицу и Неделю мясопустные, а также субботу и Неделю сыропустные.

3) "Сказание субботам и неделям святого Великого поста", то есть указание, какие зачала как А., так и Евангелия читаются на утрених и на Литургиях во все субботы и недели (воскресенья) Великого поста и во все дни Страстной седмицы.

4) "Прокимны, Апостолы, Евангелия и причастны святым, ихже егда творим службу", то есть зачала А. и Евангелия, прокимны и причастны, общие определенному чину или лику святых.

А. относится к древнейшим богослужебным книгам и, вероятно, вошел в число книг, переведенных с греческого на славянский еще в эпоху святых Кирилла и Мефодия. Многие рукописные А., как, например, Охридский, Сленченский, Македонский, два Хлудовских и др., это драгоценные памятники славянской письменности. А. был первой книгой, напечатанной в России в 1564 году в типографии, организованной первым русским книгопечатником диаконом Иоанном Федоровым.

АП СТОЛЬСКИЙ СИМВОЛ В РЫ - в древнейшей форме читается так: "Верую в Бога Отца Вседержителя; и во Христа Иисуса, Сына Его Единородного Господа нашего, рожденного от Духа Святого и Марии Девы, распятого при Понтийском Пилате и погребенного, в третий день воскресшего из мертвых, восшедшего на небеса, сидящего одесную Отца, откуда Он грядет судить живых и мертвых; и в Духа Святого, во Святую Церковь, во оставление грехов, в воскресение плоти. Аминь".

В Восточной Церкви этот Символ имеет лишь историческое значение и всецело вытеснен и заменен Никео-Константинопольским Символом веры. На Западе Мартин Лютер видел выражение вселенского церковного веросознания в трех символах: Апостольском, Афанасиевом и Никео-Константинопольском. Задолго до него все три символа пользовались в Западной Церкви авторитетом и употреблялись при богослужении. А. С. признается общеобязательным в 39 членах Англиканской Церкви. Время происхождения А. С. до сих пор окончательно не установлено. Латинские его тексты не ранее IX века, но они явно гораздо древнее. Общепризнан взгляд, согласно которому исходный греческий текст А. С. восходил к первой половине II века. Однако более точная датировка вызывает дискуссии.

АП СТОЛЬСКИЙ СОБ Р - первое совещание апостолов в Иерусалиме, собранное для решения жизненно важных церковных вопросов. На А. С. решался вопрос о необходимости обрезания и всей обрядовой части Закона Моисеева для христиан, обратившихся из язычников. В то время как апостол Павел уже освободил новообращенных из язычников от соблюдения ветхого Закона, христиане из иудеев настаивали на необходимости обрезания для всех членов Церкви. Вопрос был решен в духе свободы, даруемой нам любовью Христовой, ибо Он навсегда снял иго Закона Моисеева благодатью Духа Святого и раскрыл путь в Царство Божие всем людям, ищущим спасения.

АРЕОПѦГ (Деян. 17, 19) - орган высшей судебной власти в Афинах. Название происходит от холма Ароя (против Парфенона), на котором под открытым небом проходили заседания.

ѦРТОС (греч. - "квасной хлеб") - общий всем членам Церкви освященный хлеб, иначе - просфора всецелая. Освящается А. особой

молитвой, окроплением святой водой и каждением в первый день Святой Пасхи на Литургии после заамвонной молитвы. Его сохраняют в храме всю Светлую седмицу на аналое перед иконостасом. Во все дни Светлой седмицы по окончании Литургии с артосом торжественно совершается крестный ход вокруг храма. В субботу Светлой седмицы на Литургии А. раздробляют и раздают верующим как святыню. Сообразно с знаменованием Пасхи, которая соединяет в себе события Смерти и Воскресения Господа, на А. начертывается знамение победы Христа над смертью - Крест, увенчанный тернием, или образ Воскресения Христова. Из молитвы на освящение А. усматривается, что Церковь подводит А. под тип ветхозаветного агнца, преобразовавшего "Агнца, вземлющего всего мира грехи". "Призри на хлеб сей, и благослови и освяти его... нас же сего приносящих, и того лобзающих, быти сотвори, и всякую болезнь и недуг от нас Твоею силою отжени, здоровье всем подавая". На раздробление же А.: "Господи Иисусе Христе, Боже наш, хлебе ангельский, хлебе живота вечного, сошедый с небесе, напитавый нас во все светлая сия дни пищею духовною Твоих Божественных благодеяний, тридневного ради и спасительного Воскресения! Призри и ныне, смиренно молим Тя, на мольбы и благодарения наша, и якоже благословил еси пять хлебов в пустыни, и ныне благослови хлеб сей, яко да вси, вкушающий от него, телесного и душевного благословения и здоровья сподобятся..." Частицы А. благоговейно хранятся верующими как духовное врачевство от болезней и немощей; им даже причащаются за неимением Святых Даров. Род А. на нижней степени освящения представляет пасхальный кулич, церковно-обрядовая пища, но вовсе не мирская роскошь.

В 40-й день по Воскресении Господь Иисус Христос вознесся на небо. Ученики и последователи Христовы находили утешение в молитвенных воспоминаниях о Господе, - они припоминали каждое Его слово, каждый шаг и каждое действие. Когда сходились на общую молитву, они, вспоминая Тайную Вечерю, причащались Тела и Крови Христовых. Готовя обыкновенную трапезу, они первое место за столом оставляли невидимо присутствующему Господу и полагали на это место хлеб. С А. соединяется и древнее церковное предание, что апостолы оставляли за столом часть хлеба - долю Пречистой Матери Господа в напоминание постоянного общения с

Ней - и после трапезы благоговейно делили эту часть между собой. В монастырях этот обычай носит название Чин о Панагии, то есть воспоминание о Всесвятейшей Матери Господа. В приходских церквях этот хлеб Богоматери вспоминается раз в год в связи с раздроблением А.

АРХОНГЕЛЫ (*греч.* - "Ангелона начальники") - старшие Ангелы; в системе ангельской иерархии, разработанной византийским богословом Дионисием (V- VI вв.), А. - восьмой из девяти чинов ангельских (занимают иерархическое место ниже Властей и выше собственно Ангелов. Термин А. впервые появляется в грекоязычной иудейской литературе предхристианского времени (*греч.* извод "Книги Еноха") как передача выражений вроде *לִבְרָא זְרֵבְרָא* ("великий князь") в приложении к Михаилу ветхозаветных текстов (Дан. 12, 1); затем этот термин воспринимается апостолами (Иуд. 9; 1 Фес. 4, 16) и более поздней христианской литературой. Древнее предание, восходящее к ветхозаветным представлениям, говорит о семи Архангелах (Тов. 12, 15); из них общепринятая христианская традиция называет по именам трех. Это Михаил - Небесный Архистратиг, полководец верных Богу Ангелов и людей в космической войне с противниками Бога, повергающий диавола (Откр. 12, 7), покровитель и Ангел Хранитель народа Божиего (в Ветхом Завете - Израиля, в Новом Завете - Церкви воинствующей, то есть совокупности всех верующих во Христа); Гавриил, известный главным образом как участник Благовещения; Рафаил - Архангел-целитель, спутник Товита. В позднеиудейских и христианских апокрифах встречаются и другие имена: Уриил, Селафиил, Иегудиил, Варахиил, Иеремиил.

АРХИДИОКОН (*греч.*) - буквально "глава диаконов". Зарождение этой должности относится к первым векам христианства. Святого Афанасия Великого называли "вождем сонма диаконов". При епископах, занимавших видное положение, выдвигались диаконы как ближайшие исполнители их воли. Для этого требовались люди энергичные и умные: они были "оком и десницей" епископа. Случалось, что такой диакон фактически стоял даже выше пресвитеров. Константинопольский Патриарх Анатолий (V в.) возвел своего А. Аэция в пресвитеры. А. заботился о подготовке низших клириков, надзирал за диаконами, заведывал благотворительными

делами епархии и т. д. На Востоке развитие архидиакона́та пресеклось. Здесь не было слишком больших епархий и чрезмерной обремененности архиерея делами. А. продолжал существовать только в Константинополе, да и то скорее при дворе императора, чем патриарха. После падения Константинополя патриарх, ставший главою православного народа (этноарх), удержал как наследник василевса (императора) и должность А. В России архидиакона́т не получил широкого распространения, у нас он сохранился в больших монастырях, а после 1917 г. при особе Патриарха Московского и всея Руси. Более распространен в Русской Церкви почетный титул протодиакона, который совершает служение обычно в кафедральном соборе епархии.

АРХИЕПИСКОП (*греч.*) - начальный, главный, старший епископ. Хотя все епископы равны по благодати и власти, для сохранения единства между Церквями и для взаимной помощи в затруднительных обстоятельствах еще 34-м апостольским правилом некоторым из епископов дается право верховного надзора за другими. Обычно такой привилегией пользовался епископ столицы. Так, епископу Александрии первому был усвоен титул архиепископа вследствие обширности его епархии. С учреждением патриархатов титул А. стал усваиваться исключительно патриархам и тем митрополитам, епархии которых остались автокефальны, например, архиепископ Кипра. Однако, как видно из деяний Вселенских Соборов, патриархи, архиепископы и митрополиты всегда подписывались просто епископами определенного города. В России первым получил титул архиепископа епископ Новгородский в 1165 году. Теперь в Русской Православной Церкви А. - это почетный титул, предшествующий еще более почетному сану митрополита.

АРХИЕРЕЙ - в греческом переводе Ветхого Завета Семидесяти толковников так называется высший представитель Израильского священства - первосвященник (Лев. 4. 3). Это же наименование апостол Павел прилагает и к Господу Иисусу Христу (Евр. 4. 14). В Православной Церкви А. именуются лица высшей (третьей) степени иерархии - епископы, архиепископы, митрополиты, экзархи, патриархи, как первосвященники, в отличие от подчиненных им иереев (священников) и диаконов.

АРХИМАНДРИТ (*греч.* "архи" - начало, главенство и "мандра" - загородка, хлев для скота, овчарня - по отношению к монашеской братии как к стаду Христову, овцам Христовым). Это наименование с V века присваивалось в Восточной Церкви настоятелям монастырей. Первоначально так назывались избранные епископом для надзора над монастырями его епархии чиновники из игуменов. Позже титул А. стал почетным и передавался игуменам важнейших монастырей в епархии; с таким значением это наименование и перешло из Византии в Россию. Первоначально оно усваивалось лишь одному игумену в епархии, и лишь со временем стало достоянием нескольких. В первый раз это наименование встречается в летописи под 1174 год как титул игумена Киево-Печерского монастыря Поликарпа: "печерский игумен А".. Позже упоминается А. в Новгороде, в Юрьевском монастыре под 1226 год; во Владимирском Рождественском монастыре под 1230 год. В настоящее время в Русской Православной Церкви сан А. строго отделяется от сана игумена и дается не только настоятелям монастырей, но и другим монашествующим лицам, занимающим в Церкви высокие административные должности, а также как высшая награда священнику из черного духовенства. Возведение в сан А. совершается епископом за Божественной литургией по особому чину. А. усвоены некоторые принадлежности архиерейского облачения: скрижали на мантии, митра, палица, посох и так называемый "архимандричий" наперсный крест (крест с украшениями). В белом духовенстве сану архимандрита соответствует сан протоиерея и протопресвитера.

АРХИПОСТЫРЬ - общее название для членов высшей (третьей) степени православной церковной иерархии: епископа, архиепископа, митрополита, экзарха, патриарха.

АРХИСТРАТИТ (*греч.*) - военачальник. Это именование усвоено Архангелу Михаилу как предводителю небесного воинства Сил Бесплотных, Ангелов, ведущих борьбу с сатаной и подвластными ему падшими ангелами. Охраняя Церковь, они продолжают под водительством А. Михаила брань, ведущуюся от начала времен против сатаны (Откр. 12. 1-9). По слову апостола Иуды, Архангел Михаил защитил от дьявола тело пророка Моисея (Иуд. 1. 9), являлся Иисусу Навину (Иис. Нав. 5, 13-14). Но главное призвание А.

Михаила по пророчеству Иоанна Богослова - его победоносная брань с князем тьмы (Откр. 12. 7-9).

АРХИТРИКЛИ'Н (*греч.*) - распорядитель пира, букв. - "начальник триклиния". У древних народов Средиземноморья на пиршествах низкий стол был с трех сторон окружен лежанками (или скамьями) для гостей, а четвертая оставалась свободной для прислуживания. Такое устройство называлось триклиний. На обязанности А. лежало приготовление столов и лежанок, наблюдение за порядком и чином пиршества, проба блюд и вина и т. п. Такой распорядитель упоминается в Евангелии Иоанна (2, 8).

АСКЕТИ'ЗМ (*греч.* "скисис" - упражнение, подготовка к борьбе, позже - духовные упражнения для добродетельной жизни) - древнейший элемент религиозной жизни, свойственный почти всем мировым религиям. В христианстве это путь духовного приготовления ко спасению, небесному блаженству через плотское воздержание, строгость жизни душевной, отрицание себя ради счастья близких и отказ от проявления собственной воли путем подчинения себя духовному наставнику. А. является дисциплиной любой, в том числе и христианской религии. Господь Сам запретил первым людям вкушать плоды дерева познания добра и зла. В Ветхом Завете образцы А. - назорейство у иудеев, то есть принятие обета девственности для служения при скинии; отшельничество пророка Илии, Иоанна Предтечи. В Нагорной проповеди Иисус Христос указывает на необходимость воздержания даже в помыслах (Мф. 5, 28-30). В Евангелии Спаситель неоднократно указывает на необходимость труда, самосовершенствования для достижения Царства Божия. Вся земная жизнь Господа и его Апостолов - это аскеза, самоотречение, презрение к собственным страданиям ради спасения человечества.

Стремление к подвижничеству духовному и телесному представляется естественным фактором общечеловеческой духовной потребности, проявляющейся всегда и всюду во всех религиях. Внешне сходная аскетическая практика возникала в разные исторические моменты самостоятельно, а не путем заимствования и подражания. Иноческий аскетизм в буддизме, в греко-римском мире и в иудаизме наряду с внешне сходными приемами при глубоком изучении внутренне принципиально отличается от подвижничества

христианского. Самобытность последнего, как в исходных побуждениях, так и в конечных целях, остается вне всякого сомнения, а сообразно с этим становится очевидным и превосходство его над всеми прочими. Так, аскетические тенденции античного язычества основаны на неустранимом дуализме, на представлении о сосуществовании невидимого духовного блага и зла, видимо воплощенного в мире материальном, то есть в сосуществовании двух, будто бы непреодолимых друг другом, вечно борющихся начал. Буддийское же отречение человеческой личности от мира и от самой себя является средством лишь к полному самоуничтожению, а не к победе нравственного начала. Христианское подвижничество, напротив, есть победоносное усилие приблизиться к указанному Христом идеалу нравственной чистоты и святости с надеждой преодоления зла уже на земле, ради жизни вечной в Боге.

АСК ТИКА, аскетическое богословие - богословская дисциплина, изучающая и разрабатывающая принципы и методы тренировки человеческого тела и воли с целью очищения души от страстей и греховных помыслов и подчинения тела человека его воле, его духу, формирования целомудренной личности. Задача аскетической жизни - очищение сердца и ума для принятия Бога всем человеческим существом, богообщения и в конечном счете - обожения.

АСК ТЫ - подвижники веры в первые века христианства, постники и молитвенники, проводившие жизнь в уединении. Слово "аскет" происходит от греческого "скисис", означавшего на языке античных и восточных философов упражнение в добродетели и в подчинении своей воли. В иудейской традиции предшественниками христианских А. были так называемые терапевты, община которых сформировалась приблизительно во II веке до Р. Х. Находки 1947 года в районе Кумрана в Палестине проливают свет на образ их жизни и религиозную практику. Есть предположение, что Иоанн Креститель происходил из Кумранской общины. Во всяком случае, проповедь кумранитов подготовила наиболее духовно чутких иудеев к принятию Благой вести Иисуса Христа.

Ориген в трактате "Против Цельса" называет А. всякого, кто предавался молитвенным подвигам и пребывал большую часть дня при богослужении. Кроме того, дела милосердия и презрение мира с его суетными обычаями, с обречением себя на служение Богу и

неимущим, давали право на почетное имя А. Так назывались архиепископ Антиохийский Серапион и мученики палестинские, до страдания, которое они претерпели при гонениях Диоклетиана, жертвовавшие свое имущество бедным. А. носили одежду, отличную по цвету или покрою от общепринятой (по преимуществу коричневого или черного цветов), надевая поверх плащ бродячих философов (паллий). Движение А. - подвижников породило монашество. Не занимая, как правило, должностей в церковной иерархии, А. составляли в древней Церкви особый класс верных, пользовавшихся наибольшим авторитетом. Церковное Предание бережно сохранило имена и жития древних А. Таковы были святые мученики: Лукиан, Петр Палестинский, Памфил, Селевкий, Иустин, Иоанн Египетский, Сульпиций Север, Паулин, Элиодор, Непоциан, Пиниан, Симеон Столпник, а также святые отцы Церкви: Василий Великий, Григорий Назианзин, Иоанн Златоуст, Амфилохий Понтийский, Афанасий Великий, Мартин Турский и святой Антоний Великий - основатель монашества в Египте.

АСМОД Й (*ев.з.*) - демоническое существо. Имя А., по-видимому, заимствованное из иранской мифологии (Айшма), неизвестное в еврейском каноне Ветхого Завета, появляется в книге Товита, где есть следующий эпизод: А. преследует некую иудейскую девицу Сарру своей ревностью, не давая свершиться ее браку и последовательно умерщвляя в брачную ночь семерых мужей прежде соития с ней, и только благочестивому Товии, пользующемуся помощью Господа и Архангела Рафаила, удается прогнать А. и сделать Сарру своей женой (Тов. 3, 7, 8, 9). А. выступает здесь как особенный недруг одного из Божественных установлений - брака. Этот мотив развивается в апокрифическом "Завете Авраама", восходящем к I веку. Происхождение А. связано с блудом между падшими ангелами и "дочерьми человеческими", упомянутым в Быт. 6, 2. Сама природа А. побуждает его разрушать брачное сожитие средствами бессилия, холодности и отклонения желаний в недолжную сторону. В сказаниях об А. есть и другие линии - перенос на А. в его отношениях с Соломоном свойств сверхъестественного помощника царя-строителя, а также двойника царя, подменяющего его на престоле до истечения срока наказания, пока царь должен бродить нищим, отверженным и неузнанным,

искупая свою гордость. В обеих этих линиях, в отличие от первой, А. выступает как стихийная сила, непредсказуемая, неподвластная человеческим меркам, опасная, но не злая. Соломону удастся опоить А., связать его в пьяном виде и наложить на него свою магическую власть. А. выдает некую тайну, а именно: секрет червя шамура, при посредстве которого можно чудесно рассекать камни, и вообще помогает строить храм, попутно проявляя прозорливость. Возгордившись, Соломон предлагает А. показать свою мощь и отдает ему свой магический перстень. А. немедленно вырастает в крылатого исполина неимоверного роста, забрасывает Соломона на огромное расстояние, принимает облик Соломона и занимает его место. А. и здесь выдает свою природу блудного беса и недруга брака тем, что, хозяйничая в гареме Соломона, постоянно нарушает ритуальные запреты, гарантирующие чистоту брачных отношений, и даже покушается на кровосмешение. По этим признакам его изобличают как самозванца, когда испытание Соломона заканчивается. Легенда о Соломоне и Асмодее получила всеобщее распространение в литературе, фольклоре и художественной иконографии христианского и исламского Средневековья: в славянских изводах партнер Соломона именуется Китоврасом (кентавр), в западноевропейских - Маркольфом.

оУТО До Ф - средневековая форма публичного объявления приговоров инквизиции над еретиками и нехристианами, обвиненными в преступлениях против христианской веры и Католической Церкви. Это объявление соединялось с проповедью основных догматов католической веры. Акт А. обычно совершался в воскресенье. С восходом солнца осужденные, с обритыми головами и облаченные в позорные одеяния, различавшиеся в зависимости от тяжести наказания, отводились в сопровождении особой процессии, возглавляемой отцами-инквизиторами в соответствующем облачении и со знаменами, в церковь или на площадь. Светские власти, которые были обязаны присутствовать при этом, давали клятву исполнять все постановления инквизиции. Затем произносилась проповедь веры и произносились приговоры живым и даже мертвым осужденным. После этого приговоренные, отказавшиеся отречься от своих заблуждений, изгонялись из Церкви и предавались светским властям для наказания, и процессия двигалась дальше. Когда

осуждению и отлучению подвергались умершие, то их останки на повозке отвозились к месту казни. Приговоренные к смертной казни ехали верхом на ослах, сопровождаемые вооруженными охранниками, одетые в кафтаны и шапки с изображением на них адского пламени и бесов. Присутствовавшие выкрикивали проклятия и складывали посреди площади вязанки хвороста и дров, принесенные с собою. Осужденного привязывали к позорному столбу, воздвигнутому над огромной грудой дров, и подвергали страшной казни "без пролития крови". С первой половины XVIII века публичные А. не совершались и вскоре были вообще отменены.

&6863;

Б

БѦНЯ ПАКИБЫТІЯ', баня возрождения и обновления - метафорическое именование Таинства Святого Крещения, в воде которого крещаемый омывает первородный прародительский грех и возрождается к новой благодатной жизни. "Когда же явились благодать и человеколюбие Спасителя нашего Бога, Он спас нас не по делам праведности, которые бы мы сотворили, а по Своей милости, банею возрождения и обновления Святым Духом" (Тит. 3, 4-5).

В чинопоследовании Крещения есть прошение, в котором священник молит Господа, чтобы вода Крещения была для крещаемого "банею пакибытия, оставления грехов, одеждой нетления".

БАПТИСТ РИЙ - особое здание с бассейном при храме, предназначенное для совершения Таинства Крещения. Появились баптистерии не раньше IV века. В древности эти здания достигали настолько значительных размеров, что в них могли происходить заседания церковных Соборов. Б. служил в древности также местом катехизации оглашенных. Здесь совершался обряд массового Крещения, обычно приурочиваемый к празднованию Пасхи, Пятидесятницы и Богоявления; новопросвещенные в белых одеяниях с возжженными свечами и пением гимна "Елицы во Христа крестистесь..." торжественно шествовали в храм. Постепенно, по мере сокращения числа взрослых людей, принимающих одновременно Крещение, Б. вытесняется купелью, помещаемой в притворе храма, в

которой совершается Крещение младенцев. В настоящее время баптистерии имеются лишь в немногих храмах.

БАРИТ Н (*греч.* "б рис" - тяжелый, "т нос" - тон) - мужской голос, средний между басом и тенором; различают Б. лирический (по характеру подходит близко к драматическому тенору) и Б. драматический, более мужественный, сильный (в нижнем регистре приближается к басу). Б. очень подвижен. Диапазон - от "до" малой октавы до "соль" первой. В духовно-музыкальных произведениях иногда встречаются партии, написанные отдельно для баритона, иногда же он исполняет партию альты или второго тенора.

Бас (*итал.* basso - низкий) - самый низкий по звучанию мужской голос. Различают Б. профундо, или глубокий (наиболее низкий Б.) и Б. кантате, или певучий (более высокий Б.). Диапазон - от "ми" большой октавы до "ми" малой октавы. В хоре басы делятся на первые (баритоны) и вторые (собственно Б.). В русской хоровой практике особую группу составляют басы-октависты, обладающие мощными, самыми низкими из возможных в человеческом голосе звуками (до "фа" контроктавы включительно). Голоса октавистов особенно красиво и внушительно звучат в церковных хорах. В духовных хоровых произведениях Б. исполняет главным образом основные звуки аккордов, почему ему особенно свойственны ходы скачками от тоники - к субдоминанте, доминанте и опять к тонике (в заключениях).

БЕАТИФИКАЦИЯ - причисление к лику блаженных, первая ступень канонизации в Римской Церкви. После Б. известный человек объявляется блаженным после смерти, но не решается вопрос о его святости; ему полагаются определенные религиозные почести, но не поклонение. Исторически право Б. принадлежало епископам, и церемония могла совершаться во всякой Церкви, но папа Урбан VIII усвоил это право исключительно Римскому Первосвященнику, впоследствии папа Александр VII повелел совершать обряд Б. только в Ватиканской базилике. Одним из последних к лику блаженных был причислен мученически погибший в нацистском концлагере польский католический священник о. Максимилиан Кольбе.

БЕЗУМЬЕ - глупость, помраченное состояние человеческого ума и души, которое в Священном Писании противопоставляется мудрости. "Мудрый сердцем принимает заповеди, а глупый устами

преткнется... Мудрые берегут знание, но уста глупого - близкая гибель" (Притч. 10, 1, 14). Критерием для определения как мудрости, так и безумия, служит нравственный уровень жизни, благочестие, стремление к познанию Бога. Носители духовной мудрости в Священном Писании дают изображение безумного, чтобы показать своим ученикам, во что они могут обратиться при отсутствии дисциплины (Сир. 21, 14-20). Пораженные безумием доходят до того, что начинают думать, будто бы Господь не может покарать, или, что Он ничего не видит (Сир. 16, 17-23), или даже, что Его нет (Пс. 13, 1). Они почитают праведников за безумцев (Прем. 5, 4), а смерть их от гонений и насилия - за окончательную гибель (Прем. 3, 2).

В славянской Библии встречается выражение "не даде безумия Богу"; оно означает: "не богохульствовал", так охарактеризован праведный Иов (Иов. 1, 22).

Безумие - надеяться на свое богатство (будь то драгоценности или человеческие знания), как неразумный и алчный богач, сказавший душе своей: "душа! много добра лежит у тебя на многие годы: покойся, ешь, пей, веселись. Но Бог сказал ему: безумный! в сию ночь душу твою возьмут у тебя; кому же достанется то, что ты заготовил?" (Лк. 12, 19-20). Безумие - не отвечать на призыв Божий, как неразумные девы, оказавшиеся неготовыми к встрече Небесного Жениха и недопущенные Им на брачный пир (Мф. 25, 1-13).

В глазах того, кто признает связь между болезнью, грехом и бесами, безумие, преобразившееся в любовь, может символизироваться рассказом о свирепом гергесинском бесноватом, устрашавшем всех жителей своей области, а после исцеления хотевшем следовать за своим Спасителем - Иисусом (Мф. 8, 28-33). Подлинное Б. - не верить в Премудрость Божию, открывающуюся нам во Христе Распятом и в юродстве Его проповеди (1 Кор. 1, 18-29). Всякий истинно верующий во Христа должен быть готов подобно своему Спасителю казаться неразумным в глазах мира сего, "ибо мудрость мира сего есть безумие пред Богом, как написано: "уловляет мудрых в лукавстве их" (1 Кор. 3, 19). Так, сам апостол Павел был признан безумным, сделался, по его собственным словам, "позорищем для мира" (1 Кор. 4, 10; Деян. 26, 24); и каждый истинный апостол Распятого Христа будет иметь ту же участь, ибо

он возвещает спасение, являющееся как "немудрое Божие", но которое "премудрее человеков", он олицетворяет безумие любви, то есть наивысшую премудрость.

Б ЛЫЙ - в Священном Писании этот цвет выражает радость, праздник. Он же символизирует невинность, чистоту. Белизна, цвет света и жизни, противопоставляется черноте, цвету мрака и траура. В Ветхом Завете встречаются все эти значения (Еккл. 98; Сир. 43, 18), но лишь в Новом Завете им дается новое, эсхатологическое измерение; белый цвет становится отличительным знаком святых людей, причастных славе Божией, земных существ, благодатию Божией преобразенных в небесных.

Особенно часто о белом цвете говорится, когда речь идет о небесных Силах. Так, Иоанн Богослов употребляет его в описании явлений небесного мира, чем подчеркивает их эсхатологический смысл: "побеждающему дам вкушать сокровенную манну, и дам ему белый камень и на камне написанное новое имя, которого никто не знает, кроме того, кто получает" (Откр. 2, 17); "светлое облако, и на облаке сидит подобный Сыну Человеческому" (Откр. 14, 14). Среди апокалиптических всадников выделяется "конь белый и сидящий на нем называется Верный и Истинный, Который праведно судит и воинствует" (Откр. 19, 11). Повествуя о другом таинственном видении, Тайнозритель говорит: "И увидел я великий белый престол и Сидящего на нем, от лица Которого бежали небо и земля, и не нашлось им места" (Откр. 20, 11). Во всей Библии, в Ветхом и Новом Заветах, подчеркивается светозарность, белизна существ, приходящих с неба - будь то человек в белой одежде у пророка Иезекииля (9, 2) или Ангелы, вестники Божии в "блистающих одеждах" (Лк. 24, 4; Деян. 10, 30), или 24 старца перед престолом Божиим (Откр. 4, 4), или "Сын Человеческий" (Откр. 1, 13), Сам Христос, уже возвещенный "Ветхим деньми", на котором "одеяние бело как снег и волосы главы Его - как чистая в лна" (Дан. 7, 9).

Белый цвет, небесный цвет Христа, появляется в Его земной жизни только в славный час Преображения, когда одежды Его "сделались блистающими, белыми весьма, такими, что белильщик на земле не может так выбелить" (Мк. 9, 3). Белый цвет - также цвет преобразенных, обоженных существ, святых, которые после очищения от своих грехов (Ис. 1, 18) убелены кровью Агнца (Откр.

7, 14): "омой меня, и буду белее снега" (Пс. 50, 9) и становятся причастниками бытия Божия во славе (Откр. 7, 9-13). Они "будут ходить в белых одеждах" с Победителем (3, 4) - великое торжествующее множество возглашающих радость свою на вечном празднике света: Агнец сочетается с Женой, облеченной "в виссон чистый и светлый" (Откр. 19, 1-14).

Во все времена истории Церкви белые облачения употреблялись священниками при совершении Таинства Крещения. Белая срачица (рубашка) надевалась на новокрещенного, участвующего по благодати во славе небесного бытия, которому присущи целомудрие и радость.

БЕССР БРЕНИК - нестяжатель, человек, равнодушный к материальным благам, к деньгам, бескорыстный. Б. стремится быть благочестивым - только это для него, по слову апостола Павла, - великое приобретение (1 Тим. 6, 6). Материальные блага рассматриваются им как нечто случайное по отношению к духовной сфере человеческого существования. Как истинный христианин, он полагает, что, ничего не принеся с собой в мир, он не может и ничего вынести из мира (1 Тим. 6, 7). Сребролюбие - корень всех зол, ибо стремящиеся к приобретению материального богатства впадают в искушение и в сеть, и во многие безрассудные и вредные похоти, погружающие людей в бедствие и пагубу (1 Тим. 6, 9). Под влиянием сребролюбия некоторые даже отступают от веры, впадают в скорби и совершают преступления. Христианин довольствуется хлебом насущным и одеждой. Разумеется, не все могут поступать так, тем более, что и материальный достаток и даже богатство не являются абсолютным злом и могут быть использованы в благочестивых целях. Следует лишь бороться со страстью сребролюбия, жадности, своекорыстия. И тем не менее, христианским идеалом является исполнение завета Спасителя, данного Им богатому юноше: "Иисус сказал ему: если хочешь быть совершенным, пойди, продай имение твое и раздай нищим; и будешь иметь сокровище на небесах; и приходи и следуй за Мною" (Мф. 19, 21). По слову святого Амвросия Медиоланского: "Богатство - для порочных препятствие, а для добрых - пособие к добродетелям". У многих отцов и учителей Церкви мы находим похвалу Б. и осуждение сребролюбия и своекорыстия. "Богат не тот, кто много приобрел, но тот, кто много роздал", - учит св. Иоанн Златоуст.

В истории христианской Церкви известны под именем бессребреников, сделавшимся для них нарицательным, святые Косма и Дамиан. Их память празднуется 1 июля, 17 октября и 1 ноября.

БИ'ЛО, клепало - деревянная или металлическая доска, ударами в которую созывались верующие к богослужению в те времена, когда еще не употреблялись колокола. До настоящего времени Б. употребляется в некоторых монастырях на Востоке и на Афоне.

БЛОГОВЕСТ - один из видов колокольного звона, при котором, в противоположность перезвону, ударяют в один колокол. Благовестом Церковь призывает верующих к началу богослужения, а также оповещает о начале совершения Таинства Евхаристии, после слов "Достойно и праведно есть..."

В Типиконе для обозначения этого вида звона употребляются выражения: бить, клепать, знаменать, ударять.

БЛАГОВ ЩЕНИЕ (*греч.* "евангелизмос", *лат.* *ббѣбѣоѣбѣоѣ* - возвешение") - начальный момент вочеловечения Бога, "спасения нашего главизна", - как поется в кондаке одноименного двенадцатого праздника, приходящегося на 25 марта.

Согласно евангельскому повествованию (Лк. 1, 26-38), Архангел Гавриил, посланный Богом к Деве Марии в галилейский городок Назарет, где она вела девственную жизнь в доме праведного старца Иосифа Обручника, сообщает Ей, что у Нее родится Сын Иисус, и это будет Мессия и Сын Божий. Мария в недоумении спрашивает, как исполнение этого обещания совместимо с соблюдением избранного Ею девственного образа жизни. Архангел Гавриил объясняет, что имеющий родиться Младенец будет чудесно зачат действием Духа Святого без разрушения девственности Матери. Уяснив, что речь идет об исполнении воли Божией, Мария отвечает: "Да будет Мне по слову Твоему". В евангельском тексте не сказано прямо, но предполагается, что миг, когда Мария произносит Свое согласие, есть миг Девственного (Непорочного) Зачатия: как при Сотворении мира слово Бога "да будет" приводило создания к бытию, так и Ее слово "да будет" низводит Бога в мир. Акт послушания, осуществленный Марией за все падшее и спасаемое человечество, противопоставляется в церковной традиции акту непослушания, составившего суть грехопадения Адама и Евы. Дева

Мария как "Новая Ева" искупает грех "первой Евы", начиная возвратный путь к утраченной жизни в единении с Богом.

Иконография Б. восходит к раннехристианской эпохе (фреска катакомбы Прискилы, III в.; мозаика базилики Санта Мария Маджоре в Риме, V в.). Место действия намечается вплоть до позднего Средневековья весьма абстрактно: почти всегда это дом Иосифа Обручника (однако апокрифическая версия, восходящая ко II в. и нашедшая отголоски в изобразительном искусстве, расчленяет сцену Б. на две: первая сцена - у единственного в Назарете колодца (икона XII в. "Устюжское Б."), и лишь вторая, более важная - в доме Иосифа). В православной иконографии мы встречаем множество символических предметов: ткань, перекинутая от одной башенки к другой, означает достоинство Девы Марии, а также, возможно, связь между Ветхим и Новым Заветами. В католической иконографии на исходе Средневековья и позже белая лилия в руках Гавриила или в кувшине означает непорочную чистоту Марии, сосуд с водой или рукомойник - Её особую очищенность для Её миссии, горящая свеча - Её духовное горение, яблоко - тайну грехопадения, преодолеваемого через Б. Приход Архангела застигает Марию либо за молитвой, либо за чтением Священного Писания, либо, в согласии с апокрифическим повествованием, за работой над пурпурной тканью для завесы Иерусалимского храма (символ зарождающейся плоти Иисуса Христа, которая "ткется" во чреве Богоматери из Её крови, как пурпурная пряжа).

БЛАГОВ НИЯ - ароматические вещества, употребляемые в богослужении и при совершении церковных Таинств.

Как все восточные народы, Израиль широко пользовался в культе ароматическими веществами. В Библии упоминаются не менее тридцати сортов Б. Праотцы приносят Б. в подарок Иосифу (Быт. 43, 11), Соломон устанавливает монополию на торговлю ими (3 Цар. 10, 2, 10). Езекия следует его примеру (4 Цар. 20, 13).

Б. так же необходимы для жизни, как еда и питье. Их значение двояко: в общественной жизни они служат выражением радости или интимных отношений между людьми; в литургической жизни они символизируют приношение даров и хвалу.

Умощение благовониями означает проявить вовне свою радость жизни - "масть и курение радуют сердце" (Притч. 27, 9), украситься,

"навести красоту". Это делают приглашенные на пир (Ам. 6, 6), жених и невеста перед плотским общением. Умастить голову гостю - значит выразить ему радость встречи с ним (Мф. 26, 7), не сделать этого - невежливо: "Ты головы Мне маслом не помазал", - говорит Иисус пригласившему Его фарисею (Лк. 7, 46). Траур требует упразднения этих знаков радости (2 Цар. 12, 20; 14, 2), но в дни поста ученики Христовы не должны от них воздерживаться, чтобы не выставлять свое покаяние на показ (Мф. 6, 17) и не омрачать печалью подлинную христианскую радость.

Действие Б. носит иногда более интимный характер: они как бы переносят чье-либо физическое присутствие в сферу более тонкую и проникновенную.

Так, например, Эсфирь (2, 12-17) и Иудифь (10, 3), чтобы вернее проникнуть в сердце тех, кого они хотели пленить, умастились мировым маслом и другими ароматами. Запах поля, идущий от одежды Иакова (Быт. 27, 27), свидетельствует о том, что благословил его Господь; в Песне Песней Невеста сравнивает присутствие Возлюбленного с "мировым пучком" и с "благовонными мастями" (1, 12, 13), тогда как Жених называет ее "мирра моя с ароматами моими" (5, 1; ср. 4, 10).

В древности был широко распространен обычай употреблять Б. как символ культового приношения. Этот обычай был перенят Израилем. В Иерусалимском храме находились и использовались при богослужении: "жертвенник для приношения курений" (Исх. 30, 1-10), кадила, наполненные курениями (Числ. 7, 86). Приношение в жертву Б. совершается в радостном поклонении каждое утро и каждый вечер (Исх. 30, 7; Лк. 1, 9-11). Поэтому фимиам, возносящийся как дым, в конце концов становится символом хвалы, обращенной к Божеству: "Да исправится молитва моя, яко кадило пред Тобою" (Пс. 140, 2) - возжжение фимиама приобретает смысл поклонения Богу, умиловления Его (3 Цар. 22, 44; 1 Мак. 1, 55).

Поклонение может быть только одно - культ истинного Бога. Поэтому фимиам в конце концов становится символом совершенного и бескровного поклонения, которое будут приносить все народы в последние времена (Мал. 1, 11; Ис. 60, 6; ср. Мф. 2, 11). Это совершенное поклонение было осуществлено Христом: Он "предал Себя за нас в приношение и жертву Богу, в благоухание приятное"

(Еф. 5, 2). Его жизнь была непрерывным приношением любви, угодным Богу.

В свою очередь, христианин, быв помазан в Таинстве Миропомазания Миром, состоящим из смеси разных драгоценных ароматических веществ (ср. Исх. 30, 22-25), стал запечатленным сосудом Духа Святого, помазанником Христа. Он призван распространять благоухание Христова во всяком месте (2 Кор. 2, 14), внося даже в свои самые обыденные действия дух преданности Богу, любви и милости.

БЛАГОГОВНИЕ - чувство, переживаемое душой христианина, которому постепенно и насколько это возможно открываются неизреченные проявления Божественного присутствия в окружающей жизни, в церковном богослужении и личной молитве. Душа христианина испытывает всепоглощающий прилив восторга, благодарности, любви и преданности Отцу Небесному; это ощущение Его всесовершенства, благости, красоты, независимое от меры тех благ, которые Он ниспосылает Своим верным. Проникнутый этим чувством христианин, безусловно, одобряет все Его действия в мире, веря, что каждое из них является шагом в осуществлении Домостроительства спасения. Зная, что в мире царит Божественный Промысл, все направляющий и устрояющий, что помимо Его воли не происходит ни в мировой истории, ни в человеческой жизни ни одно событие, христианин никогда не осудит что-либо из происходящего под Божественным водительством. В повседневной церковной и светской жизни это проявляется в духе любви к ближним и дальним, к друзьям и врагам, к верующим и неверующим. Благоговейный человек никогда не позволит себе даже намек на шутку в разговоре на религиозные темы: о Церкви Божией и ее служителях, о Священном Писании и описываемых в нем событиях, о Спасителе нашем и Его крестном подвиге за нас, грешных. Этот религиозный восторг души описывает апостол Павел, говоря: "О бездна богатства и премудрости и ведения Божия! Как непостижимы судьбы Его и неисследимы пути Его! Ибо кто познал ум Господень? Или кто был советником Ему? Или кто дал Ему наперед, чтобы Он должен был воздать? Ибо все из Него, Им и к Нему, Ему слава во веки, аминь" (Рим. 11, 33-36).

БЛАГОСЛОВЕНИЕ ПЛОД В. В Ветхом Завете богоизбранному народу было заповедано приносить начатки плодов - первый сноп жатвы в праздник Пасхи и два первых хлеба в день Пятидесятницы, над которыми священник совершал обряд возношения. Об этом говорится в таких словах: "Принесите первый сноп жатвы вашей к священнику; он вознесет этот сноп пред Господом, чтобы вам приобрести благоволение... от жилищ приносите два хлеба возношения... как первый плод Господу" (Лев. 23, 10, 11, 17). Кроме того, ветхозаветный верующий мог употреблять в пищу все произведения земли своей: овощи, масло, мед и другие плоды лишь после того, как посвятил начатки их (первый урожай) Господу. В книге Исход говорится: "Начатки плодов земли твоей приноси в дом Господа, Бога твоего" (Исх. 23, 19). Этот обряд знаменовал собой не только освящение плодов, но этим выражалась также благодарность Господу, от Которого исходит "всякое даяние доброе и всякий дар совершенный" (Иак. 1, 17). В книге Левит мы читаем: "Никакого нового хлеба, ни сушеных зерен, ни зерен сырых не ешьте до того дня, в который принесете приношения Богу вашему: это вечное постановление в роды ваши" (Лев. 23,14).

Обычай посвящать Богу начатки плодов, как утвержденный Божественной заповедью, вместе с другими знаменательными обычаями Ветхого Завета перешел в состав священнодействий новозаветного богослужения. Из Апостольских и Соборных постановлений, а также святоотеческих писаний видно, что этот обычай издревле соблюдался в Христианской Церкви. Принесение к алтарю новых колосьев и виноградных гроздьев предписано третьим Апостольским правилом, 25-м правилом Трулльского, 7-м и 8-м Гангрского, 46-м Карфагенского Соборов. "Справедливо и свято, - говорит святой Григорий Богослов, - чтобы истинные чадолюбцы приносили в дар Богу, от которого и мы сами и все наше, начатки и гумна, и точила, чтобы часть, принесенная усердно в дар, привела в безопасность и остальное", 28-е правило VI Вселенского Собора определяет: "Приношение винограда священники да приемлют, яко начатки, и, благословляя оный особо, да преподают приносящим в благодарение Подателю плодов, коими, по определению Божиему, тела наши возвращаются и питаются".

Церковным уставом было заповедано христианам приносить в храм виноградные плоды для благословения в праздник Преображения Господня, то есть тогда, когда наступает полная зрелость этих плодов. В нашей же стране, на большей части территории которой виноград не растет, в храм на Преображение приносятся преимущественно яблоки, груши, уже вполне созревшие к этому дню. Отсюда и народное название этого праздника - "яблочный Спас". В Требнике, в 10-й главе говорится также об овощах, которые должны приноситься "в свое время ко храму на благословение". Церковь строго наставляет всех совершать этот обычай благовременно. Она порицает вкушающих незрелые плоды: "... аще кто от братий снестъ гроздие прежде сицеваго праздника, то преслушания запрещение приимет, и да не вкусит гроздие чрез весь август, яко заповеданный Устав презрев, яко да от него навыкнут и прочие повиноваться Уставу святых отец". Там, где плоды созревают в первой половине лета, по благословению местного епископа, начатки освящаются в день памяти Петра и Павла или в другой, ближайший по времени праздник. На освящение винограда и яблок, а также на освящение овощей в Требнике имеются две молитвы, читаемые священнослужителем. В этих молитвах Святая Церковь от лица своих чад просит Бога освятить начатки овощей и плодов, дабы они вкушающим были "в веселие" и "во очищение грехов". По прочтении молитв приношения, при пении праздничного тропаря, плоды окропляются святой водой.

БЛАГОСЛОВЕНИЕ ХЛЕБОВ, пшеницы, вина и елея совершается на всенощном бдении, когда бывает лития. Чин Б. Х. совершается на середине храма, у столика с пятью хлебами, пшеницей, вином и елеем, которые приносятся сюда в особых сосудах перед пением стихир на стиховне; на столик устанавливается также шандал с тремя возжженными свечами.

Во время пения тропарей диакон совершает троекратное каждение вокруг столика; кадит он и священника-предстоятеля, потом еще раз столик с лежащими веществами. Священник читает молитву благословения (по Служебнику), Перед словами "Сам благослови..." священник крестообразно осеняет вещества одним из хлебов, напоминая, что то же самое совершил Господь, взяв в Свои руки пять хлебов и насытив 5000 человек. При перечислении

благословляемых веществ священник указывает на каждое рукой, начертывая в воздухе знак креста. В молитве испрашивается благословение Божие на умножение предложенных веществ, а также об освящении вкушающих от них.

БЛАГОЧ СТИЕ - искренняя религиозность, при которой жизнь человека соответствует его религиозному идеалу. Религия определяет отношение благочестивого человека к другим людям и к обществу, определяет его образ жизни. В настоящее время этот термин постепенно выходит из употребления и заменяется словом "религиозность" в отношении к современному человеку, но сохраняется в отношении к историческим лицам.

1. *Б. в человеческих отношениях. Ветхий Завет.* На древнееврейском языке слово "благочестие" ("хесед") обозначает прежде всего взаимоотношения между родственниками (Быт. 47, 29), друзьями (1 Цар. 20, 8) или союзниками (Быт. 21, 23); это - привязанность, предполагающая действенную и верную взаимопомощь. Выражение "соделать хесед" указывает на проявление Б. в действиях. При сочетании "хесед-емер" - "благочестие, милость, верность, истина и правда" (Быт. 24, 49; Притч. 20, 28; Пс. 24, 10) оба слова взаимно проникают одно в другое: второе означает такое расположение души, без которого доброта, отмечаемая первым, не была бы совершенной. В переводе Семидесяти толковников, где "хесед" переводится *греч.* словом "ёлеос" (= жалость, сострадание, милость), сущность Б. заключается, по-видимому, в сострадающей доброте.

2. *Б. в отношениях с Богом. Ветхий Завет.* Эта, до такой степени крепкая, человеческая связь, какой представляется "хесед", помогает понять ту связь, которую Бог, через Союз - Завет устанавливает между Собою и Своим народом. Божией благодати, то есть милосердной любви Бога к Израилю, первенцу Его (Исх. 34, 6; ср. 4, 22; Иер. 31, 3; Ис. 54, 10) должно отвечать Б. в ином аспекте, а именно сыновняя привязанность, которая выражается в неизменном послушании и любящем Богопочитании, культе (ср. Втор. 10, 12). Из действенной любви к Богу естественно вытекает братская любовь между людьми - уподобление Божией благодати и Его попечению о бедных. Так, Михей, чтобы определить истинное Б., ставит его в связь с правдой, любовью и смирением (Мих. 6, 8).

Это определение - то же, что у пророков и у мудрецов. Согласно Осии, Б. заключается не в обрядах, но во вдохновляющей их любви (Ос. 6, 6; Мф. 9, 13), которая в свою очередь неотделима от справедливости и верности Закону (Ос. 2, 21; 4, 1). Согласно Иеремии, Бог являет Себя нам как образ "хесед" и правды (Иер. 9, 24). В других местах показано, что Б. подрывается, когда бедные угнетаемы и правда попрана (Мих. 7, 2; Ис. 57, 1; Пс. 11, 2-6). В псалмах Богопочитание у благочестивого человека (*евр.* "хасид", *греч.* "осиос", или "всевус") выражается в любящей, полной упования и радостной хвале (Пс. 30, 24; 149), прославляющей "хесед" Бога (Пс. 102). Однако такой культ угоден Богу только когда он сочетается с верностью, праведностью (Пс. 49). Бог дарует мудрость (Сир. 43, 33) людям благочестивым, не отделяющим поклонения Ему от милосердия (Сир. 35, 1-10), и им идут на пользу все блага, сотворенные Богом (Сир. 39, 27).

Именно это целостное Б. в маккавейскую эпоху воодушевляет "хасидов" (от "хасидим" - "благочестивые"; 1 Мак. 2, 42): они борются до смерти за свою веру, и Б. дает им силу и уверенность в воскресении (2 Мак. 12, 45). Таково также Б., которое сильнее всего, победа которого на последнем Суде воспевается в книге Премудрости (10, 12). Это Б. присуще Мессии, Которому надлежит установить на земле Царство Божие (Ис. 11, 2).

1. Б. Христа. Новый Завет. Ожидание желавших "служить Богу в Б. и правде" исполняется милостью Бога, пославшего нам Христа (Лк. 1, 75, 78). Христос есть в абсолютном смысле "святой", буквально: "благочестивый" (Деян. 2, 27; 13, 35: "осиос"; Пс. 15, 10: "хасид"). Проникнутый сыновним Б., Он во всем исполняет волю Бога, Отца Своего (Ин. 8, 29; 9, 31), воздает Ему совершенное Богопочитание, культ (Евр. 10, 5-10), им вдохновляется Его горячая предсмертная молитва и принесение мучительной жертвы, которой Он нас освящает (Мк. 13, 35); являясь таким образом благочестивым Первосвященником, в каком мы нуждались (Евр. 7, 26), Он услышан был (Богом) за Свое "благоговение" (5, 7). Вот почему тайна Христа называется "тайной Б.". (1 Тим. 3, 16); в Нем Божие милосердие осуществляет свой замысел спасения; в Нем - источник, образец Б. христиан.

2. *Б. христианское.* Богу и раньше были угодные те люди из всех народов, которые из страха Божия, молитвами и милостынею участвовали в двойном проявлении Б.: в богослужении и в соблюдении праведности; таковы и иудей Симеон (Лк. 2, 25), и люди, пришедшие в Иерусалим на Пятидесятницу (Деян. 2, 5), и сотник Корнилий (Деян. 10, 2, 4, 22, 34). Это Б. обновляется Христом и дарованием Духа Святого. В Деяниях мы видим некоторых из таких благочестивых людей, как Анапия или христиане, пришедшие похоронить Стефана (Деян. 8, 2). На языке ап. Павла их Богопочитание отныне воодушевляется сыновним духом по отношению к Богу (ср. Гал. 4, 6) и их праведность есть праведность веры, действующей любовью (Гал. 5, 6). Таково Б. нового человека, подлинное христианское Б. (Еф. 4, 24), которое апостол Павел противопоставляет тщетным упражнениям ложного, всего лишь человеческого Б. (Кол. 2, 16-23); посредством его мы воздаем Богу угодное Ему почитание с благоговением и страхом (Евр. 12, 28).

В пастырских посланиях и во 2-м послании апостола Петра Б. указано в числе основных добродетелей пастыря, Божиего человека (1 Тим. 6, 11; Тит. 1, 8); оно же необходимо и каждому христианину (Тит. 2, 12; 2 Пет. 1, 6). Подчеркиваются две присущие ему черты. Прежде всего оно освобождает от сребролюбия; в противоположность ложному Б., алчному до прибылей, оно удовлетворяется необходимым, и польза от него - уже в самой свободе (1 Тим. 6, 5-10). Затем оно дает силу переносить гонения, составляющие удел тех, кто последовал в Б. Христу (2 Тим. 3, 10). Без этой отрешенности и этого постоянства есть только видимость Б. (3, 5). Истинному Б. обещаны помощь от Бога во всех испытаниях этой жизни и жизнь вечная (2 Пет. 2, 9; 1 Тим. 4, 7).

При таком понимании Б. в конечном итоге обозначает христианскую жизнь со всеми присущими ей требованиями (ср. 1 Тим. 6, 3; Тит. 1, 1): чтобы ответить на любовь Того, Кто буквально, "един благочестив" (Откр. 15, 4 - "осиос", *русск.* - "свят"), христианин должен уподобляться Ему и этим явить своим братьям лицо их Небесного Отца.

БЛАГОЧИ́ННЫЙ - пресвитер, назначенный помогать епархиальному архиерею в наблюдении за деятельностью настоятелей храмов и жизнью приходов во вверенной ему части епархии -

благочинии. Б. сообщает обо всем важном из жизни подведомственного ему благочиния епархиальному епископу.

БЛАЖ ННЫ - 1) Евангельские стихи (Мф. 5, 3-12), записанные со слов Спасителя во время Нагорной проповеди, в которых называются основные добродетели христианина.

2) Песнопения (тропари канонов), которые поются на Литургии за этими стихами. Во втором значении это слово более употребительно. Выражения Типикона: "Блаженны осмогласника на 8", "Блаженны гласа на 6 и святого песнь 3-я на 4", "Блаженны праздника - песнь 4-я на 6" и подобные указывают на то, из каких канонов, из каких песней их и сколько тропарей следует читать или петь с евангельскими стихами о блаженствах.

БЛАЖ ННЫ ТРОПАРИ' НА ЛИТУРГИ'И ИЗ ОКТИХА - особые тропари, находящиеся в Октоихе, которые назначено петь на Литургии с евангельскими стихами о блаженствах. В седмичной службе Октоиха Б. числом 6, в воскресной - 8. Так как в Минее и Триодях нет особых тропарей на Б., тропари песней канона утрени, большею частию, песней 3-й и 6-й, а иногда и других (в попразднство). В некоторые дни в году положено петь на Литургии Б. из Октоиха и Минеи, в другие дни - некоторые из них, или Октоиха, или Минеи.

БОГОР ДИЧЕН - песнопение в честь Божией Матери.

БОГОР ДИЧЕН ДОГМАТИК - песнопение в честь Божией Матери, поемое как на малой вечерне, так и на великой, за стихирами, на "Господи, воззвах", помещен в Октоихе в воскресной службе. Догматиком (от *греч.* "догма" - учение, истина веры) этот Богородичен назван потому, что в нем наряду с похвалой Пресвятой Богородице содержится догматическое учение о лице Иисуса Христа. В Б. Д. великой вечерни содержится учение преимущественно о воплощении Господа и соединении в лице Его двух естеств - Божеского и человеческого. В 1-м гласе Б. Д. начинается словами: "Всемирную славу". В Б. Д. малой вечерни славословится Воскресение Христово, поэтому они как воскресные песнопения не поются в другие седмичные дни. Б. Д. великой вечерни не содержат такого славословия, поэтому поются и в невоскресный день, если на него приходится праздник с великим славословием, полиелеем, всенощным бдением. Б. Д. называется "Богородичным первым". В

праздники, случившиеся в субботы, догматик великой вечерни поется того гласа Октоиха, который пришелся на всю эту седмицу, то есть по принятым выражениям - "гласа настоящего", "гласа прошедшего", "догматик рядовой". В другие же седмичные дни, то есть кроме субботы, догматик поется того гласа, на который пелась стихира, на "Слава". В Типиконе он обычно обозначен первыми словами, например: "Кто Тебе не ублажит", "Пройде сень", и т. п. Б. Д. великой вечерни печатаются, кроме Октоиха, в Минее, в конце книг.

БОГОР ДИЧЕН ОТ АЛФАВИТ - см. Стихиры по алфавиту.

БОГОР ДИЧЕН ОТ МНЬШИХ - см. Богородичны отпустительные седмичные.

БОГОР ДИЧЕН ПРВЫЙ - догматики малой и великой вечерни восьми гласов, помещенные в Октоихе, в службе воскресных дней; находятся в каждой из этих служб первыми из Богородичнов. К догматику малой вечерни прибавляется указание, что он "малая вечерни".

БОГОР ДИЧЕН ЧАС В - особый Богородичен в составе службы каждого часа, после тропаря. Особый Б. на 1-м часе: "Что Тя наречем, о Благодатная", на 3-м - "Богородице, Ты еси Лоза истинная", на 6-м: "Яко не и́мамы дерзновения", на 9-м: "Иже нас ради рожд йся от Девы".

БОГОР ДИЧНЫ - церковные песнопения: стихиры, тропари и каноны в честь Богоматери. Они входят в состав всех ежедневных служб. В богослужебных книгах Б. подразделяются на Б. праздников в честь Пресвятой Девы Марии; Б. дней памяти известных святых; Б. восьми гласов и Б. догматики, составленные Иоанном Дамаскиным и излагающие догматическое учение о лице Богочеловека Иисуса Христа. Время включения Б. в состав богослужения относится к VIII-IX веков.

БОГОР ДИЧНЫ ВОСКРСНЫЕ после стихир на стиховне восьми гласов, поются на вечерне. Б. 1-го гласа: "Се, исполнися Ис иино проречение". Б., кроме воскресенья, поются в другие дни седмицы, если в них случатся праздники с бдением или полиелеем. Помещены в Октоихе в самом воскресном последовании вечерни, в Минее, в конце книг.

БОГОР ДИЧНЫ И КРЕСТОБОГОР ДИЧНЫ
ОТПУСТИТЕЛЬНЫЕ СЕДМИЧНЫЕ ВОСЬМИ ГЛАС В -

песнопения в честь Богородицы, которые поются на вечерне и на утрени в конце службы, близко к отпусту. Но вместе с тем они поются и в другие моменты богослужений, например, на утрени по "Бог Господь". Эти песнопения всех восьми гласов помещены в Типиконе, в Следованной Псалтири, в Октоихе, в Минее - в конце каждого месяца. Они озаглавлены: "Богородичны и Крестобогородичны отпустительные 8-ми гласов, поемые во все лето в вечерни, во время утрени на "Бог Господь" и в конце утрени". Эти Б. и К. кратки, они-то и подразумеваются указанием Типикона: "Богородичен от меньших". Они начинаются в воскресенье вечером Богородичным 1-го гласа: "Чудо чудес, Благодатная, к Тебе зрящи тварь радуется". Б. и К. назначаются для пения после тропарей только в невоскресные дни, притом только в те, на которые не приходится ни предпразднства, ни попразднства, ни праздника со всенощным бдением, или полиелеем, или великим славословием. К. поются по седмичные дни воспоминаний страданий Христовых, то есть в среду и пяток, а в прочие дни - Б.

БОГОР ДИЧНЫ ОТПУСТИТЕЛЬНЫЕ ВОСКРСНЫЕ ВОСЬМИ ГЛАС В поются кроме воскресных дней в другие седмичные, в которые случится праздник с бдением, полиелеем или всенощным бдением. Б. О. В. помещены в Октоихе, в Типиконе, Следованной Псалтири, в Минее - в конце каждого месяца. Богородичны эти печатаются вместе с отпустительными воскресными тропарями 8-ми гласов, ипакоями и кондаками, а также прокимнами на утрени перед Евангелием и на Литургии с аллилуиариями. С ними вместе находится Богородичен перед великим славословием: "Преблагословенна еси, Богородице Дево".

БОГОР ДИЧНЫ ПО ГЛѢСУ СВЯТ ГО, по гласу Миней, в глас Миней. Они называются также: "Богородичны осьми гласов, поемые егда есть "Слава" снятому в Минее, "И ныне", по гласу сия", то есть поются на тот же глас, на который поется песнопение на "Слава".

Эти Б. поются в те дни, в которые не бывает праздника с бдением, полиелеем или великим славословием. Они поются на вечерне и утрени. В 1-м гласе в воскресенье вечера поется Б.: "Небесных чинов радование", в понедельник на утрени: "Святейшая святых всех сил", в понедельник вечера: "Дево всепетая".

Богородичны печатаются, кроме Октоиха, в Минее, в конце каждой книги.

БОГОСЛУЖБНЫЕ КНИГИ - книги, по которым совершается богослужение Православной Церкви, они называются также церковными. Одни из них относятся к общественному богослужению: Служебник, Часослов, Октоих, Минеи месячные, Минея общая, Минея праздничная, Триодь постная, Триодь цветная, Ирмологий, Акафистник и Типикон. Большинство из этих книг необходимо для певцов хора, особенно Часослов и Ирмологий. Можно выделить книги, которые содержат последования, повторяющиеся в определенные периоды времени: Октоих, Минеи, Триоди.

Другие книги относятся к частному богослужению: Требник большой и малый. Есть Б. К., употребляющиеся и в частном и в общественном богослужении: Евангелие, Апостол, Псалтирь. Кроме этих Б. К., называемых "простыми", на клиросе употребляются еще и Богослужебные нотные книги.

БОГОСЛУЖБНЫЕ НОТНЫЕ КНИГИ - особый вид богослужебных книг, предназначенных для клиросного пения. Несомненно, что они существовали и в Древней Церкви для предупреждения беспорядка и введения единообразия в церковном пении. Первой Б. Н. К. был составленный святым Иоанном Дамаскином в VIII в. Октоих. В XIV веке в Византии был уже полный круг Б. Н. К.

В Русской Церкви Б. Н. К. появились в XI веке. Это были Стихирари, Ирмологий, Кондакари, Триоди и др. В XVI веке к ним присоединяются Последование всенощного бдения, или Обиход, Трезвон и Псалтирь. Это были безлинейные нотные книги. В XVII веке юго-западные братства стали печатать книги с линейной нотописью. В то же время в Москве возникла потребность в печатании нотных книг, но из-за технических трудностей первые печатные Б. Н. К. появились лишь в 1722 году; это были: Октоих, Ирмологий, Праздники, Обиход церковный.

В 80-х годах XIX века для установления в приходских храмах по возможности единообразного и приличного пения Святейший Синод разрешил вновь пересмотреть все Б. Н. К. и сделать в них требующиеся исправления, изменения и дополнения согласно древним церковным напевам, по особо составленной программе. Этой

работой руководил известный знаток церковного пения Д. В. Разумовский (1818-1889). В конце 1887 г. был напечатан "Учебный обиход нотного церковного пения" взамен употреблявшегося раньше для той же цели "Сокращенного обихода".

В 90-е годы XIX века была издана нотолинейная Триодь, в которую помещены все службы на переходящие праздники: Неделю Ваий, Пасху и т. д. По отзыву известного специалиста в области церковного пения Н. М. Потулова, эти нотные книги "суть действительно то, чем не может похвалиться ни один из европейских народов: это есть действительно высокое, неоцененное сокровище во всех смыслах, как духовно историческом, так и художественном".

БОГОСЛУЖЕНИЕ - культ, совокупность священных обрядов и действий, посредством которых выражаются вовне внутренняя вера Церкви и благоговейные чувства каждого ее члена. Б. - это внешняя сторона религии, или, иными словами, Б. - это внешняя деятельность, в которой раскрываются и осуществляются отношения Бога к человеку и человека к Богу. Следовательно, Б. имеет две стороны: мистическую, сверхъестественную, выражающую отношение Божества к человеку, и нравственно-эстетическую, выражающую отношение человека к Божеству. Христианское Б. - совокупность священных действий и обрядов или вообще внешняя деятельность, в которой и через которую для спасения человека достигается и осуществляется со стороны Бога - освящение человека и усвоение ему совершенного Сыном Божиим подвига Искупления и его благодатных плодов, а со стороны человека, уже искупленного, облагодатствованного, вера в Искупление и основанное на нем истинное Богопочитание.

Итак, в богослужебных действиях любой религии и обрядах выражается и наглядно представляется все ее содержание. Но можно ли в отношении к тому трансцендентному Началу, которое таинственной мощью объемлет все мироздание, говорить о каком-то "служении"? Не будет ли это иллюзией самообольщения человеческого разума, так часто склонного преувеличивать свое место во Вселенной? Зачем же нужно Б., каковы его религиозно-психологические корни?

В силу тесной, почти неразрывной связи между духом и телом, человек не может не выражать своих мыслей и ощущений теми или иными внешними действиями. Как тело действует на душу, сообщая ей посредством органов чувств впечатления о внешнем мире, так и душа оказывает влияние на состояние тела и его органов. Религиозная область души, или человеческий дух, также требует внешнего проявления происходящих в этой области явлений. Неизбежность внешнего обнаружения религиозного чувства вызывается его интенсивностью и напряженностью, превосходящими все прочие чувства. Не меньшая гарантия внешнего проявления религиозного чувства заключается также в его постоянстве, что настоятельно предполагает и постоянные, регулярные формы его проявления. Поэтому Б. является обязательной составляющей религии: в нем она проявляется и выражается подобно тому, как душа обнаруживает свою жизнь через тело. Б. обуславливает существование религии, ее бытие. Без него религия замерла бы в человеке, никогда не могла бы развиваться в сложный и живой процесс. Без выражения на языке культа она не могла бы быть осознана человеком, как высшее проявление его души, не существовала бы для него в качестве реального Богообщения. А так как религия везде и всегда осознавалась как стремление человека к примирению и единению с Богом, то и Б., ее внешняя сторона - проявление той же потребности. Подобная черта свойственна Б. всех времен и народов,

В религии древнейшего этапа Б., как правило, понималось по образу и подобию человеческих взаимоотношений. Здесь имели место и корысть, и претензии, и ссылки на свои заслуги, и лесть. Но не следует думать, что весь древний богослужебный культ сводился к этому. Даже в религии первобытных людей было заключено некоторое духовное ядро. Человек смутно инстинктивно сознавал, что он оторван от Божественной жизни, что он нарушил веления Божии. Смысл древних жертвоприношений состоял в том, что человек исповедовал свою преданность, раскаяние, любовь к Богу и готовность следовать Его путем. Тем не менее вокруг этой чистой основы выросла уродливая кора магии. На жертву стали смотреть, как на механический способ заслужить расположение таинственных сил, заставить их служить себе; считалось, что

определенные ритуалы с естественной необходимостью влекут исполнение желаемого. "Я дал Тебе, Ты дай мне" - такова общая формула языческого культа. Гомер утверждал, что жертвы и аромат курений приятны богам и они благосклонны к усердным жертвователям. Это было всеобщее убеждение, свойственное всем народам.

Первый важнейший сдвиг в этой сфере произошел за много веков до Рождества Христова. В эту эпоху во всех странах тогдашнего цивилизованного мира появились пророки, философы и мудрецы, которые провозгласили бессмысленность магического подхода к богослужению. Они учили, что служение Богу должно заключаться прежде всего не в жертве, приносимой на алтарь, а в очищении сердца и следовании Воле Божией. Видимое Б. в храмах должно быть выражение Б. духовного. Самым лучшим выражением такого именно смысла дохристианской жертвы являются слова из книги Левит: "Душа тела в крови; и Я назначил ее (кровь) вам для жертвенника, чтобы очищать души ваши, потому что кровь сия душу очищает" (17, 11). Так уже в патриархальный период согласно с обетованием, которое потом было выражено в Законе Моисееве, Самим Богом была установлена примирительная жертва. Вследствие этого богоизбранный народ образовал собою религиозную общину, Ветхозаветную Церковь, которой было дано богослужение, и в центре его находилась жертва. Особенность ветхозаветной жертвы, в ее отличии от жертвы первобытной, заключается в том, что в первой место греховной и разрушенной грехом человеческой жизни занимает жизнь существа невинного, которое однако же должно понести наказание за человеческие грехи. Эта предуказанная свыше для прощения вины человека жизнь невинного существа (животного) должна была служить внешним средством общения между Богом и человеком и показывала, что это общение - акт неизреченного милосердия Божия. Принесение такой жертвы напоминало человеку о его собственной греховности, поддерживая сознание того, что смерть жертвы - это на самом деле им самим заслуженное наказание. Но основанная только на обетовании об искуплении и точно определенная в Законе, лишь предуготовлявшем к пришествию Искупителя, а не на самом Искуплении, ветхозаветная жертва не могла иметь и не имела искупительного значения.

Ко времени пришествия Спасителя в Ветхозаветной Церкви образовалось двоякое Б.: храмовое и синагогальное. Первое совершалось в Иерусалимском храме и состояло из чтения Десятословия и некоторых других избранных стихов Писания, нескольких определенных молитв, благословения народа священниками, приношений и жертв, и, наконец, песнопений. Со времен Ездры помимо храма появляются синагоги, возникшие во времена Вавилонского пленения, где иудеи, не имевшие возможности участвовать в храмовом Б., получали религиозное назидание, слушали Слово Божие и его толкование на языке, доступном для рожденных уже в плену и не знавших священного языка. Первоначально синагоги распространялись среди иудеев рассеяния, а во времена Спасителя они появляются и в Палестине. Это было вызвано снижением религиозной культуры, наступившим вследствие прекращения пророчества, последовавшим за тем образованием канона Священного Писания, возникновением наряду со священством сильной корпорации книжников и, наконец, заменой еврейского языка в народной среде арамейским и вследствие этого необходимостью перевода и толкования Писания народу. В синагогах жертвы не могли быть приносимы, а потому не было нужды и в священстве, а все Б. совершалось особыми людьми - раввинами.

По определению священника Павла Флоренского, богослужение, культ - это "совокупность святынь, ἁγία , то есть вещей священных, таковых же действий и слов, - включая сюда реликвии, обряды, таинства и так далее - вообще всего, что служит к установлению связи нашей с иными мирами - с мирами духовными".

Синкретизм духовного и природного, исторического и типологического, библейски откровенного и общечеловечески религиозного выступает в культе, и, в частности, в богослужебном годовом круге: всякий момент этого круга не только в себе и ради человека, но простирается и в космическую область, ее воспринимая в себя, и, восприняв, - освящает. Уже в основном расчленении церковного года четырьмя большими постами, паузами жизни, связанными с четырьмя же типическими великими праздниками, или, точнее, группами праздников, явно сказывается космическое значение годового круга: как посты, так и соответствующие им праздники - в явном соответствии четырем временам астрономического года и

четырем соответствующим этим последним стихиям космологии. "Понеже бо от лености присно поститися и от злых упразднитися не хощем, яко некую жатву душам сию апостоли и божественные отцы предаша... юже и хранить должны есмы опаснейше. Но убо и прочия три: святых апостол, Богородицы и Рождества Христова; к четырем бо лета временем, Четыредесятницу божественнии апостоли издаша" - в таковых словах отмечает связь четырех главных постов и четырех времен года синаксарь Сырной седмицы.

Итак, Евангельское учение окончательно утвердило, что внешнее богослужение в храмах должно быть лишь символом духовного Б. Христос возвещает о том, что единственно достойное служение Богу есть служение "в духе и истине". Он повторяет слова пророка: "Милости хочу, а не жертвы". Он обличает иудейское духовенство и законников за то, что они возвели ритуалы и обряды в степень высшего религиозного долга. Обличая суеверно-законническое отношение к субботному дню, Христос говорит: "Суббота для человека, а не человек для субботы". Самые суровые Его слова были обращены против фарисейской приверженности к традиционным обрядовым формам.

Хотя первые христиане некоторое время и соблюдали предписания Ветхозаветного Закона, но уже апостол Павел обратил свою проповедь против бесполезного бремени старых ритуалов, потерявших внутренний смысл. Его победа в борьбе против защитников Закона знаменовала победу Церкви над духом магической, обрядовой религиозности. Однако христианство не отбросило обряд совершенно. Оно лишь выступило против его безраздельного господства в религиозной жизни и его неправильного понимания: ведь и пророки не отвергали храмового Б., а протестовали лишь против уродливого преувеличения обряда, который имеет якобы самодовлеющую ценность.

Могут возразить: христианство - религия "духа истины". Нужны ли ему внешние формы? Да и вообще, при христианском понимании Бога возможно ли какое-то "служение" Ему? Неужели Бог может в нем "нуждаться"? И тем не менее христианский культ существует. Прежде всего нужно согласиться с тем, что Всесовершенный и Всемогущий не может "нуждаться" ни в чем. Но разве с "нуждой", с необходимостью связано появление тварного бытия вообще? Разве

нужда, а не Любовь создала Вселенную? - Из тьмы небытия высшая предвечная Любовь и высший предвечный Разум вывели к бытию многообразный тварный мир. Но создан он был на основании свободы, по образу и подобию вечной Божественной Свободы: он не был создан завершенным; и лишь из высшего запредельного измерения его можно видеть "добрым зело", как сказано в 1-й главе книги Бытия. Осуществление и реальное завершение этого мира есть лишь финал: Вселенная - в непрерывном становлении. Мир, движимый свободными духовными существами, должен развиваться и совершенствоваться свободно. А свобода предполагает возможность выбора между добром и злом. Так в мировом процессе появляются несовершенство, отклонения и грехопадения.

Поэтому для осуществления Божественного Домостроительства требуются усилия разумных существ, в частности человека, как существа сложного, стоящего на рубеже духовного и психофизического мира. "Царство Небесное, - говорит Иисус Христос, - силою берется, и употребляющие усилие восхищают его" (Мф. 11, 12). Отсюда очевидно, что каждое наше отклонение от божественного предназначения тормозит мировое становление и, напротив, наши усилия следовать Небесной Воле "нужны" для истории, ведущей к Царствию Божию. Служа этому Царству, созидая его, мы служим Богу, ибо осуществляем Его Предвечный План. Всякая борьба со злом, всякое служение добру и делу просветления человечества - есть богослужение. В нем мы осуществляем свою любовь к Божественной Вечности, свою жажду небесного совершенства.

Для чего же нужны христианам внешние формы богочитания, зачем им культ? Не достаточно ли носить Бога в сердце и стремиться к Нему всеми своими делами и всей своей жизнью? - Этого было бы действительно достаточно, находишь современный человек на более высокой ступени развития. Мы знаем, что великие подвижники христианства, обитавшие в пустынях, нередко десятилетиями не посещали церковных богослужений. Но у кого хватит смелости сравнить современного человека с ними по уровню духовного совершенства? Те, кто выступает против внешних форм богочитания, забывают, что человек - существо не только духовное, что ему свойственно все свои чувства, переживания и

мысли облекать в определенные внешние формы. Вся наша жизнь в самых разнообразных ее проявлениях облечена в обряды. Слово "обряд" происходит от "обрядить", "облечь". Радость и горе, повседневные приветствия, и одобрение, и восхищение, и негодование - все это принимает в человеческой жизни внешние формы. И пусть в те мгновения, когда человеческие чувства приобретают особую остроту, эта форма становится как бы излишней в обычной жизни, она все же неизменно сопутствует человеку. Тем более мы не можем лишать этой формы свои чувства по отношению к Богу. Слова молитв, гимны благодарения и покаяния, которые вылились из глубины сердца великих боговидцев, великих духовных поэтов и песнопевцев, возвышают нашу душу, устремляют ее к Отцу Небесному. Углубление в них, сорастворение в их духовном порыве - это школа души православного христианина, воспитывающая его для истинного служения Господу. Б. ведет к просветлению, возвышению человека, оно просветляет и облагораживает его душу. Поэтому Православная Церковь, служа Богу в духе и истине, бережно хранит обряды и культ.

В христианском Б., разумеется, необходимо отличать форму от содержания. Сущность его заключается в самораскрытии человека перед Небесным Отцом, Который, хотя и знает нужду каждой души, но ждет сыновнего доверия, любви и готовности служения. Жажда Бога, которая томила человечество с отдаленных времен, никогда не оставалась тщетной. Но подлинного удовлетворения она достигла лишь тогда, когда Непостижимый открылся в лице Богочеловека Иисуса Христа. Воплотившийся, Распятый и Воскресший, Он не только во время Своей земной жизни был Светом миру. Он продолжает светить всем, кто ищет Его свет. Он принимает человека через Крещение, освящает его душу и тело, всю его жизнь в Таинстве Миропомазания, благословляет супружескую любовь и продолжение рода человечества в Таинстве Брака, руководит Своей Церковью через избранных Им, через Таинство Священства, очищает и исцеляет душу верных чад Своих в Таинствах Покаяния и Елеосвящения и, наконец, приводит в неизреченное Божественное общение через Евхаристию. В молитвах и Таинствах - сущность Б. Форма же его постоянно менялась: одно исчезало, и в соответствии

с потребностями того или иного времени проявлялось другое, но основное оставалось всегда неизменным.

Христианское Б. в широком смысле называется Литургией, то есть "общим делом", общей, соборной молитвой. Христос учил о превосходстве обращения к Богу в тиши, но одновременно Он говорил: "Где двое или трое собраны во Имя Мое, там Я посреди них" (Мф. 18, 20). Дух единения, дух сопереживания - это дух подлинной церковности. Зло мира - в разделении и вражде. Камень Церкви - это вера, которая не может существовать без любви. Когда множество людей воодушевлены общей молитвой, вокруг них создается таинственная духовная атмосфера, которая захватывает и размягчает самые черствые сердца.

Жизнь человека отравлена суетой и постоянными заботами. Не случайно Христос указывал на это, как на главное препятствие для достижения Царствия Божия. Именно поэтому храм, в котором человек может хоть ненадолго отрешиться от обыденности, от суеты и шума жизни, - это место, где происходит наш духовный рост, наша встреча с Отцом. Мы говорим именно о храме, так как, например, баптистский молитвенный дом - не храм, а лишь помещение для собрания общины. Здесь почти все обращено к человеческому рассудку; здесь совершается, главным образом, служение "словом", проповедь. И не удивительно, что наиболее серьезные и глубокие люди среди сектантов протестантского толка после тяжелой борьбы внесли в свои собрания музыку и другие элементы внешней обрядности.

Священник Павел Флоренский называл богослужение "синтезом искусств". И, действительно, не какая-то одна сторона человеческой личности должна облагораживаться и освящаться в храме, а все его существо, все его пять чувств должны быть включены в богообщение. Поэтому в храме важно и значительно все: и величие архитектуры, и аромат ладана, охватывающий обоняние всех молящихся и возносящийся к Престолу Божию, и красота икон, и пение хора, и проповедь, и священнодействия, составляющие храмовую мистерию, в которую вовлечен весь тварный космос. Все служит здесь раскрытию провозглашаемой Истины, все свидетельствует о Ней, все побуждает человека воспрянуть над будничным миром суеты и томления духа.

Б. Православной Церкви совершается по Уставу (Типикону). Это значит по определенным правилам, по некоему раз и навсегда установленному порядку или чину. Б. неуставного наша Церковь не знает; причем понятие Устава относится одинаково и к богослужбной жизни в целом, и к каждому отдельному ее циклу, и, наконец, ко всякой службе. Даже при поверхностном знакомстве с Уставом не трудно убедиться, что в его основе лежит сочетание двух основных элементов: Евхаристии (с которой так или иначе связаны и все другие Таинства) и того Б., которое связано, прежде всего, с тремя кругами времени: суточным, седмичным, годовым, который в свою очередь распадается на пасхальный и неподвижный; эти богослужбные циклы иначе называют богослужением времени.

Оба эти элемента составляют две неотъемлемые и обязательные части современного Устава. Центральность Евхаристии в литургической жизни Церкви самоочевидна. Седмичный и годовой циклы также не вызывают сомнений. И наконец, в том, что касается суточного круга, практически вышедшего из употребления в приходской жизни, - пренебрежение им, очевидно, не соответствует букве и духу Устава, согласно которому он является неотменяемой и обязательной рамой всей богослужбной жизни Церкви. По Уставу есть дни, когда не положено служение Литургии, или же когда одна "память" или "праздник" вытесняют другие, но нет дня, когда не было бы положено служить вечерни и утрени. И все праздники и памяти всегда сочетаются с постоянными, неизменяемыми богослужбными текстами суточного круга. Но столь же очевидно и то, что Евхаристия и богослужение времени различны между собой, являясь двумя элементами литургического предания.

Б. времени распределяется по часам, дням, седмицам и месяцам. В основе его находится суточный круг, состоящий из следующих служб: вечерни, повечерия, полунощницы, утрени, 1-го часа, 3-го часа, 6-го часа, 9-го часа (с так называемыми междочасьями). Устав этих служб изложен в Типиконе: гл. 1 (чин малой вечерни); гл. 2 (великая вечерня в соединении с утреней, то есть так называемое всенощное бдение); гл. 7 (великая вечерня, полунощница и утреня воскресные); гл. 9 (вечерня и утреня повседневные) и в Часослове. Постоянные, то есть повторяющиеся каждый день молитвословия этих служб находятся в Следованной Псалтири или в ее сокращении

- Часослове. Эти тексты взяты почти исключительно из Священного Писания; это - псалмы, библейские песни и отдельные стихи из ветхозаветных и новозаветных книг (например, прокимны и т. п.). Следует еще отметить, что, по Уставу, церковный день начинается с вечера, и первой службой суточного круга является вечерня.

За кругом суточным, восполняя его, следует круг седмичный. Он не имеет своих отдельных служб, но его литургические тексты вставляются в определенные места суточных служб в зависимости от дня недели. Это - тропари, кондаки, стихиры и каноны дня седмицы, которые читают (или поют) на вечерне этого дня, то есть по гражданскому исчислению суток, накануне вечером. Эти тропари и кондаки читаются в конце вечерних молитв лишь в будни, то есть не под воскресный день, когда положено петь тропари воскресные соответствующего гласа, и не под праздники, имеющие свои особые тропари и кондаки. Понедельник посвящен Небесным Силам Бесплотным, вторник - Крестителю и Предтече Иоанну, среда и пятница - Святому Животворящему Кресту Господню, четверг - святым апостолам и Святителю Николаю Мирликийскому, суббота - всем святым и памяти умерших членов Церкви. Все эти песнопения распределяются по восьми основным мелодиям, или гласам, и напечатаны в книге Октоих. Каждая седмица имеет свой глас, и, таким образом, весь Октоих разделен на восемь частей - по гласам, а каждый глас - на семь дней. Седмичное Б. составляет цикл из восьми седмиц, повторяющихся на протяжении всего года, начиная с первого воскресенья после Пятидесятницы.

Наконец, третьим кругом Б. является годовой круг, самый сложный по своей структуре. В него входят:

а) Б. Месяцеслова, то есть неподвижных, связанных с определенной датой праздников, постов, памятей святых. Соответствующие богослужебные тексты находятся в двенадцати книгах Миней месячных и распределены по датам, начиная с 1 сентября.

б) Б. великопостного цикла обнимает собой три подготовительные к посту седмицы, шесть седмиц поста и Страстную седмицу. Литургические материалы его находятся в книге Триодь постная.

в) Б. пасхального цикла, состоящего из служб Пасхи, Пасхальной седмицы и всего периода между Пасхой и Пятидесятницей. Богослужебной книгой этого цикла является Триодь цветная (или Пентикостарион).

Б. годового круга включает в себя материал как библейский, так и гимнографический, причем материал этот также не имеет самостоятельных служб, а включен в структуру суточного круга.

Б. подразделяют также на общественное и частное, что, вообще говоря, противоречит пониманию всякого Б. в Древней Церкви как соборного акта, в котором участвует вся община верных. В новейшие времена такое значение усваивается лишь Литургии и Б. времени. Таинства (за исключением Евхаристии), молебные пения, заупокойное Б. относят к частному, или Б. Требника.

БОЛГОРСКИЙ Р СПЕВ известен из нотной линейных росписей XVII века. Он составлен болгарскими певцами и перенесен через Афон в юго-западную Русь в начале XVII века. Певцами юго-западных братств и другими переселенцами был принесен в великую Россию, где сначала получил широкое распространение, но потом был вытеснен распевом греческим. В современной певческой практике Б. Р. поются: из 1-го гласа - "Достойно есть", из 2-го гласа - "Дева днесь", из 3-го гласа - "Благообразный Иосиф", из 5-го - "Тебе одеющегося".

Б. Р. подчинен закону осмогласия и имеет три вида: большой (недельный), малый - будничный, отличающийся простотою, краткостью, и распространенный, приближающийся к гармоническому пению. При постоянном выражении общего молитвенного характера песнопений, в Б. Р. есть немало отдельных мелодических оборотов, художественно-музыкальными средствами рельефно выражающих мысли и чувства, заключающиеся в словах песнопений.

БРѦКА ТѦИНСТВО (ВЕНЧѦНИЕ) - 279-299.

&6b63;

В

ВВЕДЕНИЕ ВО ХРОМ ПРЕСВЯТЫЙ БОГОРОДИЦЫ - один из двенадцатых праздников неподвижного круга, отмечаемый Церковью 21 ноября/4 декабря. Праздник не относится к числу древнейших. Однако уже в конце VII века этот праздник, по всей вероятности,

отмечался, поскольку в это время святой Андрей Критский присутствовал на нем в Иерусалиме. Столетием позже при святителе Тарасии он был введен и в Константинополе. На Западе он был установлен Папой Григорием XI и впервые отпразднован в Авиньоне в 1374 году.

Наряду с Рождеством Богородицы праздник Введения Ее во храм возник на основании Церковного Предания. Дабы пролить свет на "исполнение Зиждителя смотра" (тропарь, глас 4-й), совершившееся на этот раз в предызбранной Деве, посвятившей Себя служению Богу, было использовано апокрифическое "Евангелие Иакова". Там мы читаем: "Дитя достигло трехлетнего возраста и сказал Иоаким: "Позовите непорочных дев еврейских, и пусть возьмут светильники и зажгут их, и пусть не обращается назад Дитя и дух Ее да не отделится от Дома Божия". И девы сделали так, и вошли в храм. И первосвященник принял Дитя, поцеловал Ее и сказал: "Мария, Господь дал величие имени Твоему во все роды и в конце дней Господь проявит в Тебе цену искупления сынов Израилевых". И он поставил Ее на третью ступень жертвенника, и Господь Бог излил милость Свою на Нее, и Она дрожала от радости, и плясала на ногах Своих, и полюбил Ее весь дом Израилев. Пошли родители Ее, дивясь и славя Бога, что Дитя не обернулось к ним. Мария воспитывалась, как голубица, в храме Господнем и получала Она пищу из рук Ангелов".

Средневековые авторы добавили к рассказу апокрифа одну знаменательную деталь: принимая Дитя, первосвященник ввел Ее в Святое Святых храма.

В этом сказании следует искать не столько исторические факты, сколько духовный смысл, переданный языком легенды. Святая Святых храма (евр. "Двир") было местом, скрытым от взоров людей. Туда входил, да и то раз в год, только первосвященник. Там во мраке пребывала незримая Слава Господня. Двир - символ всего дохристианского богопознания. Господь Сущий неприступен. Даже пребывая со Своим народом, Он скрывает от него Свой Лик. Но вот "Ангелы, вхождение Пречистая зряще, удивишася, како Дево вниде во Святое Святых..." Тайна этого Богородичного праздника, который можно сравнить с Успением, вводит нас в глубинную сущность Предания. Церковь нарушает молчание Священного Писания,

раскрывая неисповедимые пути Господни, которые предуготовляют Вместилище Божественного Слова "от пророков проповеданную и в храм приведенную прежде век пронареченную Матерь и в последняя лета являющуюся Богородицу" (стихира, глас 4-й), которая вводится днесь во Святая Святых как "священное сокровище славы Божией".

В богослужении и иконографии праздника развивается тема храма. Из раввинистического предания мы узнаем, что в храме, отстроенном Зоровавелем, уже нельзя было увидеть того, что было в храме Соломона: Огонь Небесный, елей помазания, ковчег, урим и тумим. Дух Святой покидает храм, чтобы говорить устами пророков. Но, вводя во Святое Святых Деву, предназначенную родить "Иисуса, Первосвященника по чину Мелхиседека" (*Евр.* 6, 20), Дух Святой наделяет храм Закона славою, несравнимою с Ветхозаветной. Священник Захария, принимающий Пресвятую Деву, будущий отец Иоанна Предтечи, соединяет в себе две традиции - священническую и пророческую. Нарушая Закон, он позволяет Ей вступить за вторую завесу, ибо воспринимает Ее как "Одушевленный Кивот, невместимое Слово вместившую".

Божественный Промысл остается непостижимым даже ангельскому миру, "Начальствам и Властям на небесах", только через Церковь они познают, "в чем состоит домостроительство тайны, сокрывшейся от вечности в Боге. Это таинственное предуготовление вочеловечения Христа: избранная Дева предуготовляется в храме Иерусалимском, дабы стать пречистым храмом Спасовым", и позднее Сын воспримет от Нее храм тела Своего, который должен быть разрушен и в три дня воздвигнут (*Ин.* 2, 18-22). Тема храма в богослужении праздника Введения Пресвятой Богородицы указывает на тему Церкви как Тела Христова. Сравнение Богоматери с Кивотом раскрывает мариологический смысл 8-го стиха 131 псалма, который поется на празднике Успения: "Воскресни, Господи, в покой Твой, Ты и Кивот святыни Твоя".

Уже в первые века христианства три части храма символически уподобляли трем ступеням духовной жизни: очищению, просвещению и приобщению. Эти три ступени соответствуют трем книгам Соломона - Притчам, Екклесиасту и Песни Песней. Сообразно этому двор храма символизирует трезвенную жизнь, целью которой является освобождение от страстей. Завеса "Святого" (второй части

храма) указывает на путь "естественного созерцания": познание Бога в Его творении. "Святое Святых" знаменует созерцание в истинном его смысле.

В канонической иконографии Введения Божией Матери изображают все три части храма. На иконе событие происходит во внутреннем дворе, у входа в "Святое". Священник Захария в облачении стоит перед завесой "Святого" на первой ступени лестницы. Ее пятнадцать ступеней перекликаются с пятнадцатью Песнями восхождения (псалмы 119-133). Внизу Пресвятая Дева, протягивая руки к Захарии, начинает Свое восхождение по ступеням, ведущим во Святое Святых. Наверху Она обычно изображается уже сидящей на верхней ступени лестницы у двери, ведущей во Святое Святых, где Ангел спешит Ей навстречу, чтобы сопровождать Ее. Это - ступени созерцания, обручение Богу, начало пути соединения, на котором Пресвятая Дева "небесным воспитана хлебом верно в храме Господни, родила еси миру жизни Хлеб, Слово, Емуже яко храм избранный и всенепорочный предобручался еси Духом таинственно, обручена Богу и Отцу" (стихира на хвалитех, гл. 1-й).

ВЕЛИЧѢНІЕ - краткое песнопение, в котором прославляется празднуемое лицо или событие. В. поется сначала священнослужителями перед праздничной иконой посреди храма, а потом несколько раз и певчими правого и левого клиросов, к которым присоединяются все присутствующие за богослужением. После В. поются стихи из псалмов пророческого содержания, которые образуют как бы музыкально-словесную икону данного праздника. Стихи положено петь со всеми величаниями, их можно найти в Ирмологии.

ВЕНЦЫ́ - необходимая принадлежность Таинства Брака, от чего и самое бракосочетание называется венчанием. Употребление брачных венцов, равно как и обозначение обряда бракосочетания венчанием, встречается у многих народов древности. Первое упоминание об употреблении венцов в христианской церкви находится у Тертуллиана, а позже у Григория Назианзина, святого Иоанна Златоуста и др. В Древней Церкви брачные венцы изготовляли из древесных ветвей и цветов. Позже их стали делать из благородных металлов и украшать драгоценными камнями. Форма их была разнообразна: пирамидальная, цилиндрическая, коническая и

пр. Духовно-символическое значение венцов в Таинстве Брака, по объяснению св. Иоанна Златоуста, заключается в знаменовании победы, одержанной целомудрием (при повторных браках обоих брачащихся венцы обычно не употребляются). Другое значение указывает самое последование венчания в словах: "Господи, Боже наш, славою и честью венчай я".

ВЕНЧѢНІЕ (БРѢКА ТѢИНСТВО) - 279-299.

В РВІЕ - 15, 39.

ВЕРИГИ - ручные или ножные железные оковы или согнутые железные цепи, надевавшиеся подвижниками-аскетами для измождения плоти. Вериги находятся в одном ряду с другими формами и орудиями телесного подвига, такими, как: ограничение себя в пище, сне, лишение себя элементарных человеческих удобств, многочисленные земные поклоны. Все это было средством к подготовке подвижника к подвигу внутреннему - очищению души. Однако у многих ношение вериг и другие формы телесного подвига превращались в самоцель. Святые отцы предупреждали своих учеников об этой опасности. Когда у преподобного Серафима Саровского один юноша попросил благословения на ношение вериг, преподобный не дал благословения и сказал юноше: "Делай добро своим обидчикам, вот тебе и вериги".

В РНІЕ - 23, 24

ВЕЧ РНІЙ ВХ Д совершается на великой вечерне на воскресенья и на праздники в честь Господа, Богородицы и святых с полиелеем или бдением, а также в вечер самих Господних праздников (Типикон, 15 сент.).

На вседневной вечерне вход бывает: в вечер Недель (воскресений) сырной, 1-й, 2-й, 3-й, 4-й и 5-й Великого поста (в эти воскресенья за вечерней поются великие прокимны); в вечер Недели вайй; на предпразднство Сретения Господня, то есть за вечерней 31 января, если предпразднство (1 февраля) приходится на сыропустную субботу.

В начале пения догматика диакон открывает царские врата - в знак того, что с пришествием на землю Христа Спасителя, Которого из глубины веков прозревали ветхозаветные праотцы, открывается людям Царствие Божие. Затем, взяв кадило, диакон подносит его с правой стороны священнику для благословения; получив

благословение, целует одновременно со священником край святого престола. Священник и диакон выходят из алтаря северными дверями: священник - во образ Господа Иисуса Христа, диакон с кадильницей, предшествуя ему и изображая Иоанна Предтечу. Впереди диакона из алтаря выходит свещеносец с зажженной свечой, знаменующей Свет Христов, и становится на солее у иконы Спасителя. Священник останавливается посредине, перед царскими вратами, диакон - немного правее. Держа орарь тремя перстами правой руки и склонившись к священнику, диакон тихо говорит: "Господу помолимся". Священник читает молитву: "Вечер, и завтра, и полудне хвалим". По окончании молитвы священник творит поклон, и диакон, показуя орарем к востоку, говорит священнику: "Благослови, владыко, святой вход". Священник крестообразно благословляет к востоку, произнося: "Благословен вход святых Твоих всегда, ныне и присно и во веки веков". Диакон тихо отвечает: "Аминь" - и кадит священника. По окончании стихир (догматика) он становится впереди священника, посреди царских врат, и, начертав кадильницей крест (в знак того, что чрез Крестные страдания Господь открыл нам путь в Царство Небесное), возглашает: "Премудрость, прости". Диакон входит в алтарь и кадит святой престол и горнее место. Хор поет "Свете тихий". Священник, положив поклон в направлении к престолу и поцеловав святые иконы на царских дверях, благословляет свещеносца и входит в алтарь; поклонившись и поцеловав престол, он отходит к горнему месту и становится перед престолом лицом к молящимся; рядом с ним стоит диакон. Это священнодействие напоминает о том, что Господь Вседержитель всегда с любовью взирает на верующих, пребывая с ними до скончания века (Мф. 28, 20).

Когда за вечерней, совершаемой отдельно, читается Евангелие, например, в вечер 1-го дня Пасхи, в Великую Пятницу, на Преждеосвященной Литургии в седмичные дни Великой Четыредесятницы, 24 февраля и 9 марта: в день храмового святого (храмовые главы 34, 35): в Страстную седмицу, 24 декабря и 5 января, вход бывает с Евангелием: выносит его диакон и посреди царских врат начерчивает крест Евангелием.

Выход священнослужителей из алтаря северными дверями указывает на то, что Господь явился в мир не в славе, а в

уничтожении. Кадило с фимиамом, напоминая о ветхозаветных жертвах, одновременно символизирует, что через ходатайство Искупителя наши молитвы, как фимиам, возносятся к Богу. Слово "премудрость" напоминает молящимся о высоком и таинственном значении входа и о глубокой содержательности (премудрости) следующего за тем песнопения или чтения, а словом "прости" (стойте прямо) молящиеся призываются участвовать в богослужении с особым благоговением и вниманием.

ВЕЧ РНЯ - первое по порядку богослужение суточного круга, совершаемое вечером, перед заходом солнца. Так как церковный суточный круг начинается с вечера, то В. всегда относится к следующему (по гражданскому исчислению суток) дню. В зависимости от значимости празднуемого в наступающий день события В. бывает трех видов: малая, повседневная и великая. Малая В. совершается только перед всенощным бдением. Чин малой В. изложен в 1-й главе Типикона, а чин всенощного бдения - во 2-й главе. Чин повседневной В. изложен в 9-й главе Типикона. Великая В. большей частью служит в составе всенощного бдения в праздничные и воскресные дни всего года, где она соединяется с утреней. В среды и пятницы Великого поста, а также в Понедельник, Вторник и Среду Страстной седмицы великая В. предшествует Литургии Преждеосвященных Даров. В понедельник, вторник и среду, в навечерия праздников Рождества Христова, Богоявления и в праздник Благовещения, если он случится в простой великопостный день, великая В. соединяется с Литургией Иоанна Златоуста, - в Страстной четверг и субботу - с Литургией Василия Великого. В праздник Пятидесятницы В. служит после Литургии, и в состав ее включаются три коленопреклоненных молитвы ко Святому Духу.

В. содержит молитвословия, песнопения и священнодействия, в которых Святая Церковь прославляет Бога Творца за Промышление Его о мире и человеке. Она переносит верующих в ветхозаветные времена, напоминая о блаженном пребывании прародителей в раю, их нуждах и скорбях по грехопадении, об обетовании, данном им и всем людям о Спасителе мира, о вере ветхозаветного человека в искупление рода человеческого Крестной смертью Единородного Сына Божия.

В службе В. мы благодарим Бога за все Его благодеяния, явленные нам, и особенно в истекший день, каемся в грехах, совершенных в течение дня; испрашиваем у Господа мира и безгрешности на остаток дня и ночь, мирной жизни и блаженной кончины, подобной той, которой удостоился праведный Симеон Богоприимец.

В последовании В. каждый день в соответствии с Месяцесловом воспоминается то или иное священное событие или творится память чтимым святым и совершается служба в честь чудотворных икон (по Минее, Триоди). Кроме того, в воскресенье служба посвящается Воскресению Христову, в понедельник - Бесплотным Силам, во вторник - Пророкам и, в особенности, Предтече и Крестителю Господню Иоанну, в среду - Животворящему Кресту Христову, в четверг - святым апостолам и Святителю Николаю Чудотворцу, в пятницу воспоминаются страдания Господа и смерть Его на Кресте, в субботу служба посвящена преподобным и всем святым; совершается поминовение усопших.

Молитвословия и песнопения в честь Божией Матери звучат в храме ежедневно, но особенно прославляется Она в воскресные дни.

В ЧНАЯ ПоМЯТЬ, поминовение - возгласение на отпевании умерших и на панихидах. "Упокой, Господи (имярек)", - говорит служащий иерей, вынимая на проскомидии частицу из просфоры и полагая ее на дискос в определенное место. Моление об "упокоении" умерших, равно как и прошение о "памятований" живых, означает - моление о спасении души тех, чьи имена произносятся. "Бог обладает мыслью творческой: мыслит вещами, почему и вечная память Его - могучее и реальное положение в вечности того, что уже отошло во времени... Поэтому существовать - это значит быть мыслимым, памятуемым Богом" (свщ. П. Флоренский). Благоразумный разбойник просил с креста: "Помяни меня Господи, когда придешь во Царствии Твоем!" В ответ на это прошение о памятовании Господь Иисус возглашает: "Истинно говорю тебе, ныне же будешь со Мною в раю" (Лк. 23, 42, 43). Следовательно, быть помянутым Господом - это то же, что "быть в раю, это значит иметь бытие в вечной памяти, иными словами - обрести Жизнь Вечную".

ВИН - 14, 85, 86, 91.

ВЛОСТИ (*греч.* - "ексуди́э") - ангельские существа, упоминаемые в Новом Завете как особого рода духи, причем как благие, послушные Богу (1 Пет. 3, 22: Христу "...покорились Ангелы и Власти, и Силы"), так и злые (Еф. 6, 12). В иерархии девяти чинов ангельских святой Дионисий Ареопагит отводит В. место последнего чина средней триады после Господств в Сил, особую близость В. к которым подчеркивает. Как и они, благие В. являют принцип непогрешимой и невозмутимой иерархической стройности, повелевания в послушании, без всякой возможности "тиранического употребления во зло" авторитета.

ВОДООСВЯЩЕНИЕ - 375-382.

ВОЗДВИЖЕНИЕ КРЕСТА ГОСП ДНЯ - один из неподвижных двенадцатых праздников, посвященный Кресту Христову, отмечается 14/27 сентября.

Если Рождество Богоматери есть преддверие тайны Воплощения, то Крест возвещает нам об Искупительной Жертве Христа. Поэтому этот праздник также стоит в начале годового круга богослужений. Знак креста с глубокой древности был символом вечной жизни во многих религиях. Но после Голгофы абстрактный иероглиф стал реальным знаменем спасения. С непостижимой для язычников быстротой неслась по миру весть о "безумии Креста", иудеи требовали знамений, эллины - доказательств, но в ответ они слышали: "Мы проповедуем Христа Распятого..."

"Кресту Твоему поклоняемся, Владыко, и святое Воскресение Твое славим", - поет Церковь.

Через страдания к радости, через смерть к победе, через жертвенную самоотдачу к выполнению воли Отца - таков путь Искупителя мира, таков и путь всех идущих за Ним. "Кто хочет за Мной идти, да возьмет крест свой и по Мне грядет..." Это не значит лишь готовность к тяготам и страданиям; сами по себе они могут и не быть "крестом". "Взять крест свой" - значит "отвергнуть себя", победить себялюбие, учиться жить для других, учиться мужеству, терпению, всецелой преданности Христу.

Песнопения праздника говорят о Кресте, который возносится над миром как "красота Церкви", как "верных утверждение". Он - знак любви Бога к человеку, вестник грядущего преображения природы.

"Да возрадуются древа дубравные, освятившуся естеству их, от Него же изначала насадишеся!" (канон Воздвижению).

Уже во II веке христиане стали осенять себя крестным знаменiem. Еще раньше в Церкви появились первые изображения Креста. Эти изображения предшествуют Распятиям, самые ранние из которых относятся к VI веку. Из всех типов Распятий, пожалуй, самое величественное - то, что возникло в Византии: Иисус Христос изображен "предавшим дух". Голова склонена, глаза закрыты. Но самое замечательное - это руки. Они не безжизненны. Они раскрыты словно для объятия. Во всем облике Распятого покой и прощение. Уже как бы предчувствуется победа над смертью...

Происхождение праздника связано с торжеством христианства при Константине Великом (IV в.), который воздвиг на месте Голгофы и Гроба Господня храм Воскресения. Это место с первых лет существования Церкви привлекало христианских паломников, но в начале II века император Адриан, враждебный как к иудейству, так и к христианству, решил уничтожить все следы обеих неудобных ему религий. Он полностью перестроил Иерусалим, назвав его Элией, срыл Голгофский холм, засыпал пещеру святого Гроба и соорудил там храм Венеры.

Когда император Константин принял христианство, он приказал снести капище и начать раскопки на святом месте. "Снимали слой за слоем, - пишет современник событий Евсевий, - вдруг в глубине земли, сверх всякого чаяния, оказалось пустое пространство, а потом - честное и всесвятое знамение спасительного Воскресения. Это была пещера Гроба Господня. Император снабдил Иерусалимского епископа Макария средствами для возведения над пещерой храма".

Через некоторое время Палестину посетила престарелая мать Константина Елена. У Евсевия нет сообщений о том, что ей удалось найти подлинный Крест Христов. Однако Предание связывает обретение орудия Искупления именно с равноапостольной Еленой. Во второй половине IV века эта реликвия уже чтилась в Иерусалиме. Святой Кирилл свидетельствует, что части Креста были разосланы по всей империи. Согласно святому Иоанну Златоусту, признаком, по которому узнали, что это именно Крест Господень, послужила надпись на нем.

В начале V века Руфин уже определенно связывал находку с именем святой Елены, а историк Созомен около 440 года записал сказание о том, как царица искала Крест и нашла его зарытым в землю близ Голгофы. Чтобы удостовериться в его подлинности, на святыню положили мертвеца, и он ожил. После этого патриарх "воздвиг" (то есть восставил, поднял) Крест над молящейся толпой. Отсутствие сведений у Евсевия дало повод историкам считать рассказ Созомена легендой. Но в том, что Крест был действительно найден, нет ничего невероятного. По иудейскому обычаю, орудия казни клали в братскую могилу вместе с телами распятых. Поэтому Крест Христов мог быть захоронен рядом с разбойниками. Как бы то ни было, почитание Креста имеет великое общехристианское значение. В честь этой святыни и был установлен праздник В. Накануне, во время всенощной (после Великого славословия) священник выносит изображение Креста на середину храма. Есть обычай совершать "чин воздвижения Креста", при котором священник поднимает его на четыре стороны света при пении "Господи, помилуй". В день В. установлен пост.

ВОЗДУХИ (ПОКР ВЫ) - 15, 16, 18, 93-95.

ВОЗНЕСЕНИЕ (*греч.* "ан липсис", *лат.* *lūgubōm* - восшествие) - возвращение Господа нашего Иисуса Христа по завершении Им земной жизни в Божественную сферу бытия - на Небо. Согласно новозаветному повествованию, Вознесение произошло через 40 дней после Воскресения Иисуса Христа (Деян. 1, 3) в окрестностях Иерусалима, на пути к Вифании (Лк. 24, 50, 51), то есть на восток от города, на склоне Елеонской горы (Деян. 1, 12), в присутствии апостолов, после беседы с ними (Мк. 16, 19). Перед исчезновением в глубине небес Иисус Христос благословляет апостолов (Лк. 24, 50, 51). "Два мужа в белой одежде" (два Ангела) обратились к апостолам: "Мужи Галилейские! что вы стоите и смотрите на небо? Сей Иисус, вознесшийся от вас на небо, придет таким же образом, как вы видели его восходящим на небо" (Деян. 1, 11).

В. Господне - христологический догмат, выраженный в Никео-Цареградском Символе веры: "И возшедшаго на небеса, и сидяща одесную Отца". "Господь... вознесся на небо и воссел одесную Бога" (Мк. 16, 19). В. на небо не следует, конечно, понимать как удаление Иисуса Христа в космическое пространство и, вообще, как удаление

в какое-то иное место, ибо "небо" - не место. В. - это метафизическое удаление из мира, явление той же метафизической природы, что и "сошествие Христа с небес" на землю, которое тем самым стало и физическим на ней пребыванием. Здесь небо - это Божественное, премирное и сверхтварное бытие, оно есть Сама Пресвятая Троица во славе Своей. К Ней и возвращается сошедший на землю Сын Божий, как Богочеловек. При Воплощении Своем Сын Божий отрекся от славы Божией, и теперь Он вновь обретает ее. Возвращение в лоно Пресвятой Троицы означает и "одесную Отца селение", которое предвечно принадлежит Сыну и в В. возвращается Богочеловеку Христу. По Божеству Своему Сын Божий никогда не разлучался с Отцом и со Своей Божественной Славой, поэтому речь идет о В. и возвращении к Славе Божией, именно Богочеловека в двух Его естествах. Воплощение и В. имеют внутреннюю связь: Воплощение - отречение от Славы Божией; В. - принятие Славы. Таким образом, догмат о В. содержит ту именно истину, что прославленное человеческое естество Христа, вознесенное на небо, вошло во внутрибожественную жизнь Пресвятой Троицы. Богочеловек воссел одесную Отца во всей силе не только Своей Божественной природы, которая и не оставляла лона Отчего, но и человеческого естества, состоящего из тела, души и духа. Это - высшая ступень обожения (теозиса) человеческого естества.

"Говоря, что Иисус Христос воссел одесную Бога Отца, мы разумеем правую сторону Отца не в пространственном смысле. Ибо каким образом Неограниченный может иметь пространственные формы?.. Под правой стороной Отца мы разумеем Славу и Честь, в которой Сын Божий как Бог и единосущный Отцу пребывает прежде веков и в которой, воплотившись в последок дней, восседает и телесным образом по прославлении плоти Его" (св. Иоанн Дамаскин).

Византийская и древнерусская иконография В. исходит из эсхатологического смысла, намеченного в этих словах Ангелов: Христос возносится таким, каким некогда вернется во славе судить живых и мертвых на Страшном Суде. Присутствие апостолов, объединившихся вокруг Девы Марии, символизирует провожающую Христа на небеса и ожидающую Его Второго Пришествия Церковь. Поза Богородицы - молитвенная, Оранта. Этот иконографический тип остается практически неизменным от миниатюры сирийского

"Евангелия Рабулы" до поздних православных икон, написанных с сохранением восточного иконографического канона. В. празднуется Церковью как подвижный, переходящий двенадесятый праздник на 40-й день после Пасхи.

В СК - 75, 76.

ВОСКРЕСЕНИЕ ИИСУСА ХРИСТА - одно из величайших событий в Домостроительстве спасения человеческого рода и мира в целом. Богочеловеческий Подвиг Спасителя содержит несколько решающих искупительных моментов: Воплощение, Крестная смерть, В. и Вознесение. Поскольку это событие как корень и начало всеобщего В. представляет собой самый радостный для христианина момент в искупительном Подвиге Иисуса Христа, В. Умершего на Кресте Господа - основа веры христиан. "Если Христос не воскрес, то и проповедь наша тщетна, тщетна и вера ваша" (1 Кор. 15, 14). Православная Церковь празднует В. Христово, Пасху как "праздников праздник и торжество торжеств" с особой радостью и умилением.

Евангелия повествуют о том, что Христос неоднократно предсказывал Свою "насильственную Смерть и В. в третий день" (например, Мф. 16, 21: 17, 23; 20, 19). Этот срок, прообразованный чудесным избавлением ветхозаветного пророка Ионы, три дня пребывавшего в утробе морского чудовища (Мф. 12, 40: "как Иона был во чреве кита три дня и три ночи, так и Сын Человеческий будет в сердце земли три дня и три ночи"), назван в соответствии со счетом дней, принятым в древности, когда сколь угодно малая часть суток принималась за день (хотя между смертью Иисуса Христа и Его В., как они изображены в Евангелиях, по числу часов лежит меньше двух суток - примерно от 15 часов в пятницу до ночи с субботы на воскресенье). Само событие В. Христова и Его выход из заваленной камнем гробницы нигде в канонических Евангелиях не описывается, поскольку предполагается, что никто из людей не был его свидетелем (по этой же причине оно не изображается в византийском и древнерусской иконографии). Только в апокрифическом "Евангелии Петра" имеются наглядные картины самого В. Канонические Евангелия сообщают лишь: во-первых, о зрелище пустой гробницы со сложенными в ней погребальными пеленами и отваленным камнем, на котором сидит юноша в одежде "белой, как снег", один из Ангелов (Мф. 28, 2), или два Ангела (Лк.

24, 4), ясными словами говорящие о В.; и во-вторых, о явлениях Воскресшего Христа Своим ученикам. Пустую гробницу как вещественный знак В. видят жены-мироносицы, пришедшие рано утром, в воскресенье, довершить обряд погребения и помазать тело Иисуса, согласно иудейскому обычаю, благовонными веществами (Мф. 28, 1-8; Мк. 16, 1-8; Лк. 24, 1-11). Затем к пустой гробнице являются и входят в нее апостол Петр и "другой ученик" - Иоанн Богослов (Ин. 20, 2-10). Явления Воскресшего Христа сопровождаются чудесными особенностями. Они телесны (Христос ест с учениками, апостол Фома пальцем ощупывает на теле Христа рану от копья), но телесность эта уже не подчинена физическим законам (Христос входит в дом сквозь запертые двери, мгновенно появляется и мгновенно исчезает). Он перестал быть непосредственно узнаваемым для ближайших Ему людей: Мария Магдалина сначала принимает Его за садовника (Ин. 20, 15), ученики, которым Он явился на пути в Эммаус, пройдя с Ним большую часть пути и проведя время в беседе с Ним, вдруг узнают Его, когда у них "открываются глаза", причем Он сейчас же становится невидимым (Лк. 24, 13-31). Согласно церковному Преданию, явления Воскресшего Христа и Его беседы с учениками продолжались 40 дней и завершились Вознесением. В Послании апостола Павла упоминается явление Христа по В. "более нежели пятистам братьев в одно время" (1 Кор. 15, 6).

Православная иконография В. знала, наряду с сюжетом "Сошествие во ад" (настолько тесно связанным в древнейшем Предании с В., что византийские и древнерусские иконы Сошествия во ад воспринимаются как иконы В.), другой сюжет "Жены-мироносицы у гроба Господня". Изображение победоносного явления Христа над попираемым гробовым камнем, с белой хоругвью, имеющей на себе красный Крест, сложился в католическом искусстве позднего Средневековья и перешел в позднейшую эпоху в православную церковную живопись. Дата празднования В. Христова вычисляется по Пасхалии.

ВОСКРЕСНЫЙ ДЕНЬ - день недели, посвященный празднованию события Воскресения Христова в седмичном круге богослужений. Начинается В. Д. в субботу вечером воскресным всенощным бдением, за которым читается воскресный канон. Утром в В. Д.

бывает служба 3-го, 6-го и 9-го часов, а затем совершается Божественная литургия по чину Иоанна Златоуста, Великим постом - по чину Василия Великого. Празднование Воскресения Христова есть также и в годовом богослужебном круге - это Пасха Христова, "праздников праздник и торжество торжеств".

ВРАТѠ ѠДА - образное выражение, означающее всю силу дьявола или смерти. В таком смысле упоминается ад в пасхальном кондаке: "Аще и во гроб снизш ѡзи, Безсмертне, но адову разрушил еси силу, и воскресл еси, яко победитель, Христе Боже..."

ВРАТѠ КРѠСНЫЕ ИЛИ ЦЕРК ВНЫЕ - 69, 72.

ВР МЯ ПРѠЗДНОВАНИЯ ПѠСХИ - 580-581.

ВРУЦЕЛ ТО И ВРУЦЕЛ ТНЫЕ БУКВЫ - 584-586.

ВСЕВИДЯЩЕЕ КО - 14, 71.

ВЫНОСИ Й (ЗАПРЕСТ ЛЬНЫЙ) КР СТ - 55-59.

ВЫНОСИ Й (ЗАПРЕСТ ЛЬНЫЙ) БРАЗ Б ЖИЕЙ МѠТЕРИ - 55, 59.

ВЫСОКОПРЕОСВЯЩ НСТВО - титул архиепископов и митрополитов, употребляемый при обращении: "Ваше Высокопреосвященство...", или в 3-м лице: "Его Высокопреосвященство..."

&6b63;

Г

ГАВРИИЛ (евр. - "сила Божия") - один из Архангелов, то есть "Ангелоначальник", согласно иудео-христианской ангелологии, представитель восьмого ангельского чина. Под именем Джабраил почитается как Ангел и мусульманами.

Если всякий Ангел есть "вестник" (по буквальному значению греческого слова), то Архангел Г. - вестник по преимуществу, его назначение - раскрывать смысл пророческих видений и ход событий, особенно в отношении к приходу Мессии - Христа. Так он выступает в ветхозаветных эпизодах видений пророка Даниила (Дан. 8, 16-26; 9, 21-27), где призван "научить разумению" пророка.

В Новом Завете Г., явившись в храме у жертвенника Захарии, предсказывает рождение Иоанна Крестителя и его служение как Предтечи Иисуса Христа (Лк. 1, 9-20); явившись Деве Марии, он сообщает Ей благовест о рождении у Нее от Духа Святого

Богомладенца, "и сказал Ей Ангел: не бойся, Мария; ибо Ты обрела благодать у Бога; и вот зачнешь во чреве и родишь Сына, и наречешь Ему имя: Иисус. Он будет велик, и наречется Сыном Всевышнего, и даст Ему Господь Бог престол Давида отца Его; и будет царствовать над домом Иакова во веки, и Царству Его не будет конца... Дух Святый найдет на Тебя и сила Всевышнего осенит Тебя; посему рождаемое Святое наречется Сыном Божиим" (Лк. 1, 26-38, Мф. 1, 18-25). В некоторых иудейских текстах Архангелу Г. приписана также особая власть над стихиями: либо над огнем (трактат "Песахим") - в связи с этим указывается, что он вызволял из "пещи огненной" Авраама и трех отроков - либо над водой и созревaniem плодов (трактат "Сан хедрин"). В апокрифической "Книге Еноха" Г. поставлен начальником над Раем и охраняющими его сверхъестественными существами.

В христианской традиции, нашедшей отражение в византийском и западноевропейском религиозном искусстве, Г. связан по преимуществу с Благовещением (он изображается даже вне сцены Благовещения с белой лилией в руках - символом непорочности Девы Марии). Западноевропейский рыцарский эпос использует служение Г. как вестника в контексте идеи Теократической державы: в "Песни о Роланде" Г. возвещает Карлу Великому происходящие события, посылает ему вещие сны и напоминает о его долге: без устали защищать христиан во всем мире.

ГАРМОНИЗАЦИЯ - многоголосная обработка древних мелодий представляет важный этап в истории русского церковного пения. Первые опыты Г. относятся ко времени появления у нас западноевропейской гармонии, основанной на аккордовом строе двух ладов - мажорного и минорного, в XVII веке на юге России, где западное влияние было особенно сильное. Плодом первой Г. явилось так называемое "строчное пение"; основная мелодия древнего напева чаще всего помещалась в каком-либо нижнем голосе, а все остальные голоса служили ей гармоническим сопровождением. Строчное пение к концу XVII века было довольно распространено и постепенно улучшало свой гармонический состав. Однако существенным недостатком его, помимо гармонических несовершенств, было то, что основная мелодия заглушалась и затемнялась сопровождающими голосами. Это сознавали и сами

гармонизаторы и потому иногда усиливали основную партию количеством исполнителей. Строчное пение представляет собой опыт Г., принадлежащий русским музыкантам, еще не вполне освоившим законы западной гармонии, чем и объясняются его недостатки.

Только с появлением таких музыкально-образованных русских людей, как Д. С. Бортнянский, прот. П. И. Турчанинов, А. Л. Ведель, древнее пение начинает опять оживать в многочисленных переложениях. Но теперь эти талантливые композиторы, воспитанные на западной музыке, начинают применять к древнему пению новые начала. Они пользуются древней мелодией только для определения общего направления и характера своих работ. Из древней мелодии они создают новую, упрощают ее, приспособляя для гармонической обработки. Так поступал Д. С. Бортнянский и его последователи. С точки зрения восстановления древнего церковного пения переложения Бортнянского и им подобные не имеют никакого значения: поэтому последующие гармонизаторы оставили приемы Д. С. Бортнянского. В противоположность ему они старались сохранять древнюю мелодию в том же самом виде, как она изложена в печатных богослужебных нотных книгах. С этой целью основная мелодия в подлинном виде отдается одному голосу, а другой сопровождает ее постоянно в терции, остальные же два гармонически сопровождают мелодию. Таким образом, древняя мелодия довольно ясна для слушателей подобных переложений. Так перелагали древние мелодии прот. П. Турчанинов, отчасти А. Ф. Львов. Их переложения, конечно, стоят ближе к подлиннику, чем переложения Бортнянского. Но и они не восстанавливают древнего пения, во-первых, потому что далеки от общего характера древнего церковного пения, не допускающего хроматизма, симметричного ритма и некоторых гармонических построений.

Но Г. не ограничивается этими приемами. Неудачи этих переложений обуславливались тем, что они применяли к обработке древней мелодии теорию западной музыки в полном ее объеме с использованием всех ее средств: хроматизма, симметричного ритма, свободы голосоведения и т. п., тогда как сама основная мелодия не заключает в себе ни одного из этих элементов, она диатонична, обладает несимметричным ритмом и не допускает свободы голосоведения. Все это побудило гармонизаторов обратить внимание

на так называемый строгий стиль западной музыки, как наиболее подходящий по своим особенностям к строению древних напевов. Хроматизм, квадратный ритм были отброшены, в основу Г. положены западные диатонические церковные тоны и требования строгого стиля. Так появилась Г. древних напевов Н. М. Потулова, но и она не "восстановила" древнего пения из-за того, что в ней были соединены два несоединимые элемента, то есть древнерусская церковная мелодия и западная музыкальная теория. Но ничто так не противоположно православному церковному пению, как строгий стиль. При всех его достоинствах ему недостает жизни и естественной основы, свойственной русскому церковному пению. Для устранения недостатков потуловских переложений некоторые гармонизаторы стараются внести больше живости в переложения, основанные на правилах строгого стиля. Они вносят больше свободы в разработку древних напевов, совершенно отказываются от некоторых существенных законов этого стиля и таким образом создают как бы новый стиль. В таком духе исполнены переложения знаменного и других роспевов в петербургских изданиях Братства Пресвятой Богородицы (Д. Соловьев, Смирнов и др.), а особенно - переложения, составленные Г. Ф. Львовским, более всех других напоминающие характерные особенности нашего древнего пения.

Вопрос о способе Г. так и не решен до конца даже принципиально. Без глубокого знания строения древней мелодии, без ясного понимания ее смысла и духа не может быть истинной, правильной гармонии, такой, которая вполне соответствовала бы мелодии, ее простоте, достоинству и важности, была бы ее верным истолкованием, художественно-благообразным украшением, при которой ненарушимо сохранился в мелодии ее православно-церковный облик и характер.

ГАРМОНИЧЕСКОЕ ПЕНИЕ - пение, в котором самостоятельно участвуют несколько голосов, исполняющих каждый определенный звук аккорда; пение партесное. История Г. П. начинается с XVII века, когда певцы, знакомые с теорией аккордовой музыки, стали прилагать ее правила к мелодическому пению. В XVII веке Г. П. появилось уже в виде композиций, которые составлялись первоначально композиторами-иностранцами, управлявшими

придворным хором. С этого времени Г. П. постепенно заняло преобладающее положение в православном церковном богослужении.

ГАРМ НИЯ (греч.) в древности означало гамму, звукоряд, созвучие. Начиная со средних веков прилагается к определению аккорда; иногда означает только консонирующие аккорды. Теория Г. - учение о законах связи, соединения аккордов между собой. Для каждого певца церковного хора (и в особенности для регента) необходимо знание Г., ибо без нее не может быть сознательного исполнения гармонического пения и понимания его смысла.

ГЕР_оСИМОВСКИЙ Р СПЕВ - неполный, неосмогласный распев, занесен из южнорусских монастырей в Придворную певческую капеллу в 1740 году уставщиком - монахом Герасимом. В Нотном обиходе изложены Г. распевом: "Слава и ныне", "Единородный Сыне", "Тебе, Бога, хвалим".

ГИ'МН (греч.) - хвалебная песнь. В христианском богослужении Г. появились в первые века христианства наряду с псалмами. Их тексты были заимствованы из ветхозаветных книг и богослужения или составлялись самими христианами, например: "Свете тихий", "Тебе, Бога, хвалим" (последний приписывается св. Амвросию Медиоланскому).

ГЛАВ_о, ГОЛОВ_о - это слово часто употребляется в Библии в метафорическом смысле. Для нас наиболее интересно его христологическое значение, в котором его употребляет апостол Павел для выражения верховной власти Иисуса Христа.

Христос - Г. угла. За прямым смыслом *евр.* "рош" и *греч.* "кефал", обозначающих Г. человека или животного, и употреблением этого слова при описании чувств и отношений, выражающих радость, скорбь или насмешку, открывается метафорический смысл в применении этого слова ко всему, что в неодушевленном мире является первоначальным (Г. года - начало года; Г. пути - начало пути; Г. здания - фасад), или лучшим или высшим (верхушка дерева, вершина горы или башни) (Быт. 11, 4; Зах. 4, 7). Вероятно, в этом последнем смысле надо понимать образ Пс. 117, 22: "Камень, который отвергли строители, соделался Г. угла". Именно этот образ часто встречается в Новом Завете в применении ко Христу: Он - главный Камень, увенчивающий новый храм, обеспечивающий его устойчивость и придающий ему его значение (Мф. 21, 42; Деян. 4,

11; 1 Пет. 2, 7; Еф. 2, 20). Другие толкователи в этом краеугольном камне видят основание, на котором покоится все здание.

Христос - Г. Вселенной. В другом, метафорическом смысле слово Г. применяется к людям, идущим впереди, и в особенности к вождям, духовным наставникам (Исх. 6, 14; 1 Цар. 15, 17; Иов. 29, 25; Дан. 7, 6; Откр. 12, 3). Этот смысл мы находим также в 1 Кор. 11, 3: "Всякому мужу Г. Христос, жене Г. - муж, а Христу Г. - Бог". Именно к такому значению Г. относятся указания на главенство Христа над всем сущим: "Все покорил под ноги Его, и поставил Его выше всего, Г. Церкви, которая есть Тело Его, полнота Наполняющего все во всем" (Еф. 1, 22).

Христос - Г. Церкви. Апостол Павел называет Христа Г. Тела, то есть Церкви (Кол. 1, 18; 2, 19; Еф. 1, 22; 4, 15). Это представление, в котором Г. означает не один из членов тела, а начало жизни, крепости и возрастания, как бы заключает в себе дальнейшее развитие учения апостола Павла о Церкви (Кол. 2, 19; Еф. 4, 15). Церковь через Крещение и Евхаристию соединяется со Христом так, что становится Его Телом. Внутри этого единства остается, однако, существенное различие между Христом, уже пришедшим к цели и проявляющим свое животворное действие, и совокупностью христиан, получающих от Него всю полноту благодати. По всей вероятности, имея в виду это различие в единстве, апостол Павел дошел до представления о Христе, как о Г. Тела. В Еф. 5, 23-25 он видит во Христе Супруга, то есть Г. Церкви: "Мужья, любите своих жен, как и Христос возлюбил Церковь и предал Себя за нее..."

Апостол Павел часто соединяет эти различные представления о Христе Г. угла нового храма, Г. Вселенной, Г. Тела Церкви. Первое представление, вероятно, самое старое и традиционное (Деян. 4, 11; Мф. 21, 42), встречается особенно в Послании к Ефесянам в соединении с остальными (параллельное описание храма в Еф. 2, 20 и в описании Тела в Еф. 4, 16; см. также употребление слова "созидание" в этом последнем стихе, так же, как и в стихе 12-м). Наконец, Христос не случайно является в Послании Павла одновременно Г. Церкви и Г. Вселенной. Эти два представления не тождественны: Церковь - это часть Вселенной, но только она может называться Телом Христовым и Невестой Христовой. Таким образом,

Иисус Христос ее Г. в смысле преимущественном, тогда как Вселенная, прежде чем принять соединение с Церковью и тем самым претвориться в Тело Христово, в Непорочную Невесту и в Святой Храм, должна добровольно или в силу необходимости признать власть Того, Кто, соединив все небесное и земное под единым Главой (Еф. 1, 10), возжелал их очистить, оживотворить и освятить Собой стены этого Святого Храма.

ГЛ҃ВЫ БЛАГОВЩЕНСКІЕ - указания об отправлении служб праздника Благовещения Пресвятой Богородицы, предпразднства и попразднства его во все дни, начиная с субботы 3-й седмицы Великого поста до среды Пасхальной седмицы. Указания Б. Г. находятся в Месяцеслове Типикона и в Минее, под числами 24, 25 и 26 марта.

ГЛ҃ВЫ МѢРКОВЫ - указания, названные по имени их составителя, монаха Марка, относительно богослужения в следующие праздники: 1) в память трех святителей - Василия Великого, Григория Богослова и Иоанна Златоуста, если их память (30 января) приходится в какой-нибудь день между Неделей (воскресеньем) мытаря и фарисея и пятницей Сырной седмицы. Она находится в Типиконе в Месяцеслове под 30 января; 2) Сретение Господне, предпразднство, попразднство и отдание его, если они случаются в какой-нибудь день от Недели (воскресенья) мытаря и фарисея до понедельника Великого поста. Эти главы находятся в Месяцеслове Типикона под 1, 2 и 9 февраля; 3) первое и второе обретение главы святого Иоанна Предтечи, когда память их случается в дни от Мясопустной недели до 3-й недели Великого поста. Указания находятся в Месяцеслове Типикона под 24 февраля; они называются также "Предтечевою главою"; 4) 9 марта - святых Сорока мучеников Севастийских, когда они приходятся в дни, начиная с субботы первой седмицы Великого поста до Субботы акафиста. Указания - в Типиконе, 9 марта; 5) День Благовещения Пресвятой Богородицы, предпразднство и попразднство его, случающиеся от субботы 3-й седмицы Великого поста до среды Пасхальной седмицы. Указания в Типиконе, 24-25 марта; 6) День святого великомученика Георгия, случившийся от Великого Пятка до четверга 5-й недели по Пасхе. Указания в Типиконе, 23 апреля; 7) День святого апостола и

евангелиста Иоанна Богослова, бывающий от субботы 2-й седмицы по Пасхе до 7-й недели Святых отец. Указания в Типиконе, 8 мая.

Указания Марковых глав состоят в том, как соединить последование Минеи с последованием Постной или Цветной триоди. Перед указаниями из Марковых глав в богослужебных книгах печатается знак МР.

ГЛѢВЫ ХРѢМОВЫЕ - главы Типикона, где содержатся указания о совершении богослужения в дни храмовых праздников, а также при совпадении храмового праздника с каким-либо переходящим праздником. В Типиконе они расположены в следующем порядке: сначала главы (с 1-й до 24-й) о праздниках, бывающих в период с 1 сентября до Недели мытаря и фарисея, когда богослужение совершается по Минее и Октоиху; затем (с 25-й до 47-й главы) о праздниках, бывающих в период, когда богослужение совершается по Постной триоди, и наконец (с 48-й до 58-й главы включительно) о праздниках, бывающих в период, когда богослужение совершается по Цветной триоди. В храмовых главах мало указаний на службу храмовых двенадесятих праздников Господских и Богородичных, ибо в эти дни служба одинаково совершается как в храме этого праздника, так и во всех прочих храмах.

ГЛѢС - лад в музыке Православной Церкви. Гласы делятся на 4 главных (прямых, или высоких) и 4 побочных (косвенных, или низких); вместе они образуют осмогласие. Г. определяются по области (высшей, средней, низшей), занимаемой каждым из них в церковном звукоряде, по конечному звуку, по той или иной мелодии и господствующим в ней звукам, по характерным попевам. Количество попевок (с вариантами) в каждом Г. достигает нескольких десятков. Т. о., каждый Г. имеет свой музыкальный колорит, трудно определимый словами, как и вообще трудно определение (интерпретация) характера музыки. Тем более, что попевки одного гласа неодинаковы для стихир, тропарей, канонов и прокимнов. Тем не менее музыкальная основа в этих разных вариациях гласа и теперь одна и та же: она сохранялась более или менее постоянно в течение веков. Поэтому можно дать характеристику каждому гласу, которая восходит к средневековым теоретикам церковной музыки, толковавшим западные варианты гласов, однако вследствие однородности музыкального строения

нашего и западного осмогласия, основанного на свойствах древнегреческого тетрахорда, эта трактовка приложима и к восточным гласам.

Первый Г. проще других, но важен и величествен. Дорийский напев, лежащий в его основе, Платон и (псевдо) Аристотель предпочитают другим; он употребляется для торжественных, громогласных гимнов, направленных к смягчению гнева божества, особенно для гимнов Аполлону и при жертвенных возлияниях. Этот музыкальный лад был любимым напевом жителей Аркадии и Лакедомонии. Согласно Атенею, он практиковался при воспитании юношей: Кассиадор называет его подателем целомудрия и производителем чистоты. Пифагорейцы одушевляли им себя по утрам к работе. Птоломей, установивший соответствие 8 напевов-8 небесным сферам, сравнивает дорический напев с солнцем: как солнце иссушает влагу и прогоняет мрак, так этот напев уничтожает флегму, вялость, сон, грусть и смущение; он идет мужам славным, богато одаренным; он возвышен, лишен неги и распущенности.

В основе *второго Г.* лежит лидийский напев, который соответствует сангвиническому темпераменту; он порождает кротость, благосклонность, приятность; он усладителен, дышит удовольствием и употребляется при плясках; по Кассиодору, он отгоняет излишние заботы и отчаяние, утешает печальных: он сопоставлен Юпитеру.

В основе *третьего Г.* лежит фригийский лад, сравниваемый с морем; он бурный, возбуждающий, вызывающий негодование, им одушевлялись к битве, сильный и острый, глубоко задевающий душу; ему соответствует из стихов анапест; он включает большие скачки в своем движении и отвечает вкусу людей порывистых, стремительных, гневных, холериков, он ищет слов резких, воинственных. Платон и Аристотель предпочитали его вместе с дорическим напевом другим, но запрещали употребление его юношам ввиду его страстности.

В основе *четвертого Г.* лежит миксолидийский напев, названный так потому, что имеет нечто общее с лидийским напевом (2 гл.); он называется также локрским; он оказывает двоякое действие - то возбуждает к радости, то вдруг внушает печаль; он употреблялся древними в трагедии за то, что внушал грусть и в то же время придавал некоторую долю возбуждения и удовольствия. Пифагорейцы

обозначали им гармонию 7-й сферы. Своей цельностью и связанностью он сообщает особый покой душе; он выше других напевов - своими тихими и приятными переходами. Отягченным мирскими заботами он внушает стремление к небесному, будит отупевший ум и более других напевов выражает действие на нас благодати Духа Святого.

Остальные четыре гласа называются "косвенными" первых четырех, представляя им некоторую противоположность (отрицательный полюс). Так, пятый Г. имеет в основе иподорийский напев, который в противоположность дорийскому навевал сон, почему пифагорейцы употребляли его вечером для укрощения забот; он отвечает вкусу вялых, грустных и несчастных, успокаивает душевные волнения, Аристотель называет его величественным, постоянным и важным и действие его сравнивает с действием на Землю Луны, самой нижней планеты, влияющей на влажность: он - молящий, несколько плачущий напев, полный мольбы об избавлении от бедствия, позора и рабства.

Шестой Г. имеет в основе иполидийский напев, выражающий чувства благочестия, преданности, человечности, любви, грусти и плача; но скорбь здесь не молящая, как в предыдущем напеве, а проистекающая от любви, преданности, привязанности (употреблялся в молитвах Венере): он волновал и служил языком чувств, отличаясь плавным и связным течением звуков.

Седьмой Г. имеет в основе ипофригийский напев, мягкий, трогательный, укрощающий, подавляющий желчность, ласкательный. Им критяне и лакедомоняне отзывали от битвы: он подходит к словам, выражающим увещание, ласку, убеждение.

Восьмому Г. соответствует ипомиксолидийский лад, искусственно прибавленный, чтобы не лишить миксолидийский напев его косвенного напева, уподобляется своду небесному с его разнообразием звезд; он не выражает одного какого-либо чувства, но безразличен к ним: не выражаемое другими напевами можно передать этому, в чем он близок к 1-му гласу: он медлительно приятен и представляет непоколебимость будущей славы, но приятен людям скромным, со способностью глубокого созерцания; подходит к словам о вещах высоких, о небесном, к молитвам о блаженстве; это напев, достойный своего места.

Неудобные особенности греческих напевов нашли в церковных гласах смягчение и преобразование, здесь они очищены от всего греховного, чувственного. Что касается количества гласов, то число 8 могло быть выбрано и из-за его символичности. Это число, согласно святому Григорию Богослову и св. Дионисию Ареопагиту, являет образ вечности. Святой Иоанн Дамаскин в числе 7 видел все настоящее время, "Субботу Господню", а восьмой день - будущее состояние по воскресении мертвых и Страшном Суде. "Богослужение Церкви, разделенное или подведенное под число 8, выражает собою ту мысль, что жизнь христианская во времени и в вечности состоит во всегдашнем прославлении Господа, в вечном служении Ему" (Иоанн Дамаскин. Точн. излож. правосл. веры. IV, 23).

ГОВ НИЕ - это слово происходит от индоевропейского корня "хава", имеющего значение "благоговейное принесение жертвы"; этим словом в практике Русской Православной Церкви издавна называется приготовление к святому Таинству Причащения. Г. продолжается несколько дней и касается как телесной, так и духовной жизни человека. Христианин должен приготовить себя к достойному принятию Святых Тайн. Ведь в Таинстве святой Евхаристии под видом хлеба и вина мы вкушаем самое Пречистое Тело Господа и Бога и Спаса нашего Иисуса Христа и Его Святую Кровь. Верующий и соучаствующий в Таинстве Божественной Евхаристии причащается Тела и Крови Богочеловека Иисуса Христа и через это таинственно соединяется с Ним. Это таинство любви Божией есть общение, союз Бога с человеком, через который человек достигает своего обожения. В Таинстве Причащения осуществляются слова Христа Спасителя: "Ядущий Мою Плоть и пьющий Мою Кровь пребывает во Мне, и Я в нем" (Ин. 6, 56).

Освящение, просвещение и обожение христианин получает тогда, когда приступает к Причащению с надлежащим духовным расположением - с сознанием святости и величия Таинства, с желанием в нем участвовать, с осознанием собственного недостойнства, с благоговением, благодарностью Богу за спасение, совершенное Им во Иисусе Христе, и за приобщение к преподаваемой Святыне. Если человек подходит к Причащению как только внешнему действию, обряду, совершая это к тому же лишь по обычаю или по каким-либо другим, не имеющим отношения к

сущности Таинства соображениям, то к такому полностью относятся слова апостола Павла: "Кто будет есть хлеб сей или пить чашу Господню недостойно, виновен будет против Тела и Крови Господней. Да испытывает же себя человек, и таким образом пусть ест от хлеба сего и пьет из чаши сей. Ибо, кто ест и пьет недостойно, тот ест и пьет осуждение себе, не рассуждая о Теле Господнем" (1 Кор. 11, 27-29).

Телу предписывается воздержание, то есть телесная чистота и ограничение в пище - пост. Христос Спаситель постился в течение сорока дней, прежде чем начать Свое земное служение. Памятуя слова Господа к Своим ученикам, что они будут поститься, "когда отнимется у них Жених" (Лк. 5, 35), постились все апостолы. Все праведники и подвижники христианской Церкви несли подвиг поста. "В пении, бдении и пощении образ быв твоим учеником..." - поется в тропаре Преподобному Сергию, игумену Радонежскому. "Яко постников удобрение (украшение) и отцев красото!". - славит Святая Церковь преподобного Иосифа, Волоцкого чудотворца.

Пост очищает духовную сущность человека, способствуя живому восприятию мира духовного. Поэтому христианин неукоснительно соблюдает все посты, установленные Православной Церковью. А если приобщение в Таинстве святой Евхаристии происходит вне установленных постов, то христианин должен говеть хотя бы два-три дня. Для тех, кто не может нести подвиг поста по причине болезни или слабости сил, пост может быть ослаблен или заменен другим послушанием.

Во время поста исключается пища животного происхождения, "скромная" (от древнерусского "скором" - жир, масло): мясо, молоко, масло, яйца, а при строгом посте и рыба. Хлеб, овощи и фрукты употребляются в умеренном количестве. Ум не должен рассеиваться и отвлекаться на суетные, житейские обстоятельства.

Апостол учит нас: "Непрестанно молитесь" (1 Фес. 5, 17). А в дни приготовления к Причащению христианин должен усугубить свое молитвенное правило. Кроме этого надлежит посещать все храмовые богослужения, если позволяют обстоятельства. В канун Причащения, послушав вечернее богослужение в храме, нужно прочитать дома, кроме молитв на сон грядущим (вечерних), каноны Спасителю (Иисусу Сладчайшему с акафистом или Покаянный

канон), Пресвятой Богородице (Молебный Одигитрии - Путеводительнице или канон Ей по гласу Октоиха на повечерии). Ангелу Хранителю и канон дня седмицы (в воскресенье вечером, под понедельник, - Бесплотным Силам, в понедельник вечером, под вторник, - Предтече Господню Иоанну, под среду - Честному Кресту, под четверг - Святителю Николаю с акафистом и святым апостолам, под пятницу - Святому Кресту, под субботу - Акафист Богородице и каноны всем святым и заупокойный). Читается также канон ко Святому Причащению. После полуночи не разрешается есть, а также пить, ибо древнейшая благочестивая традиция, согласно с Церковным уставом, предписывает приступать к Таинству Причащения после совершенного поста. Утром в день Причащения прочитываются утренние молитвы и Последование ко Святому Причащению, кроме канона, прочитанного накануне. Все указанные каноны и молитвословия находятся в Молитвослове, а также в Правильниках и Канонниках.

Перед Причащением, согласно древней церковной традиции, необходима Исповедь, так как "пред принятием Святых Тайн надобно войти в себя, осмотреть свою душу, нет ли в ней грехов, и если есть, то надобно очистить себя исповеданием и получить разрешение в грехах своих от имени Церкви" (святитель Иннокентий Московский).

В первую очередь следует отбросить всякую вражду и злобу, которые служат препятствием к принятию Святых Тайн, уничтожая чистоту душевную, достигнутую постом и молитвой. "Если хочешь причаститься Тела Христова, то блюдись (храни себя), чтобы не было в сердце твоём гнева или ненависти против кого. Приступать к Чаше православному христианину следует не реже пяти раз в год: в день памяти святого, имя которого он носит, и по одному разу в течение каждого из четырех постов. Под руководством и с благословения духовного наставника миряне могут причащаться и чаще, уподобляясь христианам первых веков, причащавшимся за каждой Литургией.

ГОЛГ ФА (греч. "голгофа", из арам. גֻּלְגַּלְתָּא, евр. גֻּלְגֻלְתָּא - череп; ср. лат. calvario, рус. Лобное место) - место Распятия Иисуса Христа (Мф. 27, 33; Мк. 15, 22; Ин. 19, 17); расположено в районе пригородных садов и могил, к северо-западу

от Иерусалима, за городской стеной. Позорная смерть Иисуса Христа вне пределов города рано стала символом бездомности, бесприютности христиан.

Средневековая иконография часто делала фоном сцены Распятия городскую стену Иерусалима. Что касается самого слова Г., оно представляет собой обозначение холма, круглого, как череп. Христианское богословие связало Г. с черепом Адама, провиденциально похороненным под Г., прямо под Крестом, чтобы Кровь Христа, стекая на него, телесно омыла Адама и в его лице все человечество от скверны греха. Г. рассматривали как "Пуп Земли", сакральный Центр мира.

ГОЛОВЩИК - первый певец на клиросе, имевший твердый голос, основательно знавший церковное пение. В хоре, предназначенном для исполнения древнерусских церковных песнопений, не могло быть регента, его заменял Г., или запевала, который указывал певчим время пения, тон, напев, темп, воодушевлял певцов к пению, придавая ему определенный характер и выражение. В некоторых русских монастырях до XIX века были хоры под управлением Г.

ГОЛОСОВЕДЕНИЕ, или движение голосов, - направление мелодии вверх или вниз. Движение голосов в партесном пении может быть троякое: 1) прямое; 2) боковое или косвенное; 3) противоположное.

При прямом движении два голоса повышаются или понижаются одновременно. При косвенном - один остается неподвижным в то время, как другой движется вверх или вниз. При противоположном - оба голоса следуют в противоположные стороны. Обыкновенно все три вида движения голосов чередуются в продолжение пьесы. К прямому движению относится еще четвертое, параллельное, когда оба голоса изменяют свою высоту на один и тот же интервал, например, движутся в терциях, секстах.

Г РНЕЕ М СТО - 13, 15, 18, 35, 36, 48, 49

ГОСП ДСТВА (греч. "кириотирес") - в христианской ангелологии, согласно святому Дионисию Ареопагиту, четвертый из девяти чинов ангельских, образующий с Силами и Властями вторую, среднюю триаду.

ГРАММОТИКА МУСИКИЙСКАЯ - сборник теоретических правил партесного пения. Под этим названием в XVII-XVIII веках были известны несколько сборников: "Музыкальная грамматика" Г. Липецкого, "Грамматика крюкового пения" А. Мезенца, И. Шайдурова и др.

ГРЕЧЕСКИЙ РСПЕВ имеет в истории русского церковного пения два вида: 1) древний, известный из безлинейных рукописей - кондакарей, употреблявшихся от конца XI до XIV века и 2) поздний, известный из линейных нотных книг, начиная с половины XVII века до настоящего времени.

Мелодия древнего греческого распева до сих пор не объяснена и не прочитана однозначно; не сохранилось ни одной книги, излагающей это пение не кондакарным знаменем, а само кондакарное знамя не употребляется для записи мелодий после XIV века и потому стала достоянием исключительно археологии.

Поздний вид Г. ., или согласия, появился в Русской Церкви в XVII веке благодаря юго-западным певцам и главным образом некоему иеродиакону Мелетию, который был приглашен царем Алексеем Михайловичем в 1655 году для обучения придворных певчих греческому пению. Особенно любил это пение патриарх Никон; он ввел в богослужение даже текст греческих песнопений. Г. Р. осмогласен, но не представляет собою подлинного греческого пения, а есть производный от него, - притом упрощенный русскими певцами и приспособленный к славянскому тексту наших песнопений и общему характеру русского церковного пения. Г. ., сохраняющимся в нотных книгах, распет далеко не весь круг песнопений, а в современной практике Г. Р. удержался в самом незначительном объеме.

Характерными особенностями этого распева служат: живость и свежесть радостного религиозного чувства, душевная теплота и музыкальность, с внешней стороны - свобода мелодического движения, легкость темпа и плавность голосоведения и в то же время церковность. К особенно выразительным песнопениям Г. Р. относятся: Непорочны Великой Субботы, Задостойник Рождеству Христову, ирмосы Пасхи. Из мелодий Г. Р. переложены на четыре голоса: Молебное пение Пресвятой Богородице, Благослови, душе моя, Господа (псалом предначинательный). Достойно есть (входное) -

А. Ф. Львовым; Ангел вопияше - Д. С. Бортнянским; Непорочны - П. И. Турчаниновым.

ГРИГОРИОНСКИЙ ХОРУЛ - общее наименование песнопений, составляющих основу церковной католической музыки. Г. Х. сложился в результате отбора и переработки Римской Церковью множества местных церковных песнопений и унификации их в соответствии с идейными целями и эстетическими идеалами западного христианства.

Г. Х. явился одним из средств установления литургического единообразия Западной Церкви еще до разделения с Восточной.

При папе Григории Великом († 604) было обращено внимание на необходимость упорядочения литургических текстов. Кодификация текстов и напевов была осуществлена на протяжении второй половины VII века. Спустя 300 лет после кончины Григория Великого католическим песнопениям было присвоено его имя. Песнопения были окончательно канонизированы и строго распределены в пределах годового богослужебного круга. Г. Х., представляя собой сгусток многовековой духовной и музыкальной культуры народов Западной Европы, оказывает глубокое воздействие на верующих. Они исполнялись мужским хором в унисон. В основе их текстов лежат библейские стихи и парафразы. Мелодии построены в так называемых средневековых ладах. Преобладание звуков равной длительности обусловило позднейшее наименование Г. Х. - кантус планус (ровное, плавное пение). После усвоения церковной музыкой многоголосия (на рубеже X-XI вв.) Г. Х. остался тематической основой (кантус фирмус) полифонических богослужебных произведений (месс, мотетов).

Г. Х. в принципе не допускал никакого развития и видоизменения. Однако на протяжении веков он не мог не испытывать воздействия светской музыкальной практики. Новые мелодические элементы, проникавшие в Г. Х. вопреки запретам, в известной мере видоизменяли его, расшатывая его канонический строй.

Эти влияния больше всего выявились в юбилеях, куда вставлялись секвенции и тропы. В XVI веке на Тридентском Соборе все тропы и почти все секвенции были изгнаны из католического богослужения.

ГР Б ГОСП ДЕНЬ - 18, 34.

ГУБѠ ГР ЦКАЯ (ИСТИРѠТЕЛЬНАЯ, АНТИМИ'НСКАЯ) - 15, 18, 42, 93, 100.

ГУМЕНЦ - 109.

&6b63;

Д

ДАРОН СИЦА - 15, 47.

ДАРОХРАНИ'ТЕЛЬНИЦА - 15, 34, 37, 42, 46.

Д ВЯТЬ ЧИН В АНГЕЛЬСКИХ (*слав.* "чин" соответствует *греч.* "таксис" и *лат.* *ordo* - "порядок", "ряд", - "отряд") - в христианской ангелологии ступени иерархии ангельских существ, Сил Бесплотных. По учению святого Дионисия Ареопагита, Девять чинов ангельских образуют три триады, перечисляемые (сверху вниз) в таком порядке: первая триада (характеризуемая непосредственной близостью к Богу) - Серафимы, Херувимы, Престолы; вторая триада (особенно полно отражающая принцип божественного мировладычества) - Господства, Силы, Власти; третья триада (характеризуемая непосредственной близостью к миру и человеку) - Начала, Архангелы, Ангелы (в узком смысле). Святой Дионисий в своей ангелологии подвел итоги развития многовековой традиции выделения различных разрядов Бесплотных Сил. Эта традиция восходит к Ветхому Завету, где упоминаются Серафимы, Херувимы, Силы, Ангелы, в Новом Завете - Престолы, Господства, Власти, Начала, Архангелы. Христианские богословы IV века предлагали различные варианты классификации Ангелов (например, у святого Григория Богослова - Ангелы, Архангелы, Престолы, Господства, Начала, Силы, Сияния, Восхождения, Силы умные, или разумения. В "Апостольских Постановлениях" - Херувимы, Серафимы, Эоны, Воинства, Силы, Власти, Начала, Престолы, Архангелы, Ангелы). У св. Кирилла Иерусалимского более чем за столетие до святого Дионисия речь идет о Девяти чинах ангельских, перечисляемых в том же составе, но в несколько ином порядке. С другой стороны, на осмысление самого числа девять у св. Дионисия и его последователей повлияла неопифагорейская и неоплатоническая мистика чисел. "Девятирица" являет собой "триаду триад", как усугубление числа "три",

сакраментальнейшего из чисел, и как развертывание вовне внутренних энергий Троицы.

Д ИСИС, деисисный чин или деисус, деисусный чин. На Руси слово "деисис" применялось и в более узком смысле, к трехчастной иконе, основному ядру алтарной преграды, и шире, ко всему чину (ряду икон с изображением молитвенно предстоящих Христу святым), и вообще к собранию икон. Характерно, что долгое время словом "деисис", и в период домонгольский, и после него, обозначали весь иконостас, то есть на Руси долгое время называли деисусом то, что греки называют темплом. Еще в XVII веке Большой Московский Собор так называет иконостас. Этимологически это слово предположительно связывается с *греч.* "д исис" (молитва) или "дисс с" (двойной). Проф. Е. Голубинский объясняет применение этого слова к иконе надписью, которая делалась строителями храма на космитисе и затем была применена к темплону. Начиналась она словами: "д исис ту дулу Феу", то есть (сия Церковь) "моления раба Божия". Другие исследователи полагают, что это название произошло от содержания трехчастной иконы (моления). Это безусловно так, но все же не объясняет применение этого слова ни ко всему иконостасу, ни к собранию икон, где могут быть иконы, не выражающие непосредственно моление.

Проф. Л. А. Успенский полагает, что на Руси греческое слово "деисис" было воспринято как составное из двух русских: его перевели, русифицируя, на что указывает и его транскрипция всегда через "у" (от собственного имени Иисус) и часто через "ять". Иначе говоря, слово было понято не столько в его прямом смысле, как "моление" (что, конечно, не исключалось), сколько в смысле более широком и глубоком, как деяние, дело Иисусово (отсюда написание через "ять"), как Домостроительство Христово. Весь состав классического иконостаса дает определенное основание для расшифровки слова "деисис" в его русской транскрипции и понимании именно в этом смысле. На Руси пошли по пути раскрытия основного и максимального смысла центрального образа Христа в соответствии с чинопоследованием Литургии как дела Христова. Все ряды иконостаса: деисисный чин, пророки, праотцы и праздники представляют собой, в конечном итоге, не что иное, как раскрытие смысла первой и основной иконы древней алтарной

преграды, образа Христова, а еще ранее Креста, который сам понимается как дело Божие, как раскрытие господства Христа. Таким образом, понятно применение слова "деисис" к собранию икон вообще.

В росписи храмов Д. изображался на арке перед апсидой, над алтарной преградой. Повторял ли он Д. на самой преграде или же изображался на арке в тех случаях, когда на преграде его не было, - неизвестно. Во всяком случае, если он и перешел с арки на иконостас, то здесь нельзя говорить об изменении его места: по существу и по смыслу место это осталось тем же самым: Д. лишь вошел в круг изображений, которые более полно раскрывают его смысл.

Весь деисисный чин есть не что иное, как непосредственно развернутый Д. Он являет результат Боговоплощения и Пятидесятницы, исполнение Новозаветной Церкви, то есть исполнение того, что показано в трех верхних рядах иконостаса, и является поэтому центральной и главнейшей его частью. Основная тема чина - моление Церкви за весь мир. Святители, преподобные, мученики, изображенные на столбах храма как столпы Церкви, здесь - ходатаи за грешников пред Престолом Божиим. Это молитвенное предстояние святых пред Престолом Судии представляет завершение каждого типа святости (епископской, мученической, княжеской...), каждого отдельного пути, указывая одеждами и атрибутами на их земное служение.

ДЕМСТВЕННОЕ ПЕНИЕ (*греч.* "демос" - народ, или *лат.* *domesticus* домашний) - один из видов древнерусского церковного пения. Получил распространение в Новгородской, а затем в Московской Руси в XV-XVII веках. Рукописные памятники сохранились с XVI века. В конце XVI и в XVII веках Д. П. становится многоголосным. По сравнению с уставным знаменным пением Д. П. отличалось более богатой и распевной, нередко прихотливой мелодикой, обилием украшений, более частым использованием широких скачков, большим ладовым и ритмическим разнообразием. Не связанное столь строго с церковными гласами и традиционными попевками, Д. П. включало свежие мелодические обороты народно-песенного происхождения. Оно применялось в праздничном и архиерейском богослужении и в московском

придворном быту, при различного рода торжествах, встречах и венчании царей, праздновании военных побед и т. п. Существовала особая разновидность знаков - "демественная азбука". Общепринятое ранее мнение о том, что Д. П. первоначально (возможно, еще в Киевской Руси) представляло собой домашнее, внехрамовое одноголосное духовное пение, оспаривается современными исследователями.

ДИОКОН - 23.

ДИАКОНИСА - женщина-диакон в Древней Церкви. Институт диаконис возник во времена апостолов, т. к. исполнение обязанностей диакона одними мужчинами во многих случаях было сопряжено с неудобствами. Д. исполняли следующие обязанности: 1) готовили женщин к принятию Крещения, объясняли им значение отдельных священнодействий чинопоследования, вопросов и ответов, задаваемых по время его совершения, обучали поведению после совершения таинства; 2) помогали священнослужителям во время самого Крещения; 3) исполняли поручения епископов, посещая больных и бедных женщин; 4) стоя у дверей храма, размещали входящих женщин по порядку и следили за их поведением по время богослужения.

В Апостольских постановлениях (IV в.) сохранились остатки очень древнего чина посвящения Д. Таким образом, в первые века христианства Д. причислялись к клиру и посвящались через особое рукоположение. Об этом сохранилось 19-е правило 1 Вселенского Собора. Матвей Властарь (XIV в.) свидетельствует, что во время посвящения Д. епископ, сняв омофор, возлагал на шею Д. диаконский орарь, который она носила обоими концами вперед. Причащались Д. после диаконов, приняв чашу из рук епископа, они сами ставили ее на престол. Чин Д. часто упоминается в церковно-юридических документах (IV Вселенский Собор, пр. 15; VI Всел. Собор, пр. 14, 40 и 48; Василий Великий, пр. 24; VI новелла Юстиниана и другие). В Средние века чин диаконис в Восточной Церкви перестал существовать, вытесненный монашествующими женщинами.

В Русской Православной Церкви чина диаконис, по-видимому, не существовало. Однако в начале XX века была сделана попытка ввести служение Д. В Москве готова была открыть свою

деятельность первая община Д. Но резкий протест консервативно настроенной части иерархии остановил начинание.

В наше время роль женщины в жизни Русской Православной Церкви значительно возросла, так как более 80% верующих составляют женщины. В связи с этим вопрос о восстановлении чина Д. стал весьма актуальным. На практике в большинстве приходов женщины (как правило, пожилого возраста) выполняют обязанности чтеца, певца и священосца и в соответствии с каноническим правом должны быть посвящены в эти церковные должности с ношением стихаря. Однако в Русской Церкви хиротесия над женщинами никогда не совершалась.

ДИОКОННИК (РИЗНИЦА, СОСУДОХРАНИЛИЩЕ) - 19, 52.

ДИКИРИИ - 15, 74, 101, 102.

ДИСКАНТ, иначе сопрано - женский или детский высокий голос, отличающийся силой и мягкостью. Диапазон - от "до" первой октавы до "соль" и выше. В хоровом пении партия Д. иногда делится на две: первые и вторые Д. В отличие от нижних голосов хора, варьирующих основную мелодию, Д. иногда образует самостоятельную украшающую мелодию.

ДИСКОС - 15, 16, 18, 38, 83-85.

ДОГМАТИК - богородичное песнопение, которое поется на великой вечерне после стихир на "Господи, воззвах", "Слава, и ныне". В Д. прославляется Божия Матерь и содержится догматическое учение Святой Церкви о неискусомужном рождении Богочеловека Пренепорочной и Пречистой Девой Марией, Которая, став Материю, осталась Девой. И о том, что в рожденном Ею Господе неизменно, неслиянно и нераздельно соединены два естества: Божеское и человеческое. Величая Пресвятую Деву, песнопевец прославляет воплотившегося от Нее Сына Божия, Царя Небесного, Который по человеколюбию принял плоть нашу от Девы Чистой. Он есть Единственный Сын Божий: "сугуб естеством, но не ипостасию", то есть в Нем два естества: Божеское и человеческое, но одно лицо (одна ипостась). Исповедуя, что Он есть истинно совершенный Бог и совершенный Человек и, воспевая Христу Богу славу, Святая Церковь тем самым возвеличивает Безвестную Матерь, к Которой мы обращаемся, дабы Она молила Сына Своего о помиловании душ наших.

Помимо всенощного бдения Богородичны догматики поются и на седмичные дни: на субботы поется Богородичен 1, или Д. гласа настоящего, который звучал в течение всей минувшей седмицы (кроме тех случаев, когда суббота совпадает с двенадцатым праздником, а также предпразднством, попразднством или отданием праздников Рождества Христова и Богоявления Господня); на праздники святым со славословием, полиелеем и бдением, если только они не приходятся на субботу, поется Богородичен догматик но гласу, на который исполнялась стихира на "Слава", на субботу же поется Д. гласа недели.

ДУХОВ НСТВО - 23, 24.

&6363;

Е

ЕВѠНГЕЛИЕ НАПРЕСТ ЉНОЕ - 15, 16, 18, 42, 45-46.

ЕВѠНГЕЛИЯ ЧТ НИЕ бывает на утрени, Литургии, редко на вечерне, в чинопоследовании всех Таинств, на молебне, в чине погребения, пострижения в монашеский чин, освящения храма и других. Чтение предваряется пением стиха: "Слава Тебе, Господи, слава Тебе". Этот стих в Великую Пятницу заменяется другими - "Слава страstem Твоим, Господи" и "Слава долготерпению Твоему, Господи".

ЕВХАРИ'СТІЯ (ПРИЧАЩ НИЯ ТѠИНСТВО) - 276-279.

ЕДИНОР ДНІЙ СЫ'НЕ - песнь, в которой Святая Церковь кратко выразила Православное учение о Богочеловечестве Господа Иисуса Христа, воплотившегося и пострадавшего ради нашего спасения. Поется после 2-го антифона на Литургии.

ЕКСАПОСТИЉѠРИИ, СВЕТИ'ЛЕН - песнопение на утрени после 9-й песни канона. Это нигде более не повторяющаяся песнь утрени, она занимает исключительное положение в богослужении. Как показывает само его название "светилен" (*греч.* "фотагогикон"), он воспеваeт Бога как Свет и Подателя света. Так, С. постной утрени наполнены световыми образами: "Свет сый, Христе, просвети мя Тобою" (8 гл.). Будничные С. часто пользуются этим понятием ("Твоими Ангелы" или: "святыми", "всю землю просветивый" - С. понед. и субб.). Та же мысль выражена в С. величайших праздников (Рождество Христово: "Посетил ны естъ свыше Спас наш, Восток

востоков, и сущий во тьме и сени обретохом истину"; Крещение: "... сущия во тьме и сени сидящая просветил есть, ибо прииде и явился свет неприступный"; Пятидесятница: "... свет Отец, свет Слово, свет и Святый Дух"; Преображение: "Свете неизменный, Слове света Отца нерожденна, в явлении свете Твоем днесь на Фаворе свет видехом Отца, свет и Духа, светом наставляющаго всю тварь"). Такое содержание не обязательно для С.: обычно они прославляют празднуемое событие (ср. "Плотию уснув"), почему С. чаще называются ексапостилариями. Название С. полностью применимо лишь к постным Е., которые все говорят о свете. Занимающие же их место песнопения на будничных, воскресных и праздничных утрених в греческих богослужебных книгах называются только Е., в славянских же - так и иначе. По отношению к будничным, название С. прилагается в Типиконе, гл. 9 и 16, название Е. - в Октоихе и Следованной Псалтири; к воскресным - название С. в Типиконе и Е. - в Октоихе. Название "ексапостиларион" (послание, отсылка) объясняют или тем, что они прославляют послание апостолов на проповедь, о чем говорится в Е. воскресных, но только в воскресных, и далеко не во всех, или, что вероятнее, тем, что для пения его певец выходит на середину церкви, что и ныне требуется для некоторых Е. (см. Великий понедельник). Напев С. не следует гласовой мелодии, а совершенно самогласен (близкий к кондакарному), чем С. тоже выделяется из всех песнопений утрени. В великие праздники он, как и тропарь, поется трижды.

Воскресные Е. тем отличаются от других изменяемых песнопений воскресного бдения, что тесно связаны с содержанием утреннего Евангелия и потому прославляют многостороннее празднуемое событие с одной стороны, притом с более частной, чем раскрытая в Евангелии: в них говорится о шествии жен-мироносиц к апостолам и апостолов к языкам для проповеди Воскресения Христова. Воскресные Е., подобно С. святых и в противоположность великопраздничным С. имеют, как и все воскресные песни, Богородичен. Тогда как все воскресные Богородичны, исключая неизменяемые, прославляют Богоматерь без отношения к событию Воскресения, очень редко намекая на последнее отдельными выражениями, каждый специальный Богородичен весь посвящен изображению того участия, которое принимала Она в этом событии

("со учениками радовалася ѱзи..." - екс. 1, "Твоего Сына яко видела ѱзи от гроба воскресша..." екс. 9, "Воскресшаго Господа тридневно от гроба, Дево, моли..." - екс. 10), за единственным исключением екс. 8. Такое исключительное содержание этих Богородичнов вполне соответствует исключительности в ряду песнопений Е., который поется только раз на бдении. Воскресная радость, как бы все усиливаясь и более охватывая все существо молящихся, к концу канона достигает той степени, когда молящийся уже не может думать ни о чем, кроме Воскресения. Потому отселе и Богородичны (по Е. и хвалитных) становятся воскресными, а последний воскресный тропарь и вовсе не имеет Богородична.

Если святой имеет С. (а последний имеют и многие малые святыя, - см., напр., 27 сент.), то на "Слава" поется его С., но на "И ныне" Богородичен не минейного С. (который всегда имеет при себе Богородичен), а воскресный. Так даже у великих святых. Это ввиду специального - воскресного - содержания этих Богородичнов. Только в праздники Господские (соединяющие свою службу с воскресною), Богородичные, их пред-и поспраждства воскресный Богородичен С. заменяется их С.

ЕКТЕНИЯ' - напряженное, прилежное моление всех присутствующих на богослужении в храме; встречается в богослужебных текстах, начиная со II века. Е. делится на ряд кратких прошений, прерываемых пением молитвенных восклицаний: "Господи, помилуй", "Подай, Господи". Эти прошения по древней традиции возглашаются диаконом, почему Е. в древних памятниках называлась "та диакона" - "диаконства". Ввиду того, что диакон не является священнодействующим лицом в собственном смысле, Е. составляется в основном в выражениях, приглашающих к молитве и указывающих на предметы ее. Но по временам (на великой ектений в конце, в последнем прошении, а на сугубой и просительной в начале) это приглашение возвышается до настоящей молитвы ("Заступи, спаси...", "Помилуй нас, Боже..."). В современной литургии различают четыре вида ектений: великая, малая, сугубая, просительная.

ЕКТЕНИЯ' ВЕЛИКАЯ - первая Е., на важнейших суточных службах называемая с древности "мирные" (прошения). Каждое прошение диакон сопровождает поясным поклоном. От трех других

видов Е. она отличается полнотою, возвышенностью и таинственностью содержания. Свое моление она начинает не с каких-либо частных духовных нужд, а с высшего мира, который апостол называет "превосходящим всякий ум". С этих поистине надоблачных высот В. Е. в своих 14 прошениях (с возгласом 15) постепенно спускается к более и более близким нам кругам: к миру, к прошению "о благостоянии святых Божиих церквей", к прошению об их предстоятелях и служителях, о светских властях, "о граде сем" (обители сей), о стране и ее нуждах, о всех, кто наиболее нуждается в Божием заступничестве, "о плавающих, путешествующих, недугующих, страждущих и плененных", и только в самом конце к нам самим. Моление заканчивается призывом обратиться за ходатайством в нуждах наших к святым и особенно к Матери Божией, к Которой прилагаются те же 7 высоких титулов, что и в литургийном возгласе ("Изрядно о Пресвятей..."), обратиться в сладостной и покойной надежде на исполнение молитвы. Заключается Е. прославлением, в котором слава Божия выявляется как высшее основание и цель мира. Как высший, ангельский род молитвы, заключающий именование Пресвятой Троицы, произносит сам священник.

ЕКТЕНИЯ' МОЛАЯ - сокращение В. Е. Троекратно повторяемая за 1-й кафисмой, М. Е. разнообразится возгласом; на 1-й ектений: "Яко Твоя держава и Твое есть Царство и сила и слава...", на 2-й: "Яко благ и Человеколюбец Бог еси и Тебе славу возсылаем...", на 3-й: "Яко Ты $\rho\omega\varsigma$ Бог наш, Бог миловати и спасти и Тебе славу возсылаем..." Эти возгласы представляют постепенное раскрытие свойств Божиих. Если возглас В. Е. указывает неопределенно, вообще на достопоклоняемость Божию (величие), то второй указывает на силу и мироправление, третий - на благость и промысл о людях, четвертый на полное откровение Божества в искуплении. М. Е. начинается с формулы "Паки и паки" (еще и еще).

ЕКТЕНИЯ' ПРОСИ'ТЕЛЬНАЯ - в этой Е. верующие молят Господа о благах временных и вечных.

ЕКТЕНИЯ' СУГУ'БАЯ - в ней верующие, усердно молясь Богу о всех своих нуждах, прибегают с сердечным дерзновением к Его милости и человеколюбию.

ЕЛ Й - масло, - наряду с пшеницей и вином - один из главных продуктов питания, которыми Бог насыщает Свой верный народ (Втор. 11, 14), на земле, богатой масличными деревьями (6, 11; 8, 8), на которой Он поселил его по Своему благоизволению. Е. - благословение Божие (7, 13; Иер. 31, 12), лишение которого служит наказанием за неверие (Мих. 6, 15; Авв. 3, 17), а изобилие которого - знамение спасения (Иоил. 2, 19) и символ эсхатологического блаженства (Ос. 2, 24). Притом Е. - не только пища (3 Цар. 17, 14; 4 Цар. 4, 1-7): он также - основа для приготовления благоуханного мира. В ветхозаветные времена миро служило для умащения тела (Ам. 6, 6; Есф. 2, 12), для укрепления членов (Иез. 16, 9) и для смягчения ран (Ис. 1, 6; Лк. 10, 34), наконец, Е. в светильниках служит для освещения (Исх. 27, 20; Мф. 25, 3-8).

Закон, данный через Моисея, запретил пользоваться елеем для воздаяния культа Ваалу, ибо плодородие земли исходит не от него; нельзя возливать елей также для снискания союза с языческими царствами, ибо спасение народа Божия зависит исключительно от его верности Завету с Богом Истины (Ос. 2, 7, 10; 12, 2). Чтобы быть верными Завету, недостаточно предоставлять священникам самый лучший Е. (Числ. 18, 12) или, согласно обрядам, примешивать его к приносимым жертвам (Лев. 2, 1-14; Числ. 15, 4; 28-29), или совершать возлияние Е. "неисчетными потоками": исполнением этих правил может угодить Богу только тот, кто ходит перед Ним путями правды и любви (Мих. 6, 7).

Как Е. есть знамение благословения Божия, так зеленеющее масличное дерево символизирует праведника, благословенного Богом (Пс. 51, 10; 127, 3; ср. Сир. 50, 10), и Премудрость Божию, открывающую в Законе путь правды и блаженства (Сир. 24, 14, 19-23). Что же касается двух маслин, Е. от которых поддерживал свет в светильнике с семью лампадами (Зах. 4, 11-14), то они означали двух "сынов елея", двух Помазанников Божиих - царя и первосвященника, которые призваны просвещать народ и вести его по пути спасения. Часто Е. уподобляют все то, что неуловимо проникает внутрь (Притч. 5, 3; 27, 16; Пс. 108, 18). Главным же образом в нем видят улаждающее и радующее своим запахом миро - прекрасный символ любви (Песн. 1, 2), дружбы (Притч. 27, 9) и счастья братского единения (Пс. 132, 2). Е. - символ радости, ибо от него, как и от

радости, у ученика блистает лицо (Пс. 103, 15). Поэтому возлить Е. кому-либо на голову - значит пожелать ему радости и счастья и оказать ему знак дружбы и почета (Пс. 22, 5, 91, 11; Лк. 7, 46; Мф. 26, 7).

Е. помазания в наивысшей степени заслуживает названия "елей радости" (Пс. 44, 8); это - внешний знак избрания Богом, сопровождающийся излитием Духа Святого, овладевающего избранником, дарующего ему царское достоинство (1 Цар. 10, 1-6; 16, 13). Эта связь помазания и Духа является источником основной символики Е. в христианских таинствах, особенно в Таинстве Елеосвящения (соборования) больных, упомянутом уже в послании Иакова (Иак. 5, 14: ср. Мк. 6, 13). Священный Е. сообщает христианину многообразную благодать Духа Святого, Который соделал Иисуса Помазанником в высшем и абсолютном смысле слова и явил Его Сыном Божиим. В Послании к Евреям (1, 9) ко Христу для засвидетельствования Его Божества применяются слова из Пс. 44, 8: "Ты возлюбил правду и возненавидел беззаконие, посему помазал Тебя, Боже, Бог Твой елеем радости более соучастников Твоих".

ЕЛЕОСВЯЩЕНІЯ ТАИНСТВО (СОБРОВАНИЕ) - 300-312.

ЕПАРХІЯ (*греч.* "епархии" - провинция, область) - церковно-административный округ во главе с епископом. В Русской Православной Церкви границы Е. в настоящее время, как правило, совпадают с границами области (или нескольких областей), края, республики.

ЕПИСКОП - 23.

ЕПИТРАХИЛЬ - 129, 130.

РЕСЬ (*греч.* "ересис" - взятие, овладение, захват, завоевание). Слова раскол и Е. обозначают значительное и длительное разделение христианского народа на двух различных уровнях: раскол - это разрыв в иерархическом единстве и общении всех членов ранее единой Церкви; Е. - разрыв в исповедании самой веры, то есть разделение в вопросах догматических, литургических и, как следствие, экклезиологических и иерархических. В Ветхом Завете интеллектуально-догматическое содержание веры было так ограничено и мало разработано, что Е. не возникали. Испытание Израиля заключалось не в том, чтобы "выбирать" что-либо

своевольно в системе определенных догматов, а в том, чтобы пойти "служить богам иным, которых не знал ты и отцы твои" (Втор. 13, 6). Это было отступничество и идолопоклонство, а не Е. Соблазнитель и соблазненные, заблудшие и отпавшие от Единого Бога и Спасителя Израиля не нарушали единства избранного народа, но подвергали себя отсечению и отвержению от него (Втор. 13, 6).

Лишь в новозаветных Писаниях (2 Пет. 2, 1; Тит. 3, 10) появляется полное значение слова "ересь". Для апостола Павла Е. (1 Кор. 11, 19) немногим отличаются от "схизмы" - разделения (1 Кор. 11, 18). Разделения (расколы) в общине приводят к соперничающим партиям или сектам (с собственными учениями, наподобие существовавших в иудаизме: саддукеев (Деян. 5, 17), фарисеев (15, 5; 26, 5), назореев (24, 5-14; 28, 22)).

Отношение Церкви к доктринальным заблуждениям было двояким. Ее единству сперва угрожал кризис, вызванный иудействующими. Позднее некоторые отошли от веры во Христа (1 Ин. 4, 3): "Они вышли от нас, но не были наши" (2, 19), подобно ученикам, которые в Капернауме отказались уверовать в Иисуса Христа (Ин. 6, 35; 64) и отошли от Него.

Из-за допущения язычников в Церковь очень скоро возник вопрос о важности соблюдения правил иудейского обряда, сохраненных иудео-христианами. Возложить соблюдение этих правил на язычников, обратившихся ко Христу, значило бы признать необходимость иудейского обряда для спасения. Именно таково было притязание иудействующих (Деян. 15, 1). По мнению апостола Павла, Христос таким образом становился ненужным, а Крест - бездейственным: искать свою праведность в Законе - значило отойти от Христа, отпасть от благодати (Гал. 5, 1-6). Церкви угрожало разделение. Поэтому Павел хотел получить во что бы то ни стало от иудео-христианской части Церкви, в особенности от "Иакова, Кифы и Иоанна" (2, 9), согласие на свободу от соблюдения иудейских обрядов для христиан из язычников (2, 4: 5, 1). Он получил это согласие на Апостольском Соборе 49 года (Деян. 15: Гал. 2, 1-10), иначе бы он "напрасно подвизался" (Гал. 2, 2), то есть апостольское откровение (Еф. 3, 3-5) впало бы в противоречие с самим собой: "Кто благовествует вам не то, что вы приняли - да будет анафема" (Гал. 1, 9).

Но проповедь апостола Павла должна была столкнуться и с эллинской мудростью. Увлечение Коринфян этой мудростью имело для них некоторые последствия вероучительного характера: они сочли себя в праве выбирать между Павлом, Аполлосом и Кифой, как эллины выбирали между школами философов, и оставались глухи к "слову о Кресте", проповеданному всеми Апостолами (1 Кор. 1, 17), или же отрицали воскресение мертвых, лишая проповедь и веру их основного содержания - Воскресения Христова (15, 2; 11-16). Позднее иудейские умозрения смешались с эллинистическими, чтобы поставить под угрозу веру Колоссян в первенство Христа (Кол. 2, 8-15; Еф. 4, 14-15) и вернуть их в область "теней" (Кол. 2, 17). К концу апостольского века усилилась опасность прегностических измышлений, заимствованных от неправовой иудейской мысли и мысли языческой (1 Тим. 1, 3-7, 19; 2 Тим. 2, 14-26; 3, 6-9; Тит. 1, 9-16; Иуд. 19; Откр. 2, 2, 6, 14). Некоторые "лжепророки" (1 Ин. 4, 1) отрицали даже, что Иисус был Сыном Божиим, "пришедшим в плоти" (1 Ин. 2, 22; 4, 2; 2 Ин. 7). Будь то в Коринфе, в Колоссах или в иных городах эти уклонения от истины, порождая споры и разделения, имели своим источником упорную гордыню тех, которые, не принимая с покорностью учения, единодушно проповедуемого в Церкви (Рим. 6, 17; 1 Кор. 15, 11; 2 Пет. 2, 21), и "звращали его, стремясь превзойти его своими измышлениями" (2 Ин. 9). Поэтому опаснейшие из них подвергались отлучению (Тит. 3, 10; 1 Тим. 1, 20; Иуд. 23; 2 Ин. 10). Эта суровость Нового Завета к лжеучителям подчеркивает всю ценность веры "не потерпевших кораблекрушения в вере" (1 Тим. 1, 19; 2 Тим. 3, 8) и тесно связывает нас с Церковью, всегда побеждающей заблуждения, грозящие "залогам здравого учения", принятого от апостолов (2 Тим. 1, 13).

&63b3;

Ж

Ж ЗЛ (П СОХ) - 14, 104, 105.

Ж РТВЕННИК (ПРЕДЛОЖ НИЕ) - 13, 14, 16, 18, 35, 36, 50, 51.

З

ЗАВ СА (КАТАПЕТoCMA) - 13, 15, 62, 63.

ЗАДОСТ ЁНИК - ирмос 9-й песни утреннего канона с припевом или без припева, который поется в двенадцатые праздники вместо песнопения в честь Богородицы "Достойно есть". Например, в Типиконе, в последовании утрени па Рождество Богородицы (8 сент.), сказано, что вместо "Достойно есть" поется ирмос "Чужде матерем девство" - до отдания, с припевом праздника (припев помещен в 59-й главе Типикона и в Ирмологии).

На Литургии Василия Великого вместо "Достойно есть" поется Богородичен 8-го гласа: "О Тебе радуется". В Великий Четверг поется ирмос без припева "Странствия Владычня", в Великую Субботу - "Не рыдай Мене, Мати" - также без припева. От недели Пасхи и до Вознесения поется задостойник с припевом: "Ангел вопияше" и 9-я песнь - "Светися, Светися".

ЗАП В, возгласование, или почин - более или менее краткое начало мелодии, стоящее вне прочих строчных групп по своему устройству, но иногда тесно соединенное с ними по внешнему виду; 3. характерен для церковного пения до XVIII века и пения старообрядческого. Запевная строка пелась одним головщиком внятно и медленно; певцы или повторяли за ним первые слова песнопения, или же продолжали следующие до конца. В современном церковном пении 3. сохраняется при пении пасхального канона и стихир.

ЗАПРЕСТ ЉНЫЙ (ВЫНОСИ Ё) КР СТ - 55, 56.

ЗАПРЕСТ ЉНЫЙ (ВЫНОСИ Ё) БРАЗ Б ЖИЕЙ МОТЕРИ - 55, 56.

ЗАХОРИЯ (евр. "Яхве вспомнил") И **ЕЛИСАВ ТА** (евр. "Бог Завета") - родители Иоанна Крестителя. В Новом Завете рассказ о них содержится только в Евангелии от Луки. Захария был священником Иерусалимского храма "из Левиевой чреды" (Лк. 1, 5), то есть принадлежал к одной из 24 наследственных групп, поочередно исполнявших свои культовые обязанности; согласно позднейшим апокрифам, Захария - первосвященник. Елисавета также происходит из священнического рода потомков Аарона. Они были "праведны перед Богом", однако у них, как у Иоакима и Анны, другой четы новозаветных родителей (Богоотцов - согласно православноцерковному именованию), до старости не было детей. Когда Захария служил в храме, ему явился Архангел Гавриил, предсказавший, что у Захарии и Елисаветы родится сын, которого

следует назвать Иоанном и которому суждено стать Предтечей Христа. Захария сомневается в возможности исполнения обещанного, ссылаясь на преклонный возраст свой и жены (ср. такое же сомнение Авраама и Сарры в книге Быт. 17, 17; 18, 12). Как знамение и одновременно наказание за маловерие он лишается дара речи. Немота должна разрешиться только с рождением младенца. Елисавета пять месяцев скрывает свою беременность. Между тем Дева Мария, родственница Елисаветы (Лк. 1, 36), девственно зачавшая Иисуса Христа во время шестого месяца беременности Елисаветы, отправляется из Галилеи в Иудею навестить Елисавету: та по радостному "взыгранию" сына в ее чреве и по вдохновению свыше понимает, что перед ней Мать Мессии. После трехмесячного пребывания в доме Елисаветы Мария возвращается в Назарет, а Елисавета рождает сына. Семья намерена назвать его именем отца, но немой Захария пишет на дощечке для письма: "Иоанн имя ему" (Лк. 1, 63). Тотчас же к Захарии возвращается дар речи. "По всей нагорной стране иудейской" взволнованы этим знамением, а Захария пророчествует о наступлении мессианского времени и о призвании своего сына (Лк. 1, 67-80). Позднее византийское предание, получившее широкое распространение в Средние века, повествует далее, что Елисавете пришлось бежать с младенцем от злых умыслов царя Ирода в пустыню и что там мать и ребенка укрывала чудесно расступившаяся перед ними, а затем затворившаяся скала. Захария за отказ назвать местопребывание жены и сына убит людьми Ирода в храме; его кровь превратилась в таинственный камень. Православная Церковь чтит память Захария и Елисаветы 5 сентября.

ЗВЕЗДИ́ЦА - 15, 16, 18, 38, 87.

ЗВОНЦЫ́ - 97.

ЗВУКОРЯ́Д ЦЕРК ВНОГО П НИЯ - церковная гамма, отличающаяся как от современной общезвучной гаммы, так и от средневековых западных церковных тонов. Отличие прежде всего заключается в том, что звуки церковной гаммы не имеют абсолютной высоты и что З., будучи по природе диатоническим, не допускает никаких изменений в себе. Существенное отличие заключается в самом устройстве Ц. З., которое напоминает древнегреческие тетрахорды и системы. Ц. З. состоит из звуков: соль,

ля, си, до, ре, ми, фа, соль, ля, си-бемоль, или иначе - из трех диатонических тетрахордов, построенных одинаково. Между первым и вторым звуками находится интервал целого тона, между вторым и третьим - также целого тона, и наконец - между третьим и четвертым - интервал полутона. В 3. таких тетрахордов три: 1) соль, ля, си, до: 2) до, ре, ми, фа: 3) фа, соль, ля, си-бемоль. Они соединены в одну систему посредством общих звуков (до, фа), которые служат одновременно концом одного тетрахорда и началом другого. В древнегреческой музыке такие тетрахорды назывались "соединенными", а все три тетрахорда составляли вместе так называемую "малую совершенную систему". Полный 3. Ц. П. имеет вид: соль, ля, си, до, ре, ми, фа, соль, ля, си-бемоль. Иногда в церковном пении встречаются звуки выше си-бемоль или ниже соль; эти присоединяемые звуки будут принадлежать уже к тетрахордам прибавочным и должны подчиняться тому же закону следования звуков по тетрахордам, то есть рядом с соль должен стоять звук фадиез, после си-бемоль - до.

ЗН₀КИ (ЗН₀МЕНИЯ) - 10, 14.

ЗН₀МЕНИЯ (ЗН₀КИ) - 10, 14.

ЗН₀МЕННЫЙ РАСП В - система старинных православных церковных напевов. Название происходит от *ст. слав.* "знамя" - певческий знак. Знамена (или крюки) применялись для записи напевов. 3. . имеет различные варианты, связанные с формами богослужений (большой и малый 3. .), с именем народа, города (болгарский, киевский 3. . и т. п.) или же предполагаемого автора (Лукошков, Баскаков 3. . и т. п.). Большинство вариантов относится к XVII веку. 3. . основан на системе осмогласия. Напевы каждого гласа слагаются из попевок. Текст мог быть распет разными мелодическими приемами, что предоставляло значительную творческую инициативу церковным певчим. Начиная с XVI века имеются письменные свидетельства многоголосного исполнения 3. ., особенно развившегося во 2-й половине XVII века. 3. . был канонизирован Русской Православной Церковью во 2-й половине XVIII века в виде свода основных одноголосых песнопений. В многоголосом изложении (фактически принятом Церковью со 2-й пол. XVII в.). 3. . подвергался более или менее свободному варьированию, особенно в XVIII и XIX веках (обработки

Бортнянского, Львова, Кастальского и др.). Одноголосая форма 3. . сохранилась только у старообрядцев.

ЗОЛОТ Е ЧИСЛ - 588.

&6b63;

И

ИЕР Й (СВЯЩЕННИК) - 23.

ИК НА - 10-12, 37, 38, 53-57, 59, 60, 152-196.

ИКОНОГР_оФИЯ - 152-196.

ИКОНОПОЧИТ_оНИЕ - 11, 13, 161-175.

ИКОНОСТ_оС - 19, 34, 60-67.

И'КОС (*греч.* - "дом") - вторая часть строфы акафиста. В первой своей трети заключает более пространное развитие темы, содержащейся в кондаке. Во взаимно соответствующих стихах И. единообразны по числу слогов. Сам термин возник, по-видимому, вследствие буквального перевода сирского слова ܕܝܡܐ, что значит "дом" и "строфа". И. состоит из 12 воззваний, начинающихся призыванием имени Господня, или "хайретизмой" - приветствием Ангела Благовестника, обращенного ко Пресвятой Богородице: "Радуйся..." В этих молитвенных воззваниях представлены как ветхозаветные преобразования, так и их новозаветное свершение, описываются величие и совершенства Божии, святость избранных Его и благодеяния, явленные и постоянно являемые верующим по благодати Божией и по ходатайству Пресвятой Богородицы, Ангелов и святых.

ИЛИТ Н - 15, 18, 42.

ИНДИ'ТИЯ - 18, 40, 42, 51, 52.

ИНДИ'КТ - 583.

ИНДИКТИ Н - 583.

И'НОКИНЯ - 37.

ИОАКИ'М И _оННА (*евр.* - "Яхве воздвигнет"; "благодать", "милость") согласно Священному Преданию родители Девы Марии, чета ближайших предков Иисуса Христа (*церк. слав.* "Богоотцы"). В канонических новозаветных текстах И. и А. не упоминаются. Первоисточник многочисленных преданий об И. и А. - раннехристианский апокриф "Рождество Марии", возникший около 200 года, по-видимому, в Египте, и получивший впоследствии

название "Первоевангелие Иакова". По преданию, И. происходил из колена Иуды, из царского и мессианского рода Давида (будучи, таким образом, родичем Иосифа Обручника), а А. - из колена Левия, из священнического рода Аарона; в их браке соединилось наследственное преемство царского и священнического сана. Тот и другой сан получал утверждение в их личной праведности ветхозаветного типа. Будучи людьми состоятельными, они треть своих доходов отдают на жертвоприношения и пожертвования в Иерусалимский храм. Треть - на дела милосердия, и только треть оставляют себе. До преклонных лет, несмотря на все их молитвы, им было отказано в потомстве. Когда И. в очередной раз явился в храм с жертвой, его оттолкнули на том основании, что его бездетность - очевидный знак отверженности, а значит, и его жертва негодна Богу, Глубоко удрученный старец ушел из дому и жил с пастухами, в долгих жалобах оплакивая свое бесплодие среди общего плодородия природы, пока Ангел ни велел ему возвращаться к жене, обещав рождение Младенца; то же обещание получила на молитве и А. Радостная встреча постаревших супругов у Золотых ворот Иерусалима - излюбленная тема живописи Средних веков и Возрождения. И. и А. три года воспитывали поздно родившуюся Дочь. Византийская иконографическая традиция знает изображения этой четы, склонившейся над Марией, Которая делает Свой первый шаг, - мотив, имеющий соответствие в том же апокрифе. Затем по обету родители посвящают Марию Богу и отдают Ее в храм.

Отношения И. и А. - воплощение наиболее полной чистоты в браке, выражение христианской мистики брака, отмеченное печатью чуда (в Римской Церкви в XIX в. оформился особый догмат о непорочном зачатии Девы Марии в браке Ее родителей; Православная Церковь не принимает этого догмата). В православной иконографии Богоотцы Иоаким и Анна изображаются в иконе Рождества Пресвятой Богородицы с житийными клеймами и в иконе Введения Богородицы во храм. Православная Церковь особо чтит память И. и А. 9 сентября.

ИОАНН КРЕСТИТЕЛЬ, ПРЕДТЧА ГОСП ДЕНЬ - сын священника Захарии и Елисаветы. Родился И. в одном из городов Нагорной части Иудеи Хевроне. Сведения о рождении И. дает только Евангелист Лука. До начала своей проповеди И. находился в

пустыне, ведя суровую подвижническую жизнь. Питался И. акридами (съедобными стрекозами) и диким медом, носил грубую одежду из верблюжьего волоса. Сведения об этом находим в Евангелиях от Матфея и Марка. Подготовив себя постом и молитвою к высокому служению, И. в пятнадцатый год правления Тиверия Кесаря выступил на служение в качестве Предтечи Мессии. Сбылись ветхозаветные пророчества: "Глас вопиющего в пустыне: приготовьте путь Господу, прямыми сделайте в степи стези Богу нашему..." (Ис. 40, 3). "Вот, Я посылаю Ангела Моего, и Он приготовит путь предо Мною" (Мал. 3, 1).

Явился И. на реке Иордане. Сюда перед праздником очищения сходилась народ для религиозных омовений. Здесь и обратился И. к народу, проповедуя крещение покаяния во оставление грехов. Сущность его проповеди заключалась в том, что прежде, чем совершить внешнее омовение, люди должны совершить омовение внутреннее - нравственно очиститься, покаяться в грехах и принести достойные плоды покаяния, и таким образом приготовить путь Господу в сердцах своих. Таким образом, общий смысл служения И. заключался в нравственном подготовке людей к принятию будущего высшего духовного Крещения Христа. Крещение народа в реке Иордане имело еще и мистический смысл. Здесь во время Крещения И., исполнившись Духа Святаго, увидел Агнца Божия и засвидетельствовал об этом народу. У И.К. уже было понимание Израиля как духовной сущности, а не национальной принадлежности. "И не думайте говорить в себе: "отец у нас Авраам"; ибо говорю вам, что Бог может из камней сих воздвигнуть детей Аврааму" (Лк. 3, 8).

Обладая высочайшей степенью смирения, И. постоянно подчеркивал, что он только Предтеча Мессии, у Которого он "недостойн развязать ремень обуви" (Лк. 3, 16). И.К. стоял как бы на рубеже двух эр. На нем собственно заканчивается эра Ветхого Завета и начинается эра Нового Завета. "От дней же И. К. доньше Царствии Небесное силою берется" (Мф. 11, 12). И в личности И. К. переплелись как бы ветхий и новый человек. Величайший из праведников Ветхого Завета, он в то же время является, как говорит Спаситель, наименьшим в Царстве Небесном, то есть в силу освящающей благодати меньший Нового Завета может возвыситься

до святости большей, нежели та, которой достигли великие праведники Ветхого Завета. Ветхий человек борется в личности И. с новым человеком. Именно поэтому, прозрев посредством Духа Святаго Мессию, узнав Его, И. сохранил в то же время ветхозаветные представления о Царе - Мессии. Ему казалось, что пришествие Его на землю должно сопровождаться земными атрибутами величия. Поэтому был момент, когда он заколебался, и послал своих учеников к Христу спросить: "Ты ли Тот, Который должен придти, или ожидать нам другого?" (Мф. 11, 3).

Согласно пророчествам И. должен был придти в духе и силе Илии: "Вот Я пошлю вам Илию пророка пред наступлением дня Господня" (Мал. 4, 5), это смущало учеников Христа, но Спаситель объяснил им, что И. К. и есть Илия, который должен придти перед Ним. Умер И. насильственной смертью. За обличение Ирода Антипы он был заключен в темницу и по требованию Саломеи, наученной матерью ее, Иродиадой, Ирод велел отрубить И.К. голову. В честь И. установлены следующие праздники: 23 сентября - зачатие И.; 24 июня - День его рождения; 29 августа - Усекновение главы И. П.; 7 января - Собор И. П.; 24 февраля - Первое и Второе Обретение главы И. П.; 25 мая - Третье Обретение главы И. П.; 12 октября - праздник Перенесения десной руки И.К. с о. Мальты в Гатчину.

ИПАКОИ' (греч.): 1) *послушание, повиновение*; 2) *отклик, ответ на песнопение*, 3) *церковная песнь, разновидность стихир*. Этим словом в древней Церкви назывался способ пения псалмов, при котором один диакон начинал петь стих псалма, а присутствующий народ или допевал стих, или подпевал припев. Этот способ похож на возникшее позднее пение с канонархом. И. поются (или читаются): 1) на повечерии под воскресенье, после канона и Отче наш; 2) на полунощнице воскресной, после канона и Отче наш; 3) на утрени, перед антифонами и чтением Евангелия; 4) иногда после 3-й песни канона вместо седальна. Ипакои гласа находятся в воскресной службе Октоиха.

Обычно в этой песни повествуется о том, как Ангел возвестил женам-мироносицам, мироносицы - апостолам, а те и другие - всему миру о Воскресении Христовом.

ИРМОЛГИЙ Н ТНОГО П НИЯ - нотная богослужебная книга, заключающая в себе ирмосы канонов всех осьми гласов то есть

полный круг ирмосов на весь год. Таким образом, И. Н. П. делится на восемь частей; каждая часть в свою очередь делится на девять разделов - по числу песней полного канона. Мелодии ирмосов принадлежат старому знаменному роспеву. Кроме того, в И. Н. П. находятся: 1) ирмосы канонов и трипеснцев в навечерие Рождества Христова и Богоявления; 2) припевы на 9-й песни во дни праздников Господских, Богородичных и некоторых святых, изложенные знаменным и греческим роспевами.

ИРМ С - разновидность тропаря, являющаяся образцом (моделью). По его мелодической формуле строятся икосы, то есть строфы, единообразные по числу слогов во взаимосопоставляемых стихах.

ИСПОВЕДЬ (ПОКАЯНІЯ ТѢИСТВО) - 233-276.

ИСТИННОРЧИЕ - текст безлинейных нотных рукописей, сохранившихся с древнейшего периода существования Русской Православной Церкви; представляет собою в рукописях до XV века "истинную", правильную речь, то есть текст писался так же, как произносился. В этом традиционном произношении полугласные звуки, обозначавшиеся буквами ъ, ь, и, имели в нотной записи отдельные знаки и, следовательно, пелись наподобие теперешних гласных о, е, и. Такой текст певческих рукописей называется истинноречным, а первый период истории церковного пения в отношении текста называется "периодом старого И", или "праворечия". Так, например, слово "днесь" имело в певческих рукописях этого периода три нотных знака, по ноте над каждой полугласной буквой "ь", и, таким образом, это слово пелось "дньсь".

К началу XV века архаическое произношение полугласных сменилось произношением на их месте соответствующих полных гласных, благодаря чему сохранялась неискаженной древняя мелодия, однако тексты нотных книг представляли непривычное для глаза и слуха обилие гласных. Слово "дньсь" пелось уже как "денесе". Это был второй период, или период "раздельноречия", хомонии, продолжавшийся до второй половины XVII века, когда было предпринято исправление нотных книг с целью приблизить пение к современному произношению. В 1652 году в Москве были собраны опытные певцы, которые должны были привести в согласие нотный текст песнопений с современным ненотным. Но эпидемия "моровой

язвы", начавшаяся в этот год в Москве, прекратила их деятельность. Только Собор 1667 года постановил решительно: "Гласовое пение пети на речь". Поэтому для исправления книг раздельноречного пения была организована нотная комиссия знатоков церковного пения, куда вошли Александр Печерский, Александр Мезенец, Федор Константинов, Григорий Нос и другие. После двухлетних трудов комиссия составила истинноречный Ирмолог знаменного пения - первообраз всех последующих книг нового истинноречного пения. Этот последний период получил название "нового И". или "наречного пения".

Вот образцы текста: 1) старого И., 2) раздельноречия и 3) нового И.

1) "Четвероконьный мир дньсь освящается четвероконьчному възвышаему Твоему Кръсту"; 2) "Четвероконечный миро денесе освящается четвероконечену възвышаему Твоему Кресту"; 3) "Четвероконечный мир днесь освящается четвероконечному възвышаему Твоему Кресту".

&6363;

К

КАДИ'ЛО (КАДИ'ЛЬНИЦА, КАЖД НИЕ) - 16, 95-98.

КАЖД НИЕ - воскурение фимиама, то есть сжигание в специальном сосуде - кадиле - смеси благовонных веществ (в основном смол) перед священными предметами и при совершении жертвоприношения Богу. Это священнодействие ведет свое начало с глубокой древности. Из Священного Писания известно, что Сам Господь через Моисея повелел Аарону совершать К. в скинии утром и вечером перед кивотом Завета (Исх. 30, 7-8). Моисей "поставил золотой жертвенник в скинии собрания пред завесою и воскурил на нем благовонное курение, как повелел Господь Моисею... И покрыло облако скинию собрания, и слава Господня наполнила скинию" (Исх. 40, 27, 34). Святой Иоанн Богослов так благовестил нам образ К., явленный ему в Откровении: "И пришел иной Ангел, и стал перед жертвенником, держа золотую кадильницу; и дано было ему множество фимиама, чтобы он с молитвами всех святых возложил его на золотой жертвенник, который перед престолом. И вознесся дым фимиама с молитвами святых от руки Ангела пред Бога" (Откр.

8, 3-4). К., перейдя из Церкви Ветхозаветной в Новозаветную, стало неотъемлемой частью нашего Богослужения. "Кадило Тебе приносим, Христе Боже, в воню благоухания духовнаго еже прием в пренебесный свой жертвенник, возниспосли нам благодать Всесвятаго Твоего Духа", - молится епископ или священник, благословляя при этом кадило пред каждым К. Этой молитвой начинается почти всякое культовое действие. Каильный дым струится в пренебесные сферы и обратно нисходит к нам, долу, уже не фимиам каильный, а благодать Святого Духа в виде фимиама - как фимиам. Фимиам - это среда, благоприятствующая взаимному сближению духовных сил и существ этого мира. Отсюда важность, почти необходимость кадила при поминании усопших: можно сказать, что струями каильного дыма течет к ним та деятельная любовь к Церкви, которой они уже не могут проявить лично. И ниспосылаемыми струями благодати Святого Духа текут к нам внушения внутренних движений, духовные искания и требования усопших. Во время богослужения, по установившейся в Православной Церкви практике, полное К. совершается в начале всенощного бдения во время пения 103 псалма, на вечерне - при пении стихиры на "Господи, воззвах"; на утрени - во время чтения двупсалмия, на полиелее, на 9-й песни канона и в начале Литургии оглашенных. На последнем К. следует остановиться подробнее.

После окончания проскомидии диакон берет горящее кадило в правую руку, вложив в него ладан, и идет на Горнее место, где трижды осеняет себя крестным знамением; затем обращается к священнослужителю, совершившему проскомидию, со словами: "Благослови, владыко, кадило". Последний, благословляя кадило крестообразно рукой, произносит молитву: "Кадило Тебе приносим..." Далее диакон, открыв завесу царских врат, начинает совершать К. крестообразно вокруг Престола, сначала с западной стороны, а затем с южной, восточной, и, наконец, с северной. Совершая К. святой трапезы, диакон читает тропарь святого Иоанна Дамаскина: "Во гробе плотски, во аде же с душею, яко Бог, в раи же с разбойником, и на Престоле был еси, Христе, со Отцем и Духом, вся исполняет Неописанный". (Как Бог вездесущий, Необъемлемый, Неописуемый, пребывая и в гробе, и в раю с разбойником, на престоле со Отцем, и то же время с душой был во аде, оттуда

вывел души всех людей, которые ожидали Его пришествия). Святая трапеза знаменует собою гроб Христов и Горний Престол Всевышнего.

Закончив К. престола, диакон затем кадит весь алтарь, то есть Горнее место, жертвенник (на нем - 3в. Дары), далее иконы на правой стороне от себя, а потом - на левой и икону над царскими вратами, затем кадит священнослужителей в алтаре и всех присутствующих, а если здесь находится архиерей, то сначала его трижды по три. Затем диакон выходит через северные двери, кадит царские врата, правую и левую стороны иконостаса и потом певцов и народ. Далее совершается каждение всего храма, начиная с восточной стороны в направлении к южной (по солнцу), и молящихся. Возвратившись на амвон, диакон кадит иконы Спасителя и Божией Матери и уходит южными дверями в алтарь, где снова кадит святой престол с западной стороны, потом идет на Горнее место и кадит оттуда служащего священника, а если присутствует архиерей, то только его три раза. Отдав кадило алтарнику, диакон делает крестное знамение на Горнем месте и поклон священнику. Во время К. алтаря и храма диакон, согласно Уставу, должен читать 50-й псалом. Святой Симеон Солунский пишет об этом священнодействии: "Священник... кадит престол, храм и всех, священным вещам воздавая честь, как вещам Божественным, а предстоящих освящая. Потому, начиная с святого святых - престола, он кадит все по порядку, не просто воскуряя фимиам, но запечатлевая и освящая его, и через молитву принося и вознося его Христу с молением о том, да приятно будет кадило гор и да ниспослется нам благодать Всесвятого Духа: таким образом, через фимиам мы приемлем благодать, и никто пусть не пренебрегает К". Кроме воздаваемых почестей святым иконам и освящения всех присутствующих диакон побуждает молящихся возносить усердную молитву к Престолу Вышняго, и не только умом возноситься к Богу, но жизнь свою проводить так, чтобы она благоухала, подобно фимиаму, о чем и говорит апостол Павел: "Мы - Христово благоухание Богу в спасаемых и в погибающих: для одних - запах смертоносный на смерть; для других - запах живительный на жизнь". (2 Кор. 2, 15-16).

КАЛЕНДѢРЬ - система исчисления времени, основанная на основных астрономических циклах (солнечном, лунном). Для фиксации годового богослужебного круга Русская Православная Церковь использует К., который вместе с Крещением пришел на Русь из Византии в X веке и был известен под названием "Миротворного круга", "Церковного круга" и "Великого индиктиона". В своей основе он был юлианским К., который в свою очередь уходил корнями в культуру Древнего Египта. Происхождение этого К. связано с Сириусом - самой яркой звездой небосвода. Дело в том, что промежуток времени между двумя первыми утренними восходами Сириуса, совпадавшими в Египте с летним солнцестоянием и разливом Нила, составляют 365,25 суток. Однако в качестве длины своего календарного периода египетские жрецы положили не 365,25 дней, а ровно 365 дней. Но год, длиной в 365 дней, довольно заметно отставал от истинного солнечного года. Отставание составляло 6 часов в год, и следовательно, нарастало за каждые четыре года на величину одних суток. Другими словами, сезонные явления постепенно опережали К. В 46 году до н. э. Юлий Цезарь с помощью известного александрийского астронома Созигена провел реформу К., повелев всем подданным Римской империи перейти на новый юлианский счет. Суть юлианского К. заключена в его неизменяемом ритме, основанном на чередовании трех простых (то есть содержащих 365 дней) и одного високосного (то есть содержащего 366 дней) года. Собственно юлианский К. просуществовал недолго - от реформы своего основателя (46 г. до н. э.) и до Никейского Собора, созванного Константином Великим в 325 году н. э. После этого Собора, выработавшего, в частности, единые правила вычисления Пасхи и единое летосчисление "от Сотворения мира" для всех христиан, в таком усложненном виде юлианский К. служил в качестве универсального К. всего христианского мира более тысячелетия.

С астрономической точки зрения суть никейской реформы К. заключалась в том, что в юлианскую систему времяисчисления, строго ориентированную по Солнцу, было введено "лунное течение", то есть движение Луны со сменой ее фаз. Последнее было вызвано необходимостью точной фиксации главного христианского праздника Пасхи и связанных с нею переходящих двенадцатых праздников. Но

христианская Пасха в свою очередь исторически зависела от ветхозаветной иудейской Пасхи, которая со времен Моисея праздновалась евреями только в полнолуние. Вот откуда возникла необходимость в христианском церковном К. соединить ритм Луны с ритмом Солнца. В своем реформированном виде церковный юлианский К. не только выполнил эту задачу, отвечающую требованиям церковного богослужения, но и положил предел спорам между Римом, Константинополем и другими Церквями по поводу того, когда же именно следует праздновать новозаветную Пасху и какими правилами надо для этого руководствоваться.

В 1582 году на Западе по инициативе Папы Григория XIII была проведена новая реформа К., целью которой в конечном итоге была попытка "навечно" закрепить в К. дату весеннего равноденствия, отнеся ее на 21 марта. С этой целью в "новый", или григорианский, К. было введено понятие "невисокосное", или "простое столетие", по аналогии с понятием простой (невисокосный) год в К. юлианском. В юлианском К. всякий год, оканчивающийся на два нуля, то есть год, завершающий столетие, считается високосным, в григорианском же високосным считается только каждый четвертый такой год. Если начать с 1600 года, то из последующих столетних годов: 1600, 1700, 1800, 1900, 2000 - только 1600-й и 2000-й считаются в григорианском К. високосными (то есть те, у которых первые две цифры, образуют число, делящееся на 4). В юлианском же К. все указанные годы являются високосными. Следовательно, григорианский счет, превращая каждые три високосные столетия в простые, укорачивает каждое юлианское 400-летие на три дня. Это приводит к тому, что средняя продолжительность григорианского года действительно значительно ближе к величине тропического солнечного года, нежели величина года юлианского.

Тропический год = 365 дням 5 час. 48 мин. 46 сек.
Григорианский год = 365 дням 5 час. 49 мин. 12 сек.
Юлианский год = 365 дням 6 час.

Как показывает таблица, точность григорианского календаря по сравнению с юлианским очень высокая. Но, во-первых, ошибка все равно есть, и она будет нарастать со временем; а, во-вторых, что самое главное - это абстрактная точность достигнута слишком дорогой ценой. Из-за введения лишенных високосов столетних годов

века у григориан не содержат одинакового числа дней. И действительно, в юлианских столетиях всегда одинаковое число дней благодаря непрерывному юлианскому високосному ритму (365, 365, 365, 366). Таким образом, в юлианском четырехлетии мы всегда будем иметь 1461 день ($365+365+365+366=1461$), а в юлианском столетии 36525 дней ($1461 \cdot 25 = 36525$), в то время как в григорианском столетии високосном - 36525 дней, а в невисокосном - 36524 дня. Еще хуже обстоит дело внутри 400-летий, поскольку те отрезки времени, которые попадают одновременно на високосное и простое столетия, оказываются неравными аналогичным временным периодам между соседними невисокосными столетиями. Конечно, григорианский К. тоже имеет период из целого числа дней, но если в юлианском К. такой период составляет 4 года, или 1461 день, то в григорианском он составляет 400 лет, или 146097 дней ($36524 \cdot 3 + 6525 = 146097$). Учитывая стремление свести календарный период к минимальному числу дней, по истечении которых погашается некоторая ошибка против принятой средней длины года, приходится признать, что григориане усложнили К., введя в мировую хронологию календарный период такой огромной продолжительности.

Весеннее равноденствие ко времени григорианской реформы падало уже не на 21 марта, как это было в 325 году, а на 11 марта, поэтому, чтобы вернуть его на прежнее место, было прибавлено 10 дней. Но, исправляя то, что казалось ему нарушением церковных канонов празднования Пасхи, Рим как раз и нарушил один из основных канонов главного христианского праздника. Так, 1-е правило Антиохийского Собора запрещает празднование христианской Пасхи одновременно с Пасхой иудейской. В этом правиле не надо усматривать никакой антииудейской направленности, а лишь желание сохранить ту последовательность событий, которая изложена во всех четырех Евангелиях и закреплена всей дальнейшей церковной традицией. Распятие Иисуса Христа произошло в канун иудейской Пасхи (14 нисана), а Воскресение - на другой день после нее (16 нисана), поэтому и празднование христианской Пасхи не может предшествовать Пасхе иудейской. Уже ранние христиане отдавали себе ясный отчет в том, что в мистико-символическом плане новозаветная Пасха означает замену ветхозаветного жертвоприношения агнца искупительной жертвой Иисуса Христа,

который предстает в ней как "Агнец Божий, Который берет на Себя грех мира" (Ин. 1, 29), поэтому менять время от времени последовательность этих событий в ежегодном памятовании о них - значит вольно или невольно искажать их смысл. По причинам чисто астрономическим в эпоху раннего средневековья (до конца VIII в.) изредка бывали случаи, когда иудейская Пасха совпадала с Пасхой христианской. Но никогда не бывало того, чтобы христианская Пасха могла наступать прежде Пасхи еврейской. После введения григорианского К. такое случалось довольно часто. Так, например, за одно столетие, с 1851 по 1950 год католическая Пасха пятнадцать раз наступала прежде еврейской.

Цель реформы Папы Григория XIII сформулирована в тексте его знаменитой буллы "Ibŕgŕ gŕŕgobŕobŕb", изданной 24 февраля 1582 года: "Было заботою нашей не только восстановить равноденствие на издревле назначенном ему месте, от которого со времени Никейского Собора оно отступило на десять дней приблизительно, и XIV Луне вернуть ее место, от которого она в настоящее время на четыре или пять дней отходит, но и установить также способ и правила, которыми будет достигнуто, чтобы в будущем равноденствие и XIV Луна со своих мест никогда не сдвигались". Таким образом, налицо были намерения внести радикальные улучшения в христианский К., который действовал к тому времени уже свыше 1000 лет. И забыта была, кажется, только одна простая истина, а именно то, что в К. ничего нельзя закрепить "навечно", что категория "вечности" не может относиться к календарно-астрономическим величинам, которые суть время, а следовательно - изменение.

Юлианский К. отстаёт от тропического солнечного года на одни сутки за каждые 128,2 года, и Пасха должна будет со временем переместиться с весны на лето, а потом и на осень. Несмотря на то, что точность григорианского К. в отношении величины тропического солнечного года довольно высока, она все равно даёт ошибку, равную одним суткам за 3280 лет. Это значит, что, спустя 3280 лет после григорианской реформы дата весеннего равноденствия уйдёт в этом К. на сутки от его истинного астрономического значения. Что же касается Луны, то ошибка здесь неизмеримо больше: почти так же, как и в еврейском К., примерно за каждые 210 лет астрономические пасхальные полнолуния католиков будут уходить

вперед от равноденствия на одни сутки. Нетрудно представить себе, что спустя 1000 лет те полнолуния, которые считались первыми после равноденствия, окажутся вторыми, то есть опять нарушится правило Никейского Собора в том его буквальном понимании, которое было придано ему григорианской реформой.

Сакральный К. Средневековья упорядочивал время. Не он зависел от времени, а в известном смысле время зависело от него. Круг церковных праздников, освящая текущее время, одновременно как бы разрывал его своим выходом в вечность. В представлении людей той эпохи "Великая пасхальная седмица" не могла быть функцией времени, а тем более зависеть от точности определения равноденственной точки и правильности лунных фаз. В этом смысле подвижный цикл традиционной христианской пасхалии с особенной силой подчеркивал свою независимость от фиксированного времени.

Собираясь, как в фокусе, вокруг центрального праздника Пасхи, система переходящих праздников и седмиц как бы спиралевидным движением разворачивалась из него по всему пространству годового круга, чтобы затем снова вернуться к нему в другом месте и времени и вновь разойтись, освещая своим светом ту непроглядную "ночь времени", в которую был погружен мир в сознании средневекового человека. При этом естественно, что сам ритм переходящих и непереходящих двенадцатых праздников, как и ритм всего церковного богослужения, стал за тысячу лет неотъемлемым ритмом многих и многих поколений, включившись в общемировую, космический цикл.

Григорианская реформа была почти сразу же принята всеми католическими государствами. Что же касается протестантских государств, то они долгое время исходили из положения, что "лучше разойтись с Солнцем, чем сойтись с Римом". Тем не менее к середине XVIII века григорианский К. практически завоевал всю Европу. Юлианский К. сохранился только в России, Греции и в патриархатах восточнохристианского мира. Встает вопрос: почему именно христианский Восток оказался ревнителем древних традиций и отверг компромисс с Римом? Надо полагать, что с такими ничего не объясняющими понятиями, как "ретроградство", "косность" и "застой" не следует спешить, если хотеть всерьез и непредвзято разобраться в этом достаточно сложном вопросе.

Впрочем, в 1923 году Константинопольский Собор принял так называемый исправленный юлианский стиль, который при определении Пасхи руководствуется старым стилем, а при определении непереходящих праздников - новым. Этому же вскоре последовали Элладская, Александрийская, Антиохийская, Кипрская, Румынская, Финляндская, Американская, Польская, Болгарская и Чехословацкая Церкви. Напротив, Русская, Иерусалимская, Грузинская и Сербская Церкви сохранили юлианский (старый) стиль. В XX веке даты по юлианскому К. "отстают" от дат по григорианскому на 13 суток. С 2100 года этот разрыв увеличится до 14 суток.

Была предпринята попытка перейти на новый стиль и в Русской Православной Церкви после того, как в 1918 году на всей тогдашней территории России был введен григорианский К. Однако Патриарх Тихон, пожелавший в 1923 году ввести новый К., столкнулся с упорной оппозицией церковных масс и отменил свое решение. Новому стилю следуют только зарубежные приходы Русской Православной Церкви. Зарубежный Синод ("Карловацкая церковь") нового стиля не признал.

Причин оппозиции можно назвать немало: страх перед новшествами, нежелание совершать богослужение по "гражданскому" К., бедствия, вызванные "обновленческими" раскольниками, которые перешли на григорианский К. Порядок старого церковного года тесно сросся в крестьянском быту с приметами того или иного сезона. Многие были уверены, что недопустимо сдвигать праздник на 13 дней. Еще до Октябрьской революции, когда вставал вопрос о К., ряд ученых и богословов защищали старый стиль, указывая на стройность и законченность структуры "индикта", связывающей его с космическими циклами. В наши дни отказ от григорианского стиля мотивируют тем, что он сам нуждается в реформе. Сейчас международная комиссия работает над новым "Всемирным К.", и только после его введения во всех странах будет иметь смысл вплотную подойти к пересмотру и унификации церковного К. Наличие двух К. и, как следствие этого, двух пасхалий - одно из печальных последствий раскола христианского мира. В настоящее время представители Церквей Востока и Запада прилагают немало усилий для того, чтобы преодолеть как календарные расхождения, так и сам раскол, нарушающий волю Христа Спасителя.

КАМЕРТ Н - металлический прибор, издающий всегда один и тот же звук. При пении служит для определения нормальной высоты тона. Существуют камертоны в "ля" и "до"; последний удобнее для пения, как издающий звук основной гаммы.

КАМИЛѠВКА-110, 136.

КАН Н (*греч.* - правило): 1) одна из форм православной гимнографии, сложившаяся к VIII веку и вытеснившая кондак из церковного обихода и литературного творчества. Имеет сложную девятичастную форму: состоит из девяти песен (нормально - из восьми, ибо вторая песня опускается во всех канонах, кроме великопостных). Песнь членится на ирмос (зачин) и несколько тропарей. Каждая песнь соотнесена с определенным ветхозаветным событием, которое прообразует новозаветное (первая - с переходом евреев через Красное море, вторая - с грозной проповедью Моисея в пустыне, третья - с благодарением Анны, родившей Самуила, четвертая - с пророчеством Аввакума и т. д.). Переход евреев через Красное море "Яко по суху" переживается Церковью как предвестие Непорочного Зачатия и Рождества. По форме исполнения канон представляет собою как бы диалог между чтецом и хором или между двумя хорами о библейском или житийном событии, которое переживается как прошлое и одновременно ныне происходящее. Смысловым ключом выступает ирмос, который поется хором, ему последуют тропари, которые произносит чтец или поет другой хор, в них развивается преобразовательный смысл ветхозаветного события и прославляется соответствующее новозаветное событие или священное лицо. Соответственно главному предмету канона перед каждым тропарем читаются или поются соответствующие припевы: "Слава, Господи, святому Воскресению Твоему", - при воскресном каноне, "Пресвятая Богородице, спаси нас" при каноне Богородице. Обычно указанные припевы возглашаются вместо стихов из песен Священного Писания, которые служат образцом для песен канона. Канон исполняется на утрене, полунощнице, повечерии, молебне.

КАН Н (2) - каталог принятых Церковью книг Священного писания и богослужебных книг.

КАНОНѠРХ - одно из лиц клира в богослужебном чине Православной Церкви. Его обязанностью является предначинание некоторых песнопений: эти обязанности иногда указывает Типикон.

К. должен провозглашать во всеуслышание всем, что будет петься и на какой глас: затем он провозглашает хору каждую певческую строку песнопения, которая и повторяется вслед за ним хором. Он же указывает и образцы так называемых подобнов. Поэтому голос канонарха должен быть сильным, произношение отчетливым, ясным, требуется умение делить песнопения на строки, удобные для пения хору, знание начальных, средних и конечных строк. Пение с канонархом в основном сохранилось в монастырях.

КАН Н ЕВХАРИ'СТИИ - главная часть Литургии, сохранившаяся в своем плане и общем содержании молитв от древнейших времен, называется Евхаристическим каноном, евхаристической молитвой в узком смысле этого слова, или анафорой, потому что в ее центральном моменте совершается возношение (от *греч.* "анафиро" - возношу) Святых Даров. Несмотря на все исторические влияния, эта часть в своем содержании претерпела меньше всего изменений. Менялись слова молитв, сами молитвы удлинялись или сокращались, но самое содержание молитв сохранилось неизменным. К. Е. неделим в своей сущности, но в структурном отношении его можно представить в виде шести членов: евхаризмы - благодарение Богу за все Его благодеяния, кончающиеся ангельским славословием; анамнеза - воспоминание об искупительном подвиге Иисуса Христа и Тайной Вечери с установительными словами Таинства; воспоминание о страданиях Христовых, Кресте, погребении, Воскресении, Вознесении, седении одесную Отца; эпиклеза - призывание Святого Духа на освящаемые Дары и на молящихся; благодарственные воспоминания о святых и моления о живых и усопших; молитва Господня - "Отче наш".

В Литургии святого Иоанна Златоуста К. Е. начинается с возгласа: "Благодарим Господа". Хор отвечает: "Достойно и праведно есть..." При медленном пении этого песнопения священник тайно (про себя или тихо) читает первую евхаристическую молитву: "Достойно и праведно Тя пети, Тя благословити, Тя благодарити..." В Литургии святого Василия Великого первая молитва К. Е. начинается словами: "Сый Владыко, Господи Боже, Отче, Вседержителю..."

Если священник совершает Литургию один, то он приподнимает с диска звездицу и при возгласении слов, являющихся продолжением первой молитвы К. Е.: "Победную песнь поюще,

вопиюще, вызываяще и глаголюще", творит звездицей образ креста над диском с возлежащим на нем Святым Агнцем, касаясь краями звездицы краев диска.

Если же священник служит с диаконом, то диакон, стоя у северной (левой) стороны престола, осеняет себя крестным знаменем и целует престол. Затем правой рукой, держащей конец ораря, при произношении священником слов: "Победную песнь поюще...", взяв "святую звездицу от святого диска, творит креста образ верху его (диска)" (Служебник), как бы воспроизводя благословение священника. Далее диакон складывает звездицу, целует ее и полагает на верхней стороне антиминса. Сотворив крестное знамение, он целует престол, кланяется священнику, идет через Горнее место к правой стороне престола и становится по правую руку от священника. Хор поет Серафимскую песнь: "Свят, Свят, Свят Господь Саваоф..."

КАНОНИК - богослужебная книга, заключающая в себе преимущественно каноны и "Чин, како подобает особь пети дванадесят псалмов".

КОНТ (от *лат.* *con* - песня) - вид старинного песнопения, исполнявшегося ансамблем певцов или хором а капелло (без сопровождения). В XVI веке К. известен в Польше, позднее - на Украине, со 2-й половины XVII века - в России. Первоначально возник как гимн религиозного содержания. К началу XVIII века К. становится излюбленным жанром домашней, бытовой песни благочестивого содержания. Формируются типичные стилистические признаки К.: куплетная форма, преимущественно 3-голосный склад, с параллельным мелодическим движением в двух верхних голосах, ясность и отчетливость ритма. К середине XVIII века появляются К. светского, лирического содержания, а также панегирические - виваты.

КАТАВѦСИЯ (*греч.* - схождение) - ирмос, повторяемый после пения всей песни канона. По уставу его должны петь певцы левого и правого клиросов, которые для этого сходятся на середину храма.

КАТАВѦСИЯ РЯДОВѦЯ (или ПО УСТѦВУ) - катавасия, которая поется после каждой песни и назначена Церковным уставом в определенные дни. Такая К. поется в Господские, Богородичные, в воскресные дни и в дни великих святых. В непраздничные дни К. положена только после 3-й, 6-й и 9-й песен канона. Сама К. (то есть

ирмосы) печатается в Ирмологионе, а также в Триоди, Октоихе и Минее. Устав пения К. находится в 19-й главе Типикона и в Нотном ирмологионе.

КАТАПЕТѠСМА (ЗАВ СА) - 13, 15, 62.

КАТАСѠРКА (СРАЧИ`ЦА) - 18, 39, 51, 52.

КѠФЕДРА (АМВ Н АРХИЕР ЙСКИЙ) - 69.

КАФЕДРѠЛЬНЫЙ СОБ Р-69.

КАФИ`ЗМА (*греч.* - сидение) - стихословие Псалтири - чтение из Псалтири. Вся Псалтирь, 150 псалмов разделена на 20 частей - кафизм. Каждая К. в свою очередь разделяется на три части (на три "Славы"), каждая из которых оканчивается словами: "Слава Отцу, и Сыну, и Святому Духу и ныне и присно и во веки веков, аминь: Аллилуиа" (3). Значение слова К. указывает на древний обычай сидеть во время чтения тропарей, положенных между К., отчего эти тропари были названы седальными. Теперь кафизмы в большинстве читаются, а в древности стихословие их состояло из пения, почему части кафизм и теперь называются антифонами, и некоторые из них поются, например - первый антифон 1-й К.: "Блажен муж" - на глас 8-й, а второй и третий антифоны на глас дня. Поется также 17 К., называемая "Непорочны" - на погребении и в Великую Субботу на утрени. К. читаются на вечерне, утрени (а Великим постом и на часах), в частности, на воскресной утрени всегда читаются 2-я и 3-я К., включающие 15-й, 21-й и 23-й псалмы, в которых пророчески говорится о страданиях, Крестной смерти и Воскресении Господа. Вообще основная тема стихословия Псалтири - пророчество о страданиях Спасителя. После каждой К. - поется или читается седален из Октоиха, или Триоди Постной, или Цветной, а в предпразднства и попразднства - и из Миней.

КѠЮЩИЕСЯ - 23.

КИВ РИЙ (С НЬ) - 18, 48.

КИВ Т (КОВЧ Г) - 18, 47.

КИ`ЕВСКИЙ Р СПЕВ появился в юго-западной Руси к XVII веку как отдельная ветвь большого знаменного распева и вместе с малым знаменным представляет сокращение, упрощение мелодий большого распева. В некоторых случаях К. Р. буквально воспроизводит малый знаменный распев, а в других он является распевом, сходным с болгарским и греческим. В XVII веке К. Р.

перенесен южнорусскими переселенцами и певцами в Московскую Русь и, пользуясь покровительством Патриарха Никона и царя Алексея Михайловича, утвердился во всей Русской Церкви. К. Р. осмогласен и употребляется: а) для распевания стихир; б) для отправления повседневных служб, или служб малым праздникам; в) для распевания кратких песнопений и г) для восполнения богослужебного пения другими напевами. Краткость, музыкальная простота, удобоисполнимость и приложимость ко всякого рода богослужениям - характерные особенности К. Р.

Русские духовные композиторы переложили несколько песнопений К. Р. в четырехголосную гармонию, например: "Се, Жених грядет в полунощи", "Егда славнии ученицы", "Чертог Твой", "Да молчит всякая плоть" - переложены протоиереем Петром Турчаниновым.

КИ'ЕВСКОЕ ЗНАМЯ - название линейного нотописания в певческих школах юго-западных братств. Это название закрепилось за линейным нотописанием, пришедшим из Киева после того, как эта система стала господствующей и в Центральной России (XVIII в.).

КИНОВАРНЫЕ ПОМ ТЫ (от слова "киноварь" - минеральная красная краска из сернистой ртути) - красные буквенные обозначения в знаменном письме. К. П. Указывали, с какой ступени церковного звукоряда следовало начинать попевку, изображенную данным крюком. К. П. употребляются при безлинейных нотах в конце XVI века для более легкого чтения их. Введение помет в знаменную систему нотописания принадлежит мастеру церковного пения новгородцу Ивану Акимовичу Шайдурову, хотя и раньше него почти каждый из мастеров вводил в безлинейную крюковую запись свои пометы. Происхождение обычая ставить при знамени (крюке) помету относится к школьной практике, где сама необходимость вызвала доступное толкование "тайно значных" крюков. Система К. П. состояла в следующем. Так как знамя (крюк) выражало собою не только продолжительность, высоту, но и общий характер исполнения, и т. к. к XVI веку появилось чрезвычайное обилие крюков, то мастера церковного пения для облегчения стали вводить особые киноварные знаки, указывавшие или на высоту звука в знамени, или на видоизменение его при исполнении, или на гласовую мелодию

знаменного распева. Соответственно с этим К. П. делились на: степенные, или согласные, указательные и осмогласные.

КЛ_оДБИЩЕ - 82.

КЛИ'РИК - 68.

КЛИ'РОС - 68.

КЛ БУК - 14, 110, 111.

КЛЮ'Ч - условный знак, поставленный в начале линейной системы для обозначения высоты нот. В церковном пении употребляются ключи: 1) цефаутный, определяющий не столько абсолютную высоту тонов, сколько неизменное расположение интервалов церковного звукоряда. Он ставится на третьей линии; 2) дискантовый - на первой нижней линии, означает, что на этой линии находится нота "до"; 3) альтовый - "до" обозначается на третьей линии; 4) теноровый - ставится на четвертой линии и означает, что "до" находится на этой линии; 5) басовый - также на четвертой, но изображаемый иначе и указывающий на ноту "фа". В настоящее время ключи дискантовый, альтовый и теноровый заменяются в голосовых партиях ключом "соль", скрипичным, употребляемым в музыке. Ключи скрипичный и басовый употребляются для записи фортепианной музыки, поэтому переложения духовно-музыкальных произведений для этого инструмента написаны в двух этих ключах.

КЛЮ'Ч ГРАНИ'Ц - 587.

КОВЧ Г (КИВ Т) - 18, 47.

КОВЧ ЖЕЦ ДЛЯ КРЕЩ НИЯ - 100.

К ВШ - 92.

К ЛОКОЛ (КОЛОК ЛЬНЫЕ ЗВ НЫ) - 79-81.

КОЛОК ЛЬНЯ - 80, 81.

КОНД_оК (*греч.* "контакион" - по вероятному толкованию, палочка, вокруг которой наматывался свиток): 1) Основной жанр ранневизантийской церковной гимнографии, род поэмы на библейский сюжет. Форма кондака сложилась к VI веку, высшего расцвета достигла в творчестве святого Романа Сладкопевца, а затем была вытеснена из литературы и богослужебного обихода получившим широкое распространение в VIII-IX веках жанром канона. Обычно К. имеет от 18 до 24 строф, объединенных одинаковым количеством слогов, одинаковым, часто весьма сложным метрическим рисунком, однотипным синтаксическим членением,

рефреном, первые буквы строк слагаются в акrostих. Этим строфам - икосам предпослана вводная строфа - кукулий - "капюшон", имеющая другой ритмический рисунок и объем, но тот же рефрен. Метрика К. основана на изосилабизме и тяготеет к регулярности тоники. Для К. обычно наглядное изображение воспеваемого события, иногда действующие лица обмениваются репликами, например Дева Мария и Архангел Гавриил в сцене Благовещения, сатана и ад в К., посвященном Сошествию воскресшего Христа во ад. Наряду с этим встречаются прямые обращения к слушателям, восклицания, риторические вопросы, обычные для жанра христианской церковной проповеди. 2) В позднейшем обиходе К. стали называть короткое православное песнопение (часто эта первая строфа кондака (1), оторванная от остального текста), в котором изложено догматическое или историческое значение празднуемого события или лица; входит в состав акафиста и канона; по содержанию и структуре близок к тропарю. Во многих последованиях за К. следует икос, который раскрывает содержание К. Икос поется на один глас с К. и оканчивается одними и теми же словами.

КОНДѠК (2) - в новом значении - дополнительный, "лишний" тропарь 3-й и 6-й песен канона, а также песнопение на Литургии после малого входа, раскрывающее смысл празднуемого священного события или прославляющее святого дня. Устав о пении тропарей и К. содержится в Типиконе (глава 52, а также главы 23, 4, 5, 12, 13, 15). Например, "Аще в неделю случится святой с бдением: тропарь воскресен; на "Слава" - К. святому; на "И ныне" - К. Богородице (храма)". В воскресные и праздничные дни не положено петь К. "Со святыми упокой". Не полагается также во время пения тропарей и К. возглашать "Во блаженном успении" и петь "вечная память", - это можно сделать после заамвонной молитвы или, лучше, на панихиде. За К. во многих последованиях следует икос, который также раскрывает празднуемое событие, дополняя К. Икос поется на один глас с К. и оканчивается одними и теми же словами с ним.

КОНДАКѠРНОЕ ЗНѠМЯ, или кондарное знамя, - название древнейшей в Русской Православной Церкви системы нотного письма, существовавшей до XIV века. Знаками К. З. были написаны кондакари, или сборники кондаков. В наше время не существует

однозначной расшифровки древних церковных мелодий, записанных К. 3.

КОНЦ РТ (от *лат.* *consonantia* - *состязуюсь*) - форма полифонической вокальной (на Западе вокально-инструментальной) церковной музыки, основанная на сопоставлении (состязании) двух или нескольких партий (певческих голосов). Первые К. появились в Италии в XVI веке. В русской церковной музыке многоголосное произведение для хора без сопровождения, большей частью эффектно разработанное (напр., у В. Титова, Березовского, Бортнянского).

КОПИ - 15, 18, 88-90

КР СТ - орудие спасительной смерти Господа нашего Иисуса Христа, символ Нового Завета, символ победы над смертью, пересечение Небесного и земного, знаменующего собой предвечную тайну основания вселенной. "Как четыре конца К. держатся и соединяются его средоточием, так и силою Божией держится высота и глубина, долготы и широта, то есть вся видимая и невидимая тварь" (св. Иоанн Дамаскин. "Точное изложение православной веры").

"К. - небесных и земных соединение и преисподних поправление" (св. Иоанн Златоуст). К. освящается все сотворенное. Мир христианских символов представляет собой иерархию знаков, "ведущих свое начало от Божественных форм и являющихся их отображениями" (св. Иоанн Дамаскин). Эти знаки - "явление духа и силы" (1 Кор. 2, 4). Они обращены ко всему человеческому существу: очищая ум и сердце, укрепляя волю, они подготавливают душу к соединению с Богом. Постигание значения "величайшего символа любви к нам Бога и Отца" (св. Иоанн Златоуст) - Святого К. как основы спасения - глубочайшая цель христианского богословия, ведущего от видимого к невидимому, к той "лестнице, по которой начинается возношение мыслию выше чувственного и выше всякого телесного представления, и где человек силою ума своего касается Божественного и мысленного, на небесах" (св. Афанасий Великий). Весь жизненный путь человека есть познание К., и в конце своего пути человек может сказать: "Я сораспялся Христу и уже не я живу, но живет во мне Христос" (Гал. 2, 19-20).

Святая Церковь поклоняется Святому К. - К. в лоне Предвечного Совета, К., на котором свершилось дело спасения мира, и эсхатологическому К., знамени Второго Пришествия. Тайна К. тесно

связана и с тайной предвечно существующей Церкви, для которой, по выражению святого Ерма, сотворен весь мир. Церковь зиждется на К., охраняется К. Неразрывная связь Сына Божия с К. пророчески выражалась и "христианами до христианства". На протяжении многих столетий древний мир сохранял малое знание о К. Святой Иустин Философ, обращаясь к язычникам, говорил им о К. как о силе, формообразующей и утверждающей мир. В сочинении V века "На поклонение честному Древу", приписываемом святому Иоанну Златоусту, также указывается на К. как на первообраз всего сотворенного. "К., с его четырьмя концами, означает, что Распятый Бог все вмещает и все пределы объемлет..." "Посмотри на звезды небесные, и каждый день ты усмотришь среди них знамение К., образуемое сочетанием звезд".

Греко-римский мир сохранил знание о смысле К. в мироздании. Богооткровенная мудрость Ветхого Завета учила о спасительном значении К. Эта мудрость должна была раскрыть людям глаза, дать возможность им узнать в Распятом, "презираемом" (Ис. 53, 3), "изъязвленном за грехи наши" (Ис. 53, 5) Того, Кто за "преступления народа" претерпел казнь (Ис. 53, 8) и Кто оправдывает многих (Ис. 53, 12). Апостолы, сопоставляя исторические события, очевидцами и участниками которых они были, с откровениями и пророчествами Священного Писания, говорили: "Бог, как предвозвестил устами всех Своих пророков пострадать Христу, так и исполнил" (Деян. 3, 18). Святые отцы, верные апостольской традиции, исследовали и раскрывали сотериологический смысл ветхозаветных пророчеств. Они объяснили, что как силы смерти вошли в человека с вкушением плода древа познания, так и вечная жизнь должна войти в мироздание с древом жизни, ставшим на земле "честным К".. Эта мысль получила позже свое пластическое выражение в некоторых типах К., в которых были объединены идеи Древа жизни и К. Голгофы. Истинный религиозный символ - следствие теургического акта, вытекающего из Богочеловеческой природы Церкви. Он не только изображает и прообразует, но и действительно спасает.

Пример этому - медный змий, сделанный Моисеем на древе по внушению Бога. Каждый, ужаленный ядовитой змеей, взглянув на медного змия, оставался жив. "И как Моисей вознес змию в пустыне, так должно вознесену быть Сыну Человеческому" (Ин. 3,

14). Каждый, с верой взирающий на К., получает спасение и защиту. В христианстве представление о спасительности поклонения К. соотносится с идеей несения К. "Кто хочет идти за Мною, отвергнись себя и возьми К. свой и следуй за Мной" (Мк. 8, 34). Однако с течением времени идея эта стала пониматься прежде всего как терпеливое перенесение обычных жизненных тягот и скорбей. Единственный путь соединения с Христом - соединение подобием Его смерти. Крещение во Христа Иисуса - Крещение в Его смерть. Апостолы проповедали "Христа Распятого, для иудеев соблазн, для эллинов безумие" (1 Кор. 1, 23). Ученики Господа учили не столько поклонению К., сколько восхождению на К.: "Те, которые Христовы, распяли плоть со страстями и похотями: ветхий наш человек распят с Ним, чтобы упразднено было тело греховное, ибо умерший освободился от греха" (Рим. 6, 6); "если мы умерли со Христом, то веруем, что и жить будем с Ним" (Рим. 6, 8). Святые апостолы созидали Церковь, которая должна была пройти через сораспятие Христу, положение во гроб и воскресение из мертвых. Этот процесс, положенный апостолами в основу бытия Церкви, - ее смысл и оправдание. К. и Дух Святой чтутся как силы, возводящие нас к Богопознанию. Святой Василий Великий пишет о Святом Духе как "о силе совершающей, возводящей на самую высоту". В песнопениях праздника Воздвижения К. величается как "Божественная лестница, еюже восходим на Небеса". К. прославляется и как солнце, "блистаниями озаряющее сущих во тьме". К. - источник нетленного света, источник обожения, и поэтому часто и в песнопениях, и в памятниках пластики он соотносится с образом Богородицы - Подательницы Божественного Света. Это Свет входит в душу человека, склоненную пред К. Само Воздвижение есть не только праздник воспоминания исторического события, но и обретения К. в глубинах наших душ, освящение человека как храма Святого Духа силой воздвигнутого Древа жизни. Очищаясь силой К., человек подготавливается к Богообщению. К. "мир привлечен к Твоему, Христе, познанию". Принимая во внимание церковное учение о Святом К., выраженное в богослужении, в иконографии, принимая во внимание опыт святых, мы убеждаемся, что христианское созерцание действительно зрит всю мировую жизнь под схемой К. Все К., все крестовидно - К. лежит в основании всего бытия как истинная

форма бытия, уже не внешняя только, но форма организующая. Хотя и чувственно созерцаемый, К., однако, есть сущность умная, умом постигаемая, причем в самой его зримой и осязаемой форме - в перекрещении самом линий - его умопостигаемость является... Существо, которое выражается его видом, не может быть от вражьей силы, не может быть прелестным. В образе К. диавол не может явиться для прельщения. Потому крестное знамение - главное и вернейшее орудие против козней диавольских. К. - всегда сам К., не может быть К. обманного. Он живое существо, разумное, сознательное, духовное, способное слышать наши молитвы и отзываться на них. Ставимый между Честнейшей Херувим и Небесными Силами бесплотными в прошении литии, в отпусе и т. д., Он, следовательно, по чину своему занимает место непосредственно после Пресвятой Девы Богородицы и выше Сил Небесных, выше святого Иоанна Предтечи, выше апостолов, пророков и святителей. Церковные песнопения свидетельствуют, что ему, "образу Пресвятыя Троицы", со страхом великим служат сами Ангелы. И вот этому Древу оказывается почитание с трепетом и умилением: "Приидите, поклонимся жизни наша Ходатаю явленному Древу днесь, Христа Бога нашего К"..

Это горнее существо есть образ и тип всей вселенной, сама Вселенная, созерцаемая взором вечности. Он - зиждущая сила мира, "назnamenательная миру", хранитель миру, путеводитель мира, идея мира - София. В целом и в частях вселенная крестообразна, и крестообразность проникает вселенную во всех направлениях, во всех делениях, во всех смыслах. Крест предшествовал миру и самому времени - в мысли Божией (свят. П. Флоренский).

КР СТ БРИЛЛИАНТОВЫЙ - 111.

КР СТ КАБИН ТНЫЙ - 114.

КР СТ НАП РСНЫЙ - 113.

КР СТ НАПРЕСТ ЛЬНЫЙ - 16, 18, 42, 46.

КР СТ СВЯЩ ННИЧЕСКИЙ ВОСЬМИКОН ЧНЫЙ - 114.

КР СТ С УКРАШ НИЯМИ - 114.

КРЕСТ_о ИЗОБРАЖ НИЕ. Первый дошедший до нас памятник с датированным И. К. - надгробная пальмирская надпись 134 года. С этого времени и до IV-V веков. К. встречается в основном в форме монограмм имени Иисуса Христа. Отсутствие богослужебных

символов Распятия и священных И. К. получило различные объяснения. Нельзя, не искажая духа раннего христианства, утверждать, что в это время "стыдились" К. Перед первохристианами стояла задача - найти пластическое выражение символам духовного и материального мира. Необходима была такая символика, которая объединяла бы двоякое поклонение в едином знаке.

Две основные тенденции, находясь в постоянном взаимодействии, определили путь христианской ставрографии. Одна тенденция старалась сочетать И. К. с монограммой имени Иисуса Христа и выражала тайну К. как первообраза мироздания. Другая вела от К. к Распятию, от предвечного к Голгофе. Следовательно, необходимо было точное, историческое установление формы К., на котором был распят Спаситель. Начиная с конца IV века, вторая тенденция прочно вошла в литургическую жизнь Церкви. Монограммические формы К. постепенно вытеснялись, хотя первоначально они преобладали в первохристианских общинах. Основанием для монограммических символов со II века служила буква Х (хи) греческого алфавита, получившая впоследствии название андреевского К. Император Юлиан косвенно засвидетельствовал общепринятость этой формы К., определив свое отношение к существовавшему тогда христианству как борьбу против "Х". Следующим шагом к усложнению монограммической формы К. было пересечение Х вертикальной чертой, буквой "Т" (йот), начальной в имени Иисус. Первые свидетельства распространения монограммы относятся к середине III века. Шестиконечная форма К. - самый совершенный символ первообраза вселенной. Этот К. - основной элемент схемы, которую мы обнаруживаем в основе мира. Шестиконечный К. - символ пространства и времени, выражающий тайну одушевленного космоса. Он постоянно проявляется в структурах, ритмах и циклах материального мира. Шесть лучей его означают шесть дней творения. Он равно символизирует как процессы распространения творческой силы Бога, так и процессы возвращения мира к своему духовному центру. Шестиконечный К. - возвышенный символ единства его с Именем Божиим. Знаком имени Своего Единородного Сына Бог освятил законы вселенной, "умиротворив через Него, Кровию К. Его и земное и небесное" (Кол. 1, 20). К. - очищение, просветление, преобразование материи, залог будущего века, ясно

начертанный в ритмах космического развития. И как вселенский К. освящает мироздание, так и Церковь в своих таинствах освящает земные стихии знаком Животворящего К.

К середине IV века символически-прикровенные формы начинают уступать место собственному И. К. Известны примеры их сочетания, в которых монограммический К. являлся символом Самого Иисуса Христа. Так, на саркофаге с изображением Страстей Господних, датированном 350 годом (Ватиканский музей, Рим), в центре изображения - четырехконечный К., под которым сидят два воина. На перекладине К. - две птицы, поддерживающие триумфальный венок, в центре которого монограмма имени Спасителя.

В связи с этими изображениями большое значение получил вопрос, какую форму имел К. на Голгофе. Орудием казни в Римской империи обычно служил состоящий из двух брусьев трехконечный К. в форме греческой буквы Т (тау). В "Послании Варнавы" приводится выдержка из книги пророка Иезекииля, где прообразован Т-образный К., как символ праведности: "И сказал ему Господь: пройди посреди города, посреди Иерусалима, и на челах людей скорбящих, вздыхающих о всех мерзостях, совершающихся среди него, сделай знак". Здесь словом "знак" переведено название буквы древнееврейского алфавита "тав" (то есть буквальный перевод был бы: "сделай тав"), соответствующей греческой и латинской букве Т. Автор "Послания Варнавы", ссылаясь на книгу Бытия (14, 14), где сказано, что число мужей дома Авраамова, обрезанных в знак Завета с Богом, было 318, раскрывает преобразовательный смысл этого события. $318 = 300 + 10 + 8$, при этом 8 обозначалась в греческой нумерации буквой η , 10 - буквой ι , с которых начинается имя Иисуса; 300 обозначалось буквой Т, что по его мнению указывает на искупительное значение Т-образного К. Также и Тертуллиан пишет: "Греческая буква тау, а наша латинская Т есть образ Креста". По преданию, святой Антоний носил на своих одеждах крест - тау. Святой Зенон, епископ города Вероны, поставил на крыше возведенной им в 362 году базилики К. в форме Т.

Однако к V веку начал распространяться четырехконечный К. ($\text{C}\text{C}\text{C}\text{C}$ $\text{C}\text{C}\text{C}\text{C}$, или $\text{C}\text{C}\text{C}\text{C}$ $\text{C}\text{C}\text{C}\text{C}$). Известны два варианта этой формы: "греческий", у которого поперечная балка равна вертикальной и "латинский", у которого вертикальная балка длиннее горизонтальной.

Предание о четырехконечном К. Голгофы подтверждалось святым Иринеем Лионским и блаженным Августином. Многообразие форм К. признавалось Церковью вполне закономерным. По выражению преподобного Феодора Студита, К. всякой формы есть истинный К. "Разнообразием чувственных знаков мы иерархически возводимся к единообразному соединению с Богом" (Иоанн Дамаскин). От видимого к невидимому, от времени к вечности - таков путь человека, ведомого к Богу через постижение благодатных символов. История их возникновения неотделима от истории спасения человечества.

К VI веку христианская ставрография подошла к непосредственному изображению Распятия. Однако еще и тогда, спустя почти триста лет после отмены императором Константином Великим казни на К., непосредственное изображение Распятого Христа, по свидетельству святого Григория Турского, продолжало смущать многих. Лишь постепенно на смену символическому изображению Христа на К. стало приходить изображение Распятия, которое нашло свое завершение в формировании восьмиконечного типа К., наиболее распространенного в Русской Православной Церкви.

Первое письменное упоминание о поклонении Распятию относится к концу VII века (690 г.) Высокий духовный смысл события не допускал натуралистической интерпретации сюжета, и художники прибегали к приемам "остранения", вылившимся в средние века в законченную систему знаков: изображение фигуры Распятого Христа в несколько раз больше, чем фигуры распятых рядом разбойников, что должно было выражать духовное иерархическое различие. Прилагались усилия также и для того, чтобы подчеркнуть триумфальный характер Распятия: "К. Господа нашего Иисуса Христа упразднена смерть, разрешен прародительский грех, ад лишен добычи, даровано Воскресение, дана нам сила презирать настоящее и даже самую смерть, уготован путь к первоначальному блаженству, отверсты врата райские, воссело естество наше одесную Бога, и мы сделались чадами и наследниками Божиими. Все сие совершено К". (Иоанн Дамаскин). Стремление выразить все это стало сокровенной задачей христианского искусства. Поэтому употребление золота и

драгоценных камней было связано с желанием представить К. сияющим началом преображения мира, деревом бессмертия, светочем Богопознания. До IX века включительно Христос изображался не только живым, но и торжествующим. Только в X веке появились изображения мертвого Христа. Тем не менее Распятие всегда соединялось с Воскресением и сошествием во ад. Противопоставление земного Адама Адаму Небесному оказало существенное влияние на иконографию К. Внутри голгофского холма стали помещать изображение головы Адама или просто человека, выходящего из гроба и возводящего руки к Иисусу. В одном из апокрифов приводятся пророческие слова Адама Симу и Мелхиседеку: "На том месте, где я буду погребен, будет распято Слово Божие и оросит Своею Кровию мой череп. Тогда-то и совершится мое искупление". Победа Иисуса Христа над смертью имела решающее значение не только для человечества, но и для всех духовных иерархий и царств природы. Это отразилось в Распятиях, символизирующих сопереживание Крестной смерти Спасителя всеми ангельскими и космическими силами: изображались начало и конец духовной иерархии, Серафимы и Ангелы, а также Святая Церковь и Синагога, Солнце и Луна, и также символы четырех стихий. Эти атрибуты часто антропоморфичны. Солнце и Луна изображались в виде двух человеческих фигур, скорбно закрывающих свои лица руками. Таинственны и глубоки символы Солнца и Луны на К., воздвигаемых на куполах православных храмов, где они изображались как эсхатологические символы, соответствующие апокалиптическому возвещению о значении полноты спасения, о победе кровью Агнца, явлении на небе Жены, облеченной в Солнце, под ногами Которой Луна и на главе Которой венец из двенадцати звезд (Откр. 12, 1).

Иногда изображение полумесяца рассматривают как видоизменившийся знак змия, попранного К. Согласно другой гипотезе, это соединение К. и якоря, одного из древнейших христианских символов надежды. Гораздо менее убедительна расшифровка этого символа как свидетельства победы христианства над мусульманством. Трудно себе представить, чтобы Церковь предоставила этому знаку (полумесяцу) центральное место на

куполах храмов. Кроме того, ни луна, ни полумесяц никогда не играли в христианской символике роль символов зла.

Восьмиконечная форма К., наиболее распространенная в России, имеет следующее объяснение: верхняя малая перекладина - это дощечка с надписью, сделанной по приказу Пилата, на трех языках, а нижняя косая перекладина это подножие, на которое опирались ноги Спасителя, но изображенное в обратной перспективе. Причем возвышение правого конца нижней перекладины объясняют как знак благоволения Божия к раскаявшемуся разбойнику, распятому по правую руку Спасителя.

КР СТНОЕ ЗНѠМЕНИЕ. Учение о литургическом употреблении К. и значении К. З. относится к преданиям, "принятым в тайне". В силу неписанного апостольского установления К. лег в основу литургической жизни всех совершаемых Таинств. Блаженный Августин писал: "Если не употреблять З. К. или на челе верующих, или над водою, которою возрождаются, или при помазании, которым помазаны были мы, или над святой жертвой, которой мы питаемся, то все бесплодно". З. К. отверзаются врата, через которые изливается на верующих благодать Святого Духа, преобразующая в душах земное в небесное, низлагающая грех, побеждающая смерть и сокрушающая незримые чувственному глазу преграды, отделяющие нас от Богопознания. К. никогда не имел бы такого литургического значения, если бы он служил только напоминанием о Голгофе, а не выражал действительного участия сил Святого К. во всей мощи своего откровения. Во многих православных молитвословиях явственно проступает связь между Святым Духом, Богородицей и Святым К. Освящается мир Духом Святым через З. К. К. - печать дара Святого Духа. "Со времени К. пришел Дух Утешитель и переселился в христиан" (Добротолюбие, т. 1, с. 8).

К. З. совершается правой рукой. Для этого соединяем первые три перста вместе, а два остальных - безымянный и мизинец - пригибаем к ладони. Три соединенными перстами прикасаемся к челу, ко чреву, к правому, а затем к левому плечу, изображая Крест на себе, и, опустив руку, кланяемся. Соединение трех перстов означает нашу веру во Святую Троицу: Бога Отца, Бога Сына и Бога Духа Святого; два же пригнутые перста означают нашу веру в Сына Божия Иисуса Христа: что Он имеет два естества - есть Бог и

Человек, и ради нашего спасения сошел с неба на землю. К. 3. полагаем на чело, чтобы освятить ум и мысли наши, на чрево - чтобы освятить сердце и чувства, на плечи - чтобы освятить телесные силы и призвать благословение на дела рук наших. К. 3. символизирует призывание имени Божия и славословие Бога, поэтому оно совершается обычно при словах "Во имя Отца и Сына и Святаго Духа" или при любом другом начале молитвы, и словах "Слава Отцу и Сыну и Святому Духу". Как не подобает призывать имя Божие всуе, то есть без надобности и неблагоговейно, так и К. 3. не следует творить часто и поспешно, а тем более небрежно, превращая его в бессмысленное движение рукой. Когда священник благословляет, произнося "Мир всем", надо поклониться, не совершая К. 3.; при осенении же К. полагаем на себя К. 3.

Смысл Таинств - обожение, поэтому в основе всех культовых действий лежит К. Сами священнослужители получают власть и силу совершать Таинства с момента рукоположения, когда архиерей троекратным 3. К. призывает Святую Троицу, чтобы произошло "обильнейшее снисхождение благодати Святого Духа на посвящаемого" (Новая Скрижаль). Вновь построенная церковь превращается в храм Божий только после того, как ее престол и стены крестообразно помазаны миром. Священник творит Святым Агнцем 3. К. Это один из самых таинственных моментов Евхаристии. Первый К. при возвышении всего Агнца освящает воздух. Второй К., творимый при расположении четырех частей Агнца на дискосе, освящает землю. Третий К., при положении частицы в потир, освящает четырехконечный мир (Новая скрижаль). Крестообразно вливается затем теплота, крестообразно складываются руки подходящих к святой Чаше для причащения. Без К. нет Таинства, а следовательно нет жизни и нет спасения.

КРЕЩЕНИЕ ГОСП ДНЕ (БОГОЯВЛЕНИЕ) - двенадцатый праздник неподвижного круга богослужений, отмечаемый Православной Церковью 6/19 января.

Праздник К. называется также Б., ибо К. есть явление Божества Христа, вступившего в открытое служение для искупления мира. "Не тот день, в который родился Спаситель должно называть явлением, но тот, в который Он крестился. Через рождение Свое Он не всем сделался известным, но через К.: до дня К. Он был неизвестен

народу" (св. Иоанн Златоуст). Почти тридцать лет оставался Иисус вдали от мира, в "глухом селении, где, по слову Евангелиста, "Младенец возрастал и укреплялся духом, исполняясь премудрости; благодать Божия была на Нем" (Лк. 2, 40). Никто, кроме Матери, не был посвящен в Его тайну.

Но вот пробил час Его. Громовой голос Крестителя и Предтечи Иоанна прозвучал на берегах Иордана. Охваченный предчувствием близости Царства Божия, пророк звал народ к покаянию. Сотни людей стекались к Иоанну, чтобы подготовиться к встрече Мессии. Каясь в своих грехах, они, согласно древнему иудейскому обычаю, входили в воду, и пророк совершал над ними обряд священного омовения. Это был знак начала новой жизни. В русском переводе Нового Завета греческое слово "баптисма" (омовение) передано русским словом "крещение", хотя, в строгом смысле слова, так можно назвать только принятие Креста, чем и является христианское Таинство К. Внезапно в толпе кающихся никому не известный и никем не замеченный появляется Иисус из Назарета Галилейского. Он не желает выделяться среди других людей и просит "крещения" у пророка. Безгрешный, Он указывает грешникам путь к Богу, путь, который начинается с очистительного покаяния. "Иоанн же удерживал Его и говорил: мне надобно креститься от Тебя, и Ты ли приходишь ко мне? Но Иисус сказал ему в ответ: "Оставь теперь; ибо так надлежит нам исполнить всякую правду" (Мф. 3, 14, 15). Иоанн Предтеча был первым, кто открыто назвал Иисуса Агнцем Божиим. "И, крестившись, Иисус тотчас вышел из воды; и се, отверзлись Ему небеса, и увидел Иоанн Духа Божия, Который сходил, как голубь, и ниспускался на Него. И се, глас с небес глаголющий: Сей есть Сын Мой возлюбленный, в Котором Мое благоволение" (Мф. 3, 16, 17).

Праздник имеет, следовательно, два основных аспекта: в этот день открылась людям полная догматическая истина о Троице: "Троица Бог наш Себе нам нераздельно яви; ибо Отец явленным свидетельством сродство возгласи: Дух голубиным образом сниде с небес, Сын пречистый верх Свой Предтечи подклони и крещя..."

Эта непостижимая тайна Трех Лиц Единого Божества явлена здесь не умозрительно, а воочию, в чувственных образах: Иоанн

Предтеча слышал голос Отца и видел подтверждавшего этот голос Духа Святого в виде голубя, свидетельствовавшего явление Сына Божия людям в лице Крещаемого. С другой стороны, подобно тому, как впоследствии, совершая ветхозаветную Пасху, Христос установил Таинство Евхаристии, так и в этот день, исполняя установление пророков - обрядовое омовение, Он устанавливает новозаветное Таинство Крещения.

Иконы Крещения Господня представляют собой точное воспроизведение этого евангельского свидетельства с добавлением деталей, соответствующих службе праздника, как, например, Ангелов и обычно одной или двух аллегорических фигур у ног Спасителя, олицетворяющих реку и море.

В соответствии с приведенным евангельским текстом, в верхней части иконы изображается часть круга, символически изображающая разводящиеся небеса, "которые Адам для себя и для своих потомков заключил, как и рай, пламенным оружием" (св. Григорий Богослов). Эта часть круга символически указывает на присутствие Бога. Отсюда нисходят на Спасителя лучи с Духом Святым, парящим в виде голубя. Явление Духа Святого в К. Господнем в виде голубя святые отцы Церкви объясняют аналогией с потопом: подобно тому, как в то время мир был очищен от своих беззаконий водами потопа и голубь принес масличную ветвь в ковчег Ноев, возвещая прекращение потопа и мир, возвращенный земле, так и теперь Дух Святой нисходит в виде голубя, чтобы возвестить разрешение грехов и милость Божию - Вселенной.

Дабы освятить воды для нашего очищения и обновления, Взявший на Себя грехи мира, по выражению песнопений праздника, "покрывается водами Иордана". На условном языке иконы это передается тем, что Спаситель изображается стоящим как бы на фоне воды, как в пещере. Этим приемом дается понять, что погружена не часть Его Тела, а все Тело, во образ Его погребения, ибо К. знаменует собою смерть Господа. В знак того, что Ему принадлежит инициатива совершающегося, что Он Владыка, пришел к рабу, прося К., Спаситель изображается почти всегда идущим или делающим движение в сторону Иоанна Крестителя, подклоня в то же время главу под его руку. Он благословляет правой рукой покрывающие Его воды Иордана, освящая их Своим погружением.

Отныне вода становится образом не смерти, а рождения в новую жизнь. Поэтому на изображениях К. первых веков, например в катакомбах, крещаемый, в подавляющем большинстве случаев (не исключая и самого Спасителя) изображался ребенком. Хотя на некоторых изображениях Спаситель имеет повязку на чреслах, но все же на большинстве икон в соответствии со смыслом богослужебных текстов Он изображается совершенно обнаженным. Этим подчеркивается и кенозис Его Божества - "обнажается небо облаки Одеваяй", и цель этого кенозиса: ибо, обнажаясь плотью, Он тем самым одевает наготу Адамову, а с ним и всего человечества, в одежду славы и нетления.

Икона К. имеет наибольшее количество аналогий с ветхозаветными прообразами. Среди снующих в струях Иордана рыб изображаются обычно две маленькие фигурки: одна мужская, обнаженная, повернутая к Спасителю спиной, другая полуобнаженная, женская, обычно убегающая, иногда сидящая на рыбе. Детали эти являются иллюстрациями ветхозаветных текстов, входящих в службу праздника и являющих пророческие предображения К.: "Море виде и побеже, Иордан возвратися вспять" (Ис. 113, 3). Мужская фигура, представляющая собою аллегию Иордана, объясняется следующим текстом: "Возвращается иногда Иордан река милотию Елисеевою, вознесшуся Илии, и разделяхуся воды сюду и сюду, и бысть ему сух путь иже мокрый, во образ воинстину К., имже мы текущее жития преходим шествие". Вторая фигура, женская, - аллегорическое изображение моря, является указанием на другой прообраз К. - переход евреями Чермного моря.

Святой Иоанн Предтеча священнодействует, возлагая руку на главу Спасителя. Этот сакраментальный жест всегда входил в обряд К. В левой руке он иногда держит свиток - символ своей проповеди.

Ангелы принимают участие в совершающемся священнодействии. Богослужебные тексты, упоминая об их присутствии, говорят об их состоянии: "Лица ангельстии дивляхуся страхом и радостию", но не говорят об их роли. Поэтому роль их часто понимается и передается на иконах по-разному. Иногда, особенно на более поздних иконах, они держат в руках пелены, исполняя роль служителей при К. и готовятся покрыть тело Христово по выходе Его из воды. Обычно же они изображаются с покрытыми своими плащами руками в знак

благоговения перед Тем, Кому они служат. Число их бывает разное: два, три и больше. Таким образом, икона праздника, как бы суммируя богослужебные тексты, показывает в основных чертах главный смысл происходящего события, предоставляя нам возможность посредством изображаемых деталей осмыслить и углубить значение этого события.

Праздник Б. предваряется сочельником, служба которого сходна с чином Рождественского: царские часы, Литургия, соединенная с вечерней. В конце вечерни бывает первое освящение воды. Этот древний обряд христианская традиция тесно связывала с Таинством Евхаристии. Подобно тому, как в Литургии продолжается тайна Воплощения, так и Богоявленская вода знаменует одухотворение и преображение стихий. Церковь свидетельствует, что весь тварный мир будет причастен Царству Божию. Обряд водосвятия повторяется и в самый день Богоявления. Освященная по этому чину вода называется Великой агиасмой, то есть Великой святыней. Верующие с благоговением хранят ее в течение всего года.

На Руси великое водосвятие часто проводили на реке, в проруби, которая называлась "Иордань". По греческим обычаям, обряд великого водосвятия совершался и у моря. Священник бросал Крест в волны, тот, кто, нырнув, отыскивал его, считался удачливым человеком. Окруженный толпой, он проносил Крест по улицам родного города.

КРЕЩЕНИЯ ТАИНСТВО - 199-227.

КРУГ - 14, 29.

КРУГ ЛУНЫ - 586, 587.

КРУГ С ЛИЦА - 583, 584.

КРЮКИ, знамена - знаки русского старинного безлинейного нотного письма. Применялись в Русской Православной Церкви в XI-XVIII веках. Название получили от одного из наиболее употребительных знаков этой системы - "крюка". Число К. превышало 70; каждый из них обозначал от одного до нескольких звуков различной высоты и длительности. Высота звуков К. не указывалась, лишь с конца XVI века ее стали обозначать особыми, так называемыми киноварными пометами. Условными сочетаниями К. ("лица", "фиты" и др.) сокращенно обозначались мелодические обороты вокализационного характера. К. указывали также ритм и

характер исполнения. Пение по К. называлось крюковым, или знаменным пением.

КРЮКОВ Е П НИЕ, знаменное пение - пение по особым знакам - крюкам, одногласное по складу. Применялось в русской церковной музыке. После введения нотолинейной системы К. П. сохранилось только у старообрядцев.

КУКУ'ЛИЙ (*греч.* - капюшон) - зачин кондака или акафиста, соединенный с икосами единым рефреном, но обособленный от них метрической структурой.

КУКУ'ЛЬ - 109.

КУП ЛЬ ДЛЯ КРЕЩ НИЯ - 100.

КУПОЛ_о ЦЕРКВ Й - 14, 17, 29-31.

&63b3;

Л

Л_оДАН (Л_оДОН) - 15, 95-98.

ЛАМП_оДА - 15, 73, 75.

ЛАХ_оНЬ - сосуд для умывания рук священнослужителя перед началом литургии.

Л В - 38, 42.

Л СТНИЦА - 14.

ЛЖИ'ЦА - 15, 18, 90, 91, 92.

ЛИ'КИ (Х РЫ) - 19, 68.

ЛИТ_оНИЯ (*греч.* - молитва) - в католическом богослужении псалмодическое песнопение с мольбой к Господу о прощении грехов, или к Богоматери и святым о заступничестве. Л. исполняется в храмах и во время процессий. В англиканской Церкви Л. имеют более развитую вокальную форму с участием хора.

ЛИТИ'Я - в буквальном смысле означает усиленное моление. В некоторых случаях Л. совершается вне храма и соединяется с молебным пением и крестным ходом: чин этой Л. находится в Большом требнике (гл. 79-81) и в книге молебных пений. Л. на великой праздничной вечерне совершается обыкновенно в притворе или на середине храма. Кроме того, Л. совершается при поименовании усопших; чин этой Л. в Типиконе (гл. 9) и в Служебнике.

Основные составные части Л.: священник в епитрахили, скуфье или камилавке и диакон с кадильницей, поклонившись святому престолу, выходят из алтаря северной дверью в притвор и становятся лицом к алтарю. Диакон в это время совершает каждение храма и молящихся, хор поет стихиры на литии из Минеи или Триоди. При соборном служении все служащие в епитрахилиях выходят северной и южной дверями. Стихиры на литии поются в следующем порядке: стихиры храму, стихиры святому, "Слава, и ныне". Богородичен. Богородичны стиховные содержатся в конце каждой Минеи вместе с догматиками. Только праздничные стихиры (литийные, без стихир храма) поются на все двенадцатые праздники; их попразднства и отдания, случившиеся в воскресенье; в воскресенье, совпавшее с празднством Рождества Христова, называемое Неделей святых отец; Недели (воскресенья) апостола Фомы, жен-мироносиц и святых отцов Первого Вселенского Собора (325 г.) - 7-я Неделя по Пасхе. Далее идут ектении о нуждах молящихся с пением хором "Господи, помилуй". На всенощном бдении, когда бывает Л., совершается благословение хлебов, пшеницы, вина и елея. Чин совершается на середине храма, у столика с пятью хлебами, пшеницей, вином и елеем, которые приносятся сюда перед пением стихир на стиховне.

ЛИТУРГИКА - наука о богослужении христианской Церкви. Наименование свое эта наука получила от одной из церковных служб - Литургии. Такое сближение понятий, неравных по объему, объясняется как из этимологии слова литургия (*греч.* "общественное дело"), так и из исторического словоупотребления, в котором тем же словом обозначается и вся совокупность богослужебных действий, обрядов и форм, то есть все богослужение и отдельные формы его. В собственном и ближайшем смысле Литургией называется церковная служба, на которой совершается Таинство Евхаристии. Но Евхаристия - это средоточие всего христианского богослужения, то есть Богослужение по преимуществу. Отсюда Л. - это наука о богослужении вообще, как деле общественном, церковном и о формах его. Задача православной Л. состоит в том, чтобы представить Богослужение Православной Церкви в том виде и смысле, как его совершает и понимает Православная Церковь.

Л. по своему предмету принадлежит к области практического богословия, которое разрабатывает вообще всю практическую деятельность как Церкви, так и отдельных ее членов, причем в этой деятельности духовенство, по своему положению в церковной общине, принимает если не исключительное, то преимущественное участие. Но эта деятельность может быть представлена и как собрание и приведение отдельных лиц в церковную общину, и как духовное водительство и споспешествование церковной жизни в общине, выявляемое в определенной и связанной форме церковного богослужения или в более свободной форме церковного собеседования, как попечение о душе каждого члена прихода. Эта практическая деятельность определяется и охраняется всей церковной организацией, где каждый член Церкви должен действовать на своем месте и содействовать успешному достижению цели христианской жизни - стяжания Духа Святого. Отсюда развивается целый ряд практических богословских наук, из которых первая имеет дело с религиозным воспитанием - пастырская педагогика, вторая - с богослужением - Л., с ее сущностью и формами, третья - с сущностью и формами проповеди - гомилетика, четвертая - с частным руководством верующих ко спасению - пастырское богословие и, наконец, пятая - с устройством Церкви и церковной жизни - каноническое право.

Л. находится в теснейшей связи с областью теоретического богословия, раскрывающего вероучение Православной Церкви, ибо христианское богослужение всецело основывается на вере и являет собой внешнюю сторону религии, наглядное изображение ее догматов, нравственных истин и священных воспоминаний. Таким образом, христианское вероучение и нравственность - это корень и содержание богослужения. Отсюда и Л. находится в ближайшем отношении к догматическому и нравственному богословию.

Л. обычно разделяется на две части: общую и частную. Богослужение может рассматриваться с двух сторон: как учреждение церковное (институт) и как собственно церковная деятельность (практика). Когда богослужение рассматривается как учреждение, тогда Л. охватывает: 1) основные положения, согласно которым оно существует, а именно: а) общее понятие о богослужении и частное о богослужении христианском; б) фактическое происхождение

новозаветного богослужения, как установления Божественного; это положение допускает различие существования богослужения ветхозаветного, установления самого новозаветного богослужения и наконец - исторического образования последнего; в) цель, для которой и по которой существует христианское богослужение, и г) содержание его, как оправдание. 2) Общие литургические формы, в которых и чрез которые оно раскрывается, а именно: а) составные части богослужения; б) священнодействия, употребляемые при нем; в) лица, совершающие богослужение; г) принадлежности, необходимые для совершения богослужения. Когда богослужение рассматривается как деятельность Православной Церкви, тогда Л. должна представить сам образ его совершения, согласно с признаваемым и указываемым ею самою различием в нем родов и видов. Таким образом Л. делится на две части, которые по основному содержанию своему называются общей и частной. Главными источниками, из которых Л. берет свое содержание, служат: а) Священное Писание, которое представляет нам первоначальное установление христианского богослужения и первое появление его в христианском обществе, б) Писания отцов и учителей Церкви, а также других современных им нехристианских писателей древности. Отсюда заимствуется ряд свидетельств о постепенном развитии богослужения и о понимании его смысла и значения в первохристианские времена, в) Правила святых апостолов, святых отцов Вселенских и Поместных Соборов, входящие в состав так называемой Книги правил. В них заключено законодательство Церкви как относительно разных сторон церковной жизни и деятельности вообще, так и относительно предмета богослужения в частности, г) Богослужебные книги, в которых Церковь в разные времена заключала порядок (чинопоследование) богослужения и определила образ и смысл его совершения, д) Общая церковная практика, в которой сохранилось многое из того, что не сделалось достоянием письменности, но, войдя в устное Предание Церкви, служит часто единственным средством истолкования смысла и значения тех или иных форм богослужения.

Важнейшие вспомогательные науки для Л. суть: церковная археология и история. Первая имеет дело вообще с бытовой жизнью общества и Церкви, как выражением жизни духовной во всей ее

совокупности и изображением ее по сохранившимся памятникам как письменным, так и, особенно, монументальным. Для Л. имеет значение как общая, так и, особенно, древнееврейская и христианская церковная археология: первая - из-за тесной связи богослужебной жизни древнего Израиля с бытовой пользуется данными второй для определения как происхождения, так и значения многих богослужебных форм Православной Церкви. Что касается истории собственно церковной, то она обнимает все стороны церковной жизни христианской общины, в том числе и богослужебную, и с этой стороны оказывает важную помощь Л.

ЛИЦ - небольшой напев, свойственный одному или нескольким гласам знаменного распева и выраженный в нотописании условно и сокращенно. Это короткий мелодический период, своим построением характеризующий или известный глас, или же общий строй целого песнопения Певец, встречая в знаменном изложении Л., присущее одному из гласов, ясно видит выделения гласовой мелодии как в напеве, так и в нотации; видит особенность данного гласа; встречая же Л., употребительное во многих гласах, певец видит сближение гласовых мелодий, сродство гласов, даже временные уклонения, как бы модуляции из одного гласа в другой.

Графически Л. состоит из знамен обыкновенных в соединении с так называемыми переменными знаменами, то есть такими, которые без перемены своего начертания изменяют свое певческое значение, смотря по гласу или по месту своему в мелодии. Такие переменные знамена называются кулизма большая, кулизма средняя и др. В сочетании с другими знаменами кулизма, например, и составляет Л. Для изучения Л. существовали особые сборники их, которые назывались сборниками кокиз, или кокизниками.

Л НО АВРААМОВО - иносказательное, образное выражение современников Иисуса Христа для обозначения места, в котором души праведников по отшествии из мира сего наслаждаются покоем и блаженством. "Если ты не хочешь шутить, или ребячески обманывать себя, - писал блаженный Августин Винценцию Виктору, который понимал это выражение в буквальном смысле, - то понимай под Л. А. место отдаленного и сокровенного покоя, где находится Авраам". В иудейской традиции выражение "быть на Л. А". означало блаженствовать после смерти. Спаситель употребил тот же образ в

притче о богаче и Лазаре (Лк. 16, 22-23). В памятниках древнего христианского искусства состояние блаженства души праведников после кончины часто изображалось непосредственно в виде человеческих фигур, сидящих на лоне патриарха Авраама.

&6363;

М

МАНД РЛА (*итал.* *mandorla* - миндалина) - в христианской иконографии миндалевидное сияние, среди которого изображали Христа и Богоматерь, когда хотели представить их во славе.

МОНТИЯ (ПАЛИИ) - 109, 142.

МЕЖДОЧАСИЕ - краткое церковное богослужение, положенное после третьего и шестого часов.

М Ч -14.

МИРОПОМОЗАНИЯ ТОИНСТВО - 227-233.

МИРО СВЯТ Е - 47, 485-487.

МИРЯНЕ - 23, 24, 37.

МИТРА - 141-142.

МОЛ БЕН - особое богослужение, при котором верующие просят Господа и святых Его о ниспослании милости или благодарят Бога за получение благодеяний. Некоторые молебны принадлежат к общественному богослужению и совершаются в храмовые праздники или в особо установленное время, обычно они соединяются с чином малого освящения воды. Другие совершаются по просьбе отдельных лиц. Иногда к М. прибавляется пение Акафиста Спасителю, Богородице или святым. См. с. 383-429.

МОЛИТВЕННОЕ ПРОВОЛО состоит из утренних и вечерних молитв, которые совершаются ежедневно. Этот ритм необходим, ибо в противном случае душа легко выпадает из молитвенной жизни, как бы просыпаясь лишь от случая к случаю. В молитве же, как и по всяком большом и трудном деле, одного "вдохновения", "настроения" и импровизации недостаточно.

Чтение молитв связует человека с их творцами: псалмопевцами и подвижниками. Это помогает обрести духовный настрой, родственник их сердечному горению. В том, чтобы молиться чужими словами, пример нам - Сам Господь Иисус Христос. Его

молитвенные возгласы во время Крестных страданий - строки из псалмов (Пс. 21, 2; 30, 6). Существует три основных М. П.:

1) полное М. П., рассчитанное на монахов и духовно опытных мирян, которое напечатано в "Православном молитвослове";

2) краткое М. П., рассчитанное на всех верующих; утром: "Царю Небесный", Трисвятое, "Отче наш", "Богородице Дево", "От сна восстав", "Помилуй мя, Боже", "Верую", "Боже, очисти", "К Тебе, Владыко", "Святый Ангеле", "Пресвятая Владычице", призывание святых, молитва за живых и усопших; вечером: "Царю Небесный", Трисвятое, "Отче наш", "Помилуй нас, Господи", "Боже вечный", "Благого Царя", "Ангеле Христов", от "Взбранной Воеводе" до "Достойно есть"; эти молитвы содержатся в любом молитвослове;

3) краткое М. П. преподобного Серафима Саровского: три раза "Отче наш", три раза "Богородице Дево" и один раз "Верую" - для тех дней и обстоятельств, когда человек находится в крайнем утомлении или весьма ограничен во времени. Совсем опускать М. П. нельзя. Даже если М. П. читается без должного внимания, слова молитв, проникая в душу, оказывают свое очищающее воздействие.

Основные молитвы следует знать наизусть, чтобы они глубже проникли в сердце и чтобы их можно было повторять в любых обстоятельствах. Желательно перевести текст молитв для себя с церковнославянского языка на русский, чтобы понимать значение каждого слова и ни одно слово не произносить бессмысленно или без точного осмысления. "Потрудись, - советует преподобный Никодим Святогорец, - не в молитвенный час, а в другое свободное время - обдумать и прочувствовать положенные молитвы. Сделав это, ты и во время молитвословия не встретишь никакого труда воспроизвести в себе содержание читаемой молитвы" ("Невидимая брань", с. 198). Очень важно, чтобы приступающий к молитвословию изгнал из сердца обиды, раздражение, горечь. Святой Тихон Задонский поучает: "Прежде молитв требуется ни на кого не гневаться, не злобиться, но всякую обиду оставить, чтобы и самим Бог оставил грехи" ("Плоть и дух". Собр. соч., т. 2, с. 89). Без усилий, направленных на служение людям, на борьбу с грехом, на установление контроля над телом и душевной сферой, молитва не может стать внутренним стержнем жизни.

В условиях современного быта, учитывая загруженность и ускоренные темпы, мирянам нелегко отводить для молитвы определенное время. Пастырь должен помочь своему духовному чаду выработать строгие правила молитвенной дисциплины и настоятельно рекомендовать придерживаться своего М. П.

Утренние молитвы лучше всего читать до начала всякого дела. В крайнем случае их произносят по дороге из дома. Поздно вечером часто бывает трудно сосредоточиться из-за усталости, поэтому учителя молитвы рекомендуют читать вечернее М. П. в свободные минуты до ужина или еще раньше.

Во время молитвы рекомендуется уединиться, возжечь лампаду или свечу и встать перед иконой. В зависимости от характера внутрисемейных взаимоотношений можно рекомендовать чтение М. П. вместе, всей семьей, или каждому члену семьи отдельно. Общая молитва рекомендуется прежде всего в торжественные дни, перед праздничной трапезой и в других подобных случаях. Семейная молитва - это разновидность церковной, общественной (семья - своего рода "домашняя церковь") и поэтому не заменяет молитву индивидуальную, а лишь дополняет ее.

Перед началом молитвословия следует осенить себя крестным знаменiem и совершить несколько поклонов, поясных или земных, и постараться настроиться на внутреннюю беседу с Богом. "Постой молча, дондеже утишатся чувства, поставь себя в присутствие Божие до сознания и чувства Его с благоговейным страхом и восставь в сердце живую веру, что Бог слышит и видит тебя", - говорится в начале Молитвослова.

Многим людям помогает сосредоточиться произнесение молитв вслух или вполголоса. Если во время чтения правила прорывается молитва своими словами, то, как говорит преподобный Никодим, "не попуская сему случаю пройти мимолетно, но остановись на нем" ("Невидимая брань", с. 200). Эту же мысль мы находим и у епископа Феофана: "Когда найдет сильное молитвенное чувство и разбивает чтение молитв, оставляй это чтение и давай простор этому чувству" (Письма к разным лицам, с. 289). Молитва - это, в первую очередь, духовный труд, потому не следует ожидать от нее немедленной "духовной улады". "Не ищи в молитве наслаждений, - пишет епископ Игнатий Брянчанинов, - они отнюдь не свойственны

грешнику. Желание грешника ощутить наслаждение есть уже самообольщение... Не ищи преждевременно высоких духовных состояний и молитвенных восторгов" (О молитве). Поиски постоянного духовного наслаждения есть скрытый вид эгоизма и стремления к духовному комфорту. Трудность молитвы - нередко признак ее подлинной действенности.

Молитва за других людей - неотъемлемая часть молитвословия. Предстояние Богу не отдаляет человека от ближних, но связывает его с ними еще более тесными узами. Об этом очень хорошо писал поэт А. К. Толстой: "Просить с верой у Бога, чтобы Он отстранил несчастье от любимого человека, - не есть бесплодное дело, как уверяют некоторые философы, признающие в молитве только способ поклоняться Богу, сообщаться с Ним и чувствовать Его присутствие. Прежде всего молитва производит прямое и сильное действие на душу человека, о котором ты молишься, так как, чем более вы приближаетесь к Богу, тем более вы становитесь независимыми от вашего тела, и потому душа ваша менее стеснена пространством и материей, которые отделяют ее от той души, за которую она молится. Я почти что убежден, что два человека, которые молились в одно время с одинаковой силой веры друг за друга, могли бы сообщаться между собой без всякой помощи материальной, вопреки отдалению... Как можем мы знать, до какой степени predetermined заранее события в жизни любимого человека? И если бы они были предоставлены всяким влияниям, какое влияние может быть сильнее, чем влияние души, приближающейся к Богу с горячим желанием, чтобы все обстоятельства содействовали счастьем друга" (Собр. соч., т. 4, с. 40).

Не следует ограничиваться только молитвой за близких и дорогих нам людей. Молитва за тех, кто причинил нам огорчение, вносит в душу мир, оказывает воздействие на этих людей и делает нашу молитву жертвенной.

Хорошо окончить молитвословие благодарением Богу за дарованное общение и сокрушением о своей невнимательности. "Не тотчас кидайся на обыденные дела, - учит преподобный Никодим, - и никогда не думай, что, совершив свое молитвенное правило, ты все окончил по отношению к Богу" ("Невидимая брань", с. 200). Приступая к делам, надо прежде подумать о том, что предстоит

говорить, делать, видеть в течение дня и испросить у Бога благословения и сил для следования Его воле. В гуще трудового дня надо творить краткую молитву, которая поможет и в повседневных делах находить Господа.

МОНАШЕСТВО - 343-350.

МЩИ СВЯТЫХ - 34, 39, 40, 42, 44.

МУЧЕНИК (*греч.* слова "мартус", "мартирос", которые по-русски переводятся "мученик", этимологически означают "свидетель" безразлично в какой области свидетельства: исторической, правовой или религиозной. Но в обычном применении, выработанном христианским Преданием, это наименование относится исключительно к тому, кто засвидетельствовал свою веру в Господа Иисуса Христа своею кровью. Это слово встречается уже в Новом Завете (Деян. 22, 20; Откр. 2, 3: 6, 9; 17, 6): мученик - это тот, кто жертвует своей жизнью из верности свидетельству об Иисусе Христе (ср. Деян. 7, 55-60).

Сам Иисус - Мученик Божий в высшем значении и, следовательно, пример, вдохновляющий Его последователей. Своим согласием на принесение Себя в жертву за грехи человеческие Он дает наивысшее свидетельство верности спасительной миссии, вверенной Ему Отцом. Согласно апостолу Иоанну, Иисус Христос не только предвидел Свою смерть, но и добровольно принял ее как совершенное воздаяние хвалы Отцу (Ин. 10, 10), и в час Своего осуждения Он возвестил: "Я на то родился и на то пришел в мир, чтобы свидетельствовать о истине" (Ин. 18, 37: ср. Откр. 1, 5; 3, 14).

Евангелист Лука выделяет в описании Страстей Христовых черты, отныне усвоенные мучениками: укрепление Божией благодатью в час смертельной скорби (22, 43); молчание и терпение среди обвинений и оскорблений (23, 9), невиновность, признанная Пилатом и Иродом (23, 4, 14); забвение собственных страданий (23, 28); милосердие к кающемуся разбойнику (23, 43); молитва Господа о распинателях (23, 34); прощение, даруемое Петру (22, 61).

В Новом Завете в целом, с еще большей глубиной признается в Иисусе Христе страждущий Отрок Божий, возвешенный Исаией. Как Отрок Божий должен был пострадать и умереть для "оправдания многих" (Ис. 53, 11), так и Иисус Христос проходит через смерть, "чтобы дать душу Свою как выкуп за многих" (Мф. 20, 28). Таков

смысл слова "надлежит", несколько раз повторенного Иисусом Христом: спасительный замысел Божий осуществляется через страдания и смерть Его Свидетеля (Мф. 16, 21; 26, 54, 56; Лк. 17, 25; 22, 37; 24, 7; 26, 44). Разве не были все пророки гонимы и убиты (Мф. 5, 12; 23, 30; Деян. 7, 52; 1 Фес. 2, 15; Евр. 11, 36)? Это не может быть случайным совпадением: Иисус усматривает в этом Божие предначертание, получающее свое завершение в Нем Самом (Лк. 9, 51), "потому что не бывает, чтобы пророк погиб вне Иерусалима" (Лк. 13, 33).

В Своих добровольных страданиях и Крестной смерти Иисус становится Искупительной Жертвой, заменяющей все древние жертвоприношения (Евр. 9, 12 сл.). Вот почему Дева Мария, так тесно приобщенная к Страстям Сына Своего, стоя "при Кресте Иисуса" (Ин. 19, 25), впоследствии почитается как Царица и Покровительница христианских мучеников.

Славным мученичеством Иисуса Христа основана Церковь Его. "Когда вознесен буду от земли, - сказал Иисус Христос, - всех привлеку к Себе" (Ин. 12, 32). Уже и иудейская община имела своих мучеников, особенно во времена Маккавеев (2 Мак. 6, 7). В христианской же Церкви мученичество приобретает новый смысл, открытый Самим Иисусом Христом: оно - полнота подражания Христу, совершенное участие в Его свидетельстве и в Его спасительном деле: "Раб не больше господина своего. Если Меня гнали, будут гнать и вас" (Ин. 15, 20). Трем наиболее Ему близким ученикам Иисус Христос возвещает, что они последуют за Ним в Его Страстях (Мк. 10, 39; Ин. 21, 18), и Он открывает всем, что если только семя умрет, оно принесет много плода (Ин. 12, 24). Церковь растет и укрепляется кровью первых мучеников. Мученичеством Стефана, столь напоминающим Страсти Христовы, начинается распространение Церкви (Деян. 8, 4; 11, 19) и готовится обращение Савла (Деян. 22, 20-30).

Откровение Иоанна - поистине книга мучеников, которые вслед за "Свидетелем верным и истинным" (Откр. 3, 14) дали Церкви и миру свидетельство крови. Вся эта книга прославляет их испытания и восхваляет их. "Они омыли одежды свои и убелили одежды свои Кровию Агнца. За это они пребывают ныне перед престолом Бога и служат Ему день и ночь в храме Его, и Сидящий на престоле будет

обитать в них. Они не будут уже ни алкать, ни жаждать, и не будет палить их солнце и никакой зной: ибо Агнец, Который среди престола, будет пасти их и водить их на живые источники вод; и отрет Бог всякую слезу с очей их" (Откр. 7, 14-17).

&b̂b̂b̂;

Н

НАБ ДРЕННИК - 135.

НАЛ Й (АНАЛ Й) - 72.

НАН ДРЕННИК (ЭНКОЛПИ Н, НАП РСНИК) - 115-117.

НАП РСНИК (ЭНКОЛПИ Н, НАН ДРЕННИК) - 115-117.

НАСТОЯ'ТЕЛЬ ХР_оМ_о - священник, назначенный главой приходского причта. Он наблюдает за порядком совершения богослужений, следит, чтобы при богослужении каждый член причта занимал место, соответствующее старшинству по рукоположению, исправно исполнял свои пастырские обязанности, заботился о благоустройении церковного чтения и богослужебного пения.

НАЧ_оЛО Г ДА - 582.

НАЧ ТЧИК - богослов и духовный глава общины древнеправославных христиан (беспоповцев); должен обладать широкими познаниями в области дониконовской литургики, быть очень начитанным в старопечатных богослужебных и святоотеческих книгах, полемических сочинениях представителей этого течения.

&b̂b̂b̂;

О

ОБИХ Д ЦЕРК ВНОГО П НИЯ - сборник всего круга повседневного богослужебного пения Православной Церкви. Содержит основные песнопения знаменного, греческого и киевского распевов.

Издавался в двух видах: 1) Пространный О. Ц. П., содержащий в себе мелодии таких священных песнопений, которые почти ежедневно употребляются при богослужении. В начале его помещены песнопения вечернего богослужения, затем утрени и Литургии. Прибавлены также песнопения из Триодей постной и цветной, последование погребения, панихиды. О. Ц. П. был первой нотной книгой, напечатанной в Москве (1772 г.); 2) Сокращенный О. Ц. П.

издан в 1778 году по рукописи епископа Тверского Гавриила. Сокращенный О. Ц. П. был составлен по местным нуждам Новгородской епархии, именно для домашнего обучения церковному пению и применен был к местным обычаям в пении. Содержит наиболее часто употребляемые песнопения. Гласовые мелодии в нем близки к старым церковным распевам, некоторые местами сокращены, другие претерпели изменение. С 1814 года. Сокращенный О. Ц. П. стал основным руководством при обучении церковному пению в духовных семинариях и снабжен нотной азбукой в цефавтном ключе: издавался в таком виде до 1887 года, когда был заменен "Учебным Обиходом нотного пения", более приспособленным для обучения.

БРАЗЫ - 9-12, 14-17.

ОБРЯДЫ И ТѢИНСТВА - 197-199.

ОГЛАШЕННЫЕ - 23.

ОДЖДЫЖРТВЕННИКА - 15.

ОДЖДЫПРЕСТАЛА - 15.

КНА - 74, 75.

ОКТИХ, осмогласник, др. рус. - октай, - церковно-богослужебная книга, которая содержит службы и последования с изменяемыми молитвословиями и песнопениями для подвижных дней богослужения седмичного круга, распределенные на восемь гласов. Каждое последование содержит для седмичных дней (с понедельника по субботу) молитвословия и песнопения вечерни, повечерия, утрени и Литургии, а для недель, кроме того, малой вечерни и полунощницы. Семь таких служб, иначе воследований, которые принадлежат семи дням седмицы и поются в продолжении седмицы одним напевом (слав. - "глас"), в О. называются "гласом". Гласов в нем восемь - на восемь седмиц. Отсюда он получил название "осмогласник", "октоих" (*греч.* "окто" - восемь, "икос" глас). Все последования восьми гласов печатаются большей частью в двух частях: по четыре гласа в каждой части. К той и другой части присоединяется Канон молебный Пресвятой Богородице, написанный Лукой Ласкарем, который поется и на молебне об избавлении от всякой скорби и печали, и на утрени в праздники великих святых. В обеих частях О. печатаются указания о совершении общественных богослужений, что составляет также содержание 1-й, 2-й, 3-й, 4-й, 5-й

и 7-й глав Типикона. Перед последованием субботы первого гласа помещается глава о том, как совершается последование об усопших, что является содержанием 14-й главы Типикона, при этом печатаются и самые молитвословия панихиды.

Пение О. в седмичные дни начинается с понедельника после Недели Всех святых и оканчивается перед субботой Недели мясопустной. По воскресеньям же оно начинается с воскресного дня, который следует за Неделями Всех святых и продолжается до пятой Недели Великого поста включительно. Пение всех восьми седмиц и недель (воскресений) называется в Уставе столпом. Таких столпов в году шесть. Все они начинаются в определенное время. Столпы гласов в разные годы начинаются не в одни числа. Когда начинается каждый столп О. в определенном году, указано в Пасхалии зрячей. В ней при ключевой букве показано, в какое число месяца в данном году начнется каждый столп О. При этом следует помнить, что столпы О. ведут счет с Недели Всех святых, а поэтому до Недели Всех святых нужно искать столпы гласов под ключевой буквой, которая относится к предыдущему году.

Не поется О. по седмичным дням, начиная с мясопустной субботы, а по воскресным дням, начиная с Недели ваий до Недели Всех святых. Есть и другие дни, в которые оставляется пение О. Это бывает в двенадесятые праздники Господни, приходящиеся как на седмичные, так и на воскресные дни, в Богородичные двенадесятые праздники и в предпразднства всех вообще двенадесятых праздников, случающихся в седмичные дни, но не в воскресные.

ОКТ ИХ Н ТНОГО П НИЯ - певческая богослужебная книга, которая обычно содержит: "Господи, возвах", стихиры воскресные с их Богородичными, Богородичны дневные, степенны, блаженны, подобны и самогласную стихиру. В конце приложены воскресные утренние или евангельские стихиры. Мелодии песнопений написаны знаменным - обыкновенным и малым - и киевским распевами.

ОМОФ Р (БОЛЬШ Й И МОЛЫЙ) - 116, 137-139.

ОРОРЬ - 124, 125.

ОРОРЬ ДВОЙН Й - 137.

РДЕНСКИЕ ЗНОКИ - 14.

ОР Л - 38, 42.

ОСМОГЛАСИЕ - музыкальная система из 8 ладов (гласов), лежащая в основе старинных песнопений Православной Церкви. Осмогласные мелодии построены в несимметричном ритме (без деления на равные такты) и следуют в своей структуре словесному тексту. Свод осмогласных песнопений, расположенных по гласам, содержится в Октоихе. Установление системы гласов на Западе приписывается папе святому Григорию Великому, на Востоке святому Иоанну Дамаскину. По словам жизнеописателя диакона Иоанна (IX в.), святому Григорию собрал напевы, возникшие веками в Церкви, удалил менее ценные, а остальные исправил и восполнил недостающие; из полученного таким образом материала он составил новый Антифонарий. На основании этого известия нынешний Антифонарий Римской Церкви и принятая там система гласов называются Григорианскими. Еще более позднее предание приписывает упорядочение церковных напевов на Востоке святому Иоанну Дамаскину: именем его и учителя его Космы надписывается музыкальный трактат с заглавием "Святоградец". Упорядочение церковных напевов должно было начаться гораздо ранее и святого Григория Великого, и святого Иоанна Дамаскина. Предание связывает начало этого упорядочения на Западе с именем святого Амвросия. Святому Григорию Великому приписывается только прибавление к существовавшим до него четырем амвросианским гласам, в основу которых легли древнегреческие лады: дорийский, фригийский, лидийский и миксолидийский; новые четыре напева, сродные с теми, "побочные гласы", а именно: иподорийский, начинающийся с "ля" и имеющий доминанту на 6-й ступени, ипофригийский, начинающийся с "си" с доминантой на 7-й ступени, иполидийский с "фа" с доминантой на 6-й ступени, ипомиксолидийский с "ре" с доминантой на 7-й ступени. Так получилось 8 гласов (впоследствии прибавлен 9-й, представляющий смесь 1-го и 8-го). Столько же гласов и с таким же музыкальным характером установил, по преданию, и Иоанн Дамаскин в Восточной Церкви, только счет гласов здесь другой: сначала идут все прямые гласы, а потом их побочные (греч. "плагиос"), тогда как на Западе за каждым прямым следует его побочный:

греческие ѿ ѿ г д пла пл.ѿ "бари'с"* пл.д -

славянские 1 2 3 4 5 6 7 8 -

латинские 1 3 5 7 2 4 6 8 9

Таким образом, напевы двух Церквей гораздо ближе друг к другу, чем богослужебные чины. Отличает их еще употребление органов на Западе, но они появились там довольно поздно и еще в IX-XII веках встречали противников, в числе которых был святой Фома Аквинат.

ОСНОВѢНІЕ - 587.

ОСНОВѢНІЕ ПАСХѢЛІИ - 583.

&6363;

П

ПѢЛІЙ (МѢНТІЯ) - 109.

ПѢЛИЦА - 136

ПАНАГИ'Я (*греч.* - *всесвятая*) - молитвенное наименование Богоматери. Этим же словом называют просфору, из которой на Литургии была изъята частица в честь Пресвятой Богородицы. Эта просфора является поэтому наиболее священной после той, из которой изъят Агнец и которая, как самая священная, вкушается в храме до принятия пищи (антидор). П. вкушается братией за монастырской трапезой после принятия пищи. Вкушению П. предшествует специальный чин возношения П. Сущность этого чина заключается в том, что из храма, по окончании Литургии, всю братией износится со священными песнопениями Богородичная просфора. Ее вносят в монастырскую трапезную, где полагают на особом блюде. По окончании трапезы с молитвами Пресвятой Богородице и прославлением Пресвятой Троицы просфору возвышают (поднимают) пред иконами и вкушают частицы от нее. Смысл чина - живо представить присутствие за трапезой Самого Бога и Его Пресвятой Матери. На такое знаменование чина указывает и предание о возникновении его, помещенное в Псалтири следованной (л. 136). По святому Симеону Солунскому, "часть хлеба мы каждодневно приносим Сущему в Троице Единому Богу нашему о имени Богородицы, потому что посредством Ее Божественного рождения мы познали Святую Троицу и потому что Она родила нам Хлеб Животный" (О божественной молитве, гл. 322, 324). Ближайшая цель чина - настолько тесно соединить трапезу с только что

окончившейся Литургией, чтобы та и другая явились одним богослужением и первая сообщила свою благодать второй. Благодаря чину о П. монастырский обед превращается в богослужение типа изобразительных и повечерия с кондаком и задостойником вместо канона (а на Пасху и с целою песнью канона).

ЧИ́Н О ПАНАГИ́И совершается, как указывает надписание его, только в монастырях во все дни (а не только в воскресные, хотя он и помещен в главе о воскресной службе), его можно разделить на части: 1) благословение трапезы: 2) возвышение П.: 3). благодарение за трапезу. Об этом чине, кроме Следованной Псалтири, упоминается еще в Типиконе в гл. 35 "О ястии и питии", там даются некоторые дополнения. См. с. 113-115.

ПАНИКАДИ́ЛО (ПАНИКАНДИ́ЛО) - 15, 74, 75, 77.

ПАНИХИ́ДА - 446-454, 478-483.

ПоПЕРТЬ - 78.

ПАРАЕККЛИСИО́РХ - "кандиловозжигатель", церковнослужитель, который, согласно Уставу, испрашивает благословение настоятеля на начало богослужения, звонит в колокола, возжигает свечи, подает возжженное кадило священнослужителю, выносит подсвечник при входах с кадилом и Евангелием и в других случаях.

ПАРАМОНО́РЬ - букв. приставник, привратник (в просторечии "пономарь"), церковнослужитель, оберегающий имущество храма. В древней Церкви его обязанностью было неотлучное пребывание при священных местах, например, в Вифлеемской пещере, где родился Спаситель, на Голгофе, как для охраны их от святотатства, так и для оказания различных услуг паломникам. Он наблюдал за имуществом храма, возжигал светильники перед богослужением и гасил их по окончании его. Со временем к обязанности П. было отнесено чтение и пение за богослужением, принесении в алтарь просфор, вина, воды, ладана, приготовление и подача священнослужителям кадила и теплоты, призывание верующих к богослужению колокольным звоном и, наконец, уборка храма и алтаря.

ПАРИМИ́ЙНИК - книга, содержащая паримии. В Древней Руси П. составлялись для богослужения, но употреблялись и в домашнем чтении, поэтому иногда в П. встречаются различные приписки переписчиков. В П. 1348 года на 24 июля помещены два чтения о

Борисе и Глебе. Большинство рукописей П. русского перевода восходят к XII веку. Известен древний болгарский перевод XII века, так называемый "Тригорович паримийник".

ПАРИМИ'Я (*греч.* - притча, иносказание) - избранное чтение из Священного Писания Ветхого, иногда Нового Завета, которое содержит пророчество о воспоминаемом праздничном событии или прославляемом лице. Например, в навечерие Рождества Христова среди П. читается пророчество из книги пророка Исаии (7, 10-16; 8, 1-4, 8-10) о рождении от Девы Еммануила, то есть Богочеловека, из книги пророка Михея - о рождении Христа в Вифлееме. На праздники Богородичные в одной из П. говорится о лестнице (Быт. 28, 10-17), виденной Иаковом, прообразовавшей собою Божию Матерь, соединившую небо и землю и вместившую в себя Невместимого небесами, Господа Иисуса Христа. На день памяти первоверховных апостолов Петра и Павла читаются три П. из Соборного послания святого апостола Петра (1 Пет. 1, 3-9, 13-19; 2, 11-24).

Число читаемых П. неодинаково. На праздничных вечернях обычно читают 3 П., на Благовещение - 5, на вечерне Рождества Христова - 8; после 3-й П. (Мих. 4, 6, 7; 5, 2-4) читаются тропари, оканчивающиеся пением слов "С ними же помилуй нас", после 6-й П. (Дан. 2, 31-36, 44, 45) также поются последние слова тропаря "Жизнодавче, слава Тебе".

На вечерне Богоявления Господня читается 13 П.; после 3-й (Исх. 15, 22-27; 16, 1) хор поет окончание читаемых тропарей "Человеколюбче, слава Тебе" после 6-й П. (4 Цар. 5, 9-14) хор поет окончания тропарей "Токмо на седящая во тьме, слава Тебе".

В Великую Субботу читается 15 П.; после 6-й (Исх. 13, 20-22; 14, 1-32) читается тропарь с припевом "Славно бо прославися". После 15-й П. (Деян. 3, 1-56) читаются тропари с припевом "Господа пойте и превозносите Его вовеки". Во время этого пения царские врата открываются, но при чтении они бывают закрыты.

В каждый седмичный день Великого поста на вечерне читаются по две П.: из книги Бытия и из книги Притчей. На Страстной седмице, в первые три дня также читаются две П. - из книг Исход и Иова.

П. читаются после прокимна. Диакон или иерей возглашает: "Премудрость", чтец произносит, например: "Бытия чтения" и др.

Диакон или иерей возглашает: "Вонмем", и чтец начинает чтение П. по Минее или Триоди.

После прочтения всех П. на великой вечерне, соединенной с Литургией Василия Великого или Иоанна Златоуста, произносится малая ектения. По возгласе "Яко свят еси, Боже наш..." диакон произносит: "И во веки веков". Хор поет: "Аминь" и Трисвятое (в Великую Субботу - "Елицы во Христа крестистесь..."). Далее поется прокимен, чтение Апостола и Евангелия и Литургия совершается по принятому чину.

В сочельники - Рождественский и Крещенский, если они совпадают с субботой или с воскресеньем, великая вечерня совершается отдельно от утрени, и после прочтения всех П. произносится малая ектения. Трисвятое опускается, звучит прокимен, читаются Апостол и Евангелие и, наконец, возглашается сугубая ектения.

На вечерне в Великую Пятницу после П. следуют прокимен, чтение Апостола и Евангелия и сугубая ектения.

ПАРТ СНОЕ П НИЕ (от *лат.* *partes* - части) - вид хорового пения, получивший распространение в русской и украинской церковной музыке XVII-XVIII веков. Отличительный признак П. П. - многоголосие, преимущественно аккордового склада, с разделением хора на группы голосов, без инструментального сопровождения. П. П. сменило одноголосный склад знаменного пения. Оно возникло в самом начале XVII века на Украине. В России развитие П. П. было подготовлено так называемым строчным пением. После воссоединения Украины с Россией (1654) стиль П. П. прочно привился на русской почве и получил официальное признание. С введением П. П. древнерусское крюковое письмо было заменено современной нотацией, а взамен гласов упрочилась мажорно-минорная система. В П. П. широко развился духовный концерт. К началу XVIII века П. П. достигло высокого расцвета в творчестве композиторов В. Титова, Н. Калачникова, Н. Бавыкина, Ф. Редрикова и др., окончательно определились типичные черты П. П.: торжественность, монументальность, многослойное разделение хора на 4, 8, 12 и более голосов; сочетание гармонической полноты звучания с широким развитием мелодико-полифонического начала. Теоретические основы П. П. были разработаны в последней трети

XVII века Н. Липецким. В качестве камерной разновидности П. П. привились псалмы и в особенности канты.

ПЕВ Ц, псалт - церковнослужитель, исполняющий молитвенные песнопения при совершении богослужения. П. упоминается в текстах Литургий апостола Иакова и евангелиста Марка. К IV веку утвердилось поставление специальных П. в храмах. Они должны были вести строго благочестивую жизнь. Главной их обязанностью было предначинать пение и управлять им, что в настоящее время входит в обязанности регента. Перед началом пения П. восходили на амвон, куда не имеют права входить лица, не посвященные в клир (правило 15-е Лаодикийского Собора, правило 33-е VI Вселенского Собора). Собрание П. называется лик, хор, клирос. В древней Церкви было два лика: правый и левый.

П ВЧИЙ ДЬЯК - в России певец в церковном хоре патриарха, митрополита, архиерея или в придворном хоре русских царей. "Патриаршие певчие дьяки" после упразднения патриаршества (1721) были переименованы в "синодальных певчих", хор "Государевых певчих дьяков", формировавшийся из мирян, был преобразован Петром I в придворный хор и переведен из Москвы в Петербург (позднее - Придворная певческая капелла).

ПЕЛЕН_о (ПОКР В) - 42, 48

П РСТ - мера длины, упоминаемая в Священном Писании (Иер. 52, 21), равная дюйму, то есть 2, 51 см.

П СНЬ БОГОР ДИЦЫ, "ЧЕСТН ЙШАЯ" - песнопение на утрени, между 8-й и 9-й песнями, девятая песнь Священного Писания составлена из песен Пресвятой Богородицы и праведного Захарии (Лк. 1, 46-55; 68-79). Представляет собой величайшее и святейшее произведение православной гимнографии. Устав назначил этой песне особо благоговейное исполнение. Тогда как другие песни Священного Писания служат припевами к ирмосам и тропарям канона, П. Б. занимает совершенно самостоятельное положение по отношению к последним и вообще в каноне; П. Б. имеет свой припев, одинаковый для всех ее 6 стихов: "Честнейшую Херувим и славнейшую без сравнения Серафим..." В нем Пресвятая Дева исповедуется истинной Богородицей и великим дерзновением веры поставляется выше высочайших чинов ангельских. По преданию (у Никифора Каллиста, XIV в.), Дева Мария, явившись составителю

песни (св. Косме), с веселым лицом сказала: "Приятны Мне песни твои, но эта приятнее всех других; приятны Мне те, которые поют духовные песни, но никогда Я столь близко не бываю к ним, как когда поют они эту новую песнь твою". Способные к тайнознанию неоднократно видели потом Богоматерь, благословляющую эту песнь. О напеве для Песни Богородицы в настоящем месте Типикона сказано только: "поюще велегласно". Но в Уставе на 1 сентября, отличающемся вообще подробностью, т. к. это первый день церковного года, указан и глас для этой песни - 6-й. Что это указание имеет общее значение для всех дней, видно из гласов канона для 1 сентября: 1-й, 4-й и 8-й, и разумеется в его канонном напеве. Это и естественно, потому что припев к песни составляет ирмос из канона 6-го гласа ("К тебе утреннюю"). Музыкальная традиция показывает, однако, что это не обычный канонный напев 6-го гласа, а особенный - "самогласный".

П. Б. выделяется из ряда других особым возгласом диакона пред ней, приглашающим к прославлению Богоматери: "Богородицу и Матерь Света песнями возвеличим", чем отмечается необходимость особой внимательности к песни. В возгласе Пресвятая Богородица именуется Матерью Света в соответствии с предстоящим скоро прославлением Бога, "показавшего нам свет". Возглас произносится "по каждении святой трапезы", обычно по выходе из алтаря пред иконою Богоматери.

При пении "Величит душа Моя Господа" Устав предписывает поклоны, призывая и этим выразить свое богопочтение ввиду близкого окончания службы, ее праздничных песен, но ввиду запрещения в воскресные дни коленопреклонения - только малые: "Творим же и поклоны малые" (разумеется, на каждом стихе). Этим не исключаются такие же и в других местах службы, но только не считаются там столь необходимыми, как здесь, или вообще - почему-то не указывается (может быть по недосмотру). С большей подробностью они указываются в чине будничной службы, и этими указаниями можно руководствоваться для воскресной и праздничной служб, заменяя земные поклоны малыми.

Каждение, являясь усилением молитвы и способствуя поднятию молитвенного настроения, сопровождает важнейшие части богослужения и на протяжении всего бдения оно совершается 4 раза.

Каждение на "Честнейшую" - последнее. Оно совершается одним диаконом или иереем (если диакон не служит). Отсюда двойственность в Типиконе; по окончании 8-й песни, "покадив святую трапезу, возглашает диакон: "Богородицу и Матерь Света..." иерей же или диакон кадит святой алтарь и всю церковь, и всю братию". По 9-й песни, возвратясь и отдав кадило, глаголет ектению и возглас от священника. На будничной службе, когда диакон не участвует в служении, каждение это указывается совершать священнику (9 гл. Типикона).

В 20-й главе Типикона указано, в какие дни поется "Честнейшуя" и в какие не поется. В те дни, в которые уставом назначено петь на утрени после 8-й песни особые припевы, не положено петь "Честнейшую".

П СНЬ СВЯЩ ННОГО ПИСѦНІЯ - образец для песни канона, взятый из книг Ветхого и Нового Заветов. Первая песнь, воспетая Мариамью, сестрою Моисея, после перехода евреев через Красное море: "Поим Господеви: славно бо прославися" (Исх. 15, 1-19); вторая - Моисея, воспетая во время шествия по пустыне: "Вонми небо, и возглаголю" (Втор. 32, 1-44); третья - Анны, матери пророка Самуила: "Утвердися сердце мое во Господе" (1 Пар. 11); четвертая - пророка Аввакума: "Господи, услышах слух Твой и убояхся" (Авв. 3, 2-19); пятая - пророка Исаии: "От нощи утренюет дух мой к Тебе, Боже" (Ис. 26, 9-20); шестая - пророка Ионы: "Возопих в скорби моей к Господу Богу" (Иона 2, 1-7); седьмая - трех отроков: "Благословен еси Господи, Боже отец наших" (Дан. 3, 26-56); восьмая - тех же отроков: "Благословите вся дела Господня Господа" (Дан. 3, 57-72); девятая - Богоматери: "Величит душа Моя Господа" (Лк. 1, 46-55) и Захарии: "Благословен Господь, Бог Израилев" (Лк. 1, 68-79). Стихи этих песней положено петь на утрени пред канонам. Они составляют собою припевы к тропарям канонов. Стихи песней и называются припевами. Слова первой песни Священного Писания, переставленные в различном порядке, то есть "Господеви поим" и "Поим Господеви", служат в богослужбных книгах для обозначения различия, соответственно, непраздничного и праздничного стихословия песней Священного Писания.

П СНЬ СИМЕ НА БОГОПРИИМЦА, "НЫНЕ ОТПУЩЕШИ" - молитва святого Симеона Богоприимца, взятая непосредственно из

Евангелия от Луки (2, 29-32), завершающая вечернее богослужение. Дав ряд псалмов: специально вечерних (103 и 140 с дальнейшими), рядовых (1-я кафизма) и специально праздничных (стихи 92-го псалма), присоединив к псалмам христианские гимны, приспособленные и к вечернему времени ("Свете тихий", "Сподоби, Господи"), и к празднику (стихиры), вечерня, однако, не исчерпала бы певческого материала, если бы не прибавила ко всему этому еще чего-либо из круга так называемых библейских песней, которые на утрени под видом канона занимают столь видное место. Этот недостаток вечерня и восполняет молитвою "Ныне отпускаеши". Полная благодарности и спокойствия пред лицом смерти, происходящих от постоянной мысли не о себе, а о мире и народе, их просвещении и спасении, эта молитва Симеона подходит к вечеру, напоминающему нам о закате нашей жизни (подобно "Свете тихий", она называет Спасителя светом). Несмотря на высокопоэтический характер этой молитвы-песни, Устав назначает ее читать, а не петь (как исполнил ее, вероятно, и сам праведный Симеон: "благословил Бога и сказал..." (Лк. 2, 28)). Зато ее "глаголет настоятель", тогда как последующее Трисвятое - чтец (на будничной вечерне "Ныне отпускаеши" может читать и чтец). Согласно святому Симеону Солунскому, "один из служащих, как бы Симеон Богоприимец, с благоговением произносит" ее. Песнь Симеона упоминается в числе вечерних песней непосредственно после молитвы, близкой к нашему "Сподоби, Господи", уже Апостольскими постановлениями (VII, 48), а на нынешнем месте вечерни в рассказе Нила Синайского VII века и в Часословах VIII века.

ПЛОТ - 15, 47.

ПОВЕЧРИЕ - богослужение дневного круга, совершаемое в дни, установленные Типиконом. Различаются великое и малое П. Великое П. состоит из трех частей и по содержанию напоминает утренью. В первой части П. поется песнопение, прославляющее пришествие в мир Спасителя: "С нами Бог". Вторая часть имеет покаянный характер; третья - хвалебная, соответствует третьей части утрени: читается великое славословие, поется (или читается) канон, а после того поется "велегласно и косно" тропарь: "Господи сил, с нами буди" со стихами из Пс. 150. Великое П. совершается в Великий пост и накануне великих праздников Рождества Христова и

Богоявления. Во все прочие дни совершается малое повечерие, представляющее собой значительное сокращение великого.

ПОДИ' - 118, 120, 121.

ПОДРИ'ЗНИК (СТИХѠРЬ) - 122-124.

ПОДРЯ'СНИК - 106-108.

ПОДСВ ЧНИК - 15, 73, 76, 77.

ПОКАЯ'НИЯ ТѠИНСТВО (И'СПОВЕДЬ) - 233-276.

ПОКР ВЫ (ВОЗДУ'ХИ) - 15, 16, 18, 93-95.

ПОЛИЕЛ Й - составная часть чинопоследования воскресной или праздничной утрени; состоит из торжественного песнопения, составленного из стихов псалмов 134-го и 135-го "Хвалите имя Господне", тропаря или величания, чтения Евангелия и Псалтири.

В древности, когда вслед за кафизмами звучали первые слова этого гимна "Хвалите Имя Господне", в храме зажигались многочисленные светильники (елейные лампы). Поэтому эта часть всенощного бдения называется "многоелейной" или по-гречески - полиелеем.

Отверзаются царские врата, и священник в предшествии диакона, держащего возжженную свечу, кадит престол и весь алтарь, иконостас, хор, молящихся и весь храм. Святой алтарь, а потом и весь храм озаряются светом, благоухает кадильный фимиам. Распахнутые царские врата символизируют отверстый Гроб Господень, откуда воссияло царство вечной жизни. С клиросов воссылается хвала Ангелов и человеков Воскресшему Господу. После чтения Евангелия все присутствующие на богослужении подходят к иконе праздника и прикладываются к ней. В память братской трапезы древних христиан, которая сопровождалась помазанием благовонным маслом, священник начертывает знак Креста на челе каждого подходящего к иконе.

ПОЛИКАДИ'ЛО (ПОЛИКАНДИ'ЛО) - 74, 75, 77.

ПОЛИСТѠВРИЙ - 132.

ПОМАЗКИ' - 100.

ПОП ВКА - характерный мелодический оборот. Этот термин, возникший в русской певческой практике, получил распространение в церковном крюковом пении Московской Руси. П. сохранились и в народном песенном искусстве. П., как и поговорки в народной речи, всего яснее обрисовывают музыкальный склад и вкус древнерусского

песнотворчества. Каждая П. имеет свое особое название, напр.: рафатка полная, долинка средняя, колесо, завертка, накидка и др. В безлинейных нотных рукописях нередко можно найти отдельно приложенное руководство, "како поются попевки и в котором гласе".

П ПРИЩЕ, миля - мера расстояния, упоминаемая в Новом Завете (Мф. 5, 41), составлявшая 8 стадий, 1480 м.

П РУЧИ - 127 - 129.

ПОСЛ ДОВАНИЕ - так называется в богослужебных книгах изложение или указание молитв только одного рода, то есть или изменяемых, или неизменяемых. Одни П. содержат неизменяемые молитвословия, таковы в Служебнике и Часослове П. вечерни и утрени. Другие заключают одни изменяемые молитвословия, таковы П. Триоди, Минеи, Типикона. Само название П. произошло от того, что молитвы и песнопения, которые находятся в П., поются, согласно Уставу, вслед за другими молитвами, которых нет в данном П., но которые находятся в других богослужебных книгах. Исключением служит весьма немного П., в которых неизменяемые молитвы и песнопения соединяются с изменяемыми.

Слово "последование" прилагается и к одной службе, например, "П. утрени", "П. вечерни" (Служебник, Часослов), и к нескольким службам дня. Так, например, говорится: "П. понедельника", "П. недели" (воскресенья), "П. святому", "П. празднику".

В книгах, относящихся к частному богослужению, например, в Требнике, слово П. иногда надписывается над молитвословиями и песнопениями богослужения, которое, по Уставу Церкви, должно следовать за другим богослужением. Так, П. Крещения следует за оглашением, П. обручения должно совершаться после Литургии. Иногда в Требнике слово П. надписывается над изложением молитв и песнопений для богослужения более продолжительного, чем чин.

ПОСЛ ДОВАНИЕ (КНИГА) МОЛ БНЫХ П НИЙ - богослужебная книга, содержащая последования и чины различных молебнов (с водосвятием и без оного). Некоторые из них находятся и в Требнике большом.

П СОХ (Ж ЗЛ) - 15, 104, 105.

П СОХ (ПѠЛКА) - 117.

ПОТИ'Р (ЧѠША) - 18, 85-87, 90-95.

П ЯС-135.

ПРАВИЛА ВЫЧИСЛЕНИЯ И ОПРЕДЕЛЕНИЯ ДНЯ ПРОЗДНОВАНИЯ ПОСХИ - 588-592.

ПРОВИЛЬНИК - точнее, "Правило ко Святому Причащению", содержит "Правило вечернее и утреннее (службы и молитвословия), как готовить себя к принятию Святых Таин Христовых". Молитвословия изложены в книге с повечерия, в порядке, в каком они должны следовать при приготовлении к Таинству Причащения. Это правило помещено также в Псалтири следованной.

ПРОЗДНИКИ - особые, священно-торжественные периоды в духовной и литургической жизни Церкви, служащие выражением светлого, радостного христианского чувства, укорененного в вере в искупительный подвиг Господа нашего Иисуса Христа. Христианские П. несут живое воспоминание о земной жизни Спасителя и Его Пречистой Матери, призывают к благодарению Бога за Божественное Смотрение о спасении человека и побуждают к деятельному упражнению в христианских добродетелях. Древние отцы и учителя Церкви часто высказывают мысль, что посредством христианских П. наглядно изображаются все благодатные дары религии спасения, а их череда представляет основные моменты Священной истории, как бы спроектированные на годовой богослужебный круг. Здесь христианское учение переходит из области эсхатологии в повседневную жизнь, освящая годовой космический цикл природной жизни. Христианские П., повторяясь из года в год, пронзают века и тысячелетия, соединяя Начало нашего века с его предуказанным Завершением.

Происхождение и установление П.

Во всех религиях П. составляют существенный элемент культа: люди, собравшись, обычно в радостном настроении, чувствуют то или иное явление человеческой жизни; некоторыми обрядами, приуроченными к определенному времени, они приносят благодарение божеству и просят о его милости. В Ветхом Завете отличительная черта П. заключается в их связи со Священной историей, ибо они приводят в соприкосновение с Богом, постоянно действующим ради Своего избранного народа.

Лунный кругооборот, которым определялся израильский месяц, естественным образом породил определенные П.: некоторые - на полнолуние или новолуние, о чем сказано в псалме: "трубите в

новомесячие трубою, в определенное время, в день П. нашего; ибо это закон для Израиля" (Пс. 80, 4, 5) (ср. также 1 Цар. 20, 5; 4 Цар. 4, 23; м. 8, 5); в субботу, отмечавшую недельный ритм: "день седьмой - суббота Господу, Богу твоему". Из солнечного кругооборота создан периодически возвращающийся П. Нового года, известный во всех культурах; сначала он был связан с осенним П. Собираания плодов (Исх. 23, 16), позже - с весенней Пасхой (Исх. 12, 2); к этому богослужению восходят некоторые обряды дня Очищения (Лев. 16).

Помимо рамок, определяемых ритмом небесных светил, каждодневная жизнь израильтян, сначала - пастухов, потом - земледельцев, привела к установлению П., которые легко сливались с вышеназванными. В день Пасхи, весеннего пастушеского П. происходило приношение первенцев стада; земледельческий труд привел к возникновению трех крупных ежегодных П.: весной - Опресноков, летом - Жатвы (или Седмиц), осенью - Собираания плодов или Сбора винограда (Исх. 23, 14-17; 34, 18, 22). Второзаконие соединяет Пасху с Опресноками, а П. Собираания плодов дает название П. Кущей (Втор. 16, 1-17). Некоторые обряды теперешних П. понятны только в связи с их пастушеским или земледельческим происхождением. После плена появились некоторые второстепенные П.: Пурим (Есф. 9, 26), Обновление и день Никанора (1 Мак. 4, 52-59; 7, 49; 2 Мак. 10, 5). Различные П. приобретают новый смысл в связи с прошлым, которое они напоминают, с будущим, которое они возвещают, и с настоящим, которое они являют. Израиль славит своего Бога по разным поводам. Творец воспоминается каждую субботу, а Избавитель от египетского рабства - не только в субботний день, но и в П. Пасхи (Втор. 5, 12, 15; 16, 1). П. Кущей напоминает о странствии в пустыне и о времени, когда Израиль был обручен Богу (Лев. 23, 42; ср. Иер. 2, 2); наконец, позднейший иудаизм связал с П. Седмиц (по-гречески получившим название Пятидесятницы) дарование Синайского Закона. Таким образом, земледельческие П. становились празднованием прошлых событий: когда израильтянин молился, посвящая Богу первые плоды, он возносил благодарение как за дары земли, так и за великие деяния прошлого (Втор. 26, 5-10).

Иисус Христос, несомненно, соблюдал иудейские П. Своего времени, но в то же время показывал, что свой полный смысл они получают только от Него Самого и осуществления Его дела, например, в том, что касается П. Кущей (Ин. 7, 37; 8, 12; ср. Мф. 21, 1-10) или Обновления (Ин. 10, 22-38), и особенно Пасхи. Он сознательно запечатлел Новый Завет Своей Пасхальной Жертвой, сказав ученикам Своим: "Вы знаете, что через два дня будет Пасха, и Сын Человеческий предан будет на распятие" (Мф. 26, 2; ср. Ин. 13, 1; 19, 36; 1 Кор. 5, 7). Этой Новой и окончательной Пасхой Христос исполнил также чаяния П. Очищения, ибо Его Кровь открыла путь в истинное святилище (Евр. 10, 19) и к великому торжествующему собранию верных в Небесном Иерусалиме (Евр. 12, 22). Отныне подлинный П. совершается на Небе. С пальмовыми ветвями в руках, как на праздник Кущей (Откр. 7, 9), сонм избранных, искупленных Кровью истинного пасхального Агнца (Откр. 5, 8-14; 7, 10-14), поет вечно новую песнь (Откр. 14, 3) во славу Агнца и Его Отца. П. Пасхи стал вечным Небесным П. Сведя к эсхатологическому единству множественность иудейских П., Небесная Пасха придает отныне новый смысл различным П. Церкви на земле. В отличие от П. иудейских, они являются воспоминанием события, совершившегося раз и навсегда и имеющего вечную ценность.

Установление христианских П.

Начало христианских П. восходит к самой глубокой древности. В евангельской истории мы нигде не находим указания на то, чтобы Иисус Христос дал Своим ученикам какие-либо предписания относительно П. Сам Он пользовался иудейскими П. (особенно субботой и Пасхой) как временами наиболее удобными для проповеди по причине большого стечения народа в эти дни. Но Он не вменил в обязанность Своим ученикам празднование иудейских П. Апостолы и их преемники из иудеев также участвовали в иудейских П. и по примеру своего Учителя с особым рвением проповедовали в эти дни Благуя Весть. Одновременно апостолы снимают с христиан бесполезное и тягостное бремя закона, которое лежало на иудейских П., придавая им лишь религиозно-нравственное значение (1 Кор. 5, 6 и т. д.). Вместо последнего дня седмицы, они устанавливают празднование в первый (после субботы) день (1 Кор.

16, 2) и призывают праздновать Пасху хотя и одновременно с иудеями, но совершением и вкушением Евхаристии (1 Кор. 5, 6). Так, первые христианские П., в первую очередь Пасха, установлены по аналогии с иудейскими, но возникновение их всецело проникнуто духом христианской свободы. Основываясь на этом, Церковь в следующие два века постепенно устанавливает целый ряд П. и богословски раскрывает их смысл, поясняя, что назначение праздника на определенный день происходит не потому, что тот или иной день сам по себе священнее других, но ради знаменательности и спасительности события новозаветной истории, воспоминаемого в нем, ибо любой день, когда совершается трапеза Царства Божия, Евхаристия, есть П. - причастие новой жизни, новому времени...

В IV веке число П. умножается и постепенно меняется сама идея П. Перемена эта связана с перерождением эсхатологического самосознания Церкви. Первоначальная и основная идея П. противопоставляется другой, представляющей каждое действие, каждый спасительный акт исторически, а не только метафизически. Кроме того, одной из причин этого умножения была необходимость для Церкви заменить языческие П. христианскими, которые утолили бы естественную потребность П., первичную в каждом обществе и состоящую в праздновании главных моментов природной жизни. Ясно, что первохристианство не знало этого. Для него конец времени переживался как уже наступивший. Крещение вводило в единый П. - в Вечную Пасху, в день восьмой... П. нет, ибо все стало П., - вот ощущение христиан I-II веков. Теперь же П., естественно, приобретали смысл мистериальный: воспоминания, культового воспроизведения особой сущности данного события и приобщения к ней. Слово "таинство", которое у апостола Павла и в раннем христианстве означает всегда все дело Христово, все спасение, теперь как бы сужается и становится определением отдельных П., священнодействий, обрядов, в которых воспоминается и сообщается верующим сущность отдельных действий Спасителя. "Вот другое дело Христа и другое таинство, - восклицает святой Григорий Богослов в праздник Богоявления, Христос светится, будем сиять и мы с Ним, Христос крещается, спустимся и мы с Ним, дабы подняться с Ним..." (Слово на Богоявление).

Приобретя свою особую сущность, каждый отдельный П., естественно, становится и выражением определенной богословской идеи, П. догматическим. П. обособляются не только как воспоминание отдельных событий жизни Христа, но и как выражение и утверждение отдельных догматов Церкви. Во времена догматических споров П. отражают и закрепляют достигнутые в них результаты. Так, развитие рождественского цикла одной своей стороной связано с необходимостью христианизировать и "воцерковить" даты больших языческих праздников: 25 декабря (Рождение непобедимого Солнца) и 6 января (рождение Эона или Диониса), а другой - с борьбой за Никейское православие, за "единосущие". В этой связи характерна замена каппадокийцами раннего названия П. "эпифания" - явление, новым, более богословским "Феофания" - Богоявление. Рождество - одновременно и П. торжества над тьмой язычества (явления "Солнца Правды") и торжества Никее над арианством, утверждение Божественного достоинства Христа. Содержанием и целью литургической мистерии становится раскрытие и сообщение ее участникам определенной спасительной истины о Боге и Христе. Под влиянием историко-мистериального понимания П., с одной стороны, догматических споров, с другой, этот изначальный П. Богоявления как бы расщепляется - дата 25 декабря становится особым воспоминанием Боговочеловечения, 6 января - Крещения Господня, как Богоявления, то есть первого явления Троицы в мире. И, наконец, третий исторический этап состоит в дальнейшем развитии цикла этих П.: возникновения особых подготовительных недель Праотцев и Святых Отцев, промежуточного П. Обрезания Господня и завершительного - Сретения. Совершенно аналогично развитие Пасхального цикла с его постепенным восполнением специальными историческими воспоминаниями Страстной седмицы, с одной стороны, Вознесения и Сошествия Святого Духа - с другой.

П. стали переживаться как ряд "прорывов" в некое инобытие, как причащение реальности, ничем не связанной с "миром сим". Дата П. стала фактически безразличной, ибо литургическое "днесь" ("Дева днесь Пресущественного раждает") ничем не связано со временем: весь смысл П. в том, чтобы дать нам созерцание этого вечного "днесь", то есть надвременной, идеальной сущности воспроизводимой

"мистерии". Если в пасхальном и рождественском кругах остается еще связь с годом, то есть временем и его ритмом, то в П. более позднего происхождения она практически исчезает. Так, например, установление П. Преображения Господня 6 августа имеет причиной освящение трех храмов на Фаворской горе в этот день. Между тем до выделения в отдельный П. воспоминание Преображения Господня, несомненно, было связано с пасхальным циклом, на что до сих пор указывают тропарь и кондак этого дня: "да егда Тя узрят распинаема..." Показательна история богородичных П. Сначала чествование Божией Матери выражается в форме "дополнительных" праздников: самым первым из них следует признать Собор Пресвятой Богородицы, непосредственно примыкающий к Рождеству Христову (аналогичный воспоминанию Иоанна Предтечи после Крещения). Ему соответствует на Западе *ἡμέρα τῆς Θεοτοκίας* 1 января, отмеченный в некоторых древних литургических памятниках. Все это указывает на первичную связь литургического почитания Божией Матери с рождественским циклом, который, в свою очередь, в своих истоках определен идеей года. Но по мере того, как сама идея П., развиваясь, обособляется и становится независимой от общей структуры литургического года, связь эта ослабевает. В нашем теперешнем цикле богородичных П. лишь дата Благовещения, 25 марта (девять месяцев до Рождества Христова), связывает ее с рождественским циклом. Остальные даты приурочены к освящению Богородичных храмов в Палестине: празднование Успения, 15 августа, восходит к освящению храма в честь Божией Матери между Вифлеемом и Иерусалимом, таково же происхождение дат П. Рождества Богородицы - 8 сентября и Введения во храм - 21 ноября. Вне богородичного цикла, по такому же принципу возникает П. Воздвижения Креста (связанный с освящением храма над Гробом Господним) и Усекновения главы Иоанна Предтечи 29 августа (освящение храма Предтечи в Севастии). В итоге эволюции П. сложился христианский год: некое целое, некий календарь, наполнившийся постепенно обычаями, преданиями, бытовыми особенностями и т. д. Природная, общественная, семейная жизнь оказалась согласованной с ним. Это было миссионерской победой Церкви в деле "воцерковления жизни", соединение народного быта с датами церковных П.

Церковные П. по важности связанных с ними воспоминаний и по торжественности богослужения разделяются на великие, средние и малые.

ПРАЗДНИКИ ВЕЛИКИЕ в богослужебных книгах отмечаются знаком красного креста в круге. Таковы праздники "двунадесятые": Рождество Христово (25 дек.), Богоявление (6 янв.), Сретение Господне (2 февр.), Вход Господень в Иерусалим (последнее воскресенье перед Пасхой), Благовещение Пресвятой Богородицы (25 марта), Вознесение Господне (на сороковой день после Пасхи), Пятидесятница, или Троица (на пятидесятый день после Пасхи, то есть в седьмое воскресенье), Преображение Господне (6 авг.), Успение Пресвятой Богородицы (15 авг.), Рождество Богородицы (8 сент.), Введение во храм Пресвятой Богородицы (21 ноября), Воздвижение Креста Господня (14 сент.). Но в первую очередь сюда принадлежит П. Пасхи, как "праздников праздник", имеющий церковную службу, отличную от всех двунадесятых П.

В церковном праздновании великих П. следует различать дни предпразднства, попразднства, отдания П. и самого П. Днями предпразднства Церковь как бы пророчески предуказывает на день великого П., готовится верующих к достойной встрече его. Поэтому в дни предпразднства, наряду с молитвами и песнопениями, воспоминаемым в этот день святым, Церковь предлагает молитвословия и песнопения в честь наступающего П. Все великие П. имеют по одному дню предпразднства, за исключением Рождества Христова и Богоявления, из которых первый имеет 5 дней, а второй - 4 дня.

Дни попразднств составляют продолжение П. В эти дни, наряду с песнопениями святому, Церковь воспоминает и прославляет иногда участников события, вообще же - событие прошедшего П. Число дней попразднства простирается от одного до восьми дней, в зависимости от большей или меньшей близости одного П. к другому или к дням поста. Последний день попразднства носит название дня отдания П. и отличается от дней попразднства большей торжественностью богослужения, потому что последование этого дня во многом повторяет молитвословие и пение из последования самого П. Предпразднства и попразднства установлены Церковью отчасти по примеру Ветхозаветной Церкви, которая имела приготовление к

своим П. и заключение их (Лев. 13, 35, 36: 1 Мак. 10, 34; Ин. 11, 55), отчасти по примеру Иисуса Христа, повелевшего приготовить Вечерю и заключившего ее пением (Мф. 26, 19, 30). Те и другие установлены в глубокой древности. О древности установления предпразднства свидетельствует вся история всеобщего бдения. Попразднства и отдания были окончательно узаконены при организации богослужения в IV веке и преимущественно при главных П.: Пасхи, Пятидесятницы и Рождества Христова. В последующее время Церковь присоединяет их ко всем великим П.

Богослужение в самый день великого П. посвящается исключительно воспоминаемому событию, что и выражается в изменяемых частях богослужения. Внешняя сторона богослужения в великие П. достигает особой торжественности. Священнослужители облачаются в светлые одежды, и богослужение совершается при полном освещении храма. Пению, как выражению радостного состояния, в день П. отдается предпочтение перед чтением.

Приличнейшим положением тела при молитве в эти дни Церковь считает стояние, и потому на некоторые П. определенно запрещено коленопреклонение. Наконец, подчеркивая радость и торжество, Церковь ослабляет или вовсе отменяет в эти дни посты.

ПРАЗДНИКИ СРЕДНИЕ различаются двух видов: одни из них, как и великие П., имеют всеобщее бдение, а другие - только полиелей. К великим П., не входящим в число двенадцатых, относятся: Покров Пресвятой Богородицы (1 окт.), Обрезание Господне (1 янв.), Рождество Иоанна Предтечи (24 июня), день памяти святых апостолов Петра и Павла (29 июня), Усекновение главы святого Иоанна Предтечи (29 авг.). Первые обозначаются в богослужебных книгах красным крестом в полукруге, а вторые имеют только красный знак - крест.

Средних П. со всеобщим бдением в Уставе указано немного. Но к П. этого вида присоединяются П. храмовые и местночтимого святого. Последование этих П. не посвящается целиком воспоминаемому событию, потому что на них к праздничному канону прилагается канон Богородице на утрени. Средние П. второго рода, полиелейные, отличаются тем, что имеют на вечерне "Блажен муж" первый антифон, на "Господи, воззвах" стихиры на 6 (от произволения на 8), чтения (паримии) три и стихиры на стиховне; на

утрени - полиелей и Евангелие, канон на 8 и Славословие великое. Впрочем, в эти П. Устав предоставляет воле настоятеля совершать и всенощные бдения. В таком случае к последованию присоединяются особого рода молитвословия.

ПРОЗДНИКИ МОЛЫЕ бывают также двух видов: первые отличаются тем, что на вечерне имеют кафизму обычную, на "Господи, воззвах" стихиры на 6, на утрени - канон на 6 и Славословие великое, которое поется, а не читается. Но в связи с пением Великого славословия поются стихиры на "Хвалите". Святые, в честь которых совершаются такие П., называются в Уставе "святыми со славословием". Такие П. обозначаются красным знаком левой скобки с тремя точками посередине. Малые П. второго вида имеют только на "Господи, воззвах" стихиры на 6 и на утрени - канон на 6. Они отмечаются знаком правой скобки с тремя точками посередине, только черного цвета, и в Уставе называются "шестеричными святыми" или "святыми на 6".

ПРОЗДНИКОВ ЗНОКИ (в Типиконе). Имеется шесть разрядов богослужебных последований в зависимости от значения прославляемого события. В Типиконе и Месячной минее каждый праздник имеет особый знак, указывающий на его разряд:

Красный знак великий праздник, двенадесятый:

Красный знак средний праздник I разряда;

Красный знак средний праздник II разряда;

Красный знак малый праздник I разряда;

Черный знак малый праздник II разряда.

Непраздничные дни (VI разряд) не имеют никакого знака.

ПРЕДЛОЖЕНИЕ (ЖРТВЕННИК) - 34, 35, 50-52

ПРЕДСТОЯТЕЛЬ - 1) епископ (или священник), совершающий в данный момент таинство Евхаристии; 2) глава поместной, Автокефальной Церкви.

ПРЕОСВЯЩЕНИЕ - титул епископа, употребляемый при обращении к нему: "Ваше Преосвященство..." или в 3-м лице: "Его Преосвященство...".

ПРЕСТАЛ - 15, 18, 33-35, 38-48.

ПРЕСТАЛЫ - название одного из 9 чинов ангельских, упоминаемых в Священном Писании. Отцы Церкви усвоят П. место 3-го чина 1-й степени после Херувимов и Серафимов. Основываясь

на их имени, можно, мысля символически, представить, что Господь Вседержитель "восседает на них, как на троне или престоле". Такая образная символика встречается на православных иконах, где П. в виде огненных колес с глазами и крыльями поддерживают подножие трона Спасителя.

ПРЕСТ ЛЫ АПОКѠЛИПСИСА - 13, 48.

ПРЕСУЩЕСТВЛ НИЕ - термин, которым в православном богословии с XV века определяется способ пребывания Тела и Крови Господа нашего Иисуса Христа в хлебе и вине святой Евхаристии. В православной догматической литературе термин П. подробно сформулирован в "Послании восточных патриархов о православной вере". В П. Церковь видит чудо всемогущества Божия, подобное сотворению Богом мира из ничего. "Самое существо хлеба и самое существо вина прелагается в существо истинного Тела и Крови Христовой, действием Святого Духа, Которого священник призывает в это время для совершения таинства, молитвою и словами: "Ниспосли Духа Твоего Святаго на ны и на подлежащие Дары сия, и сотвори убо хлеб сей, честное Тело Христа Твоего; а еже в чаши сей, честную Кровь Христа Твоего, преложив Духом Твоим Святым".

После этих слов немедленно совершается П.: остаются только виды хлеба и вина, представляющиеся взору. Господь восхотел, чтобы мы не видели телесными очами Тела и Крови Христовых, но духом веровали, что это - Они, на основании слов, сказанных Христом ученикам своим на Тайной Вечери: "Сие есть Тело Мое" и "Сия есть Кровь Моя". Мы должны более верить Божественному слову, силе Его, а не нашим чувствам, что и являет блаженство веры.

ПРИДВ РНАЯ П ВЧЕСКАЯ КАП ЛЛА была организована в начале XVIII века из придворного мужского хора, так называемых "государевых певчих дьяков", переведенных Петром I из Москвы в Петербург и принимавших участие в дворцовых богослужениях. К середине XVIII века состав хора возрос до 100 человек. С 1763 года хор стал именоваться "Придворная певческая капелла". Ее возглавляли русские композиторы и музыкальные деятели: Д. Бортнянский (1796-1825), Ф. Львов (1825-1836), А. Львов (1837-1861), Н. Бахметьев (1861-1863), М. Балакирев (1883-1894), А. Аренский (1895-

1901) и др. К. оказала основополагающее влияние на формирование традиций церковного пения в России, на стиль хорового пения а капелла. Ей было предоставлено право издавать и редактировать все хоровые духовные сочинения русских композиторов. В 1839 году при К. были открыты инструментальные классы, работа которых достигла особенно высокого уровня под руководством Н. Римского-Корсакова (помощник управляющего К. в 1883-1894). После 1917 года преобразована в смешанный академический хор.

ПРИД Л - 33, 51.

ПРИМИКИ'РИЙ - священосец или лампадчик-церковнослужитель, в обязанность которого входит ношение перед архиереем при его служении лампы или подсвечника с одной свечой.

ПРИП В - 1) Стих Священного Писания, полагаемый Уставом перед стихирами; пред одними стихирами - это стихи из псалма "Хвалите Господа", перед другими - 113 псалма "Господи, воззвах", пред иными - из других псалмов; 2) Молитвенное обращение перед тропарями канона к тем, кому поется канон. Так, например, при воскресном каноне - припев: "Слава, Господи, святому Воскресению Твоему"; при каноне Богородице - припев: "Пресвятая Богородице, спаси нас"; припев перед каноном Святителю Николаю: "Святителю отче Николае, моли Бога о нас"; 3) Песнопение, которое в великие Господни и Богородичные праздники и отдания их поются на утрени после 8-й песни канона, вместо "Честнейшей". Эти припевы печатаются в Ирмологионе; 4) "Троичное величание", которое поется на воскресной полунощнице.

ПРИТВ Р - 13, 19, 23-25, 77-78.

ПРИЧѠСТЕН, или киноник, - стих, который поется перед причащением верующих за Литургией. По своему содержанию П. имеет отношение к воспоминанию текущего дня или праздника, почему и разделяются на причастны дня, святого, праздника. Напечатаны в конце Апостола.

ПРИЧАЩ НИЯ ТѠИНСТВО (ЕВХАРИ'СТИЯ) - 276-279.

ПРОКИ'МЕН (*греч.* - "предлагаемый вперед") - стих из псалмов Давидовых, используемый применительно к значению праздника или дня, произносится перед чтением Священного Писания: паримий, Апостола и Евангелия; преобразовательно выражает главную мысль читаемого, а если чтения не положено, указывает на общее значение

дневной службы. П. сопровождается другим стихом или многими стихами, которые служат ему дополнением и шире раскрывают его смысл.

Чтец громко произносит П., и хор вторит ему. Потом хор на каждый стих чтеца отвечает П. В заключение чтец произносит первую половину П., а хор заканчивает его. П., при которых имеется не по одному, а по три стиха, называются великими. В. П. полагаются на вечерне в великие Господни праздники и в самые эти праздники, а также на вечерне Недели сырной и в воскресенье вечерни Великого поста, кроме Недели вайй. В. П. прославляют величие Всемогущего, Всеблагого, Всемиловитого Господа Бога. На вечерне в воскресенье Недели сырной, 1-й, 2-й, 3-й, 4-й и 5-й Недель Великого поста поются попеременно В. П.: "Не отврати лица Твоего от отрока Твоего, яко скорблю, скоро услыши Мя: вонми души Моей и избави ю" и "Дал еси достояние боящимся Тебе, Господи".

В вечер 1-го дня Пасхи, в воскресение апостола Фомы, в день Пятидесятницы В. П. - "Кто бог велий, яко Бог наш; Ты еси Бог, творяй чудеса"; в вечер праздников: Рождества Христова - "Кто Бог велий..."; Богоявления, Преображения, Вознесения и Воздвижения Животворящего Креста Христова - "Бог наш на небеси и на земли вся, елика восхоте, сотвори"; если эти праздники совпадают с субботой, В. П. праздника поется накануне, в пятницу; в субботу же вечера (в праздник) звучит В. П. - "Господь воцарися..."; во всю пасхальную седмицу за вечерней исполняется особый П.

В субботу вечером за всенощной, на вечерне, всегда поется В. П. "Господь воцарися, в лепоту облечеся". В этом П. и стихах его воспевается Господь, Который по Своему человечеству воцарился и облекся в славу через Свое Воскресение из мертвых и воспринял всякую власть на небе и на земле (Мф. 28, 18), под властью Его не только Вселенная, Им сотворенная, но и дом Его, Святая Церковь, в которой Он обитает с верующими, сохраняя ее до скончания века.

После прокимна, если был вечерний вход, царские врата закрываются и на великой вечерне в праздники Господни, Богородичны и особо чтимых святых читаются паримии.

ПРОСФОР_о (*греч.* - "приношение"). В древности - приношения христиан, лучшая часть которых служила для Евхаристии, остальное употреблялось для вечери любви (агапы) после Литургии. После

обособления Литургии от вечери любви название П. сохранилось лишь за хлебом, употребляемым для совершения Литургии. Этот хлеб обычно имел сплюснутую круглую в плане форму с оттиснутым на нем изображением Креста. Позже при Кресте появилась надпись

ИС ХС + НИ КА

(Иисус Христос Победитель), схожая с надписью на знамени святого Константина Великого, но более древняя, чем последняя. У сирийцев и египтян печать на П. представляла собой несколько больших изображений Креста посередине и много малых Крестов вокруг. Употреблялись также хлебы с печатью приносившего их лица.

С VI века некоторые Церкви стали издавать постановления о том, чтобы внешний вид П., употребляемых на Литургии, во всех приходах данной Церкви был одинаковым. В Русской Православной Церкви в настоящее время употребляются П., состоящие из двух соединенных между собой круглых частей, верхней и нижней, "в ознаменование того, что Иисус Христос, в своем ипостасном соединении имея два естества, Божественное и человеческое, чрез посредство сей П. в таинственном священнодействии Евхаристии приносится Предвечному Отцу в жертву о Небесных и земных. На П., как Крестной Жертве, возносимой в Пренебесный Жертвенник, постановлено Церковью напечатлевать Крест с именем Иисуса Христа и словом НИКА, означающим победу Христову" (И. Дмитриевский. Историческое, догматическое и таинственное изъяснение Божественной литургии). Такая печать на просфоре Русской Церкви утверждена Большим Московским Собором 1667 года.

Печать на просфоре бывает или круглая, или четырехугольная. Четырехугольная печать и часть, называемая Агнцем, таинственно изображает Божество и человечество Христа, Сына Божия. Для единоверческих храмов разрешается печать с восьмиконечным крестом. В некоторых храмах, особенно в монастырях, в виде исключения допускается применение печати с изображением праздника, иконы или святого, особо чтимых в данной местности. П. с такими печатями обычно предназначаются для раздачи верующим, для совершения Божественной литургии не употребляются. Правда,

имеются местные обычаи, когда частицу в честь Божией Матери на проскомидии вынимают из П. с Ее изображением.

П. приготавливаются из лучшей пшеничной муки, замешенной на чистой воде с добавлением соли и закваски из дрожжей, и выпекаются с чтением Иисусовой молитвы просфорницами - женщинами благочестивой жизни. П. в Русской Православной Церкви, по примеру первых христиан, пекут из квасного теста. "Хлеб квасный есть хлеб, как бы одушевленный через квас и истинно совершенный. Он показывает, что Слово Божие, совершенно нас ради, восприняло нашу плоть; Оно воплотилось, не изменив Своего естества, и со словесною и умною душою восприняло человечество; было совершенным Богом и совершенным Человеком, да и меня воссозиждет всего... В хлебе квасном бывают три вещества, потому что душа наша трехчастна и в честь Троицы. Мука с закваской означают душу, вода - крещение, а соль знаменует ум и учение Слова, Который сказал ученикам: "Вы есть соль земли" (Симеон Солунский). Мука, вода и соль, соединенные огнем, означают, что Бог весь соединился с нами и подает нам Свою помощь и содействие, а особенно то, что Он весь соединился со всем нашим естеством.

Нельзя употреблять совсем черствые или заплесневелые П. Для Агнца удобнее брать П. немного затвердевшую (испеченную накануне), нежели свежеиспеченную, так как из первой легче вырезать святой Агнец и по освящении его удобнее раздроблять на частицы для причащения мирян.

На проскомидии, за которой готовится вещество для Евхаристии, употребляется в Русской Церкви пять П.: из первой, большей, вынимается Агнец, из остальных четырех - частицы, знаменующие состав Церкви Небесной и земной, именно: из второй - в честь и память Пресвятой Богородицы, из третьей - в память святых, из четвертой - за живых членов Церкви, из пятой - за усопших. Кроме того, вынимаются также частицы и из подаваемых верующими

П. о здравии и упокоении с поминовением имен. Вынутые из П. частицы в конце Литургии погружаются в святую Чашу, при произнесении священником слов: "Отмый, Господи, грехи поминавшихся зде Кровию Твоею честною, молитвами святых

Твоих". После этого П. являются святыми и благоговейно вкушаются верующими прежде принятия всякой пищи.

Старинный способ выпечки. Берут 1200 г муки высшего сорта (крупчатки). На дно посуды, в которой будет замешиваться тесто, наливают немного святой воды, высыпают 400 г муки, обливают кипятком (для придания П. сладости и стойкости против заплесневения) и перемешивают. После охлаждения в эту же посуду добавляют соль, разведенную в святой воде, и кладут дрожжи (25 г). Все тщательно перемешивают и после подъема (через 30 мин.) добавляют оставшуюся муку (800 г) и снова все месят. После подхода (через 30 мин.) тесто выкладывают на стол, хорошо натирают, раскатывают скалкой листами нужной толщины, режут формами на кружки (для нижней части форма побольше), поправляют их руками, покрывают влажным полотенцем, затем сухим и выдерживают 30 минут. На меньшую, верхнюю часть поставляют печать. Соединительные поверхности П. смачивают теплой водой, верхнюю часть накладывают на нижнюю, прокалывают обе части иглой, чтобы предупредить образования пустот. Затем П. ставят на противень и пекут в печи до готовности (малые - 15 минут, служебные - 20 минут). Готовые П. вынимают на стол, покрывают сухим полотном, затем мокрым, опять сухим и сверху чистым специально для этого приготовленным одеялом. П. "отдыхают" 1 час; когда они станут мягкими и остынут, их убирают в корзины или другие вместилища, куда ничего более, кроме П., не кладется. См. с. 14, 17, 86-88, 91-95.

ПРОТЕСТАНТСКИЙ ХОРЪЛ - протестантское церковное песнопение на национальном языке. П. Х. возник в XVI веке период Реформации в Германии. Деятели Реформации, установив богослужение на родном языке, заменили григорианский Х. (исполнявшийся на латинском языке профессиональными певчими) пением псалмов и гимнов на немецком языке всей общиной. Особое значение приобрел Х. "об ѡбѣѣ ѡбѣ ѡбѣѣ ѡбѣѣ" ("Господь твердыня наша"), который стал гимном немецких протестантов. Автором этого Х. был, по-видимому, Мартин Лютер, один из виднейших руководителей Реформации. Деятели Реформации добивались простоты, доступности общинного пения и допускали в качестве мелодической основы П. Х. исключительно народные песни.

Помимо мелодий немецких песен, а также распространенных в народной среде напевов мейстерзингеров, религиозных гимнов, для П. Х. приспособлялись славянские напевы (песни "моравских братьев"), французские, итальянские мелодии (нередко лирические, любовные песни). Первый сборник 4-голосных обработок П. Х. (1524 г.) принадлежал И. Вальтеру (Старшему). П. Х. сыграл значительную роль в развитии немецкой музыки. Великий немецкий композитор И. С. Бах в своих хоровых произведениях обращается к народным истокам П. Х., создает также новые Х.

Родственными П. Х. духовными песнопениями были: в XV веке - гуситские песни (Чехия), в XVI веке - псалмы фламандские (Нидерланды), гугенотские (Франция), английские, польские.

ПСАЛМ ДИЯ - распевно-речитативное чтение Священного Писания, мелодическая декламация, заимствованная христианством из древнееврейского храмового богослужения. Ритмика П. определяется грамматическими и логическими акцентами текста.

ПСАЛ МЩИК - 24.

ПСОЛЬМА (греч. ψαλμοι - псалмы) - духовная песня-гимн на текст, заимствованный из Псалтири. Разновидность канта. В XVI веке получила распространение в Польше, позднее - на Украине, со 2-й половины XVII века - в России. Подобно канту П. - куплетная, преимущественно 3-голосная песня для небольшого ансамбля певцов. Во 2-й половине XVIII века в связи с развитием светской музыки вытесняется кантом.

ПЯ'ДЬ, ПЯ'ДЕНЬ - мера длины, упоминаемая в Ветхом Завете (Исх. 28, 16; 39, 9; 1 Цар. 17, 4; Пс. 38, 6; Ис. 40, 12; Иез. 43, 13), равная расстоянию от конца мизинца до конца большого пальца растопыренной ладони.

&6b63;

Р

РАСП В - круг песнопений Православной Церкви, объединенных определенным принципом строения мелодий (иначе - роспев). Существенными признаками каждого распева служат: тип попевок, тесситура, мелодический склад (преобладание песенного начала, или речитатива), ритмическое строение, а также общий эмоциональный характер. Наиболее распространен знаменный распев. По давности

происхождения он близок к греческому и болгарскому распевам. Известны также: киевский, ярославский, ростовский, донской (по месту их возникновения), ипатьевский (по назв. монастыря), успенский (по назв. собора в Москве) и др. Распевы построены по системе осмогласия и делятся на полные (охватывающие все 8 гласов) и неполные.

РАСПЯ'ТИЕ - 14, 46.

Р ГЕНТ - лицо, управляющее церковным хором. В обязанности Р. входит подбор голосов для хора, разделение их по партиям, разучивание с хором песнопений. При исполнении он указывает хору высоту тона данного песнопения, размер движения и оттенки исполнения каждой партии. Для всего этого Р. необходимо знать теорию музыки и хорового дирижирования, иметь практический навык в чтении партитуры, управлении хором и обладать музыкально-эстетической культурой и вкусом. Ему необходимо знать чинопоследования всех храмовых богослужений и таинств, уметь быстро ориентироваться в текстах богослужебных книг. Само собою разумеется, что к лицу, претендующему на звание регента, предъявляются строгие религиозно-нравственные требования.

В Русской Православной Церкви подготовка руководителей церковных хоров осуществляется в специальных двухгодичных регентских классах при духовных семинариях, куда принимаются православные христиане обоего пола, проявившие достаточные музыкально-вокальные способности.

РИ'ЗА (ФЕЛ НЬ) - 124-128.

РИ'ЗНИЦА (ДИАКОННИК, СОСУДОХРАНИ'ЛИЩЕ) - 35, 36, 51-52.

РИ'ЗЫ - 117,131, 132.

РИПИ'ДА - 13, 102,103.

РИ'ТМ - порядок движения частей мелодии, или то, что придает простому ряду звуков характер мелодии. Р. достигается тем, что звуки принимают различные степени продолжительности и разделяются на небольшие группы, периодически повторяющиеся одна за другой. Начало каждой группы характеризуется ударением, или акцентом. Таким образом, в понятие Р. входят: различная продолжительность звуков, деление их на группы (такты, периоды,

фразы) и присутствие в каждой группе одного или нескольких акцентов.

Если ритмические группы в мелодии резко очерчены и повторяются с неизменной точностью в течение мелодии, то такой ритм называется симметричным, или несвободным. Внешним признаком такого ритма служит такт. Если же ритмические группы не имеют определенных границ, если они даже не равны между собой, и если акценты находятся в зависимости от словесных акцентов, от словесного прозаического, то такой Р. называется несимметричным, или свободным.

Симметричный Р. составляет необходимое условие современной светской музыки, а древнее православное богослужбное пение изложено в несимметричном Р. и не имеет деления на такты, звуковые акценты здесь связываются с акцентами слова, периоды музыкальные связываются с периодами исполняемых молитвословий.

РОЖДЕСТВ БОГОРОДИЦЫ - первый в чреде двенадцатых неподвижных праздников в годовом богослужбном круге; празднуется 8/21 сентября. Праздник установлен в IV веке. Он посвящен "началу нашего спасения", Рождеству Девы Марии. Обстоятельства этого события описаны не в Новом Завете, а в апокрифе II века - "Евангелии Иакова". Оно повествует о скорби благочестивой иудейской четы - Иоакима и Анны, которым Господь не дал потомства. Однажды, когда Иоаким пришел в храм, один книжник сказал ему: "Не надлежит тебе предлагать дар твой, ибо нет у тебя потомства в Израиле" (в народе бесплодие считалось знаком гнева Божия). Убитый стыдом и печалью, Иоаким не пошел домой, а скрылся в горах, где пастухи сторожили его стадо. Анна осталась в одиночестве. Она ходила по саду и плакала, как вдруг заметила гнездо воробья на ветке лавра. "Увы! - воскликнула Анна. - Чему могу уподобить себя? Кто дал мне жизнь, что так проклята я перед сынами израильскими? Они смеются надо мной, и оскорбляют меня, и изгнали из Храма Господня! Увы! Чему уподоблю себя? Я не могу сравниться с птицами небесными, ибо птицы плодовиты перед Тобою, Господи. Не могу сравниться с тварями земными, ибо они плодовиты. Я не могу сравниться с морем, ибо оно полно рыбами, ни с землею, ибо она дает плоды во времена свои и благословляет Господа".

И тогда явился в саду Ангел Господень. "Анна, - сказал он, - Бог услышал молитву твою: ты зачнешь и родишь, и будет славен во всем мире род твой". Такое же видение было и Иоакиму. Он поспешил домой, обещав принести в жертву десять овец, двенадцать тельцов и сто козлов. "Анна была у дверей дома своего и увидела Иоакима, шедшего со стадами своими, и она побежала и пала на его грудь, говоря: "Теперь я знаю, что Господь Бог благословил меня". А через девять месяцев у престарелых родителей появилась Дочь. Ее называли Марией (Мариам).

Хотя Церковь не приняла "Евангелия Иакова" в качестве вполне достоверного и канонического, Предание, запечатленное в нем, пользовалось авторитетом и любовью церковного народа. К нему часто обращались поэты, византийские и русские иконописцы и великие западные художники (например, Джотто). Важен самый смысл сказания. Богоматерь рождается в семье праведников, а в родословии Ее немало славных мужей Ветхого Завета. Это свидетельствует, что появление в мир чистого Сосуда Божия было подготовлено нравственным подвигом многих предшествовавших поколений.

Накануне праздника Р. Б. совершается всенощная с чтением паримий и литией. Паримии, как и в другие Богородичные праздники, включают тексты из Ветхого Завета, в которых можно видеть символы, прообразующие Деву Марию.

РОЖДЕСТВ ХРИСТ ВО - величайший из двенадцатых праздников в воспоминание рождения Иисуса Христа в Вифлееме; отмечается 25 декабря/7 января. Предваряет праздник Рождественский пост, который начинается 15/28 ноября. Два воскресенья ("недели"), предшествующие празднику, посвящены памяти предков Христа по плоти и ветхозаветных праведников. Богослужение этих дней отражает библейскую историю как подготовку к Боговоплощению. Читается "Родословие Иисуса Христа" из Евангелия от Матфея. Это "драгоценное родство", как называл его митрополит Иосиф, напоминает нам о великой тайне. Бог становится Человеком, Братом людей, чтобы бесконечно приблизить их к Себе.

День и месяц рождения Спасителя в Евангелиях не указаны, поэтому не сразу была назначена дата празднования этого события. О празднике Р. Х. впервые упоминается у Климента

Александрийского, который относит его к 6 января под именем Богоявления. В Западной Церкви он называется $\alpha\beta\alpha\gamma\iota\sigma$ и с древних времен праздновался 25 декабря. Празднование в этот день Р. Х. окончательно установлено Церковью с IV века. В V веке для этого праздника были написаны священные песнопения. В этот день народы Римской империи издавна праздновали "рождение Непобедимого Солнца". Дневное светило поднималось на один градус над точкой зимнего стояния, и люди славили божественный Свет, грядущий в мир. Церковь превратила 25 декабря в прославление родившегося на земле Христа. Январский праздник не был, однако, отменен. Его отождествили с днем Крещения Господня.

В подобных фактах противники христианства часто хотят видеть доказательство его происхождения из культа Митры, Осириса и других языческих богов. Но следует помнить, что почти все праздники Церкви возникли после того, как Евангелия были уже написаны и вера Христова распространилась от Индии до Гибралтара. Наложение церковных праздников на священные времена древних культов отцы Церкви объясняли как сознательное действие Церкви, желавшей связать основные вехи годового праздничного круга языческих народов с воспринятым ими новым христианским образом жизни.

Сотериологическое значение Рождества Христова. С рождением Христа Спасителя от Девы Марии человеческое естество в Его Лице соединилось с естеством Божественным. В этом смысле Господь Спаситель есть Родоначальник обновленного благодатию человечества, Новый Адам и Восстановитель в верующих изначального благодатного состояния, присущего человеческой природе до грехопадения. Воссоединение в Богочеловеке человеческой природы с Божеством имеет отношение к состоянию всех верующих, объединяющихся со Христом покаянием и верою. В церковных песнопениях говорится, что Р. Х. умножило на земле боговедение, открыло людям путь к освобождению от греха и осуждения за него, путь к победе над смертью и диаволом. Оно обусловило и предначало личное человеческое просвещение и обожение благодатию, отверзло людям рай и блаженство вечного богообщения.

Вникая в богослужение Рождества, можно постичь историческое и догматическое учение Церкви о Воплощении. Рождение Христа Бога воссиял миру - свет разума (Божества). Из людей первые волхвы, служащие звездам, были учимы звездой поклоняться Христу - Солнцу Правды. С Р. Х. постепенно прекратилось прельщение людей идолами. Наступило вечное Царство Божие. Народы, объединенные единой Римской империей, уверовали во владычество Единого Бога. Язычники, издревле потопляемые тлением страстей, уверовав во Христа, стали противостоять греху. Полученное ими безмерное богатство Христовой благодати восстановило в них образ и подобие Божие и освободило их от рабства страстям.

Спаситель, написавший Себя вместе с рабами римского кесаря, освободил подлинных рабов греха от непреодолимого склонения в мрак греховный. Повитый пеленами разрешил человеческое повитие греховностью и обратил естество верующих на "цветотворные" пастбища благодати. После того "жалкая утроба Евы получила разрешение от древней клятвы", а уверовавшие во Христа освободились от осуждения за грехи. Враг и человекоубийца диавол уязвился, видя Богомладенца, лежащего в худых яслях. Воплотившийся Сын Божий крепкою Божественною рукою начал тогда разрушение диавольского владычества над держимыми в растлении людьми; Он - Неприступный Свет от Света и Отчее Сияние, по облачении в человеческую природу сделался доступным для людей из плоти и крови и начал приводить их "от бессолнечных ворот к жизненному свету". Благодатное единение со Христом обновляет Богоподобие у отпадших от Божественной жизни и укрепляет их нравственную силу растворением их существа с благодатию.

Совершенное покаяние верующих и беспрепятственное воссияние их благодатию есть то, что называется в богословии обожением. Личное обожение людей по вере во Христа происходит в силу того, что Христос Спаситель, обнищав в Вочеловечении, обожил принятое Им перстное естество изливанием в него Божества Слова. В связи с Боговоплощением и по дару Христову просвещение благодатию открывает спасающимся в Церкви рай. Вочеловечившийся Спаситель разрушил препятствия ко входу падших людей в рай. Он привел их

вновь ко вкушению райской пищи издревле удаленных от нее за непослушание Богу и всем проложил путь к Небу.

Божия Мать, вопреки Еве, ходатаице смерти, ввела в мир Христа, жизнь и спасение людям. Ее чрево явилось мысленным раем, в котором Божественный сад. Вкушая от его плода, верующие во Христа будут живы. Богомладенец - Создатель бессмертного райского сада - Сам есть вместе с тем Древо Жизни. Вкушающие от этого плода в таинстве Евхаристии принимают вечную силу жизни. Таково значение и следствия Р. Х. для спасения падшего человечества по литургическому изображению.

"Что принесем Богомладенцу Христу за явление на земле нас ради", - спрашивает один из церковных песнопевцев от лица Церкви; и следует ответ: "Каждая из бывших чрез Него тварей приносит Ему благодарение: Ангелы приносят пение, небеса - звезду, волхвы - дары, пастыри - чудо, земля вертеп, пустыня - ясли, мы же - Мать Деву... Благословим Ее утробу, явившую из девственных ложесн Божие Слово, - этот источник живоносной благодати... Богомать - одушевленный город Царя и Бога, в котором Христос, пожив, соделал спасение".

Исполненные духовного восторга при созерцании Р. Х., богодухновенные церковные песнотворцы завершают живописание картины праздника призывом к ликованию всей твари: "Сегодня веселятся небо и земля! Да играют и ликуют горы, холмы, долины, реки и моря! Да торжествуют Ангелы и люди, ибо ныне Христос пришел для обновления и спасения душ наших"... "Пойте и радуйтесь ныне, все земные царства, веселитесь отечества народов! Взыграй, пророческий сонм, видя сегодня исполнение своих слов!"

Р СПЕВ - круг церковных мелодий, постепенно сложившийся в определенный вид в той или другой местности и принятый сначала в местное, а затем и во всеобщее церковное употребление. Мелодии каждого Р. построены на определенных музыкальных основаниях, одинаковых для всего данного Р. Существенными особенностями каждого Р. служат: определенная звуковая область, в пределах которой вращаются мелодии, и звуки, господствующие и конечные, в мелодиях. Большинство употребляющихся Р. осмогласны, то есть заключают в себе отдельные мелодии для каждого из 8 гласов. По происхождению своему Р. различаются на древнейшие и поздние, по

построению - на осмогласные (полные) и неосмогласные (неполные). К древнейшим относятся: большой знаменный, греческий, болгарский и киевский. К поздним - Р. местные и так называемый обычный. К осмогласным - все древнейшие и некоторые из поздних. К неосмогласным - герасимовский (см.), знаменный путевой, и др.

РУКОПОЛОЖЕНИЕ (СВЯЩЕНСТВА ТООИНСТВО) - 312-343.

РЯ'СА - 106-108.

& ስለሆነ፤

C

САЖ НЬ, трость измерений - мера длины, упоминаемая в Священном Писании, равная 6 локтям, то есть приблизительно 286 см, выступала в роли основного модуля в архитектуре древнего Средиземноморья, а впоследствии перешла на Русь.

C_oKKOC -139-141.

CB T - 73, 74.

СВЕТИ́ЛЕН - священное песнопение, которое поется на утрени после канона. Содержит моление о просвещении свыше. Светильны всех гласов помещаются в конце Октоиха, отдельно. В Минеях и Триодях они не имеют надписания гласа.

СВЕТИЛЬНИК - приспособление для возжжения в храмах во время богослужения еля или восковых свечей. Первый обычно называют лампадой, а второй - подсвечником. Начало употребления их в христианской Церкви во время богослужения современно обычаю возжигать свечи и масло.

В Древней Церкви лампы изготавливались из обожженной глины, бронзы, серебра и других твердых материалов и имели разнообразную форму, насчитывая от одного до нескольких десятков горящих фитилей. В последнем случае чаще всего они получали форму венца или круга, отчего в древности они назывались еще ცორობაჲ, ცოცკულე ღუმობუმ. Они укреплялись на подножиях или подвешивались на металлических цепочках перед священными изображениями в знак молитвенного возгорания, возникающего в сердце у христианина, который обратил свой взор на святую икону. С. второго рода - свечники, или подсвечники, по числу свечей разделяются на односвечные - примикирий и многосвечные. Двухсвечник и трехсвечник называются соответственно дикирием и

трикирием. Они употребляются для епископского благословения и в таинственном смысле знаменуют: первый - два естества, Божественное и человеческое, неслиянно и нераздельно присутствующие во Христе Иисусе; второй - троичность лиц (ипостасей) в Боге.

Подсвечник для большего числа свечей называется паникадило (პანიკადილო), или многосвечник. Они также имеют обычно форму круга или многоярусного конуса, отчего в древности они назывались ცორობაჲ, ცირცულე ლუმობჳმ. Паникадило подвешивается к своду храма и, по выражению святого Симеона Солунского, изображает блеск звезд на небосводе. Число свечей в паникадиле ничем не ограничено. Достаточно указать на то, что святой Константин Великий поставил перед гробницей апостола Петра золотой свечник с пятьюстами светильниками. Но Церковь предпочтительнее относится к сакральным числам: семи, напоминающему о семи Дарах Духа Святого; двенадцати, числу апостолов; сорока, по числу дней, которые провел Иисус Христос в пустыне. Наконец, встречаются смешанные светильники, состоящие из лампад и свечей.

СВЕТИЛЬНИЧНЫЕ МОЛИТВЫ - молитвы, читаемые священником перед закрытыми царскими вратами после каждения с непокровенной головой, при пении предначинательного (103-го) псалма, при начале вечерни. Они напоминают об Адаме, изгнанном из рая и кающемся пред вратами его. Их положено священное число 7, что отвечает 7 дням творения и промысления, воспеваемым при чтении их. На утрени, соответственно большей длине и важности этой службы, аналогичных молитв положено тоже священное число - 12. По содержанию ни каждая отдельно из светильничных молитв, ни тем более весь ряд их не представляет чего-либо систематического. Тем не менее каждая следующая молитва пополняет прошение предшествующих. 1-я, взывая к милости и долготерпению Божиим, просит прежде всего услышать наше моление, наставить нас вообще на путь Божий и сообщить радостное чувство страха Божия: молитва имеет заключительное славословие, тождественное с возгласом великой ектений; 2-я и 3-я молитвы - покаянного характера, причем одна из них содержит прошения о духовном просвещении и безгрешном проведении остатка дня, а

другая - об исполнении всех прошений наших, полных надежд на Бога, о даровании нам не только страха Божия (1-я молитва), но и любви к Нему; заключаются молитвы возгласами 2-й и 3-й ектений (малых) вечерни. 4-я молитва - радостного характера, вспоминая о славословиях ангельских Богу, просит слить с ними и наше хваление теперь и в вечности; в качестве заключительного славословия она имеет возглас великой ектении. 5-я молитва, повествуя о промыслении Божиим, непоколебимом нашими грехами, просит о сохранении от них в остаток дня и во всю жизнь; имеет славословие, почти тождественное с возгласом ектении пред канонами на утрени и с литургийным возгласом пред приобщением. 6-я молитва, обращая внимание на Промысл Божий, свидетельствующий о величии, неисповедимости и благодати Божией, и на обещанное нам Царство, опять (ср. 2 и 5 молитвы) просит о безгрешном остатке дня. Исключительна по своему содержанию и величине среди других светильных молитв - 7-я. Направляя наш духовный взор к величию, бессмертию и светоносности Божией и обозревая содержание не только вечерни (заимствуются выражения из пс. 103 и 140), но и повечерия (есть выражения из пс. 90 и последней молитвы повечерия), она содержит одно лишь прошение о безгрешном и счастливом вечере, ночи и утре.

СВЕТИЛЬНИЧНЫЕ СТИХИРЫ - вечерние стихиры на "Господи, воззвах", во время пения которых зажигаются свечи для наступающего малого входа.

СВЕЧО ЦЕРКВНАЯ - символ молитвы верующего человека; изготовленная из воска - вещества самого чистого и благоуханного, получаемого от цветов, - она означает чистоту и искренность нашего приношения и жертвы Богу. Впоследствии состав Ц. С. изменился, но в Русской Православной Церкви чистый воск входит в них неотъемлемой частью.

Каждая церковная служба совершается при возжженных С. и светильниках, и мы видим многообразие духовно-символического значения возжигания их - в ознаменование того, что Бог, повелевший из тьмы воссиять свету, озаряет наши сердца, дабы просветить нас познанием славы Божией в Лице Иисуса Христа (2 Кор. 4, 6), просвещающего мир светом духовным (Ин. 1, 9; 8, 12). Горящие в храме С. являются также выражением благоговения

молящихся, их любви и жертвы Богу и вместе с тем радости и духовного торжества Церкви, напоминая своим горением о не вечном свете, который в Царстве Небесном веселит души праведных, благоугодивших Богу.

В Ветхом Завете, когда был устроен первый Божий храм на земле - скиния свидения, службы совершались там со светильниками, как повелел Сам Господь (Исх. 40, 4, 25). По образу Церкви Ветхозаветной возжжение С. и лампад с елеем стало непременной принадлежностью богослужений Новозаветной Церкви.

В Деяниях апостолов говорится о возжжении светильников за богослужебными собраниями в апостольское время. Так, в Троаде, где собирались ученики Господа в первый день недели - воскресенье для преломления хлеба, то есть для совершения Литургии, в горнице было много светильников (Деян. 20, 8). Упоминание о большом количестве светильников говорит об их применении не просто для освещения, но в духовном значении.

На основе древнехристианского обряда внесения светильника на вечернем богослужении исторически сложилось современное последование богослужения вечерни с вечерним входом и пением древнего церковного гимна "Свете тихий", в котором нашло выражение христианское учение о духовном свете, просвещающем человека, о Христе - Источнике благодатного света. Последование утрени также связано с идеей нетварного Света Христова, явленного в Его Воплощении и Воскресении из мертвых. "Никогда не совершается у нас богослужение без С., - говорит Тертуллиан (II в.), - но мы употребляем их не для того только, чтобы разогнать мрак ночи, Литургия совершается у нас и при свете дневном, но для того, чтобы изобразить через это (горящие С.) Христа - Свет несотворенный, без Которого мы и среди полдня блуждали бы во тьме". "Во всех Восточных Церквях, - пишет блаженный Иероним (IV в.), - когда следует читать Евангелие, возжигаются С. и при солнечном сиянии, воистину не для прогнания мрака, но в знак радости... чтобы под образом чувственного света показать тот Свет, о котором говорится в Псалтири: "Слово Твое - светильник ног моей и свет стезе моей" (Пс. 118, 105)". "Лампады и С. суть образ вечного Света, а также означают свет, которым сияют праведники", - говорит святой Софроний, Патриарх Иерусалимский (VII в.). Святые

отцы VII Вселенского Собора определяют, что в Православной Церкви святым иконам и мощам, Кресту Христову, Святому Евангелию воздается честь каждением фимиама и возжжением С. Блаженный Симеон Солунский (XV в.) пишет, что "возжигаются С. и пред иконами святых, ради добрых дел их, сиявших в мире..."

Православные люди, посещая храм Божий и вступая во внутреннее молитвенное единение с Господом, Его Пречистой Матерью и святыми, возжигают пред их иконами С. Горящая пред иконой С. - это знак нашей веры и надежды на благодатную помощь Божию, всегда обильно посылаемую всем, кто с верой и молитвой притекает к Господу и святым Его. Возжженная С. - символ и нашей пламенеющей и благодарной любви к Богу.

Церковный Устав содержит указания, когда и где возжигаются С. за вечерней и утреней и прочими службами (Типикон, гл. 24, 25). Во время некоторых нарочитых (особых) богослужений молящиеся не только ставят С. пред иконами, но и сами стоят с горящими С. в руках. Так, в Типиконе под 26 сентября - служба апостолу Иоанну Богослову - говорится: "даются свети братии" (на полиелее).

В праздник Входа Господня в Иерусалим, на утрени, после чтения Евангелия и освящения верб, вместе с вербами - знаменем Воскресения - мы держим в руках зажженные С., изображая этим величие торжества праздника и немеркнущий свет нашей веры в Воскресение для жизни вечной.

Во время чтения на утрени Великой Пятницы (обычно в четверг с вечера) 12 Евангелий Святых Страстей молящиеся при слушании зажигают С. и держат их в руках, переживая страдания Господа и пламенея духовной любовью к Нему. У русских верующих людей издавна принято нести в дом свой зажженную С. от утрени Страстей Господних и начертывать ею крест на дверях своих в воспоминание страданий Господа и в знак ограждения от зла.

В Великую Пятницу на вечерне при выносе из алтаря Плащаницы Христовой и во время утрени на погребении Христа Спасителя в Великую Субботу все, находящиеся в храме, стоят пред Плащаницей с зажженными С. в знак любви к Господу, распятому и умершему, и веры в Его Светоносное Воскресение.

В праздник Святой Пасхи, с момента крестного хода вокруг храма в память шествия со светильниками жен-мироносиц ко Гробу

Спасителя верующие держат в руках зажженные С. до окончания Светлой заутрени, знаменуя этим величайшую радость и духовное торжество - "Христос бо воста, веселие вечное".

При архиерейских служениях издревле употребляются особые светильники со С. Верующие с благоговением преклоняют главы, когда архиерей осеняет - благословляет возжженным дикирием (двусвещником), знаменующим два естества Господа Иисуса Христа - Божеское и человеческое, и трикирием (трехсвещником) - во образ Святой Троицы. Кроме того, возжигается примикирий (лампада), с которым иподиакон стоит у царских врат. против посошника. При совершении святых Таинств также возжигаются С. Последование святого Крещения совершается по облачении священника, "вжигаемым всем свещам". У купели крещаемого ставятся три С. в знак того, что Крещение совершается во образ Пресвятой Троицы. Крещаемый и восприемники при обхождении вокруг купели, по миропомазании держат зажженные С., выражая этим радость, что в спасительную ограду церковную, в вечный союз со Христом вступает новый член Церкви.

По существующему издревле обычаю в Русской Православной Церкви, во время Таинства Покаяния пришедший на исповедь приносит незажженную С. как дар Богу и в знак надежды восприятия от Господа прощения.

По обручении жениха и невесты священник "назнаменует их" главы трижды и дает им свечи возжены", и они входят в храм для совершения таинства Брака, держа в руках горящие С. в знак сердечной любви друг к Другу и желания жить по благословию Церкви - светло, чисто и радостно.

В Таинстве Елеосвящения по древнему обычаю возжигаются семь С. над елеем в ознаменование благодатного действия даров Духа Святого. Болящий, по возможности, и все молящиеся держат в руках зажженные С., выражая веру и надежду, что болящего осенит благодать Божия и ему будет ниспослано здравие душевное и телесное.

Когда приносится в храм тело почившего, то вокруг гроба ставятся четыре С., во образ Креста, как свидетельство, что умерший был христианином. Во время панихид, парастаса и отпевания все молящиеся стоят с зажженными С. в ознаменование того, что душа

умершего перешла от земли в Царство Небесное - в невечерний Божественный Свет. По установившемуся обычаю С. гасят по окончании канона, перед пением "Со духи праведных..."

В знак молитвенного общения с почившими мы за церковными службами и в память их, по общепринятому обычаю, ставим С. "на канун", столец с изображением Распятия, на который поставляются приношения в память усопших, прежде всего свечи и кутия.

Можно отметить еще некоторые богослужения, на которых свечи употребляются в специальном значении. Так, на вечерне, начинающей Литургию Преждеосвященных Даров, иерей по прочтении первой паримии дня осеняет народ возжженной С. и кадилом, возглашая: "Свет Христов просвещает всех".

Возжигаются также С. пред Крестом и Плащаницей Спасителя и Божией Матери в дни поклонения им и пред Святыми Дарами на Преждеосвященной Литургии. В сочельники Рождества Христова и Богоявления мы видим среди храма зажженную С., в напоминание рождения и явления миру Христа Спасителя - Подателя Света, и слышим радостное пение священнослужителями и хором тропаря и кондака празднику.

"Известие учительное" при Служебнике особо предупреждает совершителей Литургии: "Свещи горящия... да будут.. на престоле, на жертвеннике... аще кроме (без) свещ литургисати дерзнет иерей, смертно согрешит". На жертвеннике возжигается С. или лампада пред Святыми Дарами по перенесении Даров с престола на жертвенник.

За Литургией после возгласа предстоятеля "Святая святым" пред царскими вратами ставится возжженная С. "к благоговейному поклонению Святому Агнцу, горе тогда воздвигаемому" и в напоминание причастникам, чтобы они, как мудрые евангельские девы, со страхом Божиим приступили к сретению Господа с горящими светильниками веры.

Богоявленская С., возжженная во время водоосвящения, часто хранится православными как святыня. Многие благоговейно хранят С. от утрени святых Страстей и Светлой заутрени. Иные сохраняют крещальные и венчальные С. с крещальной срачицей и венчальной одеждой для положения в гроб свой.

Ц. С., как и все, что относится к богослужению, освящаются Церковью для их употребления. Есть особый чин освящения С. Среди храма на приготовленном столе полагаются С. Священник в епитрахили и фелони возглашает: "Благословен Бог наш", чтец: "Аминь". "Слава Тебе, Боже...", "Царю Небесный" и проч. По "Отче наш" клир поет "Свете тихий", а священник крестообразно кадит С. и предстоящих. Затем он возглашает: "Господу помолимся" и читает молитву: "Господи Боже сил, Иже вся добре зело сотворивый, очищая Именем Твоим всякую скверну и нечистоту и освящая вся, Сам и ныне, Владыко, прииди в настоящий час и освяти свещи сия Духом Твоим Святым. Яко Ты еси освящение наше, и Тебе славу возсылаем, Отцу и Сыну и Святому Духу, ныне и присно и во веки веков". Затем священник кропит С. святой водой, возглашая: "Благословляются и освящаются свещи сия окроплением воды сея священныя, во имя Отца и Сына и Святаго Духа". И бывает отпуст. См. с. 15, 76-79.

СВЯТ ЙШИЙ - церковно-юридический термин, первая часть титула Предстоятелей следующих автокефальных Православных Церквей: Святейший Патриарх Московский и всея Руси; Святейший и Блаженнейший Католикос-Патриарх всей Грузии, Архиепископ Мцхетский и Тбилисский; Святейший Патриарх Сербский, Архиепископ Печский, Митрополит Белградо-Карловацкий; Святейший Патриарх Болгарский, а также Предстоятелей следующих инославных Церквей: Святейший Папа Римский; Святейший Верховный Патриарх-Католикос всех армян; Святейший Папа Александрийский и Патриарх Престола святого Марка во всей Африке и на Ближнем Востоке; Святейший Абуна, Патриарх Эфиопской Церкви; Святейший Патриарх Антиохийский и всего Востока ѿѿ (имярек).

СВЯТКИ, святые дни - двенадцать дней после праздника Рождества Христова до праздника Богоявления Господня. Они называются также святыми вечерами. Святить двенадцать дней после Рождества Церковь начала с древних времен. Указанием на это могут служить 13 бесед святого Ефрема Сирина, произнесенных им от 25 декабря по 6 января, а также слова святого Амвросия Медиоланского и святого Григория Нисского. Древность установления празднования С. подтверждается церковным Уставом

преподобного Саввы Освященного († 530), по которому в дни С. "никакоже пост, ниже коленопреклонения бывают, ниже в церкви, ниже в келлиях"; запрещено также браковенчание. Тоже подтверждено кодексом Юстиниана (535 г.). Между тем святость этих дней и вечеров во многих местах нарушалась гаданиями и другими суеверными обычаями, уцелевшими от языческих празднеств того же времени года. Против этого направлены 61-е и 62-е правила VI Вселенского Собора.

СВЯТОСТЬ, СВЯТ Й, (*греч.* " гиос", "иер с", *лат.* *sacrosanctus*, *евр.* "кодеш" священный предмет, святость). Еврейское слово, употребляемое в Ветхом Завете, происходит от корня, обозначающего, вероятно, "отрезать, отделить", то есть содержит идею отделения от мирского. Священные предметы - это те, к которым не прикасаются и к которым приближаются только при определенных условиях ритуальной чистоты. Являясь как бы носителями некоей силы, тайны и величия, в которых видится нечто сверхъестественное, они вызывают то смешанное чувство страха и притяжения, которое заставляет человека осознать свое ничтожество перед этими проявлениями "священно-божественного".

Во время Литургии взывают к Богу Трисвятому, Христос провозглашается как "Един Свят" и поминаются С. Мы говорим также о С. Евангелии, о С. седмице. Мы призваны стать С. Следовательно, С. является некоей сложной реальностью, которая соприкасается с тайной Божией и в то же время с богослужением и нравственностью. С. включает в себе понятие священного и чистого, но она выше их. Она кажется относящейся только к Богу и недоступной, и в то же время ее постоянно приписывают его творениям.

С. Божия недоступна человеку. Для того, чтобы он ее узнал, необходимо, чтобы Бог явил Свою С., показав Свою славу. Творение, теофании, испытания, наказания и бедствия (Числ. 20, 1-13; Иез. 38, 21), а также и чудесная защита, и покровительство, и нечаянные избавления открывают, в каком смысле Бог Свят (Иез. 28, 25).

С. Ягве, проявленная сначала в величественных Синайских теофаниях (Исх. 19, 3-20), показывается как сила, одновременно ужасающая и таинственная, готовая уничтожить все, что к ней

приближается (1 Цар. 6, 19), но готовая также и благословлять тех, кто принимает ковчег Завета, где она обитает (2 Цар. 6, 7 - 11). Следовательно, эту силу не следует смешивать ни с трансцендентностью Бога, ни с гневом Божиим, ибо она проявляется также в любви и в прощении: "Не сделаю по ярости гнева Моего... ибо Я Бог, а не человек; среди тебя - Святой" (Ос. 11, 9).

В храме Ягве является Исаии как бесконечно величественный Царь, как Творец, чья слава наполняет всю землю. Ему подобает поклонение, совершать которое достойны только одни Серафимы. Впрочем, даже и они недостаточно С., чтобы видеть лицо Божие. Человек же "не может увидеть Бога и остаться в живых" (Ис. 6, 1-5; Исх. 33, 18-23). Тем не менее, этот неприступный Бог уничтожает расстояние, отделяющее Его от Его созданий. Он есть "Святой Израилев", радость, сила, поддержка и искупление народа, с которым Он соединен Союзом - Заветом (Ис. 10, 26; 17, 7; 41, 14-20).

Итак, С. Божия заключает в себе все богатства, которыми Он обладает, всю жизнь, все могущество и благодать. Она больше, чем один из атрибутов Божиих. Она - отличительная черта Бога. Оттого Имя Его свято (Пс. 32, 21; Ам. 2, 7; ср. Исх. 3, 14). Ягве клянется С. Своей (Ам. 4, 2). Это понимание отражается в самом языке Библии, в котором нет прилагательного "божественный"; оно заменяется в качестве синонимов именами Бог, Ягве (Сущий) и Святой (Пс. 70, 22; Ис. 5, 24; Авв. 3, 3).

Бог, ревнуя о Своем исключительном праве на поклонение (культ) и послушание, хочет, чтобы Его признали Святым, чтобы Его почитали Единым Истинным Богом, дабы так проявлялась Его С. через людей. Он тщательно устанавливает подробности жертвоприношения (Лев. 1-7) и условия необходимой для культа чистоты (Лев. 12-15), Он требует, чтобы Его Святое Имя не бесчестилось (Лев. 22, 32), потому что правильно совершаемое богослужение являет славу Господню (Лев. 9, 6-23; 3 Цар. 8, 10; Лев. 10, 1 и сл.; 1 Цар. 2, 17; 3, 11 и сл.) и утверждает Его величие. Но этот культ имеет значение, только если он выражает соблюдение Закона (Лев. 22, 31), глубокую веру (Втор. 20, 12), личное восхваление (Пс. 98, 3-9) - все это и значит бояться Бога, святить Его (Ис. 8, 13). Бог через освящение сообщает Свою С. Предписывая правила культа, через которые Он проявляет Свою С., Ягве

сохраняет для Себя место (святая земля, святилище, храм) и людей (священники, левиты, первенцы, назореи, пророки), а равно и предметы (приношения, одежды и предметы культа) и время (субботы, юбилейные годы), которые посвящаются Ему посредством определенного ритуала (приношения, жертвы, посвящения, помазания, окропления кровью) и тем самым становятся запрещенными для мирского употребления. Так, на Ковчег Завета левиты не должны были смотреть (Числ. 4, 1-20), субботы не должны нарушаться (Иез. 20, 12-24), поведение священников должно следовать особым правилам, более строгим, чем общие законы (Лев. 21).

Все эти вещи священны, но С. их может быть различной степени, соответственно связи, соединяющей их с Богом. С. тех или иных лиц или священных предметов - не той же природы, как С. Бога. Действительно, в отличие от того, как это происходит с передачей нечистоты (Лев. 11, 31; 15, 4-27), она не приобретается автоматически от соприкосновения со С. Божией. Она есть следствие свободного произволения Божия по Его Закону, по обрядам, Им установленным. Бесконечное расстояние, отделяющее эту С. от С. Божией (Иов. 15, 15), выражается в ритуалах: так, первосвященник может входить в Святое Святых не больше одного раза в год, после тщательного очищения (Лев. 16, 1-16). Следовательно, надо отличать истинную С., присущую Богу, от вида С., отделяющей от мирской жизни некоторых людей и некоторые предметы и ставящей их в некое промежуточное положение, которое одновременно и прикрывает, и проявляет С. Божию.

С. народ - Израиль, избранный и выделенный среди народов, становится личным достоянием Бога, народом священников, "народом С".. По Своей непостижимой любви Бог живет и "идет" среди Своего народа (Исх. 33, 12-17). Он является ему посредством облака, Ковчега Завета, Храма или Славы Своей, которая сопровождает народ Его даже в изгнании (Иез. 1, 1-28): "среди тебя - Святой" (Ос. 11, 9). Это действительное присутствие Божие сообщает народу С. не только обрядовую, но и подлинное достоинство, требующее от народа нравственной С. Ягве дает Свой Закон именно для освящения народа (Лев. 22, 31). Израиль, например, не должен предаваться порокам хананейских племен, ему следует отказываться от браков с чужестранцами и "предавать заклятию" все, что может осквернить

его (Втор. 7, 1-6). Сила его не в войсках или в искусной дипломатии, но в вере в Ягве, Святого Израилева. Израиль обязан Ему не только Своим выделением из других народов, но и своей безопасностью (Ис. 41, 14-20; 54, 1-5), достоинством (Ис. 43, 3-14; 49, 7) и несокрушимым упованием.

Свободно избранный Богом, Который хочет его освящения, Израиль должен Ему ответить своим освящением. Сначала он должен очиститься от всякой скверны, несовместимой со С. Божией, прежде чем присутствовать при теофаниях или принимать участие в богослужении (Исх. 19, 10-15). Но в конечном счете только один Бог дает ему чистоту посредством жертвенной крови (Лев. 17, 11) или очищая его сердце (Пс. 50).

Пророки и Второзаконие неустанно повторяли, что приношения жертвы за грех не достаточно, чтобы угодить Богу, но что требуются правда, послушание и любовь (Ис. 1, 4-20; Втор. 6, 4-9). Таким образом, заповедь "Будьте святы, ибо Свят Я, Господь Бог ваш" (Лев. 19, 2; 20, 26) должна быть понимаема не только как чистота культа, но именно как освящение всей жизни, переживание С., согласно многочисленным предписаниям семейным, общественным и экономическим, равно как и ритуальным, содержащимся в различных сводах Законов (Лев. 17-26).

Освящение человека тоже может возрастать. Поэтому С. могут быть названы только те, кто сумеют пройти через испытания и войти в Царство Всевышнего (Дан. 7, 18-22). Это будут мудрецы-праведники, которые боялись Бога (Пс. 33, 10), Сионский "малый Остаток" спасшихся, тех, которых Бог вписал "в книгу для жития" (Ис. 4, 3).

Новозаветная апостольская община восприняла учения и словоупотребление Ветхого Завета. Бог есть "Отец Святой" (Ин. 17, 11) трансцендентный миру Вседержитель и Судия последних времен (Откр. 4, 8; 6, 10). Святы Его Имя (Лк. 1, 49), Его Закон (Рим. 7, 12) и Его Завет (Лк. 1, 72). Святы также Ангелы (Мк. 8, 38), пророки и евангелисты (Лк. 1, 70; Ми. 6, 20; Рим. 1, 2). Свят Его Храм, Свят и Небесный Иерусалим (1 Кор. 3, 17; Откр. 21, 2). Так как Сам Бог Свят, то и избранные Им тоже должны быть, С. (1 Пет. 1, 15; Лев. 19, 2), и С. Имени Его должна проявить себя в пришествии Царства Божия (Мф. 6, 9). Подлинное проявление Духа Святого, которое

лежит в основе собственно новозаветного понимания С., произошло в день Пятидесятницы.

С. Иисуса Христа тесно связана с Его Богосыновством и с присутствием Духа Божия в Нем. Он зачат от Духа Святого и, следовательно, будет С. и "наречется Сыном Божиим" (Лк. 1, 35; Мф. 1, 18). При крещении Иоанном "Сын Возлюбленный" получает помазание от Духа Святого (Деян. 10, 38; Лк. 3, 22). Он изгоняет нечистых духов, и они провозглашают Его "Святым Божиим" или "Сыном Божиим" (Мк. 1, 24; 3, 11); эти два выражения отныне равнозначны (Ин. 6, 69; Мф. 16, 16). Христос, исполненный Духа Святого (Лк. 4, 1), проявляет Себя Своими деяниями. Чудеса и поучения были не столько знамениями силы, вызывающими поклонение, сколько знамениями С. Перед лицом Христа люди чувствуют свою греховность, как перед Богом (Лк. 5, 8; Ис. 6, 5).

Святой Сын Божий (Деян. 4, 27, 30), претерпевший смерть, хотя Сам Он - Податель жизни, Христос - "Святой и Праведный" в абсолютном смысле слова (Деян. 3, 14); "по сему и Бог превознес Его" (Флп. 2, 9). Воскресший "по духу святыни" (Рим. 1, 4), Он не от мира сего (Ин. 17, 11),. С того времени, воссев одесную Бога (Мк. 16, 19), Он может как Бог именоваться Святым (Откр. 3, 7; 6, 10). Следовательно, С. Христа иной природы, чем совсем относительная С. святых Ветхого Завета. Она тождественна С. Бога Отца (Ин. 17, 11): та же духовная сила, те же чудесные проявления, та же таинственная глубина. В силу Своей С. Христос так любит Своих, что даже приобщает их к Своей славе, полученной от Отца, жертвует Собой для них. Он проявляет таким образом Свою С.: "За них Я посвящаю Себя, чтобы они были освящены истиною" (Ин. 17, 19).

В отличие от жертвоприношений и культа Ветхого Завета, которые очищали иудеев только внешне (Евр. 9. 11-14; 10, 10), Жертва Христа освящает верующих истиною (Ин. 17, 19), сообщая им подлинную С. В самом деле, христиане приобщаются жизни воскресшего Христа через веру и Крещение, дающие им "помазание от Святого" (1 Кор. 1, 30; Еф. 5, 26; I Ин. 2, 20). Оттого они "освящены во Христе" (1 Кор. 1, 2; Флп. 1, 1) через присутствие в них Духа Святого (1 Кор. 3, 16; Еф. 2, 22); они действительно

"крещены Духом Святым", как возвестил Иоанн Креститель (Лк. 3, 16; Деян. 1, 5; 11, 16).

Следовательно, главная действенная сила освящения христианина - Дух Святой. Он щедро одаряет первые христианские общины дарами Своими. Однако Его действие в Церкви и отличается от действия Духа Божия в Ветхом Завете. Полнота и всеобщность Его излияния означают, что мессианское время исполнилось с момента Воскресения Христа (Деян. 2, 16-38). С другой стороны, Его пришествие связано с Крещением и с верой во Христа, умершего и воскресшего (Деян. 2, 38; 10, 47; 19, 1-7). Его присутствие постоянно, и вот почему апостол Павел говорит, что искупленные являют собой "Храм Духа Святого", "Храм Божий" (1 Кор. 6, 11, 19): у них подлинное общение с Богом (2 Кор. 13, 13). И так как "все водимые Духом Святым суть сыны Божии" (Рим. 8, 14-17), то христиане не только пророки, временно подвластные действию Святого Духа (Лк. 1, 15; 7, 28), но и дети Божии, всегда имеющие в себе источник С. Божией.

Слово "святой" в своем абсолютном смысле употреблялось в Ветхом Завете только в виде исключения, оно сохранялось для наименования избранников эсхатологических времен. В Новом Завете оно обозначает христиан. Сначала применяемое к членам первохристианской общины Иерусалима, в особенности к небольшой группе, собравшейся на Пятидесятницу (Деян. 9, 13; 1 Кор. 16, 1; Еф. 3, 5), оно стало применяться ко всем верующим (Рим. 16, 2; 2 Кор. 1, 1; 13, 12). Через Духа Святого христианин приобщается самой С. Божией. С. Божия, уже обретенная Церковью по праву, на деле борется с грехом. Еще не настало то время, когда "святые будут судить мир" (1 Кор. 6, 2). В этот день будет явлен Новый Иерусалим, "С. город" (Откр. 21, 2). где зацветет древо Жизни и откуда будет изгнано все нечистое и далекое от Бога (Откр. 21, 22, ср. Зах. 14, 20), И Господь Иисус Христос тогда "прославится во святых Своих" (2 Фес. 1, 10; 2, 14), "потому что Бог есть любовь" (1 Ин. 4, 8). В этом заключается тайна непостижимой С. Божией, сообщаемой людям.

СВЯТЦЫ, Месяцеслов - поименный перечень святых, чтимых Православной Церковью, составленный по порядку месяцев и дней их чествования. Церковные С. предназначаются для богослужебного

употребления. Они печатаются при богослужебных книгах: Каноннике, Акафистнике, Молитвослове. В С. входят имена канонизированных, то есть причисленных Церковью к лику святых исторических лиц. Этим С. отличаются от старинных церковных диптихов или поминаний, куда вписываются имена живых и умерших людей, которые хранятся в храме или приносятся верующими с собою для поминовения их священнослужителями. В отдельных изданиях С. обычно назывались Месяцесловом; в них, помимо списков имен святых угодников, обычно помещали таблицы для определения дат празднования Пасхи: Зрячую Пасхалию, Ключ обращения индиктиона, лунное течение. Здесь же помещались кондаки и тропари праздникам и святым. В настоящее время Русская Православная Церковь ежегодно издает "Православный церковный календарь", где, кроме алфавитного списка святых, помещены богослужебные указания на каждый день текущего года, Пасхалия, репродукции чтимых икон, тексты некоторых богослужебных последований.

СВЯТЫЕ - лик мужей и жен, благоугодивших Богу подвигами христианской любви и благочестия, трудами добродетельной жизни, живя в миру, в монастырях, в пустынях - все праведные, преподобные, святители, мученики, пророки и апостолы, благоверные, блаженные, исповедники, святители, евангелисты.

В Новом Завете С. называются все христиане. Сначала применяемое к членам первохристианской общины Иерусалима, в особенности к небольшой группе, собравшейся на Пятидесятницу (Деян. 9, 13; 1 Кор. 16, 1; Еф. 3, 5), оно стало применяться к братьям в Иудее (Деян. 9, 31-41), а затем и ко всем верующим (Рим. 16, 2; 2 Кор. 1, 1; 13, 12). Действительно, через Духа Святого христианин приобщается Самой святости Божией. Образую истинный "святой народ" и "царственное священство", слагая "святой храм" (1 Пет. 2, 9; Еф. 2, 21), христиане должны воздавать подлинное служение Богу, предавая себя, по образу Христа "в жертву святую" (Рим. 12, 1; 15, 16; Флп. 2, 17).

Святость христиан, происходящая от их призвания (Рим. 1, 7; 1 Кор. 1, 2), требует от них отказа от греха и языческих обычаев (1 Тим. 4, 3): они должны поступать "не по плотской мудрости, но по благодати Божией" (2 Кор. 1, 12; 1 Кор. 6, 9 сл.; Еф. 4, 30-5, 1; Тит.

3, 4-7; Рим. 6, 19). Это требование святости жизни лежит в основе христианской аскетической традиции. Оно опирается не на идеал некоторого внешнего закона, но на то, что христианин, "достигнутый Христом", должен участвовать "в страданиях Его, сообразуясь смерти Его, чтобы достигнуть воскресения мертвых" (Флп. 3, 10-14).

Библейское понимание святости весьма широко. В Библии показан не только ответ человека на божественный призыв. Святость - это не только отказ от мирского, она содержит откровение Самого Бога. Святость определяется через восхождение к своему Источнику, то есть к Богу, от Которого исходит всякая святость. Тем самым в Священном Писании ставится проблема природы святости, которая в конечном итоге сводится к тайне Божией и ее таинственному откровению людям. Эта производная святость, вначале внешняя для людей, мест и предметов, которые она делает священными, становится подлинной и внутренней только через дар Самого Духа Святого. Божественная любовь сообщается после победы над грехом, который препятствовал излучению ее святости.

"С., - пишет схимонах Силуан, - живут в ином мире и там Духом Святым видят славу Божию и красоту лица Господня. Но в том же Духе Святом они видят нашу жизнь и наши дела. Они знают наши дела. Они знают наши скорби и слышат наши горячие молитвы. Живя на земле, они научились любви Божией от Духа Святого; а кто имеет любовь на земле, тот с нею переходит в вечную жизнь в Царстве Небесном, где любовь возрастает и будет совершенною. И если здесь любовь не может забыть брата, то тем более С. не забывают нас и молятся за нас. С. радуются нашему покаянию и скорбят, когда люди оставляют Бога и уподобляются скотам несмысленным. Им жалко, что люди на земле живут, не зная, что если бы они любили друг друга, то на земле была бы свобода от греха; а где нет греха, там радость и веселие от Святого Духа. С. похожи на Господа, но и все люди, которые хранят заповеди Христовы, похожи на Него, а те, которые живут по своим страстям и не каются, похожи на врага. Если бы эта тайна открылась людям, то они перестали бы служить врагу, но каждый всею силою стремился бы знать Господа и быть похожим на Него. С. были обыкновенными людьми. Многие из них пришли от больших грехов, но покаянием достигли Небесного Царства. И все, кто приходит

туда, приходят через покаяние, которое даровал нам Милостивый Господь Своими страданиями". В памятниках первых веков христианства, вплоть до первой половины V века, это наименование как у восточных, так и у западных христиан не усвоялось ни апостолам, ни мученикам, ни исповедникам, то есть лицам, ставшим впоследствии особо почитаемыми Церковью. На Западе в то время выражались просто: "Павел", "Петр" (не прибавляя: "апостол" или "святой"). Римский календарь, изданный Бухером, а потом Рюинардом, доводит список особо чествуемых в Церкви лиц до IV века включительно (до папы Либерия), при этом ни разу не встречается именование *საბცტუს* или "агиос". Лишь в календарях Карфагенской Церкви, в III-IV веках, при поминовении умерших, особо чтимых Церковью, слово *საბცტუს* встречается часто. Первый календарь, в котором встречается *საბცტუს* при имени особо чтимого лица - Календарь Полемиа. На древних изображениях надписи *საბცტლის* и *საბცტისსიონის* встречаются не раньше конца VI века. Причина, по которой христиане первых веков избегали этого эпитета, заключается, по мнению некоторых ученых, в том, что слово *საბცტუს* часто употреблялось в языческих титулованиях, которым христиане не хотели подражать. Вместо него (или наряду) часто употреблялось наименование *ღმდობუს*, *ღმდობა* (Божественный, -ая) при имени почитаемого Церковью лица; возможно они означали: мученик, мученица. В повествованиях, где описан погребальный обряд древних христиан, встречается возглас распорядителя погребения: *აღ საბცტოს!* или *აღ მარტყრებს!*, которым приказывали нести тело покойного на особые христианские кладбища.

Любовь и почитание братьев по вере, засвидетельствовавших своею кровью истину христианства, к V веку приобретает общецерковный характер. Почитают останки мучеников и исповедников, на местах их кончины и упокоения воздвигают храмы и часовни (*მეძმობი*, "марти'риа"). Празднества в память некоторых получают самое широкое распространение. Обычай этот, хотя и глубоко укореняется, но держится в установленных границах. Христианами ясно осознается, что между почитанием С. и поклонением Богу существует коренное различие.

К прежним С. вскоре присоединяются новые. Прежде ограничивались почитанием мучеников, ныне с прекращением гонений стали признавать С. также и тех, кто, не удостоясь мученического венца, прославились своими трудами и благочестием. Таковы прежде всего пустыnnики, святители и монахи. Особое почитание стало воздаваться тем, кто ближе всех из людей стояли к Господу во время его земной жизни: Пресвятой Богородице, Апостолам, женам-мироносицам. Места погребения Апостолов и великих святых особенно почитаются.

Вследствие снижения церковной культуры, почитание С. и их мощей иногда выходило за установленные границы: это относилось к чрезмерному увлечению паломничеством, извращениям в почитании мощей, которым придавали чрезмерное значение, и вследствие этого одни для приобретения их прибегали к непозволительным средствам (купля, похищение), а другие недобросовестным образом пускали в оборот подделки. Отдельные клирики самочинно побуждали народ относиться к уважаемым лицам как к С. Со всеми подобными извращениями в церковной жизни приходилось бороться соборными постановлениями и архиерейскими распоряжениями. Прежде всего было предписано не воздавать почитания новоявленным С. без согласия епископа. Разрешение вопроса о признании того или иного чтимого в народе лица С. зависело от воли епархиального архиерея. В случае распространения культа в более широких кругах вопрос о беатификации или канонизации стал решаться собором епископов нескольких соседних епархий. Исключение составлял Римский собор, которому вменялось право беатификации и канонизации С. независимо от места нахождения мощей. Постепенно это право было закреплено исключительно за Римским престолом. Однако его полномочия не распространялись на Восток, где вопросы канонизации принадлежали епископам, а позднее Константинопольскому патриарху и Поместным Соборам. Почитание С. было подтверждено и закреплено деяниями VII Вселенского Собора. В "Православном исповедании Восточной Церкви" читаем: "Мы призываем С. в посредничество между Богом, чтобы они молили Его за нас: призываем их не как богов каких, но как друзей Его, которые служат Ему, славословят Его и поклоняются Ему. Мы требуем помощи их не потому, чтобы они могли помогать нам

собственной силою; но поелику ходатайством своим они испрашивают нам от Бога благодать... Они (во время земной жизни своей) молятся за других и ходатайствуют не только часто и втайне, но и всенародно, и открыто, как это подтверждают писания... тем более по смерти своей молят о нас Бога; ибо тогда им ничто в сем не препятствует.

Но кто-нибудь скажет, что С. не познают и не понимают молитв наших. На сие ответствуем, что хотя они сами по себе не познают и не слышат молитв наших, но познают и слышат по откровению Божию... Итак, справедливо мы почитаем их и испрашиваем чрез них помощь у Бога... Мы не отдаем им Божеской чести, но молим их, как братьев и друзей наших, чтобы испрашивали нам, братиям своим, помощь у Бога и ходатайствовали за нас пред Господом" (ч. III. Ответ на вопр. 52-й).

СВЯЩ ННИК (ИЕР Й) - 23, 24.

СВЯЩЕННОМУЧЕНИК - так называется пресвитер, а еще чаще епископ, претерпевший страдания и положивший жизнь свою за исповедание пред людьми учения Господа нашего Иисуса Христа. Таковы, например, священномученики Климент, Папа Римский, по повелению императора Траяна сосланный в Херсонес и утопленный в море; Климент, епископ Анкирский, пострадавший при Максимине в 312 году; Василий, пресвитер Анкирской Церкви, пострадавший при Юлиане Отступнике в 363 году.

СВЯЩ ННЫЕ СОСУДЫ - сосуды, употребляемые при совершении Таинства Евхаристии: потир, дискос, звезда, ложка, копия и дарохранилище, а также сосуд для хранения святого Мира. К этим сосудам не позволяется прикасаться не только мирянам, но и низшим чинам клира. В более общем смысле С. С. называются все сосуды и предметы, употребляемые при священнодействиях Православной Церкви. С. С. так же древни, как само христианское богослужение. При совершении важнейших церковных богослужений, Таинств, стали необходимы С. С., которые были позаимствованы из бытовой утвари. Но, быв однажды освящены для богослужебного употребления, они не могли быть обращены в прежнее употребление. Только в исключительных случаях дозволялось отдавать (продавать) С. С. для небогослужебного употребления: когда не было никаких иных средств для выкупа

пленных христиан и для помощи бедным во времена неурожая и голода. Но и в этом случае С. С., как правило, переливались, и, таким образом, в нецерковное употребление отдавался металл, а не сами сосуды.

Для хранения С. С. в храмах с древнейших времен отводилось особое помещение - сосудохранительница, находившаяся под надзором диаконов или других клириков. В древности С. С. были деревянные и стеклянные, глиняные и каменные, медные и оловянные, а также драгоценные, изготовленные из золота и серебра и изукрашенные драгоценными камнями. Все зависело от материального состояния прихода и отчасти от назначения сосуда. В Православной Церкви согласно 73-му правилу апостольскому принято, чтобы потир, дискос, звезда и лжица были изготовлены из благородного (некоррозирующего) металла или сплава: золота, серебра, латуни, мельхиора, олова, но отнюдь не из железа, меди, бронзы, стекла или дерева. Обычно весь набор С. С. одного храма бывает изготовлен из одного металла. Копие обычно бывает железное (стальное).

СВЯЩ НСТВА ТѢИНСТВО (РУКОПОЛОЖ НІЕ) - 312-343.

СЕДѢЛЕН - тропарь, который поется во время чтения кафизм, то есть псалмов, и во время которого разрешается сидеть. С. берется из Октоиха, или Триодей постной и цветной, а в предпразднства и попразднства - и из Минеи.

СЕДМИЧНЫЙ БОГОСЛУЖ БНЫЙ КРУГ. Каждый день седмицы (недели) посвящен прославлению священного лица (или лиц) или подвига Спасителя.

Первый день седмицы посвящен Воскресению Господа нашего Иисуса Христа; понедельник - Бесплотным Силам; вторник - ветхозаветным пророкам и особенно величайшему из них, Иоанну Предтече; среда - Животворящему Кресту Господню, Крестным страданиям Иисуса Христа и прославлению Его Пречистой Матери; четверг - апостолам Христовым и Святителю Николаю Чудотворцу; пятница - Крестным страданиям Христовым и, наконец, суббота - всем святым и поминовению усопших. Все эти посвящения отражены в песнопениях и молитвах. Круг молитв и песнопений, соответствующих дням недели, содержится в богослужебной книге Октоих.

СЕКВ НЦИЯ (лат. *sequētia* - следование) - западные церковные песнопения, возникшие в IX веке из юбилейных. Чтобы удержать в памяти эти вокализмы, исполнявшиеся без слов, к ним стали присоединять текст, подставляя под каждую ноту слог. От подтекстовки прежних напевов впоследствии перешли к созданию новых С. с оригинальными мелодиями. Постепенно С. отделились от григорианских хоралов. В отличие от последних С. имели стихотворный текст и четкую ритмическую структуру. На их мелодику оказала влияние народная песня. После Тридентского Собора (1545) из католического церковного обихода были исключены почти все С., за исключением четырех, прочно укоренившихся, в том числе *oḡb oḡsḡ* (День гнева), позднее была допущена *ḡḡsḡsḡ sḡḡḡ* (Мать скорбящая).

СЕМИСВ ЧНИК - 13, 15, 18, 36, 49-50.

С НЬ (КИВ РИЙ) - 18, 48.

СИК Р - легкий алкогольный напиток, изготовленный из разных плодов, бывший на Востоке в широком употреблении как дешевое крепленое вино (Лк. 1, 15).

СИМВОЛ ЦЕРК ВНЫЙ - 10, 152.

СИМВ ЛИКА ЦЕРК ВНАЯ - 7-24, 152.

СИМВОЛЫ ЕВАНГЕЛИСТОВ - изображения четырех живых существ, которые древняя иконографическая традиция усвоила Евангелистам; как принято считать, С. эти заимствованы из видения Иоанна Богослова. С. раскрывают различные стороны искупительного подвига и учения Спасителя в изложении Евангелистов. При Евангелисте Матфее изображается Ангел, как С. мессианского посланничества в мир Сына Божия, предреченного пророками. Евангелист Марк символизируется львом, в ознаменование могущества и царственного достоинства Христа (Откр. 5, 5). Евангелиста Луку изображают с тельцом, подчеркивая жертвенное, искупительное служение Спасителя. Орел при Евангелисте Иоанне изображает высоту евангельского учения и сообщаемых в нем Божественных тайн. На некоторых древних иконах и фресках эти С., имея тот же смысл, сочетаются и в другом порядке. Изображения четырех Евангелистов и символизирующих их существ в традиционной композиции росписей православного храма обычно помещаются по четырем сторонам крестово-купольного свода, на так

называемых "парусах", поддерживающих купол, внутри которого обычно изображают Господа Вседержителя.

СИМОНОВСКИЙ Р СПЕВ - один из полных роспевов Русской Православной Церкви. Имеет большое сходство со старым знаменным пением, получил название от московского ставропигального Симонова монастыря, где он сложился и исполнялся, а в 1849 году был положен на один голос и издан Придворной капеллой. Очень распространена "Херувимская песнь" С. Р. в обработке Бортнянского, положенная на четыре голоса. Характерная черта С. Р. состоит в том, что его поют: альт, два тенора и бас.

СИНОДАЛЬНОЕ УЧИЛИЩЕ ЦЕРКВНОГО ПЕНИЯ - музыкальное учебное заведение в Москве; готовило регентов и учителей пения. Первоначально находилось при Синодальном хоре. Устав хора и училища при нем был утвержден в 1857 году; первоначально хор и училище составляли одно целое. В 1866 году было положено начало отделению училища от хора и реорганизации его в самостоятельное учебное заведение (новый устав училища составлен в 1886 году). Синодальное училище давало высокое музыкальное образование. Оно готовило певцов и регентов высшей квалификации. Хор училища пользовался широкой известностью и даже выезжал на гастроли за границу.

СИНОДАЛЬНЫЙ ХОР - один из старейших русских профессиональных церковных хоров. Существовал до 1919 года. Созданию его положил начало хор патриарших певчих дьяков, получивший в XVIII веке название С. Х. Расцвет деятельности хора связан с работой Синодального училища церковного пения, возглавлявшегося В. С. Орловым; С. Х. состоял из 45 мальчиков и 25 мужчин. Исполнение хора отличалось исключительным певческим мастерством, ярким, выразительным звучанием нежных детских голосов и мощных басов. В репертуаре С. Х. помимо православных богослужебных песнопений были произведения Палестрины, Баха, Моцарта, Бетховена, Чайковского, Танеева, Рахманинова. В 1895 году С. Х. провел в Москве цикл исторических концертов русской духовной хоровой музыки. В 1899 году хор выступал в Вене, в 1911 году совершил под руководством Н. Данилина поездку по Италии,

Австрии, Германии, явившуюся триумфом русского хорового искусства.

СКРИЖОЛИ -142.

СКУФИЯ' - 14, 109.

СЛАВОСЛОВИЕ ВЕЛИКОЕ - прославление Бога за все благодеяния, завершающее всенощное бдение. В этом С. одушевление молящихся, сила и теплота их чувств достигают зенита, при котором благоговейная мысль уже не останавливается на частных милостях Божиих, даже таких великих, как спасение нас Крестной смертью и Воскресением Сына Божия, а всецело погружается в благодарное созерцание всей высоты Божией и всего ничтожества и недостойнства нашего пред Ним. Такой характер имеет С. В. Такой взрыв религиозного чувства, какой представляет собой это С., ближайшим образом вызывается наступающим в этот момент всенощного бдения первым проблеском утренней зари. Вид рождающегося из ночной тьмы утреннего света (эта заключительная часть всенощной в древности совпадала с рассветом) вызывал у верующих образ Бога, как несозданного Света ("во свете Твоем узрим Свет"). Утренняя песнь гораздо длиннее и полнее вечерней ("Свете тихий") и начинается поэтому благодарением Бога за утреннюю зарю, которое и выражается торжественным возгласом: "Слава Тебе, показавшему нам свет". Этот возглас по традиции произносит настоятель.

В. С. поется по воскресеньям, в праздники великие, средние и малые со славословием, если они не совпадают с седмичными днями Великого поста; в дни отдания двенадесятых праздников; в субботы сырную, 5-й седмицы Великого поста, Лазареву и Страстную.

С понедельника по пятницу сырной седмицы В. С. поется лишь тогда, когда эти дни совпадают с праздниками Сретения Господня или храмовым (Тип. храм. гл. 27 и 28, 2 февраля). С понедельника по пятницу первой - шестой и Страстной седмиц Великого поста В. С. никогда не поется.

СЛОВО - жанр византийской и древнерусской церковной письменности и проповеди. В Византии жанр С. достиг расцвета в IV веке благодаря проповеднической деятельности святого Григория Назианзина, святого Василия Великого, святого Епифания Кипрского и особенно святого Иоанна Златоуста, творения которого стали

образцами в странах православного мира. По традиции С. слагается из вступления, основной части, повествовательного характера, и заключения - похвалы. К похвале обычно присоединяется молитва Богу или святому, к которому обращено С. В древнерусской традиции церковно-учительного и торжественного красноречия, опиравшейся на византийскую традицию, до нас дошли сборники С.: "Пролог", "Измарагд", "Златоуст", "Маргарит", "Златая цепь" и др. В IX-XII веках наиболее известными были "Слово о законе и благодати" митрополита Илариона: слова - поучения святого Феодосия Печерского, торжественные проповеди на праздники святого Кирилла Туровского; в XII веке - слова-проповеди Серапиона Владимирского, рисующие ужасы татарского нашествия: в XV-XVI веках - торжественные проповеди Епифания Премудрого, Фотия и митрополита Даниила: в XVII - начале XVIII веков - Епифания Славинецкого, Симеона Полоцкого, проповедников Стефана Яворского, Феофана Прокоповича и др.

СЛГОВЫЕ НАЗВАННЯ ЗВУКОВ - условные названия семи основных звуков восходящей диатонической гаммы. Происхождение слоговых названий звуков: до (ут), ре, ми, фа, соль, ля, си - таково. В XI веке бенедиктинский монах Гвидо Д Ареццо для обозначения звуков диатонической гаммы воспользовался мелодией одного латинского гимна, в котором каждый стих начинался со следующего по порядку тона гаммы. Вот слова этого гимна, составленного в честь святого Иоанна Крестителя:

ტ ქუეანტ ახის ამული ტუორუმ ღესონარე ფიბრის შოლვე
ჰოღლუტი ირა გესტორუმ აბიი რეატუმ შანცტე ჟოჰანნეს

(Перевод: "Святый Иоанне! разреши осуждение скверных уст, чтобы рабы твои могли свободно возглашать дивные дела твои"). До XVI века использовались лишь шесть слоговых названий, позже было введено седьмое название "си".

СЛУЖБА - этим словом в богослужебных книгах называется и полный состав всякого отдельного богослужения, например вечерни или утрени, и полный состав всех богослужений, совершаемых в известный день. Но чаще всего этим словом называются все изменяемые молитвословия и песнопения для вечерни, утрени и прочих богослужений определенного дня седмицы или числа месяца,

и таким образом слово С. заменяет слово последование или "восследование".

В Служебнике и Часослове содержатся неизменяемые, постоянные молитвословия и песнопения С. ежедневного богослужения: вечерни, повечерия, полунощницы, утрени, Литургии и часов (суточный круг). Для службы вечерни и утрени молитвословия излагаются в обеих книгах - Служебнике и Часослове. В Служебнике находятся молитвословия, произносимые за этими С. священником и диаконом, в Часослове - чтецом и певцами. По этим книгам на утрени или на вечерне священник и алтаре или на солее пред царскими вратами, а чтец на клиросе совершают иногда разные чтения в одно время; например на утрени чтец читает по Часослову шестопсалмие, в то же время священник тайно читает по Служебнику утренние молитвы; на вечерне, когда чтец читает по Часослову псалом предначинательный "Благослови, душе моя, Господа" (Пс. 103), священник по Служебнику читает молитвы, называемые светильничными.

Для других Божественных С. излагаются молитвословия в какой-либо одной книге: или в Служебнике, или в Часослове. Так например, неизменяемые молитвословия Литургии находятся в Служебнике (для певцов ее неизменяемые молитвословия печатаются в Ирмологии), а неизменяемые молитвословия часов, изобразительных, повечерия и полунощницы заключаются в Часослове. От содержания тех или иных преимущественно служб Служебник (Литургия) и Часослов (часы) и получили свои названия.

СЛУЖ БНИК, или литургиарий, - богослужебная книга, содержащая по преимуществу молитвословия, произносимые священником и диаконом во время храмового (общественного) богослужения суточного круга. В состав С. входят: Чин Литургии Василия Великого, Чин Литургии Иоанна Златоуста и Чин Литургии Преждеосвященных Даров святителя Григория Двоеслова, постоянные (неизменяемые) молитвословия вечерни и утрени, а также "Устав священнослужения", соответствующий 1-й и 2-й главам Типикона. В дополнительной части С. содержит чины и молитвословия богослужений, совершаемых вместе со службами суточного круга. Это - Чин благословения колива, приносимого в честь и память Господних праздников или святых, так как он присоединяется к

вечерне или Литургии; Чин над кутиею в память усопших, который совершается на Литургии и на вечерне; Чин литии по усопшим, бывающий по отпущах вечерни и утрени; молитвы по Причащении.

Для того, чтобы иерей и диакон могли иметь в одной книге всю службу, в С. для удобства даются краткие изменяемые молитвословия, которые произносятся на вечерне, утрени и Литургии. Сюда относятся отпущах вечерни, утрени и Литургии, прокимны Евангелий утренних, прокимны Апостолов, аллилуиарии и причастны Литургии. Поскольку же в отпущах дневных воспоминаются святые дня, в С. печатается Месяцеслов, то есть указатель по дням месяцев святых. К Месяцеслову присоединяются из Миней месячных прокимны, аллилуиарии, причастны, которые имеют отношение к памятям святых и произносятся на службах священником или диаконом. Кроме того, в особом разделе С. печатаются прокимны, аллилуиарии и причастны из Триодей, Октоиха и Минеи общей.

В конце С. помещается "Известие учительное, како иерею, диакону и причетнику служение в церкви совершати, и приуготовлятися к священнодействию наипаче же к Божественной Литургии, и каковыя бывают бедственные и недоуменные в скорости случаи, и како в том исправлятися".

СМОК ВНИЦА - древесное растение, широко распространенное в древней Палестине и часто упоминаемое в Священном Писании (Ис. 34, 4; Втор. 8, 8; Мф. 21, 19; Ин. 1, 48; Откр. 6, 13 и др.). Плод С. - смоква внешне похож на грушу. Дерево С. распространяет свои ветви в высоту и в ширину и листья ее широки (Быт. 3, 7), так что крона ее давала хорошую тень. Выражение "сидеть под С". иносказательно означало мир и благосостояние (3 Цар. 4, 25; 4 Цар. 18, 31; Ин. 1, 48). Одно из отличительных свойств С. состоит в том, что плоды на ней появляются без явных признаков цветения и даже до появления листьев. Поэтому С. с листьями, но без плода, в пасхальный период можно было признать бесплодной (Мф. 21, 19). Цветение С. служило в Палестине одним из первых признаков наступающего лета (Песн. 2, 13; Мф. 24, 32). Истребление смоковничных деревьев считалось одним из величайших наказаний Божиих (Иер. 5, 17; 8, 13; Иоил. 1, 7, 12). Смоквы, растущие на этом дереве, разделялись на три вида: ранние, созревающие в конце июня; летние, созревающие в августе; зимние, созревающие в конце осени.

Проклятие бесплодной С. Спасителем (Мк. 11, 13-21) предзнаменовало духовную судьбу Иерусалима и народа израильского, отвергшего своего Мессию.

СОБРОВАНИЕ (ЕЛЕОСВЯЩЕНИЯ ТОВАРИСТВО) - 300- 312.

СОЛЕЯ' - 19, 67-68.

СОПРОНО, или "дискант" (итал. *contralto* - над) - самый высокий певческий голос. Диапазон - от "до" первой октавы до "соль" третьей октавы. Необходимое качество С. - хорошо развитый так называемый головной регистр. С. обладают обычно женщины и дети. В хоре особенно красиво звучат голоса мальчиков. Существуют три основные разновидности женских С.: драматическое, лирическое и колоратурное. Бывает также лирико-драматическое и лирико-колоратурное С. Драматическое С. отличается большой силой звучания на всем диапазоне, плотным нижним регистром; лирическому С. свойственны мягкость тембра, гибкость и большая выразительность в кантилене; для колоратурного С. характерны подвижность в исполнении фиоритур, пассажей и т. п., прозрачность тембра, легкость и свобода звучания в верхнем регистре, достигающем иногда до "соль" третьей октавы.

СОПРЕСТИЛИЯ - места для сидения сослужащих с епископом, изображающих собою апостолов и их преемников. С. устраиваются по обеим сторонам Горнего места.

СОСУД ДЛЯ ОСВЯЩЕНИЯ ВОДЫ' - 99, 100.

СОСУД ДЛЯ ОСВЯЩЕНИЯ ХЛЕБОВ, ПШЕНИЦЫ, ВИНА И ЕЛИ НА ЛИТИИ - 99.

СОСУДОХРАНИЛИЩЕ (ДИОКОННИК, РИЗНИЦА) - 36, 52, 53.

СОСУДЫ С ЕЛЕЕМ И МИРОМ ДЛЯ КРЕЩЕНИЯ - 99.

СОЧЕЛЬНИК, или сочевник - день Навечерия праздников Рождества Христова и Богоявления. Название происходит от слова "сочиво" - размоченные в воде зерна пшеницы, ржи, овса, которыми согласно Уставу должны питаться в этот день верующие.

СРАЧИЦА (КАТАСОРКА) - 18, 39, 51, 52.

СРБЕНИК - иудейская монета, отчеканенная в эпоху Маккавеев, равная 1 сиклю серебра; считался национальной монетой, употреблявшейся предпочтительно перед всеми другими при храме. За тридцать таких С. Иуда предал Иисуса Христа (Мф. 26, 15; 27, 3-

6, 9). По тогдашним ценам это была достаточная сумма, чтобы купить небольшой участок земли даже в окрестностях Иерусалима.

СР ДНЯЯ ЧОСТЬ ХРОМА (С БСТВЕННО ЦРКОВЬ) - 60, 61, 69, 70.

СР ТЕНИЕ Г СПОДА НОШЕГО ИИСУСА ХРИСТО - один из двенадцатых непереходящих праздников; отмечается на сороковой день после Рождества 2/15 февраля. На Западе этот праздник более известен под названием Очищения (Ἁγιοφοροζαῖον) Пресвятой Девы. Славянское слово "сретение" означает "встречу". Это событие в евангельской истории знаменует собою встречу Ветхого и Нового Заветов. Как большинство праздников палестинского происхождения, праздник Принесения Христа во храм восходит к древним временам христианства. Паломница в Святую землю, Этерия, засвидетельствовала, с какими торжественными шествиями праздновался он в Иерусалиме в конце IV века. В Константинополе этот праздник был введен в VI веке при Юстиниане. Отсюда он в VII веке переходит в Рим. Введенный в Иерусалиме около 450 года обычай носить зажженные свечи во время Литургии С. сохраняется на Западе до сих пор, отсюда и западное название праздника - "Светлая месса".

Согласно повествованию Евангелиста Луки, эта знаменательная встреча произошла в Иерусалимском храме. Когда миновало сорок дней от Рождества, Мария и Иосиф пошли в Святой город. По ветхозаветному Закону над Младенцем был совершен обряд посвящения. В то время как Богоматерь стояла в храме с Младенцем на руках, к ней подошел старец Симеон, известный своей мудростью и праведностью. Он принадлежал к числу тех, кто горячо верил в скорый приход Мессии. Старцу было предсказано, что он еще при жизни увидит Спасителя мира. И вот теперь Дух Божий указал ему на чету бедных галилеян. Симеон взял на руки Дитя и стал молиться: "Ныне отпускаешь раба Твоего, Владыко, по слову Твоему, с миром, ибо видели очи мои спасение Твое, которое Ты уготовал пред лицом всех народов, свет к просвещению язычников и славу народа Твоего Израиля" (Лк. 2, 29-32). Потом, прозревая борьбу, которая возгорится вокруг имени Иисусова, старец благословил их и добавил: "Се, лежит Сей на падение и на восстание многих в Израиле и в предмет пререканий, - и Тебе

Самой оружие пройдет душу, - да откроются помышления многих сердец" (Лк. 2, 34, 35). Этими словами предуказан весь крестный путь Девы: от Вифлеема до Голгофы. Уже в первые годы жизни Сына Ей пришлось трепетать за Него. Тревожная весть о готовящемся детоубийстве, поспешное бегство, утомительное путешествие в чужую страну, жизнь вдали от родины - таков пролог евангельской истории. Но никогда не вырвалось у Пресвятой Девы ни слова ропота, ни жалобы. Не случайно день С. Г. в церковной традиции считается не только праздником в честь Христа, но и Богородичным. Он напоминает нам о земном подвиге и муках Богоматери.

Иконография праздника С. окончательно складывается в период с IX по X век и с тех пор остается почти без изменений. Иногда мы видим Младенца Христа на руках Матери в тот момент, когда Она передает Его святому Симеону, но чаще всего сам Симеон держит Спасителя на руках. Младенец Иисус как правило не изображается в пеленах: обычно Он одет в короткую рубашку, не прикрывающую Его обнаженные ноги. Сидя на простертых руках Симеона, Он благословляет его, как это изображено на иконе праздника. Это - иконографический тип Христа Эммануила.

На многочисленных новгородских иконах XV-XVI веков С. происходит перед престолом, над которым возвышается киворий (сень). На престоле иногда изображают Крест, книгу или свиток. По левую сторону от престола стоит Богоматерь, по правую - праведный Симеон. Святой старец, наклонившись вперед, держит Младенца на обеих руках, покрытых ризою в знак благоговения. Богоматерь сопровождает святой Иосиф, неся в складках своего плаща жертву бедных родителей: двух горлиц (Лев. 12, 8). Эти птицы считаются символом Церкви Израиля и церкви язычников, равно как и символами двух Заветов, Единый Глава которых - Христос. Святая пророчица Анна, "дочь Фануилова... вдова лет восьмидесяти четырех" (Лк. 2, 36), стоит позади Симеона на втором плане, как и праведный Иосиф. Слегка отвернувшись, она поднимает вверх голову, покрытую платом; на ее лице отражается пророческое вдохновение.

Личность святого Симеона Богоприимца имеет особое значение. Его пророчество, одна из трех "песен Нового Завета", в течение

всего годовичного круга богослужений поется на каждой вечерне, В святом старце, принявшем на свои руки Младенца Христа, хотели видеть храмового священника. Одни утверждали, что он был законоучителем, сыном Гиллея и отцом Гамалиила, наставника Апостола Павла. Другие говорили, что он один из Семидесяти толковников, переводчик Библии, и что Бог хранил его до пришествия Мессии в течение 350 лет.

Литургические тексты прославляют праведного Симеона как величайшего пророка. Более чем Моисей достоин Симеон носить звание Боговидца. Ведь Моисею Господь явился окутанный мраком, а Симеон на своих руках "Первовечное Слово Отчее воплощенное понесе и языком откры Свет, Крест и Воскресение" (вечерня, 7-я стихира на литии). Крест в этой стихире указывает на "оружие, которое пройдет душу" Марии. Молитва "Ныне отпускаеши" приобретает новый смысл. Пророк просит соизволения Господа возвестить в преисподней благую весть о воплощении: "Адаму, во аде живущу, известити хотяй, иду, и Еве принести благовестие" (7-я песнь канона). В богослужении С., как и в евангельском повествовании, тема очищения Богоматери как бы забыта: средоточие праздника - С. Мессии: встреча Ветхого и Нового Заветов.

С праздником С. Г. заканчивается рождественский цикл праздников, связанных с явлением Спасителя в мир, ибо, говоря словами Исихия, пресвитера Иерусалимского († 430), "Ныне (в праздник С.) возглавляется все таинство Воплощения Христова. Младенец Христос ныне исповедан был Богом".

Исполненный величайшего смирения, в образе слабого Младенца приходит в храм "Царь царствующих и Господь господствующих, приходит заклатися и датися в снедь верным", "как жертва тайная и совершенная", приходит, чтобы исполнить "Совет Вышняго, древний, истинный" о спасении человека, открытый человечеству чрез Пречистую Деву Марию в день светлого Ее Благовещения. Все шесть праздников рождественского цикла внутренне связаны между собой. Важнейшим богослужением их, как и каждого церковного праздника, является Божественная литургия. Именно отношение празднуемого события к таинству Евхаристии и является объединительным началом для праздников рождественского цикла.

СТОДИЯ - мера расстояния, употребляемая в Новом Завете (Ин. 6, 19, Лк. 24, 13), в 125 римских шагов, или 600 греческих футов, 185 м.

СТИХО́РЬ (ПОДРИ́ЗНИК) - 122-124.

СТИХИ́РА - церковное песнопение, вторящее стиху одной из ветхозаветных книг, обычно Псалтири. Стихиры получили названия от этих стихов. Напев стихир обычно проще напевов прочих песнопений.

СТИХИ́РА ЛИТИ́ЙНАЯ - стихира, под пение которой совершается выход на литию воскресной вечерни; это С. храма. Потому пение такой С. естественно при торжественном прохождении храма, и естественно вспомнить в течение всего бдения хоть раз святого, в честь которого храм (древние уставы говорят здесь о пении С. именно святого храмового), как он воспоминается и на литургийных песнопениях (в тропаре по входе) и который мыслится духовно соприисутствующим с верующими и участвующими в их службе, "запечатаяй пение и предначинаяй торжество". Какую из храмовых С. петь на литии, Типикон не указывает. В Октоихе, в службе 1-го гласа, замечено: "поем самогласну С. святаго обители, литию творяще в притвор, на ней же поем С. Павла Амморейскаго, или что настоятель изволит". Предполагается, что храм, как бывало почти всегда в древности, в честь святого, и из С. его указывается для пения самогласная, как наиболее торжественная по напеву, где бы она ни была положена в службе святого. Большею частью самогласны положены на "Слава, и ныне", "Господи, воззвах" или стиховных. Что касается С. Павла Амморейского, помещаемых в Октоихе на "Господи, воззвах", Богородичных по содержанию, то Типикон нигде не предполагает их пения на литии, т. к. в замечаниях относительно воскресной службы в триодные недели постоянно говорит о пении на литии только одной С. храма, не считая славника и Триоди и Богородичны. "По свершении стихир", продолжает Типикон в настоящем месте, допуская возможность пения на литии и несколько С. (что бывает при совпадении с воскресеньем некоторых памятей), "Слава, и ныне" Богородичен; какой Богородичен - не указано, но в триодных неделях здесь указывается всегда Богородичен по гласу последней С. (на "Слава") и большею частью из воскресных стиховных Богородичнов.

Следовательно, и при пении на литии одной С. храма (в обычное воскресенье) Богородичны к ней нужно брать из стиховных воскресных по гласу С. Но если храм Господский и Богородичный, то Богородичным на литии может служить опять только какая-либо из С. праздника, которому посвящен храм, потому что тогда литийная С. храма принадлежит к числу таких, которые вообще никогда не соединяются с обычными Богородичными, может быть ввиду этого и выражение Типикона о Богородичне на литии такое неопределенное. Древние списки Типикона в этом пункте - С. - литийных С. - были определеннее; в частности, некоторые из них указывают петь литии С. храма по гласу Октоиха, то есть из храмовых выбирать С. того гласа, который приходится на известное воскресенье, чтобы выдержать музыкальное соответствие с другими частями службы. С. храма на воскресной литии не поется во все дни попразднства Р. Х., в неделю Фомы, жен-мироносиц и 7-ю по Пасхе.

СТИХИ'РЫ АММОР ОВЫ - содержатся в воскресной службе Октоиха, на вечерне на "Господи, воззвах". Они воспевают Пресвятую Богородицу. В Октоихе о них говорится: "ины стихиры Пресвятой Богородице, творение Павла Амморейского, поемые иде же несть Минеи, или на литии".

СТИХИ'РЫ НА "Г СПОДИ, ВОЗЗВѠХ". Под именем "Господи, воззвах" разумеются четыре псалма во главе с 140 "Господи, воззвах", 141 "Гласом моим ко Господу воззвах", 129 "Из глубины воззвах к Тебе, Господи" и 116 "Хвалите Господа вси языцы"; эти псалмы входят в состав вечернего богослужения. На псалмах "Г. В". ветхозаветный песенный материал вечерни постепенно переходит в христианский. К последним стихам этих псалмов присоединяются церковные песни, которые и называются С. на "Г. В".. Это попеременное пение означает то, что Ветхий Завет согласуется с Новым по слову Христову: "не думайте, что Я пришел нарушить закон или пророков: не нарушить пришел Я, но исполнить" (Мф. 5,17).

В воскресенье С. на "Г. В". бывает 10 "ради совершенства сего числа", по святому Симеону Солунскому. Столько же С. бывает на Вознесение и в вечерни воскресений Великого поста (кроме Вербного). В других случаях 10 С. на "Г. В". бывает вследствие

стечения памятей и обилия материала - так 1 сентября и на Преждеосвященной Литургии. В двенадцатые праздники, исключая связанные всегда с воскресеньем - Ваий и Пятидесятницу, С. на "Г. В". на 8 и в том числе на Пасху; так же и для великих святых; для меньших 6, а для малых 3.

Обычный состав С. на "Г. В".: 3 воскресных, 4 других воскресных, называемых "восточны", и 3 из Минеи. Первые 3 С. воскресные обычно приписываются святому Иоанну Дамаскину, однако его авторство ничем не подтверждается. Что означает термин "восточные", относимый к 4-м следующим, с уверенностью сказать нельзя. Греческое слово "анатолика" едва ли может быть переведено, как это делается на полях славянских книг: "Анатолиевы"; притом имя автора в надписании С. всегда выражается родительным падежом, а не притяжательным прилагательным; поэтому, хотя песнописец Анатолий, которому принадлежит ряд С. на некоторые праздники и святым, был, по-видимому, игуменом Студийского монастыря в IX веке, но ни ему, ни тем более патриарху Константинопольскому Анатолию (V в.), при котором не было еще такого рода церковных песен, нельзя приписывать "восточных" С. Это, очевидно, произведения анонимных авторов, названные так, поскольку впервые вошли в богослужение в восточных Иерусалимских уставах и не были известны древним Студийским.

За 7-ю воскресными полагаются 3 С. из Минеи. Это, так сказать, нормальный набор С. на "Г. В". воскресной вечерни, но вместе с тем едва ли не самый редкий. В большинство воскресных дней года, кроме памятей одного святого, бывает еще какая-либо память: другого святого, праздника, предпразднства, попразднства или отдания. При памяти и одного святого этот устав неприложим, если эта память торжественнее обычной, то есть если святой великий, полиелейный, славословный или шестиричный. Наконец, в воскресенья Триоди вообще не бывает С. Минеи. Все эти случаи предусматриваются Типиконом и на них даются указания. Не предусмотрен только едва ли не самый частый случай - совпадение с воскресением памяти двух святых ("малых"), каждый из которых имеет особую службу. В этих случаях следует руководствоваться указаниями или 2-ой гл. Типикона "О святом, имущем бдение в неделю", так как святой с бдением имеет двойное количество С. и

тропарей на каноне в сравнении с обычным, или можно руководствоваться уставным указанием на 1 сент., если оно случится в воскресенье, в котором тоже две памяти, хотя не двух святых малых, и обе памяти более торжественные (см. также уставное указание на 7 сент., если оно падает на воскресенье, когда тоже две памяти, но не обе святых). Согласно всем этим указаниям Типикона, на "Г. В". нужно петь 3 воскресных С., 1 восточну, 3 одному святому и 4 другому. Этот случай предусмотрен, и для него дано такое уставное указание в предисловии ("Изъявление вкратце") к Общей Минее, книге, неизвестной в греческой Церкви, позднего происхождения (XVI в.) с еще более поздним предисловием.

На случай, если в церкви нет Миней, в Октоихе после восточных печатаются для каждой воскресной вечерни 3 С. Пресвятой Богородице, творение Павла Амморрейского, который, может быть, заимствовал их у святого Ефрема Сирина. Это С. покаянного настроения. Глас их только для служб 1 и 5 гласов совпадает с гласом недели; для остальных же служб заменяется другим большей частью параллельным гласом: в службе 2 гласа С. Павла 6 гл., в 3 гл. -7, в 4-8, в 63, в 7-2, в 8-4; это, должно быть, для разнообразия и для полного соответствия с минейными С.. глас которых большей частью не совпадает с воскресными С. Ввиду того же разнообразия и соответствия с минейными, С. Павла, должно быть, имеют и "подобны", то есть исполняются более красивым и сложным напевом, чем обычный гласовый.

СТИХИ'РЫ НА СТИХ ВНЕ, или "стиховны", представляют второй и заключительный ряд праздничных песнопений на вечерне, который уже поэтому должен быть выше предыдущего ряда - стихир на "Господи, воззвах". Как молитвы вечерни все усиливаются с ходом ее, так и песни. Действительно, С. С. полнее восхваляют празднуемое событие уже тем, что присоединяются не к повседневному псалму, а к особым стихам (приспособленным к празднику), откуда и название их. Впрочем, они называются так и потому еще, что на литии стихиры без стихов. Они господствуют над псалмом (то есть над этими стихами) тем, что открывают свой ряд без псалмического стиха. На многие праздники эти С. восторженнее "воззвухов", например на Пасху, ими служат известные стихиры "Пасха священная", поются на более изысканные гласы (3-й,

5-й, 7-й) и имеют наиболее мелодичные и трогательные напевы ("Доме Евфрафов", "Егда от древа"). Потому-то и предписано исполнять их обоими соединенными хорами на середине храма, что для воскресного бдения следует само собою из предыдущего описания (для обыкновенной вечерни это нарочито отмечается - см. 9 гл. Типикона).

С. С. на воскресной вечерне положены в количестве 4-х, большем на одну, чем для всех других праздников, даже двенадцатых, исключая Пасху. Они имеют свои Богородичны, прославляющие воплощение Христа или заключающие моления Богоматери об избавлении от напастей, - без отношения к событию Воскресения, как и догматики, - почему они служат, как и последние, Богородичными и для праздников святых - полиелейных и бденных; напевы для них полагаются более торжественные, чем для будничных Богородичнов, близкие к напевам догматиков.

Стихами к С. С. служат те же стихи 92-го псалма, из которых составлен вечерний воскресный прокимен, то есть "Господь воцарися...", "Ибо утверди вселенную"..., "Дому твоему". В ряду воскресных С. С. первые из них заметно выделяются из остальных: они однородны по строению и содержанию с первыми тремя стихирами на "Господи, воззвах" и, во всяком случае, древнее прочих стиховных. Эти же последние, называемые стихирами по алфавиту, так как они начинаются по порядку букв алфавита, составляют благодаря этому для всех гласов одно целое, разбитое на 8 отделов. Они длиннее и обстоятельнее первых стихир. Древние рукописи уставов приписывают их святому Иоанну Дамаскину.

СТИХИ'РЫ НА "ХВАЛИ'ТЕ", хвали'тные стихи'ры - стихирьы, которые поются на утрени со стихами псалмов (148, 149, 150), называемых "хвалитны", так как в них часто повторяется слово "хвалите". Эти С. не необходимы при хвалитных псалмах, с которых начинается 4-я и последняя часть утрени, так как они вообще входят в состав утрени полупраздничного типа, появляясь иногда у шестиричных святых (см. напр., 6 и 24 сент., 16, 18, 19 янв.) и отсутствуя впреди попразднства и субботы за некоторыми исключениями; впрочем Х. С. допускаются и на будничной утрени, если их нужно перенести сюда с "Господи, воззвах" по недостатку там места (см. Типикон, понед. 1-й В. поста, утренья). Обычное

количество Х. С. - 4; и так всегда, даже в великие праздники - Пасху, Рождество Христово (но в Субботу Ваий - 6 по особым соображениям), исключая воскресенья, когда их 8 по особым обстоятельствам.

Х. С. под именем "тропарей" упоминаются в описании Синайской утрени VII века и в Ипотипосисе некоторых редакций. В Студийском уставе нормальным количеством Х. С. считалось, по видимому, 6, но в Иерусалимском по древнейшим рукописям - 4.

С. на "Х". воскресной утрени выделяются из ряда других своим количеством: их бывает 8, вдвое более, чем для самых великих праздников: 4 называемых воскресными и 4 "восточны".

Припевами для них служат 6 стихов хвалитных псалмов, начиная с 9-го, последнего, стиха 149-го псалма, и кроме того два псалмических стиха, специально подобранные к событию воскресения и названные в Типиконе гл. 3, 4 и др. "воскресными припевами" - те же, что служат припевами к седальнам: "Воскреси, Господи..." и "Исповемся, Тебе, Господи" (Пс. 9, 33, 2). Имея для себя специальные праздничные стихи, последние стихир являются собственно уже не хвалитными, а стиховными, почему для пения их лики соединяются. Это схождение делается еще на последнем стихе хвалитных псалмов (на "Всякое дыхание"), чтобы стиховных стихир получилось три. По содержанию Х. С., особенно "восточны", несколько длиннее и сложнее стихир на "Господи, воззвах" и стиховных. Они нередко обращаются с упреком к иудеям, современникам Христа, хотевшим скрыть Воскресение Спасителя.

СТИХИ'РЫ ПО АЛФАВИ'ТУ - стихиры воскресные на стиховне. Они содержатся в Октоихе, в последованиях воскресных дней, на великой вечерне. Таких С. в каждом гласе Октоиха находится по три, итого во всех восьми гласах двадцать четыре С., по числу букв греческого алфавита. По-гречески эти начальные буквы С. следуют в алфавитном порядке. При С. находится Богородичен в каждом гласе. Выражение: "Богородичен от алфавита в той же глас" указывает на Богородичен, находящийся при С. по алфавиту.

СТИХИ'РЫ У'ТРЕННИЕ, ЕВѠНГЕЛЬСКИЕ - заключительные и самые торжественные хвалитные С., имеющие свой особый воскресный славник, заимствующий свое содержание из воскресного утреннего Евангелия. Всего евангельских стихир 11 (совпадает с

числом ексапостилариев), причем каждая поется неизменно на один и тот же глас. Первые 8 стихир поются соответственно на гласы с 1-го по 8-й, 9-я стихира - на глас 5-й, 10-я - на глас 6-й, 11 - на глас 8-й. Хвалитные воскресные С. имеют и Богородичен воскресного содержания, но общий для всех гласов "Преблагословенна еси, Богородице Дево". Он перечисляет все плоды воскресения (в трех однородных парах выражений), прославляя Матерь Божию, как их косвенную Виновницу. Для Богородична выбран 2-й глас, как самый радостный в С. напеве. Ввиду большого значения этого Богородична он не отменяется в воскресенье и при совпадении последнего с двенадцатым Богородичным праздником (служит еще Богородичном 2-го гласа по 2-й кафизме). На "Слава" вместо У. С. поются стихиры празднику из Минеи или Триоди в праздники Богородичные и храмовые, совпавшие с воскресеньем; в воскресенье Святых отец перед Рождеством Христовым и в воскресенье по Рождестве Христовом; 7-го января (ст. стиля) в воскресенье; от Недели мытаря и фарисея до Недели Всех святых. В названные воскресенья У. (евангельскую) С. следует петь после утрени перед 1-м часом. В праздники Господни, даже если они совпадают с воскресеньем, - на "Слава, и ныне" вместо "Преблагословенна еси, Богородице Дево..." поется С. празднику.

СТ ЛП ГЛ_ОСОВ - последовательность пения всех 8 гласов в продолжении 8-ми седмиц и недель. Таких столпов в году шесть. Их пение в седмичные дни начинается с понедельника после воскресенья Всех святых и оканчивается перед субботою седмицы мясопустной. В воскресенье пение Октоиха начинается с воскресного дня, следующего за неделей Всех святых, и продолжается до 5-й недели Великого поста включительно. Каждый столп гласов - в определенное Церковью время. Время начала каждого из них указано в Типиконе, Пасхалии зрячей. Выражения: "гласа настоящего", "прилучившагося гласа", "рядового гласа", "гласа недели", "во глас Октоиха", и т. п. указывают на песнопения Октоиха того гласа, который приходится петь по указанному порядку в определенную седмицу и неделю.

СТОЯ́НИЕ - обычное положение тела верующего во время личной молитвы и общественного богослужения. Апостолы и первые христиане приняли эту позу как молитвенную по преимуществу, во-

первых, в согласии с ветхозаветной традицией, во-вторых, памятуя о словах Спасителя: "когда стоите на молитве, прощайте..." (Мк. 11, 25). В определенные моменты православного богослужения, при чтении святоотеческих толкований Священного Писания, пастырских поучений, прологов, синаксарей, житий святых, присутствующим священнослужителям и мирянам разрешается сидеть.

В Западной Церкви мирянам разрешается сидеть в продолжении большей части богослужения. Во время Евхаристического канона и пения молитвы Господней их приглашают встать звоном особого колокольчика.

СТР ЧНОЕ П НИЕ - вид русского хорового церковного пения. Возник в XVI веке в юго-западных областях, но вскоре проник в центральную Россию. Название произошло от способа музыкальной записи С. П.: партии голосов хора писались над строкой богослужебного текста крюками, одна над другой в виде современной партитуры (2-4 строки). Основная мелодия, "путь", большей частью знаменного распева, поручалась среднему голосу; сопутствующие ей голоса располагались под этой мелодией - "низ" и над нею - "верх". Ритм определялся декламацией словесного текста. Не успев развиваться в законченную полифоническую систему, С. П. было вытеснено партесным пением.

СУЛ К - 105.

СЧИСЛ НИЕ ВР МЕНИ - 581- 582.

Т

ТѢИНСТВА И ОБРЯДЫ - 197-199..

ТѢЙНАЯ В ЧЕРЯ - последняя пасхальная трапеза Иисуса Христа и Его учеников, совершившаяся накануне Распятия и Крестной смерти Спасителя. На Тайной Вечере Господь последний раз вкусил пасхального агнца и вина, умыл ноги ученикам Своим, дал новую заповедь взаимной любви, установил Таинство Евхаристии, предсказал предательство Иуды и отречение Петра и беседовал с Апостолами - все это запечатлено в Евангелии от Иоанна в гл. 13, 14.

ТѢКТ - единица ритмического деления, состоящая из двух или более частей времени, сильной и слабой. Ритмическое движение мелодии состоит из равномерно повторяющихся ритмических частей,

которые и называются Т. Сильная часть Т. несет на себе ударение (акцент) и служит как бы границей пределов Т. Самым простым является Т., состоящий из двух частей времени, например, двух четвертей; из них первая четверть с ударением, а вторая - слабая. Если две четверти или ритмические ударения, свойственные им, повторяются в течение всего музыкального произведения, то в начале ее ставится знак Т. в две четверти - $2/4$. Если в Т. различается три части времени, то на первом из них есть ритмическое ударение, а на двух других нет; такой Т. обозначается $3/4$ и называется также простым. Простые Т. могут соединяться или делиться; например, Т. в две четверти, соединенный с другим таким же Т., дает новый Т. - четыре четверти ($4/4$). В нем различаются ударения: на первой четверти - сильное и менее сильное на третьей. Т. в $3/4$, или трехдольный, как бы разделенный, даст новый Т. - $3/8$. Каждый Т. должен быть отделен от другого тактовой чертой. В продолжение музыкального произведения Т. может изменяться. Понятно, что там, где нет симметрии, нет и Т., поэтому в древнецерковном пении нет деления мелодии на Т.

ТАР ЛЬ (ТАР ЛОЧКА) -92

ТЕЛ Ц - 38, 42.

Т МП - мера скорости движения мелодии. Так как ноты не имеют определенной продолжительности, а выражают ее только относительно, то для указания определенной скорости употребляют особые выражения. Т. может быть медленным, умеренным и быстрым, поэтому все термины, обозначающие меру темпа, разделяются на три разряда: 1) для медленного движения мелодии ღარგო, ადაგოო, ლენტო, გრავე; 2) для умеренного движения - ანდანტე, სოსტენუტო, მოდერატე, ალლეგრო მოდერატო; 3) для обозначения скорого движения - ალლეგრო, ვივო, ანიმატე и др.

Т НОР (лат. ტენო - держу) - высокий мужской певческий голос. В современной нотной записи Т. обозначается октавой выше ее действительного звучания. Диапазон первого Т. - от "соль" до "соль" 2-й октавы и выше; диапазон второго Т. от "до" до "фа" 2-й октавы. Т. - гибкий, звучный, сильный и подвижный голос; имеет две разновидности: лирический, которому свойственна мягкость тембра, способность к передаче мелодий певучего характера и легкая

подвижность, и драматический, отличающийся большой силой и широтой звучания на всем диапазоне, выразительным, горячим, ярким тембром.

ТРАП ЗА - 77-78.

ТР БЫ - в просторечии так называются все Таинства, кроме Евхаристии и Хиротонии, а также молебны, панихиды, отпевания, освящение домов и пр. Чинопоследования Т. помещены в богослужебной книге, называющейся Требник.

ТРИКИРИЙ - 15, 74, 101.

ТРИСВЯТ Е - молитва "Святой Боже...", представляющая собой распространение песни Серафимов в видении пророка Исаии. По преданию, рассказываемому в приводимых Зонарою (XII в.) посланиях патриарха Константинопольского Акакия (471-479 гг.) и других современных ему епископов к халкидонскому пресвитеру Петру Фуллону (хотевшему внести в эту молитву прибавку "распныйся за ны"), она была услышана от Ангелов мальчиком, поднятым на воздух во время покаянного молебствия по случаю землетрясения в Константинополе (438-439 гг.), за 20 дней до Пасхи, около 3 часа дня, и указом тогда же введена в богослужебное употребление. Сделанная упомянутым Фуллоном монофизитская прибавка "распныйся за ны", несмотря на обширную полемику против нее, была принята одно время и в Константинополе, за что город, по преданию, терпел много бед (так, например, во время литии с пением такого Трисвятого на город выпал пепельный дождь). Эта прибавка принята в Армянской и Коптской Церквах, при этом поясняется, что всю песнь можно относить к одному Сыну Божию. Греческий текст молитвы "Агиос о Феос, Агиос Исхирос, Агиос Афанатос, елеисон имас"; допускает и такой, более близкий к подлиннику перевод: "Свят Бог, свят Крепкий, свят Бессмертный, помилуй нас", ибо в подлиннике не звательный, а именительный падеж; тогда молитвословие состояло бы из хвалы и молитвы, что отвечает и той подробности предания, что отрок слышал от Ангелов только первую часть песни, а народ прибавил: "Помилуй нас".

ТРИСВЯТ Е ВЕЛИКОЕ - молитва "Святой Боже...", поемая в завершении утрени. Кроме Литургии, это единственное место в церковной службе, где Т. поется, а не читается, само по себе и по

особому чину не только трижды, но с припевом "Слава и ныне" и с повторением 1 1/2 раза еще после этого припева. Отсутствие обычно сопровождающих его молитв, даже "Отче наш", сосредоточивает на песне все внимание и отвечает хвалебно-песенному колориту всей этой части утрени. В западном богослужении эта часть называется *აჟღეს*.

ТРОПАРЬ (греч.) - краткое песнопение, в котором раскрывается сущность праздника или прославляется священное лицо.

Исторически Т. был исходным элементом православной гимнографии; первоначально - краткий припев к определенным местам литургического песнопения. Т. был введен в IV веке, вытеснив теософические гимны I-III веков, не удержанные Церковью, как своеобразный музыкально-поэтический комментарий к священному тексту, словесная икона события Священной истории или празднуемого святого. Возникнув на смешанной почве греческой и ближневосточной культуры, Т. уже к V веку расцвел в особый мелопозэтический жанр. Ритмическая проза ранних Т. переросла в стихи, метрика которых с распадом античной просодии и под влиянием семитической поэзии (особенно св. Ефрема Сирина) стала опираться на словесное ударение. Т. всегда встраивался в готовые музыкально-ритмические и смысловые "гнезда" (в составе канона, кондака, акафиста). В свою очередь мог делаться моделью (образцом), называясь в этом случае ирмосом, по мелодической формуле которого строились икосы, то есть строфы, единообразные по числу слогов во взаимно соответствующих стихах.

Параллельно с кондаками и канонами, тоже организованными вокруг базовых Т., создавались как самостоятельные (автомелические), так и "уподобительные" Т., различаемые по функции (назначению):

стихира - Тропарь, вторящий стиху псалма;

ипакон - "отклик" на песнопение, затем стихира после малого входа;

кондак - в новом значении "лишнего" Т. 3-й и 6-й песен канона;

кафизма (седален) - вставка между разделами основного пения;

Богородичен - 9-я песнь канона или всякий Т. Богородице;

катавасия - ирмос, повторяемый в конце песни сходящимися вместе хорами.

ТР ПЫ (*греч.* "тропос" - поворот) - вставки в канонический текст или напев псалмов, или хоралов. В Восточной Церкви тропы (или тропари) были известны еще в V веке, в Западной Церкви вставки в Григорианский хорал - с IX века. От фраз - попевок переходили к большим построениям. Т., как и секвенции, способствовали проникновению в церковную музыку народных мотивов. В середине XVI века на Тридентском Соборе Т. были запрещены в католической литургии.

ТР СТЬ - 1) тростник, травянистое растение, произрастающее в болотистых местах у берегов рек. Т. употреблялся как орудие письма для изготовления папируса и плетения корзин. Младенец Моисей был положен матерью в тростниковую корзину. Господь говорит праведному Иову: "Бегемот... ложится под тенистыми деревьями, под кровом Т. и в болотах" (Иов 40, 16). "И оскудеют реки, и каналы Египетские обмелеют и высохнут, камыш и Т. завянут". В изобилии рос Т. в пустыне Иорданской, где пребывал Иоанн, и в тех местах Галилеи, в которых находился Господь Иисус Христос в то время, когда Он обращался со Своей речью к народу. Часть пути по долине Саронской называется "тростниковой", так же называется и один из потоков в этой области.

Трость - одно из орудий страстей Господних; воины, издеваясь, "дали Ему в правую руку Т.; и становясь пред Ним на колени, насмехались над Ним, говоря: радуйся, Царь Иудейский! и плевали на Него и, взяв Т., били Его по голове" (Мф. 27, 29, 30); а когда Распятый воззвал к Отцу, один из стоявших у Креста "взял губку, наполнил уксусом и, наложив на Т., давал Ему пить" (Мф. 27, 48).

Слово Т. употребляется в Священном Писании как образ слабости, ломкости и колеблемости. Так. фараон уподобляется "надломленной Т".. чтобы показать его бессилие поддержать царя Езекию. Исаия, пророчествуя об Отроке Божиим, говорит о Его отношении к слабым в вере, но имеющим при этом сердце сокрушенное и уничиженное: "Т. надломленной не переломит". Устами пророка Ахии Господь предрекает: "Будет Израиль, как Т., колеблемый в воде", когда постигнет его кара Божия за идолопоклонство (3 Цар. 14, 15). "Что смотреть ходили вы в

пустыню? Т. ли, ветром колеблемую?" (Мф. 11, 7) - вопрошал Госбмдъ народ, дабы опровергнуть ложное впечатление об Иоанне Крестителе и засвидетельствовать непреклонную твердость и неизменное постоянство Своего Предтечи. 2) Мера длины на Востоке (сажень) (Откр. 11, 1: 21, 15), составлявшая 6 локтей с ладонями = 286,4 см.

&bðbð;

У

УТЛИ - 15.

УСП НИЕ ПРЕСВЯТ Й БОГОР ДИЦЫ - последний двенадесятый неподвижный праздник церковного года (15/28 августа). Ему предшествует двухнедельный пост.

Из Нового Завета известно, что Матерь Господа занимала почетное место среди Апостолов (Деян. 1, 14). Она жила в доме Иоанна (Ин. 19, 27) в Иерусалиме. События Ее последующей жизни неизвестны. Одни предания связывают конец Ее земного пути с Эфесом, куда переселился Иоанн, другие указывают на Гефсиманию. И тут и там есть храмы, посвященные У. Наиболее ранний апокриф, повествующий об У., написан от лица Иоанна Богослова. Некоторые историки датируют его V веком, но большинство относит на полтора века позднее. Иерусалимский патриарх Модест (начало VII века) уже знал сказание о том, что проститься с Пречистой Девой собрались все двенадцать Апостолов. Святитель исповедует веру в Ее целокупное бессмертие, наступившее до всеобщего Воскресения. "Бесславная Матерь Начальника жизни и бессмертия, Христа Спасителя нашего Бога, - говорит он, - Им оживляется, чтобы телесно разделить вечную нетленность с Тем, Кто вывел Ее из гроба и принял Ее к Себе образом, который известен Ему Одному". Поэтому кончину Богоматери окружает не печаль, а радость. Смерть Ее - лишь краткий сон, за которым следует воскрешение и вознесение. Веру эту разделяют как Западная, так и Восточная Церковь, но у католиков (с 1950 года) она выражена в догматической формуле.

Празднику У. Б. посвящены многие русские соборы в Москве, Киеве, Владимире и других древних городах. О почитании Девы

Марии в первохристианскую эпоху свидетельствует надпись в одной из назаретских церквей II века, а также фрески в катакомбах.

Церковь с самых древних времен видела в Богородице великую Молитвенницу за человеческий род, Соучастницу в тайне Искупления. Наименования Ее икон выражают глубокую веру в Ее покров, простертый над миром. Она - Заступница Усердная, Нерушимая Стена, Всех скорбящих Радость, Целительница, Споручница грешных. Она - Прибежище всех матерей мира, Она учит жить в совершенной преданности воле Небесного Отца. Та, Которая среди испытаний хранила в сердце Божественные глаголы, являет нам образец верности, любви и служения. Первые изображения Вознесения Марии были сделаны на саркофаге, находившемся в церкви Санта Энграция в Сарагосе (начало IV в.), известен также барельеф VI века в базилике Болнисский Сион в Грузии. Этот барельеф с Вознесением Марии помещен напротив другого барельефа, изображающего Вознесение Христа. Апокрифический рассказ, который связывается с именем святого Мелитона (II в.), на самом деле не старше V века. Это предание содержит подробности У., Воскресения и Вознесения Божией Матери, которые Церковь осторожно отнесла к разряду сомнительных сведений. Святой Модест Иерусалимский в своем "Похвальном слове на У". весьма осторожен в подробностях. Он повествует о том, как Апостолы издали были приведены откровением свыше, о явлении Господа, пришедшего, дабы воспринять душу Своей Матери, и, наконец, он рассказывает о возвращении Богородицы к жизни, "дабы телесно причаститься вечному нетлению Того, Кто восставил Ее из гроба и призвал к Себе Ему Одному ведомым путем".

Классический тип У. в православной иконографии представляет Божию Матерь лежащей на смертном одре. Вокруг стоят Апостолы, а посредине - Христос во славе, принимающий на руки душу Своей Матери. На некоторых иконах подчеркивается телесное Вознесение: в верхней части иконы, над изображением У. изображена Божия Матерь, сидящая на троне, в мандорле (сиянии славы). На некоторых иконах изображается таинственное прибытие Апостолов, которые "Богоначальным мановением... облаци висоце взимаеми, дошедше пречистаго и живоначальнаго Твоего тела, любезно лобызаху"

(вечерня, стихира, глас 1). Множество Херувимов на некоторых иконах окружает мандорлу Господа. Силы Небесные представлены шестикрылым Серафимом. На более поздних иконах встречается изображение эпизода с Афонием. Этому фанатику-иудею Ангел отрубил мечом обе руки за то, что он дерзнул коснуться смертного одра Богородицы. Эта деталь апокрифического характера, которая присутствует в богослужении и иконографии праздника, должна напомнить о том, что конец земной жизни Божией Матери образует глубочайшую внутреннюю тайну Церкви, которая не потерпит ее осквернения: невидимая взорам внешних, слава У. Марии постигается только в свете внутреннего Предания.

По обычаю, на следующий день после У. совершается служба Погребения Богоматери, во время которой на середине храма полагают плащаницу Святой Девы, а потом обносят ее вокруг церкви.

УТРЕНЯ - 17.

&6b63;

Ф

ФЕЛ НЬ (РИЗА) - 131-135.

ФИМИОМ - 15.

ФИТѠ - буква церковнославянского алфавита, употребляемая в крюковом нотописании для обозначения продолжительных мелодий или напевов, свойственных определенному гласу. В крюковом начертании такая продолжительная мелодия состоит из нескольких знамен вместе с Ф.: сюда входят как обычные знамена, так и переменные. Каждая Ф. имеет свое собственное начертание, что и облегчает для певцов пользование Ф. Иногда само название Ф. определяет ее характер, например: умильна, плачевна; в других случаях название напоминает певцу сами слова песнопения, например: утешительна, троична и др.

В песнопениях Ф. имеют значение украшительных мелодических строк, служащих для лучшего выражения ликующего или покаянного состояния духа молящихся. Хотя Ф. имеют свое собственное построение, однако их мелодия тесно связывается с обычными гласовыми строками. При этом они настолько

самостоятельны, что их можно опустить по желанию певца без всякого влияния на характер основного напева.

Разнообразие мелодического движения в Ф., их сокращенное написание, как бы под титлами, их особое устройство - все это составляет отдельную главу в "азбуках знаменного пения", называвшейся "Фитником".

&6b6b3;

Х

ХАЙРЕТИ'ЗМЫ (*греч.* "хайре" - радуйся) - приветствия, обращенные к воспеваемому священному лицу и состоящие из слова "радуйся" и описательного обозначения и прославления этого лица; входят в состав икосов и акафиста.

ХИРОТ СΙΑ И ХИРОТ НИЯ - 312-343.

ХИРОТ НИЯ И ХИРОТ СΙΑ - 312-343.

ХЛ БЫ ПРЕДЛОЖ НИЯ (Мф. 12, 4; Мк. 2, 26; Лк. 6, 4) - двенадцать опресночных хлебов, каждую субботу полагавшихся во святилище скинии, а позже - храма, и лежавшие там семь дней. Они полагались двумя рядами по шесть хлебов в каждом и на каждый ряд возлагался ливан (благовоние). Эти Х. по истечении семи дней, взятые со стола предложения, принадлежали священникам, которые могли вкушать их только на святом месте (Лев. 24, 5-9). Х. П. служили прообразом того духовного хлеба, о котором Господь сказал: "Я есмь хлеб жизни; приходящий ко Мне не будет алкать, и верующий в Меня не будет жаждать никогда... Я хлеб живой, сшедший с небес; ядущий хлеб сей будет жить вовек: хлеб же, который Я дам, есть Плоть Моя, которую Я отдам за жизнь мира" (Ин. 6, 35, 41. 50, 51).

ХОМОВ Е П НИЕ, хомония, раздельноречие - особая система произнесения текста в русском церковном пении. Возникла в XIV-XV веках. По традиционному объяснению, происхождение Х. П. связано с изменением фонетики русского языка и с усилившимся расхождением между книжной и живой разговорной речью (в новейшей исторической литературе это объяснение подвергнуто сомнению и выдвинут вопрос о южнославянском влиянии). Существовавшее ранее полное соответствие между записью текста церковных песнопений и речевым произношением его со временем

было нарушено. Полугласные звуки старославянского литературного языка "ь" и "ѣ", имевшие в старинных церковных напевах соответствовавшие им тоны мелодии, в бытовом произношении исчезли. В церковном пении (во избежание искажения традиционной мелодии пропуском тонов, соответствовавших исчезнувшим полугласным) они были заменены полногласными "о" и "е". Например, старославянское слово "дньсь" (днесь) было изменено на "денесе", "Съпась" - на "Сопасо" и т. п. Окончания глаголов в прошедшем времени 1-м лице множественного числа стали произноситься "хомо", например, "согрешихомо, беззаконовахомо..." (отсюда название "хомовое"). Эта манера пения подвергалась осуждению с XVII века Новгородский митрополит Никон (впоследствии Патриарх всея Руси) ввел в Новгороде пение "правленное на речь". Вслед за тем Х. П. было отменено в домово́й церкви царя Алексея Михайловича. Московский Собор 1666-1667 годов постановил "гласовое пение пети на речь" и соответственно этому исправить тексты и напевы всех певческих книг. Эта реформа не была принята сторонниками старого обряда.

ХОРОЛ (лат. *choralis cantus* - хоровое песнопение) - род литургических песнопений в Католической Церкви на латинском или на национальных языках.

ХОРУГВЬ - священное церковное знамя, употребляемое при особо торжественных церковных праздниках, когда бывает крестный ход, то есть торжественное шествие, возглавляемое священнослужителями, при котором бывает пение молитв. Участники этого шествия несут кресты, иконы и хоругви. В обычные дни Х. хранятся в храме, на клиросах, по обе стороны от царских врат. Начало употребления Х. и их форма восходит, по-видимому, ко временам святого Константина Великого, который повелел украсить изображением Креста свое императорское знамя, носившее название *лабарум*. На происхождение теперешней формы Х. указывает образовавшееся со времени Константина Великого словоупотребление, по которому у церковных писателей *лабарум* стало обозначать собою и *крест*, и *крестное знамя* *крестное знамя*. Позже Х. стали изготавливать из металла и украшать образами Спасителя, Пречистой Девы, угодников Божиих и священных событий. Х. употребляются в буквальном

значении, как священные знамена победы Церкви Христовой над князем мира сего.

Х РЫ (ЛИ`КИ) - 19, 68.

ХРѠМ - 12, 17-33, 154-156.

Ц

ЦѠРСКІЕ ВРАТѠ - 19, 34, 62-63.

ЦЕРК ВНѢЙ Г Д - 17.

Ц РКОВЬ ХРИСТ ВА - общество святых, истинных христиан, ныне живущих и в вере скончавшихся; Тело Христово и Христова Невеста, которая очищена водою крещения, омыта честною Кровью Икупителя, брачно одяна и запечатлена Духом Святым. Ее преобразовали патриархи, провозвестили пророки, основали Апостолы, украсили иерархи и прославили мученики. Глава Ц. Христос, и потому она управляется одним евангельским Законом и стремится к единой цели - Царству Небесному. Ц. - это новая жизнь со Христом и во Христе, движимая Духом Святым. Сын Божий, пришедший на землю и вочеловечившийся, соединил Свою Божественную жизнь с человеческой жизнью. Бог сделался Человеком, и эту Свою богочеловеческую жизнь Он дал и братьям Своим, верующим во Имя Его. Иисус Христос жил среди людей и умер Крестною смертью, но воскрес и вознесся на небо. И, вознесшись на небо, Он не отлучился от Своего человечества, но пребывает с ним всегда, ныне и присно и во веки веков. Свет Воскресения Христова осиявает Ц., и радость Воскресения, победы над смертью ее исполняет. Господь Воскресший живет с нами, и наша жизнь в Ц. есть сокровенная жизнь во Христе. Христиане потому и носят это имя, что они суть Христовы, они во Христе, и Христос в них. Боговоплощение не только идея или учение, но прежде всего событие, совершившееся однажды во времени, но имеющее всю силу вечности, и это пребывающее Боговоплощение как совершенное соединение, нераздельное и неслиянное, обоих естеств, Божеского и человеческого, и есть Ц. Она - человечество Христово, Христос - в человечестве Своем. Так как Господь не просто приблизился к человеку, но и отождествился с ним, Сам став Человеком, то Ц. есть Тело Христово как единство жизни с Ним, Ему послушной и Ему подвластной. Тело принадлежит Ему, жизнь

тела не принадлежит телу, но животворящему его Духу; вместе с тем оно от него отличается: согласно с ним и самобытно в одно и то же время, и здесь не единство безразличия, но двуединство. Эта же мысль выражается и тогда, когда Ц. именуется Невестой Христовой, или Женой Логоса: отношение между женихом и невестой, мужем и женой, взятое в их предельной полноте, есть совершенное единство жизни при сохранении всей реальности их различия: двуединство, не расторгаемое двойством и не поглощаемое единством. Ц. как Тело Христово не есть Христос, Богочеловек, ибо она - человечество Его, но она есть жизнь во Христе и со Христом, жизнь Христа в нас (Гал. 2, 20). Но Христос - не просто Божественное Лицо как таковое, ибо Его собственная жизнь неотделима от жизни Святой Троицы, Он есть "Един от Святой Троицы". Его жизнь едина и единосущна с Отцом и Духом Святым. Поэтому Ц. как жизнь во Христе - это и жизнь во Святой Троице. Тело Христово, живя жизнью во Христе, живет тем самым и жизнью Святой Троицы, на себе имеет печать Ее (почему и рождение в Ц. Крещение "во имя Христово", совершается "во имя Отца и Сына и Святого Духа"). Христос - Сын, открывающий Отца и творящий волю Его. В Нем мы познаем не только Его, но и Отца, и в Нем мы становимся, вместе с Ним, сынами Отца, приемлем богосыновство, усыновляемся Отцу, к Которому и взываем: "Отче наш". Будучи Телом Христовым, мы принимаем на себя отсвет Отеческой ипостаси, вместе и одновременно с Сыновней. Но и не только это, а и силу Их взаимного отношения, Их двуединство: "да будут все едины как Ты, Отче, во Мне, и Я в Тебе" (Ин. 17, 21), это двуединство есть сила Любви, связующей Святую Троицу: Бог есть Любовь. Ц., Тело Христово, становится причастно этой троичной Божественной Любви: "и Мы придем к нему и обитель у него сотворим" (Ин. 14, 23).

Этому существу дела соответствует и историческое его раскрытие. Ц. являет дело Боговоплощения Христова, она есть само это Боговоплощение, как усвоение Богом человеческого естества и усвоение Божественной жизни этим естеством, его обожение как следствие соединения обоих естеств во Христе. Но в то же время дело воцерковления человечества в Тело Христово еще не совершилось силою одного Боговоплощения и даже Воскресения:

"лучше для вас, чтобы Я пошел (к Отцу); ибо, если Я не пойду, Утешитель не приидет к вам" (Ин. 16, 7). Это дело потребовало ниспослания Святого Духа, Пятидесятницы, которая и явилась свершением Ц. Дух Святой в огненных языках сошел в мир и почил на Апостолах, возглавляемых Богоматерью и представляющих в своей двенадцатерице целокупность человеческого рода. Эти языки остались в мире и пребывают, составляя сокровищницу Даров Духа Святого, пребывающего в Ц. Дар Духа Святого подавался в первенствующей Ц. Апостолами с полной явностью для всех после Крещения, и этому ныне соответствует "печать дара Духа Святаго", подаваемая в Таинстве Миропомазания.

Ранее всякого исторического раскрытия и определения Ц. должна быть понята как некая Божественная данность, в себе пребывающая и себе самотождественная, как факт Божественного изволения, совершающегося в мире. Ц. есть или дана в известном смысле и независимо от своего исторического возникновения - она возникает, потому что есть, - в плане Божественном, надчеловеческом. И она существует в нас не как установление или общество, прежде всего как некая духовная самоочевидность или данность, как особый опыт, как жизнь. И проповедь первохристианства есть радостное, торжествующее возвешение об этой новой жизни. Не может быть исчерпывающего и удовлетворительного определения Ц., как невозможно дать определения самой жизни. "Прииди и виждь": только опытно, благодатно познается Ц. через причастность ее жизни. Поэтому, ранее всяких внешних определений Ц. должна быть опознана в мистическом своем существе, которое лежит в основании всех церковных самоопределений, но в них не вмещается. Ц. в существе своем, как богочеловеческое единство, принадлежит к божественному миру, она есть в Боге, а потому существует и в мире, в человеческой истории. В последней она раскрывается во временном бытии: поэтому она, в известном смысле, возникает, развивается и имеет свою историю, свое начало. Однако если видеть ее только в историческом становлении и на основании его лишь составлять себе представление о Ц. как одном из земных обществ, тогда мы проходим мимо ее своеобразия, ее природы, в которой во временном раскрывается вечное, в тварном нетварное.

Существо Ц. - Божественная жизнь, открывающаяся в тварной; совершающееся обожение твари силою Боговоплощения и Пятидесятницы. Эта жизнь, хотя она и составляет величайшую реальность и имеет самоочевидную достоверность для причастных к ней, есть духовная жизнь, сокрытая в "сокровенном человеке", в "клетки" сердца его, есть в этом смысле тайна и таинство. Она сверхприродна или премирна, хотя и совмещается с жизнью в этом мире, и для нее одинаково характерна и эта премирность и это совмещение. В первом смысле Ц. "невидима", в отличие от всего, что "видимо" в мире, что доступно чувственному восприятию среди вещей этого мира. Однако невидимое в Ц. не есть неведомое, ибо человек кроме телесных чувств имеет еще око духовное, которым он видит, постигает, ведает. Этот орган - вера, которая по апостолу есть "осуществление ожидаемого и уверенность в невидимом" (Евр. 11, 1). Она на крыльях своих возносит нас в мир духовный, делает гражданами Града Небесного. Жизнь Ц. - это жизнь веры, через которую становятся прозрачны вещи этого мира. И, конечно, этому духовному оку видима невидимая Ц. Ц. не может существовать сама в себе, вне людей. Она не вмещается в человеческий опыт всецело, ибо жизнь Ц. Божественна и неисчерпаема, однако особое качество этой жизни, особый опыт церковности подается всякому к ней приступающему. По учению отцов Ц. вечная жизнь, которую дает нам Христос и которая в том состоит: "да знают Тебя, единого истинного Бога, и посланного Тобою Иисуса Христа" (Ин. 17, 3), начинается уже здесь, в этой временной жизни, и эта вечность во времени и есть касание Божественной жизни в Ц. В этом смысле Ц. в самом существовании своем есть предмет веры и познается верою "во едину, святую соборную и апостольскую Ц.". Она осознается количественно как некое живое многоединство единой цельной жизни многих, соборности по образу Божественного триединства. К раздробленному человечеству, в котором каждый индивид ведет свою обособленную, себялюбивую жизнь, обращается Ц. ежедневно на Литургии перед совершением таинства Евхаристии: "Возлюбим друг друга, да единомыслием исповеваем Отца и Сына и Святаго Духа". Очам любви открывается это церковное единство, не как внешнее соединение или собрание, какое мы имеем во всяком мирском обществе, но как таинственная первооснова жизни человека.

Человечество едино во Христе, все люди суть ветви единой виноградной лозы, члены одного тела. Жизнь каждого человека беспрельдно расширяется в жизнь других, и каждый человек в Ц. живет жизнью всего оцерковленного человечества, являя собою все человечество. И не только человечество в лице живущих, но в Боге и в Ц., где нет различия между живыми и умершими, ибо в Боге все живы, ибо Он "не есть Бог мертвых, но живых" (Мф. 22, 32). (И неродившиеся, но имеющие родиться, уже живы в вечности Божией.) Но даже человеческим родом не ограничивается церковная соборность, ибо в Ц. входит не только человеческий род, но и ангельский собор в сочеловечности своей. Самое бытие ангельского мира недоступно телесному видению, оно может удостоверяться лишь духовным опытом, быть видимо очами веры, и тем более наше единение в Ц. через Сына Божиего, воссоединившего земное и Небесное и устранившего преграду миров ангельского и человеческого. Но с ангельским собором и человеческим родом связано все творение, природа мира. Она вверена попечению Ангелов и отдана владычеству человека, судьбы которого тварь разделяет: "Ибо знаем, что вся тварь совокупно стенает и мучится донныне: и не только она, но и мы сами, имея начаток Духа, и мы в себе стенаем, ожидая усыновления, искупления тела нашего" (Рим. 8, 22, 23).

Таким образом, человек в Ц. становится вселенским существом, жизнь которого в Боге соединяет его с жизнью всего творения узами космической любви (Исаак Сирий). Таковы пределы Ц., жизнь которой восходит за пределы сотворения мира и человека и продолжается в вечности.

Можно сказать, что Ц. есть предвечная цель и основание творения, ради Ц. Бог создал мир, и в этом смысле "она сотворена прежде всего и для нее сотворен мир" ("Пастырь" Ерма, вид. 2, 4, 1). Господь сотворил человека по образу Своему, но этот образ, то есть живое Богоподобие человека, уже содержит в себе и задание и возможность воцерковления человека, как и Боговоплощения, ибо Бог мог принять естество лишь такого существа, которое сообразно Ему, в себе содержит Его образ. И в живом многоединстве человеческого рода уже заложено церковное многоединство по образу Святой Троицы. Поэтому относительно существования Ц. в

человечестве трудно сказать, когда ее не было, по крайней мере в предначинании: по учению отцов, уже в раю, до грехопадения, когда Господь приходил беседовать с человеком и находился с ним в общении, мы имеем уже первозданную Ц. После грехопадения (Быт. 3, 15), Господь обетованием Своим полагает начало так называемой Ветхозаветной Церкви, которая была школой и вертоградом Богообщения. И даже во тьме язычества в его естественном богоискании существует, по выражению церковного песнопения, "языческая неплодящая Ц".. Разумеется, полноты своего бытия Ц. достигает лишь с Боговоплощением, и в этом смысле Ц. основана Господом Иисусом Христом и осуществлена в Пятидесятницу. Но этим событием хотя и положено основание, но не совершено еще исполнение Ц. Ей предстоит еще из Ц. воинствующей сделаться Ц. торжествующей, в которой "Бог будет все во всем".

Противопоставление "невидимой Ц". и видимого человеческого общества, которое хотя и возникает по поводу и ради Ц., но чуждо Ц., разрушает этот символ, а вместе и упраздняет самую Ц. как единство тварной и божественной жизни. Но, если Ц. как жизнь содержится в земной Ц., то тем самым дано, что эта земная Ц., как все земное, имеет свои грани в пространстве и времени. Не будучи только обществом, в него не вмещаюсь и им не исчерпываясь, она существует тем не менее именно как церковное общество, имеющее свои признаки, свои законы и грани. Она для нас и в нас, в нашем земном и временном бытии, имеет и свою историю, поскольку все существующее в мире пребывает в истории. Таким образом, вечное, неподвижно-божественное бытие Ц. в жизни этого века предстает как историческое раскрытие и свершение, а следовательно, имеет и свое историческое начало.

Ц. основана Господом Иисусом Христом, Который камнем для созидания Ц. Своей определил исповедание веры Апостола Петра, высказанное им от лица всех апостолов. Они были посланы Им по Воскресении на проповедь Ц., которая получила новозаветное бытие в сошествии Святого Духа на Апостолов, после которого раздался первый апостольский призыв в Ц. устами Апостола Петра: "Покайтесь, и да крестится каждый из вас во имя Иисуса Христа для прощения грехов; и получите дар Святого Духа" (Деян. 2, 38)...

"и присоединилось в тот день душ около трех тысяч" (Деян. 2, 41), чем и было положено основание Церкви новозаветной.

ЦИФРОВАЯ НОТНАЯ ПИСЬМА - система обозначений нот цифрами, ранее нередко применяемая в церковном пении. Тоны диатонической гаммы обозначаются следующими цифрами:

1 2 3 4 5 6 7

до ре ми фа соль ля си

Звуки нижней октавы имеют точки внизу, а верхней - вверху. Знаком диеза служит косая черта, перечеркивающая цифру справа налево; знаком бемоля та же черта - слева направо. Для обозначения длительности в 1/8 употребляется горизонтальная черта над цифрой, 1/16 - две черты. 1/2 - обозначается точкой слева, целая - двумя точками. Эта система требует частной транспозиции, так как обилие перечеркнутых цифр затрудняет пение. Пригодна лишь для начального обучения пению лиц, не владеющих нотной грамотой.

&63b3;

Ч

ЧАСОВНЯ - 82.

ЧОША (ПОТИР) - 18, 85-87, 90-95.

ЧЕЛОВЕК - 38, 41, 42.

ЧЕТКИ - 112.

ЧИН - так называется в богослужебных книгах полное изложение и полное указание всех молитв, назначенных для богослужения, как изменяемых, так и неизменяемых, с обозначением их последовательности. Таков, например, в Служебнике "Чин Божественной литургии"; в Требнике - "Чин освящения храма, от архиерея творимаго".

ЧИНОПОСЛОВАНИЕ - этим словом озаглавливаются в богослужебных книгах те молитвословия и песнопения, к которым можно приложить слова чин и последование: чин - потому, что здесь для определенного богослужения изложены все молитвословия или весь порядок их; последование - по той причине, что данное богослужение должно следовать за другим или предшествовать другому. Так, в книге "Чинопоследование соединяемым из иноверных к Православной Кафолической Восточной Церкви" содержатся чины,

которые по Уставу должны следовать за вечерней или предшествовать ей.

ЧИНОПОСЛАДОВАНИЕ СОЕДИНЯЕМОЕ ИЗ ИНОСЛОВНЫХ к Православной Кафолической Восточной Церкви. Содержит молитвословия о ищущих соединения с Православной Церковью для христиан иных исповеданий: католиков, армяно-григориан, протестантов, сектантов.

ЧИН ОСВЯЩЕНИЯ ПРЕСТОЛА - 39-41.

ЧИНЫ АНГЕЛЬСКИЕ - 22, 23.

ЧТО - 19, 23, 24, 37, 68.

&6063;

Э

ЭКСАПОСТИЛОРИЙ (светилен) - песнопение на утрени после канона, которое включает обычно моление о ниспослании света свыше. Например: "Чертог Твой...", "Разбойника благоразумного".

ЭНКОЛПИОН (НАН ДРЕННИК, НАПРЯСНИК) - 115-117.

ЭПОКТА - 587.

ЭПИТИМИЯ - 244, 245.

Ю

ЮБИЛЯЦИЯ (лат. *jubilationem* - ликование) - в западном церковном пении орнаментальные импровизации религиозно-восторженного, ликующего характера, распевавшиеся при исполнении Григорианского хорала на последнем слоге слова "Аллилуиа". Были усвоены Западной Церковью из певческой практики иудейского культа. Для облегчения запоминания Ю. (исполнявшихся без слов) монах Ноткер (830-912 гг.) присоединил текст, подставляемый под каждую ноту слога. Отсюда возникла секвенция. В Ю. нашли отражения народные элементы, проникавшие в Григорианский хорал.

ЮРДИВЫЕ - подвижники Православной Церкви, принимавшие на себя подвиг юродства, то есть внешнего, кажущегося безумия. Основанием для подвига юродства послужили слова Апостола Павла из первого послания к Коринфянам: "Ибо слово о кресте для погибающих юродство есть, а для них спасаемое, - сила Божия" (1 Кор. 1. 18), "Ибо, когда мир своею мудростью не познал Бога в премудрости Божией, то благоугодно было Богу юродством проповеди спасти верующих" (1 Кор. 1, 21), "а мы проповедуем

Христа распятого, для Иудеев соблазн, а для Еллинов безумие" (1 Кор. 1, 23), "Если кто из вас думает быть мудрым в веке сем, то будь безумным, чтобы быть мудрым" (1 Кор. 3, 18).

Ю. отказывались ради Христа не только от всех благ и удобств земной жизни, но также часто и от общепринятых норм поведения в обществе. Зимой и летом они ходили босиком, а многие и вообще без одежды. Нарушали часто Ю. и требования морали, если смотреть на нее как на выполнение определенных этических норм. Многие из Ю., обладая даром прозорливости, принимали подвиг юродства из чувства глубоко развитого смирения, чтобы люди приписывали их прозорливость не им, а Богу. Поэтому они часто говорили, употребляя внешне бессвязную форму, намеками, иносказаниями. Другие юродствовали, чтобы потерпеть унижения и бесславия ради Царства Небесного. Были и такие Ю., называемые в народе блаженными, которые не принимали на себя подвига Ю., а действительно производили впечатление слабоумных благодаря своей оставшейся на всю жизнь детскости.

Если объединить мотивы, побуждавшие подвижников принимать на себя подвиг юродства, то можно выделить три основных момента. Попрание тщеславия, весьма возможного при совершении монашеского аскетического подвига. Подчеркивание противоречия между истиной во Христе и так называемым здравым смыслом и нормами поведения. Служение Христу в своеобразной проповеди не словом или делом, а силой духа, облеченной во внешне убогую форму.

Подвиг юродства - специфически православный. Католический и протестантский Запад не знает подобной формы подвижничества.

Ю. по большей части были мирянами, но мы можем назвать и несколько Ю. - монахов. Среди них святая Исидора, первая по времени юродивая († 365), инокиня Тавенского монастыря; святой Симеон, преподобный Фома.

Наибольшую известность из Ю. получил святой Андрей. С его именем связан праздник Покрова Пресвятой Богородицы. Этот праздник установлен в память события, происшедшего в Константинополе в середине X века. Городу угрожала опасность от сарацинов, но однажды юродивый Андрей и ученик его Епифаний, молясь во время всенощного бдения во Влахернском храме, увидели

в воздухе Пресвятую Деву Марию с сонмом святых, распростершую свой омофор (покров) над христианами. Ободренные этим видением, византийцы отбили сарацинов.

Особенно распространено и почитаемо народом было юродство Христа ради на Руси. Его расцвет падает на XVI столетие: в XIV веке - четыре почитаемых русских Ю., в XV - одиннадцать, в XVI - четырнадцать, в XVII - семь.

Подвиг юродства - один из тяжелейших подвигов, который принимали на себя во имя Христа отдельные лица ради спасения своей души и служения ближним с целью их нравственного пробуждения.

В Киевской Руси еще не было подвига юродства Христа ради как такового. Хотя отдельные святые в известном смысле и юродствовали какое-то определенное время, но это скорее был аскетизм, принимавший по временам формы, очень сходные с юродством.

Первым Ю. в полном смысле этого слова был на Руси Прокопий Устюжский († 1302). Прокопий, согласно житию, смолоду был богатым купцом "от западных стран, от латинска языка, от немецкой земли". В Новгороде он пленился красотой православного богослужения. Приняв Православие, он раздает бедным свое имение, "приемлет юродственное Христа ради житие и в буйство преложится". Когда его начали ублажать в Новгороде, он ушел из Новгорода, направился "в восточные страны", шел по городам и селам, непроходимым лесам и болотам, принимал благодаря своему юродству побои и оскорбления, но молился за своих обидчиков. Праведный Прокопий, Христа ради Ю., избрал для своего жительства город Устюг, "великий и славный". Жизнь он вел настолько суровую, что с ней не могли сравниться предельно аскетичные монашеские подвиги. Ю. спал под открытым небом "на гноище" нагой, впоследствии на паперти соборной церкви, молился по ночам о полезном "граду и людем". Питался он, получая от людей до невероятности ограниченное количество пищи, но никогда не брал ничего у богатых.

То, что первый русский Ю. прибыл в Устюг из Новгорода, глубоко симптоматично. Новгород был поистине родиной русского

юродства. Все известные русские Ю. XIV века связаны так или иначе с Новгородом.

Здесь "буйствовали" в XIV веке Ю. Николай (Кочанов) и Федор. Они устраивали между собой показательные драки, причем ни у кого из зрителей не возникало сомнения, что они пародируют кровавые столкновения Новгородских партий. Никола жил на Софийской стороне, а Федор на Торговой. Они переругивались и кидались друг в друга через Волхов. Когда кто-нибудь из них пытался перейти реку по мосту, другой гнал его назад, крича: "Не ходи на мою сторону, живи на своей". Предание прибавляет, что нередко после таких столкновений блаженные возвращались часто не по мосту, а по воде, яко по суху.

В Клопском Троицком монастыре подвизался преподобный Михаил, почитаемый в народе за Ю., хотя в его житиях (три редакции) мы и не находим типичных черт юродства. Преподобный Михаил был провидцем, в его житиях собраны многочисленные пророчества, по-видимому записывавшиеся иноками Клопского монастыря.

Прозорливость святого Михаила выразилась, в частности, в указании места для рытья колодца, в предсказании близкого голода, причем старец просил кормить голодных монастырской рожью, в предсказании болезни посаднику, ущемлявшему иноков, и смерти князю Шемяке. Предсказывая смерть Шемяке, преподобный старец гладит его по голове, а, обещая владыке Евфимию хиротонию в Литве, берет из его рук "ширинку" и возлагает ему на голову.

У преподобного Михаила, как и у многих других святых, была особая связь с нашими "меньшими братьями". За гробом игумена идет он в сопровождении оленя, кормя его мохом из своих рук. В то же время, обладая высоким даром Христовой любви к ближним и даже к твари, старец сурово обличал сильных мира сего.

Современник преподобного Михаила Ростовского Ю. Исидор († 1474) живет на болоте, днем юродствует, а по ночам молится. Его заушают и смеются над ним, несмотря на чудеса и предсказания, заслужившие ему прозвище "Твердислов". И этот Ю., подобно праведному Прокопию Устюжскому, "от стран бе западных, роду римского, языка немецкого". Точно так же другой ростовский Ю. Иоанн Власатый († 1581) был пришельцем с Запада. Иноязычное

происхождение трех русских юродивых свидетельствует, что они настолько глубоко пленились Православием, что и форму подвижничества избрали специфически православную.

Первым московским Ю. был блаженный Максим († 1433), канонизованный на Соборе 1547 года. К сожалению, житие блаженного Максима не сохранилось,

В XVI веке пользовались всеобщей известностью в Москве Василий Блаженный и Иоанн Большой Колпак. Помимо жития святого Василия память народная сохранила и предание о нем.

По преданию Василий Блаженный был в детстве отдан к сапожнику в ученики и тогда уже проявил прозорливость, посмеявшись и прослезившись над купцом, заказавшим себе сапоги. Василию же было открыто, что купца ожидала близкая смерть. Уйдя от сапожника, Василий вел в Москве бродячую жизнь, ходя без одежды и ночуя у одной боярской вдовы. В юродстве Василия характерно обличение общественной несправедливости и грехов различных сословий. Однажды он уничтожил товары на рынке, наказав недобросовестных торговцев. Все его, казавшиеся взору обычного человека непонятными и даже абсурдными, поступки имели тайный мудрый смысл видения мира духовными очами. Василий швыряет камни в дома добродетельных людей и целует стены домов, где творились "кощуны", так как у первых снаружи виснут изгнанные бесы, тогда как у вторых - плачут Ангелы. Подаренное царем золото он дарит не нищим, а купцу, потому что прозорливому взору Василия ведомо, что купец потерял все свое состояние, а просить милостыни стыдится. Питие, поданное царем, Ю. выливает в окошко, чтобы потушить пожар в далеком Новгороде.

Василий Блаженный отличался особым даром раскрыть беса в любом обличье и всюду его преследовать. Так, он узнал беса в нищем, который собирал много денег и в награду за милостыню устраивал людям "привременное счастье".

В разгар опричнины он не боялся обличать грозного царя Ивана IV, за что пользовался в народе огромным моральным авторитетом. Интересно описание обличения Василием Блаженным царя во время массовой казни в Москве. Святой обличает царя в присутствии огромного скопления народа. Народ, молчавший во время казни бояр, в то же время, когда разгневанный царь готовился пронзить

Ю. копьём, зароптал: "Не тронь его!.. не тронь блаженного! В наших головах ты волен, а блаженного не тронь!" Иван Грозный вынужден был сдержать себя и отступить. Погребен был Василий в Покровском соборе на Красной площади, который в сознании народа навсегда соединился с его именем.

Иоанн Большой Колпак подвизался в Москве при царе Феодоре Иоанновиче. В Москве он был пришельцем. Родом из вологодских краев, он работал водоносом на северных солеварнях. Все бросив и переселившись в Ростов Великий, Иоанн построил себе келью около церкви, покрыл тело веригами и тяжелыми кольцами, выходя же на улицу, всегда надевал колпак, отчего и получил свое прозвище. Иоанн часами мог смотреть на солнце - это было его любимое занятие - помышляя о "праведном солнце". Дети смеялись над ним, но он не сердился на них. Ю. всегда улыбался, с улыбкой он и прорицал будущее. Незадолго перед смертью Иоанн переселился в Москву. Известно, что умер он в мовнице (бане), погребли его в том же Покровском соборе, в котором погребен Василий. Во время погребения блаженного поднялась страшная гроза, от которой многие пострадали.

В XVI веке обличение царей и бояр стало неотъемлемой принадлежностью юродства. Яркое свидетельство такого обличения дает летопись о разговоре псковского Ю. Николы с Иоанном Грозным. Пскову в 1570 году грозила участь Новгорода, когда Ю. вместе с наместником Юрием Токмаковым предложили псковитянам ставить на улицах столы с хлебом-солью и с поклонами встречать московского царя. Когда после молебна царь подошел к святому Николаю за благословением, тот поучал его "ужасными словесы еже престати велия кровопролития". Когда же Иоанн, несмотря на увещевание, велел снять колокол со Святой Троицы, то в тот же час у него пал лучший конь по пророчеству святого. В сохранившемся предании рассказывается, что Никола поставил перед царем сырое мясо и предложил есть, когда царь отказался, сказав "я христианин, и в пост мяса не ем", Никола ответил ему: "А кровь христианскую пьешь?"

Очень поражали Ю. иностранцев-путешественников, находившихся в то время в Москве. Флетчер в 1588 году пишет:

"Кроме монахов, русский народ особенно чтит блаженных (юродивых) и вот почему: блаженные... указывают на недостатки знатных, о которых никто другой и говорить не смеет. Но иногда случается, что за такую дерзкую свободу, которую они позволяют себе, от них тоже отделяются, как это и было с одним, двумя в предшествовавшее царствование, за то, что они уже слишком смело поносили правление царя". Флетчер же сообщает о Василии Блаженном, что "он решился упрекнуть покойного царя в жестокости". Об огромном уважении русского народа к Ю. пишет также Герберштейн: "Их почитали пророками: явно обличаемые ими говорили: это по грехам моим. Если они что брали в лавке, торговцы еще благодарили".

По свидетельству иностранцев, Ю. в Москве было очень много, они составляли по существу как бы некий отдельный орден. Канонизована из них весьма незначительная часть. Есть глубоко почитаемые до сих пор, хотя и неканонизованные местные Ю.

Таким образом, юродство на Руси по большей части не подвиг смирения, а форма пророческого служения, соединенного с крайней аскезой. Ю. обличали грехи и несправедливость и таким образом не мир смеялся над русскими Ю., а Ю. смеялись над миром. В XIV-XVI веках русские Ю. были воплощением совести народа.

Почитание народом Ю. привело, начиная с XVII века, к тому, что появилось много лжеюродивых, преследовавших свои корыстные цели. Случалось также, что за Ю. принимали и просто душевнобольных людей. Поэтому Церковь всегда очень осторожно подходила к канонизации Ю.